

dit. r. incessum. Or
u. f. alio. otio. In
r. sola simplicitas.

in mali

in erit

copband unisq

bonu qm sui simi

mir aliquociēs v

in pfo man

ntent m

gnit. Dica

or. Dicitur si

ea eos peccati conscia

r pñfici incio ac

guitores in cler eli

innocentes in hu

mans q

unt.

intan. Qd

pbenr. quoz s ob

intra sententia apli

e apls ee nō debui

nis ee. ut e

no est

ip

ex. ant. Eps r pfo

ia f. officioz. Nec di

onum gradum de

. qd in maiori ozo

it occasione ecce

ortet q epim irrep

ma

melio ingred vi

lor. f. dōne enim

Onatum

ut im

melio

credidit

ualeat exhortari

rdicit redarguer

e eps ut. an bñe

. i. nō pñciar cō

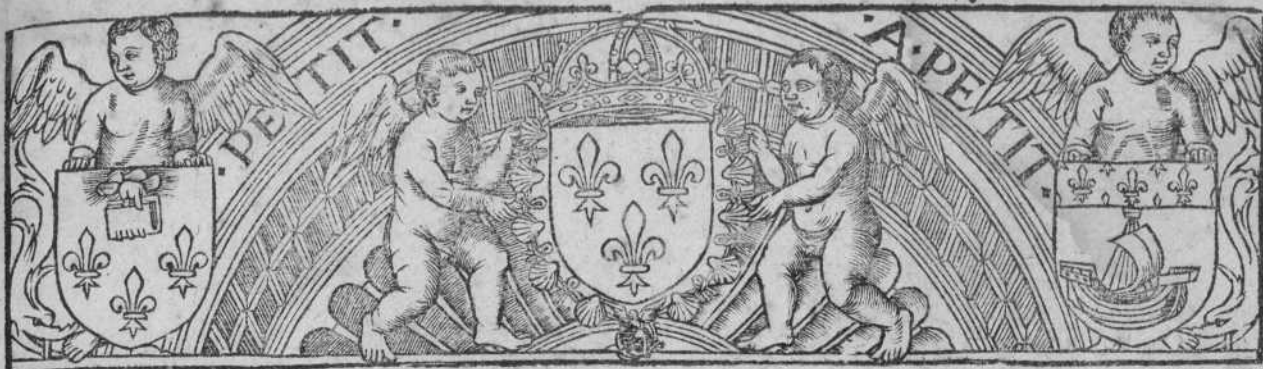
allem de

in qd

gione

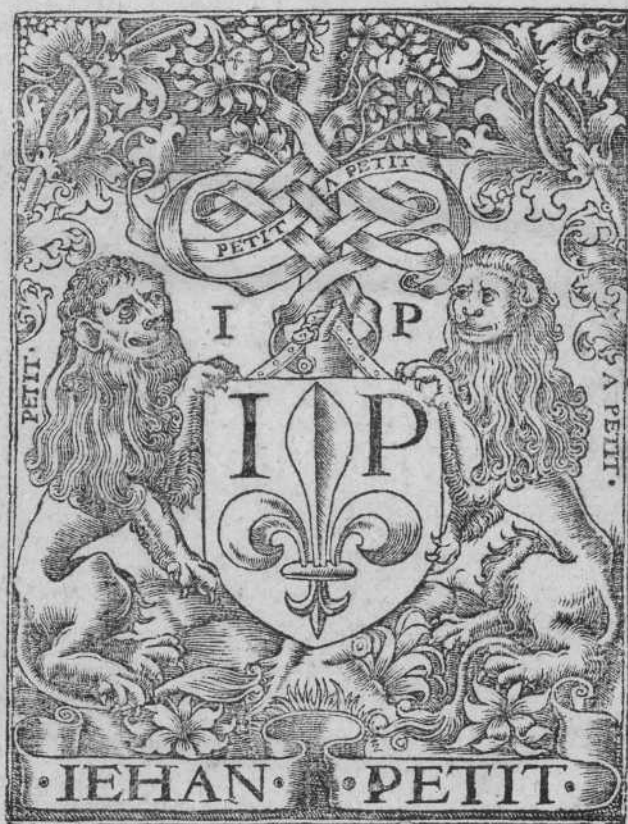
3
oxia
P

Vol 2p
And 43
Vol 6

Epistolæ Pauli

ET ALIORVM APOSTOLORVM
Ad græcam veritatem castigatæ, & per reueren-
dissimum dominum dominum Thomam de vio,
Caietanum, Cardinalem sancti Xisti, iuxta sensum
literalem enarratæ. Recens in lucem editæ.

Vænundantur Pàrisiis a iohanne paruo
in via iacobeæ ad signum lilii aurei.
M. D. XL.

Esta corregido este libro conforme al Apéndice
del nuevo expurgatorio del año de 1644
Augustin de
Muníssa
Esta corregido conforme al expurg
de 1640.

1000

INDEX commentariorū Thomæ de Vio
caietani cardinalis sancti Xisti in Epistolas
Pauli & aliorum apostolorum.

A

A Bba Syra dictio est, pater verò lati-
na ex Græcis tamen mutuata, & idē
significant. ad Rom. viii. xxvi, d.

Actiones hominum quantumcūq; ex debito
naturali aut legali fiant, si ex dei dilectione fi-
ant vitæ æternæ meritoria sunt. ad col. iii.
clviii, B.

accusationem presbiteri paulus non facile
admittendam censuit propter status reueren-
tiam. ad coloss. iii.

Adam in statu innocentia quantum ad hu-
midi naturalis fluxum habebat corpus cor-
ruptibile sed nō mortale. si enim in illo statu
perstitisset, nunquam fuisset mortuus, mors e-
nim illi in peccatum idicta est vnde postea
ad peccati statum transiens corpus corrupti-
le & mortale abuit. i. ad cor. xv. lxxxvi, c, D.

Adoptionis gratia cōis est supernis spiriti-
bus & hoib⁹ ab vno eodēq; patre domini no-
stri Iesu christi, ita q̄ oēs tam spūs cēlestes q̄
homīes adoptiui filii dei sunt. ad Ephes. iii.
cxxxiii, c.

Aeris appellatione quandoq; nō elementē.
aeris, sed subtile corpus nostris sensibus igno-
tum venit, natum localiter ab anima moueri
ad omnes positionis differentias absq; aliqua
ex parte corporis repugnātia. ad Eph. ii. cxxx, k
affectus supbie aut inuidiæ societatis deser-
tionem parit. ad Heb. x. cci, G, H.

afflictio est materia patiētiæ & occasio vt
patiētiæ virtus exerceatur, sicut rerū copia est
liberalitatis materia, & exercēdæ liberalitatis
occasio ad Rom. v. xiiii, F.

alegoria est sensus quo verba aliud signifi-
cant & aliud sonant. ad Galat. iii. cxxiii, G.

amen vere significat. ad Rom. i. v, B.

amor p̄prius siue carnalis siue mūdā⁹ pa-
ter est inuidiæ diuersis rationibus, charitas autē
omnē inuidiā excludit, tam circa cōfortiū in
p̄cipuo amato q̄ circa alia aliorū bona. gau-
det enī & si aliis plus participet. & alia q̄ secū-
tur. i. ad cor. xiii. lxxvi, K.

amor p̄ferēs p̄pria iis q̄ Iesu christi, est pecca-
tū mortale, sed amor q̄rēs p̄pria cōmoda, nō
autē Iesu christi incremēta, studiū ip̄sectorū est
q̄ ad q̄rendū meritū augmētū in aliis nō studēt
sed sat est i p̄prie manere. ad philip. ii. cxlii, d
anathema greca dictio est p̄ trāslationē sepa-
ratum significans, quemadmodum deo dica-
ta ā cōmuni vsu separata sunt. & p̄pterea hoc
nomine excōmunicantes appellatos. ad Rom
ix, xxxii, a. & i. ad cor. lxxxvii, a.

Angelus infimarum substantiarum sp̄aliū
nomen est, principatus autē ordinis illarum q̄
procuratis p̄sunt, virtutes verò ordinis sup̄-
mi ministrantium seu exequentium. ad rom.
viii. xxxi, F

Angeli in sacris scripturis sæpe introducū-
tur loquentes, non solum hominibus sed quā-
doque inter seipsos: quam locutionem theolo-
gi itelligibilē interpretātur ad cor. xiii. lxxvi, c.

Angeli in cælo multa ineffabilia discere di-
cuntur. i. ad cor. xii. cxii, D.

Angeli supremi immediatē ad nos venturi
non mittuntur: sed per alios medios subdele-
gatos: inferiores autem quinque ordines im-
mediatē ad nos venturi mittūtur. ad He. i. cxc. k

Animæ in inferno velut in angustia & p̄es-
sura cruciantur quorum neutrum consumit
& tamen cruciat. ad Rom. secundo. vi. F

Anima nostra & est anima & est spiritus. est
anima pro quanto animat corpus est spiritus
pro quanto intellectualis ordinis est, & sup̄nis
communicat. ad co. xv. lxxxv. B.

Anima etiam ipsa in esse animæ viuit p̄prie
officiis quatenus est anima, itaq; non solū cor-
pus nostrū viuit officiis animæ quatenus aīat
corpus & c. i. ad cor. xv. lxxxiii, K.

Animus concupiscens veta, in hoc differt
ab animo concupiscente illā & non veta qđ
non vetitus animus simplici appetitione cog-
noscit. vetitus autem animus nō simplici sed
ut appareat liber & c. quoniā certat velut pro
gloria cōtra mandatum libertatis eius restric-
tuum. ad Rom. vii. xxi. G

Apostasia Græca dictio est. & significat de-
fectionem seu rebellionem ad obedientia, sta-
tu, professione & c. ii. ad Thes. ii. cxlviii. J. K.

Apostoli ad hoc ā christo missi sunt. & ad
hoc studuerunt, vt infererent obediētiā fidei,
vt in captiuitatem reducerent omnem intel-
lectum in obsequium christi. ad Rom. i. i. I.

Apostoli christi dum p̄dicando discun-
derēt, circūducebāt mulierē aliquā ministran-
tē, eis sumptus necessarios. i. ad cor. ix. lxy, c.

Apostolorū est vniuersalis ecclesiæ regimē,
non solum verbo & actione sed etiam scriptu-
r. vnde sola scripta ab apostolis seu ab eis ap-
probata, sacra scripturæ autoritatē habent.
i. ad cor. duodecimo. xxv, H.

Arra in securitatem contractus tam sp̄s
q̄ negotiatoribus datur secūdo ad cor. i. xcv. b.
Auaritiam vt iustitiæ opponitur, apud genti-
les non reputari peccatum patet, ex eo q̄ rati-
onabilem belli causam dicebant rationem p̄
pagandi ip̄erii, p̄ter hoc q̄ leges ciuiles auar-
itiam citra iusti precii dimidiū in cōtractib⁹

permittunt. ad Ephe. v. cxxviii, D.

Auaritia appellatur simulacrorum cultus, eo quod auarus colit aurum & argentum quod admodum colens simulacra conueniunt siquidem in materia & in affectu, aurum ipsum deo preponentes. ad Theff. iii. clvi, A.

A

barbarum esse est esse relatiuum, & nullus

B homo est absolute barbarus: quoniam in omni genere sunt homines in idiomate communicantes: ac per hoc inter se nullus est barbarus. i. ad cor. xiii. lxxix. b. c.

barbarus est audiens loquentem & ediuersorum seinuicem non intelligunt. ibidem.

In baptismo gratia dei confertur animæ signaculum quoddam promissæ hereditatis æternæ à spiritu sancto: quemadmodum si inter homines adoptionis tabella signo notariorum & testium aut ipsius adoptantis anulo signaretur. ad Ephes. i. cxxix, D.

Belial sonat absque iugo. ii. ad cor. vi. cii, c. Benedicere spū est laudare deum aliena lingua ex dono spiritus. i. ad cor. xiii. lxxix, B.

Benedicere deo est benefacere. ad ephes. i. cxxvii. k.

Benefacere inimico in particulari non precipitur nisi in necessitatis articulo. & tunc precipitur quod necessarium est tribui dicendo cibus illum: potum dā illi. quoniam præcepta dei rationabilia sunt ut naturæ & indigentis subueniatur. d. Rom. xii. xlii, E.

Blasphemia contra deum, turpis sermo contra seipsum & mendacium contra proximum vniuersa oris peccata comprehendunt, ad colossenses, iii. clvii, A.

Boni gratia nullum malum faciendum est. & multo minus libet facere malum euitemus peiora. ad Rom. iii. ix, I.

Bonum spirituale & bonum corporeum in hoc differunt: quod bonum spirituale non est ita meum quin alterius sit (quoniam suapte natura absque dāno meo cōe est) bonum autē corporeū pprie est ita meū q̄nō alterius: & si alteri cōicatur à me tollitur. i. ad cor. x. lxix, I.

Bonus non fuit qui malos tolerare non potuit. i. ad cor. xiii. lxxvii, D.

C

alicuius cōicatio sanguinis Christi bi

C bētibus: quia tantum sacramentaliter sumētibz est sanguinis christi cōicatio sacramentaliter tantum sumentibus aut sacramentaliter & spiritualiter est sanguinis christi cōicatio sacramentalis & spiritualis. i. ad cor. x. 68, F.

Caput mysticum alicuius est quod gerit vicē capitis respectu illius: quoniam caput est membrum perfectius vniuersos sensus habens & est

velut omnium actionum gubernator & propterea etiam vir mulieris caput dicitur, ut potest longe perfectior & ipsius gubernator & alia pulchra quæ sequuntur. ad cor. xi. lxx, i.

causæ extrinsecæ sunt duæ, finalis & efficiens. ad Rom. viii. xxvi, E.

cæli tertii nomine intellexit paulus supremum cælum quoniam in sacra scriptura trium cælorum fit mentio infimum est cælum aerium, medium est cælum tertium est aquæ omnes quæ super cælos sunt, empyreum siquidem cælum à posterioribus traditum nullibi in sacra scriptura inuenitur. ii. ad cor. xii. cxiii, c.

cœna domini quomodo antiquitus repræsentabatur. i. ad cor. xi. lxxii, B.

coenæ dominicæ representationi, duo abusus admixti alter quod vnus alium non expectabat, secundus quod diuites epulis abundantes facietatem & ebrietatem vsque comedeabant & bibebant, pauperibus autem nihil mittebant. i. ad cor. xi. ibidem, c, D, E.

charitas iuxta textum Græcum. i. ad cor. xiii. dilectio nominatur. i. ad cor. xiii. lxxv, b.

charitas quantum est ex parte temporis nescit casum, quæ tamen perditur ex peccato mortali. i. ad cor. xiii. lxxvii, E.

Charitas est maior reliquis duabus virtutibus theologicis. principatur enim fidem mouendo ad credendum omnia: & spem mouendo ad sperandum omnia & c. i. ad cor. xiii. lxxvi, a.

christus sicut mediator est dum hominibus à deo dona conferuntur, ita mediator est in actione gratiarum. vnde ecclesia in orationibus suis semper adiungit per dominum nostrum Iesum christum & c. ad Rom. i. ii. B, c.

christus nisi resurrexisset, homines à peccatis suis iustificati non fuissent, quoniam non credidissent. ad Rom. iii. xiii, B.

christi iustificatio in cruce suapte natura fuit in omnes homines quoniam ipse est caput totius ecclesiæ à principio mundi vsq; ad finem & propterea ipsius meritum est suapte natura meritum omnium quantum ad sufficientiam ad Rom. quinto. xvi, F.

christus nullum vnquam habuit in seipso peccatum sed peccatum induit, assumendo similitudinem carnis peccati. ad Rom. viii. xxiii, c.

christus quod sit finis legis etiam Iudei increduli fatentur, dum dicunt prophetas vsq; ad Messiam prophetaffe. ad Rom. x. xxxv, I.

christus non elegit ea quæ sibi secundum naturalem affectum voluntatis placebant, sed quæ summe displicebant ad ædificationem ecclesiæ ad Rom. xv. xlii, D.

Christus à principio conceptionis sue tantā virtutē habuit vt potuerit reddere corpus suū spirituale. i. ad cor. xv. lxxxv. c.

christus nomen est regiae dignitatis, secundum humanam naturam comperens; imago autem dei secundum naturam diuinā nomen est filii: quoniam filius ex mō productionis suae in patris similitudinē generatur. & in hoc à spiritu sancto differt. ii. ad cor. iii. xciii. I.

christi aetas plena est quo ad afflictionem omnium spectantium ad utilitatem: cum fuerit. xxx. annorum. ad Ephe. iii. cxxxvi. A

christus corporalium actionum & passionum (scilicet comedendi, bibendi, laborandi, patiendi & huiusmodi) experientiam habuit. ad philip. ii. cxliii. K.

christus quantum ad sufficientiam vnus p omnium salute mortuus est. quantum vero ad effectum, etiam vnus pro omnibus mortuus est, pro quantovita corporale oībus per suā mortem in generali resurrectione cōferet, q̄q̄ nō oībus vitā gloriosam. ii. ad cor. v. xcvi. H. I.

christi corpus aliqui sacramentaliter tantū māducant & bibūt: quos paulus appellat māducare vel bibere indigne aliqui verō sumūt sacramentaliter & spiritualiter: qui à paulo appellantur manducantes seu bibentes digne. i. ad cor. xi. lxxiii. A

Christus est velut hypostasis sui corporis mystici quod est ecclesia. i. ad cor. xii. lxxiii. I.

Christiani omnes spiritu sancto agente pfitentur iesum dominū. i. ad cor. xii. lxxiii. K.

Christiani omnes, domestici fidei appellantur: quia vniuersa ecclesia christiana, vna est domus dei viui. ad Galat. vi. cxxvii. B

Christi templum sunt domini: & si christo coaptatur, crescūt in tēplum sanctum habitaculū mundum corā deo. ad Ephe. ii. cxxxii. k.

Cibus nullus secundum se seu per christum est immundus: relatus autem ad conscientia existimantem eam immundum, est immundus illi. ad Roma. xiii. xlv. B.

Circuncisio apud ludzos erat signū professionis legis. ad Roma. ii. viii. C.

Circuncisionē accipiebāt conuersi ex gentibus tanq̄ necessariam ad salutem, ludēi autem etiam si nō reputarent ipsam necessariā ad salutē, ratione cuiusdā prerogatiue sui generis circuncidebantur. ad gala. v. cxxiii. C.

circuncisio & festorum obseruatio apud iudeos quēdā cerimonialia erāt. ad Ga. v. ibid. F.

cōplantatio apud apostolum pro insitione sumitur. ad Rom. vi. xvii. F.

cōfidentia est audaciē fundamētū: imo propriū videtur esse cōfidentū audere. ad cor. cviii. F.

Coniugia inter dispares cultu prohibētur i. ad cor. vii. lxxiii. H.

coniugi negare debitum (sive fraude, sive fingendo) aliquam excusationem: sive aperte negando peccatum in iustitia est: & est ex suo genere mortale sicut quaelibet alia iniustitia. primē ad corinth. vii. lxi. B.

coniugis infidelis discessus an praebeat coniugi fidei libertatem ineundi aliud coniugium secundum pauli doctrinam. i. ad cor. vii. lxxii. c.

cogitationes sunt prima munimēta diabolica in quibus cōprehēditur tota pars cognoscitiua, omnes astutiē omnes artes cōtra christi fidem & bonos mores. ii. ad corinth. xcvi. H.

conflictus hominis aduersus demones fictio apud Gentiles habetur. ad Ephe. vi. cxli. c.

cordis dilatatio ex duobus cōstat. alterum est humanum studium ad cor ampliandum, ne inter humanos respectus angustetur. alterū est diuinā donum gratiae huiusmodi delectationem cōplans: qua homo dilato iam corde, & libere delectabiliter quae dei sunt exequitur ad corinth. vi. cii. a.

conscientia in hoc differt à cogitationibus accusantibus vel defendentibus quod conscientia sonat applicationem scientiae ad factū seu faciendum examinandū illud an factum vel nō factum, an bene vel male factum & c. cogitationes autem accusantes vel defendentes sunt velut partes hinc & inde de scientiae examen concurrentes velat allegantes rationes pro & cōtra ex naturalibus rationibus. ad Romanos secundo. vii. E.

cōscientia erronea ligat ad Ro. xiii. xlv. B.

consuetudo praeceptum locum habere debet in iis quae non sunt in sacra scriptu radiffinita. i. ad corinth. xi. lxxi. I.

corpus humanum quod seminatur animale, id est viuens ex officiis animae vegetates ipsum, resurgit corpus spirituale: hoc est non ex officiis vegetationis sed ex virtute spiritus viuentis. i. ad corinth. xv. lxxxiii. I. k.

corpora damnatorum post resurrectionem incorruptibilia erunt sine usu venereorum, ciborum & humidi fluxu: sed non erunt gloriosa & impossibilia. i. ad corinth. xv. lxxxv. H.

corpus versus mortem tendens vt continua resolutione non aequaliter deficit sed quo plus versus mortem vetera scit plus augetur deficere, ita animae profectus longe maior significatur quanto magis renouatur & magis caelesti nouitati appropinquat. secundae ad corinth. iiii. xcvi. C.

corpora gloriosa splendentia, in die iudicii

nubem gloriæ efficient: quemadmodum vidi mus in celo in illa parte que vocatur via lactea ad Ephes. iiii. clxiii, B.

corpora humana in resurrectione induent ab extrinseco dono incorruptibilitatē & immortalitatem, & nō in aliam intimam transibunt naturam. i. ad corinth. xv. lxxvii, d. e.

creaturæ nominis omnis natio, omnis hominū cōditio appellatur. ad Rom. viii. xxvi. c.

creatura omnis quantumcunque immortalis immo etiā beata, alicui subiacet mutatio ni. i. ad Timoth. vi. clxxvi, G.

credēdi tota ratio est deus, qui omnium que credimus reuelator creditur vniuersæ quoque spei nostræ ratio est deus, qui beatitudinē promisit nec minus vniuersæ dilectionis nostræ ratio deus est, quē super omnia & in omnibus diligimus. i. ad corinth. xiii. lxx, d.

credere est donum dei gratuitum. ad Ephe. secundo. cxxxi, G.

cultus disparitas absolute inter cōiuges est quædem illegalitas, non solum cōiuges adinuicem referendo sed etiā ad plem, & alia pulchra quæ secuntur primæ ad corinthiorum. vii. lxi, I.

cymbalum quid. i. ad corin. xiii. lxxvi, d.

D

Electatio naturalis nihil aliud est q̃

D quies in bona dispositione. primæ ad corinth. xii. lxxv, G.

delictum peccatum est à præceptis affirmatiuis declinens. ad Galat. vi. cxxvi, d.

demeritum & incredulitas hominum non tollit veritatem dei quæ quandoque tollat executiones quæ secundum eorum merita futuræ erant, vt pœnitētia Niniuitarum niniues subuersionem sustulit. ad Rom. iii. ix, E.

dæmones ob euidētiā factorum coacti mysteria fidei credunt, sed nō ad iustitiam ad Romanos x. xxxvi, G.

dæmones principium huius seculi appellatione intelliguntur. i. ad corinth. ii. lii, K.

dæmones habitare in aerē, admittitur. ad Ephes. ii. cxxx, K.

dæmones esse spiritus aereos credibile est & naturali philosophiæ cōsonum. ad Ephe. ii. ib.

dei inuisibilia quæ in ipsis videri non possunt, ab aliis conspici possunt per ea quæ à deo effecta sunt, vt causa per proprios effectus conspicitur. ad Romanos primæ. iiii, a.

deus relucet in effectis ab eo velut in speculis, & quemadmodum requiritur ad vidēdum relucens in speculo intuitus speculi, ita ad conspiciendum deum per ea quæ facta sunt intellectio factorum à deo requiritur. & alia multa

pulchra de hoc. ad Romanos. i. ibidem. B.

Deo soli, naturale est nosce quod est deus, quoniam ipsi soli naturale est videre deum in seipso, angelis autem & hominibus non nisi per effecta cōspicere deum datum est naturali facultate. ad Romanos. i. ibidem. C.

Deus benedictione laudis benedicendus est. ad Romanos primo. v, b. c.

Deus notitia approbationis eas tantum petitiones nouit quæ sunt secundum deum, & propterea eas approbat quia sunt secundum deum. ad Romanos. octauo. xxix, D. E.

Deum etiam ipsi philosophi consentunt esse extra & supra vniuersum. i. ad Cor. lxvi, A.

Dii multi quo sensu dicantur primæ ad corinthios. octauo. lxiii, b.

Deus proprium principium nostrarum operationum à paulo accommodatur (cuius est i time efficere etiam ipsa nostra opera, nō sine nobis sed in nobis, non sine causis secundis, sed in ipsis causis secundis) ad illorum stultitiam tollendam qui causis secundis proprias actiones subtrahebant, ex eo quod deus efficit omnia. i. ad cor. xii. lxxiii, C.

Deus nihil intuetur nisi in seipso deo, sed ille intuitus est longe clarior, quàm videre faciem ad faciem: & eminenter in se includit quicquid perfectionis & claritatis est in videre faciem ad faciem intelligibili intuitu primæ ad corinth decimotertio. lxx, C.

Deus aliter est pater Iesu christi, & aliter pater misericordiarum: quia Iesu christi est pater naturalis, misericordiarum vero est pater voluntarius: quoniam illum genuit ex sua essentia sibi consubstantialē: istas vero generat suauolūtate primæ ad cor. primo. l. xxxviii, b.

Deus qui cor intuetur, factum non diligit sed cor pensat: cuius est hilaritas vel tristitia, cuius est esse spontaneum vel coactum secundo cor. ix. cvii, E.

Deus non simpliciter misericors sed diues in misericordia describitur eo quod nulla ex parte deest aliqua miserendi efficacitā, sed omni carens superiore & omnium creator ac dominus potest quemcumque & quantumcunque misericordiæ effectum exercere. ad Ephe. secundo. cxxxi, B.

Deus quamuis omnia creauerit, ac per hoc rerum omnium rationes angelis manifestauerit & rerum naturas intelligendas porrexerit hominibus, reſeruauit tamē in arcano suo notitiam certis temporibus agendorum: iuxta illud: non est vestrum nosse & c. ad Ephe. iii. cxxxiii, I, k.

Deus secundum se nomine caret: quoniam

innominabilis est. & propterea nomen christo datū simpliciter & absolute est super omne nomen, quoniam est super omne nominabile. ad philip. ii. cxlv. B

Deus nō solū ab hominibus inuisibilis est sed à quibuscunq; substantiis spiritualibus, quātūcūq; excellentibus: iuxta illud nemo deum vidit vnq; & hoc secundū vires naturales cuiuscūq; creaturæ. ad coloss. i. cli. A

Deus tribus modis loquitur homini: scilicet vel intelligibiliter vel imaginabiliter vel sensibilibiter. ad Heb. i. 189. C, D

Deum esse & quod inquirentibus se remunerator sit, necessarium fuit credere omni tempore à principio mundi: alia autem in speciali nō fuit omni tempore necessariū credere, sed prout deus successiue reuelauit creuit explicatio fidei, creuit & extensio credendorum necessario. ad Heb. xi. cii. K

Diēctio interpretata modo græci modo gentiles, eadem diēctio est: & propriæ significat græcos, extenditur autem ad significandum gentiles. i. ad co. i. li. F

Dies immediate sequere diē septimū est vna sabbatorum, qui semper apud Hebræos sabbatū est: dies dominicus vna sabbatorum appellatur, quia est vnus in ordine ad dies qui semper sunt sabbata. i. co. xvi. 86. A

Dilectio christiana in hoc superat reliquos amores q̄ non solum est ad diligentes se, sed ad omnes etiam ignotos & inimicos. i. ad. Thes. 3. clxi. G

Differētia inter vetus & nouum testamētum, inter statum euangelicum & statum legis explicatur penes gratiam & escas. ad Heb. 13. 206. H

Diffinitio diuina conformium filio dei prior est diuina pręscientia eorundem. ad Ro. 8. xxx. B, C

Diligere debet vnusquisque proximum suum sicut seipsum hoc est amore amicitie, quod est velle illi bonum honestum, bonū vtile, bonūq; delectabile propter illum non propter te: sicut viis tibi ipsi bona hęc propter te ipsum. ad Ro. 13. 43. E

Discipuli aliqui primitiue ecclesię etiam secundum scientiam acquisitam docti fuerunt: vt Nicodemus (qui erat magister in israel) & Paulus & lucas medicus & apollos & c. i. ad cor. i. li. k

Diuina videri à nobis, per speculum in ænigmate, duobus modis verificatur. Nam & videmus deum nō in seipso sed in eius similitudinibus quę sunt creaturę: nec ex hac inspectione similitudinum claram habemus de dei & coele

stis patrię cōditionibus notitiam sed obscuram & videmus ex parte nostri per species à sensibilibus abstractas quasi per ocularia specula cum difficultate & obscuritate quę dei & cęlestis patrię sunt. i. ad cor. 3. lxix. k

Diuitiæ christi inuestigabiles dona sunt christi quę omnem naturalem inquisitionem excedunt. nullus enim requirere potest verbum caro factū est, christus resurrexit & sedet ad dexteram dei, & huiusmodi. ad Ephes. 3. 13. H

Doctores scandalizantes, non solum seipso vituperant, sed quantum ex eis est in dubium vertunt sanctum aliorum ministerium. i. ad cor. vi. C, G

Dominium dei triplex: scilicet cōmune quo deus omnium est, speciale quo est corū domin⁹ qui ei sponte seruiunt, & specialissimum quo solus est dominus occultorum cordis: ad quod dominium spectat iudicium operum secundum felicitatorum, in quantum pendent ex corde operantis. ad Ro. 14. 44. D

Donum secundum suam significationem cōe est nomen omnibus spiritus sancti effectibus: accomodatur autem gratiis gratis datis. i. ad cor. xii. 74. B

Donum linguarum non habet ex sui ratione. vt ipse loquens intelligat verba sua. ad cor. 14. 78. k

Durum est q̄ tangenti non cedit. & ad animū translatum est: vt durus dicatur qui magna benignitate prouocatus non emollitur nec cedit prouocationi. ad Ro. ii. vi. B

E.

Ecclesia in primitiua erant prophete publice prophetantes sicut & linguis loquentes. ad cor. xi. lxxi. A

Ecclesia in primitiua alii à spiritu sancto linguarum donum accipiebant, alii prophetiæ donū. apostoli autem non solum linguarum dono donati sunt: sed spiritu sancto repleti donum interpretandi simul habebant: quoniam ad hoc datae sunt illis lingue: vt interprete non egerent diuersis linguarum hominibus prędicantes. ad cor. 3. lxxviii. G

Ecclesia in primitiua per manus apostolorum impositionem spiritus sanctus dabatur sensibiles effectus facere i actibus apostolorum patet. ad Galat. 3. cxx. A, B

Ecclesia non solum est corpus christi: sed est corpus formatum de carne & ossibus christi in cruce & c. quę sequuntur. ad Ephes. v. cxi. B

Ecclesia in orationibus suis quatuor partes
a. iiii. l

seruat scilicet orationem, obsecrationē, gratiarū actionem & petitionem exempla in literā patent. ad Phil. 4. 143. I.

Electio beneficium est respectiue ad alios nō electos: sanctitas mūditiā est à peccatis. dilectio autem beneficium est: quo deus vult eisdem bonum vita æternæ. ad Coloss. 3. clxxxvii. D

Eleemosynæ opulentæ susceptæ reddūt quādoque suscipientes remissos & tepidos tum ad debita exercitia: tū ad sanctiores mores: vt expientia in opulentis monasteriis & ecclesiis testatur. ad cor. 8. cv. K

Eleemosyna suapte natura debet esse non solum beneficentia, sed benedictia: debet enim constare nō solum ex benefacto, sed ex benedicto: quoniā cum benefactis bona verba ad esse debent. ad cor. ix. cvii. B

Ephesus nomē est ciuitatis in asia minori. ad ephes. i. cxxvii. I

Epistola pauli ad Laodicenses non inuenitur: sicut non inuenitur quæ fuit vere prima ad corinthiorum. ad colof. 4. clviii. I

Epistola Pauli ad Hebræos non Hebraico sed Græco sermone condita fuit: & an Paulus illius author fuerit, incertum est. ad Heb. i. clxxxviii. H.

Epistolæ ad hebræos Clemens etiam author dicitur: qui & ipse in vinculis fuit. ad Heb. x. ccii. C, D

Epistola ad colossenses mutila esse cognoscitur. ad Thessal. 3. clxvii. k

Episcopatum desiderare ex proprio genere nullum peccatum est: secus autem est de appetitu gradus: honoris, prouentuum, & huiusmodi: nihil enim horum opus est. ad Timoth. tertio. clxxi. B

Episcopos & omnes prælatos irreprehensibiles esse oportet: quam quia fronte alios reprehendere potest: qui reprehensibilis est: diceretur nā que sibi, medice cura te ipsum. ad Timoth. ibidem. C

Episcopi in primitiua ecclesia vxores habebant patres veteris testamenti imitantes: cum nullibi hoc prohibitum legatur. ad Timoth. ibidem. D

Episcopis rara hospitalitas est. ad Timoth. ibidem. E

episcopus à turpi lucro alienus esse debet: q̄ si seruaretur, non audirentur tam turpia lucra vt ea dicere turpe sit: nec tantum de simonia intelligitur: sed propriæ de turpi lucro nimis sparso in episcopis ecclesiarum christi. ad Timoth. ibidem. E

Esus substantiæ panis non est communicatio

corporis christi: sed, esus panis: hoc est speciei panis est in veritate communicatio corporis christi, vt rei communicatæ participantibus illum, vna eademq; res scilicet verum corpus christi in substantia panis communicatur omnibus edētib; quibus frangitur. ad corinthios decimo. lxviii. G

Euangelica potētia ad salutem, non ad perditionem tendit, quicumq; enim per duntur, ex se ipsis per duntur, qui autem saluantur, ex sola euangelica potentia saluantur: ad Roma. i. ii. I. K.

Euangelicæ doctrinæ ad seruitium vtī quandoque elegantia & sermone aut doctrina philosophica pro loco & tempore prohibitum non est, alioquin constituere tam subiectum q̄ vim prædicationis euangelicæ in doctrina philosophica, vel in composita, ornata & pulchra oratione sacrilegum est. ad Corinthios primo. I. G.

Euangelica prædicationis quāuis in se stulta nō sit, comparatiue tamen ad philosophicam doctrinā stulticia appellatur, tum ex parte modi, tum rōne materiæ & alia pulchra quæ sequuntur. ad cor. i. lii.

Euangelizare quē ad modum apostoli ex inlūcto sibi officio tenebantur, ita modo prælati tenentur, quibus ex officio prædicare incumbit, & ve est ipsis nisi euangelizent. ad corinth. ix. lxvi. C

Eucharistiæ ritū & vsum Paulus Corinthios docuit, antequam eis epistolam scriberet, & vsque adeo Pauli traditio apud græcos perseuerat, vt vsque in hodiernum diem in sacrificio missæ consecrando corpus Christi Græci Pauli verbis vtuntur, hoc est corpus meum quod pro vobis frangitur. ad cor. xi. lxxii. F, G

Eucharistiam ad hoc vt homo non indigne sumat necessarium nō est, ipsum simpliciter & absolute à confessore probatum esse sed diuinę gratiæ iustificatio requiritur, ad quam seipsum probare non sufficit, sat tamen est probatio ad non indigne sumendum. ad corinthios. vndecimo. lxxiii. C

excommunicabantur in primitiua ecclesia etiam propter ocium nō se corrigentes, vt erubescerent, nō tamen ecclesiasticis censuris, quibus modo ecclesia vtitur, sed quibus claustrales vtuntur, quæ sunt pene quædam à templo, vel fratrum conuersatione vel mensa separantes. ad Thessa. vlti. clxvii. H

exemplar cuius imitatione artifex aliquid facit est in quo imitatie res fit, sed non est per quod res fit, quoniam exemplar artificiatum

non est: sed artifex illud efficit exēplar imitādo filius autē dei est non solum: in cuius imitatione omnia creantur: sed etiam quod simul cum patitur efficit ea quæ creantur & propterea de ipso vtrunque dicitur: quod oīa p̄ ipsum & in ipso creata sunt. ad colof. x. cli. f.

Existimare aliquem se aliquid scire dupliciter contingit: vel speculatiue: & tunc proprie nullus scit aliquid, nisi qui scit se illud scire, vel affectiue, hoc est cum affectionibus eleuatur ex hoc q̄ scit, vel despiciēdo alios, vel se præferēdo & huiusmodi. ad cor. 8. lxiii. k

Exterminator dicitur ignis egressus à domino, q̄ populum consumebat, nisi Aaron inter mortuos & viuos medius occurrisset ad dominum placandum. ad cor. x. lxvii. l.

F.

Acere ea quæ legis sunt aliud est, aliud vero meritorie facere, & vtrunque declaratur. ad roma. 2. 7, B

facere naturaliter omnia moralia quæ legisunt est hoīs sani: qualis non est homo in naturalibus constitutus post naturæ in primo parente lapsum facere autem naturaliter aliqua moralia quæ legisunt: hoī etiam imbecilli conuenit: qualis est homo post primi parentis lapsum. ad roma. ii. ibidem

Facta superiorū nō tam inuitāt q̄ cogunt subditos ad imitationem. ad Galat. 2. cxix. a

Factionū capita apud corinthios pauli tempore in tribus se extollebant scilicet in baptismo: sapientia sermonis, & sapientia rerum. ad cor. i. lxv. l

farina mixta aquæ conspersio seu masia vocatur. ad cor. v. 68, C, D

fideles velut membra christi sunt: ac per hoc cōgregatio fidelīū: quam ecclesiæ nomē signifi- cat: est corpus christi. ad ephes. i. cxxx. f

fides iesu christi ab initio mundi cum semper explicite vel implicite fuerit in oībus: q̄ peccatorum remissionē cōsecuti sunt: ex hoc q̄ virtus fidei ad iustificandū cōmendatur & declaratur, lex Moyſi non aboletur nec destruitur, sed declaratur, q̄ nec in lege nec in legis operibus vis peccatorum remissiuā est. ad roma. 3. xi. k

fides est velle esse substantiale in christiano & fundamentum, reliquarum virtutum respectu. ad cor. 4. lvii. f

fides, vt ad Ephes. 2. dicitur: donum dei est & non creaturæ quo ad ipsam voluntatē credēdi, ipsumq̄ credere in deum verum quo ad explicatōē horū credibilium determinate fides ex

auditu est, quoniā audiendo doctrinā euangelicā hoīes discunt q̄ sunt determinate credēda. ad roma. x. xxxvii. B

fide infirmus secundum paulum quis dicatur. ad ro. 14. 44, a

fidem christi paulus apud corinthios plantauit, apollos autem rigauit, quoniā postmodum multum illis contulit. vt patet ad uum. 18. ad cor. 3. 54. I, k

fides credendorum omnibus christianis communis est, fides autem agendorum quibusdam tantum conuenit de qua est habere fidē dei quicunque dixerit monti tollere, mittere in mare, & in corde suo non hæsitaauerit & c. ad cor. xii. 74, f, g

fidei actus charitati attribuitur imperatiue sicut & actus patientiæ, & similiter spei. ad cor. 13. lxvii. D

fides, spes & charitas sunt virtus theologales, habētes scilicet deum pro proximo obiecto, fine & regula, & hæc tria sola in anima principatum obtinent, reliqua vero quæ virtute aliarum sunt, ad manifestandum seu exequendum existunt. ad cor. 13. lxx. E

fidei spiritualis, spei ac charitatis q̄ intus homines habent, christus in ipsis dicitur & scribit, non alieno sed proprio nomine, & ipse christus est, qui creditur, q̄ speratur, qui amatur ab ipsis. ad cor. 3. xcii. a. B

fides q̄ per charitatem, siue dilectionem operatur, hoc est vim suam exercet, à theologis fides formata appellatur, cōtraria vero fides informis dicitur. ad Galat. v. cxxv. D

fides est virtus moralis, qua dicta sunt, sicut & māuetudo virtus moralis est irascibilis moderatrix. ad Galat. v. cxxv. H. I

fides vniuersa in hoc consistit, vt iesus christus credatur verus deus & verus homo, qui enī hoc credit, stultus est si reliqua fidei christianæ non credit, quæ ipse iesus christus sequendo fecit, docuit, mandauit & c. ad Heb. 13. ccvi. f

fide homines etiam sine operibus iustificantur, vt patet in infantibus baptizatis, & in adulto baptizato, si statim morerentur, & si fide quæ operari peccata non est, mortua sit, quoniam suapte natura per dilectionem operatur. iacobi. ii. ccx. B

filius dei æternus dicitur filius dilectionis patris, quoniam est filius dilectionis essentialis genitus enim est non ex vno essentiali sic & alio non, sed ex omnibus essentialibus natura esse, potentia, intellectu, voluntate & reliquis, alioquin integer deus genitus non fuisset. ad colossen. i. cl. I

Fornicationis nomine paulus vt genere vtitur ad adulterium:incestum & huiusmodi. ad Cor.v.lvij.i

Fornicatio simplex apud gentiles peccatum non reputabatur.ad corinth.vi.lx.B.ad Theff.4.clxii.A

Fundamentum apostoli & prophete appellantur posteriorum respectu,christus autem simpliciter & absolute fundamentum extat? quoniam nullus vnq̃ saluatus est,nisi in fide iesu christi.ad cor.3.54.k.

G.

Loratio iustificatorū quo ad bona animæ
G futuram gloriam respicit:quo ad bona vero corporis præsentem afflictionem:ita q̃ non gloriantur de bonis corporis:aut exteriorum rerum:sed de afflictionibus tam in corpore quàm in rebus.ad Ro.v.14D

Glorificationis diuinæ materia fidei cōfessionem cum mandatorum euangelicorum obedientia complectitur:vt obedientia affectus confessionis describitur.ad corin.ix.18o.

Gemitus ineffabiles illi dicuntur:quorum termini ad quos tendunt,sunt nobis incongniti:& alia pulchra quę sequuntur.ad Ro.8.xxix.B

Generatio est finis primus cōiugii:fornicatio vitanda secundum est bonum:licet in esse naturali non est bonum hoīem esse solum:quoniam naturalem multiplicationem tollit,in esse autē spiritali bonum est vxorem non ducere,quoniam ex coniugio vitæ spiritali impedimentum præstatur.ad cor.7.lxi.a

Gratia ratio est omnium donorum beneficiū sine meritis,pax autem fruct⁹ omnium gratiarum.ad Ro.i.ii.A

Gratia dei tunc opera efficit,cum homo cooperatur gratiæ hominis cooperantis est dicere gratia dei,quę est mecum,homo vero etiam vacans potest dicere,gratia dei quę est in me. ad cor.xv.lxxxvii.A

Gratiæ dei potentia existentis in hominibus quātum ad executionem in imbecillitatibus nostris proficitur quoniam in prosperitatis statu propria hominis potentia augetur,exercetur & perficitur,potentia vero gratiæ dei nihil aut parū cognoscitur,appetitur,& requiritur,in statu autem aduersitatis diuinę potentię executio habetur,appetitur,& cognoscitur non secundum liberationis ab aduersitatibus,sed secundum effectum roborationis animi ad omnia vincēdū propter deum.ad corinth.xii.cxii.H

Gregorius in primo dialogorum refert quē-

dam Gregorium mouisse montem.ad corinth.13.lxxvi.F.

H.

Ebræorum genus ab Heber.cuius tempore
H sectę diuisæ sunt, processisse ex eo apparet, quod etiam abraham hebræus appellatur. ad cor.xi.cxii.C

Hellenorum appellatione,q̃ est cognomen Græcorū etiam gentiles veniunt.ad Ro.3.9.k

Hæreses in græco vsu sectę appellantur, quoniam græci appellant hæresim Platoniam, Peripateticam,Stoicam&c.quas itali dicunt sectā Platoniam,sectam Peripateticam &c.ad cor.xi.lxxii.a

Hypocritæ sunt,qui pietatem in apparentia profitentur,sed pietatis potentiam non exercēt, quoniam negant illius intimam vim, quę per opera exercetur, & in sola apparentia pii existunt.ad Timo.3.clxxxi.a

Homines quod ex peccatoribus iusti sūt,duo concurrunt scilicet gratia dei & iustitia dei. ad Roma.3.xi.a

Hominem ad iustificandum primum ex pte dei gratia concurrir,deinde ex parte christi iustitia redemptionis,& demum ex parte nostri fides in sanguine christi,& gratia primum locū tenet,vt pote causa secundi & tertii, secundum autem ita est gratiæ,quod tamen rationem iustitiæ dei constituit,tertium scilicet fides applicatio est & coniunctio vtriusque nobiscum. ad Ro.3,ibidem.D.E

Homo quantūcūq; se in bonis operibus moribus & cerimonialibus exerceat,nunquam tamen per hoc peccatorum remissionē consequitur,sed scđm habitus operum in operibus & in seipso iustificatur,& propterea habet virtutum merita,vnde gloriatur,sed nō apud deum,apud quem adhuc peccati rōne implicitus remanet. ad Ro.4.x,i,k

Hoīes sine lege Moyfi cognouerunt nō solum homicidia,& similia esse peccata,sed etiam interioresactus,vt in libris philosophorum patet, sed non cognouerunt peccatum scđm primam rōnem culpę,quę est offensa dei,nec secundum primum pēnē reatum,quo meretur damnationem æternam,quod per legem communiter est cognitum.ad Ro.7.xx.H.i

Homo interior appellatur superior animi pars, eo q̃ operationes suas in seipso intus perficit absq; corporis organis,exterior aut homo secūdū ptes cēsitivas iā interiores quā exteriores, eo q̃ carnalibus officiis immerse sunt.ad Ro.vii.17,i

Homines quauis sciant quid orent, non tamen sciunt: quo res petenda expedit, seu ipsi necessaria est: sup qua propositione vide pulcherrimum in litera assignatū. ad romanos viii. xxviii. i, k:

Hominum viuorum corpora qui in secundo christi aduentu reperientur, non mortua, sed mortalia uiuificabuntur. ad rom. viii. xxv, k

Hō animalis ab anima appellatur, q scilicet ea tantum sectatur ad q anime vires se extendūt, hoc est qui tantummodo naturale lumen rationis sequitur. ad corinth. ii. liii, h.

Homines in resurrectione morte itercedē te uiuificabuntur, & acquirunt corpora. non qualia modo habent sed que vēdicare sibi p pria, sicut vnique deus dedit sibi corpus proprium hoc est quod sibi proprium ex p pria natura vēdicat, super quam cōclusionē vide pulchrum exemplum i litera assignatum ad corinth. xv. lxxxiii, e.

Homo latine & adam Hebraice sinonima sunt. ad corinth. xv. lxxxv, a.

Homo quilibet secundum animi conditiones internus appellatur, secundum autē corporis cōditiones externus. ad cor. iii. xvi, c

Hoibus in christianis tria sunt, volūtas scilicet ad quam dilectio spectat, fides & potētia ad quas robur spiritus, ad ephe. iii. cxxviii, d

Homines mali dicuntur penes malā volūtatē dispositionem, absurdi autē penes malā dispositionem rationis, quoniā absurda icōuenientia secundum rationem dicuntur. ad Thessa. iii. clxvii, a.

Hore canonicæ & misse eligibilis est vt i ecclesia dei sine melodia, sine musica itelligibiliter dicantur quā sic vt itelligi nō possit qualiter sunt tam particule que organorū sonis committuntur q̄ quas cantus imceptibiles reddit, vel clamoris multitudine occupātis, vel quantitate concentus notas magis q̄ verba cōcinentis, hęc enim omnia magis extranea sunt, quam decem milia verborum in lingua. ad corinth. xiiii. lxxix. H.

Hostiā pro peccato scriptura sacra peccatū appellat iuxta illud oseę. iii. & peccata populi mei comedēt. ad cor. v. xcix, i

Humilitas est animi virtus superbie contraria: & est prima virtus necessaria ad digne in vnitatem viuendū, quoniā inter superbos sēp sunt iurgia, & huic adiungitur māsuetudo q̄q̄ contraria est. ad ephe. iii. cxxxi, i.

I

Iacobus alpehi cur frater domini appellatur tor diuersa dicatur vt nihil certi habetur, nisi q̄ cōsēguineus erat domini iesu

dicatur nihilominus frater domini ad differentiam Iacobi fratris Ioannis: & forte nulla magis quadrare videtur ratio, quod filius fuerit Ioseph ex alia vxore. Ad Galat. i. cxvii, H.

Iconiam ciuitas est Pisidiæ Lystris vicina: quæ ciuitas Lycaoniæ est: in qua Paulus lapidatus fuit. ad Timoth. iii. clxxxi, G.

Idolatria duplex à philosophis orta dicitur: vna scilicet colere imagines hominum, volatiliū, quadrupedum, & huiusmodi: alia colere creaturas: puta, solem, lunam, elementa &c. prima à formantibus imagines signorum cælestium: puta arietes, cancri &c. secunda à dicentibus deberi cultum partibus mundi beneficis, seu anima mundi animatis. ad Rom. i. v, B.

Idolatria summa inter mala opera locum tenet: vtpote deo contraria. Ad Corinthios. x. lxxvii, H.

Idiotia Græca dictio est: & illiteratum significat. ad Corinth. xiiii. lxxix, G.

Idiotia non solum pro illiterato sumitur: sed etiam pro plebeio. ad Cor. xi.

Ignis appellatione secundum Apostolum non corporeus ignis, nec tormentum aliquod, sed rigorosum: ac vndique exactum diuini iudicii examen significatur. Ad Cor. iii. lv, B.

Ignis inferni ignis emulatio appellatur, pro quanto à zelo diuino procedit. ad Hebræos. x. cci, H.

Imago conformitatis ad filium dei in quibus conditionibus consistat. ad Rom. viii. xxx, D.

Imago dei, ad quem homo nouus creatus est quatenus nouus, est imago ordinis gratiæ: quem admodum imago, ad quam homo creatus est: imago in ordine naturæ. ad Col. iii. clvii, B.

Impietas iniustitiæ species est pietati contraria quæ parentibus, patriæ, eorumque beneuolis cultum exhibet. Ad Roma. i. iii, F.

Impudicitia propriæ actus libidinosorum respicit osculorum scilicet tactuum, & huiusmodi Immunditia autem concubitus contra naturam quoniam hoc vitium apud Corinthios regnasse fertur. Ad corinth. xii. cxiii, H, I.

Indui & superindui in hoc differunt, q̄ indui est animam separatam corpori glorioso vniri, quoniam igitur anima separata est velut anima nuda corpore non vestita, superindui vero est nunquam animam à corpore separatam donare gloriosa immortalitate corporis, anima siquidem iuncta est corpori velut anima vestita: & superinduitur corpore glorioso quantum gloriosum est: cum absq; dissolutione à corpore, immortalis & impassibilis corporis gloria donatur. Ad corinth. v. xcvi, B, c.

Inquinamentū carnis appellatur immundi-

tia quæcūq; animi ex carne tam propria quam propinquorum proueniens : inquinamentum vero spiritus appellatur immunditia quæcūq; animi ex spiritualibus proueniens : qualia sunt honor, gloria & huiusmodi. ad Cor. vii. cii. l.

Insipientia sapientiæ est contraria, quæ recte iudicat secundum vltimum finem iuxta supremam causam quæ deus est. ad Rom. i. iiii. E.

Intellectus humanus naturali lumine de deo cognoscit, quod est vnus princeps omnium, actus purus, æternus &c. oppositum autem tenentes philosophiæ & Paulo Apostolo contradicunt: & hoc conditionibus multiplicatis, videlicet tanq̃ deus aliquid habeat de illo quod cognoscimus, non vt est simplicissimus in se &c. pulchra quæ sequuntur. ad Rom. i. iiii. G.

Intellectum habens, sicut habet quicquid est visus, auditus, gustus, odoratus & tactus ita possessor spiritualium omnium corporalium possessor est: experientia enim testatur, quod possessoribus spiritualium principes & quæcūq; corporalia sunt subiiciuntur: vt sanctorum gesta le genti patet. ad Cor. vi. ci. H.

Irregularis secundum antiquam legis ceremoniam corpus aqua munda abluebatur: postquã aqua sacra aspersus fuerat. ad Hebræos, decimo. cc i. E.

Israelitæ Pauli tempore Iudæi nominabantur, sicut & hodie: quoniam ipsi Iudæi genus suum magnificabant. ad Rom. ii. vii. G.

Iudaicum cognomen à tribu Iuda ad omnes tribus Israel deriuatum fuit: ab eo tempore quo tribus Iuda in tanto precio habita est: vt concessura sit ei redire in Hierusalem, & sub Cyro Persarum templum reedificare: & ex tunc Israelitæ redeuntes ad terram promissionis à Gētilium principibus Iudæi appellati fuere. Ad Rom. ii. ibidem.

Iudeorum ex obstinatione duæ maxime utilitates percipiuntur, quas in litera vide. ad Rom. xi. xxxviii. E.

Iudæi omnes vti creditur prope finem mundi, in quo erit vita ex mortuis, ad Christum reducentur. ad Rom. xi. ibidem.

Iudicia præsentis vitæ non sunt ad puniendum hoc enim futuræ vitæ iudiciis reservatur, sed ad promouendum spirituale bonum vel in eo qui punitur, vel in eccle. Ad Corinthios. xiii. cxy. G.

Iurabant olim homines per maiores se, vt ioseph per salutem Pharæonis, & Dauid, viuit dominus. ad Heb. vi.

Iurandi modus apud antiquos qui fuerat, de autē iurat per seipsum. Ad Romanos. xlii. i. R.

Iustitia operis à iustitia dei in hoc differt quod iustitia operis iustificat tantum opus illud, cuius est, & secundum illius operis habitum operantem, iustitia autem dei hominem absolute iustificat. ad Rom. iii. x. E.

iustitia dei est redemptio facta per Christum non iustitia nostra, quoniam ipse Iesus Christus verus deus est. ad Rom. iii. xi. C, D.

iustitia ex fide est iustitia Christi communicata nobis per fidem, hac enim iustificamur, & hanc gentes credendo apprehenderunt. ad Romanos. ix. xxxiii. k.

iustitia dei est iustitia satisfactionis deo pro humano genere per Christi mortem, & hæc appellatur iustitia ex fide, seu iustitia fidei, iustitia autem legis est ipsa proceptorum legis obseruatio, iudicialium. i. ceremonialium & moralium ad Rom. x. xxxv. H, I.

iustitia dei in deo est, quia deus iustus est, iustitia dei in reprobis est iusta reproborum puniitio, iustitia dei in Christo est meritum Christi, sufficiens etiam ad satisfaciendum pro nobis, & iad nos iustificandum. ad cor. v. xcix. j.

iustitiæ arma metaphorice appellantur duæ iustitiæ actiones, altera habens vim armorum defensorum videlicet a malo declinare altera habens vim armorum offensiuorum, videlicet facere bonum. ad cor. vi. a, b.

iustus dicitur non à iustitia, quæ est virtus ad alterum, sed à iusticia, vt est recta dispositio totius animi, secundum quam frequenti vsu in sacris literis iustus ab initio distinguitur, hoc est bonus secundum deum ad differentiam in peccato mortali existētis. ad Romanos. primo. B, C.

iusto quemadmodum naturale est gaudere de iustis operibus tam suis quam aliorum, & liberali de liberalitatibus & similibus, ita naturale est amori mundano gaudere de mundanis operibus, & carnali de carnalibus & proprio de sibi cōferentibus, siue iusta, siue iniusta fuerint, ad corint. xiii. lxxvii. B.

L

laudate seipsum regulariter est insipientiæ, in aliquibus autem euentibus necessarium est, vt homo seipsum laudet, & tunc homo secundum rei veritatem sapientis officium exercet. ad cor. xi. cx. e.

Laus propria non reddit hominem vere laudatum in rei veritate, sed laus hominis à deo proficiscens hominem vere laudatum reddit, quoniam gloriatio propria tunc à deo proficiscitur, quando in domino fit, quãdo ratione dei, secundum deum, propter deum homines de donis dei gloriantur. ad Rom. x. cx. c.

Lex Moyſi non eſt data vniuerſo humano generi ſed Iſmaelitæ tantũ: iuxta illud, nō fecit taliter oī nationi. Ad Rom. ſecũdo. vii. B.

Lex factorũ quo ad moralia, cerimonialia & iudicialia lex moyſi appellatur, quoniā lex operum erat: ſicut & quælibet alia lex ſcripta. & in hoc cōpræhenditur etiam lex naturalis, quæ lex factorũ eſſe dicitur. Ad Romanos tertio. xi. G.

Legis mediũ quo ſcilicet lex trahit homines eſt poena & experientia teſtatur. quoniam in locis ſeu in actionibus à lege exēptis p̄uariatio ad poenā non imputatur. Ad Romanos iiii. xii. G. H.

Lex ſiquidem quæ ſancta ex intentione data eſt à deo ad bonũ: quo ad illum tamē effectum ſubiunctum, ſcilicet abundantia peccati: & præter intentionem aduenit: quoniā ea non ad hoc legiſlator dedit, vt peccatum abũdaret. Ad Rom. v. xvi. H.

Legis appellatione lex Moyſi intelligitur: lex autē moyſi non ſecundum partē: puta præcepta cerimonialia, aut iudicialia, ſed itēgra concludendo etiam realia cōpræhenditur ad Romanos ſexto. xviii. H.

Legi eſſe ſubiectum vt ad eſſe ſub gratia opponitur: eſt nomen ſtatus legalis, qui ex tribus cōditionibus integratur, vt in litera patet. Ad Romanos vi. ibidem. l. k.

Legi ſubiici & debitum ſeruandi aliqua, q̄ in lege continentur, valde inter ſe diſtanti: nā eſſe ſub lege eſt eſſe ſubditum legi: teneri autē ad ſeruandum multa q̄ continentur in lege: aliunde ortum, vinculuq̄ habere poteſt, & ſtat cum abſolutione à lege, vt patet de Gentilibus, qui tenebantur ad ſeruandum moralia, honora patrem tuum & c. non occides: nō cōcupiſces & c. non ex eo q̄ legi Moyſi ſubiecti eſſent, in qua hæc præcepta cōtinētur, ſed ex regula naturalis rationis ita exigente. ad Romanos. vi. ibidem. l.

Lex carnis è regione legis mētis, & lex peccati è regione legis dei à paulo locantur, & ſicut lex mentis ſubdit hominē legi dei: ita lex carnis ſubdit hominem legi peccati. ad Rom. vii. xxiii. A.

Lex carnis eſt naturalis ordinatio virium inferiorũ ad propria bona, lex vero peccati eſt poena peccati originalis, & eſt deordinatio earundem virium ex perditione iuſtitie originalis derelicta, quia leges diſtinguuntur non materialiter, nō ſubiecto, ſed formaliter & penes principia. ad Rom. vii. ibidem. A.

Lex ſpiritus eſt ordinatio, diſpoſitio, dominiumq̄ ſpiritus ſancti in nobis pueniens ex

ſpiritu ſācto viuificāte in fide, ſpe, & dilectione Ieſu chriſti. Ad Rom. octauo. xxiii. l.

Lex ſecundum paulum vetus teſtamentum appellatur. Ad cor. xiii. lxxix. k.

Legis in ſtatu diabolus aduerſus hominē pugnavit: immo & legis occasione, cū dixit: cur p̄cepit vobis deus, vt non comederetis ex omni ligno paradisi, & hinc hominem vicit. Ad Cor. lxxxvi. H.

Lex nulla p̄cipit aduerſus virtutis actus, ac per hoc nullus princeps etiā eccleſiaſticus aduerſus virtutis actus p̄cipere poteſt. ad galat. v. cxxv. k.

Lex chriſti lex eſt ſpiritus vite, qui alio nomine lex charitatis dicitur. ad Galat. vi. cxxvi. F.

Lex moſaica à lege chriſti in quibus diſſeratur. ad Ephesios ſecundo. cxxxii. c.

Libri teſtamēti veteris, quos canonicos appellamus, apud Hebræos ſcripturæ ſanctæ appellantur. ad Roma. i. i. D.

Liber vitæ metaphorice diuinus intellectus appellatur: continens nomen omnium prædeſtinatorum ad vitam æternam. ad philippēſes quarto. cxlix. H.

Libertas euāgelica nō eſt libertas adimplentione legis moralis, quoniā vniuerſa lex moralis hac vna obſervatione impletur. Deliges proximũ tuũ & c. & alia pulcra quæ ſequuntur. ad Galat. v. cxxv. a.

Libertas euangelica eſt libertas ſpiritus ſancti perficiētis ſpiritum noſtrum, & hoc ſpiritu demonſtrante, dirigente, atque impellente. ad Galat. v. ibidem. E.

Lycaonici in paulo & Barnaba diuinitatis numen eſſe reputarunt ex his quæ videbāt in ipsis eſſe. videbant enī ipſos eſſe mortales, & tamen eos deos reputabant. ad cor. xii. cxiii. f.

Ligua Græca apoſtolorum temporibus vulut ligua cōmunis omnibus erat & propterea Barbaros contra Græcos apoſtolos diſtinguit: dicendo græcis & barbaris. ad Rom. i. ii. G.

Locus primus, in quo habemus à paulo explicite chriſtũ eſſe deũ: non qualitercũq̄, ſed ſuper omnia benedictum in ſecula amē cōtra Arrianos. ad Romanos nono. xxxii. D.

Locutio partis rationalis officium eſt: irasci autem eſt appetitus: qui irasibilis vocatur. ad Ephesios quarto. cxxxvii. G.

M.

Ali peioris vitatio eſt quoddā bonũ,
M & eiũdē rationis eſt cū bono quoad
iuſtum & iniuſtum honeſtũ vel inhoneſtum, vt etiam philoſophi ſenſerunt ad Romanos tertio. ix. H.

Malum pro malo reddere proprie ex intentione est reddere malum: ita quod intentio tendit ad malum alteri redendum. ad Ro. xii. xlii, a

Malum pro malo reddere à videtur in hoc differt: quod malum pro malo reddere est formaliter & ex intentione velle malum pro malo reddere vindicare autem est materialiter quidem malum: formaliter autem iustum velle reddere: unde & vindicare est actus iustitiæ: velle autem malum est actus odii. ad Roma. xii. xlii, B.

Malum ex singularibus defectibus contingit, bonum autem ex causa integra, ad gal. v. cx xvi, i

Malicia communis est omnibus peccatis, quæ ex proposito lædendi sunt, nequitia autem proprie ad peccata remissionis spectat, sicut homo ne quæ est homo proprie in utilis velut nihil valens. ad corinth. v. lviii, F.

Malicia paruuli sunt qui maligno animo carent in hoc pueros imitantes, perfecti sensibus sunt, qui pro consuetudine sancta exercitatos habent sensus mentis ad discretionem boni & mali, quemadmodum viri perfecti in ætate maiori sensus communes habent ad boni & mali humani discretionem. ad Cor. xiiii. lx xix, k

Maranatha duæ dictiones cuius idiomatis sunt, & quid significant. ad Cor. xvi. lxxxvii, f

Maria ex dauid semine descendit, alioqui verum non esset quod Christus secundum carnem ex David semine factus esset. ad Roma. i. li, E.

Matrimonium ex lege veteri omnes contrahere debebant ad multiplicandum seminem Israel. ad corinthios septimo. lxiii, a

Morticinium secundum veteris testamenti legem qui tangebatur aspergebatur aqua cineris vitulae ruffe. ad Heb. x. cci, E.

Melchisedech non fuit proprium nomenalicuius viri, sed illis regibus nomen commune erat: sicut Cæsar Romanis imperatoribus, pharao regibus ægypti, & creditur ipsum fuisse primogenitum Noe, qui Sæ vocatur, ab Heb. vii. cxvi, C

Membra omnia vnius naturalis corporis duas conditiones habent, prima est, quod omnia ex eodem principio virtute seminis in corpus vnum organicum generantur, secunda est, quod omnia ex eodem principio, immo etiam eodem alimento per omnia membra distributo aluntur. ad cor. xii. lxxiii, k

Membra corporis christi in tentum christiani sunt, in quantum ex eodem spiritu generantur, & nutriuntur, & alia quæ sequuntur. ad Corinth. xii. lxxv, a

Menadri carnem citatur à paulo. ad corin. xv. lxxxiii, a.

Mens suprema est pars animæ, quæ in progressu cognoscitiuæ partis infimum locum te-

net utpote terminus cognitionis tam practica quam speculatiua ad Cor. i. xlix, k,

Michael archangelus ecclesiæ præesse creditur. ad Thessal. iiii. clxii, I.

Ministro duo operum genera consideranda sunt: alterum ad quod tenetur: alterum ad quod non tenetur sed sponte intuitu domini super addit & ex his operibus, ad quæ minister tenetur, non debetur ei noua merces, neque habet unde gloriatur, quia tantum quod debuit fecit, ex his vero quæ sponte superogauit habet unde gloriatur, & noua ei debetur merces. ad Corinth. ix. lxvi, C.

Ministri noui testamenti non sunt instituti puri legati sed legati deo & Christo cooperatores. ad Corinth. vi. c, B

Ministros noui testamenti oportet esse tamen benignos hoc est feraces bonorum, cum non nisi bona ex interno thesauro proferre possint in verbis, in gestibus & in factis tamen suauis, diuersis hominum complexionibus, diuersarum ætatum, diuersorum sexu, diuersarum consuetudinum & c. hominibus seiplos accommodando, ut omnibus profint. ad Corin. vi. c, k

Ministros ecclesiæ oportet habere intus animum fidei conformem, & ministrando sacramentum ad opus applicare. i. ad Tim. iii. clxxi, H.

Mysteria dei manifestata ad dei gloriam appellantur gloria dei, ut quod deus est pater, filius ac spiritus sanctus, quod deus creauit mundum quod verbum caro factum est, quod restaurat omnia in christo Iesu & huiusmodi. Clara autem horum notitia à deo infusa speculatio appellatur quo ad susceptionem reuelata facie & c. Et similiter clara eorum notitia, quæ ab apostolis aliis traditur, quod appelletur & c. pulchra quæ sequuntur. ad Corin. iii. xciii, B.

Moyse post creatum cælum & terram omnia ex præiacenti materia fieri describit. ad Heb. xi. ccii, B. C

Modus quo in prædicatione sua paulus spiritum sanctum ostendebat, qui fuit. ad Col. ii. lii, G

Monitiones ante excommunicationem unde ecclesia traxerit. Ad tritum. iii. clxxxvii, B

Motus primi non reddunt sanctos viros dinabiles tum ob eorum imperfectionem, tum quia à copia sanctarum actionum continuarum absorbentur. Ad Romanos. viii. xxiii, G,

Mulieres apud Corinthios non velato capite quemadmodum & viri in publica oratione, seu lectione pro actionum veneratione comparebant, quoniam adhuc sublatum non erat à muliebri sexu publice orare, aut legere,

seu docere: vt etiam sanctarum mulierum illius temporis gesta testantur, Ad Corinthios vnde cimo. lxx, H.

Munda sunt omnia ex euangelica libertate apud mundos mente in conscientia. Ad Ti. i. clxxxv. A.

N.

atio prima in Christo credens post Iudaeos natio Graecorum fuit: in qua primum cognominati sunt Christiani, quod Graecum constat esse nomen. Ad Ro. i. iii. A. Naturale est vnicuique insurgere in suum contrarium approximatum: vt patet in naturalibus calore. f. & frigore: ideo lex vetans concupiscere est velut contrarium approximatum parti animi concupiscendi: ac per hoc homo occasione accipit irruendi in preceptum: & sic concupiscentiam per mandatum vetitam. Ad Rom. vii. xxi. A.

Naturae opus est opus intelligentiae primae quae deus est. Ad Co. xii. lxxv. B. c.

Nomina quatuor humani generis: primo appellantur infirmi contra potentiam: impii contra bonam voluntatem peccatores contra meritis rectitudinem, & inimici contra statum in quo conditi sunt. Ad Ro. v. xv. B.

O

bedire actus est interior voluntatis: ex-

Ohibere autem membra actus est exterioris executionis. Ad Ro. vi. xviii. F.

Offendiculum a scandalo nihil differt nisi in Graeca & Latina dictione. Ad Ro. xiiii. xlv. K.

Operibus non ex nostris, sed de voluntate eligentis & vocantis vnus eligitur: & alter reprobat. Ad Romanos. ix. xxxii. k.

Opera mala dum ponuntur: laudantur bona: quoniam ipsa punicio malorum laus bonorum existit. Ad Roma. xiii. xliii. A.

Operum virtutum dupliciter liberantur: vel secundum quod sunt propria virtutum opera: & sic a Paulo a iustificando hominem excluduntur, & e regione legis fidei locantur. vt pote contra etiam infidelibus, seu non iustificatis: vel vt a charitate imperantur: & sic tam virtutum moralium communium etiam infidelibus quam theologialium communium etiam non iustificatis opera & iustificant & viuificant aeternam vitam hominem: & sine ipsis fides mortua est & c. quae sequuntur pulcherrima. Ad Corinthios. decimo tertio. lxxv. H.

Opinio falsa dicentium duas in Christo hypostasies alteram scilicet filii dei, alteram filii hominis: quoniam si duae essent hypostasies, falsum esset quod filius hominis: filius dei diffinitus esset. Ad Romanos primo. i. F.

Opinio falsa tam ponentium circulum animarum quam opinantium animas creatas priusquam corporibus infundatur: & in illo priori aliquid boni aut mali egisse. ad Rom. ix. xxxiii. B, C.

Opinio falsa dicentium: quod apostolorum tempore eucharistia non erat sacrificium, sed sacramentum tantum. ad cor. x. lxi. G.

Opinio haereticorum confutatur: dicentium non esse nisi signum corporis & sanguinis Christi dum a paulo dicitur reus erit corporis & sanguinis domini. ad Corinthios. xi. lxxiii. B.

Opinio nunnulorum incipientium attributum diuersa dona diuersis diis ex quibus confutatur. ad cor. xii. lxxiii. B.

Opinio dogmatizantium & negantium sanctos vsque ad diem iudicii esse beatos ex dictis pauli erronea. ad philip. primo. cxliii. H. & ad corinth. v. xcvi. k.

Opinio arriana contra filii deitatem confutatur. ad coloss. i. cli. B.

Opinio erronea nestoris deitate tamquam in templo in Christo habitare. ad col. ii. cliiii. D.

Opiniones erroneae: quod Christus transiit per vterum mulieris velut per fistulam: quod virgo maria non fuerit mater dei sed Christi. ad galat. iiii. cxxii. D.

Omnia licet quae non sunt ex suo genere precepta nec prohibita: puta defendere causam suam absolute, & non absolute omnia: sed non omnia expediunt, id est ad vitam spiritus conducunt: puta litigare, ea enim quae non sunt ad vitam spiritualem vtilia: quauis secundum se sint licita, omittenda sunt. ad Corinthios sexto. lix. i.

Operationum nomine secundum apostolum intelliguntur gratiae gratum facientis. ad cor. xii. lxxiii. B, c.

Orandi publicus modus, qui modo in templis dei seruatur pauli apostoli apud corinthios, tempore introductus non erat, sed vnus pro omnibus publica voce orabat: ceteris tacetibus: & alia pulchra quae sequuntur. ad Corinthios. xi. lxx. k.

Orantis mens neque sensum verborum meditans quatenus mentis officium exercet pene trando significata eorum quae dicit oratio est sine fructu proprio, qui est pasci sensibus, seu orationis significatis, licet deuotione ad deum accendatur, & ad spiritualem gratiam remissionis peccatorum. ad Corinthios decimo quarto lxxix. E.

Orare spiritu bonum est: melius tamen est orare spiritu & mente etiam in oratione pure interna: vt cum persona indocta spirituali feruore orat: intus tantum animum eleuando in deum: quasi in genere & in conspectu: persona

autem erudita nō solum spiritum sed mentē
distincte contemplantem diuina mysteria ele
uante &c. docta quæ secuntur. ad corinth. xiiii.
ibidem. F.

Orationes aliorum peccantibus ex ignorā
tia viles sunt vnde & dominus orauit. pater
ignoce illis, quia nesciunt quid faciunt. ad ro
m. xxxv, G.

Orationes publicas, quæ ad ecclesiæ ædifi
cationē audiente populo dicuntur, melius est
dici lingua cōmuni clericis & populo q̄ dici
latine. ad cor. xiiii. lxxix, H.

Orationes ecclesiæ nunquam aliquid tem
porale petunt in ordinē ad spirituale, vt patet
discurrendo per orationes quadragesimales &
dominicales, ad philip. iiii. cxlviii, i, k.

Ordo atque lex diuinæ providentiæ hoc
habet, vt ea quæ disposuit deus se facturū me
dientibus causis secūdis adimpleat, quatenus
in nobis habitans gemitibus ineffabilibus pro
sanctis postulat. ad Romanos octauo, xxix, G.

Osculum pacis inter missarum solennia ex
antiquo ecclesiæ more datur. ad cor. xiiii. cxv, i.
P.

Actum diuinū cum Abrahamā Genes.

P xvii. decircuncisione in mediæ adue
tu cōsummatum perfecte est, ita vt
absoluti sint a fœderis vinculo ac poena filii
Abraham &c. quæ secuntur. ad corinthios se
ptimo. lxii, G.

Panis fractione primū illo tempore eccle
siam vsū fuisse connumerando populū etiā
actus apostolorum testantur ad imitationem
christi, qui acceptum panem benedixit, fregit
& dedit discipulis, postea autem ecclesiæ vsq̄
sunt hostiis sigillarim quas frangere nō oportet.
ad cor. x. lxxviii, G.

Pascha prout ab Hebræo deriuatur, trāsitrū
significat, prout autem à græco passionem im
portat. ad co. v. lviii, D, E.

passiones animi dicuntur ira, tristitia, dele
ctatio cupiditas immoderate, quæ etiā effectus
dicuntur. ad Romanos septimo. xx, F.

passio quæ lidet corporis mortificationis spe
cies est. ad Romanos octauo, xxxi. D.

passionis nomen apud theologos vsurpatū
est ad significandum animi passionem, ad the
sal. quarto. clxii, B.

pastorem ecclesiæ non sufficit probatum esse
intus & foris operarium absque erubescencia,
sed oportet vt verbū euangelizet veritatis abs
que obligatione aliqua & auditoribus distri
buat nō declinādo, ad dextram vel ad sinistram
ad Timotheum. ii. clxxix, H.

paulus apostolus an binominus fuerit, vel sau

lus à principio; & temporis p̄cessu paulus no
minatus fuerit, & alia multa de hoc. ad Rom.
primo. i. A, B.

Paulus à parum secundum grammaticos
diminutiuum est. ad Roma. ii, c.

Paulus apostolus ad apostolatū vocatus
fuit. ad Rom. i. ibidem. B.

Paulus apostolus Hebræo sermoni affue
rat quoniam in Greco sermone substantiuū
verbum sapissime subintelligit. ad Corin. iiii
lvii, B.

Paulus apostolus primus corinthiis fidē chris
ti predicauit. ad Corinthios nono. lxxv, B, C.

Paulus apostolus non fuit conuersatus cum
christo in carne passibili existēte: vidit tamē
ipsum in carne immortalī in statu domini data
sibi potestate qualibet in celo & in terra iuxta
illud, nouissimo autē tanq̄ abortiuo visus est &
mihi licet visionis tempus non sit. ad corin
thios. ix. lxxv, A.

Pauli apostoli anima an raptus tempore à
corpore separata fuerit. ad cor. xii. cxiii, c.

paulus apostolus vixit vsque ad quintam de
cimū Neronis annū, sed an post Romæ cap
tuitatem ad philippenses reuersus fuerit, nō
clare constat, licet in fine secundæ ad Timo
thæum epistolæ coniciatur quod reuersus fu
erit ad philippenses secundo. cxliii, f.

paulus apostolus de tribu Benjamin, in qua
erat Hierusalem ciuitas regia, & diuini cultus
fuit. Hebræus non autē Samaritanus, secta vero
phariseus, erat enim phariseorum secta poli
tica & præcipua inter iudeos ad differentiam
sectæ Essæorum, quæ politica non erat, vt pote
sine coniugio more manachorum. ad philip
penses. tertio. cxlv, H.

paulus apostolus an vxorem habuerit, dis
putare superfluum est. cū ex epistolis suis ni
hil certi habeatur. licet ex aliquibus locis vnus
quisq̄ cogatur non ratione demonstratiua,
sed sensu valde rationabili quod paulus vxorē
habuerit, quod non solum multi Græcorū as
firmarunt, sed etiam ex Ignatii epistolis ma
nifeste patet. ad philippenses quarto. cxlviii,
G. i. ad corinthios. septimo. lxi, c, d.

paulus apostolus à fine adolescentiæ, quæ
vsque ad. xxviii. annū extenditur, vocatus ad
predicandum creditur, quoniam eodem quo
christus mortuus est. adolescēs in Stephani la
pidatiōe describatur. ad philip. i. clxxxviii, A.

paulinus Nolanus hominis se seruū fecit p
filio viduæ redimendo. ad corin. vii. lxxii, f.

paulus apostolus an esset apostolus christi,
corinthii in dubium verterent, vnde trahitur.
ad corinthios nono. lxxv, c.

paupertas apostolorum multos diuitiis temporalibus ditauit: quib⁹ vti⁹ ecclesie primates non abuterentur. ad cor. vi. ci, C.

pax non actionem aut passionem significat: sed tranquilli status bonum. ad Ro. v. xiiii. B
paxis de sancto osculo in ecclesia infra missarum solemniam antiqua est consuetudo ecclesiarum. ad cor. xvi. lxxxvii, F.

peccare reddit hominem seruum peccati: euangelice vero viuere reddit hominem seruum iusticie. ad Ro. vi. xix, E.

peccare ex ignorantia nonnulla siquidem ratio venie est: quoniam affectus peccantis ex ignorantia non tendit per se ad malum: utpote qui in illud non tenderet: si malum esse sciret. ad Timotheum. i. clxix, B.

peccata ad quemcumque bonum finem ut media eligenda non sunt, quia suapte natura repugnat peccato quod eligibile sit: & propterea nec propter se: nec propter aliud bonum eligibile extat. ad Romanos. iii. ix, F, G.

peccata sunt materia diuinæ iusticie, & mendacium nostrum est causa diuinæ glorie: sicut crimina latronum & parricidarum sunt materia iusticie iudicis humani: & sunt occasio eius glorie: & quandoque etiam materia misericordie principis. ad Romanos. iii. ididem.

peccatum Adæ apte inobedientia appellatur: quoniam non fuit peccatum ex obiecto seu materia: cōfectio enim illa fuit non ex se mala, sed quia prohibita: & propterea inobedientie ascribitur. ad Romanos. v. xvi, F.

peccatum originale & Adæ inobedientia explicatur, quoniam peccatum commune est omnibus hominibus: & propterea Christi iusticia omnibus hominibus communis existit, ac per hoc etiam infantibus: alioquin potentius esset peccatum. Adæ Christi iusticia, quia illud ad infantes se extenderet: iusticia autem non. ad Romanos. v. xv, G, H.

peccatum habitans appellatur pronitas inferioris partis animi ad peccatum, quæ peccatum dicitur, & est: quia est pars originalis peccati: quæ etiam in baptizatis remanet: & iniustus ac sanctis viris & c. pulchra quæ sequuntur ad Romanos septimo. xxii, D.

peccata quæ sunt tenebrarum opera: quia omnes qui male agunt odit lucem, sunt tantum opera nostra: æternæ autem salutis meritoria opera, quæ lucis arma appellantur: non solum sunt opera luci consona, sed sunt arma tum defensiva: tum offensiva hostium diuinæ gratiæ virtute. ad Romanos. xiii. xl, I.

peccata sub carnalibus omnina in seipsum peccata comprehenduntur, sub auaritia autem

& rapacitate omnia peccata in proximum, sub idolatria vero omnia peccata in deum. ad cor. v. lviii, H.

Peccato mors humani generis introiuit, & propterea peccatum stimulus dicitur, lex vero non ponitur nisi peccare potentibus: unde posse peccare & lex eodem tempore concurrunt. ad cor. xvi. lxxxvi, F.

peccatum autem & posse peccat in electis cessabit: damnati autem in peccato perseverabunt & blasphemabunt deum quauis non demeritoria, hoc est ad meritum nouæ poenæ, quoniam amplius viatores non erunt. ad corinthios. xv. lbidem, H.

peccatum quodlibet consistit in corruptione debiti modi, aut debiti ordinis, aut debiti obiecti operandi. ad Ephesios quarto. cxxxvii, c.

peccatum quod per penitentiam non diluitur, suum potest ad aliud trahit. ad Timotheum. ii. clxxx, I.

peccat grauius christianus eodem peccati genere puta adductus seu furti quam non christianus quoniam solum peccatum mortale proprie loquendo iniuriā infert spiritui gratiæ folio dei ad Hebræos. x.

pedes oreis soculis antiqui operiebant & usque hodie in aures suspenduntur aureæ. cor. xii. lxxv, B.

poenitentia poenitendæ sunt in numero humanæ poenitentia diuersorum gestorum tum poenitentia desperatorum, nam & poenitentia Iudæ poenitentia poenitenda, & poenitentia multæ beneficiorum collatorum, & veniarum concessarum aliis poenitendæ sunt. ad corinthios septimo. ciii, I.

poenitentia quam deus dat non sistit in intellectu nec in veritatis cognitione, sed ad voluntatem ac effectum se extendit, ut veritate cognita ab oppressione & diaboli vinculo respiciatur. ad Timotheum. secundo. clxxx, H.

peripsēma in penultima per eproductum proferenda est & significat multarum rerum immunditiam, puta rubiginem ferri, scorium argenti, lutum calceorum, & id genus multa quodammodo excrementa. aliis transferunt hoc vocabulum ad significandum obnoxium iugibus malis. ad corinthios quarto. lvii, F.

persecutio prima contra christianos à Nerone mota fuit. qui post tempus epistolæ ad Corinthis per paulum apostolum missæ regnauit, interim enim solæ Iudaicæ persecutiones in corinthios & alios christianos motæ leguntur. ad cor. x. lxxviii, a.

petrus se Simonem petrum nominat. ad Romanos primo.

petrus sexto aut forte septimo anno, claudii

Cæsaris Hierosolymis erat: nā cartus decimus annus à cōuersione pauli: sextus saltem: aut se primus annus imperii claudii fuit: quoniā Tyberio qui ānis viginti, duobus cū dimidio imperauerat successit cāius imperās annis tribus & mēlibus octo, cui claudius successit, decimo octauo autem vel decimo nono anno imperii Tyberii paulus cōuersus est, cum prædicationem iohannis Baptiste constet anno quintodecimo imperii Tyberii incōpisse. ad Galat. secundo. cxviii, G

persecutio nulla adhuc fuerat à Romanis principibus contra christianos mota tempore quo paulus epistolam posteriorem ad corint. scripsit, quoniam cōstat primam mouisse Nerōnem, sub cuius imperii principio paulus romam iuit. ad corinthios sexto. ci, E

perfecti quicūq; in hac vita ad terminum meriti nunq̄ pueniunt, sed semper āplius mereri possunt. ad philip. tertio. cxlvii, i

pietas cultum ac officium parentibus exhibet, sanguine iūctis, patriæ, ei usque beneuolis, & breuiter pietas ad faciendum alteri bonum tēdit q̄ diuini officii est maxime imitatum & homini difficile, cum nō nisi ad bonum p̄ prium inclinetur. ad Timotheum quarto. clxxii, K.

plagarū modus quamuis ex lege esset iuxta delicti mēsuram, in hibitum tamen erat quadragenarium numerum plagarum excedere. ii. ad corinthios duodecimo. cxii, F.

plagiari sunt fures hominum in mācipia vel vendēda, vel redimenda ab ipsimet captis, seu sibi coniunctis. ad timot. i. clxviii, i.

potestas ecclesiastica nihil potest aduersus bonos mores, imo nec aduersus meliora bona qualia sunt consilia christi, quoniam hoc non esset posse in edificationem, sed in destructionem spiritualem, ad corinth. x. cix, c.

postulare inferioris est, vnde & filio dei nō cōuenit, nisi ratione humanæ naturæ, & ideo ipse in nobis habitans secūdum actus nostros postulat. ad Romanos octauo. xxix, a.

præcepta affirmatiua minus malū est q̄ negatiua, quia negatiua nullam excusationē admittūt, vt pote obligatiua semper & ad semp, & peccatū cōtra ea nō cōmittitur nisi agēdo. affirmatiue autem obligat pro loco & tēpore & peccatum cōtra ea sola obmissioni committitur. ad Galatas sexto. cxxvi, D

præcepta oīa obligant ad peccata, sed non ad mortalia nisi gratia materiæ, cōtra caritatem dei, sui ipsius, aut proximi. ad Thessal. vltimo. clxvii, E.

prædicare quæ dei sunt, aut quæ sunt diuini

consilii nullus recte attētat nisi à deo missus. sicut null⁹ missus à rege absque temeritate regium consilium prædicare potest. ad Roma. decimo. xxxvi, k

prædicatores inter bonos & malos euangelii hoc interest, q̄ mali notitiā tantū dei tradunt, boni autem manifestant etiam diuinæ notitiæ odorem, id est suauitatem, appetibilitatem delectabilitatem & c. ad corin. xci, D

prædicatores euangelium Christi in q̄stū vertentes paulus corripit quoniā longe à mercenariis lucris veri christi p̄dicatores esse debent. ad corinthios secundo. xci, G.

prædicatores quæstus damnat apostolus petrus, qui christiani populi deuotione ad q̄stū abutuntur, & qui ignoranter, aut temere p̄dicare audent, quod soluētes carlinum aut ducatum provocata indulgentia plenaria, sunt i eo statu ac si tūc baptisati fuissent, & similiter qui liberāt animā vnā à purgatorio, quoniā hæc monstra sunt, & negotiatores de christiano populo, nescit christiana religio hæc figmenta, sed adinventiones eorum sunt, qui in auaritia fictis verbis de christianis negotiātur abutētes illis ad q̄stū. petri ii. ccxviii. l, k

prælatorum partes sunt autoritate p̄esse, laborare opere mone re doctrina. ad Thessal. v. clxiii, I K.

prælatis maximæ misericordia necessaria est tanquam loco dei, cui proprium est misereri vt prosint. ad Timot. i. clxviii. c.

presbiteri & episcopi appellatione idē gradus à paulo significatur, neutrum siquidē horum nomē est ordinis, sed potius officii, episcopus secundum proprietatem, senior secūdū translationem, quoniam communiter senior aliis intendit. ad Ti. i. clxxxiii, E.

præscientia dei euentuum rerum non præcedit diuinam prædiffinitionem euentuum eorundem, sed illāsequitur, prius enim nō tēpe sed rationis ordine deus volendo hos euentus diffinit, quam illos fore sciat, immo totus q̄ sciat illos fore est q̄a volēdo illos diffinit, & alia pulchra q̄ sequuntur. Ad Ro. viii. xxx, A, F.

primogenitus filius dei in multis fratribus quomō methaphorice dicatur. ad Ro. 8. 29. I.

propheta quo ad cognoscendi modū caret euidētia rerum, quas prænunciat, exēplum patet de Esaia, quod per te vide. ad corinthios decimo tertio. lxxviii, G.

Prophetis multis caremus quorū libri Regum seu Paralipomenō meminerūt. ad Cor. vi. cii, H

Prophetas multos in testamēto nouo fuisse, immo paulum apostolum fuisse p̄phetā ex

actibus apostolorum & ipsius Pauli epistolis constat: ex symbolo quoque apostolorum apparet omnes apostolos fuisse prophetas resurrectionis mortuorum, venturique seculi. ad ephes. 3. 133. D.

Prophetie materia non est loqui varia: sed quae sunt edificationis, aut exhortationis, aut consolationis spiritualis. ad cor. 14. 78. I.

Propitiatorium quid proprie apud Hebraeos dicebatur: & cur ita appellaretur. ad heb. 9. 198. k.

Prudentia carnis est hominis affecti ad carnem ratio: qui enim finem carnem habet, cogitat, rocinatur, consulit, iudicat, & praecipit relative ad carnem: & simile est proportionaliter de prudentia spiritus. ad Ro. 8. 24.

Q

Quaestio, quomodo angeli & reliquae superiores nobis intelligentiae per ea quae facta sunt intellecta deum conspiciunt. ad Ro. 1. 4. B.

quaestio, quid est illud à quo inexcusabilem dicit apostolus iudicem facientem similia iis quae iudicat. ad Ro. 2. 5. H.

Quaestio, quomodo sumus iustificati per gratiam dei: & per redemptionem quae est in christo iesu. ad Ro. 3. xi. A.

quaestio, quo pacto lex fidei distinguitur à Paulo contra legem operum, etiam moralium cum tamen fides in genere operum comprehendatur. quoniam credere nostrum est ad romanos 3. xi. G.

Quaestio, cur Paulus dixit aliquando abraham patrem omnium nostrum: quia pater multarum gentium positus est, loquens proculdubio de paternitate spiritualia, & paulo post asserit ipsum fore patrem multarum gentium generatione carnali. ad Roma. 4. 13. G.

quaestio, an abraham emortuum corpus ut Paulus asserit considerauerit. ad Romanos. 4. 13. H.

Quaestio, cum heres non sit nisi mortui, quo pacto Paulus dicit dei heredes, cum deus immortalis sit. ad Roma. 8. xxv. H.

quaestio, an ex dictis à paulo rei speratae repugnet videri, & alia pulchra quae sequuntur. ad Roma. 8. 28. G.

Quaestio, circa verba, vocavit, iustificavit, glorificavit in diuinis executionibus. ad Roma. 8. xxx. F.

quaestio, circa veritatem diuinarum executionum, an scilicet falsum sit, quod quoscunque deus iustificavit, illos & glorificavit: cum multi iustificati à iustitia ceciderint & damnati sint. ad Roma. ibidem. G.

Quaestio, flebilis, dura, & amara valde: quoniam pacto verificetur, quod deus velit malum aliqui non ex operibus illius. ad Rom. 9. 32. k. & 34. A, B.

quaestio, de praedestinatione & reprobatione: de qua totus mundus erocirat. ad romanos. 9. ibidem.

Quaestio, quoniam pacto Paulus prohibeat, ne maledicamus persecutibus nos, cum ipse actum. 23. maledixerit persecutorem dicendo: percutiat te deus paries dealbate. ad Ro. xii. xli. k.

quaestio, an in vero christiano locum habeat debitum timoris respectu principum. ad Rom. 13. 43. C.

Quaestio, an in dilectione proximi tantum in dilectione dei & proximi lex & prophetae pendant. ad Roma. xiii. 43. E.

quaestio, an omne quod non est ex fide peccatum sit. ad Ro. 14. xlv. I. k.

Quaestio quomodo corinthiorum ecclesia dicta sit, & quis ille modus fuerit, ad corinthiorum primo. 49. F. G.

Quaestio, quomodo incriminabilitas corinthiis promissa fuerit, cum multis electis firmitatis donum quandoque negetur, ut patuit de Petro. ad cor. i. ibidem. H.

Quaestio, qua ratione Paulus afferat contra Corinthiorum sectas, quod ipse illos non baptizauerit ex quo nec ipse inter sectorum capita reputabatur & alia quae sequuntur. ad Corinthios. i. li. D.

Quaestio, an christus apostolos miserit non solum ad docendum sed etiam ad baptizandum & c. quae sequuntur. ad cor. i. ibidem.

Quaestio, cur Paulus sollicitus fuit ut unusquisque in suo ritu perseveraret. ad co. 7. 6u. G.

quaestio, quod apostoli doctrina sibi non constaret cum ad romanos scripserit, hominem sine operibus fide iustificari, ad corinthios fidem omnem sine dilectione non conferre hominibus animis diuinum esse. ad cor. 13. lxxvi. F.

quaestio, cum verum sit quod ex parte diligimus, cur non eadem ratione inferri possit. ergo dilectio cessabit, ergo cum venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est etiam in ipsa charitate. ad cor. 13. 77. H.

quaestio, quo pacto dictum Pauli verificetur quod christus post resurrectionem. xii. Apostolis apparuit, cum non essent nisi vndecim. ad cor. xv. lxxxj. H.

quaestio, quomodo dictum Pauli saluetur si tantum in hac vita sapientes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. ad cor. xv. lxxxii. F.

quaestio, quo pacto rogamus reconciliamini
b iiii

deo si iam mundus deo reconciliatus est: quoniā qui est reconciliatus reconciliatione non indiget. ad co. v. xcix, H

quæstio, an ex precepto domini dicentis: ven de omnia & c. talis eleemosyna excessiua dicatur ad cor. 8. cv, G

quæstio, cum deus penset affectum magis q̄ cē sum: ac per hoc voluntas deo grata sit non solū secundum id q̄ habet: sed etiam secundum id q̄ non habet & c. ad Rom. 8. ibidem

quæstio ex facto viduæ à domino laudatæ Luc. xxi, q̄ omnem victum suum obtulit: & tamen status mutatio non interuenit & c. quæ sequuntur. ad ro. 8. ibidem, H

quæstio, ex dictis pauli: recte sustinuissetis & c. quonā pacto verificetur cum ipse ad Galat. i. excommunicet etiam angelos si aliud euangeliū prædicauerint. ad cor. xi. cx, H

quæstio, quomodo apostolos & angelos Paulus excoicauerit, cum par in parē nō habeat imperium: & multominus in maiore. ad Galat. i. xcvi, A

quæstio, quo pacto dictum Pauli valet, omnes qui ex legis operibus constant, sub maledictione esse. ad Galat. 3. cxx, F

quæstio, quo pacto verificetur q̄ adulteriū, fornicatio, idolatria & c. opera carnis sint, cū multa horum sistant in mente. ad galat. v. cxxv, F

quæstio, quomodo dictum Pauli verum sit, q̄ talia agunt: quæ in textu connumeravit, regnū dei non consequuntur, cum constet: eorum aliqua non esse peccata mortalia & c. q̄ sequuntur. ad galat. v. ibidem, G

quæstio, quomō illud dictum verificetur: non veni soluere legem, sed adimplere & c. ad Ephes. ii, cxxxii, D

quæstio de infernorum locis quomodo, ex pauli dictis soluat. ad philip. ii. cxlv, C

quæstio, quo pacto paulus supra vires grauati describat: cum alias dixerit, fidelis deus qui non patietur vos tentari supra id quod potestis. ad roma. i. 88, I

quæstio, cū omnis diuina datio qua deus aliquis nobis dedit tēporalis sit: quomodo verificetur, q̄ gratia data est nobis antetempora æterna. ad Timoth. i. clxxvii, I, K

quæstio, si non sint condignæ passionēs huius temporis quomodo iustitia exigente corona gloriæ debeat. ad Timoth. 4. clxxxii, E

quæstio, an sacerdotium Leuiticum sacerdotio Melchisedec inferius sit. ad Heb. 7. cxvi, H

quæstus denigrat, & non parum exauctorat ecclesiam, quo plena hodie est per indulgētiās, cruciatas, hospitalia & c. ad cor. xvi. 87, B.

R.

Ationes rerum radii sunt diuinæ sapientiæ quæ tali tantoque ordine condidit, gubernatque mundum: itavt in rerum ordine participata sicut ars in artificialibus spendet, q̄ est totius philosophiæ materia. ad co. i. lxvi, C

rationes spectantes ad naturalem ordinē vniuersi sunt velut manifeste apparētia in deo: oēs autem spectantes ad mysterium verbi incarnati sunt velut intime profunditates dei. ad cor.

2. 53, A, B

regnum dei appellatur, quo deus in nobis regnat: constat siquidem q̄ internis virtutibus in nobis regnat & per ipsas regni dei partes sumus. ad ro. 14. xlv, E

regnum filii dei speciale est q̄ appellatur regnum dei corpus ecclesiæ tam triumphantis quā militantis: quoniam in his per gratiam peculiariter regnat: primo fidei & iustitiæ: deinde gloriæ æternæ felicitatis. ad colo. i. cli, H

resurrectionis mysteria quatuor à paulo explicata. ad Theff. 4. 163, A

S.

Abaoth Græca dictio est: & significat virtutes non vt virtus est nomen moralis habitus, sed summæ potestatis. ad romanos.

9. 34, H

Sacerdotes in sacra scriptura angeli appellantur. ad cor. xi. lxxi, E

Sacramenta conferunt gratiam faciēdo vel augendo: q̄ quantum est ex se intelligitur: quia nisi patiens dispositū sit effectus nō fit ppter impedimentū ex suscipiētis parte. ad cor. x. 68, K

Sacramenta omnia ecclesiæ nihil aliud sunt quā applicatiōis passionis christi ad suscipiētes nam aliud est iterare passionem christi, & aliud iterare commemorationem & applicationem passionis christi. ad Heb. x. cci, B

Sacrarium nomen est loci, in quo sacra sunt, ad cor. ix. lxxv, I

Sacrificium expiationis decima die mensis septimi à summo pontifice singulis annis offerebatur. ad hebræos. x. cc. E, f,

Sacrificium quotidianum agni cui libet sacerdoti offerri cōe erat. ad Heb. x. ibidem. I, K,

Sacrificium altaris quod quotidie offertur in christi ecclesia nō est nouum sacrificium sed illudmet: quod christus obtulit, commemoratur: ipso præcipiente, hoc facite in meam commemorationem. ad Heb. x. cci, B

Saluari potest aliquis dupliciter, vel q̄ immediate in ré termini transferatur, vel q̄ mediante statu spei transferendus sit, Christus enim non saluauit genus humanum primo modo quia

nec ipse seipsum tali modo saluauit: sed secundo modo per merita ad gloriam suam peruenire voluit. ad Ro. viii. xxvii. B

Sancti à corpore migrantes ius quæsitum corporis gloriosi habent: quod non est habere in spe vt hic habent: sed est habere iure quæsito & solum executionem quæ modico differtur tempore donec compleatur numerus electorum expectans. ad corin. v. xcvi. a, b,

Sanctificatio idem est quod mundificatio. ad corint. vii. cii. k

Sancta sanctorum vltima templi pars erat quæ velamine à reliquo templo separabatur. ad Hebræos. vi. cxvi. a

Sapientia sermonis ars dicendi appellatur: qualis est ars oratoria: & huiusmodi artes quibus con- struitur ornata locutio: & ius dicendi exercetur ad corin. i. lxxv. F

Sapientia rerum vocatur sapientia humanarum scientiarum de rebus cælorum, elementorum, mixtorum, & reliquorum huiusmodi. quæ philosophicæ scientiæ docent. ad corinth. i. ibidem.

Sapientia huius sæculi à sapientia principum huius sæculi in hoc differt quod illa est circa transitorias actiones, & dispositiones, qualis est vniuersa ars dicendi & regendi cum partibus suis, hæc autem vita æterna, qualis est philosophia speculatiua, illa multis communis, hæc paucorum hominum, qui princeps huius sæculi in materia, de qua est sermo sapientiæ merito appellantur. ad corinth. ii. lii. G

Sapientiam diuinam Paulus non ex doctrina legis sub Gamaliele, sed per spiritum sanctum sibi infusum se cognouisse fatetur. ad cor. ii. liii. D

Sapientia & scientia in hoc differunt, quod sapientia est de diuinis vt principiis & regulis, scientia vero ex creaturis ad diuina procedit. ad corin. xii. lxxiii. E

Sapientia dei multifaria per ecclesiam variis modis & viis sparsa, non qualitercunque, sed secundum perfinitionem seculorum, hoc est per odoratum, qui executionibus singulorum effectuum diuinæ sapientiæ in ecclesia diffiniti sunt, est illa quæ nunc est, & vsque ad tempus iudicii vniuersalis notificatur per christum supernis spiritibus, quoniam modo reuelat vnum, modo aliud. ad ephes. 3. 133. k

Scientia dei quatenus est rerum absolute, & quatenus est rerum euentuum differunt, non quæ vtraque sit æterna, prima tamē non præsupponit deum velle creare, res secunda autem e contrario, & alia subtilia quæ sequuntur. ad Ro. 8. 30. a. b. Scriba propriè iudeorum est, sapiens autē grecorum. ad cor. i. lxxvi. B

Scripturæ omnes sacræ sunt propter tempus Messiae in quo nos sumus, quod est finis omnium seculorum, hoc est tam seculi ante diluuium quæ seculi vsque ad abraham, & seculi patriarcharum & seculi prophetarum, & deinceps vsque ad christum. ad co. x. 67. k

Scriptura sacra transumptiue ad spirituales materias vti possumus, sicut Paulus fecit. ad cor. 4. 93. F.

Scurrilitas est eutrapelia, quam aristoteli. 4. Et hic, virtutem dicit medium in ludis & iocis tenentem, apud Paulum vero nomen est officii seu actus ad deiectionem prouocandam. ad ephes. v. 138. D

Semen vitam habet in potentia & non in actu, acquirit autem vitam in actu, quod paulus vocat viuificari quæ pullulat & vegetatur. ad cor. xv. 84. C

Semen nihil aliud est, nisi sanguis coctus. vt philosophi tradunt. ad cor. xv. lxxxv. F

Sensus à cognitione differt penes vniuersale & particulare penes speculatiuum & practicum ad Philippenes. 1. 142. H

Sermonis rei ad integritatem duo exiguntur, alterum ex parte rei quæ dicitur, quod scilicet sic sit, alterum ex parte dicentis, quod non mentitur, nam contingit & absque mendacio proferri non verum in re, & mentiendo dicere quod in re verum est. ad Ro. 9. 31. k

Sermones docti sunt sermones vehentes humanam doctrinam, siue sapientiam humanam, sermones autem spiritus sancti, spiritus sancti sapientiam vehunt. ad cor. 2. 53. G

Sila alio nomine Siluanus dictus est, & in actibus apostolorum legitur. ad cor. 1. 89. I

Simulacrum, idolum seu imago, formaliter nihil est, quia nullus alius est deus nisi vnus, quæ constat representari non posse. ad cor. 8. 4. B

Simplicitas animi magna pars est virtutis, & optima dispositio ad ea quæ sunt fidei, spei, charitatis, obedientiæ, religionis &c. ad Corin. 9. 180. A

Sion appellata est ciuitas David & in ea erat sedes regia regni Davidis. ad Ro. 11. 39. G

Spiritus sanctus in hominibus habitans est spiritus vite in christo iesu, quoniam est spiritus Christi in nobis, ac per hoc iungit homines christo procul dubio secundum animam, secundum credere, sperare, diligere, imitari &c. dicitur autem spiritus sanctus spiritus dei, quia à deo deus est, & ad deum nos inspirat, mouet ac impellit habitans in nobis, spiritus autem christi, quia & à christo ratione diuinæ naturæ, & christi merito ab ipso est nobis datus, & ad christum in-

spirat: mouet ac impellit illos, in quib⁹ habitat ad Ro. viii. xxv, C, C.

Spiritus sanctus secundum apostolum est sapientia dei de his quæ excedunt totum vniuersum: spiritus autem mundi est spiritus infravniuersi latitudinē cōpræhensus. ad cor. ii. liii, D, E

Spiritus sanctus apostolis infusus certam notitiam donorū dei in illis causauit: quoniā sicut Hieremias certam habebat notitiam quod deus misisset eum, affirmans in veritate misit me: dominus: ita apostoli certam habebant notitiam q^d fides, spes, charitas & alia dona grata eis à deo data erant. ad corinth. ii. liii, G, H

Spiritus sancti manifestatio non est, nisi ad id quod cōfert: vt ex dictis Pauli colligitur: ex quibus confutantur abutentes sacris quibuscunq^e siue psalmis, siue aliis ad quæcunq^e vana efficienda. ad corinth. xii. lxxiii, D

Spiritus sancti voluntas pro ratione redditur: quoniam spiritus sanctus est verus deus: & soli⁹ dei est facere prout vult: reliqua autem voluntatem habentia suæ voluntatis regulam habent, solumq^{ue} deo proprium quod illi sua voluntas regula existat. ad corinth. xii. ibidem, H

Spiritus sapientiæ spiritus est notitiæ diuini rum. ad Ephes. i. cxxix, I

Spiritus sanctus licet sit productus deus inuisibilis: non tamen imago dei inuisibiliter: sed vt spiritus vt amor dei inuisibilis quia filius ex modo suæ productionis producit vt similis: vtpote vnus ab vno per modum verbi intellectualis: spiritus sanctus ex modo suæ productionis non producit vt similis: vtpote vnus a duobus per modum amoris. ad Col. i. cli, A, B

Spiritus & anima penes officia differunt, vna siquidem res est & anima & spiritus: sed anima secundum officium viuificandi corpus dicitur: spiritus vero secundum officium intelligendi & volendi spiritualia: quam animæ partem philosophi appellauerunt. ad Thessalo. v. clxiii, A

Spiritus seu illa pars, q^{ue} mēs appellatur: ex intellectu & voluntate integratur. ad Thes. v. 164, C

Stipendia sustentationis euangelizantibus & instituentibus debentur ab iis qui instruuntur: in cibo scilicet potu, vestibus & reliquis necessariis. ad Galat. vi. cxxvi, I

Subuentionum appellatione intelligitur ordo eorum qui in ecclesia dei operibus misericordiæ vacant. ad corin. xii. lxx, I

Emplum dei christiani dicunt non secundum materiam sed secundum officiū actiue & passiue: passiue quidem quaten⁹ in illis deus habitat: actiue vero quatenus in seipsis in

suorū cordiū penetralib⁹ colunt deum, fide, spe, & charitate in quo officiū nō solum tēpli, sed sacerdotū in templo exercent. ad cor. vi. cii, D

Tēpus p̄sentis vitæ est tēpus misericordiæ: futura autem est ætē iudicii: & propterea horrendum est peccatorē incidere in vita alia in manus dei viuentis quibus in hac vita optandū est in eiusdem dei manus suscipi. ad Heb. x. cci, k

Tentationes q^{ue} homo sufferre possit, infiniti modi sunt, quibus deus vitur: aliquando enim facit euenire aliquem occursum extrinsecum, siue impediendo tentationes, siue adiuuando tentatos & modos intus in corpore: modo i animo motus aliquos ad hoc conferentes, modo angelicas exhibet excubias, modo gratias aliquas in anima efficit. ad cor. x. lxxviii, A

Tentationes ad posse sufferre deus de euentibus necessariis prouidet, in arbitrio autem tentatorum est sufferre velle, sat est enim fidelitati diuinę, vt tribuat posse sufferre: velle autem sufferre & ipsum sufferre: alterius gratiæ est q^{ue} electis confertur: & non est omnibus communis. ad cor. x. ibidem, D

Thessalonicenses primi fuerunt Gentiles, qui pro christi fide afflicti sunt: quoniam adhuc persecutio ab imperatoribus cōtra christianos mota non fuerat. ad Thess. i. clxvi, H

Terrā p̄missionis ioseph & Chaleb vtpote deo accepti ingressi sunt, Moyses autem & Aaron ac ceteri exclusi fuere. ad corin. x. lxxvii, F, G

Testamentum nouum à veteri in hoc differt q^d verus testamentum est litera constans ex p̄ceptis legis, nouum autem est spiritus fidei, spei, & charitatis & c. ii. ad cor. iii. xcii, G

Testamentum vetus occidit tum augēdo concupiscentiam, tum addēdo præuaricationē. nouū autem viuificat, tum ferendo secū vitam gratiæ, tum aliquando infirmitatē nostram & domando concupiscentiam tum operando meritorie ad vitam æternam. ii. ad corin. iii. xcii, H

Testamentum vetus est dispositio terrene hæreditatis vtpote terræ p̄missionis cum abundantia bonorum temporalium: nouum vero testamentum est dispositio hæreditatis cælestis: quæ æterna est. ii. ad corin. iii. ibidem

Testamentum nouum nō est lex aliqua scripta: sed est lex infusa mentibus & in cordibus scripta. ad Heb. viii. cxviii, C

Timor diuini intuitus solus retrahit ab interna animi deordinatione. ad Ro. iii. x, D

Traditionibus apostolorum per sermonem habemus apostolorum symbolum, habemus signare nos signo crucis, habemus festiuitatem diei Dominicæ, per sacrificium altaris & c. ii. ad Thessa. ii. clxvi, J.

INDEX

Tristitia secundum deum est vel ratione diuinæ iniuriæ vel ratione damni spiritualis in ecclesia occurrentis secundo ad Corinth. vii. ciii. F

Tristitia secundum deum operatur poenitentiam internam: quam constat integrari ex tribus animi actibus. primus est displicere sibi quod homicidium commisit: secundus est velle de cetero non committere homicidium: tertius velle satisfacere illis quibus propterea irrogata est iniuria, deo & hominibus læsis. quicquid horum defuerit, non est poenitentia in salutem, secundo ad Corinth. vii. ibidem, G

Tristitia secundum deum à poenitentia saluari differt: quia illa sonat tristitiam ex ratione testandi deo: ista autem sonat tristitiam delicti commissi cum reliquis duobus actibus, secundo ad Corinth. vii. ibidem, H

Tristitia secundum deum actus est charitatis, sicut delectatio secundum deum, tristitia autem quam poenitentia significat, inferioris virtutis est actus, secundo ad Corinth. vii. ibidem.

Turpilucris est qui ex iis ex quibus non decet lucrari lucratur: vt si cum ex spiritualibus officiis non sufficiat habere necessaria ad victum sed opum augmentum cupit, talis turpilucris est. ad Titum. i. clxxxiii. F

Turpitude, stultiloquium & scurilitas secundum suum genus non sunt peccata mortalia. ad Ephes. v. cxxxviii.

V.

Elle, nec velle nec operari quæ sunt propriae salutis spiritualis, in nostris viribus consistit, sed deus est qui gratuita voluntate sua bona erga nos, operatur tam velle intus quam operari extra. ad philip. ii. cxlv. D. E

Veritatem detinere in iniustitia est occludere veritatem notam in intellectu velut seris in iustitiæ involuntate: itaque intellectus verus in qua voluntate clauditur. ad Romanos. i. iii. G

Vetustatem vniuo vocabulo Paulus appellauit quicquid ex peccato hominibus secundum animam illatum est ad Roma. vi. xvii. G

Via dei (gratia scilicet & veritas, ad quas reducuntur vniuersæ viæ domini) non solum ab hominibus, sed nec ab angelis perfecte inuestigari possunt. ad Roma. xi. xl. C

Visio inuenitur in iis quæ de deo sub fide sciimus, non quod videamus res ipsas sed earum credibilitatem. nam non videmus quo deus sit trinus & vnus, quod verbum caro factum est & reliqua huiusmodi, sed videamus quod hæc sint credibilia & hæc visio causatur ex tot testimoniorum accumulatione. i. ac Corinth. xiii. lxxvii. k

Via christiana perfectio ex duabus partibus integratur, scilicet facere bona opera, & propter bonum opus male pati. ad Rom. ii. vi. D

Vita dei proprie appellatur inchoatiue quidem vita fidei: iuxta illud, iustus ex fide viuet, consummate autem vita coelestis patriæ. ad Ephes. iii. cxxxvi. K

Vitiis cum reliquis congressus haberi potest, rationibus pugnando. cum vitiis autem carnalibus pugnandum non est (quoniam serpunt in cogitantes etiam contra illa) sed victoria per fugam habetur, fugiendo scilicet etiam cogitationes talis generis. i. ad Corinth. vi. lx. G

Vnio deitatis cum humana natura in christo duo valde mirabilia habet, alterum est quod ipsa deitas substantiale corporeum in illi habet dicente iohanne verbum caro factum est, alterum quod absque sui mutatione deitas in christo illud rei substantiale corporeum habet. ad Colos. ii. chiii. D

Vocare & prædefinire ac præscire manifeste inter se differunt. nam vocatio in tempore fit, præscire autem & prædefinire ab æterno fuerunt. Roma. viii. xxix. I

Voluntas diuina sibi ipsi lex est, ac per hoc ab extrinseco superiori bonitatem non mendicat, nec à nostris meritis obiectiue, & id est beneplacere quod ipsa vult esse beneplacitum. ad Ephes. i. cxxviii. D

Voluntatis diuinæ arcana sunt in dispensandis temporibus non imperfecte, sed plene. nam plenum tempus dispensauit cuique rei quam efficere disposuit, & in mysterio diuinæ voluntatis cuiusque temporis plenitudo latet, &c. quæ sequuntur. ad Ephes. i. cxxviii. I

Voluntas dei duplex, voluntas beneplaciti & voluntas signi. ad Timothe. ii. clxx. B

vulua sonat matricem. ad Rom. iiii. xiii. H.

¶ Finis.

AD CAROLVM QVINTVM, ROMANORVM IM-
PERATOREM &c. THOMAS DE VIO
CARDINALIS SANCTI XISTI.

INTER præclarissimas animi tui dotes plurimas tua singularis ab uniuersis prædicata religio,
coegit me ut Commentrios il Pauli aliorumque Apostolorum epistolas nuper editos tibi dicarem,
quo & religiosum opus talis tantique Cæsaris splenderet nomine, & officium meum quod persolue-
re nequii uenendo ad maiestatis tue manus osculandas uel sic supplerem. Et quoniam intentio-
nis meæ fuit sensum duntaxat Germanum prosequi, ideo Apocalipsim Ioannis omisi: fateor enim
ingenue me non penetrare illius mysteria iuxta sensum literalem. Suscipe itaque humanissime prin-
ceps Munusculum hoc solita benignitate: & in eo me seruum deditissimum complectere.

¶ Vale felix semper auguste.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI SIXTI IN OMNES DIVI PAULI ET ALIORVM
APOSTOLORVM EPISTOLAS COM-
MENTARIUM ET PRIMUM IN EPI-
STOLAM PAULI AD ROMANOS.

Aulus. Exposito textu quatuor euangelistarum, occurrunt epistolę Pauli. Et in primis ad Romanos. Quę prima sui diuisione diuiditur in salutationem, & narrationem, ibi primum quidem. Incertum est an à principio Paulus fuerit binomi, an à principio nominatus fuerit Saulus & pgressu tēporis nominatus fuerit paulus. Ex eo enim quod ipse semp paulū se nominat in omnibus suis epistolis, apparet quod nominatus fuerit paulus à principio: alioquin nouo nomine se nominans, ambiguum se reddidisset. Vnde & petrus nouiter appellatus, nominat se, Simon petrus. Et consequenter paulus debuisset se nominare, Saulus paulus. Ex eo vero quoniam in Actibus Apostolorum vsque ad decimum tertium capitulum, immo vsq; ad

conuersionem Sergii pauli pro cōsulis semper nominatur Saulus, & ex tunc incipit à Luca nominari paulus, apparet quod pauli nomen à procōsule acceperit. Vnde cumq; autem nominatus fuerit paulus, constat quod regio nomine (scilicet Saul seu Saulus) uti noluit sed nomine humili. Paulus enim diminutiuum est à parum secundum grammaticam. Inde siquidem paulum, paululum, paxillum & c. *Seruus iesu christi*. Seruus quicquid est, domini sui est. totumque se esse **I E S V C H R I S T I** significat. *Vocatus apostolus*. Non est sensus, nominatus apostolus, sed accitus apostolus: hoc est vocatus ad apostolatum. Non me ipsum feci apostolum, sed ad apostolatum vocatus sum, actuum nono. Vas electionis est mihi iste ut portet nomen meum & c. *Segregatus in euangelium dei*. Actuum decimotertio. Dixit spiritus sanctus, Segregate mihi Barnabam & solum in opus ad quod assumpsi eos. ita quod meminit vtriusque rei gestę. et prime electionis, dicendo vocatus apostolus: & subsecutę segregationis ad p̄dicandum euangelium, dicendo segregatus in euangelium dei. Quod ante promiserat. Vnusquisque potest fingere euangelium dei esse id quod ipse annunciat. et propterea ad huiusmodi fictiones & ad inuentiones excludendas, declarat condiciones euangelii ad quod predicandum ipse est missus. Declarat autem non esse humanum figmentum, non esse nouiter ad inuentum aut ex inproviso ortum, sed olim promissum à deo. *Per prophetas suos*. Citat testes promissionis diuinę prophetas, non idolorum, sed suos: hoc est qui indubie fuerunt prophete eius. in scripturis sanctis. Promissio hæc diuina per prophetas, demandata est scripturę: ut excludatur omni figmenti suspitio. et non in quibuscunque scripturis, sed in scripturis sanctis, mundis ab omni errore, ab omni admixtione. et intendit ad literam scripturas quę apud Hebręos appellantur scripturę sanctę: utpote mundę ab omni permixtione humani sensus. et hæc sunt libri veteris testamenti quos canonicos appellamus. Magna est euangelii comendatio, ex hoc quod promissum est à deo per eius prophetas in sanctis scripturis. Nulla siquidem secta immo nec ipsa vera fides patrum legis Mosaicę simili pręrogatiua donata est. *De filio suo*. Materia euangelii explicatur. Refertur enim hoc quod dicitur de filio suo, ad id quod dixerat in euangelium dei. Declarat siquidē quid annunciat euangelium dei. *Qui factus est ei*. superfluit p̄nomē ei. et si verbum verbo redendū, nō est legendum qui factus est, sed, factus ex semine dauid secundū carnē. Intendit apostolus, materiā euāgelii declarare esse filiū dei secundū duas naturas & secundū duos aduentus. et p̄pterea incipit explicare simul naturā humanā & primū aduentū filii dei. et hinc apparet beatę virginē ex qua natus est **I E S V S**, ex semine dauid descendisse: alioquin nō esset verum quod **I E S V S** secundum carnem factus esset ex semine dauid. *Qui p̄destinatus est filius dei*.

Legendum est. Definito filio dei. Verbum verbo reddendo. Et oportet propter hæreticos, textum ipsum Pauli (non interpretes) exponere. Aiunt enim Arriani & similes. Paulus dicit sic, quicquid expositores interpretantur. est itaque sensus literalis quod factus secundum carnem ex semine dauid, est definitus, determinatus, decretus filius dei. et be-

A Ai. ne nota

Pne nota q̄ nō dicit, factō filio dei, sed definito filio dei. Filius siquidem dei factus est filius hominis, quū verbum caro factum est ex semine David: & filius hominis factus ex semine David definitus est filius dei. Declaratur enim per hoc, decretum definitumq; esse filium hoīs sit filius dei. Per q̄ excluditur etiā error dicentium duas in Christo hypostasēs: alteram filii dei, alterā filii hominis. Nā si duæ essent hypostasēs, falsum esset q̄ filius hominis definitus esset fili⁹ dei. Et hæc sint dicta cōcurrente cum faciētib⁹ punctum in hac sententia. Mihi enim videtur secundum planum literæ sensum nō esse ibi quodcūq; puncti genus faciēdum: sed pēdēte sensu cōtinuādum cum sequētib⁹. In *uirtute*. Nō sumitur hic virtus vt distinguitur cōtravitiū: sed vt distinguitur cōtra imbecillitatē seu impotentia. Et est sensus, in potestate seu potentia. *Secundum spiritum*. Eadem prepositio superius interpretata secundum (quū dictum est secundum carnem) & quæ ponitur in principio euangeliorum (quū dicitur secundum Mattheum seu iohannem) habetur hic: & propterea optime quadrat secundum spiritum. *Sanctificationis*. pro, sanctitatis, ex resurrectione mortuorum. Nō dicit in resurrectione eius à mortuis, sed ex resurrectione mortuorum: vt intelligamus q̄, de statu cōsurgēte ex generali resurrectione mortuorum loquitur. Literalis itaque sensus est secundus Christi aduentus definitus in potentia executiua nō qualicūque sed secundum spiritum sanctitatis. Ita q̄ nō est sensus q̄ diffinitus est filius dei, sed q̄ diffinitus est filius dei in hoc. scilicet in potentia nō ad creandum cœlum aut terrā sed in potentia secundum spiritum sanctitatis, in potentia cōformi spiritui sanctitatis. sanctitatis autē nō qualiscūque sed ex resurrectione mortuorum: hoc est sanctitatis cōgruæ statui qui erit ex resurrectione mortuorum. ¶ Et q̄ iste sit sensus intentus ab Apostolo, patet primo ex eo q̄ iā dixerat de filio suo, iam dixerat filium dei: & diuinam naturam filii significauerat. propterea nō erat opus ad significandam diuinam naturam filii dicere definito filio dei: sed bene opus erat declarare quæ potentia executiua decreta erat filio dei in carne. Apparet secundo ex eo q̄ filius dei ōnipotens est, & ad nullam definitur potētiam ex diuina natura, & nulla eius potentia īpeditur ex humana natura: ac per hoc male sonat, dicere quod est definitus filius dei in potētia, nisi ad diuinę dispositionis ordinē de potētia exequēda in statu illo resurrectionis referatur. Et est sensus quod ille filius eius fact⁹ ex semine David secundū carnē, decret⁹ est fili⁹ dei in potētia: hoc est decretus est ad vtendū filiatione dei in potētia nō creādi mundū, nō violentiæ & armorum, sed consona spiritui sanctitatis. Et vere iesus qui in primo aduentu apparuit humilis secundum carnē, decretus est vt veniat secundū diuinā potentiam cōgruā spiritui sanctitatis future in statu resurrectionis mortuorum. nō poterat breuius simul & clari⁹ de scribi potentia qua vtetur Iesus in secundo aduentu, q̄ describere eā ex autoritate filii dei & ex cōgruitate ad spiritum sanctitatis quæ erit ex resurrectione mortuorum. Sub hac enī potētia cōprehenduntur omnes actiones tum iustitiæ (sue puniendo siue præmiando) tum gratiæ re nouationis mundi & perpetui status &c. Apparet & tertio: quia sic semp huiusmodi participia (scilicet factō & definito) referuntur secundum suauissimam literæ constructionem ad illud ablatiuum, de filio suo. *Iesu Christi domini nostri*. pro iesu Christo domino nostro. Explicat enim Apostolus quod dixerat de filio suo factō, definito, apponendo proprium nomen, iesu & nomen dignitatis, Christo: & nomen potestatis domino nostro. ¶ *Per quem accepimus gratiam*. Dixerat se vocatum ad apostolatū & segregatum in euangelium dei, sed nō dixerat p̄ q̄. & p̄ propterea modo explicat. Et dixit accepimus, cōnumerans se aliis apostolis. Et dicit gratiā, ad excludendum merita propria: ad significandum q̄ p̄ iesum ex gratia acceperunt salutem. Et apostolatū. Non solum per ipsum accepimus quæ sunt gratiæ internæ sed etiam officiū apostolatus. ad obediendum, pro, ad obedientiam, fidei. Fructus officii apostolici primus describitur propagaanda obedientia fidei: hoc est q̄ egentes obediunt fidei. ad hoc enim missi sunt, & ad hoc studuerunt apostoli, vt incererent obedientiam fidei, vt redderent homines obediētes fidei, vt in captiuitatem reducerēt omnem intellectum in obsequium Christi. In *omnibus gentibus*. Extensio fructus explicatur nō in vna regione, nō in africa aut asia, sed in oībus gentibus. Pronomine eius. Finis tum officii apostolici tum fructus obedientiæ gentiū describitur, nō nomē p̄priū, non fama aut gloria pauli & Apostolorum, sed notitia & gloria Christi. In *quibus estis & vos vocati Iesu christi*. Vocati nō est participiū sed nomen. nec significat nominati sed acciti seu accersiti. Et est sensus, inter quas gētes estis & vos accersiti ad cōsortium iesu christi. Forte genitiu⁹ iesu christi refertur ad obedientiam fidei. ita vt sit sensus, ad obedientiam fidei iesu christi in omnibus gentibus in quibus estis & vos vocati. ¶ *Omnibus qui sunt*. pro, existentibus, Romæ. Ecce ad quos scribit. Non dicit omnibus Romanis sed omnibus existentibus Romæ: ne sparsis

Sparsis per orbem Romanis, sed ecclesiæ quæ in loco vrbs Romæ erat (siue ex Romanis siue ex peregrinis cōstati) explicet se scribere. *Dilectis dei*. Duabus conditionibus discernit ad quos scribit ab aliis Romæ existentibus. Altera est dilectio diuina: quæ scilicet deus diligit eos, volendo eis tantum bonum quantum est æterna beatitudo. Et dilectio non est participium sed nomen. Altera est. *Vocatis sanctis*. Hoc est accitis ad sanctitatem. Nomen siquidem est vocatis significans vt supra: vt intelligant quos deus diligit, vocare etiam ad sanctitatem, non ad imūditia morum, superstitionū errorē, & c. *Gratia vobis & pax*. Ecce saluatio cōtinens extrema dona primū, sed & vltimum. Gratia ratio est omnium donorum, beneficium est sine meritis: pax autē fructus est omnium gratiarum. *A deo patre*. deest. nostro, & domino nostro. Superfuit nostro. *Iesu christo*. Ne gratiam aut pacem ab homine imprecari videatur, adiungit à deo. Et ne difficile aliquid a deo optinendum significet, adiungit patre nostro: vt paterno affectu audito in deo, facile esse beneficium existimetur. Et vt omnia simul à deo & Iesu Christo fieri significet, addidit & domino Iesu Christo.

Rimum quidem. Post salutationem inchoat narrationem, sed antequam ad epistolæ materiam veniatur, præmittit descriptionem sui ipsius erga existentes Romæ. in salutatione siquidem describendo personam salutantem, descripsit seipsum, erga omnes gentes: nunc autem consequenter describit seipsum specialiter erga existentes Romæ, ad quos scribit. Et propterea dicit primum: hoc est antequam ad materiam Epistolæ perueniatur. *Gratias ago*. A quibusque actionibus suis describit seipsum erga illos. Prima est gratias agere deo. Et hæc respicit dona diuina illis iam collata. *Deo meo*. Sic describit seipsum erga existentes Romæ, vt simul seipsum aperiat qualis est erga deum. Et hoc immiscet ad utilitatem eorum. Dicendo enī deo meo, significat deum esse suum fide, spe, charitate. *Per Iesum Christum*. Quemadmodum Iesus Christus mediator est dum conferuntur à deo dona hominibus, ita mediator est in gratiarum actione. Vnde & ecclesia semper adiungit orationibus suis, per dominum nostrum iesum Christum. Merita siquidem Iesu Christi recognoscenda sunt in gratiarum actione, que nobis obtinent conferri diuina dona. *Pro omnibus vobis*. Hoc est locovestri, tanquam reputans dona vobis collata tanquam propria. vel pro omnibus vobis dilectis dei & vocatis sanctis, tanquam materia gratiarum actionis. *Quia fides vestra annuntiatur in vniuerso mundo*. Huic secundo sensui magis quadrat hæc ratio. Ideo gratias ago deo pro vobis omnibus tanquam donis dei, quia fides vestra annuntiatur in vniuerso mundo, quia tanti doni odor spirat in vniuerso mundo, utilis est vniuerso mundo: vtpote prouocans vndequaque ad fidem. primo autem sensui magis quadrat legere quod fides vestra annuntiatur in vniuerso mundo. Explicat enim materiam gratiarum actionis esse famam fidei eorum utilem vniuerso mundo. Roma enim tunc temporis caput erat mundi. Et propterea fama Christianæ fidei Romæ existentis diuulgabatur ad vniuersos, & utilis erat vniuersis. *Testis enim mihi est deus*. Hac secunda describit se actione: quæ est semper in specie orare pro aduentu suo ad eos. Et ad hoc (siue narratiue siue inuocatiue) affert deum testem: qui solus potest esse huius actionis testis. Et si verbū verbo redderetur, apparet quod narratiue paulus hæc dicit. Legendum siquidem esset testis enim meus est deus. Vbi narrat deum esse testem, non inuocat: ac per hoc non iurat. *Cui seruiō*. Dicitio græca specialem illam seruitutem significat quod soli deo exhibetur, quam Theologi latrāiam solent appellare: sed nos in lingua Latina caremus proprio vocabulo. et hic iterum paulus immiscet qualis est ipse apud deum. *In spiritu meo*. Ad differantiam seruientium deo exteriori tantum seruitute. *In euangelio filii eius*. ecce exterior actio in qua seruit ex intimo corde: bona. scilicet annuntiatio filii dei tanquam rei annuntiata. *Quod sine intermissione memoriam vestri facio in orationibus meis*. Aduerte quod non dicit absolute sine intermissione, sed in orationibus meis: ad significandum quod quodocunque orabat, nunquam intermittebat facere memoriam seu mentionem existentium Romæ. *Obsecrans*. pro, rogans. ecce secunda actio. *Siquo modo tendem aliquando*. Inculcatio hæc aduerbiorum, continuatum affectum significat. *Prosperum iter habeam inuoluntate dei ueniendi ad uos*. Qualificat apostolus petitionem suam, implendam secundum voluntatem dei: quæ omnia disponit suauiter. *Desidero enim uidere uos*. ecce tertia actio. Vt aliquid impartiar gratiæ spiritualis. pro, donum spirituale. et propterea Legendum est. vt aliquid impartiar vobis donum spirituale. Non enim vane desiderabat eos videre, sed ad communicandum eis aliquod spirituale donum, scientiæ eorum quæ spectant ad fidem & mores & c. *Ad confirmandos uos*. Gratiarum actio, recepta respicit beneficia: oratio autem & desiderium videndi, respicit recipienda firmitatis beneficia. *Id autem est simul consolari in vobis per eam que inuicem est fidem uestram atque meam*. Parcit paulus futuro fructui: ne offendatur existentes Romæ à quasi presumente & arrogante sibi officium firmandi illos.

- B** Ne inquam in principio epistolæ offendiculum hoc incurrerent, quum dixisset ad confirmandum vos, tanquam moderando subiungit propriam consolationem in eis per mutuam fidem. Nec propterea minuit quam dixerat firmitatem: quoniam ipsa confirmatio eorum, futura erat materia consolationis pauli. Et quoniam consolari in passiva sumitur significatione quæ caret, legendum esset accipere consolationem. ¶ *Nolo autem uos ignorare fratres: quod sepe proposui uenire ad uos, & prohibitus sum usque adhuc.* Quartam actionem apponit, scilicet quod proposuit ire ad eos. *Ut aliquem fructum habeant in uobis sicut & in cæteris gentibus* Ista particula quo ad sensum iungenda est cum illa, sæpe proposui uenire ad uos. Declarat enim quorsum: ut scilicet aliquem fructum habeam in uobis sicut in cæteris gentibus. Inter has enim interposita est illa particula. Et prohibitus sum usque adhuc. Prohibitum autem intellige occupationibus aliis apostolicis. *Græcis ac Barbaris, sapientibus & incipientibus debitor sum.* Explicat impedimenta prohibentia ex eo quod debitor est ex iniuncto sibi officio apostolatus, omnibus. Describit autem omnes penes duas differentias. Altera est linguæ, dicendo Græcis ac Barbaris. Lingua siquidem Græca tunc temporis erat uelut lingua communis omnibus. Et propterea barbaros qui non intelliguntur distinguit contra Græcos: ut hinc comprehendat omnes nationes tam communicantium in lingua quam non communicantium. Altera est penes mentem, dicendo sapientibus & insipientibus: hoc est doctis & indoctis. Siue intelligas de doctrina philosophica, morali & huiusmodi, siue de doctrina veræ sapientiæ secundum deum. utrisque enim debitor erat apostolus. ¶ *Ita quod in me.* Subintellige est. Infert siquidem apostolus ex supradictis (quod sine intermissione orat, quod desiderat uidere, quod sepe proposuit & impeditus est usque adhuc) infert inquam quintam actionem suam erga existentes Romæ, quod quantum in me est, quantum est ex parte mei. *Promptum est & uobis qui Romæ estis euangelizare.* Putant multi substantiue accipiendum esse prout, pro proutitudine. Itavt sit sensus. quantum in me est, proutitudo adest. Sed parui refert adiectiue uel substantiue legere. Sensus enim est quod quantum in me est, paratus sum & uobis qui Romæ estis euangelizare. Ita quod hæc quinta octio dispositio est ad agendum potius quam actio. *Nō enim erubescō euangelizā.* Deest. Christi. Reddit rationem suæ promptitudinis, excludendo internum impedimentum. Potuisset forte quispiam computare inter impedimenta internas passionem, quæ maxime tollunt proutitudinem. Et quia euangelium Christi est euangelium crucifixi (qui Iudæis est scandalum, gentibus autem stultitia) ideo passio erubescentiæ precipuum tenet locum ad impediendam proutitudinem euangelizandi Christum. prædicare enim ea quæ existimantur stulta & ignominiosa, annexum habet timorem vituperationis passivæ, qui erubescencia dicitur. Et propterea paulus proficiens se promptum ad euangelizandum etiam Romæ christum exclusum à se impedimentum erubescentiæ profitetur: ut solus externis impedimentis prohibitus intelligatur.

- I** *Iritus enim dei est.* Hic proprie incipit epistola quantum ad materiam propriam. unde
- V** & in his verbis uniuersam epistolæ materiam comprehendendo proponit. Sed auerte prius viam qua ingreditur paulus materiam epistolæ: artificiosa siquidem est, incoepit à principio describendo salutantis personam se apostolum vocatum & segregatum ad euangelium christi: deinde describendo seipsum in specie erga existentes Romæ, desiderium, orationem, propositum atque proutitudinem demum ad euangelium christi declarauit. ut hinc ingrederetur ad euangelium materiam huius epistolæ: hoc est ad rem euangelizatam, ad rem annunciatam euangelio, quæ est materia huius epistolæ. Unde & continuo apponit coniunctionem enim, ad significandum quod res annunciata euangelio excludit omnem erubescenciam. Quum dicitur itaque: virtus est enim & subauditur proculdubio euangelium (nam & sensus, euangelium enim est virtus) intellige euangelium secundum rem euangelizatam, secundum rem annunciatam euangelio. Et sumitur virtus pro potestate seu potentia, ut apponitur imbecillitati seu impotentie: & non ut virtus distinguitur contra vitium. Nec dicit potens est enim, sed potentia est enim ut intelligamus rem annunciatam euangelio, non solum esse potentem sed esse ipsam potentiam, non hominis, non cælorum aut angelorum sed dei. *In salutem.* Ecce ad quid est euangelica potentia. scilicet ad salutem. Vere ad hoc venit filius in mundum ut saluet mundum, vere potentia euangelica ad salutem tendit non ad perditionem. quicumque enim perdantur, ex seipsis perditur, qui autem saluatur, ex sola hac potentia saluatur. *omni credenti absque exceptione aliqua* (cōditionis, sexus, qualitatibus &c.) dicitur omni credenti. *sola fides origo salutis iudeo.* deest cōiunctioque, *primū & greco.* executio saluationis describitur ordine quodam: scilicet iohannes in natione iudeorum, et hoc patuit ad sensum, nam iesus christus personaliter predicauit iudæis: & apostoli primū predicauerunt iudæis, propter quod primi credentes fuerunt iudei: ipsi. scilicet apostoli, & innumera alia multitudo.

Et quia

Et quia Iudæorum fidem secuti sunt immediate Græci, ideo dicit Iudæoque primū & Græco. Itaq; duplex ordo executionis significatur. Alter inter Iudæos Græcosq; ex vna, & reliquas nationes ex altera parte. Alter inter Iudæum & Græcum, inter se. Et hic quidem ordo significatur ex ipso ordine nominandi Iudæum ac Græcum: ille vero tum ex illo adverbio primū. Nō enim dicit Iudæo primum & deinde Græco, quod significaret ordinem inter Iudæum & Græcum tantummodo: sed dicit Iudæoque primum & Græco, clare cōprehendendo sub primū utrumq; tum ex geminata cōiūctiōe, dicēdo Iudæoque primum & Græco, hoc est primū tū Iudæo tum Græco. Quum enim dixisset in salutem ōni credenti, subiungit executionis ordinē esse i choando & à Iudæo & à Græco ad reliquos ōnes. Iudæo quidem utpote fide Abrahæ & pphætarum pollente: Græco autem utpote sapientiam querente. Et secundum rei gestæ ordinē prima natio credens post Iudæos fuit natio Græcorum. In qua primū cognominati sunt Christi ani quod Græcum cōstat esse nomē. Et licet iste fuerit executionis ordo, literalis tamē sensus appellatione Græci intendit gentilem, à Græco nominatum propter dictam rationē: quia, s. gentium salus à Græca incēpit natione. Et significatur ad literam ordo executionis inter Iudæum & Græcum hoc est gētilē: quia idem paulus proponit quod postea tractat. Nō constat autē in tota hac epistola aliquam specialem de Græcis mentionē fieri: nisi quum paulo ante dictum est Græcis ac Barbaris, sed sit specialis tractatus inferius de primatu salutis Iudæorum respectu gentium, tum tēpore tū dignitate: ut patet à cap. ix. vsq; ad. xi. Est itaque literalis sensus Iudæoque primum, tēpore & dignitate: & deinde Græco, id est gētili. Itaq; gemina cōiūctiō, pariter sine merito electas ābas nationes, primū vero ordinē executionis & dignitatis hic habitū significat. *Iustitia enim dei.* Nō dicit iustitia sed iustitia dei: ad differētiā tū iustitiæ humanæ, tū iustitiæ legis, circūci sionis & cuiuscunque alterius. Et est sensus. Iustitia dei, hoc est iustitia qua hō iustus est apud deum. Iustus dico nō secūdū quid, sed simpliciter & absolute. Iustus. rursus nō à iustitia q̄ est virtus ad alterū: sed a iustitiā ut est recta dispositio toti? animi. secūdū q̄ frequētivsu in sacris literis iustus distinguitur ab iniusto: hoc est bon? secūdū deū, ad differētiā existētis in pētō mortali. Hęc iustitia dei (ut inferius declarabitur) appellatur alias iustitia fidei. *In eo reuelatur.* in eo. s. euāgelio. Probat enī euāgelii scdm rē ānūciatā est pōtas salutaris omni credendi: quia in euangelio reuelatur iustitia dei, qua homines iusti sunt apud deum, qua homines saluatur. *Ex fide in fidem.* Potest hoc referri tam ad verbum. reuelatur (& est sensus. Reuelatur ex fide in fidem, ex fide patrū veteris testamenti in fidem hominum noui testamēti) q̄ ad nomē iustitia. Et est sensus q̄ dei iustitia ex fide in fidē, hoc est ex fide veteris testamēti in fidem noui testamenti reuelatur in euangelio. Et vtrunq; est verum. Euāgelii nāq; christi ex fide patrū proficiscitur, fidemq; patrū firmat, manifestatq; iustitiam patrū esse iustitiā eiusdem fidei. Neq; enim dicitur ex fide in fidem ad significandum diuersas fides, sed ad significandum successionem credentiū secundum eandē fidem. Nec vacat misterio reuelatio ex fide in fidem, seu reuelatio iustitiæ ex fide in fidem. Explicatur enim per hoc quod euāgelii quod erat occultum in fide patrū, detegit & in manifesto ponit in fide filiorum. Quod ipse paulus efficit in hac epistola, quod I E S V S in euangelio manifestat. *Sicut scriptum est.* apud ab hacuc. ii. iustus autē ex fide uiuit. pro, uiuet. Tres res in hac autoritate scripturæ ordinātur. s. vita, iustitia & fides, ita q̄ cōstruitur. vita ex iustitia quæ est ex fide. Et cōplectitur quodāmodo omnia quæ proposuerat. Et pūctanda esset litera sic. *Iustus autē ex fide* (itaq; determinetur nō vnde cūq; iustus sed iustus ex fide) est ille qui uiuet. vita proculdubio salutis æternæ. et excluditur per hoc ā vera vita, tum nō solum quicunque in iustus, sed etiam quicunq; quomodolibet iustus non ex fide, tum habens fidem, non tamen ex fide iustus: qualis est habens fidem mortuam, fidem in formem. *Reuelatur enim ira dei.* proposita materia epistolæ. incipit per partes singulas tractare. et primo quidem tractat illam particulam, reuelatur enim in eo iustitia dei, vsq; ad. v. cap. ibi, iustificati igitur ex fide. Vbi pro aliquali notitia progressus epistolaris, scito intentionem apostoli esse tractare de euāgelica gratia seu potentia. et inde deprimere tū ethnicos tū Iudæos: monstrando eos esse pares relatos ad rem euangelicam, prærogatiuis tamen multis penes modum præferendo Iudeos. Vnde à principio vsq; ad finem prærogatiuas aliquas interferit Iudæorum, adprosequendum autem hanc suam intentionem proposuit quod euāgelii est potentia dei in salutem omni credenti & c. intendens quasi pro themate hec proponere postea sigilatim proposita enucleare. incipiens itaq; ab illa particula reuelatur enim in eo iustitia dei declarat primo ipsam reuelationem ex reuelatione punitionis cōtrarii. cōtrariatur siquidem manifeste in iustitia iustitiæ dei. et ideo à reuelatione punitionis iustitiæ

A tam in gentibus q̄ in Iudæis incipit simili stylo, scilicet pponēdo, prius velut summariū quod-
 dam huiusmodi punitionis, & deinde per partes exequendo. Summariū siquidē est, reuelari
 iram dei super impietate & iniustitiam hominum qui veritatem in iniustitia detinent. Et ap-
 pellatur ira dei iustitia vindicatiua, metaphorice nominata ira. *De celo.* Potest referri vel ad
 vindictam: vt significetur vindicta de celo, ad differentiam vindictarum quas fecit deus per
 homines. Ira siquidem dei de celo vindicta est æternæ dānationis. Vel potest referri ad verbū
 reuelatur. vt quod prius dixerat, reuelatur in eo (s. euangelio) mō explicet reuelationem eua-
 gelicam esse à deo. *Super omnem impietatem & iniustitiam.* Impietas species est iniustitiæ, à specie ascē-
 dit ad genus. Nominanda autem fuit hæc species propter magnitudinē criminis. Impietas
 enim cōtraria est pietati: quæ parentibus, patriæ, eorumq; beneuolis cultū officiūq; exhibet.
Hominum eorum qui veritatem dei. Superfluit dei. *In iniustitia detinent.* Causam impietatis & iniustitiæ
 talium hominum tangit esse detinere veritatem in iniustitia, ita quod ex hoc q̄ detinet veri-
 tatem in iniustitia, efficiuntur iniusti & impii. Detinere autem veritatem in iniustitia, est occlu-
 dere veritatem notam in intellectu velut series iniustitiæ involuntate: ita quod intellectu verū
 claudunt iniqua voluntate. Detinent inquam ne exeat ad affectus & opera conformi veritati
 note. Hoc enim proprie est detinere veritatem in iniustitia, hoc iniuriari veritati notæ. Et hic
 patet quod non de quacunque veritate est sermo, sed de veritate diuinorum: cui maxima irro-
 gatur iniuria, eo ipsoq; iniuste detinetur ne cognoscatur ab aliis, ne veneretur affectibus verbis
 & operibus. *Quia quod notum est dei.* Intendens probare veritatis detentionem, inchoata appro-
 batione q̄ veritas diuinorum est illis nota. Detineri siquidem non potest quod non habetur.
 inchoat autem à noticia cōmuni fidelibus & infidelibus: quoniam inchoat executionem ab
 iniustitia. Ethnicorum seu Gentilium. Et dicit quod notum est dei, ad differentiam earum cō-
 ditionum dei quæ ignotæ sunt: vt puta q̄ est trinus & vnus, & alia quorum intellectus huma-
 nus nō est aliquo mō capax. Vt intelligamus per notū dei significari id quod naturali lumi-
 ne humani intellectus cognoscitur de deo: puta q̄ est vnus, princeps oīum, actus purus, ætern⁹
 & cetera huiusmodi. *Manifestum est in illis.* Hoc est in intimis ipsorum. Et bene nota dici mani-
 festum est, cōtra eos qui nulla putāt ratiōe demonstrata esse ea q̄ sunt de deo, q̄ nō solū cōtradi-
 cunt philosophiæ sed apostolico textui. Nam si manifestum est, demonstratum esse oportet.
Deus enim illis manifestauit. Non dicit reuelauit, ne lumen gratiæ imisceat: sed dicit manifestauit,
 vt diuinum concursus mediante lumine naturali (quod dei donum est) significet. inuisibilia
 enim ipsi⁹. Subiungit modum quo deus illis manifestauit. Et est modus naturalis intelligētiæ
 ex effectu. *Inuisibilia.* hoc est inuisibiles conditiones, *ipsius dei.* Et dicit inuisibilia pluraliter quæ
 prius dixerat q̄ notum est dei, & nunq̄ dixit deus: quia quemadmodum ex eo q̄ res illa sim-
 plissima q̄ deus est, nō nota est nobis sub sua illa vnica & simplicissima ratione sed multiplica-
 tis cōditionibus (puta q̄ est actus purus, q̄ est immutabilis, q̄ est æternus & similia) dicit plu-
 raliter inuisibilia dei, ita ex eo q̄ collecta vniuersa noticia quem de deo habemus nō cognosci-
 mus deū, hoc est illā rē simplicissimā vt in se est, sed tanq̄ habentem aliqd q̄ de illo cognosci-
 mus, dixit q̄ notum est dei. Humanus siquidē intellectus rem simplicissimā natus est cognosce-
 re distinctis rationibus & p modū rerū cōpositarū. *A creatura mūdi.* ecce declarat respectu cuius
 dixit inuisibilia. Nulla enim diuina conditio est inuisibilis omnino: quoniam omnes sunt vi-
 sibiles deo. sed conditiones dei sunt inuisibiles creature mundi, non alicui sed cui libet.
 Nullus enim intellectus creatus tantæ est facultatis naturalis vt possit videre deū. Et ppter-
 ea cōditiones dei dicuntur inuisibiles à creature mundi. ¶ Potest autem hic textus aliter pun-
 ctari: vt hoc q̄ dicitur à creatura mundi, nō referatur ad inuisibilia dei, sed referatur ad ver-
 bum conspiciuntur. vt sit sensus, cōspiciuntur à creatura mundi. Et sic creatura mundi intelli-
 gitur limitari per id quod subiungitur. s. intellecta. Est enī sensus. per ea quæ facta sunt intelle-
 cta à creatura mundi: vt nō oporteat vagari per omnē mundi creaturā, sed eā tantū cuius est
 intelligere. Et cōprehēdit nō solos homines, sed oēs creaturas habētes intellectum. De oībus
 siquidē verū est q̄ hic dicitur. Et sic restat infinite dictū inuisibilia dei: quia in rei veritate sunt
 in seipsis inuisibilia naturali facultate cuiuscunq; intellectus creati. Scito tamē cū his q̄ dictio
 Græca anceps & ad creaturā vel creationem. Et propterea aliqui interptes legunt à creatione
 mundi. Magis tamē quadrare videtur legere à creatura mundi: ex eo q̄ subditur. *Per ea quæ facta*
sunt. In quibus comprehenditur creatio mundi. Ecce modus quo diuina cōspici ab aliis possunt
 s. per ea quæ facta sunt. Aperte per hoc dicens q̄ inuisibilia dei, quæ in seipsis videri non pos-
 sunt, ab aliis possunt cōspici per ea q̄ facta sunt q̄ sūt effecta à deo: vt causa cōspicitur p effect⁹
 proprios.

proprios. *Intellecta* Dicitio Græca præsentis tēporis est, non præteriti: sed nos caremus partici-
 pio passiuo præsentis tēporis. Declarat modum quo per ea quæ facta sunt conspiciuntur diui-
 na. Mod⁹ est p ea quæ facta sunt intellecta in p̄sēti, nō sēfata nō imaginata, nō sup̄ficietē⁹ cog-
 nita sed penetrata intellectu. Et est simile quam quis videtur per reducens in speculum quod
 videtur. Deus enim relucet in effectis ab eo velut in speculis. Et quemadmodum requiritur
 ad videndum reducens in speculo, intuitus speculi: ita ad cōspiciendum deū p ea q̄ facta sunt,
 requiritur intellectio factorū à deo. Et proprie loquitur vtendo præpositione p, dicēdo p ea q̄
 facta sunt intellecta: quoniam pprie loquendo deus nō cōspicitur in creaturis factis quēad-
 modum res cōspicitur in speculo: sed per ipsa effecta quā intelliguntur, ascēdimus ad cōspi-
 ciēdū cōditiōes ipsi⁹ dei: puta q̄ est etern⁹ q̄ est act⁹ pur⁹ & c. Vnde magis simile exēplū est, quā
 ex diligēti⁹ perspectis artificiatīs cōspicimus artē quia effecta sunt! & qui perspicatius artifi-
 ciata percipit, melius & plus artis quæ effecit cōspicit. *Conspiciuntur.* Quæ prius dixit inuisibilia
 modo dicit cōspici per ea quæ facta sunt intellecta, vt intelligamus hinc duos modos mani-
 feste cognoscendi. Alterum per modum visionis seu intuitus rei in seipsa. Et penes hunc dixit B
 inuisibilia. Alterum per modum clare qui dem sed tamen in alio videndi sicut videmus res in
 speculo, sicut conspiciamus artem videndo effecta ab arte. Et penes hunc modum dicit conspi-
 ciuntur. ¶ Si quis quomō angeli & reliq̄ superiores nobis intelligētiæ cōspiciunt deum p ea
 quæ facta sunt intellecta. In promptu est responsio, q̄ intuendo seipsas factas à deo intelligen-
 tiæ conspiciunt deum loquendo de naturali cognitione de qua est sermo. *Sempiterna quoque. p.*
 quæ, eius uirtus & diuinitas. Non suffecit paulo dixisse in genere q̄ inuisibilia dei conspecta sunt,
 sed explicauit in specie tria, scilicet sempiternitatem, potentiam, & diuinitatē. Et denomina-
 uit tam potentiam quā diuinitatem sempiternam, ad differentiam nouorum deorum aut
 cuiuscunque nouæ potentia. ¶ Quis formalius adiectiuū sempiterna intelligatur determinare
 solam potentiam vt explicentur tria de deo nota. Primum in genere, inuisibilia dei, scilicet
 q̄ est incorporeus, imaterialis, vnus, viuens, intelligens, beatus in seipso. Deinde in specie po-
 tētiā ei⁹ sempiterna quatenus potestas: vt pote & nūq̄ q̄ exhauritur faciēdo. & q̄ potest sempi-
 ternū facere effectum. Et demum essentia eius, dicēdo & diuinitas. Quā ideo vltimo supputat,
 quia ex aliis cōditiōibus & potentia sempiterna nobis nota est. Manifeste quidem quantū ad
 hoc q̄ est, & quantū ad multas cōditiōes negatiuas & positiuas. Ex quibus tamē omnibus si
 mul iūctis nescitur quid est proprie loquendo. Nec mirū: quia soli deo naturale est nosse q̄ est
 deus. Quoniā ipsi soli naturale est videre deū in seipso: angelis enim & nobis nō nisi p effecta
 cōspicere deū datū est naturali facultate. Et distinxit inter potētiā dei & diuinitatē: nō q̄ duæ
 res sint de i potētiā & dei diuinitas, sed ppter superius dictā rationē quia. f. multiplicatis ratio-
 nib⁹ res illa vna atq; simplicissima q̄ est deus & eius q̄cūq; cōditio (potētiā sapiētiā, & c.) inno-
 te scit nobis. Est itaq; cōspecta diuinitas dei quia cōspectū est q̄ est actus purus ab omni potētiā-
 litate, à qua nullū aliud ēs exēptum est: q̄ est ipsum esse nulla participatione essendi sed per
 essentia, in seipso subsistēs, à quo pēdet vniuersitas entiū. *in a. p.* in hoc, ut sint in excusabiles. Et est
 sensus vt. sint in excusabiles in hoc, inferius subiūcto. *Quia. p. q.* quū cognouissent deū nō sicut deū glo-
 rificauerūt. Ecce in quo creduntur inexcusabiles, ecce quomō veritatem in iniustitia detinent
 habendo in intellectu notitiā, & nō glorificādo ipsum vt deum. Et spectat hęc negatio glo-
 rificationis, tū ad verba laudis, tū ad facta sacrificiorū & cultus. *Aut gratias egerūt.* Altera nega-
 tio gratiarū actionis. cognoscētes siquidē de deo summā excellentiā, tenebātur glorificare: &
 cognoscētes illius liberalissimā beneficētiā in oēs, tenebantur gratias agere. *Sed euauerunt.* pro,
 sed vani facti sunt. Non solum peccauerūt omissione, sed etiā opere internæ intentionis & af-
 fectus. Factum enī esse vanum, est reditū esse studiorum eorū q̄ vana sunt, eorū q̄ friuola sunt:
 qualia sunt fama, honor & gloria humana, cum reliquis transitoriis. Significatur enī per hoc
 peccatum philosophorū quo affecti fuerūt ad humanā gloriā & similia friuola. *In cogitationibus*
suīs. Materia affectus ad vana, ratio sinationis acutæq; mentis cogitationes dicūtur. Ac si aper-
 ti⁹ dixisset q̄ acūmē igenii eorū quo ascēderūt ad notitiā dei, fuit illis materia delectationis
 in gloria humana qua facti sunt vani: & vnde deū glorificare debebāt & gratias agere, inde E
 in ppriā vanitatē ruerunt. *Et obscuratū est incipiens cor eorū.* Ex culpa tū omisissæ glorificationis dei
 & gratiarum actionis, tum admissi adfectus ad ppriā gloriā subsecuta describitur poena ob-
 tenebrationis cordis. Et appellat cor eorū icipiēs ratione culpæ vtriusq; itaq; sensus est. Et cor
 eorū in sapiens. i. intimū eorū incipiēs, nō glorificādo nec gratias agēdo, & affectū ad vana īfi-
 piētiā enim cōtraria est sapiētiē, q̄ recte iudicat secundum vltimum finē, secundū sup̄mā cau-

- F** lam quæ deus obtenebratum est, poenam incurrit obtenebrationis, priuationis luminis quò respiceret à culpa sua. Et dixit hoc ad tollendam admirationem hominum circa huiusmodi iniquam detentionem veritatis apud philosophos. Tollitur siquidè admiratio ex hoc quò iusto dei iudicio obtenebratum est intimum eorum postquam affecti ad propriam gloriam, deo negauerunt glorificationem & gratiarum actiones. *Dicentes enim se esse sapientes.* Superfluum duarum particulæ: enim & se. Verum pronomen se coactus est addere interpres ad exprimendum sensum. Nec est sermo de quocunque dicere: sed de dicere profitendo. Declarat siquidè paulus quod dixerat, vani facti sunt in cogitationibus suis: dicendo profitentes, se esse sapientes, ut intelligamus cogitationes eorum esse cogitationes sapientiæ quâ profitebantur. *Stulti facti sunt.* Hoc est incurrerunt contrarium sapientiæ veræ: utpote disponentes contraria iis quæ disponenda erant à vera sapientia. unde & hæc contraria subiungit. *Et mutauerunt gloriam incorruptibilis dei.* Ecce actiones stultitiæ. Et est sensus. Mutauerunt gloriam debitam incorruptibili deo. *In similitudinem.*
- G** pro, in similitudine. Non enim significatur terminus ad quem mutationis, non est sensus quod mutauerint gloriam debitam deo in similitudinem & c. tanquam in terminum in quem mutata sit gloria dei. Sed mutatio gloriæ debite deo, absque termino ad quem significatur in textu: & similitudo describitur concurrens tanquam occasio mutationis, tanquam res in qua occasionem sortita est mutatio gloriæ deo debite. Est enim planus literæ sensus, colendo simulacra siue hominum siue animalium mutauerunt gloriam debitam deo. Et vere sic fuit. quis enim philosophi non figurarint deum nec dei gloriam simulacris hominum & animalium, quia tamen hæc simulacra colenda fecerunt aut coluerunt, mutauerunt gloriam deo debitam. Mutauerunt autem tum subtrahendo: quoniam hinc subtracta est gloria deo debita genere humano, tum impendendo alteri gloriam deo debitam. Gloria enim sacrificiorum soli deo debetur. *Imaginis.* Ad explicandum de qua similitudine est sermo, adiungit imaginis: ut intelligamus quod de similitudine per
- H** modum imaginis est sermo. *Corruptibilis hominis, & uolucrum & quadrupedum & serpentium.* Omnia genera animalium complectitur hac triplici differentia instrumentorum ad motum progressiuum. ¶ *Propter quod tradidit illos deus.* Poenam tanti sceleris commissi contra gloriam dei subiungit. Quum autem audis deum tradidisse illos in subiuncta, intellige quod tradidit subtrahendo gratiam, retractiuam à subiunctis desideriis & factis. *In desideria.* pro, in concupiscentiis, *cordis.* pro, cordium, *eorum in immunditiam.* Ecce poena congrua. Ipsi siquidem eleuati fuerant in notitiam dei, & noluerunt consequenter se disponere secundum illam notitiam: & propterea meruerunt subiici parti sensitiuæ, congruum siquidem est ut qui noluerunt uti celsitudine intellectus, subiiciantur vilitati & ignominie sensuum. Nec sunt derelicti in concupiscentiis propriorum cordium: sed (quod peius est) in illis concupiscentiis propriorum cordium quæ tendunt ad immunditiâ quæ sunt vilissimæ. Et merito: ut qui desideria munda ex diuina notitia prodeuntia refutarunt, in concupiscentias immundas tradentur ut subditi illis.
- I** ¶ *Vbi nota ratione significare rei scriptum esse, tradidit illos in concupiscentiis: ut ex hoc ipso intelligeretur deum tradere derelinquendo illos in propriis concupiscentiis.* Et significanter dicitur cordium: quoniam prauis hominis non vnum est cor, sed contrarii, sunt appetitus. *Ut contumeliosus.* pro, ignominia, *afficiant corpora sua in seipsis.* Explicat in actibus exterioribus quod dixerat, in immunditiam: declarando se loqui de immunditia venerea, non quacunque sed ignominiosa, hoc est contra naturam: ut magis explicabit.
- Describit autem eam ab ignominia, quia vere ignominiosa est: ut omnes nationes testantur. Et apponitur ut congrua poena subtractæ gloriæ deo: ut per subtracta gloria Deo, incurrant ignominiam propriorum corporum. Et dicit in se ipsis, ad differentiam huiusmodi ignominie quæ infertur quandoque in hostes ad foedendum eos. Significat enim quod incurrerunt hanc poenam ut amicorum, ut consuium, ut suorum corpora foederarent tali ignominia.
- K** ¶ *Quia commutauerunt.* pro, qui transmutauerunt, *veritatem dei.* Accumulat crimen crimini antequam explicet in specie poenam quam descripsit in genere. Dixerat quod mutauerunt gloriam Dei: adiungit modo aliud crimen quod mutauerunt veritatem dei hoc est veritatem notam eis de Deo. Veritatem siquidem dei in seipsa mutare non potuerunt: sed veritatem dei sibi notam mutauerunt. *In mendacium.* pro, in mendatio. Similis est enim constructio similisque sensus superiori particule quum dictum est mutauerunt gloriam dei in similitudine imaginis. Non enim significatur terminus ad quem mutationis non dicitur quod mutauerint veritatem in mendacium, sed dicitur quod in mendatio, hoc est quod utendo mendaciis mutauerunt veritatem dei. Utendo siquidem falsis doctrinis, mutauerunt veritatem notam de Deo mutauerunt

deo mutauerunt autē tum adimēdo ea quæ intellectus diuini aut potentia sunt. nam ex mendaciis philosophorum subsecutum est q̄ quæuere nota erant de deo, aut in dubiū uersa sunt, aut ignota aliis remanserunt, tū fingendo ea quæ propria sunt deo, cōuenire aliis. in his enim mendaciis ueritas diuinorum prius nota, mutata est aut in ambiguū aut in negationē apud hoīes. Et coluerunt & seruiuerunt. Hic insinuatur mendaciū fuisse in hoc q̄ finxerunt numē quoddam in partibus mundi, siue corporeis siue incorporeis. Et dico finxerunt, quia clare dicitur in mendacio non in falsitate, ut intelligamus non solum falso sed mendaciter hoc est ex industria falsum dixisse: dicēdo creaturas habere aliquid diuinitatis seu esse deos, deberiq; illis cultum. Et duos actus explicat. alterū ueneratiōis, alterum seruitutis. Et est sermo de seruitute Iatrię: hoc est soli deo debita. & similiter est sermo de ueneratione diuina. *Creaturæ.* ecce aliud crimen. Prius descripsit crimen colentium imagines hominum: uolatilium, quadrupedum & hmōi: modo describit crimen colentium creaturas: puta solem, lunam, elementa, dæmones & hmōi. Vtraque enim idolatria orta uidetur à philosophis. prima quidem à formantibus imagines signorum cœlestium: puta arietis, cancri, libræ & c, altera autem à dicentibus deberi cultum partibus mundi beneficiis seu animatis anima mundi. Potius q̄ creatori. pro, præter eum qui condidit. hoc est prætermisso deo qui condidit creaturas huiusmodi enim prætermissio complet rōnem iexcusabilis criminis. Tolerabile siquidem fuisset uenerari creaturas, sub creatore tamen: sed uenerari ea. prætermisso creatore, omnino inexcusabile est. ¶ Aduerte q̄ iuxta duas omissiones (scilicet nō glorificauerunt nec gratias egerunt) subiunxit deo opera, scilicet mutauerunt gloriā in similitudine imaginis, & mutauerunt ueritatem in mēdacio seruiendo creaturæ p̄termisso creatore. hoc enim directe opponitur gratiarū actioni deo debita. sicut illud gloriæ deo debite. Qui est benedictus, benedictione laudis. In secula amen. hoc est uere. Propterea tradidit illos deus. incipit explicare in specie pœnas. In passionēs. pro, in affectus, ignominia. Affectus actuum ignominiosorum, appellat affectus ignominia. Nam fœminæ eorum inmutauerunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam. intellige sexus. Similiter autem & masculi relicto naturali usu fœminæ, exarserunt in desiderijs suis. pro, in concupiscentia sua, inuicem: masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedem, quam oportuit erroris sui in seipsis recipientes. Sicut merces merito respondet in bonis, ita transfertur etiā à mala: & pœna quam meruit error, dicitur merces erroris. ita q̄ pro eo q̄ errauerunt subtrahendo debitam deo gloriā, puniti sunt huiusmodi ignominia.

Et sicut non probauerunt deum habere in notitia. hoc est & sicut non laudauerunt factis deum illis notum, non laudauerunt factis tantum beneficium quod haberent in sua notitia deum. quod est eos non egisse gratias deo, quod est eos neglexisse tantum beneficiū. Tradidit illos deus in reprobam sensum. pro, in reprobam mentem. Declarat congruitatem pœnæ subiunctę: ex hoc quod quemadmodum ipsi habentes notitiam dei non vsi sunt illa, probando factis illam, ita Deus tradidit illos in mentem reprobam: hoc est reprobatione dignam, hoc est eligentem reproba. Congruum enim est ut sicut ipsi reprobarunt deum notum, ita incurrant mentem reprobā, ut faciant ea quæ non conueniunt. Declaratur in exterioribus actibus reprobamens.

¶ Repletos omni iniquitate. pro, iniustitia. Reliquit interpretes hos accusatiuos construendos post pro nomen illos. Malitia fornicatione. Transpositio est nominum nam in textu prius nominatur fornicatio & deinde malitia. Auaritia. Non proprie sumitur ut opponitur liberalitati sed ut est pars iniustitiæ qua homo plus sibi usurpat quam iure conueniat.

¶ Nequitia. pro, vitio seu vitiositate. Plenos inuidia, homicidijs, pro, cæde, contentione, dolo, malignitate. pro, malo more, susurriones, detractores, deo odibiles. pro, dei ofores, contumeliosos. seu potius iniuriosos.

¶ Superbos, elatos. seu potius gloriosos. Iuuentores malorum, parentibus non obediētes, insipientes, incompósitos, sine affectione. pro, sine dilectionis affectu, absque fœdere. pro, fœdifragos, sine misericordia. Qui quum iustitiam dei cognouissent. pro, qui iustitiam dei cognoscentes, non intellexerunt quoniam qui talia agunt, digni sunt morte, non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

Corrupta est litera, nec habetur sensus significatus in textu ab apostolo. Debet legi sic.

Qui iustitiam dei cognoscentes quod qui talia agunt digni sunt morte, non solum ea faciunt sed etiam consentiunt facientibus. Vbi patet planum sensum literæ esse quod isti supradicti cognoscentes dei iustitiam (hanc scilicet qui talia supradicta agunt digni sunt morte) nihilominus non solum ipsi hæc morte digna faciunt, sed etiam consentiunt aliis eadem morte digna facientibus. Vbi ex duplici capite crimen horum philosophorum exaggeratur. Primo ex hoc q̄ cognouerunt secundum diuinam iustitiam agentes talia esse dignos morte. Secundo

Fundo ex hoc quod nō solum adducti sunt vt ipsi facerent hæc mala, sed vsque adeo exorbita-
runt vt consentirent quod alii facerent similia. minus enim malum fuisset si ipsi mala hæc
perpetrassent, & tamen reprehendissent alios hæc facientes. Dum enim nō solum ipsi faciūt
sed aliis consentiunt, efficiuntur tanq̃ docentes quod hæc sint licita. & sic trahunt secum ge-
nus humanum in huiusmodi vitia quasi licita.

CAPVT II.

Ropter quod inexcusabilis es homo omnis qui iudicas. Ex hoc q̃ profitentes se esse sa-
pientes non solum faciunt sed etiam consentiunt aliis vt faciant digna mor-
te. vniuersum hominum genus infectum esse apostolus significasse se ap-
erit. inde inferens inexcusabilem esse omnem hominem iudicem aliorum:
alioquin non inferret cum præpositione causalitatis, dicendo propter q̃.
G Et vere rationale est vt sapientibus non solum mala agentibus sed aliorū
malaprobandis, omnes fuerint mali. Et propter hoc inexcusabilis red-
ditur omnis homo iudicans alium. ¶ Apostrophando itaq; ad omnem hominem iudicis offi-
cio fungentem, dicit propter quod inexcusabilis es & c. vbi aduerte q̃ quum apostolus tractet
illā particulā reuelatur enim in eo iustitia dei, ab opposito (scilicet iniustitia) & proposuerit ad
hoc summarie q̃ reuelatur ira dei super omnem impietatem & iniustitiam hoīm eorum qui
veritatem in iniustitia detinent, & hætenus exequēdo hoc per partes declarauerit in p̃fessio-
ribus sapientiæ quo pacto veritatem in iniustitia detinent & qua dei ira puniti sunt, mō con-
sequenter idem declarat in iudicibus. post sapientes siquidē mūdi, primū locū tenent iudices
terrę. Et propterea sicut sapiētes dixit inexcusabiles, ex propria sapientia collata cum opibus,
ita iudices cōuincit inexcusabiles ex proprio iudicio collato cum eorū factis. retinent siquidē
H & isti iudices veritatē quam norunt in iniustitia: dum illa vtuntur iudicādo alios in iniustitia
priorum factorum. In quo enim alterum iudicas, teipsum condemnas. hoc est ipse actus iudicii quo al-
terum iudicas, est tua condemnatio. non formaliter sed virtualiter: quoniam continet condē-
nationē tui. Et q̃ hoc sit verum, pbat. Eadem enim agis quæ. p, qui, iudicas. hoc est q̃a tu qui iudi-
cas facis eadem quæ fecit reus a te iudicatus. ex hoc enim clare sequitur quod sententia contra
illum, continet condemnationem tuam: hoc est sententiam seu pœnam quam tu mereris.
Si enim tu adulter iudicas alterum adulterum, iudicium, illud continet pœnam quam tu me-
reris. ¶ Sed occurrit hic q̃stio. quid est illud a quo inexcusabilem dicit apostolus iudicem fa-
cientē similia iis quæ iudicat. nam si illud est impœnitentia, videretur sequi q̃ alii excusabiles
essent ab ipœnitentia. Si vero illud est noua culpa ex hoc q̃ iudicat existēs in simili crimine,
seqr̃etur q̃ iudex quantūcūq; ex officio & iuste iudicaret adulterum, si ipse commisisset adul-
I terium faciēdo iustitiam de nouo peccaret, quod videtur durum. ¶ Solutio est q̃ inexcusabi-
lis est a licentia suorum criminū. ex hoc enim q̃ iudicat adulterum, redditur omnino inexcū-
sabilis ab allegando q̃ fuerit deceptus a sapientibus, putando esse licitū. iudicādo enim alium,
dicit quoq; seipsum dignum simili pœna. Et hæc est differentia inter iudicē & alios: quod iu-
dex iudicando excludit a se omnem excusationem, alii autem nō iudicantes nō excludunt a
se omnem excusationem. Et cum hoc inexcusabilis quoque redditur a noua culpa quam cō-
trahit iudicando perseverans in eodem crimine. Vnde & Paulus verbo p̃sentis tēporis vti-
tur, dicēdo eadē enim agis qui iudicas. Nec hoc est durum: quoniam si turpe est doctōri quum
culpa redarguit ipsum, multo turpius est iudicii. Nec propterea inferas nouum peccatū mor-
tale. non enim omnis culpa est peccatum mortale. *Seruius enim quoniam.* pro, quod, iudicium dei est.
Ne iudex aliquis excipere possit q̃ est exemptus a legibus & legum pœnis, ac per hoc non
esse eandem rōnem de ipso & de subdito: & propterea iudicando subditum non damnare se-
K ipsum, quia alia ratio est de ipso & alia de subdito. ad tollendam inquam huiusmodi excepti-
onem, reddit rationem eius quod dixerat ex certitudine diuini iudicii aduersus omnes talia
facientes: siue sint iudices siue subditi. *Secundum veritatem in eos qui talia agunt.* Iudicia humana sunt
secundum potestatem & subiectionem: & propterea principes remanent indemnnati. iudicium
autem dei est secundum veritatem meritorum. & propterea quum iudices in veritate habe-
ant merita damnationis, remanet iudicium Dei aduersus eos. Et dicit hæc, non solum ad
reddendam rationem dicti: sed ad manifestandam diuinam vindictam aduersus iudices, si-
cut manifestauerat eandem aduersus sapientes. *Existimas autem hoc o homo qui iudicas eos qui talia*
agunt & facis ea, quia. pro, quod, tu effugies iudicium dei. Differentia inter vindictam aduersus sa-
pientes & vindictam aduersus iudices est, quod illa in p̃senti etiam vita inflicta est (vt patet
ex supradictis)

ex supradictis) isti autem differtur ad futuram vitam & propterea ex duobus capitibus (scilicet ex parte intellectus vel ex parte voluntatis) dilationem diuinæ vindictæ non paruipendendam docet. Et incipiens ab intellectu, dicit. existimas autem, non credendo futurum post mortem diuinum iudicium: quod est peccatum infidelitatis. Hæc enim est prima radix qua iudex punit sibi impunitatem. An diuitias bonitatis. pro, benignitatis, eius. altera radix spectat ad voluntatem, contemnentem, pro nihilo habentem, diuitias, hoc est abundantiam, magnam copiam, benignitatis, dum deus differt punire & continue effluit in homines quos malos ab utentes fructus benignitatis feracis bonorum. Et patientie. hoc est tolerantie respectu malorum nostrorum quæ fecimus. Et longanimitatis. in longum protrahentis vindictam. Hæc enim tria experimur in deo respectu peccatorum in præsentī vita, Contemnis ignorans. Non est legendum ignoras sed ignoras. Quoniam, pro, quod, benignitas dei, ferax continue bonorum. Ad poenitentiam te adducit, pro, dicit, id est prouocat. Secundum autem diuitiam tuam. Durum est quod non cedit tangenti. & translatum est ad animum: ut dicatur durus qui prouocatus tanta benignitate, non emollitur, non cedit diuinæ prouocationi. Et intendit per hoc declarare quod dilatio vindictæ ex parte quidem dei sit propter bonum peccatorum, ut prouocentur ad poenitentiam: sed ex abusu, sed ex parte hominum impoenitentium est ad cumulum poenæ. Et impoenitens cor. Si verbum verbo reddendum est, legendum esset, & impoenitibile cor. ut durum dicatur relatum ad diuinam prouocationem: impoenitibile autem relatum ad male facta, ut non solum poeniteat, sed tam alienum à poenitentia sit ut poenitere non possit. Quod in obstinate perseverantibus apparet. Non tamen per hoc intelligas ligatas manus diuinæ gratiæ: sed pessimam indurati dispositionem. Thesauizans. Græcam dictionem reliquit interpres: quum potuisset Latine dicere recolis. Tibi. Deest, ipsi, iram. ad explicandum hominem singularem non suæ speciei sed sibi ipsi accumulare malum pene, appellatum iram. In die ire. Explicat tempus vindictæ à tribus. primo ab ira, dicendo in die iræ: hoc est in die iustitiæ vindicatiue sine misericordia. Et reuelationis. Ecce secundum: hoc est detectionis & in manifestum deductionis quæcunque erant crimina occulta. Hæc enim est secunda conditio illius diei iustitiæ. Deest &. Legendum est. Et iussi iudicii dei. Tertia siquidem illius diei conditio est iustum iudicium diuinum: hoc est non secundum allegata & probata sed secundum iustitiam dei. Vnde tanquam hoc declarans subiungit. Qui reddet unicuique secundum opera eius. Hoc est iustum iudicium dei. Et aduerte quod more suo Paulus explicat per partes quod dixit summarie, reddet unicuique secundum opera eius. Iis quidem qui secundum patientiam boni operis. Patientia non dicitur boni operis obiectiue (quoniam patientiæ obiectum non est bonum sed malum) sed causaliter: hoc est ratione boni operis ad differentiam patientiæ ratione mali operis: puta furti, adulterii & huiusmodi. Describit siquidem apostolus patientes mala, ratione boni operis, ita quod claudit in iis utranque partem: scilicet facere bona opera, & pati mala propter bonum opus. Ex his enim duabus partibus integratur perfectio vitæ christianæ integratur vita electorum. Gloriam & honorem & incorruptionem querentibus. pro, quærunt, alioquin nomen relatiuum qui careret verbo ad quod referretur. Et est planus sensus quod iis qui secundum patientiam boni operis quærunt gloriam apud deum, & honorem cælestem, & incorruptionem carnis futuram in resurrectione. Vitam æternam. Construitur hoc accusatum cum verbo reddet, anteposito. ita quod sensus est, reddet vitam æternam iis qui quærunt & c. ijs autem qui sunt ex contentione. Ecce secunda pars. Quemadmodum descripsit bene operantes, ab omnibus partibus, ita modo describit male operantes ab omnibus manifeste partibus mali operis. Describit namque eos à tribus: scilicet ex eo quod non adherent veritati, ex eo quod adherent iustitiæ, & ex contentione qua exterius pugnant contra veritatem. ut ex his extremis, illis quidem in bono opere, istis autem in malo opere, reliquos intelligamus. appellantur qui sunt ex contentione, illi qui secundum animum constant ex hoc quod contendunt aduersus euangelicam veritatem, tanquam eorum consistentia fundetur super contentionem. Et qui non acquiescunt. pro, obtemperant, veritati. quod est peccatum omissionis valde necessarii. Credunt, pro, obtemperant, aut iniquitati. Seu iniustitiæ. quod est peccatum manifesti operis iniqui. ira & indignatio, tribulatio & angustia. pro, indignatio & ira, pressura & angustia, supple erit post hanc vitam. Et duo prima se tenent ex parte diuinæ iustitiæ. indignatio quidē censurā indignos diuino cōsortio hos habentē, ira vero ipsam punitiua iustitiā significat. Reliqua vero duo qualitatē iudicii seu poenæ tangunt, nam pressura subtilitatē examinis ad similitudinē pressionis.

- F**pressionis, vel poenam ad similitudinē pressorū & in angustia locali positorū explicat. Ex his enī corporalibus similitudinibus poenas inferni Paulus describit: ut cogitemus ibidē aīas cruciandas velut in angustia & velut in pressura, quorū neutrum cōsumit & tamē cruciat. *In omnem animam hominis operantis malum.* Dixerat duo, alterū est unicuique; alterū scđm opera eius. Et declaravit scđm opera tam bona quā mala supererat ut declararet unicuique, & ppter ea modo declarat illud, dicendo in oēm aīam: hoc est aduersus oēm aīam absque aliqua exceptione. Et dicit aīam: ut intelligamus non expectari resurrectionē corporū in punitione operantium malū. *Iudei.* Deestque, *primum & Græci.* Quēadmodū solus euangelica primū data est iudæo & græco, ita vidicta primū datur iudæo & græco male operanti. Et videtur primū nō ordinē executionis sed ordinem gradus significare. ac si dictum fuisset, potissimum & iudæi & græci: ut qui prius acceperunt donum grauius puniantur: utpote magis ingrati. *Gloria autem & honor & pax omnia operanti bonū.* Quemadmodum unicuique male operanti vindictam descripsit, ita unicuique bene operanti prāmium describit eadem seruata adiectione: scilicet. *Iudæoque primum & Græco.* Ut parem vindictę & prāmii respectu vniuscuiusque & specialiter respectu iudæi & Græci regulam intelligamus. *Non enim est acceptio personarum apud deum.* Reddit rationem totius iudicii descripti (scilicet reddet unicuique secundum opera eius) quia non est acceptio personarum apud deum. Considera quod loquitur de deo iudice quatenus est iudex, non quatenus est donator, sed quatenus est reddens unicuique ius suum. acceptio siquidem personarum vitium est contrarium iustitię: & nō habet locū in liberalibus donis. Et propterea Paulus de iudicio loquēs, dicitq; reddet unicuique scđm opera eius, quia non est apud deum personarum acceptio siue respectus: ut textus græcus sonat. Et vocatur acceptio siue respectus personarum ut persona opponitur causę: ita q; nō ad causam meritoriam sed personam intuitus iudicis fertur. & propterea crimen est, vitians iudicium, quod ad merita causę tantum spectare debet. *Quicumque enim sine*
- H***lege peccauerunt.* intendit Paulus amplius stabilire doctrinam huius capituli qua dixerat quod deus reddet unicuique secundum opera eius, ad quod attulerat rōnem quia non est apud deū respectus personarum. Probat siquidem modo hoc vltimo dictum: ex hoc q; quicumque sine lege peccauerunt, hoc est peccauerunt sine offensione legis scriptę a Moyse. *Sine lege peribunt.* Hoc est sine imputatione q; legem scriptam transgressi fuerint peribunt in diuino iudicio. *Et, quicumque in lege peccauerunt,* hoc est peccando offenderunt legem scriptam Moyse. *Per legem iudicabuntur.* hoc est iudicabuntur etiam per demeritum transgressionis legis. Et intendit directe per hanc differentiam quod diuinum iudicium erit secundum merita operum & sine vllō respectu personarum: vsque adeo ut Gentiles non subditi legi Moyse peccantes non puniētur quod trāsgressi fuerint legem, & israelitę subiecti legi Moyse peccantes, puniētur de trāsgressionē legis. Hinc enim clare habetur quod nullus est respectus personarum apud diuinum iudicium: sed secundum merita reddet unicuique. *Non enim auditores legis isti sunt apud deum.* Ratio cōtextus potest accipi duplex. altera secundum verba literę ut scilicet reddatur ratio vltimo dicti, scilicet & quicumque in lege peccauerunt per legem iudicabuntur, redditur enim ratio huius ex hoc quod non sufficit audire legem sed oportet seruare illam. Et iuxta hunc contextū obrepit sequens doctrina de iustitia Gentilium, occasione huius probationis. ¶ Altera ratio contextus spectat ad implicite dicta. Quum enim dictum est, quicumque sine lege peccauerūt sine lege peribunt, significatum simul est eius contrarium. scilicet quicumque sine lege bona opera fecerunt sine merito legis iustificabuntur: & similiter quum dictum est, & quicumque in lege peccauerunt per legem iudicabuntur, significatum quoque est illius contrarium, scilicet & quicumque in lege bene operari sunt per meritū legis iustificabuntur. cōtrariorum siquidem eadē est scientia, ita q; quum modo subiungitur nō enim auditores legis, explicatur ratio meriti factorum. q; est principale intētum Pauli. Parui autem refert vtro modo introducat textus, nam sensus semper redit idem, quod apud deum non pensatur auditus legis sed factum, q; apud deum non pensatur persona audiens legem sed factum. Et propterea habetur ratio tū iudicii eorum q; peccauerunt in lege, tum iudicii communis omnibus secundum facta. *Sed factores legis iustificabuntur.* Esset hic magna quęstio aduersus doctrinam eiusdem apostoli, si non haberetur ratio materię de qua est sermo quoniam expresse inferius ipse damnabit dicentes iustificari homines ex operibus legis, cuius contrarium sonat hęc litera. Sed cessat quęstio, perspicendo quod tractatur hic de diuino iudicio reddente unicuique secundum opera ei: ac
- per hoc

per hoc tractatur non de meritis absolute, sed de meritis operū. Cōstat autē q̄ loquēdo de meritis operū, verissime dicitur q̄ factores legis iustificabūtur apud deū. subintelligitur siq̄ dem quantū est ex rōne operū. Nec excluditur per hoc meritū fidei: q̄ superexcedit meritū operis. Appellantur autē factores legis, nō cōditores legis sed factis exercentes ea q̄ sunt legis siue sciāt legē scriptam siue non. *Quin enim gentes.* Nota prudēs lector textū progredi iam quarto adiciendo coniunctionem enim vt intelligamus progressum fieri reddendo semper rōne rōnis, & percipiamus stare semper in eadem materia sermonē. Probat itaq; q̄ factores legis iustificabuntur apud deū, ex hoc q̄ Gentiles faciētes opera legis iustificabuntur apud deū. vbi licet intueri artē Pauli: simul declarantis propositam materiam & exequentis officia mō deprimē di mō erigendi tum Gētiles tum Iudæos. *Quin enim* potuisset declarare q̄ factores legis iustificabuntur, ex operibus multorum veteris testamenti, elegit ex industria declarare hoc ex operibus gentiliū: vt q̄ iam deprefferat gentes (tum in sapientibus extendendo vsq; ad fœminas, tum in iudicibus) mō erigat eas. Verum altior adhuc est ratio huius artis: vt scilicet iustitias legis Mosaicæ monstret esse nō nisi iustitias operum, ex hoc ipso q̄ possunt fieri à gētibus quæ nec legem nec circumcisionem habēt. *Que legem.* scilicet Moyſi scriptam. *Non habent.* supple vt legē: hoc est quā nō sint subditi legi Moyſi. Lex enī Moyſi non est data vniuerso generi hūano, sed israelitis tantum: iuxta illud, non fecit taliter oī nationi. *Naturaliter.* hoc est sine legis ad miniculo, naturali lumine rōnis. *Ea quæ legis sunt faciunt.* Non dicit oīa quæ legis sunt faciūt, sed indefinite ea quæ legis sunt: vt intelligam⁹ quod de moralibus q̄ lumine naturali innotescūt loq̄tur, non de cærimonialibus nec iudicialibus legis. Ea igitur q̄ legis sunt, intellige non solum honorare parentes, non furari, non adulterari, & hmōi, sed etiam colere vnum deum, & reuereri nomen eius. hęc enim sunt moralia q̄ legis sunt, hęc sunt quę naturali lumine gētes faciūt. Et bene nota quod aliud est facere ea quæ legis sunt, aliud est meritorie facere ea q̄ legi sunt. Apostolus dicit primum, & non dicit scđm. Primum enim significat seruare præcepta moralia quantum ad substantiam operis: scđm autem adiungit seruare quantum ad modum operandi, & adiungit modum excedentem vires naturalis luminis & humanę facultatis. Rursus nota quod apostolus non dicit etiam de moralibus (quæ naturali lumine innotescunt) quod oīa, sed dicit ea. Et hoc ideo librandum est quia naturaliter facere oīa moralia quæ legis sunt, est hoīs sani: qualis non est hō in naturalibus constitutus post lapsum naturæ in primo parente, facere autem naturaliter aliqua moralia quę sunt legis, cōuenit etiam hoī imbecilli: qualis est hō post lapsum primi parentis. Et hęc sunt notata ppter q̄stiones theologorum ex hoc textu. Hinc enim neq; habetur quod meritorie respectu vitæ æternæ, neque quod oīa moralia gentes naturaliter facerent, quāuis singula quæ legis sunt naturaliter facerent. in hoc enim æquales erant Gentiles iudæis quatenus ex lege pendebant. *Eiusmodi.* p. ii, *legē nō habētes.* Cōstructio est de significato, trāsīs ad particulares hoīes gentiles: vt intelligam⁹ hinc exceptionē aliquorū particulariū à prius dānato genere gentiliū. *Ipsi sibi sunt lex.* Carētes lege scripta docente p̄cepta moralia, ipsimet scđm naturale lumen supplent vicē legis sibiip̄s: pro quanto vtūtur recta rōne naturalit̄ regula suarū affectionū suarūque operationū. *Qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis.* hoc est q̄ ostendunt factis & verbis opus legis (.f. non furari, nō mœchari, nō occidere, non priuare, colere deum, honorare parentes, seruare fidē, & reliqua hmōi) tanq̄ scriptum, à rōne naturali firmatū, in cordib⁹ suis. Et scito quod scriptū non est p̄cipium sed nomen: ad significandum quod monstratur ab his op⁹ legis tāq̄ quid decretum ac fixum in cordibus suis ad similitudinem legis scriptæ. *Testimonium reddite illis.* pro, simul testificante. Superfluit enim illis. *Conscientia ipsorum.* Foris verbis & factis monstrant opus legis scriptum in cordibus suis: intus vero huius in corde scriptæ testimonium reddit cōscientia ipsorum. Et inter se inuicem, cogitationum accusantium aut etiam defendentium. pro, & inrer se inuicem cogitationibus accusantibus aut etiam defendentibus. Inter conscientiam & cogitationes accusantes vel defendentes hęc est differentia. qđ cōscientia sonat applicationē sciētię ad factum seu faciendum, examinando illud an factum vel non factum, an bene an male factum, & similiter an faciendum an non faciendum, bene vel male. cogitationes autē accusantes vel defendentes sunt velut partes hinc & inde ad conscientię examen concurrentes, velut allegantes rationes pro & contra ex rationibus naturalibus. Sunt enim quandoq; cogitationes defendentes: excusando factum ex aliqua circumstantia secūdum rectam rationem. & similiter sunt cogitationes accusantes, conuincendo quod secundum rectam rationem vel male factum, huiusmodi enim conscientia cum his cogitationibus testis est internę legis.

- F** ¶ *In die quum iudicabit deus occulta hoīm.* Merita cōsciētię & cogitationū accusantiū aut defendētiū intellige describi in die quo iudicabit deus occulta hoīm. intēdit enim apostolus q̄ in illo die liberebuntur apud diuinum iudicium merita cōscientiarum & rationum accusantiū seu excusantium. & propterea meminit occultorum hmoi enim occulta sunt in hac vita in cordibus hominum. *Secundum euangelium meum.* hoc est à me predicatum. Et dicit hoc ne intelligeres ex propriis prophetare de futuro iudicio. *Per Iesum christum.* Refertur hæc particula ad verbum iudicabit. Est enim sensus. in die quum deus per Iesum christum iudicabit. pater enim oēs iudicium dedit filio hoīs. & ipse est qui constitutus est à deo iudex viuorum & mortuorum. Et sic patet q̄ factores legis apud diuinum iudicium iustificabuntur quātum est ex meritis operum priorum. *Si autem.* pro, ecce. *tu iudeus cognōi aris.* Declarauit q̄ factores legis iustificantur apud deum ex operibus Gētilium: declarat mō idem ex malis factis iudæorum, audientium q̄dem legem sed nō faciētiū scđm eam. In quo simul incipit deprimere iudęos: & similis criminis arguit crimini iudicum. Vbi etiam nota artē Pauli q̄ ad erigēdas gētes deprimēdosq; iudęos respectu diuini iudicii penes opera, affert mala opera iudęorū & ē diuerso bona opera Gentilium. ita q̄ quo ad opera bonauit Gentibus: quo ad mala vero vitur iudæis. Et rōnabiliter: quia difficile apparebat laudare gentes de bono opere. Mōstrat itaq; nō ex p̄fessione legis sed ex factis dānari iudęos: incipiens à pręrogatiuis iudæorum. inter quas prima describitur generis: dicens ecce tu iudæus cognōi aris. Tempore Pauli apostoli israelitæ nōiābātur iudæi, sicut & hodie. Et propterea vsitato nomine vitur dicendo iudæus, loco nōis generis. magnificabant signidem iudæi genus suum. Rationabile autem est quod cognomen iudaicū à tribu iuda deriuatum sit ad oēs tribus israel, ab eo tempore quo tribus iuda in tanto pręcio est habitauit concessum sit ei redire in Hierusalem & reedificare templum & c. sub Cyro rege Persarum. ex tunc enim israelitæ redeuntes ad terram promissionis appellati videntur iudęi à principibus & magnatibus gentilium. Et sic deriuatum est iudaicum cognomē ad oēs israelitas vbicūq; essent. ita q̄ vsq; hodie vocantur oēs iudæi. Et tali etiam noīe appellantur à scriptoribus Gentilibus. *Et requiescis in lege.* Requiescis inquam intellectu tam circa credenda q̄ circa agenda. Quę est secunda pręrogatiua. *Et gloriaris in deo.* legislatore & culto à te. Quod ad tertiam pręrogatiuam spectat. *Et nōti voluntatem eius.* Ecce quarta: qua commendatur notitia reuelatorum dependentium ex sola diuina voluntate, quale est mysterium Messię & hmoi. *Et probas uiltiora.* pro, eximia. vt multis videtur esse legendum. *instructus per legem.* Et est quinta pręrogatiua: qua iudæus pręfertur gentili in hoc quod gentilis probat ea quę sunt necessaria, iudęus autem probat etiam egregia in operibus, quę etiam possunt dici uiltiora: qualia sunt bona supererogationis. Quamuis etiam hoc possit referri ad specialia opera dei, ad speciales rōnes diuinorum operum: quę velut res egregię laudatę sunt à iudæis. & dicit institutus, hoc est viua voce instructus cōformiter ad legem: ad explicandam notitiam legis quantum ad verum & spiritalem sensum qui explicabatur à doctoribus viua voce. vt intelligamus pręrogatiuā iudęorū fuisse nō solum habere legē scriptam, sed etiam erudiri in sensu illius viua voce.
- H** ¶ *Cōfidelis teipsum.* Descriptis pręrogatiuis quinque adiungit actiones quas iudęus ex his sibi arrogat. *Ducē esse cęcorum.* Metaphoricus est sermo, & respondet primę pręrogatiuę. ex hoc enī quod iudęus erat cōfidēter profitebatur se esse ducē Gētiliū cęcorū: hoc est impotentium dirigere gressus p̄prios, cōfidit enim iudęus exhibere se ducem taliū sola directiōe, fac sic & fac sic. *Lumen eorum qui in tenebris sunt.* Secunda actio illuminatiua Gentilium capacium rationis. vnde nō cęci sed in tenebris describuntur: & nō ducē sed lumine indigentes. & hæc illuminatio respondet secūda pręrogatiuę, scilicet requiescis in lege ex lege enī cōfidit iudęus illūinare Gētiles, lumen quęrentes. *Eruditorem insipientium.* Tertia actio: quę eruditio est non amentium, sed priuatorum sapientia, sed errantium in iis quę sunt sapientię quę de deo est. Vnde & hæc eruditio respondet tertię pręrogatiuę, scilicet gloriaris in deo. ex deo siquidem noto iudæis, cōfidit iudęus eruditorem se esse errantium in notitia dei. *Magistrum infantium.* non corpore sed mente, egentium adhuc lacte ad disciplinam. & respondet hæc quarta doctrinę actio quartę pręrogatiuę, scilicet nōti voluntatem dei. ex notitia siquidem diuinę voluntatis prima rudimenta tradenda sunt. *Habentem formam.* pro, formationem, *scientię & ueritatis in lege.* hoc est habentem rationem formandi alios secundum notitiam legis & secundum verum sensum legis. & directe respondet hæc actio formationis quintę pręrogatiuę: qua institutus iudęus est in sensu legis viua voce à doctoribus.
- K** ¶ *Qui ergo alium doces, teipsum non doces, qui prędicas non furandum, furaris. qui dicis non mœchandū, mœchandaris qui*

ris, qui abominaris idola, sacrilegium facis. Reprehensue legēda videtur hęc oīa subiūcta. Ita q̄ ex his A
infert detestabilem peruersitatem. quam primo asserit in genere: dicendo qui ergo alium do-
ces teipsum non doces. Deinde explicat in speciebus duabus offensarum proximi. quo ad res
quidem de furto: quo ad personas aut de adulterio. Et duabus cōtra deum. quarum prima est
sacrilegium: altera vero transgressio legis: nō qualiscunque, sed talis ac tantavt cedat inde ho-
nestationē dei, dicendo. *Qui in lege gloriaris, per prauaricationem legis deum inhonoras.* pro, dehonestas.
Et proprie videtur significari vel ex cōtemptu vel frequens vel notabilis seu scandalosa trās-
gressio legis: vt hoc crimen distinguatur cōtra alia supradicta crimina. hmoi enim crimē est
illud quod proprie causet vt deus a Gentilibus dehonestetur. Videntes enim Gentiles quod q̄
gloriantur in lege dei, contemnunt illam factis despiciuntque deum. putant non esse veraq̄
de illo dicuntur profitentes dei legen vnde & ad hoc affertur autoritas scripturæ. *Nomen enim* B
dei per uos. pro, propter vos, *blasphematur inter gentes.* ratione dicta. Et sumpta est hęc autoritas ex
Esa. lii. ca. & Eze. 36. Quod hodie ad literam verificatur apud exterās nationes videntes abun-
dare scelera christianorum. *Sicut scriptum est. Circuncisio quidem prodest.* Duo sunt prima principia
iudeorum. alterum est lex Moysi: alterum circuncisio data abrahæ. Et propterea postquam
probauit hactenus apud diuinum iudicium facta pensari. ex eo q̄ nō legem sed opera secun-
dum legem tam in Iudæis quam in Gentilibus diuinum pōderat iudicium: modo idem mon-
strat declarando similiter in Gentilibus & iudæis relatis ad circuncisionem. Ita quod sicut
referendo utrosque ad legem scriptam, probauit non esse apud diuinum iudicium respectum
personarum sed factorum, ita referendo utrosque ad circuncisionē, idē probat: vt quem admo-
dum depreffit iudæos æquando illis Gentiles quo ad merita factorum legis, ita eosdem depri-
mat æquando illis Gentiles quo ad facta circuncisionis. Et tendit ad altiore finem, scilicet C
q̄ iustitia circuncisionis non est nisi iustitia operis ex simili rōne, scilicet ex hoc quod Genti-
les affeq. possunt factis iustitiam circuncisionis, & circuncisio sine factis nō prodest. Circun-
cisio quidē prodest, *si legem obserues.* aduerte hic q̄ sensus verborum ex rōne dicendi intelligen-
tur. & propterea hęc Pauli verba, circuncisio quidem prodest, ex rōne dicēdi libranda sunt.
cōstat autem q̄ ratio dicendi est ē regione distinguere, hinc iudæos circuncisos inde Gētiles
in praputio secundum lumen naturale. nam manifeste explicatur, & iudicabit id quod ex na-
tura est praputium. Ex hoc enim manifeste habetur q̄ sermo præsens est de circuncisione &
pputio absolute: & nō pro statu in quo erant tunc christiani cōuersi ex iudæis & Gentilibus.
Et propterea verum dicit apostolus, absolute loquēdo & circuncisio prodest (proculdubio ad
æternam salutem) si legem obserues factis: circuncisio enim signum erat cuiusdā professionis.
vnde & ad Gala. scribit, testificor omni circuncidenti se quoniā debitor est vniuersæ legis. Et
sicut dicim⁹ qd̄ p̄fessio pōrificatus aut religionis prodest si factis cōprobatur, ita apostolus di-
cit quod circuncisio mandata abrahæ prodest si legem obserues. *Si autem prauaricator legis es,* D
circuncisio tua praputium facta est. hoc est circuncisio tua carnalis versa est in praputium: hoc est ni-
hil habet meriti sicut nec praputium. Et declarauit per hęc quod sicut lex ita circuncisio ni-
hil prodest sine meritis factorum. *Si igitur praputium iustitias legis custodiat.* intellige morales: vt pri-
us declaratum fuit. Et appellatione praputii intellige Gentiles in naturalibus. *Nonne praputium*
illius incircuncisioem reputabitur? Quasi dicat, etiam: hoc est, nonne Gētilis ille meritum habebit tan-
quam circuncisus? Sicut superius mōstrauit Gentiles esse factores legis, ita modo monstrat eos
dem habere meritum circuncisorum. *Et iudicabit id quod ex natura est praputium.* hoc est gentilis se-
cundum lumen naturale. *Legem consummans.* hoc est moralem iustitiam legis adimplens. Te. accu-
satum te constituitur cum verbo iudicabit. Est enim sensus, & id quod ex natura est prapu-
tium legem consummans iudicabit te. proculdubio comparatiue: sicut viri Ninuitæ surgent
in iudicio & condemnabunt generationem istam. *Qui per literam & circuncisionem prauaricator le-* E
gis es. Dicit per literam ratione legis scriptæ: & dicit circuncisionem ratione carnalis circunci-
sionis. Et est sensus. condemnabit te qui profitendo legem scriptam & profitendo circuncisi-
onem prauaricator quo ad facta es legis.
Non enim qui in manifesto iudæus est. Reddit rationem vtriusque equalitatis inter iudæos & Gen-
tiles penes facta. Et primo tangit professionem legis Mosaicæ, dicendo. nō enim qui in ma-
nifesto, hoc est in publica professione iudæus est. Suspensus est sermo sine verbo principali vs-
que ad calcem. *Neque quæ in manifesto in carne circuncisio.* Hoc est neque publica professio carna-
lis circuncisionis, *sed qui in abscondito iudæus est.* Hoc est sed qui factis obseruat iustitias morales
quæ sunt in lege iudeorum. Et talis appellatur ab apostolo in abscondito iudæus, pro, quanto
non

- F** non profitetur se iudæum sed factus est vere obediens legi datæ à deo iudæis. Et circumcisio cordis, non carnis: quæ scilicet tollit superflua à corde. *In spiritu non litera.* Non sufficit dicere circumcisio cordis, sed adiecit in spū non litera: ad declarandum circumcisionem carnalem esse nō solum circumcisionem carnis, sed spectare ad literam ut litera distinguitur contra spiritum. Quod enim sit carnis habuit ab Abraham: quod autem sit literæ, habuit à Moyse qui primus scripsit illam. Quo contra circumcisio dicitur cordis contra carnem: & dicitur in spū, hoc est in spūali sensu intellecta, contra literam. ne intelligeres circumcisionem præceptam in lege, habitam à gentilibus voto etsi non facta: vel habendam voto fuisse aut fore ab oībus. *Cuius laus non ex hominibus sed ex deo est.* Vsq; ad hunc locum suspensus fuit sermo: hic autem verbum principale subintelligitur verbum substantiuū est: dicendo est cuius laus non ex hoībus sed ex deo est, ita q̄ est sensus. non qui in manifesto iudæus, nec quæ in manifesto circumcisio, sed qui iudæus in abscondito & cordis circumcisio est cuius laus non ex hoībus sed ex deo est. hinc pender tota ratio: quod scilicet à deo laudatur non legis aut circumcisionis carnalis professor, sed qui factus & interno spū iudæus & circumcisus est. Diuina siquidem laus non humana est quæ veris meritis respondet. Et per hæc depressit Paulus Gentiles dupliciter: & rōne sapientium & ratione iudicum, depressit quoq; iudæos dupliciter: tū quo ad legem tum quo ad circumcisionem sine factis: monstrando gentiles æquales eis secundum merita factorum. Et hæc oīa dixit declarando reuelatam iram dei in euangelio super omnes qui retinent veritatem in iniustitia. Declarauit siquidem iram & contra sapientes & contra iudices & contra omnes etiam iudæos reddendo vnicuiq; secundum opera eius.

CAPVT III.

- H** *Vid ergo amplius iudæo est?* Postquam illam particulam, iustitia enim dei reuelatur in eo, declarauit ex contrario (scilicet in iustitia punita & puniendā à deo) & mira arte declarauit simul ex deficiente iustitia, scilicet iustitia operis, in qua quodammodo equati sunt gētiles iudæis, modo directe declarat ipsam iustitiā dei reuelatam in euangelio ex parte ipsius iustitiæ dei. Introducit autem ad hoc mouendo quæstiones circa prius dictam æqualitatem gentilium & iudæorum quo ad iustitiam operis. **E**t mouet quæstiones duas. alteram spectantem ad tēpus legis: dicendo, quid ergo amplius iudæo est. iam enim dictum estq; pro cognōie populi israelitici utitur noīe iudæi. Tempus autem quo israelitæ inceperunt esse populus, idem fuit cum tēpore legis. Est itaq; quæstio prima. si Gentilis sine lege assequitur iustitiam operum legis, quid plus habet iudæus populus ex lege? Altera autem quæstio spectat ad circumcisionem dicendo. **I** *Aut quæ utilitas circumcisionis?* Et est similis primæ. si Gentilis absq; circumcisione assequitur iustitiam & meritum operum quæ assequitur circumcisus, ad quid est utilis circumcisio? *Multum per omne modum.* Respondet Paulus utrique quæstioni. primo summarie & in genere, duo dicens: & quod multū & q̄ per oēm modū: hoc est q̄ multo plus, multum utilitatis habet iudæus, habet circumcisus supra Gentilem, & hoc non solum vno modo sed oī mō. Quid autem sit hoc multum, & qui sint isti oēs modi, inferius narrando prærogatiua iudæorum (q̄vsq; ad finem epistolæ extenduntur) declarabit. *Primum quidem.* incipit in speciali declarare multum ac modum. Et aduerbium primū, ordinem enumerationis significat. subiunget enim multas alias iudæorum prærogatiuas. *Quia, pro, q̄, credita sunt illis.* superfluit illis. *Eloquia dei.* Ecce magna prærogatiua qua iudæus præstat Gentili: quia non Gentili sed iudaico populo credita, hoc est commissa, sunt eloquia dei, lex enim Mosaica & prophetiæ datæ sunt à deo populo iudaico & non Gentili. **K** *Quid enim si quidam illorum non crediderunt.* Cōtra hanc prærogatiuam iudaici populi potest obici q̄ licet deus crediderit populo sua eloquia, reuelando ei quæ facturus erat, hac tamen prærogatiua rediderunt se indignos: quia multi iudæorum non crediderunt diuinis eloquiis: ut clare patet in libris sacræ scripturæ. Hanc inquam obiectionem excludit apostolus, non defendendo dignitatem: sed defendendo perseverantiam diuinæ veracitatis non obstant indignitate incredulorum. Et propterea subdit. *Nunquid incredulitas illorum fidem.* Hoc est fidelitatem, veracitatem. sumitur enim hic fides pro fide qua fiunt dicta. *Dei euacuauit, pro, euacuabit.* hoc est tollit, abolebit. *absit.* assertio cum horrore est. Horrendum siquidem est ut incredulitas hominum tollat fidem diuinam, tollat à deo ut faciat dicta à se. *Est, pro, sit, seu fiat.* *¶ Autem deus uerax: omnis autem homo mendax.* aduerte quod imperatiui modi est sit seu fiat. Et sicut horrendo dixit absit, intendens asserere, ita modo intendens quoque asserere deprecatio modo sub-

do subiungit q̄ deus sit seu fiat verax, quantumcunq; omnis homo sit seu fiat mendax. Potest tamen imperatiue legi: vt significetur imperium ad interpretes sacræ scripturæ, vt fiat deus verax, omnis autem hō mendax: hoc est vt in interpretandis diuinis eloquiis, intelligant semper deum esse veracem, quantumcunq; oporteret cointelligere ōnem hominē mendacē. *Sicut scriptum est. in psalmo. li. Vt iustificeris in sermonibus tuis.* Aduerte quod Paulus affert authoritatem psalmi iuxta interpretationem Græcā. Sensus tamen in idem redit. Iustificari enim in sermonibus nihil aliud est q̄ iustum fieri in dictis: quod est facere dicta, quod est esse veracem. Et ad litteram psalmus loquitur de omni iustificatione in sermone: q̄ nihil aliud est q̄ facere dictum. Quomō aut hęc sentētia cōstruatur cum reliquis psalmi, scilicet ipsius ibi. *Et vincas quum iudicaris.* In hebræo hęc sententia verbum verbo reddēdū habetur. Propterea iustificaberis in loq̄ tuo, mundaberis in iudicare tuo. In Græco tamen hoc textu habetur & vincas quū iudicaris, passiue. Et est sensus q̄ dū verax es faciens dicta, vinctes aliorum iudicia, cōsentiū q̄ nō facies dicta. Et fuit directe ad propositū apostoli, tēdētis ad hoc q̄ demerita & incredulitas hominū vincuntur a veracitate diuina. Ita q̄ quantumcunq; secundum humana iudicia non essent seruāda p̄missa propter demerita hominum, veracitas tamen diuina vincit ōnia. ¶ Aduerte hic q̄ hęc doctrina est vera & intelligenda in iis q̄ dicuntur à deo absolute: nō aut in iis q̄ dicuntur ratione meritorum humanorū. Vnde Hier. xviii. dicit deus. Repēte loquar aduersus gentē & aduersus regnū vt eradicē & destrua & disperdā: si egerit pœnitentiam gens illa pœnitentiā agā & ego super malo quod locutus sum & c. Vnde hęc à theologis dicuntur dicta secundū cōminationē: illa aut secundū p̄destinationē. In illis autem intellige incredulitatem & demerita hominū nō euacuare fidem dei: quoniam in illis solum habet locū fides dei: quandoquidē illa sola de⁹ dicit ex se. Quæ enim dicit cūminando aut promittendo secundū merita mutabilia, nō dicit secundū se sed secundū illa merita: & propterea illis mutatis nō mutatur veracitas dei. Simpliciter ergo & absolute loquendo, verissimū est q̄ demeritū & incredulitas hominū nō tollit veracitatē dei: quis tollat quandoque executiones q̄ erant futuræ scdm corū merita: vt pœnitentia. Niniuitarū sustulit Niniues subuersionē, & sic de similibus. *Si aut iniquitas. pro. iniustitia. nostra iustitiā dei cōmēdat.* Aduerte q̄ textus iste potest dupliciter introduci. Vel per modū q̄stionis nascentis ex dictis, & sic q̄stio in littera nō soluitur, sed insoluta relinquitur: vt patet intuenti textum. Vel per modum exclusionis falsi sensus qui ex verbis psalmi allatis percipi posset. & sic omnia quadrant. Et propterea sic exponendo textum scito q̄ super coniunctionē vt (quū dictum est vt iustificeris) & multo magis iuxta Hebræum super coniunctionem propterea, fundari potest falsus sensus. Adiungitur enim illa coniunctio vt seu propterea, ad cōmissum peccatum. nā quum dixisset tibi soli peccaui & malū coram te feci, adiunxit vt iustificeris, seu propterea iustificaberis. Hinc enim intelligi posset q̄ peccatum nostrum esset directe ad commendationem diuinę iustitię, propter illam coniunctionem vt seu propterea. Et hūc sensum vt pote falsum intendit excludere apostolus. Et propterea proponi hunc sensum cum aduersatiua coniunctione dicendo, si autem iniustitia nostra iustitiam dei cōmēdat: vt hic sensus dicit. *Quid dicemus?* Ecce inconueniēs: quia sequitur q̄ caremus responsione. quid dicemus? quasi dicat, nihil habemus qd̄ dicamus. *Non quid iniquus. pro. iniustus, est deus qui infert iram?* Manifestat quare non habemus quid dicamus, ex hoc q̄ consequenter loquendo oporteret dicere deum esse iniustum: vt pote qui infert vindictā peccatorum cōmendantium iustitiam ipsius dei. Nullus enim Princeps iuste punit quę sūt in laudē ipsius principis: ac p̄ hoc deus nō iuste puniret iniustitiā nostrā si iniustitia nostra cōmēdat iustitiā dei. hoc incōueniens interrogatiue subiungit tanq̄ manifeste falsum & videndū. *Secundū hominē dico.* hoc est secundū humanā disceptationē loquor. Scio enī nō esse vertendū in quæstionē an deus sit iustus. Absit. horrentis est etia audire deum iniustum. *Alioquin quomodo iudicabit deus hunc mundū?* Superfluit hunc. Et humanę disceptationi satisfaciēdo, affert rationē ab officio iudicādi mundū q̄ in deo nō inuenitur iniustitia. Iudex enim nō tantum huius aut illius sed mūdi, oportet q̄ sit iustus. quū sit sup̄mus iudex, hoc est dicens ius. oportet enim primū dicentē ius, suapte natura ab oī esse iniuria eleuatum. sicut primū alterans oportet esse in alterabile, & primum mouens oportet esse immobile. *Si enim veritas dei in meo mendatio abundauit in gloriam ipsius.* Quāadmodū deduxit incōueniēs (scilicet q̄ deus dicēdus esset iniustus) ex illo falso sensu in materia iniustitię nostrę & iustitię dei ita modo deducit incōueniētiā sequētiā ex eodē falso sensu applicato materiā mendacię nostrę & veritatis diuinę. et distictē deducit in materia iniustitię ac iustitię. & in materia mendacię ac veritatis, quia vtraq; materia introducta fuerat. materia quidē iniustitię nostrę & iusti

- F tiae dei, in autoritate allata ex psalmo: materia vero mendacii & veritatis, in ipsius Pauli verbis. Sit deus verax, omnis autem homo mendax. Excludit itaque eundem falsum sensum in materia mendacii nostri relati ad diuinam veracitatem. Referendo ipsum falsum sensum pro antecedente conditionalis, cuius consequens est inconueniens ad quod deducit. Est siquidem conditionalis ista. Si in meo mendacio veritas diuina abundauit in gloriam: hoc est creuit secundum gloriam, effecta est gloriosior. totum hoc est antecedens. Et subditur consequens primum. *Quid adhuc ergo tanquam peccator iudicor?* hoc est non debeo ego mendax iudicari tanquam peccator, sed tanquam promotor gloriae diuinae veritatis. Quod constat esse manifestum inconueniens & falsum, igitur antecedens ex quo sequitur est falsum. Et non sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere) *faciamus mala ut ueniant bona?* Alterum inconueniens ex eodem antecedente & sensu consequens subiungitur vniuersale. scilicet licere facere mala ut eueniant bona. Et hoc subdit non simpliciter sed ut impositum doctrinae apostolicae. Praedicantibus siquidem apostolis quod ubi abundant delicta superabundat gratia dei, & similia, non defuerunt peruersi sensus homines qui imposerent apostolis quod docebant facienda esse mala ut eueniant bona. propter quos arguendos fecit Paulus hic quasi digressionem tractando haec. Constat autem hoc falsum & horrendum, sequi ex illo falso sensu. scilicet iniustitia nostra & mendacium nostrum commendant iustitiam & promouent gloriam veritatis diuinae. Ex hoc enim sensu habetur quod haec licita sunt ad gloriam dei: & similiter licita sunt alia mala ut eueniant bona. ¶ Intellige nouicie quod secundum sanam veramque doctrinam peccata non sunt eligenda ut media ad quaecumque bonum finem. quia suapte natura repugnat peccato quod sit eligibile. Et propterea nec propter se nec propter aliud bonum est eligibile. Et propterea hunc sensum dat apostolus quem peruersi acceperant. scilicet quod iniustitia nostra esset medium ad commendandum iniustitiam dei, & similiter mendacium nostrum esset medium ad augmentum gloriae diuinae veritatis: & vniuersaliter quod mala culpa media facienda ad hoc ut eueniant bona. Cum hac tamen sana doctrina intellige quoque verum esse quod peccata sunt materia diuinae iustitiae, quod mendacium nostrum est materia diuinae gloriae. Sicut crimina latronum & parricidarum sunt materia iustitiae iudicis humani, & sunt occasiones gloriae iustitiae eius. Et sunt quoadque materiae misericordiae principis: ut patet. Quam ergo dixit prophetam iustificeris & similia, non significatur tributum esse medium congruum ad finem sed iuriam esse materiam in qua superlucet veracitas & similia. Sicut qui commisit parricidium & petit veniam a principe, ut superlucet in tanto crimine potentiae eius sublimitas soluta a lege. Aduerte & tu erudite lector quod quia vitatio mali peioris est quodam bonum, & eiusdem est rationis cum bono quo ad iustum & iniustum, honestum vel inhonestum (ut etiam philosophi senserunt) ideo eadem doctrina qua horremus facere mala ut eueniant bona, eadem horrere debemus facere mala ut eueniamus peiora. euenire enim peiora quoddam bonum est, & multo minus bonum quam euenire bonum. Et propterea si propter bonum non est faciendum malum, necessario sequitur quod nec propter vitandum maius malum. unde & paulus subdit. *Quorum damnatio iusta est.* et relatum quorum refert facientes mala ut eueniant bona. Nec putes contrarium sensisse gregorium, aut toletanum consilium in. xiii. dist. decreti. Sed gregorius conditionaliter loqui in (conditione pendente non ex parte rerum: sed ex parte hominis) dicens. Si omnino nullus sine peccato aditus patet. Non enim datur perplexio ex parte rerum: sed contingere potest ex parte hominis, nescientis euadere, non videtis aditum euadendi absque aliquo peccato. Et in illo casu consulit secundum indulgentiam, eligere minus malum: ut tens auctoritate apostoli de vxore propter fornicationem vitandam. Consilium autem Toletanum non docet eligere minus peccatum, sed solutionem minoris nexus seu vinculi, quod constat sine peccato fieri: ut patet in exemplo de solutione iuramenti vel male promissionis. nulla ergo ratio ne faciendum est malum ut eueniat bonum quod est quaeque vitiationis peioris, absolute loquendo secundum apostoli doctrinam. *Quid ergo?* Post responsionem datam ad primam questionem de prerogatiuis iudeorum, mouet aliam questionem nascentem ex data responsione quadietum est quod multum omni modo collatum est iudeo amplius quam gentili. Hinc enim surgit alia quaestio. quid ergo, hoc est quid ex hac responsione inferitur? *Præcellimus eos?* superfluit eos. Et explicat quaesitum: an scilicet præcellimus nos iudei. Est itaque questionis sensus. sequitur ne ex dictis quod nos iudei præcellimus, proculdubio alios. et est sermo de praestantia qua homo praestat alteri non secundum aliquam prerogatiuam, sed simpliciter & absolute. Nequaquam. ¶ Ecce responcio ad hanc quaestionem. *Causati.* pro, praecausati, enim sumus iudeos & grecos omnes sub peccato esse. Hoc est quia attulimus prius causam huius negatiuae & est quod tam iudei quam greci omnes sub peccato sunt. Hinc apparet primo quod appellatione Heilenorum (quod

(quod est cognomen Græcorum) Paulus intendit gentiles. vel quia vocabulum extenditur ad significandos gentiles vt Hieronymus censet: vel quia eiusdem rationis sunt Græci è regione Iudæorum, cum reliquis gentilibus. Apparet secundo quod de peccato actuali Paulus loquitur dicens omnes esse sub peccato: quoniam de illo peccato loquitur quod prius dixerat in esset Iudæis & Gentilibus, dicente ipso præcausati enim sumus & c. Constat autem quod hæcenus non est locutus nisi de peccatis actualibus. Intendit itaque ex hoc quod commune est Iudæis & Gentilibus sub peccato esse, haberi quod Iudæi non præstant simpliciter & absolute Gentilibus, quauis, præstant secundum aliquas prerogatiuas. ¶ Significantiùs autem dicit sub peccato esse, & non dicit peccatores esse aut peccasse. Intendit enim significare & significat quod commune est Iudæis & Gentilibus manere sub peccato ab ipsis patrato: vt clarius manifestabit. Sicut scriptum est. non in vno sed in multis sacræ scripturæ locis. Nam quæ subduntur ex diuersis scripturæ libris sumpsit Paulus: sed ignorans nescio quis adiunxit hæc psalmo decimo quarto, vt ibi diffusius declarauimus. Quia. pro, q, non est iustus quisquam. pro, ne vnus quidem. Hoc sumptum est ex septimo capitulo Ecclesiasticis. Et est sensus (vt ibidem subiungitur) quod non est homo qui non peccet. Non est intelligens. Hoc cum aliquibus sequentibus sumptum est ex psalmo decimo quarto, vbi dicitur vt videat si est intelligens aut requirens deum, omnes declinauerunt & c. Et sicut negata est omnimoda iustitia involuntate, ita negatur omnimoda prudentia. Non est requirens deum. totaliter. Omnes declinauerunt. à recto. Simul inutiles facti sunt. ad consequendum finem æternū. Non est qui facit bonum. supple sine peccato. Non est usque ad unum, inelusive. Nullus enim purus homo excipitur. ¶ Sepulchrum patens est guttur eorum. Hoc ex quinto psalmo sumptum est. Et hæcenus negationes & recessus à recto & bono commemorauit: modo verò accedendo ad malum, quæ committuntur mala in locutione commemorat. Incipiens à turpiloquio, comparando guttur eorum sepulcro, patenti: ac per hoc fortanti.

¶ Linguis suis dolose agebant. Mendax quomodolibet sermo, dolosa lingua describitur. ¶ Venenum aspidum sub labiis eorum. Hoc ex psalmo. centesimo quadragesimo. sumptum est. Et sermo notius significatur à similitudine veneni in supremo culmine: scilicet aspidum, quod dicitur incurabile. ¶ Quorum os maledictione & amaritudine plenum est. ¶ Hoc sumptum est ex psalmo decimo, vbi dicitur cuius maledictione os plenus est & amaritudine. Et appellatur os plenum maledicentia imprecatoria & detestatoria, & similiter amaritudine erga alios: dum & imprecantur mala aliis & execrantur aliorum facta: & quod peius est amaritudinē aliis sua lingua ingerunt; non hinc aut inde sed vndique. plenum enim amaritudine, effluit vndique.

¶ Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Hæc cum aliquibus sequentibus ex Esaie quinquagesimo nono cap. sumptum est. Post peccata omissionis & oris adiungit peccata operis, inchoando à pessimo contra proximum opere: homicidio scilicet. ¶ Et non simplici sed cum velocitate pedum, cum festinatione ad humani sanguinis effusionem. ¶ Contractio. hominum aliorum. Et infelicitas. hominum aliorum. In uis. hoc est variis studiis & operibus. ¶ Eorum. ad hoc student vt opprimant immo conterant alios & ad miseriam deducant.

¶ Et uiam pacis non cognouerunt. notitia practica & affectiua: sed solis seditionibus aut bellis student. Tollunt itaque vitam, res, honoresque atque pacem. ¶ Non est timor dei ante oculos eorum. Hoc sumptum est ex psalmo tricesimo sexto. Et in hoc vno omnia peccata cogitationis seu cordis comprehenduntur: vt pote in quo consistit frænum omnium internorum motuum. Solus enim timor diuini intuitus retrahit ab interna animi deordinatione: quum homines omnes lateat. Scimus autem quod quecumque lex loquitur, ius qui in lege sunt loquitur. Applicat allata ex scriptura ad Iudæos. Appellatione legis intellige vniuersam scripturam veteris testamenti. Et est sermo de iis quæ indeterminate dicuntur in scriptura, ad differentiam eorum quæ specialiter de aliqua natione dicuntur: vt apud Esaia onus Tyri, onus Babylonis, & similia. ¶ Vt omnes os obstruatur. Quorsum hæc scripta sint, declarat ex fructu.

¶ Ideo enim declarantur omnes esse sub peccato, vt obstruatur omne os, tam Iudæorum quam Gentilium præsumptum de propria iustitia. ¶ Et subditus fiat omni mundus deo. Quamuis mundus vniuersus velit nolit subiiciatur deo, hæc tamen scripta sunt vt sponte, vt laudabiliter vniuersus mundus se subiiciat deo pro iustificatione gratuita: seu (vt alii interpretantur) vniuersus mundus obnoxium se reddat deo pro iustificatione. Quia. pro, propterea quod, ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram eo. Inter iusticiam operis & iusticiam dei hæc est differentia: quod iusticia operis iustificat tantum illud opus cuius est & operantem secundum

P habitum illius operis: iustitia autē dei iustificat hominē absolute. Et hoc est dictū quod iustitia operis non iustificat hominem absolute: quoniam non delet peccatū, sed relinquit hominē in peccatis quæ fecit. Iustitia autem dei iustificat hominem absolute: quoniam delet peccatū quæ inuenit in homine. Et penes hanc distinctionem (quam manifestius apostolus subiunget) verificat quæ nunc dicuntur & dicta in precedenti capitulo. Quum enim dictum fuit quod factores legis iustificabuntur apud deum, intellige de iustificatione hominum secundum opera. quum autem modo dicitur quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram eo, intellige de iustificatione hominis absolute. Et dicit omnis caro, ad comprehendendum omnem nationem, siue iudæam siue Gentilem: quam superius iustificari dixerat secundum facta. Per legem enim cognitio peccati. Probat quod lex non iustificat, quia per legem habetur cognitio peccati. Et sumitur cognitio ut opponitur remissioni. Ita quod est sensus, per legem habetur cognitio non autem remissio peccati. Iustificatio autem absolute oportet quod sit cum remissione peccati. *Nunc autem*, hoc est tempore Messie, *sine lege*, hoc est absque iugo legis Mosaicæ. *Iustitia dei*, distincta à iustitia operis de qua in principio dictum est, iustitia enim dei in eo reuelatur. *Manifestata est*. In die pentecostes, & deinceps manifestata est sine iugo legis veteris iustitia dei, iustificans hominem absolute.

G Et significantius dicit manifestata est, & non dicit creata aut facta est: quoniam iustitia dei fuit ab initio iustificans omnes sanctos, & non est de nouo facta: sed est de nouo manifestata. Erat siquidem iustitia fidei in patribus, erat & in aliquibus gentilibus: ut pater de Iob. Sed erat tanquam occulta, tum quo ad rem creditam: scilicet IESVM CHRISTVM, tum quo ad promulgationem: quoniam non erat mundo promulgata. ¶ *Testificata a lege & prophetis*. Ne iustitiam dei tanquam rem nouam fingere aut introducere videretur, apposuit quod est

H testificata à lege Moyli & prophetis: ut etiam ex testimonio legis & prophetarum declararet non ex operibus legis (hoc est non ex iustitia quorumcunque operum moralium, ceremonialium & iudicialium) iustificari simpliciter & absolute homines, sed ex iustitia dei.

¶ *Iustitia autem dei per fidem IESV CHRISTI*. Dixerat iustitia dei, & dixerat ex fide in fidem: sed non explicauerat materiā fidei, non explicauerat modum quo iustitia dei nobis iungitur. Et propterea utrunque modo explicat: dicēdo, iustitia autem dei per fidē. Ecce modus quo applicatur nobis iustitia dei. IESV CHRISTI. Ecce materia fidei. *In omnes & super omnes qui credunt in eum*. Superfluit in eum. Et vere superfluit: quoniam est in omnes & super omnes qui credunt: ut intelligamus iustitiam dei per fidem iesu Christi esse fuisse & fore omnes & super omnes qui credunt. Et non quemlibet saluari in fide sua, sed iustificari tantum per fidem iesu Christi. Huiusmodi enim iustitia dei semper fuit sic: sed modo est manifestata, testificata à lege & prophetis.

I ¶ Dicit autem in omnes & super omnes: ad significandum extensionem iustitiæ dei erga omnes, & cum hoc superioritatem. Supereminet enim iustitia dei per fidem iesu Christi, iustitiis operum. ¶ *Non enim est distinctio*. Probat id quod dixerat in omnes & super omnes: quoniam non est distinctio in hoc. ¶ *Omnes enim peccauerunt*. Hinc videre potes ante dictam differentiam esse de intentione apostoli. Ex hoc enim quod commune est omnibus (tam iudæis quam gentilibus) peccasse, probat apostolus iustitiam dei per fidem iesu Christi in omnes & super omnes: aperte significans quod per iustitias operum nec iudæi nec gentiles iustificabantur iustitia remittente peccata: sed sola iustitia dei per fidem iesu Christi hoc fiebat ut clare subiunget. *Et legem pro, carent, gloria dei*. Siue per gloriam dei intelligas gloriā cælestis patriæ, siue magis ad literā gloriam apud deū. Qui enim peccauit, quousque remittatur ei peccatum, nō laudatur nō clarus est apud deū. Et dixit hoc dire

K ctē ad differentiā gloriæ quæ habetur apud homines quā quis quāuis olī peccauerit. iustitias operum exercet. Talis enim caret gloria dei ex hoc quod non est consecutus veniam peccati, quamuis habeat gloriam hominum, et hunc esse sensum literalem, in sequenti patere potest capitulo: ubi de Abraham dicitur quod ex operibus gloriā quidem habet sed nō apud deum.

IUSTIFICATI *gratias per gratiam ipsius*. Dictio interpretata iustificati, participium est passiuum præsentis temporis, quo lingua latina caret. Et propterea aliqui interpretes vertunt iustificantur. Et dicit quod omnes peccauerunt & carent gloria apud deum: iustificantur autem, hoc est ex peccatoribus iusti fiunt, gratis hoc est non ex operibus sed gratuito. Et ne quæras cuius est hoc gratuitum beneficium, explicat per gratiam ipsius, scilicet dei. ¶ Vbi clare explicatur: iustitiam dei iustificantem peccatorem, non ex operibus sed per gratiam dei haberi. Per

ri. Per redemptionem quæ est in Christo Iesu. Declarat rationem iustitiæ dei ex interueniente redemptione hominum facta per Iesum Christum. Vbi aduerte q̄ in hoc q̄ homines ex peccatoribus sūt iusti, cōcurrūt gratia dei & iustitia dei. Ita q̄ nō cōcurrūt sola gratia: q̄ tūc sola cōcurreret quādo deus remitteret p̄cā sine aliqua solutione. Sed hoc deus nunquam fecit neque facit: sed gratiæ suæ inserit iustitiam suam. quam totiens apostolus nominat iustitiā dei. Et modo explicat q̄ ista iustitia consistit in redemptione: hoc est in solutione precii quam fecit Iesus ad absoluendum nos à captiuitate seu seruitute peccati. ¶ At si contra hoc instetur, q̄ hæc duo si biuicem aduersantur: scilicet q̄ simus iustificati gratis per gratiam dei, & q̄ simus iustificati per redemptionem quæ est in Christo Iesu. Nam si per redemptionem, ergo non gratis: & si per gratiam, ergo non per iustitiam redemptionis. Solutio est q̄ scriptura sacra nō dicit nos iustificari per solam gratiam, sed per gratiam simul & iustitiam, sed vtramque dei: hoc est per gratiam dei & iustitiam dei, & non per iustitiam hominum. Et propterea toties apostolus repetit iustitiam dei. Ita quod gratia dei non excludit iustitiam dei, sed iustitiam hominū. Redemptio autem facta per Christum, iustitia dei est, non iustitia nostra, quia ipse Iesus Christ⁹ vere deus est. ¶ Et significanter non dicit quæ est facta à Christo Iesu, sed quæ est in Christo Iesu: vt redemptionem non rebus aut pecunia factam, sed existentem in carne & sanguine & anima ipsius intelligeremus. Quem proposuit deus propitiatorem. Dicitur Græca anceps est ad propitiatorium masculino vel neutro genere: quoniam est accusatiui casus. magis tamen quadrare proposito videtur masculinum genus: vt sit sensus, quem proposuit deus placatorem. Et posuit hoc ad significandum q̄ redemptio Iesu Christi non minuit sed potius auget gratiam dei erga nos: vt intelligamus ex diuina gratia non solum dari nobis veniam, sed etiam dari nobis placatorem. Et propterea ex parte dei introducit huiusmodi redemptorē, dicendo. Quē proposuit deus propitiatorem seu placatorem. proculdubio redimendo. Per fidem in sanguine ipsius. Paulatim explicat mysteria. In principio enim dixerat, ex fide in fidem: postea explicauit per fidem IESV CHRISTI. Modo dearticulando clarius explanat fidē mortis IESV christi: dicendo per fidem in sanguine ipsius. Fides enim in sanguine Iesu, est fides quæ innititur morti quæ per effusionem sanguinis Iesu fuit. ¶ Et aduerte tria, per attulisse apostolum in hac sententia. Primum dicendo per gratiam ipsius, secundum per redemptionem, & tertium per fidem in sanguine. vt intelligamus ad iustificandum nos cōcurrere primum ex parte dei, gratiam: deinde ex parte Iesu Christi iustitiam redemptionis: & demum ex parte nostri fidem in sanguine IESV CHRISTI. Et gratia quidem primum tenet locum: vt pote etiam causa secundi & tertii. Secundum autem ista est gratiæ quod tamen rationem iustitiæ dei constituit. tertium (scilicet fides) applicatio & coniunctio est vtriusque nobiscum.

Ad ostensionem iustitiæ suæ. Iunguntur hæc verba cum præcedētibus, scilicet in sanguine ipsius. Et subiunguntur ad reddendam rationem quare in sanguine ipsius, quare deus posuit Iesum placatorem in sanguine ipsius IESV. Et explicatur ratio, scilicet ad ostensionem iustitiæ suæ, scilicet dei: ad demonstrandum enim iustitiam diuinam statuit deus IESV M placare deum in proprio sanguine, tanquam soluendo precium redemptionis humanæ. ¶ Propter remissionem præcedentium delictorum. Subditur hic ratio iustitiæ eius. Et est remissio præcedentium delictorum, ad hoc vt remitterentur præcedētia delicta exegit iustitia diuina huiusmodi supradictā redemptionem: alioquin remissio delictorū nō esset fructus iustitiæ diuinæ. Vbi clarissime videre potes quod superius diximus de intentione apostoli, in hoc differre iustitiam dei à iustitia operū: quod iustitia operum non est remissiuā præcedentium delictorū, iustitia autem dei est remissiuā præcedentium delictorum. Et significanter appositum: vt intelligamus etiam præteritorum hominum ante aduentum CHRISTI peccata. Propter quod declarandum apertius subiungit. In sustentatione. pro, tolerantia, dei ad ostensionem iustitiæ suæ in hoc tempore. Dixerat ad ostensionem iustitiæ suæ propter remissionem præcedentiū delictorum: subdit modo rationem quare inter præcedētia delicta & ostensionem iustitiæ diuinæ intercessit tantum temporis spatium, et explicat quod ratio est tolerantia diuina qua præcedētia delicta tolerauit ad hoc vt in hoc tempore à se diffinito ostenderet iustitiam diuinā. Et ne quæras quorsum ista tolerantia dilatiua iustitiæ, subiungit rationem.

¶ Vt sit ipse iustus & iustificans eum quæst ex fide IESV CHRISTI. Superfluit CHRISTI. hoc est propter duo simul implanda. alterum est vt sit in executione ipse deus iustus, & nō solū misericors seu gratiam conferens. et hoc directe est ratio ostensæ diuinæ iustitiæ. Alterū est

- F** ut sit iustificans eum qui est ex fide Iesu. Et hoc directe respicit diffinitionem iustitiæ ad tempus hoc, scilicet mortis Iesu: ad hoc ut iustificetur homo à deo non qualitercunque sed ratione fidei in sanguine Iesu. Oportuit enim expectari ipsam mortem Iesu in qua executioni mandata est redemptio & placatio. Et expectari autem fide: quia oportet omnes qui iustificantur, esse, hoc est constare secundum mentem & animum, ex fide Iesu.
- ¶ *Vbi est ergo gloria tua?* Superfluunt duæ dictiones: scilicet est & tua. Ita quod legendum est. *Vbi ergo gloriatio?* Infinite infert, arguendo, vbi ergo gloriatio? Et est sermo de gloria iustitiæ. infert autem ex dictis: scilicet quod propter remissionem præcedentium peccatorum posuit deus placatorem Iesum in fide sanguinis ipsius. Hinc enim excluditur omnis gloria humanæ iustitiæ. Et sermo iste quamuis communis esse possit iudeo & Gentili, dirigitur tamen directe ad iudæum, de quo mouerat quæstionem an excelleret: quique gloriabatur de iustitia legis à deo acceptæ per Moysen. *Exclusa est*, scilicet gloriatio. *Per quam legem?* interrogatiue legendum est.
- G** *Factorum?* interrogatiue legendum est. Legem factorum appellat legem Moysi, & quo ad moralia & cerimonialia & iudicialia: quoniam erat lex operum, sicut & quælibet alia lex scripta. Et in hoc etiam comprehenditur lex naturalis, quæ similiter est lex factorum. Non. Ecce responsio quo ad partem negatiuam. *Sed, per legem fidei.* Et est responsio quo ad partem affirmatiuam. Legem fidei appellat vniuersam structuram prius dictorum concurrentium ad iustitiā dei iustificantem homines. ¶ Si quæris quomodo lex fidei distinguitur à Paulo contra legem operum etiam moralium: quum etiam fides in genere operum comprehendatur. Credere enim opus est nostrum. Solutio est quod credere in eum qui iustificat impios, innititur iustitiæ aliene, scilicet dei per Christum: reliqua vero opera innituntur iustitiis propriis: ut scilicet quodlibet opus secundum se bonum est, & bonum reddit habentem, & ideo iustitia fidei distinguitur contra iustitiam operum.
- H** *Arbitramur enim, pro, igitur, iustificari hominem per fidem sine operibus legis.* Explicat clarius intentam conclusionem ex præmissis, dicendo. Arbitramur igitur iustificari hominem per fidem sine operibus legis, iustificantibus. Non enim intendit excludere opera legis de quibus supra dixit quod factores legis iustificabuntur apud deum. Non intendit inquam excludere ab executione sed à iustificatione: hoc est à virtute iustificatiua hominis absolute: quæ est dicere à virtute remissiua peccatorum. Detali enim iustificatione est sermo. *An Iudeorum deus tantum?* Directe offertur hæc ratio aduersus cerimonialia & iudicialia precepta legis Moysi: quoniam hæc erant propria iudeis. Moralia siquidem communia erant illis & gentibus. et intendit quod si ad iustificandum hominē requirerentur opera legis iudicialia & cerimonialia, in quibus tanquā propriis gloriabantur iudei, sequeretur quod iudeorum tantum esset deus supple iustificator. Et propterea ad hoc excludendum dicit, an iudeorum deus tantum. Sicut mo-
- I** dovere dicimus quod credentium tantum est deus: quoniam solos credentes iustificat. ¶ *Nonne & gentium? in nō & gentium.* Et rationem subdit, *Quando quidem unus est deus.* Ex hoc quod vnus atque idem deus est qui fide iustificat tam iudeos quā Gentiles manifestat quod deus est & iudeorum & Gentilium: hoc est quod non oportet Gentiles effici iudeos non oportet eos subire iugum legis Moysi ad hoc ut iustificentur. *Qui iustificat, pro, iustificabit.* Futuri est temporis, ad significandum perseuerantiam. hoc est quod non modo tantum, non præteritos aut presentes tantum, sed semper in hoc perseuerabit quod iustificabit fide. Et dixit hoc in futuro, qui iam dixerat de præterito, propter remissionem præcedentium delictorum.
- ¶ *Circumcisionem ex fide.* hoc est circumcisos nō ex ipsa circumcisione sed ex fide superius explicata. ¶ *Et præputium.* hoc est Gentiles perseuerantes incircumcisos. *per fidē.* eandē: & nō per iustitias operum moralium. *Legem ergo destruimus per fidem:* interrogatiue legendum est. Mouet enim aduersus dicta quæstionē, tanquā ex his sequatur quod fides destruat legē Moysi. *Abst.* Responsio est horrentis. *Sed legem statuimus.* hoc est firmamus. Aduerte hic quod quum fides Iesu Christi semper fuerit explicite vel implicite in omnibus qui consecuti sunt remissionem peccatorum ab initio mundi, ex hoc quod commendatur & declaratur virtus fidei ad iustificandum, non destruitur nec aboletur lex Moysi alioquin oportuisset legem Moysi nunquam abuisse locum apud fideles) sed declaratur quod nec in lege nec in operibus legis est vis remissiua peccatorū & propterea optime Paulus horret dicēdo abst. quod autē subdit, sed legē statuimus (hoc est firmam?) non est sic intelligendum quod per hanc doctrinā firmitatem aliquam lex Moysi acceperit: sed quod commendat fides redundat in fulsimentū legis. et vere sic est. nam nisi fides fulciret legē, vacillant

vacillaret & nutaret in mentibus hominum tanquam humana adinuentio vt patet ex hoc q̄ talis habetur lex Moyſi apud infideles.

CAPVT IIII.

*Q*uid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? Mouerat in principio capituli tertii quæstiones duas: alteram de iudæo, alteram de circumcisione. Et soluta prima quæstione modo intendit tractare secundam: scilicet quæ utilitas circumcisionis. Vnde & resumit eam in parte circumcisionis Abraham, sub aliis verbis: dicendo quid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem: hoc est secundum carnalem circumcisionem: ita q̄ secundū carnē refertur ad verbū inuenisse.

Et emergit hæc q̄stio ex dictis: scilicet q̄ non ex operibus sed ex fide iesu christi iustitia dei est in omnes & super omnes. Hinc enim q̄stio consurgit. quid ergo Abraham inuenit secundū circumcisionem in carnē, si non inuenit iustitiā dei? *Si enim Abraham ex operibus legis iustificatus est.* Respondet q̄stioni. primo negatiue quo ad iustificationem: hoc est q̄ per circumcisionem non est iustificatus. Et ad hoc declarandum assumit conditionale cuius antecedens est. Abraham ex operibus iustificatus est: consequens autē est. *Habet gloriam.* pro, gloriationem, sed non apud deum. Quia enim circumcisio carnalis inter opera est, ideo comprehendendo etiam circumcisiōē & reliqua moralia opera assumit q̄ si Abraham est iustificatus ex operibus siue moralibus siue cærimonialibus, habet quidē gloriationem (quoniam ex operibus iustis habet vnde gloriatur) sed non apud deum: quia remaneret adhuc delicta eius. Quantumcunq; enim (vt pri⁹ dictum fuit) homo exerceat se in bonis operibus moralibus & cærimonialibus, nunq̄ tamē per hæc consequitur remissionem peccatorum: sed iustificatur tantum in operibus & in seipso secundum habitus operum. Et propterea habet merita virtutum vnde gloriatur: sed non apud deum, apud quem remanet adhuc inglorius ratio peccatorum.

Quid enim dicit scriptura? Proposita conditionali, progreditur a destructione consequētis autoritate scripturæ. Consequens fuerat, non habet gloriatiōē apud deum. hoc intēdit destruere, monstrando ex autoritate scripturæ veritatem sui contrarii: scilicet q̄ Abraham habuit iustitiam apud deum. *Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam.* Ex Genes. decimo quinto. cap. sumpra est hæc sententia. In qua apparet quod fides Abrahæ reputata est illi ad iustitiam apud deum. ita quod iustitia apud deum nō ex operib⁹ sed ex fide imputata est abrahæ. *Ei autē qui operatur.* Declarat ex inducto textu differentiam intentam inter iustitiam ex operibus & iustitiam ex fide. Declarat autem hoc dupliciter. Primo ponderando verba scripturæ: scilicet credidit & imputatum est. Deinde confirmat autoritate David. Et vtitur ratione tali. Operati merces nō gratuito sed ex debito datur: nō operati autem sed credenti, gratuito imputatur fides ei⁹ ad iustitiam: ergo Abraham non ex operibus sed ex fide iustificatus est. Vnde singula. *Ei autē qui operatur.* hoc est qui operā p̄ meretur, siue moralia siue cærimonia &c. *Merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum.* Hæc vniuersalis est clarissima. *Ei uero qui non operatur.* Non dicit qui contraria operatur, sed solum negat merita operum: hoc est etiam si non operetur, etiam non concurrentibus meritis operum.

¶ Credenti autem in eum qui iustificat impium, remittendo peccata. *Reputatur.* pro, imputatur. Interpretes mutauit vocabula: modo imputatur, modo reputatur: quum tamen Paulus eodem vtatur vocabulo. Quod potius significat imputari q̄ reputari significat enī scribi, attribui.

¶ Fides eius ad iustitiam. In hoc ipso quod fides imputatur ad iustitiam, significatur quod non ex debito, non ex merito confertur iustitia, cuius opositum dictum est de operante ita quod inter credentem & operantem elicit Paulus differentiam: quod credens non meretur, quod credenti non debetur iustitia, ex hoc ipso quod scriptura dicit quod fides eius imputatur ad iustitiam. Operans vero in quantum operās, ex debito sortitur mercedem iustificationis sue, non remissiuē tamen peccati: vt sepe dictum est: *Secundum propositum gratiæ dei.* Hæc quatuor distinctiones superflue sunt: adiuncte forte ab aliquo ad explicandum quid importat imputari fidē ad iustitiam. vere siquidem importat gratuitam iustitiæ collationem.

¶ Sicut & David dicit. Confirmat idem autoritate Davidis: primo explicans sententiā quæ habetur ex verbis dauidis ad propositum, subiungendo, *Beatitudinem hominis.* suple esse. *Cui deus accepto fert.* pro, imputa. Idem enim est vocabulum apud paulum. *Iustitiam sine operibus.* Hæc sunt Apostoli verba dicta a Davide quo ad sensum. verba autem ipsius dauidis subiunguntur. *Beati quoniam*

Remissa sunt iniquitates. Et est sermo de beatitudine in spe. Remissa autem iniquitates dicuntur
 quo ad offensam secundum quam iniuria illata est deo. *Et quorum tecta sunt peccata. Quo ad tur-*
 pitudinem actuum: ne scilicet eorum turpitudine redundet amplius in eos qui peccauerunt: hoc
 est ne sint amplius turpes. *Beatus uir cui non imputabit dominus peccatum.* ad reatum æternæ poenæ.
 Ex his omnibus & specialiter ex hoc ultimo (scilicet non imputatione peccati) accepit aposto-
 lus Dauidem dicere quod deus imputat iustitiam sine operibus, ita quod beatum illum red-
 dit. Nullius enim operis nostri mentio à Dauide fit, sed solius diuini operis remittentis, tegē-
 tis & non imputantis. ¶ *Beatitudo ergo hæc.* Applicat authoritatem Dauidis ad propositam ma-
 teriam de iustitia Abraham. *In circumcisione tantum manet.* Superfluum duæ dictiones, scilicet tantum
 manet. *An etiam in præputio.* Ex hac Dauidis authoritate arguit ad propositam materiam, quæ-
 rendo an hæc promulgata à Dauide beatitudo habeat locum in solis circumcisis an etiam in
 G non circumcisis. Et statim probat quod habet locum in non circumcisis, ex tempore quo fides
 Abraham reputata est ei ad iustitiam: quia scilicet tunc temporis hoc fuit quando Abraham
 non erat circumcisis, sed adhuc erat in præputio. Et progressus literæ est clarus. primo repe-
 tens quod dictum est, scilicet, *Dicimus enim quia.* pro, quod, *reputata est fides Abrahæ ad iustitiam.* & de-
 inde dicens, *Quomodo ergo reputata est.* Inquirat statum Abraham. *In circumcisione.* hoc est in statu cir-
 cuncisionis. *An in præputio?* hoc est in statu præputii. Et subdit responsionem clarissimam. *Non*
in circumcisione sed in præputio. ut patet Gene. xv.
 Et signum accepit circumcisionis. Postquam respondit negatiue quo ad iustificationem quæstioni mo-
 te quid inuenit Abraham in carnali circumcisione. Respondet modo affirmatiue: hoc est de-
 clarat quid affecutus est Abraham per circumcisionem, declarat quæ utilitas circumcisionis.
 H Oportebat enim non solum dicere quid non confert, sed etiam quid confert. Et explicat uti-
 litatem circumcisionis esse utilitatem signi. Et hoc accepit apostolus ex Gene. xvii. cap. Vbi
 clare dicitur à deo ad Abraham de circumcisione. Et erit in signum pacti inter me & vos. Itaque
 Abraham accepit carnalis circumcisionis signum: hoc est circumcisionem in signum. *Signaculum*
iustitiæ fidei quæ est in præputio. Superfluit est. Per hoc quod circumcisionem accepit in signum pacti
 foederis inter deum & e. Accepit ipsam in signaculum, hoc est tanquam characterem seu im-
 pressam notam non cuiuscunque rei sed iustitiæ habitæ ex fide in præputio. ita quod circumcisionem
 dicit non solum signum distinctiuum populi asciti à deo, sed etiam in specie esse velut caracte-
 re iustitiæ imputatæ Abraham in præputio quia crededit deo. Hæc sunt igitur duæ utilitates cir-
 cuncisionis, hæc sunt quæ consecutus est Abraham in circumcisione carnali. ¶ *Ut sit pater om-*
nium credentium per præputium. ex re significata signaculo circumcisionis (scilicet iustitia fidei im-
 putatæ Abraham in præputio) deducit apostolus veram paternitatem Abraham tam respectu cir-
 I cunciforum quam circumcisorum. et primo respectu in circumcisorum dicendo ut sit pater
 omnium credentium per præputium, ut ab ipso secundum fidem generentur omnes credentes
 in circumcisi, utpote imitantes fidem Abraham adhuc in circumcisi. et hæc paternitas sit illis uti-
 lis, sicut fuit utilis fides ipsi Abraham, scilicet. *Ut reputetur & illis ad iustitiam.* illorum credere,
 sicut reputatum fuit Abraham patri. Et sit pater circumcisionis, ex eadem re significata sit etiam
 Q verus pater, non carnalis sed spiritualis circumcisionis: hoc est circumcisorum. *Non iis tantum qui*
sunt ex circumcisione. corruptus est textus. Legendum est. *iis qui non tantum sunt ex circum-*
 cisione. Sola enim carnali circumcisione Abraham secundum legem gaudentes illi sunt qui tan-
 tum sunt ex circumcisione: hoc est qui solum constant ex hoc quod sunt circumcisi.
 Quos apostolus non comprehendit inter filios Abraham: immo ad differentiam talium dicit.
 is qui non tantum sunt ex circumcisione, subiungendo. ¶ *Sed & iis qui sectantur uestigia fidei*
 K *quæ est in præputio patris nostri Abraham.* Superfluit verbum est. Ecce quorum in circumcisione est
 pater Abraham. Non sufficit enim ad huiusmodi filiationem quod sint circumcisi, sed oportet
 quod imitentur fidem quam abuit Abraham in præputio. Hæc vera paternitas Abraham respec-
 tu utrorumque deducitur ex re cuius signaculum est circumcisio: scilicet iustitia fidei Abraham
 in præputio. Et dixit hoc ad excludendum proprietatem quam sibi iudæi usurpabant pater-
 nitatis Abraham respectu circumcisionis: hoc est quod Abraham sit proprius pater circumcisorum.
 Ex hoc enim quod non sufficit circumcisio ad hoc ut sit quis filius Abraham, sed exigitur imita-
 tio fidei Abraham, habetur quod paternitas Abraham non est carnalis, non est legalis secundum
 E circumcisionem, sed est spiritualis consistens formaliter in generatione filiorum in eadem fi-
 de: quæ generatio communis est circumcisis & in circumcisis. *Non enim per legem promissio Abraham*
 aut

aut semini eius ut hæres esset mundi. Cōiunctio enim testatur q̄ hæc particula inducitur ad proban-
 dum prædicta: scilicet q̄ abraham rōne iustitiæ fidei est cōis pater credentium tam circunci-
 forum q̄ incircuncisorum. Et quum prius hoc probasset ex iustitia imputata abrahe tēpore
 quæ erat in præputio, mō hoc probat ex promissione facta abrahe iam circunciso: vt arctius
 ad idem cogat iudeos. promissio siquidem hæreditandi mundum facta legitur abrahe Gen.
 22. in illis verbis, in te benedicentur oēs gentes. In ipsius enim abrahe semine (scilicet Messia,
 benedictæ sunt vniuersæ nationes quum Messias prius per fidem & demum per regnum cō-
 stitutus est hæres, non terre promissionis, non asiæ, non totius terræ, aquæ aut aeris, sed mun-
 di: iuxta illud, quem constituit hæredem vniuersorum. Et apte ex adimplentione promissæ hæ-
 reditatis probatur paternitas abrahe. nam in suo semine futurus erat hæres: ac p̄ hoc illo mo-
 do comprobatur pater quo futura erat hæreditas. Quum itaq; dicit promissio non per legē,
 non subauditur participium facta, sed participiū adimplenda: vt clare cōprobat subiuncta ra-
 tio. affert enim pro ratione q̄ promissio facta abrahe de hæreditate mundi, non erat adimplē-
 da per legem Moyli. *Sed per iustitiam fidei.* Communis tam circuncisis q̄ incircuncisis ad imita-
 tionem fidei abrahe. *Si enim qui ex lege hæredes sunt.* Ecce ratio partis negatiuæ: scilicet q̄ non per
 legem adimplenda erat promissio. Et est ratio ducens ad inconueniens, immo ad cōtrarium
 adimplendæ promissionis. Si enim qui ex lege, hoc est qui subditi sunt legi Moyli, constituti
 sunt hæredes mundi. *Exinanita est fides.* Ecce inconueniens contrarium promissioni hæreditatis.
 euacuata est fides (qua fiunt dicta) à veracitate. *Abolita est promissio.* Addit promissio supra fidem.
 Fides enim spectat ad executionem promissionis: promissio autem prior est. Et propterea au-
 gendo inconueniens dicit non solum euacuari fidem, sed etiam aboleri seu irritari promissio-
 nem. Quomodo autem vtrunq; sequatur, manifestat subiungendo. *Lex enim iram operatur.* Hoc
 lex enim punit operari enim iram est efficere vindictam. Et hanc actionem legis probat sub-
 iungendo. *Vbi enim non est lex, nec præuaricatio.* Supple imputatur ad pœnam. Vtrunque horum cla-
 rum ex se est. nam medium legis (quo scilicet lex trahit hoīes) est pœna. Et experientia testa-
 tur quod in locis seu in actionibus exemptis à lege præuaricatio non imputatur ad pœnam.
 Quocirca vis rationis consistit in hoc quod quia legis est punire, immo quia proprium legis
 est punire, ad legem spectat ex hæredare, indignos hæreditate priuare illos: ac per hoc ad legis
 actionem consequitur non adimpletio promissionis. priuatis enim hæreditate non est adim-
 plenda promissio, & sic exinanitur fides, & aboletur promissio ex propria actione legis. *Ideo*
ex fide. Supponit apostolus sufficientem diuisionem, aut per legem aut per fidem adimplenda
 est promissio: & exclusa lege tanq̄ propria actione tendente ad contrarium, infert à sufficien-
 ti diuisione, ideo ex fide. Et tamen subiungit accommodam rationem quare per fidem adim-
 plenda est promissio, subiungendo. *Vt secundum grām firma sit promissio oī semini.* Lex scripta nō solū
 minuit promissionem puniendo, sed etiam non nisi secundum rationem debiti implet pro-
 missa: & hoc etiam solis subditis. Quo contra fides quemadmodum est dispositio hominis ad
 hoc vt deus illi promittat ita est firmatiua promissionis: ex iisdem enim res firmatur ex qui-
 bus fit. Vnde quum promissio facta abrahe fuerit ex fide, optime quadrat vt fide quoque fir-
 metur executio. Rursus quum ita fides disponat ad promissionem vt non ex debito sed ex
 gratia fuerit promissio, consequens est vt etiam adimpletio firmetur fide vt sit firma secundū
 gratiam: ac per hoc oī semini. Reddit ergo rōnem quare ex fide, tangendo hæc oīa. Dicendo
 enim vt scdm gratiam, excludit debitum. fides enim imputatur ad iustitiam secundum gratiā
 Dicendo autem firma sit, tangit actum congruum fidei. Et dicendo oī semini, comprehendit
 tam sub lege quam sine lege: vt ipsemet declarat subiungendo.

¶ Non ei qui. pro, quod. Refertur enim semen neutri generis. *Ex lege est solum: sed & ei qui.* pro,
 quod, *ex fide est Abraham qui pater est omnium nostrum.* scilicet credentium.

¶ Sicut scriptum est. Genesis. xvii. *Quia patrem multarum gentium posui te.* Verba hæc sunt dei ad a-
 braham, scripta ibidem. *Ante deum cui credidisti.* pro, coram deo cui credidit. Non sunt verba hæc
 sumpta ex Genesi, sed sunt adiecta à Paulo ad exponendum quali paternitate deus posuit abra-
 ham patrem multarum gentium. exponit siquidem q̄ non paternitate carnali quæ est coram
 hominibus, sed paternitate spiritali quæ est coram deo cui ipse Abraham credidit, positus est
 pater multarum gentium. Hæc est enim paternitas qua abraham est pater omnium creden-
 tium. ¶ Q V I uiuificat mortuos, & uocat ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt. Si verbum verbo red-
 dendum est, legendum esset. & vocat non entia tanquam entia. Primū horum duorū (scilicet
 qui uiuificat mortuos) miraculum significat rei gestæ: quoniam tunc uiuificauit ad generandū

- F** tam mortuum corpus abrahe quam mortuam matricem Sarę. hoc enim fuit quum deus dixit, patrem multarum gentium constitui te. Alterum verò (s. & vocat non entia tanq̃ entia) ad promissos filios multarum gentiũ spectat. Inter eos enim qdam futuri erant filii scđm carnem, quidam verò non: & tamen Deus vocat non entia tanquam etiam, vocat nō filios abrahe tanq̃ filios abrahe: vt in hoc ipso significetur paternitas spiritualis. *Qui contra spem in spem credidit.* Græci textus non omnino concordant in verbis: verum tamen sensus in idem redit, legendo. Qui præter spem in spe credidit ut fieret pater multarum gentium. ¶ Significatur enim ad litteram q̃ præter spem naturę credidit se fore patrem multarum gentium in spe diuinę promissionis. Vbi occurrit quæstio quonam pacto Paulus nunc dixit Abraham patrē omnium nostrum quia pater multarum gentium positus est, loquens proculdubio de paternitate spūali, modo autem eundem abraham dicit fore patrem multarum gentium mediāte generatiōe
- G** carnali. nam proculdubio de generatione carnali loquitur, quum dicit q̃ præter spem in spe credidit: imo & exp̃sse subiungit de mortuis corpore eius & vulua Sarę. Solutio est q̃ abrahę paternitas spūalis ad implenda præcipuę erat per fidem christi: christus autem secūdam carnalem generationem promissus erat filius abrahe per Isaac, & propterea ad paternitatē spūalem abrahe exacta est fides carnalis generationis christi ex abraham per Isaac. Vnde hæc duo non sibi inuicem aduersantur, sed magis coherent: vt ex hoc quod sperabat generando filium se futurum patrem multarum gentium, intelligamus quod sperauit generando christum se fore patrem oīm credentium. *Secundum q̃ dictum est ei.* Superfluit ei, applicat apostolus ad spem abrahe quum nonagintanouem esset annorum ea quę longe ante fuerant reuelata eidem. Et ad hoc significandum dicit scđm quod dictum est: hoc est secundum quod dictum fuerat præterito tempore. *Sic erit semen tuum.* Hęc verba fuerunt dicta ā deo abrahe ca. xv. præmittente, su
- H** spice cælum & numera stellas si potes. his enim dictis subiunxit, sic erit semē tuum scilicet innumerabile ad similitudinem stellarum. *Sicut stelle cæli & arena maris.* Hęc sex dictiōes supfluę sunt. *Et non infirmatus est in fide.* Superfluunt verbum est & præpositio in. *Nec considerauit.* Continuanda est oratio. Et non legendum nec, sed non. ita quod textus est. Et non infirmatus fide, nō considerauit corpus suum emortuum quum iam fere centum esset annorum, & emortuam vuluam Sarę. Sententia est clara legenti historiam scriptam. Gen. 17. & 18. & intelligēti q̃ est sermo de mortuo quo ad generandum, & q̃ noīe vuluę non pudibundum muliebre sed quę ā medicis vocatur matrix intelligitur. ¶ At si obiiciatur contra hæc Pauli verba, non considerauit emortuum corpus & c. q̃ Abraham considerauit hæc, nam scriptum est Gen. 17. q̃ abraham audita promissione filii ex Sara cecidit super faciem suam & risit, & dixit in corde suo, nunquid centenario nascetur filius & Sara nonagenaria pariet? In quibus verbis apparet abraham minus credidisse considerando hæc. ¶ Solutio est q̃ abraham ab initio illius reuelationis non perceperat esse reuelationem assertiuam: & propterea contulit secum (reuerenter tamen) impedimenta naturę tã in se quā in Sara. cōtulit autem nō minus credendo aut dubitando de promissione dei, sed percontando sensum diuinorum verborum an vere ad significandum hoc quod sonabant dicta essent. Cuius signum est q̃ subiūgit scriptura deum postea dixisse, vere Sara vxor tua pariet tibi filium. & tunc abraham nō cōsiderauit vt dicit apostolus & c. Ita q̃ verba apostoli referēda sunt ad tēpus cōpletę reuelationis. *In re promissione.* pro, in promissione. seu ad promissionem. *Etiam dei non hæsitauit diffidentia.* Ex subiunctis verbis, ideo & reputatum est illi ad iustitiam habetur qđ hic est sermo de pmissione scripta Gen. 15. quando dictum est ei. sic erit semen tuū. & credidit Abraham deo & reputatum est ei ad iustitiam. Postquā enim cōmendauit fidem abrahe absq; aliqua vacillatiōe quum. 99. esset annorum, commendat modo fidem abrahe etiam absq; vacillatione, quum longe prius fuerat ei facta promissio quod semen eius foret innumerabile sicut multitudo stellarum. Et adiunxit hanc cōmendationem, ne forte cōmendatio posterioris fidei interpretaretur minoratio prioris fidei: præsertim quia posteriōrē fidem cōmendauerat, recolēdo priorem reuelationē. ad excludendā itaq; hanc sinistram interpretationem, cōmendat magis fidem abrahe in prima pmissione seminis eius innumerabilis. vnde & plus dicit subiungendo. *Sed confortatus est fide.* Ibi dixerat non infirmatus fide: hic dicit cōfortatum fide. *Dans Gloriam deo.* Ipsum credere deo, est dare gloriam deo tanquam veraci & potenti adimplere. *Plenissime sciens.* pro, certus factus. seu certificatus, q̃ quęcūq; promissi deus potens est facere. Et insinuatur per hoc quod visio hæc non fuit simplex visio, sed cum effectu certificationis potentię supernaturalis dei specialiter ad adimplendam illam promissionem. Abraham siquidē ante illam visionem certus erat de potentia dei supernaturali in genere: sed

tunc certior est effectus in specie de supernaturali potētia dei respectu illius promissionis adimplendæ. Ideo & reputatum est illi ad iustitiā. Nō est autē scriptū tantū propter ipsum, q̄ imputatū est illi ad iustitiā, sed & propter nos, quibus imputabitur credentibus in eū qui suscitauit Iesum christum dñm nr̄m a mortuis. Repetit fidem similem fidei abrahæ esse non respectu cuiuscūq; crediti, sed iesu christi resuscitati à deo. Et rōnem rei creditæ subiungit. Qui traditus est propter delicta nr̄a. hoc est qui traditus est morti à deo, à seipso propter delicta nostra delenda, iā enim dictum est quod sanguis christi est p̄cium redēptionis nostræ à seruitute peccati. Et resurrexit ppter iustificationē nr̄am. nisi christus resurrexisset nō fuimus nos iustificati à peccatis nostris, quāuis mortuus fuisset & soluisset p̄ciū p nobis: quoniam nō credidissemus. Sed ex eo, quod resurrexit credimus: ac per hoc peruenit ad nos iustificatio. & propterea dicitur quod resurrexit propter iustificationē nostram: hoc est propter hoc vt perueniret ad nos iustificatio. Et aptissime imitatores fidei abrahæ imputata ad iustitiam remissionem peccati, surrogat credentes in deum per mediatorem iesum christum iustificante nos à peccatis: vt fides fidei imputatio imputationi, & iustitia iustitiæ respondeat.

CAPVT V.

Iustificati igitur ex fide. Declarata illa particula, iustitia enim dei reuelatur in eo, declaratur modo illa alia ibidem proposita: scilicet virtus seu potentia enim dei est in salutem omni credenti. tractat autem hoc vsq; ad capitulum nonū. Vnde & in principio huius capituli proponit salutem in quatuor bonis quæ habet iustificati ex fide per iesum christum, tractaturus per hæc capitula, hæc quatuor bona quæ habemus per gratiam annunciatam euangelio. in hoc etiā

manifeste apparet quod euangelium secundum rem euangelizatam potentia dei est in salutē oī credenti. *Pacem habemus.* pro, habemus, ad deum. Hoc est primum bonum ex quo constat salus iustificatorum ex fide. ex statu siquidem inimicitie ad deum, translati sunt in statum pacis ad deum: vt scilicet viuant cum deo tanquam pacem habentes: vt solent viuere hoīes apud principes ad quos habent pacem. *Per dominum nostrum Iesum Christum.* Declarat mediatorem pacis. Per quem habemus. Legēdum est habuimus: & deest coniunctio & ita quod legendum est. *Per quem & habuimus, accessum.* seu aditum. Declarat Iesum mediatorem non solum pacis iustificatorum, sed etiam accessus seu aditus in ipsam gratiam iustificationis: vt intelligamus vnum atq; eundem mediatorem in via & in termino: hoc est in accessu & in pace subsecuta.

Per fidem. pro, fide. Explicat siquidem modum accessus fuisse fide. Ita quod per Iesum vt mediatorem, fide, hoc est credendo, habuimus accessum. In gr̄am istam, scilicet iustificationis. Iam enim dictum est quod ex diuina gratia fides imputatur ad iustificationem. & propterea fide aditum habuimus in gratiam istam in iustificationis. In qua stamus. pro, steterimus. Paulus in persona iustificatorum perseverantium loquitur, connumerans se illis (vt vere erat vnus ex illis) nō absque mysterio: sed vt percipiamus quod de iustificatis similibus sibi verificatur hæc quatuor bona, & non de imperfectis quamuis iustificatis: vt hinc quilibet christianus discat quantum sibi deest iustificationis perfectæ. contemplādo enim hæc iustificatorum bona, videmus imperfectiones nostras. Et gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. Superfluit filiorum. Secundum bonum ex quo constat salus credentium quod habet iustificati, est hoc: scilicet gloriari in spe gloriæ dei. Et directē gloriatio hæc respicit cælestis patriæ gloriā, quam iustificati sperant. illa enim proprie est gloria dei quæ speratur à nobis. Ita quod hoc secundum bonum non solū comprehendit spem diuinæ gloriæ adipiscendę in cœlesti patria, sed etiam gloriationem & velut iactantiam quandam nostram in tali spe. In qua gloriatione significatur securitas assequēdi rem speratam. Non solum autem. Supple hanc gloriationem habemus.

Sed & gloriamur in tribulationibus, pro afflictionibus. Ecce tertium bonum salutis nostræ quod habent hic iustificati: scilicet gloriari in afflictionibus. Prima gloriatio est respectu futuræ in alia vita felicitatis, hæc autem est respectu præsentium malorum poenæ. Rursus prima gloriatio est ratione animæ sperantis: hæc autem est ratione corporis & reliquorum exteriorum bonorum. Insinuat siquidem apostolus per hæc quod gloriatio iustificatorum quo ad bona animæ respicit futuram gloriā: quo ad bona verò corporis respicit præsentem afflictionem. Ita quod non gloriantur de bonis corporis aut exteriorum rerum. Sed de afflictionibus tam in corpore quam in rebus. *Scientes* Manifestat vtranque gloriationem dupliciter: scilicet ex tēpore spiritus sancti & ex parte filii dei.

Manifestat autem rationem quod gloriatio vtraque non est vana, sed est bene fundata, firma & certa. Procedit verò primum declarādo, artificioso progressu inchoans ab afflictione quæ

F quę est materia secundę gloriationis: & transiens per spem quę est materia primę gloriatio-
nis: & pueniens ad charitatem dei per spiritum sanctū, quę est ratio stabiliens vtranq; gloria-
tionem. Vide singula. *Quod tribulatio. pro, afflictio, patientiam operatur.* intellige materialiter & oc-
casionaliter. afflictio enim materia est patientiæ & est occasio vt patientiæ virtus exerceatur;
sicut copia rerum est materia liberalitatis & occasio exercendę liberalitatis. *Patientia aut proba-*
tionem. vt causa effectum. Siue probatio sumatur pro experimentū facere, siue pro illius ter-
mino, qui est laudatio seu commendatio. Patientia siquidem vtrūq; efficit, nam & experimē-
tum facit animi patientis, & probatum seu laudatum reddit animum sufferentem. *Probatio ue-*
ro spem. occasionaliter confortando & augendo spem. probatus enim animus, & roboratur &
augetur in spe glorię dei. *Spes autem non confundit. pro, non pudefacit.* hoc est non afficit hoīem ve-
recundia, non facit vt pudeat hominem suę spei, ad hoc enim tendit vis progressus. nam dili-
genter intuenti, artificiose Paulus reduxit vtranque gloriationem ad spem. Et de ipsa dicit q̃
G non facit hoīem pudere, proculdubio suę spei. *Quia charitas. pro, dilectio, dei diffusa. pro, effusa,*
est in cordibus nr̃is per spiritum sanctum qui datus est nobis. Efficeret spes vt puderet nos spei quam habe-
mus de gloria, nisi haberemus firmitatem nostrę spei. Hmōi autem firmitas vt possimus asse-
qui gloriam dei, pendet ex amore dei erga nos. certum est enim quod deus potest & scit cōi-
care gloriam suam nobis: sed in hoc pendet totum an velit illam nobis: quod est amare nos
ad illam. Et propterea solidum spei fundamentum ex dilectione dei erga nos manifestat: di-
cendo quia dilectio dei. Et quoniam dilectio dei erga nos, distinguitur secundum genera bo-
norum quę nobis vult deus (alia est enim dilectio quā vult deus nobis bona naturalia, & alia
quā vult nobis bona supernaturalis gratię & beatitudinis) ideo ad differentiam dilectionis di-
uinę qua condita sunt corda nostra, subiūgit. effusa est in cordibus nostris, hoc est largiter col-
lata est secundum suos effectus & similitudinem, in cordibus nostris, in intimis aiarum no-
H strarum. Et modum effusionis subiungit: dicendo per spiritum sanctum, non per spiritū na-
turę. Et ne ambiguum quid aut opinatum suspiceris, subiungit qui datus est nobis. acceperat
siquidem Paulus (sicut & alii apostoli & iustificati perseverantes in principio ecclesię) spiritū
sanctum cum tanta donorum supernaturalium affluentia. vt. experirentur in seipsis dilectio-
nem dei effusam in propriis cordibus, tum in multis donis supernaturalibus, tū in præcipuo
dono similitudinis dilectionis dei: hoc est dilectionis eorum erga deum. Vnde patet quod pri-
mum fundamentum spei explicat dilectionem dei erga nos, large effusam in nobis per spiri-
tum sanctum habitantem in nobis. in quo clauditur reciproca dilectio nostra erga deum tā-
q̃ pars effusionis. *Vt quid enim christus quum adhuc infirmi essemus.* Dilectio interpretata vt quid, anceps
est adhuc vel etiam seu præterea. Et quod dicitur quum adhuc infirmi essemus, verbum ver-
bo reddendo, legendum est existentibus nobis infirmis. Quo fit vt varia sit textus interpreta-
I tio: dum quidam legunt, adhuc enim christus existentibus nobis infirmis. Et referunt illud
adhuc ad participium existentibus. ita quod sensus est, quia christus existentibus adhuc nobis
infirmis. alii autem legunt. præterea seu etiam seu amplius enim christus existentibus nobis
infirmis. Et est sensus præter hoc quod diximus de dilectione dei erga nos per spiritum san-
ctum, subest alia ratio: quia christus existentibus nobis infirmis &c.
Vltima dicitur dilectio hæc in hoc ultimo sensu, quum continuatur ratio rationi. quemadmo-
dum scriptores Latini vruntur præterea seu amplius seu etiam. & sensu meo satis quadrat huic
loco. addit enim ad idem rationem ex parte christi, rationi dictę ex parte spūs sancti. Clarior
tamen lectio esset si legeretur. præterea quia christus existentibus nobis infirmis: hoc est im-
K potentibus (proculdubio secundum animam) ad opera salutis. *Secundum tempus.* Dilectio interpre-
tata tempus, plus significat quam tempus. significat enim tempus opportunum: eo modo. quo
dicimus de aliquo, qui quum oportuit tum aduenit, quod venit in tempore, significantes qđ
venit tempore congruo, tempore quo oportuit. Intendit enim & significat Paulus quod chri-
stus tempore congruo, tēpore quo oportuit (ita qđ nec tardauit nec puenit) redemit nos mor-
te sua. *Pro impijs mortuus est.* Collige tres conditiones. prima est indigentia humane, significatę
per infirmitatem: secunda est congruitas temporis: & tertia est impietas hominum. Et appel-
lantur homines impii impietate versus cælestem patrem & patriam. *Vix enim pro iusto quis mori-*
tur. pro, morietur. Librat Paulus pro impiis, ex eo quod rarus inuenitur qui moriatur p iusto.
& si rarus aut nullus inuenitur qui moriatur pro iusto, consequens est vt nullus inueniatur q̃
moriatur pro impio. *Nam pro bono forsitan quis audeat. pro, audet, mori.* Vniuersus iste sermo intra
latitudinem mortis voluntarię subeundę pro altero homine, intelligendus est. ita quod dua-
bus condi-

bus cōditionibus vallatur, altera est, vt quis eligat mori, & hoc ad differentiam praeliantium p̄. A
 liantes enī nō eligunt mori, sed pugnāt vt vincant, malētes euadere si possent, altera est vt eli-
 gatur mors p̄ altero, hoc est salute alterius, propterea enim dicit q̄ rarus aut nullus est q̄ pro
 iusto moriatur, pro bono aut, hoc est pro viro, autē non solum iusto sed etiā supererogationis
 bonis p̄dito, forsitan inuenietur aliquis audens eligere mortē, verbi gratia pro saluando Elia
 forte inuentus fuisset eligens mori, sed pro saluando hoīe quocūque iusto vix inuenietur q̄
 eligeret mortē. Et in hoc cōmēdatur christus qui elegit mori, nō pro bono nec pro iusto, sed p̄
 impiis. *Commendat autem charitatem suam deus in nobis, pro, in nos. Vm rationis intentā, narrato fa-*
cto christi explicat q̄ hac etiam alia via dilectionem suam erga nos Deus cōmēdat, in pri-
ore siquidem ratione declarata est charitas dei erga nos penes intima in nobis: in hac autem
ratione declaratur penes extrinseca, qualis est mors christi. Quoniam quum adhuc peccatores essemus, B
secundum tempus christus pro nobis mortuus est. Manifesta est charitas hęc: & manifestata est amplius
ex dictis. Et superfluent illæ duæ dictiones secundum tempus. Multo igitur magis nunc iustificati in sanguine ipsius, Ecce alterum fundamentum spei, satis clare de-
 ductum in litera, ad spem enim spectat quod dicitur: *Salui erimus ab ira, hoc est à vindicta vlti-*
mi iudici. Per ipsum, Si enim quum inimici essemus, reconciliati sumus deo per mortem filij eius, multo magis reconc-
iliati, salui erimus in vita ipsius. Collige prudens lector quatuor nomina humani generis in hac ra-
 tione, appellantur siquidem infirmi, contra potentiam: impii, contra bonam voluntatem: pec-
 catores, contra rectitudinem mentis: & inimici, contra statum in quo cōditi sunt. Et multi-
 plicat argumenta, nam vbi prius argumentatus est ex contrarietate qualitatū nostrarū (pe-
 nes hęc q̄ si pro infirmis, impiis, p̄cōribus ac inimicis & c.) modo colligendo arguit ex con-
 trarietate mortis & vitę ipsius christi: q̄ si mors christi tantum valuit pro inimicis, multo ma- C
 gis vita christi qui resurrexit valebit pro iam reconciliatis ad salutem æternam quam sperant.
 Hoc est enim solidum spei nostrę fundamentum. *Non solum autē R*espectu duplicis gloriationis,
 antedictę & fundatę dicit non solum intēdens siquidem adiungere quartum bonum quod
 iustificati ex fide habent, continuat dicendo non solum autem: scilicet gloriamur in tribula-
 tionibus. *Sed & gloriamur in deo.* Tertia hęc est gloriatio, ita q̄ primum bonum proueniēs iusti-
 ficatis est pax ad deum, & huic adiungitur triplex gloriatio, prima in spe glorię dei: secunda
 in afflictionibus: & tertia in deo. Et per hęc constituuntur quatuor bona iustificatorum, per
 quę euangelium potentia dei est ad salutem efficiendam. Tantum autem differt gloriatio in
 spe glorię dei à gloriatione in deo, quantum differt gloria dei à deo, quantum distat effectus
 à causa, nam quam speram⁹ gloriā dei effectus dei est: vt pote ipsa cēlestis patrię beatitudo,
 gloriantur autē iustificati nō solum rōne speratę beatitudinis, sed rōne ipsius dei (in quo to-
 tius salutis summa consistit) qui est pro ipsis. Ex his talibus tamque magnis bonis iustificato-
 rū apparet q̄ de effectibus iustificationis non qualitercūque sed (si dicere licet) in summo Pau- D
 lus loquitur. Hi enim effectus non sunt proprie loquendo in omnibus iustificatis, vt patet: sed
 quantum est ex parte iustificationis, sunt in omnibus iustificatis stantibus (hoc est p̄seueranti-
 bus) nisi impedimentum ipsimet ponant. Propter quod significanter dixit in qua stetimus:
 vt scilicet significaret iustificatos perseuerantes, non qualitercūque sed sicut ipse Paulus & si-
 bi similes p̄seuerabant, ad hoc enim in prima persona loquitur connumerans se aliis iustificatis
 stantibus habentibus hmōi dona: vt prætactum est. *Per dominum nostrum Iesum christum, idem me-*
diator in hac vltima gloriatione describitur: quia ipse est ratio q̄ gloriemur in deo. Per quem
nunc. Tempus demonstratur noui testamenti. Reconciliationem accepimus, de statu inimicitie in sta-
tum pacis mutati. Propterea sicut per unum hominem, hic incipit tractare prædicta quatuor bona iu-
stificatorum: inchoās à pace. Vnde dicit propterea, hoc est propter hanc reconciliationē quā
accepimus faciendam reconciliationis siquidē terminus pax est. Et quum pax, significet non
actionem aut passionem, sed bonū tranquillī status, intendit apostolus describere pacē iustifi-
catorum à statu contrario (hoc est à statu peccati) & aperire iustificatos consecutos statum pa-
cis per Iesum christum à statu peccati, tali ordine. Primo enim ostendit liberatos esse à pec-
cato, deinde ab augmento peccati, postea ab extrinseca occasione augendi peccatum quę est
lex Moyfi, & demū à lege peccati, quāuis non ex parte carnis: vt sic patefaciat à cōtrario quā-
tū bonū assequitur iustificati. Declarat itaque cōmunem hoīm statum in peccato assumendo
vnā similitudinē cuius altera pars differtur, adeo q̄ videtur textus mancus, non tamē est mā-
cus: sed inchoata similitudine prosequitur hoc membrū, vsquequo resumendo hoc membrum
 explicet aliud mēbrum similitudinis, ibi, igitur sicut per vni⁹ delictū, Maneat ergo suspensum
 in

- P** in mente lectoris aduerbium sicut, quantum ad id in quo tenet similitudo: & interim aduertat eruditus lector Paulum excludere ea in quibus non tenet similitudo. Quod ut clarius penetres, similitudo intenta est inter delictum primi hominis & iustitiam christi: & antequam declarat penes quid verificetur sicut, excludit duo in quibus non verificatur sicut, & propterea mancus apparet sermo: qui in veritate non est mancus, sed suspensus propter dictas exclusiones medias. Et dixit per unum hominem (scilicet Adam) quum tamen duo fuerint homines, primi parentes scilicet Eua & adam: quia pro nihilo supputat mulierem, ut hinc intelligamus quod si adam non peccasset, quamuis Eua peccasset non fuisset propterea infectum genus humanum. *Peccatum in hunc mundum intrauit.* Superfluit hunc. Certum est quod de peccato adam est sermo. Quod quum fuerit simul actuale ac originale, utroque modo utitur illo in hoc loco Paulus, dicendo enim per unum hominem intrasse peccatum, quatenus originale est tractat: nam actuale prius per Eua, & prius per diabolum intrauerat. *Et per peccatum mors.* In Genesi clare habetur, in quacunque die comederis, morte morieris: hoc est necessitatem moriendi incurres. Et sic per peccatum secuta est poena mortis. Et ex hac poena iterum apparet quod de peccato adam quatenus originale, est sermo. nam poena mortis inflicta ei pro tota posteritate, testatur peccatum cuius est poena imputari ei & toti posteritati. *Et ita omnes homines mors pertransiit.* Non sufficit Paulo dixisse haec duo (scilicet peccatum & mortem) per unum hominem intrasse in mundum: sed ne suspicareris intrasse quidem haec in mundum sed non sparsa in omnes, adiunxit quod sic non solum intrauerunt haec in mundum sed in omnes homines. Et hoc retrogrado ordine subiungit: inchoando scilicet a morte, dum dicit, & ita in omnes homines mors pertransiit. Subsequenter vero redit ad peccatum: dicendo, *In quo omnes peccauerunt.* Dictio Graeca interpretata in, anceps est ad propter vel in. Et propterea utroque modo potest legi, vel propter quod omnes peccauerunt, vel in quo omnes peccauerunt. Et si legitur in quo, scito quod coniunctio harum dictionum in graeco parit sensum quodammodo unius adverbii seu coniunctionis. Ita quod idem est sensus legendo propter quod & in quo. Testis affertur Cicero, qui has iunctas dictiones interpretatur in eo quod. Et hic sensus aptissime quadrat contextui &, verò sensui, nam significatur mortem pertransiisse in omnes in eo quod omnes peccauerunt, hoc est propter hoc quod omnes peccauerunt. Ita quod significatur mors cōis oībus rōne peccati communis oībus: ne intelligeres mortis quidem poenam communem omnibus, peccatum autem non commune omnibus. Non sic vult intelligi Paulus: sed poenam mortis communem omnibus ratione peccati commune omnibus. *Vsq; ad legem enim.* Declarata communitate tam peccati quam mortis, subiungit diuersos status utriusque in mundo alter est ab adam usque ad Moysen: alter postea. Et quamuis utrunque statum simul patefaciat, pro quanto manifestato uno manifestatur ex consequenti alter, directe tamen & explicito modo prosequitur statum ante legem: postea autem prosequetur statum sub lege, ibi, *lex autē.*
- I** Ratio autem quare Paulus proponit non solum peccatum primi hominis sed diuersos illius status, est duplex, altera est ut hinc patefaciat per gratiam christi liberari homines non solum a peccato sed ab abundantia peccati quae fuit sub lege, altera est ut hinc occasionem habeat patefaciendi quod gratia christi sicut liberat ab abundantia peccati ita liberat a iugo legis quae est occasio augmenti peccati. Differentia itaque implicite & ex consequenti hic prelibata est duplex. & quo ad peccatum quidem differentia consistit penes imputationem & non imputationem, non penes esse. Et propterea dicit quod usque ad legem, quod comprehendit tempus primi status. *Peccatum erat in mundo.* Ita quod Moyses qui tradidit hoc peccatum in Genesi, non finxit hoc peccatum, sed erat sparsum in mundo ita ante legem sicut post legem extensum est: & in hoc non est differentia. *Peccatum autem non imputabatur quum lex non esset.* pro, peccatum autem non impunatur lege non existente. Ecce differentia ex cōi rōne legis declarata. Cōe est omni loco ac omni tempore quod non existente lege, cuius est punire, peccatum non imputatur ad poenam: & propterea habetur ista differentia in proposito quod non existente lege Moyse, peccatum quod erat in mundo commune omnibus non imputabatur ad poenam, minus dicit: quia nec cognoscebatur. adueniente autem lege Moyse, peccatum quod erat in mundo imputatum est ad poenam: declarante hoc lege, est enim sermo de imputatione humana. *Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen.* Ecce differentia quo ad mortem. Et consistit in hoc quod ab adam usque ad Moysen mors regnavit, postea vero habita est poena, ita quod mors non reputabatur poena peccati, sed velut habens regnum iure naturae in omnes, adueniente autem lege Moyse cognita & habita est poena peccati communis humano generi. *Etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinem.* pro, in similitudine, *pro euaricationis Ade.* ad clare explicandum communitatem peccati in omnibus absque exceptione tam

tam paruulorum q̄ iustorū dicit etiam in eos q̄ nō peccauerunt in similitudine p̄uaricatiōis
 adæ. Paruuli enim etsi peccatum habent, non tamen peccauerunt simili transgressionē trans- **A**
 gressioni adæ: quoniam nunquam peccauerunt actualiter. Iusti quoq; etsi peccauerunt etiam
 actualiter, non tamen peccauerunt simili transgressionē transgressioni adæ: utpote qui nunq̄
 transgressi sunt actuali peccato præceptum dei: qualis tamen fuit transgressio Adæ: nā diuinū
 præceptum sibi factum transgressus est. *Quæ est forma futuri.* Græca dictio anceps est ad futurum
 in masculino vel neutro genere: sicut & Latina. Et p̄pterea potest esse sensus duplex. alter est.
 qui est typus seu figura futuri adē, hoc est christi. inchoata siquidē est similitudo sicut per vnū
 hoīem & c. Et tenet figuratio penes hoc quod Adam fuit pater peccati & mortis, christus autē
 pater iustitiæ & vitæ. alter est. adam est typus, hoc est velut forma exemplaris, futuri pecca-
 ti: quoniam ab eo deductum est peccatum totius humani generis velut à typo exprimitur for-
 ma. Vtrunq; est verum: elige lector sensum quem vis. in vtroq; tamen sensu futurum dicitur **B**
 respectiue non ad tempus Pauli sed adæ. *Sed non sicut delictum ita & donum.* antequam (vt dictū est)
 explicet similitudinem. excludit similitudinem quo ad vtrunq; scilicet & quo ad peccatum
 & quo ad mortem. Et prima dissimilitudo consistit referendo hinc peccatum adē ad limita-
 tam poenā (scilicet mortem) inde vero referendo gratiam christi ex gratia dei ad exuberan-
 dum in donum: vt intelligamus longe dissimile esse donum per christum collatum huma-
 no generi, morti illatæ humano generi per delictum adæ: quoniam mors certa, quædam poe-
 na est, donum autem christi immensum est. Et ad hoc inferūtur causę tantæ redundantie duę.
 altera principalis scilicet gratia dei: altera instrumentalis, scilicet gratia iesu christi hominis.
 Vide singulas. Sed nō sicut delictum. Nota aduerbium sicut: quoniam dissimilitudo explica-
 tur penes modū. ita & donū: supple x̄pi. *Si enim vnus delicto multi mortui sunt.* ecce modus quo deli-
 ctum infert mortē, q. s. delictum vnus (adē) tam potens fuit q. cōstituit mortuos multos: mul- **C**
 titudinē. s. humani generis. *Multo magis.* Ecce principiū dissimilitudinis multo maiori potētia.
Gratia dei & donū. E regione mortis ponit hæc duo, gratiā dei & donū, ad cōphendēdū oīa tā ex-
 trinseca quā intrinseca beneficia diuina collata humano generi per christum. *In grā vnus hoīs*
Iesu christi. Cōtra delictū vnus hoīs (s. adē) locat gratiā vnus hoīs iesu christi: vt quanto po-
 tentior est gratia delicto, quāto excellētiore est christ⁹ adā, tāto clarior appareat dissimilitudo.
In plures. p. in multos. Nulla significatur differētia penes multitudinē hoīm: quoniam hinc & in-
 de describuntur multi. *Abundauit.* pro, exuberauit. *Et nō sicut per unum peccatum, ita & donum.* interp̄-
 res addiderūt aduerbiū & cōiunctionē. s. ita &. Et nescio quo errore legitur peccatum, pro q.
 peccauit. Legendū itaq; est sic. & non sicut per vnum qui peccauit, donū. & est sensus. & donū
 non est sicut per vnum qui peccauit. altera similitudo excluditur. Et consistit dissimilitudo **D**
 in hoc. q. peccatum adæ vnus meruit diuinum iudiciū in cōdemnationē donū autem chri-
 sti multis respōdet delictis in iustificationē. intendit enim magnificare donū christi ex hoc q.
 respōdet sufficienter innumerabili multitudinē delictorū humani generis, condemnatio autē
 adæ vnus tantum hoīs delicto responder. Vnde & dicit. *Nam iudicium quidem.* Diuinum scriptū
 in Genesi contra adam. *Ex uno.* scilicet peccante. *in condemnationem.* ibi latam.
 ¶ *Gratia.* pro, donum. supple christi. *Autem ex multis delictis.* ex multitudine delictorū humani ge-
 neris. *in iustificationem.* multitudinis hominum. *Si enim vnus delicto mors regnauit per unum.* Tanquam
 colligens vtranque dissimilitudinem ad amplius explicandum & adiungendum, format ar-
 gumentum, q. si vnus delicto mors regnauit per vnum. *Multo magis abundantiam.* pro, exuberan-
 tiam, gratiæ. proculdubio diuinę. *Et donationis & iustitię.* pro, & doni iustitię, accipientes. Dicit do-
 ni iustitię contra peccatum diffusum p̄ vnum. *in vita regnabunt.* contra regnum mortis. *Per unum*
iesum Christum. contra vnum adam. igitur sicut per vnus delictum.
 Declaratis dissimilitudinibus resumit inchoatam similitudinem vt integret illam, in oīs hoīs.
 Ecce vis similitudinis quod delictum adæ fuit delictum in omnes homines suapte natura re- **E**
 dundans, quoniam peccauit quamuis vnus. tamen vt caput naturę humanę. Quod autem di-
 cit in omnes homines, intellige puros homines, ad differētiā illius qui homo & deus simul
 est. *in condemnationem.* Vtrunque dicit, & quod delictum adæ fuit in omnes homines, & quod fuit
 in condemnationem. vt explicet amborum communitatem, scilicet delicti & condemnatio-
 nis, hoc est poenę. *Sic & per vnus iustitiā.* pro, iustificationem.
 Declarat similitudinem proportionalem, ē regione delicti vnus hominis locans iustificatio-
 nem etiam vnus proculdubio iesu christi. *in omnes homines.* Suapte natura iustificatio christi
 in cruce

F in cruce fuit in oēs hoīes: quoniam ipse est caput totius ecclesiæ à principio mundi vsque ad finem. & propterea meritum ipsius est suapte natura meritum oīm quantum ad sufficiētiā. *In iustificationem uitæ.* E regione condemnationis ponit non vitam sed iustificationem vitæ quoniam in hoc tempore per meritum xpī non consequimur vitam corporis sed iustificationē vitæ, sed iustificationem viralem etiam secundum corpus in futuro seculo. *Sicut enim per inobedientiam unius hoīs.* Explicat similitudinem à specie peccati. & quod torrens delictum ad æ noīauit, modo speciem delicti patefacit fuisse inobedientiam. Et apte inobedientia appellatur peccatum ad æ, quoniam non fuit peccatum ex obiecto seu materia. Comestio enim illa fuit non ex se mala, sed q̄a prohibita. & propterea inobedientiæ ascribitur. *Pēiores constituti sunt.* p. sumus, multi. Non solum explicat speciem delicti ad æ, sed etiam explicat modum quo delictum illud imputatur reliquis: dicendo quod sumus constituti peccatores. vt absque vlla ambiguitate intelligamus non solum pœnam peccati, sed peccatum ipsum oēs nos incurrisse per inobedientiam vnus. Vbi clarissime explicatur peccatum originale. dicendo enim q̄ per inobedientiā vnus sumus constituti pēiores, apertissime significat q̄ per illam inobedientiam concepti sumus pēiores. Dicendo siquidem constituti sumus, manifestat q̄ sine operibus nostris cōstituti sumus peccatores per illius inobedientiam: q̄ est oēs nos habere peccatum originale. *unde & commemorauit seipsum Paulus in hac multitudinē humanę.* Ita & per vnus obedientiam. Prucul dubio qua factus est obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. *iusti constituentur multi.* etiam sine propriis operibus: vt patet in baptismo. Ita q̄ sicut p hoc qđ hoīes generantur ab adam constituuntur peccatores, ita per hoc quod generantur à christo per baptismum constituuntur iusti. Et ex hac Pauli doctrina habes non solum peccatū originale cōe oībus hoībus, sed etiam iustitiam christi communem oībus hoībus: ac per hoc infantibus, alioquin potētius esset peccatum ad æ, iustitia christi: quia illud extenderet se ad infantes, & iustitia christi non se extenderet ad illos. cuius oppositum Paulus docet aperte. Et hæc nota quod baptismo infantum. *Lex autem subintrauit.* Verbum verbo reddendo legendum esset, lex autem præter aduenit. Intendit enim & significat malam conditionem aduētus legis. malam autem dico, hoc est præter intentionem. Lex siquidem quamuis sancta & ex intentione data à deo ad bonum, quo ad illum tamen effectum subiunctum (s. abundantiam pēti) aduenit præter intentionem: quoniam non ad hoc dedit eam legislator vt abundaret peccatum. Et propterea Paulus intendens tractare de lege quod ad hunc effectum, formalissime locutus est, dicens. lex autem præter aduenit. Continuatur itaque hæc particula superiori particulæ qua dictum est, vsque ad legem enim peccatum erat in mundo, ibi enim cœpit Paul⁹ tractare diuersos status peccati. s. ante legem & sub lege. & declarato ibidem statu peccati ante legem. post prosecutas dissimilitudines & similitudines peruenit ad alterum mēbrum status peccati. s. sub lege. *Vt abundaret delictum.* Ecce effectus præter intentionem, ecce status peccati sub lege. abundaret aut fructificando. delictū enim originale abundauit plus fructificando sub lege: vt inferius Paulus declarabit. *Vbi autem abundauit delictum, superabundauit & gr̃a.* Superfluit &. Ecce ratio quare apostolus tractauit diuersos status peccati: ante legem & sub lege. Quia enī tractat de pēto vt à quo per christum liberati sumus, par fuit vt monstraret quod sumus liberati & à pēto & ab augmento seu abundantia peccati. & propterea oportuit statum peccati ante legem & statum abundantie peccati sub lege patefacere: vt sicut ex statu peccati manifestauit gratiam christi, ita ex statu abundantie peccati manifestet superabundantem gratiā christi. *Vt sicut regnauit peccatum in morte.* pro, in mortem. aduerte quod in statu ante legem dixerat, regnauit mors: modo in statu sub lege: dicit regnauit peccatum in mortem. Nam tunc peccatum non cognoscebatur, & mors quasi regnans reputabatur: sub lege autem cognitis peccato & mortis pœna, non regnauit mors sed ex istimata est pœna. regnauit tamen peccatū: quia abundauit peccatum. & regnauit in mortem: quia regnauit ad multiplicandam mortem, adiungendo mortem animę morti corporis. *ita & gr̃a regnet per iustitiam.* E regione ad regnum peccati abundantis sub lege locat gratiam contra legem & iustitiam contra peccatum. vt etiam intelligas non sic abundare gratiam vt excludat iustitiam: sed sic vt regnet in hoībus noui testamenti per iustitiam fidei, in uitam æternam. Hinc apparet quod intendit æternam mortem quum dixit regnauit peccatum in mortem. non enim gratia regnat in perpetuitatem præsentis vitę, sed in vitam illam quę ex se est æterna. *Per iesum Christum.* Ecce mediator per quem superabundat gratia & regnat in vitam æternam.

Quid

Quid ergo dicemus. Duo simul officia exercet Paulus. Nam & efficaciam doni Christi respectu peccati quamuis abundantis explicat: & sollicitus est ad excludendam calumniam impotentium ei q̄ doceret facienda mala vt venirent bona. vnde & hinc occasionem accipit continuandi textum. Dixerat enim quod vbi abundauit delictum, superabundauit gratia & poterat quispiam ex hoc bono fructu & fine (scilicet vt abundaret gratia) licentiam accipere multiplicandi peccata vt abundaret gratia. Hanc ira que licentiam excludens, subdit quid ergo dicemus. *Manebimus in peccato ut gratia abundet?* Hec est licentia. Vbi nota q̄ manere in peccato & multiplicare peccatum, pro eodem vitur quoniam mutuo se inferunt. Pater autem q̄ pro eodem vitur: quoniam quod prius dixerat abundare peccatum, modo appellat manere in peccato. & hinc habes q̄ hæc duo inuicem se inferunt. Absit. Horrentis est. *Qui enim. Superfluit enim. Mortui sumus peccato.* Datus casus est peccato, tam hic quam inferius vbi millies repetitur similis sermo variis verbis. Rationem reddit duplicem ex ipsa abundantia gratiæ q̄ non est manendum in peccato. Ita q̄ intendit patefacere q̄ repugnat rationi seu causæ abundantia gratiæ manere in peccato. Propter q̄ assumit duos effectus abundantis gratiæ cū suis causis: ex quibus format duas rationes. Alter est q̄ nos mortui sumus peccato. Et penes hunc effectū primo procedit: intendens q̄ sicut Christus mortuus est vitæ mortali & c. Ita percipiētes abundantem gratiā ex morte Christi, mortui sunt peccato. Mortuus enim alicui, non viuit amplius illi, non sentit illi, non fructificat illi: ac per hoc mortui peccato dicuntur & sunt qui nō fructificant p̄tō, qui vita subiecta rationi nō viuunt p̄tō. *Quomodo adhuc uiuimus in illo?* Optimū argumētū cōsequēter ad mortē. Sicut enim mortuus nō redit ad vitam pristinam, ita mortuus peccato nō debet amplius viuere peccato: alioquin nō vere mortuus est aut non vere officium mortui exequitur. ¶ *An ignoratis fratres. Superfluit fratres.* Declarat assumptum. s. quod mortui sumus peccato. *Quod quicumque baptizati sumus in Christum Iesum.* Ad differentiam baptismi Ioannis dicit in Christum Iesum. Et affert baptismum ad pbandum quod mortui sumus peccato: vt intelligam usin baptismo conferri abundantia gratiæ tantam vt moriamur peccato. In mortem ipsius baptizati sumus? Græcus textus æceps est tam hic q̄ inferius ad in morte vel in mortem. Sed hic nihil refert: quoniam & in similitudine mortis Christi & in virtute mortis Christi baptizati sumus. *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in morte.* seu mortem. Ex sepultura declarat mortem, ex ritu baptizandi: quia scilicet qui baptizatur sub aqua ponitur: ac per hoc similitudinem gerit eius qui sepelitur, qui sub terra ponitur. Quia itaq̄ sepeliri nō est nisi mortuorum, ex hoc ipso q̄ in baptismo sepelimur assimilamur Christi sepulcro, seu quum sepultus est. Hoc enim significat cōsepulti enī sumus cū illo per baptismum. Quod autem addit in morte seu mortem, vel similitudinem explicat q̄ sepulti sumus tanq̄ cōmortui: vel vī baptismū explicat q̄ est in mortē peccato, hoc est q̄ facit nos mortuos peccato. Quem sensum accusatiuus casus sonat. s. in mortem. vt intelligamus baptismum non præsupponere nos mortuos peccato, sed efficere nos mortuos peccato: & in hoc esse dissimilitudinem inter mortem & sepulturā, nostrā & mortē & sepulturā christi. Christus enim prius mortuus est & deinde sepultus: nos autem dum baptizamur in morte christi, sepelimur in mortem: hoc est dum sepelimur reddimur mortui peccato. Et hic videtur sensus directe intentus à paulo. ¶ *Vt quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam patris.* Declarato modo quo mortui sumus peccato, declarat sequelam debiti non viuendi post hac in peccato. Declarat autem prosequendo assimilationem ad christū. vt quomodo christus ex sepulcro surrexit non ad pristina vitæ cōditiones, sed per gloriā patris: hoc est per gloriosam & ad gloriosā vitam, prior enī vita christi fuit vita per infirmitatē carnis inter ignominias & vilitates multas: de sepulcro autem surrexit, hoc est ad vitam venit, nō per infirmitatē carnis exigendā sed per patriæ gloriam perseueraturam. Tangendo enim causam, describit cōditiones vitæ gloriosæ. Ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Vita christi gloriosa in quam surrexit, noua vita fuit. Et propterea paulus non dicit ita & in gloriosa vita ambulemus: sed sobrie moderatus est similitudinem non quo ad gloriam sed quo ad nouitatem imitandā vt qui non possumus imitari gloriam vitæ christi imitemur nouitatem. ¶ *Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius.* Ordo literæ est. si enim facti sumus complantati similitudinis mortis eius. Et complantati non est participium, sed vim habet nominis verbalis. Et intendit paulus aperire facultatē eius quod immediate dixerat, in nouitate vitæ ambulemus. Et quoniā ambulare in vita noua, profi-

- F**ua, proficere est invita gratiæ, ideo nouā metaphorā assumpsit significantē huiusmodi profectum. Assumpsit autem metaphoram cōplātatarum arborum: tanquā mors Christi sit vna arbor & eiusdem resurrectio sit altera arbor. Et intendit ac dicit q̄ si facti sumus tanquam cōplantati Christo mortuo, erimus simul complantati Christo resurgenti. Et quoniam cōplantationis similitudo si ad complantationem proprie spectetur minus congruit pposito (nam ex hoc q̄ vna arbor simul plantatur alteri, vim ex altera non trahit) ideo complantatio p in-sitione hic posita intelligitur. Transfertur enim apud Græcos vocabulum hoc ad significādū in-sitionem, ea ratione quia quod insitum est arbori alteri complantatum est illi, pro quāto in eandem coit plantam. In cuius sensus signum non dicit complantati cum morte. Et q̄tū ad sensum recte interpretati sunt qui pro cōplantati dixerunt insititii. Est enim sensus q̄ si sum⁹ facti insititii assimilatione ad mortem Christi erimus quoque insititii assimilatione ad resurrectionem eius: si habemus vim ex morte eius velut insiti, habebimus quoq; vim ex resurrectione eius, sicut ramus insitus vim habet à planta cui est insitus. *Simul & resurrectionis erimus.* Supple similitudini cōplantati. Et hæc cōplātatio est illa q̄ facultatē nobis p̄bet ābulandi in nouitate vite: quoniam p̄bet facultatē proficiēdi. Cōplantatio enim resurrectioni Christi, vī trahit ex Christi resurrectione ad vitam similem noue vite Christi. *Hoc scientes quia.* pro, q̄, *uetus homo noster.* Prima ratio nō manendi in p̄tō vt abundet gratia, sumpta est ex hoc effectu abundantis gratiæ q̄ nos mortui sumus peccato. hæc autem secunda ratio sumitur ex parte eorum q̄ sunt peccati. Et bene nota q̄ non dicō ex parte peccati, sed ex parte eorum quæ sunt peccati: qualia sunt cōsequentia ad peccatū, siue sint malę in-inationes, siue reatus, siue quouis alio nomine appellentur reliquię p̄tī. Et dicit q̄ non solum nos mortui sumus p̄tō, sed etiam vetus homo noster: hoc est reliquię p̄tī in nobis. Quicquid enim ex p̄tō illatum est nobis secundum animum, totum vnico vocabulo vetustatē paulus appellauit. Et merito: quoniam vetustas defectus est preter intentionem est, & in coordinatione mali cōtinetur: & secundū veritatem ab antiquo peccato primi parentis nobis inest. Quū itaq; dicit: vetus hō noster, animū nō secundū substantiam sed scđm vetustatē ex p̄tō cōtractam significat. *Simul crucifixus est.* Auerbiū simul refertur tū ad tēpus quo mortui sumus p̄tō, tum p̄cipue ad crucifixionē Xpi. ac si dictū fuisset, simul cū Xpo crucifixus est. nō dicit mortu⁹ est sed fix⁹ cruci est: vt itelligam⁹ q̄ quis nos mortui simus peccato, vetus tamen homo noster nō est mortuus sed est crucifixus. Et quidē q̄ nō sit mortuus experimur. vnde & inferius clamabit paulus, infelix ego homo & c. Sed est velut fixus cruci, impeditus ab operibus vetustatis. Et vt hanc cōditionem non mortis sed crucifixionis clarius explicaret, subiūgit duos fructus seu fines hui⁹ crucifixionis. alter est. *Vt destruat corpus peccati.* Quantumcunq; per baptismū mortui simus peccato secundū animā, nostrū tamen corpus remanet corpus peccati. vnde & inferius dicit, video aliā legē in mēbris meis repugnantē legi mentis meæ. Ad destruendum autem corpus nostrum nō secundū substantiam sed secundū q̄ est peccati, vetus homo noster crucifixus est: hoc est diminutio & impedimentum ex cruce Christi prestitum animo nostro secundum id quod habet vetustatis, ad hoc prestitum est vt redundet ad destruendum etiam in corpore id quod est peccati. Quod fit continue subiiciendo carnem spiritui ex Christi cruce. *Vt ultra non seruiamus peccato.* Ecce alter fructus seu finis: cui subordinatur præcedens. ad hoc enim destruendum est corp⁹ peccati vt vltra non seruiamus peccato. Non dicit vt vltra non peccemus (quum hoc sit impossibile secundum præsentē statū) sed dicit vt vltra nō seruiamus peccato, tanq̄ serui domino. Et p̄ hunc finem possibile in hac vita modificauit anteriorem finē. s. destruere corpus peccati. Hoc enim videtur impossibile in præsentī statu, sicut & nō peccare. Sed destruere quantum exigitur ad hoc vt non seruiamus peccato non est impossibile: sed communicatum multis viris perfectis.
- K** *Qui enim mortuus est, iustificatus est a peccato.* Alatis duabus rationibus q̄ non est manendum in peccato vt gratia abundet, quia ratio abundantis gratiæ tam in nobis q̄ in veteri nostro homine repugnat mentioni in peccato, prosequitur modo paulus sigilatim singulas rationes, descendendo ad res ipsas. Et primo primā. ¶ Vbi aduerte q̄ prima ratio (s. ex hoc q̄ mortui sumus peccato per baptismum & c.) est ratio secundū formā sermonis, magis sonans vinculū professionis & debitum ex professione consurgens q̄ rem ipsam, nā sonat ritum baptismi in similitudinem mortis & sepulturæ Christi & huiusmodi assimilationibus: quemadmodū si dicemus profitentibus q̄ in duti sunt veste nigra, q̄ prostauerunt se pronos in terrā, & similia. Modo autē prosequitur huiusmodi mortē & vitā explicando res ipsas. Et propterea dicit. qui mortuus est, iustificat⁹ est à peccato. Ecce res baptismi, ecce res mortis. s. iustificatio à peccato. vt ex ipsa

vt ex ipsa iustificatione percepta, metaphora mortis nostrę ad similitudinem mortis christi plenius intelligatur & procedatur. *Si autem mortui sumus cum Christo.* Proportionaliter intellige; illum mortuum vitę prioris, nos mortuos peccato. *Credimus.* Quod prius dixerat debitum ex suscepto baptismo; modo explicat futurum ex gratia christi. Et propterea dicit credimus, iam iustificati & mortui cum christo indubitanter confidimus. *Quia.* pro, quod, & uiuimus cum illo, vita gratię. Et dicit uiuimus cum christo, quamuis in cęlis existente: quoniam cōfidimus quod vita nostra hic conuersatio erit cęlestis. Et nihominus sicut mori cum christo, est imitari mortem eius, ita uiuere cum christo est imitari nouitatem vitę eius. Et rursus sicut mori cum christo, est inniti morti christi, ita uiuere cum christo est innitiuitę christi, quauit & regnat. *¶ Scientes quod christus.* Prosequendo explicat conditiones nouę vitę imitandę. *Resurgens, pro, excitatus, ex mortuis.* Christus enim non resurgit sed resurrexit. *Iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur.* Interpres eandem dictionem varię interpretatus est. Vtrobique enim in textu Gręco habetur idem. pręter hoc quod pręsens mutatum est in futurum. Legendum itaque est. Non amplius moritur, mors illi non amplius dominatur. Et excludit ā christo excitato ā mortuis duo, scilicet actualem mortem & dominium mortis in eum. Et non sufficit excludere mortem, quoniam commune erit omnibus hominibus post iudicium vniuersale non amplius mori, sed non erit communis omnibus exemptio ā dominio mortis. Dominabitur enim mors tūc in omnibus illis qui pœnas continue dabunt, & nunquam morientur. Ad excludendum omnem itaque possibilem pœnalitatem adiunctum est. mors illi non amplius dominatur. sunt enim pœnalitates de dominio mortis. *¶ Quid enim mortuū est.* Declarat ex causis pœnalis mortis & vitę christi condiciones dictas. Et primo ex causa mortis: quia quod mortuus est christus. *Peccato mortuus est semel.* hoc est peccato tollendo sufficit mortuum esse semel. Vbi simul tangit causam mortis christi fuisse tollere peccatum, & sufficere ad tollendum peccatum quod semel sit mortuus. Et hoc non aliter probauit: quoniam hinc sufficientia mortis christi, inde imbecillitate peccati notoriis existentibus, per se notum est velut ex terminis quod sufficit semel mortuum esse. In idem autem redit sensus quamuis non ita clare) si legatur in neutro genere. quod enim mortuum est. scilicet in christo peccato mortuum est semel. Vtramque siquidem lectionē textus Gręcus admittit. *Quod autem uiuit uiuit eo.* Hinc apparet punctandū esse vt punctauimus. nam sicut dicit quod autem uiuit, ita ante dixit quod enim mortuus est: & quemadmodum modo subiungit uiuit deo, ita tunc subiunxit peccato mortuus est. E regione peccati causę mortis christi, locat deum causam vitę nouę in quā christus reuixit: vt intelligamus ratione ab oppositis q̄ christus mortuus est consone ad peccatū moriendo semel, & similiter uiuit consone ad deum uiuendo semper. Deus enim quantum ex se est, indeficiens author, finis & ratio vitę: ac per hoc qui uiuit deo, indeficientem rationem vitę habet. Quo contra qui moritur ad tollendum peccatum, eo ipso q̄ peccatum abstulit, nulla habet rationem iterum moriendi. *Ita & uos existimate.* Vnico aduerbio similitudinis complectitur omnia supradicta de christo tam mortuo q̄ excitato ā mortuis. *Vosipsum mortuos quidem esse peccato.* Non sufficit esse mortuū peccato, sed oportet reputare se mortuum esse peccato, oportet ita se habere in vita & actionibus suis tanquam reputātem se mortuum peccato. Ita q̄ huiusmodi existimatio nūc speculatiua sed practica sit. perinde ac si dictū fuisset. Existimate in vita, moribus & vniuersis actibus vestris vosipsum mortuos esse peccato, ita (hoc est sicut) christus mortuus est semel sine reditu ad mortem, sine mortis domino. *uiuentes autem deo.* indefinenter quęcunq; sunt vestrę vitę exercentes propter deum, ad honorem diuini nominis &c. *In Christo IESU.* Deest, domino nostro. hoc est innitentes nō propriis viribus sed meritis ac pręsidio christi IESU domini nostri, cui cur est de nobis.

Non ergo regnet peccatum. Prosequitur spectantia ad secundum rationem de crucifixi nostro veteri homine. Et quoniam dixerat q̄ abundante sub lege peccato regnauit peccatum, e regione modo dicit q̄ crucifixo veteri nostro homine (quod est diminuta ratione peccati hinc & inde existentibus nobis mortuis peccato) consequens est sic vos habere vt nō regnet peccatum. Non dicit vt non sit peccatum, sed vt non regnet peccatū, vt nō teneat principatum & dominum. *In uestro mortali corpore ut obediat concupiscentis eius.* Desunt duę dictiones. Legendum est, vt obediat ei in concupiscentiis eius. et pronomen ei fœmini est generis in Gręco: hoc est refertur ad peccatum. pronomē autem eius neutri & generis: & refertur ad corpus. Dixerat superius, vetus noster hō crucifixus est vt destruat corpus peccati vt ultra nō seruiamus peccato: explicat modo corpus peccati esse corpus mortale, & seruire peccato, CC ii esse

- F** esse seruire peccato secundū concupiscentias corporis. Et sicut ibi ita & hic modificādo adiūgit, vt obediatis & c. exigit enim vt peccatum nō regnet in corpore mortali, nō totaliter excludendo à regno (quum hoc sit impossibile in hac vita) sed sic excludendo à regno vt subtrahatur obedientia peccato secundū concupiscentias corporis. Obedientia enim seruitutis est species. At si apertius dixisset, Nō exigo exterminari regnum peccati à corpore vestro, sed exigo subtrahi ei obedientiam voluntariam. s. obsecutionem in concupiscentiis corporis, vt quis corpus peccati concupiscat, vos tamen non obediatis p̄tō in huiusmodi concupiscentiis. vbi apte vtrumque cōiungit. s. concupiscentias corporis & peccatū: vt intelligamus pro tāto esse malum obedire concupiscentiis corporis, pro quāto sunt velut p̄cepta peccati. Et hoc ad differētiā earundem affectionum quatenus sunt naturales. *Neque exhibeatis*. pro, exhibete, *membra vestra*. Obedire actus est interior voluntatis: exhibere autem membra, actus est exterioris executionis. Vtrumque paulus prohibens adiungit. *neque exhibete membra vestra. Arma iniquitatis*
- G** peccato. Peccatum (vt pote ex se inualidum & impotens) eget vt armetur ad exercendas iniquitates. armatur autem quum mēbra quæ ad naturæ officia cōdita sunt transferuntur in obsequium peccati. Hoc est enim ipsa membra fieri arma peccati, reddentia ipsum validum & bellicosum. Et adiungit iniquitatis ad explicandam iniustitiā exhibitionis, exhibere enī arma iniquitatis, ex suo genere est iniustum. ¶ *Sed exhibete uos deo tanquam ex mortuis uiuentes, & membra vestra arma iustitiæ deo.* Iuxta duo quæ dixerat (scilicet vos & membra vestra) respectu peccati, ambo repetit exhibenda deo. *Peccatum enim uobis non dominabitur.* Vide disparitatem peccati relati ad mortale corpus nostrum, vel relati ad nos. De peccato enim relato ad corpus mortale, monuit nos vt studeamus ne regnet in nostro mortali corpore sic vt obediamus ei in concupiscentiis corporis: de peccato vero relato ad nos, baptizatos & c. Afferit quod non dominabitur nobis. nec solum afferit, sed pro ratione affert p̄moniti studiū. significante hoc coniunctiōe enim.
- H** Ita quod ex hoc quod peccatum non dominabitur vobis, facultas studendi vt peccatum nō regnet in vestro mortali corpore sic & c. significatur. Hanc autem assertionē (scilicet quod peccatum non dominabitur vobis) probat subiungendo.
- ¶ *Non enim sub lege estis, sed sub gratia.* Quadrat hęc ratio sententiæ quam supra dixit quod sub lege regnavit peccatum. ex opposito enim sequitur quod non sub lege careat dominio peccatū. Et quoniā clare paulus vtitur lege cōtra gratiam, & esse sub lege vt opponitur ad esse sub gratia, aduerte primū quod appellatione legi s. intelligitur lex Moyfi: vt patet ex eo quod subdit legem dicere nō concupisces. lex autem Moyfi nō secundum partem (puta p̄cepta cærimonialia aut iudicialia) sed integra, includendo etiam moralia. vt conuincunt dicta verba, nō cōcupisces. constat siquidem morale esse hoc negatiuum legis p̄ceptum. Aduerte secūdo differētiā inter esse sub lege, & debitum seruandi aliqua quæ cōtinantur in lege: quoniam valde distant inter se. nam esse sub lege est esse subditum legi: vt patet. teneri autem ad seruandum multa quæ continentur in lege, potest aliunde ortum vinculumque habere. Et stat cum abso-lutione seu libertate à lege: vt patet de Gentilibus. qui tenebantur ad seruandum moralia (honorare patrem tuum, Non occides, Non concupisces & c. non ex eo quod subiecti essent legi Moyfi in qua hęc p̄cepta cōtinantur, sed aliunde, scilicet ex regula naturalis rationis exigēte hęc. Paulus non dicit, non tenemini ad quæcunque continentur in lege, sed dicit non estis sub lege: vt intelligamus nos baptizatos absolutos quidē à subiectione legis Moyfi, nō tamen propterea liberos à vinculo seruandi multa quæ continentur in lege. nam & sumus obligati tū quo ad culpam & offensam dei: tum quo ad pœnam & reatum eterne damnationis. ¶ Aduerte tertio quod esse sub lege vt opponitur ad esse sub gratia, est nomē status legalis: qui integratur ex tribus cōditionibus. prima est subiectio hominis legi Mosaicæ. Secunda est negatio diuine gratiæ adiutricis: pro quanto lex precipiebat sed per sua opera quæcunque non afferebat gratiam adiutricem: vt patet ex dictis superius à Paulo, quod ex operibus legis nemo iustificatus est. Tertia hinc consequens est quod homo sub lege relinquebatur sibi ipsi: vt pote non ad iurus interno dono diuine gratiæ. ¶ Nec per hęc intelligas nouitū quod Iudei ante Christi aduentum sub lege existentes caruerint gratia, quoniam hoc non dicimus: sed intellige q̄ ex illo statu nō habebant gratiā: sed habebant gratiam qui illam habebāt, ex participatione status noui reuelandi per Christum. participabant autem statum noui testamenti fide & deuotione ad meditatorem Dei & hominum Mesiam. Et patent nihilominus due vltimę cōditiones: quæ cum explicantur vocabulo esse sub lege, ex ipsa oppositione ad esse sub gratia. constat nāq; quod esse sub gratia, nomen est status hominum sub diuine gratiæ vmbra protectione ac dono

dono quo intus uiuimus spirituali uita. Et ex hoc ipso quod opponitur ad esse sub lege, mon-
 stratur negationem gratiæ sub lege. Vnde iungendo hæc duo (scilicet non estis sub lege sed sub
 gratia) & significatur statim exemptus à legis iugo diuina fultus gratia, & ratio redditur quare
 peccatum uobis non dominabitur: quia scilicet non estis in statu abundantis peccati, negati-
 onis gratiæ, uobis ipsis relictis, sed in statu protectionis ac doni diuinæ gratiæ. Hinc enim fit ut
 peccatum non habeat dominium super nos, super uoluntarias vires & actiones nostras. *Quid
 ergo peccabimus quoniam non sumus sub lege sed sub gratia?* Duo bona ex christi gratia respectu legis col-
 lata nobis dixerat. Alterum est abundantia gratiæ: alterum exemptio à lege. Et respectu primi
 mouerat & soluerat quæstionem, nunquid manebimus in peccato ut abundet gratia? modo
 mouet quæstionem similem respectu secundi, nunquid peccabimus quia exempti sumus à le-
 ge. Significanter autem dicit peccabimus, & non dicit transgrediemur præcepta legis. Solu-
 to enim à lege non est timenda transgressio præceptorum legis, sed cauendum est ne peccet:
 peccare siquidem est à rectitudine rationis obliquare efficere actiones. Vt hinc intelligamus quod
 de iis quæ sunt secundum se peccata loquitur: qualia sunt mala moraliter. et est ratio quæstio-
 nis, ne quispiam intelligeret licitum esse baptizatis in christo iesu operari mala moralia ex
 eo quod non sunt sub lege. Absit. Responsio horrentis est. ¶ *An nescitis quoniam.* pro, quod, cui exhi-
 betis uos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obedistis. Rationem responsionis reddit. et consistit in
 hoc quod peccare reducit hominem in seruitutem peccati, recte autem uiuere ducit in serui-
 tutem iustitiæ & dei. ut hinc intelligamus quod exemptio à lege per donum christi contra-
 riatur peccato & ediuerso: recte autem uiuere, consonat exemptioni à lege & ediuerso. Inchoat
 itaque uelut à communi conditione actionum nostrarum uoluntariarum: quod scilicet cui homo
 se subiicit obediendo, in illius emergit seruum. Et specificans in utroque genere subdit. *Siue pec-
 cati ad mortem, siue obediens.* pro, obediens, ad iustitiam? Vbi disparitas nonnulla interuenit: quo-
 niam in genere malorum nominantur duo, scilicet peccatum, & poena peccati mors. in genere uero
 bonorum est regione peccati locatur obediens: est regione uero mortis non locatur præmiu-
 ite, sed iustitia. Et apte quidem peccatum opponitur obedientia (quoniam peccatum obediens est iobediens
 aliqua) morti uero opponitur iustitia: ut intelligamus quod non de morte corporis sed de morte a-
 nimæ est sermo (morti siquidem animæ opponitur uita iustitiæ) & perpendamus quod actualis
 peccati poena est mors animæ: quemadmodum ex opposito, actualis obedientiæ præmium præ-
 sens & animam uiuere uita iustitiæ. Stat ergo uis assumptæ huius propositionis in hoc: quod
 si homo semetipsum exhibet ad obediendum peccato, ex hoc ipso fit seruus peccati ad mortem:
 & similiter si exhibet se ad obediendum (hoc est ad obsequendum) Deo, ex hoc ipso fit seruus
 obedientiæ ad iustitiam. *Gratias.* pro, gratia, autem Deo. Subsumit minorem quo ad ipsos quibus
 scribit Romanos: dicendo, gratia autem deo, supple sit seu debetur. gratia enim pro gratiarum
 actione sumitur. ubi tota quod quum maiorem huius argumenti proposuisset absolute minorem
 subsumit addendo gratiarum actiones Deo: ut intelligamus non ex propriis studio ac uiribus
 sed ex dono Dei illos obedisse secundum formam euangelicam: iuxta illud osæ. xiii. perditio
 tua ex te, salus autem ex me. *Quod fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde.* Non est materia gra-
 tiarum actionis quod fuistis serui peccati, absolute, sed iunctum cum sequenti obedientia: hoc
 est quod translatus estis de seruitute peccati, obediendo non fide sed ex corde. In eam formam doctri-
 ne. hoc est secundum eam formam doctrinæ. In quam traditi estis. Græcus sermo hunc modum
 loquendi admittit, Latinis ineptum: sed ratione mysterii immutatum. Significatur enim quod
 non tam euangelicæ doctrinæ forma tradita est hominibus quam homines traditi sunt formæ do-
 ctrinæ euangelicæ ut euangelicæ doctrinæ formatio principatum ac dominium in homines ob-
 tinere significetur, & non ediuerso. *Liberati autem a peccato serui facti estis iustitiæ.* Et est casus dati-
 ui iustitiæ. Iuxta duo assumpta in maiore (scilicet actionem & statum consequentem) duo simi-
 liter subsumpsit. primo actionem, obedistis in eam formam & c. modo consequentem ad hu-
 iusmodi obedientiam, scilicet exemptionis à peccato & seruitutis seu additionis ad iustitiā.
 Ex quibus omnibus habes prudens lector quam summauimus responsionem, scilicet quod pec-
 cati reddit hominem seruum peccati, euangelicæ uero uiuere reddit hominem seruū iustitiæ.
 ¶ *Humanum dico.* Quum arctius exigendum esset officium, temporando tamen mendatum hu-
 mano more dico. ¶ *Propter infirmitatem carnis uestre.* ecce ratio moderationis. et intendit ma-
 nifestius explicare quo ducit peccatum et quo ducit euangelica obedientia. ea autem est ne-
 cessitas: subiuncte huius monitionis: ut quia superius duo mandauerat (alterum exhibete uos deo:
 alterum & membra uestra arma iustitiæ Deo postquam persecutus est primum: declarando quod
 C C iii cui uos

F cui vos exhibetis ad obediendum &c. modo prosequitur secundum. & propterea dicit. *Sicut enim exhibuistis membra uestra.* Ad executionem exteriorē quā per corporea membra fit, manifeste hoc spectat. Et dicendo sicut, monet modum proportionalem tam penes cogitationes quā affectus, studia & vigilantias, quibus vsi sunt ad exhibendum membra propria. *Seruire immunditie.* Hinc apparet quod de peccatis venereis loquitur. Et *iniquitati.* Adiungit speciei genus, augendo orationem. Et nihilominus propter specialem turpitudinem venereorum, meminit specialiter immunditiæ tanquam sit peculiaris quædam foeditas membrorum. *Ad iniquitatem.* Refertur hoc utrique prædictorum. Et est sensus, ad iniquitatem consummandam. Affectatæ siquidem immunditiæ & vniuersaliter iniquitati exhibentur membra seruitutis ad consummandam iniquitatem, vel ad iniquitatis statum incurredum. Ita proportionaliter. *Nunc baptizati & addicti iustitiæ.* Exhibete membra uestra seruire iustitiæ in sanctificationem.

G E regione tam immunditiæ quā iniquitatis locat iustitiam. E regione vero ad iniquitatem locat in sanctificationem. Fructus siquidem iustitiæ actualis quæ per membra exercetur, est sanctificatio: hoc est mundum fieri, mundus status. Monet itaque vt simili proportionaliter diligentia, studio, affectu, vigilantia &c. nunc exhibeant membra corporis ad seruendū cognitiæ iustitiæ ad executioni mandandum bona opera in sanctificationem, in mundificationem propriam, in assecutionem status mundi. de quo scriptum est, Beati mundo corde. ¶ *Qui enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ.* Et est casus dariui iustitiæ. Et est sensus quod status seruitutis peccati eximit vos à iustitia. Liber enim iustitiæ appellatur exemptus à iustitia: in quem scilicet iustitia non dominatur, & quem forte iustitia nulla frenat. Proposita nanque monitione tam humana, subiungit conditiones partium. scilicet hinc peccati, inde iustitiæ. vt innotescat quā humanum fuerit non plus exigere. Et prima conditio penes statum seruitutis describitur: secunda vero penes fructum, dicendo.

H *Quem ergo fructum habuistis tunc in illis. in quibus nunc erubescitis?* Non solum seruitus peccati eximit à iustitia sed fructum inducit annexā semper habentem penitudinem immo & turpitudinē: dicendo in quibus tunc erubescitis. Tertia autem conditio penes finē describitur, subiungēdo. *Nam finis illorum mors est.* Intellige finem illorum, non intentum ab hominibus peccantibus. sed finem ad quem suapte natura ducunt peccata. Mors enim tū animæ tum æternæ damnationis, finis est proportionatissimus peccatis. ¶ *Nunc uero liberati a peccato, serui autem facti deo, habetis fructum uestrum in sanctificationem: finem uero uitam eternam.*

Ordinate tres cōditiones oppositas E regione ponit, satis claras. Nā contra statū de quo dixerat, serui peccati liberi fuistis iustitiæ directe opponit liberati a peccato serui autē facti Deo.

I Cōtra id vero quod dixerat quod ergo fructum, opponit habetis fructum uestrum in sanctificationem. Cōtra id demum quod dixerat, nā finis illorū mors est, opponit finē vero vitā æternā. ¶ *Stipendia enim peccati mors.* Memor Paulus similitudinis præassumptæ (quum dixit) nec exhibete membra uestra arma iniquitatis peccato) meminit modo stipendii, dicēdo stipēdia enī peccati mors. Exhibentibus siquidem arma peccato, stipendia debantur a peccato. Nō recedēs ergo a membrorum officiis, & simul declarans quod dixerat finis illorum mors finem vero uestrum vitam æternam: explicat quod merces quæ a peccato reditur tanquam stipendium iis qui mambriis suis illud armant, qui mambriis suis illi militant est mors. tam animæ (quæ cōsistit in separatione animæ a deo) quā æterni cruciatus: quæ cōsistit in pœnis inferni. Et hoc de peccato actuali loquendo, nam comprehendendo etiam peccatū originale, inter stipēdia peccati est etiam mors corporis. *Gratia. pro, donum, autem Dei uita eterna.* Non dicit quod stipēdia iustitiæ vita æterna. sed donum Dei vita æterna: vt intelligamus non ex nostris meritis sed ex gratuito Dei dono assequi nos pro fine vitam æternam. Propter quod & subdit. *In Christo IESU Domino nostro.* Ecce meritum, ecce iustitia cuius stipendium est vita æterna: nobis autem est donum ratione ipsius christi IESU.

CAPVT

VII.

N Ignoratis fratres. Dixerat spiritus, nō istis sub lege: nec hoc manifestauerat, sed statim quæstionem tractauit nunquid ex hac libertate peccabimus? Tractata itaque quæstione manifestat quod assumpserat, scilicet in cōstitis sub lege. Et ad hoc manifestandum inducit regulam generalē de lege, satis notam iis qui assueti sunt viuere sub lege. ¶ *Scientibus enim legē loquor quod lex in homine dominatur quanto tempore uiuit.*

hec est regula generalis. i qua verbum uiuit accipit ad hominem vel ad legem Veruntamen

Veruntamen parui aut nihil refert ad vim sensus. nam in eundem sensum redit utraque constructio. Si enim intelligitur quanto tempore viuit lex. hoc est habet vim coactivam, verum dicitur. **A** Et similiter si intelligitur quanto tempore viuit homo, verum dicitur: dummodo intelligas devota non naturæ sed devota status. Quanto tempore enim homo viuit in statu militari, dominatur in eo lex militaris: & quanto tempore homo viuit in statu coniugali dominatur in eo lex coniugii: & sic de similibus. Hoc autem constat in diem redire cum prius dicto, quanto tempore viuit lex. Cessante siquidem statu coniugali in homine, non viuit amplius illi lex coniugii. Et quamvis hæc coincidentia vera sit, subiuncta tamen in textu asstruunt quod viuit refertur ad hominem. Nam tam in exemplo de muliere coniugata quam applicando ad principale intentum, subsumitur mutatio status hominis sub lege: secundum quam mutationem iudicat paulus exemptionem à lege. Est itaque sensus regulæ, quod lex dominatur in homine quædiu homo viuit secundum illum statum quem dirigit lex. Nam quæ sub viro est mulier, iuvene viro alligata est legi: si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri. Igitur iuvene viro, vocabitur adultera si fuerit cum alio viro: si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est à lege viri ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro. Manifestat regulam ab exemplo mulieris coniugatæ, quæ soluitur à lege ex mutatione status. & quum multa suppeterent exempla, elegit hoc paulus, quoniam iuxta hoc exemplum intendit manifestare intentum principale. Litera satis clara est. In qua interpret aliquas dictiones addidit non nociuas. ¶ Aduerte tamen caute lector quod hæc pauli verba intelliguntur regulariter: secus vero in casu. Sciebat paulus, sciunt & docti in lege moysi (quos alloquitur) quod secundum legem verum est regulariter quod mulier alligata est quanto tempore viuit vir eius: & cum hoc sciunt quod in casu libelli repudii secundum legem mulier soluta erat à lege viri etiam viuente viro. paulus enim legis regula vtitur, tacens exceptiones casuales. ¶ Itaque fratres mei, applicat ad propositum tam regulam quam exemplum. Et vos mortificati estis legi. Non vique quaque, applicat exemplum explicite. In exemplo siquidem sunt velut quatuor personæ. scilicet lex, mulier, vir eius, & vir alter cui mortuo primo iungi poterat. in hac autem applicatione lex quid est: & similiter loco mulieris sunt baptizati; loco secundum viri est Christus qui resurrexit à mortuis. sed loco primi viri insinuaturs mors, quæ subiungitur, ad fructificandum morti. Mulier enim fructificat marito. Quum itaque dicitur, & vos mortificati estis legi, non introducitur lex tamquam vir primus, sed more suo paulus proponit conclusionem intantem: dicendo quod vos baptizati mortificati estis legi Moysi. Hæc est enim conclusio ad quam tandit. Et idem est dicere vos estis mortificati legi, & dicere vos estis exempti à lege. ipsa enim mortificatio exemptio est.

Per corpus christi, non per vestra opera, sed per mortem quam sustinuit corpus christi. Mors siquidem christi reddit omnes baptizatos mortuos legi: quod est mortificare eos legi. Ut sitis alterius qui ex mortuis resurrexit. Alludit ad exemplum inductum, Sicut coniugata per mortem viri mortificatur legi coniugii, ut licite sit alterius viri, ita vos per mortem christi mortificati estis legi Moisaicæ ut sitis alterius, scilicet noui hominis qui resurrexit à mortuis. ut fructificetis. pro, ut fructificemus, Deo. Et hoc ad diem exemplum spectat. Mulier enim secundo viro iuncta illi fructificat. & sic nos fructificemus Deo. non morti. Quum enim essemus in carne. Hactenus narrauit: modo probat ex differentia inter vtrumque statum. Et quem prius appellauit statum sub lege, modo appellat statum carnalem: quoniam ut superius dixit & infra declarabit lex præteraduenit ut abundaret peccatum: & esse sub lege ut oponitur ad esse sub gratia (ut prædeclaratum est) claudit in se negationem gratiæ, & hominem sibi ipsi in sua carnalitate relictum. Nec dicendo quum enim essemus in carne, loquitur de esse substantiæ (quoniam etiam baptizati sunt in carne secundum substantiam) sed loquitur de esse in carne secundum statum: hoc est quum essemus in statu pure carnali, abque adminiculo gratiæ. talis enim erat status sub lege. passiones peccatorum. Consent multi legendum esse affectus peccatorum. Et certe confert claritati literæ. quo ad rem tamen significatam nihil refert: quoniam tam passiones quam affectus significant eas quas passiones animi dicimus: iram tristitiam, delectationem, cupiditatem & c. immoderatas. Tales enim proprie sunt passiones peccatorum, affectiones peccatorum, morbi animi, & huiusmodi. Quæ per legem erant. Si legitur affectus peccatorum, legendum consequenter est qui per legem erant. nam relatiuum non refertur ad peccata, sed ad passiones. modus autem quo affectus peccatorum erant per legem, inferius à paulo declarabitur: pro nunc autem sufficiat nosse quod modus est quia nitimur in vetitum. affectiones siquidem animi nostrivertante lege excitantur ad peccatum: & propterea describuntur esse per legem. Est enim sensus quod passiones peccatorum erant per legem excitatæ. Operabantur in membris nostris. Affectiones siquidem

F dem animi propter hoc quod cum corporali sunt mutatione, operantur intus mouēdo mēbra nostra, siue irascendo, siue timendo, siue concupiscendo &c. *Vt fructificarent morti.* hoc est vt membra nostra fructum facerent non deo sed morti. Ecce conditio status sub lege: quod scilicet ex hoc queramus in pura carne: affectiones immoderate occasione legis excitatē operabatur non solum in animis nostris sed etiam in membris nostris vt fructus proferret morti animæ & æternæ dānationis. Vbi erudite lector percipere potes rationem ex statu carnali & occasione legis. ¶ *Nunc autem.* Ecce conditio noui status per christū. Soluti sumus à lege mortis. corrupta est litera. Legendum est morientes. Ita q̄ integra litera est. *Soluti sumus a lege morientes in qua detinebamur.* Et participium morientes refertur ad soluti. Ita quod sensus est. nunc autem à lege in qua detinebamur soluti sumus morientes. ē regione eius quod dixerat quum essemus in carne, dicit nunc autem morientes: & ē regione eius quod dixerat affectus qui per legem erāt, dicit soluti sumus à lege in qua detinebamur. & intendit quod morienti es in baptismo peccato & iis quæ peccati sunt (quod fit per virtutem mortis christi) soluti sumus à lege Moyſi in qua detinebamur crescentibus passionibus. Ita ut *seruiamus in nouitate spiritus.* Non sumus soluti à lege vt licentiam carnis habeamus, sed vt seruiamus in nouitate spiritus, & dicit hoc cōtra id quod dixerat, operabantur in membris nostris ad fructificandum morti. Nec solum dicit in nouitate, sed in nouitate spiritus: vt intelligamus nouitatem spiritualem, nouitatem vitæ secundum spiritum cuius est tendere ad suprema bona. *Et non in uetustate literæ.*

Directe contra legem Moyſi dicit hoc: non detrahendo illi, sed declarando statum eius esse statum uetustatis quod est verum tum ratione uetustatis quam relinquid in homine, non conferendo gratiam: tum ratione uetustatis quam occasionaliter excitat seu auget. Vt intelligamus ex hac differentia inter nouitatem spiritus & uetustatem legis scriptæ (quæ propterea litera appellatur) repugnare statum quem adepti sumus per christū, statui sub lege: quēadmodū nouitas spiritus repugnat uetustati literæ. *Quid ergo dicemus.* Postq̄ declarauitq̄ baptizati nō sunt sub lege, ex imperfectis conditionibus status sub lege repugnātibus p̄fectis conditionibus status sub gratia, quæstionem subiungit. *Lex peccatum est?* hoc est nunquid lex mala est? Et est occasio quæstionis. tum quia dictum est quod lex præteraduenit vt abundaret peccatum. tum quia dictum est quod affectus peccatorum qui per legem erant operabantur in membris nostris ad fructificandum morti. Ex his enim apparenter prima fronte videtur quod lex est mala: & propterea mouit quæstionem ad excludendum hunc sensum.

Abſit. Horentis est. *Sed peccatum non cognoui nisi per legem.* Siue vniuersaliter de peccato siue specialiter de aliquo peccati genere (puta actus interioris) sit sermo, sensus est q̄ peccatum quatenus est offensa Dei, quatenus puniendum est à deo, non cognoui nisi per legem. Nam sine lege Moyſi (de qua est sermo, vt patet vt subiunctis) cognouerunt homines non solum homicidia & similia esse peccata, sed etiam interiores actus, vt patet in libris Philosophorum. sed non cognouerunt peccatum secundum primam rationem culpæ qua est offensa dei, nec secundū primum reatum pœnæ quo meretur eternam dānationem. Hoc enim per legem communiter cognitum est. et dico communiter ad differentiam aliquorum fidelium extra legē: qui diuinitus fuerunt instructi. et est sermo de notitia non tam speculatiue quā practice, qua illaque sunt per legem vetita cognoscimus vt non attentanda à nobis. Huiusmodi enim notitiam directe parit lex etiam quo ad illa quæ prius nota erant esse mala. Nam per legem tantum cognoscuntur vt vitanda. quia punienda. medium enim proprium legis est pœna. Lex itaque parit notitiam peccati vt vitandi, vt puniendi. ¶ *Nam concupiscentiam nesciebam.* Probat ab exemplo in vno speciali genere peccati. et affert peccatum internæ concupiscentiæ, in quo manifestius apparet vis legis notificantis. Nam nulla lex humana punit actus interiores unde dicendo nam concupiscentiam nesciebam, non intendit de ipsa concupiscentia absolute: sed de ipsa peccatum punibile, et est sermo de concupiscentia tam rei alienæ quā venerea, vt patet ex autoritate legis, subiunctæ. *Nisi lex diceret ne concupisces.* Hinc clare apparet quod de lege Moyſi loquitur, in qua scriptum est exodi, xx, hoc præceptum. *Occasione autem accepta.*

Non dicit occasione autem data (quoniam lex non dat occasionem peccandi) sed dicit occasione accepta, quia ex notitia habita per legem occasionem accepimus peccādi. *Peccatum.* ecce quis accepit occasionem. Et nomine peccati significatur fomes internus, hoc est inferior pars animi tendens ad bonum delectabile secundū sensum seu mundum. Hæc enī pars appellatur peccatum multiplici ratione. tum causaliter, vel quia est causa peccati, vel quia est affectus

effectus peccati primi parentis. tum formaliter, pro quanto est pars p̄cti originalis. hæc inq̄ pars animi appellata peccatum, est illa quæ accepit occasionem. *Per mandatum*, non vt instrumentum, non vt medium ad hoc adhibitum, sed vt per contrarium depellendum. **A** Quod vt clarius intelligas, aduerte quod quia naturale est vnicuique insurgere in suū cōtrarium ap̄ proximarum sibi (vt patet in naturalibus, calore. s. & frigore) & lex vetans cōcupiscere, est vt lut contrarium approximatū parti animi cōcupiscēti, representatur cōcupiscēti animo præceptum legis vt contrarium libertati eius: ac per hoc occasione accipit irruendi in preceptum: & sic nititur ad cōcupiscētiā vetitam per mandatam. Vbi crenere potes q̄ concupiscens animus non vitur mandato vt instrumēto aut medio ad cōcupiscendū, sed occasione cōcupiscendi accipit, tanq̄ defendens libertatem cui cōtrariatur mādātū. Et hoc ne oporteat repetere, sit dictum pro semper. *Operatum est in me omnem concupiscētiā*, omne genus concupiscētiæ. habet enim multas partes concupiscētiæ. Vnde & in exodo dicitur. nū concupisces vxorem proximi sui, non bouem, non asinum, non ancillam &c. Et est sermo de concupiscētiā aetuali. nitens enim animus pro libertate, a nullo frenatur concupiscētiā: sed quandoque q̄ prius non concupiscebatur, ægre ferens per mandatum coerceri, incipit concupiscere. **B** *¶ Sine lege enim.* Coniunctio enim cogit me ad interpretandum Pauli verbatur rōnem eius quod dictum est, scilicet q̄ peccatum occasione accepit per mandatum operandi concupiscētiā. Et propterea altius repetenda occurrunt: prænotādo q̄ paulus duas vitas & duas mortes inducit in his verbis scilicet vitam peccati, vitam meam, mortem peccati, & mortem meā. vitāq; meam & vitam peccati contrarias ponit: atq; ita ordinat vt vita mea sit mors peccati, & vita peccati sit mors mea. hæc enim clare in textu luce nt. Reddit ita que rōnem eius quod dixerat de lege Moyse ex gestis in principio humani generis. Creatis siquidem deus primis parentibus antequam mandatum daret de non comedendo fructum arboris illius vetite homo sine lege vivebat, & peccatum mortuum erat. Quod homo quidem viueret tunc vita boni moris & sine lege, ex hoc cōstat q̄ de statu eius ante factum sibi p̄ceptū est sermo. Quod verò tunc peccatum mortuum fuerit, ex eo patet q̄ pars illa inferior animi q̄ causa peccati in nobis est, & propterea peccatū appellatur, mortua erat quātum ad hoc q̄ exiret in actum peccati, erat enim velut sopita per donum iustitiæ originalis, in qua creatus est homo. Ex primo itaq; statu hominis per locum a maiori probat intentum: dicendo. sine lege enim hoc est ante mādātum aliquod positium. *Peccatum*, hoc est inferior pars animi quatenus ad peccandum est. *Mortuum erat*, velut mortuum sopitum erat per iustitiā originalem. *Ego autē.* In persona hūani generis loquitur. *Vivebam*, vita spiritus & corporis absque necessitate moriendi, vita contraria vitæ peccati. *Sine lege aliquando*, in illo primæuo statu sine lege positua etiam a deo lata. **D** *Sed quum uenisset mandatum.* In quacunque die comederis ex arbore morte morieris, hoc enim fuit lex seu mandatum legis posituæ, diuinæ tamen. *Peccatum reuixit*, Sopita pars animi ad peccandum reuixit. Nec dicit reuixit eo quod antea peccando vixerit: sed quia descripserat peccatum mortuum, nec moritur nisi quod uiuit, oportuit dicere quod reuixit, mortuum enim viuere est reuiuere. **E** *¶ Verificatur autem reuiuere sicut verificatur mortuum*, per priuationem vitæ actualis peccati, non quam habuerat sed quam habuisset. Nisi enim affuisset donum iustitiæ originalis, sensualitas hominis exisset in actum peccandi: quod est actuale viuere peccati. cuius priuatione dicitur mortuum peccatum: & cuius acquisitione modo dicitur quo reuixit. Vixit enim concupiscētiā in homine audito præcepti nomine, cur præcepit vobis deus &c. *Ego autem mortuus sum*, pro, fui. Vita siquidem peccati fuit mors mea, nam vita peccati fuit ipsum actuale peccare, quod fuit mors & animæ & corporis: quia anima mortua est spiritualiter, & corpus incurrit necessitatem moriendi. *Et inuentum est mihi mandatum*, diuinum. *Quod erat ad uitam*, animæ & corporis datum a deo. *Hoc est ad mortem*, animæ & corporis. Modus autem quo quod erat ad vitam versum est in mortem, subiungitur, vt directe applicentur dicta ad propositum. *Nam peccatum*, Hoc est inferior pars animi causa peccati. *Occasione accepta per mandatum*, Modus superius exposito. *Seduxit me.*

Ad literam deceptus est homo occasione accepta ex præcepto, inde enim incepit deceptio vnde incepit apertius libertatis, scilicet cur præcepit vobis deus. Et homo quidē seductus est in muliere, & abductus est a via recta in Adam, quam abductionem dictio interpretata seduxit proprie significat. *Et per illud occidit*, Ad literam mortem animæ & corporis intulit inferior pars animi per mandatum excludendum, velut contrarium libertati eius. **¶** Nec huic obstat quod mulier dixerit, serpens decepit me: quoniā interna deceptionis causa fuit peccatū:

- F** hoc est inferior pars animi, concupiscens delectabile. dæmon autem est causa extrinseca. Itaque: Manifestato intento (quod occasione accepta inferior pars animi vertit mandatū prohibens peccatū, ad peccandum) cōcludit respōsionem ad quæsitū, quod lex nō solum non est peccatum sed est sancta. *Lex quidem sancta.* De vniuersa Moyſi lege dicit quod est sancta: quia est dicans hoīes deo. *Et mandatum factum.* In specie singula genera præceptorum legis describit incipiens à cærimonialibus: dicendo mandatū sanctum, relationem ad deum mundam significans. *Et iustum.* quo ad iudicialia. *Et bonum.* quo ad moralia. Quod ergo bonum est mihi sanctum est mors? Prima quæstio fuerat de malo culpæ quærendo quid ergo dicemus lex peccatum est? Hęc quæstio secunda de lege, est de malo pœnæ. Mors enim tam animę quam corporis, malum pœnæ est. Quæ dicit quod ergo bonum est, tum vt de præceptis moralibus (quæ præcipue scdm se bona sunt, ac per hoc remotissima ab illatione mali) quæstionem hanc intelligamus. Tum quia ipsa ratio boni aduersatur ad efficere malum. Et est ratio quæsitū id quod supra dictum est qd per mandatū occidit me. Ne ergo quispiam intelligeret mandatū legis verum esse velut ī instrumētum occidendi mouit hanc quæstionem. *Abijt.* Horrentis est. *Sed peccatum ut appareat peccatum per bonum operatum.* pro, operans, *est mihi mortem.* Inter animum concupiscentem verita & animum cōcupiscentem illamet non verita, hoc interest. quod non veritus animus concupiscit simplici appetitione: veritus autem animus concupiscit verita non simplici appetitione, sed vt appareat liber, sed vt appareat vis eius, sed vt appareat quid ipse est. certat enim velut pro propria gloria contra mandatū restrictiū libertatis eius. Et hoc est quod Paulus dicit. sed peccatū vt appareat peccatum, hoc est pars illa animi prona ad peccādum vt appareat quid ipsa est, vt monstret se liberam, per bonum, hoc est per mādatum quantumcunque bonum depellandum tanquam contrarium suæ libertati, est operās mihi mortem. In quo apparet quod bonum nō est verum mihi in mortem: sed pronitas ad peccādum vt appareat in sua libertate, insurgit ad excludēdum bonum: & sic operatur mihi mortem. ¶ Vbi nota quod efficere mortem mihi, cōmune est pronitati ad peccatum tā sine mandato quā cum mandato: sed ad propositum Pauli erat declarare modum quo, concurrente mandato: non ipsum mandatū sed libido peccandi efficit mortem. *Vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatū.* Dictio interpretata peccans, non est participium sed adiectiuū quo lingua Latina caret. Cuius loco fingunt aliqui peccaminosum; alii interpretantur scelestius. In Græco sonat ac si diceretur in firma infirmitas. ita quod quemadmodum diceretur vt infirmitas fiat supra modum infirmat per mandatū, ita dicitur vt peccatū fiat supra modū seu per excessum, id est excessiue, habens peccatum occasione mādati. Et describitur ac declaratur per hoc ppius effectus occasionis acceptæ ex mādato: quod scilicet nō est peccare sed excessiue peccare, declarando id quod proposuerat, lex autē præteraduenit vt abundaret peccatum. *Scimus enim.* Coniunctio enim ad reddendam rationem vtriusque refertur, scilicet quod lex est bona, & quod peccatum (hoc est inferior pars animi ad peccandum prona) est qd seducit & occidit. Quod autem dicit scimus, in persona sapientum dicit. *Quia.* pro, quod, *lex spiritalis est.* Lex Moyſi lex spūalis dicitur, quia est regulatiua spiritus; hoc est superioris partis hominis. ad hoc enim tendunt præcepta moralia legis. ¶ *Ego autem carnalis sum.* Contra spiritualitatem legis, ē regione distinguit se carnalem: vt intelligamus qd quemadmodū lex tēdit ad id quod est spiritus, ita ego tendo ad id quod est carnis. Et ne sit quæstio quo sensu Paulus vtitur se quum dicit ego autem carnalis sum, subiungit. *Venditatus.* pro, venditus, *sub peccatum.* Vt hinc intelligamus quod vtitur se ex illa parte qua venditus est sub peccatum: hoc est
- K** qua seruus est peccati. Est itaque sensus qd ego secūdam inferiorem animi partē carnalis sum, ad ea quæ carnis sunt tendo. Secundū enim hanc partē animi homovelit nolit seruus est peccati: homo quantumcunque iustus. & scdm eam dicitur fomes peccati. Dicit autē vēditus: vt intelligamus hoīem non esse conditum in seruitute peccati, sed esse venditū in seruum peccati. A quo autē fuerit venditus, nō explicat: quoniā constat hoīem vendidisse seipsum vilissimo præcio cōcupiti delectabilis in primis parentibus. Qui enim facit peccatū, coipso se cōstituit seruū peccati. qd est vendi sub peccatū, referēdo ad preciū concupiti delectabilis seu vtilis propter quod homo peccat. *Quod enim operor non intelligo.* Probaturus sigillatim tria pmissa, præponit tanquam basim omniū conditiones hoīs iusti: penes hoc quod non est simplex sed cōpositus ex duobus principiis: mente scilicet & carne, spiritu & peccato, hoc est foimite. Quocirca cōiūctio enim omniū fundamētū afferri significat, in duabus conditionibus testantib⁹ hominē esse tanq̃ duos, scilicet operari præter intellectum & inobedientiam ac cōtrarietate operis ad

ris ad voluntatem. Dicēdo enim q̄ operor nō intelligo, se operari sine imperio intellectus a-
 perit: & dicendo nō enim q̄ volo ago, inobediētē se sibi volenti describit: & dicendo sed q̄ A
 odi malum hoc facio, cōtrarium se sibi odienti seu volenti testatur. Sapiēter autem Paulus ex
 actibus docet principia interna: & ex eo q̄ prāter intellectū & prāter ac cōtra volitiōes ho-
 mo multa operatur, mōstrat hoīem cōstare ex cōtra sese pugnātibz. Et nihilominus hac
 eadē particula textus vtitur Paulus ad probandum illā particulā, ego autē carnalis sum. Hoc
 enim probat ex hoc q̄ operatur prāter intellectum. Rōnalis siquidem hoīs quatenus rōnalis
 est, operatio est per intellectum. & propterea ex hoc ipso q̄ non intelligo id q̄ operor, ex hoc
 ipso q̄ operor absq; imperio intellectus: experior me esse carnalem. Nec indiget probatione
 nos operari absq; imperio intellectus: quoniā experimur in nobis multas appetitiōes animi
 multasq; cogitationes absq; imperio intellectus prouenientes & inclinationibus animi ad p-
 pria delectabilia. hoc est enim esse carnalem. Attamen Paulus probat, subiungens. Nō enim
 q̄ nolo bonū, hoc ago. Superfluit bonum. Manifestat se operari prāter intellectum, ex hoc q̄ non
 operatur secundū voluntatem. Intellectus enim mediante volūtate imperat. Sed quod odi malū, B
 illud facio. Superfluit malum. Ex vtroq; actu (s. velle & nolle) manifestat quā experimur quoti-
 die in nobis: dum sensualitas & non facit quod volumus & facit quod nolumus, variis appe-
 titiōibus. Si autem q̄ nolo illud facio. Ex hoc vltimo dicto (hoc est ex cōtrarietate operis ad velle)
 postq̄ probauit se carnalem, probat q̄ lex est spiritalis. Et scito q̄ vis mediū termini consistit
 in contrarietate volūtatis ad opus: sed procedit ex parte velle, in eo quod dicitur si autem q̄
 nolo. Ex hoc enim quod ego nolo id quod facio secūdm carnem, manifeste seq̄tur quod vo-
 luntas mea cōcors est legi: quā etiam prohibet id quod facio ego carnalis. Et p̄pterea optime
 infertur. Cōsentio legi quoniā. pro, quod, bona est. Nota artem progressus. Non dicit consentit vo-
 luntas sed consentio. postquam enim seipsum distinxit in cōtrarios (s. se intelligentē ac volē-
 tem, & se operantem) intendit locare se simpliciter & absolute in loco sui intelligētis & volē-
 tis, & excludere se simpliciter & absolute à loco sui operantis, attribuendo locum illum non
 sibi sed p̄tō in carne habitanti. Ita quod vbi hactenus tanquam confundens se vsus est se vtrū C
 que, modo distinguens ordinans & resoluens in propria principia vtitur se secundū id quod
 est non secundum id quo æger est: quod non esse, sed priuatio, sed morbus, sed peccatū. & p̄p-
 terea dicit consentio ego simpliciter & absolute. Vbi & alterum non minoris artis aduer-
 te quod vbi superius se contra legem locauerat, dicendo lex spiritalis est ego verō carnalis
 sum, modo, ex parte legis se locat dicendo consentio legi quod bona est. Simpliciter siquidē
 & absolute homo secundum id quod est consentit legi, attestatur quod lex est bona, dū vult
 contrarium eius quod caro infecta operatur: quoniam sicut hoc velle est bonum ita lex habēs
 idem velle est bona, ita quod ab intimis mentis & voluntatis testimonium perhibem⁹ quod
 lex est bona. Nunc autem iam oportet illud. Vbi probauit quod lex est bona, vbi locauit se ex parte
 legis, ne etiam locares ipsum quoque absolute ex parte carnis, separat se absolute à loco seu
 parte carnis seu sui operantis. Dicendo nunc autem, tempus iustificati hominis significat
 nunc & pronomen ego demonstrat se non secundum quid (vt superius demonstraui, quum D
 dixit ego carnalis sum) sed simpliciter & absolute, secundum id quod est, & propterea vere di-
 cit quod non ego operor illud inuoluntarium. Sed quod inhabitat in me peccatum. Ecce operans o-
 pus prāter intellectum & voluntatem. non sum ego causa inuoluntarij operis, sed peccatum
 habitans in me. Appellatur peccatum habitans, pronitas inferioris partis animi ad peccatū.
 quā peccatum dicitur & est, quia est pars originalis peccati, quē remanet etiam in baptizatis
 & iustis ac sanctis viris. Quā etsi naturalis est, pro quanto natura sensitiua naturaliter tēdit
 ad bonum sensibile (quod frequenter contrariatur bono rationali) est tamen peccati origina-
 lis pars, pro quanto destituta est freno originalis iustitiæ. ex hac enī priuatione voluntarij vo-
 luntate primi parentis, habet rōnem peccati: & remanet in baptizatis & iustis sub rōne effe-
 ctus inflicti & pœnæ peccati originalis: sicut & mortalem esse. Nec desinit appellari pecca-
 tum, vel quia est causa p̄tī, vel potius quia est ex peccato: sicut litera manu mea scripta, visita-
 to vocabulo appellatur manus mea: dicentibus omnibus de litera, ista est manus illius. Et di-
 citur inhabitans, quia ista destitutio per modum non hospitantis sed habitantis manet & per
 seuerat in nobis continue. Scio enim. & certa scientia & experimento. Probat quod immediate
 ante dixerat scilicet quod peccatum habitans, in me operatur inuoluntarium. *Quia pro, quod, non habitat in me (hoc est in carne mea) bonum.* Ex hoc quod bonū gratiæ habitās in
 spū non habitat in carne, probat quod peccatum habitans in carne operatur hmoi inuolun-
 taria. Bonum siquidem gratiæ diuinæ per baptismum inhabitat in superiori parte hoīs: non
 autem

F autē in inferiore animi parte q̄ appellatur caro. Et propterea verissime dicit se seire & experiri quod in se, hoc est in carne sua, nō habitat bonum gratiæ. Vbi clare vides quod exponit se carnalē reiiciēdo in carnē & excludēdo à se absolute se carnalē. & ex hoc qđ bonū gratiæ diuinæ nō reformat carnē sicut reformat mentē, relinquitur caro deordinata, relinquitur fomes peccati. *Nam uelle adiacet mihi.* Probat hoc vltimo dictum (.s. quod bonum non habitat i carne mea sed in mente mea) ex hoc quod uelle adiacet mihi: hoc est facultas volendi bonū est in me iustificato. *Perficere autem bonum non inuenio.* hoc est facultatem exequendi bonum spectans ad partem inferiorem, nō inuenio. Hoc est enim quod sub aliis verbis Christus dixit. spūs quidem promptus est, caro autem infirma. Et quod hoc sit verum, probat ab actionibus, vtendo superius dictis. *Non enim quod uolo bonum hoc facio. sed quod nolo malum hoc ago.* Superius hanc inobedientiam & hanc contrarietatem explicauerat sine bono & malo: modo applicat inobedientiam ad bonum & contrarietatem ad malum: quoniam ex his euidenter patet quod quauis uelle bonum & nolle malum sit in facultate mea, perficere tamen bonum & cauere malū nō inuenio in carne executiua: hoc est in parte inferiori animi. inuenitur enim inobediēs quum uolo bonum, & contraria (vt pote faciens malum) quum nolo malum. *Si autem q̄ nolo illud facio.* Resumendo vltimo dictum arguit ad concludendum. .s. quod non ego sed inhabitans in me peccatum operatur malum inuoluntarium. Et optime ex contrarietate facti ad nolle, infert. *Tam non ego operor illud, sed q̄ habitat in me peccatum.* Ex eo namq; quod ego nolo malum aliquid, sequitur quod ego non operor illud: ex eo uero quod illud malum facio, hoc est exequor secundum partem inferiorem, sequitur quod habitans in me peccatum operatur malum illud.

H ¶ Recole hic quod ex hacmet propositione, ex hacmet contrarietate (significata dicendo, si autem, quod nolo illud facio) paulo superius intulit cōsentio legi qđ bona est: & mō infert qđ non ego operor malum sed habitans in me pētū. cōtrarietas enim ista ex parte superiori infert & concordia legi & negationem operādi malum ex parte uero inferiori infert qđ peccatum habitās in me est id quod operatur malum quod nolo. *Inuenio igitur legē uolētī mihi facere bonum.* Non satis fuerat ex cōditiōibus iustificati hoīs declarare legem esse bonā, sed oportebat ex eisdem declarare esse spūalem quum hoc propositum fuerit. Et ppter ea modo infert ex eisdem conditionibus contrariis spūalitatem simul & necessitatem legis. Spūalitātē quidem, inferendo, inuenio igitur legem mihi uolenti facere bonum. Iā enim patet ex superiorib; quod ego uolens facere bonū sum ego secundum spiritū. Et propterea ex hoc ipso quod mihi uolētī facere bonum inuenio legē, apparet quod lex est spūalis: alioquin inuenirē legē contra me uolentē facere bonum: sed non inuenio legē cōtra me sed mihi uolenti facere bonū, hoc est spūali: igitur lex spūalis est, utilis est mihi spūali. Necessitatem autem subiungendo. ¶ *Quoniam mihi malum adiacet.* Ideo inuenio legem uilem mihi spūalis, quia malum mihi adiacet, necessitas siquidem legis est ex parte mali mihi adiacentis. Si enim bonum gratiæ esset in utraque parte iustificati hominis, inueniret quidem homo spūalis legem uilem, sed non necessariam ex parte contrarietatis in homine, sed ex eo quod malū adiacet etiam iustificato, lex inuenitur tanquam frenum, ad cohibendum pronitatem ad peccandum.

I ¶ *Condelector enim legi dei secundū interiorem hoīem.* Rōnem reddendo utriusq; vltimo dicti, progreditur ad declarandum quod reliquum erat, scilicet venditus sub peccatum. declaratis duob; prioribus, scilicet lex spūalis est, & ego carnalis sum. Quod enim verum sit inuenio legem mihi uolenti bonū facere, hinc patet quia cōdelector legi dei secundū interiorem hominē, hoc est secundū mentē, secundū spiritū. Et appellauit superiorē partem animi interiorem hominem, eo q̄ operationes suas perficit intus: in seipsa scilicet absq; organis corporeis, intellect⁹ enī & uoluntas supereminēs separati ab vniuerso corpore. Et per oppositum exterior hō vocaretur homo secundū partes sensitiuas tam interiores q̄ exteriores, eo q̄ carnalibus officiis immerse sunt.

K ¶ *Videō autem aliam legē in membris meis.* Ecce partes exteriorioris hominis, ecce ex quibus cōponitur exterior homo. scilicet mēbra carnalia tam interna q̄ externa. ¶ *Repugnantem legi mentis meæ.* Lex dei & lex mentis meæ sunt concordēs. nam per legē mentis meæ intelligit naturalē legē indictam menti: lex autē in membris, est ipsa ordinatio affectuū carnaliū ad delectabilia & utilia secundū sensum. huiusmodi enim inclinatio lex nominatur quia est tanq̄ lex naturalis partis sensitiuæ quatenus sensitiua est. Repugnat autē hæc lex legi mentis. quia inclinatio partis sensitiuæ tēdit ad bonum utile ac delectabile secundū sensum, inclinatio autem mentis & spiritus tendit ad bonū secundum rectā rationem & spirituale. Cōstat autē q̄ hæc duo bona sæpe sibi inuicē aduersantur: vt experiētia testatur. Et propterea verissime dicit

Paulus

Paulus quis iustificatus & sanctus. video aliam legem in membris meis repugnante legē me-
 ris meæ. Et captiuitatem me in lege peccati quæ est in membris meis. Ecce quod dixerat venditus sub pec-
 catum, Considerare libet quod quemadmodum ex pte animi superiore meminit duarū legū
 (scilicet legis dei, & legis mentis meæ) ita ex parte quoque inferiori meminit duarū legū, scilicet
 legis membrorum meorum & legis peccati. vt lex carnis ē regione legis mentis, & lex pecca-
 ti ē regione legis dei docetur. Et sicut lex mentis subdit hominem legi dei, ita lex carnis sub-
 dit hominem legi peccati. Et quis tam lex carnis quam lex peccati sit in mēbris meis vt Pau-
 lus clare dicit, differunt tamē in hoc: q lex carnis est naturalis, est inclinatio naturalis virium
 inferiorum ad propria bona: lex vero peccati est pœna peccati originalis, & est deordinatio
 earundem virum derelicta ex perditione iustitiæ originalis. Distinguuntur ergo lex carnis
 & lex peccati non materialiter non subiecto, sed formaliter & penes principia: quia illa à na-
 tura, ista à peccato, illa inclinatio est, hæc priuatio. vnde & illa captiuum me reddit sub ista, vt
 Paulus dicit. Et vere: quia inclinatio naturalis partis sensitiuæ in bonum delectabile secundum
 sensum, reddit me captiuum sub peccato. Scrutare modum quo peccauerunt primi parentes,
 & videbis quod nos peccamus sicut & illi: quos naturalis inclinatio ad delectabile bonū du-
 xit in seruitutem peccati. Conuenit autem legis nomen huic pœnæ peccati, quia tanquam
 lex à peccato edita ad peccandum ducit. illo tamen modo quo priuatio fræni ducit, scilicet li-
 centiando seu remouendo prohibens. Sensualis itaque inclinatio captiuum reddit hominem
 iustum sub lege peccati, dum inuitum malis appetitiōibus subiicit in primis motibus inuo-
 luntariis. *Infelix ego homo.* Hic apparet clarius quod in persona iustificati hominis locutus est.
 nam affectus huiusmodi suspirantis egreferēdo statum carnis, manifeste affectus est non so-
 lum iustificati sed sancti viri sancti viri: miserum se profitentis ratione affectuum carnalium,
 & suspirantis pro liberatione. Vnde & dicit. *Quis me liberabit de corpore mortis huius?* In textu Græ-
 co pronomen huius anceps est ad corpus vel mortis. ita quod potest legi de corpore mortis
 hoc: vt significetur hoc corpus esse corpus mortis. Et potest legi de corpore mortis huius: sig-
 nificando q non suspirat vt liberetur à corpore absolute, sed à corpore mortis huius: hoc est
 à corpore quatenus est ministrans mortem hanc. est enim nōnulla mors pati huiusmodi sen-
 suales motus. Et est sensus, ex quo donum gratiæ christi non me liberat ab hac carnis condi-
 tione mortifera, quis me ab illa liberabit? quasi dicat nullus. Et verum dicit pro statu præsen-
 tis vitæ. propter quod dicit me iustificatum, de quo loquitur. *Gratias dei.* pro, gratias ago deo,
 per Iesum christum dominum nostrum. Non significatur gratia dei liberans sed gratiarum actio. Ne
 paruipendens iustificatum statum suum propter miseriam carnis, & desperati voce dictum
 intelligeres infelix ego homo quis me liberabit, subiungit gratiarum actiōes deo per iesum
 vt ex hoc quod gratias agit deo per iesum intelligamus beneficium esse vocem hanc: intelli-
 gamus beneficium dei per iesum Christum collatum esse vocem dictam. Et vere beneficium
 magnum est, quod homo iustificatus non solum cognoscit sed æstimat quod carnis in se vi-
 det, vt miseriam & æstuat desiderio rei communiter impossibilis, non simpliciter sed in hac
 vita. Huiusmodi enim velleitas accensat vt homo totus seruiat deo meritoria est: & utilis est
 ad magis ac magis recedendum à seruitute carnis. Est itaque sensus. quanuis ex parte carnis
 miserum & non liberandum in hac vita cognoscam me, de hoc tamen ipso quod æstimo hanc
 miseriam & æstuo desiderio libertatis gratias ago deo per iesum Christum. quia hoc est be-
 neficiū collatum mihi ex dono gratiæ iesu Christi reformantis mentem meam, ideo gratias
 ago deo per iesum Christum quia ipse mediator est: vt pote per quem consecutus hoc mentis
 beneficium sum. *Igitur ego ipse mente seruo legi dei, carne autem legi peccati.* Conclusio ista confinium
 est præcedentium & subsequentium. Transire siquidem hinc incipit Paulus ad monstrandum
 donum pacis quod iustificati per Christum habent ad deum. extendi ad liberandum à lege pec-
 cati: extendi autem per voluntarium vsu legis spūs. ita qvbi hætenus declarauit donū chri-
 sti non liberare iustificatos à carne, nobis inuitis operante motus præter intellectum, mō cō-
 sequenter intendit docere q donum Christi in iustificatis efficit in carne, voluntario interue-
 niente vsu ipsius doni. Et propterea ex dictis infert ambarum libertatum actiones & fructus:
 dicēdo q ex dictis seqtur in me iustificato esse duo principia inclinatiua ad contraria, mentē
 scilicet & carnem: ac per hoc ego iustificatus, mente inclinor ad seruandum voluntariē legi
 dei, carne autem inclinor ad seruandum voluntariē legi peccati. & vtrumque clarum est.
 ¶ Crediderim que ego hanc particulam aptius iungi & effici principium capituli sequentis
 quam finem præcedentis: quoniam materiam sequentis inchoat.

F

*N*ihil ergo nunc est dānationis. Quum in antedictis docuisset iustificatos per donum christi non carere malo carnis pugnantis aduersus spiritum, ne donum xpi putares imperfectum vt donum legis antiquæ (eo q̄ iustificatis in christo & sectantibus iusticiam legis diuinæ per Moysen datæ, cōe apparet mēte seruire legi dei carne autem legi p̄cti, cōe est habere carnem & spiritū contra se iuicem pugnantem) ideo subiungit differentiam inter iustificatos in christo ambulantes scdm spiritum, & sectantes legē dei ambulantes secundum legē. Et consistit differentia in hoc q̄ in illis nihil cōmittitur damnabile propter donū xpi tam externum quam internū: in istis cōmuniuntur multa damnabilia, propter impotētiā legis vigente carne: vtpote nō cōferente lege gratiam & nō damnante peccatum in carne. intendit itaq; per nullam damnationem nullum actū quo meremur damnari: vt patet ex eo q̄ nō dicitur hoc de existentibus in iesu christo, sed ambulantibus in iesu christo secundum spūm: q̄ manifeste sonat exercitium operum nostrorum. Et dixit hoc ad differentiam primorum motuum qui sunt etiam apud iustificatos in christo: vt intelligamus illos nō esse materiam damnationis, vt itelligam⁹ illos nō cōtrariari exēptis ab oī condēnationis merito. primi enim motus nō reddunt sc̄tōs viros damnabiles, tum ob eorum imperfectionē, tum quia absorbētur à copia sc̄tārum actionum cōtinuarum. Et dicit nunc vt intelligamus quod de p̄sentis vitæ statu loquitur: ne intelligeres quod rōne status futuræ beatitudinis excludit oēm damnationem ab istis. *Iis qui sunt.* Superfluit sunt. *In christo iesu qui.* Superfluit qui. ¶ *Non secundū carnē ambulāt.* Desunt tres dictiones. Sed secundum spiritum. Vnica est in textu Pauli oratio: sed interpres distinxit in duas. Paulus enim habet, *iis qui in christo iesu nō secundum carnē ambulans sed secundum spiritum.* quamuis ad sensum nō intersit. Ne omnibus iustificatis in christo cōmunē intelligeres exēptionē ab omni damnatione, explicauit quibus illa cōuenit vt intelligamus hanc exēptionē nō seruari cū operibus quibuslibet, sed cum cōtinuo p̄gressu, nō secundum carnales affectus sed secundum spūs inclinationē: & hoc in christo iesu. Et dixit in christo iesu, ad differentiam sectatorum legis diuinæ seculo iesu. Et dicit ambulans, vt cōtinuum vitę rectæ nō statum, sed progressum exclusa negligentia ac desidia significet: ad differentiam christianorum qui ab omni damnatiōe exēptos parum curant se seruare. Et adiungit negationem operum carnalium ad cōfutationē hereticorum ambulantium secundum spūm simul & carnem: dum opera carnalia perficiūt sub p̄textu spūs. Et adiungit negatiōi operum carnalium opera secundum spiritum, ad excitationem tepentium quibus magnum videtur quod abstinent à prosecutione carnalium: vt intelligamus non sufficere ad euitandam ōnem damnationem abstinere à carnalibus. sed oportere proficere in spiritualibus. *Lex enim spiritus uite in christo iesu.* Quinta est hæc lex inter nominatas hic à paulo. nam quatuor prænominatis (scilicet legi dei, legi mentis meæ, legi membrorum seu carnis, & legi peccati) modo superadditur lex spiritus vitę in christo iesu. & est ordo. lex spiritus, non cuiuscunque sed spiritus vitæ, hoc est spiritus vitalis, spiritus viuificantis, spiritus ferentis secum vitam: vitæ autem non naturalis sed vitæ in christo iesu, vitæ quauimus in fide, spe, dilectione & imitatione iesu christi. & apposuit hoc ad differentiam legis dei dei per moysen. quam appellauerat legem spiritualem. ac si apertius dixisset. quamuis vtrique sit lex spiritus, est tamen de qua loquor est lex spiritus vitæ in christo iesu, illa non: vtraque est spiritus sancti vt actoris, vtraque est spiritus nostri directiua, sed hæc est spiritus sancti quatenus est viuificator noster in iesu christo, quatenus habitando in nobis viuificat nos in iesu christo. & est illa sex ordinatio, dispositio dominiūque spiritus sancti in nobis proueniens ex spiritu sancto viuificante nos in fide, spe & dilectione iesu christi.

K

De hac siquidē ordinatione verificatur quod subditur. vbi erudite lector cerne quam proprie probat nihil damnabile cōmitti ab ambulantibus in Christo secundū spiritū ex efficacia legis spiritus viuificantis in iesu christo. *Liberauit me a lege peccati.* Pronomen me demonstrat ipsum in Christo ambulantem non secundum carnem sed secundum spiritum. personam siquidem raliū inducit. Nō dicit liberauit me à corpore mortis huius: de quo superius suspicauerat, quis me liberabit de corpore mortis huius. nā à corpore huius mortis nemo in præsenti vita liberatur: à peccati autē lege liberantur ōnes baptizati ambulantes secundū spiritū: dum absoluuntur à domino peccati super ipsos, ab obligatione conformandi volūtarias suas operationes legi peccati. à quo vinculo nō absoluebat lex. Spiritus enim sanctus viuificā nos in iesu Christo ordinat ita intus animos nostros vt tali auxilio fulti legem peccati nō sequamur, ob cuius doni priuationem sectantes legem, sibi ipsis derelicti, velut subdito peccato, fere coguntur

coguntur cōformare opera suauoluntaria legi peccati. *Et mortis.* Non dicit liberauit à mote, sed
 à lege mortis. q̄ lex ipso Paulo inferius exponēte ex permanentia in morte. nam lex mortis,
 lex mortē sequens, est mortuū perseuerare mortuū est, de morte nō esse reditū ad vitā. Et ab
 hac lege liberati sumus per spiritum sanctū habitatem in nobis: vt patet inferius. *Nāq̄ impossi-*
bile erat legi. Multa more suo Paulus proposuit in hac materia ambulantium scdm̄ spiritum in
 christo Iesu. & propterea more quoq; suo intendens singula proposita declarare, incipit à pri-
 mo. s. nihil damnationis est ambulātibus in christo & c. & directe probat per christum effectū
 esse vt nihil dānabile incurramus: q̄ lex Moyſi efficere nequiuuit. Et vt clarius hęc intelligātur,
 duo quantum ad propositum spectat subordinata sunt q̄ lex nequiuuit efficere. Alterum est do-
 minum spūs super carnem. alterum hinc consequens, est perfecta p̄ceptorum legis executio.
 Ratio autem quare lex neutrum horum potuit, subiungitur. *In quo infirmabatur p̄ carnē.* Hoc est
 in eo q̄ impotēs erat rōne status carnalis. lex enim Moyſi q̄uis spūalis effect (hoc est ad regu-
 landum spiritum hoīs data à deo) quia tamen non adiuuabat intus per gratiam, lex erat in-
 firma & imbecillis ob statum carnalem hoīm in quo relinquebat illos. ex hac enim legis im-
 becillitate clare patet provenire q̄ lex non poterat efficere illa duo q̄ explicauimus. *Deus filiū*
suū mittēs in similitudine carnis peccati. Dictio interpretata mittens participium est prēteriti tēporis
 actiuum, quo Latini carent. & propterea ad seruandū & participium & tempus, aliqui inter-
 pretes verterunt (& recte) actiuum in passiuum. legendo sic, deus filio suo misso in similitudi-
 ne carnis p̄cti. Non dicit in similitudine carnis: quia missus est in vera carne, & non in simi-
 litudine carnis, sed determinat qualitatem carnis de qua loquitur, adiungendo p̄cti: quia mis-
 sus est nō in vera carne p̄cti, hoc est subiecta peccato, sed in similitudine carnis quæ subiecta
 est p̄ctō. Caro siquidem nostra caro peccati est postq̄ Adam peccauit: filius autem dei missus
 est in carne simili carni nostræ subiecte p̄ctō, pro quanto missus est in carne passibili & mor-
 tali. per has enim conditiones caro christi in hac vita fuit similis carnis p̄cti nam caro ex p̄ctō
 subiecta est passionibus & morti: vt patet in principio. *Gene. Et de p̄ctō damnauit peccatum in carne,*
iustificatio legis impletur in nobis. Aduerte in primis q̄ nec in Græco nec in Latino apparet ordo li-
 teræ perfectius: nisi vtendo coniunctione & pro etiam, vel simili æquivalente coniunctione.
 Appositā siquidem intelligimus coniunctionem ad significādā sequelā alterius beneficii: vt. s.
 notemus deum non tantum misisse filium suum in similitudine carnis peccati, sed & de pec-
 cato dānasse peccatum in carne. Et nihilominus sensus remanet obscurus. Apparet autem pe-
 nerrando causas proprias rerum, & resoluendo effectus in proprias causas (vt tantum decet do-
 ctorem) q̄ quia dixerat legem imbecillem ob carnem ad iustificationem implēdam, q̄ imple-
 tur in ambulantibus in christo, affert modo ex parte christi efficaciam super carnem, vt iusti-
 ficatio legis impleatur in nobis ambulantibus in ipso & c. Et quum multis mediis hanc effi-
 caciā potuisset monstrare Paulus, elegit hanc viam: quoniam in hac explicatur propria cau-
 sa subactę carnis nostrę à deo per christum, non via potentię sed iustitię, in hoc ipso itaq; q̄
 filius dei habuit in hac vita carnem similem carni p̄cti, constat quod filius dei vestitus est p̄ctō
 seu personam induit peccatum habentis multo magis quā indutus vestes laruamque Cæsa-
 ris indus personā Cæsari: quanto caro passionibus mortique subiecta signum cōmunissimū est
 hoīs peccatum habentis. nec in aliquo fefellit nisi in christo. Vnde quum dicitur de p̄ctō, sig-
 nificatur peccatum non inexistentis sed inductum. est enim sensus & de p̄ctō induto. Christus
 enim nullum vnq̄ habuit in seipso peccatum sed induit peccatum assumendo similitudinem
 carnis p̄cti. Et quemadmodum reddendo singula singulis, Christus morte sua mortem nostrā
 destruxit, & vita sua immortalī viam nostram reparauit, ita p̄ctō induto ex similitudine car-
 nis p̄cti damnauit peccatum in carne. Hoc enim est effectus in proprias causas resolvere. Et
 hinc habes quod Paulus meminit missi in similitudine carnis p̄cti, tum ad explicandum mo-
 dum quo christus induit peccatum, tum ad explicandum innocentem carnem Christi dam-
 nantem peccatum in carne nostra. Aptissime siquidem peccatum in carne nostra damnatur
 merito innocentis carnis indutę peccatum: sicut mors merito mortis. intendit enim q̄ sicut
 Christus sua morte meruit destructionem mortis nostrę, ita in hoc q̄ voluntarię induit pec-
 catum in carne simili carni p̄cti meruit damnationē p̄cti in carne nostra. Nec intercessit me-
 ritum tantummodo consequens assumptam carnem (prius enim assumpta est caro. & deinde
 meritum est voluntarium sustinendi indumentum peccati in christo iam hoīe) sed intercessit
 actio damnatiua: sicut moriēdo nō solū interfuit meritum, sed actio diuina destruens mortē.
 Propter quod Paulus attribuit damnationis actionē nō christo, sed deo per xpī carnē indu-
 tam peccato.

- F** tam p̄ctō. dicit enim q̄ deus misso filio & c. dānauit peccatum in carne: vt intelligamus diuīnam actiōē dāno efficiētē peccatū in carne nostra, & ex tali carne filii sui, & ex merito induti p̄cti. Nec dicit extinxit sed dānauit peccatū in carne: q̄a loquitur respectu nostri, q̄ ambulamus per spiritū & c. In carne siq̄ dē nostra dum hic sumus, non est penitus per christū extinctū peccatum (nam remanet fomes) sed est damnatum, est addictū damno. damnari enim est iudicialiter addici dāno: & peccatū in carne nostra (hoc est in baptizatis oībus) ex iustitia innocentis carnis christi sub iniuria p̄cti induti dānatū est, addictū est extinctiōi. sed extinctiō nō perficitur in hac vita: sed satis est q̄ interim subiectū & affectum est dāno diminutiōis tali actōe vt iustificatio legis impleretur in nobis ambulantibus. Et nō dicit vt iustificatio legis impleretur in nobis, sed vt iustificatio legis, p̄culdubio Mosaicæ, vt intelligamus q̄ de iustificatione (hoc est perfecta executiōe legis) loquitur: quam lex obstante carnis p̄ctō idēnato & vigētenō poterat perficere. ¶ Et q̄ de ista iustificatione sit sermo, patet ex eo q̄ subdit hanc iustificationem nō adimpleri in oībus baptizatis, sed i ambulantibus secundū spiritum. Hinc enim duo habentur, & de qua iustificatione loquitur scilicet quæ ambulantibus in christo secundū spiritum propria est: quæ est perfecte adimplere præcepta legis, proculdubio quo ad moralia, & modus, quo damnatio facta peccati per christum sortitur hunc effectum, perducitur ad hunc finem qui est iustificationem legis impleri in nobis. habetur enim hinc quod mod⁹ est, quod mediante lege spiritus ambulatio fit. Ita quod damnatum est peccatum in carne nostra per meritum christi, dum damno extinctionis addictum est & subiectus fomes, ita vt in ambulantibus secundū spiritum impleatur legis iustificatio. quod constat fieri per donum internæ gratiæ per christum habitæ. ita quod cōcurrere significantur duo dona christi. alterum ex parte carnis. quod principaliter in hac ratione intendit, scilicet quod peccato induto i carne simili damnatum est peccatū in carne nostra. alterū ex parte spiritus tanquam modus perducendi danum carnis ad talē effectum: qui est plena legis iustificatio. ¶ Declarata itaq; materia, collige sensum. Patefacit Paulus quod ābulantes in christo scdm̄ spiritū, nihil committunt damnabile, quemadmodū ambulantes secundū spiritū in lege, cōmittebant aliquid damnabile: quia plena adimpletio legis quā lex propter statum carnalem efficere nequibat. efficitur in ambulantibus in christo secundū spiritum. Efficitur autem hoc modo: quia statū carnalem quē lex tollere non poterat deus abstulit in nobis misso filio suo in similitudine carnis peccati: ac per hoc de p̄ctō induto dānauit, iustæ addixit dāno extinctionis & affectit dāno diminutionis peccatum in carne nostra, quod faciebat statum carnalem, vt sic iustificatio legis impleretur in nobis: hoc est vt facultatem etiam ex parte carnis minus impediētis habere-mus implendi iustificationes legis, & sic nulli in nobis damnatiōi locum relinquerem⁹, quāuis primi motus insurgāt. *Qui non secundum carnem ambulamus sed secundum spiritum.* Explicat quos demonstrat pronomen nobis: vt explicite concludat intentum quod proposuerat.
- H** ¶ *Qui enī n̄ secundum carnem sunt.* Declarat differentiā ambulantium secundum carnem ab ambulantibus scdm̄ spiritū, vt notitiā terminorum quibus vtitur explicet. Vnde quum dicitur qui secundū carnē sunt, & similiter quū subditur qui scdm̄ spiritū sunt, nō est sermo de esse substantiali, sed de esse morali. nā sensus est qui animū habēt dispositū scdm̄ carnem: & similiter qui animū habēt dispositū secundū spiritum. *Quæ carnis sunt sapiunt.* Dictio interpretata sapiunt, à qua deriuatur nomen verbale quod inferius interpretatur modo sapientia, modo prudentia, proprie significat aliquid sub genere cognitionis, cui nulla Latina dictio apparet respōdēs. Et quoniam vtuntur ea ad significādum adiunctū affectū animi. Ideo nulla occurrit p̄p̄inquir interpretatio quā cura & curare. vt sensus sit, q̄ carnis sunt curant. Et similiter quū subiūgitur quæ sunt spūs sentiunt, adimēdū est sentiunt, quia in textu Græco nullū verbū habetur, sed sub intelligitur idē verbū. Cura enim actus est intellect⁹ adiūctus animi affectui. Et verissima est differentia quod dispositi in animo secundum carnem, vacāt curæ spectantium ad carnē, vtilium ac delectabilium, dispositi autē in animo secundū spiritum, vacant curæ spectantiū ad spiritum, honestorum scilicet & vtilium ac delectabilium spiritum.
- K** ¶ *Qui uero secundum spiritum sunt, quæ sunt spiritus sentiunt.* Nam prudentia carnis, mors est. hoc est mortē inaiæ & damnationis æternæ. Scito quod prudentiæ nomen propinquū est dictiōi Græcæ prædictæ, & consonat sensui intento. nam ad intellectum spectat ex affectu ad finem. vnde prudentia carnis est ratio hominis affecti ad carnem vt finem. qui enim finem habet carnē, cogitat, ratiocinatur, consulit, iudicat, præcipit relatiue ad carnem. Et simile est proportionaliter de prudentia spiritus. ¶ **PRVDENTIA autem spiritus, iuxta & pax.** Rationem reddit congruētis actionis

actionis. Ex eo enim quod cura seu prudentia carnis mortifera est, habetur quod congruit dispositis in animo carnaliter. caro siquidem ipsa mortifera est. Et similiter ex eo quod cura sue prudentia spiritus infert vitam animæ & pacem animæ, habetur quod congruit habentibus animum spiritualem. nam ipse spiritus, vitæ & pacis parens est. *Quoniam sapientia*, pro cura, seu prudentia. *Carnis inimica est deo*, pro inimicitia est in deum. Vt intelligamus curam carnis non esse actuum naturæ qui potest bene & male fieri, sed esse peccatum quod non potest bene fieri, dixit quod est inimicitia in deum. *Legi enim dei non est subiecta*. Ecce manifesta inimicitia ratio. Non dicit, deo non est subiecta (quoniam etiam peccata subduntur dei potestati) sed legi dei nega esse subiectam: utpote formam legis non suspicientem. *Nec enim potest*. Ne putares quod quandoque subiiceretur legi dei, excludit hoc posse. impossibile siquidem est ut coeât forma legis & peccatum. *Qui autem in carne sunt*. Subiungit habentes prudentiam carnis esse carnales secundum animum: ut patefaceret quod non solum ipsa cura carnis sed etiam ipsi carnales inimici sunt deo. *Deo placere non possunt*. Hoc non est intelligendum sicut de cura carnis, sed intelligendum est formaliter. hoc est quatenus sunt in tali statu carnali secundum animum. sic enim deo placere non possunt. Cum quo tamen stat quod per diuinam gratiam possunt mutari de esse secundum carnem, hoc est de dispositione carnali animi, & sic possunt placere deo. *Vos autem in carne non estis, sed in spiritu*. Hinc clare apparet non loqui paulum de esse in carne secundum substantiā. nam cōstat Romanos quibus scribebat, fuisse tunc in carne secundum substantiam. & tamen dicit eis, vos autem in carne non estis: hoc est non estis secundum animum carnales sed spirituales. Et simili ratione dicit vos, qua hactenus dixerat nos, dicendo ut implerentur in nobis qui non secundum carnem ambulamus &c. Loquēdo siquidē mō in prima psona & mō in secunda, significat cōmunē esse hanc dispositionē etiā aliis non apostolis. Quāuis etiā ex industria hoc dixerit, ut ex seipsis intelligerent Romani qui qualesque sunt quos appellauit esse secundum spiritum: ne putarent alius quid latere sub hac appellatione.

I tamen. Postquā paulus declarauit duo eorum quæ in principio capituli posuit. (scilicet nihil damnationis est, & ambulantes secundum spiritum non secundum carnem) mō declarat tertiū. scilicet lex spiritus vitæ in Christo Iesu. Declarat autē hoc, simul rōnē reddēdo quare ipsi Romani sunt in spiritu & non in carne. Et rationē reddit sub conditione, dicendo si tamē: ut intelligant Romani quod ad non esse in carne sed in spiritu, non sufficit fuisse baptizatos (quales omnes ipsi erāt) sed exigitur quod perseueret spiritus sanctus. Et propterea vtando verbo presentis temporis & vocabulo in habitationis vtitur subdendo. *Spiritus dei habitat in vobis*. Dicendo spiritus dei, apperit quod quum dixit lex spiritus, sermo fuit de spiritu dei habitante non hospitante in animis hominū. Et propterea dicit habitat. Nisi enī per modum habitātis quiescat in animo, efficacem legem in homine non sortitur: ac per hoc non habet locum lex spiritus.

Siquis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius. Particula illa, lex spiritus vitæ in Christo Iesu, declaranda erat non solum quo ad spiritum, sed etiam quo ad vitam in Christo Iesu. Et propterea ad eius declarationē subiungit quod vita in Christo Iesu est per habere spiritum christi: ut intelligamus eundem esse spiritum dei & spiritum christi, nec haberi spiritum dei nisi habeatur spiritus christi, hoc est quod nunquā spiritus dei habitat in nobis nisi iungat nos christo.

Vnde pronomen eius demonstrat spiritum dei. Est enim sensus quod si quis spiritum Christi non habet, hic non est spiritus dei, ut templum in quo habitans spiritus dei. Et iuxta hunc sensū directe habetur quod spiritus sanctus habitans in hominibus, est spiritus vitæ in Christo Iesu: quoniam est spiritus christi in nobis. ac per hoc iungit homines christo, proculdubio secundum animā: secundum credere, sperare, diligere, imitari &c. Dicitur autē & est spiritus sanctus spiritus dei: quia à deo deus est, & ad deū nos inspirat, mouet ac impellit habitans in nobis, spiritus autē christi quia & à christo ratione diuinæ naturæ est, & christi merito ab ipso est nobis datus, & ad christum inspirat mouet ac impellit illos in quibus habitat. *¶ Si autem Christus in vobis est*.

Declarat illud aliud propositū (scilicet liberauit me à lege peccati) continuando sensus cōsequenter se habentes. Et pro eodem vtitur christus in vobis est, & spiritus christi in vobis est: quoniam de esse in animo est sermo: in quo idē est esse christū & esse spiritum christi. nā christus habitat in animo per eandem fidem, spem chritatem: & similiter spiritus sanctus qui est dei & christi habitat in nobis per eandem fidem, spem charitatem. *Corpus quidem mortuum est propter peccatum*. Breuitati studens paulus, similes nos christo describit ex christo in habitate in nobis: ut quemadmodum christus habuit corpus mortale & spiritum viuū, ita corpus nostrū est mortuū, hoc est mortale, spiritus vero viuus. Sed dissimilitudo est penes causam: quod corpus nostrū

D D i est mortuum

F est mortuum propter peccatum proprium. peccatum enim originale est commune peccatum omnium hominum excepto christo. *Spiritus uero uiuit. pro, vita, propter iustificationem. pro, iustitiam.* Et hic quoque est dissimilitudo penes causam: quia uita spiritus christi non pendet à iustitia, sed ab initio beata fuit: uita uero spiritus eorum in quibus habitat christus est propter iustitiam christi, qua satisfecit deo soluendo precium redemptionis humanæ. propter illam enim iustitiam extrinsece & per participationem eius intrinsece est uita eorum in quibus habitat christus. Et hoc est liberatos hos esse à lege peccati: ut superius declaratum est. ¶ Sed pro litera aduerte quod spiritus est nominatiuus quum dicitur spiritus uero uita: & subintelligitur est. Et verificatur de spiritu nostro in actu: hoc est actualiter operante. spiritus quidem noster credens, sperans, diligens, prudens, est uita gratiæ, propter iustitiam christi participatam ex habitatione christi in nobis. ¶ *Quam si spiritus eius.* Declarat particulam ultimo propositam (scilicet liberauit me à lege mortis) continuando nihilominus consequenter se habentes sensus. Vbi recolle in principio capituli quinti proposita fuisse quatuor bona quæ habet iustificati ex fide iesu. & aduerte quod illorum quatuor primum (scilicet pacem ad deum) ab illo loco hucusque paulus declarauit: manifestando quod per donum christi liberati sumus à peccato originali, ab abundantia peccati actualis, à seruitute legis moysi & à lege peccati. modo autem tria reliqua (scilicet quod gloriamur in spe gloriæ dei, quod gloriamur in tribulationibus, & quod gloriamur in deo) intendit declarare: simul continuando & declarando quomodo lex spiritus uitæ in christo iesu, liberauit nos à lege mortis. Intendit enim patefacere quod per spiritum dei & christi habitantem in nobis consequimur hæc tria. Quorum primum coincidit cum liberatione à lege mortis. Et propterea simul declarat quod lex spiritus habitantis in nobis, liberauit nos à lege mortis, & quod tribuit nobis gloriari in spe gloriæ dei. immortalis enim uita præparata nobis post resurrectionem est liberatio à lege mortis, & est gloria dei in cuius spe gloriamur. unde à spiritu dei inchoat. dicendo quod si spiritus eius, proculdubio dei. *Qui suscitauit Iesum a mortuis.* Iesus quatenus homo suscitans est à deo: quatenus uero deus suscitauit seipsum. *Habitat in uobis.* Totum hoc est antecedens propositionis conditionalis. cuius consequens subiungitur.

¶ *Qui suscitauit CHRISTVM IESVM a mortuis.* Relatiuum qui refert deum. Et est sensus. deus qui suscitauit Iesum christum à mortuis. ¶ *¶ Viuificabit & mortalia corpora uestra propter inhabitantem spiritum eius in uobis.* Iuxta duo assumpta in antecedente (scilicet habitationem spiritus dei in nobis, & suscitationem Iesu christi à mortuis) duo quoque infert in consequente scilicet uiuificationem nostrorum mortalium corporum, & hanc ex suscitatione Iesu christi: & causam iustificationis, & hanc ex inhabitante spiritu dei in nobis. Reddit enim causam futuræ immortalitatis nostræ ex concomitantia qualitatis corporis ad qualitatem spiritus ex qua naturalis sequela donorum in corpore ad dona spiritus uitæ corporis ad uitam spiritus. ut quia spiritus dei qui suscitauit IESVM (hoc est & datus à deo per suscitationem Iesu, & spirans & impellans ad deum non qualitercunque sed quatenus suscitauit Christum Iesum à mortuis habitat in uobis deo consequens esse oportet ut ille met deus qui suscitauit Iesum, propter dignitatem dicti spiritus habitantis in uobis uiuificet tempore congruo mortalia corpora uestra. sic enim donis spiritus correspondebunt dona corporis: sic enim resurrectio Christi communicata prius in nobis fide, spe & charitate spiritus sancti habitantis in nobis, communicabitur postea in corpore: sic demum nos qui in carne positi tantum dignitatis obtinuimus quod spiritum sanctum habitatorem habuimus secundum animam, etiam secundum corpus propter dignitatem tanti habitatoris uiuificabimur. Hanc enim rationem ad literam sonat textus, reddendo rationem immortalitatis futuræ propter inhabitantem spiritum eius in nobis.

K ¶ Quum autem dicit uiuificabit, intellige non de solius uitæ dono (quoniam uiuere commune erit in futuro sæculo tam bonis quam malis) sed intellige uiuificationem perfectam, quæ excludit omnem passibilitatem. Sola enim talis uiuificatio liberat totaliter à lege mortis. Nam sub lege mortis erunt damnati: quamuis non quo ad hoc quod moriantur iterum, sed quo ad hoc quod continue patientur. quod est continue mori. Viuificatio autem corporum propter inhabitantem spiritum sanctum excludet non solum mori sed quodcumque pati, non solum in actu sed in potentia. reddet enim corpora immortalia & impassibilia. ¶ Nec dicit corpora uestra mortua sed mortalia. ad comprehendendum omnes. Quod dico propter illos qui in secundo christi aduentu inuenientur uiui. nam illorum corpora non mortua sed mortalia uiuificabuntur.

¶ Ergo fratres debitores sumus non carni, ut secundum carnem uiuamus. Ex tot differentis dictis inter carnem & spiritum, & ex tot donis spiritus ad liberandum nos ab iis quæ sunt carnis infert cui ex duabus in

bus in nobis partibus sumus debitores: vt hinc progrediatur ad manifestandum modum quo dicta viuificatione cōsequimur, quoque gloriamur in spe gloriæ dei. Causa enim dicta est spiritus sanctus habitans in nobis: modus autem est operari secundum spiritum. Et propterea debitum talis operis infert. *Si enim secundum carnem uixeritis, moriemini.* Ex fructu operis probat debitum nostrum non carni sed spiritui fructus enim uitæ carnalis describitur mors, & animæ & corporis secundum æternam passionem. *Si autem spiritu.* Intellige spiritu sancto habitante in spiritu vestro (quod idem est) spiritu vestro fulto spiritu sancto. *Facta. pro, actus carnis mortificaueritis.* Contrariuere secundum carnem: opponit spiritu mortificare actus carnales. Non dicit occideritis sed mortificaueritis: vt intelligamus conformen doctrinam superius dictis. Actus si quidem carnales extinguere non possumus sed mortificare. tum insurgentes compescendo. tum ne insurgant domando carnem: & con inue exercendo ea quæ sunt spiritus vel ad spiritum. *Viuetis.* Ecce fructus contrarius. Et est sermo de uita animæ & corporis beata. ¶ *Quicumque enim spiritu dei aguntur.* Probat hoc ultimo dictum quod si spiritu actus carnis mortificaueritis viuetis. Probat autem ex parte spiritus, iungens huiusmodi uiuere cum gloria filiorum dei. tendit enim vt dictum est, ad declarandum quod per donum christi habemus hoc bonum quod est gloriari in spe gloriæ dei. Et propterea probat quod uiuetis, probando quæstis filii dei. uita enim beata est filiorum dei. ¶ *Quum audis spiritu dei aguntur,* caue ne furorem intelligas, ne uelut amentes agi homines à spiritu dei intelligas: sed obedientiam talē ac tantā spūs nostri exhiberi spiritui sancto habitanti in uiris perfectis ut patendo agantur obsequentiissimi a spiritu sancto habitante in eis. agitur autem non solum inuitus aut nescius, sed etiam promptissime obsequens. Et iuxta hunc modum sancti uiri dicuntur agi à spiritu dei. *Hi sunt filii dei.* De filiis adoptiuis est sermo. Et apte iungit hæc duo: esse filios dei, & agi spū dei, nam filiorum est tam obsequentiissimos se exhiberi patri ut agantur spiritu patris, ut operetur ad nutū patris. ¶ *Non enim acceperitis spiritum seruitutis iterum in timore.* Probat eos qui aguntur spiritu dei esse filios dei: ex hoc quod spiritus dei habitans in illis est spiritus adoptionis, & non spiritus seruitutis & timoris quemadmodum fuit status ueteris legis. Ex hoc enim quod dicit iterum monstrat se loqui respectiue ad acceptionem legis ueteris tunc enim prima vice acceperunt à deo spiritum, sed seruitutis in timore. ¶ *Seruitutis quidem legalis, & in timore tum extrinsecus:* quoniam ad literam territi sunt tonitruis sonantibus, à deo ut resiliunt & dicerent Moyse nō locatur nobis dominus ne moriamur &c. Et interno: quoniam non acceperunt per legem gratiā, sed in timore transgrediendi & poenas incurrendi sibi ipsis dimissi sunt. Nec huiusmodi spiritus seruitutis & timoris donum gratiæ gratum facientis significat: sed motionē diuinā ad acceptandam legem. Non sic nūc uobiscū agitur inquit Paulus: sed vos ideo dixi filios dei quia non acceperitis hac secunda vice spiritū seruitutis in timore, non estis moti à deo ad acceptandam seruitutis legis sine gratia. ¶ *Sed acceperitis spiritum adoptionis filiorum dei.* Superfluit filiorum. Contra spiritum seruitutis in timore, ē regione locat spiritum adoptionis: hoc est spiritum filiorum adoptiuarum: hoc est acceperitis spiritum sanctum in uobis habitantē ad mouendum uos ad actiones consonas filiis dei adoptiuis. Nec opus fuit dicere spiritū amoris, seu adoptionis in amore, sicut dixerat seruitutis in timore: quoniam adoptio filiationē ponit & amorem, tanto exactius quanto adoptio gratuitatem fert filiationem exitantem amorē uersus adoptantem. *In quo clamamus Abba pater.* Abba syra dictio est: pater uero latina ex græcis tamen mutuata. & idem significant. Et quia pater casus est nominatiui, rationabile est ut Abba quoque sit casus nominatiui. Nec dicit in quo dieimus (quod commune est Christianis omnibus) sed in quo clamamus, manitudine affectus, quod est proprium uere filiorum: ut ex hoc quod clamamus (hoc est affectu magno proferimus) in spiritu sancto, pater pater, signum habere cognoscamus internum quod accepimus spiritum adoptionis. Nam si non esse adoptionis spiritus, non inspiraret nobis tam confidenter appellare deum patrem. Et geminatur patris nomen ad significandum firmitatem ac certitudinem fiducia. ¶ *Ipse enim spiritus.* suple sanctus habitans in nobis. ¶ *Testimonium reddit. pro, contestatur, spiritui nostro quod sumus filii Dei.* Ecce ratio clamoris: hoc est magnæ confidentiæ recognoscēdi Deum ut patrem. ¶ *Ubi aduerte quod in textu Græco non est directe ille met sensus quam Latinus interpret sonat: quoniam Græcus sonat duos testes (scilicet spiritum sanctum & spiritū nostrū) de eadē re: scilicet quod sumus filii dei.* Latinus autem unū testem (scilicet spiritū sanctum) testificantē nō nobis sed spiritui nostro quod sumus filii Dei. Et quis utroque sit uerū & in idem redeat: quia tamen Paulus Græce scripsit, ille est literalis sensus quē Græcus textus sonat: scilicet quod spiritus

P sanctus testis est spiritui nostro, ambobus testificantibus nobis quod sumus filii dei. Testimonium hoc quod spiritus sanctus reddit simul cum spiritu nostro de hoc quod sumus filii dei, internum esse significatur ex eo quod ab utroque interno spiritu perhibetur non aliis sed nobis ipsis. Et quoniam testimonium hoc non est de possibili sed de facto (hoc est non est de hoc scilicet quod possumus esse filii dei sed est de hoc quod filii dei sumus) ideo donum speciale est. Nam testimonium quod possumus esse filii dei, inter testimonia communia filii comprehenditur: testimonium autem quod ego sum filius dei, speciale donum est. Et quoniam nullius testimonii effectus est videre seu scire rem testificatam sed credere (non enim inducitur testimonium, sed lumen aut ratio euidentiā faciens, ad hoc ut videatur aut sciatur res sed testimonium inducitur, ad hoc ut credatur res testificata, ad hoc ut videatur esse credendum sic esse testificatur) ideo ex hoc testimonio spiritus sancti & nostri quod sumus filii dei, non intelligas me videre aut scire, sed credere, quod sum filius dei, sed videre esse mihi credendum quod sum filius dei. ¶ Media autem quibus utitur spiritus sanctus, quæ assumit spiritus sanctus simul cum nostro in testimonium quod sumus filii dei, sunt regulariter duo. Alterum est amor dei proprius ad obsequendum spiritui sancto, quæ effecit spiritus sanctus in iis qui spiritu dei aguntur: alioquin non ageretur spiritus dei, nisi forte ad momentum. Alterum est experta continuatio diuinæ gubernationis: custodiendo à damnablebus, illustrando, inspirando, excitando, mouendo, fouendo & huiusmodi. Nam quæ experimur tam propter nos diligere deum, & tali tantaque cura gubernari à deo, testimonium à spiritu sancto & nostro habemus sufficientissimum ad hoc ut credamus quod sumus filii dei. nam ex hoc testimonio clare videmus credendum nobis esse quod sumus filii dei. At si non tantum proficimus ut testimonium hoc habeamus à spiritu sancto & nostro, studeamus ad efficiendum in nobis promptitudinē exequendi quæ spiritus sunt & mortificandi quæ carnis ac mundi sunt, ne desimus gratiæ tanti testimonii. ¶ *Si autem filii & heredes.* ad hoc enim adoptatur quis in filium ut sit hæres. *Heredes quidem dei.* Quum hæres non sit nisi mortui, quo pacto paulus dicit dei heredes: quum deus immortalis sit. Solutio est. Hæreditare inter homines duas habet conditiones: alteram perfectionis, alteram imperfectionis. nam perfectionis est quod hæres vniuersa bona patris acquirat ac possideat ut dominus: imperfectionis vero est quod ad hunc effectum mors interueniat patris. Quam oportet interuenire: quia vniuersitatis bonorum non possunt esse ambobus simul domini sine damno alteri: puta patris, expoliantis se libertate domini, ex hoc ipso quod ascendit filium in eum dominum omnium. Quocirca filii dei sunt heredes dei, secundum quod hæreditas perfectionis, seclusa imperfectione significat. nam filii dei super omnia bona dei constituuntur domini absque vlllo detrimento dei patris: & quod plus est absque vlla diminutione in quolibet hærede. *Cohæredes autem Christi.* De Christo homine est sermo: sub cuius pedibus omnia subiecta sunt. Cohæredes autem non partitione sed communionem hæreditatis decreti sumus. *Si tamen compatimur.* Inferit quod gloriamur in afflictionibus, ei quod est gloriamur in spe gloriæ dei, utrumque bonum simul tractando: quoniam per afflictiones assequimur gloriam filiorum dei. Nec sumitur compati pro commiserari, sed pro simul pati, pro simul sustinere afflictiones & pressuras. Simul autem relative ad Christum. Est enim sensus. Si tamen simul compatimur: hoc est si imitando christum patimur afflictiones mundi. ¶ *Ut & conglorificemur.* Hanc enim conditionem apposuit coheredibus christi, ut scilicet sint similes christo in vita ista qui instituti sunt coheredes christi in vita futura. ¶ *Existimo enim.* Obuiat querelis de hac appositione tanquam dura, quod scilicet oporteat pati in hac vita propter consequendam hæreditatē in futura. obuiat autem patefaciendo quod presentes afflictiones non sunt condignæ ad gloriā futuram. Nec dicit existimo opinatiue, sed cognitionem quam habet manifestando. dictio siquidem Græca rectius interpretata fuisset reputo seu arbitror, ut certa cognitio explicata fuisset. ¶ *Quod non sunt condignæ passiones huius temporis.* hoc est non hæc vel illæ, sed vniuersaliter quæcunque passiones: hoc est afflictiones, cruciatus, tormenta &c. non vnius horæ aut diei sed totius huius temporis. *Ad futuram gloriam.* Non dicit ad poenam peccatorum sed ad futuram gloriam: ne contradicat Iob dicenti, utinam appenderetur peccata mea à quibus iram merui, & clamitas quam patior instatera, quasi arena maris hæc grauior appareret, Iob septimo. Rursus non dicit, non sunt condigni actus meritorii, non est condigna patientia meritoria ad futuram gloriam: sed dicit non sunt condignæ passiones: ne contradicat sibi ipsis scribenti ad Timo. Bonum certamen certavi, cursum consummaui, fidē seruavi, in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ quā reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Significatur itaque quod passiones ipse quatenus tales sunt, non merentur

rentur de cōdigno futuram gloriam. quod est dicere malum passionum huius temporis non esse par bono futuræ gloriæ, sed multo minus esse malum quod patimur in hoc tempore, bono futuræ gloriæ. Hinc est sensus literalis. *Quæ reuelabitur in nobis.* Quamuis textus græcus an- caps sit ad inuobisvel in nos, contextui tamen magis quadrat in nobis, ad significandū gloriā quæ in futuro manebit in nobis. Erit enim intus in animis & in corporibus nostris inexistens: ad differentiam gloriæ præsentis. quæ cum clara sit fama cū laude, non in nobis sed in aliorū actibus consistit. Et dicit reuelabitur: quoniam tunc manifesta fiet gloria sanctorum quæ nunc occulta est velut in radice in eorum meritis. *Nam expectatio.* Deest una dictio. Legendum est. Nam anxiosa expectatio creaturæ. Duplici ratione intendens probare hoc ultimo dictum (scilicet quod passiones huius temporis non sunt condignæ ad futuram gloriam) primo probat ex vehementia appetitus seu expectationis ipsorum apostolorum. Et consistit utraque ratio in hoc, quod expectatio anxiosa communis tam omni nationi quàm apostolis (quæ scilicet simpliciter & absolute viget in illis) est expectatio gloriæ adoptionis, & non boni quod tollitur per passiones huius temporis quas patienter sustinent expectando illā adoptionis gloriam. Ex hac enim vehementia expectationis cōmuni tum omni nationi tum Apostolis, signū in hac vita habemus, contestans quod passiones præsentis tēporis non sunt condignæ ad futuram in nobis gloriā. Et artificiose paulus magnitudinē futuræ gloriæ ex magnitudine nō puræ appetitionis sed expectatiuæ, non alicuiusvnius sed cōmunis tum omni nationi tū apostolis, docet: quoniam magnitudo boni quod est finis & obiectum appetitus, ex vehemētia cōmuni non velleitatis sed expectationis cognoscitur, secundū verā philosophiæ rationē. ¶ Vide singula. Significanter dicitur expectatio, non solum ad excludendum velleitatem (quæ est etiā impossibile) sed etiam desiderium dubii adhuc hominis de futuro bono. expectare enim est hominis certificati de futuro bono. Et non de qualicunq; expectatione sed de anxiosa expectatione loquitur: ut ex ipsa anxietate maximā vehemētiā expectationis describat. expectatio namq; anxiosa importat tam vehemens desiderium ut semper seipsam sollicitet & mœrorem pariat ob carere expectata. Poterat siquidē paulus alio vocabulo vehemētiā expectationis significare, sed maluit per anxietatem illam significare: quoniam magnitudinem affectus nostri erga bonum, sollicitus mœror maxime testatur: ut ad sēsū experimur. *Creatura* vero nomine quum constet non intelligi creaturam omnē (ut testantur angeli beati: quibus cōstat hæc subiecta non competere) & in euangelio inueniamus omnis creature nomine omnē nationem significatam (dicente Christo prædicare euangeliū omni creaturæ) consequens est ut quaret sacre scripturæ quod quadrat contextui præsentis literæ: scilicet creaturæ nomine nationem omnem, conditionem omnem hominum appellari. Et appellatur omnis conditio seu natio hic (quemadmodum & in euangelio) creatura, ad explicandum rationē qua de ipsis nationibus est sermo: scilicet ratione eius quod habent à deo creatore. excluditur enim per hoc nomen quid quid peccati est in natione & cōditione quacūque hominum, & cōsequenter quicquid comitatur peccatum. Et est sensus. anxiosa expectatio nationū secundū id quod habent à creatore, non secundum id quod habent admixtum peccati. ¶ *Reuelationem filiorum dei expectat.* Et in hoc clauditur negatiua: quæ scilicet creaturæ anxiosa expectatio non tendit ad bonum huius temporis, quo priuant passiones huius tēporis. Ex hoc enim quod tendit indubia expectatione ad statum manifestationis filiorum dei, manifeste sequitur quod non tendit ad bonum præsentis temporis: ac per hoc manifeste habetur quod anxiosa expectatio creature præfert futuram gloriam bonis præsentis temporis, quod est mala præsentis temporis minoris esse quam bonum futuræ gloriæ. ¶ *Vanitati enim creatura subiecta est: non uolens, sed propter eum qui subiecit eam in spe.* Superfluit eam. Probat ex causa extrinseca primū quod anxiosa expectatio creature expectat manifestum statū filiorum dei. Extrinsecæ autem causæ sunt duæ: finalis & efficiēs. & propterea utraque tangit. Finale quidem, dicendo propter eum: scilicet deum. effectiuā vero dicendo qui subiecit. Et iuxta tria assumpta (scilicet expectationem, anxietatem, & gloriā filiorum dei.) tria quoque affert: scilicet spem, qua probatur expectatio, & statum subiectū vanitati, contrariū gloriæ adoptionis. vanitatis enim nomine cōstat in scriptura intelligi veritates huius temporis tam contrarias quibus omnes subiicimur, & modum: scilicet non volens sed propter deum, ad probandum anxietatem. Et dicitur non volens, nō solum quia nec ex appetitu aut electione voluit, sed potius quia non placet creaturæ status iste: nō volūtarie manet in statu isto. sed propter deum ut finem promerandum. Et est sensus ac vis probationis: quod quia creatura subiecta est vanitati huius temporis (sub qua clauduntur omnia bona & mala tempora-

Fralia) & talem statum habet creatura non volens (si enim ei placeret iste status, non esset vera anxia expectatio futuri status) sed hunc statum sustinet propter deum tanquam finem p̄merendum. & quia ipse deus statuit hanc subiectionem non semper duraturam sed in spe trans-eundi ad ipsum, ad statum gloriæ filiorum dei, ideo ex hoc optime infertur quod creaturæ expectatio anxia est ad statum gloriæ adoptionis. Nam hinc habetur ratio expectationis ex statuta sibi spe. hinc habetur ratio anxietatis, ex eo quod caret sperato: utpote non volens subiecta contrario statui ad p̄merēdū deum. *Quia & ipsa creatura liberabitur a seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum dei.* Probat ex causa intrinseca idem. directe tamen tendit hæc probatio ad probandum illud, scilicet expectatio creaturæ: & eius probationem, scilicet subiecit in spe. Probat siquidem ex futura liberatione creaturæ ab intrinseco corruptionis malo. Minus dico, immo ab vniuersa seruitute corruptionis, sumus enim nunc non solum corruptibiles sed serui corruptionis. Cuiuslibet siquidem mali non solum incursum sed timor quædam corruptionis seruitus est: quandoquidem velimus nolimus subiicimur corruptionis dominio. Adueniente autem gloria filiorum dei, liberabimur ab hac seruitute, translati in libertatem nō solum à corruptione & corruptionis iugo, sed (quod amplius est) in libertatē talem: scilicet gloriæ filiorum dei. q̄ longe plus continet quam libertatem à seruitute corruptionis.

¶ Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit & parturit usque adhuc. pro, congemiscit & cōparturit vsq; nunc. Postq̄ declarauit causas extrinsecas & intrinsecas anxie expectationis creaturæ, declarat modo ipsam anxiam expectationē creaturæ ab effectu anxietatis manifestante vehemētiam summam expectationis. Et quoniam sermo eius fuit non de hac vel illa creatura sed cōmuniter, ideo explicat modo tum omnem creaturam tum communem anxietatem, dicendo congemiscit & comparturit. Et autoritate autem, certæ notitiæ quam apostoli & similes pastores curam gerentes Ecclesiarum habent manifestat dicendo. scimus, nos apostoli quod omnis non aliqua creatura. hoc est natio ratione eius quod habeat à deo, congemiscit & cōparturit, conuenit in hoc effectu expectationis quod prorumpit in gemitum & dolorem velut parturientes expectando gloriam adoptionis, ex hoc enim quod carere expectata gloria, infert illis hos effectus, manifeste monstratur vehemens valde seu anxia expectatio.

Et attulit similitudinem doloris partus non ratione causæ (scilicet quia venit hora eius) sed ratione fructus expectati: ad significandum dolorem in spe fructus. Aduerbiū autem nūc, demonstrat tempus hoc præsentis vitæ. perinde ac dixerit durante præsentis vitæ tempore. vsquequo nanque durat hoc tempus, congemiscit & comparturit omnis natio, non omnis nationis quilibet homo expectando gloriam filiorum dei. Nulla siquidem natio, nulla conditio, nullus grad⁹, nullus status, nullus sexus, nulla ætas rationalis, ab hac anxia expectatione excipitur: vt testantur martyria testaturque perfectio spiritualis inuenta vigēs in qualibet hominum conditione, in colibet statu, in colibet sexu &c. *Non solum autem illa.* Alterum apponit rationem ex simili anxia expectatione in Apostolis. quam manifestat ex eodem effectu, scilicet congemiscendi: vt ex testimonio quoque primatum incomparabilitas gloriæ ad passionem huius temporis innotescat. *Sed & nos ipsi, primitias spiritus habentes.* Ad similitudinem primitiarum fructuum terræ describuntur maiora spiritus dona (nam primitiæ sunt magis desideratæ preciosæ ac gratæ: vnde & deo dicabantur) vt significaret quod preciosiora & quæ magis desiderabilia sunt ab hominibus quæue sunt deo magis grata spiritus sancti dona habuerunt Apostoli. Et dixit hoc, vt extanta Apostolorum celeritate testimonium de magnitudine gloriæ autoritatem haberet maiorem. *Et ipsi intra nos gemimus.* pro, congemiscimus.

K Communis siquidem significatur Apostolis gemitus, non exteriori sono, sed interna promptitudo prorumpens in actum gemendi. *¶ Adoptionem filiorum dei expectantes.* Interpres addidit ad maiorem explicationem duas dictiones scilicet filiorum dei.

Legendum est, adoptionem expectantes, vbi tū rationem congemitis tam ipsorum q̄ omni creature explicat esse expectationem adoptionis. tum tempus congemiscendi explicat esse tempus expectationis: vt intelligamus q̄ toto tempore hoc congemitis est ob carere expectata adoptione. *Redemptionem corporis nostri.* Nisi appositue subiunxisset redemptionem corporis nostri, fluctuasses quo pacto Paulus dicit se & alios expectare adoptionem, qui dixit iam accepisse nos spiritum adoptionis & esse filios adoptionis: sed modo ex eo quod dicēdo expectātes adoptionem, appositue explicat redemptionem corporis nostri, omnem tollit ambiguitatem: explicando quod adoptio expectata dicitur, & est quantum ad corporis redēptionem.

nem. Corpus siquidem nostrum quousque ad resurrectionis gloriam detinetur sub captiuitate
 & dominio corruptionis, redimetur secundum effectum liberationis ex soluto prius in cruce p̄
 cio, quum resurget aut fiet imortale per donum gloriæ ad quam adoptati sumus hæreditan- A
 dam. *Spe enim salui facti sumus.* Probat simul duo, alterum est quod congruit huiusmodi expectatio
 statui salutis nostræ: quia saluati sumus à christo in spe nō in re hæreditatis æternæ, hinc enī
 manifeste habetur consonantia expectationis ad statum salutis nostræ in hac vita. Alterum
 (quod principalius intendit paulus) est quod superius dixerat, si tamen cōpatimur & con-
 glorificemur. Quem contextum ut eruditus lector penetret, conferat huius particulæ cōclu-
 sionem scilicet per patientiam expectamus) cum verbis illis, scilicet si tamen cōpatimur ad-
 huc non p̄bais: & cum omnibus interpositis in textu. Perspiciet siquidem quod postquam conditionē
 illam adiecit (scilicet si tamen cōpatimur) statim non p̄bavit sed obuiauit, ne dura haberetur
 conditio adiecta. Obuiat autem monstrando impares esse passiones huius tēporis ad fu-
 turam in nobis gloriam ex anxia expectatione tum omnis creaturæ tum apostolorum. Vnde B
 ordo ipse contextus exigebat, ut completa obuiatione rediret, immo prosequeretur proban-
 do adiectam conditionem scilicet si tamen compatimur simul glorificemur. Et hanc con-
 ditionem adiectam directe probat, asserendo pro ratione quia spe salui facti sumus. Duplici
 ter potest aliquis saluari, vel quod immediate transferatur in rem termini: vel quod mediante statu
 spei transferendus sit in rem termini. Christus non saluauit nos primo modo (quia nec ipse
 seipsum saluauit primo modo, sed voluit per merita peruenire ad gloriam suam) sed secundo
 modo. Et utrumque dicit, scilicet & quod salui facti sumus (hoc est salutis statum nō acquisuim⁹
 sed ab alio habuimus: hoc enim passiuæ locutio significat) & quod nō in re termini sed in spe do-
 nati sumus, statu salutis. hinc enim inchoat paulus ratione ad probandum si tamen compa-
 timur. Vnde subiungit. *Spes autem que uidetur, non est spes.* Ratio textus consistit in duabus illatio-
 nibus: spe salui facti sumus: ergo quod non videmus speramus, ergo per patientiam expectamus,
 probat primam illationem ex hoc quod spes, hoc est res sperata que uidetur non est spes: hoc est
 non speratur. Et hoc probat subdendo. *Nam quod uidet quis, quid sperat?* Legendum est. Quid etiā spe- C
 rat? Significatur enim quod nō est amplius locus spei accedente visione. *Si autem quod non videmus
 speramus, per patientiam expectamus.* Hæc secunda illatio absque probatione relinquitur pro con-
 stanti. ¶ Vide singula. Quæstio in primis occurrit circa veritatem assumptorum: eo quod rei spe-
 ratæ non repugnat videri. Superatur enim regnum Romanum quod videtur, speratur ma-
 gnum premium propositum aliquibus militibus &c. quod videtur. Nec satisficit questionī, di-
 cendo quod sermo præsens est de spe Theologica: quoniam paulus manifeste probat ex commu-
 nibus omni spei: ut clare testantur vniuersalissima verba eius, nam quod videt quis, quid etiā
 sperat. ¶ Solutio est quod res sperata integratur ex duobus: scilicet ex ipsa re quodque præexistēte
 (puta deo, regno, ciuitate & huiusmodi) & ex consecutione rei. Superatur enī cōsecutio regni
 seu ciuitatis: & similiter consecutio dei. Et hæc consecutio est propriissime res sperata. spe enī
 directe tendimus ad regnum ut consequendū: & sic de aliis. Et de hac res sperata loquitur pau-
 lus, dicens quod nō videtur. Vnde non intendit dicere quod res præexistens ad quam consequē-
 dam tandit spes, non videtur: sed quod res sperata formaliter (hoc est consecutio sperata) non
 videtur. Videre autē & videri in proposito, commune est visioni tam oculis corporis quàm
 oculis mentis. Et est sensus quod consecutio que speratur nō euidenter cernitur: quia quod euidē-
 ter conspicitur habendū, hoc est quod habebitur, ex hoc ipso quod euidenter cognoscitur quod erit
 perdit rationem ardui, perdit rationē difficilis: ac per hoc non amplius subest spei, cōsecutio,
 enī quātūcunque in seipsa ardua si euidenter cernitur quod erit, iam secuta est iā nō habet rationē
 difficilis, iam non speratur. ¶ Vnde dux exercitus quum pugna eo deducta est ut euiden-
 ter non probabili coniectura conspiciat consecutionem victoriæ, nō amplius sperat victoriā,
 sed alio animi affectu (scilicet amore, desiderio ac inchoata delectatione) prosequitur illam. D
 ¶ Et per hæc patet quod vis primæ illationis cōstat ex propria conditione rei quæ superatur: E
 quoniam fundatur super arduam cōsecutionis. Ex hoc enim quod consecutio quod diu speratur
 est ardua, sequitur quoad nō est visa: hoc est nō euidenter nota quod erit si enī euidenter cōspi-
 ceretur quod erit, desineret esse ardua illi à quo videtur, utpote euidenter secuta. Secunda autē illa
 illatio absque probatione in textu sub forma cōditionalis posita, difficultatē habet, quia for-
 malis non apparet ex eo quod nō tenet in omni materia. Superant siquidē Imperatores exercituum
 victoriā quam non vident, & tamen non expectant illam per patientiā. Nec latuit Paulū
 D D iiii hoc,

F hoc, immo inter has duas illationes differentiam ex modo loquendi insinuauit: dum primā tanquam formalem ex communi ratione spe probauit: vtendo tam spe absolute (spes quæ videtur non est spes, quā sperantibus cōmunissime, quod videt quis quid etiam sperat. Hanc autem inducit applicando ad nos, dicendo si autem quod non videmus speramus: vt hinc intelligeremus quod hanc introducit descendendo & applicando ad materiam ppositā: scilicet ad nostram spem hæreditatis diuinæ. vt intelligamus illationem primam esse ex cōmunib⁹ cōmunē hanc esse propriam propositæ materiæ, & fundari non super spem absolute, sed super spem contractam ad materiam propositam. Et propterea quamuis nō sit formalis de spe absolute, est tamen formalis de spe contracta ad materiam ppositam. ¶ Quod vt penetres, scito quod in communi loquendo ex hocq; consecutio sperata non videtur, sequitur quod non est euidenter securā: ac per hoc est anceps difficili periculo subiecta. Et hinc sequitur quod oportet sperantem ad pericula superanda paratum esse: sed quia ista pōptitudo ad pericula superanda, non vno sed multis modis potest esse, nam potest esse vel per magnanimitatē aggrediendi: vt contingit in huiusmodi regnis temporalibus quæ homines propriis actionibus cōsequuntur, vel per patientiam sustinendi oīa mala ne impediatur cōsecutio tanti boni: vt contingit in bonis speratis non ex propriis actionibus sed ex dono alterius: quale est bonum qd nos sperauimus (ideo non ex cōmunibus spei in quantum spes, sed ex contracta & applicata spe ad hæreditatē diuinam speratam à nobis, intulit Paulus per patientiam expectamus. Sperando enim ancipitem multis periculis consecutionē non nostris ingenio viribus atque actionibus, sed ex dei dono habendam, oportet nos expectare ab alio (deo scilicet) per patientiam tolerando mala periculorum ōnium, patienter siquidē tolerando mala huius tēporis, superamus difficultia pericula consecutionis. Et sic probauit adiectā cōditionē si tamen cōpatimur vt & conglorificemur, ex hoc qd spe salui facti sumus: spe inferente non videri consecutionem speratam, & consecutione sperata non vili à nobis inferente expectationem per patientiam.

H ¶ Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem nostram. pro, infirmitates nostras. Hic incipit tractare bonum quartum iustificationum, scilicet gloriamur in deo: continuando simul præcedentia. Nam quum declarauit quod per spiritum sanctum gloriamur in spe gloriæ dei, quia est spiritus adoptionis, subiungit consequenter modo qd quemadmodū est spiritus adoptionis simili modo est spiritus adiutorii infirmitatum nostrarū. vt ex hoc quod est spiritus adoptionis, filiationē dei habere nos intelligamus: ex hoc vero qd est spiritus adiuuans infirmitates nostras progressum nostrum adiuuari ab eodem spiritu cognoscamus. Et qd sicut p spiritum sanctum inhabitantem in nobis pro quanto est spiritus adoptionis gloriamur in spe gloriæ dei, patientes, ita per eundem habitantem in nobis spiritum sanctū, pro quanto & spirit⁹ adiuuans imbecillitates nostras gloriamur in deo. Et apte hoc officiū spiritus habitātis in nobis distulit explicandum post ostensam necessitatem patiendi cū christo: vt intelligamus spiritum sanctū adiuuare infirmitates nostras nō solum circa bona agenda, sed etiam circa mala toleranda. Modus autem quo adiuuat (tum ex parte nostri, tū ex parte dei exequentis) subiungitur. Nam quid oremus sicut oportet nescimus. Non saltat Paulus ab adiutorio imbecillitatū ad ignorantiam orationis: sed ex hoc quod suplet spiritus sanctus ignorantiam orationum nostrarum, probat spiritum sanctum adiuuare imbecillitates nostras: vt doceat nos non nostris ingenio viribus aut operibus posse adiuuare infirmitates nostras, sed mediente oratione expectare adiuuari à deo. Quia itaque prima arma nostra ad auxiliādum imbecillitatibus nostris sunt orationes, ideo ex supplemento, harum spiritum sanctum, spiritum esse adiutorii declarat. ¶ Quod autem dicitur nesciri nos quid oremus sicut oportet, intellige modum significatū per sicut oportet ex parte dei petendæ. Et est sensus quod quamuis sciamus quid orem⁹, non tamen scimus modum quo res petanda expedi seu necessaria est nobis. Verbi gratia scimus qd petenda est salus eterna, sed nescio modum quo salutem æternam oportet seu expedit communicari mihi, acquiri à me. Infiniti enim sunt modi quibus potest acquiri: & mod⁹ qui est vtilis vni nō est vtilis alteri: & credimus quandoque modū aliquem esse nobis vtilem qui secundum veritatem non expedit nobis, vt patet de Paulo qui petiit angelū Satanæ offerri à se putans talem modum esse sibi vtilem, & tamen non erat in veritate ei expediens. Ignorantiam itaque particularium modum expediētū singulis edocet, dicendo qd ignoramus quid oremus sicut oportet: vt hinc indigentia adiutorii spiritus sancti significet. ¶ Intellige autem ignorantiam respectu eorum quorum tā affirmatio quā negatio stat cum salute æterna: &

non

nō respectu eorum q̄ sunt de necessitate salutis: qualia sunt credere, sperare, diligere deum ac
proximū propter deū, misericordē, patientē, benignū, poenitentē mansuetūq; esse, & similia. **A**
Hæc enim scimus esse petēda sed expediētes seu necessarios mihi ad cōseruationē & p̄fectum
horum modos, euentus, occurfus & hmōi, in particulari ignoro. & propterea nescio quid orem
sicut oportet me illud assequi. *sed ipse spūs postulat pro nobis, gemitibus inenarrabilibus.* Ecce supplemen
tum quo mō. salutis æternæ nobis incognitos spūs sctūs postulat pro nobis. Caue hic i primis
ne argumētum sumas q̄ spūs sctūs nō est deus: eo q̄ postulare pro nobis, repugnat deo: quo
niā postulare est inferioris, vnde & filio dei nō cōuenit nisi rōne naturæ humanæ. Nō enī
intendit Paulus q̄ ipse spūs sanctus in seipso seu scdm seipsum orat aut postulat: sed q̄ in no
bis habitans, secundū actus nostros postulat. Quod perinde est ac dicere, postulātes nos facit:
seu ad postulandū nos mouet, postulatōes nobis inspirat. **¶** Et q̄ hic sensus sit intētus à Pau
lo, cōuincitur ex verbis subiunctis: scilicet gemitibus inenarrabilibus. Oportet enim aut fa
teri q̄ spūi sancto secundū se cōueniant gemitus inenarrabiles (q̄ est ridiculū) aut q̄ de postu
latōe in nobis q̄ sit nostris gemitibus: inenarrabilibus, est sermo. Et appellātur gemitus ineffa
biles, gemitus illi quorū termini ad quos tēdunt sunt nobis incogniti. propterea siquidem
ineffabiles dicuntur & sunt, quia nobis eorū materia ad quā tēdunt ignota est. q̄ enim sunt no
bis ignota, sunt etiā nobis ineffabilia. Experimur aut in nobis tales gemitus, quum ardēti de
siderio orantes petimus dirigī seu duci ad æternā salutē & similia, nesciētes quid nobis de oc
currētibz magis expediat. Talibus siquidē gemitibus nobis ineffabilibus, quia nescim⁹. par
ticulares terminos, particularia remedia seu adminicula ad q̄ impetranda tēdunt, spūs sctūs
postulat pro nobis: quoniam spūs sctūs habitans in nobis dirigit eos ad vtilia nobis impetrā
da. *Qui autem scrutatur corda, scit.* pro, sciuit, *quid desideret spiritus.* Dicitio interpretata desideret non
est verbum sed nomen in Græco: & est illamet dicitio superius interpretata prudentia, sapien
tia, sensus, affectus, cura, cogitatio à diuersis interpretibus. Vnde & hic diuersitas est: alii quē
prudentia spiritus, alii quis sensus spiritus, alii quis affectus spiritus, alii quæ cura spūs inter
pretantur. Sed parui refert ad sententiam: quia in eandē coeunt, est enim sensus q̄ deus scruta
tor cordium sciuit quo in particulari tendit cura spiritus sancti sic in nobis postulantis. vana
quidem esset spiritus sancti cura postulare nos faciētis tanq̄ in cōfuso. nisi adesset Deus à quo
petitur intelligēs quid in particulari intendit obtinere spiritus sanctus in nobis pro nobis. Et
dicit sciuit in præterito, ne noua aliqua notitia i deo credatur. Et est sermo de notitia appro
bationis. quo cōtra dicitur fatuis virginibus, nescio vos. Est enim sensus quod deus cognouit
approbando id quod intendit petere spiritus sanctus per nostros ineffabiles nobis gemitus.
¶ Meminit autem dei secundum officium scrutandi corda, quia approbare petita in particu
lari, pēdet ab exacta notitia cordiū in profundissimo eorū. oportet nanq; illum qui mihi de
vere expedientibus prouicet, nosse cor meum quid faceret in illo euentu & qd in alio: & quid
post alterum tertiumque ac deinceps euentum, non in hac vel illa materia, sed in oibz oc
cursibus, alioquin cōtingeret aliquam inutilem aut nociuam quīs per accidens petitionem
admittere seu prouisionem efficere. Et hic incipit fructus suppletis spūs sancti: nihil enī p
desset ad auxiliū imbecillitatum nostrarū postulare pro nobis nisi postulatio approbaretur. **D**
hæc enim approbatio, est ex parte dei initium adiutorii quo spūs sctūs dicitur adiuuare nos
postulando illum. *Quia secundum Deum postulat pro sanctis.* Hinc apparet q̄ de notitia approbatio
nis sermo est, dicendo sciuit quæ prudentia spiritus. Nam falsa esset hæc redditio causæ si de
simplici notitia esset sermo. simplici siquidem notitia nouit deus postulationes etiam q̄ non
sunt secundum deum, sed notitia approbationis solas nouit petitiōes quæ sunt secundū deū,
& ideo approbat eas quia sunt secundum deum. Reddit itaq; rationem quare deus ab æterno
approbavit quæ postulat spiritus sanctus in nobis, quia spiritus sanctus postulat secundum
Deum pro sanctis. Vnico verbo (scilicet secundum deum) significat apostolus vniuersa petita
sicut oportet, hoc est quæ omnibus consideratis sunt necessaria cuiusq; sancti saluti. Quod enī **E**
prius dixerat sicut oportet, modo dixit secundum Deum. Et continet quicquid secundum di
uini ordinis dispositionem in veritate singulis sanctis expedit. Scimus autem quoniam. pro,
q̄. Non enim reddiur ratio primi dicti (vt continuatio per coniunctionem autem insinuat)
sed quum dixisset secundum deum, declarat quid significatur per hanc formam secundum
Deum. & propterea optime continuatur textus, *legendo sciuit autem quod diligentibus Deum. Omnia*
cooperantur in bonum. Textus Græcus anceps est ad omnia in nominatiuo vel in accusatiuo, &
DD v rursus

- P** rursus ad cooperantur pluraliter vel cooperatur singulariter. interpret intellexit in noīatiō oīa & pluraliter cooperantur. Legere autem oīa in accusatiō & cooperatur in singulari, vñ dique quadrat tum sententiæ tum contextui. Est enim sensus. scimus autem quōd deus coope-
ratur oīa in bonum diligentibus deum & c. Et hic sensus quadrat sequenti statim rōnī, nam quos præsciuit & prædestinauit. Certum est enim quod deus subintelligitur dicendo præsci-
uit & prædestinauit. & ita deus quōd non spiritus sanctus: quum expresse subiungatur filii sui. Quadrat & præcedentibus, quum dixit qui autem scrutatur corda sciuit & c. nam constat qd
deus ibi subintelligitur. Et similiter quadrat vltimo dictæ formæ: scilicet secundum deum. asserit siquidem Paulus se cum aliis apostolis scire quid est hoc secundum deum. Et declarat
illud nobis, quod. s. Deus cooperatur omnia in bonum diligentibus deum & c. iuxta hanc e-
nim formam petit spūs sanctus in nobis pro sanctis: & simul explicat ex parte dei scrutatoris
- G** cordium executionem adiutorii imbecillitatum nostrarum quod spiritus sanctus efficit pe-
tendo in nobis. vt hinc perpendamus ad hoc dirigi inenarrabiles gemitus nostros a spū san-
cto vt executioni mander deus hoc: scilicet cooperari oīa in bonum sanctis. habet enim diui-
næ prouidentiae lex atque ordo vt etiam quæ disposuit deus se facturum, adimpleat median-
tibus causis secundis: de quarum numero est spiritus sanctus quatenus habitās in nobis postu-
lat gemitibus ineffabilibus pro sanctis. ¶ Et dicendo omnia, nihil excludit spectantiū quo-
modolibet ad singulos scōs. sermo enim præsens directe est de sanctis distributius, & non de
vniuersa collectione sanctorum: ad cuius bonum non est dubium deum oīa ordinare, etiam
infernum, nam & ad gloriam sanctorum cedat infernus. Sed sermo p̄sens est de singulis san-
ctis: de quorum quolibet licet verificetur illud euangelicum Super omnia bona sua cōstituet
eum, præsentis tamen textus intentio directe tendit ad hoc quōd deus etiā in hac vita coeffi-
cit oīa quomodolibet expectantia ad sanctum quemcunque, siue quomodolibet redundan-
tia in illum, in bonum illius. ¶ Dicit autem cooperatur & non dicit operatur: vt intelligam⁹
gratiam dei non solam sed simul cum libero electorum arbitrio coefficere ab bonū electorū.
¶ Et dicit diligentibus deum, ad differentiam sanctorum pro quando non sint diligētes deū.
restrictio enim fit dicendo diligentibus deum. Vnde non oportet quæstiones mouere de iis
quæ occurrerunt Paulo, Augustino, & similibus anteq̃ essent in statu diligentium deum: tex-
tu ipso expresse restringente ad diligētes deum. *Iis qui secundū propositū uocati sunt sancti.* Superfluit
sancti. & vocati nō est participiū sed nomen: perinde ac si diceretur ascititii. Altera cōditio re-
strictiua adiungitur: vt nō de oībus diligentibus deum sed de solis illis qui ascititii sunt scdm
propositum diuinum intelligatur. Vbi perpendere potes has duas cōditiones ad hoc iunctas
vt altera alterā restringat. nā stat⁹ diligēdi deū restringit ascititios: vt nō de p̄destinatis scdm
oēm eorum statū sed secundū statū quo diligūt deū sermo præsens intelligatur. & similiter nō
de oībus diligentibus deū, sed de solis illis qui sunt diligētes deū & p̄destinati sermo præsens
intelligatur. Multi enim sunt quandoque in statu diligendi deū qui tamen non sunt p̄destina-
ti. & de his non dicit quod deus cooperetur oīa in bonum illis: sed tantummodo habentibus
ambas condiciones simul. Quid autem sit diuinum propositum, statim Paulus subiungit.
¶ *Nam quos præsciuit & prædestinauit, pro, & prædefiniuit, conformes fieri. Imaginis filij sui, ut sit ipse primoge-
nitus in multis fratribus.* Aduerte circa literam differentiam inter coniunctionem horum duorum
(præsciuit & prædefiniuit) & reliquorum subsequentiū. nam in reliquis subsequentiis ha-
betur semper relatiuum quos & pronomen hos: dicendo, quos aut̃ prædefiniuit hos vocauit,
& quos vocauit hos & iustificauit & c. coniungēdo aut̃ hæc duo nullum pronomen in textu
Græco inuenitur: ita quod non dicitur, quos præsciuit hos & prædefiniuit, sed dicitur quos p̄-
sciuit & prædefiniuit. vt ipsa differentia mysterium aliquod insinuet. ¶ Aduerte deinde quod
in reliquis verba (vocauit, iustificauit, glorificauit) absolute sine appposito aliquo dicuntur: hæc
autem duo habent appositum, scilicet conformes imaginis filii sui & c.
- ¶ Aduerte tertio quōd non dicit conformes imagini in datiuo, sed imaginis in genitiuo. &
ita habetur in græco. Non enim significantur conformes imagini filii dei. esset enim cōfor-
mitas huiusmodi ad filium dei mediata: quia esset cōformitas imagini eius, & mediante ima-
gine conformitas ad ipsum. sicut si quis fingeretur conformis statutæ Cæsaris, esset cōformis
Cæsari mediate: & vere diceretur conformis imagini Cæsaris. Et hunc in proposito sensum
nescirem intelligere: quoniam nescio aliquam imaginem filii Dei cui sancti decreti sint con-
formes

formes. sed sensus est, conformes inter se rōne imaginis filii Dei. Hoc enim quadrat veritati
 & doctrinæ apostolicæ. i. ad Cor. 15. Quēadmodum gestauimus imaginē terreni gestabim⁹ A
 & imaginem cælestis, hoīs xpī. Ad explicandum enim in quo sunt decreti conformes, sub-
 iungitur imaginis: hoc est secundum imaginem seu rōne imaginis secundum vsum Græcæ
 constructionis, non cuiuscunq; sed filii Dei. Decreti sunt enim oēs conformes secundū hanc
 imaginem pro quanto ad imitationem filii naturalis oēs erunt filii Dei, vt ipse filius Dei sit
 primogenitus in multis fratribus. ¶ Aduerte quarto q; quū Paulus more suo proposuerit sci-
 mus q; diligentibus Deum & c. Mō subiungit declarationem singularum particularum inci-
 piendo ab illa, scilicet propositum. ¶ His p̄libatis, scito ex theologia speculatiua differētiā
 inter scientiam dei quatenus est rerū absolute, & quatenus est rerū euentuum. nam q̄uis
 vtraq; sit æterna, prima tamen non præsūponit deum velle creare res secunda aut præsū-
 ponit deum velle creare res. Et hinc sequitur q; præscentia horum euentuum (i. cōformes ef-
 se inter sanctos secundum imaginem filii dei vt sit ipse primogenitus & c. nō) præcedit diui-
 nam prædefinitionem eorundem euentuum, sed sequitur illam. prius enim (non tempore sed B
 rōnis ordine) Deus volendo definit hos euentus q̄ sciat illos fore: immo ratio q; sciat illos fo-
 re est q; a volendo definit illos. ¶ Non significat itaque Paulus præscientiam esse rōnem præ-
 definitionis, sed ecōuerso prædefinitionem esse rōnem præscientiæ. Et ne intelligeres præscien-
 tiam esse rōnem prædefinitionis, abstinuit a pronōie: vt dictum est. Si enim dixisset quos
 præsciuit hos & prædefiniuit, intellexisses ordinē inter præscientiam & prædefinitionē simi-
 lem subsequentibus: sed abstinendo a pronōie, iungendoque simul, insinuauit mysteriū alte-
 rius ordinis. Insinuauit hæc esse simul tempore imo æternitate, & alterum inter se ordinem
 habere q̄ subsequentia inter se significātur habere. Est itaque sensus. dixi scdm̄ propositum:
 nam quos præsciuit conformes & c. & prædefiniuit, hoc est etiā prius prædefiniuit q̄ præsciret:
 vt præpositio posita anre definiuit referatur non solum ad definitos sed ad præscientiam, dif-
 pari tamen ordine. nā ad illos ordine durationis, ad istam ordine quasi causalitatis. probādo
 siquidem quod secundum propositum dixit hæc, ad cōfutandum dogma eorū qui primum fa- C
 lutis nostræ locum tribuunt diuinæ præsciētiæ futurorum, qui præscientiam meritorum po-
 nunt rōnem definitionis diuinæ: ad cōfutandum inquam hæc, primum nostræ salutis locū
 tribuit diuino proposito, dicendo iis qui secundum propositum. Et probādo hoc manifestat
 quod diuina definitio conformium filio Dei, prior est diuina præscientia eorundem, dicens.
 nam quos præsciuit & prædefiniuit, hoc est etiā prius q̄ præsciret definiuit. ¶ At si oppri-
 meris a maiestate tam alti sensus, potes planiore vt sensu: exponendo præscientiam de præsciē-
 tia approbationis. vt quemadmodum dicendo qui autem scrutatur corda sciuit q̄ prudētia
 spūs loquitur de scientia approbationis, ita nunc loquatur de præscientia approbationis. Et
 sic planus est oībus sensus quod quos præsciuit præscientia approbationis, non solum appro-
 bauit, sed etiā prædefiniuit: quod maius est. nā definitio adiungit firmitatē approbatiōis,
 ¶ Consistit aut̄ imago conformitatis ad filium dei, in duabus conditionibus. Altera est par-
 ticipatio gloriæ filii scdm̄ quod homo beat⁹ & c. & hæc conditio comprehendit corpus no- D
 strum configuratum corpori claritatis christi, & aīam nostram similem christi, in gloria & c.
 Altera est participatio gloriæ filii dei secundum quod est filius dei. & hæc conditio est quod
 nunc sumus filii dei tandem autem apparebit gloriosa hæc filiatio. Et hanc conditionem esse
 p̄cipaliter intentam a Paulo hic apparet ex eo q; loquitur de filio dei & de fratribus. ¶ Pri-
 mogenitura verō filio dei attributa inter multos fratres, non proprio sed metaphorico ser-
 mone est intelligenda: quia tam secundum diuinam quam secundum humanam natiuitatē
 naturalem. est non solum primogenitus sed vnigenitus, ac per hoc carens fratribus. Vnde di-
 citur primogenitus in multis fratribus secundum assimilationem ad primogenitum inter
 multos fratres: quod ipse filius dei & multi alii sunt filii dei, ac per hoc multi fratres ipsius fi-
 lli dei. & quia ipse est prius cæteris genitus, ei attribuuntur iura similia iuri primogeniti: vt. f. E
 fratres alii sint sub ipso, & ab ipso alantur, & huiusmodi. hæc enim dignitas Christi signifi-
 catur respectu nostri, per hoc quod definitus est primogenitus in multis fratribus. Et dixit
 hoc, ne errares intelligendo nos cohæredes Christi ex æquo, quum dixerat cohæredes autē
 Christi. Explicat enim quod sumus cohæredes Christi vt primogeniti inter omnes fratres.
 quod est dicere Christum quidem esse heredem vniuersorum: & sub ipso & per ipsum nos ef-
 se cohæredes, nos participare bona diuinæ hæreditatis. hæc enim lex primogenitorū in prin-
 cipibus etiam hodie apparet.

- F** Quos autem p̄destinavit. pro, p̄definiuit, hos & vocauit. Interna vocatione. Declarata siquē illa particula, secundum propositum, declarat consequenter illam aliam vocati. Differentia autem inter vocare & p̄definire ac p̄scire manifesta est. nam vocatio in tempore fit: p̄scire autem & p̄definire ab æterno fuerunt, & exequēdo p̄definitionē, vocat. Et quos vocauit, hos & iustificauit: quos autē iustificauit, illos & glorificauit. pro, glorificauit. Quæstiones duæ occurrunt. Altera est circa verba p̄teriti temporis in hm̄oi executionibus (vocauit, iustificauit, glorificauit) quum executiones istæ futuræ sint. ¶ Solutio est quod executiones istæ respectu multorum sunt p̄teritæ, & respectu multorum sunt futuræ. multi enim iam sunt vocati, iustificati, & glorificati: multi quoq; supersunt vocandi, iustificandi & glorificandi. Par autem fuit vt doctrina à certioribus quæ iam facta sunt traderetur, & propterea vtitur verbis p̄teriti temporis, ¶ Potest nihilominus dici q̄ propter certitudinem futurarum executionum significantur absolute in p̄terito: sicut prophete faciunt. ¶ Altera est circa veritatem harū executionum. nam falsum constat esse quod quoscunque iustificauit illos & glorificauit: quū multi iustificati ceciderint à iustitia & sint damnati. ¶ Solutio est duplex. Vel penes differentiam inter vocatos & iustificatos simpliciter vel ad tempus: & q̄ hic est sermo de vocatione iustificatione simpliciter: obiecto autem procedit de vocatis & iustificatis ad tempus. Tales enim sunt qui à iustitia cadentes damnantur. Vel penes differentiam inter vocationem & iustificationem vt sunt executiones p̄definitionis aut vt sunt secundum se q̄dam diuina dona: & quod sermo p̄sens est de istis quatenus sunt executiones diuinę p̄definitionis, sic enī verissimum est quod omnes iustificati sunt etiam glorificati. obiectio autē procedit de iustificatione & vocatione vt sunt quædam gratiæ, non vt sunt executiue diuinę p̄destinationis. ¶ Dicendo itaq; hos & iustificauit, declarat illam particulam diligētibus deum, iustificamur enim fide per dilectionem operante. Et dicendo hos & glorificauit, declarat bonū ad quod omnia pro electis deus coëffecit. Quid ergo dicemus ad hæc? Declarat illam particulam Deus co-operatur declarando efficaciam diuinę cooperationis p̄mittendo stuporem seu cōtrarię linguę exclusionem. Quid ergo dicemus ad hæc? hoc est quid ergo dicemus cōtra hæc? quasi dicat nihil. vel quid ergo dicemus aspicientes ad hæc quasi dicat: non dicendum sed stupendū nobis est spectantibus ad hæc. Si Deus pro nobis: quis contra nos? hoc est si Deus coëffecit nostrum bonum tot modis: tanta efficacia, quis contra nos, quis contra bonum nostrum supple p̄reua lebit quasi dicat nullus. Qui etiam proprio filio suo. Superfluit suo. Non pepercit. hoc est non abstinuit ab exinanitione & afflictione proprii filii. Sed pro nobis omnibus, electis. Tradidit illum. Liberali dono dedit illum. Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit. pro, donabit? Animaduertat Paul⁹ quod p̄allegata ratio tot donorum non efficaciter inferebat deum oīa cooperari in bonum electis sed deum illis cooperari in bonum, & propterea vt efficaciter concluderet quod oīa, adiunxit quod deus liberaliter donauit etiam filium pro electis, vt hinc inferret sicut & ifert. quod oīa cum filio electis donata sunt, ac per oīa in bonum electorum disposita sunt. Et dicit in futuro donabi, ad significandum quod consummata executio boni in quod oīa electis cooperatur deus, non est in p̄senti sed in futuro statu glorię.
- I** Quis accusabit aduersus electos Dei. Obuiat obiectioni possibili fieri propter peccata commissa ab electis, multi enim electorum multa crimina commiserunt, propter quæ obicere posset aliquis quod remanent puniendi, vt sic impediretur glorificatio eorum. Et directe dicuntur hæc verba propter illam sequelam, quos autem iustificauit illos & glorificauit. Quis inq̄t accusabit, quis erit accusator p̄teritorum criminum aduersus electos dei, vt non glorificetur? quasi dicat nullus. Et rōnem subdit. Deus qui iustificat. hoc est deus (non homo non angelus) qui iustificat, qui iustos facit electos ex peccatoribus. Quis est qui condemnet? Verbum verbo reddendo legendum est. quis condemnans? De iustificante electos ab oībus eorum criminibus quis condemnans erit? quasi dicat nullus. ¶ Vbi aduerte quod excludit tam accusatorem quam iudicem condemnantem, ex hoc quod Deus est qui iustificat, quoniam nullus relinquitur accusationi aut condemnationi Deo iustificante locus.
- Q**uia ramen posset quispiam obicere quod Christus comparebit accusator & condemnator (accusator quidem, quia contra p̄cepta eius fecerunt, sicut & Moyses accusator Iudæorum dicitur Ioan. v. condēnator verò quia ipse est constitutus à deo iudex viuorum & mortuorū) propter hanc inquam obiectionem subiungit.
- C**hristus q̄ mortuus est imo q̄ resurrexit, qui. Deest. & est ad dexterā dei, qui etiā interpellat. pro, postulat, pro nobis? Totū hoc sub vno puncto iterrogatiuo legendum est. Est enim sensus. nunquid christus ele-

itus electos accusabit aut condemnabit, qui contulit nobis hæc beneficia, q̄ habet has condi-
 ones: Quasi dicat. hæc beneficia, hæc condiciones testantur quod non. ¶ Vbi aduerte quod A
 vltima verba (s. pro nobis) respiciuntur ab omnibus & singulis quatuor beneficiis: qui mor-
 tuus est pro nobis, qui resurrexit pro nobis, qui sedet in dextera dei pro nobis, qui postulat p̄
 nobis. Et pronomen electos demonstrat. Quis ergo nos separabit a charitate christi. pro, dei. Et super
 fluit ergo. Recole superius propositorum & dictorum: & perpende quod quum tractauerit
 bona quæ habent iustificati tria (scilicet pacem ad deum, gloriationem in gloria dei, & glo-
 riationem in deo) modo tractat quæ supererat gloriationem in tribulationibus. Diuisit nã-
 que Paulus hunc tractatum de gloriatione in afflictionibus inferendo partem illius. s. necessi-
 tatem patiendi) cum secundo bono, scilicet gloriamur in gloria dei: & partem alteram (scili-
 cet ipsam gloriationem) inferendo quarto bono, scilicet gloriamur i deo. quod modo tam dif-
 fuse declarauit, ex hoc quod deus omnia nobis cooperatur in bonum: definiendo, vocando,
 iustificando, donando filium &c. Fecit autem hanc partitionem, vt intelligamus per spiri-
 tum sanctum & quatenus est spiritus adoptionis & quatenus est spiritus adiuuans imbecilli-
 tates nostras postulando, consurgere in nobis gloriationem in afflictionibus, comitè aliarū B
 duarum gloriationum in hac vita. Per modum itaque quæstionis tractat gloriationem no-
 stram in afflictionibus: mouendo scilicet & soluendo quæstionem an aliquis separabit electos à
 charitate dei. Quocirca pronomen nos, demonstrat electos, & à charitate seu dilectione Dei
 significat dilectionem dei erga electos. Narrata siquidem tanta erga electos dei dilectione vt
 prædefiniuerit, præseuerit, vocauerit, iustificauerit, glorificauerit, ac filium proprium donaue-
 rit, omnia in bonum eorum vertendo, aptissime subiungit quæstionē quis nos separabit à di-
 lectione dei, tali ac tanta? intendens (vt subiungit) quod nullus, nulla vis separabit electos à dei
 erga illos in dilectione. Separarentur autē si ab illius affectibus (s. fide, spe, charitate, paciētia, H
 reliquisque virtutibus) finaliter caderent. Tribulatio? Mota quæstione quis, discurret inducendo
 interrogatiue septem malorum genera: ad quæ mala omnia quæ hoc tempore pati possum⁹
 reducuntur. vt ppendamus quod tractat de gloriatione electorum in tribulationibus. Et tri- C
 bulatio seu afflictio vniuersos comprehendit cruciatus secundum poenam sensus, seu dolorē
 sensibilem citra mortem. An angustia? priuans libertate corporis. An fames? priuans cibo. An nuditas?
 priuans vestimento. An periculum? quod timorem ponit imminentis mali. An persecutio? quæ
 tertio loco in textu Græco sita, nescio à quo apud Latinos translata sit in sextum. Et ponit p̄-
 secutio perseuerantiam actionis contra electos. An gladius? priuans vita. Sicut scriptum est. electos
 pati. In Psalmo. 44. Et citauit scripturę testimonium, ne hic per mala discursus superfluous pu-
 taretur. Quia propter te. Deus. quia tui sumus cultores.

¶ Mortificamur. Electi loquuntur deo. Et quæcunq; patiēdo in corpore, mortificari se dicunt:
 quia quælibet passio corporis species est mortificationis. Tota die. Continuitas significatur per
 seuerans. Aestimati sumus. Malo corporis adiungitur malum vilipensionis talis ac tantæ.

¶ Sicut oues occisionis. hoc est vt occidere nos, æstimetur vtile ad vitam hominum, sicut occisio
 ouium in macello utilis est ad vitam hominum. Et vere sic æstimari sunt christiani primiti- D
 ui: vt patet legentibus historias. ¶ sed in his omnibus superamus. pro, superuincimus. Respondendo
 quæstioni, declarat gloriationem nostram in tribulationibus: non contentus dicere vicim⁹
 sed superuincimus. Vere gloriatio nostra est in his non aliquibus sed omnibus, non vincere
 sed plus quam vincere. est enim plus quam vincere, superare mala & gaudere patiēdo mala.
 Quod impletum legimus in apostolis & martyribus multis.

¶ Propter. pro, per, eum qui dilexit nos. Non significatur causa finalis, sed efficiens adiuuando & co-
 operando. Et quadrat dilectioni dei erga nos. nam deum diligere nos, est ratio faciēdi nobis
 bonum, est enim dilectio qua deus diligit, efficax. Et ex hac particula apparet q̄ de dilectione
 dei erga nos dixit, quis nos separabit à charitate dei? Eadem siquidem dilectio pro causa affer- E
 tur nostræ superuictoriæ, qua non separamur ab ipsa dei erga nos dilectione. Ita quod nō no-
 stris viribus, non nostra charitate, sed adiutorio gratuito dei superuincimus: vt intelligamus
 non habitualis gratiæ, sed dei adiuuantis gratuito, hanc superuictoriam nostram effectam ef-
 se. Hoc enim significatur dicendo, per eum qui dilexit nos.

¶ Certus sum. pro, persuasus sum, enim. Non enim de certitudine euidentiæ sed de certitudine
 persuasionis (quam constat esse certitudinem fidei) est sermo. Nec explicat à quo persuasus est:
 quoniam ab authore fidei constat hanc persuasionem esse. ¶ Quod neque mors, neque vita, neque

angeli

F angeli neq; principatus neq; uirtutes. Quatuor differentias rerum explicat Paulus quibus præcipue attribui posset vis separandi electos: à charitate Dei. Prima est differentia vitæ & mortis, vita siquidē summum est appetibile, & mors vltimum terribilium. Sub quibus duobus cōprehenduntur reliqua appetibilia & refutabilia. ¶ Secunda differentia est spūalium substantiarum scdm tres diuersitates, scilicet angelos principatus & uirtutes, Et angelus quidem nomē est infimarum substantiarum spiritualium: principatus autem nomen est ordinis illarum quę præfunt prouinciis: uirtutes demon nomen est supremi ordinis spiritualium substantiarum ministrantium seu exequentium. Et quemadmodum per mortem & vitam excludit oēs creatas causas finales, ita per differentiam harum substantiarum excludit oēs creatas causas effectiuas spirituales. Quas ternario comprehendit numero, vt oēs includi intelligantur. numerus enim ternarius perfectionis est. Nec obstat quod de sanctis angelis & non solum de damnatis spiritibus hæc intelligantur: quoniam nō dicitur q; velint separare nos à charitate dei, sed q; non possint. quod est verissimum. ¶ Tertia differentia est penes tempus. Neq; instantia neq; futura. De præteritis enim nulla poterat esse ambiguitas. Et hæc differentia temporis quoniam specialem ingerit difficultatem & facilitatem, & communissima est causis omnibus, merito adiecta est. magni siquidem refert præsentibus vel futuris allici: & similiter præsentib; vel futuris terreri. magni refert præsentem vel futuram esse actionem, esse formam, esse materiam. Neq; fortitudo. Superfluit. Et nescitur quis addidit: quum in textu Græco non inueniatur. ¶ Neque altitudo neque profundum. Quarta differentia est penes differentias vniuersi corporei secundum celsitudinem & profunditatem. videturq; q; Paulus differentias tantum eas assumptas perit quæ attenduntur penes communia omnibus hominibus: qualia sunt mors & vita, substantiæ spūales, tempus & vniuersum corporeum: ita quod sub altitudinis noīe intelliguntur superiora corpora, profundi verò inferiora. Neq; creatura alia. More eorum qui computatis præcipuis subiungunt clausulam generalem vt intelligatur quod de oībus intendunt, Paulus subiungit neq; creatura alia: vt hinc intelligamus quod nullam excipit creaturam. Poterit. Superius dixerat de facto, quis nos separabit: & similiter de facto, sed in his omnibus supuincimus modo verò loquitur de possibili, dicendo poterit. ita quod non solum negat creaturam quæcūq; separare electos à charitate dei, sed negat posse separare. Et ratio est in promptu: quia charitas Dei erga nos est suprema causa, superior oī creatura, superans potentiam cuiuscunque creature. Nos separare. Pronomen nos demonstrat electos. Et est sermo de separatione tota tali, non de separatione ad tempus. quę non est contraria dilectioni dei erga electos: vt patet de lapsu Petri. A charitate Dei. actiua: hoc est à charitate dei erga nos. Quæ est in christo Iesu dño nro. tanq̃ in mediatore & executore ipsius charitatis dei erga nos. vt intelligamus non solum similem esse Iesu christi erga electos charitatem charitati diuinæ, sed etiam in ipsius Iesu mysterio opere passione resurrectione &c. adimpleri charitatem dei erga electos.

CAPVT IX

Veritatē dico in christo, nō mentior: testimoniū mihi phibente cōscientia mea in spū sc̃to. Non saluat. nō noua inserit Paulus: sed postq̃ tractauit proposita in principio (sc̃. quod euangelium quo ad rem euangelizatam, potestas dei est in salutem oī credenti) consequēter tractat reliqua ibidem proposita (scilicet iudæo quæ primum & græco, cum adiuncta autoritate, iustus ex fide uiuet) in his tribus capitulis. Et in hoc quidem capitulo declarat modum simul & causam quo & quare primum tum iudæo tum Gentili est in salutem. Et modus est: quia paucis iudæis profuit, Gentilibus verò communiter. causa verò ex parte dei est diuinum propositum, ex parte verò exequentiū, est quia Gētes cōfissæ sunt in fide christi, iudæi verò in iustitia legis. ¶ Ruinam itaque iudæorum communiter paucis exceptis proponit condolendo, ne videatur ex malo ad iudæos affectu loqui. Et Christum ac spiritum sanctum testem inducit cum propria cōscientia. animi enim mei solus deus est conscius. Et quoniam ad integritatem veri sermonis duo exiguntur (alterum ex parte rei quę dicitur, quod scilicet sic sit, alterū ex parte dicentis, scilicet quod nō mētiatur. nā contingit, & absque mēdatio proferri nō verum in re, & mentiēdo dicere quod in re verum est) ideo paulus utrūque cōpræhendit, & ex parte rei dicit veritatē dico in christo, hoc est illā cuius Christus est conscius, & ex parte sui dicit non mentior. Quoniam, pro, quod, tristitia mihi, Ecce res dicta. Magna. intensiue. Est & continuus dolor. non ad horam sed perseuerans. Cordi meo.

non su-

non superficialiter, sed in corde, in intimis animi mei. *Optabam enim.* Simul manifestat materiam & causam tantæ tristitiæ in se: afferendo statum iudeorum cõmunem olim sibi. Talis enim iudeorum status materia est tantæ tristitiæ. Et quoniam ipse statum illum valde dilexerat, ideo magna subsecuta est tristitia. quum enim videmus ruinã rei valde amatæ, dolemus valde. Reddendo itaq; rõnem magnæ in se tristitiæ, simul patefacit materiam tristitiæ esse illam q̃ olim fuit sibi maxime dilecta. ¶ Vbi & nota modestiã. Intendit dicere causam tantæ tristitiæ esse, q̃ iudæi eligunt anathemata esse à christo. modeste loquens, dicit hoc implicite: explicando q̃ ipsemet elegit olim anathema esse à christo: vt ex ipsius crimine intelligamus ceterorum iudeorum perseuerantium in iudaismo, peccatum simile. Nec dicit op̃o modo habens sancta desideria, sed optabam seu optaui olim in statu iudaismi. Ego ipse, vt intelligamus loco desiderii successisse dolorem ex eo q̃ est ipsemet. *Anathema esse a christo.* Græca dictio dicitur anathema significans per translationem separatum, quemadmodum deo dicata separata sunt à cõi vsu elegit siquidem Paulus olim in iudaismo separationem à christo potius q̃ separationem à iudaismo. Vnde absolute & non ad tempus anathema se esse à christo dicit se optasse. *Profribus meis.* Aperit ipse Paulus zelum suum quem habuerat in iudaismo cõtra christũ, fuisse propter iudæos: ne. s. iudæi à statu iudaismi tanq̃ seducti transirent ad statũ christianũ. Iudeos siquidẽ fratres suos appellat: vtpote ex eodẽ patre, scilicet iacob. *Qui sunt cognati mei scđm carnẽ.* hoc est (si dicere licet) cõgeneres, ex vno genere scđm carnẽ. Quos cõsanguineos appellantes, non oportet addere scđm carnẽ. *Qui sunt israelitæ.* Explicat à cõi patre generis carnalis nomen. *Quorum adoptio est filiorum.* superfluũt duæ vltimæ dictiones: est filiorum. Incipit exponere priuilegia iudeorum: vt tanto maior materia significetur tristitiæ, ex maiori perditione: & simul primicias iudæi secundum dignitatẽ priuilegiorum diuinorum explicetur. Vtraq; adoptio fuit israelitarum: & vetus Exo. 4. primogenitus meus israel. & noua, non est bonũ sumere panem filiorum & dare canibus. & rursus apostolis israelitis dicit iesus, filioli, adhuc modicum & c. *Et gloria.* Vtraque similiter gloria israelitarum fuit. tum vetus apparente gloria domini apud illos, & super tabernaculum. & in monte Sina, & in columna & c. tum noua: quũ apparuit gloria Christi coram tribus apostolis. *Et testamentum.* pro, & testamenta. Ipsemet Paulus ad Galatas duo explicat testamenta, alterum vetus in monte Sina: alterum nouum, quod Christus fecit. Et vtrunque constat israelitis datum. *Et legislatio.* Lex nanque vetus constituta est ad israelitas: & similiter lex euangelica per Christum israelitis data est tam verbo quàm spiritu in Pentecoste. *Et obsequium.* pro, & cultus. Nam & vetus cultus diuinus & nouus ad Eucharistiæ sacrificium baptismique ritum, datus est israelitis. *Et promissa.* pro, & promissiones. tum tot bonorum, & præcipue Messiæ. tum æternæ vitæ & resurrectionis à Christo. in his enim omnibus priuilegiati sunt israelitæ. Nam & vetera propria eorum fuerunt: & noua primum fuerunt. ita quod per eos ad alios deriuantur. quod ad ipsorum magnam spectat dignitatem: & maiorem monstrat esse israelitarum iacturam. *Quorum p̃res.* Septimum priuilegium israelitarum proprium ac maximum postremo scribitur: quod scilicet christus natus est ex eorum partibus, quod Christus secundum carnem est frater eorum.

¶ *Ex quibus est.* Superfluit est. *Christus secundum carnem.* non secundum totum id quod est, non secundum diuinam sed humanam naturam. *Qui est.* Verbum verbo reddendo legendum est. Ex quibus Christus secundum carnem, *ens super oĩa Deus bñdictus in secula: amen.* Hic est primus locus in quo habemus à Paulo, Christum esse Deum, hoc est quod explicite appellat christum deum, non qualitercunque sed super omnia benedictum in secula amen. vt nulla relinquatur Arrianis exceptio, quum hę conditiones non nisi de summo deo verificẽtur, & de solo summo deo fas sit hæc dicere. *Non autem.* pro, non sic autem. supple israelitę optant anathemata esse à christo. *Quod exciderit Verbum dei.* à veracitate adoptionis israel.

¶ *Non enim omnes qui ex israel sunt, hi sunt israelitæ.* interpres addidit pro claritate vtroque sunt, & loco israel posuit israelitæ, sensum magis quam verba sectatus. intentio Pauli est patefacere quod ob tantam ruinam iudeorum, non est diminuta veracitas diuinæ p̃missionis, quia israelitæ quotcumque ruentes non sunt in numero israelitarum quibus facta est promissio, quia non sunt filii promissionis sed carnis. Quum ergo dicit nõ omnes qui ex israel, intelligit secundum carnem descendunt. Et quum subdit hi israelitæ, intendit hi computantur israelitę. ¶ *Neque.* pro, quia. *Semen sunt Abraham, omnes filij.* Similis est sensus quod non propterea quod carnaliter descendunt ab abraham, ideo omnes tales computantur filii abrahæ. *Sed in Isaac*

- F** Isaac uocabitur tibi semen. Ne putares sine scripturæ autoritate inducere Paulum hanc distinctionem inter descendentes tam ex israel quàm ex Abraham. quod aliqui computantur in filios & aliqui non, attulit auctoritatem Genes. 21. in qua expresse nō omnes filii Abraham sed Isaac tantū in semen asciscitur. Id est non qui filij carnis, hi filij dei. Iuxta duos patres (scilicet israel & Abraham) exponit sensum distinctionis dupliciter, ad idem tamen. primum inter filios carnis & filios dei. & hinc habet quod non omnes descendentes carnaliter ab israel sunt filii adoptiui dei: ac per hoc adoptio diuina respectu israel non defecit ex ruina multorum filiorum israel secundum carnem: utpote non filiorum adoptionis diuinæ. Sed qui filij sunt promissionis. Ne locū inquirendi relinqueret qui sunt filii Dei (declarat hoc, dicendo quod sunt filii promissionis, ita quod contra filios carnis, filios promissionis distinguit. Nec opus est laborare circa sensum distinctionis: quoniam ipse Paulus ad Galat. 4. explicat Ismahelem natum secundum carnem, Isaac uerō per promissionem. ¶ Res gesta patet in Genesi, ubi promittitur cōceptio natiuitasq; Isaac à Deo. Nec sis adeo rudis, ut dubites Isaac carnaliter conceptum & genitū. Sed differentia consistit in hoc quod ismahel secundum carnem præcise: Isaac autem non præcise secundum carnem, sed ratione diuini miraculi promissi à deo. miraculose enim restituta est virtus generatiua tam Saræ q̃ Abraham promittendo filium Abraham ex Sara. *Aestimantur in semen.* Vt scriptum legitur æstimantur pro existimatur seu reputantur. Non sat fuit Paulo distinguere in re, sed etiam in reputatione: ut hinc haberet q̃ oēs israelitæ ruentes nō reputantur in semine israel & Abraham: ac per hoc ob illorum perditionē nihil perit veracitatis diuinæ. igitur filii Abraham & israel distinguuntur in filios carnis & filios dei, qui sunt filii promissionis: qui soli reputantur in semen Abraham & israel. Hoc est quod intendit & dicit Paulus. ¶ Promissionis enim uerbum hoc est. scdm hoc tēpus ueniam, & erit Saræ filius. Probat filios promissionis ex uerbis domini Gen. 18. Non solu aut illa. Supfluit illa. Ne electio diuina iter filios Abraham solos scripta credatur, affert diuinā quoq; electionē inter filios Isaac: ut ex his duobus testimoniis credatur q̃ docere intendit diuina electio inter filios israel, quorū tā magna pars ruit. Nō solum aut in Saræ filio apparuit diuina promissio. Sed & Rebecca. vxor Isaac. Ex uno cōcubitu habens Isaac patris nr̃i. Corrupta est litera, nam in textu Græco nec habetur cōcubitu, nec potest dictio illa cōiungi cum ex vno: quia vno est generis masculini, & casus genitiui pro ablatiuo, dictio uerō interpretata cōcubitu q̃ significat cubile est generis fœminini & casus accusatiui, & regitur à participio habēs, Legēdū est. Et ex vno cubile habens. Sed ambiguitate nō caret an Isaac in genitui positi. quoq; sit loco ablatiui, & iūgatur cū ex vno, ita q̃ litera sit ex vno cubile habēs Isaac patre nostro: an legendū sit ex vno cubile habēs Isaac patris nostri. Si oēs illi genitui mutantur in ablatiuum, excluditur pluralitas partū respectu plurium filiorum Rebecca, idē itaque patris & matris respectu duorum filiorum explicatur. Si uerō in genitui relinquitur Isaac patris nostri, magis quadrat explicatio q̃ electus sit vnus. ita q̃ non solum ex vno filio Abraham (nempe quem genuit illi Sara) sed etiam ex vno filio quē genuit Rebecca habens cubile Isaac patris nostri, electio diuina patet. Honesto autem vocabulo à loco (hoc est cubili) actū matrimonii significauit: ut discamus de ueneris publice loqui. iuxta hunc siquidem sensum nō solum patet Isaac, sed etiam vnus filiorum electus significatur. Et quadrat huic sensui coniunctio enim subiuncta dicendo. *Quum enim nondum nati fuissent.* Redditur siquidem manifeste ratio vnus filiorum electi. Et dicit hoc ad excludendum præfagium futurorum ex hora natiuitatis. Aut aliquid boni egissent aut mali. Adiunxit hoc, ad excludendum errorem tam ponentium circulum animarum, quam opinantium animas creatas prius quam infundantur corporibus, & in illo priori aliquid boni aut mali egisse. Ut secundum electionem propositum dei maneret. Antequā proferat auctoritatem scripturæ, reddit rōnem illius. Quam magis explicat subiungendo. *Non ex operibus. filiorum. Sed ex uocante. Deo.* ¶ Dictum est ei. scilicet Rebecca. Genes. 25. Quia. pro, quod, maior seruiet minori, Non eget expositione locus iste, sed applicatione mentis: ad quam ipsemet Paulus explicauit rationem. Nihil enim aliud ex hac auctoritate Paulus intendit, nisi quod hinc apparet, quod non ex operibus nostris sed ex voluntate Dei eligentis & vocantis vnus eligitur & alter reprobat. Et quoniam hæc autoritas monstrat vnum prælegit alteri, adiungit alteram auctoritatem, testantem de eisdem q̃ vnus eligitur & alter odio habetur. Sicut scriptum est. Malach. 1. Iacob dilexi. Esau autem odio habui. Vbi aduerte quod odio habere non sonat solam priuationem dilectionis, sed significat uelle malum. Et propterea dura quæstio occurrit quo pacto verificatur quod deus

deus velit malum alicui non ex operibus illius. ¶ Solutio est quod deus ab æternovere quosdam eligit & quosdam reprobatur, quosdam diligit & quosdam odio habet: pro quâto quibusdam ab æterno velut conferre opem gratiæ suæ & adiuuare illosque ad gloriam æternam, quosdam autem ab æterno quoque vult permittere sibiipsis, nec adiuuare eos gratuito auxilio quod electis decreuit conferre. Et hoc est deum illos odio habere, hoc est deum reprobare illos non ex operibus. Cum quoque tamen stat quod nullus damnatur nisi ex propriis operibus, nec sententia siquidem nec executio damnationis fit antequam huiusmodi reprobi peccent. Nec ex hac æterna dispositione diuina potest inferri iniustitia in deo, sed libertas summa, quoniam neutri tenetur, & ex sua merita libertate pendet velle dare gratuitum bonum aliquibus, & velle non dare aliquibus, sed permittere eos in suis naturalibus. *Quid ergo dicemus?* Animaduertit paulus quam tetigimus quæstionem à multis inferendam. Et propterea præuenit eos, mouendo eandem quæstionem. *Nunquid iniquitas apud deum?* Apparet enim prima fronte quod velle vni malum & alteri bonum absque quacunque diuersitate meritorum, iniustitia sit. ¶ Absit. Horrentis est responsio. *Moyse enim dicit. Exodi. xxxiii. Miserebor cui misertus sum. pro, cuius misereor, & misericordiam præstabo cui miserebor. pro, & miserabor quem misero.* Primū enī verbum est misereor, secundum autem misero. Et hoc quidem affectionem animi condolētis proprie sonat: illud autem ad effectus gratuiti collationē transfertur, quā in miseria aliqua constitutis confertur. Et ad hoc inducitur hæc autoritas, vt libertas diuina tam ad miserendum quam ad miserandum explicetur. Dicendo siquidem miserebor cuius misereor, monstrat effectum misericordiæ sit daturum nō ōnibus sed illis quorum miseretur: hoc est quorū eligit misereri ab æterno. Et similis sententia est de miseratione, quæ nō cadit in deū nisi metaphorice: sicut ira & reliq̃ passionēs aliæ. Et ponitur in deo respectu malorū nostrorū, illud autem respectu bonorum gratuitorum secundum literalem sensum exodi: penuria vocabulorū vtēte misereri, quod etiam passionis animi constat esse verbum. Tota ergo responsio consistit in manifestando libertatē dei: quoniam constat iniustitiā nō habere locum in mere gratuitorum collatiōe & negatiōe: iuxta parabolā euangelicā. an nō licet mihi quod volo facere? tolle quod tuum est. *Igitur non uolentis.* hoc est non operum interiorum. *Neque currentis.* hoc est neque operum exteriorum. *Sed miserebor est dei,* supple electio: hoc est quod homo sit electus.

¶ *Dicit enim scriptura Pharaoni. Exodi nono.* postquam enim paulus autoritate scripturæ monstrauit non esse iniustitiā in Deo in hoc quod aliquos eligit, nunc consequenter autoritatē quoque scripturæ monstrat non esse iniustitiam in deo in hoc quod aliquos odio habet seu reprobatur. *Quis in hoc ipsum excitauit te. vt dimittas populum meum:* hoc est ideo excitauit te per Moysen & Aarum vt dimittas populum meum.

Vt ostendam in te potentiam meam. Ac si appertius dixisset, non ideo excitauit te vt tū effectu dimittas (scio enim te non dimissurum) sed ideo excitauit te ad dimittendum vt ostendam in te potentiam meam, per tot miracula & submersionem tandem tui & tuorum.

¶ *Et ut annuncietur nomen meum in uniuersa terra.* Quod est subsecutum est. Ex qua autoritate habet Paulus non iniustam sed bonam Dei voluntatem etiam in intentione & gubernatione reproborum, quum illos excitat & ordinat ad demonstrationem potentiæ suæ & gloriæ nominis sui etiā illis nolentibus. Ergo cui, pro, cuius, vult miseretur & quam vult indurat. Concludit consistere negotiū tam electionis quā reprobationis in velle ipsius dei, et nota quod vtroque ponit actū positiuū voluntatis diuinę: & quę superius nominauit dilectionē & odiū, modo vtrunque nominat velle, et vt declaratum est, vtroque concurrat velle diuinū: sed in electione, velle diuinū habet pro voluto hominē cum gratuito auxilio vsq; ad æternam gloriā: in reprobatione autem habet pro voluto hominē cū dimissione sui ipsius in suis naturalibus. In hoc enī voluto clauditur negatio gratuiti auxilii ad vitā æternam, clauditur permissio causus. Et propterea dicit quod illius miseretur cuius vult misereri, & similiter illum indurat quem vult indurare. Indurare autem intellige relinquere hominem sibiipsi ita quod sensus est. Illū relinquit sibiipsi homini quem vult sibiipsi homini relinquere. *Dicis itaque mihi.* Mouet paulus aliā quæstionē quā nascitur ex dictis. *Quid adhuc queritur.* Non a quæro quæris, sed a queror quereris dictio hæc formatur. Itaque quod non est sensus quid adhuc interrogatur: sed quid adhuc conqueritur, & subauditur Deus. Et dicit adhuc, significans perseuerantiam querelæ diuinæ quam per Prophetas & Apostolos cōtinue exercet. Significatur enim quod nō remanet deo loc⁹ querelæ de perditione reproborum. Et rationem subdit, in persona disputantis contra Deum. *Voluntati enim eius quis resistit.* pro, restitit? quasi dicat nullus. Ex hoc enī quod fit voluntas Dei tā in reprobatione

- F** batione q̄ in electione, ex hoc quod nullus vnq̄ resistit voluntati eius (nam electus processit secundum electionem dei, & reprobis processit secundum reprobationem adimplendovoluntatem dei) consequens est quod deus non habet unde conqueratur de perditione reprobōrū.
- ¶** Vbi aduerte q̄ quum dicitur voluntati enim eius quis resistit, pronomen eius monstrat q̄ in præcedenti particula (scilicet quid adhuc quæritur) subintelligitur deus. alioquin subiunxisset voluntati enī dei: sed subiungendo pronomen eius, deus repetitur. ¶ *O homo.* deest vna dicitio: quam alii interpretantur vere, alii quinimo, alii atqui. & deinde subiungitur *o homo.* dupliciter confutat paulus hanc quæstionem. Primo arguendo præsumptionis. *Tu quis es qui respondeas deo.* pro, contra respondens deo? Præsumptionis esse dicit q̄ homo non solum respondeat sed ex aduerso respondeat deo. Huiusmodi siquidem verba quid adhuc deus conq̄ritur, nihil aliud sunt quā respondere deo eligenti & reprobanti, tanquam si homo homini
- G** ex aduerso respondeat inquirendo causam querelæ. arguendo contra, quia fit quod vult. *Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit.* Superfluit se. *Quid me fecisti sic?* Probat crimen præsumptionis ab exemplo operis figuli: vt intelligamus perinde esse hominem quærere à deo rationē voluntatis eius ac si figmentum respondeat figulo cur me sic fecisti? homo siquidem figmentum est dei. *An non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam?* diceret forte aliquis quod si figmentum haberet rationem diceret figulo, cur me sic fecisti? Et propterea rationē præsumptuosi hui⁹ dicti subiungit liberam potestatem figuli ex eodem luto faciendi vas vnum ad honorabiles vsus (puta ad bibendum) alterum vero in honorabiles: puta ad feces. ex hac enim libera potestate irreprehensibilis monstratur figulus: & querela figmenti monstratur non fundata super ius aliquod. ¶ *Quod si.* pro, si autem, *deus.* Vbi prius repressit præsumptionem hominis audentis quodammodo imputare Deo superfluum
- H** quærelam, soluit quæstionem, reddendo rationem ex parte finis: & declarando diuersitatem actionis diuinæ hinc & inde. Et prius patefacit finem propinquum reprobationis: dicendo. ¶ *¶ Volens ostendere iram.* Obiectum diuini velle non describitur ita. (hoc est vindicatiua iustitiæ) sed ostendere illam. Quod directe spectat ad gloriam Dei inter creaturas, & ad vtilitatem creaturarum: quibus monstratur in re hic diuinæ bonitatis radius, qui est iustitiæ vindicatiua, quæ in hac vita non monstratur. tū quia nō exercetur à deo in hac vita: quoniam præsentis temporis poenæ non sunt cōgruæ peccatis. tum quia illa paruula vindicta quæquodam fit in hac vita à deo, non aperte monstrat se esse iustitiam dei, sed aliis causis ascribitur. Vindicta enim reprobatorum monstrabit deus vniuersis & singulis iustitiam suā vindicatiuā. Vnde & nunc quia monstratur hæc iustitia, non glorificatur deus vt vindex: sed tunc glorificabitur in iustus vindex. *Et notam facere potentiam suam.* Hic est alter finis propinquus similis prædicto. quia scilicet vult deus notificare in opere potentiam suam. Quamuis deus exerceat potentiam suam creando & miracula faciendo, & exerceret continue conseruādo ac gubernando vniuersum, hominibus tamen non fit euidenter nota potentia dei: quā autē rebelles preceptis: suis reprobos subiciet æternis penis inuitos, notam euidenter omnibus etiā ipsis incredulis faciet potentiam suam. Quæ notitia & creaturis vtilis, & diuinæ est gloriæ in creaturis. glorificabitur enim tunc deus potens. *Sustinuit in multa patientia.* Nota verba: quoniam hinc pendet quæstionis solutio, hinc patefit ratio querelæ diuinæ. nā significatur q̄ peccata que reprobi committunt ratione quorum exercenda est vindicta & potentia diuina manifeste, nō sunt volita à deo. Non dicit quod propter hos fines voluit aut fecit vasa iræ: sed dicit sustinuit. quæ enim volumus, non toleramus patienter. sed probamus. et longe plus significatur quā Deum non velle illa: quoniam significatur quod sustinuit, quod p̄misit illos peccare, non qualitercunque sed in multa patientia, non statim exterminādo vt meretur: quod gratiæ est vt homines mutabilis voluntatis spatium haberent mutendi voluntatē a patrandis criminibus. *Vasa iræ.* Alludendo ad similitudinem diuerforū vasorū figuli dicit vasa iræ. et vere reprobi sunt vasa iræ. sunt enim contentiua in seipsis diuinæ iustitiæ vindicatiuæ: quoniam in eis locabitur sicut aqua in vase. huiusmodi enim vasa sustinet patienter de⁹ in hac vita. *Apta.* pro, aptata, *in interitum.* Non dicit que Deus aptauit in interitum, sed dicit aptata in interitum: vt intelligamus quod ab eodem sunt vasa iræ a quo sunt aptata in interitum. proculdubio eterne mortis. Constat autem q̄ propriis peccatis, propriis meritis quæ deus non vult sed sustinet patienter, reprobi sunt vasa vindictæ, non enim deus prius est ultor quā homo sit peccator. & consequenter a seipsis reprobi sunt vasa aptata suis meris in interitum æternum. ¶ *¶* Deest compulatiua coninnctio. Legendum est. Et vt ostenderet

diuitias gloriæ suæ. Post propinquos reprobationis fines diuinamque circa reprobos tolerantiam subiungit finem propinquum electionis, consistentem similiter in ostensione. Sed ubi in reprobis determinatum quid monstratur, in electis per diuitias multitudo & abundantia bonorum spectantium ad gloriam dei præparare electis significantur. *In uasa misericordiæ.* pculdubio diuinæ, sicut reprobi uasa ire. *Quæ præparauit in gloriam.* Vide differentiam. Totum quod est electorum attribuitur deo, ipse præparator gloriæ, ipse præparator uasorum ad gloriam. In reprobis autem aliquid ascribitur deo: scilicet uelle ostendere iram & potentiam & patienter tolerare, aliquid non deo sed ipsis: scilicet agere toleranda ob quæ sunt uasa iræ & aptantur in iterum. Aduerte erudite lector quod tota hæc particula (si autem deus uolens & c.) manca apparet, & quod subintelligi exigat aliquid confutans respondentem deo: puta uana est obiectio tua. Ex his enim librat is elucet falsum esse quod reprobi faciant placita uoluntati diuinæ. super quod fundabatur obiectio. & propterea merito deus per prophetas & apostolos continue conqueritur de iniuriis quæ sibi irrogantur à peccantibus: utpote quæ deus non uult facientibus. & cum his omnibus deus ad bonos fines omnia disponit. ¶ Antequam ad reliqua procedatur, occurrit continue hominum curiositati de prædestinatione & reprobatione respondere. Ajunt enim, si ego sum de numero electorum, tandem ita erit in re quod saluus ero: & similiter si sum de numero reproborum, tandem ita erit quod damnatus ero. Et tollendo responsiones theologorum subiungitur, non est mihi curæ an necessario an contingenter sic eueniat? satis est mihi quod sic erit, quocumque modo id erit. Et propterea nihil ad hanc curiositatem distinctio de sensu composito vel diuiso, seu de necessitate consequentiæ vel consequentis, non curo ut dixi de necessario vel contingenter: sed ut propono nosse uelim an uera sint quæ propono.

¶ Respondeo quod dupliciter possumus in hac curiosa quaestione loqui, vel inchoando ab iis quæ se tenent ex parte dei & descendendo ad nos: uel econuerso inchoando ab iis quæ se tenent ex parte nostri & ascendendo ad deum. Si inchoamus à deo, profiteamur primo quod deus ab æterno elegit singulariter hunc & illum, quia sic ei placet secundo quod electio huius infallibiliter (non dico necessario sed quod tamen) habebit effectum suum: scilicet salutem istius. Inchoando uero à nobis, profiteamur primo quod quilibet est liberi arbitrii ad bonum & malum eligendum, secundo quod quilibet faciens quantum in se est ad salutem consequendam æternam, saluus erit per diuinam gratiam. Quo pacto autem seu quo vinculo, quo glutino ascensus & descensus iungantur, non apparet. nam ascendendo deficit gradus coniungens hanc nostram libertatem & securitatem (quod faciendo quantum in nobis est, diuina non deerit gratia saluans) cum æternitate & immutabilitate, diuine electionis, quæ habet quod soli electi saluantur. Et similiter descendendo ab æterna immutabili & efficaci diuine electione deficit gradus coniungens cum his nostris libertatibus & securitatibus. Et propterea non est mirum si non quietamus intellectus querantium & inducentium inconuenientia: scilicet faciat quisque quod uult, tandem implebitur electio: & similia horrida. Quocirca ad curiositatem dico illa esse uera ex parte diuinæ electionis seu reprobationis, sed non esse uera sola, sed associata aliis ueritatibus ex parte nostri: scilicet quod sumus liberi arbitrii, quod faciendo quod ex nobis est erimus per diuinam gratiam salui, & quod nostris meritis saluamus aut damnatur nos adulti. Et quum obiciet coniunge hæc uera simul, respondebo me scire quod uerum uero non est contrarium, sed nescire hæc iungere: sicut nescio mysterium Trinitatis, sicut nescio animam immortalem, sicut nescio Verbum caro factum est, & similia, quæ tamē omnia credo. Et sicut credo reliqua fidei mysteria, ita credo & hæc mysteria prædestinationis & reprobationis. Meum est tenere quod mihi certum est (scilicet uti libero arbitrio & reliquis bonis mihi à deo concessis omni studio ad consequendam uitam æternam) & expectare ut uideam in patria mysterium diuinæ electionis mihi modo ignotum: sicut & reliqua fidei mysteria. Hæc ignorantia quietat intellectum meum. Quos & uocauit. Deest nos. Explicat uasa misericordiæ, connumerando seipsum aliis. Non solum ex Iudeis sed etiam ex Gentibus. Vnitatem significauit pronomine nos in electis ac uocatis ex utraque natione: ut doceat uocatos tam ex Gentibus quam ex iudeis esse filios promissionis, esse filios dei, esse eos qui computantur in semine abrahæ & israel. Sicut in Osee dicit, circa primum & secundum capitulum. Vocabo non plebem meam, plebem meam, & non dilectum: dilectum. Propter electos ex Gentilibus affertur hæc authoritas, qua significatur: quod Gentilium populus qui non erat populus Dei secundum cultum, nec dilectus ad dona gratiæ, uocabitur populus Dei & dilectus a deo: ut experientia testatur. Et non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam. Tota hæc particula superfluit. Adiuncta est forte ab aliquo qui legit hanc particulam

- F** in Osee: & non aduertit quod loco eius paulus dixerat & non dilectam dilectam. Et erit. Prosequitur paulus verba Osee. & faciendum est punctum ibi, & erit. significat quod erit hoc quod subiungam. In loco ubi dictum est eis non plebs mea uos, ibi uocabuntur filii dei uiui. pro, uiuentis. Non solum prophetatur mutatio Gentilium de non populo dei in populum dei, de non dilecto in dilectum. sed etiam prophetatur identitas loci. ita quod absque transmigratione locali ipsarum gentium mutabuntur in filios dei. Et dixit hoc propheta ad differentiam Iudeorum qui in determinato loco (scilicet in Hierusalem, in terra promissionis tantummodo) habebant integritatem diuini cultus & obseruationis legalis. Ac si apertius diceret. absque eo quod transmigraret in Iudeam, absque eo quod ueniant in Hierusalem, Gentiles in suis propriis locis erunt populus dei, dilectus a deo, filii dei uiuentis. Et est haec sententia eadem cum illa quam dixit dominus Samaritanarum: venit hora quando nec in hierosolymis nec in monte hoc adorabitis patrem, spiritus est deus &c. *¶* Esaias autem clamat pro Israel. cap. xx. Dixerat ex Iudeis & Gentibus:
- G** & postquam ex scriptura declarauit illam particulam ex gentibus, declarat ex scriptura quoque illam particulam ex iudeis. & inducit Esaiam clamantem, clamore suspirii seu doloris propter paucitatem electorum ex iudeis. Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiae saluae fient. Coniunctio si non tenetur conditionaliter, sed aduersatiue. Et est sensus. quamuis fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiae saluae fient: hoc est tam pauci salui fient ut sint similes reliquiis, quae paucę communiter sunt. Reliquiarum siquidem nomine solemus appellare residua quasi fragmenta. Intendit enim ad litteram significare paucitatem electorum ad christi fidem ex Israel, quamuis populus Israel esset innumerabilis tanquam arena maris. Verbum autem. pro, enim. Prosequitur paulus auctoritatem Esaię. Vbi aduerte non errorem sed obscuritatem textus Latini: quia interpres usus est vocabulo uerbi quod est neutri generis, similem habens nominatiuum accusatiuum. poterat remouere hanc obscuritatem dicendo, sermonem enim quoniam uerbum accusatiui casus est. *¶* Consummans & abbrevians.
- H** Vtrumque est nominatiui casus. & significatur deus perficiens & concidens sermonem. Dicitio siquidem Graeca interpretata abbrevians, concidentem significat proprie. & transfertur ad abbreviantem: quia concidendo fit abbreviatio. In equitate. pro, in iustitia. Ratio subiungitur reliquiarum ex hoc quod deus iustitia exigente confidit & perficit sermonem suum. ipsa siquidem derelictio innumerabilis populi israel saluando tam paucos ex eis: concisio est ex iustitia procedens meritorum eorum qui derelinquuntur: & est perfectio sermonis diuini de iustitia eius. Quia uerbum breuiatum faciet dominus super terram, hoc est quia sermonem concisum & sic breuiatum in paucorum salute faciet Dominus super terram ex sua gratia. Et redditur ratio salutis reliquiarum. postquam reddita est ratio derelictionis tante multitudinis. *¶* Et sicut praedixit esa. capit. i. Nisi domus sabaoth. Hebraea dictione utitur Paulus: & significat uirtutum: non ut uirtus est nomen moralis habitus, sed summę potestatis. Reliquisset nobis semen.
- I** Diuina gratia commendatur in hoc quod etiam paucos saluauit. Quasi Sodoma facti essemus: & sicut Gomorra similes fuissetus.
- M**erita iudeorum similia meritis Sodomę & Gomorrę per hoc significatur: ad commendandam diuinam gratiam relinquentem gratuito semen, saluantem gratuito aliquos. Quamuis etiam hoc possit referri ad diuinam seruationem innumerabilis populi relictı, pro quanto non est deletus in hac uita sicut sodomitę & Gomorręi deleti sunt. derelictum siquidem est semē eorū non ex eorum meritis sed ex diuina gratia: ut quandoque (in fine scilicet mundi) fructificet Christo. Quid ergo. Interrogando concludere, et sensus, quid ergo ex allatis uis inferre? et statim subiungit responsionem. Dicimus. pro, dicimus, quod gentes, & reliqua. Aduerte iterum erudite lector quod ideo dixi apparere (non dixi esse) defectiuam litteram ab illa particula si autem diuini uolens: quoniam non desunt dicentes perspicaciter pendere litteram ab illo loco usque ad haec uerba quid ergo. Ita quod ordo litterę est. si autem Deus uolans ostendere & reliqua, quid ergo, supple dic it potest aduersus eum. Apparet enim ex dictis confutata argumentationem, & rationabiliter Deum eligere ac reprobare. et deinde subditur quid nos intelligamus rationis esse ex parte gentium & israel, dicendo dicimus quod gentes. Quę non sectabuntur iustitiam. Ut pote sine cultu Dei & sine lege. Apprehenderunt iustitiam. et declarando qualem subiungit. Iustitiā autem quę ex fide est. Interpres addidit est. quę sit iustitia ex fide superioris declarandum est. est enim iustitia Christi: communicata nobis per fidem. Haec enim iustificamur, & hanc apprehenderunt gentes credendo. *¶* Israel uero sectando legem iustitię. Quę est lex Moysi

Iex moysi: quæ præcipit iustitiam, & in his quæ sunt ad deum in tribus primis præceptis, & i his quæ sunt ad homines in reliquis præceptis. *In legem iustitiæ non peruenit.* pro, præuenit. ¶ Vbi nota duo. Primum quod sermo est de multitudine innumerabili populi israel. De hac enim dicitur quod in legem iustitiæ non præuenit. Secundum quod paulus vitur metaphora eū- rium ad terminum aliquem ad quem alter præoccupat alterum. & gentes introducit euntes non sectando præcepta iustitiæ, & tamen apprehendentes iustitiam fidei: israelitas vero euntes seruando præcepta legis, & tamen non præuenerunt Gentiles, quum appareat quod debuissent præuenire: utpote expeditiores per præcepta legi: incedentes. Et dicit non preuenit: ut intelligamus populum israel quandoque licet sero, peruenturum: scilicet quū intrauerit plenitudo gentium à qua præuentus est. ¶ Quod autem dicit in legem iustitiæ, potest dupliciter exponi. vel intelligendo per legem iustitiæ, iustitiā quæ est fide. vel (quod magis quadrat v- sitatis verbis pauli) intelligitur plena executio ipsius legis moysi: de qua in præcedenti capi- dixit, ut iustificatio legis impleteretur in nobis. Et est sensus quod israel sectando legē præcep- torum iustitiæ, non præuenit gentiles ad plenam obseruationem præceptorū iustitiæ. Et hoc est verum: quia adhuc non peruenerunt ad huiusmodi plenam obseruationē: ut superius mō- stratum est. Gentiles autem mediante fide peruenerunt ad plenam obseruationem legis iusti- tiæ. Ita quod Gentiles non solum apprehenderunt iustitiam christi, sed etiam præuenerunt ad plenam obseruationem legis iustitiæ. Nec propterea mutatur terminus quo tendunt gē- tes & quo israel: quoniam hæc duo (scilicet iustitia ex fide & plena legis obseruatio) mutuo sese inferunt: ut in præcedenti patet cap. non enim aliter quā per iustitiam fidei, quam per legē spiritus vitæ in christo iustificatio legis impleri potest. Sed paulus ex industria seruata iden- titate termini secundum rem: descripsit vnum atque eundem terminum sub diuersis rationi- bus, vnicuique secundum aspectum & intentionem suam correspondentibus. Gentiles quidē ad iustitiam christi, iudæi vero ad plenam legis obseruationem tendunt directē.

¶ *Quare?* Querit causam huius disparitatis. ¶ *Quia non ex fide.* Reddit rationem disparitatis. C Primo ex radice: dicendo quia non ex fide, israelitæ iuerunt. ¶ *Sed quasi ex operibus,* deest legis. Radicalis ratio disparitatis est: quia israelitæ non fundarunt gressum animi sui super fi- dem, sed progressi sunt tanquam fundantes iter suum super opera legis. Et apposuit quasi seu tanquam, ad significandum affectum iudeorum citra exclusionem fidei a mentibus eorum. Si enim videmus superbos christianos absq; perditione fidei operari tanquam confidentes. in seipsis ratione affectus aseipsum. ita describit paulus israelitas quamuis habentes fidē vnus veri dei &c. affectum tamen suum fundantes non ex parte fidei sed ex parte operū legis: quū tamen præcipuum fundamentum debuisset esse fides. ¶ *Offenderunt enim in lapidem offendiculis.* p, offendiculi. Manifestat disparitatem ex ipso progressu. Iam enim dictum est quod iuxta metaphoram itinerantium loquitur. Et propterea quid subsequutum est in itinere ex antedi- cta radice, modo affert: aperte monstrans rationem non præuiniendi, quia ipegerunt in ui- nere in lapidem offendiculi, qui christus est. Et vere impegerunt in suam ruinem, dum occur- rentem christum, infidelitatis actu attigerunt. *Sicut scriptum est.* Affert testimonium scripture ex Esaia. Vbi aduerte qd tam prima q̄ vltima pars subiunctę sententię sumpta est ex esa, xxviii. ca. media autē pars sumpta est ex esa. cap. viii. Nec sumpta sunt, verba omnino: sed partim verba partim sensus. Ecce pono in sion lapidem. Hæc est prima part. Et loquitur deus de C H R I S T O. Ecce fundo lapidem in sion, ecce pono fundamentalem lapidem in sion. Ad literam enim christus in iudea & ex iudæis originem duxit. vbique tantum prædicauit: & in Hierusa- lem crucifixus est ac resurrexit. ¶ *Offensionis.* pro, offendiculi, & patrem scandali, pro, offensio- nis. Hæc est media pars. Vbi in hebreo haberi dicitur lapidem percussionis, locus eius qd nos habemus offensionis. Sed hoc parui refert. C H R I S T V S enim est lapis & offensionis & percussionis & offendiculi. nam est in quem potest impingi & in quē impingitur, & à quo percutitur infisum ipingans. Quæ omnia impleta videmus in iudæis cæcitate & induratione percussis, ex eo quod infidelitatis motu impegerunt in C H R I S T V M. Et omnis qui credit in eum non confundetur. pro, non pudefiet. Hanc vltimam particulam paulus ex industria non attulit secundum verba sed sensum: ut scilicet exponeret sensum prophetie. In Esaia siqui- dem habetur qui credit non festinet ut videat hoc. paulus ex ponit non pudefiet: ut intelli- gamus prophetam idē significare metaphora festinantis ad videndū, monendo enim qd cre- dens non festinet ad videndum, timorem tollit confusionis seu verecundiæ. Qui enī festinat ad videndum quod credit, sollicitus neforte aliter sit, & timet pudore seu verecundia affici

F credendo. Et propterea propheta monens quod credens non festinet ad videndum hoc, securum cum reddit quod non pudeat credens & expectans. Vt itaque nos liberaret paulus à labore intelligendi prophetā, posuit ipse non verba sed sensum. Et per hoc habet q̄ Christus ita est incredulis lapis offensionis & petra scandalī, quod tamen credentibus in eum est salus credita & expectata: ita quod nullus credens in eum erubescet de expectatione sua.

CAPVT

X.

G **R**atres voluntas quidem cordis mei. Quam declarasset euangelium esse in salutē Iudæis & Gentilibus (verum paucos ex Iudæis electos, multos autem ex gentibus) & ex parte gentium ac Iudæorum reddidisset quandam rationem quod gentes ex fide, Iudæi vero tanquam ex operibus legis progressi sunt, prosequitur modo hanc rationem casus Iudæorum: monstrans ignorantiam habere annexam, non tamen excusantem. hoc enim intendit in hoc capitulo: inferens declarationem illius in principio propositæ particulæ, iustus ex fide viuet. Et merito: quoniam ratio Iudæorum, iustitiæ innitur. ¶ Inducturus autem ignorantiam Iudæorum, modestissime affert eam vt rationem orandi pro ipsis. peccantibus enim ex ignorantia viles sunt aliorum orationes. vnde & dominus orauit. Pater ignosce illis quia nesciunt quid faciunt. Ad hoc enim spectat quod Romanam ecclesiam alloquens (ex Iudæis & Gentibus conflata) explicat eis duas conditiones sui ipsius pauli erga Iudæos qui non sunt conuersi ad Christum. Prima conditio est voluntas cordis: hoc est propensus animus ad salutem eorum. *Et obsecratio ad deum fit pro illis.* pro, & deprecatio ad deum pro israel, est ad salutem. Secunda conditio est, quod præces effundit pro israel, non desperatas sed salutes. hinc enim ingreditur ad propalendam ignorantiam eorum. *Testimonium enim perhibeo illis.* Reddit rationem quare præces pro israel sunt ad salutem. *Quod emulationem quidem dei habent.* Superfluit quidem, Et hæc emulatio laudabilis. *Sed non secundum scientiam.* pro, cognitionem. hoc est habent zelum dei sed non regulatum necessaria cognitione. & hæc est Iudæorum ignorantia. *Ignorantes enim iustitiā dei & suā.* Deest iustitiā, quæ res statuere, iustitiæ dei nō sunt. pro, fuerunt, subiecti. Iustitiam secutur Paulus in iustitiam Dei & iustitiam legis: quam appellat iustitiam propriam Iudæorum. & dicit Iudæos ignorare iustitiam Dei & studere ad statuendum iustitiam legis. Et ne inuoluatur lector obscuritate terminorum, recolat superius dicta, quod iustitia Dei est iustitia satisfactionis Deo pro humano genere per mortem christi. Et hæc appellatur iustitia ex fide seu iustitia fidei. Iustitia vero legis est ipsa observatio præceptorum legis, iudicialium, ceremonialium & moralium. Hanc Dei iustitiam quam solus christus exercuit, Iudæi increduli ignorauerunt, & sectando legem Moysei quærunt stabilire iustitiam præceptorum legis tanquam sufficientem ad salutem sine iustitia Dei per christum facta. Hic est sensus præ oculis habendus in ista materia. Et propterea de illis dicitur, quod iustitiæ Dei non fuerunt subditi: hoc est noluerunt subiici. Subiicitur enim quilibet iustitiæ Dei credendo in christum, & non aliter. *Finis enim legis CHRISTVS ad iustitiam omni credenti.* Nec intelligeremus has duas iustitias disparatas & tanquam e regione separatas aut confictas absque testimonio scripturam subiungit ordinem. Minus dico, probat ex ordine causæ finalis inter has iustitias particulas vltimo dictam scilicet iustitiæ dei non fuerunt subiecti. huiusmodi siquidē ordo significatur decendo quod christus est finis legis, non qualitercunque sed ad iustitiam communicandam omni credenti. Et quidem quod christus sit finis legis, etiam increduli Iudæi fatentur: dum dicunt prophetas vsque ad Mesiam prophetaisse. Quod vero Mesias per propriam iustitiam saluet omnes credentes, forte Iudæi increduli negant: sed hoc paulus superius manifestauit. Et per hoc quod christus finis est ad quem ordinatur lex vt omnis credens consequatur iustitiam, probatur q̄ Iudæi non fuerunt subditi iustitiæ dei, nam repellendo finem legis christum, repulerunt iustitiam dei. Hæc more suo Paulus proposuit, declaraturus singula. *Moyse enim scripsit.* pro, scribit. *Leui. xviii.* Simul declarat dictas duas iustitias & earum ordinem ex autoritate Moysei. *Quoniam.* superfluit quoniam. *Iustitiam quæ ex lege est.* Hæc sunt verba Pauli, non Moysei. prædeclarat enim subiuncta Moysei verba describere iustitiam quæ ex lege est. ¶ *Qui fecerit.* Deest coniunctio q̄. Legendum est. Quod qui fecerit hæc homo: uiuet in eis. & non in ea. Et est sensus quod faciens secundum præcepta legis viuet in illis: hoc est vitam temporalem habebit. ad differentiam enim futuræ vitæ dicitur

dicatur in illis. Et hoc est quod intendit paulus ex hac autoritate habere: quod scilicet iustitia legis præstat præsentem vitam, dum præstat viuere in præceptis legis. Iustitia autem Dei præstat salutem æternam: ut subiungit. ¶ Perspicatius autem intelligitur viuere in illis, hoc est secundum illorum merita: ad differentiam vitæ simpliciter & absolute. ¶ Et hoc directius quadrat paulo: iuxta superius dicta quod factores legis iustificabuntur, non simpliciter sed quantum est ex operibus. ¶ *Quæ autem ex fide est iustitia sic dicit.* Aduerte quod paulus non inducit Moysen dicentem quæ subiunguntur, sumpta ex Deute. xxx. ca. sed inducit iustitiam quæ est ex fide loquentem, non sine mysterio. Sciebat siquidem verba ista aperte dici in persona Moysi: sed quoniam acutissime vidit quod hæc dicebantur ratione iustitiæ fidei, ideo induxit iustitiam fidei dicentem quæ pro ipsa dicuntur. Quod ut penetres, considera diligentius textum Deuter. & perspicies quod quum moyses in scriptis redegisset legem continentem tot præcepta (tum moralia tum cerimonialia tum iudicialia) prædixit populo quod si recederet à deo dispergeretur per orbem, & cum hoc ubicunque essent per orbem dispersi, si ex toto corde reuerteretur ad deum, Deus reduceret eos de captiuitate, dispersione & c. Et de hac mentis conuersione ad deum ex toto corde ex tota mente diligendo eum loquens, dicit hæc quæ paulus affert. ¶ Vbi perspicax lector intueri potest quod ad differentiam iustitiæ legis Moyses scripsit hæc de iustitia internæ conuersionis ad deum. & illam (scilicet legis iustitiam) pendere ex ista & ordinari ad istam, satis significat, scribendo sequelam illius ex ista: quod quum ad deum conuersus fuerit, seruabit cærimonia & iudicia & c. & liberando vsque adeo istam ut inexcusabiles ab ista ubicunque forent prædiceret. Intendit enim moyses ad literam quod quis dispersi per orbem possint excusari à iustitia legis scriptæ, propterea quod carerent ea, non tamē possunt excusari à iustitia quæ est ex interna conuersione ad deum: quoniam hæc non est distans loco, sed est prope quemlibet in corde & ore ipsius. Nec est dubium quin hæc sit finis totius legis scriptæ: & propterea tam opere à Moysē ponderata. ¶ His si adiunxeris distinctionem pauli inter iustitiam legis & iustitiā dei quæ ex fide est, videbis quod ad literam moyses loquitur de iustitia ex fide, de iustitia quā paulus appellat dei. Et si ultra progressus considera ueris quod iustitia ex fide etiam ante moysi tempora implicite saltem erat iustitia ex fide CHRISTI (nullus enim vnquam saluatus est sine fide CHRISTI explicite vel implicite) videbis quod non digreditur Paulus explicando hæc dictam à moysē esse iustitiam ex fide quā Apostoli predicant applicando ad CHRISTVM. Hanc autem distinctionem si præ oculis habueris, habebis clarum intellectum diuersarum scripturarum de iustitia seruantium legem. Nam quandoque scriptura loquitur de ipsa lege secundum se solam. & sic de ea dicitur & quod nullus vnquam iustificatus est ex operibus legis, & quod qui fecerit precepta legis viuere in illis: & similia multa imperfectionis. Quandoque autem est sermo de lege iuncta internæ iustitiæ fidei. & sic de ea dicitur, Si vis ad vitam ingredi serua mandata: & similia promittentia vitam æternam obseruantibus legem.

Ne dixeris in corde tuo. Preceptum negatiuum velut latum à iustitia fidei introducit, spectans ad cor, in quo est sedes iustitiæ fidei. *Quis ascendet in celum?* In Deutero. tanquam refugium reputatum necessarium quidem sed impossibile prohibetur: Paulus autem tanquam refugium incredibile prohibitum dicit, exponendo de Christo, quum subiungit, *Hoc est CHRISTVM deducere.*

Et est sensus, quis ascendet in cælum ad deducendum mesiam. ¶ Quod est dubitare seu impossibile reputare Deum fieri hominem: hoc est enim ascendere ad deducendum Christum.

¶ *Aut quis descendet in abyssum:* hoc est Christum a mortuis. Quod est dubitare aut impossibile reputare resurrectionem Christi ex mortuis. Ita quod in his duobus mysterium incarnationis Verbi & resurrectionis Christi (in quibus reliqua fides comprehenditur negatur.

Quod quia secundum sensum mysticum Paulus ex Deute. traxit, ideo non inducit Moysen loquentem. Nec mireris Paulum asserere quis descendet in abyssum, quum in Deutero.

legatur quis transfretabit, quoniam Hebræi quam interpretes transfretationem vocant descensionem in abyssum (hoc est in profundas aquas) appellant: iuxta illud, qui descendunt in mare in nauibus & c.

¶ *Sed quid dicit scriptura?* Superfluit scriptura. Quoniam primum dictum fuit negatiuum, subiungit, sed quid dicit, ac si dixisset sed quid affirmat. Prope, Deest te, est uerbum in ore tuo & in corde tuo. Hæc sunt verba Deutero. de verbo internæ conuersionis ad deum.

prope te est, in propitu ubicunque fueris apud te est, non est opus libris aut transmigracione aliqua, uerbum in quā corde credendum & ore confitendum. *Hoc est uerbum fidei quod predicamus.* Hoc de quo loquitur deutero, inquit paulus, est uerbum fidei quod nos apostoli Christi predicamus non præ-

EE iiii dicamus

- F** dicamus nouum aliquid, sed illud idem quod moyses tantopere commendauit, quod ubique apud omnes propinquum inuenitur. *Quod si confitearis.* Declarat illa verba Deutero. In ore tuo & in corde tuo, quo ad materiam tunc implicite significatam. In ore tuo dominum IESVM. duobus nominibus integrum incarnationis mysterium significat. dicendo dominum, diuinitatem: dicendo Iesum, humanitatem significat. Perinde ac dixisset. si confitearis verum deum, IESVM verum hominem. Et in corde tuo credideris quod deus illum suscitauit a mortuis. Mysterium mortis resurrectionis & gloriæ Christi his verbis comprehendit. *Saluus eris.* De iustitia legis dictum est, viuet in eis: de iustitia fide dicitur, saluus eris: vt intelligamus æternam salutem dari per istam: per illam vero vitam præsentem. Et per hoc declaratum est illud iustus autem ex fide viuet. *Corde enim creditur ad iustitiam.* Declarat eadem verba (scilicet in ore & in corde) ex parte necessitatis, explicando quod oportet corde credere ad habendam iustitiam quæ appellatur iustitia dei & iustitia fidei. Et attribuitur cordi credere, tum ad excludendam fictionem
- G** simulantium se credere, tum ad significandum quod à voluntate imperatur credere confrens iustitiam: & hoc est ad differentiam fidei coactæ: qualis est in dæmonibus, qui coacti ab euidencia factorum credunt mysteria fidei: sed non ad iustitiam. *Ore autem confessio fit ad salutem.* Necessitas confitendiveritatem creditam etiam sermone vocali explicatur necessitas salutis. Quando enim oportet loqui ad salutem seruandam, tunc necesse est ore confiteri: alioquin qui me erubuerit coram hominibus, & filius hominis erubescet eum coram angelis dei. *Dicit enim scriptura.* Esa. xxviii. superius quoque inducta. *Omnis qui credit in eum non confundetur.* p, nō pudebit. Et repetiit hoc ad declarandum hoc quod assumpserat, q si credideris saluus eris. futura siquidē salus credētis explicatur dicēdo, q ōnis qui credit non pudebit. *Non enim est distinctio Iudæi & græci.* p, Iudæi q & Græci, hoc est gētilis, psequitur declarādo illā particulā, oīs. Et hoc vt declaret quod superius proposuit scilicet ad iustitiam omni credenti. Iam enim declarauerat & duas iustitias & ordinem earum, adiuncta necessitate iustitiæ dei. Tractat itaque modo vniuersalitatem dicendo q non est distinctio Iudæi & Gentilis, quo ad fructum fidei: hoc est iustitiam & salutem ex fide habendam. Quamuis enim quo ad multa priuilegia distinctio sit inter Iudæum & Gentilem, quo ad fructum tamen fidei non est distinctio Iudæi & Gentilis. Et hoc probant. *Nam idem dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum.*
- T**angitur in hac ratione tum identitas domini Iudæorum & Gentilium, tum affluentia diuitiarum ipsius domini erga omnes inuocantes ipsum. Vtraque enim condicio exigitur, nam quantumcunque quis affluat diuitiis satis ei est cura de sibi subditis: & similiter quantumcunque idem sit dominus, excusatur si non affluit diuitiis vsque adeo vt in omnes subditos possit effundere. Vtraque itaque conditione iuncta, probatur non esse distinctionem circa fructus fidei ex parte Dei. *Omnis quicumque inuocauerit nomen domini, saluus erit.* Quum prius autoritate scripturæ declarasset salutem credentis: modo consequenter declarat salutem confidentis. Et propterea transit à credentibus ad inuocantes. inuocatio enim confessionis est species. Et affert autoritatem ioelis. ii. de inuocantibus. hæc enim verba, omnis quicumque inuocauerit nomen domini saluus erit, scripta sunt ioelis. ii. *Quomodo ergo inuocabunt.* Tractata illa autoritate deuteronomii quo ad illas particulas, in ore tuo & in corde tuo, tractat consequenter quo ad illam particulam, prope te est: simul declarando quod ipse Paulus adiunxerat scilicet quod prædicamus. declarat enim necessitatem prædicationis Apostolicæ, qua verbum fidei est prope quemlibet, declarat autem prædicationis necessitatem inchoando ab ultimo scilicet à confessione oris sub inuocationis nomine: dicendo. *Quomodo ergo inuocabunt.* *In quem non crediderunt.* Inuocatio enim præsupponit fidem. *Quomodo autem credent ei quem non audierunt?* Secundum communem cursum credere præsupponit auditionem corporalem. q uis deus quandoque intus doceat sine exteriori auditu: vt docuit paulum. *Quomodo autē audient sine predicante?* Hinc clare patet q de auditione exteriori est sermo, sicut & de prædicatione. *Quomodo uero predicabunt nisi mittantur?* Suple à deo. predicare enim quæ dei sunt, quæ diuini consilii sunt, nullus recte attentat nisi missus à deo: sicut null⁹ nisi missus à rege, absque temeritate cōsiliū regium predicare potest. *Sicut scriptum est.* Affert ad hoc vltimum autoritatem esaie. lii. *Quam preciosi pedes euangelizantium pacem euangelizantium bona?* ex speciositate seu pulcritudine pedū declarat q mittuntur, nā siue affectus siue progressus significantur per pedes, ex hoc ipso quod pulchri sunt, omnem habent rectæ rationis proportionem & formā: qua nisi mitteretur constaret quod carerent. Vnde quotquot præsumpserunt aut præsumunt euangelizare, tēdem

dem fallaces inuēti sunt: vt & Christus dixit apostolis. sicut me misit pater & ego mitto vos. A

¶ Per pacem autem & bona, vniuersa materia euangelica significatur: vt facile est applicare.

¶ Sed non omnes obediunt. pro, obediunt, euangelio. Quod ideo subiungit, vt inserat declarationem illius particulæ propositæ scilicet iustitiæ dei non fuerunt subiecti. hoc est enim q̃ modo explicat q̃ non oēs obediunt euangelio: quis per prædicatores euangelicos verbū fidei prope quēlibet, non tamen oēs obediunt euangelio. Et dicit obediunt: quoniam credere in Christum, obedientia quædam est intellectus imperariā voluntate affecta paci & euangelicis bonis. *Esaïas enim dicit. cap. 53. Dñe quis credidit auditui nro?* Quamuis in Esaia non habeatur domine. quia tamen. LXX. addiderunt hanc dictionem, Paulus secutus interpretationem. LXX. attulit, domine quis credidit auditui nostro? Et est sensus. Domine quis credidit auditis à nobis dicentibus? appellat enim Esaïas auditum nostrum (hoc est prophetarum) auditionem populi ex ore prophetarum.

¶ Quamuis etiam pronomen nostro, monstrare possit deū & prophetam. Et sic auditio populi ex ore Esaïæ ex parte dei, appellatur auditus noster. ¶ Et dicitur quis credidit, nō quasi dicat nullus, sed quasi dicat pauci iudæorum. Ergo fides ex auditu. Hinc clare apparet quod nō de auditione passiuā ipsius Esaïæ (quia scilicet ipse audiuit à deo) sed de auditione passiuā populi, quæ scilicet populus audiuit ab Esaia, dixit quis credidit auditu nostro. nam constat quod ex auditu populi à prophetis nascitur fides. ¶ Vbi & nota q̃ fides vt (dicitur ad Ephe. 2.) donum dei est, & non creaturæ. quo ad ipsam volūtatē credendī ipsumque credere in deum. Verum quo ad explicationem horum credibilium determinate, fides est ex auditu, audiēdo siquidem doctrinam euangelicam, discimus quæ sunt nobis determinate credenda. vnde & Cornelius Centurio dono fidei iam credens in deum, misit pro Petro, & ab eo didicit q̃ sibi erant determinate credenda: vt patet in Actibus Apost. & sic est de similibus. *Auditus autem per uerbum christi.* pro, dei. Audit⁹ populi deriuatur à verbo dei reuelato prophetis atq; apostolis: vt de primo ad vltimum fides ex verbo dei non hoīm intelligatur procedere quo ad determinationem credendorum. Ita quod fides vtrinq; est à deo. vnde nulla hoīm autoritate possunt credenda noua introduci: sed ea tantum explicari quæ per verbum dei reuelata sunt apostolis & prophetis. *Sed dico, nunqd non audierunt?* Ne excusatio afferretur dicendo verbum fidei non esse prope omnes, adiungit auditum prædicationis apostolicæ extensum esse ad vniuersum orbem, Et ad hoc vtitur verbis psalmi: subiungendo.

¶ Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ uerba eorum. Quod dicit in omnē terram, in omnem plagam terræ intellige: nec oportet arctare hunc textum ad singulas terras. Et similiter quod dicit in fines orbis terræ, intellige de finibus habitabilis terræ nostræ quæ lato vocabulo per fines intelligendo extremas regiones. ¶ Et hoc dixerim vtendo hac auctoritate ad tempus Pauli. quod tamen nō oportet: sed sufficit sic esse in decursu temporis.

nam sic sufficit intelligere prope quemlibet esse verbum fidei: quod intendit paulus. ¶ Nec obstat auctoritas psalmi, quoniā ad literam non loquitur de apostolorum prædicatione sed de corporeis cælis. nec in Hebræo habetur sonus sed filium seu linea. Verū quia apostoli cæli sunt spūales, mystico sensu vsus paulus applicauit hoc ad apostolos: vsus communi apud Græcos textu. & propterea dixit sonus eorum. *Sed dico nunquid israel non cognouit.* postq̃ tractauit plene verba Deuter. ad declarandum rōnem casus iudæorum, redit modo ad prosequendum in excusabilitatē casus. Dixerat enim q̃ ignoranter ceciderūt. ne autem ignorātia excusans intelligeretur, subiūgit modo ipsam ignorantiam non excusare, quia habuerūt in prōptu vnde cognoscerent. habuerunt enim verba prophetarum ex quibus potuerunt cognoscere euāgelizata ab apostolis, esse vera. Quū itaq; dicit nūquid israel nō cognouit, hoc est nō cognoscere potuit? *Primus Moyses dicit.* primus tēpore inter scriptores sacræ scripturæ: primus auctoritate inter prophetas: iuxta illud Deuter. vlti. & non surrexit propheta ultra in israel sicut Moyses & c. Ego ad emulationem uos adducam pro, prouocabo, in non gentem. pro, in non gente. Verba hæc ex Deuter. 32. sumpta sunt, vbi nos habemus. ego prouocabo eos in eo qui non est populus, & in gēte stulta irritabo illos. Et est sensus q̃ tantum boni conferam ego deus non genti, hoc est gentilibus, q̃ prouocabo israelitas ad inuidiam. Et similiter quod sequitur.

¶ In gentem insipientem in iram uos mittam. pro, & in gente insipiente irritabo vos. Et inuidia siquidem nascitur ira. & propterea subiungitur, commouebo vos ad iram ob magnitudinem boni q̃ conferam genti insipienti. Gentiles siquidem appellantur tum non gens tum gens insipiens: pro quāto sine lege diuina viuebant. hinc enim & peruersum iudicium de iis q̃ secundum

an sit prædicatū euāgelium
in totō mūdo

F dum deum sunt (q. insipientia est) incurrerūt, & dignitatem generis humani secundū recte rōnis vsum perdiderunt: propter q. dicuntur non gens. ¶ Dicitur autē deus prouocare ad inuidiam & commouere ad iram, non excitando ad peccatum, sed largiendo gentilibus bona vnde occasionem inuidiæ & iræ iudæi accipere possunt. Per hanc enim autoritatē intēdit Paulus prædicta esse duo à Moysē: & exaltationem gētium & casum iudæorum. Quorum vtrunque quum viderent iudæi adimpletum, cognoscere poterant impletam prophetiam. ¶ *Esaías autem audet & dicit. cap. 64. hoc est audenter dicit in persona dei. Inuentus sum a non quærentibus me. Salus gentilium prædicatur. & gentes non quærentes deum cultu & iustitia appellantur, ad differentiam iudæorum diuino cultu & iustitia legis quærentium deum. Palam apparui. pro, manifestus factus sum, ijs qui me non interrogabant. Magnitudinem gratiæ collatæ gentilibus describit inuentionem à non quærentibus, manifestationem non interrogantibus: vt totum diuinæ gratiæ ascribatur, & status gentium ante susceptam fidem christi declararetur diuersimode à Moysē & Esaia. Ad, Israel autem dicit. 65. cap. Quod dicit ad israel, quantum ad sensum verborum ad pro contra sumitur. aduersus enim israel hæc quæ subiunguntur dicit. Quis directio sermonis ad increpationem israelis sit. Tota die. verba sunt dei apud Esaia. & tota die, id est toto tempore. *Expandi manus meas. conferendo beneficia tot tanta & talia. Ad populum non credentem. ad populum incredulum. Appellatur populus israel, populus incredulus: vt experientia testatur. Sed, pro, &, contradicentem mihi. Superfluit mihi. Non solum israel incredulus est Messie, sed contradicit, impugnat quantum potest veritatem diuinam de iesu Christo misso ad salutem mundi. Per has scripturas intendit Paulus patefacere quod iudæi potuerunt cognoscere tam salutem gentium quam ruinam propriam quam vident subsequi tam in aduentu iesu christi, propheta tā esse in sacris prophetis. Ita quod præter euangelicā prædicationem habent scripturas testes vnde ignorantia eorum redditur non excusans eos.**

H

CAPVT

XI.

Dico ego. Prosequitur casum israel ex parte dei. Postq. enim descripsit ipsum ex parte ipsorum iudæorum, modo prosequitur eundem ex parte dei: declarando ex diuina gratia non esse repulsum totum populum israel. Et hoc per modum quæstionis introducit, subiungendo. *Nunquid deus repulit populum suum? supple totum. Abst. responsio est horrentis. Nam & ego. Tripliciter probat responsionem. Primo ex seipso non repulso. Israelita sum. genere. Ex semine Abraham. Hoc addidit ad explicandum quod est israelita non tanq. profelytus, sed naturali genere.*

¶ *De tribu Benjamin, ad magis certificandum suum genus. Non repulit deus plebem suam quam præsciuit. pro præcognouit. Ne obiiceretur quod hirundo non facit ver, probat secūdo ratione scilicet quia deus præcognouit populum suum israel. Vbi clare vides Paulum vti cognitionis nomine pro notitia approbationis. nam sensus est quod ideo non repulit deus populum quia præcognouit notitia approbationis, quia semel approbauit illum ideo non repulit ipsum ex integro. Nam nescitis in Elia quid dicit scriptura. probat tertio ab exemplo multitudinis: afferendo scriptam. 3. Reg. 19. satis claram. Quemadmodum interpellat. pro, historiā, colloquitur. seu postulat. ¶ Deum aduersus israel? Domine prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & quærent animam meam. Sed quid dicit illi diuinum responsum? Superfluit diuinum. Et responsum, interpretatum clarius esset oraculum.*

¶ *Reliqui mihi: ipsi septem milia virorum qui non curuauerunt genua. pro, genu. ante Baal. Sic ergo & in hoc tempore reliquæ secundum electionem gratiæ dei saluæ factæ sunt. Superfluunt duæ dictiones, dei saluæ. ita q. litera est. Reliquiæ scdm electionē gratiæ factæ sunt: sed interpres ad claritatē sensus addidit duas illas dictiones. Paulus tamen absque illis docet q. in hac conditione temporis, reliquæ, hoc est pauci iudæorum velut reliquæ, factæ sunt secundum electionem gratiæ: hoc est factæ sunt conformes electiōi gratuitæ, factæ sunt prout diuina electio gratuito disposuit eas esse. Si autem gratia. Et est casus ablatiui gratia: & significat, si autem ex gratia. Iam non ex operibus. Et est sermo de proprio effectū gratiæ.*

¶ *Alioquin grā non iam est gratia. Sed merces seu præmium. Et deest in Latino textu integra vna sententia. Si autem ex operibus, non iam est gratia: alioquin opus non iam est opus. E regione siquidem distinguit opus & gratiam: & quod datur gratuito ad id quod datur ex opere. nam quod datur ex opere merces proprie est, iuxta illud, voca operarios & redde illis mercedem. Quod autē datur gratuito, liberaliter datur & nō ex debito. Quod si hæc cōfundimus, gratia*

gratia nō est gratia, & opus nō est opus. perdunt enim iōnes proprias. Quorsum autē hęc ad
iecerit Paulus, declarat q̄rendo. *Quid ergo, hic dicitur?* Et statim subiungit respōsiōē. *Quod quæ* A
rebat. pro, inquit, Israel, hoc nō est cōsecutus. Recole superius dictum i fine capituli. ix. q̄ israel fe-
stando legē iustitiæ q̄rit salutē. ad illud enim respiciunt hęc verba, q̄ inquit israel hoc nō
est cōsecutus. Inquit enim quasi ex operibus legis: vt ibidē dixit, & p̄pterea hoc nō est cōsecu-
tus: quia affecutus ista est ex gratia & nō ex operibus. *Electio autem cōsecuta est.* Cōtra inquisi-
tionem per opera, opponit electiōē ex gratia. Et p̄pterea dicit q̄ electio reliquiarum cōsecu-
ta est salutem. *Ceteri uero. nō electi. Excacati sunt.* Ecce poena excacatiōis iternę, qua nō viderūt
iustitiam dei factam per Christum. *Sicut scriptum est. Esa. 29. Dedit illis deus spiritum compunctionis.*
Vbi litera nostra habet, miscuit vobis dominus spiritum soporis. Nec diuersus est sensus pro-
phetæ & Pauli. nā cōpunctio sumitur hic pro persecutione, sicut etiam in euangelio dicitur
quod vnus militum latus Christi lancea pupugit. & in Apoc. videbunt eum qui eum pupu-
gerunt. Et propterea in idem redit spūs soporis & spūs compunctionis. Spūs siquidem soporis B
est spūs hoīs tanquam sopore affecti: & similiter spūs compunctionis est spūs hoīs tanquam
percussus. Commune siquidem est vtriusque (s. soporatis & percussis) tanquam extra se esse & fere
exanimis. Hunc autem esse literalem sensum, sequentia & hic & apud prophetam testantur.
nam tanquam priuatio sensus concomitans subiungitur.

¶ *Oculos ut non uideant ut aures & non audiant.* Hęc sumpta sunt ex. 6. cap. Esa. conflauit enim Paulus
ex vtroque loco sententiam vnā. Ad spiritum siquidem similem percussis, consequitur habe-
re oculos & non videre, aures & non audire: vt experientia testatur in corpore. Et propor-
tionaliter describit statum interiorem animi, quod velut percussus, sunt sopiti ita vt nec oculis
mentis nec auribus mentis vtantur ad videndum & audiendum mysteria Messię. Ascribi-
tur autem deo infligere hęc omnia, quia hec oīa facit negatiue: non tribuendo. s. eis gratiā.
Vsq; in hodiernum diem. Verba sunt Pauli: quia experientia teste perseuerare videbat velut sopitum C
genus iudæorum erga mysteria Messię. Et Dauid dicit, psal. 69. *Fiat mēsa eorum coram ipsis.* superfluit
coram ipsis. Quis in textu psalmi habeatur,

In laqueum, & in captionem. pro, venationem. Hęc quę hic dicuntur optatiue i hebreo habentur
in futuro indicatiui: sed Paulus vsus videtur interpretatione cōi. Et est sensus. fiet mēsa, fidei
iudæorum (hoc est sacra scriptura, quę est mensa credulitatis eorum) illis in laqueum. Ordo
præposterus. fiet illis in venationē, & deinde in laqueum, Et in scandalum. hoc est offendiculum;
ad impingendū. Et in retributionem illis. hoc est iuste prout exigūt eorum merita. Sacra enim scri-
ptura quę data est iudæis ad fomentum fidei, ad illuminandum eos circa credenda, versa est
propter peccatum iudæorum illis in laqueum ligantem eos ne credant Messię. & similiter
in venationem velut persequentem eos ad idem. & similiter in offendiculum. Et ratio subdi-
tur. *Obscurentur oculi eorum ne uideant.* hoc est quia obscurabuntur interni oculi eorum ne videāt,
ne percipiant in sacris literis iam verificata mysteria Messię. Et *dorsum eorum semper incurua.*

Hoc est etiam imperatiuum in Hebreo. Vbi habetur, & lumbos eorum continue fac labi. In D
quo significantur iudæi quasi pondus ferentes, & pressi pondere, continue labentes. Et vere
premuntur continue maiori pondere peccatorum: ac per hoc semper incuruantur.

¶ *Dico ergo, nunquid sic offenderunt ut caderent?* Superfluit sic. Et finis, vt caderent exprimitur. tum ad
excludendum vtilitatem, tum ad excludendum reparationem. Ita q̄ sensus est. nunquid im-
pegerunt vt caderent absque vtilitate? & similiter vt caderent absq; reparatione: iuxta vtrū-
que siquidem sensum paulus respondet. *Absit.* Horrentis est responsio iuxta vtrumque sensum.

¶ Aduerte quod a tempore christi duo extrema & vnum medium distinguenda sunt. Alterū
extremum est delictum iudæorum incipiens a persecutiōe & occisiōe christi. alterum est ple-
na conuersio iudæorum ad christum quę erit in fine mundi. Medium verō cōuersio aliquo- E
rum ex iudæis ad fidem Christi. paul⁹ itaque ex extremis conditionibus intendit procedere,
& declarare ex vtilitate extremorum vtilitatem etiam medii. Et a primi extremi vtilitate
inchoat dicens. *Sed illorum delicto.* Simul vtrūque sensum tractat, quia verificatio vtilitatis, in-
fert veram quoque esse reparationem: vt patebit. Describit itaque vtilitatem (tum gentium
tum iudæorum) concomitantem casum iudæorum. Et vtilitas quidem gentium significa-
tur subiungendo. ¶ *Salus gentibus.* Vbi expresse dicitur quod iudæorum delicto salus gentibus:
sed non explicatur verbum: puta est aut fit. Et potest intelligi verbum substantiuum, referen-
do ad delictū quo occiderunt christū. ex illo enim delicto salus gētiū est, occasionaliter. Nec
illud

P illud delictum est extra rōnem casus Iudæorum: quoniam illud fuit meritorium ruinae iudeo-
 rum. Et potest intelligi verbum seruatur: quoniam ex delicto perseverantis pertinaciæ iudeo-
 rum seruatur salus gentium. nam sicut diuina prouidentia propter salutē gentiū dispersit is-
 rael per vniuersum mundū multis antea seculis, vt quum predicaretur Messias per apostolos
 aliosq; xpi discipulos, testes essent iudæi, ipsi dispersi q̄ promissus est Messias eorum partibus
 &c. Ita ordinat obstinationē iudeorum ad seruandam fidē gentium, Duas siquidem maxi-
 mas vtilitates ex illorū obstinationē percipimus. altera est fides librorum sacrorum. altera est
 promissio Messiae. Si enim oēs iudæi cōuersi essent ad Christum, putaret iam mūdus adinuē-
 tionē iudæorū fuisse approbare istos quos habemus libros veteris testamenti: & similiter cre-
 deretur humanam fuisse adinuētionē q̄ fuerit promissus Messias. Sed vbi inimici Christi iu-
 dæi p̄seuerant, & testātur nullos apud patres fuisse libros canonicē sacros nisi istos, & vsque
G hodie expectāt Messia, tollitur oīs hūana suspitio q̄ christiani cōfixerint auctoritatem sacræ
 scripturæ aut promissionē Messiae. tollitur & oīs obliuionis occasio cuiq; posteritati de cru-
 cifixo Christo, & aliis hmōi: quorum memoria periculo obliuionis subiaceret nisi iudæorū
 obstinata natio inimica Christo p̄seueraret. Ex illorum itaque delicto salus gentium & est
 & seruatur: occasionaliter tamen. *Vt illos æmulentur.* Ecce vtilitas iudæorum. Si verbum verbo
 reddendum est, legendum est ad æmulari ipsos. Et pronomen ipsos non congruit secundum
 grammaticam cum noīe gentibus: quoniam neutri generis est apud Græcos, & ipsos mascu-
 lini. vnde iudæos demonstrare videtur, qui demonstrati fuerant pronomine illorum. Perin-
 de ac si dictum fuisset. ad hoc vt iudæi æmulentur, proculdubio gentes. Hæc siquidem est vti-
 litas iudæorum concomitans eorum casum. Quemadmodum enim casum iudæorum di-
 uina prouidentia ordinat in salutem gentium vtilitaribus dictis, ita etiam ordinat salutem gē-
H tium in salutem ipsorum iudeorum, vt æmulatione gentium excitentur ad salutem: tum a-
 liqui particulares interim, tum demum oēs. Hæc more suo Paulus proponit. & postea singu-
 la declarat, incipiens ab vltimo scilicet vtilitate æmulationum iudæorum. *Si autem delictum illorū,
 diuitie sunt mundi.* Dicendo mundi, monstrat quod de delicto iudæorum vtili vniuerso mundo
 loquitur: & non solum de delicto iudæorum vtili gentibus. Constat autem delictum iudæo-
 rum ditans mundum esse occisionem Christi. *Et diminutio eorum diuitie gentium.* Diminutio iudeo-
 rum intelligitur vel pœna qua obstinati iudæi diminuti sunt à vera cognitiōe scripturæ: vel
 pars minima iudæorum conuersa ad Christum. Iuxta vtrumque siquidem intellectum verifi-
 catur quod diminutio iudeorum sunt diuitie gentium. Et iuxta primum quidem iam decla-
 ratum est. iuxta secundum verō clare patet: quia apostoli & primi ecclesiæ patres pars mini-
 ma iudæorum, ditarunt gentes diuitiis spūalibus. *Quanto magis plenitudo eorū?* Quā duo p̄misisset
I (.i. de delicto & de diminutione) nō tamen dicit quanto magis nō delictū seu innocētia seu
 iustitia, cōtra delictū: quia sine morte xpi patrata delicto iudæorū careret mūdus diuitiis spūs
 sed tantūmodo dicit, quanto magis plenitudo, cōtra diminutionē. Et argumentū est formale
 q̄ si diminuta pars ditat gētes, quāto magis integrū genus iudæorū ditarer gētes. Per se lo-
 quēdo argumentū quadrat & cōcludit: quis per accidens nocuisset gentibus conuersio om-
 nium iudeorum, propter causas supradictas. ¶ Et vitur hoc argumento Paulus, ad signifi-
 candum quantū per se loquendo vtilis sit mundo conuersio iudæorum ad christum, quantū
 vtilis sit gentibus q̄ iudæi saltem æmulatione veniant ad christum. Et dicendo plenitudo,
 monstrat q̄ ex vltimi extremi conditione procedit. *Vobis enim dico gentibus.* Apostrophat ad gē-
 tiles, hoc est conuersos ad finem ex gentilibus. *Quandiu.* pro, in quantum. sic enim sonat textus
 Græcus. Verum illud in quantum, anceps est ad quandiu & ad quatenus. Magis tamen qua-
K drare videtur proposito quatenus. *Quidem ego sum gentium apostolus.* Apostolatū Pauli respectu
 gentium, nominatum legis primum in Hierusalem quum Paulus esset cum aliis apostolis: vt
 scribitur ad Gal. 2. Destinatus tamen apostolus gentium à spiritu sancto, ex Actibus Aposto-
 lorum colligitur: vbi Paulus missus à spiritu sancto, primitias gentium obtulit deo Sergi-
 um paulum proconsulem. Et in conuersione ipsius pauli à CHRISTO, dictum est
 Ananiæ de paulo, Vas electionis est mihi iste vt portet nomen meum coram gentibus. Ita q̄
 primum in officio pauli nominatę sunt à Christo gentes: non tamen sole. subditur enim & fi-
 liis israel. Dicitur itaque apostolus gentium, quoniam præcipuum officium eius erat circa sa-
 lutem gentium. *Ministerium meum honorificabo.* pr. o glorifico. Quod duplici ex capite verificatur.
 Tum ex parte salutis gentium. in hoc enim quod promouebat salutem gētium, glorificabat
 ministerium

ministerium suum. & ipsa aucta salus gentiū, maior erat occasio emulationis iudæorū. Tū
ex parte generis sui. in hoc enim q̄ cōmendat conuersionē iudæorum tam vtilem esse gen-
tibus, glorificat ministerium apostolatus sui ad gētes. Et hinc quoq; augetur occasio æmula-
tiōis iudæorum: vt saltē vidēdo Paulum iudæum tantum fructum proferre in gentibus, exci-
tentur sancta inuidia ad Christum. Vtrique siquidem capiti congruit quod subiungitur.

Si quo modo ad emulandum prouocem carnem meam. hoc est iudæos. Et saluos faciā aliquos ex illis. Clare ap-
paret q̄ ex extremis venit ad medium. vtilitas enim iudæorum proposita fuit æmulatio, tā
futura in extremo q̄ media quæ quotidie in aliquo fit. Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi.

Declarat superius dictum, scilicet quod si delictum eorum diuitiæ sunt mundi. Ibi dixit deli-
ctum, hic dicit amissio quæ est effectus delicti. Ibi dixit diuitiæ sunt mundi: hic explicat diui-
tias mundi: dicendo reconciliatio est mundi. Et quoniā ibi nihil inde intulit proprium cor-
respondens, ideo nunc declarando explicat. *Quæ assumptio nisi vita ex mortuis?* Et est sensus. Quid
aliud est adiunctio totius israel ad Christum nisi vita ex mortuis, nisi status qui erit ex resur-
rectione mortuorum? Argumentum siquidem procedit ad maius ex maiore. si enim perdi-
tio iudæorum tanti boni (scilicet reconciliationis mundi) occasio est, reparatio eorum multo
maiori bono referuatur scilicet vitæ ex mortuis, credimus enim iudæos omnes prope finem
mundi (in quo erit vita ex mortuis) reducendos ad Christum. *Quod si delibatio sancta.* Dictio in-
terpretata delibatio, anceps est etiā ad primitias: & frequēter interpretata inuenitur primi-
tiæ. & quadrat[ur] proposito legere. Si autem primitiæ sanctæ, & massa. Quadrat siquidem con-
textui q̄ de principio massæ intendit loqui Paulus. constat autem quod primitiæ frugū sunt
principium massæ, & propterea optime arguit, si autem primitiæ sunt sanctæ, etiam massa
est sctā. Intendit enim ex hac metaphora dicere q̄ quia principium iudæorum est sanctum,
tota quoq; massa iudæorum habet vnde sit sancta: sicut in lege oblati ac per hoc sanctificatis
primitiis frumētis deo, vniuersa massa panis q̄ postmodum fiebat habebat vnde esset sancta.

Et hoc idem clariori metaphora subiungit. *Et si radix sancta. & rami.* Supple sancti sunt. Ei inten-
dit per has metaphoras q̄ vniuersum genus iudæorum habet tanquam legalem & naturalē
sanctitatem q̄uis de facto ad tempus careat illa. Metaphora enim primitiarum & massæ le-
galitatem, metaphora verò radicis & ramorum naturalitatem monstrat sanctitatis. Et dixit
hæc omnia non ad aggrauandum delictum iudæorum, sed ad monstrandum tam legalem
q̄ naturalē habilitatē iudæorū ad hoc vt iungantur Christo. tractat enī de eorū adiunctione
demum futura. *Si autem aliqui ex ramis fracti sunt.* Declarat vnum modum quo delictum iudæorū.

salus fuit gentibus scilicet q̄ surrogati sunt gentiles in ramos patriarchalis radicis loco fra-
ctorum ramorum, s. iudæorum. Surrogati enim sunt gentiles in filios Abrahæ, in filios israel
quibus facta est promissio salutis p̄ Messiam: & sic fractio ramorum naturalium cessit in salu-
tem ramorum in sitorū. Et intellige hæc de facto. nā de possibili loquēdo etiam si non essent
obstinati iudæi, etiam si non essent fracti naturales rami, insiti fuissent Gentiles.

¶ Tu autem. Gentiles alloquitur. *Quum oleaster esses, insertus es in illis, & socius.* pro, & cōparticeps,
radicis & pinguedinis oliuæ factus es. Oliua sumitur pro arbore. Noli gloriari aduersus ramos. Reprehen-
dit Gentiles ne glorientur aduersus iudæos ex vtilitate consecuta in ipsis Gentilibus. *Si autē glo-
riaris.* aduerte quod. *Non tu radicem portas. Sed radix te.* Prius inhibuit gloriationem aduersus ra-
mos ex conditionibus ramorum: quia illi naturales, ipsi insiti. Et quoniam hoc non sufficie-
bat ad reprimendam gloriationem aduersus ramos, ideo adiungit irrefragabilem rationem
ex parte radicis. Ac si apertius dixisset. si permittitur tibi gloriari aduersus iudæos ramos, ani-
maduerte q̄ radix iudæa quoq; est: & ipsa te portat, non tu ipsam: & sic cessabit gloriatio tua
aduersus iudæos. Patriarche siquidem & prophete, radicis locum tenent: & ipsi sustinent vi-
ridem veritatem fidei omnium ramorum. Vnde alibi Paulus dicit, superædificati super fun-
damentum apostolorum & prophetarum. *Dicis ergo.* Prosequitur de articulate disputationem
cum Gentilibus, afferens verba eorum gloriationis aduersus iudæos.

¶ Fracti sunt rami ut ego inserat. Respondet paulus. Bene. hoc est probo quod dicis. veruntamen ad-
uerte quæ subiungo. Propter incredulitatem. pro, incredulitate. *fracti sunt: tu autem fidestas.* pro, stecisti.
Confidera rōnem fractionis illorum & rōnem insitionis tui. *Non altum sapere, sed time.* Hinc ex-
cluditur superbia & incutitur timor. *Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.*
Vide ergo bonitatē & seueritatē dei. In eos quidē qui ceciderunt seueritatē dei: in te autē bonitatē dei, si pmanseris in bo-
nitate.

¶ Tu autem. Gentiles alloquitur. *Quum oleaster esses, insertus es in illis, & socius.* pro, & cōparticeps,
radicis & pinguedinis oliuæ factus es. Oliua sumitur pro arbore. Noli gloriari aduersus ramos. Reprehen-
dit Gentiles ne glorientur aduersus iudæos ex vtilitate consecuta in ipsis Gentilibus. *Si autē glo-
riaris.* aduerte quod. *Non tu radicem portas. Sed radix te.* Prius inhibuit gloriationem aduersus ra-
mos ex conditionibus ramorum: quia illi naturales, ipsi insiti. Et quoniam hoc non sufficie-
bat ad reprimendam gloriationem aduersus ramos, ideo adiungit irrefragabilem rationem
ex parte radicis. Ac si apertius dixisset. si permittitur tibi gloriari aduersus iudæos ramos, ani-
maduerte q̄ radix iudæa quoq; est: & ipsa te portat, non tu ipsam: & sic cessabit gloriatio tua
aduersus iudæos. Patriarche siquidem & prophete, radicis locum tenent: & ipsi sustinent vi-
ridem veritatem fidei omnium ramorum. Vnde alibi Paulus dicit, superædificati super fun-
damentum apostolorum & prophetarum. *Dicis ergo.* Prosequitur de articulate disputationem
cum Gentilibus, afferens verba eorum gloriationis aduersus iudæos.

¶ Fracti sunt rami ut ego inserat. Respondet paulus. Bene. hoc est probo quod dicis. veruntamen ad-
uerte quæ subiungo. Propter incredulitatem. pro, incredulitate. *fracti sunt: tu autem fidestas.* pro, stecisti.
Confidera rōnem fractionis illorum & rōnem insitionis tui. *Non altum sapere, sed time.* Hinc ex-
cluditur superbia & incutitur timor. *Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.*
Vide ergo bonitatē & seueritatē dei. In eos quidē qui ceciderunt seueritatē dei: in te autē bonitatē dei, si pmanseris in bo-
nitate.

¶ Tu autem. Gentiles alloquitur. *Quum oleaster esses, insertus es in illis, & socius.* pro, & cōparticeps,
radicis & pinguedinis oliuæ factus es. Oliua sumitur pro arbore. Noli gloriari aduersus ramos. Reprehen-
dit Gentiles ne glorientur aduersus iudæos ex vtilitate consecuta in ipsis Gentilibus. *Si autē glo-
riaris.* aduerte quod. *Non tu radicem portas. Sed radix te.* Prius inhibuit gloriationem aduersus ra-
mos ex conditionibus ramorum: quia illi naturales, ipsi insiti. Et quoniam hoc non sufficie-
bat ad reprimendam gloriationem aduersus ramos, ideo adiungit irrefragabilem rationem
ex parte radicis. Ac si apertius dixisset. si permittitur tibi gloriari aduersus iudæos ramos, ani-
maduerte q̄ radix iudæa quoq; est: & ipsa te portat, non tu ipsam: & sic cessabit gloriatio tua
aduersus iudæos. Patriarche siquidem & prophete, radicis locum tenent: & ipsi sustinent vi-
ridem veritatem fidei omnium ramorum. Vnde alibi Paulus dicit, superædificati super fun-
damentum apostolorum & prophetarum. *Dicis ergo.* Prosequitur de articulate disputationem
cum Gentilibus, afferens verba eorum gloriationis aduersus iudæos.

¶ Fracti sunt rami ut ego inserat. Respondet paulus. Bene. hoc est probo quod dicis. veruntamen ad-
uerte quæ subiungo. Propter incredulitatem. pro, incredulitate. *fracti sunt: tu autem fidestas.* pro, stecisti.
Confidera rōnem fractionis illorum & rōnem insitionis tui. *Non altum sapere, sed time.* Hinc ex-
cluditur superbia & incutitur timor. *Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.*
Vide ergo bonitatē & seueritatē dei. In eos quidē qui ceciderunt seueritatē dei: in te autē bonitatē dei, si pmanseris in bo-
nitate.

¶ Tu autem. Gentiles alloquitur. *Quum oleaster esses, insertus es in illis, & socius.* pro, & cōparticeps,
radicis & pinguedinis oliuæ factus es. Oliua sumitur pro arbore. Noli gloriari aduersus ramos. Reprehen-
dit Gentiles ne glorientur aduersus iudæos ex vtilitate consecuta in ipsis Gentilibus. *Si autē glo-
riaris.* aduerte quod. *Non tu radicem portas. Sed radix te.* Prius inhibuit gloriationem aduersus ra-
mos ex conditionibus ramorum: quia illi naturales, ipsi insiti. Et quoniam hoc non sufficie-
bat ad reprimendam gloriationem aduersus ramos, ideo adiungit irrefragabilem rationem
ex parte radicis. Ac si apertius dixisset. si permittitur tibi gloriari aduersus iudæos ramos, ani-
maduerte q̄ radix iudæa quoq; est: & ipsa te portat, non tu ipsam: & sic cessabit gloriatio tua
aduersus iudæos. Patriarche siquidem & prophete, radicis locum tenent: & ipsi sustinent vi-
ridem veritatem fidei omnium ramorum. Vnde alibi Paulus dicit, superædificati super fun-
damentum apostolorum & prophetarum. *Dicis ergo.* Prosequitur de articulate disputationem
cum Gentilibus, afferens verba eorum gloriationis aduersus iudæos.

¶ Fracti sunt rami ut ego inserat. Respondet paulus. Bene. hoc est probo quod dicis. veruntamen ad-
uerte quæ subiungo. Propter incredulitatem. pro, incredulitate. *fracti sunt: tu autem fidestas.* pro, stecisti.
Confidera rōnem fractionis illorum & rōnem insitionis tui. *Non altum sapere, sed time.* Hinc ex-
cluditur superbia & incutitur timor. *Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.*
Vide ergo bonitatē & seueritatē dei. In eos quidē qui ceciderunt seueritatē dei: in te autē bonitatē dei, si pmanseris in bo-
nitate.

F nitate. alioquin & tu excideris. Sed & illi si non permanserint in incredulitate, inferentur. potens est enim deus iterum inferere illos. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis hi qui secundum naturam, inferentur suæ oliuæ? Textus est satis clarus cum similitudine oliuæ & oleastri: penes quas arbores intellige quod dicitur secundum naturam & contra naturam. Et est ali quid proportionaliter simile in iudæis & gentibus: pro quanto iudæi habent sanctitatem tan quam naturalem & legalem, gentiles autem neutro modo.

¶ Nolo enim uos ignorare fratres mysterium hoc. Quod tot metaphoris hactenus descripsit, mysterium futuræ tandem salutis iudæorum modo explicat. Ut non sitis uobismetipsis sapientes, pro, ut nō sitis apud uosipfos prudentes, seu potius elati. Dicitio enim Græca anceps est, & ad elationem ani mi quandoque spectans, quāuis quod est; partis cognoscitiuæ significet. Et vere proposito satis quadrat significari hoc mysterium futurum ad reprimendam elationem gentium aduersus iudæos. Quia, pro, quod, cecitas in parte cōtingit in israel. Nō est hoc mysteriū, sed quod sequitur. Donec plenitudo gentiū intraret, p, intret: & sic oīs israel saluus fieret. p, fiet. Duas nouas res pandit hoc mysteriū declaratū. Altera est tēporalitas cæcitatē populi israel, per hoc enim scitur quod nō est ppetua,

G sed ad tēpus, scilicet donec intret plenitudo gentiū. Altera est quod cōpleto hoc tēpore non aliqui israelitæ, sed oīs israel qui tunc inuenitur saluus fiet, sicut scriptum est. Esa. 59. Veniet ex Sion qui eripiat, pro, eripiens: & auertat, pro, auertet, impietatem. pro, impietates, a Iacob. Messias p̄dicitur uē turus ex Siō: hoc est de stirpe Dauidis, Siō enī appellata est ciuitas Dauid: & in ea erat sedes regia regni Dauidis. Eripiens autem dicitur ad significandam difficultatem liberandi iudæos a sua perfidia. Effectus autē significatur manifeste dicendo quod auertet impietates, non pauperatē & quæcūq; reliqua corporis mala sed peccata: non ab vno aut multis sed a Iacob, ab vniuerso populo israel. Et hoc illis a me testamentum, quum abstulero peccata eorum. Aduerte quod Paulus expositiue adiunxit hæc uerba, quum abstulero peccata eorum. In Esaia siquidem sic legitur, veniet ex Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in iacob, hoc fœdus meum cū eis, nec amplius ibi habetur. Verum Paulus ad declarandam conditionem noui testamenti, ad differentiam veteris, adiunxit declarationem quod tunc esset nouum fœdus inter deum & homines quum veniret ad auferendū peccata. Primū nāque fœdus fuit in mōte Sina, Quum non abstulit peccata, sed corporalem seruitutem israelis ab Aegyptiis. secundum euangelium quidē inimici. Rationem reddit tantæ intercapedinis qua differtur adimpletio huius promissi ad populum israel. Et dicit quā iudæi habent duas condiciones relati ad deum. Altera est quod secundum euangelium, hoc est secundum formam euangelicæ fidei ac doctrinæ, sunt inimici ipsius id est dei. Propter uos, gentiles, hoc est rōne salutis vestræ quæ ex iudæorum casu est & seruatur, ut prædeclaratum est. Altera conditio est. secundum electionem autem, hoc est prout substat diuinæ electioni qua elegit in fide omnes saluare. Charissimi, pro, dilecti, sunt a deo.

H **¶** Propter patres, propter merita patrum, propter promissiones diuinas dispositas patribus eorum. Sine pœnitentia, pro, impœnitenda, enim sunt dona & uocatio dei. Interpretes addidit sunt. Paulus enim quantum reor assuetus Hebræo sermoni sæpe loquitur sine copula verbalī. Probat electionem diuinam erga iudæos in fine, immobiliter firmam, quia dona dei & uocatio dei (intellige ex electione procedentia) sunt impœnitenda, sunt quorum deum nunquam pœnitet. Et dixit hoc, ad differentiam donorum & uocationum quæ non procedunt ex electione, sed sunt tantum secundum præsentem iusticiam, vel sunt dona spectantia ad corpus seu res exteriores. Huiusmodi enim effectus quia destruuntur, sunt uelut pœnitenda, ita quod deus ad similitudinem pœnitētis se habet respectu illorum, iuxta id quod scriptum est, pœnitet me fecisse hominem. Sicut enim aliquando & uos non credidistis deo. Declarat tanquam vicissitudinem quādam diuina prouidentia dispositam in hac dilata conuersione iudæorum. Quam ut clarius perspicias, pone ante mentis oculos hinc progressum conuersionis gentium habere tres terminos (scilicet infidelitatem gentium pro termino a quo, erant enim infideles, misericordiam consecutam pro termino ad quem, & incredulitatem iudæorum pro occasione ut declaratū est) inde uerō progressum conuersionis futurę iudæorū, similiter secundum tres terminos scilicet incredulitatem iudæorum pro termino a quo, misericordiam consequendam pro termino ad quē, & misericordiam quam cōsecutę sunt gentes pro occasione conuersionis iudæorum. Superius enim iam dictū est ut iudæi emulentur, ut prouocentur ad æmulandū salutē gētiū.

I **¶** Hæc Paulus in hoc textu assimilatio horum progressuum, hinc gentium inde iudæorum secundum

secundum hos terminos explicat incipiens à progressu gentiū: quia assimilat progressum iudeorum, progressui gentiū penes hos terminos. Dicendo enim gentibus non credidistis, terminum à quo monstrat. *Nunc autem misericordiam consecuti estis.* Ecce terminus ad quem. Propter incredulitatem, pro, incredulitate, illorum, scilicet iudeorum. Ecce medium occasionale. Ita & isti, scilicet iudei. *Nunc non crediderunt.* Ecce terminus à quo. *In uestram misericordiam, pro, uestra misericordia.* Ablatiuus est, & est medium occasionale. Est enim sensus occasione uestrae misericordiae: hoc est ut prouocentur uestra misericordia. Ideo enim permissi sunt iudei non credere in Christum, ut exemplo misericordiae consecutae à Gentilibus prouocarentur ad Christum: ut fiet in fine mundi, & quotidie in aliquibus fit. *Ut & ipsi misericordiam consequantur.* Ecce terminus ad quem.

Conclufit enim deus omnia, pro, omnes, in incredulitate, pro in incredulitatem: ut omnium misereatur. Rationem ex parte dei huiusmodi progressum quo ad peccata permissa reddit, attribuendo deo quod conclusit permissiue omnes tam iudeos quam Gētiles in peccatum infidelitatis, quasi in quoddam rete: ad hunc finem ut utrorumque misereatur, subleuando à misero infidelitatis statu, & consequenter à miseria poenarum debitarum infidelibus. *O altitudo.* Haec tenus reddit Paulus in rationem diuinæ electionis, reprobationis, vocationis, permissionis &c. Et ne putares intentionis eius fuisse completam doctrinam tradere de hominū operibus dei, subiungit eorum incomprehensibilitatē. Subiungit autem admirationis exclamatione, ut etiam ex modo loquendi propriam fateatur ignorantiam: dicendo, *o altitudinem, hoc est celsitudinē.* Dictio tamen Græca significat etiam profunditatem. *Diuitiarum sapientiæ.* Deest & Legendum est. Et sapientiæ & scientiæ, pro, cognitionis, dei? Admiratur sublimitatem non sapientiæ & cognitionis sed diuitiarum tum sapientiæ tum cognitionis diuinæ: ut diuitiarum nomine immensam copiam tum sapientiæ tum cognitionis diuinæ significaret. Balbutiendo siquidem ut potest, excelsa dei resonat, profunditas enim diuitiarum immensitatem intensuam & extensiuam tam sapientiæ quā cognitionis diuinæ circūloquitur. Differentia autem inter sapientiam & cognitionem est similis differentiae inter speciem & genus. sapientia siquidem species est cognitionis: significans illam speciem cognitionis qua supremū fit iudicium & ordo disponitur. Vnde à specie ad genus ascendit: & non solum diuinorum iudiciorum & ordinū rationes, sed vniuersaliter totius diuinæ notitiæ admiratur immensas diuitias. *Quam incomprehensibilia, pro, inscrutabilia, sunt iudicia eius.* Explicat effectum sapientiæ, nam sapientiæ effectus sunt iudicia. Et hæc admiratur tanquam inscrutabilia: quoniam nulla creatura sufficit ad scrutandum ex integro rationes diuinorum iudiciorum. Et *inuestigabiles viæ eius.* Negatiue tenetur in. Et est sensus, & non vestigabiles viæ eius. Viæ dei (gratia scilicet & veritas: ad quas reducuntur vniuersæ viæ domini) non solum ab hominibus, sed nec ab angelis vestigari possunt. intellige perfecte. *Quis enim cognouit sensum, pro, mentem, domini? aut quis consiliarius eius fuit?* Probat quæ dixit. Et directe quidem primo probat altitudinem, deinde diuitias. Concomitanter autē probat etiam inscrutabilia iudicia, & non vestigabiles vias. horum enim rationes prima sunt: ac per hoc probatis primis, probata sunt & hæc. Altitudinem itaque probat autoritate Esaie. xl. vbi habetur clare secunda pars huius sententiæ. Sed prima sub aliis verbis. Nam litera nostra habet quis adiuuit spiritum domini? Noua ex hebræo interpretatio habet, quis direxit spiritum domini? Paulus affert quis cognouit mentem domini? Et vere quadrat quis direxit, cum disunctione aut quis consiliarius, ad excludendum tam superiorem dirigentem quā parē consulentem. Et quia hic sensus quadrat contextui Pauli (quandoquidem per hæc duo directe probatur celsitudo: excluditur enim & superior & par) ideo cum Paulus dicit cognouit, de cognitione approbationis superiori propria intelligendus est: tanto verius quanto dictione, Græca hic posita vtuntur quandoque ad significandum statuere seu decernere. hoc enim redit in idem quod dirigere: & superioris est notitiæ. *Aut quis prior, pro, ante, dedit illi retribuetur?* Hæc sententia sumpta est ex Iob quadragesimo primo & inducta ad probandum diuitias. Non enim esset plenitudo diuitiarum dei si quis ante dedisset illi, si debitor esset alicui proprius acceptis. In hoc enim ipso minus habens inueniretur, si aliquis ante dedisset illi, si aliquis ius haberet petendi restitutionem. Quo contra ex hoc quod nullus potuit ante dare illi, nihil deesse diuitiis propriis comprobatur. *Quoniam ex ipso.* Dupliciter plenitudo diuitiarum comprobatur. Primo ex negatione indigentiae ab alio, & hinc iam probatum est ex dicta sententia Iob. Secundo ex effusione in alios, & hinc modo subiungitur probatio, dicendo, quoniam ex ipso, effectiue. Et per ipsum, formaliter forma exemplari. Et in ipso, pro, & in ipsum, finem.

P *Sunt omnia.* Interpretes addidit sunt. Paulus enim sine verbo declarat diuinas diuitias usque adeo quod ex ipso efficienter, & per ipsum exemplariter, & in ipsum finaliter, non aliqua sed omnia. Et vere subaudiri potest verbum substantiuum sunt: & quodcunque aliud verbum homini subseruiens causalitibus. *Ipsi honor & gloria.* Superfluit honor cum coniunctione. *In secula seculorum.* Superfluit seculorum. Subaudi verbum substantiuum tam est quam sit. Amen. Terminantis est tractatum propositum de euangelio quod virtus dei est in salutem omni credenti iudaeoque primum & Graeco &c.

CAPVT

XII.

G *Ossecro, p, adhortor, itaq; uos fratres.* incipit hic Paulus morali doctrina instruere Romanos. Postquam enim instruxit de gratia euangelica, consequens fuit ut de usu gratiae illos instrueret, qui moralis est. Et inchoat ab usu corporum priorum. *Per misericordiam, p, miserationes, dei.* Hortatur siquidem eos per modum adiurantis miserationes diuinas illis collatas: ut efficacior reddatur exhortatio. *Ut exhibeatis corpora uestra.* Ecce usus corporum priorum. *Hostiam.* hortatur ut corpora nostra vertamus in sacrificium. ad hunc enim usum declarat data corpora christianis. *Viuentem.* Prima conditio huius hostiae describitur vita, ad differentiam martyrum: qui corpora sua exhibent hostiam occidendam. Ac si aptius dixisset non loquor modo de usu corporum uestrorum ad sacrificium per martyrium, sed ut utamini corporibus uestris in sacrificium uiuentem: hoc est dum hanc degitis vitam, exhibete corpora uestra hostiam. *Sanctam.* Secunda conditio est munditia, proculdubio ab inquinamentis peccatorum. *Deo placentem.* Tertia conditio est exercitatio operum quae secundum se grata sunt deo. *Rationabile obsequium uestrum.* Dictio interpretata obsequium, latraria est, quam cultum soli deo debitum intelligimus sonare. Et propterea legendum est. *Rationabilem cultum uestrum.* Sensus tamen in idem redit: quoniam non est ad propositum sermo de cultu diuino generaliter: sed directe ad propositum Pauli, est loqui de cultu diuino in exhibendo corpora nostra hostiam uiuentem, sanctam, ideo placentem, Et significatur per hanc conditionem quod non sufficiunt sacrificio corporum nostrorum praedictae conditiones nisi addatur & haec quarta. nam quamuis homo utatur corpore suo cum munditia ab iis quae sunt secundum se peccata, & cum operibus quae sunt secundum se grata, nisi addatur ratio relativa, contingeret cultum nostrum in hac hostia esse minus rationabilem. Verbi gratia. si Episcopus aut doctor ceteris seruatis minus consideraret impedimenta maioris utilitatis vacando sacrificio corporis, irrationabilis esset cultus. Et sic de similibus respectibus quos oportet conferre rationem quum offert corpus suum deo, castitate, abstinentia, vigilis, laboribus & aliis homini. *Et nolite conformari.* pro, id est ne conformamini, *huic seculo.* post usum corporis immediate sequitur usus exteriorum rerum. De quibus unico verbo dicit & ne conformamini huic seculo, in usu rerum temporalium, pecuniarum, bonorum, & id genus reliquorum. Quid sit autem conformari huic seculo, quotidiana experientia docet. est enim conformari in affectu & usu prout homines affecti huic seculo, afficiuntur & utuntur. *sed reformamini.* pro, transformamini, *in nouitate.* Superfluit in, *sensus uestri.* pro, mentis uestrae duo. Difficilia proposuerat. scilicet usum corporum in sacrificium, & negationem conformitatis huic seculo in usu rerum. Et propterea ad monstrandam facilitatem explicat modum quo utrunque fieri potest, scilicet per redundantiam nouitatis quam habent in mente ad transformandum eos in hos usus. Quamuis enim ambo usus difficiles sint absolute, non tamen difficiles sunt renouatis mente per diuinam gratiam: quoniam ex illa mentis nouitate deriuatur transformatio hominis in nouum usum corporis & rerum. praesupponens itaque paulus Romanos iam mente renouatos per gratiam diuinam quam tantopere superius tractauit. monet modo ut illa mentis nouitate transformentur, transeant in nouam formam utendi tam corpore quam rebus. *Ut probetis.* Hoc est ut experimento sentiat. *Quae sit uoluntas.* Superfluit sit. *Dei bona.* hoc est volens bona. *Et beneplacens.* Non solum vult uoluntas dei bona, sed etiam quantum est ex se, grata seu suauis est omnibus. *Et perfecta.* Tum quia nihil ei deest, tum quia ad perfectionem adducit quaecumque vult bona. Et describit per haec fructum utriusque usus. Declarat siquidem quod per huiusmodi usus corporum & rerum perueniunt homines ad internum gustum tam bene dispositum ut tanquam sentiendo experimento cognoscant uoluntatem dei bonam, & ita bonam ut nulli malam, & beneplacentem, quasi suauem gusti, & perfectam, non deficientem sed fouentem atque ad perfectionem ducentem. Quod est in hac vita inchoare vitam caelestem. hoc enim in patria beati perfecte

perfecte habent: sed viatores tales experiuntur vtrunque illud. Oportuit enim tam difficili-
 bus mandatis fructum adicere preciosum in hac vita. Dico enim per gratiam quæ data est mihi. Post
 vsum corporis & rerum, ad vsum donorum quæ quisque à deo accepit transit. Et intendit per
 gratiam sibi datam apostolatuum suum. Et premitit hoc. quoniam ad modeste cogitare mo-
 niturus est: ne quis ei obiceret quod tu excedis modestiam, quod non tuum est ordinare
 nostra arguereque nos. ad occurrendum siquidem huic obiectioni, præmittit quod loquitur
 ex autoritate non vsurpata sed data sibi. Quæ vere gratia est: quia non ex meritis sed gratu-
 ito à Christo est ei collata. Omnibus qui sunt inter nos. nullo excepto, Gétili aut iudæo. Et dixit hoc,
 quia in præcedenti capitulo apostrophauerat ad Gentiles, ne quis putaret quod ad solos gen-
 tiles loqueretur. *Non plus sapere.* Dicitio ter hic interpretata sapere, est illa qua frequenter hic vi-
 tar paulus: de qua superius diximus quod significat actionem partis cognoscitiuæ. quam la-
 tina lingua proprio non explicat vocabulo. Vnde fit vt cogitare, curare, sentire, sapere, & pru-
 dentiæ atque elationis nomina assumantur. inter circumloquendum igitur quamuis nec sa-
 pere nec sentire significetur, magis tamen videtur vtendum sentire: ea ratione quia sapere so-
 nat actum virtutis, sentire autem (non exteriori sensu sed intellectu) sonat actum indifferen-
 tem ad virtutem vel vitium. Legendum itaque esset. Non super sentire quam oportet sentire, sed sen-
 tire ad modestum esse. Sic enim habet textus Græcus. quamuis communiter interpretetur ad sobri-
 etatem seu modestiam. Prima culpa circa vsum donorum, quædam superbiæ species est appli-
 cata ad actionem intellectus, quæ significatur per super sentire. Non dicit paulus super senti-
 re de seipso aut de alio: vt intelligamus in omni materia (hoc est siue de se siue de alio, siue de
 vfu domini: & hoc directe est ad propositum) non esse super sentiendum. Et ad quid referatur
 prepositio super, explicat ipsemet subiungendo quam oportet sentire: hoc est quæ exigit do-
 num, officium, ministerium & huiusmodi. Et ne in sola prohibitione excessus sisteret moni-
 tio, adiungit affirmationem modi sentiendi, quum dicit. sed sentire ad modestum esse. Ecce
 limes vt cogites, sentias, & iudices ifra limites modestiæ tibi cõgruæ. Si dixisset ad modestiã,
 latior relinqretur cãpus: sed dicendo ad modestũ esse, arctat ad modestiã cuiq; cõgruã. aliquid
 est enim modestum viro quod nõ esset modestũ mulieri: & aliquid est modestũ doctõri, qd
 non est modestum discipulo. Et unicuique. superfluit & iungitur siquidem hæc particula
 immediate præcedenti explanat enim tum quod de vfu donorum diuinorum loquitur. tum
 rationem non excedendi sed modestiam seruandi.

sicut deus diuisit mensuram fidei. Ecce materia scilicet diuisa dona dei. ecce mensura inter excessum
 & defectum secundum quam seruatur medium. Appellat autem diuina dona diuisam à deo
 mensuram fidei, eo quod primum donum est fides: & reliqua dona sunt quædam mensuræ
 primi doni. Mensuræ autem quia ad mensuram dantur: solo christo excepto. de quo scriptum
 est, quod non ad mensuram illi datur. iubet itaque quod nullus supra mensuram doni sibi da-
 ti in fide iesu christi supersentiat in vfu donorum. Hic enim excessus valde nocius est cui-
 cunque collegio, etiam prophano: vt experientia testatur. Sicut enim in uno corpore multa membra
 habemus, omnia autem membra non eundem actum habent. Probat ex similitudine naturalis corporis ser-
 uandam esse huiusmodi mensuram. Similitudo autem est clara. Ita multi unum corpus sumus in
 Christo. Non vnum corpus naturale, sed vnũ corpus mysticum. ita quod quantuncunque mul-
 ti, omnes tamen sumus vnum corpus mysticum in christo: hoc est in fide, in spe, in charitate,
 in imitatione, & (quod summum est) in spiritu christi christus enim est velut anima viuificas
 spiritu sancto totum corpus mysticum. Singuli autem alter alterius. pro, inuicem, membra. Non so-
 lum sumus vnum corpus relati ad christum, sed etiam singuli relati inter nos mutuo, sumus
 inuicem membra: hoc est quemadmodum membra naturalia eiusdem corporis non solum
 vniuntur in corpore vno, sed etiam inter se membra sunt inuicem membra (oculos enim
 videt pedi & manu reliquisque membris: & econuerso manus operatur oculo & pedi
 & c. & sic de aliis) ita singuli christiani sunt inuicem membra. vnus enim operatur alteri
 & econuerso. Hæc est enim sanctorum communio.

Habentes autem donationes secundũ gratiã que data est nobis differantes. Dixerat de mēbris naturalibus. oĩa
 autē membra non eundē actũ habent. & huic simile nundũ explicauerat in corpore Christi
 mystico. Et propterea modo explicat hanc similitudinem: declarando quod sic singuli sum⁹
 inuicem membra, quod non habemus eadem dona, sed dona diuersa. Ita quod nomen diffe-
 rentes est accusatiui casus, & refertur ad dānationes. Et est ordo litere. habētes autem donatio-
 nes differentes. Interponitur autem secundum gratiam datam nobis: vt intelligamus tam do-

F na quam differentiam donorum esse secundum gratiam nobis datam, & non esse ex meritis nostris sed ex gratuita diuina distributioe. *Sive prophetiam.* Explicat in specie diuersa dona dei gratuita, membris Christi collata: & simul explicat modestiam seruandam in vsu eorum, inchoans a dono prophetie. *Secundum rationem fidei.* Dictio greca interpretata rationem, analogiam significat: hoc est rationem proportionalem. Optimus vsus doni prophetie est semper inspicere ad ea quæ proportionata sunt fidei. prophetas enim declamantes ratione quadrantium fidei, pseudo prophetas potius quam prophetas habeto. Et quoniam vana & indecentia a proportionem Christianæ fidei discrepant, omnes vaticinantes talia abiiciendi sunt. *Sive ministerium.* Ecce donum officii. *In ministrando.*

Ecce vsus: vt scilicet & ministret & contentus sit ministracione. *Sive qui docet.* Ecce donum doctoris. *In doctrina.* ecce vsus: vt scilicet doceat, & sat sit ei docere.

G *Qui exhortatur.* ecce donum gratiæ exhortatorie. *In exhortando.* ecce vsus: vt scilicet exhortetur, limites exhortationis non exiendo. *Qui tribuit.* ecce donum facultatis, quapote est donare res vel officia. *In simplicitate.* ecce vsus: vt scilicet simplici corde, non tanquam redhibiturus, aut ad aliquid machinas donet. *Qui præest.* ecce donum quo aliis præest.

In solitudine. pro, in studio. ecce vsus oportet enim præsidem studiosum esse ad ea quæ ei incumbunt. *Qui misereatur.* ecce donum quo & potest misereri & exercet misericordie opera.

In hilaritate. ecce vsus. Subuenientem siquidem miseris iubet paulus non moeste, non quasi fastidio habentem miseros, sed hilariter subleuare miseras: quia ex parte miserentis pficitur affectus, & ex parte miseri recipitur cum consolatione subleuatio. & scito quod in græco participia sunt, qui docet, qui exhortatur & reliqua. Ita quod clarius sonat dona textus græcus: dicendo docens, exhortans, tribuens, præsidens, miserens, quæ interpret latinus resoluit in verbum & relatiuum. ¶ *Dilectio.* Et hoc donum est. *Sine simulatione.* ecce vsus dilectiois. Odientes, & hoc

H donum est. *Malum.* ecce vsus odii: vt scilicet utamur eo versus malum. propria enim materia odii est malum quod est vere malum. *Adherentes.* & hoc donum est. *Bono.* ecce vsus adhesionis. *Charitatem.* pro, charitate fraternitatis.

Ecce donū, dilectio fraterna. *Inuicē diligētes.* ecce vsus. Iubet paul⁹ vt fraternū amorē extēdam⁹ ad omnes mutuo: quod est Christianos omnes inuicem se diligere vt fratres. *Honore.*

Ecce donum. *Inuicem prouenientes.* pro, præcedentes. Ecce vsus honoris, vt vnusquisque præcedat alterum honorando actiue.

Solitudine. pro, studio. Ecce donum. *Non pigri.* Ecce vsus. oportet enim studio vti absque pigrizia in exequendo. *Spiritu.* Ecce donum. *Feruentes.* Ecce vsus: vt non ferueat caro sed spiritus, vt utamur spiritu ad feruendū in spiritualibus. *Domino.* Et hoc magnū donū est, recognoscere deum dominum. *Seruiētes.* Ecce vsus. *spe.* Ecce donum. *Gaudentes.* Ecce vsus. spes enim quamuis annexam

I habeat afflictionem ratione dilationis, absolute tamen vt respicit rem speratam, gaudium parit: & proprius vsus eius in quantum spes, est gaudere. *In tribulatione.* Superfluit in. Et parui refert legere tribulationem vel afflictionem vel pressuram. mala siquidem huius mundi significantur et hæc inter dona dei sunt. vnde & superius dictum est gloriantes in tribulationibus. *Patientes.* Ecce vsus, non a patiēdo, sed a patientiæ virtute.

Orationi. ecce donum. *Insistentes* ecce vsus assiduitatis. *Necessitatibus sanctorum communicantes.* *Hospitalitatem.* et hoc donum est. *seclantes.* optimus vsus. *Benedicite.* Vsus præponitur hic. *Persequentibus uos.* et hoc dei donum est. Iubet enim vt persecutoribus utamur ad benedicendum eis: hoc est ad imprecandum eis bona. *Benedicite et nolite maledicere.* pro, & ne maledicite.

K exaggerat Paulus mandatum hoc, prohibendo quascunque maledicentias (sive imprecatio siue detrahendo, siue conuicium aut contumeliam dicendo) sed iterum mandando benedictionem. ¶ Occurrit tamen hic quæstio quo pacto Paulus prohibet ne maledicamus persequentibus nos: quum ipse Act. xxiii. maledixerit persecutorem suum. percutiet te deus paries dealbate. Solutio est quod Paulus non imprecando, sed arguendo & prædicando diuinam iustitiam verba illa dixit, vt manifeste testantur subiuncta verba. Non prohibemus autem hoc mandato quin arguendo & diuinam prædicando iustitiam, mala futura persecutoribus prænunciemus, & culpas presentes reprehendamus. Quæ duo Paulus fecit. a quibus abstinuisset ob reuerentiam gradus, si sciuisset illum summum sacerdotem. *Gaudete cum gaudentibus.* Vti gaudentium bono, iubet gaudento. *Et flere cum flantibus.* Similis est sententia. *Idipsum.* pro, idē, inuicem sentientes. Optimus vsus sensus interni cuiuscūque collegi est vt idē mutuo sentiēt. sola enim hac ratione concordia seruatur. *Non alta sapientes.* pro, sentiētes. impedimentū idē sentiendi

tiendi est alium sentire. Et est sermo de alto respectiue: hoc est altius q̄ oporteat, q̄ deceat, q̄
 expediat. *Sed humilibus consentientes.* Dicitio interpretata consentientes, quia est participium passi-
 uum presentis temporis, non potuit latine vna dictione significari. Et propterea circumlo-
 quendo legendum est. Accommodantes vos. Sic enim seruatur tempus presentis: & accommo-
 dari per pronomē vos in accusatiuo significatur, ita quod literalis sensus est. Sed humilibus,
 hoc est abiectis seu infimis, vos ipsos accommodantes. hoc enim tollit impedimentum alta
 sapiendi. & est fomentum concordie. *Nolite esse prudentes apud uosmetipsos.* Verbum verbo reddend-
 do legendum esset, ne sitē prudentes. Et hoc ad perfecte tollendum impedimenta discordie.
 Putant aliqui imprudentie esse accommodate sentire suum minoribus & infimis. Et propte-
 rea huic opinioni obuiando, adiungit. non sitē prudentes apud uosmetipsos. Et est simile prę-
 cepto illi, ne innitaris prudentie tuę. *Nulli malum pro malo reddentes.* Reddere malum pro malo
 proprie est ex intensiōe reddere malum: ita quod intensiō tendit ad malum alteri reddend-
 dum. Et est actus illicitus cuicumque. Et per hoc monet non uti actu reddendi (qui proprie est
 actus iustitie) hac intentione scilicet ad malum, quamuis alter mereatur. debet enim reddi
 malū sub ratione iusti, quando redditur licite. *Providentes bona non tantum coram deo, sed etiam coram*
omnibus hominibus. Sex dictiones sunt superflue scilicet non tantū corā deo sed etiam. monet vsum
 prudentie ut habeat p̄ materia bona & nō mala. nec solū terminetur p̄uisio ad bona, sed etiā
 ad bona coram omnibus hominibus: hoc est ad bona que sint talia vel corā omnibus habeant vnde
 sint bona: ad differentiam eorum qui p̄uidēt quidē bona sed nō talibus circumstantiis val-
 lat ut coram omnibus habeant vnde appareant bona, sed locū relinquūt suspicionibus alicui
 mali admixti. Et quoniā valde difficile est hoc seruare respectu omnium hominū, ideo paulus
 adiūgit. *Si fieri potest.* Instruit enī p̄ hoc ut p̄uideamus scdm vires bona corā omnibus. & si fieri
 nequid ut omnibus videantur bona, relinquamus ipsis curam. *Quod ex uobis est.* q̄ p̄ quantū. & su-
 p̄fluit est. In veritate tamē subauditū. Cū omnibus hominibus pacē habētes. Vsus pacis cū omnib⁹ p̄cipi-
 tur quātū est ex parte nostra. v̄sus enī pacis p̄det nō solū ex nobis sed ex aliis: qui cū homini-
 bus pacis nolūt pacē, sed utuntur inimicitia aut p̄secutiōe & huiusmodi. *Nō uosmetipsos defendētes*
charissimi. p̄, vindicātes delicti. Intervindictā & reddere malū p̄ malo hoc itere est: q̄ reddere ma-
 lum pro malo est formaliter & ex intentione velle malum reddere: vindicare autem est ma-
 terialiter quidem malum, formaliter autem iustum velle reddere. Vnde & vindicare est act⁹
 iustitie: velle autem malum est actus odii. Non sufficit Paulo inhibere nulli malum pro ma-
 lo reddendum, sed etiam inhibuit non uosmetipsos vindicantes. Et quoniam inhibitiō illici-
 torum est. hinc clare patet illicitum esse quod prohibet. Sed bene nota quod prohibet. Non
 enim dicit non vindicantes, sed non uos ipsos vindicantes: ad significandū q̄ prohibet homi-
 nem per seipsum propriam exercere vindictam. Cō quo constat q̄ possit exercere vindictam
 brachio p̄toris vel principis. Nec princeps transgressor est huius mādati quia priuatorū
 seu reipublice vlciscitur iniurias etiā si fuerint commissę cōtra p̄sonam propriā: quoniā non ip-
 se priuatus sed autoritate publica principē vlciscitur. Et adiungi dilecti, ad demulcendū Ro-
 manos in hoc p̄cepto cōmuniter cōtrario humano impetui. *Sed date locū irę.* Duplex potest
 esse sensus. vel cedite irę iniuriantium. vel reseruate locum iustitie vindicatiue: quę nō est vir-
 tus priuatorum sed publica fungentiū potestate. utrūq; enim horū fit abstinentia ab vlcione p̄
 nos ipsos. *Scriptū est enī. Deute. xxxii. Mihi vindictā. p̄, vindictā, & ego retribuā, dicit dominus.* Superfluit
 & affert autoritatē ex cātico Moyse. vbi clarius legimus, mea est vltio & ego retribuā. p̄pria
 sibi deus asserit esse vltionē: qui solus omnīū vindictas exercere potest, qui solus nihil relin-
 quit impune. Ipsi ergo deo saltem reseruandam cēset vindictā: cui propriā est omnia mala punire.
Sed si esurierit. Superfluit sed. *Inimicus tuus, ciba illum: si sitit, da potum illi.* Sumpta est hęc sententia ex p̄-
 uer. cap. xxv. Superius dixerat ut benedicerent iniuriētibus: modo mādat ut etiā benefaciāt
 illis. Sed aduerte q̄ nō absolute sed in articulo necessitatis hoc mādatur: dicendo si esurierit, si
 sitit. ut intelligamus q̄ inimico in partu lari benefacere non p̄cipitur nisi in articulo neces-
 sitatis. Et tunc p̄cipitur quod necessariū est tribui: dicēdo ciba illū, potum da illi. Nō enī di-
 citur dā illū, exalta illū. p̄cepta siquidem dei rationabilia sunt, ut subueniatur naturę
 & indigentis. *Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius.* Duplex potest esse sensus.
 Vel referendo ad reseruata deo vindictam. & sic est sermo p̄nunciatiuus augendę vindictę
 quāto inimicus sit amico ingrator ex beneficio cibi & potus, vi quēadmodū prius mōuit nō
 vindicandum quia deus vindicat, ita modo maneat esuriētē inimicum pascēdū quia p̄ hoc
 non minuitur sed augetur vindicta diuina inimici quatenus inimici. de tali enī est sermo. Vel
 significando

P significando occasionem conuersionis inimici ab inimicitia ad amicitiam. Nullum siquidē medium accommodatius est ad prouocandum amorem quam beneficium spontaneum tēpore necessitatis conferre: & sic sermo iste ratione mādati affert ex natura beneficii: quia scilicet congregabit velut prunas super caput, incentiuas causas amoris erga te. in ipso inimico. & hic sensus valde quadrat tam prouerbiorū textui q̄ paulo apponenti cōiunctionem enim, dicens hoc enim faciens: vt intelligamus rationem reddi mandati. *Noli uinci. pro, ne vincaris. a malo, sed uince in bono malum.* Omni ex parte paulus consulit. Apparet hominibus filiis hui⁹ sēculi, quod succumbere quoddam est non uicisci: & insuper benefacere esurienti inimico. Quo contra paulus monstrat oppositum: & quod tam uicisci quā non pascere inimicum esurientem est succumbere malo, est uinci a malo: Vilissimus & debilissimus hostis est malum non solum inimicitia, sed quodcūque malum: utpote quod nihil est, quod exosum omnibus suapte natura est. victoria autem est, bona uoluntate, bono affectu atque beneficio superare malū inimicitia. Ac si apertius dixisset. Si turpe putatis succumbere ac uinci, hoc ipsum ego moneo vt non vincamini a malo, sed uincatis in bono malum.

CAP V T XIII.

hui⁹ anima. Postquam paulus instruxit Romanos circūsum corporis, reit⁹ & donorum dei, prosequitur instructionem circūsum libertatis respectu principum. Cauet siquidē ne occasione libertatis cōsecut⁹ per christum, Romani exemptos se putent a iurisdictione principum sēcularium. propterea enim instruit eos vt subditi sint sēcularibus principibus. Et si significantius dicit omnis anima, quum debuisset dici: omnis homo: vt intelligeremus non solum res nostras, non solum corpora nostra, sed etiam animas debere subiici principibus sēcularibus in iis quę possunt legitime imperare. Et dicendo omnis, neminē excepit. *Potestatibus sublimioribus. pro, præcellentibus, subdita sit.* Nō dicit potestatib⁹ sed p̄tātib⁹ p̄cellētib⁹, ad differentiā p̄tātū tirānicarū: hoc est eorū q̄ nō vere sunt domini sed tirāni. eorum siquidē potestates sunt potestates, sed nō sunt p̄tāes p̄cellētes: sed potestates hostiles, potestates latronica. Ad differentiā enim hostilium potestatū, dicit potestatibus præcellētibus: vt intelligant nō mādari sibi vt omnis anima subiiciatur potestatib⁹ tyrannicis, sed potestatibus præcellentibus. & vt vno verbo dicatur potestatibus legitimis. Nō est enim potestas nisi a deo. Quamuis hæc sententia solitaria vera sit vniuersalissime, ad propositū tamen Pauli non est nisi arctata ad potestatem de qua est sermo: hoc est potestatem præcellentem, potestatem legitimam. nam ex hoc quod est a deo, probat⁹ necessario debemus illi subiici. constat autem hanc rationem nō habere locum si applicaretur ad omnem quomodo libet potestatem. non est enim necesse vt subiiciamur potestati hostili, quæ tamen est etiam a deo. subintellige igitur præcellens. ita q̄ sensus est. non est enim potestas præcellens nisi a deo. et hoc (ne oporteat repeti) in subsequētib⁹ subintelligatur. *Que autem sunt.* Deest. potestates. totum hoc subiectum est enunciationis. *A deo ordinata. pro, ordinatæ sunt.* Prius dixerat omnes potestates præcellentes esse a deo: modo adiungit easdem esse quoque ordinatas a deo. vt intelligamus non solum potestates ipsas quantum ad earum substantiam esse a deo, sed etiam quantum ad subordinationem aliorum ipsis. ad potestatis siquidem ordinem spectat subordinatio aliorum: alioquin sine ordine esset potestas. *¶ Itaque qui resistit. pro, resistens, potestati, dei ordinationi resistit. pro, resistit.* Infert paulus quod resistens potestati præcellentī, dum putat se resistere homini, in veritate tamen resistit ordinationi dei. Describit autem participio præsentī resistantiam potestati, resistantiam autem dei ordinationi verbo præterito: quia dum illa ex intentione fit, post factum comprehenditur a scientia fuisse commissam resistantiam in dei ordinationem. *Qui autem resistunt. pro, restiterunt, ipsi sibi damnationem acquirunt. pro, sibi ipsis iudicium sumunt.* Non solum culpam contra dei ordinationem, sed etiam poenam ex demerito patratæ resistantiæ describit. Et quoniam prenunciat sumpturos iudicium sibi ipsis, & in hac vita sepe hoc non verificatur, ideo de diuino iudicio sermo iste loquitur. nihil enim impune diuinum relinquit iudicium. Constat autem q̄ sumere iudicium, est accipere quod sibi iure pro merito debetur. *Nam principes.* Occurrit tacite obiectioni. qua ratione tu dicis anima potestatibus præcellētibus subiiciatur, ingerēdo nobis timorem sēculariū potestatū: quum lex euāgelica sit lex amoris, & Christianis solus deus timēdus sit. Huic inquam obiectioni obuiat Paulus: dicendo in substantia quod principes sēculares nō sunt ad timorē bonis sed malis: ac per hoc non

hoc nō sunt timēdi veris Christianis nō solū nomine sed re. Non sunt timori boni operis sed mali, p, non sunt timor bonorum operum sed malorum. Et verum dicit quantum est ex natura extremorum scilicet principatus & operum. Secus autem euenit sæpe ex abusu: vt patet in martyribus, qui propter bona opera à principibus puniebantur. sed non ex natura operum erat timor si quis erat in aliquibus, sed quia principes abutantur potestate. Et iuxta hunc sensum intellige subiuncta. *Vis autem non timere potestatem? bonum fac.* Quod autem interfecerit. *Et habebis laudem ex illa.* relatiue verificatur. dum enim mala opera puniuntur, laudantur bona. ipsa enī puniō malorum, laus est bonorum. *Dei enim minister est.* Rationem reddit quare principes nō sunt timor bonorum sed malorum operum. ex hoc quod sunt ministri dei: ac per hoc imitantes deum. *Tibi in bonum.* Si autem malum feceris, time. non enim sine causa gladium portat. *Dei enim minister est, iudex in iram ei qui male agit.* ecce ad quid est minister dei, ad vindicandum, ad iustitiam vindictiuam exercendam in punitionem eius qui male facit. & hinc apparet quo sensu dictum sit, omnis anima potestatibus præcellentibus subiiciatur. scilicet pro quanto princeps minister dei est. In iis enim quæ præcipit exorbitans à ministerio dei, nullus ei subiicitur. Ideoque necessitate subditū estote. pro, ideo quod necesse est subiici, non solum propter irā. hoc est punitionem quam potest inferre princeps. Sed etiam propter conscientiam. Et hæc est conclusio principaliter intenta. Ideo enim tributa præstatis. pro, penditis. postquam instruxit de subiectione principibus debita in genere, modo descendit ad speciem tributorum, deducendo ex eodem fonte debitum tributorum. *Ministri enim dei sunt, in hoc ipsum seruientes.* pro, inseruientes. Manifestat illam communē causam vtriusque (scilicet subiectionis & tributorum) esse hāc scilicet quod ministri dei sunt principes inseruientes in hoc ipsum, dei ministerium. ex eo namque quod incumbunt diuino ministerio, debemus tanq̃ stipendia eorum, soluere tributa illis. *Reddite ergo omnibus debita.* Mōstrato debito & subiectionis & tributorum, mandat extendendo executionem iustitiæ quo ad omnia debita omnibus respectiue. *Cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.* Enumerat in specie quatuor, tributum, vectigal, timorem, & honorē. Nec caret quæstione quod dicitur de timore. quū in vero Christiano locū nō habeat debitū timori respectu principum: vt ipsemet paulus nūc docuit. ¶ Solutio est q̃ paulus nō dicit Romanis q̃ debeant timere, sed q̃ cui debent timorē reddāt timorem. ita q̃ p̃supposito debito timoris præcipit timere: hoc autem sanctum est preceptum, p̃supposito q̃ aliqui Christiani agāt malum: quod intanta multitudine ineuitabile est. dixerat enim si malum agis time. posset nihilominus timor offendendi intelligi. minus proprie tamen timor habet pro materia malū culpæ. ¶ *Nemini quicquam debeatis nisi ut inuicem diligatis.* Ne multitudo debitorum homini onerosa appareret, debita omnia monstrat esse vnum tantum debitum. Et propterea summam omnia debita cuiunque nomini. dicit q̃ nemini quicquam debeant nisi vnum scilicet inuicē diligere. Et hoc probat subiungendo. *Qui enī diligit proximum pro, alterū, legē implet.* Optima ratio: quia in hoc vno impletur vniuersa lex. et q̃ hoc sit verū, pbat inductiue discurrendo per singula præcepta legis. *Nam non adulterabis.* Deest pronomen illud. Legendum est. Nam illud non adulterabis: non furaberis, non falsum testimonium dices, non concupisces, & si quod est aliud mandatum, in hoc uerbo instauratur. pro, summatur. seu cōsummatur: hoc est summam colligitur. *Diliges.* Deest videlicet. Legendum est. Videlicet diliges proximum tuum sicut teipsum. In hoc vno præcepto scripto Leui. xix. cōtineri ōnia, intendit probare paulus. sensus autem huius præcepti ad literam est vt diligas proximum tuū, & diligas illū eo modo quō diligis teipsum: hoc est amore amicitiae, quod est velle illi bonū honestū bonū vtile, bonūque delectabile ppter illū, nō propter te: sicut vis tibi ipsi bona hæc propter teipsum. In hoc enī sensu si impletur hoc mādatum, vniuersa lex ad proximum impleta est. *Dilectio proximi.* pro, pximo. malum non operatur. Manifestat Paulus probationem assumptam scilicet quod omnia mādata in hoc vno cōtinētur, ex hoc q̃ dilectio (suple amicitiae) nō operatur malū proximo. Minus dicit & plus significat. nam non solum non operatur malum alteri, sed etiā efficit illi bonum. verum quia efficere bonum nō semper est in potestate diligentis, ideo nō dixit dilectio efficit bonum proximo, sed dixit nō operatur malū proximo: quod semper est vbique est in potestate diligentis. Et in hoc ipso quod est non operari malum proximo, clauditur non subtrahere bonum debitum quando & vbi potest. nam subtrahere debitum bonum, est operari malū. Non est ergo diminuta sed totum complectens debitum hæc ratio. *Plenitudo ergo legis est dilectio.* Siobiicis q̃ domin⁹ dixit nō in hoc vno sed in duobus mādati (dilectionis scilicet dei & pximi) p̃dere legem & prophetas, scito dupliciter quæstionem solui. Primo q̃ Paul⁹ loquitur de

F lege relata ad homines: quoniam tractat de debitis homini, cuius signum est quod non attulit nisi precepta debitorum hominibus: dominus vero loquitur de lege absolute. Et hic videtur sensus literalis. nam de dilectione dei superius docuerat. ¶ Potest nihilominus dici quod in mandato dilectionis proximi, clauditur mandatum dilectionis dei sicut causa in effectu. Vel quod paulus non dicit plenitudo ergo legis est dilectio proximi, sed dilectio: ut proportionaliter significaret quod quemadmodum dilectio proximi implet vniuersa debita homini, ita dilectio dei, implet vniuersa debita deo: ut sic proportionaliter omni ex parte concludatur, plenitudo ergo legis est dilectio. ¶ *Et hoc.* Aduerte quod pronomen hoc, non potest referri ad nomen tempus in textu Græco. nam alterum est generis masculini, alterum neutri. Et propterea comate punctuandum est pronomen. Exaggerat siquidem paulus adimplendum esse hoc preceptum mutue dilectionis ex parte oblatae oportunitatis. Est itaque sensus. & hoc tanto magis adimplere debemus. *Scientes tempus.* Temporis nomen hoc in loco accommodum tempus significat, tanquam occasionem dans recte operandi. Sicut etiam quum offertur nobis congrua occasio alicuius negotiationis, consueuimus dicere ecce tempus: intendentes non tam tempus quam occasionem congruam. *Quia hora est iam nos de somno surgere.* pro, excitari. Metaphora vtitur noctis & diei, somni & vigiliæ: comparans statum culpæ nocti & somno, statum vero gratiæ, vigiliæ & diei. Et quoniam negligentia ex parte status culpæ se tenens sicut somnus congruit nocti, & tempus gratiæ ex parte diei velut diei principium se tenet (clarus enim dies usque ad futuram vitam non erit) ideo tanquam principium diei sit, dicit quia hora est iam nos de somno negligentie excitari. Intendens quod quia scimus occasionem nobis dari ex tempore ut abiiciamus nocturna, oportet nos sectari diurna per quam impletur vniuersa lex. *Nunc enim propior est nostra salus quam quum credidimus.* Dicitio quam non est nomen relatiuum sed aduerbium respondens comparatiuo propior. Assignat rationem accommodi temporis ex maiore propinquitate salutis modo quando incœpimus credere. Et verificatur propinquitas maior, tum secundum tempus: quia continue accedimus ad mortem in qua erit nostra salus. tum secundum dispositionem meritorum: quia continue proficimus in meritis. Consistit itaque ratio surgendi ab omni neglectu, quia propinquiores sumus salutis aternæ modo quam quum incœpimus surgere à peccato, credendo, in Christum. ¶ *Nox præcessit.* peccatorum nox iam præterit. *Dies autem appropinquauit.* dies clarus aternæ salutis appropinquauit per gratiam. Et vere appropinquauit nobis: quoniam in nobis iam inchoauit. & incrementa continue suscipit si nos non desimus gratiæ dei. *Abiiciamus ergo opera tenebrarum.* Ex hoc quod nox præcessit, congrue inferitur abiectio operum conuenientium tenebris. *Et induamur arma lucis.* Ex hoc quod dies appropinquauit, quod iam est aurora, congrue inferitur induamur arma lucis. Opera luci consona appellauit arma lucis: quia non solum sunt opera, sed sunt arma. Et dixit hoc ad differantiam operum tenebrarum. nam peccata quæ sunt tenebrarum opera (quia omnis qui male agit odit lucem sunt tantum opera nostra. Aternæ autem salutis meritoria opera (quæ appellantur arma lucis) non solum sunt opera luci consona, sed sunt arma, tum defensiva offensiva hostium, virtute diuinæ gratiæ. *Sicut in die honeste ambulemus.* Vna dicitio est sicut. Consequenter adiungit preceptum ambulandi contra quietem summi. & preceptum modi: dicendo honeste sicut in die, hoc est quemadmodum exigit dies hominem compositæ incedere. Quamuis enim nox sit summi tempus si tamen contingit nocte ambulare minus compositæ incedimus. tanquam nox licentiam tribuat qualitercunque cundi: sed in die morale est omnibus se componere, tanquam dies exigit honestam compositæ persone. ¶ *Non in comestationibus & ebrietatibus, non in cupidibus & impudiciis, non in contentione & emulatione.* Ecce opera tenebrarum, quorum prima duo sunt gula: duo sequentia sunt venereæ rei. cubilia enim honesto vocabulo opus venereum significat: impudiciæ autem lasciuia tactum. Duo vero vltima quamuis alterius sint naturæ, comcomitantur tamen prædicta. ratio contentio siue lis (verbo vel facto) quam inuidia interna, crapulationes & venerea comitatur: ut experientia testatur. & propterea inter opera nocturna computantur. ¶ *Sed induimini dominum Iesum Christum.* Ecce arma lucis, imitari opera domini Iesu christi. Postquam enim per baptismum indui sumus meritis christi oportet nos imitatione operum induere nos iesu christi patientia, mansuetudine, humilitate, charitate &c. *Et carnis curam ne feceritis in desideriis.* pro, in concupiscentiis. Non prohibet carnis curam haberi, sed ad talem finem scilicet ad concupiscentias. Sufficienter debet christiano providere carni ad necessitates, ad commoditates secundum rectam rationem: & non extendat prouidentiam carnis ut concupiscentiæ poscunt.

CAP V T

XIII.

Infirmitas

Infirmum autem infide. Superfluit in. prosequens paulus instructionem vsus gratiæ, instruit in hoc capitulo vsus gratiæ erga infirmos fide, quo ad duo, scilicet & quo ad actus animæ qui sunt discernere & iudicare, & quo ad executionem operis habentis annexum scandalum. More autem suo prius proponit, declaraturus post ea proposita. Infirmum fide (non corpore) appellat eum qui minus adhuc instructus in libertate fidei, reputat aliqua sibi illicita quæ tamen eundem fidei libertatem licita sunt. Talis enim ideo infirmus fide dicitur, quia minus est firmatus in iis quæ sunt libertatis fidei. *Assumite*, hoc est adiungite vobis. Non solum non esse eiiciendos, sed etiam iubet adiungendos aliis Christianis. vult enim eos foueri ipsa adiunctione, ut proficiant in fide. *Non in disceptationibus cogitationum*, pro, non ad diiudicationes disceptationum. Ne intelligerent Romani assumendos esse huiusmodi infirmos ad discernendum disputationes hinc inde phibet hoc expresse paulus, volens illos assumi absque huiusmodi iudicio disputationum. Quare aut hæc dicat, inferi subiungit. Hæc sunt quæ proponit summarie. *Alius enim credit*. Incipit declarare proposita, inchoans à primis terminis: scilicet quem appellat infirmum fide, simul explicans materiam disceptationum. Declarat itaque infirmum fide, assignando differentiam inter Infirmum & firmum in materia intenta. Et de firmo quidem dicit, alius enim credit. *Se manducare omnia*. Superfluit se. Nec culpandus est interpret, qui obscure transtulit: quia sic iacet in textu græco: Sensus tamen est, quod alius credit edenda esse omnia. Et hic est firmus fide, qui libertate fidei fultus credit quæuis esse edenda, nullam faciens differentiam inter cibum & cibum. *Qui autem infirmus est*, non corpore sed fide. *Olus manducet*, pro olera manducat. Ecce quem appellauit infirmum fide, qui discernit iter cibum & cibum, discernit inter carnem & carnem, & propterea dicit, manducat olera: inter quæ nulla est discretio. Et hinc apparet quod de Iudæis loquitur conuersis ad christum: quorum aliqui integri fide, comedebant omnia quantumcunque phibita essent in lege Iudæorum. alii aut infirmi fide, abstinebant ab esu animalium imundorum apud Iudæos: apud quos quia nullum olus imundum erat, ideo describuntur vesci oleribus. *Is qui manducat, non manducat. non spernat*. Declaratis primis terminis cum materia, declarat consequenter quod subiunxerat prohibendo, non in diiudicationibus. Hæc enim particulam modo persequitur: inhibendo firmo despectionem infirmi: dicendo, is qui manducat, non manducantem non spernat. Deinde inhibendo infirmo iudicium firmi, quum subiungit. *Et quum manducat, manducantem non iudicat*. Aequali lance libra Paulus utrumque pronus est enim integer fide (qui omnibus vescitur) ad spernendum scrupulosos: & econuerso pronus est abstinentes, ad temerarie iudicandum quasi voracem vescientem indifferenter omnibus. *Deus enim illum assumpsit*. Prosequitur monitionem infirmi ut non iudicet firmum, ex hoc quod deus illum firmum assumpsit: hoc est sub suo adiunxit dominio. Vbi diligentius aduerte quod non est hic sermo de dominio communi quo deus dominus est omnium, nec de dominio speciali quo est dominus eorum qui ei sponte seruiunt: sed est sermo de dominio specialissimo, quo solus deus est dominus occultorum cordis. Ad quod dominum spectat iudicium operum secundum felicitatorum, in quantum pendent ex corde operantis. Vnde ad hoc dominum spectant integri fide indifferenter videntes omnibus: pro eo bono ne, an malo animo hoc faciant. Quo ad hoc enim soli dei sunt serui, soli diuino iudicio referuantur: nec possunt à quouis hæc iudicari. De hoc itaque dominum ac iudicio intellige textum hunc. *Tu quis es qui iudicas alienum seruum?* Ad similitudinem alieni serui describitur homo firmus qui iudicatur vorax, non discernens cibos. *Dominio suo stat aut cadit*. Occurrit obiectioni excusantis temeritatem iudicii propter utilitatem fratris. Ac si apertius dixisset, non tua interest: nam alienus seruus domino suo stat, quoad stat. & domino suo cadit, si caderet. Hæc tamen de alieno seruo applicata ad propositum non sic sunt intelligenda, ut nostrum stare prosit deo, aut cadere nostrum noceat deo: quoniam utrumque est falsum, loquendo de deo secundum se: & utrumque est verum loquendo de gloria dei ad extra. hæc enim suscipit augmenta & decrementa. *Stabit autem*, pro, stabilietur autem. Infauore firmorum adiungit hoc Paulus. Et merito: quoniam deus propensum est ad promouendum cuncta bona. *Potens est enim deus statuere illum*. Ne intelligeres quod propriis viribus aut etiam meritis stabilietur homo, diuinam affert potentiam: ut intelligamus quod sola diuina potentia conceditur perseuerantia, nulla siquidem est in homine virtus sufficiens ad hoc: ut patet ex eo quod quilibet viator potest cadere. hoc enim referuatur diuinæ gubernationi, potentissimæ ad præseruandum ne cadamus.

¶ Nam alius, pro, alius quidem iudicat diem inter diem, pro, iuxta, seu ad, seu præter. Diem, alius iudicat omnem diem. Explicauerat firmum & infirmum in materia cibi, explicat, modo eosdem in materia dierum. In his enim duobus apud Iudæos discretio constituta erat. nam & secreti sunt cibi mundi

- P** à cibis immundis, & dies seruiles à diebus non seruilibus. Discernens enim inter diem & diem, appellatur iudicans diem ad seu iuxta seu præter diem: qui autem omni die indifferenter vitur, dicitur iudicans omnem diem: quasi æquans omnem diem. Sicut enim dictum est, de Iudæis conuersis est sermo iste: quorum aliqui libertatem christianam à legis moysi institutis seſtabantur, aliqui vero ſeruabant ſabbatum, inſtitutum in lege moysi. & hæc ſunt materie diſceptationum de quibus ſcilicet diſputabant. *Vnusquisque in ſuo ſenſu abundet.* pro, vnusquisque propriæ menti ſatiſſaciat. Neutros vituperat aut damnat paulus. Et rationem ſubdit. *Qui ſapit diem, domino ſapit.* deest hic contraria: videlicet. Et qui non ſapit diem, domino non ſapit. Vterq; militat domino, tam iudicans inter diem & diem quàm æquans omnem diem. ¶ Vbi aduerte quod dictio interpretata ſapit, eſt illa dictio ſpectans ad partem cognoscitiuâ, quæ forte adhuc non inuenit vocabulum proprium latinum. Vnde dici poteſt qui cogitat, qui ſentit, qui
- C** curat diem &c. Et qui manducat, domino manducat: gratias enim agit deo. & qui non manducat, domino non manducat, & gratias agit deo. Aduerte prudens lector quod prima ratio circa manducationem ſumpta ex ſimilitudine alieni ſerui, propria fuit cōtra temerarium iudicium: hæc autem communis eſt, & contra iudicium & contra deſpectionem in materia cibi, & ſimiliter in materia dierum. Et propterea omnia hic paulus complectitur: monſtrans vniuerſa hæc quatuor poſſe abſque peccato fieri, modo referantur ad deum. ¶ Et quod hoc ſit verum, declarat ex ſimilibus ſcilicet viuere & mori. Poſſumus enim tam vita quàm morte vt i relative ad deum. Et pari ratione poſſumus & manducare & abſtinere & diſcernere & æquare dies, vt i relative ad deum. Minus dico: quoniam paulus nō loquitur de poſſe ſed de facto. & merito: quoniam loquitur in prima perſona. vt intelligamus quod de ſibi ſimilibus (hoc eſt in dei gratia & charitate conſtitutis) loquitur. tales enim ſe & ſua omnia dedunt deo. Et propterea de his dicit.
- H** Nemo enim noſtrum ſibi uiuit. & nemo ſibi moritur. hoc eſt dictum quod nullus nobis ſimilis, nullus vere chriſtianus vita ſua vitur propter ſe, ſed eam dirigit ad dei gloriam: & ſimiliter nullus eligit mori propter ſe ſed propter dei gloriam. Et iuxta hunc ſenſum intellige ſequentia. *ſiue enim uiuimus, domino uiuimus: ſiue morimur, domino morimur.* ex quo inferit.
- ¶ *ſiue ergo uiuimus ſiue morimur, domini ſumus.* ex quo tam vitam quam mortem noſtram propter deum dirigimus, conſequens eſt quod noſiſſi ſumus non noſtrimet ſed domini. Quod & congruit fini ipſius Chriſti. in hoc enim Chriſtus mortuus eſt & reſurrexit, ut & uiuorum & mortuorum dominetur. Ex vtraque via concludit Paulus non eſſe chriſti. prius enim concludit ex hoc quod domino uiuimus & morimur: modo autem idem inferit ex hoc quod chriſtus ad hoc ipſum mortuus eſt & reſurrexit vt dominus ſit uiuorum atque mortuorum.
- Aduerte quod in textu Latino poſt reſurrexit: deest & reuixit. Quod adiunxit Paulus ad ſignificandum quod non ſurrexit iterum moriturus quemadmodum Lazarus: ſed quod reſurrexit ad hoc vt reuiuere.
- Tu autem quid iudices fratrem tuum?* Declarata immunitate à peccato in vniuerſis his quatuor, rationem communem aduerſus omnes. tã iudicâtes quàm ſpernentes in vtraq; materia affert. Et primo loquitur infirmum tu autem infirme in vtraq; materia, quid iudicas fratrem tuum firmum? Deinde loquitur firmum. *Aut tu quare ſpernis fratrem tuum, infirmum?* Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti. Ex hoc quod cōmune erit omnibus puniri peccamus. monet omnes abſtinere à peccato temerarii iudicii & deſpectionis. Nec contrariatur hæc pauli ſententia verbis domini promittentis, ſedebitis ſuper ſedes duodecim &c. Vtrunq; ſiquidem eſt verum nam omnes ſiſtemur chriſti iudicio quo ad pœnam vel præmium: non omnes autem ſtabunt ſed quidem ſedebunt et quidam ſtabunt quo ad diſcuſſionem. Quorum enim merita omni ſunt exceptione maiora ſedebunt: mediocres autem & imperfecti (vt pote diſcutiendi) non ſedentes ſed ſtentes prædicuntur.
- K** In relatione ergo ad pœnam & præmium Paulus loquitur. ¶ *Scriptum eſt enim. Eſa. xlv* *Viuo ego dicit dominus.* Vbi textus habet in memetipſo iuraui. Sed idem eſt: quia iſte erat iurandi modus tunc temporis. homines enim iurabant, uiuit dominus: deus autem iurat per ſeipſum, viuo ego. Reliqua ſunt clara. ¶ *Quoniam mihi ſelectetur omni genu, & omnis lingua conſitebitur deo.* Itaque vnusquisque noſtrum pro ſe rationem reddet deo. non ergo amplius inuicem iudicemus. Sed hoc iudicate magis. Poſtquam inſtruxit infirmum itate fidei cauēda eſſe iudiciū temerariū & deſpectionem, mō inſtruit vt caueat ab executionis operis habentis annexū ſcādalum. Et cōtinua iudiciū iudicio. nō exerceam⁹ iudicia pſonarū. ſed iudicate hoc poti⁹, ſed trãſite ad iudiciū opis. et explicādo qualis opis ſubiūgit. Ne ponatis offendiculū fratri uel ſcādali. Inter offendiculum & ſcādali nescio differētiā niſi Græcæ & latinæ dictionis, et propterea latine legēdū cēſent. offentionem fratri vel offendiculū, vt offenſio referatur ad opus faciēs ſtatim impactionem, offendiculum vero ad opus quod poteſt
- parere

parere in pacatione. Quum enim aliquis presentibus infirmis quos nouit scandalizari ex sua comestione comedit, ponit offensionem: quum vero absentibus talibus hoc facit, ponit offendiculum. **A** quoniam in primo casu simul est actus & offensio: in secundo autem potest sequi & non sequi in pacatio. Et dicendo ne ponatis, explicat quod non de credere aut iudicare, sed de executione operis loquitur. hastenus enim tractauit actiones animi, quae sunt credere, iudicare & spernere. modo autem descendit ad facta. Scio & confido. pro, & persuasus sum, in domino Iesu, quia. p, q, nihil comede pigram sum. Determinat Paulus se secundum christi scientiam nosse nihil esse comede, hoc est immundum. Vtitur vocabulo apud Hebraeos solito, ad significandum immundum, ut etiam hinc perperamus de qua materia loquitur. Dicitio autem interpretata per ipsum, anceps est ad per ipsum vel per se. Et si legitur per se refertur materia. Et est sensus. nullus cibus, nullus tempus est immundum per se: hoc est secundum se. omnis enim creatura dei bona est. Si autem legitur per ipsum, refertur christus. Et est sensus quod per christum nihil est immundum. donauit siquidem christus omnes hac libertate legalium: & nullum cibum vetuit, nullum tempus discreuit. **B**

Nisi ei qui existimat aliquid commune esse, illi commune est. Secundum seu per christum nihil huiusmodi est immundum: veruntamen ex conscientia alicuius reputantis aliquem cibum immundum, illi redditur immundus. Ita quod absolute nullus cibus est immundus, relatus autem ad conscientiam existimantem immundum, aliquid est immundum illi. Cibus enim non propter conscientiam redditur immundus: sed illi redditur immundus, redditur illicitus ex propria conscientia. Hinc habes a Paulo quod conscientia erronea ligat. Et in proprium est ratio: quia habet illud pro illicito. Si autem propter cibum. Monet quadruplici ratione ad id quod proposuit, scilicet ne ponatur offendiculum fratri. Prima ratio ex parte dilectionis debite fratri se tenet. Si autem propter cibum. *Frater tuus contristatur, iam non secundum charitatem ambulat.* Et est sensus. Si propter tuum cibum indifferentem frater tuus infirmus fide contristatur, tanquam videns aliquid illicitum, tu qui non curas de tristitia eius non ambulas secundum dilectionem qua debes prosequi fratrem **C** qua debes cauere ne tristitia illum afficias. Tristitia enim quoddam malum est.

Noli cibo tuo illum perdere. pro ne cibo tuo illum perdas, pro quo christus mortuus est. Secunda ratio ex parte dilectionis exhibite fratri a Christo, se tenet. & commemorat dilectionem tantam ut pro illo mortuus fuerit: aperte monens quod redemptum tanto precio quantum est mors christi, ne perdas ob tam minimam rem scilicet cibum. Perdi autem dicitur vel propter peccatum scandali passiuum, vel propter periculum apostasiae. Huiusmodi enim infirmi post tristitiam prorumpunt in temeraria iudicia: & quandoque retrocedunt a fide, existimantes christianos non secundum deum viuere. *Non ergo blasphemetur bonum nostrum.* pro, vestrum. Tertia ratio ex parte status (quia. scilicet status christianus est regnum dei) sumitur. In qua artificiose vertit paulus rationem christianorum libere viventium aduersus eos. Tuebantur enim libertatem vitae suae ex eo quod inchoauerat tempus regni dei, quod est liberum ab omnibus huiusmodi legalibus: & propterea tanquam regno dei videntes, libere vivebant. Retorquet paulus rationem ex parte regni. Dei aduersus eos, tum declarando quod regnum dei principaliter constat ex internis virtutibus, **D** & secundario habet huiusmodi libertates cibi & potus: ac per hoc ut vacent iis in quibus substantialiter consistit regnum, & non huiusmodi annexis & velut accidentalibus libertatibus. Tum declarando vitandum esse periculum infamiae immo blasphemiae in statu christianum. audientes siquidem quod praetextu regni dei vescimini quibuscunque, vituperant immo blasphemant regnum dei, tanquam regnum cibi & potus. Vnde ad vitandam hanc blasphemiam, monet ut abstineant potius quam tali libertate utantur. *Non est enim regnum dei esca & potus.* non consistit substantiale regni dei in libertate seu potius in usu libertatis escae & potus indifferenter. *Sed iustitia.* sed substantiale regni dei est iudicia reddenda unicuique debitum. *Et pax.* tranquillitas sine occasione perturbandi quemcunque. *Et gaudium.* Haec enim tria interna (scilicet iustitia continens omnem virtutem, & pax tollens omnem perturbationem tam intus quam extra, & gaudium non seculare sed. **E** *In spiritu sancto.* perficiunt substantiam regni dei, tam in singularibus hominibus quam in collegiis. Appellatur autem regnum dei quo deus regnat in nobis. constat siquidem quod internis virtutibus regnat in nobis: & per ipsas sumus partes regni dei.

Qui enim in hoc. pro, in his. Scilicet iustitia, pace, & gaudio in spiritu sancto. *Seruit Christo,* placet Deo & probatus est hominibus. Ecce probatio quod in his constat regnum dei. Regnum siquidem dei & gratum est deo & probatum hominibus. vtranque autem conditionem habet qui in his seruit christo. regnum igitur dei in his consistit. Itaque quae pacis sunt sectemur. Quarta ratio sumitur ex parte operis diuini: hoc est ex parte mutuae edificationis ac pacis. Mutua siquidem edifi-

- F** ficatio est opus dei: ad q̄ seruandum incumbere debemus. Quod directe destruit qui scandalizat. Huius ita q; rōnis primo quod est illud opus dei sub specie sectandi declarat: dicendo ita q; quæ pacis sunt sectentur. Et quæ ædificatiōis sunt inuicē, custodiamus. Superfluit sunt & custodiamus. Legendum est. Et q̄ ædificationis mutua. Subauditur enī sectemur. Noli propter escam desinere regnum dei. pro, ne propter escam destruas opus dei. s. ædificationem mutuam ac pacem. Et quum oīa opera tam naturæ q̄ aiæ sint opera dei, singularissime tamen mutua ædificatio ac pax appellatur opus dei. Tum quia hoc est proprium discipulorum Christi: dicente ipso, in hoc cognoscent hoīes q̄ discipuli mei eritis & c. Tum quia pax est etiam propria ipsi: dicente ipso, met, pacem meam do vobis. *Oīa quidem sunt munda.* Si superius dicto perspiciantur, Paulus dixit & oīa esse licita tam quæ firmorum q̄ quæ infirmorum sunt & nihilominus prohibuit multis rōnibus firmos quidem à suæ libertatis vsu propter scandalum, & prohibuit infirmos à
- G** iudicādo. ideo mō cōcludēdo declarat licita vel illicita, firmis, & deinde infirmis. Resumit ergo in primis q̄ oīa sunt munda, q̄ oīa sunt licita scdm se & absolute, tam manducare q̄ non manducare & c. Et hoc resumit cōiter tam firmis q̄ infirmis. Deinde specialiter ad firmos qd bonum & quid malum per accidens (hoc est rōne scandalī) dicendo. *Sed malum est hoī q̄ p̄ offendiculum manducat.* Et est sermo de bono & malo morali: clare dicens malum esse actum manducandi rōne accidentis offendiculi. ¶ Et econuerso. *Bonum est non manducare carnem & non bibere uinū.* & vniuersaliter. *Neq; in quo frater tuus offenditur.* pro, offendit. hoc est impingit. Aut scandalizatur. Quod Latine dicitur offenditur. Videtur Paulus, per hęc duo (offendit aut offenditur) signi ficare aut differentiam superius dictam inter statim impingentē & eum cui occasio datur impingendi quamuis non impingat. aut significare differentiam eorum qui scandalizantur, penes hoc q̄ alii de facto impingunt, alii excitantur ad impingendum. Quæ duæ differētiæ
- H** fere in idem redeunt: quoniam solum differunt penes prope vel non prope. Aut infirmatur. Etia si non impingat, etiam si non sit periculum q̄ impingat sed hoc solum habeat infirmus q̄ infirmatur fide in hmōi, bonum est abstinere. Noīauit autem carnem & vinum quæ sunt præcipua inter appetibilia cibi & potus: vt ex his intelligas quemcunq; cibū & quēcunq; potū. Tu fidem habes. Obuiat obiectioni quæ aliquis potuisset dicere, ego comedo quæcūque spectant ad professionem fidei mee. Huic obiectioni occurrit. tu fidem habes rectam de libertate ciborum. Penes te ipsum habet coram deo. hoc est, non opere tali ipsam profitearis coram hoībus, sed sufficit tibi habere illam coram deo. Et dixit hoc Paulus, quia opus hoc non est de necessitate fidei: vt patet de iis qui vescuntur solo pane & aqua. *Beatus qui non iudicat semetipsum in eo q̄ probat.* Postquam monstrauit firmis quid est eis per accidens bonum vel malum, monstrat modo in firmis quibus prohibuerat iudicium, quid est eis bonum & malum: immo quid beat si & qd miserum. Et quo ad actum iudicii, brōs eos esse dicit si abstinent non solum à iudicādo alios in materia disceptabili, sed etia si abstinent à iudicādo seipsos in materia certa & laudata. vult enim eos esse imitatores sui. i. Pauli: qui dicebat, nihil mihi cōscius sum, sed tamē neque meipsum iudicio. Tales iubet esse infirmos, vt etia in oībus opibus probatis (hoc est laudatis) absque disceptatione nō seipsos iudicent, nō sibiipsis ius dicāt iustificando seipsos, sed relinquāt iudicium deo. & sic non solum bene sed beate agent. Quī autem discernit, inter cibum & cibum. Declarat quid miserum euenire potest istis infirmis. *Si manducauerit.* quod reputat illicitū. *Damnatus est.* Ecce miseria. *Quia non ex fide.* Oē aut q̄ non ex fide, peccatum est. Non caret q̄stione hæc Pauli ratio: eo quod multa opera humana non ex fide fiunt, & tamen peccata non sunt. Quum enim gentiles reddunt deposita aut debita creditoribus, & similia alia opera bona ex suo genere exercent, nō peccant: & tamen non ex fide operantur. ¶ Solutio est duplex. Altera q̄ non ex fide, potest sumi negatiue vel contrarie: obiectio autem procedi intelligendo negatiue, Paul⁹ autē intēdit contrarie. Infirmi enim fide cōtra dictamen fidei suæ comedunt q̄ illicita reputant. & propterea absque dubio peccant. ¶ Altera est sumendo non ex fide negatiue, in genere tamen operum q̄ debent procedere ex fide. ita quod sensus est, oē quod debet procedere ex fide, & nō est ex fide, peccatum est. Et hic sensus est magis literalis, quoniā nō trahit negationē in cōtrarietate. & quadrat materiæ, vniuersus siquidē huius capituli sermo est de opib⁹ natis ex fide procedere. libertas enī ab immūdis & discretio inter mundū & immundū, ad fidē manifeste spectant. Quocirca quia hmōi māducare procedere debet ex fide, & nō pcedit ex fide, p̄ctū manifeste est. Et simile ē vniuersaliter de oībus q̄ debēt ex fide procedere. Vnde patet cessare obiectionē de operibus bonis scdm suum genus q̄ exercent Gētiles. nā illa ex recta ratione suapte natura procedunt etia si fides nō adsit. ¶ Aduerte prudēs lector hæc Pauli dicta intelligi

intelligi de illicitis secundum completam rationem nem illiciti. hoc est quod homo infirmus reputetur alios quos cibos seu dies illicitos secundum completam rationem peccati: quod tantummodo est peccatum mortale. Si quis enim reputaret illicitum ut veniale, & tamen comederet, non nisi venialiter peccaret. Et similiter intellige de ponere offendiculum formaliter secundum propriam rationem scandalizandi ad ruinam mortalem alterius. Patet autem hunc esse sensum Pauli, ex eo quod manifeste dicit, ne perdas illum pro quo christus mortuus fuit. Et rursus, qui autem discernit, si manducauerit, damnatus est.

CAPVT XV.

Debemus autem nos. Proposuerat in principio. 14. ca. infirmum fide assumere non ad diiudicationes disceptationum, & tractatis particulis ceteris, declarat modo illam quam supererat: scilicet assumere. Tractat autem hanc particulam in prima persona pluraliter. Tum propter difficultatem actionis, tum ad discernendum perfectiores ab aliis: ut intelligeremus preceptum hoc ad viros dirigi perfectiores. unde seipsum aliis connumerans non ait benefacimus, sed debemus: ad significandum non spectare ad bonum supererogationis sed ad debitum. Firmiores. pro, potentes. spiritu & actibus virtutum. Imbecillitates. pro, infirmitates. infirmorum. pro, impotentium. Appellatur infirmitates impotentium non egritudines corporum inualidorum, sed egritudines animi quibus subiiciuntur minus spirituales, & minus predicti virtutibus. quales apparent innumerare inter oves christi. Sustinere. pro, portare. quod multipliciter adimpletur: quandoque tolerando, quandoque copatiendo, quandoque opere ferendo verbo & exemplo vel etiam opere. Et non nobis placere. Deest ipsis. Legendum est. Et non nobis ipsis placere. Duo officia debita Paulus indicit perfectioribus. Alterum est affirmativum. scilicet portare infirmitates inualidorum. Alterum est negativum. scilicet & non nobis ipsis placere. Et adiunxit hoc negativum, quia eius contrarium prestat impedimentum precepti affirmationi. displicent siquidem nobis naturaliter aliorum defectus: & ideo si quod nobis insunt placita prosequimur, non portabimus aliorum defectus. Ad tollendum itaque impedimentum portandi aliorum infirmitates, optimum adhibuit remedium non sequi quod nobis sunt placita. Vtrunque horum difficile est insuetis operibus adimplere: & tamen est debitum. Vnusquisque vestrum. pro, nostrum. Retrogrado ordine haec duo prosequitur Paulus. Proximo suo. Superfluit suo. Placeat in bonum ad edificationem. Declarat quo sensu dixerit quod nobis ipsis non placeamus in huiusmodi toleratione infirmorum: & contra non nobis ipsis placere, dicit quod unusquisque nostrum placeat proximo. In quo docet studium nostrum debere esse in huiusmodi ad placendum proximo etiam si nobis ipsis displiceat. Verum duo grana salis apponit. Alterum ex parte materiae dicendo in bonum: ut intelligamus in materia bona vel saltem non mala relatam tamen ad bonum placendum esse proximo, ita quod actio placens non sit mala, sed bona. Alterum est, ad edificationem. propter bonum actionis in se habeat quoque quod sit utilis ad edificationem. huc enim tendit toleratio defectuum: ut. scilicet sit utilis ad edificationem. Et cum hoc sit bona & placens proximo. Etenim Christus non sibi placuit. Probat dictum exemplo christi. Sed sicut scriptum est. psal. 69. Improperia improperantium tibi, ceciderunt. pro, inciderunt. super me. Et afferuntur haec verba in persona christi directa ad patrem. In quibus manifeste apparet christum non elegisse ea quae sibi placebant, sed quae summe displicebant, ad edificationem ecclesiae. Et est sermo de placere & displicere secundum naturalem affectum voluntatis. Sic enim dicimus mortem, flagella, crucem, opprobria, & reliqua huiusmodi displicuisse christo, quae tamen dilectione summa propter nostram salutem elegit & quae sibi pati. Quaecumque enim scripta sunt. pro, praescripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt. pro, praescripta sunt: ut per patientiam, in malis. Et consolationem, in bonis. Scripturarum. hoc est in scripturis sacris commemoratam seu doctrinam. Speciem habemus. Ecce finis doctrinae sacrae, confidere in deo tam in adversis quam in prosperis.

Deus autem patientiae & solatij. pro, consolationis. Adiungit Paulus praeces ad deum pro Romanis ad effectum adimplendi hoc mandatum. & ad propositum inuocat deum actorem patientiae necessariae ad tolerandum, & consolationis necessariae ad complacendum proximo. Det vobis id ipsum. pro, idem. sapere. Dictio illa tam frequenter diuersimode interpretata est. & hoc in loco rectius diceretur sentire. In alterutrum. Petit identitatem mutui sensus interni, non qualitercunque sed adiungendo formam.

Secundum Iesum christum: ut unanimes. pro, unanimiter. Non solum petit eundem sensum in parte cognoscitiua sed eundem animum in parte affectiua: & quod plus est. Vno ore. etiam exteriorem concordiam praecatur. Honorificetis. pro, glorificetis, Deum & patrem dominum nostrum Iesum Christum. Propter quod assumite. Tractat primam particulam. scilicet debemus nos potentes infirmitates impotentium

- F** tium portare. Et ut diximus, non placere sibi ipsi hominem, impedimentum tollit portandi defectus alienos: studere autem ad placendum proximo in bonum ad ædificationem, proxima causa est portandi alienos defectus. propterea Paulus sublato impedimento & appositam causam reddit ad propositum præceptum, inferendo propter quod assumite. *Inuicem. Dicit, vos, sicut & christus suscepit. pro, assumpsit, uos. pro, nos in honorem. pro, in gloriam Dei.* Ordo literarum est, propter quod assumite vos inuicem in gloriam dei quemadmodum & christus assumpsit nos. in quo simul declarat quid significet homini assumere. scilicet similem assumptionem illi qua christus assumpsit nos. qui fuit pati pro nobis, compati nobis, consolari nos instruere & docere, insuper & socium se exhibere &c. hæc autem omnia ad gloriam dei ordinari à nobis præcipit, ut etiam in hoc imitemur Christum. Dico autem christum Iesum. declarat quod dixerat sicut & christus assumpsit nos, prius quo ad nationem iudeorum, & deinde quo ad gentes: non nullam in modo differentiam significans. *Ministrum fuisse circumcisionis*, hoc est personaliter functum fuisse officio ministri respectu nationis iudeorum: iuxta verbum ipsius. Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus israel. Constat enim christum Iesum ministrasse soli nationi iudeorum, tum verbum doctrinæ, tum operationes miraculorum, tum conuersationem socialem. *Propter ueritatem Dei ad confirmandas promissiones patrum.* Ecce ratio propria quare christus solos iudeos assumpsit hoc modo. scilicet ministrando personaliter. Veracitas siquidem dei seruans promissa patribus causa propria est. Promiserat siquidem deus patribus daturum se illis ex & in proprio genere Messiam. *Gentes autem super misericordiam honorare. per, glorificare deum.* Quia homini promissum non fuerat facta gentibus, ideo ratio illa fundata super ueritatem Dei non habet locum ut simili modo christus assumeret gentes. Et propterea christus non fuit in propria persona minister gentium, sed per discipulos suos assumpsit eas. Et quemadmodum differentia est in hoc modo, ita est differentia in ratione. Ratio siquidem illius modi assumendi iudeos, est ueritas seu fides seruans promissa patribus iudeorum: ratio autem assumendi gentes est misericordia. Et est sermo de misericordia ut distinguitur contra ueritatem dictæ promissionis. quæ tamen misericordia non fuit repentina, sed etiam longe ante per prophetas pronunciata. Et propterea hic dicitur, quod gentes sic assumptæ sunt à christo ut super misericordiam glorificent deum. Et adiungitur. *Sicut scriptum est. propterea confitebor tibi in gentibus domine. Superfluit domine. Et nomen tuum cantabo.* Sententia hæc sumpta est ex *psal. 18.* Et sunt uerba Dauidis postquam gratias egit deo pro ereptione ab omnibus inimicis suis & sui sublimatione. Terminat siquidem gratiarum actiones ad futurum beneficium Messiae sibi iam promissi: ut receptis beneficiis accumulet summum beneficiorum recipiendum. Vnde ad litteram textus ille loquitur de tempore Messiae. prophetat enim dauid se confessurum deum per filium suum Messiam in gentibus, & cantaturum nomen diuini. quod ad litteram quotidie impleri uidemus: dum quotidie Dauid laudat deum & cantat nomen diuinum ubique: gentium per suos psalmos. Quod proculdubio Messias & fecit & facit. Et iterum. *Letamini gentes cum plebe. pro, populo, eius.* Sententia hæc ex *Esa.* sumpta uidetur. In his tamen uerbis non inuenitur. & credimus Paulum sensum non uerba attulisse: aut forte in Hebræo sunt quæ non habemus sic interpretata. Et iterum. *Laudate dominum omnes gentes: & magnificate. per, & super laudate eum, omnes populi.* uerba hæc psalmi sunt. *117.* ad litteram de salute gentium per Messiam scripti. Et propterea inuicatur gentes omnes ad laudandum deum. Et rursus *Esa. ait. ca. xi.* Erit radix iesse & exurget regere gentes. pro, imperare gentibus. Vtraque christi natura prophetatur. humana quæ dicens radix iesse. fuit enim iesse pater dauidis. Et Messias appellatur radix iesse hoc est ex radice, ex uirtute generatiua iesse, pro quanto secundum humanam naturam inde duxit originem. Diuina autem ex eo quod dicitur copulatiue & qui exurget, à mortuis, ad imperandum gentibus. Quæ etiam magis explicatur quum subiungitur. *In eo gentes sperabunt.* Ita quod incarnatio, resurrectio, regnum deitatisque christi significatur ad gentes. *Deus autem spei.* Quemadmodum mandato negatiuo adiunxit preces pro Romanis, ita etiam mandato affirmatiuo adiungit preces pro eisdem. Inuocat autem Deum actorem rationem & finem spei, ad continuandum preces suas cum fructu prophetato ab *Esaia:* præter hoc quod adimpletio mandati oportet quod innitatur spei. *Repleat uos omni gaudio & pace in credendo.* Egent portantes defectus aliorum his duobus precipue. scilicet gaudio & pace. ne ipsum portare triste sit nec perturbet mentis tranquillitatem. Addit autem in credendo, ut tam gaudium quam pacem super fidem stabiliri possit. *Ut abundetis in spe. & pro, in, uirtute spiritus sancti.* Ecce finis propter quem petit pacem & gaudium in credendo, abundantia spei, non quæ innititur uirtuti humanæ, sed quæ innititur uirtuti spiritus sancti.
- CERTVS** sum, pro, persuasus sum, autem fratres mei & ego ipse de uobis. Terminata doctrina quam intendebat tradere de gratia euangelica & usu illius, excusat se Paulus, immo excludit à se

dit à se Paulus q̄ potuissent Romani concipere de eo opinionē. s. q̄ existimaret deesse Roma
 nis doctores & instructores de hmōi. Hanc inquam opinionem excludit, fatendo inter Ro
 manos, esse viros bonitate & cognitione plenos, sufficientes ad monendum alios. *Quoniam, p;*
q̄, & ipsi pleni estis dilectione. pro, bonitate. Et hoc quo ad effectum. Repleti oī scientia, pro, cognitione.
 Et hoc quo ad intellectum. *Ita ut possitis alterum, pro, potentes & alios, monere.* Audacius autem scri
 psi vobis fr̄es ex parte. Exclusa opinabili falsa tamen causa, assignat causam veram quare ausus
 fuit eis scribere sciens inter eos esse viros tam idoneos. Et dicit audacius autem ex parte: hoc
 est aliquantulum audacia vsus sum, aliqua ex parte audacior fui scribendo vobis, Tanq̄ in me
 moriam vos reducens. Non dicit in memoriam vos reducens (quoniam in veritate, non cōmemo
 rando sed docendo scripsit) sed dicit tanq̄: quoniam ad similitudinem commemorantis scri
 psit. Et hoc etiam non parua est industria vt doctor tanq̄ commemorans doceat pares seu a
 alios doctores. *Propter gr̄am q̄ data est mihi a deo. q̄ uis audaciulusculus fuerim,* autoritas tamen
 apostolatus mei hanc peperit audaciam. *Vt sim minister christi IESV in gentibus.* Ecce gratia data ei
 non ab hoībus sed à deo. Nec dicit vt sim apostolus, sed humiliori noīe dicit vt sim minister.
 Seruitutem enim suam recognoscit. Et significanter dicit in gentibus: vt hinc rōnem auda
 ciæ suæ monstret, scribendo gentibus. *Sanctificans euangelium dei.* Nota qualis minister: prædica
 tendo q̄ dictio interpretata sanctificans, non deriuatur à sanctitate sed à sacro, & significat sa
 crum operans. Perinde ac dixisset, sacrificans euangelium dei, ita q̄ ad hoc se electum dicit vt
 sic euangelizet in gentibus vt euangelium vertat in sacrificium. Quod tunc fit quum euange
 lizamus tanta reuerentia vitę & morum quanta ad celebrandum fructuose tantum sacrifici
 um exigitur, propter quod & subiungitur fructus. *Vt fiat oblatio gentium, tanquam rerum obla*
tarum à me sacrificio euangelico. Accepta & sanctificata in spiritu sancto. Superfluit &. Fructus in
 tentus est vt per euangelium velut quoddam sacrificium offerantur gentes deo, non qualiter
 cunq̄, sed hmōi oblatio habeat duas conditiones, altera est q̄ sit accepta Deo, altera (quæ est
 ratio prioris) est vt sit sanctificata in spiritu sancto. Non enim est oblatio hæc rerum sed ani
 marum. Et propterea acceptabilitas eius non ex quacunq̄ sanctificatione, sed ex significatio
 ne in spiritu sancto habitante in animabus pender. Hic est enim fructus quo tendere debet
 prædicans euangelium dei. *Habeo igitur gloriam, pro, gloriationem, in Christo Iesu.* Vt intelligen
 rent Romani vsum gratiæ Apostolicæ qui fuit in Paulo apud alios, vt hinc autoritatem su
 am facilius recipiant. Subiungit qualiter vsus est Apostolico ministerio: ante omnia, omnia
 referens ad gloriam christi: vt omnis suspitio humanæ vanitatis fugeretur in subiunctis.
 Affirmat itaque habet vnde gloriatur, non in se sed in Christo Iesu. *Ad deum.* Desunt hic aliquę
 dictiones. Verbum enim verbo reddendo legendum esset. In quæ ad deum. Hebręo more
 truncate loquitur. Sensus est, in iis quæ ad Deum. Explicat materiam gloriationis esse ea quę
 ad deum: ad differentiam materiæ gloriationis de qua alibi, libenter gloriabor in infirmita
 tibus meis & c. nunc enim de operibus directis ad Deum tam doctrinæ quam miraculorum
 & hmōi est sermo. *Non enim audeo, pro, audebo, aliquid loqui corum quæ per me non efficit, pro, non effe*
cit, Christus. magna cura fuit Paulovndique tueri gloriationē hanc, nam primo retulit ad chri
 stum; deinde materiam ad deum. Modo excludit oēm falsitatem recensendorum. *Que sunt*
autem q̄ per illum effecit Christus. q̄ sunt materia gloriationis in christo, subiungit præmis
 so fine, scilicet. *In obedientiam gentium.* hoc est ad hoc vt gentes obediant euangelio. *In verbo, prædi*
cationis, doctrinæ, Euangelii & c. Et factis, sanctæ vitæ & sanctorum morum, *in uirtute signorum*
& prodigiorum. ad comprehendendum maiora & minora miracula quæ fecerat, *in uirtute spiritus*
sancti. Non est sancti, sed Dei. Et refertur hæc particula ad omnes & singulas præcedentes: hoc
 est verba, facta, signa & prodigia. Hæc enim omnia in uirtute spiritus dei, non magicis arti
 bus, non humanis figmentis aut industriis, narrat christum fecisse per se. *ita ut ab Hierusalem p*
circumitum, pro, & in circumita, usq̄ ad illyricum repleuerim Euangelium christi. Non dicit Paulus ita
 vt in Hierusalem & in circumitu, sed Hierusalem utitur vt termino à quo, dicendo vt ab Hie
 rusalem: & Illyricum utitur vt termino ad quem, dicendo vsque ad Illyricum. Et in hoc
 itinere circumquaque affirmat se prædicasse. Qui etiam apponit postmodum vnam aliam
 limitationem subiungendo. *Sic autem prædicauī, pro, sic porro annitēs prædicare. Euangelium,* ad
 iungit enim studium suum fuisse etiam in circumiacentibus regionibus ab Hierusalē vsque
 Illyricū prædicare euāgelium vbi ante nō erat prædicatū. Quod non sic intellige q̄ renuerit
 Paulus prædicare in locis vbi iā christus erat annuntiatus, nam vt patet in Act. Apost. prædi
 cavit Antiochię, in qua Christus erat annuntiatus: vt patet Act. xi. Sed q̄ præferebat Pau
 lus loca

Flus loca in quibus annuntiatus nō erat christus aliis locis. Quod etiam intelligo postq̃ a spū
A sctō segregatus est cū Barnaba ad prædicandū gentibus. propter q̃ forte præposuit illam par
 ticulam, in obedientiā gentiū. Ex tunc enim ad hoc studuit præcipue vt gentes ad obedien
 tiam euangelii duceret. Ne super alienum fundamentū edificarē. Nō sunt spernētis sed præferentis ver
 ba hæc: hoc est nō q̃ malū reputaret edificare super alienū fundamentū, sed quia melius exi
 stimabat p̃dicare vbi christi fides nō erat ab aliis fundata. Et ad hoc melius directe seruit feri
 prura subiūcta ex Esa. lii. Sed sicut scriptū est: quoniam quibus nō est annūciatū de eo, videbūt. Superfluit quo
 niā. Et est sensus q̃ gentiles quibus nō est per prophetas annūciatū de christo, videbunt ocu
 lis mentis. Quo cōtra de iudæis, dictū est: ne videāt. Et q̃ nō audierūt de eo. Superfluit de eo. Intelli
 gēt. penetrabūt Gētiles qui nō audierūt p̃ voces prophetarū. Cuius oppositū dictū est de iu
 dæis induratis. Propter q̃ & impediebat plurimū venire ad vos. Narrato vsu apostolici ministerii, in
G de explicat rōnē quā proposuerat in p̃cipio epistolæ, impedimēti sui accessus ad romanos.
 Et prohibitus sum usq; adhuc. Oēs hæc distiōes sunt superflue. Nūc uero alterius locū nō habēs in his regionib;
 bus, cupiditatem aut habens ueniendū ad vos ex multis iā præcedentibus annis. Superfluit iam p̃cedentibus. &
 cōsequenter exponit se executurum antiquū desiderium eundi ad romanos. Quum in Hispaniā
 proficisci cœpero. p̃, vt si iero. in Hispaniā, veniam ad vos. Adhuc enim incertus futuri euent⁹ cō
 ditiōaliter loquitur. Spero q̃ præteriens uideā uos. pro, spero enim pertransiens videre vos: & a vo
 bis deducar illuc. p̃, & a uobis deduci illuc: si uobis primum ex parte fruius fuero. p̃, satiatus fuero. Non
 dicit absolute si uobis prius satiatus fuero. sed limitate ex parte. Ac si aperte diceret. Satiari
 totaliter uobis, hoc est uestra cōsuetudine, esset impossibile tam vehementi afficior desiderio:
 sed saltē ex parte aliqua satiabor uestra cōsuetudine. Nunc igitur proficiscar. Intermedium adhuc
 tēpus ante aggressum itineris versus Romā narrat. Et legendū est. Nunc autē eo in Hierusalem mi
H nistrare. pro ministrans sanctis. Et ministeriū declarando subiungit. Probauerunt enim Macedōnia &
 Achaia collationē. pro, cōicationē, aliquā facere. Eleemosynā cōicationē appellat. In pauperes sctōrum
 qui sunt in Hierusalem. Nō dicit oēs sctōs in Hierusalē pauperes, nō dicit in pauperes sanctos, sed
 in pauperes sctōrū multi siquidē christiani in Hierusalē habebāt vnde viuerēt: vt in Act. apo.
 diffusius declarabitur. ex eisde reliqua clara sunt. Placuit enim eis: & debitores sunt eorum. nā si spūaliū
 eorum participes facti sunt Gentiles, debent & in carnalibus ministrare eis. Hoc igitur quum cōsummauero, & affig
 nauero eis fructum hunc, per uos proficiscar. Legendū esset. Redibo per uos in Hispaniā. Dicit q̃ inten
 dit, sed aliud disposuit spūs sctūs. quandoq; de uinctus fuit in Hierusalē & c. Scio autem q̃ ueniens
 ad uos in abundantia. pro, in plenitudine b̃dictionis christi. Deest. Euangelij. Legendū est. In plenitudi
 ne benedictionis euāgelij christi ueniā. Præ agit euangelicū fructum interim multiplicandū Romæ:
I ita q̃ ueniens inueniet romā plenam euangelio christi. Quis etiam hoc possit referri ad fructū
 aduentus eius, q̃ ueniens implebit multiplicationē euangelij iā Romæ fundati. Obsecro ergo.
 pro, adhortor autē, uos fr̃es per dñm nr̃m Iesum Christum. Cōmendat se & negocia p̃dicta orationi
 bus Romanorū. Et per charitatem sancti spiritus. Superfluit sancti. Rogat enim eos per dilectionem
 spūalem: hoc est rōne dilectionis spūalis. Vt adiuuetis me in orōnibus uestris. Superfluit uestris. Pro me
 ad deum: ut liberet ab infidelibus. pro, ab incredulis, qui sunt in iudæa, & obsequiū mei oblatio accepta fiat in Hie
 rusalem, sanctis. pro, & vt ministerium meum Hierusalē acceptabile fiat sanctis. Nisi Hierusalem
 cum aliqua præpositiōe subintellecta cōstruatvr (puta erga Hierusalē) vel locū significet mi
 nisterii (pro q̃to exhibitio faciēda erat Hierusalem) mancus est sermo. Vt ueniā ad uos in gaudio p̃
 uoluntatem dei & refrigeret. pro, refocillet, uobiscum. Vide tū hūilitatē tanti Apostoli poscentis ora
 tionum suffragia etiam in his quodāmō minimis. tum fiduciam quā habebat in orationibus
K ecclesiæ Romanæ. Deus autem pacis sit cum oībus uobis: Amen. Et sic terminat tractatum Epistolæ.

CAPVT XVI.

Commendo autem uobis. Vltimum hoc capitulum modica eget expositione. Phœ
 ben sororem nostram: quæ est in ministerio ecclesiæ quæ est in Cenchreis. Mulier hæc quæ (vt
 infra patebit) detulit epistolam hanc ad Romanos, erat in cenchreis: hoc est in
 portu Corinthiorum. Et erat ministrat ecclesiæ christi ibidem. Per quod sig
 nificatur q̃ erat mulier hospitalitati sanctorum & eleemosynis vacans. subdi
 tur enim de ea quod fuit astrix tum multis tum ipsi Paulo. In textu siquidē
 Græco non habentur verba sed nomina: scilicet ministra & astrix. vt intelligeremus ex ip
 sis officiis assistendi & ministrandi, & fauoribus & facultatibus fouisse ecclesiam.

vi eam suscipiatis in dño digne sanctis: & assistatis ei in quocumq; negotio nr̃i indigerit. hic apparet q̃ ista ibat
 Romā tunc. Quod autē dicitur digne sanctis, significat suscipiendā prout dignum est suscipi
 sanctos. Etenī ipsa quoq; assistit multis, & mūltp̃. ¶ Saluta te Priscam & Aquilā adiutores meos in christo Iesu: qui
 pro aīa mea suas ceruices supposuerunt. Act. 18. cap. narratur priscā vxor & Aquila vir Corinthi &
 deinde Ephesi morantes: cum quib⁹ Paulus simul habitauit Corinthi aliquandiu. sed tēpore
 huius epistole redierant īstī Romā: alioquin Paulus nō iuberet eos salutari Romē. Laudantur
 autē & q̃ fuerint adiutores Pauli in christo Iesu. Quod ideo dixit ne intelligeremus de adiuto-
 rio operis manualis. Erant enim eiusdē artis cuius Paulus. Intendit siquidē eos cōmēdare qđ
 se adiuerunt suadēdo viā dei, & quod supposuerunt ceruices suas pro vita Pauli. Quod tunc
 creditur fuisse quando fuerunt Corinthi. Nam tunc paulus iudæos habuit sibi repugnantes:
 & paulus recessit ex habitaculo in quo manebat cū priscā & aquilā. & aliquis nō aliter scri-
 ptus casus forte tunc obuenit, in quo hi cōiuges exposuerūt se periculo mortis pro vita pauli.
 Quibus nō solum. pro, nō solus, ego gras ago, sed & cunctæ ecclesiæ gentium. Hinc apparet quod in ma-
 gno discrimine fuit vita pauli tūc. Et propterea cunctæ ecclesiæ gentiū quibus vita pauli fuit
 tanto post tēpore utilis debent agere gratias priscæ & Aquilæ. Et domesticā ecclesiā eorum. scili-
 cet priscæ & Aquilæ. & refertur ad salutare. ¶ Salutate Epēnetum dilectum meum q̃ est primitiuus ecclesiæ
 Asiæ. pro, qui est primitiæ Achaie in christo Iesu. Errore scriptorum videtur mutatū nomē achaie
 in Abiæ. iste enim Epānetus dicitur primitiæ achaie, quia fuit primus fructus achaie. ¶ Saluta-
 te Mariam: q̃ multum laborauit in uobis. pro, in nos. Maria ista laudatur quod multum laborauit er-
 ga paulum & pauli comites. Vbi autē aut quo genere laboris hoc fuerit, scriptum nō est. Saluta-
 te Andronicum & Iuliam. pro, iuniam. Nomē est proprium viri iudæi. Cognatos meos. intellige tam
 hic q̃ inferius cognatiōis nomē à genere: sicut & superius dixit oēs iudæos sibi cognatos pro-
 pter vnitatē generis. perinde ac si diceretur cōgeneres meos. Et cōcaptiuos meos. Vbi & quando
 fuerit ista cōcaptiuitas, scriptū nō est. Qui sunt nobiles. pro, insignes, in apostolis: q̃ ante me fuerunt in
 christo. andronicus & Iunias genere iudæi, discipuli xpi adhuc in vita mortali viuētis videntur
 fuisse: ex eo quod paulus dicit eos insignes inter apostolos, proculdubio christi. Vnde etiā ha-
 betur qui christi discipuli forte etiam petrum Romæ fidē christi docuerint. Salutate ampliatum
 dilectissimum mihi. pro, ampliam dilectum meum, in dño. Salutate Urbanum adiutorem. pro, cooperato-
 rem. nr̃m in Christo: & Stachyn dilectum meum. Salutate appellem probatum in christo. Salutate eos q̃ sunt ex ari-
 buli domo. Superfluit domo. & articulus præpositus dicti ari-
 stobuli, insinuat subintelligē-
 dum pronomen illis. ita quod sensus est qui sunt ex illis aristobuli. Et simile intellige quū sub
 iungitur ex narcissi domo. Nam superfluit domo: & est similis articulus. Salutate Herodionem co-
 gnatum meum. Salutate eos q̃ sunt ex Narcissi domo, qui sunt in dño. Salutate Tryphoenam & Tryphosam: q̃ laborāt
 in dño. Salutate pfidē charissimam. pro, dilectā, q̃ multum laborauit in dño. Salutate Rufum electum in dño, & ma-
 trem eius ac meā. Salutate asynertum, phlegonē, Hermā, patrobā, Hermē, & q̃ cum eis sunt fr̃es. Salutate philolo-
 gum & iuliam, Nereum & sororē eius, & Olimpiādē. pro, olipā, & q̃ cum eis sunt oēs sc̃tōs. Salutate iuicē in o-
 sculo sc̃tō. Salutat uos oēs ecclesiæ christi. Superfluit oēs. Rogo autem uos fr̃es ut obseruetis eos q̃ dissensiones & of-
 fensulas præter doctrinā quā uos didicistis faciunt, & declinate ab illis. Huiusmodi enim christo dño nr̃o nō serui-
 unt. Sed suo uentri, & paulces sermones & bñdictiōes. p, & p blādiloquiū & benedicētiā. Seducunt corda
 innocentium. iudæos notat, qui sub specie boni seminabant legalia legis Moyfi, & sic dissensiōes
 ac scandala inter christianos ferebant. Vestrā enī obedientia in oī loco diuulgata est. pro, in oēs perue-
 nit. proculdubio noiē & fama. Gaudeo igitur in uobis. Sed uolo uos sapientes esse in bono. pro, in bonum,
 & simplices in malo. pro, synceros autē ad malum. hoc est nō vitiatos, nō cōtaminatos ad malum.
 & Et est sermo de malo moris. Deus autem pacis cōterat. pro, cōteret, Satanā sub pedibus nr̃is uelociter.
 asserit & pronunciat affuturum diuinum auxilium ad cōterendū cito Satanā, hoc est diabo-
 lum hostē christianorum. Grā dñi nr̃i iesu christi uehiscum. salutat. pro, salutant, uos Timotheus. Hic est
 Timotheus ille pauli discipulus. Adiutor. pro, cooperato-
 ris. meus. Sonat enim socium & cōsortē
 operis. Et Lucius & iason & Sosipater cognati mei. Saluto uos ego tertius q̃ scripsit epistolam hanc. Alicubi le-
 gitur ego Terētius. videtur tamē legēdū tertius. Et est nomē propriū scribæ qui scripsit hanc
 epistolā. dicante paulo. hic enī accepta licētia à paulo, interposuit hanc salutationē propriam.
 In dño. Referri potest ad scripsi, ad excludēdū precium, & potest referri ad salutovos. Salutat uos
 Gaius hospes meus & uniuersa ecclesia. pro, & totius ecclesiæ. Diuersis ī domibus hospitat⁹ legitur pau-
 lus corinthi diuersis tēporibus, ut patet act. 18. Et hic Gaius, ille est quē paulus dicit se baptizaf-
 se in. 1. ca. Epist. ad corinth. qui erat hospes nō solum ipsius sed etiam oīm christianorum tran-
 seuntium. Et hic apparet quod corinthi scripsit hanc epistolam, ad huc hospes apud Gaium.

Salutat

A **F** *Salutat nos Erastus Arcarius ciuitatis.* Abominantes Arcarii nomen, officium hoc significant vel quaestor ararius vel procurator. Curam siquidem habebat rerum ciuitatis Corinthi sicut dispensator seu oconomus: vt textus Graecus sonat. Et *quartus frater.* Nomen proprium est quartus. *Gratia dñi nostri Iesu Christi cum omnibus uobis: Amen.*

E *I autem qui potens est uos confirmare.* Aduerte prudens lector q̄ tota hæc particula vsq; ad finē, non habet claram constructionem propter relatiuum cui in calce adiunctum, sine verbo enim inuenitur prolata hæc sententia. Propter quod non incongrue continuaretur particula hæc cum præcedente. Ita q̄ dicatur gr̄a domini nostri Iesu Christi cum oib; vobis amen, potenti autem uos confirmare: hoc est vobiscum quidem sit domini nostri Iesu Christi gratia, sit autem potentis uos confirmare, hoc est ad gloriam potentis uos confirmare. Vt quem admodum superius dixit siue viuimus siue morimur, domino viuimus & domino morimur, ita modo dicat de esse gratiæ in eis q̄ sit domino potenti eos confirmare. ¶ Aduerte

G tamen hic q̄ hæc particula in plerisq; Graecorum codicibus omnino non inuenitur. in plerisq; autem inuenitur, hic in nonnullis vero inuenitur in calce. 14. *Iuxta Euangelium meum & predicationem Iesu Christi.* Confirmatio Christianorum describitur à potentia Dei tum euangelizata ab ipso Paulo, tum prædicata à Iesu Christo: vt vndiq; intelligat Romani nō defecturam firmitatem Christianorum. *Secundum reuelationem mysterij.* An appellatione mysterii intelligatur hoc in loco mysterium verbi incarnati an mysterium firmitatis Christianorum. Non facile est distinguere. Ad literam tamen intelligendum videtur mysterium verbi incarnati non solum in seipso sed in suo fructu. Et sic comprehenditur vtrumque firmitas siquidem christianorum est secundum reuelationem mysterii incarnati verbi. *Temporibus æternis taciti.* Hoc est omnibus retroactis temporibus ab æterno occulti. Non q̄ præcesserint æterna tempora secundum rem, sed imaginaria. Aeternitas enim superexcedit æterna tēpora, realia si fuissent,

H & imaginaria quæ intelligamus dicendo ante, ante. *Quod nunc patefactum est.* pro, patefacti autē nunc per scripturas prophetarum. Mysterium verbi incarnati æternis temporibus fuit tacitū apud deum solum consistens: patefactum autem est nunc in aduentū Messiae per scripturas prophetarum. Duo tempora designat. Alterū prophetarum qui prædixerūt hoc mysterium, sed tamen tunc non est patefactum: quoniam sub velamine scriptum est à prophetis. Alterum est tempus Apostolorum, incipiens à christo. Et hoc demonstratur: dicendo nunc patefacti, testimonio etiam scripturarum prophetarum. *Secundum præceptum æterni dei.* Tertiam cōditionē tanti mysterii apponit. Postq̄ enim dixit q̄ est tacitū æternis temporibus, & q̄ est nunc patefactum per scripturas prophetarum adiungit q̄ est cognitum in cunctis gentibus non temere aut casu, sed secundum præceptum æterni dei. nec infructuose sed ad obedientiam fidei: hoc est ad hoc vt omnes gentes obediant fidei. *Ad obediētiā.* pro, ad obedientiam, *fidei in cunctis*

I *gentibus.* pro in cunctas gentes. *cogniti.* *Soli sapienti Deo.* Datiu; iste iungitur datiuo illi in principio huius particulæ. s. ei autem. Et dictio soli si referatur ad deo (soli deo sapienti) non eget glossa. Si autem iungatur sapienti, sic solus est sapiens sicut solus est bonus: hoc est solus ex sua natura est bonus & sapiens. *Per Iesum Christum cui honor & gloria.* Superfluunt honor & & similiter superfluit sæculorum. Legendum est. *Per Iesum Christum cui gloria in secula amen.* Et plan⁹ licet ordo est, cui deo, per Iesum Christum in secula: amen. Subintelligitur est aut sit. Et sic finitur textus epi. ad Ro. ¶ Inueniuntur tamen apud Graecos subiuncta hæc verba. Ad Ro. scripta fuit à Corintho per Phœbē ministrā ecclesiæ Cenchreenfis. Ex qua scriptiōne clare patet locus in quo scripta fuit epistola hæc, consonans supradictis. Et q̄ missa fuit per mulierem illam nomine Phœbē quæ erat ministra ecclesiæ cenchreenfis. ¶ Nec dedecuit Paulam vti oblata commoditate mulieris honestę ac secundum mundi huius statum non infime, euntis Romā. tutissimus enim simul & certissimus lator epistolæ electus est: ob reuerentiam solitam exhiberi huiusmodi matronis & certitudinem non vagandi seu alio diuertēdi, vt viris accidere potuisset. Amen.

C Caietæ in die Sancti Xisti Anno domini. M. D. XL.

Thomæ

Thomæ de vio caietani cardinalis A

SANCTI XISTI IN PRIOREM PAVLI EPISTOLAM AD CORINTHIOS COMMENTARIJ.

Aulus uocatus Apostolus Iesu Christi. In principio epistolæ ad Romanos. declaratum est pauli nomen. Et similiter dicitur vocatus apostolus quemadmodum & ibi. nam vocatus non est participium, sed nomen. Nec significatur vocatus apostolus, sed ascititius apostolus, à Christo enim ascitus est ad apostolatū. ut patet in Actis apostolorum. *Per uoluntatem Dei.* Voluntas beneplaciti apponitur, ut donū apostolatus sine poenitudine significetur. *Et Sosithenes frater.* Quia alium nesci, Sosithenes hic princeps fuit Synagogæ qui cum paulo corā gallione comparuit: & percussus est à Græcis, act. xviii. Hunc ergo velut collegam paulus inducit consalutantem ecclesiam Corinthiorum. *Ecclesie Dei quæ est Corinthi.* Ecce qui scribit. *Sancti-*

ficatis in Christo Iesu. proculdubio per baptismum. Et addidit hanc conditionem ad differentiā Synagogæ Iudæorum quæ erat Corinthi, quæ etiam erat ecclesia dei, non idolorum. sed nō erant mēbra Synagogæ sanctificati in christo iesu: quia non erant baptizati in nomine iesu. *Vocatis sanctis.* Non est participium sed nomen vocatis. & effectus consequens baptismum significatur: quod non solum per baptismum mundamur, sed etiam eleuamur, ut tanquam patres conscripti simus ascititii sancti, quod magnæ est dignitatis. *Cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu christi.* Extendit salutationem ad omnes Christianos morantes in districtu Corinthiorum: quem modo dicimus diocesim. Vnde restringendo inuocantes nomen Christi subiungit. *In omni loco ipsorum & nostro.* Deest altera conjunctio. Legendum est, In omni loco ipsorumque & nostro, manifeste significans quod non scribit omnibus inuocantibus nomen christi: sed omnibus inuocantibus nomen christi in omni loco corinthiorum & nostro. Et addidit & nostro, ut quemcunque locum qui est corinthiorum inuocantium nomen christi explicaret esse etiam Apostolorum. Quod est verum non solum propter unitatem charitatis, sed etiam propter extentionem iurisdictionis Apostolicæ. *Gratia uobis & pax.* Similis salutatio in principio epistolæ ad Roma, posita est principium & finem totius boni comprehendens. gratia siquidem initium est: pax vero terminus. *A deo patre nostro & domino IESU CHRISTO.* Apponitur Deo dominus Iesus christus, propter naturam humanam explicatam nomine iesu: ut vniuersum bonū intelligamus comunicari nobis à Deo mediante Iesu homine.

Ratias ago deo meo. Post salutationem epistolæ aggreditur tractatū. cuius nō est vna materia, sicut est vna materia epistolæ ad Romanos, sed diuersorū generū res in hac epistola tractantur: quarū diuersitas suis locis apparet. Prima autē materia est reprehensio dissensionum velut sectarum quæ erant apud corinthios: quam quatuor capitulis tractat. Et quia non omnes erant in crimine dissensionis, & multi inter eos erant viri diuinis gratiis præditi, nec intendit descendere ad particulares sed in communi reprehendere, ideo inchoat laudibus ratione eorum qui præstabant sapientia & aliis diuinis donis: ut laudata virtus collegii corinthiorum præparet animos ad facilius suscipiendum reprehensionem. Lauda itaque ecclesiam corinthiorum per modum gratias agentis Deo de illorum bonis: ut hinc etiam perpenderant corinthii quam magnificat Paulus eorum virtutes. *Super pro uobis.* non solum habitu gratitudinis sed etiam actu. ex eo nāque quod paulus vniuersas suas tā actiones quæ passionibus etiam ipsū dormire, offerebat deo pro vniuersis beneficiis sibi suisque omnibus inter quos erant corinthii collatis, sufficiēter habetur quod semper actu gratias agebat deo pro corinthiis: nō quod actu semper cogitaret de corinthiis, sed virtualiter (virtute. scilicet primæ intentionis) vniuersa ei⁹ opera erant gratiarū actiones. *In gratia dei.* pro ob gratiā dei, quæ data est uobis in christo iesu. Materia enī gratiarū actionis significatur in genere. *Quia in omnibus.* pro, in omni. Nullum sustentium in Græco apponitur: & multi interpretes apposuerunt re: ut significantur corinthii ditati in omni re, subintel-

- F** ligendo spectante ad salutem æternam. Expeditius tamen sine omni substantiuo ipsa dictio omni, substantiue intelligitur: ac si dictum fuisset in vniuerso. Et significatur per hocq; ditati sunt in vniuerso: hoc est q̄ non singuli ditati sunt, sed vniuersum collegii corpus ditatū est abundantia gratiarū. Hunc. n. sensum oportet vel ex hac dictione habere, vel per modū glossæ apponere: quoniam cōstat paulum nō ea ratione dicereq; diuites facti estis, eo q; singuli ditati fuerint, sed quod vniuersitas ecclesiæ illius diuitias gratiarum cōsequuta sit. *Diuites facti estis, in illo.* proculdubio iesu perseverantes. *In omni uerbo, & in omni scientia.* pro, cognitione. Hæ duæ materiæ explicantur: scilicet sermo & notitia. abundabant enī notitia rerum sacrarū, & sermone earundem. Et in his duobus donis cōsistit perfectio doctrinæ. *Sicut testimonium.* clari⁹ legendum est. *Quemadmodum testimonium Christi confirmatum est in uobis.* Et significatur q; illo eodem modo ditati estis in omni uerbo & in omni cognitione, quomodo testimoniu christi confirmatum est vobis. ¶ Si queris quis sit ille modus. in prōptu est studiositas bonorū morum & sacrarum literarum. Tali siquidem studiositate confirmatum est testimonium christi cōsistens in fide quæ per dilectionem operatur, & eādē & simili studiositate ditamur in ōni sermone & cogitatione sacrorum. *Ita ut nihil uobis desit in ulla gratia.* Verbum verbo reddendo dicendum est. Ita vt non destituamini vllō dono expectantes reuelationem domini nostri Iesu christi. Sed hoc parui refert: nisi q; explicatur magis diuina largitas cōseruatiua omnium donorum in eis. Et quantum uerba pauli significant. describuntur corinthii nullo destituti dono gratiæ. Per quod apparet q; erat in ecclesia illa gratia prophetiæ & donum linguarum, & reliq; gratiæ gratis datæ. Quod etiam consonat inferius subiunctis ca. xiiii. ¶ De donis autem gratiæ gratū facientis collatis eisdē, subiungit expectātes reuelationem. Expectare siquidē manifestationē meritorum q̄ efficiet christus reuelando seu detegendo hominū merita, electorū est. Vnde & eiusedē gratiæ infallibilē terminum spectat subiuncta firmitas: vt in vtriusque gratiæ donis corinthios laudari intelligamus. *Qui & confirmabit uos usque in finem sine crimine.* p. in criminabiles. Magna est hæc pmissio, & nō carēs q̄stione: quum multis electis firmitatis donū negetur quādoq; vt patet de petro. Solutio est q; dictio icriminabiles iungitur cū subiuncto tpe: s. die domini nostri iesu christi. Et est sens⁹ q; cōfirmabit vos vsq; in finē sic q; reddet icriminabiles in die domini nostri iesu christi. & tale firmitatis donū cōe est ōnib⁹ electis. & nō est sensus q; confirmabit vos icriminabiles vsque in finem. *In die & uentus.* Superfluit aduentus, domini nostri Iesu Christi. Dies domini iesu christi quamuis principaliter appellatur dies secundi aduentus eius, extenditur tamen ad significandum diem iudicii in morte vniuscuiusque: quoniam tunc apparet claritas meritorum eius in saluatione electorum. ¶ *Fidelis deus.* Ad probendū veritatem futuræ salutis in die domini nostri Iesu christi, affert Paulus rationem ex fidelitate Dei: quia scilicet verax ac promissa seruans est deus. *Per quē.* hoc est cuius imperio, & non humana adinventionē. *Vocati estis in societatem.* pro, in consortiū seu communionem, filii eius Iesu christi domini nostri. Electi enim vocati sunt ad participationem, ad communionem ad consortium gloriæ christi diuino imperio, & propterea faciet Deus dicta.
- Bbsecro.* pro, adhortor, autem uos fratres. Laudata corinthiorum ecclesia aggreditur reprehensionem eorum de ipsorum sectis: preponendo more suo summatim illa quæ intendit tractare. Per modum autem hortantis inchoat præponendo quatuor seu quinque. *Per nomen domini nostri Iesu Christi.* Peccantes in nomine huius vel illius preceptoris, aptissime monet per nomen Iesu Christi: vt ex reuerentia debita domini nostri Iesu Christi, incipiens resipiscere à peccatis præferendi nomen istius vel illius. *Vt ipsum.* pro, idem, dicatis omnes.
- K** Ecce primū q; exigit: concordia scilicet in sermone. *Et non sunt in uobis schismata.* Interpret aliquit dictionem græcā: quā potuisset decere dissidia. Et hoc est secundum. *Sitis autem perfecti in eodem sensu.* pro, in eadem mente, & in eadē scientia. pro, sententia. Cōtinentur in his tria reliqua. s. cōcursus ōniū ad eandē tam mentē q̄ sententiam: quum perfectū significet id cui nihil deest de requisitis ad illius integritatē, qd cōstat ex omnibus ex quibus cōstare debet. Nō fat fuit paulo exigere negationē dissensionū, sed exegit vt ex omnibus suis mēbris cōstet ecclesia nullo deficiente. constet inquam sub vna mente & vna sententia. parum est vt concordent in sermone exteriori: & propterea adiunxit concordiam in vna mente, circa cognoscenda, & in vna sententia, circa agenda. Mens suprema pars animæ sentētia infimū tenet in progressu cognoscitiuæ partis locū, vtpote terminus cognitionis, tam speculatiuæ q̄ practice. Et ideo concordantes in his duobus, sufficiēter cōueniūt ad seruandā vnitatē corporis mystici. *Significatū est enī mihi de uobis fratres mei.* Rationem reddit propositorum ex facto ipsorū. Ab iis qui sunt cloes interpret addidit duas dictiones

diſtinctioēs medias. Et ſonat à domeſticis ſeu familiaribus mulieris illius nūcupatæ chloes. mulier ſiquidem corinthiis nota, non aliter circunſcribitur. amplector autem hanc expoſitionem, quia conſtat chloæ nomen eſſe mulieris. & non conſtat nomen eſſe alicuius oppidi ſeu vici. *Quia pro, quod, contentiones ſunt inter uos.* In hoc narrato factō apparet inter corinthios diſſentiones fuiſſe non in ſermone, ſed in ſectis diuerſarum mentium & ſententiarum iuxta diuerſitatem præceptorum. *Hoc autem dico quod unusquisque ueſtrum dicit. ego quidem ſum pauli: ego autem apollo: ego uero cephæ: ego autem chriſti.* aduerte hic (quod ut ipſemet paulus explicat. iiii. ca. hui⁹ epistolæ) perſonæ iſtæ (ſ. paulus, apollo, cephas, & chriſtus) ſunt perſonæ ex induſtria fictæ ab ipſo paulo loco perſonarum illarum quæ erant capita factionum inter corinthios, noluit ſiquidem paulus nominare illos, ſed ſeipſum & apollo & c. nominauit loco illorum: ut vel ſic inuitarentur ad reſpiſcendum, nec ad peiora procederent propriis nominibus dehoneſtati, ſciſſurasque augerent. Non eſt ergo intelligendum quod apud corinthios erant ſectæ paulinorum & apolloniſtarum, ſed quod erant ſectæ quorundam innominatorū capitū: loco quo B rū paulus ſeipſum, apollo, petrum & chriſtū nominat ratione dicta. ¶ *Diuiſus eſt chriſtus?* Exerando inconueniens diuiſionis factum, incipit proſequi propoſita inchoando à ſecūdo, ſcilicet & non ſint in uobis ſchiſmata: quod bis tractat. primo ex parte rei. & iterum in. iii. cap. ex parte p̄cipii. arguit itaque ſchiſma ex parte ipſius ſciſſiois: quia, ſ. repugnat unitati chriſti. Et non dicit diuiſi ſunt chriſtiani ſed diuiſus eſt chriſtus. tum quia corpus chriſti myſticum ſcinditur. tum quia ſpiritus chriſti vnies eccleſiam, per huiusmodi ſectas ſignificatur ſciſſus. chriſtus quamuis multa habeat membra, nullam tamen compatitur ſciſſionem mēbrorum: & perinde eſt diuidere eius membra ad diuidere chriſtum, quod eſt impoſſibile: quia ipſa diuiſio ſeparat à chriſto. & propterea ab huiusmodi diuiſionis execratione inchoat paulus: non q̄ diſc̄tioēs corinthiorū eſſent tam malæ, ſed quia erant initia & viæ ad tantū malū. Si enim fuiſſent manifeſtæ ſciſſioēs chriſti, non peperiſſet paulus nominib⁹ capitū, nō tacuiſſet dogmata eorum contra chriſtū. Sed tacendo dogmata & nomina, factioēs aut & inflatioēs tantū C ſcribendo, inſinuat q̄ talia erant huiusmodi diſſidia qualia ſæpe apparent in eccleſia dei iter diuerſarum religionū profeſſores. dū gloriantur in patribus, aut præfert quiſq; ſtatū religionis ſuæ. & hinc lites, rixæ, & reliqua. quæ melius eſt non videre. Huiusmodi enim diſſidia ad literam arguit Paulus in hac prima parte epistolæ huius. & propterea in perſonas ſanctas trās figurat capita. Immo & chriſtum caput factionis vnus introducit, dicendo ego autem chriſti. ut intelligamus factionem etiam illorum non eſſe exemptam à peccato. qui quamuis verum caput, tamen ut ſectionis cuiusdem caput præferunt. Quales ſunt illi qui ſe aliis præferunt quia in ſolo euangelio conſiſtunt, tanquam ſpernentes quæcunque adiuncta à ſanctis patribus. Non quid Paulus crucifixus eſt pro uobis? ſecunda ratio contra ſectas ex parte chriſti, qui ſolus reddemit illos crucifixus, inſinuans per hoc quod fit iniuria beneficio chriſti crucifixi uſurpando alterius quaſi capitis nomen, ego ſum Pauli. Aut in nomine Pauli baptizati eſtis? Tertia ratio cōtra ſectas ex parte inuocati nominis in ipſorum baptiſmo eſt hæc. ſi in alterius q̄ chriſti nomine fuiſſent baptizati, excuſationem haberent militandi ſub illius alterius nomine, ſed ex eo quod tam beneficium redemptionis quam baptiſmi myſterium nullius eſt niſi chriſti, iniuria fit chriſto aliud uſurpando nomen, *Gratias ago Deo meo. ſuperfluit meo.* Quod neminem ueſtrum baptizauit, niſi Crispum & Gaum? Occurrit hic obiectio qua ratione Paulus affert contra ſectas corinthiorum q̄ ipſe non baptizauerit illos, ex quo non reputabatur nec erat ipſe inter capita ſectarum, ſed ipſe perſonam ſuam loco alterius nominat: ſi perſonam alienam induit, impertinens apparet quod afferat actus proprios ad excuſandum quod non dedit occasionem ſciſſioni ex eo quod non baptizauit. ¶ Solutio eſt quod paulus nō diuertit à propoſito, ſed affert tam actiōes quam paſſiones, & omiſſiones ſuas artiſcioſe: ut. ſ. corinthii p̄pendent quod ipſe non fuit apud ipſos talis quales erant illi quorum nominibus gloriabuntur. Ad hunc enim affectum ſubiunget geſta ſua multa apud illos. & modo affert geſta ſua circa baptizandum: q̄. ſ. abſtinuit à baptizando: per hoc inſinuans q̄ capita ſectarum faciebant oppoſitum vacando baptizatiōi, ut multos filios acquirerent ſibi. Ne quis dicat q̄ in nomine meo baptizati eſtis. p. baptizauit. Nō ſumitur eodē ſenſu in nomine meo hic, & paulo ante quā dictū eſt, nūquid in nomine pauli baptizati eſtis. Ibi. n. fuit ſermo de nomine inuocato baptizādo: hic autē eſt ſermo de nomine intento ſeu procurato ex officio baptizandi. Et eſt ſenſus. ne quis dicat q̄ ego baptizauit ad extendendum nomen meum, efficiēdum me patrem multitudinis per baptiſmum. Baptizauit autem & ſtephane domum: ceterum neſcio ſi quē aliū ueſtrū baptizauerit. ¶ Nō enim

F *missi me Christus baptizare, sed euangelizare.* Occurrit obiectio: quia christ^{us} matth. ult. misit apostolos non solum ad docendum sed baptizandum. docete omnes gentes baptizantes eos. Solutio est quod non absolute sed respectiue negat paulus missum se ad baptizandum: hoc est quod principaliter est missus non ad baptizandum sed euangelizandum. Vnde & petrus non baptizauit ceterationem cum suis, sed iussit eos baptizari, act. x. *Non in sapientia uerbi.* Quantum ex tractatu isto colligitur, isti qui capita factionum erant apud corinthios in tribus se extollebant. primum est baptizare. secundum est sapientia sermonis. tertium sapientia rerum. Et primum quidem paulus breui argumento tractauit: utpote minoris aestimatum, reliqua vero duo diffusius tractat: incipiens a sapientia sermonis. Et intendit excludere utranque sapientiam ab euangelica predicatione. appellatur autem sapientia sermonis ars dicendi: qualis est ars oratoria & hominum artes quibus constituitur ornata locutio & vis dicendi exercetur. Sapientia autem rerum vocatur sapientia humanarum scientiarum: de rebus celorum, elementorum, mixtorum, & reliquorum huiusmodi que philosophice scientie docent. Sobrievero intellige hanc excludi ab euangelica predicatione: quoniam intelliguntur non totaliter excludi, sed ut substantialia illius. Sacrilegium siquidem est tam subiectum predicationis euangelice efficere doctrinam philosophicam, quam vim predicationis euangelice constitutere in uerbo dicendi, in composita ornata & pulchra locutione. Vt autem quandoque eloquentia sermonis aut doctrina philosophica ad seruitium euangelice doctrine pro loco & tempore, non est prohibita. Officium itaque suum paulus proponit spectandum in qualitate euangelizandi, dicendo quod missus ad euangelizandum non in sapientia uerbi: hoc est in eloquentie ornatu, non ut assumeret modum euangelizandi ornato sermone & arte dicendi compositum, sed simpliciter & absolute ad euangelizandum. Vnde christus dixit, euntes predicare euangelium. & non addidit in sapientia sermonis. In cuius precepti interpretatione & executione, euangeliste nudam narrationem gestorum scripserunt omissa arte dicendi. *Ut non euacuatur crux christi.* Plena est crux christi potentie diuine, & euacuatur non seipsa, sed quantum est ex parte predicantis illam: quum predicatio fundatur super humanam sapientiam: quoniam uis predicationis non cruci christi predicatque sed arti dicendi tribuitur. Ne ergo crux christi (quam est materia predicationis euangelice) euacuatur quantum est ex parte tam predicationis quam auditorum diuina potentia ad conuerrandos animos hominum ad Christum, non misit me Christus ad euangelizandum in sapientia sermonis. Vbi erudite lector clare perpende quod ex parte iniurie quam irrogaretur materie euangelice, probat Paulus reiectam artem dicendi ab euangelio. *Verbum enim crucis.* Declarat cuius rei plena est crux: quod est declarare rem quam euacuaretur crux. Et quoniam crux christi plenitudinem suam non effundit in salutem omnium quo ad effectum, ideo discernendo filios predicationis a filiis regni dicit quod uerbum, hoc est sermo predicans crucem christi ut eam in qua salus mundi consistit, *Pereuntibus quidem.* Ecce filii perditionis, *Stultitia est.* hoc est reputatur stultitia. *Iis autem qui salui sunt, id est nobis.* Interpretes coacti a penuria participii apposuit id est, *Sed nihil refert ad sententiam.* electi enim significantur: inter quos enumerat seipsum Paulus. *Virtus dei est.* Non sumitur uirtus ut distinguit contra uicium, sed ut non significat potentiam, ita quod significatur quod crux est potentia Dei, saluatricem omnium qui saluantur. filii perditionis ignorantes Dei potentiam in christi cruce sitam, reputant euangelium crucis stultitiam, nos autem qui saluamur recognoscimus illam esse potentiam dei: hoc est quam mediante Deus exercet potentiam suam ad saluandum omnes quotquot saluantur. Ecce res quam plena est crux, scilicet potentia Dei saluatricem, ecce res quam euacuaretur crux si in sapientia uerbi euangelizetur. *Scriptum est enim.* Exod. xxix. capi. Esaiæ affert testimonium excludende sapientie mundane ab euangelio. *Perdam sapientiam sapientium: & prudentiam prudentium.* pro, intelligentiam intelligentium, reprobabo. Vbi vulgata editio habet. peribit sapientia a sapientibus eius. & intellectus prudentiam eius abscondetur. Vertit enim paulus passiuum in actiuum (peribit in perdam) ut deum actorem perditionis & interitus huius explicaret. ¶ Significanter non dicit perdam sapientiam & intelligentiam, sed adiungit sapientium & intelligentium: quia nec sapientia nec intelligentia contrariatur cruci christi: quoniam uero non aduersatur. sed sapientia sapientium (hoc est ut utuntur illa homines habentes illam) & similiter intelligentia intelligentium (hoc est ut utuntur illa homines habentes illam) qui vocantur in mundo sapientes & intelligentes, est quam contrariatur Euangelio, est quam perdit & reprobatur deus. nulla enim philosophia aut cuiusuis scientie pars contrariatur secundum se euangelio ratione dicta: quia nullum uerum contrariatur alteri uero: scientie autem sunt secundum se ueræ & Euangelium est uerum. sed presumptio hominum ad extendendum propositiones & media extra proprios limites, contrarietatem parit

pariter veritati fidei christianæ. Verbi gratia tradit philosophiaveritates has, accidēs nō potest
 esse sine subiecto, mortuus non potest resurgere, & similes: a butitur p̄sumptio philosophorū
 istis veritatibus extendendo illas q̄ nec per diuinam potentiam potest accidens esse sine sub-
 iecto, potest mortuus resurgere. Hanc extensionē nō tradit philosophia: sed ex officina p̄dit
 philosophantium exeuntium fines philosophiæ, tradentisq̄ per potentiam existentem in re-
 bus ex quibus integratur vniuersum nō possunt hęc fieri. Diuina aut̄ ōnipotentia extra & su-
 pra vniuersum est. Deum enim etiā ipsi philosophi cōfitentur esse extra & supra vniuersum.
 Destruit itaque deus per crucis euangeliū sapientiam sapientium, dū illorum sapientiam ex-
 tensam vltra suos fines, vt pote falsam destruit. & similiter intelligentiam intelligentiū repbat.
 ¶ Vbi sapiens? ubi scriba? ubi inquisitor huius seculi? Esa. xxiii. apud editionem vulgatam habetur Vbi
 est literatus? ubi verba legis ponderans? ubi doctor paruulorum? ita q̄ quum dixit scriptū est,
 refertur trunq; Esaie textum. Et apte descripta futura destructione sapientium & intelligentiū,
 subiungitur vbi sunt? quasi dicat nō sunt in locis eminentibus in reputatione & veneratione.
 ex eo enim q̄ potentia euangelii detexit & monstrauit p̄sumptionem & falsam extensionē
 sapientiæ & intelligentiæ eorum (resuscitando mortuos, & tot miracula adhibendo in testi-
 monium) abiecti sunt huiusmodi sapientes a locis primis, quos in humano genere obtine-
 bant. & propterea dicitur, vbi sapiens, vbi scriba? sicut de abiectis excelsio statu dicere cōsue-
 uim⁹, vbi sunt illi? Scriba proprie iudæorum est: sapiens Græcorum. indagator aut̄ hui⁹ seculi,
 scrutatores significat viarum diuersarum ad beate hic viuendum. Sed quo genere innumera
 multitudo pollentium ingenio cōprehenditur. Nonne stultam fecit. pro, infatuauit, Deus sapientiā
 huius mundi. Manifestat modum quo perdidit deus sapientiam sapientium. Ex hoc enim ipsoq̄
 deus monstrauit p̄sumptionem ac falsitatem sapientium per miracula crucis christi, reddi-
 dit sapientiam, non absolute & in seipsa sed mundi huius (hoc est vt cauitur iste mundus) fa-
 tuam, hoc est sine sapore vere notitiæ: effecit vt tanq̄ sententia stultorum haberetur sententia
 sapientum mundi huius. Et hoc modo perdidit ac reprobauit eam. Nam quia. Declarato mo-
 do, reddit causam meritoriam ex parte mundi quare deus eiecit sapientes, In dei sapientia. qua
 scilicet deus cum tali tantoque ordine condidit gubernatque mundum: q̄ in rerum ordine
 participata sicut ars in artificialibus splendet, que est totius philosophiæ materia. Ratio ē enī
 rerum radii sunt diuinæ sapientiæ. Non cognouit mundus. Non dicit nō cognouit ali quis: quoni-
 am ad Romanos. i. dicit quod deus a multis cognitus est, sed dicit non cognouit mūdus, quo-
 niam philosophi qui cognouerunt veritatem Dei in iustitia detinuerunt: & sic mundus cō-
 muniter non cognouit deum. Per sapientiam, per veram philosophian quæ lumine naturali ha-
 betur. Deum. actorem & gubernatorem omnium. Placuit deo per stultitiam predicationis.
 Prædicatio euangelica quamuis in se non sit stulta. comparatiue tamen ad doctrinam philo-
 sophicam stulticia appellatur a Paulo. tum ex parte modi, contra id quod dixerat per sapien-
 tiam: quia doctrina philosophica procedit per rationem demonstratiuam. quæ facit euidentiā
 rerum: predicatio autem per narrationem. stultum enim seu improuidum est respectiue ad
 demonstrationem, narrare. Tum ratione materiæ, contra id quod dixerat in sapientia Dei:
 quia materia predicationis est crux christi: materia autem philosophiæ est sapientia diui-
 na effusa in rerum vniuersitate, ad quam relata crux stultitiæ rationem habet. Nam sapientia
 Dei sperfa per vniuersum, rationibus fulget, crux autem sine ratione in rerum ordine est &
 propterea improuida stultaque dicitur predicatio crucis relatiue ad diuinā sapientiā relu-
 centem in ordine rerum.

Et merito ex eo q̄ sapientia tā vt materia q̄ vt modus neglecta est mundo placuit Deo eligere
 stultitiam predicationis tam quo ad materiā q̄ quo ad modū. Saluos facere credentes. ecce ad quid
 elegit deus stultitiā predicationis vt mediū ad salutē credentiū. ōnia enī etiā nostros defect⁹
 Deus optimus vertit in bonum. Quoniam & iudæi signa. pro, signum, petunt: & greci sapientiam querunt
 Quanta sit vis stultitiæ prædicationis, manifestat ex contrariis viciis ab ipsa tā iudæis q̄ græ-
 cis. et quidem q̄ sint contrarii ambo euangelio, explicat ex medii quæsitis ab vtrisque iudæi
 enim assueti miraculis petunt signum, hoc est miraculum aliquod vt medium certificans q̄
 Deus reuelauit. Græci autē solum rationem naturalem sectantes, quærunť sapientiam: hoc est
 rationem demonstratiuam, aut saltem rationi naturali consonam vt medium ad assentiendū
 auditis Non autē predicamus christū crucifixū Tota enī materia euangelica in hoc cōprehēditur vir-
 tualiter. Iudæis quedam scandalum. ecce contrarietas. illi petunt signum, & nos offerimus scādālū.
 Vere christus est iudæis scādulum: hoc est offendiculum, in quod impingunt & cadūt imp-
 suasibiles

- F** suasibiles q̄ sit messias crucifixus. *Gentibus. seu Græcis. Autem stultitiam.* Quemadmodum iudæis ex propria incredulitate est christus crucifixus offendiculum, ita gentibus ex propriæ sapientiæ præsumptione est stultitia. iudicant enim alienum à ratione esse q̄ damnatus hō ad supplicium crucis sit deus, sit adorandus &c. ¶ Aduerte hic quod vt super epistolam ad Ro. diximus dictio interpretata modo Græci modo Gentiles eadem est & propriè significat græcos, extenditur autem ad significandum Gentiles. & propterea interpretariæ transfert. *Ipsis autē uocatis Iudæisq̄ & Græcis.* Ecce vis crucifixi vincens utrosque contrarios: tam scilicet iudæos quā Græcos. Sed considera victos nō ōnes sed uocatos. Tam iudæi itaque q̄ græci ex se aduersantur crucifixo: sed uocationis diuinæ gratia quotquot donati sunt, non aduersantur, sed suscipiunt. *Christum. crucifixum. Dei uirtutem. Seu potentiam. Et dei sapientiam.* Contra scandalum dicit dei potentiam: contra stultitiam dicit dei sapientiam. Et sapientia quidem manifeste opponitur stultitiæ: potentia autem opponitur non scandalo absolute, sed scandalo crucifixi ratione
- G** materiæ: quia scilicet crucifigi impotentia succubentis est, cui potētia directe opponitur. nec dicit dei patris potentiam ac sapientiam christum, sed dei potentiam & sapientiam. Quod etsi secundum christi naturam diuinam verum est (quia est deus & sapientia ac potentia diuina) sensus tamē literalis præsentis text⁹ est de christo homine, quod ipsius passio, crucifixio ac mors est potētia ac sapiētia dei patientis crucifixi ac mortui: quia vsus est passione, cruce ac morte propria vt potētia ac sapientia ad vincendum mundum ac diabolus, ad redimēdū humanum genus, ad immortales reddendos homines, ad instaurandum quē in terris & q̄ in cælis sunt. *Quia quod stultum est dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est dei, fortius est hominibus.* Quare christus crucifixus iudæis scandalum, Græcis stultitia sit, ratio reddita ex parte ipsorū est, quia illi potentiam, isti sapientiam querunt. Quare autem tam iudæis quam Græcis uocatis Christus crucifixus est dei potentia & dei sapientia, rationem modō reddit ex parte dei: quia
- H** quodcūque quantumcūque infirmum, imbecille, impotens sit, dummodo sit dei, est potētius hominibus. & similiter quodcūq; quantumcūq; stultum, seu prouidum & absq; ratione in rerum ordine sit, dummodo sit dei, sapientius est quam homines uniuersi. ita q̄ cuiusq; rei tam infirmæ quam stultæ cōiunctio ad deum efficit illam potentiorē & sapientiorē uniuersa potētia & sapientia hominū: ac p̄ hocq̄ est infirmū in christo (passio, crucifixio, mortuo &c.) ex hoc ipso quod est dei, est potētius quam homines, & similiter quicquid est stultū in christo crucifixo, est sapientius omnibus. ¶ Et scito quod dicendo infirmum dei seu stultum dei, nō arctatur ad modum essendi personaliter dei vt passio fuit de coniunctione personali: sed latius sumitur formaliter vt est dei. siue sit dei vt instrumentum coniunctum: qualia sunt ad humanitatem Christi spectantia. siue vt instrumentum separatum ad ea quæ sunt ordinis gratiæ: qualia sunt predicatio euangelica, apostoli sacramenta ecclesiæ, & id genus reliqua. esse enī dei sumitur hic vt opponitur ad esse hoīnis vel cuiuscūq; creature: ac per hoc est sermo de deo vt specialiter præsidet ordini gratiæ saluatricis ad beatitudinē super naturalē. Reddit enim paulus rationem ex hac uniuersali ueritateq̄ quæcūq; res actio aut passio secundum se inpotens aut impida, ex hoc exso quod est dei (hoc est utitur illa deus vt suo instrumēto ad mysteria gratiæ) est potentior & sapientior omni potentia & sapientia hominum: Et hoc apparet nō solum in cruce christi, sed in predicatione apostolorum & martirum &c. *Uide. pro, uidetis enim uocationem uestram fratres.* coniunctioni enim monstrat quod ad reddendum rationem dictorum subiunguntur hec. et uere probat assumptam uniuersalem (infirmum dei fortius est, & stultum dei sapientius est) ex experientia quā uident inuocatis ad fidē christi. *Quia. p̄, q̄ non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.* Appellantur hic sapientes secundū carnē, sapiētes sapientia hūanitus acquisita: q̄ denominatiua carne, quia per carnales sensus acquiritur. et nō dicit p̄ quos uocati estis, sed absolute q̄ nō multi secundū carnē sapiētes, sub intelligitur enim sunt electi. p̄pter uerbū elegit subiūctū. loq̄tur enī directe decōuersis ad fidē cōphēdēdo ipsos choritios: in quibus hæc experiētia etiā apparebat, nō dicit nulli sapiētes secundū carnē, sed non multi: quia aliqui ex discipulis primitiue ecclesiæ fuerunt docti etiā secundū scientiam acquisitā, vt nicodemus (qui erat magister in israel) & ipse paulus & lucas medicus & apolos &c. & simile est de potētib⁹ secundū humanā potētiā & nobilib⁹ secundū generes nobilitatē. Sed q̄ stulta sunt mūdi. Nō dicit stulta absolute, sed stulta mūdi, hoc est hoīes absq; sciētia hūana q̄ apud mūdū stulti habentur ad docendū alios. quales erāt piscatores, petrus & reliq;. *Elegit deus.* Nō ex inopia hominū nō ex ignorantia aut ipotentia, sed ex electione deus istos uoluit. Vt cōfudat p̄ pudore suffundat, *Sapientes.* proculdubio mundi huius. ecce stultum dei sapientius quam homines sunt autē uerecūdia multa affecti sapientes mūdi, ex hoc q̄ detecta pilosophorū uanitas.

nititas est & ad veram beatitudinis viam homines cōuerſi ſunt per piſcatores & ſimiles indoctos, doctos autem à ſpiritu ſancto. Cōiunctio autem (vt dicendū confundat ſapientes) euaſam ſuaalem, quamuis nō vltimam notat. Ad hoc enim deus elegit ignorantes vt erubelcant ſapientes preſumentes de beatitudine hominum iudicare & docere: ac per hoc ōnis viſ ac ratio trahendi homines ad ſalutem tribuitur diuino beneplacito manifeſtato per hocq; per indoctos non per ſapientes mundi homines edocet ac trahit. Et ſimilis eſt ſenſus eorum q̄ ſubjunguntur in textu de infimis & ignobilibus electis. *Et infirma mundi elegit deus ut confundat fortia. & ignobilia mundi & contemptibilia.* pro, cōtempta, elegit deus. nō ſolum obſcuros genere ſed etiam deſpectos à mundo elegit. Et ea que non ſunt. Non intelliguntur nibila abſolute, ſed in eſſe religioſo. Et ſignificantur gentiles, qui nihil erant ſecundū religionē (vt pote idolatriæ) ad differentiam iudæorum qui erant aliquid in eſſe religioſo. Vera ſiquidem religio in ſolis iudæis fuerat. & propterea ſubdit. *Vt ea que ſunt deſtrueret.* pro, oblitaret. hoc vt iudæorum religionem aboleret. Hoc inter alia teſtimoniaq; infirmum dei eſt fortius hominibus, non eſt minimum: videlicet illi qui alieni à religione erant, preſent per chriſtum crucifixum iudæis, imo peſfundent iudæos, qui ſoli religioſi erant. *Vt non gloriatur omnis caro in conſpectu eius.* Ecce finis abiectioſis fortium, ſapientium, nobilium & religioſorum, vt null⁹ locus ſit gloriatioſis cuiuſq; homini coram deo: hoc eſt iis quæ ſunt ad deum, ſed vniuerſa gloria ſit dei. *Ex ipſo autem, p, enim, vos eſtis in chriſto ieſu.* Propoſuerat experientiam in uocatione ipſorum Corinthiorum (dicendo videtis enim uocationem veſtram fratres) & nihil in ſpecie de ipſis corinthiis ſubiunxerat, ſed tantum in genere quod non multi ſapientes & reliqua: & propterea modo redeundo ad ſpeciem dicit, ex ipſo enim vos. Ac ſi apertius dixiſſet. Merito dixi quod vos videtis uocationem veſtram quia ex ipſo deo eligente ſtulta, infirma, ignobilia & c. eſtis: hoc eſt conſtat: conſtituimini vos, non ſecundum eſſe hoc vel illud ſed in chriſto ieſu: hoc eſt ſecundum eſſe gratiæ, fidei, ſpei, ac charitatis in chriſto ieſu. In vobis itaque ipſis diuinum hoc opus habetis. *Qui factus eſt nobis.* Non vobis corinthiis tantum ſed omnibus nobis chriſtianis.

¶ *Sapientia.* in intellectu. Et deest. A deo. Vere chriſtus à deo factus eſt nobis ſapientia perficiens intellectum noſtrum. *Et iuſtitia.* in voluntate. Et ſanctificatio. in opere. Et redemptio. in ſtatu. Et vniuerſus hic ſermo eſt, ſermo cauſalis. Chriſtus ſiquidem factus eſt nobis à deo ratio ſapiendi, & iuſte volendi, & ſancte operandi, & redēptionis de ſtatu ſeruitutis in ſtatu libertatis filiorum Dei. *in quemadmodum ſcriptum eſt. Hier. ix. Qui gloriatur in domino gloriatur.* Ibidē apud Hieremiā vulgata editio habet in hoc gloriatur qui gloriatur, ſcire & noſſe me. Ad hoc inquit paulus deus fecit chriſtum nobis ſapientiam, iuſtitiam, ſanctificationem ac redemptionem, vt quicumque recte gloriatur, non in ſapientia, potentia nobilitate & c. gloriatur, ſed in domino, quo ſapimus, iuſtificamur, ſanctificamur & redimimur.

CAPVT

II

T ego quum ueniſſem ad uos fratres. Dixerat ſe miſſum ad euangelizandum nō in ſapientia uerbi, & rationem alatem (nec euacuetur crux Chriſti) tractauerat mō ſtrando vim crucifixi etiam in conditionibus electorum in ipſis Corinthiis.

Contextit modo eandem vim in conditionibus ſui ipſius Pauli, ad monſtrandū in ſe ipſo qualem debet exhibere ſe ipſum euangelicus doctor.

Et probat ſe ſeruafſe modum in quo miſſus eſt: vt ſpectato ipſo a corinthiis, & ſpectatis aliis doctoribus in quibus gloriabantur, perpēdent & discernent inter doctores: & vt doctores illi erubelcant exhibentes ſe cum conditionibus contrariis. Iuxta duo autem prius dicta (ſcilicet ſtultum dei & infirmum dei) commemorat ſe ipſum, prius ſecundum ſtulticiam, deinde ſecundum infirmitatem. *ueni non in ſublimitate ſermonis aut ſapientiæ.* quia vtramque ſapientiā dixerat reiectam a deo, idcirco commemorat ſe cum neutra prædicafſe illis. ita quod nec cum arte dicendi, cum emitentia eloquentiæ nec cum excellentia ſapientiæ docuit. *Annunciens uobis teſtimonium Chriſti.* pro, dei) documenta fidei chriſtianæ ſunt teſtimonia dei: quoniam teſtantur diuinum eſſe, poſſe, noſſe, velle prouidere. Significanter autem dicit dei: vt intelligamus quod docēdo ea quæ dei ſunt digniſſima omni eloquentia & ſapientia, abdicauit a ſuo ſermone ſapientiam & ſermonis & rerum. ¶ *Non enim iudicauim ſe ſeu aliquid inter uos.* ¶ *Non dixit iudicauim ſed iudicauim:* vt ſignificet ſe dixiſſe ius. ſe iuſtitia exigente obſtinuiſſe. vt intelligamus prædicationi euangelicæ deberi abſtinentiam a reliquis. *Niſi I E S V M Chriſtum, & hunc crucifixum.*

Reliqua ergo, ab imitatione apoſtolica ſunt aliena in prædicatione. I E S V S enim ſalutis humanæ actum ſignificat: CHRISTVS autem regem æterno regnantem, crucifi-

F xiovero ad infirmitatem naturæ assumptæ, ad modum quo redemit humanum genus spectat. Et hæc constat sat esse nosse ad nostram salutem. Et ego in infirmitate. Ecce infirmum dei in paulo. Tum exterioris status. erat enim non secundum statum potentium mundi huius, sed secundum statum impotentium. Tum interni affectus. & propterea subdit. Et in timore. imminentium malorum. Tum corporalis aspectus. Et in tremore multo fui apud uos. Internus siquidem timor redundabat in exteriorem tremorem. Quemadmodum Iesus timuit in testimonium sui animi passibilis, ita paulus apud Corinthios & timuit & tremit, humanæ infirmitatis passionem sustinens: citra rationis tamen præiudicium. Quando autem hoc fuerit, non scribitur in actis apostolorum. Hæc enim omnia commemorantur hic ad monstrandum infirmum quo deus usus est in paulo. ¶ Et sermo meus & prædicatio mea. More suo exequitur proposita, iohannis a primo proposito. scilicet nō in sublimitate sermonis. Non in persuasibilibus. pro, suavioris humanæ sapientiæ uerbis. Humanæ sapientiæ uerba vim magnam habentia ad suadendum excluduntur: quæ sunt uerba composita & ornata secundum artem dicendi. Sed in ostensione spiritus & uirtutis. hoc est potentia. Loco eloquentiæ fuit demonstratio spiritus sancti loquentis per me, & potentia diuinæ confirmantis sermonem miraculis. ¶ Si quæris modum quo ostendebat in prædicatione sua spiritum sanctum. In promptu est responso quod impositione manuum super baptizatos dabatur spiritus sanctus loquens linguis variis per illos magnalia dei. Ut fides uestra. quæ ex auditu prædicationis meæ in uobis est. Non sit in sapientia hominum. fundata. Sed in uirtute dei. hoc est in potentia dei: ut patet in textu Græco, tam hic quam paulo ante. in potentia in quantum operante miracula, tum operante intus in spiritibus uestris.

S A P I E N T I A. Ma autem loquimur interperfectos. Exequendo quod secundo proposuerat. (scilicet non in sublimitate sapientiæ) non abdicat a sua doctrina sapientiam ut abdicauit eloquentiam: sed dupliciter distinguitur. altera auditorum in perfectos & imperfectos. altera sapientiarum. **H** in sapientiam huius sæculi & sapientiam in mysterio reconditam. Et intendit quod neutra usus est sapientia prædicando Corinthiis, sed tamen sapientiam in mysterio reconditam reueruat sermoni nō cōmuni sed inter perfectos. Et hinc clare corinthios quibus prædicauit insinuat distinguere a perfectis iter quos loquitur sapientiam. Sapientia uero. quam loquimur cum perfectis. Nō huius sæculi, neque principum huius sæculi qui destruuntur. Inter sapientiam huius sæculi & sapientiam principum huius sæculi, hoc interest. quod illa est circa transitorias actiones & dispositiones: qualis est uniuersalis ars dicendi & regendi cum partibus suis. hæc autem circa æterna: qualis est philosophia speculatiua. Illa multis communis: hæc paucorum hominum qui principes sæculi huius in materia de qua est sermo (scilicet sapientiæ) merito appellantur. Et adiungitur qui destruuntur, ad differentiam principum huius sæculi qui sunt immortales, de quibus infra loquitur. Sed loquimur dei sapientiam. hoc deo propriam qua deus utitur. In mysterio quæ abscondita est. Hoc est in mysterio absconditam, non in ordine rerum participatam, non creaturis communicatam, sed in secreto sacratissimo diuini consilii reconditam. Et in hoc significatur excellentia huius sapientiæ supra sapientiam communicatam quibuscunque naturalibus intellectibus tam hominum quam angelorum.

Quam prædestinauit. pro, prædefiniuit. Deus ante sæcula in gloriam nostram. Non est hæc sapientia noua sed ante sæcula prædefinita a deo, dux ad gloriam nostram, ad gloriam æternæ felicitatis nobis paratam. participatione siquidem huiusmodi sapientiæ ducimur ad gloriam æternam hæc enim sapientia est de mysterio incarnationis Verbi dei ad ducendum in æternam gloriam filios adoptionis.

¶ Quam nemo principum huius sæculi cognouit. Si enim cognouissent, nunquam dominum gloriæ crucifixissent. Ex hoc quod paulus probat hanc uniuersalem (quam nullus principum huius sæculi cognouit) per hoc quod crucifixerunt Christum, cogor appellatione principum huius sæculi intelligere demones. nam de hominibus loquendo probatio inualida esset. Ex eo enim quod illi principes (puta herodes, Pilatus, pontifices & primates iudeorum) nō cognouerunt iesum gloriæ, nō potest cōcludi quod nullus principum huius sæculi cognouerit: ut clare patet. De demonibus autem intelligendo, validissima est ratio quod nullus eorum cognouit hanc sapientiam: quia si cognouissent dominum, gloriæ non crucifixissent. Constat autem demones crucifixisse christum dicente domino. venit princeps mundi huius, & in me non habet quicquam. Et rursus, nunc princeps huius mundi eicietur foras. iohannes quoque euangelista testatur quod diabolus misit in cor Iudæ ut traderet iesum. Vnde de prophetis loquens paulus dixit, neque principum huius sæculi qui destruuntur: modo autem dicit, nemo principum huius sæculi, nō ad edo qui destruuntur. ut ex eius uerbis differentiā inter hos & illos principes discernamus. demones enim sunt principes huius sæculi, non qui pereunt sed immortales. ¶ Et aduerte erudite lector quod

nō dicit si cognouissent christum aut deum, sed si cognouissent sapientiam quam prædefiniuit deus in gloriam nostram: vt discernamus q̄ non ex reuerentia destitissent à crucifixione domini gloriæ si hanc sapiētiā cognouissent, sed ex inuidia gloriæ nostræ, & timore deiectionis ppriæ. Dæmones enim etiā si cognouissent dominum gloriæ verū deum Iesum christum nihilominus cognati fuissent crucifigere eum ex odio ad deum & diuina: sed si cognouissent ordinē diuinę sapiētiæ de gloria nostra & de subiectione dæmonum, adimplendum per crucifixionem christi, nunq̄ dominū gloriæ crucifixissent. Et ob hoc significanter noīat Iesum dominum gloriæ, tangit enim q̄ retraxisset dæmōes à crucifixione: dominium. s. gloriæ, tum triumphando de dæmonibus, tum cōicando aternam gloriam humano generi. *Sicut scriptum est.* Deficit coniunctio sed. Legendum est. *sed sicut scriptum est.* Dixerat hanc sapientiam absconditam & prædefinitam in gloriam nostram, ignotamque dæmonibus: & probauit hoc vltimum. modo autē probat primum auctoritate sacre scripturę sumptę ex Esa. 64. *Qđ oculus nō uidit nec auris audiuit.* Coniunctio aduersatiua præposita (dicendo sed sicut scriptum est quod oculus non vidit &c.) cogit me ad intelligendum per oculum & aurem, oculos & aures communes angelis & hoībus, ad hoc vt contextus literę planus currat. Et confirmatur hic sensus ex eo q̄ apud Esaiam dicitur oculus non vidit deus absque te. nam dicendo absque te, monstrat q̄ de oculo cuiuscunque creaturę loquitur. ita q̄ vbi prius probauit ab effectu q̄ hanc sapiētiā nemo principum huius seculi cognouit, modo auctoritate scripturę cōtexit eam fuisse oīno occultam vniuersis oculis & auribus cuiuscunque naturę creaturę, put dixerat eam esse in mysterio absconditā. Et intendit q̄ parata nobis gloria q̄ est materia huius sapiētiæ, nullo naturali oculo est uisa: & (quod plus est) nulla naturali institutione est audita.

¶ *Et in cor hoīs non ascendit.* Cor pro voluntate in sacra scriptura ponitur. Et significatur quod excedit oēs desiderabile voluntate hoīs. Vtitur autem vocabulo ascendendi, quia appetibile supereminet appetitui: vtpote primum mouens ipsum. ¶ Et dicit in cor hoīs ad significandū appetitum intellectualem, qui vocatur voluntas, cōis hoī & reliquis substantiis intellectualibus. ¶ Aduerte secundum grammaticam legendum esse ascenderunt, subiungitur enim. *Quę preparauit deus his q̄ diligunt illum.* Aduerte rursus subaudiendum esse pronomen (puta illa) vt perfecta sit oratio, & vt vniuersalis sit lectio, relatiuum quod vertendū esset in numerum plurale, dicendo quę oculus non vidit &c. *Nobis autem reuelauit deus.* Dixerat sapiētiā dei absconditam in mysterio: & probauerat hoc dupliciter. Et propterea ne forte obiiceret quid aut quomodo scistu hanc sapiētiā? occurrit explicando modum quo scit, dicens reuelauit deus, & p̄nomē nobis, demonstrat p̄fectos. *Per sp̄m suum.* Quia multis modis potest fieri reuelatio diuina, explicat in specie quod per spiritum sanctum datum perfectis reuelauit deus hanc sapiētiā. Conformis est paulus promissioni xpi. paracletus sp̄s sct̄s quē mittet pater in noīe meo ille ducet vos in oēm veritatem. Vnde paulus nō ex doctrina legis sub Gamaliele, sed p̄ spiritum sanctum sibi infusum fatetur se cognouisse hanc sapiētiā. *Sp̄s enim oīa scrutatur.* Manifestat sp̄m dei sufficientē esse ad hęc reuelandū, quia oīa scrutatur. scrutatur autē nō inquirendo, sed nihil in prospectum deferendo. *Etiā profunda.* pro profunditates, dei. Sicut metaphorice dixit, scrutatur. ita metaphorice dicit profunditates dei: vt nihil dei incognitū sp̄i significetur. Spectantes siquidem rōnes ad naturalem ordinem vniuersi, sunt velut manifeste apparentia in deo: rōnes autem spectantes ad mysterium verbi incarnati, sunt velut intimę profunditates dei velut latentes in intimo consilio dei. *Quis enim scit hoīm quę sunt hoīs nisi sp̄s hoīs.* Probat per similitudinem plus q̄ proposuit nunc: quoniam probat q̄ spiritus dei & quod solus spiritus dei nouit has profunditates. Et hinc habetur ratio tertia ad manifestandam sapiētiā hanc absconditam in mysterio. Similitudo est clara de spiritu hoīs. *Qui in ipso est.* Non solum determinatur spiritus proprius cuiusque hominis per hęc verba, sed tangitur ratio quare proprius spiritus cuiusque hominis nouit quę sunt ipsius hominis: quia scilicet in ipso est. vt per hoc intelligamus reliquos spiritus tam hominum quam angelorum, quia in ipso non sunt nescire quę ipsius sunt, hoc est quę in ipsius sunt corde.

¶ *Ita & quę sunt dei.* velut intima cordis. Nemo cognouit nisi spiritus dei. Recole non excludi filium: quoniam dictio tam exclusiua quam exceptiua adiuncta termino personali respectu essentialium non excludit seu excipit ab alia persona diuina: sicut nec quum dicitur in Euangelio, nemo nouit filium nisi pater, excludit filius & spiritus sanctus.

¶ *Nos autem non spiritum huius mundi accipimus.* Superfluit huius. Manifestata sufficientia spiritus dei

F tus dei ad reuelandum, manifestat quod de facto reuelauit eis, ex hoc q̄ acceperunt spiritum
 nō mundi sed dei. ita q̄ ex acceptiōe manifestat reuelationē. acceptionē autē manifestat ex dif-
 ferentia inter spiritū mundi & spiritum ex deo. Ex eo q̄ nō dici mundi huius sed mundi, &
 materia de qua est sermo est sapientia dei de iis q̄ excedunt totum vniuersum, insinuat qd̄
 spiritum mundi appellat spiritum infra vniuersi latitudinē cōprehensum. Intendit enim qd̄
 nō accepimus spiritum ex afflatu syderum aut ex cōplexione humana aut ex vi animi aut ex
 demonibus, seu quibuscunque spūalibus creaturis. Et intendit ad literā explicare quod spūs
 infusus Apostolis non fuit spūs prodiens ex quacunque mundi parte. Vnde & subiungit ex
 opposito ad vniuersum mundum. *Sed spiritum q̄ ex deo est. hoc est qui ex solo deo est, qui propri⁹*
 est deo, est extra & supra totum vniuersum. *Vt sciamus q̄ a deo donata sunt nobis.* Ecce effectus spūs
 quē accepimus, nō impetus, nō furor, nō ecstasis nescientiū quid patjātur aut agāt, sed vt scia-
 mus. Nō dicit vt credamus: quia spūs sc̄tus infusus apostolis causauit in illis noticiā certā do-
 norum dei in eis dē. Sicut enī Hieremias certā habebat noticiā q̄ deus misisset eum, affirmans
 in veritate misit me dominus, ita apostoli certam habebant noticiā q̄ fides, spes, charitas, &
 alia dona gratis data eis erāt a deo. *Quē & loquimur.* Exequitur aliud propositū. (s. loquimur) de-
 clarata sapientia. Et intellige q̄ loquuntur donata sibi quo ad materiā seu obiecta donorū.
 Loquuntur enim materiā fidei, materiā spei, obiectū charitatis, & reliqua hmōi. *Nō in doctis hu-*
mane sapientie uerbis: sed in doctrina, p̄, doctis, spūs. Deest, sancti. Explicat modū quo loquitur sapien-
 tiā dei in mysterio absconditā dicēdo qd̄ nec eam loquitur sermōibus doctis humanæ sapien-
 tię. Appellatur autē sermōes docti, sermones significando vehētes doctrinam: & cōsequenter
 sermōes docti humanæ sapiētīę sunt qui significando humanā vehunt sapiētīā. Docti ve-
 rū sermones spiritus sancti sunt qui significando vehunt sapiētiam spiritus sancti. Et in his
H dicit paulus se loqui & non in doctis humanæ sapiētīę. *Spiritualibus spiritualia comparantes.* Expli-
 cat modum simul & materiā doctorum sermonum spiritus sancti. Materiam quidem, dicē-
 do spiritualia. modum verō dicendo spiritualibus comparantes: hoc est conferentes. Et inten-
 dit quod docti spiritus sancti sermones, sunt de spiritualibus, & sunt collatiui spiritualium re-
 rum cum rebus spiritualibus. ita quod vniuersa doctrina infra spiritualia versatur, ex spiritua-
 libus discurret ad spiritualia. *Animalis autem homo.* Declarat illam particulam, inter perfectos: q̄
 vltimo proposuerat. Declarat autem discernendo inter capaces & non capaces huius spiritua-
 lis sapiētīę: & distinguit inter hominem animale & hominē spirituale. Intendens quod
 animalis homo non est capax, sed spiritualis: vt quos superius nominauerat perfectos, intelli-
 gamus modo spirituales. Appellatur autem in proposito homo animalis ab anima. qui scili-
 cet sc̄ctatur ea tantum ad quæ se extendunt vires animę: hoc est qui tantummodo naturale
I lumen rationis sequitur. Nō percipit. pro, accipit, *ea quę sunt spiritus dei.* Iam enim dictum est quod
 ea quę sunt spiritus dei sunt ea quę excedunt vniuersum ordinem creaturarum: quę sunt su-
 pra lumen cuiuscunque creati oculi intellectualis. *Stultitiam enim est illi.* Homo sola naturali ra-
 tione vtens stultum reputat totum quod dicitur de huiusmodi reuelatis per spiritum sanctū.
 & propterea non est capax eorum. *Et non potest intelligere quia.* pro, quod, *spiritualiter examina-*
tur. pro, diiudicatur. Altera est hęc conditio animalis hominis: & est circa intelligentiam sui-
 ipsius, quod nō potest intelligere seipsum diiudicari spūaliter. putat enī seipsum discuti tantū
 rōnibus luminis naturalis, nō rōnibus spūs sancti. putat nanque se non esse reum ob repulsio-
 nem spūalium reuelatorum per spiritū sanctū apostolis: quū tamen in re veritate, cōtinue ac-
 cumulentur ei iudicia spiritualiter, hoc est secundum rationes spiritus sancti. *Spiritualis autem.*
 Denominatur in p̄posito homo spiritualis a spiritu sancto: qui scilicet lumine & sapiētia spi-
 ritus sancti donatus est. *Iudicat omnia.* Ex opposito ad primā conditionē animalis dicit, iudi-
 cat omnia. Ille siquidem non est capax alicuius spiritualium. iste autem iudicat ōnia, & spiri-
 tualia & non spiritualia. Rectum enim est iudex sui & obliqui. tāta siquidem certitudine no-
 uit omnia vt discernere possit omnia. intellige quatenus referuntur ad salutem æternam. Et ip-
 se a nemine diiudicatur, ex opposito ad alteram animalis cōditionē dicit q̄ spiritualis a nemine di-
 iudicatur. intellige a nemine a nullo homine. nō enim diuinū excluditur iudicium. *Sicut scriptū*
est. Omnes hęc tres dictiones superflue sunt. *Quis enim cognouit sensum.* pro, mentem, *domini.* aut
quis instruxit eum. pro, quē instruet eum? cōiunctio disiunctiua in textu gr̄eco nō inuenitur. dictio
 autē interpretata quis anceps est ad quę vel qui. potest enim referre tam mētē domini q̄ ipsū
 dominū: eo q̄ eiusdē generis sunt apud gr̄ecos mēs & dominus. Vnde sequitur qd̄ p̄nomen
 eum

eum demonstrat hominem spiritalem. Probat itaque Paulus spiritalem hominem à nullo iudicari: quia mens domini instruens spiritalē, seu mēs domini instruētis spiritalē à nullo cognoscitur. quod enim nō cognoscitur nō potest diiudicari. Et dicit instruet futuri tēporis, ad significandū perseuerantiam instructionis diuinę. Nos autē sensum, p, mentē, christi habemus. Ad inferendum intentam conclusionem (scilicet spiritalis à nullo diiudicatur) non sufficit quod mens domini inducatur in instruens spiritalē: sed oportet addere quod ita instruat ut mens domini cōicetur spiritali, sic quod habeatur ab eodē. tūc enim optime infertur quod sicut mens domini nō potest diiudicari ab aliquo, ita nec spiritalis prędictus mente domini. & ppter ea Paulus subsumit quod nos spirituales habemus mentem xp̄i. Et in hoc tangit medium: quo nos habemus mētē dei. scilicet mediāte christo. Et intellige hęc de homine spiritali formaliter: hoc est quatenus spiritalis est, quatenus spū sancto sibi infuso vititur: alioquin spiritalis iudicatur ab altero spiritali. sicut Petrus diiudicatus est a paulo: quia non quatenus spiritualis in facto illo operabatur. Vbi autem quatenus spiritualis operatus est Petrus circa domum Corneli Centurionis à nullo potuit diiudicari.

CAPVT

II.

Ego fratres. Dixerat veni ad vos nō in sublimitate sapientię, sed quod sapientiam loquitur inter perfectos. explicat mō qualiter ad eos venit, scilicet alēs, eos lacte non cibo solido. Non potui, non ex mea impotentia, sed ex vestra ineptitudine. Vobis loqui quasi spiritalibus sed quasi carnalibus. Spiritualis homo prius distinctus est cōtra hominem aialem: & modo distinguitur contra hominem carnalē. vterque siquidē opponitur spiritali. ex parte aia: iste ex parte carnis. ille solū naturale lumē sequitur: iste opibus carnis adhæret. qualia sunt irā, rixę, dissensiones, sectę, & reliqua q̄ apost. ad Galat. cōmemorat. Corinthios utpote fidem christi habētes nō cognoiat aiales sed carnales: quia operib⁹ carnis adhærebāt. Tanq̄ paruuli in christo. Tēperat cognomē ne ægreferrēt se carnales noiatos: dicēs eos carnales, nō tāq̄ alienos à christo. sed tāquā infantes in christo, tāquā incipiētes & impfectos in christo. Lac vobis potū dedi. doctrina humilior, cuius capaces eratis vos, alui, quemadmodū infantes lacte potantur. Nō escā. Nō refertur ad potare, sed ad subintellectū verbū: puta dedi. Est enim sensus qd̄ nō dedit cibum solidū (perfectorū enim solidus est cib⁹) nō dedit doctrinā sublimē quam loquitur inter perfectos. Nōdū enī poteratis. ecce rō ex parte ipsorum. Sed nunc quidē potestis. Deest adhuc. legendum est. Sed nec adhuc nunc potestis. scilicet pasci solido cibo. Et hoc statim pbat, subiungendo. Adhuc enī carnales estis. Solidus cib⁹ est spiritualium: vos autē adhuc estis carnales. Et hoc probat subiungendo. Quum enī sint inter uos zelus & cōtentio. Deest. & dissensiones. Tria mala opa in eis cōmemorat. in aīo zelum, æmulationem, inuidiam: in sermone cōtentionē: in factis factiones. Nōne carnales estis. Hęc enim oīa ex affectu carnali sunt. Affectus enim spiritualis caret inuidia: quia gaudet quod bonum aliquod sit cōe multis. & similiter excludit cōtentiones & factiones. Carnalis autē affectus quia tendit ad bonum quod cōicatione minuitur. parit liuorē. cōtentionem & dissensionem. Erant enim inter Corinthios hęc mala sequendo glorias diuersorum pręceptorum: sicut utinam non videremus inter religiosos diuersarum religionū. Et scdm̄ hominem ambulatis? ut homo distinguitur à deo, ut ambulare secundum deum distinguitur cōtra ambulare secundum hominem, secundum affectiones humanas nō, secundum regulas diuinas. Et addidit hoc ad temperandum quod dixerat, nōne carnales estis. Quum enim quis dicat. Probat ex eorum verbis quod sint carnales, explicando qualitatem æmulationis, contentiōis & dissensionum. Ego quidem sum Pauli, alius autem ego apollo. nonne carnales estis? Emulari enim cōtendere & dissentire pro pręceptoribus, ex carnali procedit affectu.

Vid igitur est Apollos, qd̄ uero Paulus? Tā ordo quā verba egēt correctione. Legendū est. Quis igitur est Paulus, quis verō Apollos. Hactenus tanquam spectaculū seipsum descripsit Paulus, tum in officio baptizandi, tum in officio euangelizandi, non in sapiētia seculari tā verborū quā rerū nec in sublimitate sapientię dei reseruata perfectis, ut in ipso spectaretur qualis debet esse euāgelizatio. Mō iterū seipsum spectaculū exhibet penes gradū officii, ut explicato gradu auertat corinthios ab hmōi gloriationibus in pręceptoribus. Et intēdit quod tam ipse quā alii apostoli & prędicatores nō sunt nisi ministri & operarii, quorū opera sunt examinanda apud diuinum tribunal & c. Ne igitur celsioris gradus reputētur doctores ecclesiarum dicit, quis est paulus, quis vero Apollos. Et breuiando quęstionē subiungit solutionē. Ministri eius cui. Deest nisi. & corrupta est litera. Legendum est. Nisi ministri per quos crediti sitis? Non sufficit paulo affirmare quod sunt ministri, sed exclusit quod non sunt plus quam ministri,

F ministri, dicēdo nisi ministri. Et explicat ad quid & quibus ministrant, dicēdo per quos credidistis. Ac si apertius dixisset (vt etiam infra declarabit) nisi ministri fidei ad vestrā vtilitatē. Et per hoc excludit q̄, nō sunt domini, non sunt capita, sed ministri vniūscōis domini ac capitū. *Et unicuiq̄ sicut dñs dedit.* Explicatio est diuersi ministerii diuersorum ministrorum, prout cōis dominus non commisit sed dedit. vt etiam hunc infimum gradum quod sunt ministri & diuersitatem ministerii significet non habere ex seipsis, sed ex dono cōis domini. Ego plantauī, Apollos rigauit. More suo Paulus exequitur proposita, inchoans ab vltimo: scilicet à diuersitate ministeriorum. Et primo tractat adhibita metaphora agriculturæ. plantare enim & rigare agricolarum est. Et sub his similitudinibus explicat officia diuersa ministrorum. Et cum hoc secundum rei gestæ historiam verum fuit quod apud Corinthios Paulus plantauit & apollos rigauit: vt patet Act. 18. quoniam paulus plus plantauit fidem christi apud eos, & apollos postmodum multum illis contulit, sicut rigatio plantis. *Sed deus nunc incrementum dedit.* Superfluit nūc. Vide differētiā actionum. ministri exterius operantur plantando & rigando: deus aut̄ interius incrementum dando. Solus enim deus est qui in corde hoīs operari potest. *Itaque neq̄ q̄ plantat est aliqd̄ neq̄ q̄ rigat.* hoc est neuter est aliqd̄ quo ad efficiam efficiēdi. Vana siquidem tam plantatio q̄ rigatio, nisi intus detur incrementum. & p̄pterea subiungit. *Sed q̄ incrementum dat deus.* Ipse enim solus est aliqd̄ quo ad vim p̄ducendi effectum. *Qui aut̄ plantat & q̄ rigat unū sunt.* Referendo plantantē & rigantē ad vim facti, dixit q̄ neuter, aliqd̄ est: referendo aut̄ eos iter se dicit quod vnū sunt in esse ministri. neuter enim est nisi minister. Vel vnum sunt in termino ad quem tendunt. ambo euim tendunt ad opus q̄ intus operatur deus. *Vnusquisq̄ aut̄ propria mercedem accipiet scđm suū laborem.* ne errares intelligēdo eos etiam esse vnum scđm mercedē, subiungit diuersitatē tam laboris q̄ mercedis: vt intelligamus q̄ quis sint indistincti in hoc. **H** q̄ vterq̄ est tantum minister, & in effectū ad quem tendunt, sunt tamen distincti secundum laborē & mercedē. vnusquisque enim proprium sortitur laborē operis, & propriam secūdm laborē habebit mercedē q̄ vltimum intellige proportionaliter. *Dei enī sumus adiutores.* pro, cooperarii. Rōnem reddit vtriusq̄ dicti: scilicet & q̄ vnum sunt, & q̄ vnusquisq̄ propriam mercedē accipiet secundum proprium laborē. nam ex hoc q̄ dei sumus cooperarii, inferitur & q̄ vnum sunt (vt pote cooperatii ad vnum tendentes) & q̄ eis à deo merces secundum operis laborem dabitur. *Dei agricultura.* pro, agricolati, estis. Superfluit estis: quoniā in Græco iungitur parabola parabolæ sub eodem verbo. Ita q̄ legitur dei edificatio estis. Verum similitudo de agricultura ad conclusionē præcedentium affertur. Similitudo verō edificio, initium est subsequen-
I tium & ad contexendum sequentia præcedentibus Paulus sub eodem verbo iunxit: vt etiam secundū vtrāq̄ parabolā, labores & mercedes distingui intelligeremus. Quū dixisset ergo q̄ dei sumus cooperarii plantando & rigando, explicat q̄ dei agricultura estis: vt intelligāt in quo plantant & rigant. s. in ipsis Corinthiis: qui sunt tanq̄ agricultura dei, passiue sumpta agriculture. sunt enim velut ager qui colitur à deo & ad deum: & ad hoc adhibet sibi deus cooperarios homines plantantes rigantes & reliqua extrinseca hmoi efficientes. *Dei edificatio estis.* Cōpleta prima parabola, inchoat alteram ad idem, assimilans Corinthios edificio passiue, non cuiuscunque sed dei, tum vt edificatoris intrinseci, tum vt domini edificio, vt similiter intelligant apostolos dei esse ministros cooperates extrinsece ad hmoi edificationē. *Secundū grām dei quæ data est mihi.* hoc est secundum gratiam apostolatus. Vt sapiens architectus fundamentum posui, intellige extrinseca operatione, scilicet docēdo fidem christi. *Alius autem superedificat.* Ecce diuersitas ministeriorum. Quemadmodum in agricultura dixerat, ego plantauī, apollos rigauit, ita modo in edificio distinguit, ego fundamentum posui, alius autem minister superedificat, docendo ea quæ sunt vitæ, morum & huiusmodi. **K** *Vnusquisq̄ autem videat quomodo superedificet.* Quia diuersimode potest superedificari, & de huiusmodi superedificatione erat tota quæstio, ideo monet in genere doctores Corinthiorum, vt vnusquisque diligenter attendat quomodo edificet super fidei fundamentum, hoc est quomodo doceat ea quæ spectant ad vitam, ad mores, ad notitiāque fidelium.

¶ Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est. Occurrit tacitæ quæstioni quare mones de varia superedificatione & non mones de diuerso fundamento? occurrit inquam excludendo possibilem diuersitatem fundamenti. *Quod est Christus Iesus.* Et est sermo de fundamento simpliciter & absolute. hoc enim solus christus est. *Quod dico propter fundamentum relatiue ad aliquos.* huiusmodi enim fundamentū multiplicatum est. nam & apost. Apoc.

xxi. & apostoli simul & prophete ad Ephe.ii.fundamenta appellantur respectu posteriorū. Christus autē est fundamentum simpliciter & absolute: quoniam nullus vnq̄ saluat^r est nisi in fide xp̄i. *Siquis autē superædificat super fundamentū hoc.* De ministris loquitur, de quibus dixerat alius autē superædificat. & cōsequēter loquitur de superædificatiōe doctrinæ: q̄ fit nō tantum verbo, sed præcipue exēplari vita. Nec loquitur de quacunque doctrina, sed q̄ apponitur fundamento huic: hoc est q̄ præsupponit fidē Iesu xp̄i: alioquin nō dixisset super fundamentū hoc. *Aurum, argentum, lapides preciosos, ligna, fœnum, stipulam.* Quātū ad metaphorā, ædificantur super fundamentum materiale aurum argentum & lapides preciosi: vt olim factū est in tēplo Salomonis, & similiter ligna, fœnum autem & stipula superædificantur, dū cooperiuntur edificiā ex ipsis: vt pauperes faciunt. Quantum verō ad sensum metaphoræ, ipse Paulus explicabit statim quid intendit per hæc. *Vniuscuiusq̄ opus manifestum erit.* pro, fiet. Quando autē erit manifestū & quomodo subiungit. *Dies enim dñi declarabit.* Supfluit domini & in textu Græco dictioni dies pōnitur articulus: vt intelligamus quod ille dies declarabit qui erit claritas oīm operum. Quem diem constat regulariter nō esse diem aliquem præsentis vitæ, sed diem diuini iudicii: in quo singulorum opera manifesta fient.

Et quis nihil referat ad hmōi manifestationem dies vniuersalis iudicii aut dies singularis iudicii vniuscuiusque statim post eius mortē, ad literam tamen videtur Paulus loq̄ de die singularis iudicii cuiusque. Quod ex eo insinuat q̄ vtitur verbo præsentis tēporis subiungēdo. *Quia in igne reuelabitur.* pro, reuelatur. Hinc enim insinuat q̄ de die qui cōtinue reuelatur i morte cuiusque, dicit q̄ manifestabit quale sit cuiusque opus. Appellatione autē ignis, non corporeus ignis nec tormentū aliquod, sed rigorosū ac vndique exactū examen diuini iudicii significatur. Quod ex eo patet q̄ etiam aurum argētum & lapides preciosos dicit igne probandos. Cōstat enim q̄ hmōi perfectę doctrinę opera nec corporeo igne nec tormēto aliquo, sed rigore diuini iudicii examinanda sunt. Et propterea dicitur.

Et vniuscuiusq̄ opus quale sit ignis probabit. nullam faciendo differentiam inter opera auri, argēti, lapides, lignum fœnum & stipulam, quo ad hoc q̄ probanda sunt igne. Apte autē rōnem reddit quare ille dies manifestabit qualitatem operis cuiusque, ex eo q̄ in igne, hoc est exacto diuino iudicio, claritas illius diei detegitur. Nec minus apte rigorosum examen dei nōiatur ignis metaphorice, quoniam quemadmodum ignis supremum obtinet in examinando locum, ita diuinum iudicium cunctas operis cōditiones quantumcūque minimas scrutatur, librat ac discutit, & dicēdo ius & exequēdo. *Si cuius opus manserit.* p, manet, q̄ superædificauit. Postq̄ descripsit in quo conueniunt oīa dicta opera, modo describit in quo differunt: dicendo q̄ si cuius ministri opus q̄ superædificauit manet in igne, perseuerat illūsum in igne. Metaphorica est locutio. intendit enim q̄ si opus sustinet examen diuini iudicii: vtpote nihil habēs reprehensibile. *Mercedem accipiet.* non opus sed minister q̄ superædificauit. *Si cuius opus arserit.* Ecce differentia quam intendit inter opera, q̄ aliqua manent in igne illæsa, aliqua cōburentur in igne: hoc est repræhensibilia inueniuntur in examine diuini iudicii: ac per hoc nō manēt remunerabilia à diuino iudicio. Et propterea subdit. *Detrimentum patietur.* proculdubio ipsum opus, dum repellitur tanq̄ q̄ cōburitur. *Ipsē autē saluus erit.* Hinc clare patet q̄ de opere dixit detrimentum patietur, aduersatiue enim subiungit de persona cuius est opus, ipse autē saluus erit. Et hinc habetur q̄ non loquitur de ministris docentibus hærefes, aut corrumpentibus vitam & mores christianorum, sed de docentibus curiosa & minus vtilia & similia vana occupantia christianas mentes, ac per hoc impediētia à profectūspūalis vitæ, & à notitia vtiliū & expedientium ad progressum spiritualis vitæ.

Sic tamen quasi pignē. Ne errares intelligēdo opus doctoris curiosi seu vani examinari & detrimentum pati repulsionis, ipsum autem doctorem impunem euadere ex eo q̄ dixerat ipse vero saluus erit, subiungit modum quo saluus erit, dicendo sic tamē quasi per ignem. Quod secundum planum suauēque literæ sensum significat pœnam aliquam purgatoriam post hanc vitam. Quod ex eo conuincitur q̄ loquitur de tempore illius diei quo manifestabitur cuiusque opus, dies enim ille post hanc vitam erit. & p tunc dicitur quod non solum opus examinabitur, sed quod persona operis non sustinentis ignem salua erit, sic tamen tanq̄ per ignem transiens ad salutem. q̄ sub proprietate verborum diceretur sic tamen vt purgetur, non curando q̄ genus pœnæ significetur per ignē. Ignis enim vt dictum est, rigorosum examen diuini iudicii in altera vita significat, ac per hoc extēditur ad significādum pœnam huiusmodi iudicio

- F** iudicio infligam. Sicut peccatum significat & ipsum peccatum & fomitem effectum peccati: & manus significat manum & literam manu factam. Dicant quod refutantes poenam significari, quid praeter ignem probantem opera (communem perfectis & imperfectis) intendit Paulus per ignem quo persona combusta operis salua erit. Iste enim salutis modus non est cōis vtriusque, sed proprius istis deficientibus in opere, proprius autem personis: ut textus dicit. Alioquin si ratione ignis probantis opera intelligitur ipse saluus erit, sic tamen quasi per ignem, etiam de primis dici potest quod salui erunt quasi per ignem: quoniam omnium opera igne probata describuntur. Quorsum ergo Paulus inter opera & personas tam subtiliter distinxit? quorsum ignem non ad personas sed opera tantum priorum applicauit. in aliis autem ignem & operibus & personis cum diuersis effectibus applicauit? nam describit ignem afficere detrimento opera horum, ipsos autem saluare. & haec omnia in illa die qua manifestum fiet cuiusque opus quale sit. Fateamur ergo ex hac vltima particula haberi aliquam in altera vita poenam purgatoriam qualiscunque illa sit. *Nescitis quia.* pro, quod, *templum dei estis.* Aduerte erudite lector Paulum tractando diuersitatem ministrorum trifariam distinxisse. nam prius sub metaphora agrorum bonos tantum distinxit, & unicuique iuxta suum laborem mercedem. Deinde sub metaphora aedificatorum distinxit inter bonos & deficientes a bono: curiosos. scilicet & vanos. attribuendo bonis opera manentia in igne: deficientibus autem opera quae in igne comburuntur. Et in utroque genere gradus distinxit. bonorum quidem per aurum argentum & lapides preciosos: deficientium autem per lignum foenum & stipulam. Vtrunque autem genus ternario distinxit numero, ut vtriusque diuersos gradus intelligeres. Modo autem quia eadem est scientia contrariorum. tertia videtur distinctione. scilicet inter ministros bonos & malos. non dico deficientes sed malos: corruptiuos scilicet aedificii spiritualis. Et ad hoc declarandum descendit ab aedificio ad speciem aedificii. Superius enim dixerat dei aedificatio estis: modo in specie explicat, nescitis quod templum dei estis. non estis aedificium prophanum sed sacrum, sed templum dei. *Et spiritus dei habitat in uobis?* Declarat quod sunt templum dei ex hoc quod spiritus dei habitat in illis. Et non dicit hospitatur sed habitat, ad significandum quod per modum habitantis spiritus sanctus est in ecclesia fidelium: utens scilicet animis eorum ad usus spirituales, sicut habitans in domo utitur ea ad proprios usus. Et dicit hoc, quia cōis confessio est quod in templo dei habitat deus. *Siquis autem templum dei uiolauerit.* pro, corruerit, disperdet. pro, corrumpet, illum deus. Ecce ministri mali: propter quos tractat de fidelibus ut templo. corrumpere enim actio pessima est, & velut poenam talionis describit Paulus: ut sicut fecit fiat ei, ut sicut minister corrumpit templum ita deus corrumpat illum. Corruptum autem prauum ministerium templum dei doctrina & exemplo contrariis fidei, vitae aut moribus christianis. *Templum enim dei sanctum est quod estis uos.*
- I**usta poena probatur ex hoc quod corrumpunt rem sanctam: multo ergo magis merentur ipsi non sancti corrumpi seu destrui. Appellatur autem fideles sancti, quia mundi a deo creati per baptismum sunt. Et est sermo de fidelibus fide formata hi enim soli sunt templum in quo habitat spiritus sanctus. *Nemo uos.* pro, seipsum, seducat. Distinctis trifariam ministris. conuertit sermonem ad instructionem ministrorum in quibus gloriabantur Corinthii. & de illis dicit nemo seipsum fallat, sub specie boni errando. *Siquis uidetur inter uos sapiens esse in hoc seculo.* Ecce materia in qua monet huiusmodi primates non decipere seipsos, scilicet in materia sapientiae. *Stultus fiat ut sit sapiens.* Et est sensus quod sapientes mundana sapientia caueant a metiendo ea quae sunt diuinitus reuelata secundum regulas humanae rationis. sed quantum ad huiusmodi reuelata exhibeant seipsos stultos: hoc est sine ratione humanae sapientiae, ad hoc ut fiant sapientes secundum rationes diuinas. Et rationem subdit. *Sapientia enim huius mundi stultitia est apud deum.* hoc est rationibus caret apud deum quatenus est author supernaturalium. Stultum est enim quod sine ratione est. *Scriptum est enim.* Probat quod dixit autoritate scripturae. & primo autoritate sumpta ex iob. v. ca. *Comprehendā.* pro, qui comprehendit, *sapientes in astutia eorum.* Extendentes enim sapientiam humanam ad metiendum mysteria fidei, comprehenduntur a deo in sua astutia, qua callide decipiant mundum extensione humanarum rationum ad diuina. Et iterum. Afferatur alia autoritas ex Psal. *Domini nouit cogitationes sapientum quoniam.* pro, quod, *uanae sunt.* Et est sermo de cogitationibus sapientum extensis ad metiendum diuina. Sunt enim manifeste vanae: utpote omnino inutiles.

NEMO itaque gloriatur in hominibus. Instructis ministris, redit ad instruendum populum de gloriatione in ministris: inhibendo vniuersaliter ut non gloriatur in hominibus quibuscunque.

quibuscunq; Et rōnem subdit declarando alteram particulam propositam, scilicet per quos credidistis. vtrūque enim simul exequitur. *Omnia enim uestra sunt.* Ratio quare nullus debet gloriari ī hoībus, redditur quia oīa sunt eorum: hoc est ordinata ad uestram vtilitatem. nullus enim rōnabiliter gloriatur de iis quę sunt propter ipsum. Qualiter autem oīa sint eorum, iā tetigerat dicendo per quos credidistis. *Siue Paulus siue Apollos, siue Cephas.* Et in his comprehendit oēs Christi ministros. *Siue mundus.* vniuersitas creaturarum, quę proculdubio est propter electos. *Siue uita, siue mors.* Vtraque enim seruit electis. *Siue presentia siue futura.* in alia vita. *Omnia enim uestra sunt.* Superfluit enim. Colligit siquidem singula enumerata complendo sententiam inchoatam ī de, siue Paulus. *Vos autem christi.* Omnia sunt propter vos, vos autem estis Christi vt domini ac capitis. *Christus autem dei.* Et est sermo de Christo secundum quod homo. sic enim est dei vt domini & capitis.

CAPVT

IIII.

Sic nos existimet homo: Magis quadrat vt legatur cōstimet. dictio enim Græca vtrūq; significat. Postq̃ Paulus profecutus est reliquas duas particulas propositas (.i. vnicuique sicut dominus dedit, & per quos credidistis) modo exequitur reliquam, scilicet nisi ministri, inchoando a reputatione qua debent haberi. Sic inquit nos, apostolos, pastores & doctores, cōstimet homo. Vt ministros christi. non vt principes, non vt dominos sed vt ministros, non cuiuscunque domini sed christi. Et dispensatores ministeriorum. pro, mysteriorum dei. dispensatores arcanorum dei: qualia sunt reuelata in sacra scriptura. hoc enim præcipuum est officium apostolorum & successorum. dispensare siquidem cibum animarum prout cuique expedit, hoc est quod superius dixerat, misit me christus euangelizare. Et hoc officium dispensationem nominat: quia iuxta domini sententiam seruus constitutus super familiam ad hoc debet esse prudens vt det illis tritici mensuram in tempore. Et in hoc Paulus confutat ministros christi dispensatores sapientiæ humanę aut aliorū vanorum: quemadmodum per hoc quod dicit ministros christi confutat illos qui prædicando aut docendo sunt ministri sui ipsorum non christi. Hic iam queritur inter dispensatores, p, quod autem reliquum requiritur in dispensatoribus est. Sensus clarus est ex subiunctis. Vt fidelis quis inueniatur. Hoc est illud reliquum quid requiritur in officio, in executione dispensatorum, scilicet vt inueniatur fidelis: hoc est absque fallacia dispensans. fidelis enim est qui non fallit, sed exequitur iussa prout iussa sunt. *Mihi autem pro minimo est.* Circa hanc conditionem requisitam ad dispensatores instruit consequenter Paulus tam ipsos dispensatores q̃ eos quibus dispensatur. Et dispensatores quidem instruit quemadmodum superius in reliquis fecit exhibendo seipsum spectaculum. Et propterea seipsum describit qualiter se habet circa hoc quod cōstimetur dispensator fidelis. Et prima eius conditio est, pro minimo habere hoīm iudicia de seipso. Non dicit pro nihilo est, sed pro minimo est: vt intelligamus q̃ etsi humana iudicia de nobis magnificare non debemus, non tamen pro nihilo habere: sed medium amplectendo aliquantuli cōstimare ea. Vt a vobis iudicet. pro, diiudicet, aut ab humano die. Minimi pendit nō solum Corinthiorum iudicia, sed quoruncunque hoīm. humanus enim dies, humana cognitio seu claritas appellatur, sed neq; me ipsum iudico. pro, diiudico. Hæc est secunda conditio satis clara. *Nihil enim mihi cōscius sum.* sed nō in hoc iustificatus sum. Occurrit tacite q̃stioni cur te ipsum non iudicas fidem dispensatorem, quum cognoscas de teipso fideliterne an infideliter dispenses. Occurrit inquam: quia conscientia non accusans me coram me, non sufficit ad iustificationē mei. Ego enim nihil mihi cōscius sum infidelis dispensationis, sed non in hoc, non in hac conscientia, iustificatus sum in veritate. & ideo non iudico me ipsum. *Qui autem iudicat me. dñs est.* iudicia vestra minimi pendo: iudicio meo non vtor: reliquum ergo est vt diuino referuer iudicio. Hæc est forma dispensatorum circa iudicium ipsorummet. Itaq; nolite ante tempus iudicare. p, itaque ne ante tempus quicq̃ iudicetis. Instruit ab exemplo suo dispensatoribus, instruit populum inhibendo eis iudicium huiusmodi occultorum: quis scilicet est fidus christi minister & dispensator, & quis non. seu quis est magis christi minister, & quis minus. Et hic sensus magis videtur literalis. Vtroque tamen sensu sermo est de cōditionibus animi: quoniam exteriora possunt libere iudicari. & hoc significatur in textu, dicendo ante tempus. Tempus enim iudicandi non est ante certam noticiam. Quantum autem duret hoc tempus subiungit. *Quoadusque ueniat dominus.* proculdubio ad iudicium vniuersale.

Qui

F *Qui & illuminabit abscondita tenebrarum.* hoc est clara reddet quęcunq; fuerunt occulta hoibus, tanq̃ in tenebris abscondita, exteriora facta. Et *manifestabit consilia cordium.* Tam opera exteriora latentia q̃ interiora cordium palam producet coram vniuerso: & tunc erit tempus notitię geſtorum quę modo latent. Et tunc laus erit unicuique a deo, non à iudicio humano, sed à diuino iudicio vnusquisq; minister secundum opera sua laudabitur plus vel minus, propter varia eni iudicia quę Corinthii faciebant de ministris preponendo hunc illi, attulit hæc apostolus. Et propterea tanquam omnes sint boni dicit, & tunc erit unicuique laus à deo.

Acc autem fr̃es transfigurauit in meipsum & Apollo. Manifestat hic Paulus Corinthios nos fuisse

H se diuifos propter ipsum Paulum, Apollo & Petrũ: sed propter alios p̃ceptores quorum nomina tacet, & loco ipſorum noiauit seipsum & Apollo rōne superius dicta, q̃

subiungit dicendo. *Propter uos ut in uobis.* pro, nobis, *discatis.* ecce ratio quare nos bonos p̃cepto-

G res nominauit, vt in nobis spectatis disceretis tria subiuncta.

Ne supra quam scriptum est. pro, non supra id quod scriptum est, sentire. Hoc est primum à vobis discendum spectatis nobis à conditionibus nostris, & pertinet ad intellectum. s. non sentire supra id quod scriptum est, supra id quod traditum est in sacris libris. propterea enim toties reprehendit sapientię mundanę vsum, Insinuat nanq; hinc q̃ p̃ceptores illi innitebantur sapientię humanę: Paulus autem vult ipſos esse contentos doctrina sacre scripturę, quę admodum ipse & alii Apostoli docebant. *Vnus aduersus alterum inflatur pro alio.* In Gręco habentur duę sententię. legitur enim sic. Vt non vnus, pro, vno, ne inflamini aduersus alterum. Vbi duo discenda subiungit. Alterum est vt vnus pro vno non certet, & in hoc prohibet scissiones: secundum quas vnus certabat pro vno p̃ceptore, & alius pro alio. Alterum est ne inflamini aduersus alterum, & in hoc prohibetur vana gloriatio, non pura sed aduersus alterum, non so-

H lum enim scindebantur diuersis p̃ceptoribus, sed vna secta gloriabatur aduersus alteram, se exaltando & alteram deprimendo. Hęc tria sunt ob quę discenda in ipſis apostolis Paulus se & apostolos quasi spectaculum fecit. non enim docebant nisi sacras scripturas, nec vlla erat inter eos scissura, nulla erat inflatio vnus aduersus alterum. *Quis enim te discernit.* p, diiudicat? More suo postquam proposuit, exequitur proposita. Et inchoat ab vltimis. s. schismate & inflatione. Et primo monstrat inconueniens quod nascitur ex hmōi scissura: dicendo quis enim te diiudicat. Demonstrat autem pronomen te, quemlibet p̃ceptorum qui erant capita scissionum & inflationum: vt contextus subiunctorum insinuat. ¶ Et dicit quis enim te diiudicat? quasi dicat nullus, nullum relinquis iudicem scindendo: quoniam omnes efficimini partes. Primum ergo inconueniens est quod priuaris ecclesiam iudice. ¶ *Quid autē habes q̃ nō accepisti?* Directe aduersus doctores inflatos dicit arguendo de abusu donorum quę in veritate habebant. *Si autem accepisti quid gloriaris quasi non acceperis?* Dicit tanquam non acceperis reddēdo rōnem eius quod dixerat, quid gloriaris. Et intendit quod ideo est peccatum gloriari de bonis quę quis habet, quia ipsa gloriatio p̃ se fert tanquam non acceperit. Quum enim quis gloriatur se sapientem, in hoc ipſo quod gloriatur, tanquam propria vritur sapientia, & quamuis nec affectu nec verbo sentiat se non accepisse sapientiam à deo, facto tamen gloriationis tanquam non acceperit vsurpat sibi gloriam: dum gloriā illam nō refert in authorē, dum nō q̃rit gloriam relatiue ad deum sicut habet in veritate sapientiam relatiue ad deum. *Iam saturati estis.* Arguit eosdem doctores de bonis quę non habebant, & tamen tanquam illa haberēt se gerebant. Et quantum textus insinuat arguit eos de vsurpata excellentia bonorũ.

K Verbi gratia erant sapiētes, & tamē gerebant se tanquam excellenter sapientes. & sic de similibus donis. Vnde prius reprehendit eos de gloriatione secundum id quod habebant: mō autem de vsurpata excellentia habitorũ. Et alloquitur eos ironice, tres excellentias irridendo. prima est iam saturati estis, vsq; ad satietatem repleti sapiētia & reliquis donis. *Iam diuites facti estis.* Ecce secunda: in qua tanta exuberantia bonorum describitur vt sint ad effundendum aliis diuites. *Sine nobis regnatis.* pro, regnastis. Tertia irridetur excellentia p̃sidentię & regiminis sine apostolis. Et in hoc significatur q̃ velut regnabant in populo christiano absque dependentia ab apostolis. Et *utinam regnetis.* pro, regnauissetis. Adiungit ironię veritatem proprii desiderii circa excellentiam illorum doctorum: manifestando quod desiderat vt in veritate regnassent, hoc est p̃fuisſent regimini populi. Vt & nos uobiscum regnemus. hoc est quia hic esset fructus regni vestrī si fuisset in veritate q̃ corregnaremus. essemus enim concordēs in p̃sido & regendo. Ac si apertius dixisset. non inest nobis desiderium excludendi vos à verō

regimine

regimine, sicut vos sine nobis existimatis regnare: sed libenter vellemus vos recte præsidere & regere vt conueniremus vobiscum. *Puto enim.* Prosequitur primo propositam particulam, vt in nobis discatis. Et prosequitur ironiam. Ironico siquidem sermone dicit se putare quod sequitur. *Quod deus nos apostolos nouissimos ostendit.* hoc est ostendit postremos hominum. postremos autem non ordine temporis sed precii & æstimationis: quum tamen secundum veritatē deus ostenderit apostolos primos hominum. *Tanquam morti destinatos.* pro, deputatos. Explicat quod dixerat nouissimos tanquam homines addictos neci: hoc est tanquam homines ad nihil viles nisi ad hoc vt necentur, vel tanquam damnatos ad mortem. Et apposituit hanc ironiam, tum quia dixerat sine nobis regnastis, subiungit enim ironice quod merito sine nobis quia deus ostendit nos postremus hominum tanquam morti deputatos, tum ad inchoandā aliā subiungendam ironiam, nos stulti & c. *Qui spectaculum facti sumus mundo.* Non est sermo ironic⁹ iste, sed verus ac proprius fundans tam præcedentia quam sequentia. Ex hoc enim q̄ spectaculum facti sumus, opinio confurgit iudæorum & gentilium quam paulus ironice assumpsit q̄ deus apostolos ostenderit nouissimos tanquam morti deputatos. Ex hoc rursus q̄ spectaculum facti sumus, confurgit opinio subsequentiū, scilicet q̄ nos stulti & c. Facti sunt apostoli spectaculum, dum ad spectandum passiones & cruciatus eorum concurrebatur. Mundo, non vni ciuitati aut regioni, non denique orbi terrarum sed mundo, vniuersas cōprehēdēdi creaturas spectare valentes. *Et angelis.* Exponit utrāq; partem mūdi spectatricem: inchoans ab angelis. Sub quibus comprehenduntur tam boni angeli spectantes pro eis, quam mali spectantes contra eos. *Et hominibus.* Similiter tā bonis q̄ malis. hęc est enim altera potētiū spectare pars. ¶ *Nos stulti propter christum.* Aduerte q̄ quia paulus nullum apponit verbū assuet⁹ hebreo sermoni, substantiuum verbum subintelligit. & est sensus, nos sumus stulti propter christum. Ironicum siquidem esse hunc sermonem, testantur cōtraria affirmata in illis doctoribus. s. vos autē prudentes, vos autē fortes & c. Cōstat enim ironice hęc affirmata: & idē verbū subintelligendum esse vtrobiq;. Est itaq; sensus q̄ quia spectaculum facti sumus mundo patiēdo, ideo differimus ā vobis doctoribus inflatis, nos enim (ironice loquēdo) sumus stulti ppter christū, stulte patimur ppter christum. *Vos autem prudentes in christo.* supple estis, quum in veritate sit totum oppositum, et pronomen vos, demonstrat doctores qui non sunt spectaculum mundo. Et appellat prudentes in christo, tanquam sic predicantes christum vt non patiantur. et hęc quo ad intellectum; quo ad vires vero subiungit etiam ironice. *Nos infirmi.* subaudi sumus propter christum: vt pote non resistentes. ¶ *Vos autem fortes.* subaudi in christo estis, quum etiam sit totum oppositum, et consistit hęc fortitudo non insulando, sed in resistendo aut aggrediendo si qui impugnant. *Vos nobiles.* pro, gloriosi subaudi estis in christo. est enim similis ironia. *Nos autem ignobiles.* pro, inhonorati quum etiam totum sit contrarium: iuxta illud, nimis honorati sunt amici tui deus, et hic finitur tertius & vltimus sermo ironicus, deinceps abque figura proprio sermone persequitur: exponendo actiones & passiones proprias in veritate, quibus differunt ipsi apostoli ā doctoribus corinthiorum in quibus gloriantur. *Vsq; in hanc horam.* ¶ *Non acciderunt hęc subiungenda vno certo mense, aut vno olim anno, sed crebro vsque in hanc horam.* Et *esuriimus & sitimus.* quo ad alimenta. *Et nudi sumus.* quo ad vestes. *Et colaphis cædimur.* quo ad ludibrium. *Et in stabiles sumus.* quo ad locum habitandi. *Et laboramus,* operantes manibus nostris, quo ad modum acquirendi vestrum. *Maledicimur.* ore. *Et benedicimur.* bonitate ac benignitate tum affectus tum sermonis. ¶ *Persecutionem patimur.* factis, et *sustinemus.* patienter, *Blasphemamur.* inimici dei dicimur, habebantur enim magi & sacrilegi, et *obsecramus.* sacris orationibus vtimur, non magicis artibus. ¶ *Tanquam purgamenta huius mūdi.* Superfluit huius. *Facti sumus omnium peripisma usque adhuc.* Peripisma Græca dictio est: & si in Latina relinquenda erat, scribenda & proferenda in vltima syllaba per e productum peripisma. Dicitur autem significare multarum rerum immundiciam: puta rubiginem ferri, scoriā argenti, lutum calceorum, & idgenus multa quodanmodum excrementa. Nec desunt dicentes apud Græcos solitum transferri hoc vocabulum ad significandū obnoxium iugibus malis. Inquit itaque paulus quodammodū summando vniuersam ignominiam quam patiuntur Apostoli, quod vsque ad hanc diem facti sumus peripisma non aliquorum sed omnium tanquam purgamenta mundi tanquā simus impuritates & immundicię omnium quibus purgandus est mundus. Dicebant enim inimici fidēi christianę quod christi discipuli inficiebant mundum, & propterea exterminandos esse: & tanquam purgamenta eiiciendos de mundo, & non de hac vel illa ciuitate.

ON ut confundam uos hæc scribo. Quia hæc omnia spectata in ipsis apostolis redundabant
F **N** in verecundiam habitantium, immo ingratorum tot malis quæ patiebantur apostoli
 pro electis, ideo manifestat quod non ea intentione hæc scribitur pudore suffundat eos.
 Sed ut filios meos charissimos. pro, delectos, moneo. Intentio mea tendit per hæc ad monendum vos
 paterne. Nam si decem milia pedagogorum habeatis in christo. Numerus finitus pro infinito ponitur: &
 metaphora paruulorum utitur, dicendo eos habere pedagogos velut duces & instructores
 paruulorum in via christi. Sed non multos patres. Pedagogus mercenarius est: pater naturali amore
 ad filios se habet. Nam in christo iesu per euangelium ego uos genui. Probat se patrem in christo, & illos
 filios. Et proprie dicit genui, pro quanto velut substantiale esse contulit: dum primus fuit apud
 eos prædicator fidei christi. fides enim est velut esse substantiale in christiano: sicut & supe-
 rius dictum est fundamentum respectu reliquarum virtutum. Rogo pro adhortor, ergo uos.
 Conclusionem infert ex supradictis. Imitatores mei estote. pro, efficiamini, sicut & ego christi. Super-
G fluunt hæc quatuor dictiones. Conclusio exhortatoria est ut ipsum imitentur, non illos præ-
 ceptores in quibus gloriantur.

Ideo nisi ad uos timotheum qui est filius meus charissimus. pro, dilectus, & fidelis in domino: qui uos commone-
 faciat uias meas quæ sunt in christo iesu, sicut ubique in omni ecclesia doceo. Sententia est clara.

Tanquam non uenturus sim ad uos sic inflati sunt quidam. superfluit sic. Veniam autem ad uos cito si dominus
 uoluerit: & cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt sed uirtutem. non enim in sermone est regnum dei, sed in
 uirtute. Sententia est clara. veruntamen ubi dicitur sed uirtutem, & similiter quum subiungi-
 tur in uirtute, utrobique est sermo non de uirtute ut distinguitur contra vitium sed de pote-
 state seu potentia. hanc enim dictio Græca sonat. Et intendit manifestare differentiam inter
 se & illos præceptores inflatos. quod illi solo sermone, ipse uero sermone & potestate miracu-
 lorum docet: & quod regnum celorum euangelizatum non firmatur in sermone sed in po-
H testate miraculorum. Sermo enim communis est omnibus doctoribus, sed potentia miracu-
 lorum propria est euangelio regni celorum.

Quid uultis? in uirga ueniam ad uos an in charitate & spiritu mansuetudinis? Particula hæc continuatiua est
 sequentis materiæ cum præcedentibus. iam enim inchoauerat necessitatem aduentus sui ad
 compendendum inflatos: & nunc subiungit modum ueniendi tum ut ante suum aduentum emāderet
 se inflati. tum propter crimen ad quod transit corrigendum. Dat itaque eis optionem: utrum ma-
 lint usum virge, hoc est castigationem & punitionem perseverando in delictis, an usum dilectio-
 nis & mansuetudinis. emendando enim se ipsos ante ipsius aduentum redderant se ipsos materiā
 dilectionis & mansuetudinis. diliguntur siquidem boni, & mansuetudine utimur erga poenitentes.

CAPVT V.

Immo auditur inter uos fornicatio. Non vago rumore sed penitus audiri dicit.
 Fornicationis autem nomine ut genere utitur ad adulterium, incestum &
 huiusmodi. Vnde & subdit spem **E**t talis fornicatio, qualis nec inter gen-
O tes. Deest, nominatur. Exaggerando grauitatem criminis, non dicit qualis
 nec inter gentes est, sed qualis neci inter gentes nominatur. Ita ut uxorem pa-
 tris sui aliquis habeat. Superfluit ita. ecce crimen. Non dicit ut matrem, sed ut
 vxorem patris: ut intelligamus quod de nouerca loquitur, nec dicit ut relictam
 patris sed ut vxorem patris: ut intelligamus incestum simul & adulterium in eodem crimine.
Et uos inflati estis. Inflatio respiciens hoc crimen, inflatio inculpabilitatis est. Alii enim Corin-
 thii Christiani videntes tantum scelus inter se ipsos non solum excusabant se, sed etiam iacta-
 bant se inculpabiles: sicut vere culpa carebant commissi criminis. Et non magis luctum habuistis. de
Ruina fratris. Ut tollatur de medio uestrum. hoc est ut eiiceretur ex uestra conuersatione, ut eiiceretur
 ab ecclesia. qui hoc opus fecit. Hic est effectus propter quem debuissent ingemiscere. ego quidem. Ha-
 ctenus proposuit crimen incestus & adulterii simul cum commissis & omissis quo ad hoc ab
 ipsis Corinthiis: modo more suo per partes tractat proposita, incipiens ab ultimo scilicet tol-
 lere ex medio eorum virum illum scelestum. Inchoat autem explicando quod ipse supplet id in-
 quo Corinthii defecerunt: immo quod ipse inchoat eiectionem illius exequendam à Corin-
 thiis, ne videatur præcipere eis odiosum officium, seipsum eximendo ab huiusmodi exosis officiis.
 Primis itaque ipse Paulus eiectionem illius inchoat dictando sententiam. Absens corpore, presens autem
 spiritu. hoc est affectu & sollicitudine iudicare enim presentis est officium. Iam iudicavi. hoc est
 iam ius dixi decernendo sententiam. Ut presens. non ut absens. cum qui sic. Deest. hoc operatus
 est. Quid

est. Quid autem decreuerit subiungit. *In nomine domini nostri Iesu christi congregatis uobis & meo spiritu.* Vbi inquit iesus fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, in medio eorū sum. Et propterea paulus in nomine iesu christi congregari corinthios & suum spiritum disponit: hoc est ut corinthii, cōgregati sint corporaliter, & sollicitudo atque affectus pauli habeatur ibi præsens. Cum uirtute domini Iesu tradere huiusmodi hominem Satanæ. Superfluit hominem: quamuis subintelligatur. Duo disponit paulus: modum scilicet pronunciandæ sententiæ quam decreuit scilicet congregatis uobis & c. & punitionem decretam scilicet tradere illum Satanæ. declarando quæ potestate fiet ista puni-
tio scilicet cum potestate domini iesu. Significat enim per hæc paulus corinthiis quod ipse decreuit ut corinthiis pauli sollicitudine congregatis tanquam præsens esset paulus, tradatur Satanæ huiusmodi homo potestate domini iesu. Et non significat quod ipse iam tradiderit huiusmodi hominem Satanæ. In cuius sensus testimonium non solum subiungit expurgate uetus fermentum, sed in calce capituli explicite mandat quod auferant illum malum hominem à semetipsis: quod non oporteret iuberi si iam paulus tradidisset ipsum Satanæ. Voluit autem præsentiā suā spiritualem interuenire in pronuntiatione sententiæ, ut confiderent corinthii affuturam potestatem domini iesu ad tradendum illum Satanæ. hæc enī potestas uidetur communicata nō omnibus sed apostolis. *In iteritum carnis.* Hic apparet punitionem hanc fuisse vexationem corporalem illius hominis usque ad mortem. nō tamen repentinam, sicut petrus Ananiam & Saphiram tradidit Satanæ. quoniam subiungitur. *Ut spiritus saluus sit in die domini iesu.* Ex hoc nanque quod puni-
tio illa ordinabatur ad salutem spiritus: intelligimus punitionem illam habuisse duas conditiones. altera est quod non repēte interemir. altera est quod fuit in solo corpore: ita quod non abstulit usum mentis. Vt cunque enim horum necessarium fuit ad hoc ut ille vexatus & moriturus resipisceret, & poenitens saluus fieret. Nō est bona gloriatio uestra. Reprehendit quod supra narrauit, & vos inflati estis. Simulque monet ad exequendum quod decreuit. Gloriatio inquit in qua gloriāmini quod non estis in culpa patratī criminis, non est bona, ecclesiæ. Et rationem subdit. *Nescitis quia.* pro, quod, modicum fermentum totam massam corrumpit. pro, fermentat. ideo non est bona gloriatio uestra, quia inde exponi periculo uniuersum corpus ecclesiæ, similitudo fermenti testatur. *Expurgate uetus fermentum.* Occasione sumpta ex similitudine fermenti monet ad faciendum quod prius facere debuerat: eicere scilicet illum ab ecclesia. expurgate inquit, hoc est purgādo eicite uetus fermentū, hoc est uetustatis mixtionē. Fornicarius enī ille mixtus aliis erat uelut fermentū uetustatis: hoc est defectus corruptionisq; morum. *Ut sitis noua conspersio.* eadem in græco dictio est interpretata prius massa, modo conspersio. clarius fuisset utrobique aut massam aut utrobique cōspersionem latine dicere. Mixta farina aque conspersio seu massa vocatur. Quæ si fermenti aliquid habeat nō est omnino noua. quantum enim habet fermenti. tantum habet rei ueteris. Si autem sine fermento sit, est omnino noua. et ad hanc alludens similitudinem dicit paulus eicite fermento esse nouem conspersionem. Res uero significata est non uita. *Sicut estis azimi.* græcam dictionem interpres aliquit. potuisset dicere sicut estis infermentati. et affert similitudinem à statu. et est sensus, ut sitis uitæ nouæ quemadmodum estis infermentati secundū statū quemadmodum estis in statu infermentatorū, hoc est in statu puritatis, sine mixtione cuiusq; criminis. per baptismū siquidem ponimur in statu puritatis. Verum ad figuram alludēdo, infermentatus status est, status christianorum, utpote continuam profitentiū celebritatē paschalem. quemadmodum Iudæorum infermentatus erat status tota hebdomada solēnitatis paschalis. Monet itaque ut uita consonet statui. et probat infirmitatū statum christianorum subiungendo. *etenim pascha nostrum.* Deest. pro, nobis, immolatus est Christus. Pascha inquit nostrum ad differētiā agni paschalis qui erat pasca iudæorum. Pasca autem p. ut ab Hebræo deriuatur transitum significat: prout autem a græco passionem importat. Et quoniam Hebræa figura inducitur, Hebræo sensu credemus paulum usum. Pascalis enim agnus in transitu domini percutientis primogenitos Aegyptiorum ad educendum populum israel ex Aegyptiaca seruitute immolatus est. Et ideo christus immolatus in cruce in transitu suo ex hoc mūdo ad patrem ad redimendum genus humanum ex seruitute diaboli, pasca nostrum, pro nobis immolatum dicitur. clare per hoc probens christianos esse in statu sine fermento, hoc est puritatis, quia tēpus est pascale quo nostrū pasca pro nobis immolatus est christus. adhuc enim sumus in transitu ex Aegypto ad celestem patriam nobis promissam, ad quā per hoc pascha immolatum redempti sumus deducendi. Itaque epulemur, pro, festum celebremus. Infert ex paschate immolato agendam celebritatem, alludens ad cærimonias ueteris testamenti. Non

F *in fermento ueteri neque in fermento malitiæ & nequitie.* hoc est non in admixtione vetustatis: id est defectus seu corruptionis vitæ & morum. Et in hoc tangitur communissima radix omnium malorum: per admixtionem autem malitiæ & nequitie tanguntur propinque causæ peccatorum, tanquam primi rami communis radices. Et malitia quidem communis est omnibus peccatis quæ ex proposito lædendi fiunt: nequitia autem proprie spectat ad peccata omissionis: sicut homo nequam proprie est homo inutilis, velut nihil valens. Quia tamen omissiones causantur ex luxu, nequitia vitium est comprehendens non solum omissiones sed carnalia peccata & alia huiusmodi vana, ex quibus homo redditur inutilis. Vnde sub his comprehendit paulus vniuersa peccata. *Sed in azimis synceritatis & ueritatis.* Fermentatis panibus opponuntur azimi, & admixtioni vitiorum opponitur puritas. synceritatis quidem in affectu, veritatis autem in intellectu: ut & affectus admixtionem reiiciat cuiusunque immunditiæ aut detrimenti, & intellectus admixtionem falsitatis, fallariæ & id genus reliquorum.

G *Crispi uobis in epistola.* Correctis corinthiis de gloriatione & omissione, monet eos qua-

S *liter de cetero cum criminosis se habere debent.* monet autem repetendo quod per aliam epistolam (quæ non habetur hodie) scripserat illis: ut explicet suum mandatum, & adiungat. *Ne commisceamini fornicariis.* Ecce quod scripsi ne commisceamini non solum peccando sed etiam conuersando. *Non utique, pro, & non omnino.* hoc est & non penitus, non totaliter. Est enim sensus quod scripsi vobis ne commisceamini & non omnino. Si dixisset ne commisceamini omnino, prohibuisset omnimodam conuersationem cum criminosis dicendo autem & non omnino, prohibuit conuersationem cum illis sed non omnimodam. Hæc fuit una conditio prioris mandati. Altera vero conditio subiungitur. *Fornicariis huius mundi.* hoc est scripsi de fornicariis in communi cuiusunque nationis, professionis, conditionis, non tantum patrie vestræ aut professionis christianæ, sed mundi: hoc est locutus sum de omnibus criminosis in genere. *Aut auaris aut rapacibus aut idolis seruientibus.* Non scripsi tantum de criminosis peccato carnis, sed de auaris auaritia (quæ est species iniustitiæ) fraudibus furtis & huiusmodi se exercente. Rapacitas autem violentiam superaddit. Et in his comprehenditur vniuersitas criminis. Sub peccatis carnalibus comprehenduntur omnia peccata in seipsum: sub auaritia autem & rapacitate, omnia peccata in proximum: sub idolatria vero omnia peccata in deum. *Alioquin debueratis de hoc mundo exisse,* pro, quoniam debetis utique ex mundo: exisse, ratio quare mandauit olim hoc fuit quoniam debetis utique ex mundo, ex affectibus mundanis, exisse non exire sed exisse. tunc cum fuistis baptizati. Hæc sunt quæ olim scripserat.

Nunc autem scripsit uobis in hac epistola. Non commisceri. Olim apposui & non omnino: nunc autem absolute dico non commisceri, tanquam tollens illam particulam non omnino.

¶ Si uis qui frater nominatur inter uos. Superfluit inter uos. loquitur enim de omnibus qui nominantur Christiani ubique terrarum, & non inter Corinthios tantum. Tunc enim quilibet Christianus nominabatur frater alius christiani: iuxta verbum christi, omnes vos fratres estis. Limitati id quod dixerat non commisceri, ad christianos: ubi olim dixerat in communi de fornicariis mundi, siue christianis siue christianis. *¶ Est fornicator aut auarus aut idolis seruientis: aut ebriosus aut maledicus aut rapax.* Vbi patet quod omnes criminosis christians comprehendit.

Cum huiusmodi nec cibum sumere. Ecce quod omnino prohibet commisceri huiusmodi: quod prius non prohibuerat omnino. Vbi considerandum est, dominis sententiam mitiorem esse, nam dominus dixit, si ecclesiam non audierit, sit tibi ut ethnicus. Paulus autem plus vitandum quam ethnicum censet. *Quid enim mihi de iis qui foris sunt iudicare?*

K Rationem reddit limitationis ad christianos, quia nihil ad me attinet iudicare non christianos. subtractio siquidem conuersationis in poenam criminis in dicitur. Et propterea Paulus distinguit inter christianos criminis, & non christianos criminis. Et christianos quidem tanquam subiectos suo iudicio punit mandando aliis ut cum eo non conuersentur. usque adeo ut nec simul comedant. non christianos autem tanquam foris (tanquam extra iurisdictionem suam) existentes non punit, quia non spectat ad eum iudicare illos. *Nonne de iis qui intus sunt uos iudicatis?* Manifestat discretionem quam fecit, ex communi usu iudicum. pronomen enim vos, demonstrat homines quum exercent officium iudicis. commune siquidem est omnibus iudicare eos qui comprehenduntur infra terminos sue iurisdictionis. Vel pronomen vos, demonstrat iudices in ecclesia corinthiorum, & ex usu eorum (quod iudicant tantum christianos) probat rationabilem esse discretionem quam fecit. *Nam eos qui foris sunt deus iudicabit.* Ne impunes putares aliqui non christianos, aut melioris conditionis quam christiani puniti per huiusmodi

huiusmodi excommunicationem, subiungit paulus quod seueriori relinquuntur iudicio nō christiani: quoniam deus illos iudicabit. horrendum siquidem est incidere in manus dei uiuentis. *Auferte malum ex uobis ipsis.* Concludendo redit ad mandandum corinthiis vt exequantur decretam sententiam, vt tollant illum fornicarium a consortio suo: hoc est vt excommunicent illum. Est enim masculini generis malum, quum dicitur auferte malum: vt textus Græcus manifestat. Et est (vt dictum est) sensus, auferte illum malum hominem.

CAPVT

VI.

AUDET aliquis uestrum habēs negocium aduersus alterum, iudicari apud iniquos, & nō apud sanctos? Inflat corinthiis in nouis doctoribus postquam obiecit paulus negligentiam excommunicationis. modo, consequenter obiicit audaciam recurrendi ad iudices prophanos aduersus christianos: vt vtrunque eos humiliet. Et dicendo audet, significat se de illis loqui qui actores erant in iudiciis: hoc est qui propria voluntate ad prophanos ibant iudices. Et hoc ad differentiam conuentorum. in quorum libertate non erat declinare a iudicibus. ¶ *An nescitis quoniam. pro, quod, sancti mundum iudicabunt?*

Manifestat quare reprehendit: quia scilicet derogat auctoritati sanctorum: quoniam sancti iudicabunt mundum, quoniam erunt iudices vniuersales. ac per hoc eorum auctoritati detrahitur, postponendo eos infidelibus iudicibus. Iudicabunt autem sancti mundum, tum comparative, tum vt assessores christi. Et si in uobis iudicabitur. pro, iudicatur, mundus. Hinc apparet quod de iudicio comparative loquitur. nam mundus in presenti iudicatur comparative in vita, constantia, fortitudine, patientia & aliis virtutibus ac meritis sanctorum: quod illi quum nō plus quā homines sint, tot virtutibus ac meritis fulgeant, & mundus non resipiscat. *Indigni estis qui de minimis iudicetis?* Interrogatiue legendū est. Interpreter sensum bene interpretatus est secundum tamen pauli verba legendum est. Indigni estis minimis foris? vt forum est locus iudicii. minimæ enim sedes iudicii sunt quæ sunt iudiciorum de his minimis: puta spectantibus ad victum seu ad facultates, de quibus sunt quotidianæ lites. *Nescis quoniam. pro, quod, angelos iudicabimus?* Auger auctoritatem sanctorum q̄ non solum homines mundanos sed etiam angelos iudicabunt. Quod intelligendum est de angelis apostatis. quos etiam comparative iudicabunt: quod ipsi in fragili corpore inter tot flagella, oppressiones & c. vicerint hostes, dæmones autem tam excellentis naturæ ruerint, quanto magis secularia. Et hic quoque interpreter sensum retulit. nec facile dictio græca in sua amplitudine potuit aliter interpretari. Significat enim spectantia vitam, ad victum, & ad facultates: quæ omnia comprehendit interpreter sub nomine secularium: hoc est spectantium ad sæculum cuiusque. Proprie enim dicendum forte fuisset, nedum pertinentia ad vsum vitæ. circa quæ versantur quotidianæ lites. *Secularia igitur iudicia si habueritis* Eadem dictiones repetuntur in Paulo. Et est sensus. pertinentium igitur ad vsum vitæ si habueritis fora: loca scilicet iudicii. Et dicit si habueritis, quia nollet illos habere: vt inferius subiungit. Reprehensis siquidem Corinthiis qđ vocarent in ius Christianos sub iudicibus infidelibus, instruit eos quid facere debent: incipiens a iudice quod si fora habent ant ratione huiusmodi litium. *Contemptibiles qui sunt in ecclesia hos constituite ad iudicandum.* In Paulo habetur, contemptos in ecclesia hos facite sedere. Et dicendo facite sedere, clare monstrat qđ de locis iudicii prelocutus est. Appellat autem contemptos in ecclesia eos qui quodammodo pro nihilo habentur in ecclesia. Et quorsum hos dicat constituendos iudices, exponit subiungendo. *Ad uerecondiam uestram dico.* Vt erubescatis dico huiusmodi despectos constituendos iudices. Et magis explicando subiungit, *Sic.* Rectius diceretur sicine. ¶ *Non est inter uos sapiens quisquā qui possit iudicare inter fratrem suum.* Hebræo forte more Paulus multitudinem fratrum singulari significat nomine, dicendo fratrem suum: hoc est multitudinem fratrum suorum. Monet itaque vt sapiens aliquis instituatur iudex multitudinis fratrum. ¶ *Sed frater cum fratre iudicio contendit.* In græco habetur iudicatur, vbi interpreter dicit iudicio contendit: & sensum expressit. Reprehendit tamen paulus perseuerantiam q̄ non solum attentabant sed prosequébantur litem vsque ad sententiam inclusiue. hoc enim significat, dicendo iudicatur. Et hoc apud infideles. Repetit exaggerando, vt explicet multiplex peccatum in hoc facto.

Iam quidē omnino delictū in uobis q̄ iudicia habetis inter uos. Hactenus reprehenderat q̄ ad prophanos iudices recurrabant, instruens qđ si iudicari vellent sapiens aliquis institueretur iudex Christianus modo reprehendit ipsas lites. Et dicit peccatū esse q̄ iudicia materialiter (hoc est lites materias iudiciorum) habetis. vel potius quod iudiciarias lites habetis. Quod caute paulus dicit: dū nō

Fait quod vtrique litigantes peccent, sed quod in eis est peccatum, hoc enim regulariter est verum: quoniam communiter lis oritur ex peccato, saltem vnius partis: & sic peccatum est in eis confuse loquendo de eis. Quod ideo oportet sic intelligere: quia contingit quandoque (quis forte raro) alteram partem litigare sine peccato vilo. *Quare non magis iniuriam accipitis?* Discerne prudens lector quod ubi prius dixit omnino interuenire peccatum in litigantibus, ambobus vel saltem altero modo ad inculpabiles dicit quare non magis iniuriam manifestam accipitis: hoc est patienter sustinetis. Et similiter. *Quare non magis fraudem patimini?* quo ad iniurias occultas. Lites enim aut propter iniuriam manifestam aut propter iniuriam occultam fiunt. Nec mandat quod potius iniuriam patiantur, quam litigent: sed raram insinuat fore causam quare non debeant potius sustinere iniuriam quam litigare. Quæ autem sint huiusmodi raritatis causæ, inferius subiunget, quum dicet, omnia mihi licent. ¶ *Sed vos iniuriam facitis.* Non solum peccatum in vobis est quod litigatis, sed peius quod vos iniuriam facitis manifestam. ¶ *Et fraudatis.* iniuria occulta. Et hoc fratribus. Exaggerat quod vtranque iniuriam inferrent fratribus: id est christianis qui debent magis amari. ¶ *Anescitis.* Duo proposuit, alterum quare non magis & c. alterum sed vos iniuriam facitis & c. Tractaturus vtrūq; incipit ab ultimo. Quod iniqui regnum dei non possidebunt? Quare autem hanc poenam explicauerit subiungit. ¶ *Nolite errare, p, ne erretis.* Ex his enim insinuari videtur quod aut error erat inter aliquos ibi: quod christiani omnes saluarentur, aut quod blandiebantur sibi ipsis christiani peccantes, quod tandem peruenirent ad regnum dei: vel (quod potius crediderim) præcauet paulus, ne ex peccatis ducantur in errorem promittentiam regnum dei christianis quamuis peccatoribus. Neque fornicari, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum dei possidebunt. Sententia clara est. Hic tamē est aduertendum quod ebriosos paulus excludit à regno dei: significans per hanc cōnumerationē peccare eos mortaliter, nullus enim christianus excludetur à regno dei nisi ppter peccatum mortale. ¶ *Et hæc aliquando quidē fuistis, p, & hæc aliqui fuistis.* Nō dicit absolute & hæc fuistis: sed dicit vage de quibusdā, sed hæc aliqui fuistis. Sed abluti estis, p baptismū à sordib⁹ peccatorū. Sed sanctificati estis. Multa enim abluuntur q̄ nō pfecte mundantur, & ppter ea ablutioni adiungit paulus sanctificationem, significantem quod nō solum abluti sunt, sed facti sunt mundi ab imunditia peccatorum. Sed iustificati estis, Tam ablutio quam sanctificatio abiicit terminum a quo: hoc est immunditiam peccati. Iustificatio autem terminum ad quem (hoc est iustitiam) inducit. Non solum estis abluti & sanctificati, sed estis facti iusti apud deum per infusam gratiam charitatis fidei ac spei æternæ. In nomine domini iesu, quantum ad inuocationem exteriorē in baptismo factam. ¶ *Et in spiritu dei nostri.* quantum ad internam causam spiritalis gratiæ. ¶ *Omnia mihi licent.* Tractat alterum prius propositum scilicet quare non magis iniuriam accipitis & c. explicando duas causas raræ excusationis. Licitum siquidem esse insinuat vexato defendere causam suam iudicialiter dicendo omnia mihi licent, verum raram esse rationabilem causam exequendi hoc licitum, manifestat ex hoc quod ratio contingit huiusmodi executio absque altero duorum accidentium quæ debent retrahere ab huiusmodi executione. Quum autem legis omnia mihi licent, memento distributionis accomodæ, omnia quæ nō sunt ex suo genere precepta nec prohibita, & nō omnia absolute mihi licent. Sed non omnia expediunt, pro, conducunt, subaudi ad vitam spiritus. Et hoc est primum accidens retractiuum vexari à litigando scilicet si litigare non est vtile ad vitam spiritus. Ea enim quæ non sunt vtilia ad vitam spiritualem, quamuis secundum se sint licita, omittenda censet. *Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestatem.* Aduerte circa literam erudire lector quod in græco vnum verbum habetur loco cuius interpres posuit redigar potestatem: & scio qd verbū illud derivatur à dictione interpretata licent. Itaque constat eiusdē esse significationis vtrāque dictionem, primitiuam & deriuatiuam: & cōsequenter recta interpretatio alteram dictionē debet mutare, aut potestatem aut, licent. Cogeor autem ex aduersatiua coniunctione sed, sentire qd nō est vertenda dictio licet, vt significet posse, dicendo omnia in mea sunt potestate, sed ego sub nullius redigar potestatem: quoniam minus quadrat aduersatiua cōiunctio. Dicenti enī omnia in mea sunt potestate, non congruit subiungere, sed ego sub nullius redigar potestatem: immo subiungere debuisset, ideo ego sub nullius redigar potestatem. Accedit ad hæc qd græca dictio primitiua proprie significat licere: ac per hoc deriuatiua dictio significat pprie spectans ab licere. Quis p extensionem seu translationem pluries huiusmodi dictio pprie significans licentiā interpretata sit potestas, ea ratione quia qd, licet possumus. Amplectēdo igitur propriam

propriam significationem, & seruando congruitatē sermonis aduersarij, mutanda est dictio deriuatiua interpretata redigar potestatem, & interpretanda est aliquid spectans ad licētiam. Et legendum esset. Sed nō ego abvillo fiam licentiosus. Præpositio siquidem interpretata sub: non magis significat sub q̄ ab. Et est sensus. omnia non prohibita mihi licent, sed non propterea ego abvlla re, abvillo negotio, abvillo occurſu fiam licētiosus. Et hoc est alterum retrahitū vexati à litigando, si litigando fieret licentiosus: puta si propter litem religiosus fieret curialis seu uagus, & huiusmodi. Et hoc scdm accidēs est peius primo: quoniam primū cōsistit in negatione vtilitatis ad vitam spiritualem: hoc autem secundum in implicatione distrahitū, seu minus decentium. Hæc itaque duo vult paulus considerata esse ante executionē licitorū: & vbi nullū istorū accidit (quod nō frequens videtur) exequi potest homoq; licitū est.

scilicet pro, escæ, ventri, & venter escis: deus autem & hunc & hanc. p. & has, destruet. Inter peccata priu

E uantia à regno cælorum annumerauerat paulo superius fornicationem distinctā cōtra adulterium & alias species luxuriæ: & quoniam apud Gentiles simplex fornicatio non reputabatur peccatum, ideo paulus rationem intēdit reddere quare simplex fornicatio peccatum est excludens à regno dei. Et quoniam fundat rationē suam sup statū spirituale ad quem ordinati sumus (hic inchoatiue, & in futuro consummate) ideo incipit à differētia iter statum gratiæ & statum naturæ, inter statum spiritualem & statū animalē: vt opposita iuxta se posita magis elucescant. Et propterea à statu naturæ seu animali inchoat describēdo ipsum tam in præſenti vita q̄ in futura. Et quo ad præſentem quidem vitam describit dicendo escæ ventri & venter escis. quō ad futuram vero, quod deus destruet & ventrem & escas. Vſus v̄tris in hac vita decoctio escarum est: & econuerſo vſus escarum in ventre fit. Et propterea venter ordinatur suapte natura ad alimentum, & econuerſo alimentum ordinat ad ventrem tanq̄ proprium locum. Et in hoc consistit vita animalis, vt patet. In futura autē vita in qua resumptis corporibus homines erunt similes angelis, deus destruet ventrem (non quantum ad substantiam, sed quantum ad vſum decoctionis escarum) & destruet escas non solū quatenus escæ sunt, sed simpliciter. credimus enim mixta omnia ex quibus nutrimur destruenda. Ecce status animalis: vide spiritualem. *Corpus autem non fornicationi sed domino, & dominus corpori.* E regione ad id quod dixerat escæ v̄tri & venter escis dicit, corpus autē nō fornicationi sed domino & dominus corpori: ē regione vero ad id quod dixerat deus autem & hunc & has destruet, modo dicit. *¶ Deus vero & dominum suscitauit & nos suscitabit per uirtutem suam.* Hoc est potentiam suam. Et describitur status gratiæ seu status spiritualis, & in præſenti vita & in futura.

Et quo ad præſentem quidem vitā dicitq; corpus nō fornicationi sed domino & dominus corpori: hoc est corpus non ordinatur ad fornicandum sed ad domini gloriam, & dominus est ad vtilitatem corporis. Vbi aduerte prudens lector q; in statu animali nihil peccati narrauit sed tantum naturalia officia ventris & escarum: in statu quoque spiritus illa tantum quæ pertinent ad spiritualia officia affert. & propterea excludit ordinem corporis ad peccatum fornicationis: & affirmat ordinem corporis ad dominum & econuerſo, vt hinc intelligamus q; non loquitur de naturali ordine corporis ad actum generandi, sed de non ordine corporis ad peccatum fornicandi. Ordo enim corporis ad generandum spectat ad statum animale: sed quia non ab omnibus exercetur, sed ab omnibus exercetur vſus ventris & alimenti, ideo statum animale ab officio ventris & alimenti, & non ab officio generandi descripsit.

Quomodo autem hæc verificentur, sigilatim paulus declarat in textu more suo proposita exequens. Nescitis quoniam. pro, qd, corpora uestra membra sunt Christi? Declarat illam particulam corpus domino, explicando modum quo corpora nostra sunt ordinata ad dominum scilicet vt membra Christi, secundum id quod alibi dicit, multi vnum corpus sumus in Christo.

Ita quod Christus est sicut persona, & ecclesia est corpus eius, ac per nos membra eius.

Corpora ergo nostra ex vi status Christiani sunt ordinata vt sint membra Christi, & nisi ex parte nostra ponatur obex peccati sunt per baptismum mēbra Christi. Tollens ergo membra Christi faciā membra meretricis? Horrēdo declarat illā aduersatiuā nō fornicationi sed christo, declarās cōtrarietate inter corp⁹ domino & corp⁹ fornicationi. Et significāter dicit meretricis, vt intelligamus q; de simplici fornicatione tractat. Absit. Horrētis est. An nescitis. Duo intēdit paul⁹ declarare. alterū est quomodo mēbra fornicantis sunt membra meretricis, alterū quomodo nos sumus mēbra christi. Et inchoās à primo, dicit. Quoniam. pro, q; qui adberet meretrici, unū corpus efficitur. pro, est: erunt enī (inquid) duo in carne una. Verbū Adæ gene. ii. scriptū affert ad declarādū fornicātis & meretricis esse corpus vnū. Vbi aduerte q; quāuis Adam dixerit hæc verba de cōiugi-

F bus, paulus tamen extendit ad fornicantes ppter identitatem rationis. Non enim differunt nisi secundum quid & simpliciter. Cōiuges enim ponūt simpliciter corpora sua in cōmuni: fornicantes aut ponunt pro tunc corpora sua in communi. Sensus enim literalis (vt in euangelis declarauimus) est quod sicut alii ponentes facultates suas in cōi, sunt multi in vna facultate, & sic de similibus societatibus, ita coniuges ponunt carnes suas in communi. & ppterea dicuntur vna caro, pro indiuiso habentes carnes: sicut pro indiuiso existentibus facultatibus dicitur vna facultas. Et coniuges quidem habent hanc indiuisiōem non ad tempus: sed simpliciter, fornicantes autem pro tunc. & propterea paulus dixit etiam fornicantium esse carnem vnā. ¶ *Qui autem adhæret domino.* Declarat alterum ex similitudine primi. sicut communicantes carnes sunt vna caro, ita adhærens spiritu domino. *Vnus spiritus est.* scilicet ipsius adhærentis & domini. In quō declarat quomodo sumus membra christi scilicet nō vnione corporali, sed vnione spiritus. Vnus siquidem atque idem est spiritus meus, & meorum membrorum: & vnus proportionaliter est spiritus christi & spiritus adhærentium ei. Intelligere autem vnum quemadmodum diximus de vnitate carnis & de vnitate facultatis indiuisæ, adhærentes siquidem domino & dominus ponunt quodammodo spiritus in communi, vt tanquam pro indiuiso habeant spiritum communem vtrique: & sic vnus spiritus est adhærentis domino & domini. Quod in hac vita inchoatiue apparet in sanctis, conformantibus spiritum suum in omnibus deo, & deo faciente voluntatem timentium se. ¶ *Fugite fornicationem.* Declarat seorsum illam particulam corpus non fornicationi. Et significanter dicit fugite, tanquam insequentē & serpentem in non fugientes. Cum reliquis enim vitiis congressus haberi potest rationibus pugnando, cum vitiis autem carnalibus non est pugnandum: quoniam serpunt in cogitationes etiam contra illa. sed victoria per fugam habetur. fugiendo scilicet etiam cogitationes omnes talis generis. ¶ *Omne peccatum quodcunque fecerit homo.* hoc est omne genus humani peccati. *Extra corpus est.* hoc est extra iniuriam corporis est. Et significanter dicit peccatum, non dicit effectus peccati. Quod dicimus propter peccatum gulæ: quod non est in iniuriam corporis nisi ratione effectus nocentis corpori. *Qui aut fornicatur in corpus suum peccat.* iniuriā siquidem facit corpori suo pro indiuiso ponēdo illud cū corpore meretricis. dehonatur enī corpus: sicut si aliquis poneret p indiuiso rē mobilē cū re vili, iniuriā faceret rei nobili. ¶ *An nescitis quoniam.* pro, quod membra. pro, corpora, uestra. Declarat illam particulam, & dominus corpori. ¶ *Templum sunt spiritus sancti qui in uobis est.* quem habetis a deo. Ecce quomodo dominus corpori scilicet constituendo corpora nostra templum spiritus sancti non futuri sed existentis in nobis, non vndeunque sed ex dono dei. Per hoc enim declaratur quod dominus corpori adest maximo dono spiritus sancti, vtentis corporibus nostris vt templo: ad sacros scilicet vsus. ¶ *Et non estis uestri.* Accumulat dona quibus dominus corpori: simul reddens rationem cur merito spiritus sanctus vtitur nobis vt templo suo (hoc est ad vsus spirituales dicauit nos & corpora nostra) quia nos non sumus nostri, sed domini. Et ratio subditur. ¶ *Emitti enim estis precii magno.* Superfluit magno. Ecce simul ratio quare non sumus nostri sed domini qui emit nos, & donum precii pro redemptione nostra: vt vere videamus quod dominus corpori fundendo precium sanguinis sui pro redemptione nostra. *Glorificate & portate.* Superfluunt duæ dictiones, & portate. *Deum in corpore uestro.* Concludit Paulus declaratis omnibus propositis describentibus corporis statum spiritualem in præsenti vita, vt glorificent deum in corporibus suis quod fit seruando corpus mundum a peccatis carnalibus, & exhibēdo corpus ad obsequia spiritus. Desunt septem dictiones. Et in spiritu vestro quæ dei sunt. Quia corpora nostra declarauerat esse domino vinculo spiritus, ideo concludit vtrūque scilicet glorificate deū in corpore vestro, & in spiritu vestro quæ dei sunt. Spiritus enim noster non corpus, discernitū quæ dei sunt. & propterea mādāt quod in spiritu nostro glorificemus ea quæ dei sunt tanquā in cognoscente illa. tam extrinseca (vt creatio, redēptio, sapientia, prouidentia) quā intrinseca: vt virtutes vt dona spiritus sancti.

CAP V T

VII.

De quibus autem scripsistis mihi. Imperfecta est ratio, subaudiens respondebo. scripserant siquidem corinthii Paulo, nescio quas quæstiones de matrimonio. Bonum est homini mulieram non tangere. hoc est vxorem nō ducere. nec aduersatur Paulus verbo dei. Gene. 2. scripto, nō est bonum hominē esse solum: quoniā sententia illa loquitur de hominē secundū esse naturæ. nō est autem bonū in esse naturali hominem esse solum. quoniā tollit naturālē multiplicationem:

multiplicationē. Paulus verō loquitur de homine relato ad vitam spirituales: in qua bonū est non ducere vxorem. non nihil enim impeditur præstatur spirituali vitæ ex coniugio. **A** Propter fornicationem. pro, fornicationes, autem unusquisque suam uxorem habeat, & unaquæq; suum virum habeat. Non dicit propter generationem q̄ est primus finis coniugii, sed propter fornicatiōes vitandas, quod est bonum secundarium coniugii, quoniam non tractat de coniugio in esse naturali, sed (vt dictum est) in ordine ad vitam spiritus, cui longe magis aduersatur fornicatio q̄ coniugium. & propterea vt saluetur vita spiritualis dicit propter fornicationes autem vitandas contrahatur coniugium. Et dicit pluraliter fornicationes, ad comprehendendum omnes luxuriæ species. Vxori vir debitum, pro, debitam beneuolentiam, reddat: similiter autem & uxor viro. Postq̄ instruxit de contractu coniugii, instruit de vsu coniugii. Et honestissimo vtitur vocabulo, dicendo debitam beneuolentiam reddat: significando esse actum iustitiæ vsu coniugii. Mulier, pro, vxor, sui corporis potestatem non habet, sed vir: similiter autem & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. Rationē assignat debiti mutui inter coniuges & vtrobiq; legendum est nō mulier sed vxor. ¶ Nolite fraudare, pro, ne fraudetis. seu priuētis. Inuicem, hoc est ne subtrahatis debitum inuicem. Peccatum enim in iustitiā est negare coniugi debitum, siue fraude (fingendo aliquam excusationem) siue aperte negando. Et est ex suo genere peccatum mortale, sicut q̄libet in iustitiā. Nisi forte, p, q̄d, seu aliquantulum. Et consensu ad tempus. Ex hac exceptione apparet q̄ dictio Græca potius interpretatur priuētis q̄ fraudetis. exceptio enim hæc nō fit à fraude sed à mutua priuatiōe. Vt vacetis oratiōi. Desunt duæ dictiones. Legendū est. Vt uacētis ieiunio & orōni. Collige tres cōditiōes à Paulo appositæ vacationi ab vsu cōiugii. prima est ex cōsensu vtriusq;: secunda est ad tēpus breue: tertia est vt vacent ieiunio & orationi. Talis enim cōtinentia utilis est ad vitam spūalē. Et iterum reuertimini in idipsum, p, cōueniatis ad idē. Cōpleto illo breui tēpore iterum redeant ad vsu cōiugii. Et causam subdit. Ne tentet uos Satanas propter incōsuetudinem uestram. Sententia clara est. Hoc autē dico. Pronomen hoc nō arctatur ad vltimo dictum, sed comprehendit, scilicet & cōtractum cōiugii, & vsu eiusdem. Secundū indulgentiā. min' boni. **C** Non secundum imperium. quo imperantur necessario agenda. Volo autem, pro, enim, oēs uos, pro, oēs hoīes, esse sicut in eipsum. Hortantis est. & non electionē sed uelleitatem significat. Vellet enim si fieri posset oēs hoīes esse continentes sicut ipse erat: sicut de deo scribitur q̄ vult oēs hoīes saluos fieri. Et per hoc rōnem reddit quare dixit nō scdm imperium. Et aduerte q̄ hic est vnus textus ex quo à nonnullis argumentum sumitur q̄ Paulus habuerit vxorem. Arguunt enī q̄ loquens de vsu coniugii, quum dixisset hoc autē secundum indulgentiā & non secundū imperium dico, reddit rōnem. volo enim oēs hoīes esse sicut meipsum, coniugatum & abstinentem ab vsu coniugii. Sed argumentum non habet solidum fundamentum: q̄a pronome hoc, demonstrat totum quod dictum est de contractu & vsu coniugii: & vtrunq; dictum est secundum indulgentiam, non secundum imperium. Et ratio quadrat, quia vellem oēs hoīes esse sicut meipsum inconiugatum. **D** Et q̄ iste sit sensus literalis, nunc nunc verba Pauli testabuntur. Sed unusquisq; proprium donum habet ex deo. Quis ego vellem oēs homines esse inconiugatos, tamen scio non esse cōmune tantum donum omnibus, sed vnusquisque proprium donum habet ex deo. Alius quidem sic, alius autem sic. puta vnus habet donum castitatis coniugalis, alius castitatis virginæ, alius castitatis vidulis &c.

Ico autem. Haftenus Paulus docuit hoīes in genere modo incipit descendere ad singulas species, inchoans à viduis. Non nuptis, pro, inconiugatis. Non enim arctatur sermo ad fornicationem sexum. articulus enim græcus indicat q̄ viros alloquitur. Et uiduis. Omittit virgines, referuans speciali sermone, inferius habendo. Bonum est illis. Superius in communi dixerat bonū est homini. modo in specie dicit bonum est illis, expertis rem veneram. Si sic permanserint sicut & ego. bonum ad spirituales vitam est illis perseverare sine coniugio sicut & ego. Vbi mani fefeste paulus commemorat se inter inconiugatos: & comprobatur superioris literæ expositum sensum. non tamen ex hoc textu habetur quod Paulus fuerit virgo. **E** ¶ Quod si non se continent, nubant. melius, p, satius, est enim nubere q̄ vri. Nō de mulieribus tantum sed de vtroq; sexu dicuntur hæc: quanquam interps vsus est vocabulo proprio mulieribus scilicet nubere. Nec dicit Paulus melius esse (q̄ contineret tam nubere quam vri bonū esse) sed dicit satius est nubere quā vri igne concupiscētiæ sperantis hoīem incōtinentē: hoc est superari à cōcupiscentia. Si tamen legitur melius, non oportet admittere quod vtrunq; est bonum: sed cō-

F sueto loquendi more hoc dictū. dicimus enim melius est facere iacturā rerū q̄ personarū, & id genus innumerabilia, p̄spiciūque est neutrū esse bonū. *Is autē qui matrimonio iuncti sunt. postq̄ de cōtractu & vsu coniugii docuit: mō docet Corinthios de diuortiis.* Et primo alloquitur coniuges christianos ambos. *Præcipio nō ego sed dñs.* hoc est non promulgo ego hoc p̄ceptum, sed dominus promulgauit illud. Et primo quantum ad vxorē. *Vxorem a uiro non discedere.* Absolute loquendo. *Quod si discesserit. in aliquo casu rōnabili.* Manere inuictam. quo ad vsu coniugii: hoc est maneat tāquā innupta expers maritalis consortii. Aut uiro suo reconciliari. vt maneat nupta quo ad vsu cōiugii. Et *uir uxorem nō dimittat.* Vniuersa hæc sub p̄cepto domini cōtinētur. Tacet tamē hic paulus exceptionē quā adiecit dominus Mat. 19. *uir vxorē nō dimittat excepta fornicationis causa: quæ ibidem declarauimus.* Nam ceteris. pro, ceteris autem. scilicet coniugatis diſparis cultus. *Ego dico non dñs.* ego promulgo doctrinam hanc non dominus promulgauit illā. *Siquis frater uxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo. non dimittat illam.* Et *siqua mulier fidelis habet uirum infidelem, & hic consentit habitare cum illa. non dimittat uirum.* Sententia doctrine clara est. **G** aduerte qđ doctrina hæc non aduersatur doctrinæ & factō Esdræ. quum diuortia fecit iudeorum & alienigenarum: vt legitur in fine primi Esdræ. Casus enim ille diuersus est ab isto. nam in casu illo fideles contraxerant matrimonia cum infidelibus contra diuinam prohibitionem Deutero. 7. in casu autem isto ambo coniuges tempore cōtractus matrimonii erāt infideles, & postea alter effectus est fidelis: vt patet ex verbis textus. nam clare sonat consensum infidelis cum habito coniuge non cum habendo. subiungendo non dimittat illum. proculdubio prius habitum. *Sanctificatus est enim uir infidelis.* Rationem reddit dictæ doctrinæ: quia infidelis coniunx sanctificatur (hoc est purificatur, fit mundum) in coniuge fidele. *Per mulierem fidelem.* Superfluit fidelem, tam hic quam quum subiungitur per uirum fidelem: & p̄positio per utrobique est p̄positio in. Ita quod legendum est. In muliere: & *sanctificata est mulier infidelis in uiro.* Et dixit hoc tum ad tollendum timorem contagionis ne timeret fidelis cōiunx infici ex commercio cum infidelis, tum ad prouocandum affectum ad commanendum simul, ex hoc quod tanta est vis christianæ gratiæ in altero coniugum quod vincit immunditiam alterius, & mūdat alterum in quantum coniugem si consensus adest veriusque ad permanendum in coniugio. *Alioquin filij uestri immundi essent.* pro, sunt: nunc autem sancti sunt. Hinc apparet primo quod sanctitas hoc in loco pro munditia sumitur. ita quod sanctificari est mundū fieri, & esse sanctum, est esse mundum. Apparet autem clare ex eo quod dicitur alioquin immundi sunt. p̄ter hoc quod sanctitas propriæ significat munditiam. ¶ Apparet secundo de quali sanctitate seu munditia est sermo, scilicet de illa quæ euidenter inuenitur in filiis eorum. Vniuersa enim ratio fundatur in hoc, nunc autem sancti sunt. ad hoc enim tanquā euidenter patens resoluitur tota ratio. Constat autem quod in filiis istorum nulla inuenitur sanctitas gratiæ: quum non sit sermo de baptizatis filiis, sed de filiis. & breuiter discurrendo, nulla est alia euidentis sanctitas seu munditia in filiis nisi legalis. ¶ Ad cuius intellectum considerandum est qđ disparitas cultus absolute inter coniuges est quædam illegalitas, non solum referendo coniuges adinuicem sed etiam ad prolem. rationis enim ordo exposit conformitatem in coniugum inter se quemadmodum in nobilitate & moribus, ita & in religione: & redundat hmoi disparitas in disparem eruditionem proles. Et hinc oritur qđ absolute loquendo, filii parentum disparis cultus immundi sunt immunditia legali. sunt enim minus legitimi: vt pote variam trahentes à parentibus eruditionem ad quam ordinatur coniugium. Hanc illegalitatem dicit paulus tolli ex consensu infidelis ad commanendum cum fidele cōiuge. & ob abiectionem talis immunditiæ legalis dicitur sanctificatus infidelis in coniuge fidele. Et hoc ab affectu manifestat. alioquin scilicet si non sanctificatus esset, filii uestri immundi sunt, immunditia legali: constat autem quod nunc sancti sunt, hoc est mundi ab immunditia legali. ¶ Ratio autem quare fidelis coniunx mundificet infidelē non simpliciter sed quo ad cōiugiū à paulo nō aliter insinuat quā in cōsensu infidelis ad perseverandū cū cōiuge fidele. innuit enim per hoc qđ cōsensus talis quo nō horret christianā fidē, viræque spūalē in coniuge, efficit vt non abominaturus quoque sit christianā eruditionē in prole: ac per hoc quatenus coniunx sanctificatus est vtens coniugio cum fidele. *Quod si infidelis discedit.* postquam docuit quid agendum quum infidelis consentit, modo consequenter docet quid agendum si infidelis non vult perseverare in coniugio sed separatur. *Discedat. separetur.* ¶ Non enim seruituti subiectus est frater vel soror in eiusmodi. Hoc est in huiusmodi euentu non est seruituti coniugii subiectus frater vel soror:

foror: hoc est christianus seu christiana coniunx. In hoc sensu cōiter intelligit hęc Pauli verba ecclesia. hinc enim intelligit liberum esse tam christianum q̄ christianam coniugem si in fidelis coniunx separatur, ad contrahendum cum alio seu alia coniugium. ¶ Dico autē hoc: quia paulus non aperte explicat talem libertatem, sed negat subiectum esse seruituti in hmōi. Quę verba si exacte discutiantur, solum significant q̄ in hmōi discessibus seu separatiōibus infidelis à fideli (infidelis coniugis à fideli coniuge, infidelis filii à fideli patre, infidelis patris à fideli filio, infidelis filiæ à fideli matre & econuerso, & sic de aliis) nullus frater aut soror (hoc est nullus christianus aut christiana) est subiectus seruituti priori: puta qua filius tenetur patri & econuerso, qua filia tenetur matri & econuerso, qua vxor marito & econuerso. Sed hinc nō cōvincitur q̄ sit solum vinculum coniugale, sicut non soluitur vincula filiale aut paternum. ¶ Et si precise in materia coniugii intelliguntur, in promptu est literalis sensus q̄ in hmōi discessibus non est seruituti morem gerendi coniugi subiectus frater aut soror, christianus aut christiana cōiunx. Sed hinc nō habetur solutio coniugii: vt patet. Et non solum miror sed stupeo q̄ christo clare excipiente causam fornicationis, torrens doctorum nō admittit illā mariti libertatem: paulo autem non clare dicente interptata sit solutio coniugii ex causa alia ab explicata à christo & sola excepta. Qui tamen antiquo ecclesię vsu sensum cōmunem text⁹ huius firmatum credo, & textus capax est huius sensus cōis, ideo dicendum est q̄ dominus in euangelio non cōmunem vtriq; coniugi, sed marito propriam tradidit libertatis legē: vt text⁹ ipse manifeste dicit. pulus autem cōmunē vtriq; coniugi legē libertatis promulgat, auctoritate proculdubio diuina: qua sola separari potest quod Deus cōiunxit: iuxta verbum domini de coniugio. non christianorum sed ab initio mundi instituto. q̄ deus coniunxit, homo non separet. Et ppterca diuersę libertatis causę assignantur. à domino quidem causa propria marito: à paulo autem causa vtriq; coniugi cōis. Imparem enim dominus iudicat maritū & vxorem quo ad fornicationem: quia impar est secundum naturalem horrorem, & repugantiā ad certitudinem patris prolis. Infidelitas autem quę ad animam spectat, paris censetur iuris in vtroq; coniuge à paulo. Et hęc dicta sint ad satis faciendum q̄stioni de contrarietate doctrinę pauli ad doctrinam christi, Christus enim solam fornicationis causam excipit: paulus autem alteram docens causam, docet non esse solam fornicationis causam. paulus dico, vt cōmuniter exponitur: quia vt dictum est (& textus sonat) paulus non sonat solutionem cōiugii. In pace autem vocauit nos. pro, nos, Deus. Duo poterant obistere libero discessui infidelis coniugis. Alterum ex parte vinculi remanentis in christiano, & hoc exclusit dicendo. non enim seruituti &c. Alterū ex parte iuris q̄ habet christianus contra infidelem discedentem. & hoc modo excludit: dicendo q̄ in pace vocauit nos deus. Ac si apertius dixisset. nolite litigare cōtra discedentē petendo ius vestrū, sed si discedit discedat: quia deus vocauit nos ad litigandum sed ad pacem. Vnde. p, qd, enim scis mulier si iurum saluum facies. proposuerat simplicem conclusionem q̄ si infidelis consentit non dimittatur, modo reddit rōnem quare non debet infidelē dimittere. Et sumitur ratio ex spe saluandi infidelem. Aut uale. p, qd, scis uir si mulierem saluā facies: nisi uniuersū; sicut diuisit dñs. p, deus, unūquemq; sicut uocauit deus. pro, dominus, ita ambulet. Et est ordo literę quid scis de futura salute coniugis nisi quilibet ambulet tam sicut diuisit illi deus q̄ sicut vocauit illum deus. Ac si pendeat scire coniugem saluandum ex perseverantiā in statu in quo vocatus est. Et vere perseverantiā in statu coniugii confert statim scire futuram coniugis salutē inchoari in hoc ipso q̄ perseverant simul q̄ est scire futuram salutem in eius principio. nonnullum enim salutis alterius coniugis principium est perseverantiā cum coniuge fideli: p̄statque postea experiri an deus saluum faciet infidelem coniugem per fidelem. Vtraque autē scientia tolleretur si fidelis coniunx non perseveraret cū infideli consentiēte. Et propterea exceptiua dictio nisi, optime quadrat, cum piacente propositione, quid scis vtrum saluū facies. Quasi dicat. nihil potes scire nisi p̄seueres, nisi seruetur illa generalis regula, vnusquisque sicut diuisit deus, vnusquisque sicut vocauit de⁹ ita ābulet, affert siquidē ad hoc particulare regulā vniuersalē. Et intēdit paulus per hoc ante oculos mētis fidelis coniugis ponere dispositionem diuinā, quid scis an deus disposuerit saluare infidelē coniugē per te nisi acceptes dispositionē diuinā, circa principiū saluandi coniugem. Dicēdo autē sicut diuisit deus, diuersitatē donorū q̄ deus distribuit hoībus significat: de quibus dixerat vnusquisque proprium donum habet, & alius sic, alius sic. Quum vero subdit sicut vocauit dominus, diuersitatem statū seu conditionū nō malarū in quib⁹ diuersi vocati sunt, significat. Ita q̄ vocatio refertur ad status inuētos: diuisio autē ad dona adiuncta. Docet enī paulus q̄ vnusquisque si quum vocatur à deo est in statu

- F** in statu serui & c. i illo maneat. & similiter cui distribuit de^o donū continentiaē coniugalī, vidualis aut virgineā, in illo maneat. Et sicut, pro, sic, in oībus ecclesiis doceo, pro, dispono. Ne Corinthiī specialem ordinationem putarent sibi fieri, adiungit q̄ sic in oībus ecclesiis ordino. *Circumcisus aliquis uocatus est: non adducat præputium.* Duo proposuerat in regula allata, alterum sicut deus diuisit: alterum sicut deus vocauit. Inchoat prosequendo ab ultimo. Tum in differentia status secundum circumcisionem vel præputium. Tum in differentia status secundum seruitutem vel libertatem. Et quidem sententiam posuit interpres, in Paulo enim non habetur præputium: sed habetur ne asciscat, sine aliqua additione. ¶ Sed quid intelligat paulus, nō video, nisi q̄ perseveret circumcidendo filios, in seipso enim impossibile est asciscere præputium. tūc enim iudeos circumcisione uti, & factis & his verbis docebat Paulus. *In præputio aliquis uocatus est: non circumcidatur.* Vult enim vnumquēq; quo ad hęc seruare suum ritum: sicut etiā romanis
- G** scribit quod vnusquisque circa cibos & dies discernendos vel non discernendos, in suo sensu abundet. *Circumcisio nihil est, & præputium nihil est.* Ne putarent quod hęc ordinaret Paulus tanq̄ mysteria quædam salutis, declarat q̄ vterq; ritus nihil est ad salutem spiritualē. ¶ At si obieceris, si nihil sunt, cur tibi curæ est vt vnusq;que perseveret in suo ritu? Solutio est, q̄ a suauior est hoī ritus sibi consuetus. Ex hac Pauli sententia habetur quod pactū diuinū cum Abraham. Gene. 17. de circumcisione, cōsummatum perfecte est in aduentu Messie: ita vt absoluti sint a fœderis vinculo ac pœna, filii Abraham. Nam si circumcisio nihil est, sed p̄ cōsuetudine seruanda est iudæis, manifeste habetur q̄ desit esse materia fœderis præceptiq; diuini. Blasphemū siquidē est, dicere, id q̄ diuini est fœderis, q̄ diuini est mandati nihil est ad salutē. Nec potest fugiendo fingi q̄ Paulus loquitur de circumcisione scđm se & nō mandata olim à deo, nam clare idem iudicium profert de circumcisione & præputio: dicens circumcisio nihil est & præputiū nihil est, manifestando q̄ tam status legalis circumcisionis q̄ status Gētilis præputii, nihil est ad salutē. Cōstat aut̄ q̄ legalis circumcisio est circumcisio mandata olim à deo, ergo de mandata olim circumcisioē loquitur: de qua dixerat, circumcisus aliquis vocatus est, proculdubio circumcisione mandata seu legali. Sed observatio mandatorum dei, hęc est quæ salutem spūs affert. *Vnusquisq; in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat.* pro, maneat. Non enim ordinat vt in ea perseveret vsq; ad mortem, sed quod maneat in ea. Vnde & subdit de seruo.
- ¶ *Seruus uocatus es: non sit tibi curæ.* hoc est non sis anxius propter seruitutem. Sed & si potes fieri liber, magis utere. Hoc est postq̄ fueris liber magis utere seruitute quo ad opera, nō fias delicatus sed magis te exerceas in seruilibus operibus tibi cōgruis q̄ si esses seruus. *Qui enim in dño uocatus est seruus, libertus est dñi* Reddit rōnem eius q̄ dixerat, non sit tibi curæ: ex eo q̄ qui vocatus est i domino seruus (hoc est qui vocatus est ad Christianam fidem in statu serui, ita q̄ in domino, hoc est salua Christianitate, est seruus) sciat se esse libertum domini: hoc est exemptum a seruitute, & translātū in libertum Iesu Christi. Consolatur ergo seruos ex hoc q̄ quamuis sint serui secundum carnem, sunt tamen secundum spiritum liberti supremi domini.
- ¶ *Similiter qui liber uocatus est, seruus est Christi.* Ne melioris conditionis in Christo videretur liber quam seruus, adiunxit q̄ qui liber vocatus est ad christi fidem effectus est seruus christi vt cōmunis in christo status tam seruis quam liberis intelligatur: *Præcio empti estis.* Seruitutē significat xpi cōmunē vtrisque, quia empti sunt præcio, proculdubio sanguinis xpi. *Nolite fieri serui hoīm.* Inde infert præceptum vt reculent fieri serui hoīm ex quo iam sunt serui xpi. Nec cōtra hoc p̄ceptum fecit Paulinus Nolanus episcopus qui se fecit seruum hoīs pro redimendo filio viduæ: quoniam nō de seruitute corporis sed de seruitute animæ ad literam Paulus loquitur. Quod patet ex hoc quod scđm id prohibet fieri seruos hoīm scđm quod empti sunt à Christo: hoc est secundum illam partē qua sunt serui xpi. Constat autē quod scđm animam sum⁹ christi serui, secundum quam nullus fit seruus hoīs nisi qui consentit homini aduersus christū.
- K** ¶ *Vnusquisq; ergo in quo uocatus est frater.* pro, fratres. In casu vocatiuo. *In hoc permaneat.* pro, maneat, apud deum. Superius absolute dixerat vnusquisque in sua vocatione maneat: mō adiungit quod apud deum maneat, vt intelligamus tum perseverantiam apud deum, tum præcipuæ rationem⁹ perseverandi esse Deum: vt intelligamus quod si desineret grata esse Deo ob aliquod accidens perseverantia in tali statu, non consuli à Paulo vt maneat.

¶ **DE virginibus autem.** Exequitur alterum propositum, vnicuique sicut deus diuisit, incipiēdo à continentia virginali. ¶ *Præceptum domini non habeo.* Quod perseverent vel non perseverent

perseueret virgines. *Consilium autem pro, tamen, do, tanq̃ misericordiam consecutus a dño ut sim fidelis. nō do humanum consilium sed procedens ex dono mihi concesso misericorditer, quod est me esse fidelem dispensatorem mysteriorum creditorum mihi.* Et apposuit hæc: quoniam aduersus veteris legis morem consilium erat prolaturus. In veteri siquidem lege omnes debebant contrahere matrimonium ad multiplicandum semen israel. *Existimo igitur bonum esse propter instantem, pro, præsentem, necessitatem.* Ecce consilium, seu (vt Græcus textus sonat) sententia, bonum esse seruare virginitatem propter præsentem necessitatem vitandam. Multæ enim sunt præsentis vitæ necessitates consequens coniugium ad quas euitandas bonum est seruare virginitatem. Verumtamen quia hæc ratio communis erat veteri & nouo testamento, subiungit id quod est proprium testamenti noui, scilicet vita spūalis. *Quoniam bonum est homini sic esse.* Ac si aperius dixisset, ideo vtor ratione vitandæ presentis necessitatis, quia bonum est homini sic esse. Iam tertio Paulus repetit in hoc capitulo hanc propositionem tanq̃ nouam: vt magis imbiberetur in animis hominum q̃ bonum est homini ad vitam spiritualem abstinere a coniugio. Hoc autem ideo proprium est statui noui testamenti: tum quia gratia interna per Iesum Christum facta est semper. Tum quia plenitudo gratiæ ad quam spectat status virginis propria est nouo testamento.

¶ Aliazatu: es uxor: noli querere solutionem. Solutus es ab uxore: noli querere uxorem. Permanentiam vniuscuiusq; sicut diuisit Deus specialius explicat. Si autem acceperis uxorem, nō peccasti: & si nupsit uirgo, nō peccauit. Hinc confutantur hæretici prohibentes nubere. *Tribulationem tamen carnis, pro, carne, habebunt huiusmodi.* hoc est tribulationes quas parit carnale connubium habebunt coniuges. Sunt autem manifeste incommoda multa quæ nascuntur ex huiusmodi carnali commercio: vt in muliere dolores partus, in viro autem curæ multæ. *Ego autem uobis parco.* seu indulgeo, tanq̃ pater cōparior vobis q̃ eligitis statum tribulationum: hoc est non retrahovos ab huiusmodi electiōe. Hoc itaq; dico fr̃es, *tempus breue:* pro, breuiatum est, hoc est tempus vitæ præsentis vniuscuiusq; de curtatum est & mutilum à tempore sperato, vniūsq; enim longiori tempore sperat viuere q̃ viuit, & propterea tempus cuiusq; breuiatum est. Et est sensus, quod q̃ uis vos non retraham ab electione carnalis status, id tamen non omitto monere q̃ tempus vitæ cuiusq; mutilū est. *¶ Reliquum est ut & qui habent uxores, tanq̃ non habentes sint: & qui flent tanq̃ non flentes: & qui gaudent tanq̃ nō gaudentes: qui emunt, tanq̃ non possidentes.* Hoc est superest vt moniti sitis circa vsum coniugii & passionum animi & rerum exteriorum. Et passionem quidem omnes comprehendit sub p̃cipuis, delectatione scilicet & tristitia. hæc enim reliquarum passionum rationes sunt.

Et qui utuntur hoc mundo, tanq̃ non utantur. pro, tanq̃ non abutentes. Per hanc vltimam declarauit ipse semet Paulus sensum omnium præcedentium: vt intelligendum sit (quum dixit tanquā non habentes uxorem, & similiter tanquam non flentes, tanquam non gaudentes, tanquam non possidentes) significare quod non abutantur coniugiis, gaudiis, fletibus & possessis. *Præterit, pro, decipit enim figura huius mundi.* ratio redditur quare cauere sibi debent ab abusu huius mundi: quia fallax est figura (hoc est forma, seu habitus apparens) mundi huius, habet enim sub sua specie aliquid fallaciæ: vt quotidie experimur.

¶ Volo autem uos, Rationem reddit toties repetitæ sententiæ, bonum est homini sic esse, scilicet sine coniugio. Sine solitudine esse. Ecce ratio vt homo sit sine solitudine rerum transeuntium: & sic solitudinem suam occupet circa ea quæ dei sunt. Sententia est clara.

¶ Qui sine uxore est, sollicitus est quæ dñi sunt, quomodo placeat deo. Qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ mundi, quomodo placeat uxori. Et ordiūsus est mulier innupta & uirgo, p̃, diuisa est vxor & uirgo. Postquam dixit de viro, modo incipit loqui similiter de muliere, dicendo diuisa est vxor & uirgo: hoc est diuersis viis incedunt vxor & uirgo. Et de vtraque sigillatim exequitur, incipiens à uirgine. *Cogitat. Deest, innupta.* Legendum est.

Innupta cogitat quæ dñi sunt: ut sit sancta corpore & spiritu. Quamuis proposuerit de uirgine, latius tamen exequitur comprehendendo omnem innuptam. Reliqua clara sunt.

Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat uiro.

¶ PORRO hoc ad utilitatem uestram dico: non ut laqueum uobis iniiciam, sed ad id quod honestum, & quod facultatem præbeat sine impedimento dominum obsecrandi. Aduerte q̃ particula hæc censetur fere impossibilis vt reddatur latina vt iacet in græco. Fecimus autem eam transferri fere ad verbum sic. Sed ad decorum & assidendum domino sine distractione. Per q̃ significatur q̃ abstinere a coniugio nullum est indecens sed decorum, & præter hoc est vtile ad continuā assiduitatē suipius coram domino sine distractione, sine retractione quam patiuntur cōiugati, quos oportet retrahi

P retrahi à curis cōsequentibus coniugium, quos est impossibile assidua mente vacare iis q̄ sunt domini: quum oporteat eos cogitare quomō placeant sibi inuicem & c. *Siquis aut̄ turpē se uideri existimat sup̄ uirgine sua, q̄ sit sup̄ adulta, & ita oportet fieri.* Directe hoc respōdet ad id q̄ dixerat sed ad decorum. Ac si apertius dixisset ego vos inuito ad id q̄ est scđm rē decorū: si quis aut̄ scđm suā existimationem putat apparere se ī decorū in uirgine sua q̄a est superadulta & nō nubet & c. *Quod uult faciat: nō peccat si nubat. Nā q̄ statuit in corde suo firmus nō habens necessitatē, potestatem autem habens sue uoluntatis.* Tres cōditiones apponit laudabili abstinentiā à cōiugio. Prima est nō habens necessitatē: hoc est nō cogatur ex inopia abstinere à cōiugio. hęc enim abstinentia nō est virtutis sed necessitatis. Secunda est potestātē aut̄ habēs uoluntatis suę perficiēdā: hoc est q̄ uirgo cōsentiat abstinentiā à cōiugio. Si enim uirgo dissentiret, nō haberet pater potestātē uoluntatis p̄prie perficiēdę. Tertia subiungitur, dicendo. *Et hoc iudicauit in corde suo seruare uirginem suā.* Hoc est q̄ maturo iudicio rōnis iudicauit nō esse tradēdā filiam nuptui. Et dixit hoc ut patet discutiatur diligētius apud se futurum enuentū, scilicet si bene succedet uirgine h̄mōi celibatus. Ipse enim qui nouit mores stabilitatēq; filię debet hoc cogitare: ne forte emergat inuituperiū. *Bñ facit. Igitur & q̄ in m̄rimonio iungit uirginem suā, bñ facit: & q̄ non iungit, melius facit.* *Mulier alligata est legi, q̄to tēpore uiuit uir eius.* Exequitur in specie circadiualē cōtinētiā. Sic hęc uerba intelligēda sunt ut sonant, aduersantur sensui cōi superiorum uerborū, nō enim seruituti subiectus est frater vel soror in eiusmodi: ut clare patet. Sed scđm sensum cōmunē hęc uerba dicuntur de cōiugibus eiusdē christiani cultus. Perspicacius tamē intelliguntur ut sonāt regule generales, cui nō aduersatur exceptio aliqua, sicut nec aliis regulis: & inter exceptiones cōputetur doctrina superior. *Quod si dormierit uir eius, liberata est a lege.* Cui aut̄ uult nubat, tantum in dño. hoc est dummodo nubat christiano. Hic est primus in testamēto nouo textus p̄hibens iniri coniugia inter dispares cultu. *Beatior autem erit, pro, eū, si sic p̄manserit secundum meum consiliū.* Statum præsente beatiorē describit. Vtraque continentia beata est in spe, sed uidualis beatior. *Puto autem quod & ego spiritum dei habeam.* Non potest satiari paulus confirmationibus quod sanctum sit consiliū abstinendi à coniugio.

CAPVT

VIII

D *Ei; autem quæ idolis sacrificantur,* Transiit ad docendum Corinthios qualiter se debēt gerere circa esum immolatorum idolis. *Scimus q̄ omnes scientiam habemus.* Duabus distinctionibus intendit uti in hac materia. Altera est inter scientes & non scientes. Et hanc inchoat primum membrum ponendo, dicens oēs scientiam habemus. Alterum uero membrum differt subiungendum ibi, sed non in oībus est scientia. Nec sibi inuicem hęc membra aduersantur. nam in prima persona dicit oēs scientiam habemus: in tertia uero persona dicit, sed non in omnibus est scientia. ut discernatur quod prius loquitur de se & sibi similibus uiris doctis: postea uero ratione ineruditorum dicit non oēs habere scientiam. Et est sermo de scientia immolatorum simulacris: an scilicet siteis uescendum uel abstinendum ab eis. **¶** Altera autem distinctio subiungitur dicendo. *¶ Scientia inflat.* Ecce primum membrum. *Charitas, pro, dilectio, uero edificat.* Ecce secundum mēbrum. Et intelligitur distingui homo habens scientiam, in habentem sciētiam puram & in habentem cum dilectione. Effectum scientiæ purę describit inflationem, ea rōne quia excellentem constituit hoīem: ac per hoc occasio tumendi habetur. Dilectionis uero effectū describit ædificare, construere ac promouere ad bonum: quoniam dilectio si uera est non solū uult bonum sed procurat ac efficit si potest dilectio. Vtraq; autē distinctione utetur inferius: prius tamen huius secundæ distinctionis membra explicat. *Si quis autem se existimat scire aliquid.* Explicat illud membrum scientia inflat. Ecce inflatio, si quis se existimet scire aliquid, hoc ipsum quod est quod homo uideatur sibi ipsi sciens inflatio est. Et rationem subdit. *Nondum cognouit.* Deest. Quicquam, quemadmodum oporteat eum scire. Superfluit eum. Et est sensus quod nondum cognouit aliquid illo modo quo oportet nōsse, ex hoc ipso quod uidetur sibi ipsi sciens caret modo sciendi. **¶** Aduerte hic quod dupliciter contingit aliquē existimare se scire aliquid. Vel speculatiue. & de hoc nō loquitur paulus, imo proprie nullus scit aliquid nisi qui scit se scire illud. Vel affectiue: hoc est quū affectiōibus eleuatur ex hoc q̄ scit, uel despiciendo alios uel p̄ferendo se & h̄mōi. Et de hac existimatione ad literam paulus loquitur. & p̄pterea

¶ *Esca autem nos non commendat deo. intendens secundæ distinctionis membra pertractare de scientia &*

Ftia & dilectione, incipit ab effectu dilectionis illo, si quis autē diligit deum hic cognitus est ab eo. Declarat siquidem q̄ esca immolatorum, tam esca quā non esca nihil confert ad commēdandum nos Deo. q̄ idem est q̄ approbari à Deo. Neq̄ enim si manducauerimus abundabimus. pbat q̄ dixit: q̄a si manducauerimus immolata simulacris nō abundabimus: hoc est nō plus habebimus meriti seu gratiæ. Neq̄ si nō manducauerimus, deficiemus. p̄ priuabimur. seu minus habebimus gratiæ seu meriti. *Videte autem.* Exequitur alterum effectum dilectionis superius propositum, dilectio verō ædificat. Exequitur autē monēdo ne contrariū incurrant. Et quoniam ad literā alloquitur sciētes, ideo implicite exequitur simul alterū mēbrū, sciētia inflat. Sciētes enī monet: ne vtētes sua sciētia, cōtra dilectionē proximi agant. Ne forte hæc licentia uestra. Dicitio Græca pprie significat licentiam, nō tamen in malam partē, vt sonat Latine. Et directē explicat Paulus ne forte actio vobis licita, scilicet comedere immolata simulacris. *Offendiculum fiat infirmis.* putantibus illicitum esse hmōi esum. Si enim quis uiderit. Explicat rōnem & modum offendi-

Gculi à potissimo mō scandalizandi in hac materia: ducl⁹ ea (vt reor) rōne quia aliqui docti inter corinthios abutentes scientia comedeant in templo seu mensa sacrificantium idolis. nō q̄ ipsi docti sacrificarent, sed quia completa oblatione facta idolis ipsi comedeant immolata simul cū sacerdotibus idolorum, vel cum illis pro quibus immolata erant. inferius autē monēbit cauendum ne quis ponat offendiculum etiam extra idoleū in priuatis domib⁹ iuitatus ad cōnam: vt patet in cap. x. *Eum qui habet. p̄, te qui habes. scientiā, in idolo recubentē. p̄, in idolo ac cumbentem.* Locum enim significat seu mensam in qua comedeantur immolata idolis.

Nonne eo scientia eius quam sit infirma. p̄, qui infirm⁹ est. Ita q̄ legendū est. nōne cōscientia eius qui infirmus est, nō corpore sed mente, sed scrupulo putans illicitum esse hmōi esum. *Ædificabitur ad comedendū idolotyta?* hoc est prouocabitur, iudicetur ad manducandū immolata simulacris

H sciētiæ ad æsum. dū enim scdm scientiam te applicas ad vescendum hmōi cibis, ille prouocatur tuo exēplo ad vescendū: & quia nō deponit infirmitatem qua putat illicitū esse esum talem, peribit in cōscientia tua vt causa interitus. *Propter quem christus mortuus est.* Vt magnipendatur interitus infirmi, adiūgit quanti estimatus sit infirmus ille à christo. *Sic autem peccātes in frēs & percutientes cōscientiā eorum infirmā.* Ne putaretur, q̄ peccatū hoc esset contra dilectionē proximi tantum adiūgit q̄ est etiam cōtra dilectionē dei. *In christum peccatis.* Cuius est mēbrum infirmus frater. *Quapropter.* adiūgit doctrinæ exēplum proprium, sciens q̄ magis mouent exēpla quam verba. *Sic et cæ scandalizat fratrem meum.* Scandalum actiuum significat non ex malo sed ex specie mali procedens. *Non manduca bo carnes in æternum.* Et pari rōne quemcunque alium cibū cuius esus speciem mali haberet. Explicauit autem carnes quia immolata simulacris sunt carnes animalium. *Ne fratrem meum scandalizem.*

CAPVT

IX.

Non sum liber? non sum apostolus? Inuersæ sunt particule. legendum est. Non sum apostolus? non sum liber? Vbi Paulus seipsum in exēplum attulit. statim obiectioni q̄ aduersus ipsum fiebat satisfacere curauit: vt seipsum magis ac magis firmaret exemplum apud Corinthios, in dubium siquidem vertebatur à nonnullis (vt ex hocmet capitulo inferi⁹ colligitur) nam paulus esset Christi apostolus. quod

K multum detrabere poterat tum authoritati doctrinæ pauli, tum authoritati exemplaritatis. Et propterea paulus proponit se esse non solum apostolum, sed q̄ plus est apostolum liberū: vt maior sit authoritas ipsius quatenus exemplum aliorum. interrogatiue autem vtraq̄ negatiua particula legenda est: quia affirmatio significatur tali modo loquendi. Et est sermo de apostolatu Christi, & de libertate ab alieno sumptu. asserit enim se esse christi apostolum, nō subditum alieno sumptui sed ab hac seruitute liberum: vtpote proprio viuente sumptu ex labore manuum suarum. Et adiecit hanc libertatem, quia in hoc præstabat cæteris apostolis qui alieno vivebant sumptu: vt in hoc capitulo dicit.

¶ Nome Christum Iesum. More suo exequitur proposita. & inchoat à primo: probatus & se esse apostolum christi, & habere potestatem eandem quam habent alii apostoli. probat autem excludendo obiectionem quæ fiebat contra eum, quod ipse non fuerat discipulus iesu christi: ac per hoc non erat Apostolus, hoc est missus a christo. *Dominum nostrum iesu.* Quamuis non fuerim

rim conuersatus cum Iesu christo in carne passibili existenti, vidi tamen ipsum in carne immortalis, in statu dominii data sibi potestate qualibet in celo & in terra: iuxta illud, nouisti me autem tanquam abortiuo visus est & mihi. Minus dicit, & plus significat, dicit vidi & significat quod vidi & misit me ad predicandum. Missio autem clare scribitur Act. xxvi. recitata a paulo coram Agrippa. Visionis autem tempus non est scriptum. Sufficit autem paulo dicere quod vidi iesum dominum: quia hoc directe excludit obiectionem. Nonne opus meum uos estis in domino? Non sufficit advere Apostolum esse missum, sed oportet ut usus fuerit apostolatu: alioquin esset Apostolus nomine, non re gradu, non officio. Et propterea executionem quoque probat apostolatus ab ipsismet corinthiis, non secundum esse naturam, sed secundum esse in domino: hoc est secundum esse christianum. Et dicit illos secundum esse christianum esse opus suum, non tanquam agentis principalis, sed tanquam ministri principalis qui fundamentum posuit, qui plantauit: utpote primus predicator fidei christianae apud eos. Predicare siquidem Euangelium est proprium officium apostolorum christi. *¶ Et si alius non sit apostolus, quo ad executionem officii. Sed tamen uobis sum, quibus primus praedicaui. Nam signaculum apostolatus mei, uelut forma sigillando impressa. Vos estis, non secundum esse naturae, sed in domino, secundum esse christianum. Impressa, siquidem est in uobis doctrina apostolatus mei. Mea defensio apud eos qui me interrogant, pro, diiudicant, haec est.* Dicitio greca interpretata interrogant, anceps est ad interrogant vel diiudicant, sed magis quadrat defensioni diiudicant quam interrogant: quoniam ad discutientes & examinantes an sit apostolus opus est defensione. Et significat dicit me: quoniam non discutiunt mea, sed me an sim apostolus. Et pronomen haec, demonstrat sententiam antedictam, scilicet quod vos estis signaculum mei apostolatus. Hinc habetur quod aliqui vertebant in dubium an paulus esset apostolus. *¶ Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi?* Declarauit se esse apostolum: declarat modo se habere potestatem quam habent alii apostoli, scilicet viuendi ex euangelio. hanc significat per potestatem manducandi & bibendi: quoniam hanc dederat dominus apostolis sub his actionibus dicendo, Edentes & bibentes qui apud illos sunt. Et paulus specialiter huius potestatis meminit, tum quia infert se esse liberum: tum quia obiciebatur forte ei in signum quod non esset apostolus Christi, hoc quod non uiuebat ex Euangelio, tanquam non habens illam potestatem quam habent alii Apostoli. *Non quid non habemus potestatem sororem muliere me circumducendi, sicut & ceteri Apostoli & fratres domini & cephas?* Modum explicat quo alii Apostoli utebantur hac potestate, & erat modus quod dum discurrerent predicando, circum se ducebant mulierem aliquam ministrantem eis sumptibus necessariis, exemplo christi, quam comitabantur mulieres ministrantes de facultatibus suis. Et dicit sororem mulierem, ad significandum quod habebant mulierem in officio sororis. Nec intelligo circumduci mulierem de propriis facultatibus ministrantem (quum hoc extra regionem iudeorum difficile fuerit) sed mulierem cui facile a diuitibus mulieribus dabantur pecuniae pro sumptibus necessariis apostolis & inciuitate & precipue in itinere. *Aut ego solus & Barnabas.* Subintelligitur repeti aduerbium interrogatiuum. *Non habemus potestatem hoc, pro, non, operandi?* Explicat tertio modo quo ipse utebatur ad hoc ut haberet sumptus: & erat modus operandi manibus propriis. Propterea enim quum dixisset nunquid non habemus potestatem utendi modo quo utuntur alii, dicit an non habemus potestatem abstinendi ab opere manuali ut acquiramus sumptus: haec enim abstinentia significatur dicendo non operandi. Et dixit hoc ne putaremus quod ipse & Barnabas essent diuites, ut ex facultatibus hereditariis uiuerant, sed intelligeremus quod uiuere ex labore manuum: ut clare alibi explicat. Meminit autem Barnabae: quia simul cum ipso incepit predicare gentilibus, spiritu sancto specialiter associante eos, ut patet Act. xiii. *¶ Quis militat suis stipendiis inquit? quis plantat uinam & de fructu eius uiuit? quis pascit gregem, & de lacte gregis non maducat?* Probat multipliciter se habere potestatem viuendi ex euangelio. Et primum ab exemplis humanis in militibus, in agricolis, in pastoribus, ut ex his exemplis manifeste cognoscatur quod ipse qui militat christo euangelizando meretur sumptus, & similiter plantendo christi uinam meretur de fructu vineae edere, & idemum pascendo christi gregem, meretur de fructibus gregi vesci. *¶ Nunquid secundum hominem haec dico?* Suple tantum. Haec enim sunt argumenta humana, & propterea addidit quod non tantum secundum hominem (hoc est secundum humana argumenta) loquor subiungendo auctoritatem legis diuinae ad idem. *An & lex haec non dicit? Scriptum est enim in lege Moysi Deut. xxv. non aligabis os boui trituranti.* Vult enim quod possit comedere de eo quod triturat. *Nunquid de bobus cura est deo? Ne intelligeres legem hanc ad literam esse datam de bobus,*

- bus, sed sub metaphora de hominibus laborantibus vtiliter, dixit nunquid deo cura est de bobus? quasi dicat non. Quod est verum de cura legitima. Deus enim sua providentia gubernat etiam boues, & nihil est exemptum ab eius cura: sed cura legitima (hoc est positiva legis) non est nisi de creaturis rationalibus: quæ solæ sunt capaces legis & fructus intenti per legem. *An propter nos utique. pro, omnino, hoc dicit?* sub metaphora bouum triturantium tradidit legem de nobis. *Propter nos enim scriptum est quod debet in spe qui arat arare.* Declarat dictam legem significare quod laborans non debet spe fructus percipiendi ex suo labore priuari tam in arante quam in triturante, & pari ratione in reliquis. *Et qui triturat in spe fructus percipiendi. pro, spem suam participare in spe.* Et est ordo literæ. & qui triturat in spe participare debet spem suam, seu spe sua. *¶ Si nos vobis spiritualia seminauimus.* Applicat in specie legem ad seipsum: explicando tum suos labores, tum fructus percipiendos ab ipsis. Et labores quidem describit seminare spiritualia: fructus vero percipiendos describit subiungendo. *Magnum est, si nos carnalia vestra metamus?* pro, metemus.
- G** interrogatiue legendum est, ad significandum negationem. significat enim longe maiora esse beneficia laborum apostolicorum fructibus qui metuntur, quanto spiritualia præstant carnalibus. Et appellat carnalia, necessaria ad carnis alimentum & operimentum: vt intelligant exiguum quid præstari ab iis tribuendo sumptus apostolis. *¶ Si alii potestatis.* Hic punctus quidem notandus est. Et est sensus si alii videntes potestate. *Vestri. pro, vestri, participes sunt.* Augget rationes à facto. prior enim processit à iure. Si alii videntes potestate euangelica, de facto sunt participes vestri habendo sumptus à vobis. *Quare non potius nos?* Interpres addidit quare. & confert ad claritatem sententiæ. Et intelligo per alios minores doctores qui erant apud Corinthios. Et argumentum quadrat: quod si alii apud vos viuunt vestris sumptibus, multo magis nobis primis & maioribus doctoribus hoc debetur.
- ¶ Sed non vti sumus hac potestate.* De seipso & barnaba loquitur, explicando quid de facto fecerint. *Sed omnia sustinemus.* Ne putares quod ideo non vti sumus hac potestate quia non indigni sumus. Explicat quod indiguerunt, dicendo sed omnia sustinemus, patienter toleramus, sufferimus. Et non dicit sustinuimus, sed sustinemus: vt intelligamus quod perseuerabat patienter indigere. *Ne quod offendiculum demus Euangelio CHRISTI.* prædicationi christiane fidei. Videbat aut dubitabat Paulus nonnullum offendiculum apponi si accepisset sumptus ad Corinthiis: aut quia putassent necessitatis gratia illos prædicare, aut quia hinc occasione dabatur vanis quæstoribus fingendi aliqua noua, aut quia cognoscebat Corinthios auaros, & propterea minus tracti fuissent ad veritatem euangelicam. & breuiter ad tollendum quodcunque impediementi genus non vti sumus ac potestate. *Nescitis quoniam. pro, quia,* Superioribus argumentis (tum humanis tum ex auctoritate legis) tanquam à remotis proficiscentibus, adiungit argumenta a proximis exemplis & auctoritate Domini iesu. *¶ Qui in sacrario. pro, sacro.* operantur. hoc est qui sacrificant. sacerdotes siquidem significat à propria actione quæ est sacra facere. actiones enim immolatiue hostiarum sunt operari seu facere sacra. *¶ Que de sacrario sunt edunt. pro, ex sacro edunt?* Victima siquidem immolata comedebatur à sacerdotibus.
- ¶ Et qui altari deseruiunt. pro, qui sacrario assident.* Sacrarium nomen est loci in quo sacra fiunt. & propterea interpres posuit altare. Duo genera Paulus commemorat hominum. alterum sacrificantium alterum assiduorum sacrario. Et videtur per primos intelligere sacerdotes: per secundos autem leuitas assidue ministrantes. *Cum altari. pro, sacrario. participant?* hoc & participes sunt sacrarii. *¶ Ita & dominus ordinauit.* Coniunctio ita, monstrat quorsum Paulus attulerit hæc de facientibus sacra & assidentibus sacrario: ad significandum scilicet similitudinem ordinationis à Christo factæ ad has tam æquas. tam sanctas obseruationes. quemadmodum enim iustum ac sanctum est sacrificantes edere ex sacro facto, & assidentes sacrario
- K** participare ex illo, ita iuste ac sancte dominus ordinauit. *¶ Iis qui euangelium annunciant de euangelio uiuere.* Currit enim similitudo omnibus pedibus. *¶ Ego aut in nullo eorum usus sum.* Postquam declarauit primam particulam (non sum Apostolus manifestando se esse apostolum, & habere potestatem apostolicam quam habent cæteri apostoli, modo incipit declarare particulam secundam propositam: scilicet non sum liber? Et primo quidem declarat se esse liberum. deinde qualiter usus fuerit sua libertate, ibi, nam quum essent liber. Quod autem dicit nullo horum usus sum, refertur ad tot argumenta quibus manifeste conuincitur quod etiam si non essem Apostolus Christi, possem tanquam prædicator Euangelii viuere alieno sumptu. et hinc manifestat se esse liberum ab huiusmodi seruitute quæ est viuere alieno sumptu. est enim hæc nonnulla seruitutis species quam etiam pro nobis suscipere voluit christus. *¶ Non autem scripsit hæc ut ita fiant*

fiant. pro, fiat in me. Non solum hactenus fui liber, sed talis volo perseverare. non putetis quod hæc
 ideo scripserim ut prouocem vos ad dandum mihi sumptus. *Bonus est enim mihi magis mori quam ut*
gloriam. pro, gloriationem, *mean quis euacuet.* Gloratio significat materiam seu meritum glori- A
 ationis: hoc est bonum supererogationis. Tale siquidem est materia & meritum gloriationis.
 est enim unde debetur operanti gloria. Et est sensus quod eligibilis est mihi perdere vitam cor-
 poris quam abstinere a bono supererogationis. Si enim inceperat post hanc epistolam accipere
 sumptus ab aliis, non perseverasset in tali bono supererogationis: ac per hoc gloratio eius de bono
 supererogationis euacuata fuisset. fuisset enim reddita vacua ab opere. *¶ Nam si euangelizauero.*
 Declarat materiam seu meritum gloriationis penes differentiam inter euangelizare & absti-
 nere ab alieno sumptu. Et intendit quod euangelizare est debitum: & consequenter non est ma-
 teria gloriationis nec mercedis. abstinencia autem ab alieno sumptu adiuncta euangelio, non
 est debita sed spontanea: ac per hoc meritum gloriationis & mercedis est. *¶ Et si vis penetrare*
 hæc, considera in ministro duo operum genera. alterum ad quod tenetur: alterum ad quod non tene-
 tur, sed sponte superaddit intuitu domini. Et quum perspexeris quod ex operibus ad quod tenetur B
 minister, non debetur ei noua merces, non habet unde gloriatur, sed tantum quod debuit fe-
 cit, ex iis vero quod sponte supererogauit, habet unde gloriatur, & noua ei debetur merces. Quum
 hæc inquit perspexeris, intelliges quod hic dicit paulus: quod sine intellectu horum obscuriuscula
 sunt. Vide singula. *Non est mihi gloria.* pro, gloratio. non habeo unde gloriatur. Et probationem
 subiungit. *Necessitas enim mihi incumbit.* necessitas debiti, necessitas iustitiæ incumbit mihi quo ad
 officium euangelizandi. Quam necessitatem statim probat, subiungendo. *Væ enim mihi est si non*
euangelizauero. Probat à contrario. hoc est à poena incurrenda si non euangelizet, ex hoc enim
 quod omissioni debetur poena, clare patet quod opus quod omissum est erat debitum. nullus
 enim meretur puniri omittendo opus, ad quod non tenetur. Et hinc patet, quod quemadmo- C
 dum Apostoli tenebantur ad euangelizandum ex iniuncto sibi officio, ita tenentur modo præ-
 lati quibus ex officio incumbit prædicare. & vae est nobis nisi euangelizemus. *¶ Si enim volens*
hoc ago, mercedem habeo. Resoluit differentiam inter debitum actum & actum supereroga-
 tionis in propria principia. Et actus quidem supererogationis principium ponit propriam
 voluntatem: hoc est sua sponte iniustum operari. hoc enim significatur dicendo volens hoc a-
 go. Et hinc nouam deberi mercedem pro tali opere aperit, dicendo enim mercedem habeo, me-
 ritum seu ius mercedis significat se habere. Et quoniam in textu adiungitur coniunctio enim (di-
 cendo si enim volens) significatur quod ratio redditur per hæc præcedentium. et vere sic est
 quoniam ex hoc quod propria voluntate non alieno iussu aliquid facimus, supererogationis
 opus est, & nouæ mercedis meritorum, & gloriationis materia est. et ex opposito subiungitur. D
Si autem inuitus, dispensatio mihi credita est. Ecce ex opposito proprium principium actus debiti
 et quod dicit inuitus ego, non significat inuitum absolute (nam absolute inuitus nullus ag-
 git, sed patitur) sed significat alieno iussu agentem. et talis appellatur inuitus per priuationem
 non voluntatis, sed spontaneæ voluntatis: hoc est quod non à se sed obediens alteri agit. hoc
 enim directe opponitur ad id quod dixerat sponte ago. et hunc sensum manifeste aperit adiun-
 cta particula, dispensatio mihi credita est. Hoc enim non sequitur ad inuitum absolute, nec
 ad coactum timore sed optime sequitur ad non operantem à se. si enim ago, & non à me, dis-
 pensatio mihi credita est à iubente. et sub hoc membro comprehendit actum euangelizandi:
 reddens rationem quare necessitas sibi incumbit, quia dispensatio ei credita est. quare non
 debetur ei hinc noua merces, quia inuitus (hoc est non a se, sed iussus) hoc agit. Sub al-
 tero vero membro comprehenditur abstinere à sumptu alieno: quia volens, non iussus hoc a-
 git. & ideo merces ei debetur. Unde & hoc explicando subiungit. *¶ Quæ est ergo merces mea?* E
 interrogatiue legendum est. explicauerat enim alterum membrum scilicet si euangelizaue-
 ro non est mihi gloratio. supererat ut explicaret alterum membrum. et propterea interro-
 gatiue infert, quæ est ergo merces mea: hoc est meritum mercedis mee? *Vt euangelium predicant*
sine sumptu ponent euangelium. Deest, CHRISTI. ecce meritum mercedis, ecce bonum supe-
 rerogationis, sine sumptu ponere euangelium CHRISTI, sine acceptione sumptus euan-
 gelizare CHRISTVM. hoc enim erat abundantioris charitatis non solum donare euan-
 gelium, sed donare sumptus sibi debitos. *Vt non abutar potestate mea in euangelio.* Non significa-
 tur quod accipere sumptus esset abuti potestate euangelizantis (quum dominus non ordinaue-
 rit ab usum aliquem) sed significatur excellens cautela abstinentis se totaliter ab huiusmodi po-
 testatis usu, ne forte vtendo incideret in aliquem abusum propter aliquam circumstantiam extri-
 secam.

- F**ecam. Nam quum liber essem ex omnibus. Quum declarasset se esse apostolum liberum, modo declarat qualiter suo apostolatu libero usus est ad alios. Et introducit hunc usum per modum probationis eius quod dixerat quod merces sibi debetur, ex hoc quod euangelium Christi ponit sine sumptu. Probat enim hoc a laudabili usu talis libertatis: ne putaret quispiam quod paulus pro sua gloria nolisset subire hanc seruitutem accipiendi sumptus. hanc inquam humanam opinionem excludit monstrando quod propter christum hoc fecit. Et monstrat hoc ex usu suae libertatis ad seruitutem aliorum. hoc enim significatur dicendo nam quum liber essem ex omnibus, a nullo accipiens sumptus. *Omnium me seruum feci. Ecce voluntaria seruitus. Ut plures lucrificarem.* Ecce finis. Et factus sum Iudaeis tanquam Iudaeus, ut Iudaeos lucrarer.
- E**xplicat in specie huiusmodi seruitutes, incipiens a iudaeis. ¶ Et ne male intelligeres quid significat factus sum Iudaeis tanquam Iudaeus, explicat subiungendo. *Iis qui sub lege sunt. Quos appellauerat Iudaeos, modo explicat iis qui sub lege sunt. Quasi sub lege essem.* Ecce in quo factus sum tanquam iudaeus, non in persecutionibus christianorum, non in pertinacia, sed in obseruatione legalium. circumcidit enim Timotheum, & in hierusalem purificauit se more Iudeorum: & superius scripsit qui in circumcisione vocatus est non asciscat praeputium.
- ¶ *Quum ipse non essem sub lege.* Omnes istae sex dictiones sunt superfluae. *Ut eos qui sub lege erant lucrificarem.* pro, lucrificam. ecce quorsum seruabat legalia. ¶ *Iis qui sine lege erant.* hoc est Gentilibus qui erant sine lege dei. *Tanquam sine lege essem.* hoc est tanquam liber a lege Moy si, vscens omnibus cibis, non discernens diem a die & huiusmodi. *Quum sine lege dei.* pro, deo, non essem, sed in lege essem christi. Ne male intelligeres factus sum Gentilibus tanquam qui lege essem, declarat quod hoc fecit seruando semper se deo legitime. & explicando secundum quam legem legitime, dicit sed in lege essem christi: non omitendo seruare legem christi quam omitterem seruando legem Moy si. *Ut lucrificarem.* pro, lucrificam, eos qui sine lege erant. pro, exleges. Non enim arctatur sermo ad praeteritum. *Factus sum infirmis tanquam infirmus.*
- H** Et est sermo de infirmis animo quos dixerat non scandalizandos, factus est enim infirmis tanquam infirmus abstinendo a licitis quae potuissent parere aliquid scandali in mentibus aut actibus infirmorum. *Ut infirmos lucrificarem.* ecce finis. ¶ *Omnibus omnia factus sum.* Nelogi vaga retur discurrendo per singula, summatim comprehendit omnium conditiones. *Ut omnes pro, ut omnino, aliquos saluos facerem.* pro, faciam. Extenditur enim sermo ad futurum. Et apparet vere amplissima cura ac voluntaria seruitus Pauli in hoc quod omnium conditionibus se accommodabat ut ex omni conditione hominum aliquos saluos faceret. ¶ *Omnia.* pro, hoc, autem facio propter euangelium. Haecenus Paulus declarauit usum sui liberi apostolatus ad salutem aliorum: modo intendit declarare quomodo utitur apostolatu suo ad salutem, propriam. Et inchoat retorquendo ad haec omnia opera ordinata ad salutem aliorum in propriam salutem. pronomen enim hoc, demonstrat supradictum Apostolatus usum. Et quum dicitur propter euangelium, significatur finis propter quem hoc facit. Et est sensus, hoc autem facio ut idoneum me reddam euangelio quod praedico. Vnde & subiungit. ¶ *Ut particeps eius efficiar.* Qui predicat euangelium aliis, & non seipsum idoneum reddens euangelio, non efficitur particeps eius: quoniam aliis prodest euangelium, non predicanti. Et propterea paulus dicit se hoc facere propter euangelium, ut sit euangelii particeps, ut pro sit sibi non minus quam aliis. *Nescitis quod ii qui in stadio currunt.* Ad declarandum qualiter utitur apostolatu ad propriam salutem, qualiter euangelizat ut particeps sit euangelii, affert duas similitudines. Alteram de currentibus in stadio. Omnes quidem currunt, sed unus accipit brauium. Sententia clara est. *Sic currite ut comprehendatis.* Antequam applicet similitudinem ad seipsum ut intendit, interponit monitionem communem. qua duo significat: & quod currendum est eis omni conatu ad similitudinem illius qui accipit brauium, & quod brauium caeleste non est vnius tantum sed commune omnibus currentibus ex omnibus viribus suis. Hanc enim conditionem significauit dicendo in numero plurali, ut comprehendatis. primam autem conditionem significauit dicendo sic currite. *Omnis autem qui in agone contendit.* pro, qui certat. Altera similitudo est de certantibus pugilibus, ut consueuerunt militares homines certare exercendo se bellica pugna. Ab omnibus se abstinet. Discerne: & perspice in currentibus conatum, in pugilum vero exercio abstinentiam. consueuerunt enim tales parcissime vscari.
- ¶ *Et illi quidem ut corruptibilem coronem accipiant.* qua donabantur victores. Nos autem incorruptibilem. Differentia manifesta est. ¶ *Ego igitur sic curro.* Applicat utramque similitudinem ad usum sui apostolatus ad propriam salutem, & quantum ad primam, affirmat se currere ad bra-

ad brauium caeleste. non solum non sedet, non ambulat, sed currit: nō qualitercunque, sed sic. Et declarando quid significat sic, subiungit. *Non quasi in incertum.* currentes in stadio, currunt ambigui quis eorum accipiat brauium: ac per hoc omnes currunt tanquam in incertum. ego autem (inquit paulus) non curro sic, tanquam ambiguus sed certus de brauiio. Et intendit per hoc quod cursus suus apostolicus certus est futuri brauii. sciebat enim quod ex omnibus viribus suis currebat expeditur ab omnibus quæ quomodolibet impedire possent. Et petrus, ad hoc inquit satagite per bona opera certam vestram vocationem facere. *Sic pugno.* hoc est pugillum certamen exerceo. Applicat secundam similitudinem, affirmans se pugnare. Et vere pugnabat cum mundo, carne & demone. cursus respicit caeleste præmium: pugna autem præsentem respicit impugnantes & retrahentes à spiritali cursu. *Non quasi aerem uerberans.* Pugnāt quasi aerem uerberans qui pugnando percutit aerem, non eum contra quem pugnat: ut exercentes se bellicis actibus sepe faciunt. Non sic inquit ego pugno solis verbis uerberantibus aerem euangelizando. Attende & discerne quod paulus ex his actionibus prophetis accepit, quo ad communem quidem instructionem, similitudines: ex cursu quidem assimilationem peruenientem ad brauium: ex pugna vero similitudinem coronæ longe excellentioris, quo ad seipsum autem dissimilitudines ad currentes ambiguos, ad pugiles uerberantes aerem. Sed castigo corpus meum. Ecce percussio hostis contra quem pugnat, tum priuado delectabilibus etiam licitis, tum affligendo variis modis. Et in seruitutem redigo. Non solum percussio corpus, sed etiam pugno usque adeo quod ipsum in seruitutem redigo. non est enim perfecta pugnantis victoria, nisi hostis in seruitutem reductus fuerit, redigitur autem corpus in seruitutem spiritus diuturnus actibus & habitibus virtutum, temperantiæ, religionis & huiusmodi. Vbi nota quod triplicem hostem quem habeat (diabolum, mundum & corpus proprium) solius proprii corporis meminit quantum ad percussione usque ad seruitutem: ut ex hoc quod propinquiorem immo internum continueque impugnantem hostem vici à se explicat, intelligatur quid contra externos hostes pugnando efficit. Qui enim carni propriæ nō parcat, multo amplius externos mundum ac demonem percutit. Ne forte, pro, ne quomodo, ne aliquo quouis modo. *Quum aliis predicauerim, ipse reprobus efficiar.* prædicando aliis Euangelicā doctrinam, & non adimplendo eam factis.

CAPVT

X

Dilectum. pro, autem, uos ignore fratres. Postquam apostolus admonendo Corinthios circa esum immolatorum simulacris posuit se exemplum illis. declarans qualiter ipse vfusus est & utitur suo apostolatu tam ad alios quam ad seipsum, consequenter modo declarat corinthiis qualiter ipsi uti debant christiano statu quē acceperant ab eius apostolatu. Declarat autem huiusmodi christiani status usum debitum tum communiter, tū specialiter circa esum immolatorum simulacris. Et incipit ab exemplo iudeorum antiquorum qui egressi sunt de egipto. huiusmodi enim exempla ad utrumque pertinent: commune scilicet & speciale. *Quod patres nostri omnes.* Communes patres appellat Hebræos: quoniam patres sunt fidei. et dicit omnes ut comprehendat omnibus tam bonis quam malis communia fuisse beneficia subiuncta, quorum tria priora spectant ad ipsum exitum ex Aegypto: duo vero reliqua ad morem in deserto. *Sub nube fuerunt.* Primum beneficiū commune fuit nubes lucens in nocte, & protegens in die. et omnes mare transierunt. proculdubio rubrum sicco vestigio. Hæc duo beneficia scripta sunt. exodi. xiii. & xiiii. Vbi in calce scribitur & tertium. *et omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.* Scribitur ibidem quod pertransito mari timuit populus dominum qui prius murmurauerat, & credidit domino & Moyse seruo eius: & consequenter cecinerunt canticum domino. hoc est enim baptizatos (hoc est ablutos) fuisse omnes in Moyse, confortante eos, & in nube tuente eos, & in mari prebente se eis p. muro à dextris, & à sinistris, submergente autē Aegyptios, ex his enim abluti sunt à diffidentia diuinæ protectionis. Et omnes eandem escam spiritualem menducauerunt. Beneficium hoc scriptum est. exodi. xvi. Appellat enim paulus manna quo omnes aliti sunt, escam spiritualem. non quod esset in se spiritalis (quum esset corporeus cibis) sed quoniam erat spiritalis quo ad causam, hoc est à spiritali non naturali virtute producta. mysterio siquidem angelorum producebatur magna, ut patet ex hoc q. xl. annis pavit totum populum. & omnes eundem potum spiritualem biberunt. Hic potus scriptus exodi. xvii. & Nume. xx. de aqua que fluxit ex petra, et appellatur potus spiritalis quo ad causam

- F** quia non ex causa naturali sed spiritali fluxit aqua ex petra. Bibebant autem de spiritali consequente eos petra. Legendum est Bibebant enim de spiritali sequente petra. Coniunctio enim. rationem reddi significat. & est ratio spiritalis potus quia bibebant de spiritali petra sequente. Quæ est autem ista spiritalis petra sequens, subiungit. Petra autem erat Christus. Consistit ergo ratio in hoc quia bibebant de Mesia, hoc est ex beneficio Mesie qui appellatur petra: non corporea sed spiritalis. est enim petra spiritaliter. Et appellatur sequens vel quia futurus in carne, vel quia indiuiduus comes secundum diuinitatem. ¶ Sed non in pluribus eorum. Dixerat in singulis recitatis beneficiis quod omnibus communia fuerunt: differentiam modo recitat quo ad terminum scilicet ingressum in terram promissionis. Quauis omnibus Deus contulerit supradicta beneficia, non tamen in pluribus eorum, sed in paucissimis: utpote in duobus tantum, iosue & chaleb. Beneplacitum est deo. ut patet Nume. xiiii. Soli enim hi duo accepti fuerunt deo ut ingrederentur terram promissionis: ita quod etiam Moyse & Aaron exclusi sunt. **G** ¶ Non prostrati sunt in deserto. omnes qui egressi sunt ex Aegypto numerati (hoc est à viginti annis & supra) exceptis iosue & chaleb: ut patet Nume. xiiii. & Deutero. i. Hæc autem in figura facta sunt nostri. pro, hæc autem figuræ nostri fuerunt. Est enim numeri pluralis figuræ. Et significatur quod est omnia (tam secundum communia quæ contigerunt Iudeis, quam secundum communia beneficia, quam secundum beneplacitum dei speciale in quibusdam & punitionem aliorum) fuerunt figuræ nostri: hoc est eorum quæ sunt circa nos, quæ sunt agenda per nos, quæ ue parienda à nobis. Ut non simus concupiscentes malorum, sicut & illi concupierunt. Fructus figurationis subiungitur ut caueamus à peccatis, ut caueamus ab imitatione patrum quo ad peccandum. ¶ Vbi aduerte quod summarie primo commemorat extrema crimina & deinde media. Alterum extremum est peccatum cordis. quod tangitur dicendo, ut non simus concupiscentes malorum: hoc est malorum operum. Alterum extremum tangitur dicendo. Neque idolatræ efficiamini. pro, scitis, sicut quidam ex ipsis. Idolatria enim summum inter mala opera tenet locum: utpote contraria deo vero. ¶ Quomodo scriptum est. Exo. i. xxxii. Sedit populus manducare & bibere. Immolata vitulo aureo. ¶ Et surrexerunt ludere. Cantando, choreas ducendo, & huiusmodi festiua agendo pro solennitate idoli. ¶ Neque fornicemur. Commemorat crimina media: inchoans à peccatis carnalibus. ¶ Sicut quidem ex ipsis fornicati sunt: & ceciderunt una die uiginti milia. Historia hæc scribitur Nume. xxv. Verum interrest numeri: quia ibi commemorantur. xxiiii. milia mortuorum, hic autem. xxiii. milia. quod scriptorum errore credendum est euenisse. Quauis nulla falsitas incurratur dicendo xxiii. milia: quoniam in numero maiori includitur minor.
- I** ¶ Neque tentemus CHRISTVM, sicut quidem eorum. pro, eum, tentauerunt, & a serpentibus perierunt Vbi aduerte quod Paulus dicit expresse quod illi Hebræi in deserto tentauerunt Mesiam. hinc enim habetur quod Mesias est deus. Deum enim illi tentauerunt. Historia hæc scripta est Nu. xxi. quando populo dicente anima nostra noleat supra cibo isto leuissimo & c. morfi sunt à serpentibus & c. ¶ Neque murmuraueritis: sicut quidem eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore. Non semel sed pluries peccatum murmuris fuit in deserto, unde non est usquequaque certum de quo murmure Paulus loquitur. Verum si vniuersitas mediorum peccatorum his tribus criminibus comprehensa est. quum fornicatio sit peccatum hominis in seipsum, tentatio vero CHRISTI peccatum in Deum, consequens est ut murmuratio, peccatum in proximum significet. Et secundum hoc est sermo de murmure contra Moysen & Aaron, scripto Nu. xvi. in calce. Et appellatur exterminator ignis egressus à domino qui consumebat populum nisi Aaron occurrisset medius inter mortuos & viuos ad placandum dominum. Hæc autem omnia in figura. pro, figuræ, contingebant illis. Explicat paulus quod hæc omnia non solum fuerunt in veritate res gestæ, sed etiam fuerunt præsignantia futurorum. Et est sermo tam de peccatis quæ de poenis. Scripta sunt autem ad correctionem. pro, admonitionem nostri. Non solum qualiter sint facta. sed etiam quorsum sint scripta significat. In quibus fines seculorum deuenerunt. Ratio quare propter nos scripta sunt redditur quia propter nos omnia scripta sunt. Omnes enim sacræ scripturæ sunt propter tempus Mesie in quo sumus nos, quod est finis omnium sæculorum: hoc est tam sæculi ante diluuium quam sæculi usque ad abraham, & sæculi patriarcharum, & sæculi prophetarum & deinceps usque ad CHRISTVM. ¶ Itaque qui se existimat stare, uideat ne cadat. Propositis gestis tēpore patrum, ubi declarauit ad admonitionem nostri scripta esse, incipit ex illis admonere. Primo ingenere, ut unusquisque videat & caueat ne cadat. Et dixit hoc præcipue propter maiores inter Corinthios, qui existimabant se stare in sua scientia & libertate

clare autem patet deduci hanc admonitionem ex gestis tempore patrum. nam tunc ceciderunt lapsu peccati fere omnes, tum maiores tum minores. *Tentatio uos non apprehendat. pro, apprehendit, nisi humana.* Nescitur quo errore legatur in codicibus Latinis apprehendat: quum textus Græcus habeat apprehendit in præterito. Et est ratio quare quilibet corinthiorum timere & cauere deberet ne cadat in futuro: quoniam hætenus nulla estis tētatione pulsati nisi humana, nisi leui, nisi mediocri. humanum enim appellat temperatum homini: iuxta illud ad Roma. humanum dico propter infirmitatem carnis vestræ. Adhuc enim corinthii nō erant vexati propter christi fidem à præfectis prouinciarum seu ciuitatum: quoniam prima persecutio contra christianos mota fuit à nerone, qui post temp⁹ huius epistolę regnauit. interim enim solæ persecutiones Iudaicę leguntur in christianos. *Fidelis autem deus est, qui non patietur. pro, sinet, uos tentari supra id quod potestis.* Ne terrerentur ex prædicta admonitione & ratione (quia tentationes hætenus expertæ sunt humanæ: tanquam superuenturæ sint supra vires humanas) declarat superuenturas tentationes, siue in facultatibus temporalibus, siue in corporibus, siue in honoribus & magistratibus. omnes enim huiusmodi afflictiones superueniunt christianis. Quæ appellantur tentationes, quia utitur illis deus ad quodammodo experiendum & probandum electos suos: & diabolus ac mundus utebantur eis ad tentandū christianorum animos ad relinquendum christianitatem. Declarat itaque eis quod deus non sinet illos tentari supra vires proprias. ¶ Et dicit non sinet, quia si sineret diabolus tētare homines supravires proprias. Sed (vt patet ex tentationibus diaboli contra Iob) tantum tentare potuit quantum permisit deus. ¶ Et dicit fidelis deus, attribuens huiusmodi non permissio- nem fidelitati diuinę: qua scilicet facit quod dixit. Fidelis est enim in omnibus verbis suis. dixit autem millies in sacra scriptura, se esse adiutorem hominum in tribulationibus. alie- num autē constat esse ab officio adiutoris hominum permittere vt homines tententur supra vires. *Sed faciet cum tentatione prouentum.* pro, euentum, ut possitis sustinere. p, sufferre. Nō solum nō sinet uos tētari supra vires sed adiiciet hoc quod faciet cū tētatiōe euentū vt possitis sufferre: hoc est sed adiuuabit vt possitis sufferre tentationē. Nō enī dicit sed faciet tentatiōis euentū: q̃a nō loquitur de termino tentationis. sed dicit, sed faciet cū tentatione (hoc est simul cū tentatiōe. loquitur enim deo eo quod faciet Deus tempore tentationis dū homo tentatur, vt cōuincitur etiam ex subiuncto effectu) vt possitis sufferre. proculdubio ipsam tantationem, quæ nō est toleranda post terminum. Vnde sensus est, sed faciet tempore tentationis euentum, hoc est tot & talia euenire (siue intus siue extra) vt possitis sufferre. Non dixit conferet vobis tale donū, sed dixit faciet euentū, quia infiniti sunt modi quibus deus utitur ad faciendum quod homo possit sufferre tentationes, aliquādo enī facit euenire aliquē occursum extrinsecū, siue impedi- endo tentationes, siue adiuuādo tētatos. modo facit euenire intus in corpore vel i animo motus aliquos ad hoc conferentes. modo angelicas adhibet excubias modo gratias aliquas efficit in anima &c. Propter huiusmodi enim infinitatem modorum dixit faciet euentum simul cū tētatione. ¶ Et dicit vt possitis sufferre & non dixit vt sufferatis. deus enim prouider de euen- tibus necessariis ad posse sufferre tentationes, in arbitrio autem tentatorum est velle sufferre. Sat est enim fidelitati diuinæ vt tribuat posse sufferre ille autem sufferre & ipsum sufferre al- terius gratiæ est, quæ electis cōfertur & non est omnibus communis. *propter quod charissimi mihi. pro dilecti mei.* Post admonitionem in genere ne homo cadat, subiungit admonitionem in spetie ne cadat in idolatriam. Et optime continuat. propter quod scilicet vt quilibet caueat ne cadat. *fugite ab idolorum cultura.* Optima species cauendi (vt pote secuta) vt idolorum cultu- ra non solum displiceat, sed etiam ab illa fugiatur. Et dixit hoc inchoando instructionem circa id quod dixerat in capi. viii. si quis enim viderit te qui habes scientiam in idoleo acum- bentem &c, proposuerat siquidem paulus actionem illam valde turpem, & damnauerat il- lam ex solo scandalo. nullam enim aliam rationem tunc attulit nisi rationem scandali. inten- dit modo declarare actionem illam esse malam aliut de scilicet ex spetie actionis ex parte agentium. Et propterea significantius dixit fugite ab idolorum cultura. vt tales actiones pro- pinquas idolatriæ, immo speciem idolatriæ habentis vitarent. ille enim à cultura idolorum non fugit qui tam propinque accedit ad cultum idolorum. accumbere nanque in idoleo, valde propinquum est ipsi cultui idolorum, valde propinquum ad sacrificare idolis. *Vt prudentibus loquor. subiungenda, Vos ipsi iudicete quæ dico.* Non dubitando de veritate eorum quæ dicit submittit eorum iudicio dicenda. Sed bene volens illos conuincere proprio ipsorum iudi- cio, vt veritas facilius executioni mandetur quasi à se ipsis, *calix benedictionis.* hoc est gratiarū

F actionis, qui offertur pro gratiarum actione deo. *Cui benedicimus.* Tum nos sacerdotes consecrando tum omnes laudando. *Nonne communicatio sanguinis christi est?* ut rei communicatæ participantibus de calice? quasi dicat, constat quod sic. Non dicit significat communicatio- nem, sed est communicatio: quia vere est communicatio sanguinis christi (non vini) parti- cipantibus calicem. Significatur enim clare quod ipse calicis usus à multis (ideo enim numero utitur plurali) est communicatio sanguinis **C H R I S T I** illis qui bibunt. Quod est verum omnino: quia sumentibus sacramentaliter tantum, est sanguinis christi communicatio sacra- mentaliter tantum: & sumentibus sacramentaliter & spiritualiter simul, est sanguinis christi communicatio sacramentalis & spiritualis. *Et panis quem frangimus.* Sacrificando & dis- tribuendo. sicut dixit calix seu poculum utens vase continente pro contento, ita modo dicit panis pro specie panis, qui sensus conuincitur ex verbo est, quum subdit. *Nonne parti- cipatio.* pro, communicatio, corporis domini. pro, christi est? Non dicit significat sed est. Con- stat nanque quod esus substantiæ panis non est communicatio corporis christi: sed esus pa- nis hoc est speciei panis est in veritate communicatio corporis christi, ut rei communicatæ participantibus illum, una eademque res scilicet verum christi corpus non substantia panis communicatur omnibus edentibus quibus frangitur. Primæuo illo tempore ecclesiam fa- ctione usam fuisse communicando populum, etiam actus apostolorum testantur: ad imita- tionem (ut reor) christi, qui acceptum panem benedixit, fregit & dedit discipulis, postea au- tem ecclesiæ usque sunt hostiis sigillatim: quas non oportet frangere. ¶ Meminit autem pau- lus fractionis, quia loquitur de usu plurium quibus communicatur corpus christi, propterea etiam utitur numero plurali, dicendo frangimus. Intendit enim explicare coniunctionem omnium in vno tertio scilicet corpore ac sanguine christi vero. Ex hoc clare significant pauli verba. ¶ *Quoniam unus panis, & unum corpus multi sumus.* Superfluit &. Reddit ratio- nem, coniunctio quoniam manifestat. Redditur autem ratio non coniunctionis cor- poris christi ad sumentem, sed communitatis corporis christi ad sumentes: quia de tali communitate fuit directe & proprie sermo, dicendo quem frangimus nonne commu- nicatio corporis christi est? Quod itaque corpus christi verum communicetur mul- titudini sumentium, ratio affertur ex vnitatem mystici corporis christi, dicendo quoniam mul- ti sumus unus panis, vnum corpus. Ita quod vnitatem inter se fidelium est ratio quod commune sit per sacramentum Eucharistiæ verum christi corpus. Et vere sic est: quia solis qui sunt vnum, cha- ritate communicatur spiritualiter corpus christi verum. Significatur autem vnitatem fidelium vnitatem panis ac vnitatem corporis metaphorice ad similitudinem multorum grano- rum ex quibus conficitur panis unus, & multorum membrorum ex quibus conficitur cor- pus vnum. Et attulit panem propter id quod dixerat panis quem frangimus. Attulit quoque cor- pus propter id quod dixerat calix benedictionis, vnitatem enim membrorum corporis viuui san- guinis fit & fouetur. Omnes qui, pro, enim, de uno pane & de uno calice participamus. Superfluit ille quatuor dictiones: & de vno calice. Solus panis meminit Paulus, coniunctio enim (dicendo omnes enim) monstrat quod ratio redditur prius dicti (hoc est vnitatis corporis mystici) parti- cipatio vnius panis ab omnibus: hoc est spiritualis perceptio vnius sacramenti eucharistiæ ab omnibus, panis enim pro specie panis (ut prius dictum est) ponitur. Et vere sic est: quoniam sacramen- tum eucharistiæ & facit in omnibus mediante sua non solum sacramentali sed etiam spirituali parti- cipatione vnitatem corporis mystici, & est simul eisdem communicatio veri christi corporis, et in- tendit per totum hunc progressum manifestare quantæ vis est communis perceptio eucharis- tiæ dum in ipsam eucharistiæ communitatem resoluit vnitatem corporis christi mystici & communitatem corporis christi veri. Ut intelligamus quod in hoc quod omnes ex vno pa- ne sacramentali participamus, & sumus vnum christi corpus mysticum, & commune habemus verum christi corpus. Quum autem audis facit intellige quod facit vnitatem sinò inuenit factam, aut facit augendo factam. Iuxta hunc siquidem sensum communis theologorum do- ctrina dicit sacramenta conferre gratiam scilicet faciendo vel augendo. Quod etiam intelli- ge quantum est ex se, quia nisi sit patiens dispositum, non fit effectus propter impedimentum ex par- te suscipiens. ¶ *Videte israel secundum carnem.* accusatiui casus est israel hoc in loco, et dicit secundum carnem: hoc est secundum carnales hostias, carnalia sacrificia illorum, adhuc enim ex- rabat templum iudeorum, & offerebantur in eo sacrificia, dixit inquit uā hoc ut intelligerem? differentiam inter nostra & iudeorum sacrificia: quod nostrum est spirituale, illorum vero sunt carnalia, & quod de communicatione spirituali deque participatione spirituali loquutus est modo

modo autē carnalia affert. Intendit proponere coram Corinthiorum prudentia & censura
 cōmunionem omnium sacrificiorum. & incepit à sacrificio christianorum spūalissimo. &
 ppter ea consequēter proponit sacrificia iudeorū: carnalia q̄dem, q̄ tamē vero deo offerūtur. **A**
Nonne q̄ edunt hostias p̄ticipes sunt altaris? Ecce intēta cōmunitas. in hoc q̄ oēs edētes immolata deo
 participes sunt altaris dei: hoc est participes sunt immolatiōis facte in altari. Nota verba: q̄a
 in hoc cōsistit nēvus pauli. Quēadmodū in sacrificio christiano dixit. q̄ quia oēs de vno p̄a
 ne participamus: sumus vnum & cōicatur nobis corpus xp̄i, ita in sacrificio iudeorū dicit q̄
 qui edunt hostias, cōicant altari: hoc est sacrificio. Hinc enim vult intelligi illatū postea esse q̄
 participantes in mēsa aut calice dāmoniorū, cōmunicāt dēmoniis. *Quid ergo dico, q̄ idolis imola-*
tum sit aliquid, aut q̄ idolū sit aliquid? Transpositæ sunt particulæ. prius enim in textu Pauli est quod
 idolum sit aliquid, & deinde aut quod idolis immolatum sit aliquid. Memor Paulus eorum
 q̄ dixerat cap. 8 q̄ idolum nihil est immundo, quū modo progredieretur à participantibus q̄
 immolātur in sacrificio christianorum, & à participantibus immolata in sacrificiis iudeorū **B**
 ad participantes immolata idolis, & dicendum ei successiue fuisset quod edentes immolata
 idolis cōmunicabant idolis, tanquā inueniens impedimentum, quasi offendens in obstaculū
 progressus (vtpote cōtrarium doctrinæ supradictæ q̄ idolum est nihil) quodāmodo substitit:
 & explicat quod hoc sibi cōsequenter dicendū fuisset, scilicet quod edentes immolata idolis,
 essent participes idolorū: q̄d cōtinet in se idolum aliquid esse, & immolatum idolis esse ali-
 quid: quod cōtrariatur doctrinæ supradictæ. Explicat inquam se nō dicere hoc. hoc enim si-
 gnificatur hmōi illatione interrogatiua, quid ergo dico? inferebatur enim ex prēmīssis q̄ di-
 ceret hoc, videlicet quod idolum sit aliquid, aut q̄d idolis immolatum sit aliquid. itellige ido-
 lis immolatū vt sic nihil esse, quēadmodum vt sic idolum nihil est, vt superius declaratum est. **C**
 Sed quæ. Legendum est. *Sed quod q̄ immolant gentes, dāmonius immolant & non deo.* Ordo literæ est. Non
 dico quod idolum est aliquid, aut quod immolatum idolis est aliquid, sed dico quod q̄ imo-
 lant gentes, dāmoniis immolant & non deo. ¶ Aduerte hic subtilitatē Pauli. Sacrificia ido-
 lorum considerantur dupliciter, vel scdm se, vel ex parte immolantium. Si considerentur se-
 cundum se, sic nihil sunt, sicut & simulacrum cui immolantur nihil est. nam simulacrū nul-
 lius dei est representatiuum, ac per hoc nihilo immolantur secundum veritatem rei. Si autē
 considerentur ex parte immolantium sic illa sacrificia immolantur dāmoniis. Gētiles enim
 intendunt immolare deo rep̄sentato per simulacrum. Talis autem deus non est nisi dāmon.
 Vnde intendendo immolare deo rep̄sentato per simulacrū, duo incurrunt. Alterum ne-
 gatiuū q̄d nulli deo imolant, quum non sit nisi vnus deus, cui non immolant, vtpote non re-
 presentato per simulacrū. Alterum affirmatiuum. s. quod imolant dāmoniis, dū contendunt **D**
 numinis seu diuini aliquid esse in simulacro, & illi imolant. Constat enim nihil aliud in simu-
 lacris esse prāter materiam formāque sensibīlē nisi dāmoniacum, iuxta illud, oēs dii gētium
 dāmonia. Et propterea Paulus in cap. 8. & nunc iudicans idola & imolata idolis secundū se,
 dixit nihil esse. & cū hoc modo subiungit quod quæ immolantur idolis imolantur dāmo-
 niis, iudicans sacrificia idolorū ex pertinacia immolantiū. Propter quod significanter di-
 xit quæ gentes imolant, vt ex parte immolantiū intelligeremus quod dicit. Et dixit hoc vt pro-
 gressus suus intelligeretur q̄d nō tēdit ad inferendū quod edētes de sacrificiis simulacrorū par-
 ticipes sunt simulacrorum, sed ad inferendū quod egētes de sacrificiis simulacrorū participes
 sunt dāmoniorū. ¶ Et intēdit per hoc manifestare quod edentes de iis q̄ immolata sunt simu-
 lacris quāuis ex parte rei nihil superstitionis incurrant (quia idolū nihil est & immolatū ido-
 lis nihil est) ex parte tamē immolantium & vescientium, crimen incurrunt idolatriæ vescēdo **E**
 illis in idoleo, hoc est in loco vbi sacrificatur idolis. vesci enim in mensa seu loco sacrificiorū
 propriū est profitentium se participare immolatis quatenus immolata sunt, ac per hoc parti-
 cipare cum dāmoniis quibus gentes immolant. Et vere sic est quod in idoleo vescētes etiā si
 ipsi non intenderent, tamen profitentur rōne loci se immolatis vt immolatis vesci, quod est
 incurrere factō crimen idolatriæ. *Nolo autem vos socio: pro, communicantes, fieri dāmoniorum,*
 Postquam proposuit quales sint participantes tam in sacrificio christianorum quam in sa-
 crificiis iudeorum, & dāmon in sacrificiis Gentiliū. subiungit in quo consistit crimē partici-
 pantium in sacrificiis Gētilium. Et explicat crimē illud esse participare seu cōmunicare cum
 dāmoniis. Explicat autem hoc prohibendo eis talem cōmunionem. ¶ *Non potestis calicem do-*
mini bibere, & calicem dāmoniorum. Non dicit non potestis sacrificare domino & sacrificare ido-

Flis(hoc enim tanq̃ euidētissimū crīmen omittit) sed dicit non potest is calicem domini bibere & calicem dæmoniorum: vt intelligamus quod non de sacrificantibus sed de participātibz, bibendo de imolato calice loquitur. vt intelligant corinthii q̃ directe arguit illos christianos qui non sacrificantes idolis sed inuitati, in idoleo bibebant de calice immolato: vt intelligant quod incurrunt crīmen communicationis cum dæmoniis, vt intelligant quod non solum tales peccant rōne scandali(q̃ superius in. 8. ca. dixerat) sed rōne cōmunionis cū dæmoniis. *Non potestis mense dñi participes esse & mense dæmoniorū.* Quod dixit de bibentibus, idē dixit de comedentibus in mēsa dæmoniorum: q̃ superius appellauerat in idoleo. Et dixit hoc directe vt intelligant q̃ quis licitum sit eis vesci immolatis simulacro ex ea parte qua simulacrum nihil est, & immolatū simulacro nihil est, nō tamē licitum est eis in mēsa dæmoniorū vesci: quoniam inde incurritur participatio cū dæmonibus etsi nō intēione, tamen facto. Aduerte hic prudens lector errorē nouiter exortum dicētium q̃ tēpore apostolorū eucharistia nō erat sacrificium sed tātum sacramētū, ex hoc loco manifeste cōfutari. nā hic clare de eucharistia quatenus sacrificium, est sermo. Ex p̃sse enim cōnumerat sacrificia iudæorū & sacrificia Gētilium ad nihil aliud nisi ad ostēdēdum sacrificiū christianorū nō posse simul participari cū sacrificio Gētilium, Vnde & eisdē vtitur nōibz, mēse domini & mēse dæmoniorū & c. *Nā æmulamur.* pro, puocamus. dñm? Exaggerat crīmen huiusmodi participationis, ne leue putaretur peccatum: declarando q̃ est irritare deum, est prouocare deum ad iram seu ad æmulationē: hoc est prouocare deum quasi dando ei æmulum, tanq̃ dando ei parem, de quo ipse cong̃ritur, ipsi me prouocauerunt in eo qui nō erat deus. damus enim quasi parē deo imolando alteri q̃ ipsi quoniam honorē diuinum impendimus alteri. *Nunquid fortiores illo sumus?* Ad timēdū irritatiōē diuinā hoc dicitur. fortioris siq̃ dem est absq; timore irritare aliquem debiliior aut male, sibi ipsi cōsulit irritādo eum cui nō potest resistere. ¶ Vndiq; itaq; Paulus exaggerat crīme edendi in idoleo, tum ex mensa domini, tum ex irritatione domini, tum ex timore punitiōnis proprię. Et sic compleuit doctrinā de immolatis simulacris quantū ad christianos edētes & bibentes in idoleo: sequentia autem spectant ad docendum extra idoleum qualiter licet & qualiter nō licet vesci iis quæ immolata sunt simulacris.

Mnia mihi licent sed non omnia expediunt. pro, conducunt. seu conferunt. Duas radices p̃ponit ex quibus nascitur peccatum in huiusmodi. Altera est, sed non omnia conducunt, nō omnia vtilia sunt ad gloriā dei. *Omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.* Ecce altera radix, q̃ nō omnia sunt ad ædificationem proximorum. In vtraq; autem præmittitur omnia mihi licent: ad significandum licitum esse vesci iis quæ immolata sunt simulacris, extra tamen idoleum. de hoc enim iam dictum est. *Nemo q̃ suum est quærat, sed quod.* Deficit quisque. legendum est. Sed q̃sque quod alterius. Ad declarandum quanti faciendā est ædificatio proximi (de qua dixerat sed non omnia ædificant) subiungit mandatum vt nullus præponat propriū bonum ædificationi aliorum. Et est sermo non de bono spirituali, sed de bono corporali. Et hoc verba sonāt. nam inter spirituale & corporeum bonum hæc est differentia: q̃ bonum spirituale non est ita meum quin sit alterius (quoniam suapte natura est cōmune absque damno meo) bonum aut corporeum proprię est meum: quia ita est meum q̃ non alterius: & si alteri communicatur, à me tollitur. Perinde ergo dictum est, nemo q̃ suum est quærat sed quisque quod alterius, ac si dictum fuisset, nemo studeat proprio sed quilibet studeat cōmuni bono. Quāuis etiam possit exceptione seu exclusionē subintellecta sensus esse. nemo quod suum est quærat tantum, sed etiam quod alterius.

K ¶ *Omne quod in macello uenit.* hoc est venditur. *Manducate.* Ecce omnia mihi licent. *Nihil interrogantes.* An sit immolatum idolis. Non dicit nihil scientes: quia scire apud seipsum est. & non est ratio scandali, interrogare autem apud alios. *Propter conscientiam.* Quomodo hoc intelligitur, inferi⁹ declarabit. *Domini est terra & plenitudo eius.* Affertur authoritas ista ex psalmo ad declarandum oē quod in macello venit manducate ad declarandum licite posse omnibus vesci: quia domini non dæmonum est terra, & vniuersa animalia & quæ nascuntur in terra. hoc enim sufficit ad hoc vt non incurratur peccatum aliquod ex parte rerum edendo illas. Quicquid enim est domini, mundum est. *Siquis uocat uos infidelium ad cēnam & uultis ire, omne quod uobis apponitur manducate.* Ecce iterum omnia mihi licent.

¶ Vbi aduerte q̃ primo de loco oīb⁹ cōi (macello. f.) & modo de loco priuato (habitu scilicet

licet viri infidelis) doctrinam tradit: vt omnia loca comprehendat extra idoleum. Et dicit hoc ad monstrandam libertatem noui testamenti. In veteri siquidem lege constat prohiberi inuitatum iudeum à Gentili comedere quæcunq; apponuntur. prohibetur enim comedere immolata: vt patet Exod. 34. Nihil interrogantes, an id quod apponitur fuerit immolatum simulacro.

¶ Propter conscientiam, quam inferius declarabit. Si quis autem dixerit hoc immolatum est idolis, nolite manducare. Simpliciter, & absolute dixerat manducare: in euentum autem quod aliquis dixerit de aliquo cibo hoc immolatum est idolis, dicit nolite manducare.

¶ Propter illum qui indicauit. Videtur enim ex proposita hoc indicasse vt non comedatis ad experiendum si in veritate horretis simulacra, putat enim hoc dicens, quod si comederitis, immolata idolis particeps sitis idolorum. Quo fit qd sit postq dixerit hoc immolatum est idolis comederitis illud, dicat vos non esse alienos à cultura idolorum. Et propter conscientiam. Duas rationes affert Paulus ad retrahendum à manducando id quod indicatum est immolatum esse idolis. Et vtraq; (vt patebit) se tenet ex parte proximi: nulla autem ex parte edentis. Vnde & subdit quod in Latino textu deficit. Domini est terra & plenitudo eius. Repetit versiculū superius recitatum ad significandum quod propter neutram harum causarum tollitur licitū esse vesci quibuscunq; rebus siue immolatis siue non immolatis, sed perseuerat libera facultas vescendi illis absolute loquendo: quia perseuerat quod domini est terra & plenitudo eius, quia perseuerat munditia rerum. Conscientiam autem dico non tuam sed alterius. Declarat quod toties dixerat propter conscientiam, quod non loquitur de conscientia propria comedentis seu comesturi, sed de conscientia alterius: hoc est conscientia infirmorum, non corpore sed mente: de quibus in octauo cap. dixit. conscientia eius q infirmus est edificabitur ad manducandum idolothyum. Et consistit ratio in hoc quod ne infirmus prouocetur ad malum (qd esset vesci immolatis simulacro vt immolatis) debet homo abstinere ab esu sibi alias licito.

¶ Vt quid enim libertas mea iudicatur ab aliena conscientia? Ecce omnia mihi licet sed non omnia edificant. Est enim sensus. Vt quid ego liber ad edendum huiusmodi cibos, cur ex vsu libertatis meæ incurro iudicium damnationis propter conscientiam infirmi? Quasi dicat. omnino mihi vitandum est, seu nullo modo in hoc incidam, hoc enim directe est seruare illud omnia mihi licet sed non omnia edificant. Si ego cum grā participo, quid blasphemor pro eo q grās ago. Declarat alteram causam: videlicet propter conscientiam. declarat modo reliquam (videlicet propter illū qui indicauit) iuxta aliam radicem, omnia mihi licet sed non omnia conducunt. Est enim sensus. si ego cum gratia participo, vescendo rebus creatis à deo cum gratiarum actione. Et in hoc tangitur ratio liciti esus, ratio qua se excusabant, addens supra libertatem, religionem gratiarum actionis deo. quid blasphemor: hoc est quare incurram notam qd sim tanquam blasphemus vescendo indicatis qd sunt immolata simulacro? Quasi dicat. nullo pacto incurram hanc infamiam pro eo qd gratias ago deo: hoc est loco gratiarū actionis quā exhibeo deo. Tanquā blasphemari contrariū sit gratiarū actioni, dicit cur loco gratiarū actionis meæ ad deū blasphemor. Et dicit blasphemor, vt intelligamus qd de infamia contra deū est sermo. talis siquidem incurrebatur infamia vescendo indicatis. nam dicebatur qd isti vescētes indicatis nō abominabantur culturā idolorum. qd est contra honorē dei, qd est contra religionē. vnde abstinere ab indicatis, erat seruare illud. oia mihi licet sed nō oia conducunt ad dei gloriam. hoc enim quāuis in se licitū esset nō cōferebat sed nocebat potius, p qto violabat Christianū nomē. Siue ergo mādūcatis siue bibitis siue aliud quid facitis, oia in gloriam dei facite. Iuxta duas rōnes illiciti vsus licitorū (alterā ex parte nois, alterā ex parte scandalii) duo infert extendendo documenta vniuersalia in oī materia. Quorū altero instruimur vt oia in dei (nō nostrā) gloriā faciamus, & nō solū intendamus: hoc est sic faciamus vt vere sint ad gloriam dei intentem. Et dicit siue comeditis & c. vt intelligamus qd oēs liberas actiones quātūcūq; naturali necessitate oportunas debem⁹ sic exercere vt sint ad dei gloriā. Et hoc quātū ad habilitatē actionū est præceptum: quoniā actiones q non sunt habiles vt sint in gloriā dei, peccata sunt vel mortalia vel venialia. Quātū vero ad intentionē dirigentem actualiter vel virtualiter oia ad dei gloriam, cōsiliū esse cōstat. ex eo qd nec infidelis nec fidelis constitutus in peccati mortalis statu peccat honorādo parētes, reddēdo depositū, comedendo, bibendo & c. & tamen neuter oia refert in gloriam dei. ¶ Siue offensione estote. Ecce alterum documentum quo instruimur vt neminē scādalizemus, vt tales nos exhibeamus vt nulli sumus offendiculo. Et iudais & Genibus & ecclesie dei. Nullum excipit genus hominū, cōmunem hāciubet seruari cautelam ad omnes: quia

F quia scandalum actuum respectu cuiuscunque semper est peccatum. Sicut ego. exemplum præbet seipsum. *Per omnia. per oēs actiones meas. Omnibus. Iudæis, Gētibus & Christianis. Placeo.* Nō solum sine offensione me exhibeo, sed placeo quantū est ex me. *Non querens q̄ mihi utile est, sed q̄ multis.* Ne paulum blandū assentatorē aut adulatorem intelligeres oībus placere, explicat in quo cōsistit studium suum placēdī oībus, scilicet q̄rendo non ppriam sed aliorū vtilitatē. Et ne intelligeremus q̄ de mūdi hui⁹ negociis vtilibus loquatur, explicat. *Vt salui fiant.* Ecce quorū sum quæro aliorū vtilitatē, ecce qualem vtilitatē aliorum quæro vt salui fiant, nō vt ditentur, non vt principētur in hoc mundo. ¶ Imitatores mei estote sicut & ego christi. Explicat q̄ nō sibi arrogat formam exemplarem christianæ vitę proponendo se toties in exemplum: quandoquidem non se vt se, sed vt imitorem Christi proponit in exemplum.

G

CAPVT

XI.

Audo autem vos fratres. Distinctor capitulorum, quāuis inchoauerit vndecimum capitulum ab antecedente particula, *imitatores mei:* quia tamen particula hæc clarespectat ad præcedentia, correximus hanc segregationem, & in calce præcedentis capituli eam locauimus: vt hinc cum noua materia incipiat capitulū. *Quod per omnia, mei memores estis.* pro, q̄ omnia mea meministis. Sicut in principio epistolæ commendauit Corinthios ratione multorum qui erant inter eos perfecti, ita modo laudat quoq; in genere corinthios rōne illorū q̄ seruabant documēta sua. prouidet aut traditurus nouū documētum laudat q̄ seruauerint olim à se datas instructiōes tāq̄ per hoc pparans eos ad seruādum noua documēta q̄ subiungit. Laudat aut eos primo de memoria non alicuius sed omnium suarum instructionum seu suorum exemplorum. Deinde. *Et sicut tradidi vobis præcepta mea.* pro, traditiones meas, tenetis. De obseruatione institutionum suarum laudem adiungit. *Volo autem vos scire.* Nouum inchoat documentum circa capitis velamen, ea rōne q̄ apud corinthios mulieres non velato capite (quemadmodum & viri) in publica oratione seu lectione comparebant pro veneratione actionum. adhuc enim sublatum nō erat à muliebri sexu publice orare aut legere seu docere: vt etiam sanctarum mulierum illius temporis gesta testantur. Hæc enim videtur literalis ratio quare Paulus accepit hanc prouinciā instruendi corinthios circa discrimen viri & mulieris publice orantis aut prophetantis penes velamen capitis. *Quod omnis viri caput Christus est: caput autem mulieris vir: caput vero christi deus.* Aduerte pro claritate huius doctrinę q̄ Paulus cōsiderat velamen capitis in viro & muliere tū relatiue ad capita eorum mystica, tum relatiue ad capita eorum naturalia: & vtrinq; mōstrat cōtrariam habitudinē velaminis in capite viri & mulieris. Mōstrat enim vtrinq; indecens esse velamen in capite viri orantis aut prophetantis: decens autem esse in capite mulieris orantis aut prophetantis. Et propterea inchoat à diuersitate capitum mysticorum respectu viri & mulieris: dicendo, quod caput mysticum mulieris est vir, caput autem mysticum viri est christus, caput vero mysticum xpī est deus. Et hoc vltimum addit ne videatur fingere hunc ordinem capitum mysticorum: sed ipsa resolutio capitum vsq; ad deum attestetur q̄ rōnabilis est distinctio capitum mysticorum respectu viri & mulieris. Dicitur autem caput mysticū qd gerit vicem capitis respectu illius. Caput enim est perfectius membrum (vt pote vniuersos habens sensus) & est velut gubernator omnium actionum. & propterea vir dicitur caput mulieris: vt pote lōge perfectior & gubernator ipsius. & tanto magis christus est caput viri: quum in eo solo sit omnis plenitudo gratiæ & ab ipso deriuetur gratia in omnes. De deo autem q̄ sit caput christi secundum q̄ homo, nulla est quæstio: quum oēs perfectiones sint in solo deo & ab ipso in christum hominem deriuentur. *Omnis vir.* Declarata diuersitate capitis mystici respectu viri & mulieris, declarat diuersam immo contrariam habitudinem velaminis in capite viri & mulieris ad propria capita mystica: inchoans à viro. *Orans.* Oratione publica. Tempore huius epistolæ non erat adhuc introductus hic modus orandi publicus qui modo in templis dei seruatur, scilicet q̄ alternis choris oraretur: sed vnus pro omnibus orabat publica voce cæteris tacentibus. Et reor sic esse ex iis q̄ leguntur de psalmodia monachorum, q̄ vnus legebat psalmos reliquis tacētibus. Et ad hoc forte insinuādum singulari numero vtitur Paul⁹, dicēdo vir & similiter mulier. Cuius etiā signum est q̄ ecclesiæ dei (à Pauli doctrina nō recedētes) non seruant hoc documentum in iis quę cōiter chorus orat, sed seruat quum vnus pro omnibus

oibus orat seu legit: vt patet in sacerdote dicente orationē. ac diacono & subdiacono legentibus euangelium & epistolas. hi enim detecto capite orant & prophetant: chorus autē cooperto capite orat psallendo &c. absq; inobedientia pauli. Quum ergo dicit orans, sermo est de publice orante vno pro omnibus. *Aut prophetans.* De vere prophetantibus (hoc est spiritu prophetiæ publice in ecclesia loquentibus tunc temporis) loquitur: vt infra ex cap. 14. colligitur. vbi vere prophetantes describuntur stantes prophetare aliis sedentibus. Hic siquidem detectum caput, ibi vero situs eorum describitur. erant enim (vt infra patet) in illa primitiua ecclesia prophetantes, sicut & loquentes linguis. *Velato capite.* pro, in capite habens. Ita in textu Græco habetur, ad excludendum omne quod posset haberi in capite, cuiuscunq; figure ac materiæ fuerit. *Deturpat.* pro, dedecorat, *caput suum.* mysticum, quod est christus.

¶ *Omnia autem mulier orans aut prophetans non uelato capite, deturpat.* pro, dedecorat, *caput suum.* mysticum quod est vir. Cerne differentiam viri & mulieris penes velamen capitis. Vir velatus caput, dedecorat caput suum: mulier non velata dedecorat caput suum. Carere velo mulieri, est ad dedecus capitis sui mystici: habere velum viro, est ad dedecus capitis sui mystici.

¶ *Vnum enim est ac si decaluetur.* Desunt aliquæ dictiones: nec de caluitio textus loquitur. Legendū est. Vnum enim est & idem cum rasa. Postq̃ declarauit velamen capitis in sacris relatum ad capita mystica, declarat relationem veli ad naturale caput mulieris. Et est sensus q̃ vnus atq; eiusdem rōnis est muliebri caput carere velo & radi: q̃ est priuari capillis, ita q̃ velum respectu mulieris æquarat capillis. Et hæc æquiparantiam magis explicat formando cōditionalē. Nam si non uelatur mulier, tondeatur, pro, etiam tondeatur. Infert hoc consequens (etiam tondeatur) ex negatione veli: vt quemadmodum vir qui non velatur tondetur, ita mulier si imitatur virum in hoc q̃ non velatur, imitetur quoq; ipsum in hoc q̃ tondeatur. Deinde prosequitur dīctam conditionalem à destructione consequentis.

¶ *Si uero turpe est mulieri tonderi aut decaluari.* pro, radi. Hæc est destructio consequentis: vnde infert destructionem antecedentis subiungendo. *Velet caput suum.* pro, veletur. Hæc sola dictio est in Paulo. & argumentum Pauli satis clare innititur cōi vsui, quo turpe censetur mulierem tonderi aut radi. Vnde & mulieres abrenunciantes cōiugiis & p̃fitentes luctuosam vitam, laudabiliter tondentur, in signum q̃ abdicant à se q̃ ad ornatum & gloriam illarum spectat. Vir quidem. Declarata habitudine velationis capitis tum ad caput mysticum, tum ad caput naturale, procedit applicādo ad propositum. primo de viro, deinde de muliere. *Non debet uelare caput suum.* Superfluit suum.

¶ *Quoniam imago & gloria dei est.* Quod sit imago dei, ex Genesis testimonio cōprobatur, faciam? hoīem ad imaginem & similitudinem nostram. Et verificatur ex eo q̃ est creatus in natura rationali. Quod autem sit gloria, Paulus dicit: & verificatur sicut pulchrum opificium est gloria artificis. Et dicitur hoc specialiter de viro, quia vir narratur in scriptura factus imediate à deo, Rursus quemadmodum filius sapiens est gloria patris, ita vir in quo viget ingeniū & vis sciēdi & sapiendi, gloriā est dei plasmatoris. ¶ Quomodo autem ex hoc q̃ vir est imago & gloria dei inferatur q̃ non debet velare caput. in textu non aliter dicitur: nisi quia superius dictum est quod vir orans aut p̃phetans in capite habens dedecorat caput suū. vt intelligamus q̃ quia vir est imago ac gloria dei non debet in capite habere signum dedecoris diuinæ gloriæ. Velum siquidem in capite viri, signum est velatiōis sui capitis mystici. velatio autem directe cōtrariatur gloriæ. vtpote consistenti in manifestatione. Sic enim vir orans aut p̃phetans (hoc est exercendo officium glorificandi deum) si regmen habet in capite, significat suum caput mysticum in gloriam.

¶ *Mulier autem gloria viri est.* tanq̃ opificium factum ex viro, tanq̃ facta ad gloriam viri. Non enim uir ex muliere. in prima rerum creatione. Sed mulier ex uiro. vt pote facta ex costa viri. Etenim non est creatus uir propter mulierem, sed mulier propter uirum. Non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adiutorium. Ideo debet mulier uelamen. pro, potestatem, habere supra caput suum. pro, i capite, & propter angelos. superfluit & ita q̃ vnica est sententia in Paulo. & legendum est. Ideo debet mulier habere potestatem in capite propter angelos. Et est sensus. ideo quia mulier gloria viri est debet mulier habere in capite potestatem: hoc est signum potestatis viri supra se propter angelos: hoc est non propter potestatem quam habet maritus respectu vxoris, sed propter potestatem quam habet sexus virilis in angelis: hoc est sacerdotibus, qui in sacra scriptura appellantur angeli. Et addidit propter angelos, tum propter mulieres innuptas exēptas à viri potestate. tum in spiritualibus actionibus orandi & prophetandi mulier sit gloria viri

Fria viri in spūalibus agentis. Et subauditur hic quod velamen in capite mulieris orantis aut prophetantis signum & subiectionis mulierū ad viros qui sunt angeli: q̄ est habere signum potestatis virilis supra mulierem. *Veruntamen neque uir sine muliere, nec mulier sine uiro in dño.* Hoc est quīs in huiusmodi actionibus inter virum & mulierem discrimen hoc sit penes velamen & caput mysticum, in domino tamen (hoc est secundum esse christianum, secundum fidem, spem, charitatem: secundum esse gratum deo) pares sunt vir & mulier: neque vir excludit mulierem neque mulier excludit virum. Et ad hoc adaptat productiones tanquam reciprocas, subiungendo. *Nam sicut mulier de uiro, in prima conditione rerum. Ita & per mulierem uir.* supple na scitur: vt quotidie videmus. *Omnia autem ex deo.* Et vir mulieris est p̄cipium particulare, & mulier viri est particulare principium: commune autem omnium principium est deus. Et dixit hoc ad reddendum rationem paritatis quam dixerat in domino: vtpote quia est commune principium omnium. *Vos ipsi iudicate.* pro, in vobis ipsis iudicate? Adhuc paulus non plene declarauerat relationem velaminis in viro & muliere ad caput naturale, quod dedecet virum & dedecet mulierem: sed multum se occupauit circa relationem velaminis ad capita mystica. Et propterea modo complet declarationem velaminis relati ad capita naturalia viri & mulieris propria: & ad proprias ipforum mentes remittit iudicium subiunctæ rationis.

Decet mulierem non uelatum orare deum? Interrogatiue legendum est. proponit questionem coram ipsis de muliere, non de viro: vt hinc intelligamus quod vniuersus iste tractatus est ad tollendum vsum quo mulieres detecto capite quemadmodum & viri orabant. Quod (vt dictum est) reor pro veneratione sacrarum actionum à mulieribus factum fuisse.

¶ Nec pro, an non, ipsa natura, hoc est naturalis mos. Docet uos quod uir quidem si comam nutriat. pro, si comatus est, ignominia. pro, dedecus, est illi. Apparet enim quod molis quod muliebris sit vir comatus, vt comatus: vtpote prolixo ac fulto capillo more mulierum. *Mulier uero si comam nutriat.*

H pro, si comata est, gloria est illi. ad decorem siquidem mulieris spectare comam ad sensum videmus. Et attulit hanc rationem ex communibus, vt ex naturali more consideremus quam cōformiter tradiderit documenta in ecclesiasticis actibus. *Quoniam capilli.* pro, coma, pro uelamine ei data sunt. pro, data est. Ecce vnde vult trahi argumentum tam in viro quam in muliere: vt, s. argumentum trahatur ex coma ad velamen. vt mulier quia eam decet coma debeat in sacris habere velamen: & vir quem dedecet coma debet in sacris detecto esse capite, tanq̄ coma sit pro velamine. *Siquis autem uidetur contentiosus esse.* Sciens paulus has accommodationes tam ad caput mysticum tum ad naturalem comam, non esse rationes cogentes, & non omnibus forte satisfactorias: vtitur ratione efficaciore nō sine reprehensione eorum qui obstarent. ad eorū enim reprehensionem spectat, si quis autem uidetur contētiōsus esse, tanq̄ velint non ratiocinari, sed contendere. Nos subaudi iudæi. *¶ Talem consuetudinem non habemus.* Vt mulieres detecto capite publice orent aut prophetent. *Neque ecclesia.* pro, ecclesiæ, Dei. Ratio ab autoritate consuetudinis tum in veteri testamento tum in ecclesiis dei in nouo testamento affertur, quæ p̄cipuum locum debet habere in iis quæ non sunt in sacra scriptura diffinita. Et adiunxit hoc, vt sit nollent rationem pauli suscipere, suscipiant autoritatem consuetudinis ecclesiarum & veteris testamenti.

¶ Oc autem p̄cipio non laudans. pro, hoc autem p̄cipiens non laudo. Et dictio interpreta-

Hra p̄cipiens, à nonnullis interpretatur admonens seu enuncians. ita quod non est viquequaque clarum paulum p̄cipere hoc quod supra dixit de velamine mulieris i sacris. Continuando itaque dicta dicendis, ait quod p̄cipiens seu admonens seu denuncians hoc de velamine mulieris in sacris actionibus, non laudo subiuncta: videlicet. *Quod non in melius sed in deterius conuenitis.* Quum essent vituperandi, parce loquens paulus, dicit non laudo. vituperio enim dignum est conuenire in vnum in deterius: quum conuentus ad augmentū boni, aut saltem ad conseruationem ordinetur. *¶ Primum quidem.* Incipit enumerare deteriores euentus eorum. *Conuenientibus uobis in ecclesiam.* Prius dixerat conuenitis: modo explicat conuentum non politicum, non ad negotium ciuile, sed ad ecclesiasticum, ad actus fidelium quatenus fideles sunt. hoc enim significatur dicendo in ecclesiam. *Audio scissuras esse inter uos.* Primus euentus deterior directe contrariatur conuentui. dissidium enim directe tollit unitatem. *Et ex parte credo.* Ne omnes reos accusaret dissidii, dicit partim se credere: quoniam quo ad aliquos credebatur esse verum. Et rationem suæ credulitatis subdit. Nam oportet & hærefes esse. Defunt duæ dictiones: in vobis. Legendum est. *Nam oportet & hærefes in uobis esse.*

esse. Dictionem Græcā interpretes reliquit: quum potuisset latine dicere oportet sectas in vobis esse. Non enim sumitur hic hæresis vt sumitur à theologis per errorem pertinaci in fide: sed Græco vsu hæreses appellantur sectæ, appellant enim hæresim Platonica, Peripatetica, Stoicam &c. quas nos dicimus sectā peripateticam, sectam Platonica &c. ¶ Et q̄ hic si literalis sensus monstrat hoc q̄ dicitur in vobis. Non enim in eis oportebat esse hæreses theologicas, sed sectas. cognoscebat enim paulus eos p̄nos ad sectas: vt gesta eorū testatur, ego sum pauli, ego Apollo, ego Cephæ, Et ex necessitate p̄nitatis eorum dicit q̄ oportet in eis esse sectas: & propterea non esse mirum si dum cōueniunt dissident. diuersitas enim sectarū mater est discordiæ. *Vt & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis.* Quamuis dissidia & sectæ in genere sint malorum, deus tamen hæc mala ordinat ad hoc bonum, vt viri probi manifestentur in vobis cōparatione malorum. probi enim viri non declinant ad sectas, immo conciliant si possunt eas: & sic relatiue ad alios manifestantur. *Conuenientibus ergo vobis in unum.* Transit ad aliud crimen q̄ in quodam speciali conuentu incurrerant. Primum enim crimen dissidii in communi dictum est de conuentibus ecclesiasticis: hoc autem secundum de conuentu in specie anniuersario in cœna domini, dicitur: vt patet ex subiunctis. *Iam non est dñicam cœnam manducare.* Et dicēdo iam, monstrat nouum esse hoc crimen, significat enim quod olim conuenientes illo die in vnum, vere dominicam cœnam manducabant: sed ex eo q̄ abusus superuenit, iam nō est dominicam cœnam manducare. Mos siquidem illius temporis significatur, q̄ in anniuersario die cœnæ domini conueniebant fideles in vnum ad cœnandum vt repræsentarent cœnam & à principio quidem ordinate hoc fiebat, postea autem duo abusus admixti sunt dominicæ, quos paulus subiungit. & propterea dicit q̄ iam non est dominicam cœnam manducare.

¶ *Vnusquisque enim suam cœnam præsumit ad manducandum.* pro, manducando. Ecce primus abusus qui redditur pro ratione q̄ non est dominicam cœnam manducare. Vbi aduerte q̄ præsumit, habet vim duarum dictionum, scilicet ante sumit. Olim siquidem conuenientes ad huiusmodi cœnam, simul incipiebant cœnare, tunc autem vnus non expectabat alium, sed vnus quisque incipiebat propriam cœnam absque totius conuentus expectatione. Et hic erat primus abusus. Et q̄ hic sit vere literalis sensus, patet ex calce huius capituli, vbi paulus præcipit concludendo quod inuicem se expectent quum conueniunt ad manducandum.

¶ *Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est.* Ecce secundus abusus q̄ conuenientibus in vnum vn⁹ abundabat epulis, alius vero pauperulam sumebat cœnā. Verum paulus non diuitiis & paupertati abusum imputat, sed ebrietati & fami: vt intelligamus abusum non consistere in hoc q̄ diuites abundantes mensas, pauperes autem tenues haberent (quoniam hoc semper fuerat) sed in hoc q̄ diuites comedebant q̄ bibebant vsq; ad satietatem immo ebrietatem, pauperib⁹ autem deerat quod comederent ita vt esurirent: quum debuissent diuites impertiri pauperib⁹ Ita quod in defectu impertitionis consistit abusus. facile siquidem poterant impertiri, quum abundarent vsq; ad ebrietatem. Hinc enim significatur q̄ olim in cœna illa non solum singuli expectabant vniuersum conuentum vt simul inciperent cœnare: sed etiam diuites imitabantur partes pauperibus, vt sic viderentur concœnare, ac dominicam repræsentare cœnam.

¶ *Nunquid domos non habetis ad manducandum & bibendum?* Textus iste quo ad sensum recte interpretatus est: in paulo tamen aliter est. habet enim sic. Non, p, nonne, habetis domos ad manducandum & bibendum? aut ecclesiam dei contemnitis? & confunditis, p, pudefacitis, eos qui non habent? Interrogatiue enim legendus est textus iste in omnibus suis particulis. his siquidem verbis inexcusabiles reddit corinthios circa predicta. Et quoniam anticipatio cœnæ excusari forte potuisset ex esurie & siti preueniente, ideo ad hanc excusationem tollendam, dicit, nonne habetis domos ad manducandum & bibendum? quasi dicat. habetis domos proprias in quibus potestis anticipare cibum & potum. Quod autem adiungit & ecclesiam dei cōtemnit, ad exaggerationem eiusdem abusus spectat. Non expectare siquidem alios, est facto contemnere ecclesiam: hoc est congregationem seu conuentum fidelium. Vnde quo ad factum inexcusabiles erant à contemptu ecclesiæ. quo ad intentionem vero interrogatiue additur, & contemnitis ecclesiam dei? hoc est nonne & contemnitis ecclesiam dei? ¶ Simili quoque sensu subiungitur, & pudefacitis eos qui non habent? Declarat enim per hoc peccatum secundi abusus, quod erat pudefacere pauperes. Quod quia facto faciebant, inexcusabiles erant, ratione vero intentionis quam forte non habebant confundendi alios interrogatiue dicitur, & confunditis eos qui non habent? hoc est nonne & pudefacitis eos qui non habent? ¶ *Quid dicam vobis? laudo, pro, laudabo, vos in hoc?* Vt magis Corinthii suscipiant monitionem Pauli non vult

expresse

F expresse vituperare eos: sed proponit quid dicam vobis? & dicendum subiungit, nunqd laudabo vos in hoc? quū potuisset dicere vituperabo vos in hoc. Et concludendo subiungit. *Non laudo.* Non solum non laudabo sed nec laudo. Sic in codicibus Græcis distinguūt ista particulæ. Si quis tamen latinorum codicum more aliter distinxerit (dicēdo laudabo vos, & deinde in hoc non laudo) agat, vt sibi videtur.

Go enim accepi a dño. Postquam reprehendit peccata interuenientia in cœna representante
E Dominicam cœnam, accedit ad instruendum & arguendum eos circa sumptionem eucharistiæ, quam post cœnam illam sumebant tunc temporis. Et coniunctio enim, significat specialem rationem reddi peccati eorum in cœnando: tanquam minus idoneæ se præparantium ad perceptionem, eucharistiæ. Cuius ritum dicit se accepisse à domino, non ab apostolis aliis, sed per reuelationem ab ipso domino. *Quod & tradidi vobis.* Nota ex isto textu clare habere Paulum docuisse Corinthios de ritu & vsu eucharistiæ antequam scriberet eis hanc epistolam. Et nisi paulus hoc testificaretur, non crederēt Lutherani doctrinam Pauli fuisse, & tamē in rei veritate fuisset doctrina Pauli. Et vsq; adeo hæc Pauli traditio apud Græcos perseuerat vt, vsq; in hodiernū diem in sacrificio missæ Græci vtantur his Pauli verbis consecrando corpus christi, hoc est corpus meum q̄ pro vobis frangitur. hæc enim verba commemorat hic Paulus. *Quoniam, pro, quod, dñs Iesus in qua nocte tradebatur accepit panem & gr̃as agens, pro, & gratis actis, fregit.* Ita q̄ prius gratiarum actiones egit quam fregerit panem in tot buccellas quot erant apostoli. Et dixit. *accipite & manducate.* Superfluit &.

Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur. pro, frangitur. Vniuersa hæc declarata sunt in euangeliiis: excepta hac particula, q̄ pro vobis frangitur: quoniam solus Paulus illius meminit. Nec
H est cur Latinis horri sit hæc particula: quum verissimum fuerit verum christi corpus multipliciter fractum fuisse. nam & fractum fuit quantum ad cutem, quum flagellatus est à Pilati militibus. fractum quoque fuit quantum ad carnem, & in manibus & in pedibus clauis quibus fixus est in cruce. & fractum demum est in latere, dum vnus militum lancea latus eius percutit. ¶ At si præsentis temporis verbum frangitur in q̄stionem quis deducat, animaduertat scripta ab aliis Euangelistis: & cessabit q̄stio. Tres siquidem Euangelistæ (Mat. 26. Marcus 14. & Lucas. 22.) narrando verba consecrationis calicis vtuntur verbo præsentis temporis, dicendo qui effunditur pro vobis seu pro multis. Eadem siquidem ratione qua illi euangelistæ futuram in cruce effusionem sanguinis significauerunt in præsentis effunditur, eadem rōne Paulus futuram in cruce fractionem carnis christi significat in præsentis, dicendo frangitur. Et q̄ Lucas sub generico nomine narrauit dicendo hoc est corpus meum q̄ pro vobis datur,
I paulus specifico noīe dixit, q̄ pro vobis frangitur. Cōmunis autem oīm horum ratio (quare scilicet dominus Iesus in cœna expressit futuram in cruce sanguinis effusionem & carnis fractionem verbis præsentis temporis) est vt manifestaret discipulis. huiusmodi effusionem & fractionem nō distantem tēpore sed tanquam præsentem esse. Et vere loquendo de tempore præsentis grammatico more, tempus effusionis & fractionis erat tunc præsens: quoniam iam inchoatum erat tempus passionis eius: ac per hoc sicut inchoato die potest significari verbo temporis præsentis quicquid fit illo die, ita inchoato iam die passionis eius potuit significari verbo præsentis temporis oīs eius passio. præsens enim grammaticè nō est intrans, sed quoddam confusum præsens.

Hoc facite in meam. pro, mei, commemorationem. præceptum significatur similis sacrificii. In cuius signum quum præcepit baptismum, quia purum sacramentum erat, præcepit tantummodo factum, dicendo baptizare oēs gentes. præcipiens autem eucharistiā, nō solum præcipit hoc
K facite: sed adiungit, in mei memoriam: vt intelligamus non tantum sacramentum sed sacrificium præcipi. Hostiæ siquidem & sacrificia, sunt q̄ in memoriam fiunt.

¶ Similiter & calicem postq̄ cœnauit, dicens. Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine. Non refert paulus integram cōsecrationis formam, eo q̄ tradiderat eis illam ore ad os: refert tamen sensum. Et hæc explanata sunt in euangeliiis.

¶ Hoc facite quotienscūq; bibetis in meam. pro, mei, commemorationem. ¶ *Quotienscūq; enim manducabitis.*

Hactenus narrata sunt verba christi. hæc autem verba sunt pauli. Et primo declarat illā particulam, in mei commemorationem: explicando quod intelligitur de Iesu Christo crucifixo seu mortuo pro nobis. *Panem hunc, vere cælestem.*

¶ Et calicē bibetis, mortē dñi annūciabitis. factio. *Donec ueniat.* Durationē ac extensionē tēporis quo durabit hoc sacrificium declarat, dicendo q̄ durabit vsq; ad secundā domini aduentū. Et dixit hoc

hoc ne quisquam putaret terminandum citius aut saltem ante mundi finem christianum sacrificium. ¶ Itaque quicumque manducauerit panem. Deest. hunc qui de celo descendit. Et biberit calicem. A
domini indigne. Declarat aliam particulam verborum domini scilicet manducate & bibete. declarat autem distinguendo duplicem manducandi & bibendi modum: videlicet digne vel indigne. Et hinc sumunt theologi distinctionem illam de manducatione seu bibitione sacramentali vel spirituali. & vere hinc habetur quod aliqui manducant & bibunt sacramentaliter tantum: quos paulus appellat manducare vel bibere indigne. Aliqui vero sumunt & sacramentaliter & spiritualiter: qui hic appellantur manducantes seu bibentes digne. Reus erit corporis & sanguinis domini. Ecce culpa sumentis indigne. Nec dicit reus erit tanquam corporis & sanguinis domini, sed dicit reus erit corporis & sanguinis domini: ut intelligant christiani vere rerum esse corporis & sanguinis domini, quia vere quauis indigne, sumit corpus & sanguinem domini: & confutentur heretici dicentes non esse nisi signum corporis & sanguinis domini. In iuria itaque irrogatur corpori & sanguini domini indigne sumendo. Et propterea reus est corporis & sanguinis domini. ¶ Probet autem seipsum homo: & sic de pane illo edat & de calice bibat. Quauis in textu Græco non habeatur pronomen illo: quia tamen articulus ibi habetur, loco articuli pronomen ab interpretibus latinis apponitur ad explicandam vim articuli. Ut intelligamus non esse sermonem de pane sed de illo pane quem non dedit moyses, sed pater iesu christi dat panem de celo verum. declarat igitur in quo consistit differentia digne vel indigne sumētis: explicando quod consistit in mundicia vel immundicia interna. Probare enim seipsum, est discutendo purgare seipsum: vel potius discutendo seipsum probum decernere. Et utrobique, unicuique committitur suum iudicium: sed tale quod terminetur ad probum esse. ut intelligamus quod nisi proprio iudicio discussus ac probus quis inuētus fuerit, indigne sumit. Et dicendo & sic, significat quod non ad indigne sumendum sufficit quod homo seipsum probauerit, & hinc trahitur argumentum quod non est necessarium simpliciter & absolute hominem probatum esse a confessore ad hoc ut sumat non indigne eucharistiam. ¶ Significatiueque dicit & sic, nec dicit & digne: quoniam plus requiritur ad digne sumendum quam probare seipsum. Requiritur enim iustificatio per diuinam gratiam, ad quam non sufficit probare seipsum: iuxta illud superius dictum. nihil mihi conscius sum sed non in hoc iustificatus sum. Et quis probare seipsum non sufficiat ad digne sumendum, sufficit tamen ad non indigne sumendum. Et propterea paulus non plus requirens ab homine quam quod non indigne sumat, dicit & sic de pane illo edat & de calice bibat. ¶ Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit. Prius declarauerat indigne sumentis culpam dicendo reus erit corporis & sanguinis domini. Modo declarat poenam dicendo quod iudicium sibi manducat: iudicium proculdubio proprie punitionis significans. Incurrit enim iuxta qualitatem indignitatis poenam, vel æternæ damnationis vel temporalis afflictionis. Qui enim in digne ratione peccati mortalis cogniti sumere præsumit, in iudicium æternæ damnationis sibi sumit: qui autem indigne ratione venialium peccatorum (minoris reuerentiæ, modice deuotionis & huiusmodi) sumit, in iudicium sibi temporalis poenæ sumit. Non diiudicans corpus domini. Ecce ratio iudicii, quia non discernit corpus domini quanta dignum sit animi mundicia, deuotione ac reuerentia. Et non dicit non diiudicans signum corporis domini, sed non diiudicans corpus domini: ut intelligamus quod ipsum corpus domini est quod sumitur, quod non diiudicatur ab indigne sumente. ¶ Ideo inter uos multi infirmi & imbeciles. Transposite sunt forte iste duæ dictiones, infirmi & imbeciles. ¶ Et dormiunt multi. Declarat iudicium quod dixerat ex illa parte qua ad temporales poenas spectat. Et dicendo ideo, manifestat eis hanc occultam causam multarum ægritudinum corporis. Est enim sensus, propter hoc quod indigne sumitis eucharistiam, sunt inter vos imbeciles, debiles corporalibus viribus, & sunt inter vos multi infirmi seu ægri, corpore: (quod amplius est) multi dormiunt somno mortis. Nisi paulus dixisset credidissent Corinthii non fuisse hæc poenas indigne sumptionis sed pure naturalia accidentia: sicut modo obuenientes ægri tudines minus digne sumētibus non attribuimus minus digne cōmunioni, & tamen in rei veritate ira esse paulus declarauit. Quod si, pro, si enim nosmetipsos diiudicamus, non utique iudicemur. Declarat quantæ vis, quantæ utilitatis est probare seipsum ex cuitatione punitionis. tantæ enim efficacitæ dicitur ut non punioremur diuino iudicio si nosmetipsos discuteremus. Dum iudicamur autem a domino corripimur. Ne intelligerent Corinthii huiusmodi punitiones temporales essent initia damnationis æternæ, declaratque sunt castigatione & correctione temporales ad euitandam damnationem æternam, est enim sensus, dum iudicamur in hac vita ob aliqualem indignitatem,

F dignitatem, a domino in presenti corripimur, castigamur huiusmodi aegritudinibus. *ut non cum hoc mundo damnemur.* Superfluit hoc, hoc est ut non fiamus peiores & incurramus damnationem paratam hominibus mundanis. *Itaque fratres mei.* Postquam docuit qualiter se habeant sumendo eucharistiam, redit ad docendum qualiter se habeant sumendo coenam representatiuam coenae dominicae de qua prius loquutus fuerat. *Quum conuenitis ad manducandum.* in anniuersario dominicae coenae. *Inuicem expectate.* Ecce ordo contra primum abusum quo unusquisque suam coenam ante sumebat. *Si quis esurit, impotens expectare.* Domine manducet, & non anticipet coenam in conuentu, *ut non in iudicium conueniatis.* Declarat imminere eis poenale iudicium si secus fecerint; ne putarent impunes se non expectare integrum conuentum ante principium coenae. *Cetera autem cum uenero, disponam.* Narrauerat praeter abusum anticipati-
G onis coenae alium abusum: scilicet & alius quidem esurit alius ebrius est, narrauerat quod quum conuenirent dissidia erant inter eos: & neutri horum remedium adhibuerat. Et propterea dicit cetera, praenarrata, quum uenero ordinabo. Et dixit hoc ne putarent paulum paruipendere cetera: & ideo omisisse in epistola ordinationem eorum.

CAPITULUM XII.

H **E** spiritualibus autem Nouam aggreditur materiam ad conpescendum maiorum supercilium & erigendum minorum animos, ut unitas seruetur. Appellat autem spiritualia proprios effectus spiritus sancti, ut distinguuntur contra & super effectus tam spiritus humani quam spiritus daemoniaci. *Nolo uos ignorare fratres.* Ex horum siquidem ignorantia inter corinthios erant (ut creditur) discordiae & emulationes. *Scitis autem quoniam.* pro, quod, *quam gentes effectus.* p, fuisse, ad simulacra muta putabamini uenire. p, abeunt. Subaudi fuisse, ut perfecta sit oratio. Declaraturus effectus spiritus sancti, & inchoaturus a communi in omnibus christianis effectus spiritus sancti qui est confessio fidei christianae, incipit a contraria professione scilicet idolorum cultura: ut opposita iuxta se posita magis elucescat, ut principium christianae professionis ex principio inductiuo ad culturam idolorum manifestius inotescat. unde & ipsosmet corinthios (utpote expertos testes excerta scientia) inducit quod fuerunt olim abeunt a recto putabatur. non ex diuina autoritate non ex diuina inspiratione: sed putabatur contingebat illos duci ex traditione sacerdotum, vel autoritate principum, vel affectu aliquo & aliis huiusmodi occasionibus. Et quod omnium pessimum est, ad simulacra muta: hoc est non ad colendum aliquid rationale, sed simulacra inanimata & muta, aliena ab intellectu & ratione. Et dixit hoc propter illos qui simulacra quauis sine sensu non tamen sine ratione dicebant: & propterea loqui respondendo. locutio enim interpretis est intellectus. *Ideo notum uobis facio.* propter hanc in uobis ipsa experientiam qua experti estis nullo diuino spiritu sed putabamini ire ad cultum simulacrorum, ad noticiam uestram deduco, capaces uos reddo ad cognoscendum. *Quod nemo in spiritu dei loquens dicit anathema iesu.* pro, iesum. Describit effectum spiritus sancti primum quid est professio christianae fidei, esse ita proprium effectum spiritus sancti quod contrarium eius non potest esse a spiritu sancto, ut intelligamus confessionem Christianae fidei non esse ita a spiritu dei ut etiam illius contraria professio pro alio tempore vel loco sit etiam a spiritu dei, sed haec professio est ita propria spiritui dei quod nemo loquens in spiritu dei dicit iesum esse anathema: hoc est execratum & remotum ab hominum fide, spe, charitate. Et dixit hoc ut intelligerant Corinthii, cum quod quum fuissent olim gentiles & dixissent anathema iesum, non locuti sunt spiritu dei, Tum precipue quod iudei qui dicunt anathema iesum, non locuntur spiritu dei. Ex eo enim quod utitur modo loquendi quo utebantur iudei (appellando anathema separata ab usu uelut execrata insinuat quod iudeos precipue tangit qui se spiritu dei in scripturis sanctis reuelato loqui dicebant contra iesum: ut intelligerent quod etiam iudei putabatur ducuntur & non spiritu dei, dicunt iesum anathema. *Et nemo potest dicere dominus iesus.* pro, dominum iesum, nisi in spiritu sancto. Ecce professio christianae fidei propria spiritui sancto. Nemo inquit potest confiteri iesum esse dominum, non huius vel illius sed simpliciter dominum (sic enim solus deus appellatur, qui solus est omnium dominus) nisi agatur spiritu sancto, Spiritus ergo sanctus proprium principium est huius effectus qui est dicere iesum dominum: hoc est qui est confessio fidei christianae. Et quum hic effectus communis sit omnibus christianis, hinc scimus quod omnes christiani spiritu sancto agente profitentur dominum iesum qua

qua ueritate constat stare simul quod multi christiani dicunt iesu domine domine & damna-
buntur. dono enim fidei & spiritu sancto donati dicunt dominum iesum, sed charitate caren-
tes damnantur. Nec obstat quod aliqui fecte dicunt dominum iesum non ex spiritu sancto:
quoniam tales non dicunt nisi ore. quod non est proprie asserere, sed mentiri. Similiter non
obstat quod aliqui propter questum dicunt dominum iesum: quoniam quod uero corde & ore
pfitentur dominum iesum, est a spiritu sancto: quod uero tali sermone abutantur ad questum
aut aliud malum aliunde est. Nec obstat demum quod demones coacte dicunt dominum
iesum: quoniam & hoc a spiritu sancto est cogente ad hoc. Conformis tamen ad rationem spi-
ritus sancti respondetur quod sermo pauli est de dicere voluntario, non coacto: quum dicere coa-
ctum habeat suam causam manifestam scilicet coactorem. paulus autem docet quod dicere
voluntarium habet pro principio proprio spiritum sanctum intus mouentem ad professio-
nem christianae fidei. *Diuisiones uero gratiarum.* pro, donorum, *sunt: idem autem spiritus.* Declarato pri-
mo ac communi omnibus christianis effectu spirituali, declarantur consequenter speciales effectus
spirituales. Et exponit triplex illorum genus: uidelicet genus donorum, genus ministeriorum,
& genus operationum. Et inchoans a primo dicit quod quanuis non sit diuisio professionum,
a spiritu sancto, sunt tamen ab eo diuisiones donorum. Quas uisitato vocabulo appellamus
gratias gratis datas, paulus nuncupauit dona. tum quia donum significat quod gratis datur.
tum quia genericum nomen sepe minus perfecto generis membro attribuitur. donum siquidem
secundum suam significationem commune est nomen omnibus spiritus sancti effectibus: ac-
commodatur autem gratiis gratis datis. Et dicit idem autem spiritus, ad confutandam insi-
pientiam attribuentium diuersa dona diuersis diis. Et *diuisiones ministracionum sunt. idem autem domi-
nus.* Ecce secundum genus. Mallem quod legeretur ministeriorum: ut gradus officiorum ex-
plicarentur. Apostolatum nanque doctoratum & similia appellat ministraciones seu mini-
steria: eo quod sunt apostoli, prophetae, doctores & huiusmodi, ministri domini ad ecclesiae
aedificationem. Propter quod accommodat dixit, idem autem dominus, cuius sunt ministri.
Et *diuisiones operationum sunt: idem uero deus.* Ecce tertium genus. Operationum autem nomine intelliguntur ope-
ratioes gratiae gratum facientis. In cuius signum subiungitur, *Qui operatur omnia in omnibus.* Dicendo
in omnibus, insinuat quod de nostris intimis operationibus in nobis ipsis manentibus intendit:
quales sunt diligere, sperare ac credere in deum & huiusmodi. Optime autem accommodat tam-
quam proprium principium operationum deum: cuius est intime efficere etiam ipsa nostra ope-
ra. non sine nobis sed in nobis, non siue causis secundis sed in ipsis causis secundis. Ad tollen-
dam stultitiam illorum qui subrahebant causis secundis proprias actiones, ex eo quod deus effi-
cit omnia. Ab uno ergo atque eodem deo qui efficit omnia in omnibus causis secundis dicit
procedere diuersitatem operationum spectantium ad gratiam gratum facientem. *Vnicuique
autem.* Stabilitis tribus generibus effectum spiritualium, incipit more suo prosequi singula,
inchoans a primo genere, scilicet diuisiones donorum sunt, idem autem spiritus. Et primo de-
clarat diuersitatem donorum procedentium ab eodem spiritu. Et ne saepius repetat finem ad
quem dantur huiusmodi dona, dicit de omnibus & singulis quorsum dentur. *datur manifestas-
tio spiritus ad utilitatem.* Si uerbum verbo reddendum esset legendum esset ad id quod confert,
loco eius quod dicitur ad utilitatem. Quodlibet donum appellatur manifestatio spiritus, quia
manifestat spiritum sanctum datorem. Et sic datur sub ratione manifestantis ipsum spi-
ritum sanctum, ut cum hoc detur ad id quod confert: hoc est non ad nocendum, non ad va-
num quodcunque, sed ad utile proculdubio Christiane reipublicae. Et hinc confutentur
abutentes sacris quibuscunque (siue psalmis siue aliis) ad efficienda quaedam vana. Manifesta-
tio siquidem spiritus sancti non est nisi ad id quod confert.

Alii quidem per spiritum datur sermo sapientiae. Non dicit sapientia sed sermo sapientiae: ut exterius do-
num, ut manifestationem spiritus in sermone sapientie significet. *Alii autem sermo scientiae secundum eundem
spiritum.* differunt sapientia & scientia in hoc quod sapientia est de diuinis ut principis & regulis:
scientia uero ex creaturis procedit ad diuina. *Alteri fides in eodem spiritu.* Non est hic sermo de fide
credendorum, sed de fide agendorum, illa enim communis est omnibus christianis: haec uero quibusdam tan-
tum conuenit. de qua scriptum est. habete fidem dei: quicumque enim dixerit moti tollere, mittere in ma-
re & non haesitauerit in corde suo &c. Mar. xi. *Alii gratia sanctorum.* pro, dona sanctorum, in uno, pro,
in eodem, spiritu. Et uere clarius explicatur donum miraculose sanandi aegros dicendo do-
na sanationum. *aliis operatio uirtutum.* pro, operationes potentiarum. Et haec sunt quibus fiunt
mirabilia vel circa corpora caelestia, vel circa ignem aquam aut terram & reliqua huiusmodi.

- F** *Alii prophetia, alii discretio. pro, discretiones, spirituum.* Magnum donū spiritus sancti in multis sanctis apparuit, quum discreteuerunt quo spiritu aliquis locutus aut operatus est: an spiritu bono vel malo, an spiritu inuidiæ vel verę compassionis, & sic de aliis. *Alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum.* pro, linguarum. Docet paulus diuersa esse dona, donū loquendi diuersis linguis, & donum interpretandi linguas: & hæc dona separari. Ita quod alicui conceditur loqui linguis qui nescit significata verborum quæ dicit (vt in cap. decimoquarto explicabit) sed tantum nouit in genere quod diuina loquitur: utpote motus à spiritu sancto ad loquendum. Docebit enim in cap. decimoquarto quod qui loquitur linguis, taceat in ecclesia si desit interpretes, hoc enim clare significat ab interpretatione linguarum separari donum loquendi linguis. *Hæc autem omnia operatur unus atque idem spiritus.* In Græco præponitur articulus, vt significetur ille spiritus qui est summus. *Diuidens singulis.* pro, diuidens priuatim vnicuique. non sufficit paulo æperuisse diuersitatem donorum simul cum identitate spiritus largientis: sed ad cumulum doctrinæ declarat diuersitatem queque personarum quibus idem spiritus impartitur hæc dona. Vnde ex hoc quod diuidit vnicuique, significatur omnia non dari vni. Ex hoc vero quod diuidit priuatim, significatur quod diuisio ista non est sicut diuisio publica qua humani principes publice distribuunt donatiua: nec est sicut distributio communis qua deus in creatione mundi distribuit naturas & conditiones rerum. Fuit enim illa velut distributio publica. Sed spiritus sanctus distribuit priuatim vnicuique, distribuit seorsum, modo isti modo illi. Et hinc significatur summa libertas spiritus sancti, velut non arctari ad citandū omnes in huiusmodi donationibus Vnde & subiungitur. *Prout vult.* Non reliquit tibi locum quærendi cur huic dat aut cur tunc dat, & sic de aliis quæstionibus, dicendo prout vult. Voluntas enim spiritus sancti pro ratione redditur. Et hinc apparet spiritū sanctum esse verum deum. Solius enim dei est facere prout vult. Reliqua nanque voluntatem habentia, habent regulam suæ voluntatis: soli q̄ deo p̄prium est quod sua voluntas est regula. ¶ *Sicut enim corpus unum est. & membra habet multa.* Ne intelligeres diuisionē donorū à spū sancto fieri diuersis personis totaliter diuersis, sed fieri diuersis personis quæ sic sunt diuersæ personæ, q̄ tamē iungantur simul in vnum quemadmodum naturalia mēbra vnius corporis vniuntur in vno corpore, subiungit ex similitudine corporis naturalis vnum corpus CHRISTI mysticum, constās ex omnibus fidelibus: quibus distribuuntur hæc dona ab vno & eodem spiritu sancto. Ratio autem subiungendi hæc non solum est accumulatio doctrinæ sed vt intelligeremus hæc dona non distribui extra corpus Christi mysticum. Duas condiciones inter corpus naturale & mēbra naturalia describit. Altera est, vnum corpus habet multa membra. & hæc primo describitur. Altera est. Vniuersa membra vnius corporis retinent multitudinem corpore retinente vnitatē. Et hæc describuntur subiungēdo. *Omnia autē membra.* & c. Vbi aduerte quo ad literam
- I** quod deficit dictio vnius. Legendum est. Omnia membra vnius corporis quum sint multa, unum tamen corpus sunt. Et superfluit dictio tamen, quum dicitur vnum tamen corpus: & verbum substantiauum sunt, legendum esset in singulari est. Prius enim Paulus vnitatem & multitudinem, deinde vniuersitatem membrorum retinere multitudinem corpore retinente vnitatē describit: vt nec vnitatem corporis tollat diuersitatem non solum multorum sed nec vniuersorum mēbrorum, nec multitudo vniuersorum membrorum tollat vnitatem corporis. Ita & Christus. Quum debuisset dicere ita & corpus christi, dixit ita & christus: quia Christus est velut hypostasis sui corporis mystici, quod est ecclesia. Sicut enim dicendo ita & ego, comprehenditur corpus meum cum omnibus suis membris (quia ego nomen est hypostasis meæ) ita dicendo, ita & christus, comprehendit corpus eius mysticum cum vniuersis membris eius: quia christus tenet locum hypostasis sui corporis mystici. ¶ *Etenim in uno, non diuerso, spiritu sancto sanctificāte spiritualiter animas nostras, omnes, nullo excepto.* Nos christiani, in vnu corp⁹ non in diuersa corpora christi, in vnam ecclesiam christi non in diuersas ecclesias. *Baptizati sumus, geniti sumus. Siue Iudei siue gentiles, siue serui, siue liberi.* Dixi omnes nos christiani, qui nulla obstat huic omnium vnitati diuersitas. Et omnes in uno spiritu potati sumus. Aptā perfectaq; probatio vnitatis omnium christianorum tanquam membrorum in vno corpore. duas enim condiciones habent omnia membra vnius corporis naturalis. Prima est q̄ omnia ex eodem in principio (virtute, scilicet seminis) generātur in corpus vnum organicum. Secūda est omnia ex eodē principio immo etiā eodē alimēto alūtū distributo per mēbra omnia. Ex ambabus conditionibus paulus probat omnes christianos esse vnu corpus christi. Ex prima quia omnes in vno spiritu in vnum corpus geniti sumus p̄ baptismū. Ex secūda quia omnes

omnes sumus in vno spiritu potati, ad similitudinem membrorum naturalium, quæ omnia potantur ex eodem alimento. Optimus philosophus paulus, conformiter ad philosophos in naturalibus loquitur. Alimentum siquidem secundum philosophos consistit in humido: & per modum suctus alitur corpus. Constat autem suctum speciem esse potandi, aptissime itaque ac perfecte manifestat nos omnes esse corpus vnum ex generatione & nutritione ab eodem principio in vnum corpus. Et sicut generamur per baptismum, ita nutrimur per eucharistiam, tanquam per sacramenta. Intus autem idem est spiritus quo generamur spiritualiter, & quo nutrimur in vita spirituali. ¶ Considera hæc pauli verba: & perpende in tantum christianos esse membra corporis christi, in quantum generantur ex eodem spiritu, in quantum nutriuntur ex eodem spiritu. Alioquin solis sacramentis sunt de corpore christi. Verum his omisissis paulus ab iis quivere secundum interiorem hominem sunt membra christi, doctrinam tradit. Et propterea vitur pronomine primæ personæ, dicendo nos omnes quivere intus & extra sumus Christiani: hoc est non solum professione sed factis. ¶ Nam & corpus non est unum membrum sed multa. Postquam declaravit nos omnes esse vnum corpus christi, intendit declarare nos omnes esse tanquam membra diuersa vnius corporis. Et breuitati studens prosequitur similitudinem corporis naturalis: declarando primum quod membra oportet esse diuersa secundum esse, secundo quo ad agere, tertio quo ad pati in vno & eodem corpore. Et hæc ita tangit in similitudine vt simul insinuet documenta membrorum mysticorum, immo forte simul describit peccata corinthiorum. Si dixerit pes quoniam non sum manus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore? Metaphora clara est. Et infimos monet ne inuideant mediocribus, ne ægreferant quod non sunt manus: quæ pedibus præstant in medio conquire. Si dixeris auris quoniam non sum oculus, non sum de corpore, non ideo non est de corpore? Inter ipsa suprema membra inuidia tengitur. ¶ Si totum corpus oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus? Ecce ratio ducens ad inconueniens, si omnia membra essent summum membrum: puta oculus. Nunc autem posuit deus membra, unumquodque eorum in corpore. Non dixit posuit natura: tum quia opus naturæ est opus intelligentie primæ quæ deus est. Tum quia intelligit quod deus posuit in ecclesia quosdam infimos, quosdam mediocres, quosdam supremos quemadmodum posuit in corpore naturali. Sicut voluit. Ne vitra molestinus sis querendo, voluntas dei (quæ vere est prima omnium ratio) assignatur pro ratione tam naturalium quam mysticorum membrorum. Quod si essent omnia unum membrum, ubi corpus? Prius deduxerat ad inconueniens quod careremus aliis membris: modo deducit ad aliud inconueniens, scilicet quod careremus corpore. Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus.

¶ Non potest autem oculus dicere manui, opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, non estis mihi necessaria. Monstrata necessitate diuersitatis membrorum secundum esse in vno corpore monstrat necessitatem eorundem secundum actiones eorum. Sententia clara est. Sed multo magis que videntur membra corporis infirmiora esse, necessaria, sunt. Appellat membra infirmiora que imbecillia sunt: vt venter, epas, splen, hæc enim inualidissima quum sint (facile enim leduntur) sunt magis necessaria quam oculi & manus. Et que putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiore circumdamus.

¶ Appellat membra ignobiliora pedes respectu manuum, aures respectu oculorum. hæc enim magis ornare consueuerunt qui ornatui student. Operiebant enim pedes aureis focculis anriqui: & vsque hodie in aures suspenduntur aureæ. Et que inhonestæ sunt nostra, abundantiore honestate habent. Inhonestæ seu turpia seu indecora membra appellat pudenda. hæc enim etiã hodie decorantur sericis & aureis braccis apud multas nationes. Honestæ autem nostræ nullus egent, pro, non egent, proculdubio decorari aliunde quæ enim sunt secundum se decora (vt facies vt oculi) nõ egent vt decorentur. Et distinxit has tres naturalium membrorum differentias penes robur, nobilitatem & decus: vt mysticorum membrorum differentias omnes comprehenderet.

¶ Sed deus temperauit, pro, contemperauit, corpus. hoc est sed deus simul iunxit membra in vnum corpus tali & tanta temperantia vt membrum cui aliquid deest nobilitatis aut decoris supleatur abundantiore honore. hoc enim significatur dicendo. Et cui deerat, abundantiore tribuendo honorem. tum ex societate immo ex coniunctione cum aliis membris in vnum corpus.

Honorantur siquidem naturali honore a deo huiusmodi membra. ex hoc ipso quod nobilibus iuncta sunt membris. Tum ex eo quod deseruiunt etiam nobilissimis operibus & toti corporis & nobiliorum membrorum. Vt non sit schisma in corpore. Huiusmodi enim redundantia naturalis honoris in membra infirma, ignobilia, indecora, tollit discordiam in corpore.

- F** Efficit enim honorem communē. *Sed in idipsum. pro, in idem, pro seinuicem sollicita sint mēbra.* communitas honoris non solum tollit discordiam in corpore secundum esse, sed etiam efficit ut secundum actiones membra sint pro seinuicem sollicita ad idem ad quod quodlibet mēbrū secundum se tendit. Sunt enim sollicita ut visus videat, ut olfactus odoret, & sic de alijs: quoniam ad hoc agunt actiones suas ut & totum corpus & singula membra sint bene disposita. Vnde naturaliter opponimus manū pro tutela capitis & c. ¶ *Et si quid patitur unum membrum.* Ecce conexio membrorum secundum passionem. *Compatiuntur omnia membra.* Testatur concursus sanguinis ad percussum membrum quod compatiuntur omnia membra percusso vno mēbro. Reliquis enim membris adimitur sanguis ad succurrendum percusso. *Sive gloriatur. pro, glorificatur, unum membrum, congaudent omnia membra.* Tractatus de passione membrorum tā in malum quā in bonum, simul cum contextu subiungente passionem delectationis in reliquis membris, cogit me ad interpretandum glorificationem naturalem: quæ est quum membrum fit dignum gloria: quod est quum membrum bene disponitur ex ægritudine transeundo in sanitatem, seu roboratur dum ex imbecilli fit robustum. tunc enim membrum dignum fit gloria naturali: & tunc omnia membra condelectantur, redeuntia ad pristinum corporis sani ex integro statum. Delectatio siquidem naturalis nihil aliud est quā quies in bona dispositione: ac per hoc huiusmodi congaudere est in meliori dispositione iam quiescere membra. quæ ex vnius passionis quietem amiserant. Et (ut iam dictum est) ad instruendum membra mystica profectus est tam diffuse paulus hæc de membris naturalibus. iuxta hæc enim ipse sentiebat in seipso, quis infirmatur & ego non infirmor & c. ¶ *Vos autem, ratione vnitis, estis corpus christi.* Ratione vero diuersorum meritorum, officiorum, donorum & c. estis. ¶ *Et membra de membro. pro, ex parte.* Non estis membra omnia corporis CHRISTI (sunt enim alia membra corporis CHRISTI in alijs locis vbique per orbem sparsa, immo & aliqua in cælo) sed estis membra ex parte, estis aliqua pars membrorum christi.
- H** ¶ *Et quosdam quidem posuit deus in ecclesia.* Hinc incipit prosequi secundi generis diuisionem: illam scilicet, & diuisiones ministracionum sunt. Ita quod simul explicat diuisionem illam, & applicat ad propositum corporis CHRISTI mystici diuersitatem membrorum. Vnde quemadmodum de membris corporis naturalis dixerat, posuit deus membra vnumquodque in corpore sicut voluit, ita modo dicit de membris mysticis, & posuit deus quosdam quasi membra in ecclesia quasi corpore. *Primum apostolos.* Suprema membra apostolos explicat. Ad eos enim spectat vniuersalis ecclesiæ regimen non solum verbo & actione, sed etiam scriptura. Vnde sola scripta ab apostolis (seu ab eis approbata) sacræ scripture auctoritatem habent. *Secundo prophetas,* qui a deo immediate instruuntur per reuelationem. *Tertio doctores,* qui interpretantur tradita ab apostolis & prophetis. *deinde uirtutes.* Miscet Paulus membra primæ diuisionis membris secundæ, ea ratione ut intelligamus tam primæ quam secundæ diuisionis membra non esse communia omnibus, sed hoc vni, hoc alii dari. Quod dicit uirtutes (hoc est potentia) superius dixerat in prima diuisione operationes potentiarum. Quarto itaque loco donum potestatis faciendi miracula circa cælum & elementa non sub ratione doni sed sub ratione ministerii locat. Et hoc idem intellige de alijs subiunctis donis. Omnia enim hic inducuntur quatenus ministeria sunt ad utilitatem ecclesiæ. *Exinde gratias curationum. pro, dona sanationum.* De quo superius dictum est. *Opitulationes. pro, subuentiones.* Hoc non fuit numeratum inter dona. Et appellatione subuentionum intelligo profitentur factis, sextum in ecclesia tenent locum subueniendo alijs. ¶ *Gubernationes.* Et hoc quoque non fuit inter dona computatum: sed ministerium est quo aliqui præsentunt gubernationi temporalium. qui in primo principio ecclesiæ Hierosolimis vocati sunt diaconi, hoc est ministri. *Genera linguarum.* Vltimo loco posuit Paulus ministrantes ecclesiæ generibus linguarum. Nam quod sequitur interpretationes sermonum, in textu non habetur: sed adiectitium est. ¶ *Nunquid omnes apostoli? nunquid omnes prophetæ? nunquid omnes doctores? nunquid omnes uirtutes? nunquid omnes gratiam habent curationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?* Explicata diuersitate ministerii, explicat quod non oia omnibus, sed hoc his, illud alijs in ecclesia tributum est a deo. Et sententia clara est: aduertendo quod ubi dicitur gratiam habent curationum, legendum est dona habent sanationum. *Ac multa minū charismata meliora. pro, potiora.* Et dictionem Græcam charismata, interpretes reliquit: quum potuisset dicere dona. Quā distinxisset tum dona, tum ministeria, non dicit æmulamini ministeria

ateria potiora (hoc enim esset materia diffidii: p̄ter hoc quòd esset æmulatio p̄sumptuosa) sed dicit æmulamini dona potiora. Illud enim esset ambitionis: hoc vero est proficiētis affectus & tendentis de bono in melius. Et adhuc excellentiorem uiam uobis demonstro. Niti ad potiora dona laudabilis est via: sed excellentior via monstranda superest. & hæc (vt dicitur) est via dilectionis. Aduerte quod hæc particula æmulamini & c. deberet esse principium capituli sequentis. nā in his verbis Paulus proponit more suo dicenda. Proponit autem dicēda in duobus capitulis. nam dicendo æmulamini dona potiora, proponit tractanda in cap. 14. & dicēdo & adhuc excellentiorem uiam uobis demonstro, proponit tractanda in cap. 13. incipit enim exequi ab ultimo proposito.

CAPVT

XIII.

Si linguis. Prosequitur tertium genus. diuisiones operationum sunt, idē vero deus. Et intēdit diuisiones operationum q̄ sunt diligere separare & credere. Et incipit à dilectiōe. ita q̄ primo tractat de dilectiōe: & ultimo distiguit dilectionē à credere & separare. Aduertendum est enim q̄vbiq; interpres in hoc capitulo noīat charitatē, iuxta græcum textum noīatur dilectio: & articulus p̄positus in Græco mōstrat q̄ nō de quacūq; dilectiōe sed de illa dilectiōe est sermo q̄ diuidit filios dei à filiis perditionis, q̄ latini theologi appellant charitatem. ¶ Ordinate autem procedens ad seruandum promissum (scilicet excellentiorem uiam uobis demonstro) mōstrat primo excellentiam charitatis respectu oīm tam donorum q̄ ministeriorum de quibus in p̄cedenti capitulo tractauit. Et incipit à dono linguarum & a ministerio apostolatus. Et donum quidem linguarum explicat proprio noīe, dicendo si linguis: ministerium autē apostolatus insinuat loquendo in propria persona, loquar, factus sum, si habuero, si nouerim, si distribuero & c. vniuersum enim hunc primum tractatum ideo in prima persona prosequitur, vt intelligamus verificari q̄ dicit etiam de ipso met apostolo. *Hominum loquar.* Non dicit hoīm Asiæ aut Europæ aut Aphricę sed absolute hoīm, vt cōprehendat oīm humanarum linguarum genera. Et angelorum. In sacris scripturis inducuntur sepe angeli loquentes: nec solum hoīb; sed quandoque inter seipsos. quam locutionem theologi interpretantur locutionem intelligibilem. Ita q̄ per linguas hominum intelligitur omnis locutio sensibilis, per linguas vero angelorum omnis locutio intelligibilis: vt his duobus generibus loquendi omnis loquendi modus comprehendatur. nam et si inuenitur locutio imaginaria, ad intellectū ualem reducitur. Quod ideo dixerim, vt cuicumque opinioni de natura angelorum satisfiat. Non est p̄sentis negocii discutere naturas spiritualium substantiarū quas demones & angelos dicimus, an omnes sint incorporeæ, an loquantur solis intellectib; aut etiam cogitatiuis seu æstimatiuis virtutibus. Sat est p̄senti proposito intelligere quod siue loquar linguis, hoc est sermonibus hominum, siue sermonibus angelorum & c. Non enim est hic sermo de corporeo membro linguæ, sed de modis loquendi. *Charitatem autem non habeam.* D Ecce secunda pars antecedentis huius conditionalis: consequens autem est quod subiungitur. *Factus sum uelut æs sonans.* pro, resonans. Et superfluit uelut. Assimilat se sine charitate loquētem omnibus humanis aut etiam angelicis linguis, non terræ, non ligno, sed æri non cuicumque (quia non male sonanti) sed resonanti, bene reddenti sonum. Tanq̄ sic loquens perinde sit ac inanimatum bene reddens sonum, tanq̄ non sibi sed aliis p̄clare sonet.

¶ Aut cymbalum tinniens. Cymbalum est instrumentum notum quo vtuntur puellæ choreas ducentes, gestando sinistra manu, cymbalum, & dextera percutiendo illud. & eius sonus p̄prie est tinnitus multorum circularum æreorum qui incircunferētia lignea cymbali filis ferreis sustentātur. simul enim tota illa circularū multitudo tinnit; emittit percussa pergamena planicie cymbali. Huiusmodi enim cymbala tinnitus emittunt multos p̄ choreas ducētib; nō p̄ seipsis. Et attulit similitudinem æris & cymbali, hoc est naturalis & artificialis soni: vt artificiale referatur ad linguas hominū (quorum omnia linguarum genera arte constat) naturale vero ad linguas angelorum, quorum sermones naturales sunt.

¶ Et si habuero prophetiam. Ecce excellentia charitatis ad prophetiam & prophetas. Et nouerim mysteria omnia. Ecce excellentia charitatis ad sapientiam & doctores. Et omnem scientiam. Ecce excellentia respectu doni scientiæ. Et si habuero omnem fidem ita ut montes transferam. Ecce excellentia charitatis respectu trium donorum, scilicet fidei, de agendis, potestatem & sanationū. Hæc enim

Ftria cōprehēduntur sub hoc vno, si habuero omnem fidem: quoniam omnia dona circa miracula innituntur fidei. & propterea dixit omnem fidem, vt omnem gradum huiusmodi fiducie comprehenderet. Et explicauit effectum q̄ nunq̄ aut rarissime adhuc factus est. Dico autē rarissime: quoniam Grego, in primo Dialo, refert quendam Gregorium mouisse montem. *Charitatem autem non habuero nihil sum, in esse diuini consortii.* ¶ Obicitur apostoli doctrinā q̄ non cōstat sibi ipsi: eo q̄ ad Ro. scripserit iustificari hominē fide sine operibus: ad Corin. autem si dem omnem sine dilectione non conferre diuinum esse hominum animis. ¶ Solutio est, q̄ diuersimode vtitur Paulus fidei nomine. Nam ad Ro. sub fidei nomine comprehendit fidem spem & dilectionem. In cuius signum tāq̄ synonymis vtitur fide & lege fidei: vt patet ad Ro. 3. certum est autem sub lege fidei q̄ distinguitur contra legem factorum comprehendit etiam spem & dilectionem: quemadmodum sub lege factorum, opera etiam omnium virtutum moralium (Prudentiæ, Iustitiæ, Temperantiæ, fortitudinis, & partium earum) q̄ gentes sine scripta lege faciunt. Et in promptu est ratio: quia sicut fides distinguitur contra opus quia innititur deo cui creditur, ita spes, innititur deo in quo speratur, & dilectio innititur deo q̄ diligitur: opera autem virtutum moralium innituntur propriæ & operantis rectitudini. Attendantur quoque verba domini, tanq̄ pro eodem vrentis fide & dilectione: dum peccatrici dixit, fides tua te saluam fecit: & de ipsa dixit, dimissa sunt ei peccata multa quoniam dilexit multum. Hoc vero in loco, sub fidei noīe solam ipsam fidem seorsum à dilectione significat: vt clare patet in textu. nulla igitur est dissonantia. *Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas.* interpres addidit pauperum ob claritatē sensus. Ecce excellentia charitatis ad ministeria subventionum & gubernationum. Vtrunque enim sub hoc vno comprehenditur.

¶ *Et si tradidero corpus meum ita ut ardeam.* Superfluit ita. & ardere pro comburi interpres posuit.

H Est enim sensus. Et si tradidero corpus meum ad hoc vt comburatur. ¶ Vbi nota q̄ non dicit q̄ si tolerauero corpus meum comburi, sed longe plus. Spontaneam enim oblationem corporis sui ad hoc vt comburatur significat: quod multi martyres fecerunt. Et hoc superaddidit donis & ministeriis superius numeratis: quoniam sciebat apostolos missos sicut oues iter lupos, ad docendum q̄ si etiam ipse apostolus seruare hoc vsq̄; adeo, quod sponte se traderet vt combureretur, absq̄; charitate nihil sibi prodesset. Et verum dicit, Possunt enim hæc fieri ab hereticis & ab infidelibus pertinacibus in sectis suis. *Charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest.* Meritoriæ ad vitam æternam. ¶ Ex his omnibus patet excellentia charitatis respectu omnium tam ministeriorum quam donorum. *Charitas patiens, pro, longanimis, est.* Aduerte prudens lector, q̄ opera virtutum dupliciter liberantur, vel secundum quod sunt propria virtutū opera. Et sic à Paulo excluduntur à iustificando hominem: & è regione legis fidei locantur: vt pote communia etiam infidelibus, seu non iustificatis. Vel vt imperantur à charitate, & sic tam virtutum moralium communium etiam infidelibus, quam theologalium communium etiam non iustificatis opera, & iustificat & viuificant æterna vita hominem, & sine ipsis fides mortua est. Et sæpissime in sacra scriptura præcipiuntur ac commendantur vsq̄; adeo, vt sine ipsis dilectio dei salua esse non possit & sine ipsis vana omnia ad æternam censeantur vitam. Et sic liberando, opera reliquarum virtutum Paulus attribuit charitati hoc in loco.

¶ Igitur declarata excellentia charitatis respectu tam donorum quam ministeriorum, declarat modo excellentiam eiusdē ex fructu, in quo simul manifestando effectus charitatis describit ipsam qualis est in actionibus & passionibus tam intus quam extra. Describit autem ipsam ex contrariis effectibus ad amorem proprium, ad amorem carnalem, ad amorem mundanum. Primus ergo effectus eius est internus, & est credere hominem longanimē. Vere enī in longum extendit animum, ad veram æternitatem extendendo affectum ipsi. Quo contra carnalis aut mundanus amor contrahit animum ad transitoria. *Benigna est.* Exterior effectus est respectu præsentium. Benignitas enim ferax est boni: quo contra amor proprius tenax est boni si quod habet. Efficit enim charitas hominem propensum ad donandum, ad cōmiter atque suauiter se gerendum cum aliis. *Charitas non amilatur.* Amor proprius siue carnalis siue mundanus, pater est inuidiæ diuersis rationibus, charitas autem inuidiam omnem excludit tam circa cōsortium in præcipuo amato quam circa alia aliorum bona. Gaudet enim etiam si alii plus participant tam præcipuum quam alia bona. ¶ *Non agit perperam.* Aduerte q̄ interpres non vtitur perperam latine, sed græce. Græcam siquidem dictionem relinquere voluit: non tamen integram reliquit. Vnde non est sensus huius particulæ ille quem dictiones istæ latine significant, sed quem dicitio Græca significat: De cuius significatione et si varia

ria dicuntur, illa tamen huic textui consonant ut inconstantia leuitasque mentis ac actionum
excludatur. Amor enim proprius inconstans valde est: ut crebra fidei violatio in principibus
testatur. Charitas autem non agit inconstanter. habet enim optimum illud gratiæ quod est
stabilire cor. *Non inflatur.* Superbiam excludit, amor proprio indiuiduam comitem. *Non est am- A*
bitiosa. pro, non agit inhoneste. seu turpe. Erubescentiæ omnis materiam excludit charitas: dum
tam quo ad opus quod facit quam quo ad modum agendi nunquam agit unde tunc vel po-
stea erubescat. erubescimus enim de turpibus, de inhoneste aut indecore gestis. Quo contra
carnalis amor ea & sic efficit ut erubescendum sit. *Non querit quæ sua sunt.* Interpretes addidit sunt.
in Græco legitur non querit quæ sua ipsius. Exterior sollicitudo ad acquirendum gloriā, ho-
norem, laudes, amicos, ministros, ac res delectabiles aut viles p, seipso, excluditur. Cuius op-
positum in aliis amoribus euidenter apparet. *Non irritatur.* proculdubio laceffito iniuriis hoi-
eram enim excludit, usque adeo ut nec prouocetur ad iram ex iniuriis. cuius contrarium in
aliis conspiciamus euenire amoribus. *Non cogitat.* pro, imputat, *malum.* Temeritatem excludit,
qua seipsum aut carnem aut mundum amans imputat malum illi quem nescit malum fecis-
se, aut imputat alicui malum in animo quo quis caret. habent enim temeritatem annexā hu-
iusmodi amores in iis præcipue quæ tangunt amata. charitas autem sicut est exterius con-
stans in actione, ita est constans in mente: ut non permittat præcipitem ferri ad imputandū
malum illi quem non constat peccasse. *Non gaudet super iniquitate.* Quemadmodum naturale est
iusto gaudere de iustis operibus tam suis quam aliorum, & liberali gaudere de liberalibus, &
sic de similibus, ita naturale est amori mundano gaudere de mundanis operibus, & carnali
de carnalibus, & proprio de conferentibus sibi, siue iusta siue iniusta sint: & propterea de quo-
libet horū vere dicitur quod gaudet super iniquitate. charitas autem non gaudet de iniquitate: ut
pote sibi abominabili, ut pote inimica dilecto deo. De iniquitate autem proculdubio aliena:
propriam enim non comparitur. *Congaudet autem veritati.* Expectabas ut diceret, cōgaudet autem
iustitiæ. non hoc dixit, sed quod amplius est, congaudet autem veritati. Et propriissime dixit:
ut intelligeremus quod charitas sed dilectio hæc de qua est sermo, est dilectio non vanitatis
sed veritatis. Amori cuique respondet sua delectatio & e converso: amori carnali delectatio carna-
lis respondet, & e converso: & sic de aliis. quo fit ut delectatio veritatis respondeat amori charita-
tis, & e converso. dilectio christiana est dilectio veritatis non figmentorum, est dilectio verō
rum bonorum, non vanorum quæ apparent bona: est dilectio veritatis etiam si deiectionem
honoris proprii sonet, si priuationem corporalis vitæ inducat. & propterea cōgaudet veritati
vitæ, doctrinæ & iustitiæ. *Omnia suffert.* intus congaudet veritati: exterius quoque omnia suf-
fert. plena est patientiæ charitas usque adeo ut non quedam sed omnia tolleretur, nō solum tor-
menta & mala poenæ, sed etiam mala culpæ, non quatenus sunt mala culpæ (sic enim non cō-
prehenduntur sub genere tollerabilium pro quibus distribuit omnia quum dicitur, Omnia
suffert) sed quatenus sunt poenalia. nam aliorum crimina tristitiam ingerunt nō mediocrē di-
ligentibus deū. Vnde & de Loth Petrus apostolus dicit. animā iustam iniquis operibus cruci-
abant. ii. petri. ii. Et hinc dicitur quod non fuit bonus qui non potuit tolerare malos. *Omnia*
credit reuelata a deo in sacra scriptura. Actus fidei attribuitur charitati imperatiue: sicut & a
et us patientiæ, & similiter spei. *omnia sperat.* promissa a Deo.
Omnia sustinet. hoc est manutener, sustentat. Hoc quartū charitatis officiū conseruantū est tri-
um premissorum. nam omnia manutener & sustentare est omnibus periclitantibus succurre-
re ne malis penę succumbant, ne a reuelatis excidant, ne promissis deficiant. Nec dicit omnes
sustinet, sed omnia: ut intelligamus quod quauis ad omnes manutenedos non sufficiat, suffi-
cit tamen ad manutenedum & sustentandū omnia illata, reuelata & promissa. tum in illo
in quo est, tum in ecclesia dei. Est enim hoc charitatis officiū intendens omnibus animæ
partibus: quia charitas vniuersis animæ partibus præsidet. est & conseruans in ecclesia integri-
tatē virtutū quas opus est illam habere. *Charitas nunq̄ excidit.* declarat tertio loco excellentiam
charitatis quantum ad permanentiam. Quum autem legis quod dilectio nunq̄ cadit, caue ne
intelligas charitatem semel habitam nunq̄ amitti, incidendo in huiusmodi errorem: sed
intellige pauli verbatū ex cōtextu, tū ex ipsis verbis formaliter intellectis, quod charitas quātum
est ex parte temporis nescit casum. hoc enim formaliter significat aduerbium temporis nūq̄.
Et hoc directe intendit: quoniam in hoc consistit differentia inter caritatem & subiecta dona
prophetiæ, linguarum & scientiæ. Hæc enim dona adueniente tēpore expectate foelicitatis ces-
sant: charitas autem adueniente huiusmodi toto æternitatis tempore, non cessabit. Et cū hæc
K K v veritate

F veritate constat stare simul q̄ aliunde q̄ ex tempore charitas possit cadere à suo esse, perditur enim ex peccato mortali. *Sive prophetiæ euacuabuntur.* Non erit in patria cælesti opus dono prophetiæ, ubi omnes videbunt clare deum. *Sive lingue cessabunt.* Non dicit q̄ cessabit lingua sed cessabunt linguæ: quoniam non cessabit sensibilis locutio, sed cessabit diuersitas idiomatum. Erit enim labium omnium vnum, multo magis q̄ fuerit olim ante confusionem linguarum. *Sive scientia destruetur.* Non est hic sermo de scientia mathematica & huiusmodi, sed de scientia sanctorum quæ ininitur fidei: quæ quoniam caret euidencia rerum scitarum sicut & prophetia caret euidencia rerum quæ pphetantur, ideo cessabūt sicut & fides. ¶ *Ex parte enim cognoscimus.* Rationem reddit quare scientia destruetur. Et quod dicit ex parte, referri potest vel ad rem cognitam vel ad modum cognoscendi. Et quidem si referatur ad rem cognitam, sensus est q̄ rem cognitam per donum scientiæ, partim scimus & partim nescimus. Et vere de cælesti patria, de deo & c. partim scimus & partim nescimus: & multo maius est q̄ nescimus. Sivero referatur ad modum cognoscendi, partim quoque cognoscimus & partim non. nā deest euidenter cognoscere, & adest aliquo modo cognoscere. *Et ex parte prophetamus.* Similis distinctio ex parte rei prophetatæ vel ex parte modi fieri potest. nam propheta quo ad modum cognoscendi caret euidencia rerum quas prænunciat. Quauis enim Esaias certus fuerit q̄ ventur⁹ esset Messias verus deus, quia certus erat deum sibi hoc reuelare, non tamen euidenter notitiam habebat mysterii incarnationis: & sic de similibus. Rem quoque prænunciatam non secundum omnes conditiones rationesq̄ rei cognoscebant, nō reuelante deo totum. Quauis aut distinctio hæc veritati innitatur, ad literalem tamen sensum textus huius directe spectat modus cognoscendi ex parte: quoniam hinc directe infertur cessatio. *Quum autem uenerit q̄ perfectum est, euacuabitur quod ex parte.* E regione id ex parte locat paulus perfectum, ac si dixisset

H quum autem uenerit quod integrum est euacuabitur quod constat ex aliqua tantum parte. Nec dicit tollitur defectus partis, sed tollitur quod est ex parte, quod constat ex parte: vt intelligamus quod non supplebitur ei quod ex parte est altera pars, sed ipsum quod ex parte est tollitur. vt intelligamus quod nō supplebitur scientiæ aut pphetiæ quod ei deest, sed q̄ cessabit tam ipsa scientia quam ipsa prophetia constans ex parte, quemadmodum tollitur ipsa fides ac spes. Et ratio est quam diximus: quia constant ex euidencia. hoc enī est cognitioēs prophetiam & scientiam constare ex parte. ¶ Sed occurrit questio: quum verum sit quod diligimus ex parte, cur non eadem ratione inferri potest, ergo dilectio cessabit? ergo quum uenerit quod perfectum est euacuabitur quoque quod ex parte est etiam in ipsa charitate, hoc est etiam ipsa dilectio ex parte? Quod enim diligamus ex parte, clare patet ex hoc quod nullus in hac vita diliigi deum extoto corde, ex tota mente, ex tota fortitudine & c. Solutio est quod huiusmodi ex parte quod inuenitur in dilectione, non ei conuenit secundum se, sed redundat in eum ex notitia ex parte. si enim illam perfectam notitiam quæ in patria erit de deo nichaberetur deligeremus non ex parte. & ideo notitia per se ex parte cōstans, tollitur: dilectio autem quæ hic patitur hanc redundantiā, non tollitur. ¶ *Quum esem paruulus, loquebar ut paruulus sapiebam ut paruulus, cogitabam ut paruulus.* Relationem presentis status ad statum futuræ foelicitatis postq̄ declarauit ex ratione consentis ex parte ad perfectum, vt plenius doceret declarat ex relatione ætatis puerilis ad ætatem virilem: vt intelligamus congrue nobis quasi puerulis huiusmodi notitias imperfectas prophetiæ & scientiæ que est secundum fidē. Vnde solos actus puerorum spectantes ad notitiam inducit: loqui, sapere & cogitare. Et nihilominus pueriliter loqui relative ad genera linguarum, sapere ad prophetiam, & cogitare ad scientiam inducit tollenda: vt simul intelligamus in nobis ex successionē ætatis virilis ad puerilem, non esse mirum quod in statu futuræ foelicitatis tollentur quæ sunt presentis status imperfecta. Ad hoc enī clare subiungitur. *Quando autem factus sum uir, euacuauit que erant paruuli.* Quod superius dixerat tollitur q̄ ex parte est, modo per metaphorā dicit abstuli quæ erant paruuli. *Videmus nunc per speculum in ænigmate.* Non sufficit paulo dupliciter declarasse reuelationem presentis notitiæ ad futurā: sed tertio declarat ex alia similitudine. Assimilat enī presentē notitiā quā de diuinis habemus visioni per speculum in ænigmate. itaq̄ tres condiciones sonat. prima est q̄ videmus: secūda q̄ per speculū: & tertia q̄ in enigmate. Sæpe declara uim⁹ quo pacto visio inuenitur in huiusmodi q̄ de deo scim⁹ sub fide. videm⁹ enī nō res ipsas sed credibilitatē earū. nō videm⁹ q̄ de⁹ sit trinus & vn⁹, q̄ verbū caro factū est, & reliquæ huiusmodi sed videmus q̄ hec sunt credibilia: sicut, nō video parisiū, sed video credibile esse q̄ parisiū sit & hec visio causatur ex accumulatione tot testimoniorū. p speculū vero videre potest intelligi dupliciter.

pliciter, vel vt videmus in speculo resultantes similitudines hoīm, arborum & c. vel vt vide-
 mus per vitrea ocularia. Et vtroq; mō verificatur q̄ videmus per speculum in ænigmate diui-
 na. nam & videmus deum nō in seipso, sed in eius similitudinibus q̄ sunt creatura: nec ex ha-
 rum inspectiōe similitudinum claram habemus de dei & cælestis patriæ cōditiōibus notitiā,
 sed obscurā. & videmus ex parte nostri per species abstractas à sensibilibus quasi per ocularia
 specula, q̄ dei & cælestis sunt patriæ cum difficultate & obscuritate. Tūc autē facie ad faciē Cōtra
 videre per speculum in ænigmate, describit visionē dei in statu futuræ felicitatis facie ad fa-
 ciē hoc est sine medio. Vtrinq; excluditur medium: tam ex parte vidētis dicendo facie, q̄ ex
 parte rei visæ dicendo ad faciem. & simul claritas visionis significatur ex intuitu facie ad fa-
 ciē. Nō potuit similitudine sensibili significari clarius visio intelligibilis immediata & clara
 q̄ per visionē facie ad faciē. ¶ Et quoniam Paulus vtitur hac visiōe vt opponitur ad visionē
 per similitudinē in ænigmate, euidenter cōstat, q̄ in alio sensu vsus est iacob hac visiōe quum
 dixit Gen. 32. vidi dominum facie ad faciē. Nam cōstat q̄ per similitudinē viri luctantis cum
 eo & cum ignorantia noīs illius, vidit dominum. Quod est videre per speculum in ænigma-
 te apud paulum. Sed iacob ad significandum excellentiam illius apparitiōis vsus est tali mō
 loquēdi: intēdēs per dominum nō deum in seipso, sed deum in illo apparēte viro, quē virum
 vidit facie ad faciem. ¶ Nunc cognosco ex parte, tunc autē cognoscā sicut & cognitus sum. Quarto paulus
 manifestat qualis est differentia inter noticiā p̄sentem & futuram de deo: penes differentiā
 supra positam de eo q̄ est ex parte & perfectio. Declarat siquidem simul, & qd est illud perfe-
 ctum in notitia, & quid est videre deum facie ad faciem, distinctum cōtra videre deum per
 speculum in ænigmate. Quod nāq; dixerat videmus nunc per speculum in ænigmate, mō di-
 cit nunc cognosco ex parte. Et quod prius dixerat tunc autē facie ad faciem, mō dicit tunc co-
 gnoscā sicut cognitus sum. & hoc quoq; est perfectū q̄ tunc veniet. vidētes se facie ad faciem
 ita se habēt q̄ q̄libet eorum cognoscit alium illo eodē mō quo cognoscitur ab alio, q̄tum est
 ex mō videndi. & propterea Paulus dicit tunc cognoscā deum sicut & cognitus sum à deo.
 Nec dicit quātum cognitus sum, sed sicut cognitus sum: scilicet sine aliquo medio offuscante
 seu diminuēte notitiā. immo eodē medio. nā cognoscā deum per ipsam & in ipsa deitate vt
 medio, quēadmodū ego cognitus sum à deo per ipsam & in ipsa eadē deitate. Et similiter ex
 parte cogniti cognoscā deū sicuti est, sicut cognitus sum ab eo sicuti sū. Ad quorū neutrū suf-
 ficit q̄cunq; naturalis de deo notitia q̄ habent intelligentiæ quas angelos dicimus. Dixi autē
 erudite lector de mō videndi sine medio offuscante seu diminuente noticiā, quoniam deus
 nihil intuetur nisi in seipso deo, sed ille intuitus est longe clarior q̄ videre facie ad faciem: &
 eminenter includit in se quicquid perfectionis & claritatis est in videre facie ad faciem intel-
 ligibili intuitu. Sed paulo sufficit vti illo intuitu prout habet id q̄ est visiōis facie ad faciē. Et
 ideo dicit tunc cognoscā sicut & cognitus sum: hoc est intuendo Deum sicuti est: siquidem
 & ipse intuetur me sicuti sum. Nunc autem manent. in p̄senti tempore manet in oībus christianis
 noīe & factis, non in quibusdam sic & in quibusdam non. Fides, spes, Charitas, tria hæc. Ecce di-
 uisiones operationum sunt idem autem deus. & vere idem deus est harum operationum non
 solum author. sed regula & obiectum. tota enim credendi ratio est deus, qui creditur reuela-
 tor omnium q̄ credimus: quem credimus trinum in personis, vnum in substantia, creatorem
 cæli & terræ & c. Vniuersę quoq; spei nostrę ratio est Deus, qui promisit beatitudinē: qui spe-
 ratur beaturus nos per seipsum. Nec minus vniuersę dilectiōis nostrę ratio est deus, quem su-
 per omnia & in omnibus diligimus: cui quærimus gloriam & c. ¶ Et dixit tria hæc, nō vt nu-
 merandi tibi tolleretur laborem, sed vt intelligamus ex industria tria hæc tantum proponere:
 q̄asola hæc tria sunt virtutes theologales, habētes. s. deum pro p̄ximo obiecto, sine & regula.
 Sola hæc tria principatum obtinent in anima. reliqua enim quæ virtutum aliarum sunt. ad
 manifestandum seu exequendum sunt. Dixit tria hæc: ne errares putando hæc esse vnum &
 idem cum charitate, propterea quia de charitate dixerat omnia credit, omnia sperat, sed in-
 telligeres nec vnum nec duo sed tria esse, vt non confundamus has virtutes. Maior autem horum
 est charitas. Vel græco more interpretes locutus (quod magis quadrat) pronomen horum non cō-
 struitur cum comparatiuo maior, sed ordo literæ est. horum autem charitas est maior. Non
 enī significatur q̄ maior his tribus est charitas (esset enī maior seipsa) sed quod inter hæc cha-
 ritas est maior, sicut mōstrādo duos gemellos fratres dicimus, horum duorum fratrum hic est
 maior. Nec oportuit explicare qualiter sit charitas maior, quia ex dictis satis habetur quod
 principatur fidei, mouendo ad credendum omnia, & spei, mouendo ad sperandum oīa & c.

Sectamini

F

Et tamen charitatem. proposuerat duo: mutationem meliorem donorum, & excellentiorem viam. Tractauit secundum in precedente capitulo, intendit modo tractare primum. Et propterea continuando dicta dicendis iterum resumit primum subiungendo. *Aemulamini spiritualia.* proculdubio dona. Magis aut prophetis. Quod proponendo in genere dixerat potiora, modo in specie dicit magis autem ut prophetetis. Et est ratio dicti: quia Corinthii magnipendebant donum linguarum nimis. Propterea enim Paulus praeponit prophetiam ut doceat Corinthios magis appetere donum prophetiae quam donum linguarum. In primitiua siquidem ecclesia alii accipiebant a spiritu sancto donum linguarum, alii donum prophetiae. Corinthii autem valde appetebant donum linguarum.

G *Vbi aduerte* quod vniuersus textus iste loquitur proprie de dono linguarum & dono prophetiae: ut tractando textus ipse testatur. Et scito ex eodem tractatu quod de ratione doni linguarum nec erat intelligi ab aliis, nec etiam intelligi ab ipso loquente verba quod donum porrigebat: sed accipiens donum linguarum mouebatur a spiritu sancto ad loquendum magnalia dei prout spiritus sanctus dabat ei eloqui: nec solum mouebatur lingua ad proferendum illa verba, sed simul mouebatur a spiritu sancto affectus loquentis in deum motu cuiusdam deuotionis ad laudandum deum. Haec omnia ex textu habentur.

Nec ex his accipias quod Apostoli loquentes linguis non intelligebant quod dicebant: quoniam apostoli non solum linguarum dono donati sed spiritu sancto repleti sunt, & donum interpretandi simul habebant: quoniam ad hoc datae sunt illis linguae ut non egerent interprete praedicantes diuersarum linguarum hominibus. haec quod hic a Paulo dicuntur, sunt de dono linguarum puro intelligenda: ut textus etiam explicat.

H *Qui enim loquitur lingua.* Antequam praebet, magis autem ut prophetetis, praemittit differentiam duplicem inter donum prophetiae & donum linguarum. Altera est quod loquitur lingua. *Non hominibus loquitur.* nec sibi nec alteri homini, intelligenti quandoque. *Sed Deo.* intelligenti. *Nemo enim audit.* Ecce quare hominibus non loquitur, quia contingit quandoque quod nullus homo intelligibiliter audit. Spiritus pro spiritu, *autem loquitur mysteria.* Ad excludendum etiam loquentem intelligere dicit quod loquitur mysteria, occulta dei, non ex propria mente sed spiritu, proculdubio sancto mouente spiritum hominis loquentis ad loquendum occulta dei.

Nam qui. pro, qui autem prophetat, *hominibus loquitur.* Ecce differentia. *Ad aedificationem.* Superfluit ad. Bene nota quod loquens lingua non solum differt a prophetante, quia ille non hominibus, iste hominibus loquitur: sed etiam quia ipse loquitur mysteria (hoc est occulta) iste vero loquitur aedificationem. *Et exhortationem & consolationem.* Loquitur prophetans manifesta verba aedificatoria & exhortatoria & consolatoria. Et aedificatio quidem ad affectum spectat: exhortatio vero ad robur in bono: consolatio autem ad refrigerium in perpeffione malorum. Vbi carne materiam vere prophetiae non esse loqui vana, sed quae sunt aedificationis aut exhortationis aut consolationis spiritualis. Haec est prima differentia.

Qui loquitur lingua. Ecce secunda differentia. *Semetipsum aedificat.* Accenditur enim affectus proprius loquentis erga Deum, largitorem tanti doni. *Qui autem prophetat, ecclesiam dei aedificat.* Superfluit dei: quis subintelligatur. Differentia clara est.

K *Volo autem omnes uos loqui linguis, magis autem prophetare.* Nec ex dictis differentiis aspernari videtur donum linguarum, asserit placere sibi quod in omnibus sit donum linguarum: magis tamen placere quod in eis sit donum prophetiae. *Nam maior est qui prophetat quam qui loquitur linguis.* Ecce ratio. *Nisi forte interpretetur.* Superfluit forte. hic est textus unde clare sumitur quod de ratione doni linguarum non est quod ipse loquens intelligat sua verba. nam si intelligeret non diceret Paulus de loquente linguis nisi interpretetur: hoc est nisi exponat verba quod loquitur, nisi habeat donum interpretandi verba quae loquitur. Talis enim qui habet utrunque donum non postponitur prophetiae: quoniam interpretatio est ad aedificationem ecclesiae: ut clare subditur, dicendo. *Ut ecclesia aedificationem accipiat.* Hic est enim fructus interpretationis quem non habet donum linguarum. *Nunc autem fratres.* Declarat Paulus quod dixerat quod loquens linguis non aedificat ecclesiam, multiplici argumento. & primo a seipso.

Si uenero ad uos linguis loquens, quid uobis prodero. quasi dicat nihil. *Nisi uobis loquar.* intelligentibus. *Aut in reuelatione.* diuinorum secretorum quae sola reuelatione noscuntur. *Aut scientia* eorum quod spectant ad sacras scripturas. haec est enim scientia sanctorum.

Aut

¶ Aut in prophetia. futurorum seu oculorum cordium. Aut in doctrina. morum.

¶ Tamen: pro, quin &. Secundum argumentum ad idem ex instrumentis musicis offert.

Quæ sine anima sunt uocem dantia. hoc est instrumenta musica: quæ dicuntur emittere vocem p. quanto similitudines quasdam uocum ingerunt, dum arte humana musicam resonant. Sive tibia.

Et in hoc intellige genus instrumentorum musicorum quæ flatu sonant. Sive cithara. Et in hoc comprehenduntur instrumenta quæ tactu sonant. Nisi distinctionem sonituum. pro, sonis, dederint. hoc est nisi soni dearticulentur ad similitudinem uocum musicarum.

¶ Quomodo scietur id quod canitur. Deest. tibia, aut citharizatur? Clarum est enim quod nisi dearticuletur sonus citharæ non discernitur quod canitur. Si namque confuse sonaret, nullus cantus discernetur in eo. Et enim si incertam uocem tuba dederit, quis parabit se ad bellum? Declarat amplius exemplo à sono tubæ: quæ aliter sonat quum uocat ad prælium, aliter quum causa letitiæ, aliter quum ad cōueniendum. Et propterea si uocem non determinatam ad hoc vel illud sed incertam dederit, nullus accinget se ad prælium. Ita & uos per linguam. Hoc est per donum linguæ.

¶ Nisi manifestum sermonem dederitis. Hoc est nisi intelligibilem aliis sermonem protuleritis aut interpretati fueritis. Quomodo scietur id quod dicitur? Quasi dicat nullo modo.

¶ Eritis enim in æra loquentes. Prouerbiū uisitatū inducit pro inconuenienti comitante loquentes linguis sine intellectu aut interprete.

¶ Tam multa. Tertium adfert argumentum ad idem ducens ad inconueniens. Virputa. Dictionē Græcam interpretatam ut puta, alii interpretantur uerbi gratia, alii ut cōtingit. Et hoc magis quadrat sententiæ textus: significatur enim innumera multitudo idiomatum ut contingit.

Genera linguarum. pro, uocum, sunt in hoc mundo. Superfluit hoc. Et nihil sine uoce est. hoc est & nullum hominum genus sine idiomate suo est, Et affert hæc ut intelligamus quod esse barbarum est esse relatiuum, & nullum hominem esse absolute barbarum: quoniam in omni genere sūt hoīes communicantes in idiomate: ac per hoc inter se nullus est barbarus. hinc enim properat ad deducendum inconueniens, dicendo. Si ergo nescio uirtutem uocis, ero ei, cui loquar. pro, qui loquitur. hoc est loquenti. Barbarus. ego audiens & non intelligens significatum uocis ero barbarus loquenti & econuerso. Et qui loquitur. erit. Mihi barbarus. Hoc est illud inconueniens ad quod deducit, quod quum quis loquitur linguis non intelligenti uterque est alteri barbarus: & loquēs audienti, & audiens loquenti, ut vel ex hoc abominabili nomine abducatur Corinthios à tanto affectu doni linguarum.

¶ Sic & uos quoniam æmulatores estis spirituum. Prudens Paulus tacita applicatione barbari ad corinthios loquentes linguis non intelligentibus & absque interprete, vertit applicationem cū illorum laude ad suadendum ut quærant maius bonum. Ac si apertius dixisset. sic & vos uicantes hæc quia æmulatores estis donorum spiritualium. hoc enim ad laudem illorum spectat. Ad ædificationem ecclesiæ, quærite ut abundetis. Non dicit quærite ut prophetis ad ædificationem ecclesiæ, sed absolutius quærite ut abundetis donis spiritualibus ad ædificationem ecclesiæ. poterant enim hoc habere etiam sine prophetia, habendo cum dono linguarum donum interpretandi. Vnde & subiungit. Et ideo. ut abundet ad ædificationem ecclesiæ. Qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. Ecce uia qua quærendum est abundare ad ecclesiæ ædificationem. oratio deprecatoria ad deū pro dono interpretandi.

¶ Nam si orem lingua. Hactenus Paulus declarauit quod qui loquitur lingua non ædificat ecclesiam nisi interpretetur: quod in secunda differentia inter linguam & prophetiam dictum fuerat. modo declarat illud quod in prima differentia dixerat: scilicet qui loquitur lingua non loquitur hominibus sed deo. & primo quod non loquitur sibi ipsi qui orat lingua. Spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est. Ne intelligeres de spiritu sancto sed de proprio orantis spiritu dicit spiritus meus. Quemadmodum loqui lingua est loqui secundum donum linguæ purum, ita orare lingua est orationem uocalem ad deum fundere scđm donum linguæ purum. Spiritus meus ut distinguitur contra mentem meam, est pars affectiua ut ad spiritualia, ad deum summe spiritualē affecta est impulsu spiritus sancti mens uero mea, pars est intellectiua ut meditatur, cōtenplatur & penetrat. Testatur enim experientia quod quū aliquis Latinæ lingue expers, à spū sctō mouetur ad orandum latine (puta ad dicendum psalmum Miserere mei Deus) spiritus quidē eius, hoc est pars affectiua, orat (deuotione siquidē accenditur ad deū & spiritualē gratiam remissionis peccatorum) mens autem eius, hoc est intellectus, non meditatur sensum uerborū quæ dicit, non contēplatur significata per illa, non penetrat illa, & propterea mens quatenus mentis exercet

F exercet officium penetrandi significata eorum q̄ dicit orando, est sine fructu proprio qui est pasci sensibus seu significatis orationis. Hæc est sententia Pauli. Cum qua tamen stat q̄ plus fructus cōis (qui est lumen dei circa ea quæ sunt propriæ salutis) percipiat mens talis orantis ex feruore spūs in deum q̄ percipiat orans theologus sciens & penetrans sensus oēs illius psalmi. *Quid ergo est?* Interrogatio est ad inquirendum an propterea nō est bonum orare lingua q̄ orans nō intelligit. *Orabo spū, orabo & mente: psallam spū, psallam & mente.* Sufficiebat pposito dicere psallam spū psallam & mēte. nā de vocali oratione sermo erat: & psallere quū idē sit q̄ canere, orationē sonat vocalē. Verū abundās doctrina Paulus explicat q̄ melius est tam sola interna oratione q̄ oratione vocali orare utroq; modo (s. spiritu & mente) q̄ spū tantū: ut simul doceret & bonum esse orare spū, & melius esse orare spū & mēte etiam in oratione pure interna: ut quum persona indocta spirituali feruore orat, intus tantum animū eleuando in deū quasi in genere & in confuso, persona autem erudita non solum spiritum sed mentē distinetē contemplante diuina mysteria eleuante. de hoc enim orandi modo dici orabo spiritu, orabo & mente. *Ceterum si bñdixeris spiritu.* Ostendit q̄ nec hoībus aliis loquitur ex hoc q̄ vtens dono linguæ in oratione publica incurrit incōueniens: scilicet quod caret respōdente. **Benedicere** spū est laudare deum aliena lingua ex dono spūs. *Quis supplet.* pro, qui implet, *locum idiotæ, quomodo dicit amē.* Idiotæ Græca dictio est: & illiteratū significat. E de tali dicit **quomodo dicit amē:** q̄ significat fiat seu vere. quomodo cōsentiet affirmando seu cupiendo. *Super tuam bñdictionem.* pro, gratiarum actionē? Et rationē subdit. *Quoniam quid dicas nescit.* Et ne intelligeres reprehēdi a Paulo huiusmodi diuinas laudes subiungit. *Nam ut quidem bene grās agis* in quo & laudat opus & explicat q̄ dixerat q̄ loquens lingua loquitur deo. *Sed alter nō edificatur.* in quo deficit lingua a prophetia. Ex hac Pauli doctrina habetur q̄ melius ad ædificationem ecclesiæ est oratiōes publicas quæ audiente populo dicuntur dici lingua communi clericis & populo quam dici latine.

H *Ratias ago deo.* Deest meo. Expeditis differentiis inter prophetiam & linguam, tractat qđ principaliter proposuerat, magis autem ut prophetetis. Et primo ab exemplo proprio.

G *Quod oīm uestrum lingua loquor.* p, oībus vobis magis linguis loquens. Ego magis loquens linguis quam oēs vos gratias ago deo meo. Vbi aperit q̄ donum linguarum ipse solus maius habet q̄ omnes illi, & q̄ gratias agendo deo utitur illis non inutiliter coram aliis. & ppter ea subiungit aduersatiue. *Sed in ecclesia,* in conuentu aliorum.

I *Volo quinq; uerba in sensu meo.* pro, mente mea, loqui, ut & alios instruam quam decem milia uerborū in lingua.

I Malo pauca uerba a me intellectu & ad eruditionem aliorum in ecclesia dicere q̄ innumera solo dono linguæ. Ecce exemplum proprium. Vnde discere debemus eligibilis esse ut in ecclesia dicantur diuina (horū s. canonicæ & missæ) intelligibiliter sine melodia musica quā sic

I ut non intelligi possint. Qualiter sunt tam particulæ q̄ sonis commituntur organorum quā quas cantus reddit imperceptibiles, vel multitudine clamoris occupantis, vel qualitate cant⁹ notas magis q̄ uerba concinnantis. Hæc enim omnia magis extranea sunt quam decem milia uerborum in lingua. *Fratres nolite pueri effici sensibus.* Si non mouemini ab exemplo meo, moueamini ex puerili ætate quam induitis si nō discernitis inter donum linguæ & prophetiæ q̄ eorum est melius. Pueri sensibus fiunt qui imitatur pueros in hoc q̄ non discernunt inter bonum & melius. *Sed malitia paruuli estote.* paruuli malitia sunt qui maligno carent animo imitantes in hoc pueros. *Sensibus autem perfecti estote.* perfecti sensibus sunt qui pro consuetudine sancta exercitatos habent sensus mentis a discretionem boni & mali: quemadmodum viri perfecti in ætate maiore habent sensus humanos ad discretionem boni & mali humani.

K *In lege enim scriptum est. Esa. 28.* Appellat enim legem totum uetus testamentum.

K *Quoniam.* pro, q̄, in aliis linguis. Hoc est variis linguis. Et *labūs aliis.* hoc est diuersis modis proferendi. Loquar populo huic. Hebræo. Et nec sic exaudient me. obediendo, *Dicit dñs.* Vbi aduerte quod paulus inducit hæc ex Esaia quo ad sensum: & coniunxit illam particulam & nec sic exaudient me, quæ ibidem habetur interpositis tamen quibusdam uerbis: particulam uero illam dicit dominus, paulus apposuit exponendo hæc uerba in persona dei dicta. Quorsum autem hanc sententiam attulerit, subiungit.

K *Itaque lingue in signum sunt non fidelibus.* id est non credentibus. *Sed in fidelibus.* Hoc est incredulis. *Prophetiæ.* pro, prophetia, autem non infidelibus sed fidelibus. Ex allata Esaia sententia deducit paulus differentiam inter pphetiam & linguas, penes eos quib⁹ hæc in signū data sunt a deo.

Et intendit

Et intendit ad literam q̄ donum linguarum datum est à deo in signum Hebræo populo tē-
pore infidelitatis eorum ad confutandum eorum incredulitatem, pphetia vero data est eidē A
populo tēpore fidelitatis eorum. Si distinxeris statum Hebræi populi in statum quoveram ha-
buit fidē, & statum quo de statu fidelium transiuit ad statum infidelium, percipies hæc. nam
perspicias q̄ innumeri prophetæ dati sunt populo illi dum erat in statu veræ fidei: quum au-
tem occiso Christo increduli, ac in consortium infidelium transirent, aduenit spiritus san-
ctus in dono variarum linguarum in die Pentecostes. Ita quod differentia linguarum & p-
phetiæ q̄ ponit hic Paulus, penes statum iudaici populi intelligitur. Et dixit hoc vt corinthii
non pueri sensibus sed perfecti discernere ex diuerso statu populi Hebræi quo data est eis
prophetia & quo datum est eis donum linguarum, quantum præminet prophetia liguis, de
scribit enim prophetiam fructuosam populo illi, vt pote fidei: donum autē linguarum, infru-
ctuosum eidem populo, vt pote nec sic credenti vero Messie. imo ex tunc trāsferēs eos in gen-
infidelium. Hec enim deducit Paulus dicendo quod in signum sunt incredulis, in signū pro- B
culdubio Messie incredulis iudæis. Et hunc esse sensum intentum à paulo, apparet ex hoc q̄
in genere loquendo de credentibus & incredulis statim subiungit oppositum de pphetia, di-
cendo q̄ prophetia incredulos conuertit. Et in Actis Apostolorum donum linguarum datū
esse constat Cornelio & suis credentibus & coram credentibus: immo in signum petro & ec-
clesiæ fidelium quod spiritus sanctus effusus esset in nationes: vt patet Act. x. & .xi.
¶ Si ergo conueniat uniuersa in unum, & omnes linguis loquantur. Accumulat rationes ad præferendū pro-
phetiam linguis ex accidentibus in publica ecclesia eorum: vt vel sic præferant prophetiam
linguis Sententia est clara. *Intrent autem idiotæ aut infideles, non dicent quid insanitis. pro, q̄ insanitis.*
Est enim sensus eos affirmaturos quod insanitis.
¶ Si autem oēs prophetent, iniret autem quis infidelis uel idiota, conuincitur. pro, coarguitur, ab oībus, diiudicatur
ab oībus. Si oēs loquimini linguis vos arguemini ab idiota seu infideli quod insanitis: si vero
oēs prophetetis erit econuerso: quandoquidem ipse idiota aut infidelis coarguitur ab oībus, C
diiudicatur ab omnibus prophetis (vt in hoc eodem capitulo paulus dixit) loquentibus ædifi-
cationem & exhortationem & consolationem spiritualem, idiota aut infidelis audiens con-
ferendo vitam suam superstitiones suas & affectus suos cum iis quæ audit, arguitur in seipso
& discutitur in seipso. *Occulta enim. pro, & sic occulta, cordis eius manifesta sunt.* Non dicit cui ma-
nifestatur: progressus tamen susceptæ repræhensionis & discussionis habet vt sibi ipsi manife-
ster occulta cordis proprii: hoc est peccata q̄ nesciebat esse peccata manifestet sibi quod sunt
peccata. Culturam siquidem idolorum infidelis reputabat esse religionem: idiota vero aliquod
aliud sibi occultum peccatum discit. *Et ita cadens in faciem adorabit deum.* Ecce vltior progressus
ad conuertendum infidelem vel ad illuminandum ineruditum. primo enim arguitur & di-
scutitur. & hinc deinde in notitiam occulti proprii criminis venit: atq; inde procidit in fa-
ciem adorans deum. & demum, *Pronuncians q̄ uere Deus in uobis sit.*

Vid ergo est fr̄es. Post q̄ declarauit magis autem vt prophetetis, declarat quod primo ppo- D
Q̄ fuerat, emulamini spiritualia: instructurus eos circa vsum spiritualium donorum. Conti-
nuat autem dicta dicendis, sub quæstiōe inferendo, quid ergo ex dictis est agendum? Et
subiungens quomodo agendum in ecclesia ait. *Quum conuenitis.* Ecce ecclesia. *Vnusquisq; uestrum.*
Non dicit aliquis uestrum, sed quilibet uestrum. *Psalmū habet.* non dicit psallit. Et similiter sub-
iungendo. *Doctrinam habet, Apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet.* Non dicit docet, re-
uelat, loquitur, interpretatur vt intelligamus quod loquitur de habere communem psalmū,
doctrinam, reuelationem, linguam ac interpretationem. Et est sensus quod quum conueni-
tis, unusquisque uestrum habet in conuentu hæc quinque. Ad quod verificandum sufficit qd̄
in conuentu sit aliquis doctor, aliquis habens donum linguæ, aliquis habens donum inter-
pretandi, & sic de reliquis. Hoc enim sufficit ad hoc vt quilibet habeat hæc in communi. Spi- E
rituales siquidem diuitias ecclesiæ Corinthiorum describit paulus, dicendo quum conueni-
tis, ad significandum qualiter unusquisque hæc habet, scilicet in conuentu. Quorsum au-
tem hæc describat explicat dicendo: ¶ *Omnia ad ædificationem fiant. nihil fiat vanæ, sed ad eccle-*
siæ Christi promotionem in spirituali vita. Interpres Græcas dictiones reliqui psalmum &
Apocalypsim: quum potuisset latine dicere canticum loco psalmi, & reuelationem loco Apo-
calypsis. Et intellige per reuelationē reuelationes quæ tunc temporis fiebant illis q̄ ppheta-
bant: subiungit enim de istis, q̄ si alteri fuerit reuelatum. per canticum vero non solum Da-
uidicos

Fridicos psalmos, sed quoscunq; diuinos hymnos. per doctrinam autē nō solum morum sed sacrorum quorumcūq; *Siue lingua quis loquitur.* Disponit modum vtendi dono linguarum. Primo quantum ad numerum loquentium. *Secundum duos aut multum.* pro plurimum, tres. Numerum statuit binarium aut ad summum ternarium, qualibet vice qua fit conuentus. Deinde quantum ad tempus. *Et per partes.* pro, & separatim, hoc est & non simul duo loquantur, sed separatim. Postea quantum ad fructum. *Et inuis interpretetur.* quod aliena lingua dictum est vt ab omnibus intelligatur quid dictum fuerit. Deniq; in euentu absentis interpretis. *Si autem non fuerit interpretes, taceat in ecclesia.* Hinc clare habetur qd de ratione doni lingue non erat qd ipse loquēs sciret interpretari in materna lingua quæ dicebat. Corinthiis enim loquentibus linguis dicit. Si autem non fuerit interpretes taceat in ecclesia. Si Corinthiis quilibet habēs linguarum donum sciuisset interpretari idiomathe Corinthio quæ dono linguarum dicebat, nō oportuisset sollicitum esse Paulum si defuerit interpretes, non imposuisset illi silentium in ecclesia: quoniam ipsemet loquens aderat interpretes ad ecclesiæ edificationem. *Sibi autem loquatur & Deo.* Dixi taceat in ecclesia, & non dico vt taceat penitus: quoniam potest vti dono linguarum priuatim loquendo sibiipsi in spiritu non in mente, vt supra dictum est. & propterea adiungit & Deo: vt intelligamus quod concedit non vanum vsum doni linguarum sed vsum religiosum in oratione in qua homo loquitur Deo & sibiipsi in spiritu. *Prophetae autem duo aut tres dicant.* Disponit de vfu doni prophetiæ in conuentu. Et intellige dicant, non simul sed successive. *Et ceteri diiudicent.* Ne profitēs se prophetam fallat aut fallatur, statuit quod ceteri discernāt, discutiantur dicta. *Quod si alii reuelatum fuerit sedenti.* Audientes sedere prophetante stante significat. dicendo quod si alii sedenti. & cum hoc significat nouam tunc in actū sedendi reuelationem factam. ita quod duos modos prophetandi insinuat. alterum velut ordinarie prophetantium dicendo præparata ex præhabitis reuelationibus. & de talibus statuitur, duo vel tres dicant. Alterum repentina tunc ibidem reuelatione motorum ad prophetandum. & de talibus statuit hoc. *Prior taceat.* Statuit quod cedat præparata perlaturus repentinæ reuelationi tunc ibidem factæ. Tanq̃ spūs sanctus elegerit locum ad tēpus manifestandi illam reuelationem. *Potestis enim omnes per singulos.* pro, singillatim, prophetare. Ne aut egreferat qui cœperat præparata, dicere prophetando impositum sibi ex hoc statuto silentium pro tunc, aut ecclesia causeatur quod impeditur doctrina per hoc statutum, subiungit quod tempus suppetet quo omnes sigillatim poterunt prophetare. & hoc quo ad prophetantes impeditos tunc. *Ut omnes discant & omnes exhortentur.* Et hoc quo ad prophetum ecclesiæ tam quo ad intellectū discendo, quam quo ad affectum exhortationem accipiendo. *Et spiritus prophetarum prophetis subiiciuntur.* pro, subiiciuntur. Est enim numeri pluralis spiritus. & non significatur spūs sctūs, sed significantur spiritus proprii, dona propria prophetarum quæ à spū sancto accipiunt. Non sunt veri prophetæ furiosi nec sui compotes quum prophetant: sed dona spiritus sancti q̃ accipiunt, subiiciuntur libertati prophetarum quod ad vsum, possunt habito dono vtī & non vtī dicendo vel silendo. Et dixit hoc occurrendo obiicere volentibus contra statutum quod prophetantes non possunt se continere quin prosequantur cœpta. *Non enim est dissensionis Deus sed pacis.* Si prophetarum spūs non subiicerentur prophetis, deus motor prophetarum esset actor dissensionis, esset enim causa turbati ordinis & confusiōis, multis simul prophetantibus inuitis. vbi enim multitudo sine ordine ibi confusio, ibi dissensiōis materia. Et propterea Paulus rationem reddit sui dicti. *Quia Deus non est Deus dissensiōis,urbationis, & confusionis sed pacis.* *Sicut in omnibus ecclesiis sanctorum doceo.* Superfluit doceo. *Mulieres.* Deest vestræ, in ecclesiis taceant. Superius monuerat quod mulier orans aut prophetans nudo capite male facit, & per illud documentum correxit modum orandi aut prophetandi in mulieribus: modo penitus tollit à mulieribus prophetare in conuentu communi. vt intelligamus vtrūque quod apud Corinthios agebatur reprehendi à Paulo: tum modum prophetandi nudo capite. Tum actum prophetandi in mulieribus. Et quemadmodum superius reprehendendo modum illum attulit pro autoritate consuetudinem ecclesiarum Dei, ita modo à more omnium aliarum ecclesiarum inchoat monitionem: instruens & dicens. *Mulieres vestræ taceant in ecclesiis,* hoc est in congregationibus communibus (secus in contentu aliquo particulari) quemadmodum in omnibus ecclesiis sanctorum mulieres tacent. *Non enim permittitur eis loqui.* Sermone publico qui conuenit presidentibus: quale est prophetare in ecclesia, aut loqui linguis in ecclesia. *Sed subditas esse.* oportet *Sicut & lex dicit.* In Gene. sub viri potestate eris. *Si quid autem uolunt discere, domi uiros suos interrogent.*

Quia ratio allata inhibet mulieribus loqui docendo publice, & paulus intendit imponere silentium totale mulieribus in ecclesia, ideo adiungit de sermone disciplinae quod nec interrogando ut discant loquantur in ecclesia: & ne in ignorantia maneant si quid volunt discere, domi interrogent viros suos. ¶ Noli propter hoc documentum reprehendere christianum morem quo mulieres interrogant in templo dei patres spirituales ut discant: quoniam hic mos sanctus est, nec est contra pauli documentum. Aequiuocatur enim de ecclesia. nam paulus docet quod in ecclesia, hoc est in communi conuentu, mulier nec ad docendum nec ad discendum loquatur: & hoc ubique seruatur. mos autem christianus habet quod mulieres in ecclesia, hoc est in templo, loquantur & confitendo peccata sua, & interrogando priuate ut discant. Quod autem praetermissis viris suis interrogant spirituales patres, hoc ex defectu virorum accidit, qui nesciunt mulieres docere: doctrina autem pauli respicit ad id quod deberet esse, scilicet quod viri sint adeo instructi ut possint etiam mulieres docere. Turpe est enim mulieri loqui in ecclesia. Consuetudini ecclesiarum sanctarum authoritatieque legis, adiungit rationem ex turpitudine actus. Inuerecundia siquidem turpis est mulieri: loqui autem in publico conuentu siue docendo siue discendo, inuerecundae esset mulieris: & propterea turpe est mulieri loqui in ecclesia. ¶ An a vobis sermo dei profectus est? Si vos essetis caput diuini sermonis (ut est ecclesia Hierosolimitana) possetis dicere quod aliae ecclesiae debent imitari vos & non econuerso: sed vos non estis a quibus sermo diuinus incepit. An in uos solos peruenit? Rursus si soli suscepissetis sermonem dei, adhuc possetis dicere quid ad nos de consuetudine aliorum, quum aliae ecclesiae non suscepissent verbum dei: sed nec hoc est verum. ¶ Si quis uidetur propheta esse aut spiritualis, cognoscat quod scribo uobis quoniam. p. q. domini sunt mandata. Demum authoritatem domini apponit omnibus huiusmodi mandatis de numero loquentium linguis & reliquis, constituendo censores talis auctoritatis tam prophetas (qui diuinis instruuntur reuelationibus) quam spirituales, qui sectantur spiritualia dona, qui delectantur spiritualibus doctrinis moribus actionibus ac honestatibus. Hi siquidem idonei sunt ad cognoscendum quod haec non voluntate aut auctoritate sed dominicis conformando me documentis scribo: ac per hoc domini sunt mandata ut a quo perficitur, non immediate sed mediatis principibus quod tradidit nobis. Si quis autem ignorat ignorabitur. pro, ignoret. Nolo contendere cum non cognoscentibus haec esse mandata domini, sed si quis ignorat ignoret. Itaque fratres emulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere. Tanquam perorando, summarim duo principaliter intenta documenta concludit. Alterum de affectu ad spiritualia dona, praeferendo prophetiam linguis. quod vi verborum insinuat: dum prophetam emulari, linguis autem loqui non prohibendum dicit. Alterum de modo. Omnia autem honeste & secundum ordinem fiant in uobis. Superfluit in uobis. Ecce modus seruandus, tum ut quaelibet persona ac quaelibet actio habeat quod ipsam docet. tum ut ordinate omnia fiant. haec enim sunt quae mandauit per tot documenta.

CAPVT

XV.

Rotum autem uobis facio fratres euangelium quod predicauimus pro euangelizauimus uobis. postquam reprehendit Paulus quosdam corinthiorum abusus, demum quosdam eorum circa ipsam fidem errantes reprehendit. Errabant siquidem quidam non credendo generalem resurrectionem mortuorum futuram. Et ne putarent aut obicerent noua dogmata seu nouam doctrinam ingeri a paulo ad astruendam resurrectionem mortuorum futuram, inchoat sermonem hunc ad hoc. scilicet quod non notificat eis nouam doctrinam, sed illudmet euangelium quod olim eis predicauit. Quod & accepistis. illudmet euangelium uobis notifico circa resurrectionem mortuorum, non solum quod ego predicauimus, sed quod & vos acceptastis fide. In quo & statis. illudmet est euangelium cuius vos non poenitet, sed in quo consistitis. Per & quod saluamini: illudmet notifico euangelium quod est adeo utile quod per ipsum saluamini. ¶ Quia ratione predicauerim uobis si tenetis. Quia quod saluarentur per euangelium pendet ex modo & forma credendi euangelium (quod scilicet non solum mente, sed integre, sed factis teneatur) ideo huic affectui ultimo dictio (scilicet per quod & saluamini) apponit conditionem si tenetis qua ratione predicauerim uobis: hoc est si tenetis euangelium illamet ratione qua ego predicauimus uobis. Ac si appertius dixisset. ego quidem predicauimus uobis ea ratione. scilicet ut saluemini. et propterea dico quod vos saluamini si tenetis eadem qua predicauimus uobis ratione: hoc est si tenetis euangelium ad salutem uestram pro qua ego predicauimus. Nisi frustra credidistis. Appositio est exaggeratiua: sub intelligendo repeti, qua ratione predicauerim uobis.

vobis nisi frustra credidistis. Est enim sensus. per quod & saluamini si non frustra credidistis qua ratione prædicauerim vobis. Frustra enim credidissent si non credidissent ad salutem propriam, cuius ratione paulus eis prædicauerat. ¶ *Tradidi enim vobis in primis.* Declaraturus futuram resurrectionem mortuorum contineri in euangelio prædicato, acceptato & c. resumit illa contenta in euangelio, & illis prædicata ex quibus habetur resurrectio futura mortuorum: mysteria scilicet mortis & resurrectionis christi. Et dicit hæc tradidisse in primis, ordine doctrinæ. Incipit enim euangelizare à mysteriis christi hominis vt sic deduceret ad mysteria christi dei. *Quod & accepi.* Non ego adinueni sed accepi per reuelationem iesu christi. *Quoniam.* pro, quod, *christus mortuus est pro peccatis nostris.* quod messias promissus in lege & prophetis mortuus est vere secundum carnem non pro aliquo suo peccato siue actuali siue originali, sed pro peccatis nostris. *Secundum scripturas.* Ne figmentum ludæi obijciant esse quod messias mortuus est pro peccatis nostris, dicit hoc fuisse prædictum scripturis prophetarum. *Et quia.* pro, quod, *sepultus est.* Hoc explicauit tum ad significandum veritatem mortis, tum ad firmandam veritatem resurrectionis. Non sepelitur enim nisi vere mortuus: & mirabilius est sepulchrum resurgere. *Et quia.* pro, quod, *resurrexit tertia die secundum scripturas.* Rursus dicit secundum scripturas. ne inexpectata resurrectio christi crederetur, sed longe ante prædicta in scripturis prophetarum. Ita quod prophete non solum pphetauerunt, sed etiam in scriptis reliquerunt hæc duo messie mysteria: & mortem pro peccatis nostris & resurrectionem tertia die. *Et quia.* pro, quod, *uisus est Cephæ.* Hoc est petro, principi apostolorum. Lucas meminit huius apparitionis. & omittit paulus quod apparuit mulieribus: quoniam non sunt idoneæ testes resurrectionis mulieres. *Et post hoc undecim.* pro, deinde duodecim. Huius apparitionis meminit iohannes. Sed quia non erant tunc duodecim sed vndecim, questio oritur quo pacto verificatur quod paulus dicit deinde duodecim. Solutio est quod duodecim non est hic nomen numeri, sed nomen ordinis apostolici. Ipse enim iesus statuit primum apostolicum ordinem duodenarium. Nec solus paulus, sed etiam iohannes vitur nomine duodecim pro nomine illius primi apostolici ordinis: dicens, thomas aut vnus de duodecim. Constat enim qd tunc non erant nisi. xi. numero: sed erat vnus ex ordine illo duodeno. *Quæ ergo dicitur deinde duodecim,* perinde est ac si dixisset, deinde ordini duodeno, seu illis qui erant duodeni ordinis. *Deinde uisus est pluquam quingentis fratribus simul.* pro, simul. Hæc apparitio aut in euangelio scripta non fuit, aut illa est quam Mathæus commemorat in mote Galilee constituto à IESU. Et hoc rationabilius creditur: quia illa in Galilea apparitio est que ab angelo seu angelis indie resurrectionis domini fuit pollicita. Et dominus ad hoc constituisse videtur locum illum quæ conuenerent, vt omnes discipuli (hoc est credentes in eum) simul ibidem adessent, quo absque suspitioneque factiosi essent, possent vndique simul conuenire ad videndum iesum. Non enim erant ad huc virtute firmati ex alto. *Ex quibus multi manent usque adhuc.* Ad confirmationem testimonii spectat quod superstites aliqui sunt testes. *Quidam autem dormierunt.* Ad fidem resurrectionis futuræ spectat qd mors somnus appellatur: quia surrecturi sunt à morte, sicut qui dormiunt surgent a somno. *deinde uisus iacobo.* Hæc non est ab aliquo euangelista scripta. Et creditur iacobus iste non fratres iohannis, sed, qui dictus est frater domini, qui Hierosolymitanam rexit ecclesiam. *deinde apostolis omnibus.* tam duodenarii qd septuagenarii ordinis. hæc visio indie accensionis fuisse videtur: quæ a luca scripta est. Cerne inter hæc qd paulus non collegit omnes apparitiones discipulis factas. Multas enim omittit relatas ab euangelistis. *Novissime autem omnium tantum abortiuo uisus est & mihi.* Quando hoc fuerit & vbi, nescitur. nā in actis apostolorum quis narratur iesum alocutum fuisse paulum & auditum à paulo, nunq̃ temen narratur iesus visus à paulo: sed potius oppositum. narrando qd meridie circumfulsit paulum & socios lux de cælo, & lux tanta inuasit paulum vt priuauerit ipsum actu videndi. Ne intelligeres qd sibi tanq̃ optimo reseruauerit vltimam apparitionem, dixit tanq̃ abortiuo, tum extra legitimum tempus, tum præternaturali accidente nato. Paulus enim & extra tempus quo apostoli instituti sunt, & tanq̃ violentia intercedente vocatus ac institutus est: vt patet actuum. ix. Ego enim sum minimus apostolorum. Ex humilitate quidem animi, sed non mandaciter nec false dicit: quoniam quo ad aliquid erat minimus: puta quo ad hoc qd non fuerat conuersatus cum iesu, quod postremo extra tempus legitimum ascitus fuit ad apostolatam. *Qui non sum dignus.* pro, idoneus, vocari apostolus. Non solum sum minimus, sed nec minimum locum inter apostolos mereor: immo non solum idoneus seu sufficiens vt nomen habeam apostoli, nec ipsum nomen apostoli mereor. *Quoniam persecutus sum ecclesiam dei.* Ecceratio indignitatis, commissum olim cri-

men contra ecclesiam dei. Historia persecutionis scribitur in actis apostolorum. Gratia autem dei sum id quod sum. Partitur seipsum paulus: & inde se ex se, hinc se ex gratia dei considerat. Et penes se ex se dixit non sum idoneus, & persecutionis crimen recognouit: penes se vero ex gratia, totum quod est arrogat gratiæ. Et gratia eius in me. Legendum est. Quæ est in me, uacua. pro, inanis, non fuit. Prius gratiam dei ut constitutiuam ipsius pauli in esse spiritali, in esse apostolico dixit: modo autem collatum sibi esse apostolicum, collatum sibi esse spirituale (hoc enim significatur dicendo gratia eius quæ est in me) describit non fuisse inane relatum ad opus: hoc est non fuisse ociosum. Sed abundantius illis omnibus laboraui. Non solum dicit sed laboraui, ad explicandum quod non fuit inanis: sed dicit sed abundantius respectu aliorum apostolorum, non aliquorum sed omnium, non collectivè sed singulorum. Non dicit sed abundantius illis omnibus fructificaui sed laboraui. quod testantur gesta ac perfecta ab ipso & aliis quæ scripta sunt. Non ego autem sed gratia dei mecum. Desunt quoque hic duæ dictiones. Legendum est. Sed gratia dei quæ est mecum. Corrigit paulus quod dixerat ego laboraui, tanquam sibi ipsi arrogans quod laborauerit plus aliis: corrigit autem attribuendo laborandi operas non sibi secundum seipsum, sed gratiæ dei quæ est cum eo, laborare faciens ipsum. Et significatè dicit quæ est mecum, non quæ est in me: ut intelligamus gratiam dei tunc opera efficere quum homo cooperatur gratiæ. Hominis enim cooperantis est dicere gratia dei quæ est mecum: homo vero etiam vocans potest dicere gratia dei quæ est in me. ¶ Sive igitur ego sive illi. Tanquam digressus ab euangelizata resurrectione christi & visione eius à tot, dixerat paulus de seipso quod est minimus &c. Et propterea rediens modo ad euangelium euangelizatum tam illis quam aliis, tam ab ipso paulo quàm ab aliis apostolis, dicit quod sive ego sive apostoli alii, euangelizauerimus. Sic prædicauimus. pro, prædicamus. hoc est perseveramus prædicantes sic esse: videlicet quod Christus mortuus est pro nobis, quod resurrexit &c. Et sic credidistis. non prædicamus noua vobis aut nouiter credenda, sed vosmet credidistis sic esse ut diximus. ¶ Si autem

Christus prædicatur quod resurrexit a mortuis, quomodo quidam dicunt in uobis quoniam. pro, quod, resurrectio non est? Incipit declarare quod resurrectio mortuorum continetur in euangelio illis prædicato, manifestando quod continetur in resurrectione christi. Et propterea arguendo nonnullos inter corinthios seminantes quod non erit resurrectio mortuorum, format conditionalem explicatis tantum antecedente & appposito consequentis. Conditionalis siquidem intentæ est si Christus resurrexit resurgent & mortui: oppositum autem consequentis est quod resurrectio mortuorum non est. Paulus solum explicat antecedens: subintellecto consequente arguit contra affirmantes oppositum consequentis: ut clare patet in textu.

¶ Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit. Arguit ab opposito consequentis ad oppositum antecedentis. & ultra progreditur afferendo inconuenientia quæ sequitur ex opposito antecedentis, dicendo. Si autem christus non resurrexit. Ecce oppositum antecedentis. Inanis est prædication nostra. Ecce primum inconueniens. Inanis est fides uestra. Ecce secundum inconueniens. Et circa hæc duo inconuenientia aliquantulum Paulus immoratur. Et prius exaggerando primum inconueniens dicit. inueniuntur autem & falsi testes Dei, quod longe peius est quam esse prædicatores inanes. Quoniam testimonium diximus aduersus deum quod suscitauerit Christum quem non suscitauit si mortui non resurgunt. Et hoc vltimum confirmans subiungit. Nam si mortui non resurgunt. Et hoc vltimum confirmans subiungit. Nam si mortui non resurgunt neque christus resurrexit. eiusdem rationis censet paulus esse quod CHRISTVS resurrexit & quod mortui resurgent, & similiter contradictorias quod mortui non resurgent, & quod christus non resurrexit. ¶ Quod si christus non resurrexit. Prosequitur secundum inconueniens. scilicet inanis est & fides uestra. Prosequitur autem resumendo ex quo sequitur & ipsum: dum subiungit. Vana est fides uestra. et ratio repetendi est ut declaret quod dixit.

¶ Adhuc enim estis in peccatis uestris. Superfluit enim. exaggerando siquidem adiungit quod non solum est vana fides uestra, sed adhuc estis in peccatis uestris si CHRISTVS non resurrexit. et vere sic esset, quia non essent deleta peccata eorum fide christi.

Ergo & qui dormierunt in christo. Auget ex hac parte inconuenientia. non solum vos estis in peccatis uestris sed etiam & qui iam mortui sunt in fide christi.

Perierunt. non migrauerunt ad vitam sed perierunt perdentes & hæc & illam vitam: utpote in peccatis suis mortui. ¶ Si in hac uita tantum in christo sperantes sumus. Accumulat inconuenientia prius enim ab ipsis corinthiis presentibus, deinde a preteritis in CHRISTO, & modo a se ipso & vniuersis in christo sperantibus inconuenientia affert. et aduerte quod dictio exclusiuatantum, iungenda est cum hac uita, ita quod distinctio faciendæ est post dictionem tantum

- F** tantum. Et est sermo de spe non ex parte actus sperandi (quem constat esse solum in hac vita) sed ex parte rei speratae. de hac enim inquit paulus quod si in christo sperantes sumus illud tantum quod est in hac vita. *Miserabiles sumus omnibus hominibus.* Et vere sic est: quoniam in hac vita quicumque sunt in christo sperantes nihil habent sibi promissum nisi supplicia, tormenta, vincula, carceres &c. Alias siquidem hominibus habentibus saltē bona huius vitæ nos miserabiles essemus, carentes & futuris & presentibus bonis. ¶ Et scito quod interpret dictionem interpretatam sperantes, non potuit participio præteriti temporis actiuo reddere: eo quod lingua Latina caret illo. ¶ Aduerte quod hæc vltima condicionalis pauli (si tantum in vita hac sperantes sumus in christo miserabiles sumus omnibus hominibus) solitarie dicta caret omni scrupulo: vt patet ex dictis. sed relata ad propositam materiam de resurrectione habet difficultatem: eo quod datoq; nullus mortuus resurrexerit neq; resurrectur⁹ esset, adhuc possemus esse sperantes in christo in alia vita ratione animæ immortalis: nimis itaq; ampliasse videtur paulus negationem resurrectionis æquiparando ipsam negationi alterius vitæ. Solutio est quod paulus non æquiparat negationem resurrectionis negationi alterius vitæ aut ediuerso loquendo absolute, sed loquendo relative ad homines. Significantius enim dicit, sperantes sumus miserabiles sumus, proculdubio nos homines. Et significantius explicat omnibus hominibus, vt de ipsis hominibus intelligamus, nō de animalibus hominū. Ego enim non sum anima mea. Constat autē relative ad ipsos homines loquendo paria esse non resurgere homines, & nō esse aliam vitam hominum nisi istam. ¶ *Nunc autem.* Proposita condicionalis hactenus paulus prosecutus est progressum, à destructione consequentis ad destructionem antecedentis mōstrando inconuenientia quæ inde sequuntur. Et supererat adhuc probanda ipsa condicionalis, scilicet si christus resurrexit resurrectio mortuorum erit. Et
- H** propterea hanc conditionalem modo manifestat affirmans antecedens. *Christus resurrexit a mortuis.* Ecce affirmatio antecedentis. *Primitiæ dormientium.* Deficit. Factus est. siue fuit. Ecce vis probationis condicionalis. Ex hoc enim quod christus resurrexit à mortuis non qualitercunque, sed resurrexit factus primitiæ dormientium, hinc sequitur ex resurrectione christi resurrectio mortuorum. Primitiæ enim relatiuæ sunt ad ea quorum sunt primitiæ. Et appellatur **CHRISTVS** resurgens primus dormientium, eo quod primus resurrexit ad vitam immortalem. Lazarus enim & reliqui prius resuscitati surrexerunt ad vitam mortalem. Illi quoque de quibus Matthæus dicit multa corpora sanctorum qui dormierant surrexerūt, non ante **CHRISTVM** surrexerunt sed **CHRISTI** resurrectionem subsecuti sunt: vt ibidem declarauimus. ¶ *Quandoquidem per hominem mors.* Ne sine ratione affirmatum appareat quod Christus resurrexit factus primitiæ, probat hoc ratione.
- I** *Et per hominem resurrectio mortuorum.* Ratio satis quadrat, Vt quia vis hominis in malo tanta fuit vt inferret mortem vniuerso generi humano peccante primo parente, par quoque est vt redintegretur genus humanum, vt non minor sit vis hominis ad vitam generis humani quā fuerit ad mortem eiusdem: alioquin non redintegrasset deus hominem. Et sicut, pro, sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in christo omnes viuificabuntur. Ecce ratio & explicatio simul quare per hominem oporteat esse resurrectionem mortuorum quum per hominem fuerit mors, quia in christo reparatio est bonorum omnium quæ per peccatum Adæ perdita fuerunt. Et quemadmodum non ipse solus adam mortuus est, sed omnes ob peccatum ipsius mortui sunt, ita Christus nō resurrexit sibi ipsi solū, sed per resurrectionē eius oēs viuificabuntur vita corporali quam omnes perdiderunt propter peccatū adæ. Non enī peccatū adæ potentius est ad hoc vt omnes moriamur q̄ resurrectio christi ad hoc vt omnes corpore viuimus: erit per resurrectionem. ¶ *Vnus quisque autem in suo ordine.* dixerat quod omnes viuificabuntur: ne hoc æqualiter intelligeretur, dicit q̄ vnusquisq; viuificabitur in suo ordine. Et quantum subiūcta pādunt, sermo est de ordine tēporis. et est sensus q̄ vnusq; viuificabitur tēpore cōgruo statui sui ordinis, tres siquidē ordine resurgentiū tēpore non eodē subiungit. Et dixit huiusmodi successionis ordinem ad declarandā rationem temporis medii inter primitias & vniuersitatem fructum seu fruguū, inter resurrectionem Christi & resurrectionem omnium hominum. Ratio enim tangitur in hoc q̄ rationi congruit seruari ordinem, vt vnusquisque tūc resurgat quando cōgruit statui ordinis eius. *Primitiæ christus.* Ecce primus ordo in quo cum ipso surrexerunt multa corpora sanctorū qui dormierant. ad quē etiā ordinē spectare pie credim⁹ resurrectionē beatę Mariæ virginis. *Deinde ii qui sunt christi in aduentu eius crediderūt.* Legendū est Deinde ii qui sunt christi in aduentu ipsius, hoc est iusti: ad differentiā eorum qui sunt christi in hac

in hac vita professione christiana, sed non sunt christi in aduentu ipsius. quum scilicet christus venit ad discutiendum facta eorum: quia tunc non inueniuntur christi, sed suimet, sed diabolus. Et hic est secundus ordo. Deinde finis. Ecce tertius ordo in quo resurgent etiam iniusti: & tunc erit finis vniuersalis. quem describit à duabus actionibus christi præexigentibus multum tempus inter primitias & vniuersitatem fructuum oportere intercedere: ut clare pateat ratio intermedii temporis. Altera est. *Quum tradiderit regnum deo & patri.* Christum tradere regnum deo & patri est Christum ex vi sui meriti perficere tunc membra regni sui in ea dispositione qua & sit & appareat in omnibus deum regnare in illis. hoc enim tunc primum erit, quum perfecta erit resurrectio mortuorum: & omnes tam secundum animam quam secundum corpus sic erunt dispositi, ut & in iis quæ secundum animam & in iis quæ secundum corpus sunt, & regnet deus & appareat deum regnare in illis. hoc est enim christum hominem tradere regnum deo & patri proprio, pro quanto hæc non merito pure humano, sed ex vi filialis hypostasis efficiet. *Quum euacuauerit omnem principatum & potestatem & uirtutem.* Ecce altera christi actio, abolere omne principatum omne potestatem & omnem potentiam. Virtus enim potentiam hoc in loco significat. Et siue intelligatur de magistratibus angelicis, siue de magistratibus ecclesiasticis seu humanis, literalis sensus est quod quum erit finis, tollet christus omnes magistratus qui modo sunt ad regimen humani generis. Ita quod duo faciet: & assignabit regnum deo, & tollet omne regimen quod modo est. Concludit autem omne regimen in his tribus principatu potestate & potentia: ut intelligamus & supremos & medios & infimos magistratus auferendos, comprehendendo etiam ministros exequentes publica potestate, appellatos potentiam tanquam nihil aliud habeant magistratus nisi quod possunt. Oportet autem, p. nam oportet, illum regnare donec ponat omnes inimicos sub pedibus suis. Rationem reddit temporis medii inter christum immoralem primitias & finem descriptum à duabus christi actionibus. Et consistit ratio in hoc quod oportet christum regnare donec subiiciat & destruat omnes inimicos suos. Et significatur per regnare exercere ut regem decet regni regimen. ita consensu est. Quia oportet illum christum hominem, humano more exercere regni regimen. i. disponere de regno, donec subiiciat omnia. Hinc enim habetur in primis quod oportuit christum resurgere ut primitias: alioquin non regnaret ipse homo. unde & tunc dixi data est mihi omnis potestas in coelo & in terra. Habetur secundo quod oportet medium intercedere tempus donec ponat inimicos suos & c. inter resurrectionem eius & resurrectionem aliquorum: alioquin tempus finis & tempus quo proficit christi regnum confunderentur: quoniam durante donec, est tempus profectus, & resurrectio generalis est tempus finis. Haberentur tertio quod durante donec, tempus est profectus regni christi. nam ponere inimicos sub propriis pedibus continet etiam conversionem inimicorum ad ipsius deuotionem, ac subiectionem voluntariam. habetur quarto quod durante donec, oportet esse principatus & potestates & potentias: hoc est vniuersos magistratus in regno christi per quos christus exercet ad profectum regni, regni regimen. & hoc donec completo, abolebit omnes magistratus, & assignabit regnum deo. Dicit autem oportet necessitate diuinæ diffinitionis: quam incerta psalmi particula insinuat utando prophetia dauidis donec ponat. Omnes inimicos. Significanterque dicit omnes ut nullum excludam? inimicum tam poenalem quam rationalem: & iniusti (qui iniusti subiiciuntur) & transientes ad iustitiam qui voluntarie subiiciuntur, comprehenduntur. Omnes enim homines inimicos esse christi alibi paulus manifestat: dicens ad Ro. v. comedat autem charitatem suam deus, quod quum adhuc inimici essemus & c. Et dicit sub pedibus suis: hoc est plenissime subiiciat sibi omnes inimicos. nunc enim quis omnia subiecta sint eius potestati, non tamen erga omnia exequitur ea que sunt sue potestatis, sed paulatim exequitur: istos saluando illos damnando, nunc hæc nunc illa faciendo. perfecta autem executio non erit nisi in fine. propter quod & subditur. *Novissime.* pro, nouissima, autem nimica destruitur mors. Ne ambigeres quando perfecta perficietur subiectio plena omnium inimicorum, declarat quod nouissimus inimicus destruetur mors: quod erit in resurrectione mortuorum. tunc enim mors destruetur. Que inter inimicos christi numeratur, tum quia etiam christum inuasit tum quia membra eius (electos. s. & vniuersos homines fratres eius secundum carnem occupat. Locatur autem nouissima inter inimicos: quoniam vere ultimus fuit christi, ultimus est omnium electorum, ultimus est ipse foris hominum inimicus inter inimicos presentis vite. reliqui siquidem inimici (siue demones siue homines, siue aegritudines, dolores, tormenta, siue peccata, prius nos aggrediuntur: mors postremus est hostis. Omnia enim subiecit sub pedibus eius. p. suis. Quod dixerat de omnibus inimicis ex vno psalmo, extendit ad omnia ex alio psalmo: ut intelligamus tum non esse extortam expositionem intelligere mortem inter inimicos christi. tum non desinere regnum christi completo tali regimine regni more humano per magistratus: sed tunc maxime omnia subiecta, non qualitercumque

F sed sub pedibus, hoc est plenissima executione subiecta fore christo homini. ¶ *Quum autem dicitur omnia subiecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subiecit ei omnia.* Declarat statum finalem qualis erit (dixerat enim deinde finis) ne aliquid propositorum remaneat immanifestum: & quia prius descripsit actiones duas christi in fine, modo describit ipsum statum christi finalem. & incipit ab hoc quod omnia absque vlla exceptione intelliguntur subiecta christo à deo. Et appositum præter ipsum deum qui subiecit, non ut hoc quasi dubium excluderet (quum hoc non posset verti in dubium) sed ut ipsius solius dei exceptione explicata, reliqua omnia absque exceptione aliqua intelligamus subiecta christo: ne intelligeres de omnibus sensibilibus tantum. ¶ *Quum autem subiecta fuerint illi omnia, secundum plenissimam executionem.* Tunc & ipse filius subiectus erit, quatenus homo. Illi qui subiecit sibi omnia, hoc est deo. Tunc autem erit subiectus non quod tunc incipiat subiici deo, sed quia tunc incipiet nouo modo subiici deo. Nam vsque ad illud tunc filius dei homo subiicitur deo ut proficiens in regno: ex tunc autem & vsque in æternum erit subiectus deo ut de perfecto regno gratias agens deo. ¶ *Ut sit deus omnia.* hoc est omnium euidentis ratio. In omnibus, non in aliquibus tantum: hoc est regnum dei, hoc est regnare deum, hoc est esse assignatum regnum deo. ¶ *Ubi erudite lector perpendere potes in hac pauli doctrina prius oportere regnare christum hominem tanquam humano more per diuersos magistratus & angelicos & ecclesiasticos ad perfectum sui regni: & hoc regnare extenditur vsque ad vniuersale iudicium in quo erit resurrectio generalis & c.* Deinde erit regnum dei quando deus erit omnia in omnibus, quando christi plenissime erunt omnia subiecta, & ipse nouo modo deo subiectus erit.

Liquum quid facient qui baptizantur pro mortuis? Cõpleta ratio sumpta ex resurrectione christi

A ad probandum resurrectionem mortuorum, adiungit paulus aliam ad idem rationem sumptam ex aliis etiam in Euangelio contentis. hæc enim ratio ex baptismo sumpta est, quem constat in euangelio contineri. Et quod dicit pro mortuis, perinde est ac si dixisset agentes mortuos, representantes mortuos. In hoc enim quod merguntur sub aqua, mortuos agunt: & in hoc quod ad hoc merguntur ut emergant, agunt mortuorum resurrectionem. Et similiter in hoc quod profitentur se mortuos mundo, agunt mortuos: & in hoc quod ad hoc profitentur se mortuos ut transeant in nouitatem vite, profitentur resurrectionem mortuorum.

H ¶ *Si omnino mortui non resurgunt, ut quid & baptizantur pro illis?* Dixerat quid facient in futura vita, explicat modo quod decepti vane baptizantur pro illis: hoc est agentes illos, hoc est mortuos resurrecturos. Si mortui non resurgunt, Nec hoc eget expositione: quia clare constat baptismi vanitas si mortuorum resurrectio non est. ¶ *Ut quid & nos periclitamur omni hora?* Quasi dicat, frustra si mortui non resurgunt. Et hæc quoque ratio ex euangelio sumpta est: quoniam dominus exposuit discipulos euangelizantes continuis periculis. Et intellige hæc tam de baptismi quam de periculorum vanitate in sensu antedicto, scilicet de nobis ipsis, de hominibus non de parte nostri quæ est anima. Essent enim hæc omnia vana quantum ad salutem & vitam nostram, qui sumus homines non anime: qui sumus sustentatæ corporeæ sensitiuæ, non sustentatæ spirituales. Quotidie morior propter vestram gloriam fratres. Legendum est, quotidie morior per gloriationem vestram quam habeo in christo iesu domino nostro. Post rationes ex contentis in euangelio, adiungit exempla propria. Et iurantis est sermo iste. Iurat paulus per gloriationem & c. quod quotidie moritur. Quum dixit quod periclitamur omni hora, non adhibuit iuramentum, quia pericula exterius cognosci poterant: quum autem adiungit quod quotidie moritur interna passione, quod exterius non apparet, quæ potest fingi, cuius solus deus est testis, adhibet iuramentum. Iurat autem per rem sibi valde charam & deo gratam: videlicet per gloriationem quam habet in christo de bono supererogationis, de qua superius dixerat satius est mihi mori quam ut gloriationem meam aliquis euacuet. Et dicit nostram eo quod charitas omnia communia reddit, unde & vtrumque, dicit, & habeo & nostram: ut intelligamus quod propriam communicat gloriationem. *Se secundum hominem ad bestias pugnaui ephesi?* interrogatiue legendum est, ad significandam negationem: videlicet quod non secundum hominem sed secundum christum non humana sed diuina pugnaui ad bestias ephesi: hoc est pugnam feruam expositus sum apud ephesum. Quando res hæc gesta fuerit nescitur. nulli enim legitur nisi hic paulum expositum fuisse vorandum à feris: ut de multis aliis sanctis in eorum gestis legitur. *Quasi mihi prodest si mortui non resurgunt?* quasi dicat nihil, Et nota mihi. *Manducamus & bibamus: cras enim moriemur.* pro, morimur. Ex esaiæ cap. xxii sumpta sunt hæc verba: quibus seductores Christianorum utebantur ut fruerentur huius vite bonis, quia morimur nunquam re diuini futuri. et inducit in hac materia hæc erroneam sententiam, tunc resurrectionem mortuorum ex hac carnali sententia (utpote contraria) confirmet, tunc moneat corinthios ut caueant ab hominibus colloquiis utpote

utpote contra fidem resurrectionis mortuorum. ¶ *Nolite seduci*, ab huiusmodi carnalibus colloquiis. *Corrumpunt bonos mores colloquia mala*. Carmen est Menandri. Non dedignatur paulus uti Menandri carmine ad monitionem sanctam. Vnde apparet quod sententia illa (manducemus & bibamus, cras enim morimur) versabatur in ore multorum velut prouerbium. Et propterea paulus vetat huiusmodi prouerbiis uti christianos, quia ipso colloquia mala etiam si vane dicantur corrumpunt bonos mores. ¶ *Euigilate iusti*, pro, iuste, & nolite peccare. Duo monet, alterum ut velut à somno euigilent, non qualitercunque sed iuste: ad differentiam eorum qui vigilant vtiliter ad lucra temporalia, aut vane ad ludos ad huiusmodi. Et dixit hoc ut audientes huiusmodi proueria mala euigilarent ab incuria somno iuste: hoc est sicut attenderet seruandam iusticiam, & hoc quo ad intellectum. Alterum spectans ad affectiuam partem est, nolite peccare, huiusmodi sententiis affecti. ¶ *Ignorantiam enim dei quidam habent*. Ecce non sola diuinitas est in culpa sed ignorantia dei. Et propterea magis est vobis vigilandum: quia quidam ignorantiam dei habent. ¶ dicunt serio hæc proueria ad tollendam fidem resurrectionis mortuorum: & sic inducunt ad libertatem carnalium delectationum homines. Ad reuerentiam, pro, ad erubescerentiam, vobis loquor, ut erubescatis de hoc quod inter vos sunt tales ignorantes, & sic respiscant qui tales sunt, loquor vobis hæc.

ed dicit aliquis. Firmata fide resurrectiois mortuorum transit ad manifestandum qualia sunt corpora hominum in resurrectione. Quomodo resurgunt mortui? Hæc est prima questio de modo resurrectionis. & quantum responsio pandit, in questione vertitur an resurrectio mortuorum fiet successione temporis (prout viuencia naturalia fiunt) an erit velut in tempore imperceptibili. Quæ autem corpore uenient? Hæc est secunda questio de qualitate corporis resurgenti. Insuper. Incipit soluere questiones, inchoando à secunda. Et dicit insipientes, non contumeliæ sed correctiois imò manifestandæ ignorantie gratia. Apparet enim hinc quod non inquirendo sed obiciendo contra resurrectionem mortuorum hæc questiones ingerebatur. Hoc enim insinuat appellando insipientes. Ad quod etiam insinuandum non dixit sed dicit aliquis quasi interrogans, sed dixit sed dicit aliquis quasi obiciens. Parcens enim noluit nominare obicientem hæc. Tu quod seminas non uiuificatur, hoc est non actu vitam habet. Semen enim vitam habet in potentia non in actu. Acquirat autem vitam in actu (quod paulus vocat uiuificari) quum pullulat & vegetatur &c. Nisi prius moriatur. Superfluit prius, per quandam extensionem semen mori dicitur pro quanto est in latitudine vitam habentium. Præmittit paulus tres similitudines antequam respondeat. Quarum prima est de semine. Ex qua similitudine duo intendit. Alterum est quod morte intercedente quod seminatur acquirit vitam. Et hoc his verbis declarat arguens insipientiam qui hoc non aduertit. Alterum est quod non est simile sed tamen proprium corpus viuum quod acquiritur à semine corpori quod seminatur. Et hæc subiungit dicendo. Et quod seminas non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum puta tritici aut alicuius cæterorum. Corpus quod seminatur paulus ipse declarat exemplo grani tritici. Corpus autem quod futurum est ex semine, non declarat exemplo, relinquens pro manifesto illud esse arborem seu culmum spicarum. Huiusmodi enim sunt corpora ex semine nascentia que producant fructus, & ad perpetuitatem specie semina: quemadmodum homo genitus ex semine post perfectus est perfert semine ad conseruationem speciei. Ecce corpus futurum non simile corpori seminato. Deus autem dat illi corpus sicut uult, quod, voluit. De corpore nascente ex semine dicit quod deus dat illi semini corpus nascentis sicut voluit æterna dispositione. Disposuit enim semini oliuæ dare corpus arboris oleæ. Semini autem tritici dare corpus culmi spicati: & semini brassicæ dare corpus plantæ quæ dicitur brassica: & sic de aliis. Et unicuique semini proprium corpus. Voluntas dei suauiter disponens omnia dat cuique semini corpus sicut voluit. itaque voluit unicuique semini dare corpus proprium, hoc est quod vendicat sibi proprium ex propria natura: ut experientia clare testatur Et intēdit paulus ex hoc exemplo in materia resurrectionis corporum intelligi, quod morte intercedente homines uiuificabuntur & acquirant corpora non qualiamodo habent sed quod vendicant sibi propria. Ita quod ex ac similitudine suadet tria. scilicet acquisitionem vitæ intercedente morte, & differentiam corporis futuri respectu presentis, & proprietatem corporis futuri respectu presentis. Non omnis caro eadem caro, sed alia hominum, alia peccorum, alia uolucrum, alia piscium. Secundum affert exemplum de vniuersitate carniū. Cōprehendit siquidem omne carnis genus sub quatuor generibus. scilicet volatiliū, natatiū, hominū & reliquorum gressibiliū, sub quibus intelliguntur etiam quæcūque serpunt aut reptant. Et intēdit ex hoc declarare quod corpus futurum in resurrectione erit caro: quod per primum exemplum non declarabatur. vult enim intelligi ex tanta diuersitate carniū, imò ex hoc quod omnis diuersitas carnis possibilis in hoc mundo inuenitur. quod etiam inueniatur in futura nouitate mundi

F caro congruens nouo mundi statui, in omni quoque differentia carnis congruentis illi nouitati: quod & inferius probabit. ¶ *Et corpora cælestia & corpora terrestria.* Tertiū exemplū à differentia inter corpora cælestia & terrestria affert. Et appellantur cælestia corpora Sol, Luna, & stellæ. Terrestria autem arbores & reliqua vegetabilia ac mineralia quæ fixa sunt terræ. ¶ *Sed alia quidem cælestium gloria, alia autem terrestrium.* Gloria metaphorice corporibus attribuitur p̄ quāto habent in se uide laudentur & quodammodo glorificentur. vnde ipsa eorum dispositio ex qua laudantur, eorum gloria appellatur, quia est materia gloriæ. Constat autem aliā esse dispositionem qua laudantur corpora cælestia: & longe inferiorem esse qua laudantur corpora terrestria. *Alia claritas, pro, gloria, solis: alia claritas, pro, gloria, lune: & alia claritas, pro, gloria, stellarum.* Diuersitatem inter ipsa cælestia corpora quo ad gloriam in tres secāt ordines. Et tertiū, s. (stellarum) ordinem subdistinguit. *Stella enim a stella differt in, caritate, pro, in gloria.* Ne pares esse intelligeres stellas quo ad gloriam, explicat q̄ vna antecellit aliam in gloria. De differentia enim inter solem, lunam, & stellas, nulla apparet ambiguitas: sed de stellis inter se. Et est sermo de naturali gloria: hoc est de naturali materia gloriæ. Ad sensum enim apparet laudabilior dispositio solis quā lunæ & c. Et ex hoc tertio exemplo vult intelligi (vt postea prosequetur) gloriam corporum in resurrectione distare à gloria corporum nostrorum nūc, quæ admodum gloria cælestium corporum distat à gloria terrenorum: & q̄ inter ipsa corpora resurgentium erit differentia, pro quanto erit in eis dispar gloria quemadmodū est dispar gloria in cælestibus corporibus. Vbi prudens lector colligere potes q̄ ex seminibus paulus corpus viuū post mortem, ex carnalibus corpus illud carneū, ex corporibus cælestibus corpus illud gloriosum intendit docere. *Sic & resurrectio mortuorum.* Ad omnes tres similitudines refertur sic. Siquidem similem affirmat resurrectionem mortuorum his tribus in cōi: deinde

H exequitur secundum singula sigillatim ordine quo inducta sunt. Vnde inchoans à sermonibus ait. *Seminatur in corruptione.* Est sermo non de naturali semine, sed de corpore nostro ad similitudinem seminis. & est sensus seminatur hoc est moritur ad similitudinē seminis. Significantiū aut nostrū mori appellat seminari: ad differentiam mortis aliorū animalium, quorū mori est totaliter sibi mori. Nostrū aut mori nō est mori nobis ipsis totaliter, sed est mori ad similitudinem mortis seminum: quæ quatenus semina sunt & exercent seminum officia, moriuntur sic vt sibi ipsis vitam meliori modo acquirant. Sicut enim paulus in vera ac summa theologia loquens, sermone theologo & formali dicit corpora nostra mori seminaliter, quia ad vitam meliori modo habendam moriuntur. Et quod dicitur in corruptione, determinat nō seminationem, sed rem seminatam: hoc est corpus nostrum. Describit enim conditiones corporis nostri qđ tanq̄ semen moritur. Et primam nostri corporis conditionem ponit esse corruptibile: qđ quotidie experimur. *Surget, pro, resurgit, in corruptione, pro, in corruptibilitate.* Magna acquisitio, vt corpus corruptibile resurgat (hoc est iterum seu post mortem surgat) incorruptibile. *Seminatur in ignobilitate, pro, ignominia.* Corpus nostrum modo multis subiectum esse foeditatibus experimur. *Surget, pro, resurgit, in gloria nihil habens foedi, nihil turpis, nihil ignominia dignum, sed secundum partes singulas gloriosum.* *seminatur in infirmitate.* Quod imbecillitatibus corpus nostrum subiicitur experimur. *Surget, pro, resurgit, in uirtute, pro, in potentia.* omnis vigor virium motiuarum, omnis vigor sensuum & reliquarum partium corporis tūc acquiritur. ¶ *Seminatur corpus.* Ecce in hac vltima conditione explicat corpus subintellectum, in cæteris tribus. *Animale, hoc est quod sustentatur actionibus animæ vt animat corpus* quas constat esse actiones partis vegetatiuæ. viuimus enim nutritione. Vnde idem est dicere corpus animale & corpus indigens alimento. quale esse nostrum corpus vtinam non experiremur. Hinc habes quod non de seminatione sed de re quæ seminatur dicit Paulus hæc quatuor quoniā cōstat seminari (hoc est ad modum seminis sepeliri) non corpus animale, sed corpus exanime *surget, pro, resurgit, corpus spirituale* Non dicit resurgit spirituale, sed resurgit corpus spirituale. ne errares intelligendo corpus esse vertandum in spiritum, sed rediuuium futurū corpus nō animale (quale nunc est) sed spirituale: vt spirituale contra animale in corpore diuidatur. et quia corpus animale est qđ viuit ex officiis anime vegetantis ipsum, intelligēdū est corpus spirituale qđ non ex officiis vegetationis sed ex uirtute spiritus viuit. de quo aut spiritu sit sermo inferius subiunget. ¶ *Si est corpus animale.* Superfluit si. Post applicatam primam similitudinē de seminibus, prosequitur ad explicandā secundā de carnib⁹. similiq̄ modo arguit quo vniuersitas carinū in hoc mūdo inuenitur. Quēadmodū enī quia est caro gressibiliū infertur q̄ est etiā caro volucrum & q̄ est caro piscium, ne aliqua caro desit p̄fectioni vniuersi,

uersi, ita modo Paulus procedit ex hoc quod est corpus animale ad inferendū q̄ est etiam cor-
 pus spirituale, ne vlla differētia carnis desit perfectiōi vniuersi. Hic enim processus significa-
 tur subiungendo. *Et corpus spirituale.* Est ne distinctio corporis in animale & spirituale ficti-
 tia existimetur, affert auctoritatem scripturæ. *Sicut. pro, & scriptum est. Gene. 2. Factus est primus*
homo Adam in animam uiuentem. Quadrat quod dictio homo superfluit: quis in nonnullis codici-
 bus Græcis inueniatur. aperte enim subiungere ē ratione non nouissimus homo Adā sed no-
 uissimus Adam: vt hinc etiam appareat q̄ legendum est factus est primus Adam in animam
 uiuentem. p̄ter hoc quod homo Latine & adam Hebraice synonyma sunt. ¶ Et quod dicitur
 in animam uiuentem, significat in animam vegetantem. Formalius tamen loquendo signi-
 ficat rem quæ est anima in esse animæ viuere officiis animæ quatenus animat corpus. Ita q̄
 hinc habetur q̄ non solum corpus nostrum uiuit officiis animæ quatenus animat corpus, sed
 etiam q̄ ipsa anima in esse animæ uiuit propriis officiis quatenus est anima. Et vere sic esse ex-
 perimur: quoniam anima ipsa tandiu durat secundum esse animæ q̄ diu durat officiū alendi.
 deficiente enim ea ab officio alendi perdit quoque esse animam: quod est animare corpus.
Nouissimus Adam in spiritum uiuificantem. Primus Adam ipse est de quo Genesis loquitur primus pa-
 rens humani generis: nouissimus Adam Christus est. Ille primus parens in esse naturæ, istæ
 primus parens in esse gratiæ. Et appellatur nouissimus quia non est futurus tertius. Ille factus
 est in animam uiuentem vt tandiu uiueret q̄ diu anima propriis officiis in esse animæ uiueret
 iste factus est in spiritum uiuificantem: hoc est in rem quæ est anima quatenus spiritus est tā-
 ra virtute p̄ditus vt sit etiam spiritus uiuificans corp⁹. Quod vt intelligas, scito q̄ res q̄ anima
 nostra, & est anima & est spūs. Est anima pro quanto animat corpus: est spūs pro quanto in-
 tellectualis ordinis est & supernis communicat. Significatur enim per hoc ad literam q̄ chri-
 stus factus est secundum animam quatenus est spiritus, cum tanta plenitudine supernorum
 donorum vt posset uiuificare corpus absq; officiis animæ quibus vegetat corpus: quod est pos-
 se reddere corpus proprium spirituale: hoc est enim factum esse in spiritum uiuificantem.
 Et hoc proculdubio habuit Christus à principio conceptionis suæ. nam ex tunc spūs eius tan-
 tam habuit virtutem vt potuisset reddere corpus suum spirituale. *Sed non prius.* pro, primum, q̄
 spirituale est, sed quod animale: deinde quod spirituale. Dixerat quod nouissimus Adam hoc est christus
 factus est in spiritum uiuificantem. Contra quod quia experientia militauit, quia Christus fa-
 ctus est in corpore non solum animali (quale habuerat Adam in statu innocentia) sed etiam
 passionibus subiecto, ideo occurrendo huic obiectioni dicit quod **CHRISTVS** quidē à prin-
 cipio quo factus est, factus est in spiritum uiuificantem, sed non statim spiritus eius uiuifica-
 uit suum corpus sed ordine seruato, non habuit primum corpus spirituale sed animale, & po-
 stea resurrectionis suæ tempore habuit & habet corpus spirituale. Suspensa est enim redūdā-
 tia uiuificationis à spiritu in corpus, vt primum corpus animale redemptionis humanæ opus
 perficeret. *Primus homo de terra terrenus.* Prosequitur tertium similitudinem de corporibus terre-
 nis & celestibus, inchoando ab altera differentia inter primum Adam & nouissimum Adā,
 penes terram & cælum. Primus inquit homo de terra formatus est: vt patet Gene. 2. Et hinc
 consequenter terrenus est, & natura corporis & affectibus & cognitionis modo.
 ¶ *Secundus homo.* Hoc est christus. De cælo cælestis. pro, dominus ē cælo. Parum fuisset dicere de
 cælo cælestis: lōge plus dicit, ē cælo quidem, sed dominus, non dominus horum aut illorum,
 sed simpliciter & absolute dominus: vt verus deus intelligatur qui solus est simpliciter & ab-
 solute dominus. Et appositum ē, cælo, vt ad propositam similitudinem de terrenis & celestibus
 alluderet. Et nihilominus veritatem dicit: testante domino Iesu, descendi de cælo. & rursus.
 Nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo. Prima differentia inter Adam & Chri-
 stum fuit quo ad virtutem rei quæ est anima ad uiuificantem corpus: hæc autem secunda est
 quo ad hypostasim siue personam. Adam enim de terra plasmatus fuit persona terrena: chri-
 stus autem ē cælo descendens est persona diuina. *Qualis terrenus.* Applicat ad nos. Et scito in gr̄e
 co p̄poni articulo dictioni terrenus: vt intelligamus quod de primo homine loquitur qua-
 lis fuit ille terrenus primus homo. *Tales & terreni.* modo nos sumus: vt experimur. Et est sermo
 de qualitate corporis. Et *qualis cælestis.* etiam cum articulo: hoc est illæ cælestis dominus ē cælo.
Tales & cælestes. Et est sermo de qualitate corporum. Et est sensus. qualis secūdu corpus est chri-
 stus cælestis secundum hypostasim, tales secundum corpus erunt cælestes descendentes à pri-
 mo cælesti, imitatione vitæ doctrinæ &c.

Igitur. p. & sicut portauimus imaginē terreni portemus. p. portabim⁹, & imaginē cælestis. subiūgit hæc ad de-

- F** clarandumq; dixerat qualis tales: ne erraremus intelligēdo nos ēquales futuros christo. sicut gestauimus primi parentis terreni imaginē, quo ad peccatū & passiones tum animi tum corporis similes illi geniti & affecti (hæc enim est in nobis oībus imago Adæ) ita gestabimus in resurrectione, celestis christi imaginem quo ad spiritum uiuificantem corpus, quo ad gloriam corporis & animæ. Ecce multitudo corporum celestium, ecce nō hyperbolica cōparatio nostrorum corporum ī resurrectione ad corpora celestia. *Hoc autem dico fr̃es quia. pro, quod. caro & sanguis regnum dei possidere. pro, hæreditare. non possunt.* Saluator post suam resurrectionem dicens, palpat & videte quia spiritus carnem & ossa non habet sicut me videtis habere, manifestat q; caro & sanguis in proposito non sunt noīa substantiarum sed officiorum: non excluditur per hæc verba pauli substantia carnis aut substantia sanguinis à regno dei in resurrectione mortuorum, sed excluduntur carnalia & sanguinea officia. Vnde appellatione sanguinis intelligitur officium sanguinis quod est generare. semen enim est sanguinis perfecte coctus: vt philosophi tradunt. Carnis autem officium, alimentorū vsus intelligitur: eo q; in carne maxime nutritio manifestatur. Dicēdo itaq; caro & sanguis regnū dei hæreditare non possunt, significat & neq; vsus ciborum neq; vsus venereorum potest hæreditare regnum dei. Et explicauit hoc tum ad excludendū figmenta eorum qui has delectationes fingunt in resurrectione futuras. tum ad declarandum uiuificationem corporis spiritualis non habere hæc officia q; dat uiuificatio corporis animalis. *Neq; corruptio incorruptelam possidebit.* pro, incorruptibilitatem hæreditat. Præter hæc duo officia corporis animalis inuenitur tertio in corpore animali defluxus quidam humidi interni, qui in quadam corruptione consistit. & propterea hunc quoq; Paulus tollit à corporibus spiritualibus, dicens, q; neq; corruptio naturalis humidi hæreditat incorruptibilitatem. Corpus enim post resurrectionē incorruptibile declaratur carere his tribus
- H** scilicet quacunque deperditione humidi, & vsu ciborum ac venereorum: q; omnia competūte corpori animali. Ita q; ipsemet Paulus ex his declarat differentes cōditiones corporis animalis & spiritualis. ¶ Aduerte hic q; hæc oīa q; Paulus dixit de qualitate corporum resurgētium, intelligenda sunt de corporibus iustorum. More siquidem suo Paulus à perfectiori parte describit corpora resurrectionis: quēadmodū paulo superius à perfectiori parte describit regnū dei, dicēdo vt sit deus oīa in oībus. hoc enim non totaliter verificatur de damnatis. & similiter ad Ro. describit iustificatos ex fide à perfectiori parte iustificationum, hoc est à perfectis iter iustificatos: vt ibidem patet. Vnde nō oportet sollicitum esse quēpiam quomodo oēs hæc qualitates verificantur de corporibus damnatorum. aliquas enim harum qualitatū habebunt non omnes. Erunt enim corpora damnatorum incorruptibilia, sine vsu venereorum, ciborū & fluxu humidi: sed non erunt gloriosa & impassibilia.
- I** Cce mysterium vobis dico. Particula hæc in cōfinio est duarum q̃stionum motarum in textu.
- E** est enim in calce tractatus de qualitate corporum resurgētium, & in p̃cipio respōsiōis ad q̃stionem primā quomodo mortui resurgunt. Et vere vtrique tractatui particula hæc seruit. sequēti quidā ad declarandum nō resurgere vniuersos: p̃cedēti autē ad declarandumq; nō oportet mortē intercedere ad assequēdā immutationē descriptā corporū. Et quoniā ambo hæc verissime mysteria sunt (vt pote valde occulta diuina opera) ideo Paulus hæc dicturū præmittit ecce mysterium vobis dico. *Omnes quidem resurgemus. sed non omnes immutabimur.* p, omnes quidam non dormiemus, sed oēs immutabimur. Quis apud Græcos codices vtraq; lectio inueniatur (vt Hiero. testatur in epistola ad Minerium, & diuersas opiniones circa hæc assert) legendum tamen arbitror vt sc̃do loco scriptum est: videlicet oēs quidem non dormiemus, sed oēs immutabimur. tum quia cōstat sibi ipsi Paulus absq; vlla controuersia hic. & ad Thessal. vbi clare explicat quosdā non esse morituros: q̃ sententiam difficile est cōcordare cum prima lectura, scilicet omnes quidem resurgemus. Tum quia valde dissonat q; Paulus cōmémorauerit seipsum cum damnatis, dicendo non oēs immutabimur in prima persona. immo cōsuevit paulus in prima persona pluraliter tunc loqui quum aut de electis aut de cōiubus sibi & aliis loquitur. Ad euitanda itaque hæc inconuenientia legamus mysterium magnum q; oēs quidem electi non dormiemus somno mortis corporalis: hoc enim est q; ad Thessal. scribit. ¶ Nec fit demōstratio p̃sonarum quum dicitur oēs non dormiemus (nō enim p̃sonam suam eximit à dormitione mortis) sed fit demōstratio simplex, hoc est electorū. eximit enī à morte multos sui ordinis: hoc est multos electos. sed oēs electi immutabimur mutationibus scriptis. Vere hoc est magnum mysterium quod aliqui electorum absque morte intercedente assequuntur immutationes omnes has sup̃scriptas: incorruptibilitatis, gloriæ, potentiæ & c.

In momento. Respondet primæ quæstioni: videlicet quomodo mortui resurgunt. tum quo ad
 I modum temporis: dicendo quod in momento: hoc est in indivisibili temporis *In actu oculi*
 li. Tum quo ad modum efficiendi. *actu enim oculi* modus efficiendi describitur: vt intelli-
 gamus q̄ quæadmodum nos aliqua efficiamus solo *actu oculi* (dum proutissime habemus obe-
 diētes nobis ad *actu oculi*) ita christus adueniens tanta iussiois efficacia efficiet vt velut solo
actu (hoc est percussione) *actus* vidēdi efficiat. ac si apertius dixisset in radio visionis, ad efficacię
 modum explicandum. *In nouissima tuba. Canet enim tuba.* Superfluit hoc vltimo loco tuba. Sermo
 metaphoricus est. Quia enim tuba publice canit vocando suauiter ad conuentum, publicum
 conuentum totius humani generis appellat tubam. & nouissimam quia post illum conuen-
 tum non est futurus alter oīm hoīm conuentus. Et significatur modus quo resurgent mortui
 quo ad locum: q̄. s. resurgent in conuentu publico ac nouissimo. Si diceret ad nouissimam tu-
 bam, intelligerem quod resuscitati hoīes in suis monumentis resurgerent venturi ad publicū B
 conuentum: sed ex eo quod dicit in tuba nouissima, intelligo quod in ipso conuentu resurgēt
 oēs mortui. & propterea adiunxit Paulus. canet enim, hoc est ad similitudinem canentis tu-
 be congregabit christus suauiter omnes. Et *mortui resurgent incorrupti.* p. incorruptibiles, & nos im-
 mutabimur. Tribus istis concurrentibus (momento temporis, *actu oculi*, & nouissima tuba) fient
 hæc duo. alterum est quod mortui resurgent incorruptibiles: alterum q̄ nos immutabimur.
 Discerne prudens lector q̄ in tertia persona dicit mortui resurgent incorruptibiles: vt intel-
 ligamus hoc esse cōmune oībus hoībus mortuis tam electis q̄ reprobis. in prima verō persona
 dicit nos immutabimur: vt quod erit p̄prium electis (de quorum numero est ipse) intelliga-
 mus. Et repetit q̄ prius dixerat oēs immutabimur, nō abundantia sermonis: sed vbi pri⁹ hoc C
 dixerat relatiue ad nō morituros electos, vt etiā illos declarat immutandos, mō idē dicit re-
 latiuē ad oēs mortuos ad differentiam reproborum. Inter cōe itaque mortuis omnibus &
 p̄prium electis discimus interesse quod id quod est incorruptibilitatis, cōmune erit omnib⁹:
 quod autem est gloriæ p̄rium erit electis. Mutationem enim ad statum gloriæ appellat paul⁹
 immutationem simpliciter & absolute: vt intelligamus mutationem quæ erit in corporibus
 reproborum appellari immutationem secundum quid. Mutabuntur siquidem reprobi de sta-
 tu corruptibili ad statum incorruptibilem duntaxat: electi autem immutabuntur ad statum
 incorruptibilem, impassibilem, vigorosum, gloriosum, & vniuersaliter ad ea quæ fœlicitatis
 supræmæ sunt, & p̄pterea merito appellantur immutari simpliciter & absolute. Oportet enim
 corruptibile hoc induere incorruptionem. p. incorruptibilitatem. & mortale hoc induere immortalitatem. p. no-
 men hoc corpus humanum idem in substantia quod mō est demonstrat. Differentiam autē D
 inter corruptibilitatem & mortalitatem perspice in diuerso statu primi parentis. Nam in sta-
 tu innocentie corpus habebat corruptibile quantum ad fluxum humidi naturalis, sed non
 mortale. Si enim in illo statu persistisset, nunq̄ fuisset mortuus. Mors enim in pœnam est illi
 indicta, in quacunque die comederis morieris. Vnde postea ad statum peccati transiens, ha-
 buit corpus & corruptibile & mortale. Quæ ergo hic dicuntur, cōmunia sunt electis & repro-
 bis, mortuis & viuis. Dixit siquidem hæc ad reddendum rōnē quare ea quæ ad incorruptibi-
 litatem spectant sunt cōia omnibus: vt cōiunctio enim testatur, dicendo oportet enim. Et est
 sermo de necessitate rōne status æterni ad supplicia vel p̄mia ex hoc enim q̄ status oīm est
 æternus à patre post, oportet corpus hoc reddi æternū induendo incorruptibilitatē & immor-
 talitatē. Et significanter dicit induere, vt intelligamus non interuenire mutationē secundū
 substantiā quum hoc corpus sit incorruptibile & immortale, sed accidentalē, quæadmodum E
 quū mutamus indumentū. Et dixit hoc ne à philosophis Christiani fallerentur, tradentibus
 quod corruptibile & incorruptibile differunt plus q̄ genere. Docet enim paulus quod corpo-
 ra hæc (non alia, sed hæc eadē quæ mō nostra sunt) induent ab extrinseco dono incorruptibi-
 litatē & immortalitatē, & non in aliam intimam transibunt naturam. Quum autem. Desunt
 hic quinque dictiones. Legendum est. Quum autē incorruptibile hoc induerit incorruptibi-
 litatē & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est. Duo dixerat. Alterum quod
 resurgent incorruptibiles: & reddidit rationē. Alterū quod nos immutabimur. & ad hoc af-
 fert scripturam. Absorpta est mors in victoria. Et est sermo de victoria Christi: qua mortem deglu-
 tiendo in seipsum dum mortuus est & resurrexit, superauit & de ea triumphauit. Declarat
 Paulus hoc non consummari vsque ad tempus illud resurrectionis generalis: quoniam vir-
 tus illius victoriæ non est extensa ad suum effectum hactenus sed tunc extendetur.
 Vbi est mors victoria tua? Omnes istæ quinque dictiones sunt superflue.

- F** *¶ Vbi est mors stimulus tuus?* Interpres addidit est. Et desunt quatuor dictiones: videlicet. *Vbi tua inferne victoria?* Hæc omnia ex interpretatione septuaginta Paulus assumpsit ex Osee. 13. loco quorum nos habemus. de manu mortis liberabo eos, de morte redimā eos: ero mors tua o mors, morsus tuus ero inferne. Est autem sensus quod cessauit non solum mors ex Christi victoria sed etiam mortis stimulus seu aculeus, simul cum inferni (hoc est diaboli) victoria. Et ne obscure relinquantur hæ sententiæ, subiungit Paulus de suo. *Stimulus autem mortis peccatum est.* Interpres addidit est. Ad declarandum stimulum seu aculeum mortis explicat illum esse peccatum. Et est sermo de stimulo seu aculeo mortis hoc est mortifero. Constat enim quod per peccatum introiuit mors generis humani. & propterea peccatum dicitur stimulus, aculeus, pūctio mortis: hoc est mortem afferens. peccatum enim primi parentis mortem attulit ad literam. *Virtus. pro. potentia. uero peccati lex.* Non digreditur Paulus, nihil impertinens affert, sed quod maxime ad propositum erat necessarium: declarat. s. quod non solum mors cum peccato. sed etiam posse peccare cessat in illo resurrectionis statu ex victoria christi. Status enim potentium peccare describitur à lege. & aptissime: quoniam lex non ponitur nisi potētibz peccare. vnde posse peccare & lex eodem concurrunt tempore. Et si perspicacius intuiti fuerimus, ad vtrunque primi parentis statum alludit. nam quæadmodum dixit aculeum mortis peccatū, quia peccatum primi parentis intulit mortē, ita dicit potentia peccati hoc est posse peccare legem, eo q̄ primus parens anteq̄ peccaret habebat potentiam peccandi simul cum lege à deo edita. in quacunq; die comederis de ligno illo morieris. intendit enim per hæc q̄ Christi victoria non solum absorbet mortē sed & tollit peccatum & posse peccare cum vniuersis legibus: vt intelligamus non fore statum illum resurrectionis similem statui innocētiæ anteq̄ Adam peccaret, sed longe foeliciorem: vt pote sine potentia peccandi, ac per hoc sine lege. Et hæc duo ē regione dicuntur duorum q̄ dixerat. Nam quod dicitur stimulus mortis peccatum, respicit q̄ dixerat vbi mors stimulus tuus? quod vero dicit potentia peccati lex, respicit id q̄ dixerat vbi inferne victoria tua? Diabolus enim pugnavit aduersus hoīem in statu legis, immo & occasione legis quum dixit ad mulierem. cur præcepit vobis deus vt non comederetis ex omni ligno paradisi? & hinc vicit hoīem. Ex his oībz clare apparet q̄ hæc dicit Paulus propter electos. in his enim cessabit peccatum & posse peccare. Dammati aut̄ perseuerabunt in peccato & blasphemabunt deum. quis non demeritoria, hoc est nō ad meritū nouæ pœnæ: quia non sunt amplius viatores. Dixit enim (vt prædictum est) hoc ad pleniorē declarationem illius particulæ, & nos immutabimur. magna siquidem immutatio superadiungitur ex hoc quod transferemur in statum in quo non poterimus peccare. *Deo autem gr̄as. pro. gratia. supple sit.* De gratiarum actione est sermo. post tot declarata beneficia cōferenda electis in resurrectione cōsequenter gratiarum actiones refert deo. *Qui dedit nobis victoriam.* Nobis dicit electis. hoc est qui cōicauit nobis electis victoriam mortis, peccati & status posse peccare. *Per dñm nostrum Iesum Christum.* qui est victor: nobis autem cōicatur victoria eius. Et dixit hoc ad declarandum q̄ dixerat absorptam esse mortē in victoria. declarat enim victoriam illam esse factam per christum, & per ipsum cōicatum nobis à deo. significantiusq; noīat ipsum dominum nostrum, eo q̄ in statu dominii victoriam resurgendo effecit. Ita q; *fres mei dilecti.* postremo ad exhortationem corinthiorum ex spe tantorum præmiorum procedit. *Stabiles estote. in fide. Et immobiles.* Superfluit & c. Monet paulus vt non qualitercunque sint stabiles, sed apponit immobiles, vt nō moueantur à fide & spe resurrectionis falsis doctrinis. *Abundantes in oī opere dñi semper.* Superfluit omni. Exigit paulus vltra immobilitatē fidei ac spei abundantiam operum, nō carnalium nō humanorū, sed domini, nō ad horā, diem, mēsem aut annum, sed semper.
- K** *¶ Sciētes q̄ labor uester non est inanis in domino.* Non suspicando, nō opinando. sed sciendo, certa notitia fidei tenendo q̄ labor uester exequendo semper opera domini non est inanis in domino, quamuis sit inanis in hoc mundo.

CAPVT XVI.

E *Collectis. pro collecta, autem quæ sunt in sanctos.* Superfluit sunt. Nullum verbum expressit PAVLVVS. Sicut ordinavi in ecclesiis Galatiæ. in epistola ad Galatas cap. 2. meminit paulus q̄ Apostoli Hierosolymis existentes iniunxerūt paulo & Barnabæ vt prædicantes in Gentibus memores essent pauperū qui erant Hierosolymis, quos hic paulus appellat sanctos. propter quod paulus ordinat hic de collecta pecuniarum pro vsu sanctorum pauperū in Hierusalem,

Hierusalem, quæ erat mater cunctarum ecclesiarum. Ita & uos facite per unam sabbati. pro, sabbatorum. in euangeliiis latius declarauimus quod ad literam vna sabbatorum est dies immediata sequens idem septimum, qui semper est sabbatum apud Hebreos. Dies ergo dominicus appellatur vna sabbatorum: quia est in ordine ad dies qui semper sunt sabbata. Et propterea dicitur pluraliter sabbatorum. Dispōit ergo primo quod collecta fiat die dominico quo christiani conueniebant ad diuina. Vnusquisq; uestrum apud se reponat, recondens quod ei bñplacuerit. Secundo ordinat quod eleemosyna oblata pro sanctis in Hierusalem recondatur non in communi deposito, non apud aliquos ad hoc electos: sed quilibet apud seipsum recondat quod dedit: ut quilibet pecuniæ datæ cuius erat dominus sit depositarius. Et huius statuti ratio creditur ne quisq; obiceret quod quæstor esset paulus, quod quæstores essent clerici p̄dicatores & vniuersaliter christiani. denigrat siquidem non parum & exauthorat christianam ecclesiā quæstus: quo plena hodie est propter indulgentias, cruciatas, hospitalia &c.

Ut qui non uenero. tunc collecta fiant. Quum aut præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre grām ūrām in Hierusalem. Quod si dignum fuerit ut ego eam, mecum ibunt. Veniam aut ad uos, quum Macedonia pertransiero. nam Macedonia p̄trāsibo. Apud uos aut forsitan manebo, uel etiam hyemabo: ut uos me deducatis quocumq; iero. Nolo enim uos modo in transitu uidere. spero enim me aliquantū tēporis manere apud uos si dñs permiserit. Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecosten. Non cōstat an de festo Pentecostes loquatur an de mora vsq; ad quinquagesimum diem.

¶ Hosium enim mihi apertum est magnum & euident. pro, efficax, & aduersariū multi. Sermone metaphorico describit aditum sibi ad conuertendum alios apertum, tum magnum tum efficacem.

Forte aliquem conuerterat per quem multitudo magna erat efficaciter conuertēda Dico aut per quem non prædicantem, sed cuius imitatione ob illius auctoritatem. quum conuertitur enim aliquis princeps aut philosophus tanua magna aperitur: quæ tūc est efficax. quum multitudo imitari conspicitur. Si autem uenerit Timotheus, uidete ut sine timore sit apud uos. Opus enim aī opatur sicut & ego. Ne quis ergo illum spernat. Deducite autem illum in pace, ut ueniat ad me. expecto enim illum cum fratribus.

¶ De Apollo autē fr̄e uobis notum facio q̄ multum rogauī eum ut ueniret ad uos cum fr̄ibus: & ūtque non fuit uoluntas eius ut nunc ueniret. Veniet autem quum ei uacuum fuerit. Vigilate, state in fide, uiriliter agite & confortamini. Omnia enim uestra in charitate fiant. Superfluit enim. Excitat siquidem Paulus ad quinq; sine aliqua coniunctione. ita quod superfluit tam & quam enim.

¶ Obsecro autem uos fratres: nostis donum Stephane & Fortunati & Achaici. Superfluit & Fortunati & Achaici. Nec est nomen mulieris Stephanas, sicut nec Aeneas nec Andreas:

¶ Quoniam. pro, quod, sunt primitiæ Achaie. De Stephana & eius familia dicit quod sunt primitiæ Achaie: hoc est primo conuersi ad fidem Christi. Et in ministerium sanctum ordinauerunt se ipsos. Non ab apostolo sed a seipsis ordinauerunt se ad ministrandum sanctis hospitalitatis officio. Exemplum aliis dabant isti primo conuersi.

¶ Ut & uos subditis sitis eiusmodi: & oī cooperanti & laboranti. Non imperat sed obsecrat Paulus ut Corinthii non solum talibus quales. erant qui de familia erant Stephanæ, sed etiam omni cooperanti ac laboranti ad ministrandū sanctis sint subditi subiectione morali, qua obsequētes ac reuerentes nos exhibemus uiris probioribus ac magis spiritualibus, nō subiectione legali, q̄ Episcopis debemus. Gaudeo autem in præsentia Stephane & Fortunati & Achaici. Dicitio Græca interpretata præsentia, anceps est ad præsentiam & ad aduentum: sed in idem reddit sensus, itelligendo præsentiam horum trium virorum apud Paulum ad quem ex Corintho venerant.

Quoniam id quod uobis deerat. pro, quoniam defectum uestrum, ipsi. pro, hi, suppleuerunt. Et est sensus. Quoniam præsentiam uestram quæ mihi deerat hi suppleuerunt.

¶ Refecerunt enim meum spiritum & uestrum. Ut itelligamus in quo præsentia istorum trium suppleuerat explicat quod refocillauerunt non corpus sed spiritum tum meum tum uestrum. isti siquidem notificando Paulo dispositionem Corinthiorū, duo bona fecerunt. nam & pauli spirituales affectum contristatum ob tot culpas Corinthiorum consolati sunt & prouocarunt paulum ad instructionem & exhortationem Corinthiorum. & propterea dicuntur refocillasse spiritum tam pauli quam illorum. Et quoniam tam utile officium isti exercuerunt, ideo monet ut charos illos habeant, subiungendo. Cognoscite ergo quī eiusmodi sunt.

Salutant uos ecclesiæ Asiæ. Salutant uos in dño multum Aquila & Prisca, cum domestica sua ecclesiā: apud quos & hospitor. nescitur quis has ultimas quatuor dictiones addidit textui. Salutant uos omnes fratres.

¶ Salutate inuicem in osculo sancto. Antiqua est consuetudo ecclesiarum de sancto osculo pacis in ecclesia infra missarum solemniam.

¶ Salutatio

F *Salutatio mea manu Pauli.* Pronomen mea ablatiui est casus. & propterea distinctio signanda est post salutatio. Et est sensus q̄ manu mea Pauli salutatio est quę subiungitur. ab hinc enim vsque ad finem manu propria Paulus scripsit more scribentium epistolas. Et post omnes salutationes aliorum nomine, propriam subiungit, declarando q̄ scribit eam manu propria: ne literę falsificarentur, ne aliquis nomine pauli aliquid aliud scriberet. *Si quis non amat dñm nostrum Iesum christum.* Ecce prima pars salutationis proprię. *Sit anathema.* Gręca dictio est anathema; & significat segregatum ab usu hoīm, & propterea hoc nomine appellamus excōicatos. Et intendit per hoc paulus q̄ quisquis non amat Iesum dominum sit segregatus ab ecclesia. *Maran atha.* Dux dictiones sunt. altera maran, & altera atha. Et vt Hieronymus ad Marcellam dicit, magis Syrum q̄ Hebręum sonat idioma. Ex confinio siquidem duarum linguarum constare videtur. Et maran significat dominus noster: atha vero significat venit. Et vt Hieronymus ibidem exponit est pręteriti temporis. Ratio siquidem opponitur anathematis, quia dominus noster iam venit. & propterea amandus est vt dominus, propterea anathema iam erit q̄ non amat ipsum vt dominum. *Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum.* Ad non amantem dominū iesum retulit aduentum eius in anathema: ad Corinthios autem refert eundem in gratiam. *Charitas mea cum oībus uobis in Christo Iesu.* Tertia salutationis proprię pars est optatiua vt ppria ipsius pauli dilectio qua eos diligit in christo iesu sit cum omnibus ipsis, inferatur illis tum si milis tum quo ad bonum ad quod illos diligit. *Amen. fiat.* ¶ Vbi & scito apud Gręcos inueniri subscriptionē talem. Scripta philippis, missa per Stephanam, Fortunatum & Achai-cum. Horum enim trium paulus meminerat in hoc vltimo capitulo laudabiliter. Caietā. M.D.XL. mense Octobri.

H COMMENTARIORVM IN PRIOREM AD
Corinthios finis.

Thomę de vio caietani cardinalis

SANCTI SIXTI, IN POSTERIOREM

Pauli Epistolam ad corinthios Commentarii.

I

K

PAULVS Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei. Nō oportet re-
petere in principio exposita. Et Timotheus frater, iste est Timo-
theus ad quem postea paulus duas scripsit epistolas: hic est cu-
ius in fine prioris ad Corinthios epistolę paulus meminit lau-
dando ipsum. Hic secundum aliquos codices fuit vnus ex il-
lis per quos paul⁹ priorem epistolam misit ē philippis ad co-
rinthios: & aliquanto tempore conuersatus in ecclesia corin-
thiorum: retulit paulo (vt par est credere) tum obedientiam
Corinthiorum erga illum incestuosum: tum quęrimoniam
q̄ paulus non iuisset personaliter ad Corinthios vt promise-
rat: tum documenta quibus vetus testamentum magnifica-
batur apud corinthios a doctoribus iudeis, tum ob locutio-
nes de paulo quę a iudæis doctoribus etiam christianę fidei
inferebantur. & breuiter ea quę apud corinthios gerebantur. Et propterea Thimorheus non
tanq̄ delator: sed tanq̄ coinstrutor eorum in p̄cipio epistolę noiatur. Et appellatur frater,
ob fraternum officium erga Corinthios: studendo & procurando vt amplius instruerentur p̄
hanc epistolam. *Ecclesie dei quę est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in uniuersa Achaia, gr̃a uobis & pax.*
Sub primo & vltimo dono. reliqua media comprehendit. A deo p̄re nostro. iuxta illud. pater no-
ster qui es in cęlis. Et dño Iesu Christo, hoc est a iesu Christo in statu dominii, quę resurgendo ac-
quisiuit. Gratiam & pacem imprecatur Corinthiis non solum a deo sed a iesu Christo iam
domino, vt intelligamus eūdem affectum, eadem dona effluere a deo & homine iesu, & per-
pendamus deum per hominem iesum gubernare ecclesiam.

Benedictus

B *Benedictus deus.* Post salutationē, inchoat tractatum epistolarem, præmittendo materiam totius epistolæ summaria. Et summarium incipit à laude dei. est enim sermo de benedictione laudis. Et *pater dñi nři Iesu Christi.* Deus impartibilis vnus atq; idem est non solum pater, sed est filius, sed est spiritus sanctus: verum ad propositum pauli erat noiare deum, tū deū, dicendo benedictus deus. tum patrem Iesu xpi, & pater domini &c. Et est sensus. benedictus deus quatenus deus, & benedictus idem deus quatenus est pater domini nostri Iesu christi. proponit enim hæc distincte, quia distincte intendit, tum hæc duo, tum alia duo subiuncta tractare. *Pater misericordiarum.* Ecce tertium. Sed aliter deus est pater Iesu christi, & aliter est pater misericordiarum: quia Iesu christi est pater naturalis, misericordiarum vero est pater voluntarius. illum siquidem genuit ex sua essentia consubstantiali sibi: istas vero generat sua voluntate. Et vere solus deus dicitur & est pater misericordiarum, quia ipse solus est suapte natura expers oīs miseriæ, creaturis oībus subiectis alicui miseriæ: ac per hoc creatura qualibet indigente vt deus misereatur eius. propter q̄ etiam beati angeli describuntur tremantes. Oīa enim in nihilū redirent, nisi ea manus oīpotētis misericorditer conseruaret. Et totius de⁹ cōsolatiōis. Benedicetur deus absolute, dicendo benedictus deus. benedicetur autē deus relatiue ad integram cōsolationē dicēdo & deus totius cōsolationis. nō & actor seu pater toti⁹ cōsolatiōis sed deus: ad significandum q̄, sicut proprium est deo esse patrē mīarum, ita proprium est deo agnoscī venerari ac colivt deū toti⁹ seu oīs cōsolationis: quia reuera ipse est ratio tū toti⁹, id est integre cōsolationis. nullus enim omni ex parte cōsolationem accipere potest nisi in deo: vt experiētia testatur. Tum oīs cōsolationis q̄tum est ex parte rei, q̄uis nō sic sit ex parte accipiētium cōsolationem. quorum plurimi nec in deum referunt cōsolationes nec rectevtuntur illis, propter quod planior est lectio totius q̄ oīs in hoc textu. Et hoc est quartū à Paulo propositum. *Qui consolatur nos.* incipit more suo, Paulus exequi proposita, inchoando ab ultimo: scilicet & deus totius cōsolationis. Et declarat hoc in seipso & sibi similibus: hoc est veris ac idoneis ministris noui testamenti. Quod vt plenius intelligas, scito q̄ hæc epistola directē & artificialiter est composita, contra iudeos doctores christianos tamen: qui & vetus testamentum adeo efferebant vt nouo præiudicium fieret, & seipso Paulo præferebant: vnde multa inconuenientia sequebantur. Paulus enim in hac epistola intendit & noui testamenti gloriam præferre gloriæ veteris, & ministros noui testamenti præferre ministris veteris, & describere seipsum ac alios idoneos ministros noui testamenti: vt vel ex descriptionibus istis corinthii discernere inter veros ministros euangelii & fictos. Ex hac itaque rōne tractat deum toti⁹ cōsolationis in se & sibi similibus: hoc est in veris ministris noui testamenti. Nam pronomen nos, non demonstrat oēs christianos, sed ministros noui testamenti: vt clare testatur contextus subiungens extēsiōē ad reliquos christianos: *In omni.* Mon aliqua sic & aliqua non.

C ¶ *Tribulationes.* seu afflictione seu pressura. *Nōstra.* De corporalibus afflictionibus in genere est sermo, quouis noīe appellentur. Hoc est primum in quo describuntur ministri euangelii q̄ nullam patiuntur afflictionem absque diuina cōsolatione. nō eximuntur ab afflictionibus, sed adiungitur cuilibet afflictioni diuina cōsolatio. Vt possumus & ipsi consolari eos qui in oī pressura sunt. Non qualitercunque percipimus afflicti diuinam cōsolationem sed talem ac tantam vt nō solis nobis sufficiat, sed vt vires præstet & potentes nos efficiat ad consolandum alios constitutos in quauis præssura, in quauis afflictione. Per exhortationem qua exhortamur. pro, per cōsolationem qua consolamur, & ipsi a deo. Ita tamen quod liceat vsurpare consolamur vt verbum cōmune, nunc actiue nunc passiue: alioquin grammatice legendum est. Qua cōsolationem accipimus & ipsi a deo: Dixerat vt possumus: explicat qua rōne possumus, dicendo quod per cōsolationem propriam acceptam à deo possumus alios consolari. Medios seipso, ministros euangelii declarat inter deum & alios christianos, non solum quo ad docendum sed etiam quo ad consolandum eodem tenore, vt quemadmodum ipsi docti à Deo per illammet docet alios, ita ipsi cōsolationem accipientes à Deo non alia consolandi ratione consolemur reliquos. Et dixit hoc, ne intelligerent quod ministrorum Euangelicorum esset consolari alios afflictos cōsolatione mundana (eo modo quo homines consueuerunt alios consolari) sed cōsolatione spiritali, quæ scilicet rationibus spiritalis fidei, spei ac charitatis innititur. Tali enim cōsolatione ipsos ministros consolatur D E V S in quauis afflictione eorum.

¶ *Quoniam sicut abundat passiones christi in nobis, ita & p Christū abundat cōsolatio nra.* Rōne reddit tātē cōsolationis

- F** lationis, gratiæ q̄ confertur ministris euangelii, ex eo quod par est vt afflictionum abundantia respondeat abundantia consolationis. Verum aduerte quod vtrobiq; apponit christum, tum vt intelligamus quod consolatio diuina non comitatur afflictiones omnes: sed eas q̄ p christo patimur. Tum vt intelligamus christum esse medium in abundantia consolationis, quemadmodum est ratio abundantis afflictionis. *Siue autem tribulamur pro uestra exhortatione, pro, consolatione, & salute.* Duo dixerat, alterum de propria consolatione: alterum de facultate consolandi alios. ¶ Et reddendo rationem primi, tanq̄ contrariis vsus est afflictionibus & consolationibus: vt pote illis tanq̄ plagis, istis tanq̄ medicamentis. modo prosequendo alterum, aperit quod ministrorum euangelii tam afflictiones q̄ cōsolationes relate ad alios christianos, sunt non contrarie sed ad vnum atq; eundem effectum: consolationem. s. & salutem illorum. Ac si apertius dixisset. videte qua rōne vtitur deus ministris euangelicis, quod etiam afflictiones ipsorum statuit esse vestras consolationes. Et re vera magna est consolatio fidelium
- G** ex hoc quod apostoli aliiq; christi discipuli, inter tot afflictiones & persecutiones euangelizarunt. Nec solum hinc redundat in nos consolatio fidei sed etiam salus: quoniam hinc accedimur ad vitam spūalem, ad perferenda mala, ad perseuerandum & saluamur. ¶ *Siue consolamur.* hoc est consolationem accipimus à deo per christum. *Pro uestra consolatione.* in aliquibus Græcis codicibus additur. Et *salute.* Quod iam declaratum est. Quod autem in Latinis codicibus sequitur. Siue exhortamur pro uestra exhortatione & salute. non est de textu Pauli. insuper scito quod in quibusdam Græcis codicibus inter hæc duo siue, interponuntur quæ sequuntur. ita quod post siue tribulamur pro uestra consolatione & salute. habent quæ operatur in tolerantia earundem passionum quas & nos patimur. deinde habent, siue cōsolamur, pro uestra cōsolatiōe & c. Vnde acciderit trāpositio, nescio: sed parui refert. *Quæ operatur tolerantiam.* pro, in tolerantia, earundem passionum quas & nos patimur. Declarat quantæ efficaciz est consolatio discipulorum quod operatur, quod vim suam exercet in tolerando similes afflictiones afflictionibus quas patiuntur euangelici ministri: vt intelligamus cōsolationem descendantem ab apostolis in alios christi fideles nō esse minimam, nō esse alterius generis à cōsolatione apostolorū. Vt, pro, etiam, *spes nostra firma sit.* pro, est, *pro vobis.* Nō solum afflictiones nostræ & cōsolationes nostræ militant vobis, sed etiam spes nostra firma est. *Pro vobis.* hoc nō speramus nobis tantum, sed & speramus stabili spe pro vobis, vt intelligatis omnia nostra esse pro vobis. *Scientes quoniam.* p, q, *sicut socii passionum estis, sic eritis & consolationis.* Superfluit eritis. Ecce fundamentum firmæ spei p vobis, certitudo (non opinio) q̄ quemadmodum participes estis afflictionum ita & cōsolatiōis, supple participes estis. Certi sumus quod quemadmodum in nobis abundantiam afflictionum comitatur abundantia cōsolationis, ita in vobis participationem afflictionum comitatur participatio cōsolatiōis. De p̄senti cōsolatiōe spiritali est sermo.
- ¶ *Nō enim volumus ignorare vos fr̄es de tribulatione nr̄a quæ facta est.* Deficit nobis, *in asia.* Qui sermones morales in cōi sunt min⁹ efficaces, ideo postq̄ in genere dixit de cōsolatiōe diuina in afflictionibus ministrorū euāgelii, descendit nō ad speciē sed ad indiuiduū. Probat itaq; ex collata sibi cōsolatiōe, quæ dixerat in genere. Hanc autem tantam Pauli afflictionem in Asia minore, nullibi nisi hic authērice legi. *Quoniam supra modum grauati sumus supra virtutem.* p, vires. Excessus afflictionis describitur ad similitudinem oneris grauantis supra modum supra vires ei⁹ cui impositum est: vt intelligamus onus grauare supra vires non parum sed supra modum, hoc est valde excessiue, sine moderamine aliquo. ¶ Si obiicitur quo pacto supra vires tam excessiue Paulus describit se grauatum, & tamen ipsemet in priore epistola dixit fidelis deus qui nō sinet vos tentari supra id qd̄ potestis. Solutio est q̄ hic est sermo de viribus naturalibus, ibi vero
- K** fuit sermo de potentia omni tam naturæ q̄ gratiæ. Vnde & paulus quis fuerit afflictus supra vires naturæ valde excessiue, non tamen fuit afflictus supra id quod potuit tam ex natura q̄ ex gratia. *Ita ut tæderet etiam nos viuere.* Caue ne intelligas paulum ægre tulisse quod viueret (hoc enī mollis ac impatientis est animi) sed intellige paulum tædio vitæ affectum, hoc est q̄ eius viueret tot malis subiectū q̄ tædium sui q̄tum ex se erat ingerebat. Sicut enim valde afflictā manus tædium sui ingerit, ita valde afflictā vita tædium sui parit, sed non superat fortem animū. Et quoniam numero plurali primæ psonæ vtitur, intelligendū est q̄ paulus non solus sustinuit hanc tantam afflictionem. *Sed ipsi in nobis ipsi responsum mortis habuimus.* Non solum ex parte afflictionum excessus fuit, sed etiam ex parte nostri animi conseq̄ deducti sumus vt existimaremus nos mori. Huiusmodi enim intima existimatio respōsum appellatur mortis in nobis

biis, tanquam animus responderet eis quod essent morituri. ¶ *Ut non simus fidentes in nobis, sed in deo qui suscitauit mortuos.* Ratione reddit tanti grauaminis intus & extra. Et meminit q̄ suscitauit mortuos, ad explicandum quod velut mortui egebant diuino auxilio. Qui de tantis periculis, p̄ de tanta morte. Exaggeratio est afflictionis, ad commendandū diuinum beneficium. Nōs eripuit. Ecce consolatio in tribulationibus. Et eruit. p̄, & eripit. Continue enim (vt inferius subdet) pericula mortis imminebant. In quem speramus. pro, spem figimus, quoniam. pro, quod, & adhuc eripiet. Consolationem describit comitem tribulationis, praterite, presentis & futuræ. Adiuuātibz. pro, consupplimentis, & vobis in oratione pro nobis. Hæc consupplicatio non solum refertur ad futurum eripiet, sed ad prateritum eripuit, & ad præsens eripit. Attribuit enim paulus liberationem sui etiam consupplicationibus corinthiorum. Vt ex multarum. pro, multis, personis facierum eius quæ in nobis est donationis. pro, de dono in me collato. Ita quod litera est. vt ex multis personis de dono in me collato, per multos gratiæ agantur pro vobis. & non pro nobis, vt Latinus B textus habet. Et est ordo. literæ. vt de dono in me pro vobis collato ex multis personis, per multos gratiæ agantur. Explicat enim tum quod donum liberationis sibi collatum est ei collatum pro eis: hoc est pro bono eorum. tum quod huiusmodi donū est sibi collatum ex multis personis: hoc est ex consupplicationibus multarum personarum: hoc est diuersarum conditionum hominum. tum quod pro tali dono debentur gratiarum actiones deo per multos: vt quemadmodum hoc donum est beneficiū concessum multis, ita à multis gratiæ agantur. Et dixit hæc, ad explicandum efficaciam illius particule consupplimentis & vobis. Quia tamen non desunt contententes legendum esse in nos, & pro nobis. parui refert ad sensum pauli, sibi vel sibi & aliis commemorare donum collatum: & quod gratias agendas censeat vice sui & aliorū qui beneficii participes fuerant. Nam gloria. pro, gloriatio, nostra hæc est. Quæ admodum superius dixerat q̄ sicut abundant passionēs christi in nobis, ita & per christum abundat consolatio, sic modo descendendo ad indiuiduū postquam descripsit afflictionem & liberationem, describit quod huiusmodi afflictiones fuerunt pro christo. Et propterea rationem reddendo suæ consolationis dicit, nam gloriatio nostra hæc est: subiungens causam Christi. Testimonium conscientie nostræ, quod in simplicitate cordis & sinceritate dei. Superfluit cordis. Ratio quod gloriemur liberati, est quia non ob aliquod peccatum passi sumus. conscientia siquidem nostra teste certū sumus quod in simplicitate & sinceritate dei: hoc est q̄ nō solum in simplicitate & sinceritate humana, non solum in simplicitate & sinceritate corā hominibus, sed in simplicitate excludente à parte cognitiua omnem duplicitem, omne mēdaciū, omnem fallaciam, & sinceritate excludente à parte affectiua omnem impuritatem & immunditiam secundum deum & coram deo. Et non in sapientia carnali. quæ à simplicitate & sinceritate dei recedit, vtens fallaciis & admiscens immunda. Sed in gratia dei. Non solum ad excludendam arrogantiam simplicitatis & sinceritatis dei in seipsis attribuit illas gratiæ dei, sed ad significandum proprium officium propter quod afflictus est dicit sed in gratia dei: hoc est sed p̄pagandā dei gratiam, sed exercendo officium gratiæ dei. De executione siquidem apostolatus eius scriptum est quod traditus est gratiæ dei. Act. xv. conuersati sumus in hoc mundo. non solum in vna ciuitate aut patria sed simpliciter & absolute in mundo. ¶ Abundantius autem ad uos. hoc est abundantius autem vsi sumus erga vos gratia dei. Et dixit hoc, quia Corinthios non grauauit sumptu. & in hoc supererogauit. Et propterea magis erigat ipsos vsus est gratia dei. ¶ Non enim alia scribimus vobis quam quæ legistis & cognouistis. pro, legistis & cognoscitis. Et est sensus quod res quas dicimus de nostra simplicitate sinceritate & vsu gratiæ dei & abundantiori vsu erga vos, non dissonat ab iis quæ legistis in presenti epistola & in priore, & ab iis quæ cognoscitis de nobis. Ac si apertius dixisset quod facta respondet iis quæ legistis & iis quæ cognoscitis. Spero autem q̄ usque in finem cognoscetis sicut & cognouistis nos ex parte qua. pro, q̄, gloria. pro, gloriatio, uestra sumus, sicut & uos nostra in die domini nostri iesu christi. Superfluent duæ dictiones: nostri & Christi. et est sensus quod spero quod usque ad finem cognoscetis hoc (scilicet quod sumus gloriatio uestra sicut & uos nostra) nō in die hominis sed in die domini iesu: hoc est non in notitia & claritate humana sed in notitia & claritate domini iesu cognoscetis inquā hoc quæ admodum iam cognouistis nos, et si non totaliter tamen ex parte: hoc est parti. sunt autē paulus & ei similes t̄a teria gloriationis corinthiis, pro quā tales sortiti sunt ministros euāgelii quales pro eorum salute ac gloria eterna oportebat habere, corinthii vero sunt materia gloriationis Paulo apollo & Timotheo, pro quanto dociles se exhibuerunt discipulos euāgelii. et adiecit hæc paulus non solum ad cumulū testimonii p̄prie

F innocentiae ac sanctae conuersationis, sed ad significandum ex hac mutua gloriatione fructum ex suo ministerio subsequutum in se & in corinthiis, velint nolint æmuli ministri.

T hæc confidentia. mutuae gloriationis. Volui prius venire ad uos. Non saltat paulus, sed tracta-

E tui de consolatione diuina, supponit excusationem negati regressus ad corinthios: eo quod extra materiam consolationis non est negotium hoc, sed pro illorum erat consolatione deliberatus regressus, & pro eorundem consolatione tractatus. ¶ Quando autem aut quomodo (verbo vel scripto) paulus deliberauit hæc quæ scribit hic nescitur. Crediderim tamen ego hanc deliberationem fuisse antequam priorem epistolam scripserit. Quod ex eo cōiicio quod in calce prioris epistolæ dicit. veniam ad vos quum macedoniam pertrāsiero, nolo vos nunc in transitu videre &c. hæc enim ideo dixisse videtur quia prius promiserat quod

G hic refert, scilicet per corinthios transire in macedoniam. retractando siquidem illud propositum dicit quod prius vult ire in macedoniam quam corinthum. *Vt secundam gratiam habereis. Secundæ visitationis & prædicationis personalis. Et per uos, transire in macedoniam: iterum a macedonia venire ad uos, & a uobis deduci in Iudeam. Quum ergo hoc uoluisssem, pro, deliberarem, numquid leuitate usus sum, mutando propositum. Aut quæ cogito, pro, delibero, secundum carnem cogito, pro, delibero, Mutante paulo propositum & non seruante promissum regressum, oblocutiones huiusmodi de paulo exortæ ac ab æmulis satæ videntur, quod paulus leuitate aut carnali affectu vel incō-*

H gnatonis. Aiunt aio, negant nego. Quod ille assentatorio officio, hoc paulus leui seu carnali officio diuersa ratione tribuit. est itaque sensus literæ. num leuis nū carnalis sum, vt apud me occurrens seu suggesta affirmatio pariat affirmationē, & occurrens seu suggesta negatio pariat negationem? hoc est vt mutet de affirmatione in negationem ob leuitatem aut carnalē affectū. *Fidelis autem deus.* Timēs seu præcauens paulus ne oblocutiones huiusmodi de ipso in hac re minima retorquerentur ab æmulis in præiudicium prædicationis suæ: dicendo q̄ sicut

in hac re paulus mutatur modo affirmandum se venturum modo negando, ita in docendo in constans est: quod in maximum euangelicę prædicationis præiudicium fuisset. præcauens in quam antequam reddat rationem mutati propositi circa regressum ad Corinthios, explicat quod in prædicatione sua nulla est mutatio, tum ex parte rei predicate, tum ex parte ministrorum prædicantium. A fidelitate autem diuina inchoat, vt à ratione immutabilis prædicationis. *Fidelis siquidem est qui facit dicta. Ac si apertius dixisset, quicquid sit de fidelitate hominū, fidelis est deus ratio prædicationis nostræ, ex cuius fidelitate procedit sermo prædicationis nostræ.* *Quia, pro, q̄, sermo noster qui fuit apud uos, euangelizando personaliter.* Non est in illo est & non, sed est in illo est. Superflua est vltima particula. & prior legenda est sic. Non fuit etiam & non. hoc est non fuit affirmatiuus & negatiuus, non habuit mutationem de affirmatione in negationem, non modo affirmauit quod postea negauit aut ediuerso.

I ¶ Deienim filius iesus christus quis in uobis per nos prædicatus est (per me & Syluanum & Timotheum. non fuit etiam & non. Quauis latinus textus habeat non fuit in illo est & non. Ecce ex parte rei prædicatē probat prædicationem carere mutatione: quia res prædicata est dei filius iesus christus. Nos enim (scilicet ego paulus & syluanus & timotheus) predicauimus filium dei iesum christum, in quo nunquam fuit etiam & non. hoc est affirmati negatio aut negati affirmatio. Et meminit

K tam dei filii q̄ iesu christi, ad significandum quod nec secundum diuinam nec secundum humanā naturam in stabilis fuit, affirmando negatum aut negando affirmatum. Ex eo quoq̄ q̄ Syluani quē silā esse aiūt in actis Apostolorum celebrē & timothei meminit, insinuat q̄ isti quoque in inuidiam obloquentiū redacti erant. Sed est, pro, etiā, in illo fuit. hoc est sed rātūdo etiam in est affirmatio, veracitas, in illo (christo) fuit. ¶ Quotquot enim promissiones dei sunt in illo est. Loco harum quatuor dictionum (sunt in illo est) legendum est (in ipso etiam) Et red-

ditur ratio dicti, scilicet sed etiam in illo fuit: quia quotcunque, promissiones dei adimplantur per christum (adimplectio enim promissionum significatur dicendo in ipso, scilicet christo etiam: hoc est sunt etiam) sunt affirmatio, sunt verificatio, sunt executio. per christum enim i-stauratur & quæ in celis & quæ interris sunt iuxta promissiones diuinas. Ideo & per ipsum, p̄, & in ipso. Reliqua addidit interpret. & pronome ipso, demonstrat christum. Amen deo ad gloriam

fram pro, per nos Et est ordo literæ. & in ipso amen, per nos deo ad gloriam. Quod hactenus A
significauit per etiam, modo significat per amen Hebræo vocabulo. Et est sensus quod non
solum in christo omnes dei promissiones sunt etiam (hoc est adimpletio) sed etiam in ipso christo
sunt amen, hoc est executio, per nos, per ministerium nostrum, deo ad gloriam, in serui-
tium dei, ad dei gloriam. ¶ Qui autem confirmat nos uobiscum in christo. Postquam ex parte rei præ-
dicatæ manifestauit quod in prædicatione sua non est mutabilitas, modo monstrat hoc ex parte
prædicantium: afferendo quatuor dona diuina in ipsis prædicantibus cum quibus non stat
mutabilitas prædicationis. ¶ Primum autem donum est confirmatio, quam circumuallat
vndique: dicendo nos, euangelicos ministros, uobiscum, hoc est in ministerio euangelii quod
uobiscum egimus & agimus, in christo, non in lucro, aut proprio bono, sed in iis quæ christi
sunt. Et qui unxit nos. Ecce secundum donum, non solum firmitatem sed vnctionem gratiæ de-
dit nobis, ad mollicandum animos, nostros ut sequeremur christum. vnctionem enim con-
tra duritiam cordis nolentium amplecti viam christi describit. Deus, supple est qui hæc dona B
concessit, olim vnctionis & consequenter confirmationis, ut non sit dubitandum de mutabi-
litate: quia sine poenitentia sunt dona dei. Et qui signauit nos. Ecce tertium donum ab eodem deo.
Et sumitur signauit pro obsignauit tamquam imprimendo sigillum. Et hoc ad firmitatis signum
spectat. Apostolica gratia tum in virtute miraculorum, tum in dono linguarum, tum in imi-
tatione charitatis & patientiæ christi, velut sigillum erat in testimonium verorum ministro-
rum euangelii. Et dedit pignus, pro, arram, spiritus in cordibus nostris. Ecce quartum donum quo pro-
fitentur se habere certitudinem futuræ felicitatis æternæ, habendo in propriis cordibus spi-
ritualem arram. Arra enim tam sponsis quam negotiatoribus datur in securitatem contractus.
Certitudo ergo spei tanta diffusa est in eorum cordibus, ut cognoscant se habere arram spiri-
tus sancti de æterna felicitate. Cum his siquidem donis non stat varia prædicatio: ut clare
patet. Ego autem testem deum inuoco in animam meam. Redit ad reddendam rationem quare mutauerit C
propositum circa regressum ad corinthios. Et quoniam cordis solus deus est testis, ideo iuramē-
tum adhibet duplici vinculo, tum directe inuocando deum in testem, tum per modum execratio-
nis iprecando in animam meam: hoc est in iudiciū animæ meæ. Necessitas autem iurandi fuit
propter æmulos obloquentes: ut ex iuramēto adhibito idubie crederetur vera excusatio subiū-
cta. Quod parcens uobis nondum ueni Corinthum. Ecce quod non leuitate nec carnali affectu mutauit
propositum, sed paterna ratione parcens vobis. In quo autem consistat hoc parcere, sub-
iungit inferius. Non quia dominatur fidei uestre. Explicaturus rationem ex parte consolationis &
letitiæ Corinthiorum, sollicitus fuit ut excluderet etiam calumniam seu oblocutionem: puta
quod paulus tanquam dominus mutabat propositum. Et hanc oblocutionem hucusque refer-
uauit excludendam: quia etiam uerba pauli (scilicet parcens vobis) nonnullum sonabant do-
minium. Excludit itaque hanc rationem dicendo. Non quia dominamur fidei uestre, hoc est D
vobis fidelibus: supple mutauit propositum ad parcendum vobis. Sed adiutores sumus gaudii uestri.
hoc est sed quia sumus adiutores seu cooperantes gaudii uestri, deo mutauit parcens vobis, ita
quod non dominium sed cooperatio ad gaudium vestrum ratio est totius facti. Nam fide statim
egetis gaudio quoniam fide constantes estis.

CAPVT II.

Statim autem apud meipsum hoc. Explicauerat suum parcere per adiutorium gau-
dii Corinthiorum: explicat modo quale fuerit adiutorium gaudii, per non
accumulationem tristitiæ. Ne, pro, non, iterum in tristitia uenirem, pro, venire, ad uos
Ecce quid apud se decreuit, scilicet non venire ad contristandum eos: &
hæc fuit ratio mutati propositi. Et aduerbium iterum, non determinat
venire in tristitia, sed venire, non enim prima vice iuerat ad eos in tristitia:
sed explicat quod decreuit secundum ad illos aduentum non fore in tristitia. E
erat autem tristitia quam euitabat paulus tristitia quæ fuisset & in ipso & i corinthiis si paulus
tunc iuisset adhuc incestuoso non purgato: & forte adhuc non correctis aliis corinthiorum peccatis
quorum in priore epistola meminit. Fuisset enim tristitia & pauli, quæ presentia peccati puocaf-
set ad maiorem tristitiā: & corinthiorum, tum quos oportuisset poenitere, tum quos oportuisset
compassionis affectu moueri. Si enim ego contristo uos. Ne leuis ratio hæc existimetur, exaggerat
illam utrinque. Ex parte quidē corinthiorum sermone mutilo. Si ego contristo uos, subaudiendo
qui uos consolabitur? officiū siquidem meū est consolari uos. Et propterea in decens iudicauit
M M ii ut uos

- F** vt vos contristarem: nam si ego vos contristo quis vos consolabitur? Ex parte vero ipsius pauli. Et quis est qui me letificet, nisi qui contristatur ex me? Passiue sumitur contristatur pro tristitia afficitur. Retorquet in seipsum paulus eandem priuationem consolatoris. Intendit enim quod si ego vos contristo & vos carebitis consolatore, & similiter ego carebo consolatore: quia nullus est qui me letificet nisi leta dispositio illorum qui tristitia afficiuntur ex mea tristitia: ex mea correctione. Impertinentes siquidem & duri, quantumcunque sint leti, non me letificant: sed letitia illorum qui ex mea tristitia aut reprehensione tristitia afficiuntur, est que letificat me, ac per hoc quum vos sitis de numero illorum qui moerore afficiuntur ex me, si a me efficeremini moesti, quis me letificaret, vobis existentibus moestis? *¶ Et hoc ipsum scripsi vobis.* Pronomen hoc demonstrat vniuersam hanc rationem tristitiae. Et scripsi vobis, demonstrat hanc epistolam significantem hec. *Vt non quum uenero tristitiam super tristitiam habeam.* Supflunt duæ dictiones: super tristitiam. Ideo præmonui per epistolam hanc, vt quum uenero non habeam tristitiam: hoc est vt interim subtrahatis materiam tristitiae corrigendo errata. De quibus oportuerat me gaudere. Vniuersa pauli tristitia erat de hominibus peccatib⁹, de quibus oportuisset secundum rectum ordinem gaudere: qui debebat bene agere, & sic esse materia gaudii paulo. *Confidens in omnibus vobis quia.* pro, quod, *meum gaudium omnium uestrum est.* Scripsi inquam hæc ad fugandam futuram tristitiam meam, confidens non in aliquibus sed in omnibus vobis quod meum gaudium æstimatis vt uestrum. Confidit paulus in omnibus corinthiis, præsumendo bonum de omnibus, ex eo quod non constabat ei contrarium de aliquo. *¶ Nam ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi vobis per multas lachrymas: non ut contristemini, sed ut sciatis quam charitatem habeam.* pro, habeo, *abundantius in vobis.* pro, vos. Occurrit obiectioni quæ a corinthiis aut æmulis fieri poterat contra paulum profitentem quod non vult tristitia eos afficere. qua fronte hoc dicis, quum tu tanta corinthios moestitia affeceris in priore epistola? Occurrit paulus, tum ex parte intentionis, quod non ea ratione scripserit vt moerore corinthios afficeret. tum ex parte cogentis affectus. ita quod non tanquam liber sed tanquam pressus multa afflictione & coarctatione cordis ratione incestus auditi (vt multitudo lachrymarum testatur) coactus sum moestam scribere epistolam ad testificandum vobis magnitudinem amoris quem erga vos gero. *¶ Si quis autem contristauit me.* Superfluit me. De incestuoso loquitur, qui tristitiae materiam intulerat, tantum scilicet crimen. *Non me contristauit, sed ex parte.* hoc est non mihi tantum tristitiam intulit, sed etiam multis uestrum: ac per hoc mihi partem tristitiae intulit & patrem vobis. *Vt non onerem omnes uos.* Rationem reddit quare dixit ex parte: vt scilicet non eximam omnes vos a participatione moestitiae, quod fuisset onerare eos duritia cordis. Sciebat enim quod multis eorum displicuerat factum, & merore affecti fuerant.
- ¶ Sufficit illi qui eius modi est.* Ad consolationem descendit poenitentis incestuosi: hoc etiam facto contestens quantum studeat consolationi Corinthiorum. Reconciliandum itaque ecclesiae disponit iam esse incestuosum poenitentem. *Obiurgatio.* pro, increpatio, *hæc quæ fit.* pro, facta est, *a pluribus.* Censet paulus sufficere pro poenitentia exteriori excommunicationem factam publice illius incestuosi iuxta mādaturum ipsius in priore epistola. Fuit enim nō solum publica eiectio, sed etiam traditio Satanæ. *Ita ut e contrario magis donetis & consolemini.* Non solum sufficere ad punitionem, sed etiā exigi tum condanationem longioris poenæ luendæ secundum rigorem iustitiæ tum consolationem eiusdem poenitentis, censet Paulus. Et rationem subiungit tam quod sufficiat quā quod condonent & consolentur poenitentem. Ne forte. pro, ne quo modo, *abundantiori tristitia absorbeatur qui eius modi est.* Moderatam oportere esse poenitentis tristitiam manifestat, ne nimia tristitia quodammodum absorbeat poenitentem: hoc est ne nimia tristitia omnem suum effectum in poenitente pariat. Inter effectus siquidem tristitiæ est desperatio, est pusillanimitas, immo deiectio animi ab omni bono. *Propter quod obsecro uos ut confirmetis in illum charitatem.* Non est sermo de charitate seu dilectione quam habet ille poenitens: sed de dilectione Corinthiorum erga illum. vnde quod interpret antiquus dixit vt confirmetis, moderni interpretantur resumite, vel validā efficit. Non mandat sed obsecrat paulus: vt efficacius moueat Corinthios ad efficiendum dilectionem suam erga poenitentem illum validam, vt valeat, sit ad consolandum illum.
- ¶ Ideo, pro, adhuc enim & scripsi vobis, ut cognoscam experimentum uestrum.* Hoc est periculum vestri faciam, vt experimentum vestrum cognoscam. An in omnibus obedientes sitis. hoc est quemadmodū fuistis obedientes excommunicando illū, ita modo sitis obedientes condonādo & cōsolādo eundem. Cui autem aliquid donastis. pro, condonatis. & ego. Explicat paulus quod non sic mandat Corinthiis

Corinthiis hoc efficere vt velit seipsum eximere, sed qđ cōcurrit cum eis. ita qđ cui corinthii
 cōdonant, & ipse cōdonat. Nam *ergo quod. pro, cui, donauit. pro, cōdonauit. siquid cōdonauit propter nos*
in persona christi. Rationem cōcursus sui cum corinthiis reddit, ex eo qđ ipse in persona christi
 cōdonauit poenam seu culpam eidem & cuicunque alteri (si quando acciderit me cōdonasse)
 propter vos, vestri gratia, ac consolationem vestri. Ac si apertius dixisset, nō incipio modo con
 currere ad cōsolationem vestri: nam & in similibus cōdonationibus quas in psona christi ex
 ercui, vos habui ante oculos, propter vos illa faciendo. *Vt non circūueniamur. pro, occupemur,*
a Satana. Ratio cōdonationis tam illorum q̄ ipsius redditur ex alio capite, scilicet ex parte Sa
 tanæ. Prius enim reddiderat rationem ex parte nimie tristitiæ, quæ suapte natura malū pa
 rit: modo vero ex parte Satanæ rationem reddit, ne nos christiani occupemur a Satana: hoc
 est ab aduersario iniuste possideamur, vexabatur siquidē tūc excommunicatus ille a Satana.
 cauet paulus ne vexatio transeat in occupationem, transeat in possessionem occupantis: qđ
 fuisset si poenitens ille inductus fuisset in desperationem. *Non enim ignoramus cogitationes eius.* ma
 chinantes semper ad occupandum homines, omnibus quibus potest viis.

Vum uenisse in Troadem. Declarauit hactenus deum totius consolationis in periculis
 Asiae, in dilatione regressus sui, in condonatione poenitentis incestuosi: psequitur mo
 do declarando eundem deum totius consolationis in successu itineris. Et quantū con
 iicio, hæc omnia in asia gesta & quæ modo subiungit, euenerunt medio tempore iter prio
 rem epistolam & hanc illo, scilicet tempore quo venturus erat iuxta promissionem ad co
 rinthios. ¶ Descripturus autem consolationem premitit moestitiam. Propter euangelium christi,
 propagandum. Et ostium mihi apertum esset in domino. hoc est aditus pateret prædicationi meæ ad
 corda hominum. *Non habui requiem spiritui meo.* Ex parte mea, intentio erat propagandi euange
 lium: ex parte auditorum, dispositi erant ad audiendum: non tamen quieuit spiritus meus.
 Moestitia interna spiritualis significatur ex impedimento occurrente subiuncto. *Eo quod nō in*
ueniunt Titum fratrem meum. Fateor me non penetrare quid impedimenti attulerit absentia Titi
 intentæ & paratæ prædicationi. Video enim qđ impedimentum præstitit tantum inquieras
 spiritū pauli, sed quare, nō inuenio. *Sed ualefaciens eis pfectus sum in Macedonia.* Impeditus troade, ad
 prædicandum alibi progressus est: ne tempus absque euangelio pertransiret. ¶ Deo autem gratias
 pro, gratia, hoc est gratiarum adio sit. *Qui semper triumphat nos in Christo.* hoc est qui semper exer
 cet per nos triumphum suum in christo. Non dicit qui semper vincit sed (quod plus est) qui
 semper triumphat, parta victoria: pro quanto per ipsos apostolos triumphat in cordibus ho
 minū, debellatis dæmoniis. Descripta enim moestitia ex impedimento apud Troadem, cōso
 lationem habitā in macedonia describit ex triūpho dei in cordibus Macedonum per aposto
 lorū ministerium. *Et odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.* Alterum describit beneficium
 diuinum collatū veris ministris euangelii. Nō solū per nos triūphat de dæmonibus, vtendo
 nobis velut ad pugna cōtra mūdū ad illius subiectionē: sed etiā p nos manifestat nō solū noti
 tiā suā sed etiā odorē notitiæ suæ. inter bonos & malos euangelii prædicatores hoc interrest,
 quod mali notitiam tantum dei tradūt: boni aut manifestāt etiā notitiæ diuinæ odorē, hoc est
 suauitatem, appetibilitatem, delectabilitatem. Suauitas enim diuinæ notitiæ cōsistit in operibus cō
 formibus notitiæ, & ad hoc est appetibilis, & in hoc est delectabilis: illi qui dicunt nō faciūt,
 manifestant tātū doct rinē fidei, qui autē & dicūt & faciunt, manifestant in seipsis odorē sua
 uissimum notitiæ quam habent de deo. Vnde ad hoc explicandum subdit. *Quia christi bonus*
odor. pro, bona fragrantia, sumus deo. Ratio quare per nos manifestat de⁹ odorem notitiæ suæ
 ubiq; redditur ex hoc qđ sumus in veritate operum & meritorum deo in intima penetranti
 bona fragrantia christi ad differentiam malorum ministrorū, qui sunt malā fragrantia chri
 sti. nā p eos christus male olet. vt pote psonā christi cū malis operibus gerentes, & quātū in ip
 sis est, christū ipsi similem (dicentē & non facientem) agentes. *in iis q̄ salui sunt, & in iis qui pereunt.*
 Non variatur christi fragrantia in nobis coram deo ex diuersitate auditorum (quorum ali
 qui sunt electi, aliqui reprobi) sed in vtrisque sumus deo bona christi fragrantia, quoniam in
 vtrisque recte exercemus ministerium a christo nobis delegatum. *Aliis quidem odor mortis in mor*
tem, aliis autem odor uitæ in uitam. Quāuis relati ad deum, ex parte nostra semper inueniamur bene
 uolentes, ex parte tamen auditorum, ex diuersa dispositione auditorum cōtrarii sentiuntur ef
 fectus. nā christi in nobis beneuolentia ab iis qui pereunt, sentitur odor mortis, hoc est morti
 fera in mortem, hoc est ad æternam eorum mortem Audientes siquidē apostolos, sermone &
 factis predicantes christi crucem paupertatem &c. sentiunt hæc vt mortifera mundo, vt pote

F tollentia quę sunt commodi, quę sunt delectationis, quę sunt vitę humanę. Ab electis vero q̄ salui sunt, sentitur odor vitę spiritualis, odor vitę animę, in vitam æternam animę, & tandem corporis.

T ad hęc quis tam idoneus. Superfluit tam. Hinc deberet initium sumere caput tertium hu-

E ius epistolę: eo quod hic incipit, nouam tractare materiam. Post tractatam enim illā particulā & deus totius cōsolationis, tractat illā & pater domini nostri Iesu Christi. Tractat aut̄ hęc, explicādo ex natura noui testamēti, excellētiā ministrorū eius respectu veteris testamēti & ministrorū eius. Quod totum cōstat esse ex hoc q̄ deus est pater domini nostri Iesu Christi authoris noui testamēti & ministrorū eius. Patris siquidē officiū tam ingēs in filio suo Iesu Christo domino nostro in hoc demonstratur, quod negatum est moysi & reliquis priscis patribus. Dixerat itaque paulus se sibi quę similes ministros euāgelii esse p̄ quos deus nulli succūbit, sed vbique nō solū vincit sed triūphat: dixerat eosdē esse per quos deus odorē suę

G notitię manifestat, quia christi sunt beneolentia apud deū & inter bonos & inter malos. Vbi hęc tam eximia dona affirmavit in se & sibi similibus, percussurus ēmulos abutētes tāto ministerio subiunxit. & ad hęc, officia triumphi & beneolentię, qui idoneus, subaudi aliorum? Quasi dicat. nullus aliorum non similitum nobis, est idoneus. ¶ Et vt clarius intelligatur q̄ de aliis sibi dissimilibus loquitur subiungit. *Non enim sumus sicut plurimi adulterantes.* pro, multi cauponantes. *verbum dei.* Ecce quare dixi de aliis & quis idoneus, quia nos veri ministri non sum? similes multis cauponantibus (hoc est ad quęstum abutentibus) verbum dei. Cōtra prędicatores euāgelium vertētes in quęstū, manifeste loquitur lōge ā mercenariis locās vero christi prędicatores. *Sed.* Deficit, tanquam, *ex sinceritate.* Quatuor conditiones proprias veteris christi prędicatoribus describit in seipsis. Prima est tanquam ex sinceritate: excludendo omnem admixtionem cuiuscunque impurę intentionis: puta lucri, commodi, glorię & reliquorum eiusmodi. *Sicut.* Deficit sed. Legendum est. *Sed* tanquam ex deo, apponendo legationem diuinam non solum ad excludendum quantumcunque humanam intentionē, sed ad apponendum intentionem exequendi officium prędicandi non vt proprium, sed vt delegatum ā deo. Et hęc est secunda prędicatorum condicio. ¶ *Coram deo.* Ecce tertia: hoc est habendo semper pre oculis pręsentia dei. Non sufficit nobis, synceros ac legatos dei exhibere nos corā hominibus (qui non intuentur intima cordis) sed exhibemus nos tales coram deo ipso, teste ac iudice. *In christo loquimur.* Ecce quarta. non prędicamus vana aut curiosa, sed in Christo: hoc est habendo Christum pro materia ratione ac fine sermonis loquimur.

CAPVT

III.

Incipimus iterum nos metipsos commendare. interrogatiue legendum est. & est confutatio ēmulorum imponentium Paulo seipsum laudauerat in priore epistola. Aduersus hanc siquidem oblocutionem oportuit paulum in surgere in principio huius tractatus de excellentia verorum ministrorum euāgelii (quales erant ipse & ei similes) ne maioris oblocutionis ansam acciperent. dicit incipimus iterum, propter priorem epistolam, nosmetipsos cōmendare? quasi dicat absit, quum nec semel hoc fecerimus: nā nec olī nec modo dicimus quę de nobis dicimus vt cōmendemus nosmetipsos, sed ad cōmendādū veros dei legatos, ad cōmendādū veros euāgelii ministros, ad differētiām tam falsorum q̄ mereenariorū. *Nunquid egemus sicut quidam commendatitiis epistolis ad nos, aut ex vobis.* Deest. cōmendatitiis. Arte vtitur paulus ad introducēdū tractatū de natura noui testamēti: dū facit tria simul. & manifestat q̄ nō eget cōmēdatione apud corīthios: vt hic credatur q̄ nō animo laudādi se scribit. Et percutit ēmulos cōmēdatitiis epistolis vtentes, & ianuam sibi aperit ad tractandum de natura noui testamēti: quoniam hinc ex epistolis cōmendatitiis materialibus via recto tramite patet ad epistolas cōmēdatitiis spirituales scriptas in cordibus, q̄ sunt noui natura testamēti. *Epistola nostra* hoc est nostri cōmēdatia. *nos estis.* qualiter corīthii officiū epistolę ad cōmēdationē pauli exerceat, iseri? subiunget. significāter aut̄ dicit estis: ad significādū q̄ nō eloquii p̄conio sed rerū existētia corinthii epistola cōmēdatitia pauli sunt. *scripta.* p̄, inscripta, in cordibus nostris. hoc est nō gestata manu aut sinu, sed in cordibus nostris intus recondita: hoc est tam chara nobis q̄ illud quod est impressum in cordibus nostris. vt intelligant corinthii q̄ magnipendat paulus huiusmodi epistolam. *Quę scitur.* pro, intelligitur, & ab omnibus hominibus. Mirabilibus ac largissima qualitas huius epistolę commendatitię pauli. valde enim pręstat ceteris, quia nulla epistola scripta (siue Hebraice siue Gręce siue latine) intelligitur & legitur ab omnibus,

omnibus, sed tantum à cognoscentibus illos characteres illudque idioma: hæc autem & legi-
 tur & intelligitur ab omnibus hominibus. *Manifestati.* pro, dum manifestamini, quoniam. p.
 quod, *epistola estis christi.* Ecce modus quo epistola hæc commendatitia pauli potest legi & intel-
 ligi ab omnibus hominibus. ipsa manifestatio quod corinthii sunt epistola christi, est exhi-
 bere omnibus hominibus legendam & intelligendam cōmendationem pauli: quæadmodum
 manifestatio miri operis arte facti inscripto artificis nomine, est exhibere omnibus legendā
 & intelligendam commendationem artificis. ¶ Dixerat itaque corinthios epistolam esse cō-
 mendatitiam sui (pauli scilicet & sociorum) sed non explicauerat conditiones huius epistolæ:
 & propterea describendo conditiones epistolæ incipit ab authore, & dicit christi. Et est sensus
 quod vos estis epistola: tum dictata à christo, tum scripta à christo, tum titulata à christo, tum si-
 gnificans christum. Quod enim intus habemus spiritualis fidei, spei, ac charitatis, christus in
 nobis & dictat & scribit, non alieno sed proprio nomine, & ipse christus est qui creditur, qui
 speratur, qui amatur à nobis. Merito ergo corinthii appellantur epistola pauli cōmendatitia;
 sed christi authoris & materiæ. *Ministrata.* pro, subministrata, a nobis. Estis quidem Christi epi-
 stola, sed nō immediate à Christo, sed nostro ministerio immo sub ministerio: ad differentiā
 ministrorū Christi ex parte superiore. Ex qua parte angeli ministrant Christo ad scribēdas
 huiusmodi epistolas. Apostoli enī & reliqui veri ministri euangelii ministrant Christo ad hu-
 iusmodi epistolas ex parte inferiore: dū ex parte sensuū, media sensibile prædicatione, mediis
 sensibilibus exemplis priorū operum mediū sacramentis sensibilibus ministrant. *Scripta.*
 pro, inscripta. A quo fuerit inscripta, textus non clare monstrat. nec desunt iungentes pronom-
 en à nobis cum verbo inscripta: legendo à nobis inscripta. Sed punctū faciat quisque ut pla-
 cet, veritas est quod impressio siue intima inscriptio est opera & christi & subministrantium
 prædicatorum. Duo enim inueniuntur in illa. Primum est quod credenda speranda atq; di-
 ligenda proponuntur mentibus auditorū, distincte declarantur, p̄bantur & c. & quo ad hoc
 interna scriptio fit à subministrantibus. Alterum est quod auditores assensum, sp̄e, dilectio-
 nemq; adhibeant propositis, & quo ad hoc christus est q̄ intus scribit: nō excluso tamē mini-
 sterio angelico, de quo quia non fit in textu mentio pertransimus. *Non atramento.* Omne gen⁹
 cuiuscunq; liquoris quo scribi pingue potest excluditur, excluso nigro cuius est præcipuus in
 scribendo vsus. Sed spiritu de uiui. loco atramenti spiritus est dei, non opinati sed viuentis,
 Et Christ⁹ operādo in animo hominis assensum, sp̄em, atque dilectionem vtitur spirituali ef-
 ficatia spiritus sancti: & subministrantes prædicatores manifestationē ac suasionem singulo-
 rum quæ credenda speranda ac diligenda sunt. non solū à spiritu sancto ad hoc mouetur, sed
 spiritu sancto in intimis auditorum operāti materiā sub ministrant: ac per hoc & ipsi sub
 ministerialiter imprimunt in animos hominum non per atramentum sed per spiritum dei vi-
 uentis. *Non in tabulis lapideis.* Directe hoc dicit ad differentiam legis veteris: quæ fuit scripta in ta-
 bulis lapideis, afferente moyse tabulas lapideas scriptas digito dei. Describit enim Paulus in
 Corinthiis differentem naturam noui testamenti à natura veteris testamenti penes multas:
 & specialiter penes hoc quod illud est. scriptum in tabulis lapideis, hoc in animis hominum
 Vnde ē regione apponitur. *Sed in tabulis cordis carnis.* Iuxta Ezechielis prophetiam Paulus loqui-
 tur. scriptum siquidem est Ezech. xxxvi. auferam cor lapideum de carne vestra & dabo vobis
 cor. carneum Propter hoc enim non dixit in talibus cordis sed apposuit carnis: ut molles, ut
 facile receptiuas impressionum tabula s cordis describat in electis dei. In quorum cordibus spi-
 ritus sanctus imprimit quæ CHRISTI Sunt. Collige prudens lector has conditiones & p-
 cipe naturam noui testamenti consistere iniis quæ imprimuntur in animis hominum a Chri-
 sto per spiritum sanctum. quod in nobis fit subministrantibus euangelicis viris i credenda, spe-
 randa, diligēda operenda cauenda. Quod dico propter illos qui immediate a CHRISTO
 omnia habent: ut Apostoli & similes.

Idutiam autem talem Proposita natura noui testamenti, intendit singulas particulas de-
 clarare. sed optima arte declarat illas ut sunt in esse perfecto, ut sunt in viris pfectis;
 quales sunt ministri euāgelici: quoniā hinc cognoscuntur etiā ut sunt in p̄ficiētibz &
 incipientibus, quales erant Corinthii. Ita q̄ simul manifestat noui testamēti naturā & mini-
 stros eius: & hoc secūdm ex primo. Inchoat autē ab illa particula sub ministrata à nobis, ex-
 cludendo præsumptionem. Valde enim præsumptuosum apparet prima fronte, q̄ homo cōfi-
 dat se delegatum ad imprimendum in cordibus hominum subministrando spiritui sancto.
 Et propterea dicit. fidutiā talē, subministrando inscribendi spiritu dei viui in cordibus aliorū.

- F** hęc enim est maximi operis fiducia. *Habemur nos ministri euangelici. Per christum. merito & dono christi hominis. Ad deum. qui operatur omnia in omnibus.* ¶ *Non quod sufficientes simus cogitare. non solum facere aut dicere deliberare. Aliquid. quodcunque sit illud spectans ad nostrum ministerium. & non solum tam arduum opus. A nobis. ministris euangelicis. Quasi ex nobis. tanquam ex propria officina. tanquam ex propriis viribus. Sed sufficientia nostra. ad cogitandum. volendum. operandum. prædicandum. & vniuersaliter ad omnia cõcernentia euangelicũ ministerium. Ex deo est.* E regione à nobis tanquam ex nobis. locat ex deo: ad significandum q̃ se ipsos secundum naturales vires ingenii. doctrinę. morum &c. hinc. gratuita vero dei dona inde locat. Et se ipsos non negat posse cogitare. sed negat sufficientiam ad cogitandum. Possumus enim insufficenter & cogitare & operari aliquid ad ministerium euangelicum spectans: vt. experientia testatur in malis ministris. ¶ *Qui & idoneos nos fecit ministros noui testamenti. non litera. pro. litera. sed spiritu. pro. spiritus.* Exclusa præsumptione declarat q̃ de facto deus effecit ipsos idoneos ad manifestandum spiritum. vt merito dixerit superius. subministrata à nobis. inscripta spiritu dei viuientis. Vide prudentiam pauli simul explicat se esse effectos idoneos ministros noui testamenti. & ipsum nouum testamentum esse nõ litera sed spiritum: vt simul intelligamus q̃ sunt effecti idonei ad ministrandum spiritum. & quod nouũ testamētũ est spiritus in carneis tabulis cordis impressus. de quo superius sub epistolę specie meminit. Er est appositiva constructio dicendo noui testamenti non litera sed spiritus: hoc est q̃ non est litera sed spiritus. Et vere in hoc differt nouum à veteri testamento: q̃ vetus est litera cõstans ex præceptis legis. nouum aut̃ est spiritus fidei spei ac charitatis. Et propterea in theologia speculatiua dicitur q̃ omnes sancti ab initio mudi quatenus habuerunt gratiam fidei spei ac charitatis. spectarunt ad nouum testamentum. propterea dicitur q̃ nouum testamentum adiuuat hominem intus. vetus vero non. propterea dicitur q̃ euangelica scripta & apostolica (q̃ vulgo appellantur nouum testamentum) non sunt ipsum nouum testamētũ. sed doctrina noui testamenti: docent enim credenda. speranda. diligenda. scripta vero moyli sunt ipsum vetus testamētũ: adiunctis pphetis. *Litera enim occidit.* Differentiam inter vetus & nouũ testamētũ penes effectus cõtrarios describit. Occidit aut̃ tum augēdo cõcupiscentiã: q̃a n̄timur in vetitũ. Tum addēdo p̄uaricationē: quia furtum cõmittens contra legē scriptã. duplicē incurrit p̄uaricationem: & legis nature. & legis scripturę. ¶ *Spiritus autem viuificat.* tum ferendo secum vitam gratiæ. tum adiuuando infirmitatem nostram & domando concupiscentiam. tum operando meritorie ad vitã eternã. *Quod ministratio mortis literis deformata in lapidibus.* Declarata substantia noui testamenti intendit ex excellētia noui testamenti relati ad vetus. gloriam ac qualitatem ministrorũ noui testamēti describere. Et propterea affert initiũ veteris testamēti: q̃ do scilicet Moyses vt minister dei intulit illud populo. A re gesta argumētatur scripta exo. 34 narratur siq̃ dē ibiq̃. Moyses secundo deferens tabulas lapideas quibus inscripta erant p̄cepta decalogi. descēdit à diuino colloquio ad populũ habens faciē radiantē claritate tãta vt nõ possent filii israel figere oculos in faciē moyli. & propterea moyses alloquendo populũ velabat faciem suam: quum ibat autem ad loquendum cum deo tollebat velamen de facie sua. Quia inquam ista fuit ministratio veteris testamenti. ideo ex ista argumentatur paulus excellentiã administrationis noui testamenti. conferendo conditiones conditionibus. Et quoniã iã dixerat tres differentias inter nouũ & vetus testamētũ (primã in substantia. q̃ nouũ spiritus. vetus litera. secundã in subiecto: quia nouũ in carneis tabulis cordis. vetus in tabulis lapideis. terciã in actione: q̃ nouũ viuificat. vetus occidit) ideo his tribus simul collectis. dicit q̃ si ministratio mortis. vetus testamētũ appellat mortē. iuxta id quod dixerat occidit. Et subiungēdo literis. substantiã significat eiusdē & addendo deformata in lapidibus. subiectũ demõstrat. Ministrationem autem appellat ipsam exhibitionē. quia Moyses exhibuit populo vetus testamētũ in tabulis lapideis. *Fuit in gloria. corporali resplendente in faciē moyli. ita ut non possent intendere filii israel in faciē Moyli.* Excellentia glorię describitur vsque adeo resplendentis. vt non possent corporeis oculis intentam aciem videndi figere filii israel in faciē Moyli. *Propter gloriam. vultus eius.* propter excellentiam splendoris vultus eius. *Que euacuatur.* Hoc addit paulus. ad reddendum argumentum à minori ad maius. Et nouã per hoc explicat conditionem veteris testamenti. qđ. scilicet aboletur. qđ quãdoq; finem esset habiturũ. gloria siquidem illa apparens in faciē moyli. gloria transitoria erat. & propterea dicitur que euacuat̃ seu aboletur. ¶ *Quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria?* ¶ Attende prudens lector quod in antecedēte huius cõditionalis quinque paulus collegit spectãtia ad ministrationem

strationem veteris testamenti: videlicet literam, mortē, gloriam, excellentiam gloriæ, & euacuationē. Quorum quinq; gloriam semper repetit, arguendo semper ex gloria ministratiōis veteris testamenti maiorem gloriā ministratiōis noui, sigillatim autē reliqua quatuor exequitur: inchoando à litera. Cōtra literam enim primum argumentatur, quemodo nō magis ministratio spiritus erit in gloria? itaq; vis argumentationis huius consistit in collatione spūs ad literam. Et est argumētum à minori: q; si ministratio literę fuit gloriosa, multo magis ministratio spiritus erit gloriosa. *Nam si ministratio damnationis in gloria est.* Interpres adiunxit duas dictiones: in & est. Legendum est. *Gloria.* Ordinate procedit Paulus. primo enim contulit spiritum literę: vtpote substantiam noui, substantiæ veteris testamenti. modo consequenter confert effectum effectui. Et quod superius appellauit mortis, modo appellat damnationis eadē ratione. Ex illa enim particula arguit q; si ministratio damnationis (hoc est litera dānationē inferentis, augendo concupiscentiam & addendo prædicationē) gloria, hoc est gloriosa fuit. *Multo magis abundat ministerium.* pro, ministratio, *iustitię in gloria.* Loco eius quod superius dixerat viuificat, modo dicit iustitiā. Ita q; ē regione occisionis, mortis & damnationis locat iustitiā, vt intelligamus vitam iustitię esse illam de qua dixit spiritus viuificat, esse illam quæ opponitur occisioni damnationi & morti quam infert litera. & percipiamus nouum testamentum esse spiritum viuificantem vita iustitię, de qua scriptum est, iustus ex fide viuet. Et vtitur argumento simili præcedenti, conferendo ministerium mortis seu damnationis, cum ministerio iustitię vitalis. *Nam nec glorificatum est quod.* pro, glorificatum est, *in hac parte, propter excellentem gloriam.* Augēt argumētationē maioris glorię in ministratiōe noui q̄ veteris ex illa particula, ita vt nō possent filii israel intendere ī faciem Moyfi, monstrat enim excellentiam gloriæ in facie Moyfi p̄stitisse impedimentum gloriæ. Et vere sic fuit, quoniam excellentia splēdoris impediēbat gloriam ab ipsius gloriæ intuitu. quod est minuere glorificationem. Excellens enim sensibile ex sua excellentia minuit sensationem sui, quod est minuere seipsum in esse sensibili. Et similiter excellens gloria Moyfi in hac (id est in facie) ex sua excellentia minuit gloriam quia minuit illius sensationem. Reddere enim gloriam inuisibilem seu minus visibilem, est tollere seu minuere illam. Est itaq; sensus literæ. q; id quod glorificatum est in hac parte, hoc est in facie Moyfi, non est glorificatum simpliciter & absolute: quia impeditum est ab intuitu propter excellentem gloriam, hoc est propter excellentiam gloriæ nimio splendore opprimētis visum. Et intendit per hanc conditionem quæ fuit in gloria faciei Moyfi, non solum mōstrare q; vnde fuit maior gloria inde reddita est minor, sed inchoare differētiā inter ipsam & gloriam ministerii noui testamēti, penes hoc q; excellēs gloria Moyfi impedit seipsā ab intuitu, excellens autē gloria ministri noui testamenti nullum præstat impedimētū percipiōi sui, vtpote spūalis & spiritu conspicienda. *Si enim q; euacuatur per gloriam.* pro, in gloria, *est.* Argumentatur demum ex vltima particula, q; euacuatur. Et simili p̄cedentibus vtitur argumento, si testamentum q; aboletur, q; finitur quandoq; est in gloria. *¶ Multo magis q; manet, in gloria est.* Differentia hæc iter vetus & nouū testamētū penes tolli & manere, intelligitur scđm proprias hæreditates singulorum. vetus siquidem testamentum dispositio est hæreditatis terrenæ, vtpote terræ promissionis cum abundantia bonorum temporalium, vt clare patet in fine Deuter. Et propterea de illo dicitur q; euacuatur seu aboletur. Temporalia enim trāseunt. & ad literam in aduentu Messię sublata sunt iudæis. Nouum vero testamentum dispositio est hæreditatis cælestis, q; æterna est. Et propterea dicitur q; manet, vtpote manens in æterna foelicitate sibi propria.

Abentes igitur talē spem. Haftenus Paulus proponentis officio trifariam vsus est. Primo sub specie epistolæ, deinde sub specie noui testamenti non literæ sed spiritus, & demū sub differētib; cōditionib; ab illis q; fuerunt in ministratiōe veteris testamenti ministrante illud Moyse. Ab hinc autē vsq; ad textum capitulum tractat singula, inchoans à gloria. inchoando à differentia inter ministros veteris & noui testamenti, penes hoc q; ministri veteris velant gloriā: ministrivero noui, absq; velo gloriam domini exhibent populo. Incipit autē ab habita spe non solum ad significandum rōnem libertatis noui testamenti, esse spem æternæ glorię q; est propria nouo testamento. sed vt incipiat ab ipsa substantia noui testamēti habita ī ipsis ministris. Iam enim dixerat nouū testamētum esse spiritū. & propterea ab ipso spū spei habito incipit. Vnde & inferius eodem tenore prosequetur de spiritu fidei. multa enī arte tractat Paulus singula proposita. illam nāque particulā qua dictum est nouum testamētū

F esse spiritum, tractat pluries repetendo habitum spiritum spei, spiritum fidei, spiritum fiducia, spiritum charitatis: quis non semper utatur vocabulo spiritus. unde hic dicendo habentes igitur tale spem, perinde ac si dixisset habentes igitur spiritum spei talis, scilicet manentis in æternum gloriæ, cuius immediate ante meminerat. *Multa fiducia*, pro, libertate, utimur. De qua autem libertate loquatur, ipsemet explicat subiungendo. *Et non sicut Moyses ponebat uelamen super faciem suam*. Suspende intellectum usque ad illam particulam, nos vero omnes: quoniam Paulus suspendit explanationem libertatis huius illuc usque. *Ut non intenderent filii israel in faciem. p. finem. eius quod euacuatur*. Attende diligenter quod Paulus res gestas corporaliter in Moyse trahit ad sensum spiritalem. Ita quod ex corporaliter gestis tunc in Moyse, intendit declarare spirituales statum iudeorum. Et interpretatur appositionem velaminis quam secundum rem gestam exercebat Moyses ad hoc ut excellens claritas non offendere oculos filiorum israel significare obsecrationem filiorum israel ad hoc ut non intuerentur finem veteris testamenti: hoc est ut non intendant in christum qui est finis veteris testamenti quod aboletur. Est itaque sensus literæ quod nos ministri noui testamenti utimur multa libertate, & nos sumus sicut Moyses ponendo velamen super faciem suam. hoc factum est corporaliter: sed quod sequitur, sensus est spiritualis, scilicet ut non intenderent filii in finem: hoc est Christum, qui est finis eius quod euacuatur: hoc est veteris testamenti, de quo superius dixerat quod euacuatur. *Sed obtusi*, pro, obsecrati sunt sensus eorum. Explicat Paulus spirituales statum iudeorum quem describere inceperat dicendo ut non intenderent &c. declarando hoc non intendere esse obsecrationem internorum sensuum filiorum israel. Similem huic sententiam habes in Esaia: habes & in euangelio Ioannis.

¶ Usque in hodiernum enim diem. id ipsum uelamen in lectione ueteris testamenti manet. Obsecrationem iudeorum amplius explicat ex hoc quod continue perseuerat velamen in iudeis dum legunt vetus testamentum, dum non intelligunt in eo verum Messiam. velamen itaque in facie Moysei positum figuram esse cæcitatæ filiorum israel in lectione veteris testamenti interpretatur Paulus.

¶ Non reuelatum: quoniam in Christo euacuatur. in facie Moysei velamen erat non semper sed quandoque detegebatur facies eius. Et propterea adiungit Paulus non reuelatum, non detectum: ut velamen ipsum non ablatum declarat perseuerare. Et rationem adiungit, quoniam in christo, subaudi tantum, tollitur velamen. isti autem adhuc non habent lumen christi. Unde & declarando perseuerantiam non reuelati velaminis subiungit. *Sed usque in hodiernum diem quum legitur Moyses. tanquam alloquens filios israel. Velamen positum est super cor eorum*. Velamen corporeum in facie Moysei perseuerat in figurato spirituali velamine posito super cor filiorum israel: quod est obsecratio eorum, quod est obduratio eorum, subtrahente deo illis gratiam sui luminis ad cognoscendum christum.

¶ Quum autem conuersus fuerit ad deum. pro, conuersi fuerint ad dominum, auferetur uelamen. iuxta historiam Moyses quum loquebatur ad populum, velat⁹ loquebatur: quum vero vertebatur ad alloquendum deum, tollebat velamen & detectus loquebatur. Et propterea Paulus quemadmodum interpretatus est velatum Moysen alloquentem populum figuram esse obsecrati populi, ita modo interpretatur detectum Moysen versum ad deum figuram esse illuminati populi iudeorum. ad hoc enim alludunt hec verba. quum autem conuersi fuerint ad dominum in similitudinem Moysei qui a colloquio populi vertebatur ad alloquendum dominum, tunc auferetur velamen, in similitudinem Moysei qui auferendo velamen conuertebatur ad deum.

¶ Dominus autem spiritus est. Dixerat quum autem conuersi fuerint ad dominum. & propterea ex qualitate domini procedit. Et quum multas habeat dominus condiciones (est enim omnipotens, æternus, sapiens &c.) una tantum utitur dicendo dominus autem spiritus est: quoniam intedit propriam rationem reddere spiritualis status. Quemadmodum enim ex eo quod deus vita est, propria ratione utitur uiuentium, & ex eo quod Deus sapientia est, propria ratio redditur sapientum, & sic de similibus, ita ex eo quod deus spiritus est, propria ratio redditur spiritualium. Tanquam si apertius dixisset. quandiu filii israel erunt tanquam corporaliter intendentes in Moysen corporeum, velamen est super cor eorum: quum autem versi fuerint ad dominum qui spiritus est tanquam spiritualibus sensibus utentes, tolletur velamen. propter quod consequenter subiungit. *Vbi autem spiritus domini, ibi libertas*. Ablationem velaminis probat ex conuersione ad dominum, quia dominus spiritus est. Ex conuersione enim ad spiritum qui dominus est, spiritus domini emanat in conuersos, quo fiunt spirituales: ac per hoc fit in eis libertas à velamine. Aduertibus siquidem loci ubi & ibi, circumloquuntur humanas mentes. Est enim sensus quod in iis animis in quibus est spiritus domini in eis est libertas à velamine obsecrationis & obdurationis. quod in cordibus iudeorum perseuerare descriptum est usquequo conuertantur ad dominum &c.

Nos uero omnes ministri euangelici, ad differentiam tam iudeorum quam conuersi fuerint (in quibus spiritus domini ac libertas erit) quod Moyse qui absque quidem velamine cum domino sed velatus cum populo loquebatur. Reuelata facie gloriam domini speculantes. pro, inspeculantes, in eandem imaginem. Superfluit in. Et est sensus, nos ministri noui testamenti inspeculantes, hoc est instar speculi suspicientes & reddentes, officium speculi exercentes tam suscipiendo quam reddendo. suscipiendo quidem gloriam domini: reddendo uero eandem imaginem, quam scilicet suscepimus. Vico participio (inspeculantes) utrunque officium speculi Paulus significauit: suscipere & reddere. Et duos opposuit accusatiuos. Alterum significans gloriam domini quam suscipitur: alterum significans eandem gloriam ut redditam. & propterea significatur noie imaginis eiusdem. Speculum siquidem corporeum suscipiens crucifixum, reddit eandem imaginem. Et similiter ministri noui testamenti detecta facie suscipientes gloriam domini, ac eandem imaginem (hoc est eiusdem glorie imaginem) reddentes aliis describuntur: ad differentiam Moyse, qui licet reuelata facie gloriam domini susciperet, non tamen eandem reddebat imaginem aliis, sed oportebat velari faciem eius si alios alloqui uoluisset. Quis etiam illa Moyse gloria fuerit corporalis, & non gloria domini qui est spiritus. Ministrorum siquidem noui testamenti gloria est gloria spiritualis, quam est uere gloria domini qui est spiritus. Mysteria siquidem dei manifestata ad dei gloriam, appellantur gloria dei: ut quod deus est pater, filius ac spiritus sanctus: quod deus creauit mundum, quod uerbum caro factum est, quod restaurat omnia in iesu Christo. Clara autem horum notitia infusa a deo, appellatur inspeculatio quo ad susceptionem reuelata facie: & similiter clara eorumdem notitia, quae ab apostolis, aliis, traditur, appellatur inspeculatio quo ad reditionem similiter reuelata facie. Haec uere fuisse in apostolis, doctrina eorum testatur: dum diuina mysteria quae tam occulte tradita erant in ueteri testamento, aperuerunt omnibus. Transformamur a claritate in claritatem. pro, a gloria in gloriam, tanquam a domini spiritu. Declarat per oppositum ad Moysem huiusmodi inspeculationem. Quod ut intelligas, recolle quod paulo superius dixerat de Moyse, nec glorificatum est quod glorificatum est &c. huius oppositum modo describit in ministris noui testamenti. Moyses transformatus a gloria quidem est (nam in formam gloriosam mutatus secundum faciem est) sed non in gloriam: quoniam glorificatum in eo est: non est glorificatum propter excellentiam glorie. Ministri uero euangelii transformantur, non perditione formae naturalis sed superuentione formae gloriosae (hoc est caelestis glorie participatione in intellectu illuminato, in uoluntate accensa, in uiribus animi confirmatis uirtute ex alto) in gloriam exteriorem, manifestando aliis non solum quae nouerunt diuina mysteria, sed etiam interna spei charitatis fortitudinis &c. dona: quae lucebant in factis eorum. Unde ne intelligeres in gloriam mundanam, adiunxit tanquam a domini spiritu. Actorem siquidem transformationis talis (scilicet a gloria interna ad gloriam externam intuentem ab aliis) explicat domini spiritum, usque adeo ut simul explicet domini spiritum esse moderatorem dicendo tanquam. Transformamur inquit a domini spiritu, ut & quantum & quando & qualiter decet domini spiritum transformare, a gloria in gloriam. Et reduxit effectum spiritualis transformationis in domini spiritum tanquam in propriam causam: ut declaramus. Et dixit specialiter hoc contra obloquentes imponendo ei iactantiam: ut perpendant Corinthii quod transformati a spiritu sancto, & faciunt & dicunt Paulus & ei similes quae ad laudem eorum spectare videntur.

CAPVT III.

Deo habentes hanc administrationem, iuxta quod misericordiam consecuti sumus, intendit ex diuersis conditionibus rationem reddere duorum emergentium, quorum alterum consistit in facto eorum: alterum autem in facto incredulorum. Dicendo ideo, transformationem refert antedictam. Et est sensus, quia nos reuelata facie transformamur &c. habentes talem administrationem non ex nobis sed prout diuinam sumus misericordiam consecuti.

Non deficiamus. non segnescimus. non negligimus. Sed abdicamus. pro, abdicauimus, occulta dedecoris. Conformes sunt actiones nostrae interne claritati officii. Quemadmodum enim officium ministrandi noui testamenti gloria plenum est, ita nos in actionibus nostris internis exhibemus absque negligetia, & cum abiectione cuiusque occulti dedecoris: ita quod nihil intimis nostris relinamus quod pudeat manifestum fieri. Non ambulantes in astutia. Ecce unum occultum dedecus, astuta dispositio operum. Neque adulterantes. pro, dolose tradentes, uerbum Dei. Ecce alterum occultum dedecus, interno dolo uti euangelizando. Et astutia quidam in ambulando, ad mores refertur: dolosa autem traditio, ad intentionem perducendi ad malum aliquid mediante praedicatione refertur.

F refertur: puta ad iudaizandum *Sed in manifestatione*. Superfluit in. *Veritatis*. tum doctrinae tum vi-
 ra. Et hoc spectat ad inspeculationem revelata facie. *Commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam*
hominum coram deo. Et hoc ex trasformatione à gloria in gloriam tanq̃ à domini spiritu. Non
 commendamus nosmetipsos iactantia: sed manifestatione veritatis, & vitę & doctrinae & iu-
 stitię, non apud quosdam sed apud omnem conscientiam hominum, non qualemcumq; sed
 coram deo. Apud conscientiam siquidem eorum qui secundum deum res discutunt, commē-
 damus nosmetipsos manifestando veritatem. Et hoc est primum factum cuius rōnem reddit
 ex conformitate ad officium. Alterum vero (quod ex incredulorum facto confurgit) subiungi-
 tur. *Quod si etiam opertum*. pro, velatum, est euangelium nrm, in iis qui pereunt, est opertum. p, velatū. Decla-
 rauerat Paulus differentiam inter nouum & vetus testamentum penes hoc q; vetus erat ve-
 latum, nouum aut̃ est sine velamine. poterat quispiam obicere etiam in nouo testamento ve-
 lamen inueniri obcæcationis multorum, quemadmodum de obcæcatione iudæorum dictū
G est. Et propterea huic obiectioni occurrit, reddendo rōnem talis velaminis inuenti apud quos-
 dam in nouo testamento. Et ex duobus capitibus saluat differentiam antedictam. primum
 quia in veteri testamento velamen erat commune oībus loquente Moyse ad populum: in e-
 uangelio autem velamen non est commune sed proprium illis tantum qui pereunt. Et hinc
 habetur q; velamen non se tenet ex parte euāgelii aut ministrorum eius, quemadmodum in
 veteri testamento. q; est aliud caput se tenens ex parte filiorum perditionis. Et ad hoc signifi-
 candum subiungit. *In quibus deus huius seculi excæcavit mentes infidelium*. Quemadmodum scribit ad
 Philip. de quibusdam, quorum deus venter est, ita corinthiis scribit deum huius sæculi dile-
 ctum quemq; finem ab hoībus affectis his transitoriis: siue ille finis sit delectatio carnis, siue
 gloria, siue quodcumq; aliud transitorium. oēs enim hmōi fines conueniunt sub rōne vnius
H finis qui est bonum proprium transitorium. & talis finis deus huius seculi appellatur, sicut
 venter appellatur deus deditorum gulę. Et talis finis excæcat proculdubio mētes infidelium.
 affectatum enim quodcumq; transitorium bonum priuat mentes hoīm lumine ad vidēdum
 claritatem spiritualium bonorum q̃ per ministros euangelii prædicantur. *Vt non fulgeat*. p, in-
 fulgeat. Deficit. *ipsis, illuminatio euangelii glorię christi q̃ est imago Dei*. hoc est vt sint indispositi ad su-
 scipiendum fulgorem Euangelii, non cuiuscumq; rei sed glorię christi. Christi enim gloria
 euangelizatur. Non est ergo velamen ex parte euangelii, sed ex parte excæcatorum indispo-
 sitorum ad suscipiendum apertum fulgorē glorię christi euangelizatę. audiunt siquidē illi
 euangelica verba, vidēt corporeis oculis euāgelica facta & miracula: & tamē ex affectu ad trā-
 sitorium aliquod indispositi sunt ad suscipiendum lumen fidei q; vehit secum euangelium,
 gloriosi christi instrumentum. ¶ Apponit autē qui est imago Dei, ad explicandum vtranque
I christi naturam. Christus enim nomē est regię dignitatis scđm humanam naturam cōpe-
 tens: imago aut̃ Dei nomen est filii scđm naturam diuinam. Generatur enim filius ex modo
 productionis sue in similitudinē naturę patris. Et in hoc differt à spiritu sancto: vt theologia
 speculatiua diffuse tradit. Et propterea dicitur imago Dei. Propter distinctionem enim perso-
 nalem inter ipsum & patrem, dicitur imago: quę non potest intelligi nisi relatiue. Propter
 consubstantialitatem autem dicitur dei. continet enim in se perfecte diuinam naturam.

Non enim nosmetipsos prædicamus. Tractat Paulus hic particulam illam, christi. Dixerat enim
N superius, epistola estis christi. Tractat autem christum esse illum qui per ministros noui
 testamenti tum prædicatur tum gestatur secundum vtrūq; christi statum scilicet mor-
 talem & immortalem: vt author noui testamēti intelligatur iesus christus secundum vtrūque
 statū. in primis itaque tractat iesum christū esse illū q; p̃dicatur, excludēdo seipos. Et inducit
K hoc per modum rationis quare dixerit vt non infulgeat gloria christi, continuando textum.
 ¶ *Sed Iesum Christum dñm nrm*. Superfluit nostrum. Significatur iesus Christus dominus vt om-
 nium dominus intelligatur, vtraque natura significatur prædicari. *Nos autem seruos uestros per*.
 pro, propter, *Iesum*. non fratres, non socios, sed seruos vestros non prædicamus: esse propter ie-
 sum. Et vere serui sunt christianorum ministri euangelici sancte exercentes officium suum.
 Et est seruitus magna, bene nota illis qui exercent officium solum propter iesum.

¶ *Quoniam*. Rationem reddit quare prædicamus iesum dominum. *Deus qui dixit*. Primo
 die creationis mundi. *De tenebris*. Quę erant super faciem abyssi. *Lumen splendescere*. fiat lux &
 facta est lux. Ordinem naturę significat per præpositionem de, dicendo de tenebris. Prius
 enim natura diaphanum est tenebrosum q̃ illuminetur: quoniam secundum se caret lumine.
 Quare

Quare non splenduit lumen de tenebris tanq̃ de materia, sed tanq̃ de termino à quo, priore
 sed in naturæ ordinē. Ipse. non alius deus. *Illuxit in cordibus nr̃is.* deus qui fuit author lucis corpo- **A**
 ralis in mundo subiecto tenebris, ipsemet spiritualē lucē adidit in cordibus nostris, prius te-
 nebris ignorantiae & peccatorum subiectis. *Ad illuminationem.* Non solum nobis illuxit, sed etiā
 ad aliorum illuminationē. Tanta enim spirituali luce corda nostra perfudit vt spiritualiter il-
 luminem⁹ alios, quēadmodū lucē corporalē de tenebris primo fecit ad illuminationē aliorū.
 illuminant autē alios dupliciter, tum ex parte obiecti, docendo clare myſteria diuina. Tum
 ex parte subiecti, subministrando dispositionē affectus, qua discipuli disponuntur ad hoc vt
 lumen fidei à Christo suscipiant. *Scientie claritatis.* pro, cognitionis gloriæ, *dei in facie.* p, persona
 Christi iesu. Ecce ad qd illuxit in cordibus nostris, ecce ad quid illuminandum per nos in cordi-
 bus aliorum, scilicet, ad cognoscendum gloriam dei in persona iesu Christi. Gloria in perso-
 na iesu Christi, deitas est in persona iesu Christi, ad cognitionē siquidē deitatis in persona **B**
 iesu Christi lux diuina in cordibus nostris efficitur illuminatio aliorum per ministros euan-
 gelii tendit. hac enim cognita, reliqua clare patent. Et hinc clare patet ratio quare prædica-
 mus iesum Christum dominum. *Habemus autem thesaurum iesum in uasis fictilibus,* seu. Testaceis. de-
 clarauit iesum Christum prædicari per ministros noui testamenti: declarat, consequēter mo-
 do iesum christum gestari per eosdē. p̃dicatio siquidē spectat ad verba: gestatio autē ad facta.
 Declarat enim quod non solum p̃dicamus verbo, sed gestamus factis iesum Christum: factis
 autē manifestis in corporibus nostris fragilibus. Et hoc ad significandum vtitur similitudine
 p̃ciosi thesauri reconditi in vasis testaceis: quæ & vilia & fragilia sunt. Thesaurum itaq; ap-
 pellat spiritualem lucē cordium priorum, illuminatiuam aliorum: vasa vero testacea p̃- **C**
 pria corpora, tot miseriis subiecta vt merito & vilia & fragilia dicantur. Et in persona mini-
 strorum noui testamenti sibi similiū Paulus loquitur: declaraturus hinc q̃ gestant christū,
 vt *sublimitas sit uirtutis dei.* Transpositio varians sensum interuenit. Legendum est. Vt excellentia
 potentiæ sit dei, & non ex nobis. Ratio redditur quare tam p̃ciosus thesaurus habetur in vasis fra-
 gilibus: vt scilicet excellentia potentiæ seruantis thesaurum inter tot occurrentia aduersa, sit
 dei & non ex nobis. Si vasa essent impassibilia, potentia seruatiua esset ex vasis. sed eo ipso qd
 vasa sunt tam fragilia, non solum potentia sed excellentia potentiæ opus est aliunde ad ser-
 uandum thesaurum. Aliunde autem in proposito est deus. ideo itaque in vasis testaceis thesau-
 rum habemus vt dei sit excellentia potentiæ seruatiue qua opus est ad seruandum. Adiungit
 autem & non ex nobis, & non dicit & non nostra: vt intelligamus nos quidem concurrere ad
 seruandum thesaurum, nostrum quoque opus esse seruationem thesauri, sed non ex nobis ser- **D**
 uari illum, sed ex dei potentiæ excellentia supra fragilitatem nostram, supra omnia aduersan-
 tia. In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur. pro, angustiamur. Declarat per partes quatu-
 or, tum quod est vasorum testaceorum, tum quod est potentiæ dei. Affligi in omnibus, fragi-
 litatis nostræ est: sed nō angustari in animo, diuinæ est potentiæ efficientis in nobis vt quā-
 tumcunque in omnibus affligamur nunq̃ tamē anxii (velut in angusto positi vnde euadere
 non possumus) reddimur. hoc enim primum directe respicit diuinam opem in animo.
Aporiamur. Græcam dictionem interpretes vsurpauit: quum latine potuisset dicere. Egemus. Ec-
 ce q̃ est miseriæ nostræ. Sed non destitumur. Ecce q̃ est diuinæ potētiae nō relinquentis nos in no-
 stra indigentia. q̃ clare spectat ad res exteriores.
 ¶ Persecutionem patimur. Ecce quod est nostrum. Sed non derelinquimur. Ecce q̃ est dei, deferentis i per-
 secutionibus de loco ad locum, sed fouentis continue. *Humiliamur, sed non confundimur.* Nescitur **E**
 quis hanc particulam pauli textui inferuit. nam in paulo, quarto & vltimo loco subiungitur.
Deuicimur. Ecce quod miseriæ nostræ est.
 ¶ Sed non perimus. Ecce q̃ potentiæ dei est, permittētis quidem nos deiici in pericula mortis, sed
 sustinentis ne pereamus. Quod frequentissime impletum legimus in paulo & aliis. Et hoc in-
 tellige vsque ad palmam martyrii exclusiue. non enim intendit Paulus quod nunq̃ corpore
 pereamus in præsentivita: sed quod deiectione in mortis pericula, non perimus corpore citra pal-
 mam. Et tunc etiam non perimus, sed dormimus corpore vsque ad resurrectionem. ¶ Semper
 mortificationem. Deficit. domini, Iesu Christi. Superfluit Christi.
 ¶ In corpore nostro. Superfluit nostro. *Circumferentes.* Ecce quorsum tot talia ac tanta patimur, ad
 hoc vt gestemus non quandoque sed semper non alicubi sed circumcirca, non in animo sed in
 corpore mortificationem qua in hac presenti vita olim mortificatus est multipliciter iesus
 dominus:

F dominus: hoc est quis esset dominus vniuersorum. *Vt & uita Iesus manifestetur in corporibus nris. P.* in corpore nostro. Ecce quorsum excellentia potentiae dei seruat thesaurum inter tot afflictiones fragilitatis nostrae, ad hoc ut uita immortalis ad quam resurrexit iesus (quam habet, qua fruitur & regnat Iesus manifestetur in corpore nostro, tanquam protegens & sustentans illud. afflictiones enim & tormenta euangelizantium, tam potenter non solum tolerata sed superata, testimonia sunt Iesu Christi uiuantis & seruantis & uincētis. propter quod martyria sunt appellata. *Semper enim nos qui uiuimus, in mortem tradimur propter Iesum.* Declarat quid est circumferre mortificationem Iesu in corpore. est enim nos quandiu uiuimus, semper (hoc est tum absque ulla etatis exceptione, tum propter assidua immo continua pericula vitae) in mortē, hoc est in mortis pericula, in mortis amica ac nuncia (nuditate, esurie, tormenta, insidias & c. tradi, non propter crimen sed propter iesum: tradi autem a deo examinante nos uelut aurum, a nobis ipsis in holocaustum diuinum, ab aduersariis persecutoribus nostris christiani. *Vt & uita Iesu. immortalis. Manifestatur in carne nostra mortali.* Declarat quod dixerat in corpore nostro, quod de corpore nostro in statu mortalitatis huius loquitur. *Ergo mors in nobis operatur, uita autem in nobis.* Pronoia nobis & uobis, differentiam inter ministros euangelicos (inter quos erat Paulus) & alios christianos denotat. Et potest intelligi uel ut sonat de uita corporali & morte corporali. Et est sensus. Ex iis quae patimur, infertur quod in nobis mors, hoc est mortalitas exercet quod mortis sunt, ut afflictiones & c. in uobis autem non patimini propter iesum, uita operatur: hoc est uitalis pars exercet quae vitae sunt: ut pote non impedita per afflictiones, inedia, tormenta & c. Vel de uita & morte christi de qua fuerat locutus. & est sensus. ex iis quae patimur, infertur corollarie quod in nobis etiam mors christi operatur mortalia, afflictiones & c. in uobis autem qui non patimini propter iesum, uita tantum christi operatur uitalia: dona scilicet uitalis gratiae in animalibus. non quod mors christi nullo modo operetur in eis (quum constet eam omnium operari salutem) sed quatenus non operatur in illis per modum assimilationis: quo mors operatur mortalia, & uita operatur uitalia. Secundum enim talem operandi modum Paulus loquitur, exponendo quouis modo.

Abentes autem eundem spiritum fidei. Declarato Christo tam praedicato quam gestato per ministros noui testamenti, declarat modum quo ministri noui testamenti inscribunt christi epistolam, illuminant alios, ministrant ipsum testamentum nouum. Et quemadmodum prius descriperat substantiam noui testamenti in spiritu spei, dicendo habentes igitur tale spem, ita modo proseguendo eiusdem substantiae descriptionem dicit. habentes autem, nos ministri euangelici, eundem, non diuersum, spiritum fidei. Noui siquidem testamenti substantia est spiritus & fidei & spei & charitatis, non dissimilis in diuersis, quis maior in uo quam in alio. Et quemadmodum spem ministrorum attulit pro ratione libertatis, quam postea declarauit esse libertatem a uelamine obscure doctrinae, ita modo spiritum fidei affert pro ratione locutionis euangelicae ad alios. in qua explicatur modus inscribendi epistolam spiritualem. Propter quod significanter non dicit habentes fidem, sed spiritum fidei: ut intelligamus & rationem imprimendi in aliorum animos esse spiritum sanctum in ministris, & rationem impellendi ministros ad loquendum esse sanctum spiritum fidei. ad hoc enim significandum subiungit. *Sicut. pro, secundum quod scriptum est. Credidi propter quod locutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur.* Fiduciam posteris praebuit Paulus utendi sacra scriptura transumptiue ad spirituales materias, ex hoc ipso quod ipse uertitur psalmo transumptiue. Dauid enim ad litteram explicat se credidisse Samueli de suo regno, & propterea locutum fuisse quod crediderat: Paulus transumit haec ad credulitatem christianaem fidei in ministris, propter quam & loquuntur euangelizando quod credunt. *Caute tamen paulus utitur his uerbis psalmi. nam dicit se credidisse propter quod & loqui, secundum quod propheta dicit se credidisse & propterea locutum esse.* Vestigia enim prophetae sequi se significat: & non asserit quod propheta loquatur de credere necessario ad salutem. Dicendo propter quod & loquimur, actionem manifestat qua ministri euangelici utuntur ad illuminandum & inscribendum superius siquidem explicauerat libertatem sed non actionem, dicendo habentes talem spem multa libertate utimur: modo explicat actionem dicendo quod propter spiritum fidei loquimur, proculdubio euangelizando. *Scientes. non opinantes: Quoniam. pro, quod, qui suscitauit.* Deficit dominum Iesum, & nos cum IESU. pro, per iesum, suscitabit: & constituet nobiscum. Ex spiritu fidei loquimur ad hoc ut salui sitis: certificati a spiritu sancto quod non solus iesus habet uitam immortalem, nec soli nos ministri per iesum illam habebimus, sed etiam uos, habebitis eandem:

ris eandem: & quod amplius est, nos & vos simul suscitabimur & constituemur per iesum. Spiritus itaq; fidei cū hac certitudine vestræ simul futurę immortalis vitę & status firmi, impellit nos ministros ad loquendum. Omnia enim propter uos. Ex eo q; etiam dona spei ac fidei nobis concessa impellunt nos ad loquendum & locutio est propter uestram salutem, assumit pro ratione quod omnia nostra (ministorum scilicet) disponuntur à deo propter uestram salutem. Vt gr̃a abundans per. p, propter, multos. pro, multorum, in gr̃arum actione. pro, gratiarum actionem, abundet in gloriam dei. Optima ratio resoluens in finem ultimam gloriam dei. ideo omnia nostra disponuntur propter uos, ut gratia in nobis existens, exuberans & redundans in uos, exuberet per hoc in gloriam dei, multiplicatis gratias agentibus iuxta multiplicationē dōni in multis.

Propter quod non deficimus. Tractat illam particulam quod manet, superius inter noui & veteris testamenti differentias positam: dicendo, si enim quod euacuatur gloria, multo magis q; manet in gloria est, Permanentiam siquidem noui testamenti declarare intendit ex differētia inter æterna & temporalia. tanq̃ temporalia sint promissavereri testamēto, æterna autē nouo, & propterea merito illud aboletur, hoc manet. Cōtinuat autem præcedentibus tractatum hunc ex identitate causę, dicendo propter quod. refert enim relatiuum quod, certificationē futurę immortalitatis antedictam propter huiusmodi inquit certitudinē non deficimus, non vincimur laboribus, non segnescim⁹, non lassamur. Sed licet, is qui fortis est noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est, renouatur de die in diem. pro, noue. internum & externum hominem Paulus distinguit: non ut quemlibet hominem astruat esse duos humines, sed ut vnum eundemque hominem secundum diuersa officia seu diuersas condiciones, internum externumque significet. quilibet enim homo secundum cōditiones animi appellatur internus homo: secundum autem cōditiones corporis appellatur externus homo. Dixerat Paulus q; nō fatigamur: declarat quo sensu & quare hoc dicat, scilicet nō corpore sed animo: quinimmo animus magis ac magis renouatur, quā corpus nō solum lassetur, sed quod plus est, corrumpitur cōtinua resolutione tendens ad mortem. Dicit autem hominem secundum internas animi cōditiones renouari propter cōtinuum profectum, recedendo à vetustate peccati & fomitis & participando nouitatem cælestis vitę. Et adiungit aduerbium noue, ad significandum statum nouitatis spūalis: ut intelligamus q; renouatur secundum statum nouitatis spūalis, qui proportionaliter similis est statui vetustatis naturalis. nam quemadmodum corpus versus mortem tendens cōtinua resolutione nō æqualiter deficit, sed quo plus versus mortē veterascit plus augetur deficere (deficit enim septuagenarius plus vno mense q̃ quinquagenarius vno anno & c.) ita ecōuerso animę profectus lōge maior significatur quanto magis renouatur & appropinquat magis cælesti nouitati. ita quod dicendo renouatur noue, significat quod renouatur proportionaliter secundum statum nouitatis.

Aduerte prudens lector quot & quæ Paulus tractando pmanentiam noui testamenti, proponit: ut distinguere scias executiones. Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue. pro, id enim quod transeunter est leue, tribulationis nr̃e, supra modum in sublimitate. Penuria vocabulorum correpondentium Græcis cogit interpt̃es circumloqui uerba pauli sonantia excellenter supra modum. Aeternum glorię pondus operatur in nobis. Superfluit in. Rōnem reddit quare nō fatigamur inter cōtinuas externi hoīs afflictioēs: q̃a quicquid afflictiois nostrę est, est leue & transeunter, efficit nobis glorię pōdus excellenter supra modum & æternum. Singula singulis reddit paulus nostrę tribulationi, gloriā nobis: leuitati, pōdus supra modum excellens: & transeunti æternū. Et quidē q; vniuerso hoīs afflictio in corpore & exterioribus sit momētanea, clarū est: quum vniuersum tēpus vitę hoīs relatum ad æternitatem nihil sit. Quod verò leuis sit, nō tā clare liquet. Verūtamen si pauli uerba pensentur, clara est sententia: quoniā addit pronomen nostrę. amanti siquidem spūalia & affectui alieno ab his temporalibus, leuis est omnis iactura corporis & reliquorum quæ transeunt, propter spūalia & æterna. Quauis etiam absolute loquendo leue sit quicquid in hac vita pati homo potest, relatum ad id quod pati potest aīa separata, quemadmodum exiguum est quicquid est riuiulorum relatum ad fontē, animus ipse purus quum patitur, incomparabiliter patitur respectu eius quod immersus corpori sentit. Metaphora vero pōderis coactus est uti, ut leui contrarium apponeret. Et quemadmodum leue vocat tum quod paruipenditur, ita pondus appellat quod magnipenditur. tum q; incōstans est, ita pondus quod constans est. Dicit enim pondus glorię, gloriam constantē significando;

P cando: ad differentiam mundanæ gloriæ, q̄ vere inconstans & levis est: utpote in opinioe hominum consistens. Nec sat fuit explicare gloriam nō mundi huius (q̄ inconstans & paruipendēda est) sed q̄ vere cōstat & magni habēda est, sed apposuit excellenter excellentem: ut ineffabilem excellentiam veræ gloriæ cælestis q̄ acquiritur per has afflictiones, significaret. Nō cōtēplantibus nobis q̄ videntur, sed q̄ non vidētur. De quali gloria loquitur, explicat ex qualitate p̄miorum q̄ per fidem nouimus expectanda, simulque explicat quā rōne p̄sentes afflictiones operantur nobis tam excelsum pōdus gloriæ: quia, si nos nō cōsideramus p̄mia q̄ videntur in p̄senti vita, sed q̄ nō vidētur in p̄senti vita. Et q̄ de p̄miis Paulus loquatur testatur subiuncta. *Quæ enim vidētur, tēporalia sunt: q̄ aut nō vidētur, æterna.* Sciebat Paulus multas res videre corporeis oculis quæ nō sunt tēporales (ut solē & stellas) sed quæ de p̄miis loquebatur, ideo differentia adiunxit verissimam q̄ p̄mia quæ vidētur modo tēporalia sunt, siue videantur p̄ se: ut sensibilia extēso visionis noie ad oēm sensationem, siue per accidēs: ut gloria Cæsaris in opinione hoīm laudantium cernitur. P̄mia autē quæ nō videntur modo (siue sint visibilia & sensibilia, ut corporum gloria futura: siue sint inuisibilia ac supra oīa sensibilia longe eleuata) sunt æterna. Beatitudo enim æterna animæ intelligibilis est ordinis, & æterna a parte post: & ipsa est cuius contēplatione principaliter afflictiones oēs hic sustinemus. gloria quoq; corporum æterna similiter est. ¶ Cerne prudens lector permanentiā noui testamēti in proprio p̄mio declaratam: cum insinuata differentia ad p̄mia veteris testamenti promittentis quæ hic videntur, quæ tēporalia sunt, propter illud enim hanc differentiam apposuit Paulus inter quæ videntur & quæ non videntur, inter temporalia & æterna p̄mia.

CAPVT

V.

H *Cimus enim quoniā, p, q, si terrestris domus nostra huius habitationis. p, tabernaculi. Et supfluit huius. Dissoluatur.* Declarat illud tam excellens pōdus gloriæ æternæ, primo quantū ad gloriā corporis: & deinde quantū ad gloriā aīæ separatā a corpore. Rōnem itaq; eius tantæ gloriæ futurę subiungit, nō ex opinione sed ex certitudine, dicendo scimus enim q̄ si terrestris. Nota singulas cōditiōes corruptibilis corporis q̄ modo habemus. prima est terrestris. secunda nostra domus. tertia tabernaculi. quarta dissoluta fuerit. Et considera quæ subiungit. *Ædificationem ex deo habemus domum non manufactam æternam in cælis.* E regione nanq; singularum conditionum corporis corruptibilis locat cōditiōes corporis gloriosi. Contra terrestris dicit in cælis. contra nostra domus, dicit ædificationem ex deo habemus. contra tabernaculi, dicit domum non manufactam. contra dissoluatur, dicit æternam. Vide singula. Corpus in primis nostrū corruptibile, terrestre hic dicitur non secundum substantiam (quia eiusdem etiam erit naturę quando erit gloriosum) sed secundum grauitatis dominium. ob quod fatigamur ambulantes: & p̄cipue ascendentes. Et nihilominus sicut terra contra cælum distincta omnia continet elementa, ita terrestre dicitur corpus nostrum quod est elementorum dominiis subiectum. gloriosum autem futurum nostrum corpus non dicitur cæleste sed in cælis, ut dominium terræ ex loco cæli sublatum intelligas per gloriam. Dicitur domus nostra, domus, quidem quia velut in quo habitat anima: nostra autem, quia connaturalis est nobis. Gloriosa autem dicitur habitatio quam habem⁹ ex deo: quoniam & est velut in quo habitat anima gloriosa, & non habemus illud habitaculum ex natura, sed ex diuino miraculo mutante corpus in tam diuinas condiciones. Corruptibile corpus dicitur domus tabernaculi, ad significandum quod est animæ domus ut ab extrinseco ei facta, quemadmodum tabernaculum. nullus enim hominis anima efficit sibi ipsi corpus q̄uis alat & augeat. Quo contra gloriosum corpus quatenus gloriosum dicitur domus non manufacta: quia ab ipsa anima gloriosa fit corpus gloriosum & non ab extrinseco. fieri siquidem ab extrinseco significatur per fieri manu, quia manufacta sunt manifestissime ab extrinseco. Et demum illud dissolui, hoc æternum dicitur. ¶ Collige cuncta. Nostrū corruptibile corp⁹ describitur ad similitudinē domus nostræ, hoc est dom⁹ naturalis respectu animæ, nō quomodolibet sed ad modū tabernaculi, hoc est ita naturalis domus, q̄ tamen nō est facta ab ipsa anima sibi met, sed ad modum extrinsecus factorum. Terrestris autē, hoc est subiectæ elementorū potentiis & dissolubilis ab aīa, immo q̄ si dissolueretur habemus corpus gloriosum, ad similitudinē quoq; domus respectu animæ, sed non a natura sed a deo miraculose ædificatæ, nō tamen manufactæ, hoc est velut ab extrinseco sed ab intima animæ gloria puenientis

nientis. in cælis, supra omnes elementorum potestates, & æternæ ex tunc durationis. Et dicit A
 si dissoluta fuerit, ad differentiam illorum electorum quorum terrestris hæc domus nunquā
 dissoluetur: illorum videlicet qui residui erunt in aduentu domini. Et dicit habemus: quoniam
 sancti migrantes à corpore habent ius quæsitum corporis gloriosi. q̄ nō est habere in spe (vt
 habet hic) sed est habere iure quæsito, & solam executionem (quæ modico differtur tempore,
 donec compleatur numerus electorum) expectare. ¶ Nam & in hoc ingemiscimus, pro, gemimus,
 habitationem nostram quæ. p. domicilium nostrumq̄, de cælo est: superindui cupientes. Dixerat scimus q̄
 si terrestris & c. probat nostrum scire ex nostro gemitu. Ardentis enim affectus gemitus testis
 est certitudinis nostræ respectu rei desideratæ: quoniam (vt infra subiunget) deus est qui effe-
 cit in nobis talem affectum. Et subiungit nostrum gemitum suspirare ad domicilium cæle-
 ste: hoc est ad gloriosum corpus superinduendū. iam enim dixerat se scire corpus gloriosum
 esse domicilium in cælis à deo ædificatum & c. illud enim idem gementes cupimus. Et quod
 prius dixerat à deo in cælis & c. Modo vnico completitur verbo, dicendo quod de cælo est. B
 ¶ Si miraris domicilium indui (quia non domicilium sed vestem induimur) considera quod
 de spiritalibus est sermo metaphoricus. nam neque domicilium proprie neq; indui aut su-
 perindui proprie conuenit animæ: sed ad diuersas condiciones explicandas diuersis vtitur si-
 militudinibus. Ad explicandum enim q̄ de corpore nostro velut de eo in quo anima habitat
 loquitur, vtitur nomine domus seu domicilii. Ad explicandū aut q̄ non de separato ab ani-
 ma sed adiacente, sed vnico habitaculo ipsi animæ loquitur, vtitur verbo indui. Cur aut non
 dixerit indui sed superindui, ipsemet paulus explanat subiungens. Si tamen vestiti & non nudi inue-
 niamur. Dixi quod cupimus superindui, explicando affectū non rei impossibilis sed rei possibilis
 q̄ in quibusdam implebitur pure. Quod vt intelligas, scito differentiam inter indui & super-
 indui domicilium quod est ē cælo, consistere in hoc, quod indui est animam separatam vniri
 corpori glorioso: anima enim separata est velut anima nuda non vestita corpore. Et hoc ap-
 pellauit paulus habere, quā dixit si terrestris dissoluta fuerit habemus ædificationē & c. Sup-
 indui vero est animā nunq̄ à corpore separatā donari gloriosa immortalitate corporis. Anima
 enim iuncta corpori est velut anima vestita: & superinduitur corpore glorioso quaten⁹ glorio-
 sum est, quum absque dissolutione à corpore donatur gloria immortalis & impassibilis cor-
 poris. Vtrog; modo habebimus corpora gloriosa. nā electi modo migrantes, nudi inueniētur
 tēpore resurrectionis, & induentur corpore glorioso. Electi vero residui in aduentu domini i-
 uenientur vestiti (vt pote habentes corpus) & superinduentur: quia absq; hoc q̄ moriantur,
 induentur gloriā immortalis & impassibilis corporis. Quod apta similitudine appellatur sup-
 indui: quia super vestem corporis adiacentem adiungitur velut supmū indumentum. Quia
 inq̄a possibilis res est, superindui gloriam impassibilitatis corporalis, & de facto quibus-
 dā concedēda, ideo dicit Paulus, dixi superindui, si tamen vestiti corpore, vt residui in aduētu
 domini, & nō nudi, corporea extra veste vt reliqui sancti, inueniamur, tēpore aduentus domi-
 ni quo corporali dānabimur gloria. Et aduerte prudens lector quod quēadmodū dicit sub
 cōditionali si terrestri & c. Ita dicit sub cōditionali si tamē vestiti: ad significandū q̄ neutrum est
 necessarium ad domicilium cæleste habēdum, ad si gnificandū quod altero etiam modo pos-
 sumus assequi cæleste illud domiciliū. nam & absque dissolutione terrestris corporis habebi-
 mus illud qui residui sumus in aduentu domini, & absq; hoc quod inueniamur vestiti, habebi-
 mus illud etiam nos qui nudi inueniemur electi migrantes à corpore. Si miraris cur scientiā
 habendi domicilium gloriosi corporis dissoluta terrestri domo prober ex gemitu superindue-
 di idem domicilium scito qđ paulus ex eo quod formaliter & p se desideratur, doctrinā tra-
 dit. In corporis gloriosi appetitu nostro corpus materialiter concurrat: ipsa autē gloria ipas-
 sibilitatis corporalis concurrat formaliter. quo fit vt qui inuenientur nudi, simul induentur &
 superinduentur: quia simul resument materiale & formale corpus: & gloriam corporis, quæ
 est velut supremum indumentum. illi vero qui inuenientur vestiti corpore, tantummodo
 superinduentur gloriam. Quia itaque formale in desiderato corpore glorioso est ipsa gloria
 quæ est superindumentum, ideo paulus ab appetitu superinduendi (vt tantum doctorem de-
 cer) subtiliter scientiam nostram habendi cæleste domicilium probauit. Nam & qui sumus in
 hoc tabernaculo. Superfluit hoc. Ingemiscimus, pro, gemimus, grauati: eo quod nolimus expoliari,
 sed superueſtiri, ut absorbeat quod mortale est a vita. Proposuerat cupidinē superinduendi, & declara-
 uerat quibus conuenit superindui, pure (scilicet qui inuenientur tūc vestiti) ac per hoc quib⁹ cō-
 uenit mixtum cum vestiri, videlicet qui inuenientur nudi. Eadem enī est doctrina & discipli-
 na op-

- F** na oppositorum. Explicat modo rationem huius concupiscentis gemitus & simul quid est superindui. Ratio cupiendi superinductionem quæ formaliter appetitur, est quod nos quæ sumus in tabernaculo (corp^{us} nostrum corruptibile quod prius tot conditionibus descripsit dicendo domus terrestris &c. modo unico complectitur vocabulo, dicendo in tabernaculo utpote suapte natura deponendo) gemimus grauati. Ecce ratio gemitus, grauedo, corporis: hoc est corruptibiles conditiones corporis. Hæ enim sunt quæ nos grauant, quæ sunt nobis onerosæ, ob quas gemimus eo quod nolumus expoliari. Ecce clare redditur ratio formalis appetiti. Gemimus grauati mortalitate, non quod velimus mori, sed quia nolumus expoliari corpore verum superueſſiri gloria corporis. Et vere nolle expoliari est adeo nobis congenitum ut etiam ipse saluator orauerit. Pater si possibile est, veruntamen non sicut ego volo &c. ¶ **Q**uid vero est hoc superindui, subiungit: dicendo ut absorbeatur quod mortale est, id est quicquid mortalitatis est in tabernaculo corporis à vita, ut tanta sit vis, tanta efficacia vitæ animæ, ut velut absorbendo tollat quicquid est mortalitatis in corpore. Sub mortalitate autem clauditur omnis passibilitas, hoc autem formale quod superindui vocatur, assequemur omnes tam vestiti quam nudi: diuersimode tamen, ut dictum est. ¶ **Q**ui autem effecit nos in hoc ipsum deus. Proba uerat scientiam ex desiderio: & poterat obiici quod desiderium est ad id quod excedit mensuram desiderii humani. Et propterea huic obiectioni occurrit: dicens quod non natura sed deus est qui effecit nos ad hoc ipsum, scilicet ad induendum seu superinduendum domicilium celeste, ad habendum corpus gloriosum. Ex hoc enim quod deus præparauit nos ad hoc, constat quod non ad excessiua & incommensurata tendimus. *Qui etiam dedit nobis pignus. pro, arrā, spiritus.* Quia non sufficit ad certitudinem præmii commensuratio sed requiritur aliqua securitas, ideo subiunxit quod idem deus non solum præparauit nos ad habendum corpus gloriosum, sed etiam dedit nobis tanti præmii arram, non corpoream sed spiritualem. Spiritus enim sanctus in nostro spiritu habitans, non solum facit nos desiderantes & amantes, sed etiam securos tanti præmii. & hæc securitas, arra spiritus vocatur. Ut dictum est, paulus describit hæc in summo gradu viatorum: in quo gradu ipse erat. Et propterea securum se dicit. In aliis autem proficientibus, arra spiritus, ipsa spes caritate informata est, maior in vno quam in alio.

- *Videntes. pro, confidentes, igitur semper & scientes.* Declarata certitudine permanentiæ noui testamenti quo ad præmiū quod est gloria corporis æterna, declarat consequenter certitudinem & confidentiam permanentiæ quo ad premium interī animæ separatæ à corpore. Et scito quantum ad textum, quod interpret antiquus mutauit vocabula, nolens forte toties repetere absentes & presentes. Dicit itaque confidentes, in affectiua parte, & scientes, in parte intellectiua. *Quoniam dum sumus in hoc corpore. pro, quod presentes in corpore, peregrinamur. pro, absentes sumus, a domino.* Duo proposuit: confidentes & scientes, Exequitur modo rem scitam, deinde rem cuius habetur fiducia. Res itaque scita est, quod præsentem in corpore absentes sumus à domino. Et ne libera cuique (ut libet) interpretandi sit facultas, de quo corpore, de qua præsentia de qua ve absentia loquitur subiungit rationem omnia explanentem. *Per fidem enim ambulamus & non per speciem.* Ecce de quali corpore loquitur. scilicet corruptibili. quo durante ambulamus, hoc est sumus viatores. ecce de quali absentia, ambulare enim per fidem, est absentia à domino distincta contra præsentiam apud dominum per speciem. ex hoc itaque quod ambulamus (hoc est viatores sumus ad cælestem patriam per fidem, & non clare videmus deum, manifestat paulus quod nos presentes in corpore corruptibili, sumus absentes à domino, ut intelligamus præsentiam apud dominum fore, quando videbimus ipsum per speciem: hoc est per naturam & pulcritudinem propriam ipsius dei. Illud idem quod in priore epistola nominauit videre facie ad faciē, modo nominat per speciem: utrobique hoc loquens ē regione si dei ¶ *Audemus. pro, confidimus, autem.* Exequitur confidentes: declarando rem cuius habent confidentiam. ¶ *Et bonam uoluntatem habemus. pro, & volumus, magis peregrinari. pro, absentes esse, a corpore & presentes esse apud dominum* Ecce quid confidenter volumus. Scimus presentiam nostram in hoc corpore esse absentiam a deo, & ediuerso presentiam nostram apud dominum esse absentiam a corpore: & cum hac certitudine confidenter malumus absentes esse a corpore & presentes esse apud dominū quod ediuerso. Vbi clare paulus confutat errorem dicentium animas à corpore separatas non beari usque ad resurrectionē corporum. Clare enim dicit quod magis volumus absentes esse à corpore & presentes apud dominū quam presentiam declarauerat esse videre per speciem, quā presentiam cōſta t esse beatitudinē. et dicit volum^{us} magis, quia dixerat nolum^{us} expoliari

polari: aperte significando quod quanuis absolute nolimus expoliari, relatiue tamē ad prę-
 sentiam apud deum & absentiam à deo, malimus expoliari vt præsentes simus apud deum
 quam manere in corpore absentes à deo. ¶ *Et ideo contendimus.* Hoc est certamus tanquam am-
 bientes arduum honorem. *Siue absentes siue præsentes placere illi.* Illam particulam quam prius pro-
 posuerat dicendo noui testamenti, quanq; resumpserat clarius dicendo interior noster ho-
 mo renouatur noue, tractare incipit: explicans primo id in quo consistit interni hominis re-
 nouatio: videlicet in studio non qualicunque sed vehementi ad similitudinem certantis pro
 honore, in tali inq; studio placendi deo tam in præsenti statu q̃ in futuro post hęc vitā (vtrūq;
 siquidem statū significat per absentiam & præsentiā) consistit renouatio animi nostri, hoc
 enim est propriu nostrę erga deum verę ac feruentis dilectionis studiū: hoc est pprium vere
 amicitię nostrę cum deo officium redundans in nostri renouationem. ¶ *Omnes enim nos mani-*
festari oportet ante tribunal Christi: ut referat Vnusquisq; propria corporis. pro, q̃ per corpus, subaudi eueni-
 unt. *Prout, pro, ad quę, gessit siue bonum siue malum.* Non ea sola quę egimus siue bona morali-
 ter siue mala moraliter fuerint, sed etiam quę per corpus eueniunt contristantia aut dele-
 ctantia referenda ante tribunal Christi dicit. Et hęc per corp^o euenientia nō quomolibet sed
 collata ad moralia quę egimus bona vel mala manifestāda esse dicit ante tribunal Christi. Et
 dixit hoc tum reddendo rationem dicti immediate ante, scilicet contendimus placere deo, tū red-
 dendo simul rationem prius dicti, q̃ afflictiones præsentes operantur nobis mire excellens
 pondus glorię corporis. Nisi enim euenientiū per corpus ratio haberetur ante tribunal chri-
 sti, impertinens videretur causa corporis afflicti ad operandum gloriam corporis: ex eo autē
 q̃ euenientia nobis per corpus ante tribunal christi iudicanda sunt ad prēmium vel pœnam,
 collata ad bonum vel malum voluntarium quod homo hic fecit, omnium dictorum cla-
 ra ratio habetur. ¶ *Scientes ergo timorem domini, hominibus suademus: deo autem manifesti,* pro, manifestati,
 sumus. Poterat obiici paulo q̃ minus quadrat antedictis ratio timoris coram tribunali christi
 quandoquidem prius dixerat se habere arram spiritus, & multa alia excludentia timorem
 diuini iudicii. Et ppter ea huic obiectioni occurrit: explicādo q̃ huiusmodi timorē nō ppter
 se dicit, sed ppter alios: quoniā ipse non expectat manifestari coram tribunali christi, q̃a iam
 manifestatus est. Et est sermo de manifestatione laudis: & nō de manifestatione notitię, qua o-
 mnes manifesti sunt deo tam electi q̃ reprobi. Et dicit scientes (futura nęc quę dixi ante
 tribunal christi) ne comminando ad terrorem credatur hęc dicere. *Spero autem & in conscien-*
tis uestris manifestos, pro, manifestos, non esse. Huic de renouatione interni hominis secundum
 nouitatem noui testamenti tractatu interserit paulus differentiam inter se sui que similes mi-
 nistros noui testamenti & ministros æmulos. Interim autem absque digressionē: eo quod
 hęc spectant ad declarandum idoneitatem ministrorum noui testamenti, de quibus proposu-
 erat qui & idoneos nos fecit ministros noui testamenti. Et propterea dicit quod deo quidē
 sumus iam manifestati, hoc est apud deum laudabiles declarati: & spero q̃ in futurum etiam
 in conscientiis vestris, in intimis considerationibus vestris, erimus manifestati, manifestatio-
 ne quoque laudis. Et dixit hoc propter corinthios aliquos non habentes adhuc clarā de san-
 ctitate pauli credulitatem. *Non iterum commendamus nos uobis.* Sollicitus est paulus ad excludendū
 opinionem quod hęc scribat ad hoc vt laudet se apud corinthios. *Sed occasionem damus uobis glo-*
riendi pro nobis, non ad laudandum nos scribimus, sed ad dandum vobis occasionem gloriendi
 quod habetis nos in apostolos ac doctores. *Vt habeatis ad,* pro, aduersus, eos qui in facie gloriantur &
 non in corde. Ecce necessitas gloriationis vestrę de nobis, vt contra doctores qui gloriantur se-
 cundū exteriora & nō secundū intima cordis, habeatis quid respondeatis, vt glorię illorū va-
 nę oponatis gloriam vestram de nobis veram. apparet ex his quod æmuli pauli iactantes se
 ipsos de scientia & multis, detrahebant paulo, ad subtrahendum corinthios ab obedientia &
 veneratione pauli, et propterea paulus nō vt se cōmendat, sed vt corinthios armet aduersus ia-
 ctabundos & detractores, hęc scripsit. ¶ *Siue enim mente excedimus deo,* superfluit mente, dixerat
 quod non ad commendationem propriam tendit: & propterea declarat quod nihil pro se
 facit, sed omnia facit commēsurata vel deo vel proximis, excessus enim noster deo, sobrietas
 vero proximis commensuratur, et intendit per excessum scribere proprias cōditiones excel-
 lenti laude dignissimas, per sobrietatem vero communem doctrinam. ille enim actus nō est
 commensuratus secundum humanam rationem (immo reputatur in sanire) sed secundū deū
 sed ratione dei à nobis fit, hic autē directe est cōmensuratus vobis. Ratio itaque redditur non
 tendendi ad propria, ex hoc quod siue excedimus seu insanimus scribendo excelsiora q̃ dece-

F revideatur, deo, hoc est non nobis sed deo hoc conferimus. Siue sobrii sumus. scribendo. Vobis. hoc est non nobis sed vobis hoc conferimus. Charitas enim christi urget. pro, constringit, nos. Ecce ratio non studendi nobis sed deo & vobis, non timor iudicii, sed quia dilectio christi erga humanum genus constringit nos, christus enim non sibi sed humano generi sed iis quæ dei sunt, studuit. *Aestimantes*. pro, iudicantes. hoc. Redit paulus ad coeptum tractatum de renouatione prosequendum. Redit autem continuando hæc quæ renouationis sunt, cum interpositis aduersus æmulos. nam dilectionem christi erga humanum genus affert, tum ut ratione constringentem ipsos veros ministros ad studendum non sibi sed deo & proximis, tum ut initium renouationis nostræ internæ. Huiusmodi siquidem initium coniungit adiungendo. iudicantes hoc, proculdubio charitatis christi opus subiunctum. *Quoniam*. pro, quod, si unus pro omnibus mortuus. Ecce charitas christi in opere tam excellenti ut vnus ipse pro omnibus hominibus mortuus sit. Et quidem quantum ad sufficientiam vnus pro omnium salute mortuus est. quantum vero ad effectum, etiam vnus pro omnibus mortuus est: pro quanto vitam corporalem omnibus per suam mortem conferet in resurrectione generali: quanquam non omnibus conferet vitam gloriosam. Vtitur autem conditionali non ambiguitatis gratia, sed ad significandā necessariam sequelam consequentis illati ex hoc antecedente. omnis enim conditionalis vera est necessaria. Ergo omnes mortui sunt. Ecce consequens necessario cōstitendum ex morte christi pro omnibus. Et proculdubio est sermo de omniū hominū morte, morte peccati originalis. Nec à proposito digreditur paulus, sed radicem propositi affert. Tractat namq; de renouatione interni hominis: renouatio autem nō est nec intelligi potest sine consumpta seu perdita re ad quam quis renouatur. Et propterea paulus de renouatione interni hominis ac spiritalē vitā tractās declarat omnes homines perdidisse vitā spiritalē incurrēdo mortē peccati originalis: ut describat verā renouationem spiritualem interni nostri hominis in statu noui testamenti ex charitate christi erga nos. ¶ Et pro omnibus mortuus est christus: ut qui uiuāt, iam non sibi uiuāt, sed ei qui pro eis mortuus est & resurrexit. Ex morte christi p omnib⁹, nō solū infert paulus in omnib⁹ hominib⁹ indigētiā renouationis, sed etiā affirmat ea intētiōe christū mortuū p omnib⁹ ut q̄diu in hac vita sunt hoīes renouētur nō sibiipsis uiuēdo, nō q̄rēdo q̄ sua sunt. q̄ eis sunt cōmoda & delectabilia, sed uiuēdo ipsi christo, repēdēdo utcūq; vices christo iq; p ipsis mortuus est & resurrexit pro ipsorum vita. hoc est enim renouari spiritu. ¶ Itaque nos ex hoc. deest. nunc. hoc est ex tempore quo resurrexit CHRISTVS. tempus siquidem resurrectionis christi monstrat istud nunc. *Neminem nouimus secundum carnem, & si cognouimus secundum carnem christum, sed nunc iam non nouimus.* ex hoc quod paulus in numero plurali primæ personæ loquitur dicendo nos, cogor particulam secundum carnem construere cum accusatio neminem, & similiter cum accusatio christum. Non enim video aliquid ad propositum spectans commune paulo & aliis ministris ei similibus, significans in eis noticiam secundum carnem respectu christi. Tractans itaque de renouatione nostri intenta per mortem & resurrectionem christi, non egrediendo à materia, subtiliter infert aduersus iudæos q̄ ex christi resurrectione didiscim⁹ & nouim⁹ renouatorē neminē secundū carnē. iudæi siq; de expectabant & expectāt renouatorē secundū carnē: hoc est secundū carnis officia uiuētē. expectabāt enī & expectabat Mesīā secundū carnis officia uiuētē ad renouandū israel & mundū. Hoc si q̄dē directe excludit paulus ex hoc q̄ christ⁹ mortuus est & resurrexit ad renouandū humanū gen⁹. hinc enī clare apparuit q̄ renouatio nō erat pmissa nec exercenda ab aliquo secundū carnis officia uiuētē. Quod dicitur ad differentiā christi uiuētis in corpore post resurrectionem, sed nō secundū carnē (hoc est carnis officia) sed secundū spiritus officia. uiuit enī secundū carnē ut caro est nomē sustentia, sed nō secundū carnē ut caro est nomē officii. Sic enī ad Rō. quoq; utitur carnis nomine dicēdo caro & sanguis regnū dei nō hæreditabūt. et quoniam cōtra hoc dictū pauli poterat obiici q̄ etiā ipsi apostoli & ministri noui testamenti susceperunt christū secundū carnem, hoc est secundum carnis officia uiuentem. ideo huic obiectioni occurrit: respondēdo illi qd hoc est ad tēpus & nō simpliciter. Suscepimus enī & suscipim⁹ cristū secundū carnē modico tēpore: donec. s. cōpleret mysteriū redēptionis mūdi. sed de cætero in æternū iā nō nouimus nō suscepimus christū secundū carnem (hoc est secundum carnis officia uiuentem) sed uiuentem secundum spiritum in carne immortalī. Apparet autē hūc esse sensum germanū literæ huius, tum ex eo qd ei quæ tractatur materiæ manifeste quadrat, tum ex eo qd particula secundū carnem absq; ulla verietate conuenit tam nemini quā CHRISTO. tum ex eo quod subiuncta (imo illata) hunc sensum exigunt, subiūgitur enī inferendo

¶ Siqua

¶ *Siqua ergo in christo, noua creatura. Et est ordo litere. siqua ergo in christo, subauditur est creatura,* A
 noua creatura est. Optime inferitur ex hoc quod christus nō carnalibus officiis sed nouo mō
 viuens est renouator, quod siqua est creatura in christo est creatura noua. Creaturā in christo
 appellat hominem in fide christi formatum. Et appellatur creatura, quia gratia fidei creatur:
 utpote quæ non educitur de potentia materiæ, sed fit ex nihilo. Noua autem dicitur, quia nūq̃
 veterascit, sed continue magis ac magis renouatur. *Vetera transferunt: ecce facta sunt omnia noua.* Cre-
 diderim ego paulum accepisse hæc ex testamento veteri, & forte ex Leuit. xxvi. vbi dicitur,
 & vetera nouis superuenientibus proicietis: ad mysticum sensum trahendo quæ de corporeis
 rebus scripta sunt. Ad propositum enim huius literæ est quod ea quæ sunt vetustatis (qualia
 sunt peccata & fomes ad peccādum) transferunt per renouationem christi, & facta sunt om-
 nia noua: hic quidem inchoatiue, dum internus homo renouatur, demum autē consummate. B
 Ecce status noui testamenti secundum quem internus noster homo renouari declaratur no-
 ue, charitatem christi renouatoris imitando. *Omnia autem ex deo.* Dixerat in christo omnia no-
 ua: resoluit modo omnia in deum. Christus enim nomen est hominis qui mortuus est & re-
 surrexit pro nobis. Resoluendo autem, omnia in deum tanquam primum actorem, patrem
 & filium & spiritum sanctum sub dei nomine comprehendit. *¶ Qui nos reconciliauit sibi.* Postre-
 mo tractat illam particulam ministeriū seu ministratio iustitiæ. Dixerat enim superius, nam
 si ministratio damnationis gloria multo magis ministratio iustitiæ in gloria. Tractat autē &
 iusticiam noui testamēti & ministrationem eius multipliciter. Cōplet enim hic tractatū illi⁹
 quoq; particulæ, idoneos nos fecit ministros noui testamenti. Et inchoat à modo quo est iu-
 stitia dei collata ipsis ministris, dicens. Deus reconciliauit nos, ministros quum inimici esse-
 mus, sibi. *Per.* Deficit. Iesum christum. Ecce gratia reconciliationis collata à deo per hominē
 Iesum christum. *Et dedit nobis ministerium reconciliationis.* Ecce officium. nō solum nos de inimicis fecit
 amicos, sed effecit nos ministros reconciliationis aliorum. Vide hic celsū officiū ministro- C
 rum noui testamenti. *¶ Quandoquidem.* pro, sic quod, Declarat modum simul & rationem mi-
 nistrationis sibi concessæ. *Deus erat in christo mundum reconcilians sibi.* Tripliciter construi potest li-
 tera. vel deus erat in christo personaliter. vel deus erat reconcilians in christo: quia per chri-
 stum reconciliauit sibi mundum. vel in christo mundum, ut limiteretur reconciliatio ad mū-
 dum in Christo: ad differentiam reliquorum qui sunt in mundo sed non in Christo. Simile
 quid dixit angelus ad Ioseph, ipse saluum faciet populum suum. Non dixit populum, sed po-
 pulum suum. Et quia secundum omnem constructionem verificantur verba textus, totum
 potest intelligi. Quum enim prius dixisset qđ deus recōciliauit nos ministros per iesum, mo-
 do declaraturus modum rationemq; ministerii dicit qđ deus personaliter existens in chri-
 sto reconciliauit in ipso christo hominē vt organo, mundum in ipso christo: hoc est mundum D
 nō secundum omnes sui partes, sed secundū qđ iungitur christo, secundum qđ incorporatur
 christo secundum illos (ex quacunque mundi natione sint) qui sunt membra christi. Et hæc
 vltima constructio quadrat rum veritati tum materiæ de ministerio: quoniam hinc habetur
 ratio ministerii, ad adunanda membra Christi per mundum longe lateque dispersa. *Non repu-
 tans.* pro, imputans, *illis delicta ipsorum.* Ecce gratuita reconciliatio, absq; exactione satisfactionis
 propriæ, sola non imputatione delictorum propriorum illis. Et significanter dicit illis: quia
 imputauit dilecta hominum christo. Voluit enim iesum christum pati penas debitas aliorū
 peccatis, & pro illis satisfacere. *Et posuit in nobis uerbum reconciliationis* Aduerbiū sic in principio
 huius particulæ positum extenditur hucusque. dixerat qđ dedit nobis ministrationem recon-
 ciliationis. & propterea declarando modum ac rationē ministrationis subiungit, sic qđ seu E
 quia deus erat tempore mortis christi reconcilians sibi mundum iungendum christo, nō i-
 putando illis sua peccata, & posuit in nobis sermonem reconciliationis mundi. Iste est mo-
 dus ministrationis, scilicet delegatio euangelii ad reconciliandum mundum. ista est ratio mi-
 nistros nos instituendi. s. dispersio per mundum membrorum Christi. discerne inter chri-
 stum & ministros reconciliationis. per christum facta est reconciliatio, in christo locatur ipsa
 recōciliatio: in ministris vero sermo reconciliationis qui est euangelium christi. *Pro christo ergo
 legatione fungitur.* concludit paulus quod vice christi hominis per quem deus reconciliauit mū-
 dum legati sumus constituti à deo, reconciliationis factæ. dicit autem & fere statim reperit
 pro christo, hoc est natione christi: ut tangat id quod est propriū ministris noui testamen-
 ti. prophætæ siquidem priores legati erant dei ad populum, sed non pro Christo: ministri ve-
 ro noui testamenti nō solū legati dei sed sunt surrogati christo. vnde & paulus dixit ego in p-
 sona christi donauī.

- F** *Tanq̃ deo exhortante. pro, obsecrante, per nos, obsecramus. pro, rogamus, pro christo.* Sed siste pedem prudens lector: & scito q̃ intentio pauli est per modum executionis declarare ministeriū iustitiæ commissum ministris noui testamenti. Et subtiliter vtitur duabus distinctionibus. Altera ex parte ministrorum: altera ex parte rerum. Quædam siquidē res iustitiæ dei sunt quas ministrant verbo. vt gesta dei in christo nō imitabilia. quædā vero quas ministrant verbo & opere imitādo christū: vt q̃ sunt gratiæ noui testamēti. Vtēdo autē verbis pauli distinguit paulus ministros noui testamenti vel quatenus funguntur pure officio legati, vel quatenus sunt etiam cooperatores. Et prius tractat quid faciunt quatenus legati: deinde quatenus cooperatores. Tractat autē vtrunq; per modū executionis: hoc est tanquā exequens. ¶ Per spicacius autē intelligitur quod omnia quæ sonant executionem scribuntur materialiter. Ita q̃ dicēdo tāquam obsecrante per nos deo rogamus pro christo. nō rogat paulus: sed describit officium legatorum noui testamenti quatenus legati sunt, esse vt obsecrent vice christi tanq̃ deo operi-
G los obsecrante. ¶ Vbi nota multas condiciones in hac legatione, scilicet quod non præcipiēdo sed rogando p̃ christo (hoc est vice christi hominis) tanquam deo qui mittit obsecrante p̃ nos: hoc est nos christi loco rogamus, ac si deus p̃ nos non rogaret sed obsecraret vos. Magna demissio apostolorum ad rogandum peccatores, sed longe maius munus legationis diuinę extensum vsq; ad hoc vt deum per ipsos legatos obsecrantem peccatores reddat, ad similitudinem patris obsecrantis filios: ad significandam immensam dei dilectionem erga peccatores: nullum p̃termittere modum vtilem ad conuertendū peccatores. Quocirca & dei & apostolorū exēplo instruiamur p̃lati ad submissas actiones amplectēdas, vtilēs ad conuersionem peccatorū. *Reconciliamini deo.* Ecce ex officio legationis quid rogamus, & quos rogamus: inimicos, scilicet dei. nam hi soli egent reconciliatione ad deum. ¶ Sed occurrit q̃stio. Quo pacto
H rogamus reconciliamini deo, si iam mundus reconciliatus est deo? qui enim recōciliatus est, nō eget reconciliatione, dixit autē q̃ deus erat reconcilians sibi mundum in christo. ¶ Solutio est q̃ in morte christi facta est reconciliatio, sed nō est executioni mandata, in morte christi oblatum est sacrificium reconciliationis, sed reconciliatio ipsa nō est applicata: sed executio & applicatio reconciliationis obtentæ p̃ mortē christi sit p̃ fidem, spem & charitatē singulorū. Vnde rogare recōciliamini, est rogare vt reconciliatio facta executionē habeat in vobis per fidem ac charitatem Christi. Et tam hæc quam sequentia materialiter intellegenda sunt hoc est ad explicandum materiam officii. *Eum qui non nouit peccatum, pro vobis peccatum fecit: ut eos efficere mur iustitia dei in ipso.* Prosequitur materiam proponendam à legatis: rationem. s. quare debent reconciliari deo. Et explicat simul modum reconciliationis quo deus reconciliauit & ipsos ministros & mundum in C H R I S T O: hoc est omnes electos. Et propterea
I loquitur pluraliter in prima persona, dicendo vt nos. Modus ac ratio est quod deus eum (s. iesum) qui non nouit experientia alicuius commissionis omissionis aut originis peccatum, fecit p̃ nobis nō peccatorē sed peccatum hoc est hostiam pro peccato. scriptura enim sacra hostiā p̃ peccato appellat peccatum, iuxta illud Osee. iiii. peccata populi mei comedent. Fecit enim deus iesum hostiā p̃ peccatis nostris, diffiniendo & mendando homini christo: vt seipsum ex charitate p̃ mundo offerret in ara crucis. Fecit quoq; deus hominem christum peccatū, vtēdo humana natura sibi iūcta personaliter tanq̃ organo cōiuncto (vt nos vtimur lingua seu manu) vtēdo inq̃ illa pro materia sacrificii ad recōciliendū nos deo. Transtulit autē peccata nostra in christum vt nos efficeremur iustitia dei in ipso iesu. iustitia dei in deo est qua deus iustus est. iustitia dei in reprobis, est iuxta reproborum punitio. iustitia dei in christo. est meritū christi sufficiens etiam ad satis faciendum pro nobis, ad iustificandum nos &c. Quod dicitur dei, tum quia est dei personaliter, tum quia est apud diuinū tribunal vera iustitia ad dif-
K ferentiam iustitiarum nostrarum, que apud diuinum tribunal sunt velut pannus menstruæ
 Quum communicatur itaque nobis christi meritum. tunc, efficimur iustitia dei in christo: quia efficimur iusti non iustitia propria, sed iustitia dei in christo communicata nobis. Efficimur enim corei deo iusti, ex merito ex satisfactione, ex reconciliatione Christi.
 ¶ Vtitur autem paulus hoc loquendi modo vt efficiamur iustitia, ad significandum quod in communicatam nobis iustitiam dei, in christo transmutandi sumus sic vt nihil aliud à in intellectu, in affectu, in operatione, & in perpeffione) nisi quod ex iustitia dei que est meritum christi, sumus. Tunc enim & non prius facti sumus iustitia dei in christo: proficientes autem & incipientes pederenrim sumus participando illam. ¶ Perpende prudens lector hic primū iustitiā dei in christo penes hoc q̃ ab ipso christo voluit satisfieri sibi pro nobis. passio siquidem innocentis pro peccatoribus iustitia est satisfactoria, species est iustitiæ cōmutatiuæ

mutatiuæ pro iniuria soluentis pœnam. hæc est iustitiâ noui testamenti. Deinde iustitiâ ean-
dem cōmunicari nobis: immo ad hoc illam effectam. vt nos trāsmutemur in illam. Vere er-
go est ministratio noui testamenti ministratio iustitiæ. Denique attende q̄ prouocatiua sit
hominū ratio hæc ad hoc vt reconcilientur deo Postremo materiam legationis considera:
& intueri esse gesta Dei in Christo quæ non sunt imitabilia ab hominibus. Propter hoc si-
quidem non affert Paulus quod Christus passus & mortuus est (hęc enim sunt à nobis imita-
bilia) sed affert quod omnino absque peccato factus est hostia pro peccatis nostris q̄ constat
nō esse ab homine aliquo imitabile. Hęc quæ ministri vt legati euāgelizare debent, obsecrā-
do vicē Christi, & tanquam deo p̄ eos obsecrantes: ad significandum etiam ex parte homi-
num omnimodam libertatem ad reconciliationem: sicut qui rogatur & obsecratur, liber est.

CAPVT

VI.

Aduantes. pro, cooperantes. *autem.* Ecce alterum distinctionis membrum. Pri-
us enim descripsit officium suum quatenus legati sunt: quorum vt sic, non est
nisi fideliter prudenterque sermone explicare obsecrando vel aliter iuxta
formam legationis: modo vero describit officiū quoque legatorum quate-
nus sunt cooperatores dei mittētis, & Christi cui sunt surrogati. Et propter
ea dicit cooperantes autem. Ac si apertius dixisset. quaten⁹ sum⁹ legati roga-
mus reconciliamini, quia Christus passus est pro nobis: quatenus autem su-
mus cooperantes & c. Sicut enim cooperatio distinguitur à legatione passiuā, ita cooperātes
à legatis. non est distinctio hæc personarū, sed officiorum eiūsdem personę. Aliud enim est
officiū exequendi legationem, aliud est officiū cooperandī. Illud linguæ, hoc facti est. ad il-
lud aliena facta sat sunt, ad hoc propria exigūtur. Habemus & hinc q̄ ministri noui testamē-
ti nō sunt instituti puri legati. sed legati cooperātes deo & Christo. Quæ sint istę cooperatio-
nes, diffuse Paulus declarabit. *Exhortamur.* p̄, obsecramus. Siue ex legatiōe siue ex cooperatio-
ne non præcipimus sed rogamus immo obsecram⁹. Vtrobique sermo euāgelicus p̄ modū ob-
secrātis interuenit: vt demissio ex parte ministrorū. & libertas ex parte auditorū describatur.
Ne in uacuum gratiam dei recipiatis. Sicut materia legatorum descripta est reconciliatio, quia Chri-
stus passus est & c. ita materia euangelizanda à cooperantibus describitur, ne in vacuū gratia
dei recipiatur. Et ne quæstio de qua gratia dei est sermo, explicat illam. *Ait enim.* proculdubio
Deus apud Esaiam ca. xlix. *Tempore accepto exaudiui te, et in die salutis adiui te.* Duo opera dei in hac
gratia dei cōtinentur. Alterum exauditionis tempore accepto, tempore quo omnia reddita
sunt accepta Deo. & hoc directe spectat ad supplicationem, quæ est actus religionis. Alterum
adiutorii in die salutis. quod est idem cum tēpore acceptabili: sed dicitur acceptū relatiue ad
deum cui est gratum: dicitur salutis relatiue ad homines, quibus est salutarum. Significatur
enim per vtrunque tempus noui testamenti: quia vere est tēpus redditū deo acceptum per ad-
uentum iesu christi ad exaudiendum peccatores vbique terrarū: & vere est dies expectatę sa-
lutis mundi, ad adiuvandum omnes vt recte operentur, vt fortiter persistant in occurrētibus
aduersis. Noui itaque testamenti propria gratia describitur: gratia autē non quę est donum
in anima, sed quę gratuito à deo offertur nobis benignitatis eius parata hoc tēpore ad exaudi-
endum & adiuvandum omnes. Hanc tantam gratiam Dei increduli respicientes nullo modo
suscipiunt, immo contēnunt: Christiani vero mali recipiunt quidē sed in vacuū nā recipiūt
fide, sed sine operibus: recipiunt fide vacua fructibus fidei, & ideo in vanū. Ad hoc enim of-
fert deus tantam gratiam vt utamur illa, ad hoc vt exaudiamur ab ipso, proculdubio petendo
æternā beatitudinem (nam ad hoc est tempus noui testamenti acceptatum à deo. Prius enim
quantuncūque peteretur, non dabatur) ad hoc vt adiuemur à deo tum ad bene operandū tū
ad fortiter sustinendum mala pœnæ. nam dies noui testamenti est dies salutis spiritualis. Hęc
dei gratiam nouo propriā testamento, communem omnibus volentibus eam, complectētē
quicquid est tā religionis q̄ morū, tanq̄ propriā materiā ministrorū noui testamēti quaten⁹
cooperātes sunt. Paul⁹ describit euāgelizari: q̄ in hac gratia sunt vere cooperātes deo à chri-
sto. Ipsi siquidem primo hanc gratiā dei susceperunt, non in vacuū, sed cū tāta plenitudine vt
non solū pro se ipsis sed pro aliis acceperunt. Ipsi siquidem susceperunt illam, nō solum opē-
rantes sibi sed etiam deo à christo cooperantes ad aliorum exauditionem & adiutoriū. Coo-
perātes intellige factis. ad linguā enī spectat quod dicitur obsecram⁹. Cooperātes factis obse-
cramus verbis: vt intelligam⁹ & noui testamēti idoneos ministros quū maxime cooperātur,
maxime dimittere se ipsos rogādo, & auditores liberi esse arbitrii: vt pote qui rogātur. Quid

- F** autem cooperantes obsecrent & quos, iam patet. ¶ *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Materiam quam euangelizant ministri noui testamenti quatenus cooperantes, ex veteris testamenti testimoniis proferunt. Et propterea Esaia scripturam attulit. Sed non relinquunt immanifestam. Declarat enim illam. Et propterea paulus explicat tempus prophetarum & diem expectatum esse nunc. hæc enim particula pars est materiæ quam euangelizant: ut intelligamus materiam ex testimonio prophetarum haberi, declarari autem per ministros noui testamenti, demonstrantes ad oculum aduenisse tempus acceptabile & diem salutis. Neminis dantes ullam offensionem. Duo proposuit de legatis cooperantibus, alterum est cooperantes, alterum obsecrantes. Materiam obsecrationis statim subiunxit, dicendo quid obsecrant: videlicet ne in vacuum &c. Materiam vero cooperationis modo subiungit, explicans illa in quibus cooperantur deo ministri idonei noui testamenti ministrantes iustitiæ dei quæ est in christo iesu. Iungitur itaque hæc particula quo ad sententiam illi parti culæ cooperantes. ita ut quod nunc proposuit, modo exponat. Ac si apertius dixisset. cooperantes sumus nemini dantes ullam offensionem &c. Prima cooperationis materia est vitare omne scandalum actiuum. Hoc enim esset dare alicui offensionem aliquam qua impingendo caderet à recto. *Ut non vituperetur ministerium nostrum.* Superfluit nostrum. Quia de ministris quatenus ministri sunt tractat, rationem ita se gerendi ut nemini dent occasionem offendendi, reddit ex ipso officio: ut scilicet ipsum ministerium noui testamenti non vituperetur. Redundasset siquidem in vituperium officii si primi ministri factis propriis scandalizassent alios. creditum siquidem fuisset ab hominibus (& rationabiliter) quod non esset diuina legatio, quod non essent vera quæ prædicabant, ex quo primi fundatores factis propriis scandalizant alios. Quin etiam hodie doctores scandalizassent, non solum seipsos vituperant, sed quantum ex eis est vertunt in dubium sanctum aliorum ministerium. ¶ *Sed in omnibus exhibeamus.* pro, commendantes, nos ipsos sicut dei ministros. pro, ministri. Ordo literæ est. sed sicut dei ministri commendantes nos ipsos in omnibus, supple sumus. Et est sensus quod sicut congruit dei ministris, sicut debent dei ministri omnifudio efficere, sumus commendantes nos ipsos: hoc est commendabilia exercentes in omnibus factis & verbis. Nec sunt verba hæc laudantis: sed describentis seipsos ministros ad describendum perfectionem studii circa vitandam scandalum, quod non solum vitamus dare occasionem scandalizandi ut non vituperetur officium, sed ita nos gerimus ut quemadmodum tantum officium ministrorum Dei exigit sumus nos commendantes ex qualitatibus operum & verborum. Sic enim commendare seipsos exigit officium ministri dei, & non commendare seipsos inconstantia aut hypocrisis. Huiusmodi enim commendatio sui ipsius ex reuerentia proprii officii procedit, & est regione scandalizantium locatur. Nam ministri scandalizantes, ex propriis factis vituperabile reddunt ministerium: ministri vero perfecti ediuerso ex ratione ministerii seipsos commendant in omnibus, propria facta & verba commendabilia in omnibus exercent. Ecce materia cooperationis tum quo ad studium vitandi scandala. tum quo ad studium gerendi seipsos commendabiles in omnibus ut diuinum exigit ministerium. Et ne tantum verba communia, aut in iis quæ parua sunt intelligas ministros noui testamenti commendabiles se exhibere, describit per partes, subiungendo.
- I** ¶ *In multa patientia.* Multa tolerantia præponitur sequentibus nouem generibus malorum, ad describendum ministros noui testamenti supra studium non scandalizandi vocare ut seipsos commendabiles reddat in primis in patientia multa: hoc est lingua & magna. *In tribulationibus,* hoc est in variis afflictionibus. *In necessitatibus,* eorum quibus indigemus. *In angustiis,* corporum ab extra paratis ne possimus euadere. *In plagis,* flagellorum, virgarum, lapidum. *In carceribus,* damnandorum ad mortem. *In seditionibus,* quæ contra nos exiunt in ciuitatibus.
- ¶ *In laboribus,* itinerum, vel etiam manuum quandoque quemquam grauamus. *In vigiliis,* tum voluntariis orationi vacando, tum coactis propter inedia vel propter opus vel iter. *In ieiuniis,* similiter utrisque quandoque voluntariis quandoque propter penuriam. Et hoc est nouum malorum genus. In his enim omnibus multa patientia commendabiles se reddunt veri ministri noui testamenti. Et hæc omnia proprie spectant ad virtutem fortitudinis, cuius precipuus actus est sustinere magna mala. ¶ *In castitate.* Ecce temperantia in præcipua materia delectabilium, scilicet venereorum. *In scientia,* sanctorum. in qua continentur etiam prudentia. *In longanimitate,* Ecce virtus spei protensæ in longum æternitatis futuræ beatitudinis. *In suauitate,* seu ut aliis placet. *In benignitate.* Vtrunque actionis laudabilis est nomen. Et ministros noui testamenti oportet esse tum benignos: hoc est feroces bonorum: Quum

quum nisi bona proferre possint ex interno thesauro in verbis, in gestibus & in factis. Tū suau- A
 ues diuersis hoīm complexionibus, diuersarum ætatum, diuersorum sexuum, diuersarum cō-
 suetudinū & c. hominibus accommodando seipsos vt omnibus profint. *In spiritu scō.* Non se-
 cundum rōnem humani spūs seu humanæ mentis sed scđm rōnem spūs sancti nos disponē-
 tes, illius instinctu agimur. *In charitate nō ficta.* Ecce testis spūs sancti infallibilis, ecce comes in-
 diuiduus, dilectio nō simulata exterius sed vere interna. *In uerbo ueritatis.* Intus vera dilectio, fo-
 ris verus sermo, vera doctrina. *In uirtute dei.* Virtus nō vt contra vitium sed vt contra impotē-
 tiam distinguitur. pro, potentia sumitur. Et potentia dei ad miraculosa opera significatur. Mi-
 nistri enim illi primi ibant fulti etiā potentia faciendi miracula, q̄ est potentia dei: quia so-
 lius dei est efficere vera miracula. Cōmendabiles siquidem sese exhibebant, & patientia tan-
 ta, & tot uirtutibus, & gratia miraculorum.

¶ *Per arma iustitiæ.* Metaphorice arma iustitiæ appellantur duæ iustitiæ actiones. Altera habēs B
 vim armorum defensorum: uidelicet declinare à malo. altera habens vim armorum offen-
 sorum: uidelicet facere bonum. *A dextris & a sinistris.* pro, dextrorum & sinistrorum. Quis nō
 liquido cōstet an dextrorum & sinistrorum referat ambas ministrorum partes armatas (di-
 cendo per iustitiā arma dextrorum & sinistrorum: hoc est dextrorum nostrorum mēbro-
 rum & sinistrorum) an referat arma dextra & sinistra. an referat res occurrentes dextras &
 sinistras, subiunctæ tamen combinationes me trahunt ad tertium sensum: hoc est tam in dex-
 tris rebus q̄ in sinistris. Nec oportet solícite quærere per dextra & sinistra quid Paulus signi-
 ficare intendit: quoniam ipsemet nouem distinctiones subiungit statim rerum dextrarum
 & sinistrarum, ad describendum q̄ in oībus materiis dextrorum & sinistrorum, ministri nō
 ui testamēti utuntur armis iustitiæ: vt etiā hinc habeas q̄ sicut idonei ministri noui testa-
 menti. q̄ consistit in iustitia dei in Iesu Christo. *Per gloriam & ignobilitatem.* Cōtrarium gloriæ
 interps circūloqui uidetur. Vnde interps moderni ignominiam seu contemptum seu in- C
 honorationem interpretantur. In hac distinctione gloria dextrum, ignominia sinistrū tenet
 locum & armis iustitiæ uti, tam occurrente gloria q̄ occurrēte ignominia significat. Lege a-
 ctus Apostolorum quando Paulo & Barnabæ tanta occurrit gloria vt uellent ipsos adorare
 vt deos, & quando tanta ignominia vt publice cæderentur & c.

¶ *Per infamiam.* Ecce sinistram. *Et bonam famam.* Ecce dextrum. apud aliquos enim erāt infames,
 apud aliquos bonæ famæ. *Vt seductores.* Ecce sinistram. *Et ueraces.* Ecce dextrum. Aduerte q̄ in-
 terpres variat vt, sicut, tanq̄, quasi: quum tamen apud Paulum eadem dictio repetatur, & so-
 nat tanq̄. Et est sensus. tanq̄ seductores reputati à multis, & secundum rem ueraces.

¶ *Sicut ignoti.* Ecce sinistram. *Et cogniti.* Ecce dextrum. Et est sensus. Tanq̄ ignoti habemur, & se-
 cundum rem noti sumus. Nec est sermo de notitia personarum, sed ministerii diuini. Minus
 est haberi ignotos q̄ infames, apostoli apud multos habebantur infames, vt magi seu supsti- D
 tiosi: apud multos habebantur ignoti vnde hanc prouinciā p̄dicandi sumpsisserunt, an ex deo,
 an ex q̄stu, an affectu gloriæ, an ex dæmone & c. Scđm rem tamen apparebant ex miracula
 confirmantia, doctrinam euangelicam, vnde erant noti apud eos qui volebant eos esse.

¶ *Quasi morientes.* Ecce sinistram. Tanq̄ morientes (quorum non est de vita spes) habebātur mi-
 nistri noui testamenti p̄dicantes christum, Iudæis existimātibus q̄ ministri christianæ fidei
 esse tanq̄ morientes, statim desituri: putabant enim esse (vt aiunt) ignem ex paleis. *Et ecce uiui-*
mus. Ecce dextrum, perseueramus uiuentes ministri noui testamenti. Et dicit ecce, monsan-
 do propriam ministrorum vitam corporalem perseuerantem cum ministerio. *Vt castigati.* seu
 correpti. Ecce sinistram. Sæpe castigationes flagellorum & hmōi passos cōstat ministros chri-
 sti. Et dicit tanq̄ castigati: quia in ueritate non erant castigationes seu correptiones, sed odio-
 sæ, punitiones. Castigatio enim seu correptio non habet locum nisi in illis q̄ castigatione seu E
 correptione indigent, qui immoderati sunt: quales non sunt ministri noui testamenti. verū-
 tamen fuerunt tanq̄ castigati. Lege Actus Apostolorum: & inuenies apostolos tanq̄ castiga-
 tos à Iudæis. *Et non mortificati.* Ecce dextrum. Tēpore quo Paulus hæc scripsit, adhuc nulla fue-
 rat à Romanis principibus contra christianos mota persecutio (quum primā mouerit Nero,
 sub cuius imperii principio Paulus iuit Romā) sed tātūmodo à Iudæis affligebātur christiani:
 excitantibus Iudæis etiam alios cōtra apostolos, & nō cōtra omnes christianos: vt patet ex
 eo q̄ Hierosolymis erant multa milia christianorū in pace, qui adueniēte illuc Paulo (vt Ia-
 cobus dicit) aduersum Paulum tanq̄ legis Mosaicę destructorē cōsurgerent. Et p̄pterea forte
 dixit sed nō occisi. Quia tamen occisus fuerat Stephanus, & forte Iacobus frater Ioannis ab
 NN v . . Herode,

F Herode, Tutius intelligitur hęc litera de genere ministrorū perfectorū noui testamēti quos describit, q̄ de solis personis propriis Pauli, Timothei, Silē, Titi &c. vt pri⁹ descripserit q̄ nō desinunt ab intrinseco Velut ignis paleæ, sed perseuerant viuentes in ministerio: modo aut̄ q̄ non desinunt ab extrinseco occisi. Quauis enim aliqui de facto occisi fuerint (vt Stephanus & Iacobus) non tamen propterea occisi sunt perfecti ministri noui testamēti, sed genus taliū ministrorum viuit. *Quasi tristes.* Ecce sinistrum. Et dicit quasi: quia non tristabantur intus, sed habentes causas mœroris & doloris, habebantur tanquam mœrentes. *Semper autem gaudentes.* Ecce dextrum: q̄ secundum rem non quandoque, sed semper intus gaudium habebant spiritus sancti. Vnde & cæsi ibant gaudentes â conspectu concilii Iudaici quoniam digni habiti sunt (ecce materia & ratio gaudii interni) pro nomine Iesu contumeliam pati.

Sicut egentes. Seu pauperes, seu inopes. Ecce sinistrum. Et dicit tanquā, non ad excludendum verā sed necessariā paupertatē, significatur enim q̄ non occupamur paupertate, sed assumimus statum pauperū, q̄ similes nos facimus illis qui ex necessitate sunt pauperes. *Multos autem locupletantes.* Ad literam est sermo de diuitiis spiritualibus. Et est sensus, q̄ perfecti noui testamēti ministri induunt personas pauperum, non vt sibiipsis subueniant, sed vt alios multos ditēt spiritualibus diuitiis. Et hoc est dextrum. Experimur quoque posteri q̄ paupertas Apostolorum ditauit multos diuitiis temporalibus: quibus vtinam non abutamur. *Tanquam nihil habentes.* Ecce sinistrum, quod expone vt præcedens. Hoc plus est quā tanquam pauperes. assimilamur voluntarie illis qui nihil habent: vtpote qui omnia reliquimus & sequimur Christum. *Et omnia possidentes.* Ecce dextrum. Possidentes sumus omnia temporalia, in seipsis quidem spe. Scriptum est enim, super omnia bona sua constituet eum: in eminentioribus vero, actu: quoniam possidemus actu omnia spiritualia, quibus subiiciuntur omnia temporalia. Sicut enim **H** habens intellectū, habet quicquid est visus, auditus, odoratus, gustus & tactus: ita possessor spiritualium est possessor omnium corporalium. Testatur quoque experientia q̄ possessoribus spiritualium subiiciuntur principes & quæcunq; sunt corporalia: vtpatet legenti gesta sanctorum. Et hic finitur tractatus de noui testamenti ministris.

S nostrum patet ad uos o corinthii. Tertia est hęc pars tractatus huius epistolæ: in qua tractatur **O** illa particula, pater misericordiarū. Tractat enim multas dei misericordias: tum collatas Corinthiis, & efficiendo eos templum dei, & efficiendo eos poenitentes & vindices criminū. tū collatas Macedonib⁹, tū exequendas in collecta eleemosynaria in sanctis Continuat autē sequētia præcedentibus ad allocutionem specialē descendens, ac si apertius dixisset, hæten⁹ ad omnes fuit sermo nostre de ministris noui testamēti: modo vos in specie alloquor ô Corinthii: nec qualitercūq; alloquor, sed patēte ore, hoc est manifeste. Et dicit hoc, quoniā manifeste intendit illis aperire radicem minus bonæ dispositionis cordis eorum circa cōmunionem cum infidelibus. *Cor nostrum dilatatum est: non angustiamini.* pro angustiamini, in nobis angustiamini. pro, angustiamini, autem in uisceribus uestris. Et indicatiui est modi vtrōbique angustiamini. Propter quod coniunctio autem clarius præmissa fuisset dicendo sed angustiamini in viscerib⁹ vestris: hoc est in intimis vestris. Arctauerat paul⁹ in priore epistola cōnubia prohibēdo noua cū infidelibus cōiugia arctauerat forū causarū phibendo, litigare cū christianis sub iudice infideli, arctauerat cōiuiua pro quanto prohibuit manducare imolata idolis in multis casibus, scilicet vel præsentibus infirmis vel indicante aliquo aliud esse immolatum vel in idoleo, ex quibus corinthii videbant se arctari quo ad ciuilia â paulo, qui forte quum fidem susceperant, nullum talium cogitabant. & propterea mentes eorum erant velut in angusto positæ. Hinc, desistere â consuetis connubiis â cōsuetis foris, â cōsuetis cōiuiis angebat eos: inde obedientiæ debitū angebat eosdē. sicque angustari videbantur in ministris noui testamēti tanquam dūcentibus eos in huiusmodi angustiam. Hæc vbi paulus per Timotheum seu Titum cognouit, declarat Corinthiis q̄ angustia eorū non est occasione ipsorum ministrorum sed occasione priorū uiscerū. Et q̄ non oriatur huiusmodi angustia ab ipsis ministris, declarat per hoc q̄ cor nostrum dilatatum est. Si angustia hæc esset ex nobis, cor nostrum esset etiam in angusto (quū nos non doceam⁹ nisi ea quæ facim⁹) sed cor nostrū nō est angustū immo dilatatum est, inter nullas versatur angustias, sed supra omnes humanos respectus eleuatū manet amplū. Vnde non angustiamini in nobis, non habetis angustia in doctrina nostra, in mandatis nostris, in exemplis nostris: sed angustiamini in visceribus vestris, sed angustia vestra est ob intimos vestros affectus ad respectus humanos. Et verē sic erat. nam affectus ad solita connubia honorabilia cū sibi paribus (quos forte nō inueniebant christianos) causa

causa erat huiusmodi angustiae: & sic de similibus. Eandem autem habentes remunerationem (tanq̃ filius A
 dico) dilatatamini & vos. Superfluit habentes. Et est vna parenthesis totum hoc, eandem autem re-
 munerationem tanq̃ filius dico, ita q̃ ordo literę est dilatatamini & vos. Et interponit eadem
 autem remunerationem tanq̃ filius dico, vel ad exponendum dilatationis donum esse remu-
 nationem quam eis vt filius indicit. Dilatatio siquidem cordis cōstat ex duobus. Alterū est
 studium humanum ad ampliandum cor, ne inter humanos respectus angustetur. Et quo ad
 hoc studiū mandat corinthiis vt & ipsi dilatantur. Alterū est diuitię donum gratię cōplens hu-
 iusmodi dilatationem: qua homo dilatato iam corde libere & delectabiliter quę dei sunt exe-
 quitur: iuxta illud. viam mandatorum tuorum cucurri quum dilatasti cor meum. Et quo ad
 hoc donum dilatatio appellatur remuneratio eadem remunerationi q̃ in seipsis sentiebant a-
 postoli. ¶ Vel ad exponendam intentionem pauli quare dicebat dilatatamini & vos: ad hoc sci-
 licet vt habeatis tanq̃ filii eandem remunerationem q̃ debetur & nobis quorū cor iam est di-
 latatum. Nolite iugum ducere. pro ne iungamini eodem iugo, cum infidelibus. Ecce materia angu-
 stię, iungi cum infidelibus, non qualitercunque sed sub eodem iugo. infideles hoc in loco ap-
 pellari idolatras testatur combinatio quinto ac postremo subiuncta, quis cōsensus tēplo Dei
 cum idolis? Identitas autem iugi insinuat quod pręcipua angustię ratio erat cōnubii iugum
 solitum cum infidelibus. Et vere durum valde videbatur nobilis generis hoībus nō inire con-
 nubia cum sibi paribus nobilibus: q̃ oportuisset efficere si eis pares nō erāt christiani. Tam du-
 rum autem fuit hoc vt legamus nō fuisse seruatum, nam Cæcilia christiana nupsit Valerino
 Gentili: & Lucia similiter sponso gentili. *Quę enim participatio iustitię cum iniquitate?* Ex quinq; ca-
 pitibus manifestat non esse iungendos eodem iugo christianos idolatras. primum ex parte iu-
 stitię. Status siquidem christianus est status iustitię (iam enim dictum est q̃ ministratio no-
 ui testamenti est ministratio iustitię) status vero idolatrarū est status in iustitię. Et est sermo
 de iustitia dei & iniustitia apud deum. *Aut quę societas luci ad tenebras?* Secundum ex differentia C
 inter lucem & tenebras. christiani enim sunt filii vere lucis spiritualis: idolatrę tenebrarum
 spiritualium. *Quę autem conuentio.* pro, quis autem consensus. *Christi ad Belial?* Tertium ex differē-
 tia inter Christum caput christianorū & Belial (hoc est dæmonē caput idolatrarū. Appella-
 tur autem diabolus Belial Hebręos vocabulo: eo q̃ sine iugo est regulę cuiusque. Belial enim
 sonat absque iugo. Vnde vir Belial appellatur cui omnia licent: vtpote absque quocunque re-
 ctę rationis iugo. Et apte ē regione Christi (qui factus est obediens vsque ad mortem, qui pec-
 catum nō fecit) diabolus quatenus Belial absque vilo rectę rationis modo absque vilo volun-
 tarię obedientię iugo locatur. *Aut quę pars fidei cum infidei?* Quartum ex differentia inter fidelē
 & infidelem. penes fidem in deum differentia ista attenditur. Christiani enim & credentes
 in deum & fidem debitam deo seruantes, vtrinque sunt fideles: idolatrę vero neutrum habēt,
 & omnino sunt infideles. *Quis autem consensus templum dei cum idolis?* Quintum & vltimum caput est D
 ex differentia inter templum dei & idola. Non dicit templo dei cum templo idolorum, sed
 templo dei cum idolis: ad significandam directam contrarietatem inter templum dei (in quo
 scilicet habitat deus) & illud in quo habitat diabolus, quod est simulacrum. Non enim dia-
 bolus est habitator templi idolorum immediate (sed mediante simulacro) sicut deus est ime-
 diate habitator templi sui, christiani enim (vt declarabit) sunt templum dei: ac per hoc alieni
 esse debent ab iis qui colunt simulacra habitacula dæmonū: vtpote colentibus contraria chri-
 stianis, qui sunt habitaculum dei. *Vos enim estis templum dei uiui.* Applicat vltimam differentiā ad
 dignitatem ipsorum hominum. Dicuntur enim & sunt Christiani templum non secundum
 materiam sed secundum officium actiue & passiue. passiue quidem quatenus in illis habitat
 deus: actiue vero quatenus in seipsis in suorum cordium penetralibus colunt deum fide, spe,
 charitate, in quo officium non solum templi sed sacerdotum in templo exercent.
 ¶ *Sicut dicit Deus.* Non ex vno scripturę loco Paulus subiuncta citat: sed q̃ primo subdit ex Le-
 uit. 126. & Eze. 137. *Quoniam.* pro, q̃, *inhabitabo in illis.* Sensum non verba affert Paulus, immo ex-
 ponit scripturę veteris verba, quid intendit dicendo ponam tabernaculum meum in medio
 vestri: q̃. s. intendit inhabitabo in vobis, hoc est enim deum ponere tabernaculum suū in quo
 habitat in medio in intimis hoīm, efficere eos habitaculum suum, immo est habitare in illis.
 habemus enim quandoq; habitaculum in quo non habitamus. Habitat autem deus in hoīb;
 quum vtitur hoībus ad vsus proprios dei, sic enim habitat in materiali templo sicut nos ha-
 bitamus in domibus. *Et in ābulabo inter eos.* Superfluit inter eos. Verūtamen in ambulare signifi-
 cat nō ambulare sed ambulare in aliquo, sonat enim textus ambulabo in eis. Nō solum vtitur
 deus

- F** deus christianis ut templo, habitando in eis, sed etiam ut via grata: ad significandum internum profectum de virtute in virtutem, de bono in melius christianorum in quibus deus habitat. immo ad significandum quorsum habitat, scilicet ut perficiant in quibus habitat. ambulat enim deus in hominibus secundum profectum spiritualem hominum. *Et ero illorum deus.* hoc est qui sum natura deus simpliciter & absolute, ero deus proprius eorum, per verum gratumque cultum. Nam tantummodo à christianis explicite vel implicite colitur deus interno cultu deo grato: quum non sit extra Christum salus cuiquam. *Et ipsi erunt mihi populus.* hoc est ego habebam ipsos in meum populum. hic enim solus est populus de quo dixit angelus ad Ioseph, ipse saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Nobis vere colentibus deum, deus tractat nos ut populum suum: sed ubi nos deum solis labiis colimus, nec ipse tractat nos ut populum suum.
- G** Propter quod. Continuatio hęc Pauli est, ex hoc quod templum dei estis rationem reddentis eorum quę subiunguntur. Et ex Esa. 52. sumpta sunt. *Exite de medio eorum, & separamini.* Apud Esaiam reperitur, recedite, excite &c. Paulus vero exponendo recedite dicit separamini. Exierant siquidem corinthii de medio idolatrarum non relinquendo patriam sed cultum idolatrarum: sed Paulus volebat quod separarentur ab eorumdem iugis, non ineundo connubia cum illis. Et propterea affert hanc auctoritatem ad persuadendum omnimodam separationem ab idolatris in coniugiis, in foris, in conuiuiis: ut in priori docuerat epistola. *Dicit dominus.* Paulus hoc apposuit, ad exponendum quod verba hæc dicuntur ex parte dei. *Et immundum ne tetigeritis.* Idolatras immundum appellat: & ne tangi quidem vult, ad similitudinem prohibiti in lege veteri contactus rerum seu personarum immundarum ex quo contactu reddebantur immundi qui tetigerant. ideo separamini, ne tangendo communicatione eiusdem iugi, contrahatis immunditiam. *Et ego recipiam vos.* Hoc cum sequenti particula nescitur ex quo scripturæ loco Paulus acceperit: quum nullus appareat in quo fiat mentio de promissione explicita filiorum & filiarum ut hic affertur, cum adiectione dicit dominus omnipotens. Sonant enim hæc verba, prophetæ alicuius dicta. forte vnus quibus caremus, eorum quorum meminerunt libri Regum seu Paralipomenon. Promittit omnipotens deus duo. primo receptionem. dixit exite & separamini: nolo vos vagari, sed exeuntes ac separatos ego suscipiam vos, in mea domo spirituali hic & tandem æterna in cælis. *Et ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias.* dicit dominus omnipotens. Secundum quod promittit est adoptio diuina, non solum suscipiam vos in domo mea, sed ego officio paterno erga vos me geram, amando, prouidendo, curam habendo &c. & econuerso vos officio filiorum & filiarum erga me exercebitis: amando, reuerendo, obsequendo.

CAPVT

VII.

- I** As ergo habentes promissiones. Scilicet susceptionis & adoptionis. *Charissimi.* p. dilecti. mundemus nos. Seipsum connumerat paulus inter gentes mundatione, eo quod non sit homo qui non peccet: & connumerauit se ad persuasibilem reddendum aliis hanc exhortationem. *Ab omni inquinamento carnis & spiritus.* Inquinamentum carnis appellatur immunditia quæcunque animi proueniens ex carne tam propria quæ propinquorum. inquinamentum vero spiritus appellatur immunditia quæcunque animi proueniens ex spiritualibus: qualia sunt honor, gloria & huiusmodi. ¶ Et occasionem quidem huius exhortationis sumpsisse videtur ex subiunctis apud Esaiam verbis, mundamini qui fertis vasa domini. applicat enim ad propositam angustiam Corinthiorum qui tum ex affectu carnali ad consanguineos & affines, tum ex affectu spiritus ad gloriam, immunditiam contrahabant. *Perficientes sanctificationem in timore dei.* Sanctificatio idem est quod mundificatio. ad hoc enim monetur nihil iniquationis relinqui, ut mundificatio accepta per baptismum perficiatur nostro studio. Sæpe enim munditia per baptismum accepta inquinatur affectibus carnis vel spiritus: & propterea oportet perficere eam mundando ab omni inquinamento. Et quia hoc precipue cõfert timor dei, ideo adiungit in timore dei. timendum est ne enim deus despiciat nos negligentes studere munditiæ. *Capite nos.* Hoc est capaces estote nostri. Dixerat superius quod erant angusti in propriis visceribus monens ut dilatarentur. ad huiusmodi dilatationem alludens dicit, capite nos complectimini nos doctores monitores ac patres vestros. Quod est dicere suscipite in vobis nostram doctrinam, nostram monitionem.
- K** ¶ *NEMINEM* Lesimus. pro, iniuria affecimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus. pro, fraudauimus. Tria impedimenta excludit, quæ forte obiciebantur paulo: quæ fuissent si vera, reddidissent paulum minus receptibile aut omnino irreceptibilem à corinthis. Et quantum conicere

coniicere possum: nullitabant forte aliqui quod hæc pauli præcepta erant iniuriosa & tanq̃ A
speciem fraudis habentia: vt pote paulatim tollentia libertatem politicam. Propter q̃ Paulus
extenso sermone ad oẽ mali genus, primum ex parte actionis excludit omnem iniuriam, di-
cendo, neminem iniuria affecimus. Et videtur hoc directe dicere ad manifestandũ intentio-
nem suam, q̃ non intentione iniuriandi alicui prohibuit connubia cum infidelibus. Dicẽ-
do vero neminem corrupimus, effectum actionis explicat non fuisse abductionem à bono.
Ita q̃ nec animus fuit iniuriandi, nec effectus à nobis proficiscens yinquam fuit abducere à bo-
no. Dicendo autem neminem fraudauimus, fallacem artem à progressu doctrinæ, monitio-
num, præceptorum & huiusmodi excludit. *Non ad condemnationem uestram dico. Superfluit uestra.*
Hoc est non gratia damnandi vos q̃ talia de nobis suspicemini dico hæc. *Prædiximus.* pro præ-
dixi enim, superius in hac eadem epistola, dicendo quod estis epistola nostra scripta in cordi-
bus nostris. *Quod in cordibus nr̃is estis ad commoriendum & conuiuendum.* hoc est tam intimo & ardenti
affectu in cordibus nostris vt parati simus vobiscum mori & viuere. Magnitudo hæc amoris B
testis est quod non ad commendationem hæc dico.

Multa mihi fiducia apud vos. Hinc incipit Paulus aliam tractare materiam. quam optime
continuat cum præcedente monitione, terminata ad ingentem suum amorem erga
eos. Tractare siquidẽ intendit de re gesta à Corinthiis recepta priori epistola, & apte
obiurgationem præcedentis monitionis temperat subsequente hac cõmendatione eorundẽ:
vt etiam hinc persuasibiles reddatũr ad parendum monitioni antedictæ. Proponit itaq; qua-
tuor, cõmendationem corinthiorum concernentia, primum est multiplicata fiducia ad eos.
secundum vero est. *Multa mihi gloriatio pro vobis.* hoc est de vobis multiplex mihi ratio suppetit
gloriandi. *Repletus sum consolatione.* Ecce tertium. *Superabundo gaudio in oĩ tribulatione nr̃a.* Ecce quartũ.
Quod tamen dicitur in omni tribulatione nostra, refertur etiam ad tertium. est enim sensus C
q̃ inter omnes tribulationes nostras repletus sum consolatione, insuper & superabundo gau-
dio: hoc est q̃ gaudium superat tribulationes.

Nam & quum uenissemus in Macedoniam. Tractaturus hæc quatuor proposita, incipit more suo à
superata ab vltimis duobus tribulatione cui? in calce propositorum meminerat. *Nullam requiẽ*
habuit caro nr̃a. Non dicit spiritus noster: quoniam ille quiescebat. sed caro afflictavsq̃e adeo de-
scribit vt nullam habuerit requiem. Quod magis declarans subiungit. *Sed omnem tribulationẽ passi*
sumus. pro, sed in omnibus tribulati, supple fuimus. Cuius speciei mala fuerint hæc, non aliter
scriptum inuenio. *Foris pugna, intus timores.* Amplius describit q̃ in oĩbus externis & internis tri-
bulati sunt. nam foris pugna, aduersus nos: intus vero timores, imminentium malorum. fo-
ris, in publico, non vna sed multæ pugna: intus vero, in domibus existentibus nobis, timores
incutiuntur. & sic nullibi quiescimus.

Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos deus. Descripta tribulatione magna, tractat tertio loco D
propositum, scilicet repletus sum consolatione, attribuens illam deo. De quo dicit q̃ conso-
latur humiles, ad differentiam superbiorum, quibus deus resistit. *In aduentu Titi.* primum mediũ
quo vsus est deus ad consolandum Paulum, describitur aduentus Titi ad paulum ex Corin-
tho. Erat enim Titus vir spiritualis: & naturale est ex aduentu spiritualium virorum consola-
tionem accipere spirituales viros. *Non solum autem in aduentu eius, sed etiam in consolatione qua consolatus*
est in vobis. Cõsolatus est, passiuẽ vtitur interprete. Ecce alterum medium quo vsus est deus ad
consolandum paulum: relata scilicet consolatio quam ipse titus acceperat ex corinthiis. Ad
quam explicandam subdit. *Referens nobis uestrum desiderium.* respectu verbi boni. *Vestrum fletum.* res-
pectu mali, tum incestus commissi ab illo priuigno, tum negligentia vestra prioris erga cor-
rectionem illius. *Vestram emulationem,* pro, vestrum zelum, *pro me.* hoc est vestrum loco mei (no-
mine meo) zelum ecclesiæ aduersus illum fornicarium.

Ita ut magis gauderem. ex huiusmodi relatis q̃ dolerem ex carnis afflictione, hoc est ita q̃ gau- E
dium superaret dolorem. *Quoniam etsi contristauit uos in epistola.* Rationem tanti gaudii ex spiri-
tualifructu Corinthiorum reddit. Contristauerat paulus Corinthios in priore epistola.
Arguendo illos negligentia erga correctionem incestus. *Non me pœnitet, etsi pœniteret.* pro, pœ-
niterit. Res gesta sic est, paulus audito illo incestu inter Corinthios tolerato &c. scripsit,
arguendo &c. In priore epistola, postea pœnituit paulum scripsisse contristantia illos, eo qd̃
timuerit ne male succederet: vt plerumque contingit. Modo vero vt aduenit ex Corin-
tho titus, & rem bene successisse narrauit, paulus lætatur se scripsisse sic Corinthiis in
priore

- F** priore epistola. Et propterea dicit non me poenitet, in presenti tempore quamuis me poenituerit in preterito medio tempore inter epistolam missam & aduentum Titi ad me. *Videns. pro, video enim. Rationem reddit quare in presenti poenitet. Quod epistola illa est ad horam uos contristat quod mihi displicuit. Nunc gaudeo non quia contristati estis, tristitia siquidem vestra, quantumcumque ad horam non est materia gaudii mei. Sed quia contristati estis ad poenitentiam. Non gaudeo de vestra tristitia secundum seipsam, sed secundum suum fructum, non gaudeo de vestra tristitia sed de vestre tristitiae fructu qui est poenitentia.*
- G** *Contristati enim estis secundum deum. Tristitiam eorum fructuosam declarat ex deo. Tristitia siquidem secundum seipsam inutilis est, & naturaliter omnibus exosa: & propterea si tristitia aliqua est utilis seu fructifera, aliunde quam ex seipsa oportet quod hoc habeat. Et ideo Paulus ex hoc quod fuit secundum deum tristitia corinthiorum, manifestat quod fuit fructuosa. Est autem tristitia secundum deum, quae est ratione vel diuinae iniuriae (siue a se siue ab aliis commissae) vel ratione damni spiritualis in ecclesia occurrentis: ut quum viri iusti tolluntur. Ut in nullo detrimantur patientiamini ex nobis. praefer fructum qui est poenitentia, alterum fructum monstrat Paulus euenisse, scilicet vitiationem cuiusque damni ex epistola pauli contristatiua. Quod si non penetras, recole quod tristitia secundum se est inimica naturae, ac per hoc ingerens alicui tristitiam infert illi nonnullum damnum in animo. Monstrat autem Paulus quod quia corinthii ex pauli epistola non sunt contristati simpliciter & absolute, sed contristati secundum deum (quia assumpserunt pro ratione tristitiae non paulum sed deum) euaserunt omne tristitiae damnum ex epistola pauli. Et haec est prima utilitatis tristitiae secundum deum. Quae enim secundum deum tristitia est, poenitentiam in salutem stabilem. pro, impoenitendam, operatur. Ex differentia inter tristitiam secundum deum & tristitiam secundum mundum penes contrarios fructus, monstrat tristitiam illorum secundum deum esse materiam gaudii Apostolici. Duplicem autem subordinatum fructum manifestat. alter est poenitentia impoenitenda: alter est salus. Vide singula. Tristitia secundum deum operatur poenitentiam internam: quam constat integrari ex tribus actibus animi. primus est displicere, sibi quod homicidium commisit: secundus est velle de cetero non committere homicidium: tertius est velle satisfacere illis quibus propterea irrogata est iniuria, deo scilicet & hominibus laesis. Quicquid horum defuerit, non est poenitentia in salutem: ut, clare patet. Vnde etiam patet differentia inter tristitiam secundum deum & poenitentiam salutarem: quia illa sonat tristitiam ex ratione tristandi, deo scilicet. ista autem sonat tristitiam commissi cum reliquis duobus actibus. Vnde illa causat istam, applicatam & contractam ad speciale materiam: eo modo quo delicto dei imperando causat actus inferiorum virtutum. tristitia enim secundum deum, actus est charitatis, sicut delectatio secundum deum. tristitia autem quam significat poenitentia, actus est inferioris virtutis. Apponit autem impoenitendam, ad differentiam poenitentiae poenitendae: quales sunt tum innumerae humanae poenitentiae diuersorum gestorum: tum poenitentiae desperatorum. nam & poenitentia iudae fuit poenitentia poenitenda: & poenitentiae multae beneficiorum collatorum & veniarum concessarum aliis poenitendae sunt. Quam autem operatur tristitia secundum deum, poenitentia impoenitenda est: nec solum impoenitenda est sed est in salutem animae. Est itaque progressus a tristitia secundum deum ad salutem animae per mediam poenitentiam impoenitendam. quod non oportet aliunde medicare: quia ipsa secundum deum tristitia efficit illam in salutem. Seculi. pro, mundi, autem tristitia mortem operatur. Contra tristitiam secundum deum distinguit tristitiam mundi, hoc est habentem pro ratione amoris mundi contrarium amoris dei. qualis est tristitia eorum qui impediuntur a fruitione delectabilium per fas & nefas. haec enim constat quod operatur mortem animae contrariam saluti animae: quam operatur tristitia secundum deum.*
- I** *Ecce enim hoc ipsum. Deest. quod, secundum deum contristati. Deficit. Fuistis, uos. Et experientia subsequenti fructus in eis ex tristitia secundum deum, probat quod fructuosa sit tristitia talis.*
- K** *Quantum in uobis operatur sollicitudinem. Ex negligentibus corrigere incestuosum effecit vos sollicitos. Sed defensionem. pro, purgationem. Non solum sollicitudinem sed purgationem, tum vestri delicti ob negligentiam, tum criminis incestus. Sed indignationem. purgatio ad praeteritum delictum, indignatio vero ad praesens dedecus refertur. Indignati siquidem sunt ex tristitia secundum Deum Corinthii, tantum non sustinentes sceleris inter se dedecus. Sed timorem. imminuentis diuini iudicii nisi corripuissent incestuosum. Sed desiderium. Tria prius dicta (purgatio, indignatio & timor) malum respiciunt, praeteritum, praesens & futurum: haec autem tria quoque subiunguntur, respiciunt bonum. Desiderium, tam boni proprii quam communis. Sed emulationem. quodammodo certantium ad actiones bonas. Sed iudicium. bonum iustitiae exercendo. Et haec*

hæc fuit vltimus effectus erga incestuosum. exercuerunt enim iusticiam vindicatiuā excōican-
do illum & c. In oībus exhibuistis. pro, cōmendastis, uos. hoc est cōmendabiles vos reddidistis. Inco-
taminatos esse negotio. proculdubio incestus. Nec dicit incontaminatos fuisse sed esse. purgaue-
rant enim negligentiam qua nonnullam contaminationem contraxerant. Igitur etsi scripsi uo-
bis, non propter eum qui fecit iniuriā. incestuosum scilicet filium. Nec propter eum qui passus est. patrē sci-
licet maritum qui passus est adulterii & incestus iniuriā. Nec intelligas has negationes re-
ferri ad intentionem Pauli, sed ad commendationem effectus subsecuti in ipsis corinthiis.
non enim est sensus, me non scripsisse propter eum qui fecit iniuriā & propter eum q. pas-
sus est (quum expresse scripserit propter correctionem illius) sed est sensus q. si ex mea episto-
la non fuisset subsecutus effectus correctionis incestuosi & vltionis iniuriæ irrogatæ patri, iste
tamen effectus subiunctus subsecutus est.

¶ Sed ad manifestandam sollicitudinem nr̄am q. habemus pro uobis corā deo. pro, sed vt manifestetur studiū
vestrum q. pro, nobis est erga vos corā deo. Quando nullus alius fructus fuisset subsecutus ex
nostra epistola, iste est subsecutus: videlicet q. manifestatū est studium vestrum erga vos ipsos
q. habetis pro nobis corā deo. Vere siquidem excōicando illum manifestatum est corinthio-
rum studium erga seipsos, erga propriā ecclesiā, nō qualēcūq. sed tale quale habebant noīe
authoritate & loco Pauli, non secundum humanos affectus sed corā oculis diuine maiestatis:
hoc est in veritate intima q. intueatur deus, que grata est deo. Ideo cōsolati sumus in cōsolatione autem
uestra. Superfluit autem: Cōcludit ex his bene apud corinthios gestis, q. tertio proposuerat cō-
solati sumus: hoc est consolationem accepimus. passiue siquidem interpres videtur consolari.
Et dicit in consolatione vestra actiue: hoc est in consolatione q. dedisti nobis ex vestris factis.

Abundantius. Deficit. autem, magis gauisi. Tractat quarto loco propositum, scilicet superabundo
gaudio. q. enim ibi dixit superabundo gaudio, hic dicit abundantius magis gauisi. Et mate-
riam multo abundantiore gaudii subiūgit. Super gaudio Titi quia. pro, q. refectus. pro, refocillatus,
est spūs eius ab omnibus uobis. Auxit vehementer gaudium nostrum gaudium Titi: eo q. tam spi-
rituales vos fueritis vt non caro sed spiritus Titi refocillatus sit. non ab aliquibus sed ab om-
nibus vobis. Vbi patet q. abundantia pauli pro principali materia habet tantam in corinthiis
spiritualitatem vt etiam refocillauerit spiritum Titi. Et si quid apud illum de uobis gloriatus sum. tra-
ctat secundo loco propositum scilicet multa mihi gloriatio pro vobis.

¶ Non sum confusus. pro, pudefactus. non sum pudore affectus, non erubui.

¶ Sed sicut oīa uobis in veritate locuti sumus. docendo & prædicando. Ita & gloriatio nr̄a que fuit ad Titum
ueritas facta est. verificata est ex vestris gestis. Et viscera eius. Tractat primo propositum, multa mi-
hi fiducia est apud vos. Intimos Titi affectus viscera appellat. Abundantius in uobis. pro, in vos,
sunt, remniscentis. pro, recordantis, omniū in uestrum obedientiam. Ecce materia fiduciæ pauli in corin-
thiis: obedientia scilicet eorum. quam simul commemorat vt occasionem affectus Titi & ad
eos & relata atq. laudatā à Tito.

¶ Quomodo cum timore. interno. Et tremore. externo. Excepistis illum. Et est sermo de timore & tremo-
re reuerentiali, causato in corinthiis ex autoritate pauli qui miserat illum. Gaudeo q. in omnibus
confidam in uobis. Ecce multiplicata fiducia & experta tali obedientiā de cætero in vobis cō-
fidam non de re aliqua sed in quibuscunq. occurrentibus.

CAPVT

VIII.

Mortem autē facimus uobis fr̄es gr̄am dei q. data est in ecclesiis Macedoniæ. Ad nouā
transit materiā officii sibi impositi ab apostolis q. erant Hierosolymis:
vt. s. procuraret elemosynas p. pauperibus christianis in Hierusalē de-
gentibus. & intēdens ad hoc ortari corinthios, affert in exēplum Ma-
cedones. Duplicēque Macedonum virtutē expleandā appellat gratiā
dei datā in ecclesiis Macedoniæ. ad significandū q. gratuitū donū
dei est vtrāq. virtus. Et q. in multo experimento tribulatiōis. Superfluit & incertū
q. est an tribulatio hæc fuerit illam et cui? in p̄cedenti capitulo memi-
nit, an? fuerit aliqua alia tribulatio ppria Macedonibus. Verisimile est q. illam et vexatio qua
p̄ssi sunt Paulus & sui, in qua foris pugna & intus timores, fuerit quoq. tribulatio Macedonū
Christianorum. vt propterea Macedones dicātur experti tribulationē: quia non solum audi-
tu cognouerunt

F tu cognouerunt p̄ssaras Pauli, sed ipsi experti sunt illas adherētes Paulo. foris enim pugnas & intus timores rōnabile est extendit ad adherētes. *Abundantia gaudiū ipsorum fuit.* Ecce prima virtus magnus gratiæ diuinæ effectus, in spirituale gaudium cedere tribulationes mundi. *Et altissima. pro profunda paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum.* Ecce altera virtus, beneficentia in sanctos talis vt etiam pauperes vsq; ad fundum ac quisuerint sibi diuitias simplicitatis. Meritum siquidem beneficentiæ cōmemorat à parua eleemosyna (profundæ enim paupertatis viri, nō nisi parua possunt eleemosynā facere) vt ex præmio parua eleemosynę intelligamus p̄mia magnarū eleemosynarū. Si enim profunda paupertas eleemosynā largiēdo efficit diuitias simplicitatis, quāto maiores diuitias à maioribus oriri eleemosynis intelligēdū est. Quēadmodū diuitiæ fortitudinis, diuitię scientiæ & h̄mōi cōstant ex copia spectantium ad fortitudinē seu sciētīā, ita diuitiæ simplicitatis cōstāt ex copia actionū delectationū ac virtutū spectantium ad simplicitatem animi. Et appropriantur eleemosynariis, ad significandū q̄ meritum eleemosynę proprium in simplicitate animi fundatur. *Quia secundum virtutem.* Hoc est vires. *(Testimonium illis reddo) & supra virtutem.* Hoc est vires. *Voluntarij. pro, spontanei, fuerunt.* Declarat quod dixerat de virtute beneficentiæ extensæ vsque ad profundā pauperes: quia non solum secundum vires facultatum sed etiam supra vires earum dem spontanei fuerunt ad largiendum. Et de hoc ipse Paulus testatur: vtpote qui interfuerat. *Quum autem audis etiam supra vires, intellige infra moderamen tamen rōnis: alioquin non esset materia laudis habere enim magnam latitudinem q̄ censetur supra vires: & largiri aliquid supra vires, compatitur moderata ratio quæ non compateretur nimium supra vires excessum largitionis.*

G *Cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiam & cōicationem ministeriū q̄ sit in sanctos.* Græce legitur. Cū multa obtestatione rogantes nos vt gratiam & communionem ministeriū quod est in sanctos suscipereamus. Rogabant Macedones cum multis obtestationibus (hoc est cum multis signis quod ex vero corde rogabant) Paulum cum sociis vt non differrent suscipere eleemosynas pro sanctis degentibus in Hierusalem sed tunc susciperent. In quibus præcibus manifestatur quod Macedones iam habebant eleemosynam in promptu paratam vt posset deferri in Hierusalem. Et hoc commouit Paulum ad scribendum hæc corinthiis. Et eleemosynā hanc describit à quatuor. à gratuito dantium animo, gratiam: à pecunia q̄ communicatur, cōmunio: à ministris quibus opus est vt deferatur in Hierusalem, ministratio: ab illis in quorū subuentionem datur in sanctos. hoc est mundos ex baptismo. *Et non sicut sperauimus.* Non negatur præcedens spes: sed euentus non secundum mensuram sed supra mensuram spei, significatur.

H *hunc enim sensum præ se ferūt subiūcta. Sed semetipsos dederunt. q̄ maius domū est. Primum dño, deinde nobis per voluntatem Dei in hoc.* Nec nos somniauimus has duas dictiones, in hoc (sed in textu inuenimus, disiunctas tamen per scriptores ab hac particula & iunctas cum sequenti) nec aliud nisi punctum mutauimus. Loco siquidem harum dictionum interpret vetus subiunxit has duas ita vt. Est itaque sensus (ab ea quæ tractatur materia nullo pacto digrediens (q̄ ideo supra spē, quia macedones etiam seipso dederunt in hoc ministerium eundi in Hierusalem comites deferentium eleemosynam. Describit autem hanc deditionem tum à causa supra spē, dicendo per voluntatem dei: significans q̄ deus est operatus hanc tam insperatam deditionē. tum ab illis quibus donum hoc oblatum est, dicendo primum domino deinde nobis: hoc est nō principaliter rōne nostri tanq̄ humano more præsentia nostra induxisset eos ad hoc, sed principaliter deo, secundario autem nobis: quibus ex officio incumbit providere de ituris in Hierusalem. *Rogaremus. pro, adhortaremur, Titum.* Durus absque coniunctione aliqua cōtextus induxit veterē interpretē ad exponendum illas dictiones, in hoc: dicendo, ita vt rogaremur Titum. Induxio quoq; modernos interpret vel ad exponendum illas dicēdo quāobrem rogauimus Titus: vel ad adiungēdū cōiunctionē vt, dicendo in hoc vt adhortaremur Titum.

I *Contextus itaq; ipse in Paulo durus pariter videtur: siue iungantur illę duæ dictiones (in hoc) cum præcedentibus vt nos iunximus (quia vere ille est locus earum. ibi enim opportune sunt hic autem superflua) siue iungantur cum sequentibus. non enim iunctæ sequentibus cōtexunt literam. Verum licet prima fronte sic durus appareat literę cōtextus, studiosius tamē circumspecta litera apparet contextus optatiui adhortaremur cum coniunctione, & præposita particula nō sicut sperauimus. Et est ordo literæ. & adhortaremur titum nō sicut sperauimus sed & c. Ita q̄ inter coniunctionē &, verbūq; principale adhortaremur, per parenthesis legenda sunt interposita, declarantia ex euentu superante spem subortam fuisse exhortationē Pauli ad Titum. Et sic oīa quadrant: omnisque duritia contextus excluditur, nullaue suppletionē*

pletione opus est. ¶ *Vt quemadmodum coepit ita & perficiat in vobis & gratiam istam.* In priore epistola monuerat corinthios vt eleemosynæ pro sanctis degentibus in Hierusalem recenderentur apud ipsos offerentes: modo videns paulus Macedones sic instare vt eleemosynæ deferantur in Hierusalem, non censet amplius differendam eleemosynam corinthiorum. Et hinc oritur noua hæc exhortatio Tiri à paulo, vt velit reuerti corinthum ad perficiendum coeptum opus hoc. Quod appellat gratiam ratione superius dicta. apparetque ex his apostoli verbis quod Titus quum esset corinthei hortatus fuerat corinthios ad huiusmodi eleemosynas. Hoc enim significatur dicendo vt quemadmodum coepit. ¶ *Sed sicut in omnibus.* Corrigentis est immediate ante dictum. Tanquam minus dixerit dicendo perficiat in vobis etiam gratiam istam, corrigir hoc intendens explicare quod debuisset dicere vt & in hac gratia abundetis. Ita quod tota ista particula referenda est ad finem propter quem mittit Titum. *Abundatis fide. Quæ est donum gratiæ gratis datæ. Et sermone.* Hoc est dono linguarum. *Et scientia.* Scripturarum sacram. *Et omni sollicitudine.* pro, diligentia. quæ proprie videtur virtutis actus circa agenda. Et ex eo quod dicit omni, commendat studiositatem eorum vniuersalem. *Insuper & charitate uestra in nos.* Legendum est. Et ea quæ ex vobis erga nos est dilectione. Significat enim spontaneam corinthiorum erga paulum dilectionem. ¶ *Vt & in hac gratia abundetis.* Ecce fructus & finis intentus. Ad hoc hortatus sum Titum vt efficiat quod quemadmodum abundatis in omnibus his tot donis & virtutibus, ita & abundetis in hac eleemosynaria gratia. ¶ *Non quasi imperans dico.* Superfluit quasi *Sed per aliorum sollicitudinem.* pro, diligentiam. Tiri scilicet & eorum qui cum ipso venient. ¶ *Et uestræ charitatis ingenium bonum.* pro, ingenium, comprobans. Ita quod in textu non habentur illæ duæ dictiones (ingenium bonum) sed vnica tantum, scilicet ingenium: hoc est ingenuitatem. ¶ *Vtuntur enim Græci neutro pro abstracto.* Ne missio litteri speciem præcepti præ se ferret, dicit paulus quod non præcipiendo hoc dicit, sed ad experimento probatam liberalitatem charitatis eorum reddendam. ¶ *Scitis enim gratiam domini nostri Iesu Christi.* Gratuitum donum, gratiam vocat. Post insinuatum factum Macedonum affert factum **CHRISTI**. Tum ad monstrandum efficaciam abdicationis facultatum ad promerendum spiritualia. Tum ad monstrandum debitum rependendi **CHRISTO** in facultatibus temporalibus. ¶ *Quoniam propter uos.* Non excludendo alios & nos ipsos, nam non dicit propter vos tantum, sed propter vos *Genus.* pro, pauper, factus est. vsque adeo vt vulpes foueas habeant & volucres cæli nidos, filius autem hominis non habuerit vbi reclinarer caput suum. ¶ *Quum esset dives.* vt pote dominus omnium diuitiarum mundi. Noluit iesus vti dominio quod habebat super omnes diuitias sed assumpsit statum pauperem. ¶ *Vt illius inopia.* pro, paupertate, nos diuites essetis. Declarat quod dixerat propter vos, vt merito voluntariæ paupertatis christi vos ditesceretis diuitiis spiritualibus. Tacet paulus applicationem tanti facti, vt corinthei imitentur **CHRISTVM** rependantque **CHRISTO**. Et consilium in hoc do. tertio loco adhibet proprium in hac re eleemosynaria consilium. ¶ *Hoc enim vobis utile est.* Ratio consilii mei est utilitas vestra proculdubio spiritualis. *Qui non solum facere.* huiusmodi eleemosinas. *Sed & uelle.* hoc est spontanea voluntate facere: quod plus est quod facere. Coepistis ab anno priore, non mori exemplo Macedonum. Ideo siquidem paulus hoc explicat, ne corinthei ægræ ferant exemplum Macedonum. ac si apertius dixisset, non attuli Macedones vt incipiat (scio enim quod ab anno priore incepistis, non qualitercunque sed sponte facere has eleemosynas) sed vt celeriter perficiatis coepta. vnde subiungit. *Nunc uero & facto perficite.* hoc est perficite, consummate etiam facto eleemosynarum. ¶ *Vt quemadmodum promptus est animus uoluntatis.* Nihil refert quo ad sensum legere promptus est animus voluntatis, vel promptus est animus ad volendum, vel promptitudo est voluntatis: modo intelligas quod voluntas non pro illa anime vi qua volumus sed pro actuali volitione sumitur. Est enim sensus, vt quemadmodum animus est promptus respectu actus volendi. Ita sit & perficiendi. hoc est ita sit promptus respectu actus consummædi. Oprime paulus progreditur. Dixerat enim quod ab anno priore fuerant prompti ad volendum & faciendum: adiungit modo vt quemadmodum est promptitudo vestra ad volendum & faciendum, ita sit promptitudo vestra ad consummendum. Ex eo quod habetis. Ne accelerata consummatio (quam desiderat paulus) onerosa alicui reddatur, apposuit moderamen, ex eo quod habetis. Non dicit ex eo quod habeturi estis, sed ex eo quod habetis in præsentia. Non vult paulus vt consumment eleemosynarum

F harum opus relatione habita futurarum frugum ad quas se extendit potētia habentiū agros: sed habita relatione ad illa quæ nunc habentur. ¶ *Si enim*. Deficit. prius, voluntas prompta est. De præcedente siquidem voluntate loquitur. Præcedente autem executionem operis: vt quū quis ante executionis tempus proponit se eleemosynas daturum. de tali siquidem proposito dicit. si prius voluntas prompta est: ad differētiā eorum qui proposuerunt quidem sed non sunt modo prompti ad executionem. *Secundum id quod habet. p.* iuxta id (quicquid illud est) q̄ habet, accepta est: & non secundum. pro, iuxta, id quod non habet. Et est sensus quod voluntas prompta est ad eleemosynariam largitionem grata est deo secundum commensurationem ad id quod homo habet (quicquid sit illud parum vel magnū quod homo habet) & non secundum commensurationem ad id quo caret. Excessus siquidem eleemosynarius respectu facultatum quas quis habet, appellatur eleemosyna iuxta id quod non habet: hoc est commensurata facultatibus quas non habet. **E**x eo enim quod est excessiua respectu facultatum quas habet, dicitur proportionata facultatibus quibus caret. ¶ Sed occurrunt hic multæ quæstiones. Prima oritur ex concilio domini si vis perfectus esse, vende omnia quæ habes & da pauperibus. Huiusmodi enim eleemosyna est longe excessiua. ¶ *Solutio* est quod dominus loquitur de eleemosynis volentium mutare statum, ex statu communi transire ad statum perfectiōis: paulus autem loquitur de pura eleemosynarum largitione non ad mutandum statum sed perseverantium in statu suo. Horum enim eleemosynæ moderate esse debent & commensuratae facultatibus quas habent: illorum vero eleemosynæ debent commensurari mutationi status. ¶ *Secunda* oritur ex eo quod deus pensat affectum magis quā censum: ac per hoc voluntas prompta grata est deo non solum secundum id quod habet, sed etiam secundum id quod non habet & tamen daret si haberet. ¶ *Solutio* est quod aliud est loqui de affectu. aliud de promptitudine. **A**ffectus est enim communis tam volitioni quā velleitati: promptitudo autem proprie executionem non quam vellemus sed quam volumus respicit. paulus de promptitudine loquitur: expresse dicens, si præcedens voluntas (hoc est deliberata voluntas, non velleitas) prompta est ad exequendum. Obiectio autem præcedit de velleitate qua appetimus ea quæ non possumus. ¶ *Tertia quæstio* oritur ex facto viduæ laudatæ à domino Lucæ vicesimo primo, quod omnem victum suum obtulit. Hic enim non interuenit mutatio status: & oblatio illa scdm rem incommensurata fuit ei quod habebat mulier illa: & tamen fuit accepta prompta eius voluntas & executio secundum id quod non habuit. *Solutio* est quod doctrina pauli tradidit quod regulare est, quod secundum communem morum regulam laudabile est. Factum autem viduæ speciali quid fuit, tanquam supra communem hominum regulam factum. potest tamen aliter dici quod quia necessarium alicui non consistit in indiuisibili sed latitudinem habet, ita quod diminuendo aliquid adhuc restat necessarium ad victum seu statum, ideo vidua illa de penuria sua arbitrata est quod etiam demptis illis duobus minutis vivere posset: ac per hoc nō ceceffit à regula ista, sed dedit iuxta id (quam tulumcunque fuit) quod habuit. Forte enim vivebat ex eleemosynis, & quicquid pecuniæ habuit totum dedit. *Non enim ut alius sit remissio. p.* relaxatio, vobis autem tribulatio. Rationem reddendo prioris dicti, adiungit aliam circumstantiam in eleemosynarum largitione librandam: vt scilicet eleemosynarum largitio non pariat largientibus angustiam rei familiaris. Et hoc directe est ratio prioris dicti. Nec pariat suscipientibus eleemosynam relaxationem potius morum quam laborum, opulentia siquidem eleemosynæ susceptæ reddunt quandoque suscipientes remissos & tepidos, tum ad debita exercitia, tum ad sanctiores mores: vt experientia vtinam non testaretur in opulentis monasteriis, ecclesiis & cetera. ¶ *Vetat* Paulus huiusmodi largitatem eleemosynariam largientem relaxationē eorum quibus datur. Tamen deuotio principum qui dederunt putantium se fouere non relaxare quod religionis & morū erat, gratissima deo fuit: sed culpa est abutentium, & cautela deberet esse largientium postquam experientia relaxationem vident. *Sed ex equalitate.* Vtriusq; moderatamini rationem apperit, manifestans æqualitatis rationem habendam in eleemosynarum largitione. Et ne restet ambiguum de qua æqualitate loquitur, explicat ipsam vtrinque: & ex parte scilicet largientium, & ex parte suscipientium eleemosynam. In presenti tempore uestra abundantia, illorum inopiam suppleat, ut & illorum abundantia uestre inopie sit supplementū. Ecce æqualitas, vos abundatis temporalibus facultatibus, sancti in Hierusalem indigēt: ad æqualitatem res ista reducitur, si vestra abundantia succurrit illorum indigentia. ¶ *Vbi* nota quod non dicit id quod est vocis necessarium, sed uestra abundantia. Abundantia enim est propria eleemosynæ materia: conformiter ad verbum domini, quod superest eleemosynam date.

Et similiter nota nō nisi indigentibus eleemosynas esse conferendas. ¶ Et e diuerso sancti in Hierusalē abūdant spiritualibus, vos autem indigetis spiritualibus donis: æqualitas fiet, illorū A abundantia in spiritualib⁹ succurrente vestrę indigentię spiritualium. prouocati enim vestris eleemosynis succurrēt suffragiis orationum apud deum vobis in iis quę sunt ad salutem animarū. ¶ Vbi & nota dici vt illorum abundantia, proculdubio in spiritualibus. Reddit enī rationē eius quod dixerat, non vt aliis sit relaxatio. Nō solū nō debet eleemosyna parere relaxationē, sed fouere abūdantiam spiritualiū in suscipientibus eleemosynas: vt nō solum habeant dona spiritualia pro seipsis sed etiam pro largientibus eleemosynas. ¶ Vide quales conditiones describit apostolus concurrere ad huiusmodi eleemosynas q̄ fiebant p̄ victu sanctorum in Hierusalem, vt prouocet corinthios ad celeriter consummandas eleemosynas. Vt fiat æqualitas. Sicut scriptum est. Exod xvi. Qui multum non abundauit, & qui modicum, non minorauit. Transsumit paulus factum in collectione manne, ad persuadendam æqualitatem communem esse omnibus tam pauperibus modicum dantibus q̄ diuitibus multum largiētib⁹. Res gesta sic est: mādāte Moysē vt per domos colligerēt māna pro singulis p̄sonis ad mensuram gomor: dum alii plus alii minus colligerēt ad suas domos, euenit q̄ in singulis domibus tot gomor manne inuēta sunt quod p̄sonę erant: ita q̄ qui plus collegissent, non tamen habuerunt plus, sed numerū gomor iuxta numerū p̄sonarū: & similiter qui minus collegissent, nihilominus inueniunt numerū gomor iuxta numerum p̄sonarū. Et sic qui multū collegerat, nō abūdauit: & qui modicū collegerat, nō est minoratus, id est nō minus reperit. Et sic fuit inter eos æqualitas p̄portionalis cum sufficientia. ¶ Simile quid vult intelligi paulus euenire largiētib⁹ eleemosynas huiusmodi: vt scilicet pauper modicum largiens & diues multum largiēs, æquales sciant se inueniri in spiritualibus æqualitate proportionis cum sufficientia: hoc est q̄ unusquisque ad sufficientiam suam spiritualia participabit, sicut cōtigit in participatiōe manne. C

Ratias autem ago. pro, gratia autem, deo. Regreditur paulus ad eam quam narrare inchoauerat exhortationem à se factam Tito vt reuerteretur corinthus ad perfectionem collectionis eleemosynarię: & gratias agit deo de consensu Titi. ¶ Qui dedit eandem sollicitudinem pro vobis in corde Titi. Proprie significatur idem studium, eadem cura in corde Titi que erat in corde pauli pro corinthiis vt facerent hoc bonum. Quoniam exhortationem quidē suscepit. quam nos ei fecimus vt veniret ad vos. Nec solum suscepit, exortationem nostrā ¶ Sed quam sollicitior, pro, studiosior, esset, sua uoluntate, pro, sua sponte, profectus est ad vos. Vltro-neus ad tale iter titus commendatur.

¶ Misimus autem cum illo fratrem nostrum. Sup̄fluit nostrum. Cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias. Non nominat Paulus hunc titi collegam: sed describit à duobus. Primum q̄ laudatur in euangelio per omnes ecclesias, quod euangelistę lucę videtur cōgruere, sparso euangelio ei⁹ D per ecclesias omnes. alterum est. Non solum autem, pro, nec id solum, sup̄le gratię habet. Sed & eximatus, pro, electus, est ab ecclesiis comes peregrinationis nostrę in hanc gratiam, pro, cum gratia hac. Et hoc quoque congruit Lucę euangelistę, qui se ipsum describit comitem peregrinationis pauli. Verum ad propositum negotium non dicit comes peregrinationis nostrę, sed comes peregrinationis nostrę cum hac gratia: ad differentiam primę peregrinationis pauli sine gratia hac. Ad significandum q̄ in hac peregrinatione qua peregrinatur cum hoc officio procurandi eleemosynas pro degentibus in Hierusalem, electus est lucas ab ecclesiis omnes pauli ad procurandum huiusmodi eleemosynas, hoc siquidē officiū iniunctū est paulo post annos. xiiii. vt ipse dicit ab Gal. ii. vnde prima eius peregrinatio ad prædicandū, fuit sine hoc officio procurandi eleemosynas. Quod officiū appellat gratiam, vt intelligamus non ip̄oni onus ecclesiis per hoc officiū, sed afferri illis gratiam: vt pro gratuito dono suscipiant peti à se eleemosynas: vt pote exitari ad bonū propriū. Re siquidem vera, gratia beneficium conferebatur spirituale à paulo Corinthiis & aliis quos exitabat ad eleemosynas faciendū degentibus in Hierusalē. Et maius erat beneficium illis collatum (vt pote spirituale) quam beneficium corporalis subuentionis, quod largientes conferebant indigentibus. Quę ministratur a nobis ad domini. Deest, eiusdem. Legendum est. Ad eiusdem domini gloriam. non ad nostram gloriam hoc à nobis exercetur officium sed ad eiusdem domini gloriam. Et dixit hoc ne quis putaret quod paulus ideo produceret eleemosynas vt gloriosum se redderet apud ecclesiam Hierosolymitanam. Et disimulat uoluntatem nostram, pro, & promptitudinem animi vestri. Ecce alter finis seu fructus huius nostri officii, ad prouehendā ac manifestandā animi vestri prōptitudinē ad eleemosynas largiendum. ¶ Demittentes hoc, pro, id. Explicat paulus quare tam egregios O O ii viros

- F** viros mittat ad hoc opus. *Ne quis non vituperet in hac plenitudine. pro, abundantia, quæ ministratur a nobis in domini gloriam.* Superfluit in domini gloriam. Abundantiam appellat magnam pecuniæ summam mittendam in Hierusalem à tot ecclesiis. Sciebat enim facile patere moribus oblocutorum ministrantes pecuniam in magna præsertim quantitate. Et propterea tam egregiis viris utebatur in hoc ministerio. Vnde & subdit. *Providemus enim bona non solum coram deo, sed etiam coram hominibus.* Non dicit providemus vana aut fucata, sed bona: quæ scilicet suapte natura sunt bona, & apud deum & apud homines: quale est uti viris omni exceptione maioribus in re pecuniaria. *Missimus autem cum illis. Tito & Luca. Et fratrem nostrum.* Nec nominatur iste tertius nec describitur iudiciis nobis manifestis: verisimile tamen est quod corinthii intelligebant de quo loquebatur. Suspicio Silam aut Timotheum esse. Barnabas enim iam separatus erat à paulo in initio huius peregrinationis: ut patet in actis apostolorum.
- G** Quem probauimus in multis sepe sollicitum. *pro, diligentem esse: nunc autem multo sollicitiorem. pro, diligentiore, Commendatio clara est ex frequenti experientia.* *Confidentia multa in vobis.* Particula hæc cum adiacentibus valde obscura redditur ex nominatiuis (quantum apparet) dure iunctis. quocirca tanquam diuinis construam. Et quia in textu Græco confidentia casus est datiu quem interpretes mutauit in ablatiuum, sensus est. Confidentia multæ locus est in vobis, aduenientibus his tribus ad vos multum potestis confidere. *Siue, pro, Tito.* Hoc est tam ratione Titi. Et ratio subiungitur. *Qui est socius meus & in vobis adiutor.* *pro, cooperatores.* Superfluunt illæ duæ dictiones, qui est. Ratio quare potestis confidere in Tito manifestatur ex duobus: tum ex societate pauli: tum ex officio cooperationis euangelicæ quam apud se ipsi met corinthii experti sunt. *Siue fratres nostri.* Ratio confidendi in fratribus nostris aliis duobus missis cum Tito. Vtrobique (videlicet siue pro Tito siue fratres nostri) subintelligendum est verbum aliquod: puta siue pro Tito exigitur ratio fiduciæ: siue fratres nostri exigantur fideles. Et subiungitur responsio. *pro Tito quidem, socius meus & in vobis cooperatores: pro fratribus vero nostris duobus antedictis.* *Apostoli ecclesiarum.* A duobus describit quàm fide digni sint hi fratres nostri. Primum est quia sunt apostoli ecclesiarum. Ad differentiam apostolorum CHRISTI dicit apostoli ecclesiarum: hoc est legati ecclesiarum, missi ab ecclesiis. Ambo enim hi ab ecclesiis mittebantur ad adiuvandum Paulum ad hoc opus. Alterum est. *Gloriæ, pro, gloria, Christi,* non solû relati ad ecclesias sunt apostoli eorû, sed etiam relati ad CHRISTVM sunt gloria CHRISTI, sunt in quibus continue viget non propria sed Christi gloria. *Ostensionem ergo quæ est charitatis uestre.* Superfluit quæ est. Manifestata confidentia quam possunt habere in his tribus nunciis, monet Corinthios ut duo erga illos ostendant. Alterum est ut indicia proprie dilectionis erga illos ostendant. alterum est. *Et nostræ gloriæ, pro, gloriationis. pro vobis.* hoc est ut ostendatis factis nostram gloriationem de vobis veram esse. Gloriabatur enim paulus sancta iactantia de corinthiorum fide, bonitate &c. *In illos ostendite in faciem ecclesiarum.* Dictio Græca anceps est ad faciem vel personam. Et utroque modo quadrat proposito. Nam legendo in faciem ecclesiarum, adiungitur ratio publicandæ rei in cōspectu ecclesiarum. Legendo autem in personam, explicatur ratio quoque utrunque agendi: eo quod personam gerunt ecclesiarum. iam enim dixerat quod sunt apostoli ecclesiarum: & modo explicat quod in personas ecclesiarum confertur quicquid his confertur, Elige quod mauis.

CAPVT

IX.

K

K Am de ministerio quod. *pro, ministratione quæ, fit in sanctos, ex abundantia. pro, superuacaneum est mihi, scribere vobis.* Monuerat corinthios ut ostenderent erga legatos officia charitatis & factorum: reliquumque erat ut moneret eos circa eleemosynariam largitionem in sanctos Hierusalem. *Et propterea de hac subiungit quod superfluum censet exortari eos ad hoc.* Et rationem superfluitatis subiungit. *Scio enim promptum animum uestrum, pro quo de vobis glorior apud Macedones.* Nô solum se scire promptitudinem animi Corinthiorum ad hoc opus, sed etiam usque adeo certum esse quod apud Macedones gloriatur de tali Corinthiorum promptitudine asserit: ut omnino intelligant Corinthiis fidutiam pauli in eis. *Quoniam & pro, quod, Achaia parata est ab anno præterito.* Explicat Paulus quid dicebat in hac gloriatione: videlicet

videlicet quod Achaia (cuius caput erat corinthus) parata est promptitudine animi. adhuc
modi opus iam ab anno superiore. Et uestra. pro, & ex vobis, *emulatio prouocauit plurimos. p.* com-
plures. Non parua sunt hæc calcaria laudis, quod ex ipsis corinthis orta est sancta. *emulatio*
prouocans multos ad simile opus. ¶ *Misimus. pro, misi, autem fratres.* Tacite occurrit quæstioni
cur sit tantum in nostra promptitudine confidis, misisti ad nos hos egregios viros pro hoc
opere? Rationem reddit quare hos egregios fratres miserit. *Vt ne quod gloriantur. pro, ne gloria-*
tio nostra, de vobis, euacuetur in hac parte. Et explicans subiungit.

¶ *Vt quemadmodum dixi.* Macedonibus vos paratos fore. Ita parati sitis. Ratio itaque quod miserit
fratres est, ut sint parati: non ut sint prompti ad dandum, sed ut inueniatur pecunia parata.
Ne quum. pro, ne si, uenerint Macedones mecum & inuenerint uos imparatos, erubescamus nos: ut non dicamus uos.
Hoc est abstinere a dicendo erubescatis vos. Erubescencia siquidem fuisset communis paulo
& corinthis. Paulo quidem dicenti illos fore paratos: Corinthis autem inuentis imparatis.

In hac substantia. Deficit, gloriationis. hoc est in hoc subiecto, in hac materia gloriationis. Non
timebat paulus erubescere in aliis materiis quas gloriatus fuerat inueniri apud corinthios
(puta obedientia, charitate, scientia &c.) sed circa subiectum huius gloriationis studiosus erat
ne deficeret. ¶ *Necessarium ergo existimaui rogare fratres, antedictos. Ut praeueniant ad uos, antequam*
ego veniam. Et praeparent repromissum. pro, antepromissam, benedictionem. Deficit, uestram, hanc para-
tam. pro, in promptu, esse. Eleemosynam appellat benedictionem, eo quod suapte natura elee-
mosyna debet esse non solum beneficentia sed benedictia. Debet enim constare non solum
ex benefacto, sed ex benedicto. Debet siquidem adesse cum bonis factis bona verba.

¶ *Sic quasi benedictionem, non quasi auaritiam.* Explicat modum quo vult in promptu inueniri
eleemosynam. Et modus iste respicit id quod est facti. Quasi benedictionem siquidem
appellat multiplicationem, more sacrae scripturae saepe multiplicationem describentis per
benedictionem. In cuius signum contra auaritiam distinguit illam. Est itaque sensus.

Ut inueniatur in promptu eleemosyna sic ut sit velut multiplicatio non velut auaritia
Multiplicationis siquidem est largitas, auaritia vero tenacitas. Intendit ergo pau-
lus hoc quod statim declarat subiungendo.

¶ *Hoc aut dico.* Superfluit dico, nullum verbū intextu apponitur. Exponendo siquidem quod di-
xerat quasi benedictionē nō quasi auaritiā, subiūgit hoc aut, supple est q̄ subiungo. *Qui parce*
seminat. Ecce quasi auaritiam. *Parce & metet.* Fructus enim quantitas responder quātitati
seminis: & similiter quantitas prēmii quantitati meriti. ¶ *Et qui seminat in benedictionibus.*
Ecce quasi benedictionem: hoc est qui seminat in multiplicationibus. De. pro, in, benedictio-
nibus & metet. hoc est in multiplicationibus metet. ¶ *Vnusquisque prout destinauit. pro, proponit.*

Non exigit paulus iuxta olim propositum (quia forte diminutæ sunt iterim alicuius facul-
tates) sed iuxta præsens propositum. In corde suo. Superfluit suo. Non iuxta propositum in
sermone sed in corde, ad differentiam eorum qui largioribus verbis pollicentur non ex cor-
de. Non ex tristitia. Nota singulas conditiones eleemosinae. Prima est prout in præsenti tem-
pore proponit non in verbis sed in corde. Secunda est non ex tristitia. Minus dicit & plus
significat. Non sufficit euitare cum tristitia dare sed oportet delectabiliter dare. Non est eni
iustus qui non gaudet iustis operibus: & similiter non est eleemosynarius qui non gaudet elee-
mosynæ largitione. Tertia conditio est. Aut ex necessitate. Tristitia ab intrinseco oritur:

cognataque est auaris animis quum eleemosinas largiuntur. siue sint auari ex natura siue ex
mala consuetudine. Necessitas autem ab extrinseco est: ut quum quis maiorum autoritate
fere compellitur ad eleemosinas largiendum. Neutra placet paulo. et rationem ex parte dile-
ctionis diuinæ contra vtranque subiungit. *Hilarem enim datorem diligit deus.* Hinc apparet quod
dixi, paulum minus dicere & plus significari, Deus enim qui intuetur cor, non diligit factū,
sed pensat cor. Cuius est hilaritas vel tristitia, cuius est esse spontaneum vel coactum. ¶ *Et ex*
Ecclesiastici tricesimo quinto, capite. Videtur paulus attulisse hanc sententiam ibi enim dici-
tur, in omni dato hilarem fac vultum tuum. et subiungitur retributio diuina. ¶ *Potens est autem*
deus. Dixerat quod hilarem datorem deus diligit: declarat modo quanti pendenda est dei di-
lectio erga hilarem datorem, primum ex parte potentia diuinæ: & deinde ex parte efficientiæ

Et ex parte quidem potentia dicit quod deus est potens. *Omni gratiam abundare facere*
in vobis. Non solem potest efficere in vobis abundantiam huius gratia eleemosinariae mul-
tiplicando facultates & augendo promptitudinem, sed etiam omnē aliā gratiam, abundare

- F** autem ita. Vt in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum. Aduerbum semper non habetur in omnibus codicibus. sed vt in omnibus; ad vos spectantibus, non aliquā sed omnem sufficientiam habentes, ex integro sufficientes, abundetis in omne opus bonum. quod est finis omnium tam temporalium bonorum quam spiritualium virtutum. *¶ Sicut scriptum est. in psal. cxiii. Dispersit. vir iustus, non vni tantum contulit sed in multos sparsit. Dedit pauperibus. non diuitibus, non histrionibus. Ecce meritum, ecce hilaris dator. Iustitia eius. quia iustus est apud deum, comprehendens omnes virtutes. Manet in seculum seculi. pro, in Aeuum. Ecce primum supradictum ad quod diligit deus. Manet siquidem in æterno premio, & non desinit ipso moriente. Qui autem administrat. pro, suppeditat, semen seminanti. Declarata potentia diuinæ dilectionis, & ex autoritate scripturæ declarato supremo premio spectate ad futuram vitam, declarat modo efficientiam diuinæ dilectionis in hac vita: quid scilicet effecit deus in hac vita erga hilares datores. Declarat autem hanc efficientiam breuiter secundum similitudinem proportionalem ad efficientiam dei in naturalibus. Et intendit docere quod quemadmodum deus cooperatur homini in seminibus naturalibus, ita proportionaliter cooperatur etiam homini in seminibus spiritualibus. Aptā profecto similitudo, & vere proportionalis. Hilaris enim dator est tanquam seminans: & eleemosyna ipsa est velut semen ad fructum multiplicem satum. Habet enim vim seminariam ad producendum fructum multum. Et is qui dat eleemosynam, tanquam seminans dare debet: hoc est respiciendo ad fructum futurum. De^o autem quemadmodum homini seminanti suppeditat semē, vires semini subministrando (ipse siquidem est actor naturæ) ita subministrat vires eleemosynæ ad fructificandum. Et quemadmodum non deficit deus seminanti in actionibus naturalibus seminis, ita non deficit seminanti eleemosynam in actionibus gratuitis secundum ordinem gratiæ, eleemosynæ quasi semini diffinitis. Quas actiones proportionaliter ad actiones seminis tres paulus subiungit. *¶ Et panem ad manducandum præstabit.* Ecce prima. primum enim quod expectatur de semine, est habere panem ad manducandum. *¶ Et multiplicabit semen vestrum.* Ecce secunda. Nam ex semine nō solū expectatur panis, sed expectatur multiplicatio seminis pro futura maiori seminatione. *¶ Et augebit incrementa frugū.* p. proventus, iustitiæ vestræ. ecce tertia expectatur siquidem ex semine non solum panis pro victu propriæ familiæ ac maior futura seminatio, sed etiam lucrum iusti proventus. *¶ Proportionaliter autē ad hæc tria dicit quod deus præstabit seminanti eleemosynam & panem ad manducandum, hoc est necessaria ad victum, & multiplicabit actionem eleemosynariam & augebit proventus iustitiæ hoc est proventus iustos, ad differentiam lucrorū iniustorum, vel proventus spirituales iustitiæ vestræ. vt iustitia est nomen generale.**
- I** *¶ Aduerte hic circa litteram quod in textu Græco hæc tria verba) præstabit seu suppeditabit, multiplicabit & augebit) sunt infinitiui modi: & antiqui interpretes verterunt ea in futurū indicatiui. ob nescio quam subintellectionem. Moderni vero interpretes verterunt in imperatiui modum tertiæ personæ legendo suppeditet, multiplicet, augeat. Nec est differentia in sensu, nisi quod iuxta antiquos interpretes Paulus affirmat deum efficere hos fructus per eleemosynam: iuxta modernos vero paul^{us} precatur seu imprecatur eosdem fructus eleemosynæ. Magis autem quadrat quod paulus affirmet quā quod precetur aut imprecetur: quia affirmata diuina dilectione (dicendo hilarem enim datorē diligit deus) & magnificata illa ex potentia dei, subiungendo potens est autem &c. consentaneum fuit vt asseretur efficientia diuinæ dilectionis. Quid enim mihi est quod deus possit nisi simul adsit quod deus efficiat.*
- A** *¶ At si obijcias q̄ quia incertum est an deus hos temporalium bonorū fructus per eleemosynas efficiat, ideo quadrat deprecatiu^s modus. Fateor q̄ quia nō semp deus hos efficit temporales fructus: rationē habet p. se deprecatiu^s mod^{us}. quia tamen regulariter de^o hos fructus efficit q̄ do expedit (testantibus inter priscos hoc iob & robia: attestatēq; hanc seminis similitudine, in mō ratione allata à paulo) ideo antiqui interpris textū nō mutauī. qualem etiam habet ambrosius. Non improbo tamen deprecatiuam lectionem. *¶ Vt in omnibus locupletati abundetis.* Superfluent duæ dictiones: vt & abundetis. Paulus siquidem Hebræo assuetus idiomati per participia loquitur sine verbo, dicendo. *¶ In omnibus locupletati in omnem simplicitatem.* Sunt qui putant participium hoc construendum cum verbo abundetis superius posito ante sicut scriptum est. Ita q̄ constructio sit, abundetis in omne opus bonum in omnibus locupletati in omnem simplicitatem. Crediderim ergo verbum substantiuū subintelligendū Hebræo*

Hebræo more: & quod paulus describat per hæc verba Corinthios seminantes eleemosynam. **A**
 ut sit sensus, qui in omnibus locupletati estis in omnem simplicitatem. ac si apertius dixisset.
 Dixit quod augebit prouentus iustitiæ vestræ & c. Non loquor de omnibus, sed de iis qui in
 omnibus locupletati estis in omnem simplicitatem. Locupletatos in omnibus spiritualibus
 intellige, ad omnem autem simplicitatem assequendam. Simplicitatem autem appellat quæ-
 admodum & superius in principio octauæ cap. virtutem animi ad munde & pure eleemosy-
 nam largiendum, & reliqua bona faciendum, audiendum, complectendum & c. Simplicitas
 enim animi magna pars est virtutis, & optima dispositio ad ea quæ sunt fidei, spei, charitatis,
 obedientiæ, religionis, beneficentiæ, & c. *Quæ operatur per nos gratiarum actionem deo.* Hinc apparet
 quod de simplicitate quæ erat in chorinthiis paulus loquitur: quoniam de ipsa dicit quod est
 materia gratiarum actionis deo à paulo. in tantam enim profecerant simplicitatem quæ in-
 ducebant paulum & suos ad gratias agendum deo. **B**
Quoniam ministerium huius officii. pro, mini-
 stratio huius ministerii. Hoc est res quæ ministratur (pecunia scilicet) per hoc ministerium
 eleemosynarum. Non solum supplet ea quæ desunt sanctis. In Hierusalem. Sed etiam abundat per multas gra-
 tiarum actiones in domino. pro, per hoc quod multi gratias agunt deo. Hoc est non solum habet ef-
 fectum corporalis subuentionis indigentia sanctorum, sed etiam parit abundantiam affec-
 tus spiritualis, per hoc quod multi gratias agunt deo. *Per probationem ministerii huius.* Ecce oc-
 casio gratiarum actionis apud multos, probatio (hoc est experimentum) ministerii huius ele-
 mosynarii. *Glorificantes deum in obedientia confessionis uestre in euangelio Christi.* Prima glorificatio-
 nis diuinæ materia complectitur confessionem fidei cum obedientia mandatorum euange-
 licorum. Obedientia siquidem ut effectus confessionis describitur, quia vere sic est. Pri-
 mum enim est confessio fidei: & inde obedientia mandatorum. Quod autem dicitur in
 euangelio C H R I S T I, refertur tam ad confessionem quam ad obedientiam.

C
Et simplicitate communicationis uestre in illos & in omnes. Superfluit vestra. Secunda glo-
 rificationis diuinæ materia est ex simplici animo communicata eleemosyna in illos qui sunt
 in Hierusalem & in omnes pauperes C H R I S T I. *Et in ipsorum obsecratione pro uobis.*

Tertia glorificationis diuinæ materia immo actio est obsecratio sanctorum pro vobis.

D
Desiderantium uos. Non dicit desiderantium vestra, nec vos videre aut audire, sed
 absolute desiderantium vos. *Ad quid orent pro vobis declaro, scilicet pro vestra vita.* de dese-
 rare enim vos, est desiderare vestram vitam. Propter eminentem gratiam dei in uobis. Ideo desiderant
 vos vivere qua in vobis eminet gratia dei. Cognatum est enim piis votis desiderare vitam
 eorum in quibus eminet diuina gratia. *Gratias ago, pro, gratia, deo.* Supple sit *super inenarrabili do-*
no eius. In vobis & in illis & nobis. Et dicitur inenarrabile donum, tum ex parte diuini amo-
 ris ex quo procedit donum, tum ex parte doni superantis narrationem: ut pote quod longe
 plus est intus quam narretur, tum ex parte termini: quia inenarrabile est quod oculus non
 vidit & auris non vidit & c.

CAPVT

X

E
Ipse autem ego paulus. Quarta & vltima est hæc pars huius epistolæ, in qua tra-
 ctatur residua particula primo tamen loco proposita, benedictus deus, vniuer-
 sa siquidem hæc pars de ipsius pauli persona tractat, non ad ipsius pauli sed
 ad dei laudem. Tractat enim quæ sui ipsius sunt ut materiam benedicendi
 deum benedictione laudis. Vnde & à seipso inchoat dicendo, ipse ego paulus.
 Haftenus siquidem in prima persona pluralis numeri tractauit de ministris
 noui testamenti, & de communibus sibi & aliis tribulationibus & consolationibus: modo
 vero de seipso tractaturus est.

E
Obsecro uos per mansuetudinē & modestiā christi. Qui obsecret, inferius subiūget. Modo sacra p q ob-
 secrat, explicat duo: mansuetudinē, scilicet & modestiā christi, cōtra duo quæ paulo iponebātur, scilicet au-
 daciā in scribendo, & vtilitatem in loquendo coram. Affert christi mansuetudinem cōtra
 audaciā, & modestiā contra vtilitatem. *Verum dictio interpretata modestiam, varios*
fortita est interpretes. alii elementiam, alii humanitatem, alii comitatem seu lenitatem inter-
 pretantur. Verum modestia generale nomen est ad modum seruandum in exterioribus. Ad
 literam enim paulus internam mansuetudinem & externum quoddam moderamē in actio-
 nibus & modo loquendi, videtur asserre ex christo. *Qui in faciem, pro, iuxta faciem, quidem.*
 O O iiii Scipsum

- F** Seipsum paulus refert: describendo id quod in veritate erat, sed in conuitium retorquebatur. Deiciat enim quod iuxta faciem, hoc est coram. *Humilis sum inter uos.* Humile, deiectione me ago inter vos, coram. Absens autem confido in uobis. Dictio interpretata confido, anceps est ad confido vel audeo, sed parum aut nihil refert ad sensum: quoniam confidentia fundamentum est audacia. immo proprium videtur esse confidentium audere. Clarius tamen interpretatio esset audeo. Et utrunque horum (ut dictum est) veritati innitebatur: quoniam paulus (ut patet in priore epistola) absens audacter reprehendit eos: & quum apud eos conuersatus prius fuerat, humilem se egerat. Ab iis ergo describit seipsum quæ retorquebantur in eius conuitium. ¶ *Rogo autem uos.* hoc est rogo inquam vos modo absens. Ne *præsens audeam.* Ecce quid rogat, ne eueniat quod præsens audeam: hoc est rogo ut ita vos corrigatis ut non oporteat me præsentem uti audacia, qui hactenus usus sum humilitate. Et intellige audeam, non in omnes sed in quosdā: quoniam expresse subiungit in quosdam, parenthesi interposita. *Per eam confidentiam qua existimor audere.* Et tunc subiungitur. *In quosdam.* Quod refertur non ad verbum audere sed ad verbum audeam. Existimabatur paulus audere magna confidentia absens. Et propterea dicit ne præsens audeam in quosdam, illa confidentia qua existimor audere absens. ¶ *Qui arbitrantur.* Describit illos quosdam à mala reputatione non solum pauli sed & sociorum eius. Nos tanquam secundum carnem ambulemus, pro, ambulantes. hoc est secundum carnales affectus exercere actus nostros. Existimabant isti quod paulus vel timore humano vel captandi fauoris gratia humilis erat præsens: & similiter absens erat audax ad vindicandam sibi authoritatem, gloriam & huiusmodi. Quod fuisset secundum carnem ambulare: quoniam carnales sunt huiusmodi affectus. ¶ *In carne enim ambulantes.* Ut pote naturam carneam habentes. Non secundum carnem militamus. Non carnalibus affectibus sed rationibus militamus aduersus diabolum, aduersus idola, aduersus infidelitatem, aduersus prauos mores
- ¶ *Nam arma militie nostræ non carnalia sunt.* Ex natura armorum apostolicæ militiæ probat quod non secundum carnem militamus. Et duo de his armis dicit. Alterum negatiuum, non carnalia, per quod excluduntur affectus & artes omnes ad gloriam, ad lucrum, & ad reliqua huiusmodi mundana. Alterum affirmatiuum. *Sed potentia deo.* Per quod explicatur quæ sunt fortia ac valida non carni, non mundo sed deo: tanquam ei pro quo assumuntur, cui militant, qui principaliter in illis pugnat. est enim datui casus deo. *Ad destructionem munitionum.* ecce ad quæ valent arma apostolicæ militiæ, ad destruendum omnes munitiones. Sermo metaphoricus est: describens efficientiam armorum spiritualium ad similitudinem corporalium effectuum. Magna siquidem est potentia armorum corporalium quæ possunt destruere munitiones ciuitatum, artium, castrorum & huiusmodi. Verum hæc in genere dixit munitiones quibus & deabolus & homines mundani velut muniti sunt contra fidem Christi. in specie autem munitiones per partes explicat, inchoando à cogitationibus. *Consilia.* pro, cogitationes, *destruentes.* Prima munimenta deabolica sunt cogitationes. In quibus comprehenditur tota pars cognitionis, omnes astutia, omnes artes & c. contra fidem christi & bonos mores. *et omnem altitudinem extollentem se.* pro, quæ sustolitur, *aduersus scientiam.* pro, cogitationem, *dei.* Secundum genus munitionem celsitudo aduersus cognitionem reuelatam nobis de deo est. sub qua comprehenditur tam vniuersus affectus quæ vniuersa potestas seu dignitas quæ eleuatur aduersus cognitionem dei. Et ambo hæc armis apostolicis destruuntur.
- ¶ *Et in captiuitatem redigentes omnem intellectum.* pro, cogitationem, *in obsequium.* pro, in obedientiam. Christi. Magna vis armorum, quæ non solum possunt destruere contraria tam in intellectu quæ in quadam celsitudine potestatis, affectus, dignitatis & c. sed etiam redigunt in captiuitatem omnem cogitationem, vniuersam partem intellectiui ad obedientiam christi, credendo, sperando, amando. Aduerte prudens lector dupliciter cogitationes inueniri. Vel vestitas contrarietate ad christum seu bono mores. et has apostolicis armis destrui descriptum est primo. Vel nudas ab iis quæ aduersantur christo & bonis moribus: quales sunt intelligentiæ non erroneæ philosophorum, artium, prudentiæ & c. et has non destrui, sed in captiuitatem eisdem armis redigi ad obedientiam fidei christi modo describitur. Et in promptu habentem ulcisci omnem inobedientiam quum impetrata fuerit uestra obedientia. Quartum quod possunt apostolicis armis, describitur ultio, omnis inobedientiæ. Intelligo ad literam significari quod in promptu habebat paulus punitionem inobedientium apud corinthios. non tunc sed quum impleta fuerit obedientia illorum qui monitis apostolicis parere voluerint. censebat enim paulus expectandum ut impleretur numerus volentium obedire postquam moniti fuissent per hanc epistolam: ut tunc velut contra principes in promptu

promptu esset, vindicta aduersus inobediētes. *Quæ secundum faciem sunt, uidete.* pro, videtis? interrogatiue legēdum est. postq̄ declarauit ex natura amorum suorum falsam esse existimationem eorum qui reputant eos secundum carnem ambulantes, ad rationem motiuam (quæ scilicet ad seducēdum corinthios afferebatur) se conuertit. Ab æmulis enim Pauli (qui reputabāt Paulum secundum carnem ambulare) ad seducendum corinthios inducebantur spectanda q̄ secundum faciem apparent: hoc est q̄ exterius manifesta sunt. Dicebant enim vos videtis q̄ audacter scribit, videtis q̄ uilis est quum p̄sens est: ut ex his exterioribus apparentibus auerterent Corinthios a doctrina & obedientia Pauli. Vnde hanc rationem Paulus interrogatiue arguendo inducit, q̄ secundum faciem sunt videtis? significans quod imprudenter, agunt iudicium de paulo sumendo ex his exterioribus. Vnde & ad confutandū authores huius ratiōis subiungit. *Siquis confidit sibiip̄s.* De æmulum genere loquitur. *Christi se esse.* profitebantur enim hi æmuli se esse christianos, & (ut inferius subiunctis colligitur) Hebæi erant, christiani tamē huiusmodi æmuli. *Hoc cogitet iterum apud se.* Quicunq; suadet spectari ea quæ secundum faciem apparent & confidenter profitemur se esse christi, habeat iste alterius cogitationis apud se materiam. *Quia, pro, q̄, sicut ipse christi est ita & nos.* Deficit, christi, supple sumus. Ecce materia cogitanda, ecce materia quā debet proponere spectādā. Arguit æmulos Paulus q̄ ita se christi proferunt q̄ paulum excludunt: ut vel saltem cogitarent, ita paulum esse Christi sicut & ipsi sunt Christi. Quod est dicere saltem nos diceret spectandos ut pares sibi, & hoc ad maiorem confutationem æmulum.

Nam etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nr̄a. Apostolica. Quam dedit nobis dñs in ædificationem & non in destructionem uestram, non erubescam. hoc est quum maiores simus quā illi æmuli qui nec pares sibi nos reddunt spectandos: possumus enim absque erubescencia gloriari de maiori potestate accepta, non ab apostolis, sed a domino ad spiritualem ædificationem uestram.

Hic est textus totiens citatus de potestate ecclesiastica, q̄ nihil potest aduersus bonos mores, immo nec aduersus meliora bona (qualia sunt consilia christi) quoniam hoc non esset pos se in ædificationem, sed in destructionem spiritualem. Ut autem non existimer. Superfluunt duæ dictiones: ut autem, & dictione, non legenda est ne. Ita quod legendum est. Nec existimer. Et est suspensus ordo istius literæ usquequo subiungitur, hoc cogitet seu reputet qui eiusmodi est. Ita q̄ sensus est. ne existimer & cetera. hoc reputet qui eius modi est.

Tanq̄ terrere uos per epistolas. Ecce quid non vult existimari: q̄ scilicet esset deterrens per epistolas, quod de paulo dicere subiungit.

Quoniam epistolæ quidem inquit, æmuli. Graues sunt, quo ad materiam. Et fortes, quantum ad audaciam. Præsentia autem corporis infirma. Infirmitatem præsentiae directe contra fortitudinem epistolarū locant. Et sermo contemptibilis, pro, contemptus. Et directe contra grauitatem epistolarum sermo contemptu dignus ponitur. *Hoc cogitet, pro, reputet, qui eiusmodi est.* ne existimer tanq̄ terrēs per epistolas. *Quia, pro, q̄, quales sumus uerbo per epistolas absentes, tales & præsentis in facto.* Superfluit in. Ecce q̄ reputari volumus ab istis æmulis q̄ quales sumus absentes epistolari sermone, tales erimus facto quum præsentis erimus. ita q̄ non ad terrorem incutiendum scribimus sed ad facto comprobandum in præsentia corporali. *Non enim audemus inferere aut comparare nos quibusdam, qui seip̄s commendant.* Non sufficit paulo iustificare progressum suum, monstrando obiecta sibi conuitia falsa esse, sed contra authores conuictorum horum inuehitur ut illos exauthoret apud corinthios, ne impediatur fructus euangelii. Quum itaque dicit non audemus, ironia est: ad explicandam arrogantiam illorum æmulum, quod tam celsos se faciunt ut non audeamus nos connumerare vel comparare illis. *Sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes & comparantes nosmetipsos nobis.* legendum est. Sed ipsi in seipsis seip̄s metientes & comparantes seip̄s sibiip̄s non intelligunt. De æmulis istis duo dicit. Alterum quod seip̄s commendant: alterum quod seip̄s non intelligunt. Lingua se laudant, mente seip̄s non penetrant. Et similiter nō intelligunt seip̄s comparantes sibiip̄s, non penetrant hanc alteram internam qualitatem quod seip̄s sibiip̄s comparant. Rursus quum dicit non intelligunt relative ad commendationem propriam dicit. Ita quod sensus est. sed ipsi commendando se, non intelligunt q̄ metiuntur seip̄s in seipsis, & q̄ comparant seip̄s sibiip̄s: hoc est non penetrant quod ipsorum laus propria in ore proprio redundat in hæc duo: uidelicet quod metiuntur seip̄s in seipsis, & quod comparant seip̄s sibiip̄s. *Si quæris quo pacto commendatio horum conuincat in ipsis hæc duo mala & non intellecta ab ipsismet.* Scito q̄ ut ex subiunctis ē regione horum colligi potest, isti salū legati seu prædicatores de quibus est sermo, laudabant seip̄s tanquā

- F** prędicatores vniuersales discurrętes per vniuersas regiões. & quia in veritate nō erant ā christo nec ab apostolis missi, nec aliquos ad christi fidē cōuerterāt (quin potius cōuersos ab aliis ad christi fidem inficiebant) ideo cōmendatio propria nec innitebatur obedientiā, nec innitebatur fructui conuersorum seu promotorum ad christum. & hic cōuincitur q̄ huiusmodi cōmendatio, ipsismet tantū innitebatur. ex eo enim q̄ nec extrinseca iniunctione nec extrinseco fructu suffulta erat, cōuincitur q̄ intus tantummodo (in ipsismet. s.) fulciebatur. Et sic quū debuissent laudādo se de actis, mēsurare seip̄os secundum obedientiam, mensurant se in seip̄is, nullam habentes legationem. & similiter quum commendando se de agendis, debuissent comparare se secundum fructus priores & posteriores, cōparāt se sibiip̄is nullo p̄ductio aut p̄ducendo fructu christo. In hęc mala inciderant isti: & passio affect⁹ nimii ad p̄p̄iam gloriā, & propriū p̄sequendi intentū excācabat illos ne intelligerent seip̄os tales reddi i actu commendandi seip̄os de actis & de agendis prędicando, docendo, discurrendo. Nos autem nō
- G** in immensum gloriabimur. E regione illorum cōmendantium se nec intelligentium seip̄os metientes in seip̄is, dicit i primis, nos autem gloriabimur, hoc est teriam gloriatiōis habemus, nō in immensum, scilicet terrarum spatium: vt testatur aduersatiua subiuncta.
- ¶ Sed secundum mensuram regulę quę mensus. pro, partitus, est nobis Deus mensuram pertingendi.* Deficit etiā, usq; ad vos. Clare exponit non in immensum terrarum spatium, aduersatiue subiungendo, sed secundum mensuram partitionis diuinę regulę: & exponēdo mensuram, subiungendo mēsuram inquam pertingendi etiam vsque ad vos.
- H** Loquitur Paulus ad similitudinem filiorū quibus artifices vtuntur pro regulis operum efficiendorum. Archimagister siquidem pręsidentis vniuerso operi fabricę, vel colendę terrę, vel efficiendorum aggerum, filis quę regulę vocantur) distinguit partes operis: & iuxta regulam cuique datam mensura est operis cuiusque. Hac metaphōra vtitur Paulus, ad significandum q̄ materia gloriatiōis suę est mensurarum terrarum spatium in quo hactenus prędicauerat secundum regulam, non ā seip̄o, nō ab apostolis sed ā Deo. quod terrarum spatium pertingebat tunc vsque ad Corinthios. Lege actus Apostolorum: & inuenies pluries Paulum ā spiritu sancto actum quo ad loca prędicandi. & cōferēdo illa cum istis intellige deum partitum fuisse Paulo loca in quibus prędicaret.
- ¶ Inter hęc autem prudens lector percipe & q̄ Paulus non solum ex diuina legatione prędicabat, sed etiam velut ex assignata sibi ā deo locali regula prędicabat ita in quibusdam locis quod non in aliis, quod gloriatio Pauli innitebatur non ipsimet sed diuinę regulę Paulo assignatę: & q̄ illi æmuli laudabant se tanq̄ vniuersales doctores, tanq̄ per oēs regiones discurrerent. hoc est enim in immensum gloriari. Nisi enim illi de immenso terrę spatio gloriati fuissent, non subiunxisset ē regione illorum Paulus, nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundum mensuram pertingendi etiam vsq; ad vos. Et vtitur futuro gloriabimur, ad significandum q̄ nec futuro tempore intendit vagari per oēs regiones absq; delectu, sed semper secundum mensuram diuinę regulę progredi. Non enim quasi non pertingentes ad vos superextendimus nos. Superextensio proprię potestatis & glorię esset si nōstra prędicatio non peruenisset ad vos, si non prędicauissemus vobis: immo si non genuissemus vos in christo per euangelium. Usq; ad vos enim. Supple generandos. Peruenimus in euangelio Christi. ergo non superextendimus nos gloriando de vobis. Non in immensum gloriantes in alienis laboribus.* Quod dixerat non superextendimus nos exponit modo non in immensum gloriantes in alienis laboribus. Duas deformitates describit extendentium seip̄os laudibus ab illos conuersos quos, non genuerunt aut promouerunt in christo. Altera est in immensum: hoc est gloriari absq; mensura regionum. pari enim ratione qua gloriaretur de aliquibus talibus, gloriaretur de aliis similibus. Altera est gloriari in alienis laboribus: in laboribus scilicet illorum apostolorum qui conuerterunt eos ad christum. Et insinuant hęc quod illi æmuli vtrinq; deformitatem incurrerāt:
- K** & q̄ sine mensura regionum gloriabantur, & q̄ in alienis laboribus gloriabantur. Hoc enim secundum sequitur ad primum. nam qui de omnium (sine delectu) regionum fide, profectu, meritis &c. gloriatur, in alienis proculdubio laboribus gloriatur: quum constet nō ab eo oīa hęc profecta fuisse. Et paulus si Corinthios in xp̄i Euangelio non genuisset sed promouisset, extendisset se supra modum, & in immensum fuisset gloriatus ac in alienis laboribus.
- ¶ Spem autem habentes.* Hactenus ē regione illius particulę, metientes seip̄os in seip̄is loquit⁹ est: modo ē regione alterius particulę (videlicet comparantes seip̄os sibiip̄is) loquitur. Hacten⁹ monstrauit quod mensurat gloriatiōem suam secundum mēsurā diuinę regulę & fructum productū in gentibus quibusdam vsq; ad corinthios inclusiue. modo mōstrat q̄ secundū succrescentes

crescentes fructus cōparat gloriatiōem prēsēntem futurā, cōtra illos qui comparabant se ipsos sibi ipsis. *Crescentis fidei uestra*. hoc est sperantes q̄ fides uestra crescat numero & merito.

In uobis magnificari. nō in nobis ipsis. Hęc est uera scđm deum gloriificatiō, quum pastores & doctores sperant magnificari in augmento meritorū eorū qui sunt eis crediti, nō in ppria gloria, non in diuitiis & opibus, scđm regulam nr̄am in abundantia. Ordo literę est. magnificari in uobis in abundantia, hoc est in exuberantiam ad alios: & deinde scđm regulam nostrā, iungit exuberantiā cū regionibus subiunctis. Sperat Paulus crescere merita corinthiorū vsq; adeo ut nō egeat paulo, sed adiuuet paulum ad cōuertendū vltiores regiones, non quascumq; sed scđm regulam nostrā passiuē, hoc est regulā à deo nobis datam. Et est sermo de regula locali, de qua prius fuit sermo. Etiam in illa q̄ ultra uos sunt euangelizati. Explicat exuberantiā in loca illa q̄ vltra corinthios sunt, pgrediendo ab Hierusalē. De hmoi enim vltiori videtur loqui. Non in aliena regula inuis q̄ parata sunt gloriari. Exponit qd contineatur sub ea q̄ dixerat scđm regulam nostrā.

Exponit siq; dem q̄ terrę q̄ continentur sub aliena regula (hoc est sub regula assignata alicui alteri apostolo) nō cōtinētur sub sua regula, exponit q̄ deus dedit sibi locale regulā excludēte terras cōtētas sub regulis assignatis aliis. Et hoc est q̄ ad Roma, scribit se euangelizasse vsq; ad Illyricum vbi christus nō fuerat euangelizatus. Vnde nec Romā intendebat ire ad euangelizandū nisi transeunter: sed ut per Romā iret in Hispaniā vbi nō erat euangelizatus christ⁹. Et dixit hoc, tū ad describendū illa vltiora loca q̄ nō sine delectu ad quacumq; vltiora loca sed ad illa vltiora loca q̄ nō sunt christo parata iam ī aliena regula. tū ad percutiendū æmulos, q̄ in paratis aliena regula gloriabatur. Et ppter ea nō dixit euangelizare, sed gloriari vniuersa siquidē aduersus æmulos psequitur. In quibus cerne pulchrā ironiæ psecutionē: proponit q̄ non audemus nos connumerare & cōparare illis qui se commēdant & c. & mōstrat longe distare propria tum acta tum agenda ab illorum gloriatiōe, tum de actis tum de agendis. Et in vtrisque tangit oīa illa tria, scilicet non in immensum, acceptam à deo regulam, & fructum in populis: quia in gloriatiōe de vtrisque contraria habebant æmuli. Qui autem gloriatur. Siue ego siue quacumque alius gloriatur siue de actis siue de agendis, siue de habitis siue de habendis. In dño gloriatur. Hęc gloriatiōis ratio cōmunis esse debet omnibus hoībus se laudantibus in quacumque materia. In domino autem tunc efficiente tum sine, tum p̄cipue forma & ratione gloriatiōis & materiæ. Non enim qui seipsum commendat. laudibus.

Ille probatus est. in veritate. Sed quem Deus commendat. Non propria laus reddit hominem laudatum in veritate: sed laus hominis à deo proficiscens, reddit hominem vere laudatum. Gloriatio itaque propria tunc à deo proficiscitur, quando fit in domino, quando ratione dei, secundum deum, propter deum gloriāmur de donis dei.

CAPVT XI.

Vtinam sustineretis. pro, sustinuissetis. Deficit, me, modicum quid. pro, paululum, insipientie meę, pro, in insipientia. Legendum itaque est. Vtinam sustinuissetis me paululum in insipientia. Cupit Paulus ut Corinthii tolerassent paulisper se paululum in insipientia: hoc est commendantem seipsum, quod est officium insipientum.

Quod est dictū, vtinam präterito tempore commendasset me apud vos fungendo officio insipientum, commendasset sic q̄ vos sustinuissetis. Et est ratio huius velleitatis, quia si sic fuisset non sustinuissetis pseudoapostolos quos tolerastis ac toleratis. Sed & supportat. pro, sustinete me. Dictio gręca anceps est ad sustinete vel sustineris: subiūcto tamen timori imminentis periculi quadrat imperatiuum sustinete. q̄ hactenus non fecistis, facite modo.

Aduerte p̄ his & subiunctis totiens (ne oporteat eadem sępe repetere) q̄ regulariter loquendo laudare seipsum est insipientiā: in aliquibus autem euentibus necessarium est vt homo laudet seipsum, & tunc homo sapientis secundum rei veritatem officium exercet: sed quia actum exercet qui communiter est actus insipientis, ideo Paulus insipientiam vocat commendationem propriam quam sapienter exercebat quia necessitatis articulus exigebat. *Æmulor. p̄ zelo, enim uos Dei*. *amulatione. pro, zelo*. hoc est zelotypus sum erga uos non humano, non vitioso, sed diuino zelo. Inchoat rationem quare oportet ipsum commendare seipsum.

Despondi. pro, aptaui, enim uos uni uiro. Quamuis multi sitis, aptos tamen uos reddidi uni uiro, vnus viri fide spe atq; charitate. *Virginem castam exhibere. pro, vt exhibeam, Christo*. Non aptaui uni uiro vt diuersas sponfas, vt diuersas virgines uni uiro, sed oēs uos vt vnica virginem integritate

F integritatē fidei, & castam, ad differentiā virginum absq; castigatione morum. In fide siquidem & moribus euangelicis vnicam ecclesiā constitui ex oībus fidelibus describit. & vbi prius unitatem fidelium ad vnum virum christum descripsit, modovnitatem fidelium inter se etiā describit: dicendo quod non vt singulę concurrunt sponsę, sed vt partes, vt integrantes vnā atq; eandem virginem castam: hoc est ecclesiā vnicam vere integram fide & castam moribus. Ad hoc inquam concinnauī vos vni viro vt exhibeam vos vt vnicam virginem christo: hic quidem offerendo vos, in fide futuro autem per speciem, exhibeam autem vestra perseverantia in interna dispositione qua vos aptatos reddidi.

Timeo autem ne. Deficit, quo pacto, sicut serpens Euam seduxit. Deficit, in, astutia sua. explicat rationē zelotypię suę accommoda similitudine Eue virginis in statu innocentie seductę a serpente magna astutia. dixerat enim ad corinthios virginem castam. Historia de seductione Eue clara est in principio Genesis. Ita corrumpantur sensus uestri. interni. Et excidant. Supfluunt ambę dictiones. A simplicitate quę est in Christo. pro, in christum. Simplicitas animi erga christum, est puritas euangelica excludens admixtionem seruitutis legalium. Timebat enim Paulus Corinthios a pseudoapostolis diueri a puritate euangelica. admissa obseruatione legalium legis Moyli. hoc siquidem fuisset corrumpi mentes eorum a simplicitate erga christum prætextu legis veteris datę a deo. sicut serpens seduxit Euam prætextu diuinitatis, eritis sicut dii &c. Et nihilominus intellige in genere a simplicitate quę est erga christum in fide, religione, moribus &c. Nam si is quēnit. De pseudoapostolis loquitur, quos primo describit nō missos, sed propria autoritate venisse dicendo qui venit. In singulari autem numero describit vt prosequatur similitudinem serpentis qui venit ad seducendum Euam. seductorem enim intendit describere. Alium Christum. pro, Iesum, prædicat quem non prædicauimus. Nō dicit alium christum (quoniam hoc esset intolerabile: hoc est enim nihil aliud esset quam prædicare Antichristum) sed dicit alium Iesum.

Aut alium spiritum accipitis quem non acceperitis, aut aliud Euangelium quod non receperitis, recte pateremini. p, sustinueritis. Occurrit statim quæstio quonam pacto verificentur hæc verba Pauli, recte sustinueritis: quum ipse paulus ad Galatas. i. excommunicet etiam angelos si aliud euangelium prædicauerint. Solutio est qd ad Galathas secundum proprietatem sermōis loquitur: in isto autem textu loquitur iuxta consuetum loquendi modum, significantium per nomen aliud, hoc esse notabiliter præstantius illo. consueuimus enim frequenti vsu relatiue ad aliam ciuitatem, orationem, conuiuium seu vinum dicere, hæc est alia ciuitas hæc est alia oratio, hoc est aliud conuiuium, hoc est aliud vinum: significantes qd hæc notabiliter præstant illis. Iuxta hunc siquidem loquendi morem loquitur hic paulus, significans per alium Iesum præstantiora spectantia ad Iesum. & similiter per alium spiritum, præstantiora dona spūs: & p aliud euangelium, præstantiora promissa euangelica. Hunc enim sensum manifeste docet subiuncta ratio de æqualitate pauli ad summos apostolos. intendit siquidem paulus excludere a corinthiis oēm excusationem: explicando qd ad audiendum præstantiora de Iesu ab iis qui se ingerunt tanq; apostolos, aut accipiendum præstantiora dona spiritus sancti per illos (acceperat enim per paulū multa spiritus sancti dona, scilicet linguarum & prophetiæ) aut excellentiora promissa euangelica, recte sustinuerint hos novos p̄dicatores: vt intelligant corinthii quod quum nihil horū fuerit, nō recte sustinuerūt. Quod aut nihil horū fuerit, manifestat subiungendo. Existimo enim nihil me minus fecisse. pro, habuisse. a magnis Apostolis. Non solum ab istis fictis apostolis sed nec etiam ab illis veris magnis apostolis (petro scilicet iacobo & iohanne: qd etiam ab ipsis pseudoapostolis dicebantur magni apostoli, fingentes se vt aiunt ab ipsis missos meliora & præstantiora expectanda sunt qd a me: quoniam ego nihil minus habui a christo qd illi magni apostoli. Dicit autem existimo, non dubie sed moderate loquēs. Nam. pro, tam etli, imperitus. pro, idiota, sermone, sed non scientia. pro, cognitione. Si interpretes Græcam dictionem reliquissent qd usurpata iam est a latinis (videlicet idiota) nec restrinxissent textum, nec occasio fuisset præstita suspicandi paulum balbum aut indoctum. idiota siquidem nō solum sumitur pro illiterato, sed etiam pro plebeio, ad differentiam enim pseudoapostolorū dicit, etli idiota (hoc est plebeius) sermone, non tamen cognitione. illi nanq; concinnato & ornato sermone docebat: paulus vero utebatur plebeio sermōe. Et recta ratione plebibus loq̄batur plebeio sermone, accomodans se omnibus. Vnde nulla imperitia pauli significatur, sed vsus plebei sermonis, non scribendo sed loquendo. Vnde & in textu græco articulus p̄ponitur dictioni sermone: ad significandum qd nō de epistolis sed de ipso sermone qd ore tenus profertur loquitur.

Hunc

¶ Hunc autem esse germanum huius litterę sensum, testatur qđ de Paulo legitur Act. 14. scilicet quod vocabant Barnabam Iouem, Paulum veró Mercurium, quoniam ipse erat dux verbi.

¶ Concedit ergo Paulus (qđ sibi obiiciebatur) qđ erat idiota sermone, non tamen notitia rerũ: vt intelligamus qđ licet vteretur sermone communi, non tamen notitia communi, sed notitia eccellente ac diuina. Quo contra illi pseudoapostoli vtebantur sermone ornato, notitia autem communi, hoc enim directe tendit ad confutationem eorum. In omnibus autem manifestus sum vobis. p. sed in omni manifestati in omnibus in vos. Et est sensus. sed in omni materia manifestati sumus in omnibus erga vos, in omnibus spectantibus ad vos. Reddit siquidẽ rationem tam vsus excellentis notitię quam vsus plebei sermonis: significando quod non est vsus eccellente notitię, velut autumans se habere illam & non explicans eam, sed in oĩ materia in oĩbus ad vos spectantibus manifestati sumus, hinc insinuans qđ ad hoc vt manifesta fieret vobis omnia vestrę salutis vtilia vsi sumus & sermone plebeio, & notitia non plebeia sed diuina.

¶ Aut nunquid. Superfluit aut. Peccatum feci meipsum humilians ut vos exaltemini? Nota progressum litterę. Primo confutauit pseudoapostolos ex parte materię prædicatę, deinde ex parte authoritatis prædicantis Pauli: seminabant enim qđ Paulus non esset tantipendendus. & in testimonium afferebant tum plebeium pauli eloquium, tum quod deiectus homo esset. Et propterea reddita rōne priorum, modo rationem reddit reliquorum duorum. Quorum alterum est qđ Paulus velut despectus inter Corinthios fuerat re. hac enim deiectione dixit. nunquid peccatum feci meipsum humilians, in conuersatione non cum fastu & sine autoritate pgre diens. hoc enim illi fastuose incedentes dabant opprobrio: vt superius dictum est. Et propterea Paulus dicit an peccatum feci humilians meipsum p vestra vtilitate, non passioe timoris ductus, sed amore vestrę salutis, vt vos exaltemini, fide. ad hoc enim paulus se humilem gerebat vt Corinthios prouocaret ad celsitudinem fidei & christianorum morum.

¶ Alterum est, Quoniam. pro, quod, gratis Euangelium dei euangelizauĩ vobis? Sub eodem interrogatio aduerbio legendum est. nunquid peccatum feci quod gratis Euangelium dei euangelizauĩ vobis? Et intendit gratis, hoc est sine sumptu accepto seu accipiendo a vobis. Et huic annectitur circumstantia subiuncta. Alias ecclesias expoliaui. pro, deprædatus sum, accipiens stipendia. pro, stipendium, ad ministerium vestrum. pro, in hoc vt vobis ministrarem? Et hæc particula suo eodem interrogatio legenda est. nunquid peccatum feci quod alias ecclesias deprædatus sum accipiens stipendium in hoc vt vobis ministrarem? Accumulat paulus etiam ea quę æmuli non obiiciebant. Illi enim ægre ferebant quod paulus euangelizasset Corinthiis absque sumptu, eo quod ipsi sumptus volebant. paulus autem non solum hoc refert immune a peccato immo bonum supererogationis, sed adiungit qđ tantum circa hoc studuit vt ab aliis ecclesiis acceperit sumptus vt veniret ad Corinthios. Et hoc vocat deprædari ecclesias alias, tanqđ nõ pro earum vtilitate, sed pro vtilitate corinthiorum ableis accipiens. Et dixit hoc ad retundendum omni ex parte detractionis æmulatorum. Detrahebant siquidem paulo sine sumptu euangelizanti Corinthiis, torquendo hoc in denigrationem authoritatis pauli, tanqđ non haberet potestatem sumptus capiendi. Confutat hoc paulus adiungendo quod ab aliis ecclesiis accepit, nõ solum dum prædicaret illis in ecclesiis sed etiam ad hoc vt prædicaret Corinthiis: quod fuit maioris authoritatis. Et quum essem apud vos & egerem, nulli onerosus fui. Non solum veniens ad vos, sed etiam quum diutius manerem apud vos, nec haberem necessaria ad victum sed egerem, neminẽ tamen vestrum grauavi. Nam quod mihi deerat, necessariorum, Suppleuerunt fratres qui uenerunt a Macedonia & in omnibus. Necessariis ad victum & habitaculum &c.

¶ Sine onere me vobis seruauĩ & seruabo. Adiunxit & seruabo, ne putaretur quod hæc diceret vt Corinthii prouiderent sibi de sumptu exemplo aliarum ecclesiarum. ¶ Est ueritas Christi in me. iurantis est. Et oportuit paulum iuramentum adhibere circa particulam dictam & seruabo: vt crederent Corinthii qđ deliberato ac immobili animo hoc dicit. Quoniam. pro, quod hæc gloriatio. non accipiendi sumptus, quod erat bonum supererogationis. Non infringetur. pro, intersepietur, in me. hoc est aduersus me. In regionibus Achaie. Non solum a corinthiis, sed etiam a quacunq; ciuitate achię renuit paulus accipere sumptus. Et ratio insinuat in vocabulis quibus paulus vtitur: videlicet quia vt onera seu grauamina hi sumptus ibidem habebantur. Verum hanc rationem non explicat paulus, sed verba eius possunt innuere: ipse autem explicat aliam rationem. Quare? Quæstionem mouet de ratione mouente paulum ad hoc. Et statim subiungit responsum falsam quam æmuli dicebant.

¶ Quia nõ diligo uos? Dicebant illi paulũ non diligere corinthios: & propterea non accipere ab eis sum

F eis sumptus, sed ab aliis quos diligit. *Deus scit.* Remittit iudicium in deum: quoniam de actu interiori erat obiectio, scilicet de actu dilectionis quam solus deus nouit. Veram autem causam subiungendo explicat. *Quod autem facio, & faciam.* abstinendo a sumptibus in Achaia. *Vt amputem occasionem eorum.* pseudoapostolorum. *Qui uolunt occasionem.* hoc est qui cupiunt occasionem habere. *Vt (in quo gloriantur) inueniantur sicut & nos.* Ordo literæ est ut inueniantur sicut & nos: in quo (inueniri sicut & nos) gloriantur. Cupiebant pseudoapostoli ut Paulus accipere sumptus, ut ipsi accipientes sumptus inuenirentur sicut & paulus, ut non superarentur à paulo. in hoc enim gloriabantur quod erant similes apostolis. Paulus autem ad tollendum eis hanc occasionem ut essent sibi similes, nolebat accipere sumptus: ut vel sic agnoscerent se inferiores paulo. *Nā eius modi pseudoapostoli.* pro, pseudoapostoli. Est enim una dictio cōposita significans falso apostolos. *Sunt operarii subdoli.* pro, dolo. aperte describit paulus primum quidem quo ad titulum quod falso titulo sunt apostoli. nec dicit apostoli xpi sed apostoli: ad significandū Christo quod nec ab aliis vere apostolis erant missi, sed ipsi falso dicebant se missos. Deinde quod sunt operarii dolo, quod non in veritate sed dolo operantur, dolo euangelizant.

G *Transfigurantes se in Apostolos Christi.* Tendenti isti ad quæstum & gloriam & semi iudaismum sumebant personas apostolorum Christi: hoc est missorum à Christo mediate vel imediate. *Et non mirum.* Ne corinthii de tanta præsumptione mirarentur, tollit Paulus admirandi rōnē. *Ipsē enim Satanas transfigurat se in angelum lucis.* Tum inuisibiliter suggerēdo quandoque bona, ut inde ducat ad malum aliquod. tum visibiliter quandoque mētiendo se esse angelum dei. Et hoc pluries videtur facere in visione imaginaria: ut in multis personis delusis apparet. *Non est ergo magnum si.* Deficit, & ministri eius transfigurentur uelut ministri iustitiæ. Deductio clara est, ratione ppor tionali suffulta. *Quorum finis erit secundum opera ipsorum.* Ac si apertius dixisset. tolerat deus interim istos, sed finis eorum non erit secundum tolerantiam, sed secundum opera ipsorum. tunc enī **H** recipient secundum sua opera quæ modo dolo teguntur.

I *Terum dico.* Completa ratione zelotypiæ propter corruptores pseudoapostolos, regreditur ad propositam prosequendam commendationem propriam: quam iam ostendit esse necessariam ne corinthii corrumpantur à pseudoapostolis. Et quoniam multa ad propriam spectantia laudem dicturus est, & hoc (ut dictum est) ad officium spectat insipientium, ideo iterum monet corinthios ut considerent rationem dicendi. *Ne quis me putet insipientem esse.* Hoc est quod iterum dico: videlicet nullus putet me insipientem esse, nullus putet quod laudando me desipiam. *Alioquin.* hoc est sin secus, si non vultis putare me sapientem esse, me sapienter prosequi quod laudis meæ sunt. *Velut insipientem accipite me.* hoc est tanquam insipientis officium exercentem accipite me. *Ut & ego modicum quid.* pro, paululum, gloriar. hoc est enim officium insipientis. *Quod loquor.* Relatiuum quod refert subiunctam rationem gloriandi.

I *Non loquor secundum deum.* pro, dominum. Subaudi simpliciter & absolute seu regulariter: hoc est non est secundum dominum simpliciter & absolute seu regulariter. *Sed quasi in insipientia.* sed tanquam utens ratione congrua insipientiæ. *In hac substantia gloriæ.* pro, gloriationis. hoc est in hoc subiecto gloriationis. *Quoniam multi gloriantur secundum carnem & ego gloriabor.* Ecce ratio quæ regulariter non est secundum dominum, sed consona insipientiæ. Ex eo enim quod alii gloriantur secundum carnalem affectum, non debemus nos spirituales prouocari ad laudandum nos ipsos prouocatio siquidē hæc nō est secundum deū regulariter, sed secundum insipientiam. Et quoniam hæc fuit ratio prouocatiua pauli ad subiunctā gloriationē, ideo appellat ipsam substantiā gloriationis. *Cū his tamē aduerte quod quis ratio regulariter nō secundum deū reiicienda sit, si tamen eadē ratio annexū habeat aliquid secundum deū vincens cōmunis cursus rationē.* sapienter utitur quis illa rōne. Tale enī quid accidit in proposito, nā huiusmodi gloriatio pseudoapostolorū annexū habebat periculū corruptionis corinthiorū & propterea sapienter paulus inde prouocatur ad gloriationē. Vnde non dicit & ego gloriabor secundum carnem (quod fuisset imitari peccatum) sed dicit & ego gloriabor: quod significat prouocari ad gloriationē, sed nō ad effectum gloriandi. *Libenter enim sufferitis insipientes, quum sitis ipsi sapientes.* Rationem adiungit sue gloriationis ex parte corinthiorum, libenter tolerantium commēdantes se: ut vtrinque (hoc est & ex parte æmulatorum de se gloriantium, & ex parte corinthiorum tolerantium illos nō qualitercunque sed libenter) prouocatum se describat. *Sufferitis enim.* Manifestat quod dixerat, corinthios scilicet libenter sustinere vere insipientes pseudoapostolos.

I *SI QVIS uos in seruitutem redigit.* Legalium obseruantiarum. Docebat enim pseudoapostoli

stoli simul cum fide christi seruanda legalia legis Moysi: quod erat, liberatos per christum redigere in seruitutem legis veteris. *Siquis deuorat.* pseudoapostolos significat, sumptus ad similitudinem deuorantium volentes. In quo tum auiditatem tum magnitudinem significat. *Sigs accipit.* Non erant contenti sumptibus, sed subdolis artibus accipiebant etiam alias res. *Siquis extollitur.* Tumor eorumdem quo seipsum supra alios eleuabant significatur. *Siquis nos in faciem cadit?* secundum ignobilitatem dico. Alia quatuor secundum proprietatem sermonis expresserat: hoc quintum non secundum quod verba sonant manifestat se dicere, non intendo dicere siquis vestram maxillam percuterit: sed intendo dicere siquis vos secundum ignobilitatem in facie, id est coram vilipendit. Dicebant enim pseudoapostoli Corinthiis multa ignominiosa, puta quod fuerant idolatræ, ipsi autem colentes Deum, quod essent ex vili genere, ipsi autem ex nobili Abrahæ prosapia: & similia in quibus iudæi gloriabantur præferendo se Gentilibus. Et quia dicebant hæc corinthiis coram, ideo paulus dicit siquis vos in faciem cadit, non secundum corporalem percussione sed secundum ignobilitatem. *Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.* Superfluit in hac parte ad hanc vltimam particulam refertur, tanquam nos infirmi fuerimus. Est enim sensus tanquam nos non potuerimus secundum easdem ignobilitates præferre nos vobis, & cadere vos similiter in faciem hominum ignobilitatibus. percutit pseudoapostolos quod ipsi arrogauerint sibi has nobilitates tanquam proprias: quum secundum veritatem essent communes eis & paulo. immo (ut manifestabit) aliquæ longe magis conueniebant paulo. Paulo siquidem apud corinthios humiliter conuersante & hæc tacente, ipsi pseudoapostoli supponentes arrogarunt sibi has nobilitates, tanquam paulus non fuerit tanti ut scuerit illis vti. & propterea dicit tanquam nos infirmi fuerimus.

In quo quis audeat. Aperit Paulus non ex impotentia, non ex pusillanimitate hæc tacuisse quæ modo velut insipiens audacter dicit. Est enim sensus, in quo, id est in quocunque nobilitatis genere, quis, id est eorum quispiam, audeat, & deinde subiungitur per parenthesesim.

In insipientia dico. officium insipientis exerceo. *Audeo & ego.* audendi rationem habeo & ego. Statimque manifestat audendi rationem supputando nobilitates in quibus gloriabantur.

Hebræi sunt, & ego. Gloriabantur ex antiquitate generis, Hebræorum siquidem genus ab Heber cuius tempore diuise sunt linguæ, processisse ex eo apparet quod etiam Abraham appellatur Hebræus Gene. 14. *Israëlites sunt, & ego.* A nobilitate populi electi à deo ad diuinum cultum ad terramque promissionis, possidendam, gloriabantur. Nam ex omnibus populis soli israelitæ electi sunt in peculiare populū dei. *Semen Abrahæ sunt, & ego.* Gloriabantur tertio quod erant de semine illo Abrahæ cui promissio facta est à deo de Messia &c. quod ad magnam nobilitatem spectabat. *Ministri Christi sunt.* Quartum in quo gloriabantur est, quod erant ministri Messia. *Et ego.* Superfluunt ambæ dictiones. Non dicit paulus (ut in precedentibus) & ego: sed dicit interposita parenthesesi. (Ut minus sapiens dico) plus ego. Sum plus ego minister christi quam ipsi, quis in hac mea commendatione officium minus sapientis exerceam. probat autem hoc vltimum (videlicet quod ipse est plus minister christi) à perperis propter christum.

In laboribus plurimis. pro, abundantius, in carceribus abundantius, in plagis supra modum. Hæc duæ parti- culæ transpositæ sunt. Nam in textu Græco secundo loco scribitur in plagis supra modum, & tertio loco in carceribus abundantius.

In mortibus frequenter. hoc est in periculis mortis. *A iudæis quinquies.* hoc est quinque vicibus. *Quadrage- nas.* subintellige plagas. *Vna minus accepi.* hoc est singulis quinque vicibus triginta nouem. Deute. siquidem. 25. quum statuisset Moyses iuxta mensuram delicti plagarum modum, adiecit ita tamen ut quadragenarius numerus non excedatur. Quocirca iudæi clementes se exhibebant quo ad vnam tantum plagam erga paulum. *Ter virgis cæsus sum.* Hinc apparet quod non virgis, sed alio instrumento iudæi quadragenas dabant, à Gentilibus enim ter virgis se cæsum, ipsa distinctione significat. Semel tamen tantum legitur in Actibus apostolorum.

Semel lapidatus sum. Et hoc quoque in Actibus apostolorum legitur. *Ter naufragium feci,* nocte & die in profundum maris fui. Superfluit maris: & legendum est. Noctem & diem in profundo feci. Et hoc non solum fuit passio sed diuinum miraculum. *In itineribus sæpe, periculis fluminum.* primum periculum itineris à fluminum impetu describit. Et deinde subiungit.

Periculis latronum. quod erat magis periculum corporum quam rerum. *Periculis ex genere.* Iudeorum insidiantium. *Periculis ex gentibus.* Commotis à iudeis.

Periculis in ciuitate. Ut scribitur de epheso. *Periculis in solitudine.* hoc est in locis desertis. *Periculis in mari,* *periculis in falsis fratribus.* hoc est in falsis christianis.

In labore & erumina. hoc est non solum in labore, sed etiam in difficili & oneroso labore. In uigiliis multis

- F** multis. pro, sepe, infame & sibi, in ieiuniis multis. p, sepe in frigore & nuditate. ¶ Præter illa q̄ extrinsecus sunt. Numerata siquidem mala, adiacentia & imminetia pprio corpori erant: hæc autem q̄ subiungit foris erant, vtpote remota. Instantia mea quotidiana. hoc est vigilantia mea indefessa. Sollicitudo. p, cura, omnium ecclesiarum. Curam siquidem paulum habuisse etiam ecclesiarum in quibus non fuerat, epistolæ eius manifestant ad Romanos & Colloßenses. Quis infirmatur. non ægritudine corporis sed animi. Qualitatem curæ suæ describit ab effectibus internis. Et ego nō infirmor? compatiendo. Quis scandalizatur. infirmatur ab intrinseca imbecillitate: scandalizatur ab extrinseco offendiculo. Vtrisque Paulus compatitur, propter utroq; affligitur. Et propterea subditur. Et ego non uxor? Ad similitudinem eius qui consumitur ab igne, magnitudinem zeli sui affligentis ipsum, significat. & in his duobus vera forma pastoris in internis affectibus describitur: quoniam in his duobus pendet vniuersa cura pastoris.
- G** ¶ Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Quamuis hætenus ea q̄ fortitudinis sunt (cui præcipuus actus consistit in sustinendo.) cōmemorauerit, & modo quod infirmitatis seu imbecillitatis animi apparet commemoraturus sit, fugam scilicet: quia tamen omnibus commune est consistere in passione corporis, propterea dicit. si gloriari oportet, ppter vos, gloriabor in iis quæ sunt infirmitatis meæ. Sententia enim hæc respicit etiam antedicta de infirmitate corporali: quoniam omnia q̄ patimur, ex parte infirmitatis corporalis se tenent. in cuius signum eximemur ab oī passione resurgentes impassibili corpore. Et est sensus. si gloriari oportet, ea q̄ passus sum erunt mihi materia gloriationis. Et dixit hoc, ad explicandum q̄ hæc quæ narrauit ad manifestandum se esse plus ministrum Christi quam illos pseudo apostolos, sunt talia quod sunt illi materia gloriationis si gloriari oportet. Et ne quisq̄ conficta hæc putet, subiungit. Deus & pater dñi nr̄i Iesu christi scit (quæst bñdictus in secula) q̄ non mentior? Supfluit nostri. Et potest particula hæc intelligi narratiue & inuocatiue: hoc est inuocādo deum in testem. Damasci. Hic punctandum est: ac si dictum fuisset in ciuitate Damascena. Præpositus gentis, præfectus gentis. Aretæ regis. cuius authoritate erat præfectus. Custodiebat ciuitatem Damascenorum. Ex eo q̄ Damascenos distinguere videtur à gente Aretæ regis insinuatur q̄ Rex Aretæ gentē habebat velut præsidium ad manutenendam ciuitatem sub se, de cuius gentis præfecto loquitur Paulus. Vt me comprehenderet. pro, comprehendere me volens. & per fenestram in sporta demissus sum per murum: & sic effugi manus eius. Superfluit sic. Res hæc gesta scribitur Act. ix. ca. Et quia fugere est actus imbecillitatis, actus est timidi, ideo paulus appellauit actum infirmitatis suæ. In rei tamen veritate fuit actus prudentiæ, vt seruaretur vtilitati ecclesiarum.

CAPVT

XII.

- I** ¶ **S**i gloriari oportet, non expedit quidem. Supfluunt si & quidem. & loco quidem desinit mihi. Nam in paulo legitur. non expedit mihi. Rursus circa dictionē oportet non concordant græci codices. communiter enim videtur legi aduerbium affirmatiuum: puta certe aut sane. ita q̄ textus est, Gloriari sane non expedit mihi. Alioquin vero codices habent sic, Gloriari oportet: nō expedit mihi. Et iuxta hos codices legitur interrogatiue (tanq̄ quæstione proponendo) gloriari oportet? & subditur. responsio non expedit mihi.
- Crediderim ego admittendo huiusmodi lectionem, vtrinq; particulam assertiue legēdam. asserit enim q̄ gloriari oportet, & quod nō expedit sibi. necessitas siquidē gloriandi manifestata est ex periculo corruptiōis corinthiorum à pseudoapostolis. Ratio aut quare nō expedit paulo, sed corinthiis, sed nobis, in prōptu est tū quia periculo se exponebat maioris oblocutiōis & detractionis: tum quia quantū est ex suo genere, gloriari de acceptis periculū affert perdēdi illa. Sequendo priorem lectionē. asseritur tantummodo quod gloriari nō expedit mihi ppter rōnes dictas. Et p̄misit hoc, quoniam de occultis donis erat se laudaturus in subiunctis. Vnde & subdit. Veniam autem. pro, enim. Rōnem reddit quare dixit non expedire sibi, quia ad occulta dei dona transit. Ad visiones & reuelationes dñi. hoc est ad visiones claras. Visio enim sine detectiōe rei visæ, visio quidē est sed nō clara: visio aut cum detectiōe rei visæ, visio est clara. Videmus enī quandoq; imaginaria visione aliqua absq; reuelatione visorū: vt patet in visiōe Nabuchodonosor & Pharaonis. Quandoque autem videmus & visa intelligimus: & tunc cōcurrunt simul visio & reuelatio. Et ne de visionibus quomodolibet intelligas, adiunxit domini. vt diuinas significaret visiones & reuelationes. Scio hominem in christo. hoc est hominem christianum

num, hominem internum renouatum in christo: ad differentiam hominis externi nondum regenerati in christo. sed expectantis regenerationem corporum in resurrectione mortuorū. *Ante annos quatuordecim.* Tum ne nouitium in huiusmodi excellentibus donis crederent, ante annos quatuordecim commemorat se hæc habuisse. tum vt intelligant q̄ t̄to tempore tacita, modo coactus aperit. *siue in corpore.* Deest, nescio, *siue extra corpus nescio* (Deus scit) raptum huiusmodi. Aduerte perspicax lector tum ex proprietate sermonis tum ex distinctione literæ significari quod modus essendi animæ propriæ tempore illius raptus ignotus fuit paulo, dico autē hoc: quia ex his duobus habetur quod non de modo raptus, sed de modo essendi paulus loquitur. nam iuxta proprietatem sermonis non verificatur differentia hæc inter raptum abbacuc in Babilonem & raptum Ezechielis in Hierusalem. Raptus siquidem abbacuc potest dici in corpore: sed raptus Ezechielis non potest dici extra corpus, qui tamen solo spiritu iuit ex chaldeæ in Hierusalem. Vnde non significatur quod siue corrapto corpore siue non corrapto corpore, nescio: sed proprie significatur quod siue huiusmodi internus homo fuerit tunc in corpore siue extra corpus, ita quod anima fuerit separata à corpore (hoc enim proprie significat extra corpus) nescio. ¶ Patet quoque hic idem sensus ex ipsa distinctione literæ. nam si participium raptum retulisset paulus ad siue in corpore siue extra corpus, non separasset illud à prioribus dictionibus & cōiunxisset illud cum sequenti dictione huiusmodi. Hæc enim distinctio indicat planum literæ ordinem esse vt siue in corpore siue extra corpus nescio deus scit, referatur ad hominem in christo (hoc est ad hominem internum regeneratum in christo) & deinde participium raptum referatur ad sequentia. Raptum huiusmodi hominem internum.

¶ *Vsq̄ ad tertium cælum.* hoc est vsq̄ ad supremum cælum, vsq̄ ad locum in quo deus & beati habitare dicuntur. Vsque ad cælestem patriam. ¶ Appellauit autem locum illum summum, cælum tertium: quia in sacra scriptura trium cælorum mentio fit. Infimum est cælum aereum: iuxta illud, volucres cæli. Mediū est cælum astratū. de quo in principio Genes. Et posuit eas in firmamento cæli. Tertium ac summum est aquæ omnes quæ sup cælos sunt: cuius pluries scriptura meminit. Quod appellamus cælum aqueum: philosophi vero appellāt primum mobile. Empyreum siquidē cælum, à posteriorib⁹ traditū nullibi inuenitur in scriptura. ¶ Nominat autem raptum ad significandum quod sola vi eleuantis, nulla ad hoc cōcurrente inclinatione naturæ facta est hæc interni hominis eleuatio. ¶ Et scio huiusmodi hominē siue in corpore siue extra corpus nescio, deus scit. Non de alio sed de eodem loquitur raptu. Et clarius explicat sensum antedictum de modo essendi in corpore ignoto: quoniam manifeste distinguit raptum à præcedentibus, subiungendo.

¶ *Quoniam.* pro, quod, raptus est in paradysum. Prius dixerat quod raptus est in tertium vsq̄ cælum, modo dicit quod raptus est in paradysum: hoc est in hortum arboribus consitum. Metaphorico sermone delectationis locum significauit: imitatus verbum domini ad latronem, Hodie mecum eris in paradiso. Et manifestat per hoc quod est raptus non solum secundum vim intellectuam ad intelligendum, sed etiam secundum voluntatem ad delectationē percipiendam: vt perfectum omni quaq; describat interni hominis raptum. nam in eo non sunt nisi istæ duæ partes: intellectus, scilicet & voluntas. Et audiuit arcana. pro, ineffabilia, uerba. Non dicit & vidit sed & audiuit ad significandum quod per modum disciplinæ intellexit, tanquā ab alio doceretur. Ad quod etiam clarius explicandum non dicit & vidit aut audiuit in effabile verbum, sed in numero plurali in effabilia verba: vt intelligeremus quod ibi didicit (quē admodum etiam angeli discere dicuntur) multa ineffabilia. Et declarando ineffabilitatem subiungit. *Quæ non licet.* pro, licet, homini loqui. quæ non fas sit mortali homini communicare aliis tam excelsa tamque diuina sunt. Et dixit hoc ad manifestandum quod ea quæ audiuit longe superant quæcunque ipse communicauit nobis: vt intelligamus quod non omnia communicauit quæ audiuit, sed excellentiora ea ratione non communicat quia non est fas mortali homini illa dicere. Pro huiusmodi gloriabor. hoc est pro hoc interno homine raptor gloriabor. Pro me autem nihil. pro, non gloriabor, nisi in firmitatibus meis. hoc est pro me autem non rapto, pro me viuentē in carne non gloriabor nisi. iis quæ spectant ad ea quæ patior. Quamuis ipsemet sit ille homo raptus: quia tamen nescit vtrum in corpore an extra corpus fuerit tunc tanquam de altero homine dicit quod ratione illius habet materiam vnde possit gloriari: pro se autē viuentē in carne mortali non vult gloriari nisi in spectantibus ad pœnalia. Vnde & superius non nisi pœnalia explicauit. Nam & si uoluerō gloriari, ego viuens in carne de aliis q̄ de pœnalib⁹: hoc est de donis diuinis mihi viuente in carne collatis. non ero incipiens Et rationem subiungit.

F ¶ *Veritatem enim dicam.* Superius dixerat accipite me tanquam insipientem, modo dicit non ero insipiens: vt intelligamus quod aliud est assimilari insipienti in exteriori actu (hoc est in commendatione sui ipsius) & aliud est vere desipere. Manifestat hic quod si vellet gloriari nō vere desiperet ex parte rerum dictarum, quia veritatem diceret. *Parco autem.* hoc est abstinco autem a commendando me ipsum viuente de donis diuinis internis. *Ne quis me.* pro, in me, existimet supra id quod uidet in me. Superfluit in. Et est sensus. ne quis reputet in me esse supra id quod uidet me esse: sicut Lycaonici reputarunt in paulo & Barnaba numē esse diuinitatis supra id quod videbant ipsos esse. Videbant enim ipsos esse homines mortales, & tamen reputabant eos deos. *Aut audit aliquid ex me.* Ne quis reputet supra visum aut supra auditam doctrinam ex me procedentem. *Et ne magnitudo.* pro, excellentia, reuelationum extollat me. pro, extollar, *datus.* pro, data, est mihi stimulus. pro, sudes. Non est hic sermo de instrumēto quo punguntur boues (de quo in actis

G apostolorum dicitur, durum est tibi contra stimulum calcitrare) sed de instrumento militari, de telo acuto quod sudes vocatur, de quo scribitur Iob. xl. In sudibus perforabit nares eius.

¶ *Carnis meae.* Superfluit meae. Et non in casu genitiuo sed datiuo legendum est. Carni. Ita qđ non describitur caro pungens sed puncta, non describitur data sudes spiritui sed carni. *Angelus Satanae.* pro, angelus Satan. Appositue enim legēda est vtraque dictio in casu nominatio, angelus qui est Satana, angelus aduersarius. Quam dixerat sedem datam carni, modo dicit angelum aduersarium. vt significet diuinam auctoritatem qua missus est, qua data est. Vt me colaphizet. Quae vexatio corporis fuerit non constat: quoniam sermone metaphorico vtitur paulus.

¶ *Propter quod.* pro, hoc. Ita quod pronomen nō relatiuum est. *Ter dominum rogavi ut discederet a me.* angelus Satan. *Et dixit mihi.* dominus. Attende quod ter voluit dominus rogari antequam ref-

H ponderet paulo. ¶ *Sufficit tibi gratia mea.* Et rationem negationis subiungit deus. ¶ *Nam uirtus.* pro, potentia mea in infirmitate perficitur. Volo te poenam hanc sustinere, quia potentia mea perficitur in infirmitate: hoc est in potentia. Et directe est sermo de potentia gratiae dei existentis in hominibus. Hae enim potentia quantum ad executionem perficitur in imbecillitatibus nostris. Si hoc intelligis, distingue duos status hominis: alterum prosperitatis temporalis, alterum aduersitatis. Et considera quod in statu prosperitatis, propria hominis potentia exercetur augetur & perficitur, potentia vero gratiae Dei nihil aut parum cognoscitur, appetitur, requiritur in statu autem aduersitatis appetitur executio diuinæ potentiae, habetur & agnoscitur, non secundum effectum liberationis ab diuersitatibus, sed secundum effectum roborationis animi ad omnia vincendum propter deum, Et hoc proprie est diuinam potentiam in infirmitate perfici. Perficitur enim executio diuinæ potentiae roborando vires animi ad superandum quaecunque. Et propterea non abstulit deus a paulo vexationem illam vt potentiam gratiae dei in ipso continua executione perficeretur magis ac magis roborando animum eius in iis quae dei sunt.

¶ *Libenter igitur.* pro, libentissime igitur. Et deficit. Magis gloriabor in infirmitatibus meis ut inhabitet in me uirtus. pro, potentia, CHRISTI. Hinc habes quod de potentia Dei habitante in homine dictum est potentia mea in infirmitate perficitur. Infert paulus quod non libenter sed libentissime acceperat pro materia gloriandi immo magis gloriandi in infirmitatibus hoc est in poenalibus, in propriis poenis) ad hunc fructum non vt hospitetur sed inhabitet, vt firmetur & per modum habitantis vtatur me potentia CHRISTI, non potentia propria. Propter quod placeo mihi. Superfluit mihi. Velut alterum corolarium deducit.

¶ *In infirmitatibus meis.* Superfluit meis. Primo deduxit materiam gloriationis fore proprias infirmitates: modo deducit materiam complacentiae internae esse infirmitates. Et ne ambiguum relinquat quid intelligit nomine infirmitatum quas toties repetiit, subiungit explicando per species. *In contumeliis.* quae sunt pene animi tollentes honorem. *In necessitatibus.* victus & vestitus. *In persecutionibus.* de loco ad locum. *In angustiis.* insidiarum, vexationum & pressurarum hincinde. Pro CRISTO. hoc est condimentum omnium. nam nulla est ratio quod placeant hae poenalia absolute sed pro christo summa est ratio. ¶ Et ex his perpendere potest erudite lector quod sudes data pauli carni angelus Satan, sub hoc genere continetur. nisi enim sub infirmitatis genere containeretur, non attulisset deus pro ratione nam potentia mea in infirmitate perficitur, Ad quod declarandum paulus infirmitatum genera subiungit. Et vere (vt prius dictum est) poenalia omnia infirmitates dicuntur: quia omne pati, infirmitatis seu impotentiae est.

¶ *Quum enim infirmor.* Hoc est quum patior contumelias, necessitates, persecutiones & c. Tunc potens sum. animo, potentia diuina in me habitante tunc roborat eadem potentia. Prius dixerat dei potentiam roborari in infirmitate hominis, modo dicit seipsum roborari quum infirmatur: vt intelligamus idem esse potentiam dei in nobis perfici, & nos potentes effici secundum illam potentiam. **¶** *Factus sum insipiens.* pro, glorians, uos me coegistis. hoc est gloriando factus sum similis insipienti, sed non absque causa quoniam vos me compulistis, zelus erga vos compulit me ad hoc. Ego enim a uobis debui commendari. Rationem aliam accumulat quare compulsus sit seipsum commendare. Et affert nouam rationem ex parte defectus corinthiorum qui superuenientibus pseudoapostolis debuisset obicere laudes pauli ad confutandum illos. Et propterea dicit ego a uobis debui commendari. Et merita iustæ commendationis subiungit primo ex parte ipsius pauli. *Nihil enim minus feci.* pro, habui, ab iis qui sunt supra modum apostoli. Hoc est non minora dona diuina habui quàm habuerint Petrus, iacobus, & Ioannes, qui sunt supremi apostoli. Et dixit hoc, quoniam pseudoapostoli dicebant paulum non esse æqualem apostolis qui fuerunt cum christo in carne. *Tametsi nihil sum.* Cum præcedenti sententia iungitur hæc particula. Temperat enim quod dixerat. Alibi siquidem dicit ego sum minimus apostolorum, qui non sum dignus vocari apostolus: & modo eandem humilitatis temperantiam adiecit. *Æqualia enim dona dei se dicit habuisse* tametsi nihil est: quod inferius est quàm esse minimum apostolorum. Et vere dicit nihil sum, quantum est ex me, qui sum æqualis supremis apostolis ex donis dei in me. *Signa tamen.* pro, quidem, apostolatus mei. pro, apostoli facta sunt super uos. pro, in uobis. Manifestat ab effectibus sensibilibus promissis ueris christi apostolis se esse uerum apostolum. *In omni patientia, in signis & prodigiis & uirtutibus.* pro, potentiis. Quatuor genera effectuum sensibilibum apud corinthios patrata supputat. Quorum primum ac præcipuum **C H R I S T I** testimonium est patientia in omnibus. Hoc est enim primum quod christus apostolis mandauit. Deinde miracula, tum in signis. Nam impositione manuum dabat spiritum sanctum sensibilibus apparentem in signis linguarum seu prophetiæ. Tum in prodigiis mirabilium operum: quale fuit & magnum excecicare, & fornicarium tradere Satanæ, seu aliquid huiusmodi. hæc enim exẽpli gratia afferimus. Tum in potentiis curationum, diuersas amando ægrotudines & huiusmodi. Nescimus enim in specie quæ apud Corinthios facta sunt: nec hæc in genere sciremus nisi paulus ipse scripsisset. *Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris ecclesiis.* pro, quàm cæteræ ecclesiæ: nisi quod ego ipse non grauavi uos. sumptibus. Iam enim dictum est quod ab aliis ecclesiis accipiebat sumptus. *Donate mihi hanc iniuriam.* Ironia est.

Cce tertio hoc paratus sum uenire ad uos, & non ero grauis uobis. Superfluit hoc. Non enim quero que uestra sunt sed uos. non mihi sed Christo. Ratio siquidem est noua quare non uult ab eis bona temporalia. Nec enim debent filii parentibus thesaurizare. Aliam accumulat rationem ad idem. *Sed parentes filius.* ad percutiandum pseudoapostolos (de quibus superius dixerat sustinetis siquis accepit) hæc dicit: vt vel hinc discernant quod non ipsi patribus, sed patres ipsi debent recondere necessaria. Regulariter siquidem parentes recondunt filiis, sicut & generarunt & aluerunt: præter regulariter uero filii debent parentibus providere, in articulo scilicet necessitatis. Paulus quod regulare est assumit. **¶** *Ego autem libentissime impendam.* Vobis quecumq; habuero vt uerus pater. Et superimpendar ipse. pro & expendar, pro animabus uestris, non solum impendam quæ habuero, sed expendar egomet offitii, passionibus, & demum (si opus fuerit) morte pro salute animarum uestrarum. *Licet plus.* pro, abundantius, uos diligens minus diligar. Prouocantis est ad rependendam æquam dilectionem: vt auertat eos a pseudoapostolis. *Sed esto.* Inchoantis est nouam obiectionem. Ego uos non grauavi. in temporalibus bonis. **¶** *Sed quum essem astutus, dolo uos cepi.* Ecce alia obiectio quod quamuis ego personaliter non grauauerim uos, astute tamen & dolose per meos internuncios decepi uos accipiendo uestra. Suspicio ego Paulum hæc dicere quod his artibus uterantur pseudoapostoli. Erant enim (vt dictum est) dolosi operarii: & hæc est ars dolosorum. vt utantur. intermediis hominibus suggerentibus vt porrigant, vt donent & c. cum multis figmentis. **¶** *Nun quid per aliquem eorum quos misi ad uos, circumueni uos?* Nullus interpret (quam uiderim) interpretatus est textum Pauli vt iacet: eo quod mutilus apparet. iacet enim sic. Non aliquem eorum quem misi ad uos, per hunc circumueni uos? prima enim particula mutila manifeste est: sed intentus sensus habetur. *Rogavi titum & misi cum illo fratrem.* Nescitur quis fuerit iste

Frater. Nunquid Titus uos uircumueni? certus enim erat quod non. Vnde & manifestat hoc tum ab internis, dicendo. Nonne eodem spiritu ambulauimus? Spiritus enim intus est. Tum ab externis. Nonne eisdem uestigiis? Vestigia siquidem ad exteriora spectant opera.

¶ Olim, pro, rursus, putatis, quod excusemus nos apud uos? Anceps est lectio, an narratiue an interrogatiue legendum sit. Et narratiue quidem significat quod alias etiam hoc putauerant. Magis tamen quadrat ut legatur interrogatiue. Et aduerbium rursus, aliud dicendi caput significat, nam hic incipit materiam iudicalem. Ita quod punctandum est post rursus: & subiungendum interrogatiue. Putatis quod excusemus nos apud uos? hoc est putatisne quod hæc quæ diximus excusatorie apud uos homines & non vere dicamus? hunc enim sensum subiuncta præ se ferunt. Coram deo in christo loquimur. Non excusatorie apud uos homines sed vere teste deo, loquimur in christo, loquimur secundum christum: ut non solum vere sed etiam recte hæc

¶ se loqui significet. Omnia enim charissimi, pro, omnia autem dilecti, propter ædificationem uestram. Non solum vere & recte sed etiam necessario propter ædificationem uestram in spiritualibus loquimur non quædam sed omnia. Dixerat enim tot talia & tanta de seipso ut opus fuerit iuramento, & explicatione cause finalis mouentis ipsum ad dicendum.

¶ Timeo enim ne forte quum uenero. Rationem reddit necessitatis dictæ propter ædificationem uestram, simulque explicat materiam timoris superius propositi, quum dixerat timeo ne corrumpantur sensus uestri à simplicitate quæ est in christum. Tunc enim in genere dixit à simplicitate, modo in specie explicat à simplicitate morum & fidei. Non quales uolo, corruptos in fide vel moribus. ¶ Inueniam uos. Et timeo quod. Et ego inueniar a uobis. Superfluit à. significatur enim quod ego inueniar erga uos. Qualem non uultis. Mœstum & iudicem rigidum. Ne forte. Desicit sint, & legendum est. Ne quo pacto sint contentiones. Quod dixerat in genere non quales

¶ uolo, Explicat in specie multorum uitiorum, & primo contentiones in uerbis. Aemulationes. Hoc est inuidiæ in animis. ¶ Animositates, pro, ire, ad uiscendum. ¶ Dissensiones, pro, concertationes, in studiis & factis

¶ Detractiones, contra famam. Surrationes, contra amicitias. Inflationes, tumores superbi, despiciendo alios. Seditiones, contra ecclesiæ pacem. Sint inter uos. Superfluunt hæc tres dictiones. ¶ Ne iterum quum uenero. Explicata illa particula non quales uolo quo ad mores, incipit explicare illam aliam qualem non uultis. Vnde incipit qualem non uultis quo ad mœstitiam.

¶ Humiliet me deus. Deest, meus, apud uos. Bonus pastor inueniens subditos in peccatis, deiicitur, tum extra exterioribus, scilicet signis, tum intus, mœrore. unde & subditur. Et lugeam multos qui ante peccauerunt, & non egerunt penitentiam super immunditiâ & fornicatione & impudicitia quam gesserunt. De ueneris est sermo. Et impudicitia proprie respicit actus libidinosorum osculorum, tactum & huiusmodi. Fornicatio autem ipsam concubitum naturalem. Immunditia autem forte significat concubitum contra naturam, aiunt enim apud Corinthios uicium hoc regnasse

CAPVT

XIII.

Cce tertio hoc uenio ad uos. Superfluit ecce. et est sensus, tertia hac vice. Tractauit illam particulam qualem non uultis quo ad mœstitiam, prosequitur modo eandem quo ad iudicium. ¶ Et dicit uenio, tanquam præsentem propinquum aduentum suum ad eos denunciens. Ut in ore duorum uel trium testium stabit omne uerbum. Superfluit ut. Ne putent Corinthii quod uel præceps iudicabit uel quod magna utetur multitudinetestium, explicat eis quod secundum formam diuinæ legis procedet, duobus aut tribus testibus

requisitis & sufficientibus. Prædixit ergo. Superfluit ergo.

¶ Et prædico ut præsens uobis, pro, iterum, & nunc absens, deest, scribo. Sensus est quod bis præsens apud uos prædixi & prædico, hoc est prædixi & uxor prædicentia ut perseuerante. Intendit enim quod duæ præsentia sunt duæ prædicentia perseuerantes (hoc est non abolitæ) tanquam duæ monitiones canonicæ, tertia uero sit quam nunc absens scribit: ut trina monitione præmissa in aduentu suo procedat ad iudicium. ¶ Aduerte tamen difficultatem nonnullam in uerbis literis: ex eo quod non dicit & prædico præsens iterum, sed apponit aduerbialiter coniunctionem ut, dicendo & prædico ut præsens iterum: tanquam non fuerit secundo præsens, sed tanquam præsens secundo prædicat. Quia tamen clare bis dixit tertio se ire ad eos, potius quadrat significari quod uenit secunda presentia ut prædicentia: & quod propterea apposuerit similitudinis aduerbiū, ut qui ante peccauerunt

peccauerunt. & ceteris omnibus. ad omnes extendit has tres monitiones more iudicum, vna pro A
trina canonica monitione præmissa. Quoniam. pro, quod, si uenero iterum non parcam. Non constat
an iterum, construatur cum uenero an cum parcam. Quod enim alias pepercerit, ex superio-
ribus insinuat, quum dixit & ego si quid donauit propter vos in persona christi. an. pro, quã-
doquidem. Non dubitando sed arguendo loquitur. Experimentum queritis. hoc est documentum
in executione queritis. Eius qui in me loquitur christus. pro, loquentis in me christi. affirmat pau-
lus quod corinthii non se emendantes querunt facto experiri christum loquentem in ipso
paulo: hoc est experiri effectum effectum sensibilis ultionis christi loquentis in paulo. Et di-
cit hoc ad prouocandum eos ad poenitentiam ante suum aduentum: ne experiantur huius-
modi ultionem. Tradebat siquidem christus in paulo quos paulus damnabat vexationi sen-
sibile a satana. Qui in uobis. pro, in vos, non infirmatur, sed potens est in uobis. pro, in vos. christus erga
corinthios non quæ infirmitatis suæ fuerant (paupertatem, persecutiones & eius generis re- B
liqua) exercebat, sed quæ potentia suæ erant, donando eis dona linguarum & prophetia: pu-
niendo etiam traditione Satanae. Et propterea paulus dicit quod christus non infirmatur er-
ga vos, sed potens est erga vos. ¶ Et adiungit hoc ad hoc ut timeant experiri ultionem chri-
sti loquentis in paulo. ac si apertius dixisset. experti iam estis per me in uobis ipsis potentiam
christi

¶ Nam etsi crucifixus est ex infirmitate. hoc est ex eo quod habuit carnem passibilem, subiectam po-
testatibus mundi huius. Sed uiuit. pro, uiuit tamen, ex uirtute. pro, ex potentia, dei. vita immortalis
& potentissima: unde prouenit quod est potens erga vos. ¶ Nam & nos infirmi sumus in illo
considera hæc duo. christus crucifixus est ex infirmitate, & nos sumus infirmi in illo: hoc est
& nos assimilamur christo infirmo afflicti, vexati in tot & tantis. Sed uiuimus cum eo ex uirtute. p,
potentia, dei in uobis. pro, in vos. Hoc est attamen assimilamur quoque christo uiuenti ex poten- C
tia dei, in hoc quod uiuimus cum christo vita spiritus ex eadem potentia dei erga vos. Et in-
tendit explicare vitam spiritus sui perseverare potentem erga corinthios ad puniendum, po-
tentia autem non humana sed diuina. Declarat siquidem eis quod non expedit eis expectare
experimentum christi in se loquentis, quia perseverat in vita spiritus eius diuina potentia.

¶ Vosmetipsos tentate. Queritis experimentum CHRISTI in me loquentis: male facitis
spectando in me, spectate uosmetipsos, examinando, discutiendo uosipsos. Si estis in fide. prius
dixerat non quales uolo, & explicauerat quo ad mores: modo idem explicat quo ad fidem.
An autem sermo sit de fide necessaria ad salutem an de fide quæ est gratia gratis data (qua sci-
licet fiunt miracula) non usquequaque liquet. Ipsi uos probate. Nisi sit exaggeratio, ad mores
refertur. monet siquidem ut discutiant seipsos tam in fide quam in moribus. An non cogno-
scitis uosmetipsos quia. pro, quod, CHRISTVS IESUS in uobis est? Quasi dicat certum est quod D
cognoscitis uosmetipsos quo ad hoc quod CHRISTVS IESVS est in uobis. Quod po-
test intelligi de esse christi in eis per fidem, vel per dona linguarum & prophetia, vel per sen-
sibilem punitionem quam experi in cestuoso, ipsismet corinthiis mediantibus.

Nisi forte reprobis estis. Quod potest referri uel ad uerbum cognoscitis, uel ad uerbum est in uobis.
Magis tamen quadrat ut referatur ad uerbum cognoscitis. Et est sensus quod certum est uos
cognoscere ex tot effectibus uosmetipsos quo ad hoc quod christus est in uobis secundum tot
effectus, nisi forte reprobis estis: hoc est nisi forte dati sitis in reprobum sensum ut hoc non co-
gnoscat is nisi forte excideritis a tali gratia cognoscendi uosmetipsos in hoc. hoc enim esset
esse reprobum. Spero autem quod cognoscitis. pro, cognoscetis, quia. pro, quod, nos non sumus repro-
bi. Hoc est quod nos non excidimus a gratia nobis data. cadent enim a gratia sibi conces-
sa, reprobis est: utpote reprobatus a deo quo ad illam gratiam. Et intendit per hoc paulus de-
clarare quod dato quod aliqui corinthii exciderint a gratia eis data, & quod non cognoscant E
seipsos, cognoscent tamen paulum non excidisse a gratia sibi data, sed perseverare in eo om-
nem quam acceperat gratiam. Oramus autem deum. pro, opto autem apud deum, ut nihil mali facia-
tis. Dixerat quod quamuis corinthii reprobis inuenirentur, ipse tamen non inuenietur repro-
bus: neputaretur paulum desiderare demonstrationem suæ potentia puniendo alios ut sic ap-
pareret experientia teste probatus a deo, explicat se desiderare totum contrarium, Et propte-
rea dicit quod cupio apud deum, non solum dico coram hominibus, sed etiam apud deum in ueritate
precupio, prædesidero ut nihil mali faciatis: quod est subtrahere mihi materiam punitionis.
Et hoc ex parte uestri. ¶ Non ut nos probati appareamus. iudicando & puniendo diuina potentia.
¶ Sed ut uos quod bonum est faciatis. Vtraque iustitia parte optat eis. primam, ut nihil mali facia-
tis.

Fis. alteram, ut quod bonum est faciatis. Nos autem ut reprobī simus. Non dicit nos autem reprobī simus, sed aduerbium similitudinis apponit ut reprobī, tanquam reprobī simus: hoc est nos autem assimilemur reprobis, non demonstrando christum in nobis loquentem effectu ultionis. Exercendo siquidem ultionem per diuinam potentiam apparerent probati: non exercendo autem apparerent reprobī. cupio inquit paulus apparere reprobis, subtrahentibus uobis mihi materiam ultionis. Non enim possumus aliquid aduersus ueritatem, sed pro ueritate. Rationem reddit quare oporteret ipsum apparere ut reprobū, quia non possumus aduersus ueritatem bonorum operum exercere potentiā dei in nobis sed pro ueritate: ac per hoc si vos nihil mali feceritis sed bona, non poterimus uti potestate nostra punitiua. ¶ Gaudemus enim quoniam pro, quandocunque, nos infirmī sumus, uos autem potentes estis. Non solum alieni sumus ab appetitu ut appareamus probati puniendo uos, sed interno gaudio afficimur, quum secundum rem uos quidem estis potentes, bonis operibus, nos autem infirmī, hoc est impotentes ad iudicandum ad puniendum & huiusmodi. Hoc. Deest, autem, & oramus, pro, optamus, uestram consummationē. appositua constructione pronomen hoc explicat uestram consummationem. Perspice augmentum. prius optauit corinthiis ambas iustitiæ partes. Deinde (quod plus est) ut essent potentes: & demum perfectionem.

¶ Ideo enim hæc absens scribo: ut non præsens durius agam secundum potestatem. pro, ut non præsens rigide utar potestate. Manifestat desiderium & gaudium prædicta ex hoc facto: uidelicet quia ad hoc scribo ut non ad rigorem iudicii utar potestate. Quam dominus dedit mihi in ædificationem & non in destructionem. Repetit usum potestatis ut corinthiī se corrigant, & non sit paulo opus utendi sua potestate. quoniam non ad nocendum sed ad ædificandum, non ad inferendum mala sed promouendum bona spiritualia data est a domino hæc potestas. Iudicia siquidem præsentis

Huitæ non sunt ad puniendum (hoc enim reseruatur iudiciis futuræ uitæ) sed ad promouendū spirituale bonum, vel in eo qui punitur vel in ecclesia. De cætero. pro, quod superest, fratres gaudete. pro, ualete. officium salutationis superest in calce epistolæ peragendum. Perfecti estote. aiunt dilectionem Græcam sonare redintegrationem, ad similitudinem refarcientiū. ac si dixisset. integritatem acquirite. Exhortamini. p, consolamini. Passiue tamen intellige, hoc est consolationem accipite. Id ipsum sapite. pro, idem sentite. Interno sensu concordate. ¶ Pacem habete. pro, in pace uiuite. seu agite. Exteriores actus respicit. & deus pacis & dilectionis. Transpositæ sunt dictiones. Legendum est. Et deus dilectionis & pacis, Sic enim crescit oratio.

¶ Erit uobiscum. ecce premium. ¶ Salutate inuicem in osculo sancto. antiquus mos ecclesiæ dandi pacem inter missarum solemnia tangitur. ¶ Salutant uos sancti. subaudi qui mecum sunt Gratia domini nostri iesu christi. Qua semetipsum gratuito dedit pro nobis hostiam &c.

I ¶ Et charitas dei. qua sic dilexit mundum ut filium unigenitum daret. et communicatio sancti spiritus. qua communicauit tot spiritualia dona hominibus. ecce tota trinitas. Sit cum omnibus uobis, amen. et sic finitur epistola. ¶ Cuius subscriptio apud Græcos est hæc. ad corinthios secunda, scripta philippis quæ est in macedonia, missa per titum & Lucam Quis hanc subscriptionem apposuerit, nescio non multum tamen antiqua uidetur ex eo quod dicit secunda, nā secundum ueritatem est tertia Pauli epistola ad corinthios. Hinc enim apparet quod subscriptio hæc appositæ est postquam perditæ fuit prima.

¶ COMMENTARIORVM THOMÆ DE VIO Cæcilianici Cardinalis sancti Xisti in posteriorem epistolam Pauli ad Corinthios.

FINIS.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI EPISTOLAM PAVLI AD GALATAS COMMENTARIUM.

PAVLVS apostolus non ab hominibus. Quum Galatæ seducerentur à pseudapostolis vt circunciderentur & seruarent dies festos Iudæorum, detrahebatur paulo quod non esset Christi apostolus, sed discipulus apostolorum: ne authoritati pauli inniterentur Galatæ. & propterea paulus in capite epistolæ authoritatem suam ruerit: quoniam hoc erat fundamentum totius doctrinæ eius apud gentes. & proinde dicit apostolus non ab hominibus: hoc est non à collegio apostolorum aut alicuius ecclesiæ: puta antiocennæ, vnde exierat ad prædicandum gentibus. Neque per hominem, aliquem singularem apostolum. Sed per Iesum Christum, hominem. & deum patrem, naturalem Iesu Christi: ad significandum quod à deo mediante Iesu Christo homine est apostolus.

Qui suscitauit eum a mortuis. Ad significandum quod non est factus apostolus christi quando erat in carne mortali, sed postquam resurrexit à mortuis (vocatus est enim à christo immortalis) dicit qui suscitauit eum à mortuis. & hoc ad occurrendum oblocutionibus de eo quod nunquam fuerat cum christo. ac si apertius dixisset, quamuis non sim apostolus per christum mortalem, sum tamen per christum immortalem: & in hoc differo à cæteris apostolis. Et qui mecum sunt omnes fratres. Obiciebatur quoque quod paulus solus prohibebat seruari legalia: & propterea ad significandum quod non solus dicit quod fratres omnes qui secum sunt ad idem concurrunt. Ecclesiis Galatiæ. Lege principia reliquarum pauli epistolarum missarum ad ecclesias: & iuenies duo singularia hic. alterum quod in numero plurali dicit ecclesiis. in reliquis enim si ecclesie nomine utitur, in numero singulari. Et quamuis ex industria forte significauerit per hoc dissensiones conuentuum apud eos, crediderim tamen ego ideo pluraliter dictum ecclesiis, quia Galatia non est nomen ciuitatis sed regionis: corinthus autem & tessalonica nomina sunt ciuitatum. alterum est quod in cæteris epistolis paulus nominando eos quibus scribit, adiectiua sanctitatis aut dei apponit ad Galatas vero nudo vocabulo dicit ecclesiis Galatæ, non adiungens in deo vel dei vel christi ad significandum proculdubio eorum instabilitatem in gratia euangelica. Gratia uobis & pax. Solita salutatione in omnium ad ecclesias epistolarum principiis noluit eos priuare: ad significandum affectum suum vt omnia spiritualia bona haberant sicut & cæteri. Sub gratia enim quæ est primum donum, & pace quæ est vltimus fructus, omnia media bona spiritualia continentur. A Deo parte nostro. Superfluit nostro. Et domino. Deficit nostro Iesu Christo. Misterium simul trinitatis personarum & incarnationis verbi significat: vt spem gratiæ & pacis in hanc fidem figant, Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris. Prælibat efficaciam passionis CHRISTI quoniam hinc pendet confutatio erroris Galatarum. Vt enim inferius dicit, si ex lege Moyli est iustificatio, christus frustra mortuus est. Fructum ergo passionis CHRISTI ponit, vt reducant mentis oculos ad intuendum quod remissio peccatorum fit per mortem Christi & non per legalia.

Vt eriperet nos de presenti seculo nequam. Non concordant interpretes in dictione interpretata nequam: alii malum: alii miserum, alii versutum interpretantur. Sed quocumque modo interpreteretur, non ad naturam seculi sed ad vitium referuntur. Præsens enim seculum secundum naturam neque malum neque miserum neque versutum est, sed quicquid eiusmodi est in eo, ex vitio admixtum est. Et christus dedit semetipsum pro peccatis nostris, ad delendum peccata nostra, vt eximeret nos à vitiis presentis seculi: vt consecuta remissione peccatorum per mortem eius, viueremus vita exempta à vitiis presentis seculi.

Secundum voluntatem dei & patris nostri. Beneplacitum Dei in obedientia CHRISTI explicatur, ad significandum libertatem qua donauit nos Christus per mortem suam processisse à voluntate qui dedit veterem legem. Et appellat deum patrem nostrum ad significandum paternum dei erga nos amorem in hoc facto. dicit enim hæc omnia aduersus pseudoapostolos, qui dicebant voluntatem dei ad implendam in obseruatione ligalium. cō

PP iiii tra inquit

tra inquit paulus, Christus secundum voluntatem dei & patris dedit seipsum ut libertate nos donaret. *Cui est gloria in secula seculorum.* Superfluit est. appositum hoc ut intelligant quod nihil aliud appetit quam gloriam dei, quod nihil contra gloriam dei prædicat, quod nullum sæculum adimit gloriæ dei prædicando non seruari legalia à Gentilibus. amen. Confirmantis est, & finem imponentis salutationi.

Iror quod sic. Superfluit sic. Completa salutatione tractatum epistolarem inchoat, proponendo materiam tractandam. *Tam cito transferimini.* Quoniam absque causa affectus videbatur, dicit miror. Effectus autem est quod tam cito, quod est signum magnæ instabilitatis. Nec dicit translati estis, sed transferimini: ad significandum rem esse in fieri, Ab eo qui vos uocauit. Non dicit à me aut ab homine quocunque, sed à deo qui vos vocauit interna uocatione. In gratiam. pro, in gratia, Christi. Vocari à deo in gratia christi, est vocari à deo cum remissione peccatorum in fide christi, est in gratuito dono christi homines interna uocatione iustificari. A deo enim hoc donante transferebantur Galatæ, tanq̃ migrantes à tantæ libertatis gratia. In aliud euangelium. Ecce quo transferebantur. Prædicabant pseudoapostoli auangelium quidem christi, sed admixtum obseruationi legalium. Et propterea paulus subdit. *Quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui uos conturbant, & uolunt conuertere.* pro, transuertere, euangelium christi. Corrigit declarando quod dixerat in aliud euangelium: declarando quomodo est aliud & quomodo non aliud. Dicit enim quod non est aliud nisi quantum ad duo, scilicet uestri turbationem & euangelii christi transmutationem. Sunt enim aliqui pseudoapostoli qui quietem ac serenitatem mentis uestree in euangelio, perturbant immiscendo legalia: & hi euangelium christi euangelizati cupiunt transmutare adiungendo euangelio obseruationem legalium. Quo ad huiusmodi ergo adiunctionem est euangelium aliud, non quo ad substantiam & gesta christi: sed hæc alietas tollit effectum mortis christi. Tollit enim libertatem donatam nobis per christi mortem.

Aduerte hic quod tunc temporis euangelium christi in Iudæis compatiebatur obseruationem legalium tanquam consuetorum, sed non tanquam necessariorum ad salutem. Et propterea illa Iudæorum christianorum obseruatio non erat contraria libertati adeptæ per christum. In Gentilibus autem euangelium christi non compatiebatur obseruationem legalium, quia ipsi non erant in illis assueti: ac per hoc indicebantur. illi nisi ut necessaria ad salutem, quod erat tendere ad transmutationem euangelii christi annunciantis libertatem à lege veteri datam per christi mortem. Et propterea paulus caute loquitur, dicendo quod isti uolunt transuertere euangelium Christi ut intentionem pseudoapostolorum in culpa esse ostendat. Dixit enim hoc ad significandum quod non est aliud euangelium apud iudæos christianos & aliud quod ipse prædicat seruandū in gentibus: sed vnum atque idem est. in illis compatiens consuetudines legales: in uobis uero respuens legalia, que ad uestri conturbationem & ad transmutationem euangelii tendunt. Callidi siquidē pseudoapostoli volebant Gentiles christianos seruare legalia, allegantes quod iudæi christiani seruabant legalia. aduerte quod istis uerbis (miror quod tam cito) & reliquis hucusque, paulus proponit totam epistolæ huius materiam. Vnde statim tractare incipit particulam illam in aliud euangelium: longo sermone monstrando quod nulla auctoritate suscipiendū est aliud euangelium. ad hoc enim affert auctoritatem euangelii sui, & gesta cum apostolis & petro.

Sed licet nos apostoli etiam me ipsum computendo. Aut angelus de celo. hoc est angelus sanctus. euangelizet uobis preterquam. pro, preter id, quod euangelizauimus uobis, anathema sit. Obiciebatur prædicationi pauli quod alii apostoli docebant oppositum: immo quod ipsemet paulus inconstens erat modo docens non seruari legalia & modo docens oppositum. Et propterea ad has objectiones excludendas, excommunicat seipsum & aliquos apostolos & etiam angelos sanctos, si euangelizauerint aliud preter id quod euangelizauerat paulus Galatis.

Si obijcis quod par in parem & multo minus in maiorem caret imperio: ac per hoc paulus non potuit excommunicare apostolos & angelos. Respondebit ipsemet paulus quod diuina auctoritate hæc dicit. At si quæris auctoritatem diuinam, in promptu est euangelium Christi habens diuinam auctoritatem: utpote non à prophetis nec ab angelis, sed ab ipso uerbo incarnato immediate traditum. Euangelica itaque auctoritate supra omnes apostolos & angelos extente utitur Paulus. Et conditionalis est uera, quæ tamen antecedens quæ consequens sit impossibile, si angelus de celo euangelizauerit præter euangelium Christi esset anathema. Et bene nota quod non dicit si quis uos aliquid docuerit quod non docuimus uos, sed si quis euangelizauerit præter id quod euangelizauimus: ad significandum quod de spectantibus ad euangelicam ueritatem de tollentibus euangelicam ueritatem loquitur, ad differentiam aliorum impertinentium ad

ad euangelicam veritatē. ¶ Anathema autē grēca dictio est, significans seiunctionē à cōi vsu: q̄ in hoibus dicimus excōicatum. *Sicut prādi. pro, prādimus, & nunc iterum dico.* Repetit sententiam, ad significandū natura deliberatione & immobili aīo sententiā hanc dicere: ne putaretur tanq̄ ex impetu hāc scripsisse. *Siquis uobis euangelizauerit prāter id q̄ accepistis, anathema sit.* Vt hinc omnino Galatā cognoscāt immutabilitatem euangelii. *Modo enim hoibus suadeo. p. cōfido, an deo?* Rōnem reddit suā autoritatis qua audet & alios apostolos & angelos excōicare. Et interrogatiue significat se in hoc confidere non hoibus sed deo. Est enim sensus. quia confidentia autoritatis meā nō innititur hoibus sed deo. Cōiunctio enim, mōstrat q̄ rationem reddit excōmunicationis prolatae. Et dicit interrogatiue modo enim, ad confutandum dicētes quōd ipse innititur authoritati hominum, modo excommunicans angelos confido ne in hoibus an deo? Quasi dicat aperte, videtis quōd non hominibus sed deo confido, excommunicans non solum apostolos sed angelos. *An quāro hominibus placere?* Nō solum alienum est ā me inniti authoritati humanā, sed etiam aliena est ā me intentio placendi hominibus. intellige vt homines distinguuntur contra deum. hominibus enim relatiue ad deum paulus alibi dicit se placere. Et iuxta hanc distinctionem subiungit. *si. Deficit, enim, adhuc hominibus placere, Christi seruus non essem.* Loquitur enim de hominibus ē regione dei & christi locatis. Et dicit q̄ christi seruus non esset, quia si placeret hominibus ē regione ad christum, displiceret christo. Et dixit hoc, vt quicquid humani est, alienum explicaret, ab apostolatu suo. ab euangelizatione sua. Crediderim quoque addidisse hoc, ad significandum q̄ non vt complacere gentilibus prādicat libertatem ā legalibus, sed solummodo vt quod christi est euangelizet. *Notum enim uobis facio fr̄es euangelium q̄ euangelizatum est ā me.* Coniunctio enim, rationem reddit significat exclusorum hominum tam' ab authoritate q̄ a studio placendi. manifestat siquidem hoc ex eo quōd euangelium nec habuit nec didicit ab hoīe. *Quia. pro, quōd, non est secundum hominē.* Prius declarauerat quōd apostolatus suus neq; ab hominibus neq; per hominē fuerat. modo declarat idem de euangelio. Apostolatus enim legationem significat, euangelium autem executionem & doctrinam. *Neq; enim ego ab homine accepi illud neq; didici.* Quod dixerat non est secundum hominem, manifestat per partes distinguendo quōd nec accepi nec didici ab homine. Quod dicit non didici, ad intellectum plane spectat. vnde & grēce proprie dicitur non doctus fui. Quod vero dicitur non accepi, ad res quā sola narratione cognoscuntur refertur. Et est sensus quōd non accepi euangelium quo ad notitiam rerum gestarū neque doctus fui quo ad notitiam mysteriorum difficilium, ab homine. ita quōd nec gesta christi nec mysteria fidei habuit ab homine. Et hunc esse sensum testatur subiunctum ē regione vnicum oppositū. *sed per reuelationem Iesu Christi.* Reuelatio siquidem iesu christi contraponitur tam ad non accepisse q̄ ad non didicisse ab homine. Ita quod christus reuelauit paulo non solum mysteria difficilium rerum fidei, sed etiam res gestas ab ipso christo. ¶ *Audistis enim conuersationem meam aliquādo in iudaismo.* Manifestat quod non ab homine didicit aut accepit euangelium, sed per reuelationem iesu christi ex iis quā ipse paulus egit ante conuersionem suam & in ipsa & post ipsam ordinate. *Quod supra modum persequabar ecclesiam Dei.* Hoc est quōd excessiue persequabar ecclesiam Dei. Et expugnabam illam. intellige non quo ad spiritum sed quo ad corpus. Non enī expugnauit spiritualia ecclesiā (immo ipse vnus fuerat ex illis qui non poterant resistere sapientiā & spiritui qui loquebatur in Stephano) sed expugnabat ecclesiā quo ad corpora. nec quo ad corpora in totum sed in parte, expugnabam illam partialiter quo ad corpora. occiderat enim Stephanum, & trahebat vinctos in carcerem: vt patet Act. 8. Et proficiebam in iudaismo supra multos coetaneos meos. Supfluit meos. Profectum olim suum in iudaismo narrat supra multos coetaneos: tum ad significandum quōd tunc non didicit res gestas christi: tum ad manifestandum quōd vacabat literis antequam conuerteretur. Inferius enim oppositum insinuabit da aliis apostolis: vt cognoscant Galatā quōd ante conuersionem non erat minor sed maior aliis apostolis: vt vndiq; deferatur authoritatis eius. *In genere meo abundantius emulator existens patrum mearum traditionum.* Hoc est inter iudaeos non prādicando gentilibus zelator eram corū documentorum quā mihi tradita erant ā patribus. prius profectum suum in lege & prophetis (quibus fulcitur iudaismus) modo zelum suum circa documēta pharisaica commemorat. fuerat enim vt ipse alibi dicit, phariseus: quorum secta tunc valde estimabatur. ¶ *Quum autem placuit ei. pro, deo.* Manifestauerat quōd ante conuersionem non didicerat euangelium christi sed iudaismum: modo manifestat ā quo didicit in conuersione.

- F** ¶ Qui me segregauit ex utero matris meae. Eundem deum esse describit à quo vocatus est q̄ est actor naturæ. Hanc enim identitatem, significat ex naturali opere natiuitatis suæ ex utero matris, attribuens opus illud deo: quia vere est dei vt actoris naturæ. Et uocauit per gratiam suam. uocationem internam significat non ex meritis sed gratuito habitam. Vt reuelaret filium suum in me. Internam reuelationem, iterum discere describit dicendo in me: more prophetarum multorum qui sic locuti sunt describendo internas reuelationes. ¶ Vbi & aduerte eundem deum actorem naturę vocantem se Paulum, & patrem iesu christi appellare. Vt euangelizarem illum in gentibus. Nō solum explicat à quo & quomodo didicit se quorsum, ad euangelizandum filium dei in gentibus. Ad differentiam iudæorum dixit in gentibus: quoniam præcipua Pauli legatio præcipuęque studium eius fuit ad euangelizandum in gentibus. Continuo non acquieui. pro, contuli, carni & sanguini. Subiungit tertium scilicet q̄ post conuersionem à nullo hoīe didicit. Et propterea explicat, quid statim post conuersionem egerit, duabus negationibus & vna affirmatione. Prima negatio est non contuli carni nec sanguini: hoc est non contuli reuelata mihi cum iudæis coniunctis mihi carne & sanguine, non consului consanguineos quid mihi agendum esset. Altera negatio est. Neq̄ ueni. pro, redii, Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos. pro, ad eos qui ante me fuerunt apostoli. Si obiciis q̄ Act. 9. scribitur paulum post conuersionem uenisse in Hierusalem. Scito q̄ ea q̄ refert ibi Lucas fuerunt post reditum Pauli de Arabia. Tacet siquidem Lucas peregrinationem Pauli in Arabia, quam paulus hic explicat, ita q̄ historiæ ordo ex integro gesta supputando hinc accipiendus est. Sed abii in Arabiam. Ecce affirmatio, ad significandū q̄ illuc iuit ubi non erat locus discendi euangelium christi ab hoīe. Tacet autem hic Paulus prædicationem suam in Arabia. Et iterū reuersus sum Damascum. Et ibi (vt Lucas dicit) multis diebus prædicabat, & confundebat iudeos vsq; adeo vt per murum in sporta demissus sit. Deinde post annos tres. A conuersione supputandi sunt anni. Veni. p, redii, Hierosolymam uidere Petrum. Nō redii Hierosolymam ad discendum, sed ad visendum Petrū. Et tunc gesta sunt q̄ Lucas narrat Hierosolymis. Et mansi apud eū diebus quindecim. vt ipsa breuitas tēporis mōstret q̄ nō didicit. imo (vt Lucas refert) loq̄batur & disputabat ibidem cum Græcis. Et illi q̄rebant eum occidere. propter q̄ tam paruo tēpore ibidem fuit: ne scilicet turbaretur ecclesia, in partibus illis pacifice agēs, vt Lucas exp̄sse narrat. Alium aut̄ apostolorum uidi neminem nisi Iacobum fr̄em dñi. intellige q̄ illavice, il lis quindecim diebus nullum alium apostolorum uidit. alia siquidem vice post annos. 14. uidit etiam iohannem: vt ipse subiungit. ¶ Cur autem iacobus alphæi frater domini appelleretur, tot diuersa dicuntur vt nihil certi habeatur: nisi q̄ cōsanguineus erat domini iesu. Dicitur nihilominus frater domini ad differentiam iacobi fratris iohānis. Et forte nulla magis quadrare videtur ratio q̄ q̄ filius fuerit ioseph ex alia vxore. Quæ autem scribo uobis, ecce, coram deo quia. pro, q̄, non mentior. Deum in testem inuocat q̄ vera sunt q̄ scribit, propterea q̄ pseudoapostoli hoc præcipue imponebāt paulo q̄ erat discipulus apostolorum. Deinde ueni in partes. pro, regiones, Siria & Cilicia. Lucas sub alis uerbis dicit q̄ deduxerunt paulum Cæsaream & dimiserunt Tarsum, proculdubio Ciliciæ. Eram autem ignotus facie ecclesiis Iudææ quæ erant in christo. hoc est conuentibus christianorum. Narrat quod in via egrediens ab Hierusalem p̄ iudæam nec etiam erat cognitus: vt intelligamus quod nullibi didicit. Tantum autem auditum habebant. hoc est auditione perceperant. Quoniam. pro, quod, qui persequeretur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quæ aliquando expugnabat. intellige expugnare nitebatur. Expugnabat affectu nō effectū, nisi quo ad corpora credentium: vt superius declarauimus. Et in me clarificabant. pro, glorificabant, deum.

CAPVT

II.

- K** ¶ Deinde post annos quatuordecim. A cōuersione pauli supputa quatuordecim annos. Iterū ascendi in Hierusalem cū Barnaba, assumpto & Tito. Narrat ita singulariter vt historia creditur. Et quum plures habuerit socios in itinere, horum tantum duorum meminit, quia hi tantū spectant ad ea q̄ subiunguntur est. Ascēdi aut̄ scdm̄ reuelationē. declarat paulus qd̄ ascēsus iste principaliter fuit ex reuelatiōe spūs sancti vt intelligamus quod nō fuit p̄cipaliter ex decreto ecclesiæ Antiochensis. Narrat quidē lucas Act. 15. quod facta seditiōe nō minima i antiochia de circūcisiōe gētiliū statuerūt vt ascēderēt paul⁹ & Barnabas ad apostolos & p̄sbyteros in Hierusalē super hac q̄stione: verum paulus diuina reuelatiōe motus ascendit tunc in Hierusalē ad conferendū euangelium suum cum apostolis, vt intelligamus

gamus q̄ ascensus ille ad conferendum, fuit ex diuina reuelatione: ad tutandam autem libertatem Gentilium, fuit ex decreto ecclesiæ Antiochene. Et contuli cum illis euangelium quod prædico in gentibus. Non dicit & contuli cum illis euangelium quod prædico, sed adiungit in gentibus: ad significandum quod contulit cum illis euangelicam libertatem ab onere legalium, quam prædicabat in gentibus. Verum quia non cum omnibus hoc contulit, subiungit.

¶ *scorsum autem iis qui uidebantur aliquid esse.* Superfluit aliquid esse. Explicat modo, scilicet secreto) & cum quibus contulit: uidelicet cum iis qui uidebantur, hoc est cum iis qui spectabatur tanq̄ præcipui. cur autem contulerit subiungit. Ne forte, pro, ne aliquo pacto, in uacuum currem aut currissem. hoc est ne aliquo modo frustra laborantem aut laborassem prædicando hanc libertatem Gentibus. Non sunt hæc uerba dubitantis an verum euangelizauerit, sed dubitantis de fructu: an scilicet fructuose euangelizauit & euangelizaturus esset hanc libertatem. de fructu enim aperte loquitur dicendo ne in uacuum. Dubitabat siquidem impediri fructum libertatis in gentibus si alii apostoli non approbassent eandem libertatem. Et merito erat dubitandum, tot iudæis christianis resistentibus paulo & prædicantibus oppositum. ideo itaque reuelatione spiritus sancti motus est ad conferendum hanc libertatem euangelicam cū aliis apostolis: ut illis laudantibus hanc libertatem, excluderetur timor infructuosæ (quo ad hoc) prædicationis Pauli apud gentes. Sed neq̄ Titus qui mecum erat. Manifestat ex facto cōclusionem apostolorum & seniorum in Hierusalem circa circumcisionem Gentilium. ascenderat enim paulus ut dictum est) propter duo, scilicet ad conferendum euangelium, & ad tutandam libertatem gentium à circumcisione. Et propterea ex facto circa Titum manifestat libertatem gentium probatam ab apostolis. *Quum esset gentilis.* genere. *Compulsus est circumcidi.* ab apostolis & seniorib⁹. Tūc siquidem facta est illa diffinitio de libertate Gentiliū à legalibus, quæ scripta est Act. 15. sed propter subintroductos falsos fr̄es, qui subintroierunt explorare libertatem nr̄am quam habemus in christo Iesu ut nos in seruitutem redigerent. Dictio aduersatiua sed, quadam sequela styli annexa est post primum sed neque Titus. Verum alio refertur. nam refertur ad reddendam rationem eius q̄ dixerat seorsum autem iis qui uidebantur. Ita q̄ quemadmodum diffinitionem apostolicam manifestauit dicendo sed neque Titus, ita rationem secreto conferendi cum primatibus refert dicendo sed propter subintroductos. ac si apertius dixisset. non ob pudorem, non q̄ alios sperneret secreto contuli cum primatibus, sed ad euitandum subintroductos falsos fratres Christianos ex iudæis conuersos ad baptismum, eo q̄ legalia uelut necessaria putabāt seruanda falsos fratres appellat: utpote non vere christianos. Hæc siquidem fuit uera ratio quare non in publica synodo paulus contulit euangelium quod prædicabat in gentibus.

¶ *Quibus nec ad horam cessimus subiectioni.* in illa synodo (ut refert lucas Act. 15.) multi christiani de secta Phariseorum dicebant q̄ oportet circumcidi Gētiles & seruari legem Moyſi. inquit paulus q̄ non solum absolute sed nec ad horam cessimus subiectioni: hoc est ut subiicerentur gentes legi Moyſi & circumcisioni. ¶ Et significanter addidit subiectioni, ad differentiam cessionis quam in propriis factis fecit: seruando in propria persona legalia. hoc enim non erat cedere subiectioni gentium neque etiam iudæorum: sed erat cedere consuetudini iudæorum. Ut ueritas euangelii permaneat apud uos. Gentiles. Si enim subiectioni cessissemus quantumcumque parum, ueritas euangelice libertatis periclitaretur apud uos gentiles. Ab iis autem qui uidebantur esse aliquid. Prosequitur Paulus effectum collationis. interposuerat siquidē effectum synodi in Tito rationi quare secreto contulerat: modo autem prosequitur effectum collationis, interfrens tamen quales olim fuerant illi primates cum quibus contulerat. Et quos superius dixit absolute qui uidebantur, modo dicit qui uidebantur esse aliquid: hoc est qui spectabantur tanq̄ in præcio habiti. Quales aliquando fuerint, hoc est quam alteri aliquando fuerint à seipsis qui modo uidebantur esse aliquid: fuerant enim idiotæ, piscatores, & in nullo habiti precio. Quo cōtra de seipso superius dixerat quod proficiebat in iudaismo supra multos coætaneos &c. ad magnificandam siquidem auctoritatem suam interfrens hæc Paulus.

¶ *Nihil mea interest.* considerare scilicet istam differentiam, ac si apertius dixisset. contuli cum illis euangelium, non considerando quales aliquando fuerint, sed quales effecti sunt per gratiam dei. Vnde & subiungit rōnem quare nihil sua interest considerare statum, præteritum apostolorum. Deus enim personam hoīs non accipit. Deus ad merita respicit non ad personas, gratia sua meretur non qualitatibus personarum. Nihil enim qui uidebantur esse aliquid. Superfluit esse aliquid. Et explicat fructum collationis. Nihil contulerunt. nihil apposuerunt, nihil tradiderunt notitiæ. ad hoc enim hæc omnia refert ut monstret quod nihil ab eis didicit.

- F** ¶ Sed e contra quum uidissent quod creditum est mihi Euangelium præputii. hoc est inter Gentiles. Non sufficit paulo manifestare, negatiuum fructum collationis (quod scilicet nihil sibi cōtulerint) sed adiungit fructum affirmatiuum scilicet societatis. Sicut & Petro circumcisionis. hoc est iudæorum. Discurrebat siquidem petrus per regionem iudæorum euangelizans iudæis: Paulus autem ad euangelizandum gentibus profectus erat. Qui enim operatus est petro in apostolatum circumcisionis, operatus est & mihi inter gentes. p. in gentes. p. hanc parenthesim effectum manifestat in quo viderunt qd paulo creditum est euangelium præputii sicut & petro circumcisionis. Fuit autem effectus iste quod ille met deus qui operatus est (hoc est qui exercuit vim suæ efficacæ) per petrum in apostolatu inter circuncisos, idem operatus est, exercuit vim suam per me inter gentes. Videbāt enim fructum conuersionis iudæorum per petrum, & fructum conuersionis Gentilium per Paulum. videbant deum conferre dona spiritus sancti (puta donum linguarum) per petrū inter circuncisos, & per paulum inter gentes. videbant miracula per petrum fieri inter circuncisos, per paulum inter gentes. In his enim effectibus videbant deum operari, hoc est exercere vim operis sui: per petrum quidem inter circuncisos, per paulum autem inter gentes.
- G** ¶ Et intellige hanc differentiam penes multitudinem: hoc est ille in multitudine circuncisorum, iste in multitudine gentium. Quod ideo oportet intelligere, ne præcidamus à petro Gētiles & à paulo iudæos, sed quod multitudinis erat intelligamus significari.
- ¶ Et quum cognouissent grām quæ data est mihi. Dixerat quum uidissent: prosequitur & quum cognouissent gratiam apostolatus quæ data est mihi à christo. Iacobus & Cephas & Ioannes. Euangelista. ¶ Hinc clare habes prudens lector qd petrus sexto aut forte septimo anno Claudii Cæsaris erat Hierosolymis. Nam quartusdecimus annus à conuersione pauli, sextus saltem seu septimus annus imperij Claudii fuit. nam Tiberio (qui annis vigintiduobus cum dimidio imperauerat) successit Caius imperans annis tribus & mensibus octo: cui successit Claudius decimo octauo autem vel decimonono anno imperij Tiberij Paulus conuersus est: quum prædicationem Ioannis Baptistæ constet anno quintodecimo imperij Tiberij incœpisse.
- H** ¶ Qui uidebantur columnæ esse. hoc est qui spectabantur tanq̃ columnæ sustentantes ecclesiā christi. Dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis. Ecce fructus collationis, non sumus effecti discipuli sed socii præcipuorum apostolorum. Ut nos iremus prædicatum. In gentes, ipsi autem in circumcisionem. hoc est in iudæos. Tantum ut pauperum memores essemus. Hoc charitatis officium socialiter initum est, ut pro pauperibus qui erant Hierosolymis procurarent eleemosynas à Gentilibus. ¶ Quod etiam sollicitus. pro, diligens: fui hoc ipsum facere. Hanc pauli diligentiam habes in vtraque epistola ad Corinthios.

- I** ¶ Quum autem uenisset Cephas. pro, petrus, Antiochiam. Non sufficit paulo monstrasse se æqualem aliis apostolis primis, sed monstrat se quoq; exhibuisse maiorem in actiōe summo apostolorum vertice petro. In faciem. pro, in facie, ei restitit: quia reprehensibilis. pro, reprehensus erat. Hanc rem gestam summarie Paulus proponit: & deinde per partes explicat. Duo proposuit: & qd Antiochiæ in facie restitit petro, & qd reprehensus erat petrus.
- ¶ Et ab hoc secundo inchoat dicendo. Priusq̃ enim uenirent quidam à Iacobo. Hierosolymitanam ecclesiam gubernante. Cum gentibus edebat. quod iudæis nefas erat. Quum autem uenissent. illi à iacobo. Subtrahebat & segregabat se. petrus ab esu cum Gentilibus.
- ¶ Timens eos qui ex circumcisione erant. Fuerat enim alias petrus reprehensus à iudæis de hoc qd cum Gentilibus (Cornelio scilicet Centurione & suis) manducasset. Et simulationi eius consenserunt. pro, & vna cum illo simulauerunt, & ceteri Iudæi. qui erant Antiochiæ christiani. Ita ut & Barnabas. Vide quantum progrediebatur hoc malum. Duceretur ab illis in illam simulationem. pro, pariter ab-
- K** duceretur in illorum simulationem. appellat Paulus hanc petri & sequacium subductionem à comedendo cum gentilibus, simulationem referendo ad obseruationem legis: quoniam hoc in veritate non faciebant ut obseruarent legem, sed erat simulata obseruatio legis.
- ¶ Sed quum uidissem qd non recte ambularent ad ueritatem euangelij. Nota modum loquendi sed quum uidissem insinuantis siquidem est qd aliquantulum tolerauit paulus (puta per triduum) sed quum uidissem qd hæc non erat recta via ad ueritatem Euangelij. Hinc enim intelligo petrum reprehensum. Gentiles siquidem hanc nouitatem videntes reprehendebant (non tamen corā) quod petrus faciebat: & ideo paulus proponens hanc historiam dixit quia reprehensus erat, scilicet à Gentilibus ægre ferentibus hanc nouitatem. Dixi Cephæ. pro, petro, coram omnibus. Declarata illa particula quia reprehensus erat, declarat aliam scilicet in facie ei restitit. quod enim dixerat

ixerat in facie, modo dicit coram omnibus. *Si tu quum Iudæus sis, gentiliter uiuis & non iudæice, quomodo gentes cogis iudæizare.* Cogis inquit exemplo facti tui. facta enim superiorum non tam inui-
tant quàm cogunt subditos ad imitationem. Nos natura iudæi. Dixerat q̄ non recte ambulabāt
ad veritatem euangelii. Et propterea declarat q̄ hæc vergebant in detrimentū veritatis euan-
gelicæ. Et sunt hæc verba Pauli ad Petrum, longam habentia constructionem. Nos inq̄ na-
tura iudæi, hoc est nati obseruatores legis. Non dicit nos natura iusti, sed iudei sub legis diui-
næ regula nati. Et non ex Gentibus peccatores. hoc est & non ex parentibus Gentilibus nati peccato-
res, id est sine legis diuinæ regula viuentes. Ex hoc enim q̄ ex gentibus homines nascebātur,
habebant quod sine diuinæ legis regula viuerent peccatores. hoc enim ē regione respondet
ad nos natura iudæi. *Scientes autem.* Superfluit autem.

¶ Quod non iustificatur homo ex operibus legis nisi per fidem Iesu christi. Duas condiciones ipsorum apo-
stolorum præmittit. Alteram tanq̄ ex naturali origine a patribus Dei cultoribus. nos natu-
ra iudæi non ex gentibus peccatores. Alteram scientiæ infusæ, q̄ nō ex opibus legis sed p̄ fi-
dem Christi iustificatur homo. Et tunc subiungitur tertia conditio, quæ est executionis sciē-
tiæ. Et nos in Christum Iesum credimus. pro, credidimus, ut iustificemur ex fide Christi & non ex operibus legis.
Credere enim in christum ad consequendam iustificationem, est exequi quod scimus de iu-
stificatione consequenda mediante fide christi. Et ad maiore explicationem idem q̄ supe-
rius dixit scitum, modo subiungendo repetit vt rationem intentionis.

¶ Propter. pro, propterea, quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Vt dictum est, quod erat
scitum modo explicatur intentum, immo vt ratio intentionis. Et dicit omnis caro, ad com-
prehendendum tam iudæos q̄ Gentiles. caro enim pro homine ponitur.

¶ Quod si quærentes iustificari in Christo. Post tres condiciones ipsorum apostolorum, argumentum
intentum format Paulus aduersus simulationem Petri q̄ si nos quærentes iustificari in chris-
to. Inuenti sumus & ipsi peccatores. deferendo legem, non seruando legem. Nota & ipsi: quoniam
refertur ad id quod dixerat, & non ex gentibus peccatores. Significat enim quod si nos quo-
que i christo deferētes obseruationem legis inuenti sumus peccatores, quemadmodum nati
ex gentibus inuenti sunt peccatores: vt pore sine obseruatione diuinæ legis. Factum siquidem
Petri & sequacium quantum ex propria natura facti est, significat iudæos in christo pecca-
tores: quoniam significat libertatem Euangelicam esse peccatum: quoniam significat non ser-
uare legalia esse materiam timoris coram viris iustis qui venerant a Iacobo.

¶ Nunquid Christus peccati minister est? Quum debuisset inferre ergo Christus peccati minister est,
reuerentius loquens interrogatiue exaggerauit, nunquid christus peccati minister est. Et vere
christus peccati minister fuisset, si iudæos conuersos non obseruare legem peccatum esset. quo-
niam fuisset minister libertatis peccandi. Absit. Horrentis est.

¶ Si enim quæ destruxi, iterum hæc reædifico. pro, ædifico, præuicatorē me constituo. Crediderim ego ab
hoc loco verba Pauli ad Galatas esse declaratiua eorum quæ dixerat petro. In cuius signum
hactenus locutus est pluraliter, modo incipit loqui singulariter. In primis siquidem declarat
illam particulam inuenti sumus & ipsi peccatores, ex eo q̄ si legalia quæ credendo in christum
destruxi iterum ædifico seruando illa, præuicatorē me constituo credēdo in christum me
ipsum definitio facto reædificationis præuicatorē credendo in christū. Ego enim per legem, legi
mortuus sum. Prius declarauit qua ratione illa particula inuenti sumus & ipsi peccatores, seq̄tur
ex reditu ipsorum ad legalia: modo manifestat q̄ secundum veritatem non inueniuntur pec-
catores iudæi deferentes legalia in fide christi, ex hoc enim q̄ ipsius legis veteris autoritate
ego iudæus credens in christum mortuus sum ipsi legi veteri, nō debeo amplius viuere secū-
dum cærimonias legis veteris. nec oportet afferre loca legis in quibus hoc sancitū est: quoniā
vniuersa de Messia pphetata huc tendunt. Vt deo uiuam, Christo confixus sum cruci. pro, christo con-
cruifixus sum. Manifestat postremo quod dixerat, non ex operibus legis sed per fidem Iesu
Christi iustificari homines: manifestando vitam animæ per mortem christi, mediante fide iu-
stificante prouenire. Vnde & duo extrema proponit. Alterū tanq̄ vltimū fructū, vt deo viuā.
Alterum tanq̄ principium, christo concrucifixus sum. immo tanq̄ & principium & meritū.
In eo enim q̄ dicit christo, principium, in eo vero q̄ dicit concrucifixus sum, meritū signifi-
cat. Concruifixū intellige fide per dilectionē operante: hoc est fide, affectu ac factis imitatio-
bus christum crucifixum. Viuo autem iam non ego, uiuit uero in me christus. Explicat illam particulam vt
deo viuam. Explicat autem tanq̄ corrigens quod dixerat in prima persona viuam, dicēdo q̄
iam non ego uiuo sed uiuit in me Christus: hoc est actiōes vitales meæ, (intelligere, cogitare,
amare,

amare, delectari, tristari, cupere, operari) iam non sunt meę, iam non procedūt à me: sed sunt christi in me. sed procedunt à christo in me. Qui enim christo cōcrucifixus est, pro rōne oīa suarum actionum habet christum: & ita christus in eo regit, disponit ac vtitur omnibus internis & externis actionibus vt christus in eo viuere merito dicatur. *Quod autem nunc uiuo in carne.* Explicat alteram particulam, christo concrucifixus sum. Et per viuere in carne, intellige viuere viatorum in carne mortali. *In fide uiuo filii dei qui dilexit me.* interno amore. Et tradidit, externa oblatione in ara crucis. *Scipsum pro me.* in textu gr̃co articulus preponitur dictioni fide, ad significandū, speciale articulū fidei de morte filii Dei. Est enim sensus uiuo in ea fide q̃ est filii dei, qui dilexit &c. Intendit enim & significat quod vita animę est ex fide articuli mortis christi. Quem penes tria ad propositum describit. Primo secundum diuinitatem, dicendo filii dei. & in hoc tangit vim efficacię vitalis mortis christi: hoc est efficacię ad conferendum vitam nobis. Deinde secundum internam charitatem christi, dicendo qui dilexit me. Et demum secundum externam oblationē sui ipsius in ara crucis, dicendo & tradidit semetipsum pro me. Ex his enim tribus integratur articulus fidei mortis christi pro salute humani generis. *Non abūcio.* pro, reiicio, gr̃am Dei. vitam mihi sic conferentem sine meis meritis, sine operib⁹ meis. hoc enim significat dicendo gratiam. gratia enim non esset gratia si ex nostri operibus seu meritis esset. Et dicit reiicio, ego christianus qui iam suscepi gratiam hanc dei. ¶ Et subiūxit hoc non adiectit, sed tanq̃ intentam conclusionem. huc enim tendunt omnia dicta scilicet q̃ ex fide mortis christi iustificamur & uiuimus: ac per hoc qui ex operibus legis (siue iudicialibus siue cērimonialibus siue moralibus) docent iustificari homines, reiiciunt gratiam dei per mortem christi collatam. hi enim ex meritis, ac per hoc non ex gratia mortis Christi iustificari quærunt. Vnde & apertius hoc manifestando subiungit. *Si enim per legem iustitia.* Hoc est si per obseruationem legis tam in moralibus q̃ in iudicialibus q̃ in cērimonialibus iustitia hominis qua iustificamur, qua remittuntur peccata, esset. Ergo gratis. pro frustra, *christus mortuus est.* Et patet sequela: quia iam haberetur iustificatio remissiua peccatorum sine morte christi. Ex quibus manifeste deduxit paulus quod Petro dixerat non iustificari aliquem per opera legis sed per fidem Iesu christi: declarando per fidem Iesu christi mortui pro nobis. ¶ Vbi Paulus non solum declarauit dicta ad Petrum, sed monstrauit Galatis q̃ subeundo seruitutē legalium, reiiciunt gratiam dei collatam per mortem christi quam acceperunt.

CAPVT

III.

Q *Insensati.* pro, stulti, *Galatę.* Tractat hic illam particulam. miror q̃ tam cito transferri miniab eo quivos vocauit in gratia xp̃i: longo sermone tractans gratiam xp̃i etiam ex lege, & qualis sit, inchoans à vera rōne admirandi, eo q̃ velut fascinati deuiant.

I Non autem iniuriando sed manifestando correctionis gratia proprium Galatarum defectū. vocat eos stultos: hoc est imprudentes. tum quia naturaliter galatę imprudentes dicuntur. tum præcipuę quia hic defectus est ad ppositum de quo agitur. *Quis uos fascinauit.* hoc est ad similitudinē ludificantis sensus, fecit vobis apparere contrarium eius quod est. *Non obedire ueritati.* Ecce ad quid vos fascinauit, ad nō obtēperandum ueritati. Intendit enim quis vobis fecit apparere fidē christi non sufficere ad salutē (q̃ est cōtrariū ueritati) sed oportere seruare legalia: quod est non obtemperare ueritati, sed apparentiæ. *Ante quorum oculos.* pro, quibus ante oculos, *Iesus Christus proscriptus.* pro, præscriptus, est, & in uobis crucifixus. Superfluit &. Declarat alienam ab omni ratione esse huiusmodi fascinationem, ex eo q̃ Galatis ante eorum oculos prius scriptus est Iesus christus, in ipsis Galatis crucifixus. Metaphoricus est sermo. & metaphora quidem tendit ad hoc quod ludificari in iis q̃ solum apparuerunt visu tolerabile est, sed ludificari in iis q̃ vidimus non prius scripta sed scribi, intolerabile est. nihil enim certius visu discernitur q̃ quod oculis videmus scribi. nam & mora & dearticulatio singulorum characterum plus certificat visum q̃ simpliciter videre rem aliquam seu scriptum aut pictum aliquid. Et propter hoc dicit quibus ante oculos præ, id est prius quum essetis integri Christiani, scriptus est. Significatur enim quod ipsa scriptio fuit ante oculos. Sensus autem intentus per hanc metaphoram, est quod prius IESUS CHRISTVS est scriptus, hoc est per singula certificatus, vobis ante mentis oculos. Quod quomodo fuerit, inferius subiunget. Nec qualitercumque est ante vestrę mentis oculos IESUS CHRISTVS per singula certificatus vobis, sed crucifixus

H *Oc solum a uobis uolo discere.* Explicat singula proposita: incipiens ab illa particula prius scriptus est, confutando eos. *Ex operibus legis scriptum accepistis an ex auditu fidei:* acceperant Galatæ spiritum sanctum in dono linguarum seu prophetiæ & miraculorum. Et ex hoc cōuin-

do apostolis ad perfectionem habendam seruando carnales legis ceremonias. *Tanta passi estis.*
Declarat aliam particulam, in vobis crucifixus: commemorando quanta passi pro christo sunt.
sine causa. pro, frustra, si tamen *sine causa.* pro, frustra. Frustra dicit eos passos, pro quanto reiciunt

tur, eo quod ponunt illi obicem. Qui ergo tribuit, pro, suppeditabat, uobis spiritum, & operatur. pro, & operabatur, Virtutes. pro, potentias, in uobis: ex operibus legis an ex auditu fidei? Infert vt cognoscant sui fascinationem. Conferte praterita dona dei in vobis cum altera causarum scilicet legibus

itis obediendo uidet. ¶ Aduerte quod Græcæ dictiones ancipites sunt ad præsens vel præteritum imperfectum: suppeditabat, operabatur, suppeditat, operatur. & propterea interpretes sequuntur quòd eis magis placet. Nobis visum est quadrare contextui & sententiæ præteritū,

¶ *Et reputatum est illi ad iustitiam.* Similis fructus fidei in vobis est fructu fidei in abraham. nam illi credere imputatum est ad iustitiam: & vos credendo accepistis spiritum sanctum iustificā-
tem vos. *Cognoscite ergo quia pater qui ex fide sunt filii Abrahę.* Dictio Gręca incens est ad cogn-

tis ergo, hoc est habetis unde cognoscatis, quod qui ex fide constant hi sunt filii abrahæ: filii
proculdubio imitatione. *Providens, p.* prævuidens *autem scriptura.* hoc est actor scripture deus.
Quia. pro, quod. *ex fide iustificat gentes deus.* Non solum imitatione sed generatione spirituali ma-

funt filii abrahæ geniti ex fide. Igitur qui ex fide, benedicuntur. pro, benedicuntur, cum fideli Abraham.
Filii

Filii

- F** Filii similes patri, credentes similes credenti, benedicuntur in scriptura cum fide (hoc est credente) Abraham. cui dictum est tunc, benedicam tibi et tibi erisque benedictus. *Quicumque enim ex operibus legis sunt.* Haec enim manifestavit quod ex fide iustificati sunt Galatae quemadmodum Abraham, atque ex eadem fide benedicti sunt cum Abraham: modo manifestat alteram partem, quod non ex operibus legis. proposuerat enim ex operibus legis an ex fide. Quum autem dicit quicumque enim ex operibus legis sunt, hoc est constant, intellige formaliter & pure: hoc est quatenus ex operibus legis praecise constant, comprehendendo moralia, iudicialia & caerimonialia.
- ¶ Sub maledicto. pro, sub maledictione sunt.* Et rationem reddit. *Scriptum est enim. Deuter. 27. Maledictus omnis qui non permanserit. pro, permanet in omnibus quae scripta sunt in libro legis ut faciat ea.* Et occurrit statim questio quo pacto valet textus iste ad inferendum quod paulus dixerat omnes qui ex operibus legis constant sub maledictione esse. nam textus iste constituit sub maledictione delinquentes solos: paulus autem affert ad probandum quod omnes ex operibus legis constantes, sub maledictione sint.
- G** *¶ Solutio est quod omnes ex operibus legis constantes praecise, sunt delinquentes: ac per hoc omnes sunt sub maledictione. omnes autem esse delinquentes, & ex verbis Petri apostoli Act. 15. quid tentatis imponere iugum quod neque nos neque patres nostri portare potuimus, & ex ratione patet: quia sine gratia impossibile est uniuersam legem seruare. Et Paulus statim idem manifestabit subiungendo. Quoniam. pro, quod, autem in lege nemo iustificatur apud deum. Equipollere censet paulus esse sub maledictione & non esse iustificatum apud deum. Et vere sic est. quantumcumque enim homo iustificatus sit apud homines, si non est apud deum iustificatus, sub maledictione est dei: & quo ad culpam & quo ad poenam. Et propterea ad manifestandum quod omnes qui ex operibus legis praecise constant, sint de numero delinquentium, assumit eosdem non iustificari apud deum. Et hoc dicit manifestum esse subiungendo. Manifestum est. Et unde manifestum est subiungit ex Abbacuc. c. xii. *Quia iustus ex fide, uiuit. pro, uiuet.* Haec autoritas ex Abbacuc. 2. diffuse tractata est in epistola ad Romanos. Et debet fieri punctum post ex fide. ad differentiam enim iusti ex lege dicitur quod iustus ex fide. est ille de quo vere asseritur simpliciter & absolute, uiuet. *Lex autem non est ex fide.* hoc est iustitia legis non est iustitia ex fide. immo est regione condiuiditur fides & lex operum, iustitia fidei & iustitia operum.*
- ¶ Sed qui fecerit ea.* Deest, homo, uiuet in illis. Haec sententia sumpta est ex Leuit. 18. E regione ad id quod dixerat iustus ex fide uiuet, modo dicit qui fecerit ea, mandata legis (hoc est iustus ex operibus legis) uiuet in illis, in illis operibus, & non simpliciter & absolute, uiuet secundum quid, hoc est vitam quam merentur iusta opera vitae praesentis bona enim praesentis vitae promittebat lex vetus. iustus autem ex fide, uiuet absolute & vita aeterna. *Christus nos redemit de maledicto. pro, maledictione, legis.* Montrato defectu operum legis simul cum sufficientia fidei, manifestat fidem qua iusti sumus esse fidem Christi. ad hoc enim subiungit modum quo Christus mercatus est nos iudeos de maledictione legis.
- I** *¶ Factus pro nobis maledictus, pro, maledictio.* Quemadmodum christus mortuus redemit nos a morte, ita christus maledictio redemit nos de maledictione. *Quia scriptum est. Deuter. 21. Maledictus omnis qui pendet in ligno.* Sic enim in translatione Septuaginta habetur. Nec refert quo ad sententiam dicere maledictus aut maledictio. Et similiter non refert subintelligere deum, maledictio dei seu maledictus a deo quem paulus tacuit. non refert inquam: quoniam sermo est de maledictione poenae, & constat omnem poenam esse a deo. Et legendo maledictus, sensus est planus: quia vere ad malum poenae & infamiae dictus (hoc est factus, addictus) est a deo omnis qui pendet in ligno. Legendo uero maledictio, proprie sermo causalis est: hoc est ex maledictione dei quicumque penderet in ligno.
- K** *¶ Nec haec dedecet christum, quod & mortem & quaecumque sunt vituperii & poenarum suscepit pro nobis.* Potest nihilominus significari excellentia nimia maledictionis mali poenae, dicendo in abstracto quod factus est maledictio: ut intelligamus quod repletus est tanta maledictione ut dicatur maledictio. Vere enim sustinuit omne genus maledictionis, & propterea paulus dixit quod factus est maledictio. *Ut in gentibus benedictio Abraham fieret in Christo Iesu.* Non solum ut nos iudeos inquit paulus eriperet de maledictione legis factus est maledictio, sed etiam ut inde promissa Abraham benedictio adimpleretur in gentilibus. *Ut pollicitationem. pro, ut promissionem, spiritus accipiamus per fidem.* Exponit benedictionem promissam abraham, esse promissionem spiritus non terreni principatus, esse promissionem spiritualium non carnalium bonorum. Et hanc esse communem iudeis & gentilibus significat, dicendo accipiamus. Modum autem explicat dicendo, per fidem. per fidem enim habetur & spiritus & multiplicatio spiritualium bonorum.

Ratres secundum hominem dico. Qua Galatæ seducebantur autoritate legis Moyfi, ideo paulus multiplicat rationes ad monstrandum infirmitatem legis & excellentiam fidei ex contentis in libris Moyfi. Et quoniam attulerat promissionem factam abrahæ, intendit modo ex excellentia illius promissionis monstrare legem finitam esse in aduentu christi, & nec etiam iudeos (quibus solis erat data) teneri amplius ad obseruationem illius, ita quod duas differentias inter legem & promissionem intendit. alteram quo ad tempus: quia lex finitur ad christum, promissio autem incipit impleri in christo. Alteram quo ad extensionem: quia lex solos iudeos ligabat promissio autem ad omnes nationes mundi se extendit. Inchoat autem hoc, præmittendo quod humano more loquitur, de promissione dei facta abrahæ tanquam de testamento: ut etiam humana ratione trahat Galatas ad resipiscendum. *Tamen hominis confirmatum testamentum.* Ordo literæ est, testamentum hominis confirmatum tamen. Et ad uersatur tamen ad hominis. Est enim sensus testamentum quanuis hominis cõfirmatum tamen. Homo enim est quid caducum: & nihilominus tantæ est autoritatis quod autorizatum eius testamentum. Nemo spernit, pro, reiicit, aut superordinat. Vere secundum humanam rationem & secundum humanum morẽ ita fit, quod autorizatum testamentum hominis nullus reiicit adimendo aliquid, aut superordinat addendo aliquid: sed executioni demandatur prout firmatum est. Hinc enim intelligi vult quod multo magis testamentum dei adimpleri debet, nulla demptione nullaue additione facta. propterea & subdit, *Abrahæ dictæ sunt promissiones & semini eius.* Gene. xv. xvii. & xxii. Expressa fit mentio etiam seminis. Gene. autem. xii. Implicite fit seminis mentio. ¶ Promissiones autem pluraliter dicit propter multitudinem promissorum. Et abrahæ quidem tanquam ad quem factus est sermo promissionum & cui promissa sunt: semini autem eius, tanquam & cui promissa sunt & in quo adimplenda erant promissa. Non dicit & seminibus quasi in multis, sed quasi in uno & semini tuo: qui est christus. Paulus eodem spiritu quo condita est scriptura, interpretatur ex numero singulari significari christum. ¶ Hoc aut dico testamentum. Pronomẽ hoc, demonstrat promissiones dictas abrahæ & semini eius. has enim humano more loquẽdo inquit dico testamentum. Proposuerat enim qd hominis testamentum firmatũ &c. Et ppter ea modo psequendo cõcepta de testamento dicit, hoc aut dico testamentum. *Confirmatũ deo.* Desunt duæ dictiones. Legendum est. Ante confirmatũ à deo in christũ. Proposito, ante ordine monstrat tẽporis relatiue ad tẽpus legis, de qua subiungit quẽ post &c. Explicat siquidem qd hoc testamentum fuit prius authoratum non ab homine, sed à deo in christum, utpote semen Abrahæ: ut intelligamus huiusmodi promissiones esse velut testamentariam dispositionem diuinam de christo, de ad implendis in christo & per christum. *Que post quadringentos & triginta annos facta est lex.* Supputatio annorum horum à tempore primæ promissionis factæ abrahæ Gene. xii. incipit, & terminatur ad tempus quo data est lex in mote sina. Non iritum facit. accusati uicinus est quod premisserat, hoc autem dico testamentum ante confirmatum à deo in christum. Et ad illud hoc refertur quod modo dicitur, non iritum facit. Est enim sensus qd lex posterior non reddidit iritum testamentum prius factum. Ad euacuendam promissionem. Explicat clarius quod lex non iritum reddit testamentum ad abrogandam, ad tollendam promissionem. et quod hoc sic verum, probat. Nam si ex lege creditas, iam non ex promissione. Hereditas semini abrahæ ex promissione facta abrahæ debebatur. et propterea paulus inquit quod si ex lege deberetur hæreditas semini abrahæ, euacuata esset promissio: quia non ex promissione sed ex lege deberetur. *Abrahæ autem per repromissionem, pro, per promissionem, donauit Deus.* Ne putares quod lex limitasset promissionem (verbi gratia definiendo quod si seruaretur lex, haberetur hæreditas, promissa abrahæ (ad hanc opinionem excludendam dicit qd deus dono dedit abrahæ per promissionem: hoc est absque huiusmodi limitationibus irreuocabili dono promittendo dedit.

Vid igitur lex? Quæstionem mouet paulus ex eo quod lex non est data propter hæreditatem abrahæ promissam consequendam, quorsum ergo data est lex? Et respondet. *Propter transgressionem.* pro, transgressiones. *posita est.* pro, addita est. Proprium effectum legis describit esse propter compescendas & puniendas transgressiones. *Donec ueniret semen cui promisserat.* Aliam conderionem legis describit: videlicet temporalitatem. Ita quod non est addita propter arcendas & puniendas transgressiones in pertuum, sed ad tempus, donec uineret semen cui promisserat. quod semen iam declarauit esse christum. *Ordinata per angelos.* tertia legis cõditio est qd nõ p Moysem nec per christũ filiũ dei sed per angelos (medios inter filiũ dei moysem fuit disposita: iuxta verbũ Stephani actuum. vii. accepistis legem

- P** legem in dispositione angelorum. Per hanc enim conditionem declarat legem Moyſi præſtare omnibus humanis legibus: quia hæc per angelos, illæ per homines. Longe autem inferiorem promiſſione facta abrahæ & ſemini eius, quanto inferiores ſunt angeli deo qui promiſit abrahæ. Propterea enim ſuperius dixit confirmatum à deo. In manu mediatoris. Quarta cōditio legis deſcribitur quòd eſt ordinata in manu (hoc eſt in opere) dimidiatoris. Lex ſiquidem dimidiauit humanum genus, ſegregando à reliquo humano genere ſolos Iſraelitas. Hoc eſt enim opus dimidiatoris. ¶ Vbi aduerte quod per vniuerſas & ſingulas conditiones differt lex à teſtamento authorato à deo in chriſtum. Illud enim propter hæreditatem, iſta propter tranſgreſſionem: illud ad æternum (de æterna enim hæreditate eſt ſermo) iſta temporalis donec veniret ſemen cui promiſerat: illud authoratum à deo, iſta ordinata per angelos: illud (ut declarabit) conſtitutum eſt vnitatis in toto genere humano. Hæc dimidiatrix eſt humani
- G** generis. Et hoc declarando ſubiungit. *Mediator autem unus non eſt.* hoc eſt mediator non eſt facti-
uus vnius, ſed dimidiando facit multa. Et hoc ad ſenſum patuit quod lex non fecit vnitatem in genere humano, ſed diſtinctionem. Vnde & in pſal. dicitur, non fecit taliter omni nationi. Deus autem vnus eſt. in teſtamento ſuo: quoniam teſtamentum & promiſſionem ſuam ad vnitatem generis humani effecit. *Lex ergo aduerſus promiſſa dei?* Statim profert paulus obiectionē apparentem, quæ videtur ſequi ex dictis, & præcipue ex hoc vltimo, ſcilicet quod deus eſt vnus in promiſſione teſtamentali, lex autem eſt dimidiator. Hinc enim videtur ſequi qd lex ſit aduerſus promiſſa dei. ¶ *Absit.* Horrentis eſt. Si enim data eſſet lex quæ poſſet viuificare. Orditur quodammodo à capite ad declarandum quod lex non eſt aduerſus promiſſa dei, ſed præparans ad promiſſa dei. Et propterea incipit à radicali conditione legis, impotentia ſcilicet viuificandi. Et directè hæc particula reſpicit ad id quod dixerat, propter tranſgreſſiones poſita
- H** eſt. allegat enim legem impotentem ad viuificandum, ac ſi apertius dixiſſet, non ex defectu legis, ſed ex naturali impotentia communi omni legi ſcriptæ hoc prouenit. Quod manifeſtat ex effectu ſubiungendo. *Vere ex lege eſſet iuſtitia.* Hominiſ apud deum. Conſtat ſiquidem qd ſi lex poſſet conferre vitam ſimpliciter & absolute (quæ eſt vita ſpiritalis animæ) ſine dubio ex lege procedere iuſtificatio hominiſ à peccatis coram deo. Hæc enim duo mutuo ſe conſequentur: ſpiritalis vita animæ, & iuſtitia eiufdem apud deum. ¶ *Sed conſcluſit ſcriptura omnia ſub peccato.* Quod ſuperius dixerat omnes conſtantes ex operibus legis ſub maledictione eſſe, modo dicit conſcluſiſſe ſcripturam omnia ſub peccato. Eſt enim ſenſus quod ſcriptura, hoc eſt lex ſcripta, conſcluſit omnia abſque iuſtificatione, relinquendo omnes ſub peccato. Pre-
cipiendo ſiquidem & non adiuuendo claudit omnes ſubditos ſibi ſub peccato: quoniam nul-
lus eſt qui vniuerſa ſeruet.
- I** ¶ *Vt promiſſio, ex fide ieſu Chriſti daretur credentibus.* Ecce radicalis diuerſitas inter opera legis & fidem, inter promiſſionem & legem: quod lex ex impotentia viuificandi & iuſtificandi concludit omnia ſub peccato, ad hoc vt cognita impotentia legis cognito peccato remanente cū lege, credant in Chriſtum ad acquirendam ex fide promiſſionem factam abrahæ. Et in his paulus non ſolum excuſat legem, ſed monſtrat eam occasionaliter ſubſeruire promiſſioni: ac per hoc non eſſe aduerſus promiſſa dei, ſed ſubſeruientem illis. Quod manifeſtius declarat ſubiungens. *Prius autem q̄ ueniret fides.* Intellige manifeſte reuelata. manifeſta enim fidei reuelatio reſeruata eſt tempori Chriſti, *ſub lege custodiebamur, conſcluſi in eam fidem quæ reuelanda erat.* Ad ſimilitudinem puerorum dicit de iſraelitis ante aduentum Chriſti: quod ſub lege custodiebamur, ab aliis nationibus ſeparati, conſcluſi, ſimul clauſi velut in occulto conſcluſi ſub figuris, in eam fidem quæ reuelanda erat: hoc eſt in fidem manifeſtandam per Meſiam. Et hoc directè ſpectat ad id quod dixerat donec veniret ſemen, & in manu mediatoris.
- ¶ *Ita lex pædagogus noſter fuit in Chriſto.* pro, in chriſtum. Pro quanto lex custodiebat Iſraelitas ſub figuris tanquam conſcluſos ad fidem in futuro manifeſtandam, pædagogus Iudeorum ad CHRISTVM fuit. Officiuſ ſiquidem pædago-
gi eſt custodire ſeparatim pueros ad futurum prouectæ ætatis. Et propterea iuxta hanc ſimilitudinem dixit legem pædago-
gi fungi officio vſque ad tempus chriſti. *Vt ex fide iuſtificemur, non ex ipſa lege.* At ubi uenit fides, manifeſte re-
uelata. Iam non ſumus ſub pædago-
go, iam exempti ſumus à lege. Omnes enim filii dei eſtis per fidem q̄ eſt in CHRISTO ieſu. Explicat illam particulam, in manu mediatoris: manifeſtando vni-
tatem totiuſ humani generis, per fidem CHRISTI, poſtquam manifeſtauit quod per le-
gem custodiebatur Iudæi tanq̄ cōcluſi ſub pædago-
go, quod eſt opus dimidiatoris. Omnes in-
quit gentiles filii eſtis dei per fidē. Ecce manifeſta vnitas, non iudæorum ſed omniū per fidē
Chriſti.

Christi. Quod probat subiungendo. ¶ *Quicumque enim in christo baptizati estis, christum induistis.* christi conditionem suscepistis, tanquam indumento christo estis operati. Hoc est quod ex baptismo consecuti estis quod christus tegit omnia vestra, tegit omnia peccata, vestit omnia opera omnes affectus &c. Immo conditionibus christi affecti, estis filii dei hæredes dei, calcantes mundum, & reliqua huiusmodi quæ sunt cōditiones christi. Et vt vnico verbo dicatur, dixit christum induistis perinde ac si dixisset in christum mutati estis, christi personam subiistis: sicut qui subit personam legati aut pontificis & huiusmodi. Vnde & aperius subdit. ¶ *Non est Iudæus neque Græcus.* Hoc est non est differentia baptizatorum ex hoc quod fuit Iudæus aut Gentilis. ¶ *Non est seruus neque liber.* Hoc est nullam in baptizatis facit differentiam libertas vel seruitus corporalis. ¶ *Non est masculus neque fœmina.* Hoc est nullam facit in baptizatis differentiam diuersitas sexus. Et rationem subiungit. ¶ *Omnes enim vos unum.* pro, vnus, eius in christo Iesu. Ordo literæ est. omnes enim vos in christo Iesu estis vnus, scilicet christus: pro, quanto estis membra christi. Nmnia enim membra vnus hominis sunt vnus ille homo: sicut omnes partes domus (parietes, fundamentum, tectum) sunt vna domus. ¶ *Si autem vos christi.* supple membra estis. Ergo semen Abrahæ estis. Christus enim semen est Abrahæ: ac per hoc membra christi, semen sunt Abrahæ. ¶ *Secundum promissionem hæredes.* Ac si apertius dixisset. Non loquor de semine Abrahæ secundum carnem, sed secundum promissionem hæreditatis dico vos semen abrahæ & hæredes promissorum.

CAPVT

IIII.

Ico autem. Dixerat de Israelitatis, at vbi venit fides iam non sumus sub pædagogo: & omiſſa proſecutione de iudæis, subiunxerat gentiles eſſe hæredes abrahæ ſecundum promiſſionem. Modo ne ſoli gentiles ſed ſimul cum iudæis intelligantur hæredes promiſſorum abrahæ, explicat iudæos fuiſſe prius hæredes, quanuis in ſtatu ſeruili. ¶ *Quanto tempore hæres paruulus p. puer, eſt, nihil differt a ſeruo, quū ſit dominus omnū: ſed ſub tutorib⁹ & æconomis. p.* ſub cōmiſſariis & æconomis, eſt uſq; ad præſentū tēp⁹ a patre. Metaphoram aſſert ſatis manifeſtam quotidiana experientia in; pupilis minoris ætatis, qui reliquuntur a patre ſub cōmiſſariis (quos tutores appellamus) & procuratoribus ac diſpenſatoribus rei familiaris. ¶ *Ita & nos iudæi.* Quum eſſemus paruuli. pro, pueri. Vniuerſum ſtatum legis. pueritię aſſimilat, ad declarandum imperfectum ſtatum. *Sub elementis mundi huius.* Superfluit huius. ¶ *Eramus ſeruientes.* pro, in ſeruitutem redacti. ſeu ſeruitute aſtriſti. explicat penes quid aſſimilat ſtatum legis pueritiæ: quod quemadmodum hæres puer eſt ſub cōmiſſariis & æconomis tanquam ſeruus, ita nos iudæi eramus ſub elementis mundi (& hoc reſpondet cōmiſſariis & æconomis) ſeruitute aſtriſti, & hoc reſpondet, nihil differt a ſeruo. ¶ *Per elementa mundi,* corporeas res ſacrificiorum, cærimoniarum & huiusmodi intellige, quoniam hæc ex elementis proficiuntur mundi ſcilicet ex cælo terra & mediis elementis. Sub his enim legali ſanctiōne erant ſeruitute aſtriſti. *At ubi uenit plenitudo temporis.* at vbi impletum eſt deſiniū tempus a deo. Miſit. pro, emiſit, plus enim ſignificatur q̄ ſimplex miſſio. ſignificatur enim legatio. quod miſit vt legatum. *Deus filium ſuum. naturalem.* Factum ex muliere. Quum potuiſſet dicere in carne. plus explicauit dicendo factum ex muliere, quoniam non ſolum carneam naturam ex muliere ſup̄a ſed etiā ſine uirili ſemine ſignificat, dicēdo factū ex muliere. Quod enī ex muliere, uirili ſemine formatur, non proprie factū ſed natum dicitur, fili⁹ aut dei factus ex muliere edicitur, ad ſignificandum quod ex muliere uirgine, ex muliere ſola factus eſt. Et ad ſignificandū quod non eſt factus in carne quēadmodū adam, ſed ex muliere. & rursus q̄ non tranſiit per vterum mulieris velut per fiſtulam, ſed q̄ vere factus eſt ex muliere tanquam ex matre. Cōſutatur quoque hinc rursus alia hæreſis dicentiū beatam uirginē nō eſſe matrem dei ſed Chriſti. hic enim clare dicitur q̄ filius dei fact⁹ eſt ex muliere. Mulier ergo eſt mater filii dei. Mulieris autem, nomen memento q̄ non eſt corruptionis ſed ſexus nomē, a molitiæ animi dictum Vnde & eua uirgo. appellata eſt mulier in principio Genetiſis. vtrunque itaq; naturā (diuinā ſcilicet & humanam) Chriſti ſignificauit paulus, dicendo filium ſuum factum ex muliere. ¶ *Factum ſub lege.* ſicac Chriſtus factus eſt paſſibilis & mortalis ſecundum carnem & ſubditus parentibus, ita factus eſt ſubditus legi. Vnde & circumciſus eſt oſtauo die, & preſentatus in templo, quadageſimo, & obediēbat legi ut eos qui ſub lege erant redimeret. Quemadmodum fact⁹

P est peccatum ut peccata nostra deleat, & factus est maledictio ut de maledictione legis alios eximeret, ita factus est sub lege ut de subiectione legis redimeret. *Ut adoptionem filiorum reciperemus.* Superfluit filiorum. Satis enim intelligitur in adoptione. Et misit filium naturalem ut efficeremur nos filii adoptiui immo ut reciperemus statum adoptionis, qui hactenus fueramus sub statu seruitutis. intendit siquidem paulus quod iudæi sub lege erant quidem hæredes, sed velut pueri pupilli tanquam serui: sed adueniente christo legato ad redimendum eos de seruitute legis, receperunt statum adoptionis.

Voniam autem estis filii dei. Superfluit dei. Declaratis iam vtrisque (Gentilibus, scilicet & iudæis) filiis adoptiuis, subiungit modo ad Gentiles, quoniam autem estis filii, quod iam superius concluderat. *Misit deus spiritum filii sui in corda uestra.* pro, nostra. Et est sensus, quoniam autem estis filii, hoc est aduenit tempus adoptionis communis iudæorum & vestri, hoc est Gentilium, misit deus spiritum filii sui, hoc est spiritum proprium filio suo naturali communicauit, in corda nostra, tam iudæorum quàm Gentilium. *Clamantem.* Non voce sed affectu. *Abba pater.* Proprium est filio naturali clamare ad deum, pater pater, quoniam ipse solus est naturalis filius dei. Et propterea dum hic spiritus communicatur nobis, communicatur spiritus filii eius. Et hoc quo ad officium spiritus, nam si de natura eiusdem spiritus intelligimus, dicitur & est spiritus filii eius, quia procedit à filio, quia mittitur à filio. *Abba* idem significat quod pater. Et est dictio Syra, Hebraice siquidem pater dicitur ab, & geminatur clamor patris, ad significandum & quod intellectu & quod affectu secure & inuocamus deum ut patrem & asserimus ipsum esse nostrum patrem, & ad hoc vtrunque significandum pater nominatiui quidem est casus, abba vero forte vocatiui. *Itaque iam non est,* pro, es, seruus sed filius. Ad gentes redit ut concludat quod superius proposuerat gentes esse hæredes. *Quod si filius,* & hæres per deum, pro, & hæres dei, per christum. *Intulit siquidem hoc ad manifestandum*

H quod non soli iudæi sunt hæredes sed etiam gentiles: hæredes autem dei, tanquàm eius qui condidit testamentum, per christum, per quem & in quo adimpletur testamentum: utpote naturalem filium. *Sed tunc quidem ignorantes deum,* vos Galatæ ante baptismum. *His qui natura non sunt dii seruiebatis,* puta soli, lunæ, elementis & huiusmodi. Seruiebatis autem adorando & exhibendo cultum.

Nunc autem baptizati. Quum cognoueritis. Præteritum est: id est postquam cognouistis. Deum, verum. Immo cogniti sitis a deo. Corrigit Paulus quod dixerat quum cognoueritis: non corrigendo cognitionem, sed corrigendo originem. Significando quod non eo quod cognoueritis sed eo quod cogniti fueritis. Significatur enim quod origo & principium non est vestrum meritum quod cognoueritis sed est dei gratia quod cogniti fueritis. Et est sermo de notitia approbationis. Deus enim simplici notitia omnes nouit, sed approbationis notitia illos tantum nouit quos approbat.

I Vnde & reprobis dicitur nescio vos. *Quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa,* quibus denuo. Deficit, e sursum, *seruire vultis.* Caute intelligendus est textus iste, distinguendo diuersum modum ac rationem seruiendi elementis. Galatæ siquidem quum essent idolatræ seruiebant elementis ut diis, seruiebant adorando ea: modo conuertebantur, quidem ad elementa sed non adorando, ad seruiendum elementis sed non ut diis, Vnde litera Pauli ut sonat vera est: quoniam ad literam conuertebantur iterum, sed non eodem modo, sed non eadē ratione. prius enim (ut dictum est) seruiebant elementis ut diis seu sacrificiis deorum: modo autē seducti à pseudoapostolis conuertebantur ad elementa (cælum, terram & corporales obseruationes quæ ex elementis proficiscuntur) hoc est ad ritus iudaicos, qui utpote corporaleis ex elementis proficiscuntur. Conuertebantur autem ad huiusmodi corporalia non adorando sed tamen seruiendo: hoc est subeundo seruitutem legalem. Et dicite e sursum, significans quod ex statu superiori, ex statu libertatis euangelicæ volunt declinare in seruitutem corporalium cærimoniarum. Dicit autem elementa (hoc est corporales cærimonias legis) infirma, quia non possunt iustificare: egena autem quia non solum non possunt obseruantes iustificare sed sunt in statu indigentia, proculdubio quia indigent euangelicæ libertatis gratia. *dies obseruatis.* ecce conuersio ad seruitutē elementorū, dies festos iudaismi obseruatis et menses, neomenias, mensē septimum &c. Et tempora, solennitatem seu cærimoniarum, in uere, æstate autumnō & huiusmodi.

Et annos, annum septimum remissionis, annum iubilei. *Timeo uos,* pro, vobis, ne forte sine causa, pro, frustra, laborauerim in vobis. Hinc apparet quod adhuc Galatæ etsi declinaret, non tamen professi fuerant subiectionem legis. Si enim fuissent professi seruitutem legis, non dixisset paulus timeo vobis ne frustra laborauerim, sed asseruisset quod frustra laborauit in eis: quoniam sine fructu perseverante, *estote sicut ego, quia & ego sicut uos.* Verbo estote quadrat ut sub intelligatur

subintelligatur verbum *ero*, dicatur *estote* sicut *ego* quia *ego* sicut *vos*: hoc est *estote* liberi à iugo legis sicut *ego* quia *ego* sicut *vos*: hoc est *erimus* conformes, non erit diffinitas inter me & vos: puta quod vobis non seruantibus legem *ego* illam seruam, sed *ego* ero similis vobis in non seruando legem. Dixit enim hoc ad differentiam petri & aliorum de quibus dixerat quod coram iis qui à iacobo venerant simulabant se seruare legem. *Frates obsecro vos*. Inferit his monitionibus vt considerent qua ratione monet eos. Multum enim confert ad vim monendi & suadendi, habita ratio amoris vnde procedit monitorius ac suavioris sermo. Vnde & nomine dilectionis eos nominat fratres, & obsecrationem adiungit: vt inde amor, hinc humilitas loquentis significetur. *Nihil me lesistis*. Hoc est nō iniuriis laceffitus à vobis hæc scribo, immo beneficiis affectus, hæc enim subiungit. *Scitis autem quod per infirmitatē carnis euangelizauī vobis iam pridem*. pro, prius. Infirmitatem carnis appellat perpeffionem malorum. Ac si apertius dixisset, scitis quod patiēdo multa mala quæ setenent ex parte infirmitatis corporalis, vobis prius euangelizauī. Et tentationem uestram. pro, mei, in carne mea. Tanquam aurū in fornace probat electos suos deus multis passionibus. Et propterea paulus perpeffionē tot malorum appellat tentationem sui in carne sua. ¶ Non spreuistis neque respuistis. Laudat Galatas quod paulum afflictum non spreuerunt neque repulerunt doctorem & prædicatorem. immo quod plus est. ¶ Sed sicut angelum dei exceperitis me. immo plus Sicut Christum Iesum. Hæc sunt enim beneficia. ¶ Vbi est ergo beatitudo uestra. pro, quæ ergo erat beatificatio uestra? Beatificationem Galatarum appellat quod laudabantur, quod beati dicebantur, tam beneuolos & beneficos se exhibentes erga paulum euangelizantem eis. Et dicit quæ ergo erat, ad significandum ichorātam quidem sed non completam sed adhuc pendentem eorū beatificationem.

¶ Testimonium enim perhibeo vobis quia. pro, quod, si fieri potuisset oculos uestros eruissetis & dedissetis mihi. Exaggeratio est beneuolentiæ, & beneficentiæ Galatarum erga ipsum.

¶ Ergo inimicus uobis factus sum, uerum dicens uobis? Tot receptis à vobis beneficiis & nulla iniuria, ironice concludit ergo factus sum vobis inimicus hac sola actione dicendi veritatem vobis quæ est manifeste actio amicitiae. ¶ Dicit enim hæc vt considerent Galatæ quod nec ex præcedentibus nec ex præsentibus vlla est ratio dicendi hæc nisi dilectio. ¶ Aemulantur uos non bene. De pseudoapostolis loquitur quæzellant galatas, sed non bono zelo. Illi siquidem sub specie salutis galatarū proponebant vt seruaret legalia. et propterea paulus dicit quæzellā uos non bene. Sed excludere uos uolunt. Codices Græci variant. nam in aliquibus legitur excludere, in aliquibus (& rectius) legitur includere. Vere siquidem illi volebant includere galatas sub seruitute legis. Et huic sensui optime quadrat quod subiungitur.

Vt illos æmulemini. ad hoc enī pseudoapostoli volebant includere sub legis iugo galatas, vt galatæ æmularentur, sectarentur illos pseudoapostolos. Bonum autem. Modeste loquitur de seipso, in tertia quodammodo persona loquens quod bonum doctorem. Aemulamini in bono. Iustificat loquitur, exigendo vt doctorem bonum æmulentur non in re qualibet sed in re bona. Non enī sufficit sectari bonum doctorem, sed oportet sectari ipsum in bono tantum Semper. & non ad tempus, vt uos facitis. Et non tantum quum præsens sum apud uos. ac si apertius dixisset. Sectati estis me bonum doctorem in bono, sed non semper sed dum præsens fuit apud uos: non sic est agendum, quandoquidem debetis semper æmulari me doctorem bonum in bono, & non solum quum præsens sum apud uos. Filii mei. auget sermonem dilectionis, quos prius appellauerat fratres, modo filiolos suos appellens. Materno siquidem affectu compatiens imperfectioni eorum quos prius in Christo genuerat per euangelium, merito appellat suos filiolos.

¶ Quos iterum parturio. ad similitudinem parturientis dolore & desiderio agor iterum. Semel enī uos parturiui, & nunc iterum parturio. Donec formetur CHRISVS in uobis. Prima uice uos parturiui donec CHRISTVS esset in uobis, tandiu durauit affectus & dolor parturientis quousque CHRISTVS affuit in uobis: modo autem iterum parturio donec christus iam in uobis factus formetur in uobis, donec christus habeat in uobis formam suam, quæ est quod solus sufficit ad salutem. In uobis quidem est christus, sed non in uobis formatus, quamdiu putatis ipsum non sufficere ad salutem se oporteret seruari legalia. vnde ego tandiu parturio uos iterum donec christus formetur in uobis, fide reputante ipsum solum sufficere ad salutem.

Et hoc loquēdo de formatiōe fidei, de qua directe est sermo pauli in p̄senti materia sec⁹ autē esset exponēda formatio christi in hominib⁹ si de morib⁹ aut dilectione esset sermo. uellē autē esse apud uos mō & mutare uocē meā quoniā cōfundor p̄hesito in uobis. dictio itē p̄rata ab antiquo itē p̄te

Qui confundor

P confundor, anceps est ad hæitationem vel indigentiam. Quadratur contextui hæere seu hæsitare. quãdoquidem præmissum est timeo vobis &c. Quod enim est timere in affectu, hoc est hæsitare in intellectu. Explicat itaque paulus quod velle ipsa mutatione viæ vocis explicare internos motus animi sui (quoniam intus hæsitat non in seipso sed in illis) & formare vocem viuam exprimentem hos internos motus tam in intellectu quàm in affectu.

Ecce mihi qui sub lege multis esse. Accumulat ex lege suasiones. Legem non tulistis? pro, audistis?

D Interrogatiue legendum est. *Scriptum est enim in Genesi. Quoniam pro, quod, Abraham duos filios habuit: unum de ancilla. scilicet Ismaelem de agar. Et unum de libera. Isaac de Sara. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est. Hoc est secundum communem carnis cursum carnis rationem natus est: quoniam naturalis ratio habet vt senex de puella generet. Quia autem de libera per re-*
G *promissionem. Contra secundum carnem distinguit per repromissionem: quia senex de sterili ac vetula (cui iam defecerant menstrua) non secundum rationem naturalem generat, sed ex dono diuinæ promissionis. Dicit autem ei per repromissionem, quoniam pluries promissio facta est de Isaac: vt patet in cap. xvii. & xviii. Genes.*

Quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc fuerunt per historiam dicta vt sonant: & eadem per allegoriam (hoc est per sensum quo aliud significant & aliud verba sonant) dicta sunt iuxta subiuncta. Hæc enim sunt duo testamenta. Pronomen hæc, monstrat duo genera: genus de ancilla & genus de libera. & per allegoriam sunt duo testamenta, vetus & nouum. Vnum quidem in monte. pro, a monte, Sina in seruitutem generans. Vnum quidem testamentum a monte Sina inchoatum generans in seruitutem legis. Quæ est agar. Relatiuum quæ, quum in textu Græco nentri generis, testamentum vero foemini & mons neutri, consequens est vt legendum sit latine. Qui est

H *agar. Quoniam apud nos mons est masculini generis, & mons Sina dicitur agar. Deficiunt duæ dictiones. Nam agar, Sina enim. Superfluit enim. Mons est in arabia. Potest nihilominus legi aliter: videlicet. Hoc enim agar, Sina mons est in arabia. Et pronomen hoc vertendum esset in masculinum genus: dicendo hic enim agar Sina mons est in arabia. Ait vulgarius quod mons Sina, Arabum lingua nuncupatur agar. Ita quod paulus alludit ad nomen montis arabica lingua: & ex identitate nominis montis & ancillæ, dicit quod Sina est Agar, non solum allegoria sed nomine. Qui coniunctus est ei. pro, qui contendit in eam, quæ nunc est Hierusalem. Dictio græca interpretata contendit, verbum compositum est, significans ordinate procedere. Tanquam recto calle tendam in Hierusalem, non progressu itineris sed progressu similitudinis. Propter quod significanter non dixit in Hierusalem in eam quæ nunc est Hierusalem: hoc est in hierusalem seruam. quia tunc erat serua Romanorum. Significatur enim quod lex in monte Sina assimilatur hierusalem seruæ. nam illa generat in seruitutem legalem, hierusalem in seruitutem ciuilem. Ita quod ab agar ancilla progressus est ad montem Sina, a quo procedit in hierusalem. Vnde exponendo penes quid attenditur hic processus, quare dixerit quæ nunc est hierusalem, subdit. Et seruit. pro, seruit autem cum filiis suis. hierusalem seruit duplici seruitute: & seruitute ciuili Romanis, & seruitute legali sub lege data in monte Sina. Illa autem quæ sursum est Hierusalem celestem significat patriam. de qua etiam dicit ad heb. xii. accessistis ad ciuitatem dei viuentis hierusalem celestem. Libera est. Omni seruitutis specie abiecta. Quæ est mater nostra, pro, mater omnium nostrum. Christianorum mater non est aliqua ciuitas terrestris, nec etiam vniuersus orbis terrestris, sed est celestis patria: quoniam christiani spiritu constant: mater autem spiritus, celestis est patria. Inde enim spiritus eorum qui generantur in baptismo: inde spiritus apostolorum, inde spiritus martyrum, inde spiritus doctorum &c. Et propterea paulus dicit quod illa est mater omnium nostrum. scriptum est enim. Esa, liiii. Letare sterilis. si hæc ad literam exponentur de sara & agar (quoniam illa sterilis & deserta erat a viro quoad thorum postquam accepit agar) allegorice transferantur ad propositum: veruntamen Esaie verba, ex contextu videntur ad literam tractare materiam propositam de qua tractat paulus, scilicet generationem filiorum spiritualium ex sterili Hierusalem celesti. Fuerat enim tanto tempore sterilis ante christi aduentum. Quæ non parit. Explicat non esse perpetuam sterilitatem sed ad tempus. Erumpite & clama quæ non parituris. Post resurrectionem christi erupit & clamauit per apostolos. Quia multi filii deserte. ad similitudinem deserte erat celestis patria ante christum. Vnde & in euangelio dominus describit nonaginta nouam oves relictas in deserto, significans beatos angelos in celesti patria. hæc enim post christum multiplicauit filios.*

Magis quam eius quæ habet iurum. Magis quam ritus Iudaicus qui habet virum Moysen legistatorem. Nos autem fratres. Applicat ad propositum allegoriam, & pñomen nos, demonstrat christianos omnes. Secundum Isaac. Non secundum ismaelem. Promissionis filii sumus. Non sumus filii carnis sed promissionis, sed spectantes ad promissionem factam abrahæ. ¶ Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, scilicet ismael. Persequebatur eum qui secundum spiritum, scilicet isaac? In Genesi nulla persecutio legitur, sed dumtaxat quod ismael ludebat cum isaac: vt patet Gene. xii. Forte paulus ludum interpretatur persecutionem interpretatione spiritus sancti, aut aliqua interfuit alia persecutio nobis incognita. Et forte ludus ille erat ludus ad similitudinem persequentium: vt quandoque pueri more persequentium ludunt. Quem persecutori um ludum paulus allegorice interpretatur significare persecutionem christianorum a carnalibus. Vnde & subdit. Ita & nunc. Carnales persequuntur spirituales. ¶ Sed quid dicit scriptura. Ibidem? ¶ Eice ancillam & filium eius. Quod allegorice est eice legem & obseruatores eius. ¶ Non enim hæreserit filius ancillæ cum filio liberæ. Quod allegorice est quod seruantes legem non erunt hæredes simul cum christianis: vt excludi se ab hæreditate intelligant Galatæ si legem Moysei sectantur. Itaque fratres non sumus ancillæ filii sed liberæ. Concludit quod nos christiani non sumus sub seruitute legis, sed sub libertate cælestis patriæ. ¶ Et hic debet terminari capitulum quartum.

CAPVT

V.

Quoniam. pro, libertate igitur qua, Christus nos liberauit state. Ex conditione libertatis progreditur monendo ad standum ipsa libertate. stare enim recti est. Et propterea statum rectitudinis ex libertate monet. Et ipsam libertatem declarat nos habuisse à christo, qui ex superna descendit Hierusalem ad donandum nos huiusmodi libertate. ¶ Et nolite, pro, & ne iterum, iugo seruitutis contineri, pro, implicemini. Hoc est & ne iterum iugo seruitutis elementorum implicemini. ¶ Superius enim iam dictum est, quod quum essent gentiles erant iugo seruitutis elementorum implicati, alio tamen modo & alia ratione. Ecce ego paulus dico vobis. Ad maiorem asseuerationem apponit nomen suum proprium. ¶ Quoniam, pro, quod, si circumcidamini, circumcisio siquidem legalis quum corporalis sit, inter elementa computatur. ¶ CHRISTVS vobis nihil proderit. Gentiles alloquitur, non Iudeos: quia Gentiles non alia ratione circumcisionem acceperant nisi quia necessaria esset ad salutem: Iudæi autem etiam si non reputarent ipsam necessariam ad salutem, ratione cuiusdæ prerogatiue sui generis circumcidebantur. Et propterea Gentilibus dicit quod circumcidamini CHRISTVS vobis nihil proderit: quod non dicebat Iudæis. ¶ Testificor autem rursus. Dixit prius damnum, quod Christus nihil vobis proderit: testificor autem ab alio principio debitum, Omni homini circumcidenti, pro, qui circumciditur, quoniam, pro, quod debitor est universæ legis faciende. Ipsa siquidem circumcisio professio est legis: ac per hoc obligatio ad seruandam legem. Et est semper sermo de circumcisione legali necessaria. Euacuati, pro, aboliti, estis à Christo qui in lege iustificamini. Quod dixerat CHRISTVS nihil vobis proderit in futuro, extendit ad damnum etiam præceptorum donorum in fide CHRISTI. Aboliti inquit estis à Christo, à libro Christi estis omnino abradi, ex eo quod in lege quæritis iusti fieri. Et amplius explanans subdit. A gratia excidistis, hoc est qui in operibus legis quæritis iusti fieri perdidistis iusticiam Christi quæ est ex gratia. Vnde & subdit. Nos enim spiritu, adoptionis. Ex fide, non ex operibus legis, spem, hoc est rem speratam. Iustitiæ expectamus, premium speratum ex iustitia expectamus. Vnde & alibi dicebat deposita est mihi corona iustitiæ. ¶ Nam in christo iesu, hoc est in christianis. ¶ Neque circumcisio aliquid. Non, dicit aliquid nocet iam enim dixerat quod plurimum nocet ed dicit quod nihil valet: vt intelligant Galatæ quod circumcisio iudeorum qui erant christiani nihil eis conferrebat ad christianitatem, ad spiritualitatem christianorum. Neque preputium, hoc est nec gentilitas christianorum qui ex gentibus conuersi sunt, confert eis aliquid ad christianitatem. ¶ Sed fides quæ per charitatem operatur. Quæ est communis tam circumcisis quæ in circumcisis: quæ non est in corpore in quo est circumcisio & præputium, sed est in anima. Et quoniam fides sine dilectione mortua est, ideo declarat de qua fide loquitur (dicendo quod valet in christo) videlicet de fide quæ per dilectionem operatur: hoc est exercet vim suam, ac si appertins dixisset quod fides non exercens vim suam

- F** suam per dilectionem, non est illa de qua loquor. Hanc theologi consueverunt appellare fide formatam, illam vero fidem informem. *Curebatis bene.* In fide christi ad similitudinem currentium bene proficiebatis. ¶ *Quis uos impediit ueritati non obedire.* pro, non credere? Credere siquidem legalia ut necessaria ad salutem, est non credere ueritati euangelicæ: & hoc est impedire cursum fidei. ¶ *Nemini consenseritis.* Superflua sunt hæc uerba. ¶ *Persuasio hæc.* Superfluit hæc. Non est ex eo qui uocat uos. hoc est non est ex deo persuasio impediens cursum euangelicæ fidei.
- M**odicum fermentum totam massam corrumpit. pro, fermentat. Dixit modicum fermentum, quia non agebatur cum Galatis de uniuerſa lege seruanda, sed de quibusdam cærimonialibus, scilicet circuncisione & obseruatione festorum. Propterea enim terrendo dixerat quod secundum sequelam qui circunciditur est debitor uniuerſæ legis faciendæ. Propterea modo dicit modicum fermentum fermentare totam massam: ut intelligant quod huiusmodi modicum iudaismi fermentat totam vitam eorum ut non sit in puritate euangelica, ut intelligant quod
- G** quantumcunque modicum legalium aduersatur puritati euangelicæ ueritatis. ¶ *Ego confido in uobis in domino.* Non dicit confido in uobis, sed apposit in domino: ad explicandum quod confidit in gratia dei in eis. ¶ *Quod nihil aliud sapietis.* pro, sentietis. Segregat paulus Galatas à pseudoapostolis: & quo ad ipsos Galatas spem se habere significat quod nihil aliud ab euangelica ueritate sentient, recepta hac epistola. De pseudoapostolis autem dicit. ¶ *Qui autem conturbat uos, portabit iudicium, quicumque est ille.* Absque exceptione punietur (proculdubio à deo) qui conturbat uos à quiete euangelica. ¶ *Ego autem fratres si circuncisionem adhuc prædico, quid adhuc persecutionem patior?* Ad excludendum obiectionem detrahentium paulo quod ipsemet prædicabat circuncisionem alibi, dicit manifeste hoc conuinci falsum ex eo quod ipse persecutiones torpuebatur à iudæis propter hoc, quod aduersabatur circuncisioni. Si prædicarem circuncisionem, non paterer persecutiones. Ergo euacuatum. pro, abolitum, est scandalum crucis? Interrogatiue legendum est, si circuncisionem prædico, ergo abolitum est scandalum crucis, abrogatum, cassum, an nullatum est offendiculum crucis. Iudæi enim non ægre ferunt prædicari Christum crucifixum, nisi pro quanto prædicatur sufficiens ad salutem sine legalibus. Et propterea si prædicaremus simul legalia cum CHRISTO crucifixo, annullatum esset offendiculum crucis, non esset eis crux Christi in offendiculum: cuius contrarium continue apparet in predicatione mea. Nos enim predicamus christum crucifixum iudeis scandalum.
- U**tinam & abscindantur qui uos conturbant. pro, à statu dimouent. Imprædicatio est amputationis pudendorum, non ex odio sed ex iustitia. Dicendo enim utinam & abscindantur in sinuat copulationem ad circuncisionem. Et est sensus, utinam non solum circuncidantur, remotione pelliculæ, sed etiam abscindantur, sectione pudendorum. Et subiungit peccatum propter quod merantur talem poenam, dicendo qui uos à statu dimouent. dixerat superius libertate state. Et propterea modo dicit, à statu euangelicæ libertatis uos dimouent in seruitutem legis. Vos enim in libertatem uocati estis fratres. dixerat libertate igitur qua christus nos liberatit state: intendit modo declarare que sint officia talis libertatis, & quæ sint tali libertati contraria. Et quoniam gentiles non erant à seruitute legis liberati (utpote qui nunquam sub lege fuerant) sed erant ad libertatis statum aſciti, ideo ad illos dicit uos in libertatem uocati estis, nō qualitercunque, sed fratres: ut ex hac adiectione experimeretur uere libertatis actio quæ est fraterna dilectio. ac si apertius dixisset, uos uocati estis in libertatem christi amore fraterno. Vnde utrunque explicando & à libertate inchoans dicit, *Tantum ne libertatem in occasionem detis carnis.* superfluit deris. Et non carnis in genitiuo sed in datiuo legendum est. Carni. Ita quod sine uerballi copula paulus dicit, tantum ne libertatem in occasionem carni. Et potest construi particula hæc cum precedente cum participio uocati. Ita quod ordo literæ sit, uos estis uocati in libertatem, tantum ne libertatem in occasionem carni subaudi intelligatis uos uocatos. Exponit siquidem libertatem non esse interpretendam in occasionem carni, hoc est carnali libertati, carnalibus affectibus, et hoc est primum contrarium libertati euangelicæ. Sed per charitatem spiritus seruite inuicem. Superfluit spiritus, explicat officium illius particulæ fratres, esse dilectione non carne non timore non coactione legis seruire inuicem. Talis enim seruitus est officium congruum euangelicæ libertati. ¶ *Ubi cernis libertati euangelicæ non aduersari omnem seruitutem.* seruitus, siquidem mutua ex amore, expresse dicitur officium libertatis. Et rursus cernis aduersari libertati euangelicæ libertatem carnis. ¶ *Omnis enim lex in uno sermone impletur.* Deest, scilicet, diliges proximum tuum sicut teipsum. Quod dixerat fratres, & postea seruite inuicem per dilectionem, manifestat reddendo rationem quia omnis lex impletur

tur in hoc vno mandato. ¶ Vbi aduerte erudite lector significari q̄ libertas euangelica non
 est libertas ab adimplerione legis moralis. probat siquidē Paulus quod seruire inuicem per di
 lectionem (q̄ est officium euangelicę libertatis) est adimplere omnem legem, implendo prę
 ceptum. *Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Constat enim q̄ de lege morali est sermo: quoniā vni
 uersa lex moralis hac vna obseruatione impletur. ¶ Non meminit autem legis eorum q̄ er
 ga Deum sunt: quoniam tōta quodammodo epistola hęc de veritate euangelica) quę lex est
 eorum q̄ ad Deum sunt) tractauit. Quod autem dicitur Diliges proximum tuum sicut teip
 sum, in euangeliiis explanauimus propriissime esse dictū: & significare vt amore amicitia q̄
 libet diligat proximū: hoc est velit bonum proximo propter ipsum proximum. Tali enī mo
 do quilibet diligit seipsum, scilicet propter seipsum. ¶ Quod si inuicem mordetis & comedetis, uidete ne
 ab inuicem consumamini. Sub vniuersa lege morali multa sunt pręcepta affirmatiua & multa ne
 gatiua. Et de pręceptis quidem affirmatiuis pro euidenti reliquit Paulus quod omnia implē
 tur implendo hoc vnum affirmatiuum Diliges proximum tuum sicut teipsum: de negatiuis
 autem (vt pote dissimilis formę ab hoc affirmatiuo) manifestauit metaphorico sermone quod
 etiam implentur in hoc vno. Vnde dicendo metaphorice si inuicem mordetis & comedetis,
 vniuersas actiones pręceptis negatiuis prohibita comprehendit. morsu siquidē nocumēta mi
 nora: comestione autē nocumēta maiora significat. Et ab effectu mōstrat cōtrariari dilectio
 ni proximi, dicendo uidete ne ab inuicem consumamini. Vnum enim ab alio consumi mani
 feste contrariatur dilectioni. Dico autem in Christo. Superfluit in Christo, Explicat illam particu
 lam, tantum ne libertatem in occasionem carni. manifestando modum quo libertas euan
 gelica seruanda est absque libertate carnis. *Spiritu ambulate, & desideria.* pro, desiderium, carnis non
 perficietis. Ac si aptius dixisset, Libertas euangelica est libertas spiritus, ambulate spiritu & hic
 est modus quo concupiscentiam carnis non adimplebitis. ¶ Si quæris de quo spiritu est ser
 mo: ex iis quę infra subiungit (videlicet si spiritu ducimini non estis sub lege: & postea fructus
 autem spiritus est charitas &c. apparet q̄ de spiritu sancto perficiente spiritum nostrū est ser
 mo. Et hoc spiritu demonstrante, dirigente atque impellente, dicit ambulandum esse nō cor
 poris sed animi gressu. ¶ Significanter autem non dicit & desiderium carnis non habebitis
 sed dicit non perficietis: quoniam carere concupiscentia carnis non est hominis mortalis, sed
 non executioni mandare, non perficere consensu concupiscentiam carnis, opus est spiritus.
Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem. Probat efficaciam documenti ex
 contrarietate desideratorum ā carne & spiritu. Et est sermo de carne infecta peccato saltem
 originali. inde enim caro concupiscit aduersus spiritum & non ex primæua creatione. In cu
 ius signum in statu innocentia erant Adam & Eua nudi, nec erubescabant. Nec oportet lite
 ris declarare hanc contrarietatem, q̄ quotidie experimur. *Hac enim, pro, autem, sibi inuicem aduer
 santur.* Declarat vehementiam contrarietatis inter carnem & spiritum. *Vt non quęcumq̄ uultis illa
 faciatis.* Non dicit vt nulla quę uultis, sed dicit vt non quęcumq̄: significans quod aliqua vo
 lumus quę non facimus. Tam vehementer enim caro & spiritus mutuo aduersantur, vt ali
 qua velimus & tamen non faciamus. Ex parte siquidem carnis tanta est inclinatio ad carna
 lia, vt multa quę secundum rationem volumus non faciamus: vt patet apud inconuenientes.
 & econuerso ex parte spiritus patet apud continentes. In vtrisque enim pugna est manifesta:
 sed continens quod vult quo ad executionem deliberatam, non tamen facit quod vult quo
 ad affectus quos inuitus patitur: incontinens autem nec etiam quo ad executionem facit quod
 vult victus ā passione. *Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege.* Dixerat spiritu ambulate & deside
 rium carnis non perficietis. Et quum hoc declarasset ex contrarietate spiritus & carnis, expli
 cat quod supposuerat: videlicet quod ambulare spiritu est libertatis euangelicę. hoc enim si
 gnificat dicendo quod si spiritu ducimini. Quod dixerat spiritu ambulate, explicat modo of
 ficiū spiritus, hoc est spiritu duce ambulare, hoc siquidem significat spiritu ducimini. Li
 bertas autem euangelica ā lege Moy si explicatur, dicendo non estis sub lege. De illa siquidē
 lege est sermo de quo millies in hac epistola loquitur. ¶ Et si cōtuleris erudite lector hęc ver
 ba cum paulo superius dictis) omnis enim lex in vno sermone impletur, Diliges proximum
 tuum sicut teipsum) perspicies q̄ vel per sub lege intelligit legem quo ad legis propria, ad dif
 ferentiam mutuatorū ex lege naturę, qualia sunt moralia omnia, quę implentur in hoc vno
 Diliges proximum tuum sicut teipsum. vel vim facit in præpositione sub, significando serui
 tutem. Qui enim spiritu ducuntur, ad legem tenentur ex dilectione, non ex seruitute. & p
 pterea dicitur non estis sub lege. ¶ Manifesta sunt autem opera carnis. Proposuerat duo contraria,
 QQV carne

earnē & spiritum: ne hēsitaremus discernendo inter opa carnis & spiritus attulit vtriusque opera. *Quę sunt.* Decem & septem carnis opera affert Paulus: sed in textu latino deficit primo loco. *Adulterium, fornicatio, cum soluta, Immunditia, contra naturam. Impudicitia, lasciuorum tractum & huiusmodi. Luxuria, Superfluit, Idolorum seruitus, hoc est idolatria. Veneficia, pro, veneficium, venerandi actus. Inimicitie, odia in animis sunt. Contentiones, pro, lites, exterius. Aemulationes.* In malam partem vtitur Paulus æmulationibus pro prauis studiis ad idem tendentium. *Ire, appetitiones vindictarum. Rixe, in factis. Dissensiones, pro, seditiones, inter conciuēs. Sectę, seu hęeres.* Et hoc etiam in malam partem vtitur Paulus. *Inuidia.* Manifestum est vitium. *Homicidia, seu cędes.* Quod est vltimum nocumentum. *Ebrietates, in potu. Comeffationes, in cibo. Et his similia.* Ne putares enumerata omnia. Si quęris quo pacto verificatur q̄ hęc oīa sint opera carnis, quum multa horum sistant in mente. Solutio est q̄ omnia sunt ex fomite, qui carni ascribitur. Ex contrarietate siquidem fomitis ad spiritum, proficiscuntur: fomes autem ex peccato est originali.

G ¶ *Quę prædico vobis, sicut prædixi, verbo.* Quoniam, pro, q̄, qui talia agunt, regnum dei non consequentur, pro, hęreditabunt. Occurrit quęstio quo pacto verificatur q̄ qui talia agunt regnum dei nō hęreditabunt: quum aliqua horum non sint peccata mortalia: & constat quōd tantummodo peccatum mortale excludit adultos ab hęreditate regni cęlestis.

¶ Solutio est q̄ hęc omnia intelliguntur cum duabus conditionibus cōibus, in materia morali subintellectis. Altera est ex parte formę, quod est sermo formalis, hoc est de his operibus vt sic ex intentione factis. Altera est ex parte materię, quod non est sermo de iis q̄ excusantur à peccato mortali ob conditionem materię, quę parum nocet. nam sermo est de istis operibus in materia nociua mihi vel proximo. His siquidem subintellectis clare patet omnia hęc esse peccata mortalia. Nam lites vt sic (hoc est ad litigandum) nocent proximo, & similiter æmulationes vt sic, ad impediendum proximum tendunt. irę vltionem deo vel iudici referuatam appetendo, manifeste iniuriantur deo vel iudici. Sectę seu hęeres cōi bono nocent.

H Non enim est sermo de hęresibus in fide christi, sed in ciuilibus seu moralibus à cōmuni bono recedentibus. Comeffationes autem (hoc est crapulas) notabiliter homini nocētes vt sic, eadem ratione qua ebrietates notabiliter nociuas homini vt sic, ex suo genere patet esse mortalia peccata: apud intelligētes q̄ formaliter nocere hōi, ex suo genere est peccatum mortale. *Fructus autem spiritus est.* Nota disparitatem sermonis. De carne loquens dixit opera, de spiritu vero dicit fructus, rursus de operibus carnis dixit pluraliter sunt, de operibus spiritus dicit singulariter fructus autem spiritus est: ad significandum quod malum contingit ex singularib⁹ defectibus, bonum autem ex causa integra. Inter opera autem & fructus manifesta est disparitas: quod illa, opera quidem sunt sed non expectata. fructus autem expectatus est. vt itelligamus illa præter intentionem actoris naturę tanq̄ ex necessitate materię provenire: hęc autem ex intentione diuina proficisci tanq̄ fructus ex spirituali arbore. *Charitas, gaudium, pax patientia.* Superfluit patientia. *Longanimitas,* qua animus ad æternitatis longitudinem protenditur expectando. *Bonitas, benignitas.* Transpositę sunt. & benignitas quidem refertur ad feracitatem bonorum ad proximos: bonitas autem ad rectitudinem appetitus qua bonum hominem dicimus. *Manfuetudo, fides.* Transpositę quoque & hęc sunt. & fides quidem virtus est moralis qua fiunt dicta: sicut & manfuetudo virtus moralis est moderatrix irascibilis.

I ¶ *Modestia, continentia, castitas.* Nulla harum trium est in textu: sed post prædicta octo legitur nono ac postremo loco. *Temperantia,* quę est virtus nota. *Aduersus huiusmodi non est lex.* Et dixit hoc ad explicationem rationem eius quod dixerat, si spiritu ducimini non estis sub lege. Ratio siquidem est, quia aduersus opera spiritus non est lex: exemptio operum spiritus à poena legis, eximit homines qui spiritu ducuntur à seruitute legis.

K ¶ Et bene nota aduersus huiusmodi non esse legem, vt intelligas nullam legem præcipere aduersus virtutis actus: ac per hoc nullum principem etiam ecclesiasticum posse præcipere aduersus virtutis actus. *Qui autem sunt Christi, carnem suam.* Superfluit suam.

¶ **CRUCIFIXERUNT** cum utiis: pro, affectibus, & concupiscentiis, manifestatis iis quę sunt & iis quę sunt spiritus, & exemptis ambulanti bus spiritu à lege, subiungit qualiter istimet se habent ad ea quę sunt carnis. Et quos prius nominauerat ambulantes spiritu, modō nominat qui sunt Christi, ea ratione quia ad imitationem Christi se habent circa ea quę sunt carnis. Et dicit de istis quod crucifixerunt carnem (proculdubio propriam) hoc est cruciati bus affecerunt propriam carnem imitando Christum vsque adeo quod etiam cruciati affecerunt

cerunt affectus & cōcupiscentias: vt affectus referantur ad passionē animi, cōcupiscentiæ autem ad carnales motus, incipiunt enim quandoq; ab anima, quandoq; à carne hæc quæ domanda simul cum carne sunt. Addidit enim hæc, vt intelligamus non sufficere cruciatū carnis absq; cruciatu passionum. *Spiritu uiuimus, spiritu & ambulemus, pro, incedamus.* Tractat hic illam particulam, sunt quidam qui conturbant vos. Dixerat spiritu ambulate, ad excludendum opera carnis: modo resumendo declarat ipsam ambulationem dupliciter. primo excludendo deformitates morum quæ in pseudoapostolis apparebant: deinde ipsam ambulationem exponendo. Inchoat autem partem hanc in prima persona pluraliter loquendo (quā hætenus loquutus fuerit in secunda persona) ad insinuandum quod pars hæc de doctoribus p̄cipue tractat. Et quæadmodum ad corinthios describendo conditiones ministrorum noui testamenti, ad hoc describit vt discernantur mali ministri & caueāt sibi corinthii ab illis, ita in hac pte vitia malorum doctorum tangit describendo in prima persona quales debemus esse ad hoc vt Galatæ vel ex moribus malis agnoscat pseudoapostolos nō esse bonos christi ministros, sed perturbatores ipsorum. Dictio interpretata ambulemus plus significat. Significat enī incedamus: hoc est composito gradu ambulare. Loquitur enim apostolus de ordinata ambulatione secundū spiritum: & infert ex vita spūs (dicendo si spiritu uiuimus, intus) spiritu & incedamus, extra. *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi.* Quinque proponit: duo affirmatiua (si spiritu uiuimus, spiritu incedamus) & tria negatiua: vt his quinque describat mores pseudoapostolorum. In vniuersis siquidem his peccabant. propter quod, primum prohibet cupiditatem inanis gloriæ quæ regnabat in pseudoapostolis. Nec dicit non efficiamur cupidi gloriæ, sed gloriæ inanis: quæ, scilicet consistit in opinione hoīm. Est enim vacua valde à fructu interno hmoi gloriæ. Nec etiam dicit non sustineamus gloriam inanem (quoniam aliorum opinio non est in potestate nostra) sed dicit non efficiamur cupidi: quia cupiditas inanis gloriæ in potestate nostra est, & cupiditas talis culpa est. *Inuicem prouocantes.* hoc est aliud vitium pseudoapostolorum, prouocantium veros christi ministros tanq̃ ad certamen. Docendo siquidem seruari legalia, prouocabant docentes contrarium ad certamen. hoc enim familiare est nouis doctorib⁹ prouocare priores ad certamen. tanq̃ ipsi doceant ea q̃ sunt legis diuinæ nec alii possint resistere. *Inuicem inuidentes.* Ex affectu gloriæ propriæ & inuidia alienæ gloriæ prouenit prouocatio. Vnde hæc tria vitia pseudoapostolorum proponit Paulus fugienda sibi & aliis doctoribus, ad describendum (vt dictum est) nouorum doctorum vitia: vt si nō ex euangelica veritate saltem ex malis moribus cognoscant illos Galatæ.

CAPVT

VI.

Ratres. Exequitur quinque p̄posita incipiendo à negatiuis, simul ea tractando in actione vna, scilicet corrigendo delinquentes: eo q̃ in modo exercendi hanc actionem discerni poterant hmoi vitia. Et si *preoccupatus fuerit homo in aliquo delicto.* Duas conditiones alienantes tangit. Alterā modi peccandi, dicendo si occupatus fuerit homo, ad differentiam eius qui ex proposito peccat. occupatus enim patiens potius describitur q̃ agens: ad significandum peccatum ex infirmitate seu passione procedens. Alteram generis peccati, dicendo in aliquo delicto. delictum enim peccatum est à præceptis affirmatiuis declinans: ad differentiam peccati cōtra præcepta negatiua. Minus siquidem malum est præterire affirmatiua q̃ negatiua: quia negatiua nullam admittunt excusationem (vt pote obligantia semper & ad semper, & peccatum non cōmittitur contra ea, nisi agendo) affirmatiua vero obligant pro loco & tempore, & peccatum contra ea, sola cōmissione committitur. Vos qui *sp̄uales estis*, professione & officio, doctores siquidem alloquitur. *Huiusmodi instruite, pro, reparate,* Ruinam eius qui cecidit reparate, instaurate.

¶ *In spiritu lenitatis, pro, mansuetudinis.* Hæc est forma reparandi lapsos, vt actio correptiua procedat in spiritu mansuetudinis: ad differentiam eorum qui se impetuose sæuiunt in delinquentes. Et creditur Paulum hæc dixisse, eo quod pseudoapostoli cōtra delinquentes indignabūdi procedebant. in hoc enim vult cognosci vere sp̄uales pastores, quod in spiritu mansuetudinis procedunt, ad reparandum, non ad puniendum.

¶ *CONSIDERANS teipsum ne & tu tenteris.* Mutat loquendi modum alloquens quemlibet pastorem singulariter. Ratio spiritus mansuetudinis redditur consideratio propriæ fragilitatis, ne tu similiter tenteris sicut ille qui lapsus est. *Alter alterius onera portate.* Rationem reddit eius

eius quod dixerat, hmoi reparare. fit enim reparatio adiuuando proximum ad portandum
Fonus. q. fit tum affectu compassionis, tum effectu subuentionis, tum suffragio orationum, tum
 moderando punitionem. Et sic adimplebitis. pro, adimplete, Legem Christi. Dictio interpretata ad-
 implere plus significat scilicet readimplere, denuo implete significatur enim q. id quod sub-
 tractum est legi christi per lapsum redintegretur hmoi adiutorio. Lex autem christi, lex est
 spiritus vitæ, quæ alio noie lex charitatis dicitur. Adiuuando siquidem proximos readimple-
 tur quod euacuatum erat, quod deficiebat charitati. Nam si quis existimat se aliquid esse. Ratione red-
 dit eius quod dixerat considerans teipsum. Quum nihil sit, ipse se seducit. pro, seipsum mente fallit.
 Est enim dictio Græca composita ex mente & fallere.

G Aduerte q. pronomen se (quum dicitur si quis existimat se aliquid esse) demonstrat hoïem
 scdm id quod est ex parte sui, vt distinguitur contra id quod est ex parte diuini doni. Et quia
 homo ex parte sui non nisi quæ imperfectionis sunt efficit, immo nisi quod imperfectionis
 est habet (sicut aer ex parte sui non nisi tenebras habet & nihil habet luminis) ideo de ipso di-
 cit Paulus q. quum nihil sit seipsum mente fallit. Siue intelligas q. omnino nihil est, quia ex
 nihilo est, & ex pte sui in nihilū rediret: siue intelligas de nihilo scdm esse gratiæ. quouis eni
 modo existimans se aliquid esse seipsum intus fallit. Est enim manifesta rô deceptionis inter-
 næ, ex eo q. nihil est, & ipse existimat se aliquid: siue in esse naturæ siue in esse gratiæ. De quo
 tamen videtur potius intelligendum, eo q. est directe ad propositum. Opus autē suum probet unus-
 quisq. Non sufficit Paulo vnumquemq. ex suis consideratione monere ad reparationem
 proximi in spiritu mansuetudinis, sed etiam monet vt vnusquisq. proprium examinet opus:
 vt si fallitur cōsiderando seipsum, nō fallatur examinando opus proprium, manifestius si-
 dem cuiq. est proprium opus quam ppiū esse. Et sic. p. & tunc, in semetipso tantum. Superfluit
 tantum. Gloriam. p. gloriationem, habebit, & non in altero. Qui alteri peccanti nō cōpatitur sed in-
Hdignatur, gloriatur in defectu alterius: hoc est gloriatur cōparando se ad eum qui peccauit.

Quo contra qui examinat sua propria opera, inuenit quod sibi displicet, & nō gloriatur rela-
 tiue ad alterum, nec in semetipso. Ironice siquidem dictum est, & tunc in semetipso gloriatio-
 nem habebit. Vnde & subditur. Vnusquisq. enim onus suum portabit. Rationem enim reddit qd nec
 in semetipso gloriabitur, quia vnusquisq. onus deformitatum ppii operis portabit coram iu-
 dicio christi. Communicet autem. Postq. descripsit formam correptionis, absq. supbia & vana glo-
 ria cum mansuetudine & charitate ad deprehendendum supradicta vitia id pseudoaposto-
 lis, excludit ex parte sui omnem suspicionem inuidiæ, adimplens id quod dixerat non efficiamur
 inuicem inuidentes. Ad hoc enim subiungit hoc præceptum, in genere tamen.

I Is qui catechizatur uerbo, ei qui se catechizat in omnibus bonis, Dictionem Græcam interpretes reliquit:
 quum potuisset dicere qui docetur & qui se docet. Præcipitur siquidem vt discipulus qui do-
 cetur sermone, cōmunicet doctōri in bonis oibus: hoc est sustentando ipsum in oibus tempo-
 ralibus bonis. debentur enim euangelizantibus & instruētibus ab iis qui instruuntur sustē-
 rationis stipendia, in cibo, potu, domo, vestibus & reliquis necessariis. Et dixit hoc nō vt pseu-
 doapostolos demulceret, sed vt cognoscerent quod doctōribus veritatis Paulus non inuideret,
 sed vult eis exhiberi à Galatis bona omnia.

K Nolite errare. Exeqtur primo ppositum, si spiritu viuimus spiritu & incedamus. Errare siq. dē
 opponitur incessui. si spiritu inquit viuimus, nolite errare hinc inde. sed spiritu incedite. Deus
 non irridetur. Hominibus potest illudi, homines possunt falli, Deus autem nō potest irrideri: vt-
 pote quem nulla latet simulatio. Et quod hoc sit verum probat. Quæ. pro, quod, enim seminauerit
 homo, hæc. pro, hoc, & metet. Illuderetur deo si mali seminis fructum bonum homo perciperet,
 aut si boni seminis fructum malum perciperet: sed ex eo q. homo id metet quod seminat, ap-
 pareret quod deus nō fallitur. Et vtiur similitudine seminationis & messionis, ad significan-
 dum latentem intentionem in opere p seminationē, & manifestam retributionem in futu-
 ro tempore messis. Quoniam quis seminat in carne sua. Explicat differentiam seminantium penes cō-
 traria superius posita, carnem & spiritum. Seminare in carne propria est internum studium
 latenter apponere ad ea quæ sunt carnis: hoc est ad propria bona. ex parte siquidem fomitis
 se tenet inordinatus appetitus cuiuscunque boni proprii. De carne & metet corruptionem. Apte fru-
 ctus carnis describitur corruptio, vt pote quæ corruptibilis manifeste est: & ex qua non nisi pu-
 trefcendo metuntur quodammodo quæ nascuntur animalia, vermes, vespæ, muscæ & similia.
 Iuxta hanc metaphorā dicitur q. de carne metet corruptionē, hoc est ea quæ sunt corruptio-
 nis

nis: qualia sunt poenalia in futura vita & vana in praesenti. Qui autem seminat in spiritu, intentione A
studium vimq; omnem suam locat in spiritu, in iis q̄ sunt spūs sancti. De spiritu metet uitam æter-
nam. hic inchoatiue & in futuro cōsummata. Fructus enim vltimus spūs est vita æterna. Et per
hoc declarauit quid est spiritu viuere. & consequenter declarat quid est spiritu incedere subiū-
gendo. *Bonum autem facientes non desiciamus.* Non sufficit seminare, sed oportet bonum facere ex-
teriori opere: nec hoc qualitercūq; sed infatigabiliter, sed incessanter. Et in prōptu ratio sub-
ditur. *Tempore enim suo metemus non deficientes* Tempus metendi (vt in euangelio dicitur) in altera est
vita: & tunc infatigabiliter metemus, absq; labore vsq; ad satietatē fruct⁹ colligemus. Ergo dum
tempus habemus. Concludit Paulus quod dum tēpus est meriti. *Operemur bonum ad oēs,* hoc est enī
spiritu incedere, ad hoc spiritus incitat & ducit. *Maxime autem ad domesticos fidei.* Non corripit qd̄ B
dixerat ad oēs, sed inter oēs præponit reliquis domesticos fidei, ita quod non excludit ali-
quem, sed arctiori vinculo astringit erga domesticos fidei, proculdubio christiane. Vbi om-
nes christiani, domestici appellati sunt fidei. quia vniuersa ecclesia christiana vna est domus
Dei viui: vt ipse alibi dicit.

Idetē qualibus literis scripsi vobis mea manu. Aiunt qd̄ dictio interpretata qualibus, magnitudinē si-
V gnificat. Ita q̄ sensus est videte q̄ grandibus literis scripsi vobis manu mea. A differentia
inter hanc epistolam & scriptas ad alias ecclesias (penes hoc q̄ alias subcribebat paulus
manu propria, hanc vero totam manu ppria scripsit) allicit Galatas. Significat enim per hoc
quod tanti eorum salutem facit, tam vehementer illam affectat vt manu sua tam grandem
epistolam scripserat ad eos. *Quicumq; enim, superfluit enim, Volunt placere ī carne.* Ex industria Pa-
lus interposuit excitationem Galatarum ad cōsiderandū q̄ ppria manu, scripsit subiungē- C
do vanitatem circuncisionis: vt hinc perpenderent Galatæ in quo consistit summa totius ne-
gocii legalium aduersus quē Paulus scribit. Et hætenus quidem vanitatem legalium mon-
strauerat, malosq; mores pseudoapostolorum insinuauerat: modo demū quod supererat mon-
strat: scilicet quod fiste fugiendoq; persecutionem pro gloria hmōi noui doctores ingerūt ga-
latis legalia. ait enim quod quicumq; doctores volunt iudæis complacere in carne, hoc est in
carnalibus obseruationibus. *Hi cogunt uos circūcidi.* Cogunt dicendo circuncisionem esse neces-
sariam ad salutem. *Tantum ut crucis, pro, cruce, Christi persecutionem non patiantur.* volunt isti christia-
ni doctores placere iudæis vt non sustineant persecutionem à iudæis ob crucem christi. vt enī
prius dictum est iudæi non persequebantur crucem christi nisi vt abolentem legalia: & pro-
pterea isti doctores volentes complacere iudæis (vt per hoc subterfugerent persecutionem ob
efficaciam crucis christi) prædicabant circuncisionem.

¶ Neque enim qui circūcidentur, legem. Deest, ipsi, custodiam. Manifestat fictam intentionē talium do- D
ctorum, quod non student in veritate vt obseruetur lex: vt patet ex hoc quod ipsi non custo-
diunt legem, sed student ad complacendum iudæis, vt non commoueantur ad persequendum
eos. *Sed uolunt uos circūcidi ut in carne uestra glorientur.* hoc est vt apud iudæos glorientur ob circunci-
sam carnem vestrā, quod fecerint tot pselytos. Et hæc ratio vltimo loco reseruata est: vtpote
valde valida ad persuadendum vt non circūcidentur. *Mihi autem absit gloriari.* E regione vani
animi talium doctorum seipsum locat. Mihi inquit absit vt glorierin quacūq; re. *Nisi in cruce*
Dñi nr̄i Iesu Christi. illi timent efficaciam crucis euangelizare, immo contra efficaciam eius præ-
dicant: ego autem non solum alienus sum à timore, sed in sola cruce christi glorior, in sola ef-
ficacia crucis christi gloriam meam loco.

¶ Per quem mihi mundus crucifixus est & ego mundo. Facile est gloriari in cruce christi, sed non sic, sed E
non cum hoc effectu vt mundus sit mortuus mihi & ego mortuus mundo. Est siquidē mun-
dus mortuus mihi, in hoc quod nihil mihi dat mundus, nihil appeto à mundo: ego vero sum
mortuus mundo, quum nihil mei tribuo mūdo, quū mundus nihil expectat à me. & sumitur
hic mūdo p vniuersitate corporalium vt distinguuntur contra spiritualia. Ita q̄ sub mundo
cōprehenduntur omnes etiam legales obseruationes, vtpote corporales: vt manifestat subiun-
cta ratio. *In Christo enim Iesu neq; circūcisio aliquid ualet neq; præputium.* Ecce ex quibus mundus con-
stituitur. *Sed noua creatura.* cōstans ex hoc quod mundus est mihi crucifixus & ego mundo. ideo
enim mihi mundus crucifixus est & ego illi, quia in christo nihil valent ea q̄ sunt mūdi (siue
circūcisio siue præputium) sed tātummodo valet noua creatura: hoc est spiritualis vita à deo
creata per gratiam Iesu Christi. Que nunq̄ veterascit sed semper est noua: & semper proficit,
magis ac magis appropinquando ad nouitatem futuræ felicitatis æternæ.

¶ Et quicumq;

F Et quicumque hanc regulam secuti fuerint, p, hac regula inceserint. De doctoribus loquitur q quicumque hac regula (.f. gloriationis in cruce christi sic q, mundus sit ei crucifixus & ipse mundo) quicumque inq hac regula incesum suum composuerint. Pax sup illos & mīa. Pax vltimum est donum, mīa autem quemadmodum & gratia primum: vt in his cōprehendantur oīa diuina dona. Et super israel dei. accusatiui casus est israel. & vniuersum christianum populum significat ex appositione dei, ad differentiam israelis non dei sed carnalis populi, scilicet iudaici in legalibus pertinacis. Et noīauit christianos israelem Dei vt intelligant Galatæ & pseudoapostoli q non aduersatur israelitico populo quatenus est dei, sed quaten⁹ est carnis: quādoquidē israel dei est ipse populus christianus. est enim israel non carnaliter sed spiritualiter. De cætero nemo mihi molestus sit. pro, molestia exhibeat. Sufficiat inquit Paulus hætenus obiectæ mihi falsitates (q ego foueo circumcisionem alibi & similia) deinceps nemo mihi hmōi molestias exhibeat. Et ratio manifesta oībus est. Ego enim stigmata dñi Iesu in corpore meo porto. ad similitudinē seruorum gestantium in facie impressam notam dominorum inustione ferri factam, describit se paulus portare manifeste in corpore suo nō vnā sed multas impressas notas domini Iesu. Et intendit, per hmōi stigmata innumeras plagas quas pro Iesu sustinuerat. Hoc est manifestum coram omnibus signum q sum seruus domini iesu, q sum alienus à legalibus. ¶ Grā dñi nrī iesu christi. condonans peccata & liberans à seruitute legalium. Cum spiritu uestro frēs. supple. sit. Amen. vere, seu fiat. Et sic finitur epistola ad Galatas. Cuius subscriptio apud Græcos est. ad galatas scripta Romæ. Tradunt itaque græci hanc epistolam scriptam fuisse Romæ, argumētum tamen huius epistolę apud latinos tradi scriptam Ephesi.

COMMENTARIORVM THOMAE DE
Vio Caietani Cardinalis Sancti Xisti, in Episto-
lam ad Galatas, Finis.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM

Pauli ad Ephesios Commentarii.

I AVLV S apostolus Iesus Christi per uoluntatem Dei. in exordius aliarum Epistolarum dictum est tum de nomine Pauli, tum de officio apostolatus. quem specificat fuisse immediate à christo, non suis meritis, sed per uoluntatem dei. Oībus sanctis. hoc est mundus per baptismum. Qui sunt Ephesi. Nomen est ciuitatis in Asia minori. Et fidelibus i christo Iesu. Sanctitatis munditia refertur ad peccata: fidelitas autem refertur ad virtutes. prima enim virtus est fides in christo iesu mater reliquarum virtutum. Grā uobis & pax. Consueta paulo est hæc salutatio, comprehendens omnia dona dei ab extremis gratia & pace. A Deo patre nrō. Tum creatione, tum gubernatione & c. Et dño Iesu Christo. Redemptore & saluatore nostro.

K **B** **E**nedictus deus. post salutationem incipit tractatus, in quo primo more solito proponit materiam tractandam, Benedictus inquit benedictione laudis, supple sit deus. Nomen naturæ est deus. Et pater nomen est primæ personæ trinitatis, Dñi nrī Iesu christi. Ad vtrunq, potest referri (.f. cum deum tum patrem) obliquus iste: eo q deus est de⁹ domini nostri iesu christi scdm humanam naturam, & est pater naturalis eiusdem scdm diuinam: iuxta uerbū pī⁹. Ascendo ad patrem meum & patrem uestrum, deum meum & deum uestrum.

Qui benedixit nos. Benedicere dei est benefacere. & sic dictum est qui benedixit nos, perinde ac dixisset qui benefecit nobis. In omni. non in aliqua sic & in aliqua non. Benedictione. Hoc est beneficio.

beneficio. *Spirituali.* Ad differentiam benedictionum corporalium quibus in Deutero. benedictus est populus iudaicus. non sic talibus benedictionibus benedixit nos Deus, sed spūalibus beneficiis omnibus. *In cœlestibus.* pro, in super cœlestibus. ad differentiam donorum spūalium presentis vitæ. *In Christo.* hoc est non in nobis ipsis sed in christo cuius, sumus membra. loquitur siquidem Paulus de benedictione qua iam benedicti sumus, suscepta in christo homine omni benedictione spūali in supercœlestibus. nobis enim christianis collata sunt beneficia omnia quæ sunt iam in christo. Et hæc sunt beneficia nobis collata quæ proponit.

¶ *Sicut elegit nos ipso ante mundi constitutionem.* Particula ante mundi constitutionem, determinat verbum elegit, & particula in ipso, determinat pronomen nos: ex parte siquidem electorum se tenet. Et est sensus, nos in ipso, proculdubio christo, hoc est nos membra ipsius. Explicatur siquidem q̄ non sumus electi seorsum, sed iuncti christo, vt mēbra christi, ratio enim electorum ex parte rei electæ significatur christus: & hmōi electio non noua sed ante fundationē mundi describit. Affertur autem hoc ad manifestandum q̄ deus sic benedixit nos. sic adimpleuit benedictionem nostram omnium spiritualium beneficiorum in supercœlestibus in christo, quemadmodum elegit ante fundationem mundi nos membra christi: vt intelligamus huiusmodi benedictionem nostram forte omnino conformem æternæ electioni nostri.

¶ *Vbi aduerte per verbum elegit, significari q̄ discreuit nos ab aliis proculdubio nō electis.* Electio enim significat refutato alio optionem alicuius. Vnde in ipso electionis beneficio aliorum reprobatio consignificatur. sed nunc de nostræ electionis beneficio est sermo: q̄ tanto maius est beneficium, quanto de massa perditionis sumus discreti.

¶ *Vt essemus sancti & immaculati.* pro, irreprehensibiles, in conspectu eius in charitate. pro, dilectione. Ne errares confusus in beneficio electionis, explicauit ad quid sumus electi mēbra Christi in hac vita. Explicauit autem quatuor. Primum vt essemus sancti, quod per baptismum consequimur: quoniam per ipsum mundamur ab omnibus peccatis. Secundum vt essemus irreprehensibiles, in actionibus nostris. Tertium, in dilectione. Sanctitas siquidem & irreprehensibilitas ad mala referuntur: dilectio autem ad bona. Quartum in conspectu eius scilicet Dei, nō in apparentia coram hominibus: ad excludendum fictionem. Et hinc clare liquet vanam esse confidentiam in electione nisi det homo operam vt has habeat electorum cōditiones: quoniam ad has habendas in hac vita electi sumus inquit Paulus. *Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum.* Superfluit filiorum. *Per Iesum Christum in ipsum.* Non sufficit Paulo explicare electionem (per quam discernimur à malis) sed explicat etiam prædestinationem: per quam similiter ab æterno ordinamur ad bonum adoptionis. Et quemadmodum de nostra electione dixit elegit nos in ipso (Christo) ita de nostra prædestinatione dicit quod prædestinauit nos in adoptione (hoc est vt simus filii adoptiui) per Iesum Christum filium naturalem. Constat namque q̄ adoptionem adipiscimur non nostris meritis, sed per merita Iesu christi.

¶ Quod autem adiungit in ipsum intellige Deum. Carent siquidem Græci distinctiuo pronominis absolute vel reciproci. Et hoc in loco reciprocum intelligendum videtur pronome: vt significetur quod deus prædestinauit nos in adoptionem ad seipsum deum; hoc est vt sim⁹ filii adoptiui ipsius Dei per Iesum Christum filium naturalem eiusdem dei.

¶ *Secundum propositum.* pro, beneplacitum, *Voluntatis suæ.* Non significatur placere sed beneplacere: vt intelligamus quod diuina voluntas prædestinando, non facit quod placet, sed q̄ beneplacet. Verum quum audis beneplacere, recale quod voluntas diuina est sibi ipsi lex: ac per hoc non mendicat bonitatem ab extrinseco superiori nec à nostris meritis seu demeritis obiectiue. & id est beneplacere quod ipsa vult esse beneplacitum. Explicat siquidem Paulus in prædestinatione beneplacitum diuinæ voluntatis, ad tollendas quæstiones disputantium de voluntate prædestinantis: apperte per hoc significando quod bonitas huiusmodi propositi est apud diuinam voluntatem, & non apud merita istius vel illius. ¶ *In laudem gloriæ gratiæ suæ.* Duplex bonum per prædestinationem intentum significat. alterum adoptionis nostræ in filios dei. alterum laudis diuinæ: quæ explicatur quod est laudatio gloriæ diuinæ nō vndeunque consurgens, sed ex gratia eius. & hoc ad differentiā gloriæ diuinæ consurgentis ex opere iustitiæ. Laudanda siquidem est diuina gloria non solum penes gratiā, sed etiam penes iustitiam, ex vtraque enim consurgit diuina gloria. Sed prædestinatio non ordinatur ad laudem gloriæ consurgentis ex iustitia, sed in laudem gloriæ consurgentis ex gratia: quoniam non nostris meritis, sed ex dei gratia per IESVM Christum erimus filii dei, & propterea dicit in laudem gloriæ gratiæ suæ. *In qua gratificauit nos in dilecto filio suo.* Superfluit filio suo. Gratificauit

tificauit dicit, hoc est gratos reddidit seu effecit, pculdubio sibi. Et hinc theologi vulgatam distinctionem accipiunt inter gratiā gratis datam & gratiam gratum faciētem. De gratia siquidē gratum faciēte hic clare dicitur, in qua gratificauit nos. Et addidit in dilecto, pculdubio naturali ac vnigenito filio (qui singularissimā p antonomasiam vocatur dilectus) ad explicandam rōnē quare nos gratia impleuit esse filium suum dilectum: vt intelligamus gratia nos impleri à deo quatenus mēbra dilecti vnigeniti, vt omnem nostram gratiam referamus in Christum. Et hæc sunt quæ Paulus proponit pro materia huius epistolæ.

In quo habemus redemptionem. Tractat proposita incipiens ab ultimo: scilicet in qua gratificauit nos in dilecto. hanc enim particulam tractat quater repetendo in quo pculdubio dilecto. Declarat itaque ex gratia gratificationem nostram in christo: in primis explicando modum, dicendo in quo habemus redemptionem, per modum siquidem redemptionis acquisiti sumus, non precio auri & argenti. sed. *Per sanguinem eius. redempti sumus. Remissionem peccatorum.* Appositue ad redemptionem dicit remissionem peccatorum: vt explicaret redemptionem à seruitute peccati. *Secundum diuitias gratiæ eius.* Vere magna gratia fuisset simplex remissio peccatorum: maior autem remittere peccata redimendo, hoc est adhibito precio. fuisset enim donare nobis vtrumque. Maxima autem gratia est adhibuisse sanguinem propriū, dedisse vitam propriam pro huiusmodi redemptione & propterea non dicit secundum gratiam eius, sed secundum diuitias gratiæ eius, vt multiplicem & exuberantem gratiam in hoc facto cognoscamus. *Quæ superabundauit in nobis.* pro, quam exuberare fecit in nos. Nō solum in effectu remissionis peccatorum per redemptionem in sanguine & c. sed etiam in effectu reuelatæ notitiæ gratificatos nos subiungit. Et vere quædam exuberantia gratiæ est, vt nō solum simus sic redempti, sed etiam sit reuelatum nobis arcanum diuinæ voluntatis, *In omni sapientia & prudentia, ut notum faceret nobis sacramentum.* pro, patefacto nobis mysterio, voluntatis suæ. Ordo literæ est, quam exuberare fecit in nos, patefacto nobis mysterio, voluntatis suæ in omni sapientia & prudentia. Ita q̄ omnis sapientia & prudentia ad mysterium voluntatis suæ refertur: ad explicandam q̄ arcanum diuinæ voluntatis est in omni sapientia & prudentia. sapientia quidem circa diuina & æterna, prudentia autem circa dispositionem actionum temporalium. *Secundum beneplacitum.* Arcanum voluntatis diuinæ non solum commendatur ab omni sapientia & prudentia, sed etiam à beneplacito, ab eo quod beneplacuit. Et statim materiam beneplaciti subiungit primo in genere, dicendo. *Eius quod proposuit in eo.* scilicet mysterio. Omne q̄ propositum seu deliberatum est à deo in huiusmodi mysterio, describitur esse beneplacitum & in omni sapientia & prudentia & c. *In dispensationem plenitudinis temporum.* Ecce in specie id q̄ proposuit in mysterio. Optime quadrat sententia hæc cum verbo domini, non est vestrum nosse tempora vel momenta quæ pater posuit in sua potestate. Arcana siquidem diuinæ voluntatis sunt in dispensandis temporibus, non imperfecte sed plene. plenum siquidem tempus dispensauit cuique rei q̄ disposuit efficere, & cuiusque temporis plenitudo latet in mysterio diuinæ voluntatis. Verbi gratia aliam plenitudinem temporis dispensauit pro inchoanda circumcisione, aliam pro donatione legis, aliam pro promissione Messiae Dauidi, aliam pro institutione baptismi, aliam pro vocatione gentium & c. hæc enim dispensatio plenitudinis temporum, est ea quam pater posuit in sua potestate, est ea quæ continetur in mysterio voluntatis diuinæ. *Instaurare.* pro, recapitulare, *omnia in Christo.* Quoniam non est nobis patefactum mysterium diuinæ voluntatis secundum omnia agenda in quacunque plenitudine temporis, explicat in diuiduo quod est nobis manifestatum illius mysterii, esse recapitulationem omnium in christo: hoc est summariam collectionem omnium in christo. Metaphoricus est Pauli sermo ad similitudinem aduocatorum seu oratorum, in fine orationis seu aduocationis colligentium per capita summata omnia dicta. iuxta hanc siquidem similitudinem collectionis dictorum, tradit collectionem omnium factorum, omnium gestorum omniumque dictorum vbicunque facta gesta ac dicta relative ad deum sint, dicendo q̄ deus disposuit recapitulare omnia in christo: hoc est colligere omnia per quæcunque sæcula vbiuis sparsa, & vnire in christo. Et declarando quæ sint hæc omnia subiungit.

Quæ in coelis sunt, & q̄ in terra sunt in ipso. Superfluit hoc vltimum sunt. Quod dicit in ipso pculdubio deū demonstrat. Et est sensus. oīa quæ in coelis & quæ in terra sunt in deo: hoc est relative ad deum, ad differentiam eorundem absolute. Qualiter autē ea quæ in coelis sunt colliguntur ad Christum, ignotum est nobis nisi quo ad duo, alterum est q̄ omnes angeli colliguntur sub christo homine tanq̄ capite & domino. alterum est quod eorum ruina reparatur per christum

stum, locando homines in sedibus eorum qui ceciderunt. De iis autem quę in terra sunt, sci-
 mus genus humanum vniuersum collectum esse ad christum sub eius redemptione, sub eius
 iudicio &c. & præter hoc reliqua in vniuersa terra colligi ad christi imperium in miraculis:
 & demum in reuelatione futuri post resurrectionem sæculi. ¶ Hoc est ergo nobis notificatum
 arcanum iam aduenisse plenitudinem temporis quo misit deus filium suum vt in ipso reca-
 pitularer omnia. *In quo etiam.* ecce secundum in quo, ad explicandum gratificationem specialē
 factam discipulis christi ex iudæis assumptis. *& nos sorte uocati sumus.* Superfluit & nos. Nec vs-
 quequaque liquet an vocati an electi legendum sit. Verum parui refert quo ad sensum. & qđ
 dicit sorte, non significat fortuito, sed parte seu hæreditate. Alludit enim ad electionem po-
 puli in partem seu hæreditatem dei iuxta illud. pars autem domini populus eius, & iacob fu-
 niculus hæreditatis eius. Et ad literam intendit quod absque meritis propriis iudæis conuer-
 si ad christum velut sorte hæreditatis & partis diuinę non suis meritis asciti seu vocati sunt
prædestinati secundum propositum eius qui operatur omnia secundum consilium voluntatis sue. Dixerat sorte. Et
 propterea ad excludendum intellectum tum fortuiti tum inconsulti adiungit hæc, nam di-
 cendo prædestinati, excludit fortuitum: & dicendo secundum consilium, excludit imprudē-
 tiam. vt intelligamus quod cum hoc quod sine meritis, tamen, prædestinati consulro fuerunt
 illi qui ex iudæis vocati sunt. Vnde eos explicans subiungit. ¶ *Vt simus in laudem glorię eius nos qui*
ante sperauimus in CHRISTO. Explicat de quibus loquitur, esse nos qui ante sperauimus in
 Christo, Quos constat fuisse iudæos, qui ante sperauerunt in christo quam christus veniret.
 Erant enim in natione iudęorū viri iusti innumeri quorum spes erat in christo venturo. Mul-
 ti inquit christus reges & prophete voluerunt videre quę vos videtis &c. Vel qui antequam
 Gentiles sperauimus in christo. ¶ Finis autem huius vocationis describitur, vt simus in laudē
 glorię eius scilicet dei. & ad literam iudęi conuersi ad CHRISTVM, fuerunt & sunt vs-
 que hodie in laudem glorię dei. ¶ *In quo.* ecce tertium in quo, ad prosequendum gratificatio-
 nem nostram in CHRISTO. Et uos quum audissetis In prima persona legitur. & participium
 præteriti temporis actiuum congrue resoluitur in passiuum: quia caremus actiuo actiuo.

Legendum itaque est. ¶ & nos audito uerbo ueritatis, euangelio salutis nostrę, non vestrę.
 Dixerat in quo & sorte vocati sumus, explicando gratificationem vocatorum ex iudæis ex
 parte vocantis, modo explicat eandem ex parte vocatorum: quod scilicet audito euāgelio sūt
 in christo. Hebraico more paulus sustinentium verbum intelligit. Ita quod sensus est. in quo
 sumus seu fuimus & nos audito uerbo ueritatis, apositiue euangelio salutis nostrę. Modū
 explicat quo in christo effecti sunt. ¶ Vbi & aduerte appellari uerbum ueritatis simplici-
 ter & absolute, quia nihil nisi ueritatem continet euangelium. & hoc quo ad intellectum,
 qui perficitur sola ueritate. Appellari quoque euangelium salutis nostrę: quia reuera annun-
 ciatio bona est, non terrenorum bonorum aut carnalium delectationum sed salutis nostrę.
 In qua continetur omne appetibile quod uere spectat ad salutem nostram. *in quo.* Ecce quar-
 tum in quo, ad significandum gratificationem Gentilium in christo. Et credentes. Dictio Grę-
 ca participium est præteriti temporis actiuum, quo caremus. Et posset adiuncto aduerbio si-
 gnificante præteritum dici in quo & prius credentes. *signati estis.* pro, obsignati estis. ad similitu-
 dinem siquidem tabularum foederis dicit obsignati estis.

¶ Spiritu promissionis sancto. non est obsignatio facta impressione anuli aut signo notarii, sed in-
 terna obsignatio facta in anima a sancto spiritu promissionis. vt intelligamus obsignationē
 respectu futurę hæreditatis, appellat spiritū sanctū promissionis. In baptismo siquidē gratia
 dei confertur animę vt signaculum quoddam promissę hæreditatis æternę a spiritu sancto:
 quemadmodum si inter homines signaretur tabella adoptionis signo notariorum & testium
 aut anulo ipsius adoptantis. Illud enim esset signum promissionis. *Qui est pignus.* pro, arrabo.
hæreditatis nostrę in redemptionem acquisitionis. aduerte qđ relatiuū qui quū in Græco sit masculini ge-
 neris & spiritus sit neutri generis, ex parte antecedentium non refert spiritū sanctū sed chri-
 stum: de quo dixerat in quo prius credentes &c. Verum quoniam arrabo masculini gene-
 generis est etiam apud Gręcos, & relatiuum quo ad genus concordat quandoque cū conse-
 quente, ideo potest & de spiritu sancto intelligi nō obstante differentia generis. Et quidē refe-
 ratur ad spiritū sanctū, sensus est quod spiritus sanctus habitans in cordibus nostris, est pars
 præcii in redemptionem acquisitionis hereditatis nostrę: hoc est ad plene emendum acqui-
 sitam hæreditatē nostram. Et hoc proculdubio uerum esse constat: quoniam requiritur co-
 operatio nostra ad assequendum acquisitam iam per CHRISTVM hæreditatem. Signi-
 ficatur

F ficatur enim quod Arrabo (hoc est prima pars solutionis) est gratia spiritus sancti quum habemus in anima. & per hoc insinuat subsequeus cooperatio nostra ad hereditatem nostram consequendam. ¶ Si autem referatur christus, tunc idem dicitur Arrabo, quia vere est initium redemptionis acquisite hereditatis nostre. Quauis siquidem christus sit sufficientissimum & integrum precium, nobis tamen viatoribus procedentibus in hac vita post baptismum, communicatur vt Arrabo: quoniam exigit nostras cooperationes ad plene assequendum acquisitam per eius redemptionem hereditatem nostram: quæ est eterna felicitas animæ & corporis & si aduerteris prudens lector quod paulus in postremo in quo, loquitur in secunda persona ad Gentiles (dicendo ob signati estis spiritu promissionis sancto) & modomutat personam (nam loquitur in prima persona dicendo qui est arrabo hereditatis nostre: nostre dicit non vestre) apparebit ex hac diuersitate quod vbi quater de dilecto dixerat in quo, demum quinto loco de eodem dilecto dicit qui est arrabo hereditatis nostre & c. ad declarandam communem gratificationem in christo tam iudæis quam Gentilibus christianis secundum hunc effectum qui est habere Arrabonem redimendæ possessionis hereditatis nostre. vt intelligamus hanc hereditatem esse iam nostram, sed superesse cooperari ad mercandum possessionem: hoc est vt possideamus hereditatem nostram. *In laudem gloriæ ipsius christi.* Quemadmodum de gratificatione propria dixerat in laudem gloriæ eius, ita modo de gratificatione Gentilium seu communi dicit in laudem gloriæ ipsius: vt intelligamus vnum & eundem esse finem communem vtrisque: iudæis scilicet & Gentilibus christianis.

H *Propterea.* Tractata illa particula, in qua gratificauit nos in dilecto, tractat illam qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in supercælestibus in christo. Et introducit eam per modum rei concupitæ & petite per Ephesios. ¶ *Et ego audiens fidem uestram quæ in CHRISTO Iesu.* Ad id quod dixerat in quo & credentes ob signati estis, refertur propterea. Potest nihilominus referri ad vltimo explicatam communem gratiam Arrabonis: vt intelligamus quod propter perficiendum Arrabonem. Quod autem dicit ego audiens, non significat quod non etiam viderit (quum ipse apud Ephesios multum fructum fecerit prædicando) sed significat quod Romæ existens in vinctulis audiuit vocem effusorum perseverantem. Nec solem fidem, sed subiungit. *Et dilectionem in omnes sanctos.* hoc est mundos per baptismum, in omnes christianos. ¶ *Non cesso gratias agere pro vobis.* Vide partes orationis paulus primum gratias agit pro ephesiis pro diuinis donis in eis. deinde. *Memoriam uestri faciens in orationibus meis.* Ad partem orationis petitoriam hoc spectat. vnde & petita subiungit.

I ¶ *Vt deus domini nostri iesu christi secundum humanam naturam.* Ecce quod superius proponendo dixerat simul vt deus & pater, modo exequendo distinguit. Et primum dicit vt Deus domini nostri iesu christi, proculdubio secundum humanam naturam deinde dicit. *Pater gloriæ.* hoc est pater eiusdem secundum quod est gloria: hoc est secundum diuinam naturam, quæ sola est suapte natura gloria. *Det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis.* Non dicit sapientiam sed spiritum sapientiæ vt clare explicet quod de dono spiritus sancti non de sapientia humana quæ per studium acquiritur, loquitur. Spiritus sapientiæ, spiritus est notitiæ diuinorum. Verum quoniam huiusmodi notitia habetur quandoque recta & quandoque detecta (hoc est obscura vel clara) ideo adiungit & reuelationis: claritatem per amotionem veli significans. *In agnitionem.* pro, in agnitione, eius illuminatos oculos cordis uestri. pro, mentis vestræ. Quod dixerat det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis, appositue exponit illuminatos oculos mentis vestræ, in agnitione eius. Dicendo in agnitione eius (scilicet dei) explicat sapientiam, & dicendo illuminatos oculos mentis vestræ, explicat reuelationem. *ut sciatis.* Tria cognoscenda distinguit. Primum est. *Quæ sit spes uocationis eius.* Hoc est quid speratur ex uocatione dei ad christianitatem. Hoc enim multum refert: ne putemus sperandum esse nobis in hac vita sed in futura. ¶ *Et quæ diuitiæ gloriæ hereditatis eius in sanctis.* Hoc est secundum sciendum, non sufficit scire quod spes Christiana non tendit ad ea quæ sunt præsentis vitæ sed futuræ, sed & oportet scire quæ sunt diuinæ gloriæ: ne salamur, putentes nos in alia vita habituros similes estis terrenis, sed diuitias spirituales gloriæ præparatæ hereditatis in sanctis, in mûdis, in iis qui nihil inquinatum habebunt.

¶ *Et nosse quæ sunt hæc diuitiæ est nosse in quo consistit felicitas cœlestis patrie: quod scilicet consistit in bonis animæ & c.* Et quæ sit supereminens magnitudo uirtutis. pro, potentie, eius in nos quæ credidimus. p, credimus, secundum operationem potentie uirtutis, pro, fortitudinis, eius quæ operatus est in christo iesu

Iesu. Tertium cognoscendum per spiritum sapientiæ & reuelationis, gloria corporis nostri
 post resurrectionem est. Ita quod secundum spectat ad gloriam animæ: & tertium ad gloriā
 corporis. Hanc autem nostri corporis gloriam describit vt effectum superexcellētis magni-
 tudinis potentiæ diuinæ in nos qui credimus: quoniam reuera tam magnus effectus est vt cor-
 pus mortale immo mortuum, reuocetur non solum ad vitam, sed ad vitam immortalem, im-
 passibilem, gloriosam &c. vt non sufficiat afferre diuinam potentiam (quoniam ea commu-
 nis est omnibus operibus naturæ) sed afferatur magnitudo diuinæ potentiæ. Et quoniam ma-
 gnitudo diuinæ potentiæ communis est aliis operibus mirabilibus, affertur supereminēs seu
 superexcellens magnitudo diuinæ potētīe. ¶ Et ne incredibilis huiusmodi superexcellēs ma-
 gnitudo diuinæ potentiæ credatur futura in nos, manifestat eam à simili efficaciam quam iam
 exercuit in christo. Hanc enim similem efficaciam significat dicendo, secundum operationē
 potentiæ fortitudinis eius quam operatus est in Christo iesu. Ita quod particula secundū ope-
 rationem, refertur ad particulam supereminens magnitudo potentiæ &c. Intendit enim &
 dicit vt sciatis quæ scit supereminens illa magnitudo in nos secundum operationem, hoc est
 similis operationi potentiæ fortitudinis eius, dei, quam operatus est, hoc est exercuit in chris-
 to iesu. ¶ Dicitio interpretata operationem, elarius interpretata fuisse efficaciam. Significat
 enim non simplicem operationem, sed vim quandam in operando: quæ explicatur magis
 dicendo secundum efficaciam potentiæ fortitudinis seu roboris eius, dei. Quam exercuit de-
 us in christo iesu in opere resurrectionis & collocationis ad dexteram suam. De his enim ef-
 fectibus est sermo: vt clare subiungit, *Suscitas illum. pro, suscitato illo, a mortuis.* Caremus vt dictū
 est participio præteriti temporis actiuo. & ideo vt cunque fieri potest, vertitur in participi-
 um præteritum passiuum, dicendo suscitato illo a mortuis, intellige tamen quam exercuit
 in christo iesu suscitando illum à mortuis. Et *constituens. pro, & sedere fecit, ad dexteram suam in cæ-
 lestibus.* Secundum hanc efficaciam diuinæ potentiæ qua suscitauit christum à mortuis & sede-
 re iam fecit ad dexteram suam in cælestibus, rogat paulus vt sciant ephesii quæ sit excellens
 magnitudo potentiæ dei in nos resuscitandos & glorificandos in corpore. Hic est sensus
 literalis. ¶ Describitur autem **CHRISTVS** sedens non corporali positione sed quie-
 teregnans. Sicut nec est ibi dextera corporea dei: sed summa bona dei dextera metaphorice
 appellatur. Significatur enim quod christus homo quiete regnat in summis bonis dei,
 & hoc in celis existens. ¶ *Supra omnem principatum & potestatem & uirtutem & dominationem.* Non
 sufficit paulo explicasse efficaciam diuinæ potentiæ in exaltatione **IESV CHRISTI**,
 quo ad ipsum iesum christum & locum eius, sed explicat etiam relatiue ad angelos & totum
 vniuersum. Et propterea dicit supra omnem principatum quatuor angelorum ordines no-
 minat, quorum nomina ab aliqua preeminantia sumpta sunt: vt ex superioritate ab istos,
 intelligatur superioritas ad omnes. ¶ Quod liber enim horum preminentiam aliquam so-
 nat: vt patet intuenti vocabula. ¶ *Et omne nomen quod nominatur, non solum in hoc sæculo sed etiam in fu-
 turo.* Ne quæstioni locum aliquem relinqueret, generalem particulam subiungit ad com-
 prehendendum omnia citra deum. Nam dicenda & omne nomen quod nominatur, signifi-
 cat & omnē rem quæ nominatur tam in presenti quàm in futuro: ad differentiam dei qui su-
 apte natura innominabilis est, quia est incomprehensibilis. Quis nos ab affectibus illum no-
 minemus. Et dixit supra omne nomen quod nominatur, alludens & nomen tetragramatō,
 quod non nominatur nec nominari potest: vt per hoc clare excluderet deū. ¶ Et dixit siue in
 hoc sæculo siue in futuro, ad comprehendendum innumeras substantias spirituales quæ non
 nominantur in hoc sæculo (vt pote ignotæ) sed nominabuntur in futuro seculo, quando erūt
 notæ. ¶ *Et omnia subiecit sub pedibus eius.* Vt nihil omnino exemptum à potestate christi intelli-
 gamus, explicat quod omnia (nullo excepto) subiecit sub pedes eius: vt omnimodam subiecti-
 onem intelligamus ex subiectione sub pedes. ¶ *Et ipsum dedit caput super omnem ecclesiam.* pro, su-
 p̄ omnia ecclesie. datiuus est casus ecclesie. inter alios effectus diuinæ potentiæ in christo enu-
 merat vltimo quod ipsum dedit ecclesie caput super omnia. Hinc gratiam capitulam in chris-
 to theologie assumunt. Verum quia caput tam in corpore naturali quàm in corpore mysti-
 co (pura collegio, ciuitate aut regno) nunq̄ est super omnia sed, aliqua sunt in corpore natura-
 li ciues mystico ad que vis capitis non sufficit, ideo à christo quamuis defectum & quamli-
 bet in sufficiētiam tollens adidit super omnia. caput autem metaphorice ad similitudinem ca-
 pitis naturalis **CHRISTVS** dicitur ecclesie, eo quod officia capitis ei cōueniant: vt infe-

F ruius paulus declarabit. *Quæ est corpus ipsius.* Ecclesiam appellat corpus christi, proculdubio mysticum. Sunt enim fideles velut membra christi: ac per hoc congregatio fidelium quam ecclesiæ nomen significat est corpus CHRISTI. Et plenitudo eius. Superfluit & appositue siquidem dicit plenitudo eius, ad explicandum corpus constans ex omnibus membris. Qui omnia in omnibus adimpletur. pro, implet. Ecclesia est corpus eius (utpote plenitudo eius) qui omnia in omnibus implet: hoc est plenitudine vniuersarum partium correspondens illi qui implet omnia in omnibus. Ecclesia est velut plenum ex omnibus partibus corpus, implens CHRISTVM sicut corpus implet animal membris & partibus. CHRISTVS vero implet omnia & singula in omnibus partibus & membris spiritualiter, multo magis quam anima implet omnes partes corporis viuificando. Integritas ecclesiæ per hæc describitur simul cum efficientia & sufficientia Christi ad vniuersam ecclesiam & singula membra.

6

CAPVT

II.

Etenim quum essetis mortui delictis & peccatis vestris. Superfluit vestris. Quia litera ista non habet in sequentibus ad quod verbum referat & vos, consequens est ut referat ad præcedens verbum: quo dixit & ipsum dedit caput super omnia, & vos. Ita quod ubi prius in genere dixerat super omnia, modo in specie explicat Gentiles, dicendo & vos, nec solum explicat Gentiles, sed qualitatem eorum secundum quam christus constitutus est caput super eos, dicendo quum essetis mortui delictis & peccatis ad significandum quod tunc christus fuit & incepit esse caput super Gentiles quum mortui fuerunt delictis & peccatis. Christus enim non viuificat membra aliqua nisi prius (ordine naturæ) mortua fuerint delictis & peccatis. Datus casus est tam delictis quam peccatis. Et manifeste significat non fructificare non viles esse delictis omissionum & peccatis commissionum. Poenitentia siquidem significatur qua detestamur præterita & cauemus ne iterum peccemus.

In quibus aliquando ambulastis. Recole prudens lector quod proponendo particulam qui benedixit nos omni benedictione spirituali in supercelestibus in christo, adiunxit electionem dicendo sicut elegit nos in ipso &c. Et perpende quod exequendo illam particulam qui benedixit nos &c. similiter inserit tractatum electionis. Eligentis siquidem est ex massa peccatorum aliquos viuificare. Et hoc nunc declarat, primò in gentilibus electis: & deinde in iudeis electis, gentiles siquidem alloquens dicit, in quibus, delicti & peccati, aliquando ambulastis, similes aliis peccatoribus. *Secundum seculum mundi huius.* hoc est sine ratione futuræ vitæ. Viuere siquidem secundum seculum mundi huius, nihil aliud est quam hominem disponere & exequi opera sua secundum periodum quo durat in hoc mundo. quod est viuere exclusa relatione ad alteram vitam, habita sola ratione vitæ præsentis. Et hoc commune erat omnibus gentilibus. unde & summum bonum suum ponebat in immortalitate famæ huius mundi. *Secundum principem potestatis aeris huius spiritus.* Superfluit huius. Alterum rationem peccandi apud Gentiles explicat diabolus: quam nominat principem potestatis aeris spiritus. Et quidem quod sit princeps aliorum demonum, nullam habet difficultatem. Quod vero dicitur aeris spiritus, dupliciter exponi potest. primum ut aeris nomen sit loci in quo sunt spiritus. Et tunc est ordo literæ secundum principem potestatis spiritus, hoc est vniuersitatis spirituum, aeris, hoc est qui est in aere. Et hic sensus nullam etiam habet difficultatem: eo quod admittitur demones habitare in aere. Alter sensus est. aeris spiritus, hoc est aerei spiritus. Ita quod appositue dixit aeris spiritus, ad differentiam aeris corporis, aeris qui est elementum inanimatum. Et hic sensus ingerit quaestionem philosophantibus peripatetici, negantibus huiusmodi spiritus aereos. credideri ego demones esse spiritus aereos: & id consonare veræ philosophiæ rationi. ut quæ admodum inuenitur vegetatiuum sine sensitiuo, & sensitiuum sine secundum locum motiuo, & intellectiuum sine secundum locum motiuo, ita inueniatur secundum locum motiuum sine sensitiuo: quod est ponere huiusmodi aereos spiritus constantes ex intellectiuo & secundum locum motiuo. Et est sermo de motu progressiuo absque sensitiuo. Sed hæc diffusorem exigunt tractatum quod locus iste compatiatur. Verum appellatio aeris non intelligo elementum aeris, sed subtile corpus nostris sensibus ignotum, corpus simplex ac incorruptibile, natum moueri loqualiter ab anima ad omnes differentias positionis absque repugnantiis aliqua ex natura corporis: sicut corpus celeste natum est moueri circulariter in ea velocitate qua à sua anima mouetur, absque aliqua repugnantiis, ut peripatetici

peripatetici tradunt: vt nullus labor interueniat in motu illo. *Qui nunc operatur in filios diffidentie.* A
 pro, in filiis inobedientie. Explicatur modus quo secundum principem spirituum ambula-
 uerunt Gentiles, similis modo quo operatur idem princeps in filiis inobedientie. Et intelli-
 ge per operari instigare, suadere, tentare &c. Illis enim modis operatur diuersis viis in iis qui
 adhuc sunt filii inobedientie, proculdubio diuina, qui non obediunt præceptis diuinis &c.
 ¶ In quibus & nos. Iudæos adiungit similes Gentilibus quo ad delicta & peccata, & similiter ele-
 ctos de peccatorum massa. In quibus, scilicet delictis & peccatis, & nos iudæi. Omnes aliquan-
 do conuersati sumus. Neminem excipit dicendo omnes. In desiderijs carnis nostræ. De Gentilibus dixe-
 rat secundum sæculum mundi huius, excludendo spem futuræ vitæ. in iudæis non eandem
 dicit rationem peccandi (quoniam in eis erat fides alterius vite) sed dicit in desiderijs car-
 nis nostræ. Quod magis explicans subiungit. *Facientes uoluntatem.* pro, voluntates, carnis & cogi-
 tationum. B
 Concupiscentiæ carnales inducebant nos ad opere exequendum voluntates (hoc est
 appetitus) carnis & appetitus cogitationum, vt voluntates cogitationum referantur ad pec-
 cata carnalia: & voluntates cogitationum referantur ad peccata spiritualia. *Et eramus natura.*
 hoc est naturali pronitate. Fomite enim naturalem significat. *Filius iræ sicut & ceteri.* Hebraico
 more vndique dignos ira (hec est punitione) filios iræ appellat. Communem radicem pec-
 candi omnibus tam iudæis quam Gentilibus innatum fomitem describit: ob cuius executio-
 nem omnes sumus digni diuina ultione. *Deus autem.* pro, sed deus, qui diues est in misericordia. Non
 simpliciter misericors sed diues in misericordia describitur deus: eo quod nulla ex parte deest
 aliqua miserendi efficacitas, sed omni carēs superiore & omniū creator ac dominus, potest quæ-
 cunque & quantumcunque misericordiæ effectum exercere. *Propter nimiam.* pro, multam, chari-
 tatem suam quæ dilexit nos. & hic quoque non dicitur propter dilectionem suam, sed adiungitur C
 multam, vt multiplex & magnus effectus significetur. & pronomen nos, iudæos demonstrat:
 vt coniunctio sequens testatur. *Et.* pro, etiam, quum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos christo.
 Superfluit nos. Recole prudens lector in principio huius capituli dictum & vos quum esse-
 tis mortui delictis & peccatis. Adiungit namque simili dispositione seipsum iudæos Genti-
 libus, dicendo etiam quum essemus mortui peccatis, hoc est non aliter nos quàm vos. Vos
 enim quum essetis mortui delictis & peccatis, etiam nos quum essem⁹ mortui peccatis con-
 uiuificauit Christo. Vide quam apte, immo quæ verissime dictum fuerit & ipsum dedit caput
 super omnia, & vos quum essetis mortui delictis & peccatis. Capitis siquidem est viuifica-
 re membra quorum est caput. Illi enim viuificationi similem viuificationem adiungit er-
 ga iudeos similiter dispositos, dicendo etiam quum essemus mortui peccatis conuiuificauit.
 CHRISTO. Nihil est enim aliud conuiuificatos fuisse CHRISTO quam accepisse D
 CHRISTVM in caput. Ad utrosque ergo tam Gentiles quam iudæos viuificationem à
 capite CHRISTO processisse manifestauit, prius utrisque ordine naturæ pœnitentibus:
 sicut prius naturæ ordine tollitur tenebra quam luceat aer.
 ¶ Cuius gratia saluati estis. Superfluit cuius, per modum parenthesis excitat ephesios in persona
 Gentiliū ad liberandū quæ gratia saluati sunt. Et quā cōmunē iudeis ac Gentilibus vitā ex christo
 capite docuisset, non absque mysterio dixit gratia saluati estis, & non dixit gratia saluati
 sumus. spectat siquidem hoc ad differentiam illā inter salutem iudeorum & Gentilium quā
 ad Romanos decimoquinto paulus explicat: quod scilicet iudæi saluati sunt per christum ad
 verificandas promissiones factas patribus, gentes autem super misericordia sperare. Tanquā
 salus gentium ex capite christo sit omnino ex gratia: salus autem iudeorum sub eodem capi-
 te abeat non nihil iustitiæ ex promissione facta patribus. *Et cor resuscitauit & concedere fecit in celesti-*
bus in christo iesu. Ad utrosque refertur (iudeos scilicet & gentiles) corresuscitatio & confessio: sicut
 utrique viuificati sunt Christo capiti. Vbi aduerte quod non dicit & corresuscitauit & con-
 sedere fecit in celestibus (quoniam hoc fuisset manifeste falsum: quoniam adhuc non erant
 in cælestibus confedentes corresuscitati, immo nec sunt) sed adiungit in CHRISTO
 IESV: vt intelligamus quod CHRISTO resuscitato & elevato ad sedendum in
 dextera patris, oīa mēbra eius sunt corresuscitata & cōsedētia nō in seipsis sed in Christo. Hu-
 mano more loquitur paulus quō si vnus de cognatione mea effectus esset rex, omnes consan-
 guinei, gloriaremur quod corregramus in illo. Et dixit hæc ad manifestandum quod propo-
 fuerat scilicet qui benedixit nos in omni benedictione spiritali in supercelestibus in christo
 Hæc sunt enim benedictiones quas habemus in supercelestibus in christo. Vt ostenderet in sæcu-
 lis superuenientibus, ab ascensione sua vsque in æternum.

F *Abundantes. pro, supereminentes, diuitias gratiæ suæ in bonitate. pro, in benignitate, super nos in christo iesu.* Ideo confedere nos fecit in cælestibus in christo vt in venturis sæculis manifestaret deus benignitatem suam super nos, membra **CHRISTI** iesu. Verum benignitatem (quæ feracitas beneficiorum est) non simpliciter significat, sed adiungit gratiæ suæ: vt beneficia non iniustitiæ sed gratiæ tribuantur. Nec sufficit explicare gratiam sed explicat diuitias gratiæ: nec hoc sufficit sed describit supereminentes diuitias. Ad significandum excellentiam multiplicem beneficiorum gratiæ eius, & vere monstrare hæc incœpit deus à die pentecostes in ecclesia primitiua tot & tanta & talia in membris suis, vt iam incœperimus videre supereminentes diuitias gratiæ eius in benignitate super membra **CHRISTI**, & venturis omnibus sæculis manifestè factæ sint. ¶ *Gratia enim.* Dixerat per parenthesis gratia saluati estis: explicat id quomodo factum est. Nec recedit à proposito: sed necessaria est particula hæc ad declarandum modum quo homines efficiuntur membra **CHRISTI**. Non enim sufficit dicere gratia estis saluati, sed modum oportet explicare: qui explicatur subiungendo.

¶ *Estis saluati per fidem.* Ita quòd salus vestra ex parte dei procedit à gratia: veruntamen ex parte vestra interuenit fides. Et hoc non ex vobis. Dixi oportere interuenire fidem vestram, at tamē scitote quòd fides vestra non est ex vobis. Est quidem vestra sed non ex vobis. Vnde declarans subiungit. ¶ *Dei enim donum est.* Superfluit enim. Non ex operibus. Ideo dixi quòd credere non est ex vobis quia est donum dei, non ex operibus: hoc est non ex merito operum sed quod gratuito conceditur. Ne quis gloriatur. Si credere haberemus ex meritis operum, esset locus gloriationi acquirantium fidem ex operibus suis: sed ex eo quod credere donum dei est gratuitum, nulla ex parte habemus vnde gloriemur quòd saluati sumus. nam gratia qua saluamur, dei est gratia: & fides qua saluamur, gratuito nobis à deo datur. Propter quod subiungit. ¶ *Ipsi*

H *enim sumus factura.* quia ipsius dei sumus factura quatenus christiani sumus. ¶ *Creati in christo iesu.* ad differentiam creationis in esse naturæ. Hæc siquidem est ratio quare ea ex quibus sumus saluati sunt dei: quia vt christiani, sumus creati factura dei, tanquam ex nihilo producti in tali esse. ¶ *In operibus bonis, quæ preparauit deus ut in illis ambulemus.* Ne errares ex supradictis quod non ex operibus saluati sumus ne quis gloriatur, declarat quomodo opera nostra concurrunt ad salutem nostram. ¶ *Et consistit sententia in hoc quòd opera nostra concurrunt consequenter.* Ita quod ex hac doctrina excluduntur merita operum nostrorum antecedenter respectu fidei, & asseruntur consequentia ad fidem. Et propterea quum prius excludisset antecedenter (dicendo non ex operibus) modo apponit consequentia, dicendo quòd creati sumus in **CHRISTO** IESU in operibus bonis. Quod magis explicans dicit. quæ (opera bona) preparauit deus vt iam christiani ambulemus in illis. Hoc enim,

I ¶ *Propter quod.* Totum potest referre, scilicet & salutem per fidem & progressum in bonis operibus. ¶ *Memores estote.* Dixerat in principio huius capituli & vos, nec tractauerat aliquid speciale quare dixerit & vos. Et propterea modo tractat propriam Gentilibus rationem, propter quam dixit & vos. ¶ *Quod vos aliquando qui eratis gentes in carne.* pro, quod vos quondam gentes in carne. Et declarando quid intendit per in carne subiungit. *Qui dicebatur nunc preputium ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manufacta.* hoc est qui dicebamini preputiū ad differentiam circumcisionis carnalis, quæ erat apud iudeos. *Qui eratis.* pro, quod eratis. hoc est quod reuocare debet ad memoriam. *Illo in tempore sine christo.* Hoc est non christiani, antequam essetis christiani seu carentes fide **CHRISTI**. eratis. Ita quod totum hoc (videlicet illo in tempore sine christo) est subiectum enunciationis: & verbum eratis iungit predicatum alienari &c. Et est ordo literæ quod illo in tempore sine christo, eratis alienati &c.

K ¶ *Alienati a conuersione.* pro, à ciuilitate, israel. hoc est alieni ab vnitæte populi sub vna diuina lege: ad differentiam etiam iudaici populi, sub vna politia diuinæ legis viuents. ¶ *Et hospites testamentorum.* Dictio greca peregrinos & hospites significat. Et vtriusque sensus capax videtur litera, nam si legitur hospites, refertur ad procelitos. Si legitur peregrini, refertur ad ipsos Gentiles in Gentilitate manentes. Et significatur quod erant extranei à testamentis. Quod declarans subiungit. ¶ *Promissionis spem non habentes.* Et hinc apparet quod non de hospitibus profelitis sed de omnino extraneis loquitur. Quod autem pluraliter dicit testamentorum, refertur ad multitudinem promissionum. tanq̃ aliud testamentum fuerit promissio de semine Abrahæ, aliud promissio de terra quæ vocatur terra promissionis, aliud de perseverantia foelici in eadē seruādo mādāta. Ab omnibus enī describuntur gentiles extranei

extranei: ad differentiam Iudæorum, spem habentium promissionis omnis factæ per huiusmodi testamenta. ¶ Quauis possit referri pluralitas testamentorum ad testamentum verum & nouum: ad differentiam Iudæorum christianorum qui spem promissionis vtriusque testamenti habebant. Et sine deo in hoc mundo. Superfluit hoc. Et demum inquit paulus. Eratis sine deo in mundo. Non eratis sine deo in opinione vestra, sed eratis sine deo existente vere in mundo: quoniam non adorabatis verum deum qui est in mundo vniuerso, sed deum opinatum, qui non est deus: ad differentiam & Iudæorum & christianorum colentium vnum verum deum.

¶ Nunc autem in christo Iesu uos. E regione ad id quod dixerat illo in tempore sine christo, dicit nunc autem vos in christo Iesu: hoc est iam christiani. *Qui aliquando eratis longe.* Dixerat alienari, & extranei, modo dicit longe eratis, non distantia locali sed dissimilitudine. *Ea estis prope,* propinquitate assimilationis & coniunctione charitatis. *In sanguine christi.* Mors christi in cruce attulit vos de longinquo ad propinquum, effecit vos de dissimilibus similes sibi & aliis iustis. ¶ Ipse enim est pax nostra. Hoc est ipse est ratio & effector pacis nostræ. ¶ Qui fecit utraque vnum. Hoc est Iudæos & Gentiles fecit vnum. Et medium parietem maceræ soluens, inimicitias in carne sua. Quam assumpsisset pro ratione quia ipse christus est pax nostra, inccepit hoc manifestare ab opere, dicendo qui fecit utraque vnum: & modo subiungit modum quo fecit ex vtrisque vnum, dicendo duo. Alterum est quod medium parietem maceræ soluit. Alterum quod inimicitias in carne sua soluit.

¶ Et primum quidem ad similitudinem dicit separatorum locorum quæ separantur interstitio muro seu maceræ: tanquam loca ex vna parte sint vnius populi, & loca ex altera sint alterius. Si quis enim dirueret interstitium illud, faceret utraq; loca vnum, tollendo distinctiuum inter ea. Et quoniam huiusmodi interstitium quandoq; fit pro pace finitimorum, quandoq; autem fit pro inimicitia ad tollendam communionem hinc inde, & interstitium de quo paulus loquitur inimicitia erat, ideo ad hoc manifestandum quum dixisset & medium parietem maceræ soluens, statim subiunxit sine coniunctione aliqua velut appositue inimicitias in carne sua. q; est alterum solutum à christo faciēdo pacē. Et hæc q; dē proponendo paulus dicit: executiue aut tractando, pposita singula explicat, inchoans à solutione interstitii dicendo. ¶ Legem mandatorum decretis. pro, in decretis, euacuans ut duos condat in semetipso in uno nouo homine. pro, in vnum nouum hominem. Aduerte quo ad literam q; preteriti temporis deberent esse participia soluens & euacuans. significat enim q; soluit & euacuauit. ¶ Quod ergo dixit medium parietem maceræ soluit, modo explicat q; euacuauit legem consistentem in decretis mandatorum: hoc est legem Mosaicam, Hæc enim sicut in epistola ad Romanos appellatur lex factorum. ita hic appellatur in decretis mandatorum: ad differentiam legis spiritus quæ est lex Christi. Illa siquidem tantummodo precipit opera, agenda vel cauenda: ista autem confert credere viuere in CHRISTO. Et appellatur interstitium maceræ iuxta id quod in epistola ad Galatas appellatur in manu dimidiatoris. Lex enim vetus non erat data mundo, sed israelitis tantum, & erat distinctiua israelitarum à reliquis populis mundi: ac per hoc erat velut interstitium maceræ inter populum israel & Gentiles. Et dicitur maceræ ut intelligatur interstitium non in perpetuum sed ad tempus donec veniret CHRISTVS. Maceria enim brevis est durationis. Dicitur maceræ eo q; lex factorum ut distinguitur contra legem spiritus est sicut maceria, constans ex lapidibus sine glutino spiritu. Et est interstitium inimicitia, pro quanto singularitas populi israel exosa erat Gentilibus, & ipse populus israel abominabatur Gentiles. Et quoniam hic dicitur q; christus soluit, abstulit legem mandatorum, quæstio suboritur eo q; ipse dominus dicit, Non veni soluere legem. solutio est. ut ibidem est diffuse expositum, CHRISTVS negat se venisse quamdiu erat viator inter homines ad exercendum officium absoluendi à vinculo legis veteris: hoc enim referuabat futuro tempore. quemadmodum negauit se missum nisi ad oues quæ perierunt domus israel. Paulus autem affirmat efficaciam mortis CHRISTI, suapte natura ad tollendū vincula legis veteris. vnde nulla est inter dicta vtriusque cōtrouersia. Quorsum autē aboleretur legē veterem, explicat: dicendo ut duos populos condat seu creet in vnum nouū hominem in semetipso christo. Quod ad Galatas dixit omnes enim vos vnum estis in christo IESV, modo dicit sub aliis verbis ut duos populos creet in semetipso in vnum nouū hominē, vnus quidē nouus homo integratur ex oībus christianis: qui est ipsum Christi corpus, quod est ecclesia. Et vere homo secundū naturā, vere nouus, quia semper nouus nouitate gratiæ (nihil enim dānationis est iis qui in christo IESV sunt) & vere vnus, vnitate eiusdem spiritus. Et hæc omnia verissime ex coniunctione ad Christū maxime verificantur: quā ipse sit vnus nouus homo singularissime

- F** larissime carēs simili: vtpote qui est diuina Hypostasis, conceptus & natus ex virgine & c. *Faciens pacem.* Postquam declarauit modum quo fecit vtraq; vnum diruendo maceriam, abrogando legem quæ diuidebat inter iudæos & Gētiles, vt subtracto interstitio duo fierēt vnus: declarat modo aliam particulam (scilicet ipse est pax nostra) quum correspondenti sibi, inimicitias soluit in carne sua. Faciens, inquit pacem, directe contrariam inimicitias. *Vt reconciliet ambos in vno corpore deo.* Hinc apparet q̄ inimicitiaē relatiue ad deum intelligendæ sunt: dum dicit vt reconciliet deo. Duo itaq; impedimenta vnitatis & pacis paulus tetigit. Alterū ex parte Iudæorum, interstitiū maceriæ legem. Alterum commune vtrisque (Iudæis, scilicet & Gentilibus) scilicet inimicitias ad deum, quæ consistunt in peccatis quibus contemnitur deus: & vtrunque impedimentum sublatum esse per christum paulus docet ad hoc vt in vno corpore christi mystico vterque populus reconcilietur deo. *Per crucem interficiens inimicitias in semetipso.* Vt alias dictum est, ex sensu interpretari oportet apud Græcos quando pronomen tenetur reciproce. & quia superius proposuerat inimicitias in carne sua, congrue interpretes pronomen reciprocum reddidit, dicendo in semetipso: vt quod dixerat inimicitias in carne sua, explicet q̄ interfecit inimicitias per crucem non alterius sed sui ipsius. Constat autē q̄ huiusmodi inimicitiaē quas christus interfecit per mortem suam in cruce, sunt inimicitiaē ad deum, tum iudæorum tum Gentilium ob contemptum dei peccando. *¶ Et ueniens euangelizauit pacem vobis qui longe fuistis.* De aduentu christi post resurrectionem eius loquitur. Tunc enim venit & dixit discipulis, euntes in mundum vniuersum prædicate euangelium & c. Tunc euangelizauit (hoc est euangelizandam præcepit) pacem vobis, Gentilibus, qui longe fuistis, à diuino cultu. *Et pacem iis qui prope.* Superfluit pacem. Hoc est & iudæis qui erant prope ratione diuini cultus.
- G** *¶ Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem, ergo iam non estis hospites & aduenæ.* Declaratis gestis per CHRISTVM ad vnitatem iudæorum & Gentilium, infert paulus spiritualement effectum communem vtrisque, imo ex spiritali effectū communi vtrisque infert nouam gentium conditionem. Per modum siquidem rationis & causæ introducit hunc effectum dicendo: quoniam per ipsum, CHRISTVM, ambo, iudæi & Gentiles, habemus aditum ad patrem cælestem, in vno & eodem spiritu, proculdubio sancto: ergo iam non estis vos Gentiles effecti Christiani, hospites in domo dei. & aduenæ in charitate dei. *¶ Et ab hinc incipit tractare illam particulam, qui predestinauit nos in adoptionem per iesum christum in ipsam secundum beneplacitum voluntatis suæ in laudem gloriæ gratiæ suæ.* inchoat siquidem hoc à communi aditu ad patrem qui adoptauit per christum in vno spiritu. *¶ Et hinc optime infert gentes non esse amplius hospites & aduenas.* *¶ Sed estis ciues.* superfluit estis. Et legendum est. *sed conciuēs sanctorum & domesticī dei.* Et regione ad hospites dicit domesticī & è regione ad aduenas dicit conciuēs. Ecclesia siquidem & est ciuitas dei, & est domus dei. *¶ Et propterea competit & dicere conciuēs & dicere domesticos.*
- I** *¶ Superedificati super fundamentum apostolorum & prophetarum.* Metaphoricus est sermo. *¶ Et quod dicit super fundamentum apostolorum & prophetarum, intellige formaliter: hoc est super Christum seu deum quatenus est fundamentum apostolorum & prophetarum.* Vere enim non sumus fundati super Christum immediate, sed quatenus ipse sustentat apostolos & prophetas: hoc est medientibus apostolis & prophetis, mediente doctrina ministrata per apostolos & prophetas. *Ipso summo angulari lapide.* superfluit lapide. & vnica dictione composita legendum esset. *ipso sum angulari CHRISTO IESU.* Quia de coniunctione vtriusque populi agitur, ideo Christum sub metaphora sum angularis describit. sum angularis enim iungit vtrunque parietem. summus autem describitur non solum quia supremus est secundum rem, sed ad insinuendum q̄ in spiritali edificio quod totum sustinet non est in imo (quemadmodum in edificiis corporeis) sed in supremo. idem est autem ipse sum angularis qui & fundamentum apostolorum & prophetarum. vnde & alibi dicit fundamentū aliud nemo potest ponere præter id quod positum est quod est christus iesus. Vtrunque ergo officium christo tribuitur: & fundamenti & sum angularis. *In quo omnis ædificatio coniecta.* pro, quæ coaptatur. Est enim presentis temporis: & coaptationem significat. Ad lapidem siquidem angularem refertur coaptatio, ad differentiam ædificationis quæ non coaptatur tali angulari propter difformitatem morum. *Crescit in templū sanctum in domino.* Ecce quare metaphorem ædificationis immiscuit, quia christiani templum sunt domini & si coaptantur christo, crescunt in templum sanctum. in habitaculum mundum coram Deo. Vnde & hoc quod communiter de omnibus dixerat, magis explanando applicat ad Gentiles dicendo. *in quo*
- ¶ nos*

et uos coedificamini in habitaculum dei. hoc est enim esset tēplū esse habitaculū dei. Sed quomodo fiat ista coedificatio adiungit. In spiritu sancto. Superfluit sancto. Subintelligitur tamen. Nō est corporalis huiusmodi edificatio, sed spiritalis, sed secundum opera spiritus sancti. A

CAPVT

III.

I Viui rei grā. ut scilicet vos coedificemini in spūale habitaculū dei. Ego Paulus. dixerat superedificati sup fundamentū apostolorū & pphetarū, manifestat modo hoc in seipso: q. s. super fundamentū eius, hoc est sup christum fundantē ipsum, sup-
 ædificantur Gētiles. Et ad hoc affert tū ea q̄ patitur p christo, tū reuelationē sibi factā de mysteriis diuinis: tū officiū apostolatus sui ad gētes. Et à passionib⁹ incipiens dicit. Vincit⁹ christi Iesu. Hebræo more subaudit substantiuū verbū sum. Est enim vincit⁹ B
 nomen erat siquidē Paulus tunc Romę vincit⁹ p christo. Pro uobis gētib⁹. Lege Actus aposto. & inuenies Paulū psecutionē passum, tanq̄ destructorē legis Mosaicę ppter veritatē euangelicā q̄ in gētib⁹ p̄dicabat. Et ppter ea hic dicit pro uobis gentibus. Si tamen. pro, utiq; & audistis dispensationem gr̄e dei q̄ data est mihi in uobis. pro, in uos. Ne se ingessisse. crederetur ad p̄dicandū gentibus ob q̄ patiebatur, cōmemorat auditū. iā fuisse ā gētib⁹ qualiter diuina dispensatiōe gratia apostolatus ad gētes sibi data fuerat. Iā siquidē diuulgatus erat modus quo Paulus cōuersus fuerat ad christū. & q̄ in illa cōuersione christus dixerat, vas electionis est mihi ut portet nomen meum corā regibus & gentibus. Hęc itaq; distributio diuinę gratiæ in psonā pauli ad euangelizandū gētib⁹, audita describitur. Quoniam. pro, q. secundū reuelationem noui mihi factum est. pro, fecit, sacramētum. pro, mysteriū. Et hoc etiam auditū cōmemorat q̄ deus notificauit Paulo arcana secundum reuelationē hoc est reuelādo per seipsum, & nō remisit eum ut instrueretur ab aliis apostolis. Sicut supra. pro, ante, scripsi in breui. De mysterio dicit. quemadmodum ante scripsi in hac eadē epistola in breui, hoc est paucis verbis. Vere multa m̄lteria breuib⁹ verbis in hac eadem comprehendēderat epistola quę per reuelationē didicerat. Prout. pro, ob quod. scriptum. Potestis legentes intelligere prudentiam. pro, intelligentiam, meam in ministerio. pro, in mysterio, Christi. Explicat officiū super quod ædificantur, excitando eos ad considerandum excellentem noticiam quam ipse habebat in mysterio christi. Dixerat enim super fundamentum apostolorum: & propterea oportebat manifestare excellentiam doctrinę apostolicę, non in philosophia sed in mysterio christi. Quod aliis generationibus. hoc est ætatibus aliarum generationū. Non est agnitum, pro, notificatum, filiis hominum. Ad explicandam maiorem gratiam factę reuelationis, dicit huiusmodi mysterium christi non esse notificatum filiis hominum (Ad differentiam angelorum) prioribus ætatibus. Cum grano tamen salis intellige. nam subiungit.

Sicuti nunc reuelatum est. Ne intelligeres prophetis omnino fuisse incognitum, appositū modū, D
 dicendo sicuti nunc reuelatum est: ut intelligamus non fuisse notificatum priscis illo modo quo nunc absq; velo notificatum est. Ac si apertius dixisset. fuit quidem priscis notificatū sub velamine, modo autem sine velamine. Sanctis Apostolis eius & prophetis in spiritu, Deest, sancto. Ne sibi soli describat reuelationem factam commemorat reuelatum esse mysterium sanctis apostolis Christi & prophetis: reuelatum autem in spiritu sancto, nō in spiritu pythónico.

Et hinc habes q̄ de prophetis noui testamenti loquitur, dicendo sicut nunc reuelatum est prophetis. Et quidem fuisse multos prophetas in testamento nouo, clare patet legenti Actus aposto. & epist. Pauli. immo ipsum Paulum fuisse prophetam testantur scripta in eius epistolis vaticinia de futuris. Ex symbolo quoq; apostolorum apparet omnes apostolos fuisse prophetas resurrectionis mortuorum venturiq; seculi. Et dixit hæc ad declarandum quod dixerat super fundamentum apostolorum & prophetarum. Esse gentes cohæredes & concorporales. pro, con- E
 corpores, & participes promissionis eius in Christo Iesu per euangelium. Superfluit Iesu. paulo superius dixerat de propria intelligentia in mysterio Christi: & postea subiunxit de communi sibi & aliis apostolis ac prophetis noticiam eiusdem mysterii quę sub velamine tradita erat antiquis. Et de proprio quidem dixit se scripsisse: de hoc autem communi, modo explicat, quid est illud. Et est quod gentiles ex extraneis ā testamentis sunt iam cohæredes æternę hereditatis: & quum essent alieni ā ciuilitate diuinę legis, iam sunt concorporales corporis CHRISTI mystici: & quum essent sine spe promissionis, sunt iam participes promissionis eius scilicet dei, participando dona spiritus sancti promissa ecclesię. Hęc autem mutatio est RR v
 quia

- F** quia iam sunt in christo per euangelium, non per legem Moyſi. Hoc eſt myſterium ſub velamine priſcis notificatum: modo autem clare manifeſtatum. Et dicit hæc omnia ad declarandum illam, particulam ſecundum beneplacitum voluntatis ſuæ. per hæc enim omnia manifeſtat beneplacitum voluntatis diuinæ fuiſſe prædeſtinare gentes in adoptionem tali modo: vt ſcilicet ſuperædificarentur ſuper fundamentum apoſtolorum & prophetarum. ad hoc enī reuelationes factæ apoſtolis & prophetis noui teſtamenti inducuntur de ſalute gentium Et ad hoc idem ſubiungitur. *Cuius factus ſum ego miniſter.* Relatiuum cuius ſi referat euāgelium, dicitur Paulus miniſter euangelii, pro quanto prædicator eſt illius: ſi vero (quod potius quadrat) referat Chriſtum, clare conſtat cuius ſcilicet Chriſti factus ſum ego miniſter. Sic nos inquit alibi æſtimet homo vt miniſtros chriſti. Et hoc quadrat ad declarandum fundamentum ipſius. Quod enim dixit fundamentum apoſtolorum: hoc eſt dicere chriſtum per miniſtros apoſtolos, ſeu apoſtolos miniſtros chriſti. Ad hoc ergo dixit cuius factus ſum ego miniſter.
- G** *ſecundum donum gratiæ dei.* non propriis meritis, non virtute propria, ſed dono diuinæ gratiæ. *Quæ data eſt mihi ſecundum operationem uirtutis.* pro, potentiæ eius. Vide fundamentum apoſtolorum iunctum ipſis ſecundum gratiam datam illis non ſecundum humanas vires ſed ſecundum operationem potentiæ dei: quæ nescit meſuram. Et dicit ſecundum operationem: quoniā gratia conceſſa apoſtolis erat in operatione potentiæ dei: loquendo linguis, faciendo miracula, interpretando ſcripturas & c. *Mihi enim oīum ſanctorum minimo.* Superfluit enim. Quod dixerat miniſterium ſecundum operationem potentiæ, modo explicat ſecundum operationem doctrinæ. Quod autem dixit omnium ſanctorum minimo, minus explicatur in lingua latina. nam ſignificatur Græco minor minimo. Recognoſcit ſe Paulus & explicat ſe minorem minimo omnium ſanctorum quantum eſt ex parte ſui: dum commemorat excellentia dona gratiæ ſibi collata: vt inde ſeipſum ac ſui ipſi⁹ notiā ante oculos ponat & ſe ad ſeipſum reuocet, ne ex iſtis tam præcipuis donis extollatur. nec aliis ſe præferre reputetur.
- H** *¶ Data eſt gr̃a hæc.* quam ſubiungo. *In gentibus euangelizate inueſtigabiles diuitias chriſti.* negatiue ſumitur in dicēdo inueſtigabiles ſignificatur enim non veſtigabiles. Diuitiæ chriſti imperueſtigabiles, dona ſunt chriſti q̃ excedunt oīem naturalē inqueſitionem, nullus enim inquirere poteſt verbum caro factum eſt, chriſtus reſurrexit & ſedet ad dexteram dei, & h̃mōi. & tamen hæc ſunt quæ paulus euangelizabat inter gentes. *Et illuminare omnes.* hoc eſt clare manifeſtare oībus. Quod intellige quantum erat ex parte ſui. *Quæ ſit diſpenſatio ſacramenti.* pro myſterii, abſconditi a ſeculis in deo qui oīa creauit. Myſterium abſconditum a ſeculis in deo, eſt arcanum efficiendorum tali & tali tempore in eccleſiaſticis. Quod abſconditum deſcribitur a ſeculis in deo etiam poſtq̃ creauit omnia. Manifeſtat Paulus q̃ quis deus creauerit oīa, ac p̃ hoc manifeſtauerit rerū oīum rōnes, angelis & naturas rerū itelligēdas porrexerit hoībus reſeruauit tamē in arcano ſuo notiā certis tēporibus agendorum. de quibus chriſtus dixit, nō eſt veſtrū noſſe tēpora vel momenta q̃ pater poſuit in ſua poteſtate, ſed aduerte q̃ nō dicit & illuminare oēs q̃ ſit myſteriū, ſed dicit q̃ ſit diſpenſatio myſterii abſcōditi, nō enim manifeſtauit Paulus q̃ latet in illo myſterio: ſed diſpenſationē (hoc eſt executionē ordinatā) illius myſterii q̃ ſit. declarauit ſiquidem q̃ vocatio gētium in vnitatē eccleſiæ ex iudæis & gentilibus eſt nō de numero eorū q̃ deus manifeſtauit, ſed eſt executio myſterii reſeruati in arcano dei. & ſic de ſimilibus ſpectātibus ad executiones q̃ ſunt in eccleſia x̃pi manifeſtatis per Paulum intellige. Vt innotescat. Deſunt quatuor dictiones in diuerſis tamen locis. Legendum eſt. Per Ieſum Chriſtum vt innotescat nunc. Deinde ſequitur. *Principatibus & poteſtatibus in cœleſtibus.* Rationem reddit quare myſterium abſconditum fuerit in deo. Et eſt ordo literæ. vt per Ieſum Chriſtum innotescat nunc principatibus & poteſtatibus in cœleſtibus. Reſeruauit ſibi deus in ſeipſo occultum myſterium ad hoc vt mediante chriſto homine communicaret hoc arcanum in cœleſtibus ſupernis ſpiritibus. Dicendo enim vt innotescat nunc, & explicando per ieſum Chriſtum, manifeſtat prærogatiuam hanc reſeruata Chriſto homini: nec adhuc chriſtum communicaffe omnia ſupernis ſpiritibus ſed durare nunc quo notum ſit. ¶ Quid ſit autem illud myſterium quod per Chriſtum innotescit ſupernis ſpiritibus, manifeſtat ſubiungendo. ¶ *Per eccleſiam multiformis.* p̃. multiformis, ſapientia dei ſecundum præſinitionem ſeculorum. Sapientia dei multiformis per eccleſiam, variis modis & viis ſparſa per eccleſiam, non qualitercunque ſed ſecundum præſinitionē ſeculorum, hoc eſt periodorum qui executionibus ſingulorū effectū diuinæ ſapientiæ in eccleſia diffiniti ſunt, eſt illa q̃ nunc (hoc eſt vſque ad tempus iudicii vniuerſalis) notificatur per

per christum supnis spiritibus. modo enim reuelatvnum, modo aliud. *Qua fecit in christo Iesu dño* A
nro. Relatiuum quam refert ecclesiam. ecclesia enim nomen est cōmune ad oēs conuentus. &
 propterea explicat de qua ecclesia loquitur: de illa. s. quam fecit deus i christo Iesu domino no
 stro, quæ est ecclesia christiana. Et inseruit hæc ad declarandum quod superius dixerat de chri
 sto supra omnem principatum & potestatem & dominationem & virtutem &c. per hoc enim
 declarauit q̄ non solum eminentia dignitatis & potentiæ sed etiam notitiæ & doctrinæ est
 supra omnem principatum oīm cælestium spirituum. *In quo habemus fiduciam.* pro, ausum. De li
 bera audacia euangelizandi est sermo. *Et accessum.* Ausus refertur ad euangelizandum hoibus
 accessus aut̄ (hoc est adit⁹ seu introductio passiua) refertur ad eūdē ad deū. *In confidentia.* Fiducia
 hæc refertur ad vtrunque, tam aditum q̄ ausum. *Per fidem eius.* Christi. Et adiunxit hæc ad de
 clarandum apostoli per fidē in Christo qui reuelat angelis, confidenter non solum habent a
 ditum ad deum sed etiam ausum ad euangelizādum mysteria. Propter q̄. donum quod in chri
 sto habemus per fidem propagandum. *Peto. ā vobis.* Ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis. Ne
 deficiatis animo, ne erubescatis quod ego sim in tribulationibus pro vobis, pro euangelio ad
 gentes. *Quæ est gloria uestra.* Ad vtrunque potest referri, scilicet tam ad tribulationem Pauli q̄
 ad perseuerētiam eorum. nam & pressura Pauli patris ad doctoris eorum erat materia gloriæ
 eorum: sicut crux Christi est gloria oīm. & perseuerantia ipsoꝝ erat meritum gloriæ. *Huius*
rei gratia. scilicet ne deficiatis, scilicet pro gloria vestra. *Electo genua mea.* Non solum ā vobis peto
 sed ā deo, & hoc flexis genibus vbi. *Ad præm dñi nr̄i Iesu Christi.* declarauit beneplacitū diuinæ vo
 luntatis circa modum prædestinate adoptionis, explicat modo ipsam adoptionem. Et ppter
 ea meminit patris domini nostri Iesu Christi, qui est natura pater domini nostri Iesu Christi.
 & adoptione pater noster. Vnde & subdit.

¶ *Ex quo omnis paternitas.* pro, familia, in cælis & in terra noīatur. Non loquitur Paulus de paternitatē
 sed de adoptata familia, sed de familia ab vno eodemque patre deriuata. Et dixit quod ex quo
 patre domini nostri Iesu christi omnis familia tam in cælis q̄ in terra noīatur, tanq̄ ab vno
 eodemque patre deducta. verbi gratia sicut ā Cæsare familia Cæsarianorum, & ab Israel fami
 lia Israelitarum, & ā christo familia Christiana. Explicat siquidem per hoc Paulus adoptiōis
 gratiam communem esse supernis spiritibus & hoibus ab vno eodemque Deo patre domini
 nostri Iesu Christi. ita q̄ omnes (tam spiritus cælestes q̄ nos homines) sumus adoptiui filii dei.
 Vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ. in qua consummatur adoptio. *Virtutem.* pro, potentiam, cor
 roborari per spiritum eius in interiori homine. Supplicat vt ex diuitiis gloriæ paratæ emanet robur po
 tentiæ in interiori homine per spiritum dei. Nihil petit corporeum sed spectans ad animam:
 q̄. s. potentia quam acceperunt in baptismo ad confitendum fidem, ad præliandum cum de
 mone, ad vincendum mundum, corroboretur per spiritum dei. ¶ *Quæ corroboratio qualiter* D
fiat, explicat subiungendo. *Christum habitare per fidem in cordibus uestris.* non dicit christum hospita
 ri in cordibus vestris per fidem, sed habitare: hoc est tanq̄ habitantem vti cordibus vestris per
 fidem. sic enim corroboratur potentia interni hominis.

¶ *In charitate radicati & fundati ut possitis.* Nota præcedentia construi cum verbo det, (dicendo det
 corroborari potentiam, det habitare Christum) hæc autem in charitate radicati & fundati, nō
 possunt construi cum eodem verbo. & propterea sequentibus adiunguntur. Et est ordo literę.
 vt in charitate radicati & fundati possitis. Similis ordo paulo ante habitus est: dicendo per
 Iesum christum vt innotescat. ¶ Supplicationi vt roboretur potentia per spiritum vt habitet
 christus per fidem, adiungit quod reliquum erat vt in charitate radicati & fundati. Tria enim
 sunt in nobis. voluntas, ad quam spectat dilectio: intellectus ad quam spectat fides: & potentia
 ad quam spectat robur spiritus. Et quemadmodum dixit non hospitari sed habitare christū,
 ita de dilectione dicit radicati & fundati. tum ad significandam firmitatem, tum ad signifi
 candum q̄ dilectio & radix & fundamentum. assimilatur siquidem radici, p̄ quanto ex ea re
 liquæ virtutes oriuntur: assimilatur fundamento p̄ quanto sustētat merita omnium & q̄ agi
 mus & q̄ patimur. ¶ Radicati autem & fundati in dilectione sunt, qui ex imo & profundis
 simo corde dilectionem germinant & sustentant multitudinem bonorum operum. Et hinc
 confurgit posse ad altiore contemplationem immo notitiam subiunctam.

¶ *Comprehendere cum omnibus sanctis.* pro cælestis patriæ foelicitate supplicat. Nam non hic sed ibi
 commune est omnibus sanctis comprehendere. *Quæ sit latitudo & longitudo, & sublimitas & profun*
dum. Transpositæ sunt duæ vltimæ dictiones. Legendum est. ¶ *Ad profunditas & sublimitas.*

Metaphorice

- F** Metaphorice deū describit Paulus, non tribus dimensiōibus ex quibus cōstat corpus (ne forte errares intelligendo deū esse corpus) sed addit tribus dimensionibus quasi quartā: vt manifeste intelligas q̄ metaphorice loquitur. quum constet dimensiones corporis esse tres tantum.
- ¶** Per longitudinem itaq; dei eternitatem, per latitudinē, immensitatē potētiae, per profunditatem, immensitatē scientiæ, per sublimitatē, excellentiā naturę intellige. Hæc autē dicit possitis cōprehendere, nō vt cōprehēsiō fines cōplectitur rei (hoc enī impossibile est) sed vt cōprehēsiō opponitur infecutioni: iuxta illud ad Corin. sic currite vt cōprehendatis. *Scire etiā supereminētē scientiæ charitatē Christi.* Datiui casus est sciētīę. & explicatur charitas Christi superans sciētīā: hoc est maior q̄ sciatur. Supplicat etiam Paulus vt nō solum cognoscant diuinitatē scđm ei⁹ naturam, sed etiā cognoscāt dilectionē christi erga genus humanū. Et si extēdatur ad oēs spūa les creaturas, nō est error. *Vt impleamini in oēm plenitudinē dei.* Et hoc pprie ad patriā spectat. in qua
- G** ingrediuntur hoīes in ipsam dei plenitudinē, & implentur. Significatur siquidem excessus plenitudinis diuinæ gloriæ supra vniuersum id cuius sumus capaces. *Ei autē q̄ potens est. Deficit, super, oīa facere.* Inexhaustibilem diuinam significat potētiam, dicēdo q̄ est potēs facere sup oīa. *Sup abundanter q̄ petimus.* p, ex abundanti super ea q̄ petimus, aut intelligimus. Non solum super oīa facta potest facere sed potest etiam ex abundanti sup ea q̄ petimus, & (q̄ plus est) sup ea q̄ intelligimus. *Scđm uirtutem.* pro, potentiam, q̄ operatur in nobis. Ne ficta videatur diuina potentia potens super oīa, manifestat eandem esse potentiam qua potest facere super oīa q̄ de facto operatur in nobis ea q̄ nunq̄ aut petissemus aut intellexissemus: vt ex iis q̄ exerceat in nobis, credatur q̄ potest super oīa. Si petis q̄ sunt illa q̄ exercebat in apostolis, cōfer quales erant ante spūm sanctum receptū & quales fuerunt post in tot mirabilibus operibus: & perspicies potētiam dei q̄ operabatur in illis. *Ipsi gloria.* Superfluit ipsi. *In ecclesia & in christo Iesu.* Superfluit & determinat enim ecclesiam in christo Iesu. *In oēs generationes seculi seculorum. Amen.* Dicit hæc Paulus ad explicandum reliquum, in laudē gloriæ gratiæ suę. Explicat enim q̄ laudabitur gloria gratiæ in ecclesia Christi sine termino. **¶** Et dicit in oēs generationes ad comprehendendum nouam regenerationem quæ erit in resurrectione. Et dicit seculi seculorum: hoc est æternitatis, comprehendentis reliqua secula: de quibus prius dixerat secundum præfinitionem seculorum. Et per modum conclusionis dicit amen: ad significandum terminum tractatus speculatiuis epistolę. ab hinc enim descendit ad moralia.

CAPVT

IIII.

- I** **¶** **Q**uæsecro, pro, hortor, itaq; uos. In p̄cipio epistolę inter mysteria speculatiua inseruit nos electos membra christi vt essemus sancti & irrephensibiles in conspectu dei in dilectiōe. hæc sunt q̄ modo tractāda supersunt. Et inchoat à primo. Tractat siquidē quomodo christiani sunt membra christi in vno corpore. *Ego uinctus in dño.* A propria afflictione prouocat ad similes virtutes. Et dicit in domino, ad significandum rationem vinculorum, ad significandum vnionem sui in christo. *Vt digne ambuletis uocatione qua uocati estis.* vt condigna sit vita atque operatio statui immo corpori ad quod uocati estis, vt vita uestra sit digna quæ sit pars vitæ corporis christi. Et explicans partes huiusmodi digne ambulationis, subiungit. *Cum omni humilitate & mansuetudine.* Humilitas hoc in loco nomen est virtutis animi, contrarię superbiæ. Et uere prima uirtus necessaria ad digne viuendum in unitate est humilitas: quoniam inter superbos semper sunt iurgia. Et huic adiungitur mansuetudo, contraria iræ. cuius est perturbare societatem. *Cum patientia.* pro, lōganimitate. quę animum ad æternum extendit præmium: ac per hoc facit contemptorem p̄sentium bonorum: ob quorum amorem sæpē scinditur vnitas collegii. *Supportantes inuicem in charitate.* Et hoc inter p̄cipua est necessarium vt tolerant se inuicem socialiter uiuentes. Verum ne toleratio sit ex pusillanimitate aut consensu ad malum, adiungit in dilectione. ita quod uera dilectiō p̄ximi, ueraq; dilectiō cōis boni sit ratio tolerandi. *Soliti.* p, studentes, seruare unitatem spiritus in uinculo pacis. Primaria intētiō ad unitatem communis spiritualis describitur studio seruandæ unitatis non corporum sed spiritus in colligatione pacis, in colligatione tranquillī ordinis. Vnitas siquidem spiritus nisi colliguntur partes multitudinis tranquillo ordine, neque seruari.
- ¶** *Vnum corpus & unus spiritus.* Subaudi sitis vel estis.
- ¶** *Sicut uocati estis una spe & uocatiōis ueræ.* hortatur seu asserit Paulus christianos esse vnū corpus (pecul dubio

dubio mysticum Christi) & vnum spiritum. & hanc vnitatem declarat ex l'vitate rei spera-
 te ad quam vocati sumus. Ita q' quemadmodū ad vnam & eandem beatitudinem sperandam
 sumus vocati, ita sumus vnum corpus & vnus spiritus. Et vnum quidem spiritum declarat, sub
 iungendo. *Vnus dñs.* Prima ratio vnitatis spūs in corpore ecclesiastico, est vnitas domini qui
 proculdubio spūs est: vt hinc intelligamus omnes esse velut seruos vnus & eiusdem domini, oēs
 tendere ad seruiendum spiritu vni domino spūali. *Vna fides.* Domin' res extrinseca, fides res in-
 terna, vnitas fidei, vnitas spiritualis est cōmunis omnibus: vnum enim adq; idē oēs credimus.
Vnum baptisma. Tertio loco vnitas spūs ex vnitatem baptismi (quo oēs nascimur ex aqua) & spiri-
 tu ponitur: vt vnitas sacramentorum ad vnitatem spūs spectare intelligatur. quoniam rōne
 spūs in ecclesia sunt. ¶ Dicitur autē baptisma vnum tum quia vnus est formæ. tum quia irrei-
 terabile est. *Vnus deus.* vnitatem finis & religionis describit dicendo vnus deus. Et demum vni-
 tatem patris subiungit, dicendo. *Et pater omnium.* Vt ex intelligamus oēs nos esse tot spūalibus
 vnitatibus iunctos, s. quatenus seruos vnitatem domini, quatenus credentes vnitatem fidei, quate-
 nus renatos vnitatem baptismi, quatenus tendentes ad beatitudinē & cultui vacantes vnitatem
 dei, & quatenus filii vnitatem patris. vt sic intelligamus nos oēs fratres. *Quia super oēs & per omnia.*
pro, & per oēs, & in omnibus nobis. In textu Græco anceps est genus ad masculinum & neutrum:
 verum quia quum tertio dicitur in omnibus, manifeste est masculinum propter pñomen no-
 bis, quadrat vt præcedentia etiam masculine accipiantur, super omnes & per oēs. Et quadrat
 nihilominus materiæ de qua est sermo, scilicet de nobis qui sumus membra christi. de his q-
 dem dicitur q' deus est super oēs, non solum vt eminentia essentia sed vt eminentia potentia
 secundum efficaciam spiritualem, describatur super oēs & per omnes, vt oēs cōprehendat effi-
 cacia suæ potentia: vt non solum supersit sed omnes ambiat tanq̃ circundando. & demum in
 omnibus interna penetratione, in omnibus nobis operans: vt nulla ex parte deum nobis de-
 esse intelligamus. Hæc est vnitas spiritus christianorum.

Nicūq; autem nostrum. Quum declarauit vnum spiritum declarat vnum corpus. Et primū,
 V quo ad vnitatem capitis. deinde quo ad diuersitatem membrorum. & demum quo ad vni-
 tatem totius corporis. ¶ Vnitatem quidem proponit cum diuersitate membrorum. Di-
 cendo enim vnicuique autem nostrum diuersitatem membrorum significat.

¶ *Data est gr̃a secundum mensuram donationis christi.* Ecce vnitas capitis à quo in vnum quodque mē-
 brum datur gratia velut vita. Sed quia non communicatur gratia membris christo per mo-
 dum naturæ (sicut à capite naturali communicatur membris naturalibus) sed per modum li-
 beræ collationis, ideo meminit donationis dicens secundum mensuram donationis christi.
 Et quia donum xp̃i est penes quod mensuratur gratia, ideo dicit secundum mensuram dona-
 tionis christi. verbi gratia si donum christi est apostolatus, gratia datur tanta quanta cōgruit
 apostolatus: si donum est doctoratus, gratia datur tanta quanta congruit doctori. & sic de a-
 liis donis christi. Propter quod dicit. Affert ad propositum verba Psal 68.

¶ *Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem, dedi dona hominibus.* Vbi aduerte primum quod in He-
 bræo habetur ascendisti in excelsum, captiuasti captiuitatem, accepisti dona in Adam. Quo-
 circa paulus non verba sed sensum attulit: declarando q' christū accipere dona in homine, est
 ipsum dare dona hominibus quia accepit ad dandum.

¶ Aduerte secundo quod vt ex psalmo illo apparet: mystico sensu vtitur Paulus his verbis. ad
 literam siquidem loquitur de Moyse: sed Paulus ad figuram ascensionis christi transtulit. in-
 tendit enim ascendens in altum. hoc est in cælum, captiuam duxit captiuitatem: pro quanto
 sanctos omnes qui captiui erant in limbo duxit in cælum. quod est tanq̃ de captiuitate in ca-
 ptiuitatem ducere: eo quod velut violenta fuit huiusmodi ductio, pro quanto in longe pereгри-
 num & extraneum à natura humana locum duxit eos. describitur enim per hoc actio ducē-
 tis sine meritis eorum qui ducebantur tanta vt assimilaretur captiuationi. Quid autem inten-
 dat per dare dona hominibus ipsemet explicabit. *Quod autem ascendit.* Declarat illam particulā
 ascendens in altum: ne incongrue videatur applicasse hæc verba ad christum. Valde enim
 dissonum apparet vt de Christo qui est verus deus, legatur ascendit in cælum: quum ipse sem-
 per sit in cælo. Et est sensus, quod autem ascendit, id est quod dictum est ascendit.

¶ *Quid est.* Quæstionem poponit, & statim respondet. *Nisi quia & descendit primum in inferiores partes*
terre. Ratio ascensus redditur ex hoc quod prius descenderat, non corporali motu, sed assumē-
 do, infimam naturam inter creaturas rationales.

¶ Quod

- F** ¶ Quod autē dicit in inferiores partes terræ, quāvis possit intelligi de patribus ipsius terræ distinguēdo in ipsa partes superiores & partes inferiores (appellado partes inferni inferiores partes, ad quas christus descendit scdm animā.) planius tamen intelligitur appositū terrę ad determinandū inferiores partes: infima enim pars mundi est terra, ad differentiā inferiorū partiū cæli quę sunt in aere. Ac si apertius dixisset, quia descendit primū ad inferiorem partem mundi terram. *Qui descendit ipse est & qui ascendit.* Eandē hypostasim, eandem personam diuinam significat descendisse & ascendisse, descendisse quidem suscipiēdo carnē: ascendisse autē carnē assumptam inferendo cœlis, *Supra oēs cœlos.* Vt nobilissimum oīm corporum locaret supra oīa cælestia corpora. Quis enim supra oēs cœlos non sit vacuum neque plenum, est tamen ibi christus homo qui non eget vacuo aut pleno cōtinente. *Vt adimpleret oīa.* quę scripta sunt de eo, ad implendum siquidem promissa & scripturas descendit & ascendit. ¶ Quāvis hoc possit referri ad effectus in toto vniuerso producēdos ex ascensione christi, vt sit sensus quod ascendit supra omnes cœlos ad hoc vt impleat omnia effectibus suis. Et vterque sensus est verus. *Et ipse dedit quosdam apostolos.* Declarauit illam particulam, dedit dona hominibus: explicando simul diuersa membra corporis christi. Et primo loco ponit apostolos: vtpote primatum in ecclesia habentes, vtpote proximos christo. *Quosdam autem prophetas.* ad prædicandum ventura.
- ¶ *Alios uero euangelistas.* ad prædicandum euangelium. *Alios autem pastores.* ad pascēdum oues christi. *Et doctores.* Iungit doctorum pastoralī curę: ad significandum quod pastor annexum habet officium docendi. Vbi aduerte quod hæc diuersitas membrorum est intelligenda formaliter, & nō cum præcisione: hoc est non est intelligendum quod apostoli non fuerint doctores, pastores, euangelistę & prophetę (quoniam in apostolatu omnes hæc gratię eminenter continētur) sed est intelligendum quod aliud est officium apostoli, aliud prophetę qui tantum est propheta, aliud eius qui tantum est euangelista, aliud eius qui tantum est pastor & doctor. *Ad consummationem.* pro, instaurationem, *sanctorum.* Fructum triplicem distinctorum membrorum in ecclesiastico corpore describit. Primus est reparatio sanctorum. Septies quidem in die cadit iustus reparatione eget. Reparatio itaque sanctorum (hoc est mundorum per baptismum) quoniam contingit eos labi, primus fructus ponitur. *In opus ministeriū.* Primus fructus respicit nos fragilitatem humanam indigentes reparatione: iste vero secundus respicit ipsos apostolos, prophetas, euangelistas & c. officia siquidem eorum sunt non ad ocium sed ad opus ministrandi christo ad utilitatem aliorum. Nec solum declaratur quod non dantur dona ad ocium, sed etiam quod non datur ad dominandum sed ad ministrandum. Ita quod dicendo opus excludit ocium: & dicendo ministeriis, excludit dominium. *In ædificationem corporis christi.* Tertius fructus ipsum corpus christi mysticum directe respicit quatenus ædificandum ex nouis membris, conuertēdo infideles ad fidem. Hic est triplex fructus distinctorum officiorum in ecclesia dei. *Donec occurramus.* pro, perueniamus, *omnes.* Non esse exercitia apostolorum, & prophetarum & c. ad dictos fructus perpetua sed ad tempus, manifestat Paulus dicendo donec perueniamus omnes. tandiu ergo durabunt hæc exercitia quandiu durat tempus quo imus ad terminum.
- I** ¶ Et dicit, donec perueniamus non aliquid sed omnes. Quod non erit donec impleatur numerus electorum. Tunc enim & non ante perueniemus omnes electi. Quo autem perueniendum est ab omnibus, describit quadrupliciter. Primum dicendo. *In unitatem fidei.* Antequam impleatur numerus electorum aliqui perueniunt in unitatem fidei, sed non omnes: tunc autē omnes perueniemus in unitatem fidei. in vnā enim & eandem fidem perueniet vltimus electus in quem peruenit primus. Secundum est. *Et agnitionis filii dei.* hoc est in unitatem agnitionis filii dei. Et hic est terminus succedens immediate priori. Quum enim omnes peruenierimus in unitatem fidei. in virum perfectum vt subiungitur. statim perueniemus & in unitatem agnitionis filii dei. Statim enim agnoscemus claravisione filium dei esse cui credidimus, in quo sperauimus & c. Et unitatem quidem fidei declarauit vt terminum intrinsecum viatorum: unitatem vero agnitionis filii dei vt terminum extrinsecum immediate tamen sequētem. vt vndique certificet tempus significatum per donec, tunc terminādum. *In virum perfectum.* Ecce tertium: quod spectat etiam ad terminum intrinsecum viatorum omnium. Et est sensus. donec perueniamus oēs in unitatem fidei, non qualitercunque sed in virum perfectum. Recole quod de corpore mystico christi loquitur: & intellige hoc corpus mysticum nunquā terminari nisi sit in statu viri perfecti, nisi sit velut corpus viri perfecti: hoc est constantis ita ex omnibus vt nihil omnino ei desit de quomodolibet spectantibus ad perfectionem viri. Declarat siquidem per hoc quod oportet electorum numerum ad hoc perducī vt habeat quicquid quomodolibet spectat ad perfectionem

perfectiōem corporis mystici, ad similitudinē perfecti viri. Et intelligas perfectiōem corporis mystici ex similitudinē perfectiōis corporis naturalis, subiungit quartum. *in mensuram ætatis plenitudinis christi.* Corpus Christi mysticū oportet quod perueniat ad hoc vt sit velut vir perfectus quemadmodum christus habuit corpus suum naturale perfectum in plenitudine ætatis. Aetas siquidem Christi plena est quo ad affecutionem omnium spectantium ad virilitatem quum fuerit. 33. annorum. Ita quod declarat Paulus corpus christi mysticum fore simile proportionaliter corpori christi naturali. ita quod quemadmodum corpus christi naturale perductum est ad plenitudinem ætatis virilis, ita corpus Christi mysticum perducetur ad perfectiōem tanq̃ virilem. & tunc & non ante erit terminus.

Vi iam non sumus paruuli. pro, pueri. Hinc clare apparet sensus antecedentis particula: quod videlicet viatores vt viri im^o vt perueniamus omnes ad perfectiōem viri. Nisi enim dixisset sub hoc sensu in virum, non deduxisset statim vt iam non sumus pueri. hoc enim manifeste deducitur ex illa particula, scilicet imus vt viri. hinc enim manifeste sequitur quod iam nō sumus pueri: hoc est quod ex quo membra christi sumus, non sumus pueri. At similitudinem corporis cupis prosequi, in promptu est quod non sumus membra puerilia sed membra virilia.

Fluctuantes. Explicat penes quid negatur pueritia scilicet fluctuationem. pueri enim & animo corpore fluctuant. Et de quali fluctuatione loquatur subiungit.

Et circumferamur omni vento doctrinæ. Fluctus ex ventis consurgunt: pueri omni doctrina mouentur & agitantur: vtpote instabilis iudicii & animi. *In nequitia hominum.* Dicitio interpretata nequitia, significat fallacem artem vertendi aleas seu taxillos ad decipiendum. Vnde clarius interpretaretur fallacia seu versutia. Ab hac enim similitudine describit Paulus fallacem artem doctorum. *In astutia.* Auget crimen doctorum. vt non solum ex fallaci arte sed & ex astuto animo pcedant. *Ad circumuentionem erroris.* Tolerabilis esset astutia ad dolose fallendū circa pecunias & huiusmodi. sed intolerabilis est ad inducendum errores fidei seu morum. Et hæc facile patiuntur pueri. *Stabilitatem itaque ac firmitatem per virum significauit,* excludendo pueritiam instabilem & fluctuantem omni vento doctrinæ & c.

Veritatem autem facientes. pro, sectantes. Stabilitas firmitasque virilis christianorum non in voluntariis pertinaciis aut sectis sed sectando veritatem describitur è regione ad omnes effectus astutiarum & malarum artium. Dicant illi quicquid velint: sumus nos firmi sectando veritatē ad hoc vt. *In charitate crescamus.* pro, augeamus, *in illo per oīa.* superfluit per. Qui est caput christus. Declarauit influxum Christi in membra, declarauit & ipsa membra corporis: declarat modo officium membrorum esse virtute capitis augere omnia membra corporis. Si hoc penetras, perpendes mirabilem sanctorum communionem explanatam hic à Paulo. augeamus inquit nos mēbra in illo qui est caput, appositue Christus, augeamus iquam omnia, pculdubio mēbra christi. *Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis.* Modum declarat quo augere debemus omnia membra christi. Et intendit q̃ quemadmodum corpus naturale in statu augmenti auget seipsum augendo omnes suas partes proportionaliter, ita corpus christi mysticum (quod declaratum est esse in statu augmenti) & quo omnes perueniam^{us} i virum perfectum) ex virtute christi compactum, coniunctum, nec solum coniunctū sed etiam connexum seu conglutinatum. Et modum glutini explicat per omnem iuncturam subministrationis. ad similitudinē iuncturæ partium corporis est ipsa subministratio spūalis, qua vnus electus subministrat alii spūalibus opibus. *Secundum operationem in mensuram vniuscuiusq; membri.* pro, partis. Particula interpretata operationem, internum actum, internā efficaciam, internū officium significat. Et est sensus, secundum efficaciam commensuratam vnicuique parti. Hoc enim in augmento naturali fit, q̃ secundum efficaciam commensuratam cuilibet parti corporis fit augmentum. Et idem proportionaliter dicit Paulus in corpore mystico q̃ secundum efficaciam spiritus commensuratam vnicuique electo. *Augmentum corporis facit.* Verbum facit, est vnde pendet totius literæ constructio. Est enim ordo literæ. ex quo, christo capite, totum corpus compactum & c. Facit augmentū corporis secundum efficaciam in mensuram vniuscuiusque partis. Ita q̃ totum corpus significatur augmentans: & ipsum corpusmet significatur augmentari secundum efficaciam commensuratam cuilibet. & quod plus est adiungitur.

In edificationem sui. Deest, ipse, *in charitate.* Finis augmentationis explicatur consistere non solum in augmento omnium partium sed in ædificatione sui ipsius, totius. Et hoc in dilectione: quia sine ipsa reliqua sunt nihil. Vbi nota quod augmentum corporis Christi mystici ita est augmentum quod tendit ad charitatis ædificationem, ita corpus crescit quod ipsummet edificatur

- F** ficatur non simpliciter sed quatenus tendit in dilectionē dei & proximi. vt intelligamus corporis ecclesiæ verum augmentum non cōsistere in ædificatione doctrinæ, p̄dicationis, prophetiæ & huiusmodi, sed in ædificatione sui ipsius in dilectione, in additione dilectionis. quia enim ædificatio continue augeat ædificium. ideo augmentum corporis per ædificationem explicauit. Et sic declarauit Paulus vnitatem corporis mystici. In qua non est prætereundum qd de augmento manifestat: videlicet augeri corpus christi mysticum simul scdm oēs partes proportionaliter. Mirabile siquidem est, si intelligimus qd nunq̄ vna pars augetur quin augeatur oēs. & paulus quidem non dicit negatiuam (.s. non augeri partem aliquam sine augmento oīm) sed dicit affirmatiuam, scilicet augeri oēs partes proportionaliter. & hoc quandoq; verificari oportet absq; oī h̄sitatione. Sed de negatiua diffinire non audeo. augmentū siquidē naturalis corporis ducit ad asserendā illam negatiuam. ratio quoq; (quia nō est maior ratio de vna augmentatione q̄ de alia ad idē ducit. quia enim rōne vna augmētatio partis est simul cū augmento totius & cuiusq; partis, eadē rōne quodlibet cuiusvis partis augmentū est simul cū augmento toti⁹ scdm singula partes p̄portionaliter. Oratio quoq; dominica (petēs panē nostrū, debita nostra, nos & c. Idē suadet. Et si hoc verū est, tamē nota qd nō de generatiōe sed de augmento est sermo & rursus de partiū electarū augmento tantū intellige. Et recale qd sicut in corpore naturali nō qualibet nutritiōe fit augmētū, sed multis nutritionibus disponitur corpus & post certum tempus corpus augetur, ita in corpore christi mystico. Et rursus qd in augmento non æqualiter non similiter sed proportionaliter omnes partes crescunt: ita & c. Et demū recale qd quum naturale corpus augetur, singule partes nō impedit̄ augetur. si enim aliqua pars in disposita esset ad augmenti motum suscipiendum, nō augetur. Ex hac siquidē cōditione non apparet mirabile admittere negatiuam: quoniam non asseritur nisi hæc negatiua, videlicet non augetur aliqua pars corporis christi mystici quin augeatur oēs disposita ad augmentum. vt intelligamus per hanc Pauli doctrinam nō esse corpus christi mysticum sicut est corpus vnius senatus aut ciuitatis, sed sicut corpus naturale ex eo qd habet Christum per spiritum suum iungentem illud intus viuificando & augendo: quod nō inuenitur in humano collegio quodcunque sit illud.

Oc igitur dico & testificor in dño. Tractat illam particulam, vt essemus sancti: hoc est mundi.

- H** Infert autem hmōi mundiciam ex eo qd sumus membra christi. Inde siquidem & dicit & testificatur ad maiorem assertionis firmitatem. *Vt iam non ambuletis.* pro, iam non ambulare, sicut & gentes ambulant. Hoc est qd dicit & testificatur, iam, hoc est ex quo estis membra christi, non esse vobis ambulandum moribus quemadmodum gentes ambulant. *In uanitate sensus sui* pro, mentis suæ. Explicat mores gentium ex fine. Vanitas siquidem mentis eorum, finis est vanus quem sibi met præstunt gentes. Et dicit mentis suæ, ad significandum finem vanum secundum supremam partem animæ: vt intelligamus qd loquitur de fine quem philosophi, quē primates secundum summum animæ suæ præstiterunt sibi. Qui quoniam non est vnus (sed scdm diuersitatem opinionum in diuersis summum bonum constituerunt) sed oēs in hoc cōueniunt qd vanum sibi finem constituerunt, ideo Paulus vnicō verbo cōprehendit oēs fines gentilium dicendo in uanitate mentis suæ. Discurre per oēs philosophorum sectas & per omniū Gentilium scriptorum libros: & tandē inuenies oēs ambulasse in uanitate mentis suæ. siue illa fuerit immortalitas famæ, siue gloria præsens, siue virtus præsens speculatiua & c.
- Tenebris obscuratum habentes intellectum.* Ne naturæ mentis tribuens vanitatem finis, explicat hoc nō ex natura sed ex obtenebrato intellectu prouenire in gentibus. Et oportuit hoc subiungere, ne ex eo qd vanitas huiusmodi cōmunis erat Gentilibus omnibus imputaretur naturæ.
- Ab alienati a uita dei.* Vita dei proprie appellatur inchoatiue quidem vita fidei: iuxta illud, iust⁹ ex fide uiuet. consummate autem vita cōlestis patriæ. Ab huiusmodi vita cōstat ab alienatos esse gentiles. relinquentes siquidem vitam fidei primis parentibus & successiue filiis datam, incurrerunt obtenebrationem intellectus. *Per.* pro, propter, *ignorantiam quæ est in illis.* Quemadmodum rationem vani finis reddit obtenebrarum intellectum, ita rationem ab alienatæ vitæ a vita secundum deum reddit ignorantiam: vt intelligamus vtrunque (scilicet finem & vitam gentilium) ex obscuratiōe intellectus procedere. *Propter cæcitatem.* pro, ex cæcationem, *cordis ipsorum.* Rationem ignorantie apud Gentiles de moribus vitæ secundū deum, reddit ex cæcationem cordis. Et quum cor pro voluntate ponatur, ex cæcatio cordis dicitur ex cæcatio causata a corde. ex cæcatio siquidem partis est cognoscitiuæ, cor autē partis affectiuæ. vt intelligamus

Ligamus ex affectu ortam excæcationem matrem ignorantie. Est autem excæcatio in intellectu non priuatio intelligendi, sicut excæcatio visus est priuatio videndi, sed est priuatio luminis diuini quo potuissent intelligere absque errore & finem rectum habere & vitam rectam. Et hanc excæcationem meruerunt ex corde suo, prauæ affecto. *Qui desperantes. pro, indolentes.* Ita tamen quod indolentes intelligatur priuatiue: hoc est non dolentes, abdicantes à se dolorem. Oportet siquidem hanc dictionem fingere ad hunc sensum vt exprimatur dictio Græca. Et explicat per hoc qualitatem cordis Gentilium. Commune siquidem erat eis abdicare à se tristitiam tanquam inutilem. Et hinc sequebatur quod non tristabantur quod peccauerant: sed euitando tristitiam, *Semetipsos tradiderunt impuditiæ.* Ac si apertius dixisset, etsi non causa delectationis, tamen causa vitandæ tristitiæ semetipsos tradiderunt impuditiæ lasciuorum actuum. In operationem immunditiæ omnis. Vniuersa venerea secundum consummationem actus intelligo per immunditiam omnem. In *auaritia. pro, in auaritia.* Hoc est in auaritate: ad significandum quod non paululum prolapsi sunt, sed quo ad animam auide, quo ad actus prauos impudice, quo ad actus consummatos in omnem immunditiam se dederunt. hinc enim excæcatio & ignorantia. *Vos autem non ita didicistis CHRISTVM.* Duo dixerat, scilicet iam non ambulare, & sicut gentes ambulant. Et declarauerat sicut gentes ambulant: restabatque declarare iam non ambulare sic. Et hoc nunc declarat: dicendo quod vos membra CHRISTI non ita didicistis CHRISTVM. Si tamen pro, siquidem, *illum auertis.* in euangelio. *Et in ipso edocistis.* à me & aliis euangelizantibus Christum. *Sicut est veritas in IESV.* Hæc omnia dicit spectantia ad perfectionem intellectus, è regione ad ea quæ dixerat de obtenebratione, ignorantia & cæcitate gentium. *Deponite. pro, deponere, uos.* Refertur hoc infinitiuum cum sequentibus infinitiuis ad verbum didicistis, edocistis. *Secundum pristinam conuersationem ueterem hominem.* Dicendo secundum pristinam conuersationem, declarat vetustatem hominis deponendam id enim est vetustas hominis quod ex pristina conuersatione effectum est in homine. Malus habitus, malæ inclinationes, maculæ peccatorum constituunt ueterem hominem. Cur autem appelletur uetus homo, subiungit dicendo. *Qui corrumpitur secundum desideria erroris.* Quod ueterascit ad interitum properat. vetustas nanque ipsa corruptionis species est. Et propterea apostolus Paulus manifestat ueterem hominem, ex eo quod consistit in corruptione. Peccatum enim quodlibet consistit in corruptione debiti modi, aut debiti ordinis, aut debiti obiecti operandi. *Quod autem dicit secundum desideria erroris, utranque tangit causam corruptionis quæ interuenit in peccato.* Ex parte siquidem intellectus dicit erroris: ex parte autem appetitus dicit desideria. Vt intelligamus omnem appetitum peccandi esse erroris in intellectu: iuxta illud Prouerbiorum decimoquarto errant omnes qui operantur malum. & apud philosophos omnis malus ignorans. Quæ non sic intelliguntur ut omne peccatum procedat ex ignorantia (quum multa procedant ex malitia) sed quod omne peccatum requirit aliquem defectum intellectus. Propter hoc enim paulus dicit quod secundum desideria erroris uetus homo corrumpitur: hoc est in corruptione consistit.

Renouamini. pro, renouari, autem spiritu mentis uestræ. Didicistis in Christo non solum deponere ueterem hominem sed renouari spiritu mentis uestræ. Dixerat gentes ambulare in unitate mentis suæ: ac per hoc Ephesios prius Gentiles ambulasse in unitate mentis suæ, didicisse autem in Christo non solum deponere vetustatem pristinae uitæ sed renouari mentem (hoc est supremam partem animæ) spiritu: ut spiritus significetur ratio renouationis. Tanquam in ipsa mente suprema animæ parte sit officium spiritus, hoc est ad spiritualia mentem eleuans, è regione ad mentis officium quo ad vanum finem depressa est. Et dicit renouari: eo quod huiusmodi mentis humanæ spiritus fuerat iam in homine condirio in primis parentibus, & per Christum renouatur in hominibus. Tali spiritus officio mens nostra renouatur, quum tendit tanquam in finem in cognitionem vnius veri dei & Iesu Christi.

Et induite. pro, & induere. Hoc est tertium quod didicistis. *Nouum hominem:* Inter deponere ueterem hominem & induere nouum hominem, non est disparitas penes hominem (nā & uetus & nouus conueniunt in homine. Vterque enim dicitur homo) sed differentia est penes nouitatem & vetustatem. Non dicit paulus deponere hominem aut induere hominem: sed quatenus ueterem deponere, quatenus nouum induere. Possumus siquidem vetustatem deponere tanquam vestimentum uetus quod corrumpitur, & nouitatem induere tanquam vestimentum nouum. *Qui secundum deum creatus est in iustitia & sanctitate ueritatis.* De homine quatenus ueteri dixerat qui corrumpitur secundum desideria erroris. de homine

mine vero quatenus nouo dicit qui creatus est secundum deum alienus ab omni corruptione, qui creatus est conformis deo. Et hoc est regione qui corrumpitur. In iustitia & sanctitate veritatis est regione ad desideria erroris: iustitia contra desideria, munditia veritatis contra erroris. Est ergo descriptio hominis quatenus noui quod secundum diuinam rationem creatus est, non à nobis factus, in iustitia quo ad partem affectiuam ad reddendum cuique quod ei debetur: & sanctitate veritatis, quo ad partem cognoscitiuam. Vbi non tantum veritas sed munditia veritatis significatur, ad excludendum admixtionem cuiusunque erroris: vt intelligamus nouo homini nullum admisceri errorem circa ea quæ sunt salutis. ¶ Et dixit hæc de nouo homine comprehendente nouitatem omnium partium hominis quatenus est homo (hoc est partium rationalium, seu rationem participantium) contra corruptam vitam Gentilium in omnibus partibus: intellectu, voluntate, concupiscibili, & irascibili. ¶ Propter quod deponentes mendacium. Quæ velut in genere dixit de homine veteri & nouo, modo per partes velut in specie exequitur, vtriusque (veteris, scilicet & noui hominis) partes sigillatim est regione describendo sermone hortatiuo. ¶ Vnde ex parte veteris hominis dicit deponentes mendacium: ex parte vero noui. ¶ Loquimini ueritatem unusquisque cum proximo suo. Et rationem vtriusque subiungit. ¶ Quoniam sumus inuicem membra. Membra naturalia eiusdem corporis non sibi inuicem mentiuntur facto, sed secundum veritatem virium vnum alteri subuenit. Ad horum imitationem debemus qui membra sumus Christi, secundum veritatem quam in corde habemus inuicem communicare. ¶ Irascimini. Locutio partis rationalis est officium: irasci autem est appetitus qui irascibilis vocatur. Nec est alienum à diuinis præceptis irascimini, quanuis alienum dicatur à præceptis Stoicis. Irasci enim actus est virtutis si moderatum sit. Et propterea paulus addit. ¶ Et nolite peccare. Perinde ac si dixisset. Irascimini moderate, quum increpationis ratio exigit. ¶ Sol non occidat super iracundiam uestram. Si contingat vos irasci minus moderate, saltem non sit diuturna ira, sed cito terminetur. Celeritas siquidem terminandi iram significatur prohibendo occasum solis super iracundiam. Non dat licentiam seruandi iram usque ad solis occasum, sed vult saltem eodem die terminari. Et rationem subiungit.

H ¶ Nolite dare locum diabolo. Motus iræ humana est passio, sed quum diutius protenditur, locum parat diabolo ad suggerendum quæ consona sunt irato: & sic paulatim ad principandum in animo. Qui locus negatur diabolo si quamprimum ira terminetur. ¶ Et quod dicit de ira, simile intellige de reliquis passionibus quum continuantur. Qui furabatur. Ad facta nociua descendit. Iam non furetur. Et quoniam furari ex indigentia prouenit: ideo remedium vnde indigentia suæ subuenire possit subiungit. ¶ Magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est. Et addidit quod bonum est ad differentiam turpis exercitii. ¶ Vt habeat unde tribuat necessitatem patienti. Non solum vt restituat quod furatus fuerat, sed vt communicet aliis indigentibus. ¶ Omnis sermo malus, pro, marcidus. Ad similitudinem fructuum maridorum sermo dicitur marcidus qui inutilis, qui abiiciendus suapte natura est. ¶ Ex ore uestro non procedat. ¶ Vt intelligamus multo magis prohiberi sermonem pestiferum. ¶ Sed si quis bonus ad ædificationem fidei pro, utilitatis. ¶ Aptè contra sermonem marcidum locat sermonem bonum ad ædificationem alicuius. utilitatis: vt si sermo ipse non directe sit utilis, tamen sit ad constructionem utilitatis: quemadmodum ea quæ non intrant ædificiū, sunt tamen utilia ad ædificationem. ¶ Vt det gratiam audientibus. Sermo marcidus non solum inutilis sed non gratus est audientibus, quo contra sermo bonus ad ædificationem utilitatis vt det gratiā audientibus describitur. Et non dicit vt gratus aut acceptus sit audientibus, sed vt det audientibus gratiam: ad significandū quorsum tendit utilitas sermonis, scilicet vt det audientibus gratium aliquod donum: puta instructionis aut suasionis, cautelæ & huiusmodi. Et nolite contristare spiritum sanctum dei. ¶ Inter alia veteris hominis officia connumerat contristare spiritum dei. Metaphorico sermone dicitur spiritus sanctus contristari à nobis quemadmodum dicitur metaphorice deus iratus. Ad similitudinē siquidē contristati spiritus sanctus est quū habitaculum suū deserit ob displicentem sibi conditionem superuenientem. Scriptum est enim de spiritu sancto in nobis quod disciplina effugiet fictū, & corripietur à superueniente iniquitate. tunc ergo contristamur spiritum sanctum dei in nobis quū aliquid displicens ei loquimur aut committimus. Mundosiam ephesios alloquitur: vt rationem habeant horrendi immunditiam ex parte spiritus sancti habitantis in eis. ac si apertius dixisset. quod si nulla subesset alia ratio horrendi veterem hominem, hæc sola sufficere debet, scilicet vt non contristetis spiritum sanctum dei in vobis. Vnde & subdit. ¶ In quo signati estis in die redemptionis Diem baptismi diem redemptionis

prionis appellat: eo quod tunc redemptio per Christum facta applicatur ad eum qui baptizatur: ac per hoc ipse tunc redimitur executiue. Et in illo die signatos intus dicit in spiritu sancto: quoniam vere tunc gratiam quæ est velut impressio spiritus sancti recipiunt qui baptizantur. Omnis amaritudo & ira & indignatio. Legendum est. Omnis amaritudo & furor & ira. vt amaritudo referatur ad cor, furor ad impetum, & ira ad vindictam. Et clamor, in voce, comes singulorum trium prædictorum. Et blasphemia, sæpe comes furoris & clamoris. Tollatur a vobis cum omni malitia. Demum quæ sunt veteris hominis concludens, dicit cum omni malitia. Estote autem inuicem benigni, misericordes, donantes. Deest, vobis inuicem. E regione ad tot mala locat duas vniuersales virtutes: benignitatem feracem omnium bonorum, & misericordiam alienis malis subleuandis intendentem. Et his duabus virtutibus adiungit mutuam condonationem iniuriarum, exemplo dei subiuncto. Sicut & deus in Christo donauit vobis. vniuersa debita, donando satisfactorem Christum. Per has enim virtutes iunctas imitationi dei, quæ sunt noui hominis contraria supradictis amaritudini, iræ, furori, & c. induenda significantur.

CAPVT

V.

SICOTE ergo imitatores dei sicut filii charissimi, pro dilecti. Tractat hic illam particulam vt simus irreprehensibiles. Vbi prudens lector aduerte quod proponendo hæc adiunxit in charitate seu dilectione. Propterea siquidem & tractando vnitatem nostram in Christo inseruit charitatem; & tractando mundiciam terminauit in charitate. Et similiter modo inchoando tractatum de irreprehensibilitate, incipit à dilectione: non qualicumque sed ad imitationem dei quemadmodum filii imitatores debent esse patris, &

ad similitudinem Christi, subiungendo. Et ambulate in dilectione sicut & Christus dilexit nos. Et explicando qualiratem dilectionis Christi, subiungit. Et tradidit semetipsum pro nobis oblationem, pro gratiarum actione & bonis obtinendis. Et hostiam, pro peccatis. Deo in odorem suauitatis. Loquitur paulus de sacrificio Christi in ara crucis more veterum sacrificiorum: de quibus scribitur in odorem suauitatis acceptari à deo. Locutio est metaphorica, more humano significans acceptissimum sacrificium ad similitudinem accepti suauissimi odoris. Fornicatio autem & omnis immunditia. Irreprehensibilis redditur homo vitando ea quæ reprehensione digna sunt. Et propterea Paulus tractans vt irreprehensibiles essent Ephesii, discarrat per vitia, monendo vitationem eorum. Nec omnia tractat vitia, sed ea quæ apud gentiles aut non æstimabantur peccata aut paruifiebant. Et propterea meminit fornicationis, quam non æstimabant Gentiles peccatum. Meminit & omnis immunditiæ carnalis, non autem adulterii & incestus: quia hæc reputabantur etiam apud eos peccata, sed impudiciæ, mollities & huiusmodi paruifiebant.

Aut auaritia. Non est hic sermo proprie de auaritia vt opponitur liberalitati, sed vt opponitur iustitiæ: quam apud Gentiles non reputari peccatum, patet ex eo quod rationabilem belli causam dicebant rationem propagandi imperii. Vbi constat summam auaritiā interuenire. preter hoc quod leges ciuiles auaritiā citra dimidiū iusti precii in contractibus permittunt. Nec nominetur in vobis. Non solum esse sed nec nominari precipit.

Sicut decet sanctos. Ecce ratio quia non decet mundos per baptismum quouis modo appropinquare huiusmodi vitiis. Aut turpitudine. Ratione multorum turpium & factorum & verborum quæ apud gentiles admittebantur, dixit aut turpitudine. Et similiter subiungit.

Aut stultiloquium aut scurrilitas. Verum aduerte quod dictio interpretata scurrilitas est eutrapelia, quam arist. iiii. Et hic. virtutem dicit medium tenentem in ludis & iocis. Sed æquiuoce paulus & arist. vtuntur eutrapelia. nā apud paulum est nomen officii seu actus ad delectationem prouocandam apud arist. vero est nomen virtutis quam non prohibet, quia virtus non est cōtrariavirtuti. Et propterea interpres antiquus transtulit scurrilitas. rectius tamē transferetur iocularitas aut aliquid huiusmodi quod est materia virtutis eutrapeliæ quod raro

moderamine virtutis fit. Vnde & subdit. Quæ ad rem non pertinet. pro, non conuenientia. Complectitur hæc tria pponendo non conuenientia: vt hinc clare intelligas quod non de eutrapelia virtute sed de eutrapeliæ materia loquitur. Sed magis gratiarum actio. Contra vitia sermonis gratiarum actionem ponit. Hieronimus gratia materie putat non gratiarum actionem sed gratiosum sermonem significari: vt e regione vitiorum lingue directe loceatur gratiosus sermo. Et vere quadrat materiæ. Hoc enim scitote intelligentes. Rationem reddit trium primo prohibitorum, subiungendo.

- F** *aurus, quod est idolorum seruitus*. pro, qui est idolorum cultor. Auarum dicit idolorum cultorem eo quod conuenit vterque in colendo vnam & eandem rem. Idolorum siquidem cultor argentum & aurum colit: iuxta illud, simulacra gentium argentum & aurum: quum preter argentum & aurum opera manuum hominum, idolum nihil sit in mundo: vt ad Corinthios dicit Paulus, Auarus quoque argentum & aurum colit: quum illius deus aurum sit, sicut gulorum deus venter est. In auro siquidem tota avari fiducia consistit. *Non habet hereditatem in re no Christi & dei*. Manifestat hinc hæc esse peccata mortalia: vt pote excludentia à regno cælesti vnde & non repetit alia tria, scilicet turpitudinem & stultiloquium & iocularitatem: quoniam illa non sunt secundum suum genus peccata mortalia. ¶ Idem autem regnum dicit CHRISTI & dei: eo quod dei est vt naturalis regis, CHRISTI autem hominis vt instituti regis, vt communicati sibi à deo regni. *Nemo vos seducat inanibus uerbis*. Hinc apparet non de fuisse docentes hæc non esse magnipendenda, sed parua aut nulla esse peccata. *Propter hæc enim uenit ira dei in filios dissidentie*. pro, inobedientie. seu, imperuasionis. Et verbum venit præsentis est temporis. Ita quod non citat præteritas vindictas dei, sed præsentem tanquam continuam denunciat. Et potest intelligi de vindicta dei. quam in præsentis vita exercet ob hæc crimina, quanuis non discernamus quod propter hanc causam veniat. Sed quicquid de vindicta præsentis sit, continueuenit ira dei propter hæc in morte huiusmodi imperuasibilibus hominum. *Nolite ergo effici participes*. pro, comparticipes, eorum. Tam in culpa quam in poena. *Eratis enim aliquando tenebræ*. Accumulat Paulus rationem rationi. Et ubi prius ex parte regni dei & deinde ex parte iræ, modo ex contrarietate status præteriti ad præsentem nititur eos irreprehensibiles reddere. Et statum quidem præteritum describit tenebrosum immo tenebras, ad significandum dominium tenebrarum in eos. Statum vero Christianum describit subiungens. *Nunc autem lux in domino*. Et dicit in domino, ad significandum lucem gratiæ perficientem lucem naturalem. *Vt filii lucis ambulate*. Hebraico more filios lucis appellat sectantes lucem. Et consonum est vt qui translati sunt de tenebris in lucem, sectentur vita & opere lucem. *Fructus enim lucis*. pro, spiritus. Non saltat paulus de materia in materiam, sed declarat lucem per spiritum: vt intelligamus idem esse sectari lucem in domino & fructificare spiritui. Vt intelligamus lucem hanc esse lucem spiritus, non lucem corporis. ¶ *Est in omni bonitate & iustitia & ueritate*. Non est fructus spiritus quodcunque opus, si aliqua ex parte priuatur bonitate aut iustitia aut veritate. Exigit siquidem fructus spiritus quod secundum omnes circumstantias sit bonus, sit iustus, sit verus. Et propterea dicit in omni. Differentia inter veritatem & iustitiam clara est: quia illa ad intellectum, ista ad voluntatem spectat. Vnde relinquit quod bonitas spectat ad mores. ¶ Paulus tamen hæc quæ nunc proponit, sigillatim exequendo tractabit. *Probantes quid sit beneplacitum deo*. pro, domino. Ad verbum ambulate, refertur hoc participium probantes. Et est sensus. vt filii lucis ambulate probantes quid sit beneplacitum domino. Vere lucis officio fungitur qui in particularibus occurrētibus examinat, discutit ac discernit quid sit beneplacitum domino.
- T** nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum. Hactenus proposuit quæ usque ad cal-
- E** cem epistolæ tractanda sunt: modo incipit proposita singularim tractare. ¶ Et primum tractat particulam illam vt filii lucis ambulate, ex contrarietate tenebrarum & lucis quam proposuerat. Extendit siquidem tenebras & lucem ad opera, precipiens vt operibus tenebrarum nihil habeant commune. Et rationem interserit, quia sunt opera infructuosa. In fructuositas siquidem sufficiens est ratio vt addicentur opera à commercio. *Magis autem redarguite*. Deficit coniunctio & .& quadrat ut legatur potius, ita quod legendum est, potius autem & redarguite. Non sufficit alienum fieri ab operibus tenebrarum sed oportet etiam & redarguere opera tenebrarum. Et primi quidem (scilicet non communicandi) rationem subiungit. ¶ *Quæ enim in occulto sunt ab ipsis turpe est & dicere*. Optima non communicandi ratio ex turpitudine tali ac tanta vt etiam turpe sit dicere illa sumitur. ¶ De venereis loquitur tenebrarum operibus. ¶ Rationem autem secundi (scilicet potius autem & redarguite) subiungit. ¶ *Omnia autem quæ arguuntur*. pro, redarguuntur a lumine. pro, à luce, manifestantur. Redargui est manifestari à luce. Igitur quum vos sitis lux, ad vos spectat redarguere tenebrarum opera. ¶ *Omne quod manifestatur*. pro, manifestat, lumen. pro, lux, est. ¶ Ad probandum passiua (quod quicquid redarguitur manifestatur à luce) affert vniuersalem actionem, quod omne quod manifestat est lux. Quum aliquid redarguitur, non vere redarguitur nisi manifestetur error, crimen aut defectus qui ratio est quod redarguendum sit. manifestate autem propri-

proprium officium lucis Paulus dicit: vt hinc concludat quod lucis officium est redarguere. Quod autem omne quod manifestat sit lux, ad sensum patet in corporeis. Et idem patet in artibus & disciplinis: & idem in spiritualibus. Propter quod dicit.) Per relatiuū quod, officium lucis spiritualis refertur. *Surge qui dormis & exurge a mortuis, & illuminabit te* CHR I S T V S. pro, & illucescet tibi CHR H S T V S.) Paulus citat hanc sententiam, proculdubio ex scriptura. Et quoniam non inuenitur in sacra scriptura ex integro hæc sententia, vel ex aliquo librorum sacrorum quibus caremus (quorum mentio fit in hystoria Regum seu Paralip.) vel ex cap. lx. Esaia Paulus hanc sententiam attulit exponendo. Ibi enim dicitur surge, absque aliquo nomine: quauis in latinis codicibus habeatur Hierusalem. Et hoc surge Paulus exponit qui dormis: declarando ad quem dirigitur sermo surge, scilicet ad dormientem, proculdubio in tenebris: quoniam qui dormiunt, nocte dormiunt. Et explicando quod ad dormientem somno mortis dirigitur sermo, adiungit & exurge a mortuis, non corpore sed anima. quod est surgere a tenebris peccatorum. Ita quod totum hoc apposuit Paulus de suo, ad declarandum personam cui dicitur surge, & a quali statu dicitur surge. ¶ Quod autem sequitur & illucescet tibi CHR I S T V S, ibidem apud Esaia habetur sub aliis verbis, illuminare quia venit lumen tuum. Et secundum tempus futurum subditur, super te orietur dominus. quod respōdet transi-
tioni Hiero. apud quem legitur hoc in loco & orietur tibi CHR I S T V S. Manifeste siquidem Esaia ibi loquitur de differentia inter personam hanc & reliquum mundum penes tenebras & lucem. Quia ecce tenebræ operiēt terram & caligo populos, super te autem orietur dominus. Vnde cōformitas materiæ de qua loquitur propheta ad materiā de qua loquitur Paulus, non paruam cōiecturam gignit quod ex illo loco Paulus attulit hanc sententiā: exponēdo per dominum CHR I S T V M, & relinqua vt diximus.

Videte itaque fratres. Superfluit fratres Eandē particulā vt filii lucis ābulate, explicat ex alio capite, scilicet quantum ad curā ābulationis ratione multorū impedimētōrū. Vnde cōsequēter ad lucē dici, videte. *Quomodo caute, pro, accurate, ambuletis.*) Præcipit Paulus filiis lucis vt vtātur Luce ad videndum modum studiose accurateque ambulandi: hoc est proficiendi in via dei. *Non quasi insipientes.*) Contrarium officio videndi modum accurate ambulādi, explicat insipientiam: vt ostendat necessitatem huius curæ. Ad similitudinem siquidem corpore ambulantiū describit spiritualementem ambulationem. nam tanquam insipientes ambulant quibus nō est cura videndi qualiter ambulant. ¶ *Sed ut sapientes redimētes.* pro, ementes tempus, quoniam dies malī sunt.) Sapientiam studiosam circa modum ambulandi explicat quo ad vnum in specie effectum, qui est emere tempus: hoc est opportunitatē proficiēdi in via dei. Præcipit Paulus nobis esse ambulādum more viatorum: qui diebus malis (siue ex aeris perturbatione siue ex hominum insidiis) tinerantur. Tales enim emunt tempus opportuū ad ambulādū ne in malitiam dierū incidant: hoc est vt euadant pericula in via. Simili nanque modo præcipit filiis lucis vt studiis, officiis, incommodis & c. Emant opportunitatem proficiendi meritis, eo q̄ dies mali sunt: hoc est dies huius vitæ ad cælestiā patriam pleni sunt malis suasionibus, tētatōnibus, insidiis & reliquis huiusmodi prouocantibus ad peccatū. Ac si apertius dixisset quia periculosi sunt dies itineris, vt imini sapientia, emite oportunitatem euadendi pericula: nō expectetis vt vobis offeratur oportunitas, sed emite illā vt proficiatis in via dei. Simile quid dicit dominus in euangelio quod abiit & vendidit omnia quæ habuit & emit agrū seu margaritā. Nisi quod dominus emptionem ad preciositatem rei retulit: Paulus vero ratione periculorū emendam præcipit opportunitatem proficiendi. ¶ Hoc præceptum adimplent non solum relinquentes mundum & ad eremum seu monasteria proficiscentes, sed etiam quicunque oportunitatem benefaciendi præponut dānis rerum temporaliū aut incommodis corporis & huiusmodi. ¶ *Propterea.*) vt accurate ambuletis. ¶ *Nolite fieri.* pro, ne sitis, imprudentes.) Exequitur illam particulam, probātes quid sit beneplacitum domino. Explicat modū quo fit huiusmodi probatio: excludendo, scilicet imprudentiam, quā constat circa singulari versari. ¶ *Sed intelligentes quæ sit voluntas dei.* pro, domini.) ¶ Probando, exanimando singularia occurrentia, absit imprudentia, hoc est prudēs sit discussio, terminus autem examinationis sit intelligere quæ est voluntas domini, quid est gratum deo in hoc singulari agendo vel patiēdo. sic enim probatio vndique perfecta est. ¶ *Et nolite inebriari.* pro, & ne inebriamini, uino.) Supererat vt irreprehensibiles redderentur Ephesii circa ebrietatem: quæ nō reputabatur peccatum aut valde paruum. Et hoc introducit declaraturus fructū spiritus superius propositū dīcēdo fructus enim spiritus est & c. Ebrietatem siquidem implentē hominem vino, ē regione
SS iii locat

locat plenitudinis spiritus. prohibet itaque ebrietatem tanquam re reprehensibile. Et rationem subiungit. *In quo est luxuria.* Luxuria non est proprium venerorum nomen sed commune moribus & actibus superfluitate profusis. Nec est clarum an relatiuum in quo, referat vinum an referat inebriati vino. nam si refert inebriari, non eget glossa: quoniam manifeste interuenit ibi superfluus potus. Si autem referatur vinum, tunc est sensus quod vinum est prouocatiuum ad ea quae sunt luxus: ut experientia testatur in hominibus bene potis. *Sed implemini spiritu sancto.* Superfluit sancto: quauis subintelligatur. Tractat (ut dictum est) illam particulam, fructus enim spiritus est in omni bonitate. Et propterea incipit tractatum illius a plenitudine spiritus. et explicat bonitatem spiritus triplici relatione. primum relatiue ad seipsos loquendo. *Loquentes uobismetipsi in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus.* et hoc proprie spectat ad partem contemplatiuam. Loqui enim internum, intellectus est. et significat per hoc quod homo conferat psalmos & hymnos diuinae laudis, & cantica non secularia sed spiritualia: meditando ea quae significant. *Cantantes & psallentes in cordibus uestris domino.* Secunda relatio est ad dominum, non per modum loquentis, sed per modum cantantis. Quem modum magis explicans dicit in corde uestro: ad significandum quod cantus est partis affectiuae relatae ad deum. gaudento & exultando in domino. laetantium siquidem est cantare.

Gratias agentes semper pro omnibus. Tertia relatio est ad proximos, immo & ad omnia beneficia gratias agendo. Et dicit semper, non actu sed animi promptitudine. Et dicit pro omnibus ut communio sanctorum exerceatur. *In nomine domini nostri IESU CHRISTI.* Gratiarum actio in uocato CHRISTO homine itaquam medio mandatur: ut quemadmodum est medium in beneficiis ita sit medium in gratiarum actione. *Deo & patri.* Deus nomen est naturae: pater personae primae trinitatis. aut est nomen amoris seu officii quo nos adoptauit. *Subiecti inuicem in timore Christi.* Ultima bonitatis pars describitur in mutua subiectione non legali sed in timore Christi. talem enim subiectionem efficit spiritus: extendendo bonitatem animi singulorum ad mutuam subiectionem ob reuerentiam Christi in singulis habitantibus. Huiusmodi enim subiectio communis esse debet tam praelatis quam subditis, tam dominis quam seruis & c. quum nihil aliud sit quam subiici Christo habitanti in Christiano. *Mulieres, pro, uxores, uiris suis.* pr. propriis, subditae sint. pro, estote. Tractat illam particulam & iustitiam, in iustitia inter uirum & uxorem, inter patrem & filium, inter dominum & seruum. unde ab uxoribus incipiens, mandat ut sint subditae propriis uiris. Et modum subiectionis subiungit. *Sicut domino.* Non dicit sicut dominis: quia non mandat uxores esse uelut seruas maritorum: quod significaretur si dixisset sicut dominis. Sed dicit sicut domino, hoc est sicut Christo: hoc est uoluntarie & ex amore. Sic enim subiicimur Christo. Unde ad hanc similitudinem (sicut domino) declarandum subiungit. *Quoniam uir caput est mulieris, pro, uxoris, Christus sicut caput est ecclesiae.* Ratio subiectionis non affertur dominum sed esse caput. & hoc commune esse Christo & marito dicitur: Christo respectu ecclesiae, marito respectu uxoris. Et de Christo quidem ecclesiae capite superius dictum est: de viro autem ne sit quaestio penes quid in proposito atteditur similitudo capitis, subiungit de Christo. *Ipsa saluator corporis eius.* pro, & ipse saluator corporis est. ut intelligamus de hoc officio capitis esse sermonem. scilicet de officio quo caput saluat corpus. Christus quidem saluator est corporis sui quod est ecclesia: & maritus saluator est uxoris, pascendo, gubernando, regendo, protegendo eam. *Sed sicut, pro, sicut autem ecclesia subiecta est Christo ita & mulieres, pro, uxores, uiris suis.* pro, propriis, in omnibus, pro, in omni. Explicat clare quod dixerat sicut domino. adiungendo in omni: ut intelligat uxores in omni re. in uniuersa actione debere subiici maritis sicut ecclesia Christo: hoc est ut in nulla re, in nulla actione admittant aliquid contrarium maritis Christi lege regulatis: alioquin non essent subdite illis sicut Christo. per hoc enim excludit subiectio quo ad peccandum. *Vir diligite uxores uestras sicut & Christus dilexit ecclesiam.* Amor amicitiae spiritalis ad uxores exprimitur ex modo quo Christus dilexit ecclesiam. Unde effectum huiusmodi amoris amicitiae explicat subiungens. *Et seipsum tradidit pro ea.* In ara crucis. Ut illam sanctificaret. hoc est mundam redderet. Et explicando modum quo mundat ecclesiam subiungit. *Mundans lauacro aque in uerbo uite.* Superfluit uirtute baptismus significatur in uerbo in nomine patris & filii & spiritus sancti. ut exhiberet, prae, adiungeret, ipsi sibi gloriosam. Ad similitudinem sponsae describit ecclesiam gloriosam meritis, clara laude famaue dignis. Ecclesiam non habentem maculam. Turpis est in sponsa macula carnis, & in ecclesia macula peccati. Aut rugam. fictionis aut duplicitatis. aut aliqua huiusmodi quod sponsa dedecet. sed ut sit sancta. hoc est munda. Et immaculata. pro, irreprehensibilis.

hensibilis. in actionibus suis. In quo apparet manifeste amor amicitiae. Ita & uiri debent diligere uxores suas ut corpora sua. Tractando similitudinem inter virum & uxorem ad imitationem Christi & ecclesiae, postquam explicauit eam penes amorem amicitiae, modo explicat eandem secundum amorem concupiscentiae quo aliquis amat seipsum. Ad hoc enim manifeste spectat quod viri diligant uxores suas ut corpora propria. Vnde & amplius explicans subiungit. **¶** Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit. eo quod uxor est caro viri. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit. Intellige hoc formaliter de carne sua ut sic. nam secus est de carne sua. ut impeditiua est vel reputatur alicuius magis amati. Sic enim multi occiderunt seipsos, apprehendentes carnem suam tanquam impediens eos ab effectata libertate seu detinentem eos in malis. Sic Christus praecipit odio haberi carnem propriam ut retraherem a salute animae. Sic sancti castigant corpus suum ut pugnans aduersus spiritum, & sic de similibus. Cum his enim omnibus stat solidat formalis veritas, quod nemo unquam carnem suam odio habuit. Vnde & probationem manifestam subiungit. **¶** Sed nutrit & fouet eam, quod continua experientia testatur. Sicut & dominus ecclesiam. dilexit tanquam carnem suam. Et ne hoc absolum videatur, subiungit. Quia membra sumus corporis eius. Hinc enim manifestum est quod ecclesia est corpus Christi, De carne eius & de ossibus eius. Ecclesia non solum est corpus Christi sed est corpus formatum de carne Christi & de ossibus Christi in cruce. Multo enim plus contulerunt caro Christi & ossa Christi in cruce ad formandum corpus Christi mysticum quod est ecclesia quam contulerint caro Adae & ossa Adae ad formandam uxorem eius Euam: quoniam caro Christi & ossa Christi in cruce contulerunt vitam propriam ad formandum corpus ecclesiae: Adae vero caro & ossa non contulerunt propriam vitam. Ad illam siquidem alludens formationem dicit quod sumus de carne eius & de ossibus eius. **¶** Propter hoc relinquit homo patrem & matrem. Affert consequenter verba scripturae: quae fuerunt consequenter dicta post caro de carne mea & os ex ossibus meis. Et affert haec ad manifestandum auctoritate scripturae quod uxor est caro mariti. Et pronomen hoc, vinculum inter virum & uxorem demonstrat. Propter huiusmodi namque vinculum relinquit (& quo ad conuersationem & quo ad thorum) homo patrem suum & matrem. Et adhærebit uxor suae. conuersando, curam gerendo, pascendo, fouendo &c.

¶ Et erunt duo in carne una. pro, in carnem vnā. Hoc est quod paulus volebat ex scripturae testimonio habere ad propositum ut uxor caro viri manifestaretur. Quomodo autem ad literam hoc intelligatur, in euangelicis exposuimus. **¶** Sacramentum. pro, mysterium, hoc magnum est. Nō habes ex hoc loco prudens lector à paulo coniugium esse sacramentum. Non enim dicit sacramentum sed mysterium hoc magnum est. Et vere mysterium verborum horum magnum est. Continent enim & indiuisibilitatem coniugii. ut dominus explanauit apud Matthaeum. Continent & ius naturae, horrendi coniugium cum patre & matre. Continent & officium debitum a viro plus uxori quam patri & matri. Continent & hoc quod modo paulus declarauit uxorem esse carnem mariti. Vnde vere mysterium hoc magnum est. Ego autem dico in Christo & ecclesia. pro, in christum & ecclesiam. Accumulat paulus magnitudini mysterii secundum sensum literalem, magnitudinem secundum sensum spirituale, referendo haec ad christum & ecclesiam: ut iam retulerat dicendo quia membra sumus corporis eius de carne eius & de ossibus eius. Veruntamen & uos singuli. pro, singulatiui, unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligit. Quanauis ego referam haec ad christum & ecclesiam, veruntamen iuxta sensum literae unusquisque diligit uxorem suam sicut seipsum: utpote vnā cum eo carnem. Vxor autem tuncat uirum. Et est sermo de timore reuerentiali.

CAPVT

VI.

Elli obedite parentibus uestris in domino Post iustitiam inter coniuges monet iustitiam inter patrem & filium: in. hoans à debito filiorum. primum autem quod debent filii parentibus est obedientia, non qualitercunque sed in domino. Moderatur paulus debitam obedientiam ad in domino: ut intelligamus non esse obediendum parentibus nisi secundum deum praecipiant. Magis enim obedire oportet deo quam hominibus. Hoc enim iustum est. manifestat obedientiam esse debitam quia est iusta, quia est diuina lege promulgata. Honora patrem tuum & matrem tuam. Ecce iustum diuinæ legis expositum honore obedientiae. Ad literam siquidem de obedientia atque reuerentia praceptum illud intelligitur, ad subuentionem autem extenditur in articulo necessitatis: quo scilicet parentes indigerent.

- F** Iuxta hanc enim extensionem dominus in euangelio videtur hoc præcepto: Paulus autem simpliciter & absolute. *Quod est mandatum primum in promissione.* Dicitur præceptum hoc primum in promissione, quia prius adiuncta fuit promissio huic præcepto quam fuerint adiunctæ promissiones obseruatoribus mandatorum diuinæ legis. nam huic præcepto fuit adiuncta promissio in ipsa promulgatione tabularum: vt patet Exod. xx. promissiones autem adiunctæ obseruatoribus legis postea fuerunt adiunctæ: vt patet in fine Deut. *Vt bene sit tibi & sis longæuus super terram.* Duplex bonum promittitur. Primo ipsum bonum: deinde longeuitas vtendi bono habito. Tanquam parum sit alterum sine altero. Longa siquidem vita absque bonis, parum boni est: & ædiuerso bona sine diuturnitate, parum profunt. **E**t uos patres nolite ad iracundiam, *pro, ad iram, prouocare filios uestros.* Debitum parentum erga filios explicat. Primum quod exigit paulus à parentibus negatiuum est: vt non prouocet eos ad peccatum aliquod. Et hoc expressit in ira: quoniam parentes in hoc frequenter peccant, prouocando filios ad exercendam vindictam. Hoc est enim prouocare filios ad iram aduersus exosos parentibus. Vnde è regione incitationis ad malum, subiungit aduersatiue. *Sed educate illos in disciplina, pro, in eruditione, & correctione. pro, admonitione, domini.* Eruditio partem respicit intellectuam: admonitio autem partem affectiuam. & vtranque præcipit secundum legem domini: quæ & directe prohibet vindictas & vniuersæ vitæ actus componit. Tenentur siquidem parentes filios non solum alere sed instruere. **S**erui obedite dominis carnalibus. Vltimo loco iustitiam inter dominum & seruum præcipit. non enim adhuc erat politia aliqua sed tantum familiæ erant Christianæ. Et propterea omnes & solas coniugationes familiæ direxit quo ad debitum: videlicet: inter viros & uxores, parentes & filios, dominos seruos. Inter obedientiam autem filiorum & seruorum quanta sit differentia, monstrat ex eo quod obedientiam filiorum præcipit cum vnâ tantum conditione, scilicet in domino seuorum vero obedientiam multiplicatis conditionibus qualificat, adiungendo. *Cum timore & tremore.* Timor intus. Tremor extra est. *In simplicitate cordis uestri sicut Christo.* Tollit à seruis duplicitatem cordis respectu dominorum quemadmodum tollitur respectu Christi: vt quemadmodum obeditur Christo non aliud habendo in corde & aliud in seruitio, ita obediatur à seruis dominis carnalibus. Quod magis explicans dicit. *Non ad oculum seruientes quasi hominibus placentes.* Seruitium oculare ad placendum exterius homini non intuenti cor describitur: quia reuera non exhibetur nisi exterius, ita quod si careret arbitrio non fieret. Vnde è regione ad huiusmodi oculare seruitium subiungit aduersatiue. *Sed ut serui Christi, intuentis cor. Facientes voluntatem dei.* Materiam explicat in qua serui tenentur obedire dominis carnalibus, scilicet in faciendo voluntatem dei: hoc est ea quæ non aduersantur voluntati dei. *Ex animo.* Contra id quod dixerat ad oculum, dicit ex animo.
- C**um bona voluntate. *pro, cum beneuolentia.* Non sufficit seruis Christianis timor, sed exigitur etiam beneuolentia erga dominos. **S**eruientes sicut domino. Superfluit sicut. *Et non hominibus.* Præcipit paulus contra id quod dixerat quasi placentes, vt serui agnoscant se seruire domino. **C H R I S T O:** eo quod ipse præcipit vt obediant carnalibus dominis, eo quod ipse est principalis præcipiens & cui principaliter obeditur. Quemadmodum dicimus quod seruient inuitato à domino, non seruit inuitato sed domino. Sic enim paulus dicit seruientes domino non hominibus. *Scientes quoniam. pro, quod. unusquisque quod fecerit bonum hoc recipiet à domino siue seruus siue liber.* Manifestat quod dixerat seruientes domino & non hominibus ex mercede: quia dominus retribuet mercedem vnicuique tam seruo quam libero operis sui boni: ac per hoc obedientiæ debite carnalibus dominis: quoniam opus bonum est.
- E**t uos domini eadem facite illis. Eadem intellige proportionaliter, scilicet cum beneuolentia in simplicitate secundum voluntatem dei præcipientes illis. *Remittentes minas, hoc est non exequeres minas.* Non enim quod turbato animo sæpe domini minantur, executioni mandandum est. Multa siquidem consonant animo turbato quæ postea dissonant à quieto. Et propterea rationaliter domini remittunt minas. *Scientes quia & illorum ut uester. pro, quod & uester, ipsorum dominus est in celis.* Sensum transtulit vetus interpret. nam ordo literæ est, scientes quod ipsorum & uester dominus est in celis, rationem reddit quare debent & remittere minas & eadem facere seruis, ex eo quod communis dominus est in celis, ex eo quod reddituri sunt rationem cõmuni domino de iis quæ agunt erga seruos. *& personarum acceptio non est apud deum. pro, eum. sci licet dominum qui est in celis.* Non est ille cælestis dominus vt principes mundi huius: apud quos magis reputantur domini quam serui: sed æqua lancea librat animos domini & animos seruorum.

et cetero. pro, ceterum, fratres mei confortamini in domino & in potentia uirtutis. pro, fortitudinis
 D eius. Supererat tractare illam particulam, & in omni veritate. hanc modo tractat, in
 fruendo ad pugnam contra diabolum. Et apte fructui spiritus in omni veritate, attri- A
 buitur pugna aduersus demonem: ut intelligamus non esse humanæ fictionis bellum inter
 demones & nos sed esse veritatem: & arma nostra aduersus demones non esse arma imagina-
 ra, sed esse fructum spiritus in veritate omni, absque vlllo commento. ¶ In duas autem partes
 distinguit robur christianum aduersus demones. Altera est confortamini in domino: hoc est
 inualefcite non in vobisipfis sed in domino. Altera est, & in potentia fortitudinis eius. In do-
 mino inualefcimus quatenus dominus est, ac propterea curam nostri habet, in potentia vero
 fortitudinis eius similiter inualefcimus vtentes fortitudine eius aduersus hostes non infirma
 aut debili sed potente. vt vtrinque confortemur ad pugnam inimo ad victoriam sub tali pri-
 cipe, sub tanta potentia fortitudinis eius non in viribus, fortitudinis nostræ.
 Induite uos. Duorū quæ proposuit exequitur secundum. *Armaturā Dei.* Dictio interpretata arma- B
 turā, significat nō aliquod speciale genus armorum sed vniuersitatem armorum, quod enim
 dixerat in potentia fortitudinis eius, modo explicat ab effectu vniuersę armaturæ. ¶ *Vt possitis*
stare aduersus insidias diaboli. Manifesta ratio induēdi vniuersa arma dei, vt nō cadamus sed habea-
 mus vnde possimus stare aduersus diabolum insidiis contra nos pugnātē. Et ne fictio reputetur
 diabolus insidians nobis, subiungit. *Quoniam non est nobis colluctatio.* pro, lucta. De cōflictu est
 sermo nō de ludo. *Aduersus carnem & sanguinem.* Intellige tantum, est enim sensus q, non est nobis
 cōflictus tantummodo aduersus carnem & sanguinem: hoc est aduersus concupiscentias
 carnis & incensionē sanguinis quo accendimur ad irā & alias passiones. Dicit enī hæc aduer-
 sus doctrinam gentilium reputantiū non esse nobis cōflictum nisi aduersus internas passio-
 nes: & cōflictum aduersus demones reputant fictionem. *Sed aduersus principes.* Demones qua- C
 drupliciter describit. Primo ā principatu naturę. Eminentia siquidem naturæ eorum res-
 pectu visibilis mundi significatur, & propterea sine adiectione aliqua dicit aduersus principes:
 vt quantum distat status principum ā statū aliorū, tantum distare intelligamus naturam dæ-
 monum ā natura hominum & vniuersorum sensibilibium. Et *potestates.* pro, aduersus potestates.
 Describit secundo eosdem ex eminentia potentia: & propterea sine adiectione aliqua dicit
 aduersus potestates, vt cognoscamus nostros hostes longe eminentiores tum natura tum po-
 tentia. *Aduersus mundi rectores.* pro, dominos, *tenebrarum harum.* pro, sæculi huius. Ita quod textus
 Pauli est, aduersus mundi dominos tenebrarum sæculi huius. Et in textu græco quod dicim?
 mundi dominos, vnica est dictio composita ex mundo & dominio, cosmocratoras. Propter
 quod subobscurior redditur litera Latina cum tot obliquis substantiuis, scilicet mundi tene-
 brarum. Verum ordinari potest sic, aduersus dominos mūdi, non absolute sed mundi tenebra-
 rum, non æterni temporis sed sæculi huius. Describit tertio demones ā dominio vniuersali
 quod debellando homines vbique acquisierant; vniuersali inquam respectu mundi tenebrarū,
 ad differentiam mun dilucidi. Mundus siquidem tenebrarū non corporalium sed spiritaliū,
 est mundus constans ex peccatoribus, et adiungit sæculi vnius, ad differentiam futuri postvni-
 uersale iudicium sæculi; in quo demones non erunt domini tenebrarum, sed ab omnibus co-
 gnoscuntur subiecti & ipsi tenebris, damnati & in tormentis qui modo sunt domini repro-
 borum viuentium in hoc seculo, pro quanto vtuntur illis vt seruis. *contra.* pro, aduersus, *spiritualia*
nequitię in celestibus. Quarto describit eosdem ā malitia excellentissima. Non dicit aduersus spiri-
 tualia nequitię, sed (quod plus est) aduersus spiritualia nequitię. Habet nequitia carnalia,
 habet & spiritualia. carnalia nequitię sunt studia mala secundum passiones carnales. spiritua- E
 lia autem nequitię sunt studia mala secundum superiorem animæ partem, quæ tanto sunt pe-
 iora, quanto intellectus altior & maioris est vis quam sit vniuersa pars animæ inferior, vt in-
 telligamus mala studia hostium nostrorum tanto peiora quanto in illis totū studium ex par-
 te constat spiritali, & non est partim spirituale & partim carnale. quale est omne humanum
 studium. quod autem adiungit in celestibus, materiam significat circa quam versantur spiri-
 tualia studia nequitię de qua est cōflictus, ad tollendū siquidē celestia nobis, ad priuandum
 nos celestibus, tendunt huiusmodi spiritualia nequitię studia. ¶ *Propterea accipite armaturam dei*
 Descriptis hostibus cum tot terribilibus conditionibus, redit ad armendum nos, et recole qđ
 de vniuersis armis dicit armaturam. ¶ *Vt possitis resistere in die malo.* hoc est in die periculo
 so, sicut superius dixit dies mali sunt, ad hoc enim armamur vt resistamus in dei cōflictū: qui
 dicitur dies malus ratione periculi incidendi in vere malum mortis animæ. ¶ *Et in omnibus per-*
 SSy fecti

- fecti stare pro, & omnibus perfectis stare. hoc etiā omnibus confectis quæ pugnae sunt stare re-
Feracitate, firmiter subsistere. hic est enim finis pugnae. ¶ *State ergo.* Ab vniuersa armatura descendit ad singula arma in specie. incipiens à cingulo quod baltheum vocant. *Sucinxi, pro,* præcincti, *lumbos vestros in veritate.* Circuncingi iubet veritate tanq̃ baltheo: vt vndiq; veritate defendamur, vt à veritate incipiat omnis nostra pugna. lumbi liquidem vires animæ ad similitudinem lumborum sustentantium corpus dicuntur. & propterea veritate cinguntur, quæ ad fundamentum omnium virtutum. Nullam enim fallaciam, nihil fraudis nihil à veritate dissonum admittit christiana religio, nullum verum refutat: quoniam verum vero non est contrarium. Et *induti loriceam.* pro, thoracem, *iustitiæ.* Loco thoracis mētis pectus & vitalia mēbra iustitiæ veritatis comitem, præcipit. voluntas liquidem constans ad reddendum vnicuique quod suum est, vitalia animæ tuetur. Et *calceati pedes in præparationem euangelii pacis.* Loco calceorum tuentium pedes, affectibus quibus incedimus tanquam calceatos præcipit moderatione præparante nos ad euangelium pacis. Vere post voluntatem præditam iustitiæ, affectiua pars debet esse disposita ad tranquillitatem ordinis euangelici. In omnibus sumentes scutum fidei in quo possitis omnia tela nequissimi. pro, mali, ignea extinguere. Loco scuti fidem præcipit. Et eius effectum explicat extinguere ignea tela, non aliqua sed omnia mali: hoc est demonis antonomasice mali. Vbi & arma offensiua demonis aduersus nos declarat esse tela quæ sunt percussiva, & ignea combustiva: vt ex his duabus conditionibus sensibilibus percipiamus magnam armorum vim: vt pote à telis & igne descriptorum. vt igne vim consumptionis, & in telo vim penetrationis intelligamus. Quæ tamen omnia possumus si volumus vtendo scuto fidei extinguere. Et bene nota quod tunc vtimur fidei scuto, quando ea quæ sunt fidei opponimus obuia tentationibus tanq̃ telis etiam igneis anteq̃ ingrediantur in animas nostras. hoc enim est officium scuti, ad hoc paulus dicit quod possumus vtendo fide vt scuto omnia tela ignea maligni nostri inimici extinguere. quod plus est quam euitare aut propellere. Et
Hic sic est: quoniam quandiu ea quæ sunt fidei velut obuiantia tentationibus opponimus, extinguuntur tela, hoc est nihil nocent animæ. Et *galeam salutis.* pro, salutaris assumite. Quemadmodum dixit scutum fidei fidem vt scutum, & similiter thoracem iustitiæ iustitiā vt thoracē ita eodem sensu nunc dicit galeam salutis hoc est salutare pro galea. Et significatur quod suscipiant christum in capite sub ratione salutaris: hoc est quod in supremo nostri habeamus christum vt salutarem in pugna. vt non confidamus in nobis sed quod christus sit conferēs nobis salutem in huiusmodi conflictu. Et *gladium spiritus quod est verbum dei.* Hactenus de armis de sensuiis, modo de offensiuis dicit verbo dei loco gladii. Verum aduerte quod verbum dei appellat gladium non hominis sed spiritus quia tunc habet vim & actionem gladii quando vtitur eo spiritus, & non quando vtitur homo tantum. ¶ *Per omnem orationem.* Postquam
I tractauit illam particulam in potentia fortitudinis eius, tractat priorem: videlicet confortamini in domino, explicando modum quo inualescimus in domino. Et modus est orando, seruatis debitis circumstantiis. vnde & dicit per omnem orationem, vt nullā prætermittat rationem eleuandi mentem in deum.
 Et *obsecrationem.* media orandi non quæ nostra sunt sed quæ sacra sunt declarat. obsecramus enim orantes per passionem, per resurrectionem, per incarnationem christi &c.
Orentes omni tempore. quantum facultas permittit quoniam affirmatiuum est præceptum. In spiritu, non verbo per se enim ad orationem spectat quod sit in spiritu: q̃ autem sit in voce, per accidens est. Et in ipso. pro, & in hoc ipsum. scilicet ad orandum omni tempore in spiritu. *Vigilantes in omni instantia.* Non sufficit vt vigilemus ad hoc ipsum sed & oportet vt instemus omni sedulitate. Et *obsecratione.* pro, deprecatione. Vult in oratione petitiones fieri.
K Pro omnibus sanctis. Vt sanctorum communio exerceatur, vult omnes orare pro omnibus mūdis quales sunt christianis per baptismum. Et pro me. Ad propria descendit paulus in calce epistolæ inchoans propria ab humili petitione vt ephesii orent pro ipso. Quid autem petat pro se explicat. ut detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia. pro, ausu (seu libertate) notum facere mysterium euangelii. petit vt detur sibi ex diuina gratia exterior sermo cum libero ausu notificandi arcanum Euangelii. Et tanquam rationem subdens indigentie, subiungit.
 Pro quo legatione fungor in catena ista. Superfluit ista. tanquam dixerit. ideo egeo quia iam p̃ hac causa opprimor vinculis. Ita ut in ipso audeam prout oportet me loqui. Superfluit ita. Explicat quod dixerat cum fiducia: declarando quod non petit audaciam superfluam aut temerariam sed vt in ipso euangelio audeat loqui prout oportet me. In quo cloduntur omnes circumstantiæ carnale,

T autem & uos sciatis quæ circa me sunt, quid agam. Duo commemorat & quæ circa ipsum aguntur, & quid ipse agit. **C**Omnia uobis nota faciet tychicus charissimus, pro dilectus frater. **C**hristianus. **E**t fidelis minister in domino. Forte propter hoc uerbum minister aiunt tichiucm diaconum. Minister tamen in domino commune est nomen etiam ipsis apostolis: ut ipse paulus describit ad corin. commendatur siquidem tychicus de fidelitate ministerii secundum dominum. incertum est autem de quali ministerio loquatur, spiritali an temporali. crediderim tamen ego quod de spiritali ministracione loquatur eo quod subiungit de eo. **Q**uam misi ad uos in hoc ipsum ut cognoscatis quæ circa nos sunt & consoletur corda uestra. Ex hoc officio consolandi corda ephesiorum, conicio spiritualem ministrum fuisse tychicum. **P**ax fratribus & charitas cum fide. Ordine retrogrado numerat hæc tria pacem, charitatem, fidem. nam prior est fides, deinde dilectio, & demum pax. A deo patre nostro. Superfluit nostro. paulo superius hæc uerba fuerunt exposita. **E**t domino iesu christo. Hæc est salutatio ephesiorum. Quam uero subiungit ad omnes extendit. **G**ratia cum omnibus. hoc est gratia uobis cum omnibus ubique. **Q**ui diligunt dominum nostrum iesum christum in incorruptione. pro, in incorruptibilitate. hoc est in statu immortalitatis & incorruptibilitatis corporalis existentem & regnantem. Amen. conclusio est confirmatiua. et est subscriptio epistole apud græcos hæc. ad ephesios scripta Romæ, missa per tychicum. caiete die. I X. Februarii. M. D. xxix.

Thomæ de uio caietani cardinalis

SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM PAULI AD PHILIPPENSES COMMENTARIJ.

Paulus & timotheus. Collegam sibi instituit timotheum, nō quo ad epistolam sed quo ad salutationem. noluit siquidem reserua-
re salutationē timothei in fine cū aliis sed preposuit ut hīc etiam cognoscerent philippenses quāti faciat ipse paulus timotheum. seruū. iesu christi. omittit apostolatus nomen ut cōmuni sibi & timotheo nomine utatur. **O**mnibus sanctis in christo iesu qui sunt philippis. Sanctos appellat mundus ex baptismo. Cū
episcopis & diaconibus. pro, diaconis. Hoc est cum superintendentibus ad spiritualia & ministris ad temporalia. utrunque
siquidem nomen est officii. Et ideo pluraliter dicit episcopos qui perant cure animarū. diaconis autē cōstat ex apostolorū
actibus institutos ut præsint temporalibus. et quā cōmuniter

omnes salutasset, meminit specialiter eorum qui præsidebant spiritualibus & temporalibus ecclesiæ. **G**ratia uobis & pax a deo patre nostro & domino iesu christo. Solita pauli salutatio sepe exposita.

Ratias ago deo meo. post salutationem incipit tractatus. in quo primo more solito pre-

Gmittuntur tractanda. dicit autem deo meo. tum ad significandum quod solus nō cū timotheo scribit quauis cum timotheo salutauerit. tum ad significandū q̄ deus ita

est cōmunis sanctis omnibus q̄ simul est proprius cuique. **I**n omni memoria uestri semper in cunctis orationibus meis. pro, in omni oratione mea, pro omnibus uobis. **D**eterminando in omni memoria uestri adiungit in omni oratione mea. cum gaudio deprecationem. pro, orationem, faciens super communicatione uestra in euangelio christi. Superfluit christi.

A prima die usque nunc. Ecce materia tum gaudii, tum gratiarū actionis, tum orationis tum memoriæ perseverantiæ philippensium immo communicatio in euangelica ueritate & bonitate à prima die quo conuersi sunt ad christum usque nunc. et uere materia est omnium predictorum: quia nec à pseudopostolis seducti sunt, nec à pristina gentilitatis consuetudine reducti sunt, nec persecutionibus in paulum ibidem excitatis actiui. xvi. turbati sunt. **C**onfidentes. pro, suium habens, hoc ipsum quia. pro, quod, qui cœpit. deficit, in uobis opus bonum perficiet usque in diem christi iesu. proposita perseveranti communicatione philippensium in euangelio pponit futuram in eisdem perfectionem diuina efficientia. proponendo autem aperit utrunque esse dei officiū: scilicet inchoare in hominibus opus bonum & perficere illud non ad tempus sed usque in diem christi iesu. **Q**ui respectu singulorum est in morte cuiusque: respectu autem omnium est dies vniuersalis iudicii. proponit autem huiusmodi perfectionem iam persuasam sibi

- sibi. & vnde sibi. hoc persuaserit subiungit. ¶ *Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis.* Debitum censet ut sic sentiat, ut sic reputet futurum. iustum enim debitum sonat. ¶ Et ratio debiti explicatur subiungendo. ¶ *Eo quod habeam vos in corde.* proculdubio amando & desiderando. Cor enim pro voluntate ponitur. ¶ *Et in vinculis meis & in defensione & confirmatione Evangelii socius gaudii mei.* pro gratia mea, omnes vos esse. Ordo litere est. & omnes vos esse socios gratia mea in vinculis meis & in defensione & confirmatione Evangelii, repetendo verbum habeam. Ratio quare debitum est ut persuadeam mihi futuram vestram perfectionem usque in diem christi est. tum quia vos habeo in corde tum quia vos habeo socios gratia mea quod habeo in vinculis meis & in defensione ac confirmatione evangelii. vere siquidem iustum est ut quos socios habebat tante gratia eosdem reputaret futuros perfectos usque in diem christi.
- G** Gratiā suā explicat paulus & pati vincula pro christo, & defendere & confirmare evangelium. hoc est agere, illud pati. utrumque tamen est doni diuini homini concessi gratuito. Testis enim mihi est deus. postquam proposuit tractanda, tractat proposita inchoans ab ultimo: videlicet eo quod habeam vos in corde & in vinculis & c. Et quoniam multa in hac particula continentur incipit ab illo eo quod habeam vos in corde: declarando amorem suum erga illos, tum a desiderio, tum ab oratione. Et quoniam cordis solus deus est inspector deum in testem affert. Quomodo cupiam omnes vos esse in visceribus Iesu Christi. Superfluit esse. Et anceps est constructio an in visceribus iesu christi, refertur ad cupiam an referatur ad vos: ut interpretes retulerat apponendo esse. ¶ Magis tamen quadrat ut referatur ad quomodo cupiam: quoniam ad cordis proprii testificationem affertur etiam deus in testem. Et est sensus. duomodo secundum
- H** intima non humani affectus sed **I E S V C H R I S T I**, cupiam vos. ¶ *hoc oro.* non solum cupio intus sed oratione cordis interprete monstro. explicat siquidem simul quod proposuerat se orare pro illis. Ut *charitas uestra.* ecce quo tancunt desideria hominis que sunt secundum viscera iesu christi: non ad diuitias aut sanitatem aut vitam corporis: sed ut dilectio vestra, perficiens partem affectiuam. Magis. Deest adhuc. Legendum est. Adhuc magis ac magis abundet in omni scientia. pro, in cognitione, orat paulus non ut cognitio crescat sed ut in cognitione magis ac magis abundet dilectio: hoc est ut crescente cognitione magis ac magis abundet dilectio. et dicit adhuc magis quia iam inceperat abundare. ¶ Et in omni sensu. Sensus a cognitione difert penes vniuersale & particulare penes speculatiuum & practicū.
- I** orat enim ut charitas magis ac magis abundet tum crescente cognitione speculatiua mysteriorum Dei, & **C H R I S T I** & morum tum crescente omni sensu: hoc est omni experientia: omni prudentia circa agenda. Ut probetis potiora. pro, prestantia. Ad hoc abundet dilectio ut cognoscendo & experiendo ad similitudinem examinando probantium, perueniatis ad illa que prestant aliis: hoc est ut non sitis contenti bonis, sed exercitatione continua assequamini meliora.
- ¶ *Ut sitis sinceri & sine offensa.* dixerat probetis: & quia probatio purgando fit, ideo explicando adiungit ut sitis sinceri, exclusa impuritate, & sine offensa excluso scandalo actiuo & passiuo anceps siquidem ad utrumque est sensus. Sinceritas purgat hominem quo ad se, & offensio quo ad proximum. ¶ *In diem christi.* Non ad tempus sed ad diem usque christi, quo christus iudicabit.
- K** Repleti fructu iusticie deest qui est, per iesum christum in gloria & laudem dei. ecce prestantia probando acqre da. & per fructum iusticie intellige vniuersum fructum iusticie ex fide iesu christi orat ut repleti sint vniuerso iusticie fructu qui non aliter haberi potest quam per meritum iesu christi. Quod autem subditur in gloriam & laudem dei, respicit omnia antedicta: ut dilectio vestra abundet ut probetis, ut sitis & c. in gloriam, in excelsis ubi lucet dei gloria, & laudem apud nos quibus laus potius quam gloria dei manifestatur. Scire autem uolo uos fratres. tractat illam particulam in specie gratie mee in vinculis, multipliciter tum respectu aliorum, tum respectu suimetum respectu philippensium. & respectu quidam aliorum dicit. ¶ Quia, pro, quod, quia circa me sunt magis ad profectum uenerunt, pro, successerunt, Evangelii. et declarans quomodo subiungit. Ita ut vincula mea manifesta fierent in christo. hoc est ita ut vincula mea in **C H R I S T O**, non ob crimen sed ob **C H R I S T V M** manifesta fierent, quod essent propter **C H R I S T V M**. ¶ In omni. pro, in toto, pretorio. hoc est apud vniuersos officiales priorum apud vniuersos agentes in pretorio. Paulus victus romam missus (ut in fine actuum apostolorum dicitur) non inuenit ibi accusatores aut persecutores cause aduersus eum nomine Hierosolimitarum. vnde permissum est paulo habitare in suo conducto (cum custodia remen per biennium. occasio autem qua ad pretorium causa eius deducta est non est scripta authentice. tantum scimus quod hic paulus de se dicit. ¶ Et in ceteris omnibus. Superfluit in. amplam & extensam

extensam notitiam suorum in christo vinculorum etiam extra pratorium significat, dicendo
& ceteris omnibus. *Ut plures e fratribus in domino confidentes in uinculis mei.* Fruelum explicat fiducia
ab aliis christianis sumptæ, videndo Pauli constantiam in vinculis. *Abundantius auderent sine timore*
verbum dei loqui. Ecce gratia vinculorum Pauli quod ad alios. ¶ *Quidam quidem & propter inuidiam*
& contentionem. Inuidia intus mouet, contentio vero exterior, ad gloriam tēdit. Quosdam per
hoc narrat qui inuidentes Apostolis officium prædicandi, & confidentes contentione acqui-
rere gloriam, prædicabant verbum dei, disputabant de scriptura & huiusmodi. Et directe in-
uidia erat ad gloriam verorum Apostolorum, contentio autem ad disparitatem doctrinæ res-
picit. Iudæi siquidem fuerant isti & erant christiani prædicantes christum simul cum legali-
bus, quorum legalium ratione dicuntur prædicare christum propter contentionem: quoni-
am prædicabant christum ad hoc ut contenderent legalia esse seruanda.

¶ *Quidam autem & propter bonam uoluntatem christum prædicant.* Hanc distinctionem inter præ-
dicantes christum in genere intellige præmissam à paulo (ut & verba sonant) ut ex hac diuer-
sitate in genere descenderet ad illam diuersitatem quæ de facto romæ fuscitata est ob ipsius
in christo vincula manifestata. Vnde textus (scilicet quidam ex charitate) transpositus est, sub-
iungit siquidem paulus diuersitatem quæ de facto ibi fuit: nec inchoat ab iis qui ex charitate
sed ab iis qui ex contentione. Legendum itaque est.

¶ *Alii quidem ex contentione christum annun-
ciant non sincere, pro, non pure, existimantes pressuram se suscitare, pro, afferre, uinculis meis.* quidam au-
tem ex chrirate, scientes quoniam, pro, q in defensione euangelii positus sum. Describit in
specie commotos romæ ad prædicandum christum quosdam non pure (quo ad cor) sed ex cō-
tentione, ex lite, ex dissentione in doctrina legalium & demum quo ad effectum, existiman-
tes se addere afflictionem afflicto, tum sciendo q mihi displicet prædicatio talium, tum ad
irritandū iudæos aduersum me. Quosdā vero ex dilectione. nō dicit mei, sed absolute ex dilecti-
one: ut quos in genere dixerat per bonam uoluntatē, modo in specie dicat per dilectionem. p
culdubio christi: ut testantur subiuncta, scientes quod in defensione euangelii positus sum.
hoc enim monstrat quod adiuuando me ad defensionem euangelii prædicant isti christum:
tanquam suppletes quod ego uinctus minus possum. *Quid enim.* Dixerat primum q ad pfe-
ctum euangelii vincula sua successerunt, & explicando modū dixerat q aliqui moti sunt ea
contentione augmentari eius præsuram, ad prædicandum christum: q sonat contrariū p-
fectui euangelico, & propterea modo subdit quidnam hinc elicitur? Et respōdendo subiūgit.

¶ *Dum omni modo (siue per occasionem siue per ueritatem) Christus annuncietur, pro, annuncia tur.*
Ecce profectus euangelii quod christus annuncietur siue ueritate inducente bonos prædica-
tores, siue occasione vel inuidie vel dissentionis impellente malos prædicatores. hoc enim
bonum elicitur ex utrisque, etiam si ex malis nihil aliud habeatur.

¶ *Et in hoc gaudeo sed & gaudebo.* in hoc q christus annuncietur, in hoc q vincula mea causant rā
in malis quā in bonis annunciationē christi, gaudeo in præsentī: quinetiā & gaudebo, tā in fu-
turo seculo q in præsentī. *Scio enim.* Rationem reddit proprii gaudii tum presentis tū futuri. Et
hic incipite explicare gratia vinculorum suorum respectu suimet. *Quia hoc mihi proueniet ad sa-
lutem.* Manifestat gaudii ratio est scientia salutaris prouentus. Modus autem quo proueniet
hoc ad salutem eius subiungitur. *Propter uestram orationem.* Adiuuari se paulus manifestat
communionē: quæ suffragio orationum fit. ¶ *Et ministrationem spiritus iesu christi.* Altior cau-
sa adiungitur interna operatio spiritus sancti. ¶ *Qui dicitur spiritus iesu christi,* tum
quia procedit a I E S U C H R I S T O secundum diuinam: tum quia dicit ad iesum
christum.

¶ *Significanter autem dicit subministrationem spiritus, ut intelligamus q ora-
tiones aliorum profunt mihi quomodo officia vnus membri interni profunt aliis mē-
bris uidelicet subministrante spiritu vitali.* Simili nanque modo docet intelligi sanctorū cō-
munionem membrorum vnus corporis christi fieri subministrante spiritu christi sancto,
qui uiuificat corpus ecclesie totū, ita q absq; subministrante, spiritu deducendo & applicādo
alia mēbra, non sunt vitales aliis mee orationes. hoc est enim quod ad ephesios. iiii. diffuse do-
cuit paulus. *Secundum expectationem & spem meam quia, pro, qd, in nullo confundar.* Explicat qualē
salutem scilicet speratam & vehementer desideratam. Dictio siquidem interpreta expecta-
tionem plus significat quam latina dictio explicat. significat enim vehementem expectatio-
nem. ¶ *Speratam autem & vehementer concupitam* sic uidelicet absque vlla confusione
non dicit absque vlla afflictione absque vlla pressura sed quod in nullo confundar. ¶ *Spe-
rabat enim salutem futuram nulla interueniente confusione quantumcūque æmuli cona-
rentur*

- rentur affligere eum. Vnde explicando de quali confusione loquitur, subiungit aduersatiue.
- F** Sed in omni fiducia sicut semper & pro, etiam nunc magnificabitur CHRISTVS in corpore meo siue per uitam siue per mortem. Totum hoc pars est rei expectatę & speratę expecto & spero nō solū q̄ in nullo confundar, sed q̄ magnificabitur CHRISTVS in corpore meo siue per mortem, siue per uitam quęadmodū semper magnificatus est, etiam nunc in omni fiducia. Vnde apparet salutē speratam referri ad vtrunq̄ seculum: & positam in magnificatione Christi. Vide singula. Dicit in omni fiducia, ad significandum certitudinem suę spei: ē regione confusionis. Dicit sicut semper, ex pręteritis sumens fiduciam futurorum. Et distribuit semper, pro omni tempore ex quo conuersus est ad christum. Dicit etiam nunc, propter vincula & conantes augere pressuram eius. Magnificari autē christum in corpore Pauli, est (vt ipsemet explicat) siue per uitam exhibendo corpus in seruitium christi, siue per mortem exhibendo corpus hostiam christo, vtroque modo magnū fieri christum in fide ac laude hominum. *Mihi enim.* Rationem reddit ei quod dixerat proueniet ad salutem.
- G** Viuere christus est & mori lucrū. Omnino siue in pręsenti viuā seculo siue moriar, proueniet mihi ad salutem hoc quod patior propter Euangelium: nā viuere mihi non est aliud quam christus & mori est lucrū. Sicut dediti delectationibus venatoriis dicunt q̄ delectatio venatoria est eis viuere, & dediti gulę dicunt quod cibus & potus est eis viuere, & sic de similibus, ita Paulus dicit quod christus est sibi viuere, eo q̄ vniuersa sua studia vniuersosque conatus christo dicauerit. mori autem manifesta est lucrum æternę felicitatis. Quod si, pro, autem, & habet vim aduersatiuę coniunctionis: ac si diceretur et si seu quamuis. Viuere in carne hic, pro, hoc, mihi fructus operis est. Dixerat mortem lucrum sibi, & quia lucrari est pręsentis vitę, in qua sola meremur, ideo aduersatiue subiungit. dico mortem lucrum non obstante q̄ viuere in carne sit etiam mihi lucrū, quandoquidem viuere in carne mihi est christus: & consequenter hoc
- H** viuere in carne est mihi fructus cōtinui operis, siue agēdo siue patiēdo. Ac si apertius dixisset. non dico mortem lucrum eo q̄ viuendo non lucrer (quū viuendo continue operādo lucrer) sed quia conferendo futura pręsentibus mori est mihi lucrū, vtpote longe maius.
- Et quid eligam ignoro, coarctor autem e duobus desiderium habens.* Ordo litere est coarctor autē ē duobus desiderii habens & quid eligā ignoro. Et est sensus q̄ coarctor ex duobus desideratis, vita sci licet & morte, hinc inde stringor ac premor vtram velim, & quid eligam ignoro. Et rationē ignorantie subiungit vtrinque. Dissolui & esse cum CHRISTO multo magis melius, permanere autē in carne. Deest, magis, necessarium propter vos. Sententia est clara. & est in ea notandum quod non dicit dissolui, sed dissolui & esse cum Christo, quia mors non est eligibilis secundum se, sed ratione adiuncti esse cum CHRISTO, Per quod confutatur dogma illorum qui sanctos vsque ad diem iudicii negant esse beatos. manifeste siquidem paulus iungit morti esse cum CHRISTO. Nec alia ratione dicit multo magis melius nisi ratione huius adiuncti, quod
- I** non verificaretur si dissolui non iungeret CHRISTO. ¶ Et hoc confidens. pro, persuasus, scio. Incipit hic tractare gratiam suam in vinculis & defensione ac confirmatione Euangelii relatiue ad Philippenes. Quis, pro, quod manebo & permanebo. Deficit, cum, omnibus vobis ad profectum vestrum & gaudium fidei ut gratulatio. pro, gloriatio, vestra abundet in christo iesu in me per meū aduentum iterum ad vos. ¶ Hinc apparet quod epistola hęc scripta fuit à Paulo infra illud biennium, de quo in actibus apostolorum dicitur quod sub custodia militis permissum est paulo manere, nullo prohibente ei quod euangelizaret CHRISTVS EVM. nam dicit & hoc per suasus scio quod permanebo & c. immo adiungit se iterum iturum ad philippenses. Vixit enim post illud biennium paulus decennium: vsque scilicet ad quartūdecimū neronis añū. & verificatū est manebo & permanebo, vsq; ad seniū. Vtrū autē reuersus fuerit ad philippenses non clare constat, In fine autem secundę ad timotheum epistole coniicitur q̄ reuersus fuerit: vt ibi explanabitur, quorsum autem permāsurus sit, explicat gradatim. primo profectū in meritis. deinde gaudiū nō carnale nō humanū sed fidei cōsequens augmentū meritorū. & de mū vt gloriatio philippeniū de tanto magistro crescat abundanter: gloriatio inquā nō vana sed in christo, sed secundum christum: & rursus vestra gloriatio in me, non quatenus me sed in CHRISTO IESV. Tantum digne euangelio christi conuersamini. Ex desiderio fructus apud Philippenes transit ad exhortandū eos vt tales se exhibeant quales eos ipse reputat. pposuerat enīq; habet eos in corde tanq̄ socios gratię suę & c. vnde quum dixisset q̄ manebo & pmanebo & c. subiungit vt ex parte sua agant quod suū est: vt. s. cōuersantur seu potius res omnes gerant seu administrant pro dignitate euangelii christi. ¶ Vt siue quum venero & uidero vos siue

sine absens audiam de uobis. Et statim subiungit quid cupit videre præsens & audire absens. *Quid pro, quod, statis in uno spiritu.* Ecce societas gratiæ spiritualis. *Vnanimis collaborantes.* pro, concertantes *fidei euangelii.* ecce societas ad confirmationem euangelii. Dicuntur enim concertantes fidei tamquam militantes ad utilitatem fidei euangelice, *Et in nullo terre animi.* pro, conturbati (seu territi) ab aduersariis. ecce societas ad deffensionem euangelii. *Que est illis causa.* Deficit quidem: & non est causa sed ostensio significatur Legendum est. *Quæ est illis quidem ostensio.* perditionis, uobis autem salutis. Conturbatio ab aduersariis refertur: & asseritur quod est illis aduersariis ostensio perditionis. signum enim seu indicium perditionis futuræ aduersariorum (æterne scilicet damnationis) est conturbatio qua christi fideles persequuntur. & eadem conturbatio passiue est fidelibus ostensio salutis æternæ: est enim signum dilectionis diuinæ. Ita quod conturbatio ædiue demonstrat damnationem aduersariorum: conturbatio uero passiue, demonstrat salutem fidelium. *Et hoc a deo.* Hoc salutis indicium, hoc uestrum non terri ab aduersariis, à deo est, non à uestris viribus. *Quia donatum est uobis pro christo.* hoc est gratuito non uestris meritis concessum ratione christi, meritis christi. *Non solum ut in eum credatis.* Quod ad ephesios dixerat esse fidem donum dei, modo repetit ad philippenses, ut nec ipsum credere propriæ menti ascribant sed gratuito dei dono. *Sed etiam ut pro illa patiamini.* Ecce societas gratiæ in vinculis. & inter præcipua dei dona decet paulus computandum pati pro christo. *Idem certamen habentes qualem uidistis in me.* Ut patet act. xvi. Paulus fuit cæsus publice philippis. & propterea hic dicit qualem uidistis in me, tum in plagis tum in carceribus &c. *Et nunc audistis, pro, auditis, de, pro, in, me* qui nunc sum in vinculis romæ. Hinc apparet philippenses passios certando pro euangelio sed à quibus & quid non est scriptum.

CAPVT

II.

I qua ergo consolatio in christo. Prosequitur paulus declaratam iam societatem gratiæ suæ tum in vinculis tum in deffensione & confirmatione euangelii *prosequitur autem ex illa inferendo salubres morum monitiones.* unde ex quatuor conditionibus sociorum infert monitionem. Ac si apertius dixisset, proposui & declarauit quod habeam vos socios gratiæ meæ &c. si socii sumus, si conditiones sociorum inter nos sunt, implete gaudium meum ut faciatis &c. Prima autem sociorum conditio describitur consolatio in christo & hæc directe respicit quæ patiuntur seu passi sunt. si qua ergo inter nos est cōsolatio in christo, communi ratione tam patiendi quam consolandi, *Si quod solatium charitatis.* Communiter interpretatur utitur charitate pro dilectione. Inter socios pro christo patientes est & mutua in christo consolatio, est inter sese mutua dilectio: quod magnum hinc inde præbet solatium Et propterea adiungit si quod inter nos socios est solatium dilectionis.

Si qua societas, pro, cōmunio, spiritus. Res in qua cōsistit ista societas, explicatur spiritus. non est cōmunio mercium, nō cōmunio militaris, nō cōmunio imperii, sed cōmunicatio spiritus. cōmunicant siquidem focii in CHRISTO sibi inuicem spiritualia & in hoc consistit eorū societas. Et propterea dicit si qua cōmunio inter nos est spiritus: hoc est spiritualis gratiæ, puenientis in nobis ab vno communi spiritu christi capitis nostri uegetantis nos. *Si qua viscera miserationis, pro, si quis viscera & miserationes.* Et sunt nominatiui casus viscera & miserationes Et est sensus. si quis est ita affectus ut non qualitercunque sed & intus sit ad similitudinem viscerum & extra ad similitudinem miserationum. quarta siquidem conditio spiritualis societatis describitur penes affectum internum & externum ad consolendum. et si diligenter perspexeris, prima & quarta conditio sociorum respicit mala. consolatio quidē præterita: viscera uero & misratio præsentia. medie autem respiciunt bonum delectationis & rei. et omnes affectantur per modum adiurationis. *Implete gaudium meum.* Huc tendunt omnes dicte adiurationes proposuerat superius quod cum gaudio orationem faciebat super cōmunicatione philippensium. & propterea modo dicit implete inchoatum gaudium meum. *Ut idem sapiatis, pro, sentiatis* Incipit explicare monita. primum quod petit, ad intellectum pertinet: uidelicet idem sentire, proculdubio mente. Et est sermo de spectantibus ad euangelicam veritatem, ut nō diuersa sentiant sed idem. *Eandem charitatem habentes.* quemadmodum in intellectu monet sentire idem ita in voluntate monet diligere idem. hoc est enim eandem dilectionē habere, ut conueniāt & in eodē intellectu & in eodē dilecto. vñ siquidē & idē iubemur credere & amare nec est diuersa veritas euangelica sentiēda à diuersis christianis, nec est diuersa res diligenda à diuersis christianis, sed vna & eadē scilicet deus ppter se &c. *vnanimis idipsum, pro, idē, sentientes, tertium quod*

quod monet, ad actionem moralem spectat. & complectitur in eo vtrunque: & quod est affectus, dicendo vnanimes: & quod est rationis, dicendo idem sentientes. Exigit vt in actione conueniant, concordant & animi vnitate & intelligentia vnus & eiusdem. oportet enim in actionibus eos qui sunt socii & concordare animo, & rationibus tandem resolueri se in idē. *Nihil per contentione in neque. pro, aut, per inanem gloriam.* Tribus affirmationibus adiungit duas negationes eorum quæ solent perturbare communem vnitatem in tribus affirmationibus exactā. Tam siquidē contentio exterior quā appetitus inanis gloriæ interior consuevit vel vnitatē impedire conclusionis communis vel saltem modum concludendi conturbare. *Sed in humilitate superiores sibimucem arbitantes.* pro, sed humiliare alii alios existimantes superiores seipsis. Et est sermo de humilitate vt est virtus animi opposita superbiæ. & directe subiungitur aduersatiue ad radicem inanis gloriæ. Est autem humilitatis actus existimare alios superiores. pro quanto in quolibet est aliquid quo mihi prestat. in quolibet enim christiano est christus saltem, secundum quem quilibet christianus est superior me absolute. & nihilominus in quolibet est aliquid vel ingenii vel virtutis quo mihi prestat carenti illo bono. *Non que sua sunt singuli.* pro, quisque, considerantes, sed & ea. pro, sed & ea quisque, que aliorum. Duo monet alterum humilitatis, existimare alios superiores. Alterum dilectionis. quod est vt quisque non consideret propria sed aliena. ¶ Et hæc particula si formaliter de consideratione intelligatur vt sonat, non continet nouam monitionem, sed rationem reddit anterioris. ratio siquidem existimandi quilibet superiorem, est quod quisque non consideret propria bona sed aliena. sic enim vere existimabit quemlibet superiorem se. Si autē consideratio pro cura intelligitur, sic vt prius exposuimus. nouā continet monitionem charitatis: vt quisque non curet propria sed aliena. hoc est vt cōmunia propriis anteponat, vt spiritualia aliorū præponat corporalibus propriis. vt quæ sunt salutis animarū aliorū præponat iis quæ sunt proprie dignitatis. Vterque sensus congruit subiunctis. ¶ *Hoc enim sentite.* pro, sentiat. in vobis. Tertia persona refertur ad relatiuum quisque, hoc enim sentiat quisque in vobis. Rationem vtriusque monitionis (scilicet humilitatis & dilectionis) reddit ab exemplo iesu christi. ¶ *Quod & in christo iesu.* supple fuit. *Qui quum in forma dei esset.* Nota esset quoniam esse in forma Dei, est esse deum. forma siquidem Dei non distinguitur à deo: immo omnino idem est quod deus, quum deus sit actus purus. De iesu christo loquitur qui est verus homo. & de eo clare dicit, quum in forma Dei esset: significans naturam eius diuinam antequam haberet humanam.

¶ *Non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo.* æqualitatem iesu Christi ad deum antequam assumeret naturam humanam, explicat non esse rapinam. In quo manifeste confirmatur Christiana fides de diuinitate christi, de æqualitate christi ad deum Si enim non fuisset verus Deus, rapina proculdubio fuisset æqualitas eius ad deum. Arrianus ergo error manifeste hic confutatur. Assertio autem talis arbitrii assertur in proposito à paulo, ad ostendendum causam exinanitionis ipsius filii Dei. intendit enī quod non propterea fecit se minorem deo, eo quod arbitrareretur rapinam æqualitatem sui ad deum, sed quū sciret quod absque rapina esset æqualis deo, fecit se minorem deo. Hoc enim subiungit. *Sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens.* euacuauit semetipsum puritate æqualitatis ad deum accipiendo formam serui, quum esset æqualis deo simpliciter & absolute: euacuauit se huiusmodi puritate, faciendo se minorem accipiendone turam serui. Vnde modo CHRISTVS est equalis & minor Deo, qui prius erat simpliciter æqualis. Et hoc est quod non considerauit quæ sua sunt sed nostra. Hoc est exemplū summæ humilitatis rarissimos habēs imitatores. Consideramus enim quæ dignitatis & authoritatis nostræ sunt & tuemur illa: nec vlla ratione flectimur vt ea quæ minuant authoritatē nostrā nobis in seruiamus. Nusquam inuenitur Episcopus qui Episcopus quum sit, minuat suum nomē. & similiter de quolibet alio principe, immo de quolibet alio homine in suo gradu discurre. *In similitudinem hominum factus.* Dixerat in genere formam serui accipiens, ad explicandū quod de equali ad deum non solum fecit se minorem sed seruum. modo in specie explicat cuius serui formam accepit, explicando hominū, ad differentiam angelorum. et dicit in similitudinem hominū: quā attēdi secundū qualitatem substantialem, ipsa coniunctio dictionum (dicendo in similitudinē hominū) explicat, et dicit factus: quia vere est factus in similitudinē hominū, non ex humano semine sed diuina efficientia. Et habitu. pro, & figura, inuentus ut homo. Similitudinem retulit ad animam, figurā vero ad corpus. Explicat siquidem vtrunque: & quod est factus in animam similē animabus aliorū hominū, & quod est inuentus in corpore vt homo. figura siquidem proprie est rei quantæ quantitate malis. Et quod dicit inuentus, experienciā significat corporalium actionū & passionum

& passionum: comedendi, bibendi, laborandi, patiendi, & huiusmodi. Dicit autem ut homo, expressiue: ad exprimendum corpus simile corporibus reliquorum hominum. *Humiliauit semetipsum.* In hoc quod deus factus est homo, deus filius patrem non solum existimauit sed fecit maiorem se, faciendo se minorem. In hoc autem quod factus homo humiliauit semetipsum (sub lege, sub parentibus, sub præsidente pilato) propensioris humilitatis & dilectionis nostræ fuit. *Factus obediens usque ad mortem.* Obedientia primo respicit deum: à quo mandatum acceperat quatenus homo ut exequeretur mysterium redemptionis humanæ: prædicando, miracula faciendo & tandem moriendo. Respicit nihilominus obedientia parentes quibus erat subditus in pueritia. Respicit pilatum: cui se subiecit, & ab eo excepit sententiam mortis tanquam à superiore. *Mortem autem crucis.* Exaggerat obedientiam ex ignominiosa morte. *Propter quod & deus exaltauit illum.* Dictio interpretata exaltauit, plus significat. Nam significat vehementer exaltauit: resurrectione ad immortalem vitam, & exaltatione supra cælos ad regnandum in dextera patris, vniuersalique potentia super totum vniuersum. Hæc enim meruit Christus homo propter huiusmodi obedientiam. *Et donauit illi nomen.* Non solum exaltauit illum in seipso, sed quo ad gloriam donauit illi nomen. *Quod est super omne nomen.* Proprie ac formaliter loquitur. Nec opus est excipere deum: quoniam deus secundum se caret nomine: utpote innominabilis. Et propterea nomen Christo datum, simpliciter & absolute est super omne nomen: quia est super omne nominabile. *Ut in nomine Iesu.* Ut intelligas quod de CHRISTO quatenus est homo loquitur, nomen proprium eius quatenus homo explicat, dicendo Iesu. Hoc enim nomen impositum ei fuit quum circumcissus est.

Omne genu flectatur. pro, flectat, *cælestium.* Deficit, & *terrestrium & infernorum.* pro, subterraneorum. Ordo literæ est. Omne cælestium & terrestrium & subterraneorum flectat genu: hoc est adoret. *Ubi aduerte ex verbo subterraneorum solui quæstionem de loco inferni.* Ex eo enim quod subterranea describuntur flectere genu, rationales creaturæ subterraneæ describuntur. Nam solius rationalis creaturæ est flectere genu in nomine iesu. *Et omnis lingua confiteatur quia.* pro, quod, *dominus Iesus christus in gloria.* pro, in gloriam, *est dei patris.* Superfluit est, absque verbo loquitur paulus: & dominum IESV CHRISTI confitendum ab omni lingua proculdubio significat. Est enim punctum taciendum post dominus. Omnis enim lingua confitebitur quod IESVS CHRISTVS est dominus, non horum vel illorum, non cæli aut terræ, sed simpliciter & absolute: dominus autem non ad æmulationem aut denigrationem dei patris, sed ad gloriam dei patris. Hæc autem adimplenda sunt in futuro sæculo. Itaque *charissimi.* pro, dilecti, *mei.* Post exemplum humilitatis, & obedientiæ CHRISTI, prosequitur monitionem inchoatam. Et quia iam ad humilitatem mouerat, modo ad obedientiam prosequendo ortatur. *Sicut semper obedistis.* Et ab amore proprio (dicendo dilecti mei) & à præterita obedientia ipsorum, eos allicit.

Non ut in presentia mea tantum, sed multa magis nunc in absentia mea. Humilitatem & obedientiam in absentia, maiorem exigit quam in presentia: utpote ut non habeant rationem presentiae sed incrementi meritorum. *Cum metu & tremore uestram salutem operamini.* Metus internus, tremor externus est. Nec dicit obedite, sed operamini uestram salutem: ut proprium ipsorum bonum ingerat, & non partitionem ipsi paulo. Ratio autem metus & tremoris subiungitur. *Deus est enim qui operatur in uobis & uelle & perficere.* pro, operari, pro bona uoluntate. Ideo uobis necessarius est tam metus quam tremor quum operamini quæ sunt proprie salutis spiritualis. quia nec uelle nec operari in uestris consistit uiribus: sed deus est qui gratuita uoluntate sua bona erga uos, operatur in uobis tam uelle intus quam operari extra. propterea siquidem timendum ac tremendum est ne subtrahat deus operationem suam qua in uobis hæc operatur. *Omnia autem facite.* postquam profecutus est monitionem humilitatis, prosequitur modo monitionem illam, nihil per contentionem aut inanem gloriam. Et quo ad contentionem dicit. *Sine murmurationibus & hæitationibus.* pro, disceptationibus. contentionum siquidem hæc duæ partes sunt. Vacant enim contentiosi disceptationibus & murmurant subdetrahendo. *Ut sitis sine querela.* hoc est ut sitis tales quod nullus de uobis cõquerit possit, ut non detis occasionem aliis ut conquerentur de uobis. *Et simplices.* pro, & sinceri, *filii dei.* hoc est filii dei puri conuersantes, cum puritate cordis. Puros enim decet enim decet esse dei filios adoptiuos: utpote similes patri qui est purissimus. *Sine reprehensione.* pro, irreprehensibiles. cõsidera prudens lector hæc tria & cõfert cum cõtentione: & perspicies quã apte paulus hæc colligat, ut sint quo ad ueritatem puri, quo ad mores irreprehensibiles, quod ad proximos ne dent occasionem quærele. Horum enim opposita familiaria sunt contentionis, disceptationibus

TT & murmurantibus.

- F** & murmurantibus. *In medio nationis prauæ & peruersæ. pro, distortæ. Tanto magis studendum est vobis vt tales vos exhibeatis quanto estis in medio nationis tum prauæ tum distortæ, omnia vestra facile interpretantis tortuose aut prauæ. Inter quos luceris sicut luminaria in mundo. Propter illam particulam aut per inanem gloriam, explicat eorum gloriam veram in medio Gentilium ad similitudinem solis & lunæ in mundo: vt ex ipsa similitudine longe alienos (in excelso tamen) à gentilibus describeret, quemadmodum luminaria mundi aliena sunt ab im-munditiis mundi. Verbum vitæ continentes. Vnde lucent explicat: ex eo scilicet quod retinent verbum vitæ in seip-sis, in suis moribus & actionibus. Ad gloriam meam. pro, ad gloriationem mihi, in diem christi. Calcaria addit philippensibus vt retineant verbum vitæ, vt luceant inter Gentiles sicut luminaria in mundo. Calcaria inquam ex proprio ipsius pauli bono: significando quod vestrum lucere non solum est vestrum bonum, sed erit mihi ad gloriationem in diem christi, quo christus iudicabit & examinabit merita. Et explicando rationem gloriationis propriæ subiungit. Quia. pro, q, non in vacuum concurrere cursu prædicationis. Neque in vacuum laboravi. Labores assumendo in euangelio ratio meæ gloriationis erit fructus in vobis. Quemadmodum agricola gloriatur in fructibus, & in vacuum se laborasse diceret si non sequutus fuisset fructus, ita paulus dicit philippensibus quod vos lucentes eritis mihi materia gloriationis, non mundanæ sed in diem christi. ¶ Sed & si emulos. pro, immolor. supra sacrificium & obsequium. pro, super oblatione & sacrificio, fidei vestræ, gaudeo & congratulor. pro, congaudeo, omnibus vobis. Duo inducit sacrificia. Alterum immolationis suimet, Alterum oblationis fidei philippensium, & illud super hoc intendens quod in hoc quod philippenses sacrificant & offerunt fidem suam deo, immolatur quoque ipse paulus deo. Et vere sic erat: quoniam fides philippensium ex pauli prædicatione erat: ac per hoc in hoc quod merita, opera affectionesq; philippensium per modum sacrificii offerebantur deo, offerebatur simul deo prædicationis paulina tanquam super illorum sacrificium posita, quemadmodum doctrina preceptoris super discipulorum scientiam posita relucet. ¶ Quum dixisset itaque gloriationem suam futuram ne hoc quod non in vacuum cucurrit ac laborauit, subiungit cum triplici coniuncti de: sed & si. Et prima quidem aduersatiue refertur ad non in vacuum, sed ad hæc duo sacrificia. Secunda accumulatiue iungit sacrificium proprie immolationis sacrificio fidei vestræ. Tertia conditionalis ad perseverantiam philippensium spectat induendo & retinendo verbum vite quod ab ipso paulo acceperant. non enim aliter iungeretur sacrificiū sacrificio, vt patet. Dicit itaque non solum gloriabor de meritis vestris, eo quod non frustra laboravi, sed si in hoc perseueraueritis etiam immolor ego meritis predicationis meæ super positæ oblationi non qualicumque sed per modum sacrificii fidei vestræ, & in seipsa & in operibus & in afflictionibus pro CHRISTO: & rebus sic se habentibus, gaudio mihi & gaudio omnibus vobis. Materia siquidem communis mihi & vobis est gaudii. ¶ Id ipsum. p, ibidem, autem & vos gaudete & congratulamini. pro, congaudete, mihi. Mutuum debet esse gaudere & congaudere: eo quod communis est materia, commune est sacrificium.*
- I** ¶ Spero autem in domino iesu Timotheum me cito mittere ad vos. Dixerat non quæ sua sunt quicquæ considerantes sed quæ aliorum. vt doctrinam discant ab exemplo, incipit exequi opus doctrinæ huius considerando quæ philippensium sunt: ac postponendo propria comoda, priuendo se Timotheo propter eos. ¶ Vt & ego bono animo sim cogitis quæ circa vos sunt. Anxietatem proprii animis de iis quæ apud philippenses erant, adiungit pro altera causa mittendi Timotheum: vt vndique cognoscant magnitudinem affectus eius erga ipsos. Neminem enim habeo tam unanimem. ¶ Superfluit tam. qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit. Non inuenio interpretes concordēs circa aduerbium interpretatum syncera affectione. alii enim interpretantur syncere, alii ingenue seu peculiariter alii vere seu Germane. ¶ Quod autem dicitur pro vobis sollicitus sit, communiter interpretatur vestra currabit. Non dicit paulus neminem enim habeo vnamimem nisi Timotheum: sed dicit neminem enim habeo vnamimem qui ingenue seu vere & c. vestra currabit. Cum ac enim veritate stat quod multos alios haberet vnamimes sed non in hoc officio currandi philippensia peculiariter nisi Timotheum. Omnes enim quæ sua sunt non querunt quæ sunt IESU CHRISTI. Superfluit vtrobique dictio sunt, liberam reliquit paulus facultatem exponendi sunt vel sint. per hæc verba, penuria apud paulum perfectorum discipulorum insinuatur. nam particula hæc vt ratio precedentis affertur: vt testatur coniunctio enim, dicendo omnes enim. Nec dicit amant sed quærunt: ne intelligas significari amorem præferentem propria iis quæ IESU CHRISTI (huiusmodi enim amor esset peccatum mortale) sed

le) sed amorem querentem propria commoda & non querentem incrementa Iesu christi. **A**
 Huiusmodi siquidem studium est studium imperfectorum: qui non student ad querendum
 augmenta meritorum in aliis, sed sat est eis manere in propriis.

¶ Experimentum autem eius, scilicet Timothei. Cognoscite seu cognoscitis: quia sicut patri, pro, cum pa-
 tre, filius mecum seruauit in euangelio. Commendat Timotheum ab experto seruitio non in re qua-
 cunque sed in euangelio, & hoc secum: nec qualitercunque secum, sed tanquam filius cum pa-
 tre: ut ex tot conditionibus cognoscant magnitudinem beneficii mittendo Timotheum.

Hunc igitur spero me mittere ad uos, mox ut uidero quæ circa me sunt. Superfluit sunt. Dixerat se cito missu-
 rum Timotheum, explicat modo illud cito fore confestim ut uiderit terminum eorum quæ
 circa ipsum geruntur: hoc est terminum persecutionis motæ à iudæis aduersus eum, propter
 quam adhuc detinebatur uinctus. **B** *Confilio autem in domino quoniam, pro, quod, & ipse ueniam ad uos,*
cito. Superfluit ad uos: quamuis subintelligatur. Libertatem à uinculis confidit futuram esse
 cito: ut & ipse ire etiam liber possit ad philippenses. ad declarandum siquidem speratum ce-
 lerem exitum libertatis, subiunxit hæc uerba. nam superius dixerat se ad illos iturum. ¶ *Ne-*
cessarium autem existimauit. Interim quod Timotheus uenire possit. *Epaphroditum fratrem.* Hoc est
 Christianum. ¶ *Et cooperatorem in euangelio. & commilitonem meum.* aduersus hostes euangelii. *Ve-*
strum autem apostolum. Hoc est uestrum ad me nuncium, à uobis ad me missum.

¶ *Et ministrum necessitatis meæ.* Hoc est ministrum ad seruiendum indigentiae meæ. Mini-
 strauerat siquidem iste nomine philippensium necessaria paulo. *Mittere ad uos.* Et rationem
 subdit. ¶ *Quandoquidem omnes uos desiderabat.* subaudi uisere. & *mœstus erat.* Ecce altera ratio. Pro-
 pterea quod audieratis illum infirmatum. Aegre ferebat iste quod philippenses mœsti anxique essent
 de ipsius ægritudine. **C** Unde tam desiderium quam mœstitia amoris erat erga illos.

¶ *Nam & infirmatus est usque ad mortem.* pro, prope mortem: sed deus misertus est eius. Donando ei
 sanitatem. ¶ *Non solum autem eius uerumetiam & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem.* Sententia
 clara est.

¶ *Estimantius, p, diligenti, ergo misi illū, ut uiso eo iterū gauderatis. p̄sentia illi.* Et ego sine tristitia. p, min⁹
 tristis, sim, q, mō tristior intelligēs uos mœstos & anxios esse. Excipite itaq; illū cū omni gaudio in domi-
 no. non cum gaudio sæculari. ¶ *Et huiusmodi cum honore habetote.* Non solum ipsum Epaphro-
 ditum sed omnes ei similes habetote in honore. Penes quid autem attendatur, eiusdem
 modi, subiungit declarando perfectionem istius.

¶ *Quoniam propter opus christi, usque ad mortem accessit.* pro, appropinquauit. Causam explicat ægritu-
 dinis prope mortem, fuisse opus christi: hoc est insistere ministerio necessario mihi agenti in
 quæ christi sunt. hoc enim appellat paulus opus C H R I S T I. Et ne putaretur quod præ-
 ter intentionem incurrerit ægritudinem subiungit. *Tradens animam suam.* Superfluit suam. Et di-
 ctio interpretata tradens, plus significat. nam significat sponte tradens animam: hoc est spō-
 te ponens vitam. **D** ¶ *Ut implet id quod ex uobis deerat erga meum obsequium.* Videbat Epaphroditus
 periculum suæ ægritudini, sed ut supleret vices philippensium erga obsequium pauli, sponte
 exposuit se periculo uitæ propter opus christi, tum quod exercebat paulus, tum quod ipsum
 officium ministrandi est opus christi. Tales ergo iubet paulus honorari.

CAPVT

III.

De cætero. pro, quod superest, fratres mei gaudete in domino. Tractaturus illam
 particulam in principio propositam super communicatione uestra in
 Euangelio à prima die usque nunc, incipit à gaudio. ¶ *Quando qui-*
dem materia gaudii est perseverantia in euangelio à prima dei usque nūc
 ¶ *Et intendit huiusmodi communicationem tractare iterata monitio.* **E**
 ne ut caueant à pseudoapostolis studentibus Euangelio inserere necessi-
 tatem legalium: & præcipuæ circumcisionis. *Eadem uobis scribere, quæ oretenus docui.* Mihi qui
 dē nō pigru, uobis autem necessarium. p, securū, subaudi est. Perseuerabant siquidē philippenses in pu-
 ritate euangelii. Et propterea nō ad resurgendum à casu sed ad tutelem status in quo erāt, mo-
 uentur de legalibus. ¶ *Videte canes.* pseudoapostolos nominat canes: eo quod ad similitudinem
 canum latrabant aduersus paulum. ¶ *Videte malos operarios.* Eos quos quo ad uerba descripsit
 canes, quo ad facta describit malos operarios. Operarios quidem quoniam officium operario-
 rum exercebant predicando: malos autem, quoniam malis moribus malis operibus officiū
 illud exercebant. *Videte concisionem.* Circumcisionem appellat concisionem, quia uana erat
 T T ii & nihil

F & nihil aliud quàm carnis concisio: ac per hoc non morebatur dici circumcisio, nō vane data Abraham. ¶ Et ab hoc ultimo incipiens prosequi hæc tria proposita, subiungit. Nos enim sumus circumcisio. Cauete à concisione carnali, quia nos christiani sumus circumcisio vera. Qui spiritu seruimus deo, pro, qui spiritu dei seruimus. Nos qui spiritu dei seruimus, sumus circumcisio, id est semen Abraham cui circumcisio promissa est hæreditatis. Ex eo enim quod spiritu dei agitur seruitium nostrum, docet paulus quod nos sumus ille populus circumcisionis cui tot promissa sunt in lege & prophetis. Spiritus siquidem non mentitur. & gloriamur in christo Iesu. Non solum spiritu dei seruimus sed & gloriamur in iesu Messia redemptore & patre noui seculi: ut ex utroque (scilicet ex spiritu dei & ex Messia) appareat manifeste quod nos christiani sumus circumcisio. Et non in carne fiduciam habentes. E regione spiritus dei & Iesu christi, locat fiduciam in carne: hoc est in carnali circumcisione.

C ¶ *Quamquam & ego habeam confidentiam.* Deficit, & in carne. Per locum à seipso, cautiores reddit philippenses circa legalia. Manifestat siquidem quod ipsemet in legalibus natus & conuersatus, multis fultus prærogatiuis, legalia omnia abiicit propter christum: ut ab eius exemplo videant philippenses qui nunquam fuerunt sub lege, non esse eis subeundam seruitutem legis. Dicit ergo quod nos christiani non habemus confidentiam in carnali circumcisione, quamquam ego personaliter habeam etiam in carne mea confidentiam: hoc est confidentiæ materiam, circumcisionem scilicet. ¶ *Siquis alius uidetur confidere in carne.* Hoc est in carnali circumcisione. De pseudoapostolis loquitur. Ego magis. Supple confidere possum in carnali circumcisione. Et rationem quare ego magis, subiungit. Circuncisus octauo die. p. circumcisio octauo diei. Circumcisionem in abstracto dicit se, ad significandum omni ex parte sub circumcisione fuisse. Et propterea explicat octauo diei: quæ fuit primaria institutio circumcisionis infantum, secundum quam circuncisus est Isaac octauo die. Ex genere Israel. Nominatiui casus est Israel. Quemadmodum dixit se circumcisionem, ita modo dicit Israel ex genere, non ex admistione: quemadmodum proselyti erant Israelitæ. De tribu Benjamin, in qua erat Hierusalem ciuitas regia & diuini cultus. Hebræus ex hebræis, non ex Samaritis, non ex admixtis parentibus, sed ex parentibus Hebræis, vnde Abraham originem duxit. Secundum legem Phariseus. Hoc est secundum sectam phariseus, de quorum secta in euangelii diximus. erat enim secta politica, precipua inter Iudæos. dico autem politica ad differentiam sectæ Essæorum: quoniam illa nō erat politica: utpote sine coniugio more monachorum. Secundum emulationem, paternarum traditionum. Persequens ecclesiam dei, ut patet actuum. viii. & ix.

I ¶ *Secundum iustitiam quæ in lege est conuersatus.* pro, factus, sine querela. Intellige sine querela passiuæ: hoc est factus ut nullus conquereretur de me. Vbi bene nota quod non dicit secundum iustitiam quæ in lege est factus sine peccato (quoniam ipsemet ad ephesios. ii. dixit in quibus delictis & peccatis & nos omnes aliquando conuersati sumus in desideriis carnis nostræ facientes voluntates carnis & cogitationum) sed dicit sine querela: ad significandum quod licet peccauerit, non tamen peccauit sic quod alii quererantur de ipso secundum legalem iustitiam. ¶ *Seu quæ mihi fuerunt iura.* in statu legali. ¶ *Hæc arbitratus sum propter Christum detrimentum.* p. detrimentum. ¶ *Seruare siquidem legalia fuerat olim paulo lucrum,* quæ postmodum reputauit propter Christum esse damnum: utpote impediencia libertatem euangelicam.

¶ *Veruntamen & existimo omnia.* Non solum existimaui sed & in presenti existimo omnia legalia. ¶ *Detrimentum esse propter eminentem scientiam.* pro, eminentiam cognitionis, iesu christi domini mei. Tanta est eminentia cognitionis qua cognoscitur iesus Christus dominus meus, ut propter illam seruandam & propagandam omnia legalia existimem esse damnum: utpote nocentia puræ notitiæ iesu Christi.

K ¶ *Propter quem omnia detrimentum feci.* Dixerat arbitratus sum omnia detrimentum, modo quod plus est dicit omnia feci detrimentum: quanto plus est fecisse quam reputasse? Et arbitror ut stercora, deficit, esse. Et superfluit ut, dixerat existimo omnia detrimentum esse, modo vilipendens dicit & arbitror stercora esse: ut non solum damnum sed etiam foetida esse explicet. Ut CHRISTVM lucrificem. dixit propter quem CHRISTVM, & adiungit ut christum lucri faciem: ad significandum utrumque amorē, amicitie quidem dicendo propter quem, cōcupiscentie verò dicendo ut lucrificiā. ¶ *Ut & inueniar in illo.* Superfluit ut. Nō solū ut christū mihi lucret sed ut & ego inueniar in christo, sic videlicet. ¶ *Non habens meam iustitiam quæ ex lege est.* Ordolitere est, non habes meam quæ ex lege est iustitiam. Describitur siquidem iustitia ex propriis viribus

priis viribus hominis, tum per pronomen meam: quo significatur propria homini ex propriis viribus, tum ex præcepto legis scriptæ: ad significandum iustitiam legis non excedere A humanas vires. Sed illam quæ ex fide est Christi Iesu, quæ ex deo est iustitia, pro, iustitiam, in fide. E regione iustitiæ propriæ & legis aduersariue locat iustitiam quæ est ex fide CHRISTI IESU, quæ ve est ex deo in fide. Iustitia legis ac propria observatio est mandatorum legis: iustitia autem fidei remissio est peccatorum. & hæc dicitur ex fide christi iesu crediti: & dicitur ex deo in fide, ad differentiam iustitiæ legalis, quæ est quidem ex deo sed in opere. Hæc est enim iustitia quæ imputata est abrahæ à deo in fide ipsius. Vbi apparet quod iustitia hæc non est iustitia mea sed fidei: nec est ex lege sed ex CHRISTO iesu credito.

¶ Ad cognoscendum illum. Inueniar inquam iustus ex fide ad cognoscendum illum, iesum christum. Cognoscere siquidem illum est cognoscere diuinitatem & humanitatem eius & reliqua spectantia ad vtranque naturam. & virtutem, pro, potentiam, resurrectionis eius. Non solum ad cognoscendum illum secundum se sed etiam ad cognoscendum potentiam resurrectionis eius, ad resuscitandum omnes secundum corpus & ad viuificandum animas, immo ad instaurandum omnia cælestia & terrestria. & societatem, pro, communionem, passionum illius. Ad cognoscendum tertio communicationem afflictionum christi quantæ sit gratia, quanti sit meriti. Modus autem cognoscendi, ex hoc ultimo subiungitur. Configuratus morti eius. Huc vsque pendet verbum vt inueniar in illo non habens & c. configuratus morti eius, ac si apertius dixisset, ad cognoscendum communionem passionum illius, non cognitione speculatiua sed experientia, sed imitatione mortis illius, affligi siquidem pro christo, est configurari seu conformari morti christi. ¶ Si quo modo occurrā, pro, pertingam, ad resurrectionem quæ est ex mortuis, pro, ad resurrectionem mortuorum. Pertingere ad resurrectionem mortuorum non est resuscitari commune omnibus, nec est resuscitari gloriosum quod erit commune omnibus mortuis electis: sed est etiam ex propriis meritis resuscitari gloriosum. Quod & excludit poenas medias inter mortem & resurrectionem, & ponit in homine meritum nō solum gloriæ animæ sed etiam gloriæ corporis. Et quia hoc est valde arduum, ideo dicit, si quo modo pertinguam. Paucorum siquidem est hoc pertingere. Et insinuat per hoc quod ipsa configuratio morti CHRISTI est via ad huiusmodi pertractionem. Et quoniam huiusmodi pertingere valde perfectum est, ne philippenses intelligerent per hoc paulum se profiteri perfectum, subiungit. Non quod iam acceperim. De beatitudine corporis dixerat si quo modo pertingam ad resurrectionem mortuorum, de beatitudine autem animæ dicit non quod iam acceperim. Quod videtur intelligendum nō de ipsa, beatitudine in seipsa, sed in termino meriti, & est sensus, non quod iam acceperim terminum meriti beatitudinis animæ. Et directe respondet studio merendi gloriam corporis, non ideo intelligatis me studere si quo modo pertingam ad resurrectionem quoniam iam acceperim terminum merendi beatitudinem animæ, non hinc prouenit studiū illud. aut perfectus sim. perfectus est tui nihil deest de requisitis ad eius integritatem. Studeo pertingere ad resurrectionem mortuorum, non quod acceperim terminū meriti beatitudinis animæ, nec quod habeā iam omnia requisita ad perfectionē meæ animæ hæc enī duo excludit: quia ex his duobus existimari poterat puenire studiū pauli ad merendū gloriam corporis. ¶ Et hinc incipit paulus inserere tractatum illius particulæ in principio epistolæ propositæ, suatum habens quod qui coepit in vobis opus bonum perficiet vsque in diem christi iesu, ab hinc enim orditur tractatum de modo proficiendi meritis in via christi. ¶ Sequor autem. E regione ad vtrunq; dicit sequor: autem: significans se viā psequi perfectionis & ad terminum ire. Si quo modo comprehendam. Quemadmodum dixerat de gloria corporis, si quo modo pertingam ad resurrectionem & c. Ita modo dicit de gloria animæ si quo modo comprehendā, difficultatē & arduitatē perueniendi ad anime gloriam significans, et est sermo de cōphensione nō vt opponitur assequutioni sed vt opponitur insequutioni. quod nihil aliud est quā pertingere ad terminum viæ perfectionis. Vtitur autem cōprehensionis nomenci alludendo ad sequor, insequimur enim aliquam vt apprehendamus illum. Et paulus sequitur perfectionis viam vt apprehendat illius terminum. Et dicit comprehendam, abstrahēdo ab vtroq; statu, tum viæ tum patrie: hoc est non explicando comprehensionem (id est terminū viæ perfectionis) animi via huius vitæ an in patria primum sit. ¶ In quo & comprehensus sum à CHRISTO iesu, hoc est qua ratione ego à CHRISTO iesu sum comprehensus: hoc est vt comprehendam secundum animam secundum quam ego comprehensus sum à christo, vt comprehendam per gratiam per quam & ego cōprehensus sum à christo, vt cōprehendam

- F** foeliciter prout foeliciter comprehensus sum à christo, & demum vt vicissitudinem reddam comprehendendo quoniam ad hoc comprehensus sum à christo. Ac si apertius dixisset, vt eadem ratione comprehendam proculdubio deum vt terminum viæ perfectionis qua & ego comprehensus sum à christo iesu. Fuit enim velut comprehensus à christo, quum conuersus fuit in anima per gratiam foeliciter, ad hoc vt ipse paulus sequendo perfectionis viam comprehenderet deum terminum perfectionis. *Eratres ego me non arbitror.* Legendum est. Ego nondum me arbitror comprehendisse. Quia haecenus non explicauerat an terminus perfectionis esset comprehendendus in statu viæ vel reseruaretur comprehendendus in patria, sed tantum se sequi vt illum comprehendat, declarat modo quod non solum haecenus non comprehendit illum, sed nec comprehensurus est durante hac vita: sed comprehensio reseruatur vbi est præmium supernæ vocationis. Minus dicit & ad plus tendit dicendo ego nōdum me arbitror comprehendisse: quoniam intendit non solum nondum, sed nec durante dum presentis vitæ, quod explicat in subiunctis verbis, & est sermo vt dictum est de comprehensione, hoc est adsequutione terminivæ perfectionis. ego nondum me arbitror comprehendisse: hoc est ad terminum perfectionis peruenisse. Alludit enim ad peruenitionem insequentium: qui tunc arbitrantur se comprehendisse quum peruenierunt ad terminum. ¶ *Vnum autem.* Hebræo more sine verbo substantiuo loquitur, & intendit q̄ summa suæ viæ consistit in vno: videlicet. ¶ *Quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea uero quæ sunt priora.* pro, ante, extendens meipsum ad destinatum, pro, secundum scopum, persequor (seu prosequor) ad brauium supernæ uocationis dei in christo iesu, ad similitudinem tendentium ad certum signum, describit se ire per viam perfectionis ad terminum qui est præmium patriæ cælestis. ¶ In qua similitudine more properantis ad certum signum, describit primum obliuionem eorum quæ retro sunt, pperans siquidem ad certum signum, ad modum obliuiscens transactæ viæ se habet: dum non ponderat quantum viæ post se relinquit, sed quantum superest sibi pagendū. Similiter in via pfectionis pterita merita non pensat continue proficiens sed semper quasi inchoans, considerat q̄ superest agendum. Et propterea dicit quæ retro sunt obliuiscens: hoc est ad similitudinem obliuiscens non ponderans. ¶ Et adiungit secundum, ad ea quæ sunt ante (hoc est ad ea quæ supersunt agenda) extendens meipsum, & consideratione & affectu & factis, quemadmodum properans corporaliter extendit seipsum passibus ad ea quæ ante sunt. ¶ Et adiungit tertium dicendo secundum scopum prosequor, hoc est secundum determinatum signum iter continuo. Et quid sit ille scopus explicat dicendo ad brauium supernæ vocationis dei: hoc est ad præmium supernum ad quod vocat deus in CHRISTO IESU. Per CHRISTVM enim & in christi imitatione vocat deus homines ad supernum præmium. ¶ *Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sensimus.* Instruit Philippenses in statu perfectionis vt quantumcunque perfecti sint sentiant hoc (scilicet quod eundem est more properantium secundum scopum) obliuiscendo acta & extendendo semper se ad agenda. ¶ Ex hoc textu clare habes quod non solum incipientes & proficientes sed perfecti quicumque in hac vita nunquam perueniunt ad terminum meriti, sed semper possunt amplius mereri. *Et si quid aliter sapius, pro, sentitis.* Non dicit & si quid aliud, sed si quid aliter, significans non perfectos. vnde & in prima persona dixerat, quicumque ergo perfecti sumus hoc sensimus: in secunda vero persona subiungit, & si quid aliter sentitis hoc est si quid aliter quam perfecti sentitis. Non perfecti siquidem aliter sentiunt id quod de perfectione sentiunt quam perfecti: quoniam modus sentiendi proprius perfectis, non comunicatur non perfectis. Alio siquidem modo gustat perfectus ea quæ perfectionis sunt, & aliter non perfectus: sicut aliter experitur quæ utilitatis sunt vir & aliter adolescens & aliter puer. *Et hoc vobis deus reuelabit.* Ex eo quod reuelabit in futuro dicit, pronomen hoc non demonstrat illud quid quod dictum est & si quid: sed demonstrat demonstratum per idem pronomen quum dictum est hoc sensimus. Vt sit sensus quod nos quidem perfecti hoc sentiamus: vobis autem non perfectis qui aliter sentitis etiam deus hoc vobis detegit proficientibus ad meliora. ¶ *Veruntamen ad quod peruenimus.* Dixerat non perfectis & si quid aliter sentitis & hoc vobis deus reuelabit, ne pendente futura reuelatione non perfecti diuerterent ab identitate regule & pacis, subiungit aduersatiue. Veruntamen ad quod peruenimus. ¶ *Vt idem sapiamus & in eadem permaneamus regula.* pro, eadem incedere regula, idem sentire. multus est sermo Hebræo more. Subintelligitur enim, substantiuum verbum sit. ¶ Appositue siquidem explicando ad quod peruenimus dicit eadem incedere regula idem sentire. Hoc est enim ad quod peruenimus christiani omnes, eadem incedere regula, fidei & morum, idē sentire,

sentire, tam circa credenda quam circa necessario agenda & vitanda: hoc inquam ad quod peruenimus sit. Præcipit siquidem identitatem fidei & morum saluam semper fore in omnibus, non obstante quod diuersificentur status: aliis existentibus perfectis, aliis proficientibus, aliis incipientibus.

Mitatores. pro, coimitatores, mei estote fratres. Tractata illa particula, videte, concisionem I (cui inseruit tractatum de perfectione) tractat illam, videte malos operarios. Nec sufficit paulo vt philippenses imitentur illum, sed exigit simul vt concorditer imitentur ipsum ad discernendum malos operarios. *Et obseruate. pro, & considerate, eos qui ita ambulant sicut habetis. formam nostram. pro, nos.* Non solum coimitatores mei estote sed etiam considerate alios qui sic ambulant in Euangelio, in fide & moribus sicut nos habetis pro forma exemplari: hoc est qui ambulant ad similitudinem nostri. Ne fallantur philippenses in discernendo pseudoapostolos à veris viris euangelicis, præcipit paulus vt habeant ipsum & Timothæum & similes certos viros euangelicos pro forma, pro exemplo, pro sæculo: vt sic discernant pseudoapostolos à veris euangelistis christi. *Multi enim ambulant quos sepe dicebam vobis (nunc autem & fletis dico) inimicos crucis Christi.* Ecce ratio necessariæ discretionis, ecce mali operarii. Quos primū describit ab inimicitia crucis, pro quanto inimici sunt libertatis à legalibus quā effecit crux christi. pseudoapostolos siquidem iudæos christianos prædicantes necessitatem legalium describit. *Quorum finis interitus. tum proprius tum aliorum.* Et est sermo de interitu animæ. Doctrina enim eorum tendens ad necessitatem legalium, habet pro fine interitum animæ. *Quorum Deus uenter est.* Non solum in doctrina sed etiam in moribus malos operarios describit. Qui enim sese dederunt ventri, ventrem habent pro deo: utpote præferentes illū reliquis q̄ amātur. *Et gloria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt. pro, sentiunt.* Quarto describit eos a gloria: qđ gloria eorum non consistit in illuminatione, in recta dispositione eorum qui terrena sentiunt (quemadmodum consistit gloria euangelistarum in illuminatione, ordinata dispositione ac reuelatione hominum deditorum terrenis) sed in confusione ipsorum. & vere in confusione ipsorum: quoniam quos trahunt ad se, confusioni subiiciunt. Reddunt enim eos confusos: utpote nec christianos nec iudæos, sed partim iudæos & partim christianos. Hæc est inquam gloria pseudoapostolorum: sed huiusmodi confusio non sortitur effectum in omnibus, sed in iis qui terrena sentiunt, non sensu corporis sed mentis. *Nostra autem. pro, enim, conuersatio in celis est.* Rationem reddit eius quod dixerat sicut habetis formam nos, quia nostra conuersatio in celis est. De conuersatione mentis est sermo. Intelligentia siquidem & amore reliquisque internis actibus mentis perfecti conuersantur in celis: quamuis corpore conuersentur in terris. *Vnde. pro, ex quo.* Non referuntur celi (vt numerus singularis testatur) sed refertur conuersari in celis. Etiam saluatorem expectamus. Non solum in presenti conuersamur in celis secundum mentem, sed hinc etiam expectamus corporis saluatorem. dominum nostrum IESVM CHRISTVM. Superfluit nostrum. *Qui reformabit. pro, trās figurabit, corpus humilitatis nostræ.* Hoc est corpus nostrum abiectum: quale est impresenti vita. *Configuratum. pro, conforme, corpori claritatis suæ.* Dicit transfigurabit ad significandum quod caducam figuram corporis nostri corruptibilis mutauit in figuram immutabilem & incorruptibilem. dos enim impassibilitatis corporis per hoc significatur quemadmodum per conformatem ad claritatem Christi significatur dos claritatis corporalis. Et in his duabus dotibus comprehenduntur reliquæ. *Secundum operationem uirtutis suæ. pro, secundū efficaciam (seu vi qua etiam possit subicer e sibi omnia.* Magnitudinem efficacie in Christo ad transfigurandum corpora nostra in corpora gloriosa, significat tantam vt eadem possit etiam totum vniuersum sibi subiicere: immo vt eadem subiiciat sibi de facto omnia. Est enim vis diuina, cui omnia obediunt & per quam erunt tunc omnia christo subdita sponte vel inuite.

CAPVT

IIII.

Taque fratres mei charissimi. p, dilecti, & desideratissimi. pro, desiderati, gaudium meum & corona mea. Triplici actioni (scilicet dilectionis, desiderii & delectationis) adiungit taquam insigne triumphi coronam, vt ex his omnibus manifeste quam chari sint sibi philippenses. Et hoc vt conseruet eos in statu in quo erant. Vnde & subiungit. *Sic stete in domino charissimi. pro, dilecti. ex abundantia cordis repetit dilecti, monens vt perseuerent stando in domino sicut stant.* Non enim receperāt pseudapostolos. *Euchodiam. pro, euodiam, rogo & syntychen deprecor. pro, rogo id ipsum sapere. pro, idem sentire in domino.* Mulieres duas rogat idem sentire in domino, vel q̄tellexerat aliquid discordie iter eas esse, vel q̄ etiā mulieres primarias ro

- F**gat ut perseverarent sentiendo idem circa legalia quod sentiunt viri: cauens ne pseudoapostoli inciperent seducere mulieres. & hic sensus quadrat materiae de qua est sermo. *Etiam rogo & te Germane compar adiua illas quae mecum laborauerunt.* pro, certauerunt, in euangelio. Accipitis est generis ad masculinum vel foemininum, quod dicitur Germane compar. potest siquidem legi germana compar & Germane compar. Tres autem coniecturae sunt quod foeminino genere legendum sit. Prima est quia quadrat ut mulieribus euodiae & Syntyche iungat mulierem, dicendo sub eodem verbo etiam rogo. Secunda est quod personam certam demonstrat dicendo & te: quae tamen ex subiunctis si masculino legantur genere, non certificatur. Ambigua siquidem restat persona. Sed si foeminino legatur genere, certificatur persona: vxor scilicet pauli. Nam dictio interpretata compar, congruissime interpretatur coniux: quoniam significat sub eodem iugo. & dictio interpretata Germane interpretari etiam potest vera seu propria. Vnde legendo rogo & te Germana coniux, certificatur persona demonstrata per pronomen, te. accedit tertio quod quadrat mulieres mulieri committi, subiungendo, adiua illas. ¶ Dicit quod mecum certauerunt in euangelio significans mulieres notas propriae pauli vxori quae ad propagandum euangelium adiuuerant paulum. Incceperat siquidem philippis a conuersione mulierum: ut patet actuum. xvi. Disputare hic an paulus habuerit vxorem superfluum duxi: quoniam ex aliis locis epistolarum pauli nihil certi habeam: & hic locus cogere videatur non ratione demonstratiua sed sensu valde rationabili quod paulus habuerit vxorem. Quod non solum multi Graecorum sed etiam si epistolis ignari datur fides affirmarunt. Cum. Deficit, &, Clemente & ceteris adiutoribus. pro, cooperariis, meis quorum nomina sunt in libro uitae. Ad verbum, certauerunt, referuntur isti. & est ordo literae, quae mecum & cum clemente & ceteris cooperariis meis certauerunt in euangelio. & quoniam solum clementem nominauerat, ne & gre ferant ceteri cooperarii quod non fuerint nominati, subiungit eorum nomina in meliori libro ista epistola esse scripta: nempe in libro vitae. Appellatur autem liber vitae metaphorice diuinus intellectus continens nomina omnium predestinatorum ad vitam aeternam. *Gaudete in domino semper, iterum dico gaudete.* Post speciales exhortationes ad viros & mulieres, adiungit communem vtrique exhortationem ad gaudium spirituale: ratione concessae eis gratiae perseverandi in puritate euangelii. Con duplicat autem gaudium, ut gaudeant & ratione beneficii accepti & ratione spei perficiendi. *Modestia uestra nota sit omnibus hominibus.* internum gaudium ita continuetur, ut non immoderate extra effluat, sed moderatio uestra appereat non solum christianis sed omnibus hominibus. ¶ Dominus enim prope est. Superfluit, enim. Non ratio precedentium sed noua subiungitur ex oratio cui praemittitur propinquitas domini, de qua propinquitate ex deuter. tractauit ad Roma, decimo Dicitur enim dominus prope esse. pro quanto est velut assistens cordi, intellectui, ori & operi nostro. Monitio autem hinc subiungitur. *Nihil solliciti sitis.* Anxietas animi circa futuros euentus eorum quae cupimus aut timemus prohibetur non, cura, prouidentia: exercitium aut labor. *Sed in omni.* hoc est sed in omni re, in omni occurso. *Oratione & obseruatione cum gratiarum actione petitiones uestrae innotescant apud deum.* Ex eo quod dominus prope est, prohibet sollicitudinem: mandans quod in omni re recurramus ad dominum petendo cum tribus conditionibus. Oratione, hoc est mentis eleuatione in deum: obseruatione, per misericordiam, per gratiam, per mysteria christi implorando: & gratiarum actione pro beneficiis receptis. ¶ Has quatuor partes seruat Ecclesia in orationibus suis. Orationem quidem, dicendo, deus. Obsecrationem vero dicendo, per dominum nostrum iesum christum. Gratiarum actionem autem commemorando aliquod beneficium: puta victoriam martyris & huiusmodi. ¶ Petitionem vero petendo augmentum gratiae, vel vitam aeternam & huiusmodi. quod autem dicit innotescant apud deum, significat quod petitiones tales sint quod sint dignae ut perferantur coram deo. more humano docet petere talia quae sint digna ut apud principem approbentur. ¶ Propter quod orationes ecclesiae nunquam petunt aliquid temporale nisi in ordine ad spirituale: ut patet discurrendo per omnes orationes quadregesimales & dominicales. Sciens indignum esse petere temporalia non relata ad spiritualia: quum deus dederit hominibus illa suapte natura propter spiritualia. ¶ Et pax dei quae exuperat omnem sensum, p, mentem, custodiat. p, custodiet, corda uestra & intelligentias uestras in christo iesu. Quoniam pax tranquillitas sit ordinis apte dicit pax dei (hoc est tranquillitas ordinis diuini) quae superat omnem mentem, etiam angelicam. Nulle siquidem vires creaturarum sufficiunt ad tranquillitatem etiam percipiendam diuini ordinis quo mens in haeret deo charitate & omni studio &c. Haec inquam promittitur custoditura tam patrem intellectuam

nam quam partem affectiuam in christo Iesu, si seruauerimus antedicta.

A *Et cetero. pro, quod superest, fratres.* Tractata illa particula videte malos operarios, tractat illam, videte canes. Tractat aut eam mandando vt tum cogitationes, tum actiones occupent subiunctis. Ac si apertius diceret, latrantibus canibus vos hæc cogitate & agite & deus pacis erit vobiscum securos vos reddens à canibus. Dat aut eis latum campum cogitandi & agendi in vasto spatio octo rerum. *Quæcunq; sunt uera.* Quia verum vero nõ est contrarium, nihil veri phibet. *Quæcunq; pudica.* pro, honesta. vera spectant ad intellectum: honesta ad affectu. Omne inhonestum contrarium est religioni Christianæ, nullumq; onestum officium Christiano prohibetur. *Quæcunq; iusta.* Ad reddendum vnique debitum præcipimur vt simus proprii. *Quæcunq; sancta.* pro, pura. Admixtionem cuiuscunq; impuritatis aut immunditiæ prohibet. *Quæcunq; amabilia.* non cõposita ex amabili & odibili: qualia sunt vtilia cum alterius damno, delectabilia inordinate. vult enim esse à christianis amanda quæcunque sunt amabilia & non quæcunque sunt simul amabilia & odibilia. *Quæcunq; bonæ famæ.* Curam inquit habe de bono nomine. & alibi oportet sanctos ab iis qui foris sunt testimonium habere. Et intellige quæcunq; suapte natura sunt bonæ famæ, non quæcunque hypocrisis & aliis figmentis sunt bonæ famæ, si qua uirtus. De uirtute vt opponitur vitio est sermo. nullam uirtutem renuit christiana religio. si qua laus discipline. Superfluit disciplina: & deficit conjunctio &. Legendum est ultimo loco. Et si qua laus. concludit vniuersalem, & siquid est laudabile: vt intelligamus nihil in ueritate laude dignum prohiberi christiano: sed quicquid est vere laudabile consonum esse christianæ religioni. Hæc cogitate. intus animo versate. Quæ est didicistis. à me docente. Et accepistis. hoc est acceptastis, approbastis. Et audistis & uidistis in me. partim visu, partim auditu percepistis hæc in me esse. Hæc agite. Non sufficit mandare, hæc cogitate, sed adiungit hæc agite: vt exequantur opere, nec à cogitatione nec ab actione cessent latrantibus canibus. Et deus pacis erit uobiscum. Non permittens vos turbari latratu canum.

C *Auius sum autem in dño uehementer.* In principio epistolæ inter alia proposuit gaudium proprium de Philippenſibus: modo illud in specie tractat super charitate Philippenſium erga ipsum paulum demonstrata factis. *Quoniam, pro, quod, tandem, pro, iam, aliquando refluistis.* pro, reuigistis, pro me sentire sicut. pro, in quo, & sentiebatis. philippenses tarde subuenisse paulo victo Romæ significat, dicendo quod iam aliquando, & eos velut vires resumpsisse ad exequendam subuentionem significat, dicendo reuigistis sentire pro me. & eosdem decreuisse prius hanc subuentionem significat, subiungendo in quo & sentiebatis. Statimq; excusans tarditatem executionis subiungit. *Occupati autem eratis,* hoc est opportunitatem non habebatis exequendi. Deinde more suo singula proposita tractans, declarat illud quod dixerat gauisus sum in domino uehementer. *Non quasi.* pro, quod, propter penuriam dico. non propter penuriam me gauisum esse uehementer dico: hoc est non propter releuationem meæ penuriæ dico, me gauisum esse uehementer. Et anteq̃ dicat veram causam tanti gaudii, explicat quod non propter propriam reuelationem gauisus est uehementer, dicendo. *Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse.* pulcherrima sententia. ego didici sufficere iis quæ habeo. Quis ipsa quæ habeo non sufficiant mihi, & prudentiæ & modestiæ & patientiæ documentum singulare in penuria. Scio & humiliari, scio & abundare ubique. pro, in omni. In omni re inquit Paulus, & non in aliqua sic & in aliqua non, scio vtrinq; actione prout res exigit exercere: & humiliari scilicet quando opus est, & abundare quando opus est. Et rationem quare scit vtrinq; officium exercere subiungit.

D *Et in oibus institutus sum.* Non solum scio sed & institutus sum in omnibus contrariis, didici omnia contraria. ideo scio quia didici experientia magistra. Et satiari. pro, & saturari, & esurire. Ecce duo contraria. Et abundare & penuriam pati. Ecce alia duo contraria.

E *Omnia possum in eo.* pro, in christo, qui me confortat, pro, roborat. Quia non sufficit scire sed oportet vires habere ad exequendum, ideo scientiæ adiungit potentiam, non secundum proprias vires sed secundum vires christi in ipso paulo. Verutamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ. Quamuis non propter reuelationem penuriæ meæ gauisus sum uehementer (quia scio & possum & institutus sum ad omnia sufferendum) verumtamen vos benefecistis subuenientes indigentie meæ. Scitis autem & uos Philippenſes. Declarat illam particulam reuigistis, ex hoc quod alias idem fecerunt. Quod in principio Euangelii. Supple apud vos.

Quando profectus sum a Macedonia. In qua est uestra ciuitas. *Nulla mihi ecclesia communicauit in ratione dati & accepti.* Subuentiones ad victum pauli appellantur communicationes, non absolute sed in ratione dati & accepti: ad significandũ q̃ sunt debitæ quemadmodum rationes dati & accepti.

F accepti; hoc est cōmutationes. Erat enim inter Paulū & ecclesias rō dationis & acceptiōis: eo q̄ accipiebāt à paulo spiritualia & dabant tēporalia ad sustentationem vite. Nisi uos soli. Et hoc manifestat. *Quia & Thessalonica semel & bis. p. & iterū, in usum mihi misistis.* Hic enī apparet q̄ Thes. ecclesia nō dabat Paulo temporalia. Et dicit in usum, tum ad significandum necessitatem tum ad excludendum rōnem mercedis ab eo q̄ dixerat in rōne dati & accepti. Nō quia. p. q̄, q̄ro datū. p. donum: sed requiro. p. q̄ro, fructum abundantem in rōne ur̄a. pro, in rōnem vestram. Dixerat nō gauisum vehementer propter subleuationem suæ penuriæ, explicat modo principalē causam sui gaudii: manifestando q̄ non q̄rit sibi donari hmōi temporalia, sed q̄rit vt abundet fructus bonorum operum in eis. ¶ Et describit hanc abundantiam boni operis per abundantiam in rōnem philippensium, alludendo ad rōnem dati & accepti. significat enim q̄ q̄rit vt ratio (hoc est supputatio) philippensium crescat abundanter: ad similitudinem eorum quorum rōcinia tanto magis crescunt quanto magis dant. iuxta hanc siquidem similitudinē inter rōcinia dati & accepti q̄rit paulus fructum tantum vt abundet rōcinia philippensium penes dare. Ad illorum ego bonum nō ad proprium principaliter tendebat. *Habeo. pro, recipio, autem oīa.* Supple quæ misistis. Quis non quæram, recipio tamen omnino quæ misistis. Et abūdo. Hoc adiungit tum ad significandum q̄ non oportet iterum subuenire, tum ad significandum quod abundanter miserunt. Vnde & directe ad hoc subiungit. *Repletus sum acceptis.* pro, quū accepi. *Epaphrodito q̄ misistis.* pro, quæ à vobis, in odorem. Superfluit in, appositue siquidem legēdum est. *Odorem suauitatis, hostiam acceptam.* pro, acceptabilem, placentem deo. Conditiones subuentionis missæ describit non solum relatiue ad ipsum Paulum (quod scilicet repleuerunt eū abundanter) sed etiam relatiue ad deum: dicendo quod habent vim sacrificii in odorem suauitatis, more legis loquendo: & similiter hostiæ, quæ acceptatur à deo & habet vnde deo placet. hæ enim omnes condiciones ad deuotionem philippensium commendandam dicuntur. *Deus autē meus impleat.* pro, implebit, omne desiderium uestrum. pro, omnem indigentiam vestram, secundum diuitias suas in gloria in Christo Iesu. Ecce merces philippensium, dare eis omnia quibus indigent, non secundum merita eorum sed secundum diuitias dei: & hoc in gloria cælestis patriæ & in Christo Iesu, tanq̄ membris in capite. *Deo autem & p̄ri n̄ro gloria in secula seculorum amen.* Refert in calce gratias deo in summo quod possumus deo exhibere: videlicet gloria. ¶ *Salutate omnem sanctum in christo Iesu.* hoc est omnem mundum per baptismum in Christo. *Salutant uos qui mecum sunt fr̄es.* *Salutant uos omnes sancti.* Supple Romæ. Maxime autem qui de Cæsaris domo sunt. Quia solo Neronis tēpore Paulus fuit Romæ, ideo Cæsaris nomine Nero intelligendus est Et dixit hoc ad consolationem philippensium: vt intelligant etiam in domo Neronis esse sanctos (hoc est Christianos per baptismum mundos) & de hoc gaudeant. ¶ *Gr̄a dñi n̄ri Iesu Christi.* Superfluit nostri. Hæc est salutatiua conclusio manu vt creditur Pauli. *Cum spiritu uestro.* pro, cum omnibus vobis. Amen. Et est apud Græcos subscriptio. Ad philippenses scripta Romæ, missa p̄ Epaphroditum.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI IN EPISTOLAM

pauli ad Colossenses, Commentarii.

Aulus Apostolus Iesu Christi. Non aliorum Apostolorum. Per uoluntatem Dei. non propriis meritis. Et Timotheus frater. Ad consalutādum adiungit sibi Timotheum. *Iis qui sunt Colossensis.* non omnibus sed sanctis. hoc est mundis per baptismum. Et *fr̄delibus.* Munditia à peccatis est: fides uero respicit ea quæ creduntur. *Fratribus.* Sic enim appellabant christiani seinuicem. In Christo Iesu. Superfluit Iesu. Quod dicitur in christo refertur ad munditiam, ad fidem, ad fraternitatem. *Gratia uobis & pax.* Solita salutatio pauli comprehendens ab extremis oīa dona. A deo p̄re n̄ro. Deficiunt quatuor dictiones. Et dñō Iesu Christo. Dicit à deo, q̄ est nomen naturæ diuinæ: patre nostro per adoptionem: & domino Iesu Christo scdm̄ humanam naturam. *Gratias*

Ratius agimus deo. Post salutationem anteq̃ ad tractatum epistolarem descendat, interpo-
 nit bona Colossensium tum quæ habent tum quæ eis cupit. Vnde & proponit vtraq; illa
 quidem vt materiam gratiarum actionis: hæc autem vt materiam orationis. ¶ Propo-
 nendo itaque gratiarum actionem & orationem, gratias inquit agimus deo.

Et patri dñi nr̃i Iesu Christi semper. Deus nomen est naturæ: pater vero nomen est personæ est, siquidē
 deus pater naturalis domini nostri Iesu Christi. Quod autem dicit semper, limitat subiungē-
 do. *Pro vobis orantes.* significatur enim quod semper gratias agimus quando pro vobis oramus.
 Quod tamen dicitur pro vobis, refertur tam ad orantes quam ad gratias agimus. Et est sensus
 quod pro vobis oramus, quod pro vobis gratias agimus. Vbi clare vides vtrunq; proponit.
Audientes. Participium actiuum præteriti temporis est: quos nos caremus. Et ne oporteat multa
 mutare legendum est, quum audiuius *fidem uestram in Christo Iesu.* Incipit explicare materiam
 gratiarum actionis, narrando audita de eis bona: fidem, charitatem, spem, fructum, & augmē-
 tum Euangelii. Vnde & subiungit de charitate. Et dilectionem *quam habetis in sanctos oēs.* Super-
 fluit quam habetis. Dilectio erga omnes mundos, est propria Christi dilectio: vt pote extensa
 in mundum vniuersum non ratione sanguinis, amicitia, patriæ aut naturæ, sed ratione mun-
 ditæ in christo. Hæc enim significatur dicendo in sanctos omnes.

¶ *Propter spem quæ reposita est vobis in cælis.* Ecce bonum spei, quæ quo ad rem speratam dicitur re-
 posita vobis in cælis. Quam, Deest, ante, *audistis in verbo veritatis Euangelii.* Quam, rem speratam
 (beatitudinem scilicet cælestis patrie) audistis, ante hanc epistolam à prædicatoribus euange-
 lii, audistis autem in verbo euangelii veritatis, vt epitheton euangelii intelligamus euangelii
 veritatis: vel veritatis euangelii hoc est veritatis manifestatæ per euangelium. Et quocunq; mo-
 do fiat constructio, significatur quod non commento aliquo non adinventionem humana sed
 verbo veritatis euangelicæ audierunt beatitudinem sperandam.

¶ *Quod peruenit ad vos sicut & in vniuerso mundo est.* Superfluit est, & legendum est i accusatiuo vniuer-
 sum mundum. ¶ De euangelio dicit quod peruenit ad vos quemadmodum & in vniuersum
 mundum: hoc est in vniuersas partes mundi, non in vniuersas ciuitates: quia hoc nec vsq; ho-
 die apparet impletum. Et rursus intellige de vniuerso mundo communiter tunc noto, quod
 dico propter alias quartas terræ tunc communiter ignotas quo ad habitationem.

¶ *Ei fructificat & crescit sicut & in vobis.* hoc est & fructificat & crescit in vniuerso mundo euange-
 lium quemadmodum & in vobis. Quod dicit & crescit, non inuenitur in oibus sed in quibus-
 dam codicibus Græcis. Ex ea die qua audistis. Perseuerantiam fructus & augmenti in Colossensibus
 commemorat ab illo die quo audierunt. Et *cognouistis gr̃am dei in veritate.* Non sufficit audisse
 sed oportet vere cognoscere oblatam dei gratiam. Et hoc fuisse apud Colossenses commemo-
 rat. *Sicut didicistis ab Epaphra.* Ecce à quo audierunt euangelium. *Charissimo, pro, dilecto, conseruo*
nr̃o: qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu. Superfluit iesu. Et est ordo literæ, qui est minister chri-
 sti fidelis pro vobis. Commendat siquidem Epaphram non solum ex eo quod est dilectus &
 conseruus, sed ex eo quod est christi minister euangelizando & fidelis, fideliter exercens mini-
 sterium pro Colossensium salutem.

¶ *Qui etiam manifestauit nobis dilectionem uestram in spiritu.* Dixerat superius quod audierat eorum di-
 lectionem erga sanctos omnes, explicat modo quod Epaphras manifestauit eis (paulo & Ti-
 motheo) dilectionem Colossensium spiritualem: hoc est dilectionem eorum erga palum solo
 spiritu causatam: quum nunq̃ vidissent eū in carne. Ideo & nos, oia supradicta bona refert ideo,
 Ex qua die audiuius, proportionaliter respondet: vt quemadmodum colossenses ex quo die au-
 dierunt & c, ideo & nos ex quo die audiuius hæc vestra bona.

¶ *Non cessamus pro vobis orantes & postulantes.* Oratio ad eleuationem mentis, postulatio ad petiti-
 onem spectat, postq̃ explicauit materiam gratiarum actionis narrando bona quæ habent, ex-
 plicat modo materiam orationis narrando bona quæ petit pro eis. Vt impleamini agnitione voluntatis
 eius: primum petium ad perfectionem intellectus spectat. Et non dicit vt cognoscatis (iam
 enim cognouerant voluntatem dei) sed vt impleamini agnitione voluntatis eius, vt nulla ex
 parte intellectus vester vacuus maneat cognitione voluntatis diuinæ.

¶ *In omni sapientia & intellectu spirituali.* Intellectus penetrationem, sapientia iudicium significat se-
 cundum rationem supremæ causæ, petit itaque vt impleantur notitia diuinæ voluntatis pe-
 netrando & iudicando non in quibusdam sic & in quibusdam non, sed in omni penetratione
 & omni iudicio non carnali sed spirituali. Ex parte rei cognitæ explicat voluntatem dei: ex
 parte cognoscentis explicat plenitudinem notitiæ, cum omni tam penetratione quam iu-
 dicio

Fratrum autem tantæ notitiæ, sapientiæ & intellectus subiungit. *Vt ambuletis digne deo per oia placetis.* pro, domini in omnem placentiam. hoc est vt ambuletis digne in omnem placentiam domini. Ecce ad qd debet esse dignitas, scilicet ad omne beneplacitum domini. Non sufficit paulo vt ambulemus pro dignitate alicuius beneplaciti deo, sed vt ambulemus pro dignitate cuiuslibet beneplaciti domino. *In omni opere bono fructificantes.* Explicat quid est ambulare digne secundum omne beneplacitum domini. Explicat siquidem hoc esse fructificare non in aliquo, sed in oī opere bono. & hoc directe spectat ad voluntatem. Sed & hoc non sufficere subiungit, adiungendo. *Et crescentes in scientia.* pro, cognitione dei. non sufficit ad ambulandum pro dignitate oīs beneplaciti diuini, fructum ferre in oī bono opere sed & oportet crescere in cognitione dei: quoniam hoc est vnum de beneplacitis dei. *In omni virtute confortati.* pro, in oī potētia potentes. Petit **G** paulus non solum vt Colossensium intellectus impleatur notitia & affectus dignitate ad omne bonum, sed etiam vt vires ad sufferendum mala impleantur potentia. & propterea dicit in omni (non in aliqua) potentia ad tolerandum potentes.

¶ Secundum potentiam claritatis. pro, gloriæ eius. Apte rationem potentie ad tolerandum oia, explicat potētiæ gloriæ diuinæ. Maxime siquidem potētiæ est diuina gloria ad hoc vt oia toleremus. Hæc enī Martyres omnes effecit. *In omni patientia & longanimitate.* Patientia equat animum in afflictionibus; longanimitas vero extendit eundem ad æternitatis præmium. *Cum gaudio* Valde magnum donum adiungit iter patiendum gaudere.

¶ Gratias agentes deo p̄ri. Superfluit deo. In prima persona legenda sunt hæc. continuantur enim cum illis non cessamus orantes & postulantes. Incipit autem hic proponere tractandam in hac epistola, proponendo beneficia vt materiam gratiarum actionis, & hmoi gratiarum actionem itroductit eleuando mentem propriam ad deum sub rōne patris per adoptionem.

¶ Qui dignos. pro, idoneos, nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine. Materiam gratiarum actionis communem oībus Christianis explicat triplicem. Et primum quidem beneficium commune Christianis oībus est quod deus fecit nos idoneos sed sufficientes in lumine, pcul dubio, fidei, in claritate & manifestatione mysteriorū fidei reddidit nos sufficientes seu idoneos ad habendam partem sortis sanctorum. Sors sanctorum! hæreditas est sanctorum. Et est sensus. ad habendam partem hereditatis sanctorum: hoc est ad participandum hæreditatem sanctorum. quæ appellatur sors, quia non ex proprio consilio non ex propriis meritis sed velut sorte (hoc est solo diuino munere) obtigit ita illis quod non aliis. per gratiam enim dei in lumine fidei idonei sumus ad participandum hereditatem sanctorum futuram in patria.

¶ Qui eripuit nos de potestate tenebrarum. Primum beneficium respicit bonum speratum, hoc autē respicit tum malum præsens, tum bonum præsens. Et malum quidem præsens est quod eramus subditi tenebris imo potestati tenebrarum, hoc est dæmonibus. bonum autem præsens ē regione subiungit. *Et transtulit in regnum filii dilectionis sue.* De patre loquitur: & dicit quod transtulit nos ex seruitute dæmonum in regnum filii. Regnum filii, regnum dei, regnum celorum vnum atque idem est. Magnum beneficium vt de seruitute diaboli translati sumus in regnum filii, imo effecti ipsi regnum filii: vt in quibus prius regnabat diabolus per opera tenebrarum, in eisdē modo regnet filius per opera lucis.

¶ Et dicit filii dilectionis sue Hebraico more: hoc est filii pleni dilectione sua, patris. scilicet sicut enī dicitur filius perditionis, filii nuptiarum, filii regni, qui digni sunt perditione, qui pleni sūt gaudio nuptiali & hmoi: ita dicitur filius dilectionis sue qui vndique plenus est dilectione sua.

Nihilominus vt exigentibus proprietatem sermonis satisfiat, æternus dei filius dicitur filius dilectionis patris, quia est filius dilectionis essentialis: quemadmodum est filius essentialis. **K** Genitus enī est non ex vno essentiali sic & alio non, sed ex oībus essentialibus natura, esse, potētia, intellectu, voluntate & reliquis. alioquin non fuisset genitus integer deus, in quo habemus redemptionem & remissionem peccatorum. Superfluit & deficiunt autem tres dictiones. Legendum est. *In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius remissionem peccatorum.* Tertium beneficium redemptio est facta per Christi sanguinem. Redemptio autem non a seruitute Romanorum sed remissio peccatorum. appositue siquidem ad redemptionem dicit remissionem peccatorum.

¶ Aduerte piudens lector quod vt dictum est, hæc tria beneficia commemorata vt materia gratiarum actionis præponuntur a Paulo vt materia totius epistolæ. vnde prius incipit tractare illam particulam transtulit in regnum filii dilectionis sue explicando ipsum filium & regnum eius communicatum nobis. De filio itaque dicit.

¶ Qui

Qui est imago Dei inuisibilis. Genitiui casus est inuisibilis. & explicat inaccessibilitatem dei à quo
 cunq; visu. non solum siquidem deus inuisibilis est à nobis sed à quibuscunq; spūalibus sub-
 stantiis quantumcunq; excellentibus: iuxta illud deum nemo vidit vnq̃. Et hæc intellige se-
 cundum vires naturales cuiuscunq; creaturæ. nam secundum vires gloriæ scriptum est, videbi-
 mus eum sicuti est. & angeli & sancti beati vident deum. ¶ Dei itaq; secundum naturam inui-
 sibilis à quacunque creatura filius est imago. Quemadmodum enim est filius dei inuisibilis,
 ac per hoc est filius ipse inuisibilis (aliquin non esset eiusdem naturæ cum deo: & cōsequen-
 ter non esset filius. filius enim est illius naturæ cuius est pater) ita est imago dei inuisibilis: ac
 per hoc est imago inuisibilis. aliquin non representaret deum inuisibilem. Immo ad hoc ip-
 sum paulus dixit dei inuisibilis vt non solum deitatem sed inuisibilitatem in imagine intelli-
 geremus: ne putaremus filium esse imaginem visibilem sed imaginē inuisibilem sicut de⁹ est
 inuisibilis. Nec dicitur imago patris sed imago dei inuisibilis: quia non paternitatem sed deita-
 tem inuisibilem accipit filius à patre. est enim filius nō pater sed deus inuisibilis. p̃ductus à pa-
 tre ad hoc vt sit similis ei in deitate inuisibili. Tā itaque distinctio personalis imaginis à pa-
 tre inuisibili deo à quo p̃cedit q̃ substantialis deitas imaginis significatur, dicendo de filio q̃
 est p̃culdubio non accidentaliter sed substantialiter imago dei inuisibilis à quo p̃cedit. qui
 enim secundum esse substantiale est imago dei inuisibilis habet in suo substantiali esse & deita-
 tem & inuisibilitatem. nam si deesset deitas nō esset substantialiter imago dei. & si deesset in-
 inuisibilitas non esset substantialiter imago inuisibilis. filium ergo à deo inuisibili (nempe pa-
 tre) deum inuisibilem vt imaginem hoc est secundum similitudinis rōnem p̃ductum expli-
 cat: ad differentiam spūs sancti qui etsi p̃ductus deus inuisibilis, non tamen vt imago dei in-
 uisibilis sed vt spūs vt amor dei inuisibilis. quia filius ex modo suæ p̃ductionis p̃ducitur vt si-
 milis: vtpote vnus ab vno per modum verbi intellectualis: spūs vero sanctus ex modo suæ p̃-
 ductionis non p̃ducitur vt similis, vtpote vnus à duobus per modum amoris. Quæ in theo-
 logia speculatiua diffuse tractantur. *Primogenitus oīs creaturæ.* Arriani quemadmodum argumē-
 tum sumunt contra deitatem filii tum ex hoc quod dicitur filius dilectionis suæ (tanq̃ sit fili⁹
 ex dilectione libera p̃ductus) tum ex hoc quod dicitur imago dei inuisibilis, tanq̃ sit imago
 per quam videatur deus qui secundum se est inuisibilis, ita sumunt argumentum ex hoc quod
 dicitur primogenitus omnis creaturæ, tanq̃ sit inter oēs creaturas primo creatus. Sed quæad-
 modum extorquent seu inuertunt antecedentia, ita & hoc. non dicit paulus primocreatus
 omnis creaturæ, sed dicit primogenitus omnis creaturæ: vt differentiam etiam inuici intelli-
 gamus in hoc quod omnis creatura vt vox sonat creata est, filius autem genitus. quanta est er-
 go differentia inter creatum & genitum, tanta significatur differentia inter filium & omnē
 creaturam ex ipsis Pauli verbis. Duplex itaq; sensus est huius literæ. Alter q̃ est genitus ante
 omnes creaturas: vt prius significatus fuerit modus quo p̃ductus est filius. s. vt imago, modo
 significetur æternitas eius ex hoc quod est genitus ante omnem creaturam. Et per hoc clare
 excluditur error Arrii pōnentis Christum primam creaturam. Alter sensus est quod est pri-
 mogenitus possessiue omnis creaturæ. Ita quod descripto modo quo genitus est filius describi-
 tur eius dominium vniuersale, non cæli aut terre sed vniuersæ creaturæ. Quemadmodum e-
 nim primogenitus regni genitus est dominus regni, & primogenitus imperii genitus est do-
 minus imperii, ita dicitur primogenitus omnis creaturæ p̃ quanto est genitus dominus om-
 nis creaturæ. Ius enim primogeniti est dominum hereditatis paternæ.

Quoniam in ipso. p̃culdubio primogenito. *Condita. p̃, creata, sunt uniuersa in cælis & in terra.* pro, quæ in
 cælis & quæ in terra, *uisibilia & inuisibilia: siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates.*

MANIFESTAT ab effectu vtrunque de filio dictum. s. & quod est imago, inuisibilis
 dei & quod est primogenitus omnis creaturæ: ex eo quod omnia creata sunt in ipso: hoc est in
 imitatione ipsius, quem admodum exemplata sunt in imitatione exemplaris. Hinc enim p̃-
 batur quod ipse filius est substantialiter imago dei inuisibilis: quum constet omnia creari ad
 imitationem diuinæ substantiæ. ex hoc enim q̃ id quod est proprium diuinæ naturæ conue-
 nit filio. s. omnia creari in imitatione ipsius, manifeste infertur quod est ita imago dei qd̃ est
 deus. & similiter ex quod omnia creata sunt in imitatione ipsius filii imaginis dei inuisibi-
 lis, infertur & q̃ est genitus ante omnē creaturā, & q̃ est genitus dominus omnis creaturæ. &
 ne suboriatur q̃stio an appellatione vniuersorū intelligātur terrestria aut cælestia aut visibilia,
 explicat Paulus omnia includi & q̃ in cælis & q̃ in terra & visibilia & inuisibilia. & vt inuisi-
 bilia intelligamus spūales substantias quas philosophi vocant intelligentias, explicat quatuor
 ordines

- F** ordines eorum:dicendo. siue throni(& in hoc tangit sup̄mam hierarchiam) siue dominationes &c. in quibus tangit mediam hierarchiam, siue principatus. & in his scđm Dionysiu t̄gi tur in sima hierarchia. *Oīa p̄ ipsum & in ipso creata sunt.* Extendendo explicat multis habitudinibus quod dixerat in ipso creata sunt vniuersa. explicat enim quatuor relationibus ipsius ad vniuersa. Prima est quod omnia per ipsum efficienter creata sunt. Et huic iungit secundam q̄ prius dixerat. & in ipso, imitatie, creata sunt. Oportuit autem hęc duo simul explicare ad differentiam exemplarium quibus nos vtimur. Exemplar enim cuius imitatione artifex aliquid facit est in quo imitatie res fit, sed non est per quod res fit: quoniam exemplar non efficit artificiatū sed artifex efficit illud imitando. exemplar. filius autem dei est non solum in cui⁹ imitatione oīa creantur, sed etiam quod efficit simul cum patre ea quę creantur. Et propterea de ipso vtrūq; dicitur, quod omnia & per ipsum & in ipso creata sunt. Non repetit ergo paulus superflue quod in ipso creata sunt, sed necessario ad explicandum q̄ non purē in ipso sed sic in ipso q̄ etiam p̄ ipsum creata sunt omnia. *Et ipse est ante oēs.* p̄ omnia. Tertia habitudo est prioritatis secundum durationem. quę est prioritas eternitatis ad tempus: alioquin non esset ante omnia. *Et omnia in ipso constant.* p̄ constiterunt. Prius declarauerat relationes oīm creatorum in fieri ad filium, manifestans q̄ in fieri dependent ab ipso dupliciter, scilicet efficienter & imitatie. modo manifestat oīm dependentiam in esse ab ipso, dicendo & oīa in ipso constiterunt: ita quod non solum creata sunt in imitatione ipsius, sed etiam constiterunt in p̄priis esse in imitatione ipsius. Et vere sic est: quoniam tandiu constat nostrum esse quandiu est imitatio diuina. Et per hoc manifestat filium esse verum deum: vt pote à quo dependēt creata oīa non solum in fieri sed in esse: quemadmodum lumen in aere pendet à luce solis non solum in fieri sed in esse. Et dicit constiterunt ad significandum quod cum hoc q̄ habent naturam nō fluentem sed constantem, constant in imitatione filii. Rursus dicit constiterunt in p̄terito, ad significandum q̄ non est noua hęc dependentia sed ex quo creata sunt constiterunt in ipso. *Et ipse est caput corporis ecclesia.* Proposuerat in regnum filii. Et p̄pterea quum declarasset dominium filii respectu omnis creature quod conuenit filio ex eo quod per ipsum & in ipso omnia creata sunt, descendit ad declarandum speciale eius regnum in quod translati sumus. Est autē speciale filii dei regnum quod appellatur regnum dei corpus ecclesię tam triumphantis quā militantis: quoniam in his peculiariter regnat p̄ gratiam primo fidei iustitię, & demum glorię eternę felicitàtis. Ipse non alius est caput Metaphorico sermone principem describit caput corporis ecclesię, vt simul cum eminentia respectu corporis ecclesię describat ipsum p̄tem corporis ecclesię. caput enim pars est corporis. Et in hoc mysterium incarnationis significat. Et exinanitionem tantam manifestat, subiungendo. *Qui est principium.* Aptissime dicendo & ipse qui est principium, omnium (vt declaratum est) est etiam caput: hoc est pars (eminentior tamen) corporis ecclesię. vt intelligamus quod qui est ante omnia & supra omnia principiu omnium, dignatus est fieri caput corporis ecclesię per mysterium incarnationis. *Primogenitus ex mortuis.* Modum quo factus est caput corporis ecclesię describit esse Resurrectionem ipsi⁹. Resurgendo siquidem effectus est immortalis secundum corpus, & ecclesiam secundū statum in quo perpetua futura est, ichoauit in sup̄ma illius parte. Appellatur autem Resurrectio generatio ex mortuis, quia reuera noua est generatio hoīs: vt pote ad vitam immortalē etiam secundū corpus. hic enim etiam dominus illam appellauerat dicendo, in regeneratione quum sederit filius hoīs &c. christus aut dicitur primogenitus ex mortuis, quia fuit primus resurgēs ad vitam immortalem. quotquot enim suscitauit sunt ante ipsum. ad vitam immortalem suscitati sunt. vnde & iterum mortui sunt. Et ipse dicitur primogenitus nō solū quia nullus ante eū ad vitam surrexit immortalē, sed etiā quia alii sequūtur ipsum resurgēdo ad vitam immortalē. *Vt sit in oībus ipse primatū tenens.* hoc est vt vnus atq; idē ipse filius gerat primatum in omnibus rerum ordinibus. Ipse enim qui primatum tenet in ordine naturali omnium ex hoc q̄ est caput ecclesię, tenet quoque primatū in ordine gratię. Vnde quo ad hoc subdit. *Quia in ipso cōplacuit omē plenitudinem inhabitare.* Rōnem reddit quare filius hō primatū tenet in ordine gratię: quia in ipso secundum humanā naturam complacuit deo omnem plenitudinem gratię habitare, nota singula verba, quoniam hic gratia christi describitur ex qua habet q̄ sit caput ecclesię. Dicit complacuit vt excludat meritum. nō enim meruit christi anima plenitudinem gratię, sed ex diuino beneplacito ab initio habuit. Dicit non solum plenitudinē, sed oēm plenitudinē, vt nihil gratię intelligamus deesse, sed omnes gratias & omnes plenissime intensiue & extensiue intelligamus. Dicit habitare, vt intelligamus fixam in eo oēm gratię plenitudinem & non
ad tempus,

ad tempus, vt aliis sanctis quædam gratiæ conceduntur. Et per eū reconciliari oīa in ipso. Quemadmodū de eodem filio secundū diuinitatem dixit oīa per ipsum & ī ipso creata sunt. Ita modo de eodem secundū humanitatem dicit q̄ per eum & ī ipso reconciliari oīa. Per ipsum q̄dē efficienter: quandoquidē ipse est reconciliator oīm deo, ī ipso vero inchoatiue: quandoquidē in ipso christo capite īchoata est reconciliatio oīm ī resurrectione ipsius. Vnde & subdit:

¶ *Pacificans, p. pacificatis, per sanguinem crucis eius.* Deficiunt due dictiones. Per ipsum, *sive, p.* & iis quæ in terris, *sive, p.* & quæ in cælis sunt. Reconciliatio pacificatos vnit. & propterea reconciliationi præsentis temporis adiungit pacificationem temporis præteriti. Effecta est autem pax per sanguinem crucis christi: hoc est per sanguinem eius non qualitercunque sed fufum ī cruce. Et adiungit per ipsum, tum vt voluntaria significetur effusio sanguinis ī cruce ad pacificandum. tum vt eadem hoīs dei quæ hypostasis significetur, quæ moriens ī cruce secundū naturam humanam actionem pacificandi exerceret. ¶ *Pacificata autem explicat tum ea quæ ī terris tū ea quæ ī cælis sunt.* Quum pacificare nihil aliud sit q̄ tranquillū ordinem diuinum efficere, pacificasse quæ ī terris sunt & tranquillū ordinem ī iis quæ ī terris sunt efficisse. Et talem ordinem constat per Christi mortem effectum esse in hoībus: hic ī anima per gratiam īchoatiue, & demum ī resurrectione mortuorum consummate. Tranquillū autem diuinū ordinē in iis quæ ī cælis sunt effectum per mortem Christi itelligimus, pro quanto reparata est ruina angelorum: & quicquid turbatione ī ordine angelorum acciderat in tranquillū redactū est ordinem. Et uos, postq̄ ī genere fructum gratiæ Christi capitis explicauit, descendit ad speciem explicando fructum eiusdem christi capitis specialiter ī gentilibus. Et propterea dicit & vos, supple Gentiles. Triplicem autem communicationem subiungit ā christo capite ad Gentiles extensam (prima est communicatio gratiæ, secunda est communicatio afflictionum, tertia est communicatio notiæ ac spei gloriæ sperandæ) insinuans hoc tractatu q̄ per has tres communicationes transferimur ī regnum filii. Communicationem itaque gratiæ gratum facientis tractans dicit. *Quum essetis aliquando alienati.* proculdubio ā deo: vt pote idolatræ, Et inimici sensu, pro, menti. Datiui casus est menti. quīs dupliciter exponi possit. Vel loco ablatiui, vtuntur enī Græci quandoque datiuo pro ablatiuo. Et sic est sensus. Inimici mente, ad explicandum quod non solum carnalibus operibus sed etiam mente quæ suprema pars est animæ fuerant inimici dei: vt pote male sentientes de deo. Vel datiuus pro datiuo itelligatur, ad explicandum cui fuerant inimici: videlicet menti. mali siquidē hoīes inimici sunt menti propriæ: quoniam amant & quærunt malum mentis propriæ priuationem foelicitatis.

¶ *In operibus malis, vt trique sensui seruit: & explicatur ratio alienationis & inimicitie fuisse opera eorum mala, proculdubio malo culpe. Nunc autem reconciliauit, filius caput ecclesiæ.*

¶ *In corpore carnis eius.* Ad differentiam eius quod dixerat corporis ecclesiæ, dicit ī corpore carnis sue: vt itelligamus reconciliatio facta ī naturali corpore proprio non ī corpore mystico. Modus autem quo ī corpore carnis propriæ reconciliauit omnes, subiungitur.

¶ *Per mortem.* Deficit, eius. hoc est per mortem propriam ī corpore suo naturali. *Exhibere, pro, ad exhibendum, uos, scilicet Gentiles. Sanctos, hoc est mundos ā peccatis. Et immaculatos, pro, & irreprehensibiles.* Non solum mundos ā præteritis peccatis vestris, sed irreprehensibiles ī actionibus subsequētibz. Et irreprehensibiles, pro, īculpabiles. Hoc est ī iudicio inaccusabiles.

¶ *Coram ipso.* Ad singula trium refertur: vt scilicet exhiberet sanctos coram ipso, & irreprehensibiles coram ipso, & īculpabiles coram ipso, ad differentiam mundorum irreprehensibilium & īculpabilium secundū iudicium humanum. In quibus clare describitur communicatio gratiæ gratum facientis gentilibz. Si tamen permanetis in fide. Ne itelligerent Colossenses huiusmodi fructus se habituros ex gratia xpi absque propria cooperatione, subiungit necessarium concursam propriæ cooperationis, dicendo, si tamen perseueratis in fide, non qualitercunque sed, *Fundati & stabiles.* hoc est si perseueratis habendo fidem pro fundamento vitæ & actionum uestrarum & in illa perseueratis firmi. Et immobiles ā spe euangelii. Non sufficit perseuerantia firma in fide, sed exigitur immobilitas ā spe euangelizata, vt scilicet immobiliter speretur futura beatitudo. Nihil enim prodest credere, nisi adsit immobilis spes cælestis patriæ. Immobilitatem autem spei fieri ā charitate, alibi Paulus declarat. Et propterea dicendo immobiles ā spe, tertiam virtute fidei ac spei adiungit, charitatem. *Quod audistis.* ad differentiam cuiuscūque alterius euangelii, prout etiam ad Gal. dicit, si quid aliud quam audistis euangelizauerit anathema sit. *Quod prædicatum est in uniuersa creatura quæ sub cælo est.* idem euangelium describit ā communitate, quia, sc. cōmune est vniuerso generi humano. Et dicit hoc ad differentiā particularium

P ticularium euangeliorum q̄ diuersi hæretici p̄dicant. non enim p̄dicant euangelium cōmu-
ne vniuerso mundo, sed proprie sc̄tæ. Nec intelligas asseri à Paulo quod tunc temporis iam
p̄dicatum fuisset euangelium vniuerso generi humano, ita quod ad vniuersos peruenerit: sed
quod tunc temporis p̄dicatum est extendendum in vniuersa creatura quę sub cælo est, hoc
est in vniuerso genere humano: ad differentiã dictum est euangeliorum per conuenticula.
Cuius factus sum ego Paulus minister. Tertiam adiicit conditionem euangelii in quo debent perse-
uerare. De illo. s. euangelio loquor cuius ego paulus factus sum minister: ad differentiam euā-
gelii quod p̄dicabatur à pseudoapostolis. cuius Paulus non erat minister, immo aduersus
illud paulus erat minister. *Qui nunc gaudeo in passionibus meis pro vobis.* Superfluit qui. Vbi prudens
lector aduerte quod si dictio Græca interpretata factus sum, rite interpretata est cum verbo sum,
textus iste continuatur cum paulo superiore vbi dictum est & vos quum essetis aliquando a-
G lienati & inimici menti in operibus malis, nunc autem reconciliauit in corpore carnis & c.
Ita postq̄ è regione alienationis & inimicitie eorum locauit nunc reconciliationis factæ per
christū in carne propria, modo locat nunc adimpletionis passionum christi in corpore eius
mystico: vt intelligamus quod non solum nunc reconciliauit christus in carne propria, sed
& nunc per apostolos & Martyres sua membra, supplet reliquas afflictiones. vt vtrunque be-
neficium intelligamus collatum gentilibus: & reconciliationis per christum in carne p̄pria,
& afflictionum suorum Apostolorum vice christi. Continuando itaq; nunc reconciliatiōis
factæ per Christum nunc afflictionis apostolorum, dicit nunc, reconciliatis vobis deo, gau-
deo in passionibus, hoc est afflictionibus, meis pro vobis. Gentilibus: vt pote pro mēbris chri-
sti. Simulq; aduerte aptissime subiungi gaudium in afflictionibus ministerio euangelii. per
hoc enim manifeste comprobatur verus euangelii minister quod gaudet in afflictionib⁹ suis
H pro membris christi. Et adimpleo ea q̄ desunt passionum christi in carne mea. Dictio interpretata adim-
pleo, composita est ex tribus: vice, re, impleo. ita quod sonat vice redimpleo: ad significandum
quod vice christi replet ea quę in carne sua desunt passionum Christi. vel redimplet in carne
sua ea quę desunt passionum (hoc est afflictionum) christi. Vtriusq; constructionis sensus in
idem redit: prima tamen omnem quæstionem excludit. nam dicendo ea passionum christi q̄
desunt in carne mea, nihil significatur diminutionis in passione christi, sed significatur quod
in carne mea deest aliquid passionum christi quod à me supplendum est vice christi. quod con-
stat absque omni ambiguitate verū esse. Dicendo vero adimpleo in carne mea ea quę desunt
passionum christi, apparenter significat aliquid diminutionis in passione christi. scdm̄ tamen
veritatem non significatur diminuta passio christi: sed significatur quod deest illi coniunctio
ipsius cum afflictionibus nostris. Et hoc indubie verum est, & à nobis oportet impleri: à nobis
autem vice christi, quēadmodum in virtute capitis operantur mēbra. vt sicut ex nobis & chri-
sto integratur corpus vnum. ita ex passione christi & passionibus nostris integretur velut vna
I passio. nam quēadmodum definiuit christus certum membrorū suorum numerum certāque
magnitudinem ac multitudinem meritorum, ita definiuit determinatum numerum passio-
num iungēdarum passioni suæ. & quantū in carne Pauli, quantum in carne petri, quantū in
carne Laurentii adiiciendum est afflictionum, p̄definitum est. Et propterea paulus dicit q̄
ipse adimplet ea quę in carne sua desunt passionum christi. *Pro corpore eius quod est ecclesia.* Hinc
clare habetur quod non solum Christus sed etiam sancti ex intentione passi sunt pro corpore
christi quod est ecclesia: hoc est ad vtilitatem ecclesię. *Cuius factus sum ego minister secundum dispensa-
tionem dei quę data est mihi in vobis.* pro, in vos. Cuius forminini est generis: ac per hoc ecclesiam re-
fert. Appellat autem paulus se ministrum ecclesię factum. hoc est ad ministrandum ecclesię,
quemadmodum appellauit se ministrum euangelii quia ministrat Euangelium. potest & ni-
R hilominus dici minister ecclesię, quemadmodum membrum est minister totius corporis. Et
hunc sensum intendere videtur ex eo quod dicit quod non scdm̄ dispositionem hoīm, sed se-
cundum dispositionem dei factus est minister ecclesię. vt vtrunque significet: & q̄ est quidē
ecclesię minister, & q̄ non est ecclesię distributione factus minister sed dei. Et subiungit quę
data est mihi in vos. apostolatū suū ad gentes denominata à dispensatione dei: eo q̄ non
humana autoritate sed diuina datus est apostolus gentibus. ¶ *Vt impleam uerbum Dei.* Ecce ter-
tia communicatio qua translati sumus in regnum filii, communicatio scilicet notitię glorię
sperandę per christum à gentibus. Officiū itaque euangelizandi hoc gentibus denominat
implere verbum, eo quod est executio definiti ab æterno consilii diuini. *Mysterium quod abscon-*
ditum fuit a seculis & generationibus. Appositue ad verbum dei, explicat quod ipse implet myste-

*adimpleo ea q̄ desunt passionum
& in carne mea quati intelligi
sc̄. dupl.*

rium occultum præteritis seculis quo ad tempora, & generationibus quo ad successiones hominum. *Nunc autem manifestatum*, pro, manifestum, factum, est sanctus eius. Verbum dei quod implet paulus non solum describit a præterita occultatione sed à præsentī executione manifesta non omnibus sed sanctis dei, & rursus non omnibus sanctis dei, sed *Quibus uoluit deus notas facere diuitias*, pro, notum facere quæ sunt diuitiæ, gloriæ sacramenti, pro, mysterii, huius in gentibus. Lege actus Apostolorum: & inuenies admiratos fuisse christianos de hoc quod in gentibus diuina gratia diffusa esset, quum petrus accessit ad cornelium centurionem. Inde enim apparet quod non omnibus sanctis, sed quibus uoluit deus notificauit quæ sunt diuitiæ gloriæ latentis in mysterio conuersionis gentium. Fuit siquidem in deo uelut arcanum reconditumque gentes consecuturæ essent per euangelium christi non solum gloriam sed diuitias gloriæ, sed opulentiam gloriæ. Putabant enim quod gentes futuræ essent quemadmodum profelyti inter Iudæos. Effectus autem demonstrauit quod diuitiæ gloriæ communicatæ sunt Gentibus non ut profelytis, sed ex æquo ipsis & iudæis: immo magis ipsis quàm iudæis, usquequo introeat plenitudo gentium. Et ad hoc implendum studebat paulus gentium apostolus. *Quod*, pro, qui, est *Christus*. Relatiuum qui, diuitias refert. Est enim dictio interpretata diuitias masculinini generis & singularis numeri, & explicatur quod christus est ipsa opulentia gloriæ mysterii manifestati in gentibus, & uere est opulentia gloriæ: quoniam non solum in seipso habet omnem plenitudinem gloriæ, sed etiam est ratio citandi omnes alios gloria. Vnde & subdit. *In uobis spes gloriæ*. Idem christus qui est diuitiæ gloriæ, est in uobis spes eiusdem gloriæ: pro quanto est uobis ratio sperandi eandem gloriam. *Quem nos annunciamus*. Non enim nos ipsos prædicamus, sed christum. *Corripientes*, pro, admonentes, omnem hominem, circa agenda. *Et docentes*. Deest, omnem hominem. scienda. *In omni sapientia*. Tam monitio excitans affectum quàm doctrina aperiens intellectum, ad omnem hominem extenditur: ut necessaria omni homini & non alicui sic & alicui non explicetur euangelica doctrina ac monitio, & utraque fit in omni sapientia tam diuinorum quam humanorum spectantium ad salutem: quia secundum diuinas regulas fit monitio, & secundum diuinam rationem fit doctrina. *Ut exhibeamus omnem hominem perfectum in christo*. Iesu. ecce quo tendit euangelicum officium, ad exhibendum omnem hominem (absque defectu sexus, conditionis, nationis & c.) perfectum, ita ut nihil ei desit in CHRISTO Iesu. *In quo*, pro, in quod, & laboro. in quod officium exhibendi quantum est ex parte mea omnem hominem perfectum in Christo & laboro. *¶ Certando secundum operationem eius*, hoc est secundum efficaciam christi. Dictio siquidem interpretata operationem, internam vim seu efficaciam sonat operis. *Quam*, pro, quæ, efficacia christi. *Operatur in me in uirtute*, pro, potentia. Ego quidem laboro certans secundum efficaciam christi: uerum ipsa christi efficacia operatur in me in potentia miraculorum, ad testificandum efficaciam christi in me, ad testificandum ueritatem euangelicæ doctrinæ quam prædico.

CAPVT

I.

D

Olo enim uos scire. Tractat illam particulam, in quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius remissionem peccatorum. Introducit autem tractatum ipsi per modum certaminis aduersus diuersos impugnatores christianæ ueritatis. Et propter hoc continuat hanc partem cum precedenti quam finierat dicendo in quod laboro certans & c. ad hoc siquidem addit coniunctionem enim, dicendo uolo enim uos scire. Rationem enim reddit laboris sui certaminis.

¶ Qualē sollicitudinem, pro, quantum certamen, habeam. pro, de, uobis & iis qui sunt laodice, & quicumque non uiderunt faciem, pro, personam, meam in carne. Non solum certabat Paulus tuendo eos quibus prædicauerat, sed multo studio certabat monitis, instructionibus & nunciis ut etiam alii christiani qui eum nunquam uiderant perseverarent ac proficerent in fide christi. *¶ Ut consolentur*. Passiue abutitur consolentur: hoc est consolationem accipiant. *Corda ipsorum instru*, pro, compactorum, in charitate. Ecce quorsum tantum certamen Paulus assumpsit de iis qui non uiderant ipsum: ut scilicet ipsorum non omnium sed compactorum in charitate corda consolationem accipiant.

¶ Et in omnes diuitias plenitudinis, p, plenariæ certitudinis, intellectus. Cōiunctio &, denotat accumulationem rei consolatoriæ, est enī sensus ut ipsorum compactorum in charitate corda accipiant consolationem addendo consolationi charitatis etiam consolationem accessus ad omnes diuitias plene certitudinis intellectus. Præpositio siquidem in accusatiuo iuncta, accessum denotat. Nec dicit in certitudinem intellectus, sed dicit in plenariam certitudinem intellectus, ut non ex parte tollatur hæsi-

-ratio intellectus, sed vndique. Nec etiam dicit in plenam certitudinem intellectus, sed in omnes diuitias in omnem copiam plenæ certitudinis. Certitudo intellectus est, quando intellectus non dubitat de iis quæ sunt fidei. Et hæc est communis ac necessaria christianis omnibus, dubius enim in fide infidelis est. Plenaria autem certitudo (ad similitudinem testimoniorum facientium in prætoriiis non semiplenam sed plenam probationem) dicitur quæ ex testimoniis fidei prouenit: siue externis dictorum aut factorum dei vel sanctorum, siue ex interna extensione luminis fidei aut gratuiti auxilii diuini ad cumulum certitudinis. Diuitiæ autem plenæ certitudinis consistunt in copia testimoniorum ad diuersas materias quæ disputantur in fide: ac per hoc omnes diuitiæ consistunt in vniuersis testimoniis ad materias emergentes in fide: puta ad materiam arrianam, ad materiam Photini, & sic de aliis. Dicit ergo paulus quod certamen tantum assumpsit ut ipsorum qui consolati iam sunt in charitate corda, consolentur etiam non habendo sed accedendo ad omnes diuitias plenariæ certitudinis intellectus: hoc est ad vniuersam copiam testimoniorum plene certificantium intellectum in omni materia fidei. Vnde & subiungit materiam certitudinis, dicendo. *In agnitione*. pro, in agnitionem, *mysterii dei*. Deficit. Et, *patris & christi Iesu*. Superfluit Iesu. Ecce progressus, ut progrediantur in omnes diuitias plenæ certitudinis intellectus: non in quacunque materia sed progrediendo in agnitionem mysterii tum dei, tum patris, tum christi. Deus nomen est naturæ, pater nomen est personæ, si de trinitate est sermo: alioquin nomen est amoris quo adoptauit nos deus. Nec vsquequaque liquet quo sensu paulus utatur hic patris nomine. Nam vtrumque potest significari, quod scilicet ut agnitioni diuinæ naturæ adiungatur agnitio trinitatis personarum, vel adiungatur agnitio paterni amoris erga nos. Primus tamen sensus magis videtur quadrare interpositioni inter deum & christum. Quia tamen nulla mentio de trinitate inferius fit sed de officio paterno dei erga nos, abiiciendus non est secundus sensus. Quot autem quanta & qualia comprehendantur sub mysterio dei & patris & christi, explicari non potest. In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. Dixerat ad cognoscendum mysterium tum dei, tum patris christi, & quoniam de deo ac de patre nulla erat ambiguitas, de christo qui homo est subiungit in quo sunt omnes thesauri & c. Ut hinc æqualem significet christum deo & patri: ut magnitudo mysterii pensetur non solum in cognitione dei & patris sed in cognitione christi, ex eo quod in ipso sunt omnes thesauri sapientiæ diuinorum & scientiæ creatorum, non effusi sed absconditi ab oculis vniuersæ creaturæ: vel absconditi natura humana quasi occultate diuinitatem eius, ratione cuius habet omnes thesauros sapientiæ & scientiæ: hoc est clari iudicii & claræ notitiæ. Dictio enim interpretata scientiæ, cognitionem sonat. Hoc autem dico. Explanato fine quare certat, explicare incipit materiam certaminis multiplicem. Vnde pronomine hoc, demonstrat certamen de quo dixerat quantum certamen habeam.

Ut nemo uos decipiat in sublimitate sermonum. pro, in persuasibili eloquentia. Prima certationis materia describitur oratoria persuasio, arte dicendi fulta. Vnde coniicimus quod erant tunc temporis qui dicendi arte fulti nitebantur abducere christianos à puritate fidei. Et propterea paulus timens Colossensibus ab huiusmodi oratoribus, monet ut nemo eorum decipiatur huiusmodi persuasionibus. *Nam etsi corpore*. pro, carne, *absens sum*. Rationem ne decipiantur, intendit subiungere ex parte fidei & morum apud eos, & ne videatur diuinare aut ex auditu (qui potest falli) loqui de iis quæ apud colossenses sunt, præmittit modum quo nouit ea quæ apud illos sunt.

Et propterea dicit, nam etsi carne absens sum: ac per hoc corporis oculis non video quæ apud vos sunt. *Sed spiritu uobiscum sum*. Spirituali præsentia apud vos sum. Et ne hoc intelligeretur secundum affectum charitatis, subiungit. *Gaudens & uidens*. Dicendo, videns manifestat se spirituali intuitu comitante gaudio apud eos esse. Quid autem videat, subiungit. *Ordinem uestrum & firmitatem eius quæ in christum est fidei uestre*. Duo dicit se videre: & soliditatem fidei in Christum & ordinem. Qui quum sit materia gaudii, intelligitur rectus ordo in ecclesia colossensium, tum circa spiritualiatum circa temporalia viduis & pauperibus dispensando. integer siquidem ordo intelligitur, ex quo sine adiectione aliqua significatur. Ex eo itaque quod in colossensibus sunt hæc tanta bona (soliditatis, scilicet fidei & rectitudinis ordinis) monet ut caueant ne fallantur à dicacibus.

Sicut ergo accepistis IESUM christum dominum uestrum. Superfluit nostrum. Ex soliditate fidei in eis, infert quod sicut accepistis iesum christum esse dominum, non horum aut illorum sed omnium. In ipso ambulate hoc est conformis fidei sit ambulatio spiritualis: quæ est proficere. *Radicati & superedificati in ipso*. pro, radicamini & superedificamini in ipso. ad similitudinem plantarum radices figite in christo, ad similitudinem vero templi superedificamini in ipso: hoc

hoc est CHRISTVS sit fundamentum vestri tanquam templi, & sit velut terra optima in qua vos tanquam plantæ radices habeatis, vt continua vegetatio in CHRISTO significetur, & non sola soliditas sustentationis. Et confirmati, pro, & confirmamini, in fide. Quæ metaphoræ radicationis & ædificationis significauerat, explicat proprietate verborum. Sicut & didicistis, pro, sicut edocti estis. Modus firmitatis describitur iuxta doctrinam eorum qui docuerant Collossenses. Sciebat enim quod plene docti fuerant, quod oportebat absque omni hesitatione & absque quacunque suspitione oppositi firmari in fide. Abundantes in illo, pro, in illa, videlicet fide. In gratiarum actione. Hoc est vt cognoscatis magnum vobis collatum beneficium in hoc quod collatum est vobis credere in christum & c. Videte ne quis vos decipiat, pro, depreddetur. Secunda materia certaminis subiungitur aduersus philosophos. Nec dicit videte ne quis depreddetur vestra, sed ne quis depreddetur vos, ne quis vos ipsos in prædam abducatur. Per philosophiam & inanem fallaciam. Philosophiæ adiungit inanem fallaciam quantum ad officium prædandi homines à fide christiana, quia non veritatis philosophicæ officiū est prædare christianos nisi ei adiungatur inanis fallacia. Quæ quia dupliciter adiungitur philosophiæ, ideo subiungit. Secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi. Aut enim inanis fallacia iungitur philosophiæ ex traditione hominum: puta ex secta Stoicorum vel peripateticorum & huiusmodi. Aut ex elementis mundi: hoc est ex metiri & iudicare ea quæ sunt christianæ fidei secundum elementa mundi: hoc est causas cælestes & elementares & compositorum ex his. Hoc enim inanis est fallaciæ, pro quanto iudicium quod ex huiusmodi causis haberi potest non se extendit ad excelsa christi mysteria quæ fide tenemus. Nam CHRISTI mysteria spiritualia sunt, & independentia ab elementis constituentibus mundum. Propter quod & subdit. Et non secundum CHRISTVM. Philosophia secundum elementa mundi si sistit in propriis, non aduersatur christo sed est secundum christum, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & cognitionis: sed si præsumit in excelsiora (qualia sunt mysteria fidei Christianæ) non secundum CHRISTVM sed aduersus CHRISTVM est: utpote quæ inani innititur fallaciæ. Quæ ideo dicitur inanis, quia frustra nititur, quia vanis innititur fundamentis aduersus ea quæ sunt fidei. Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. E regione philosophiæ secundum traditionem hominum ac secundum elementa mundi, dixerat & non secundum christum manifestat modo preponderare christum elementis mundi, & deinde traditioni hominū. Et elementis quidē mundi præstare christū, manifestat per hoc quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. In elementis mundi inueniri diuinitatem & precipue in primis elementis quæ sunt corpora cælestia omnes fatentur. Et propterea paulus e regione dicit in christo habitare non diuinitatem, sed omnē plenitudinē diuinitatis, nō qualitercunque sed corporaliter. In elementis siquidem mundi habitat deus secundū efficientiā, ordinē, perpetuitatem & alios parciales effectus, in christo autem non plenitudo effectuum sed plenitudo diuinitatis habitat, immo omnis plenitudo diuinitatis: vt intelligamus quod deitas ex integro habitat in christo corporaliter. Vbi aduerte prudens lector paulum dicere quod in christo omnis deitatis plenitudo inhabitat corporaliter, & non dicere est corporaliter. Habet siquidem vnio deitatis cum humana natura in christo duo valde mirabilia. alterum est quod ipsa deitas substantiale esse corporeum in illo habet: dicente iohanne verbum caro factum est, & hoc significatur dicendo corporaliter. Alterum quod absque quacunque sui mutatione deitas in christo habet illud sustentiale esse corporeum, & ad hoc significandum dicitur inhabitat. Inhabitatio enim nullam mutationem significat in habitante. Vnde si vtrunque simul iungas (scilicet inhabitat corporaliter) intelliges quod absque mutatione quacunque deitatis non extrinseca denominatione sed secundum esse substantiale corporis deitas est in christo. Quod si intelligere voluisset Nestorius, non dogmatizasset deitatem habitare in christo tanquam in templo. Ad hoc enim addidit paulus corporaliter vt vnionem substantialem explicaret cum corpore: per quam differt ab habitatione dei in mētibus etiam beatorum, & non solum ab habitatione dei in elementis mundi. Et estis in illo repleti qui est caput omnis principatus & potestatis. E regione ad philosophiam secundum traditionem hominum explicat notitiam qua repleti sunt Christiani in christo, esse non traditione hominum sed traditione illius qui est caput etiam omnium angelorum. Quanta ergo est differentia inter traditionem hominum & caput angelorum, tanta est differentia inter philosophiam traditam ab hominibus & notitiam fidei traditam à Christo. Et in hoc paulus excellentiam christianæ notitiæ significat: quod nec etiam ab angelis sed à capite angelorum tradita est immediate hominibus, à Christo scilicet.

F In quo & circuncisi estis. Tertia materia certaminis aduersus pseudoapostolos cogentes seruare legalia, tractatur declarando in primis circuncisionem quæ erat professio totius legis impleri in christianis per christum in baptismo: ac per hoc non egere circuncisione carnali dicit itaque, in quo, christo, etiam estis circuncisi. *Circuncisione non manufacta.* Triplici conditione describit circuncisionem in christo. Prima est quod non est circuncisio facta manu: qualis est circuncisio legalis. ¶ *In expolatione corporis.* Deficit, Peccatorum carnis. Secunda conditio est quod huiusmodi circuncisio non tollit pelliculam carnis, sed tollit corpus peccatorum: hoc est vniuersam congeriem peccatorum. Et denominat corpus peccatorum carnis, eo quod vniuersa congeries peccatorum ex carnali fomite provenit. Sed in circuncisione christi. Superfluit, sed. Tertia conditio est quod huiusmodi non est circuncisio Moyli aut patrum, sed est circuncisio CHRISTI. Hanc enim spiritualē circuncisionem tollentem corpus peccatorum solus CHRISTVS efficere potest: & ideo circuncisio christi appellatur. Modus autem quo fit huiusmodi circuncisio christi, explicatur subiungendo. *Consepulti ei in baptismo.* Per baptismum fit ista circuncisio, in quo assimilamur christo sepulto. In hoc enim quod sub aqua mergimur in baptismo, assimilamur christo sub terra condito quum sepultus fuit, significat enim huiusmodi assimilatio eum qui baptizatur non solum mortuum sed sepultum pristinæ peccatorum vitæ, quemadmodum corpus christi sepultum totaliter alienum fuit à pristina vita animali.

¶ *In quo & consurrexistis per fidem operationis dei, qui suscitauit illum a mortuis.* Ritus baptismi habet, vt qui baptizatur sub aqua mergatur & ex aqua leuetur: & quemadmodummersio sub aqua assimilat christo sepulto, ita emersio ex aqua assimilat christo resurgenti à morte. Significatur siquidem per emersionem noua vita per fidem resurrectionis christi: vt quemadmodum christus surrexit in vitam nouam operationis dei qui suscitauit illum, ita qui baptizatur, in nouam subit vitam spiritualem per fidem eiusdem operationis qua deus suscitauit christum à mortuis. Explicat siquidem in fide resurrectionis christi contineri tum quod resurrectio illa facta est operatione dei, tum multa dei opera effecta quæ subiungit, ita quod suscitatio christi pars est operationis dei quæ credendo viuificamur. Reliquæ vero partes huius operationis subiunguntur: videlicet viuificatio nostra, condonatio delictorum, deletio chirographi, & reliquæ quæ subiunguntur, purus enim homo non potest suscitare seipsum nec alium. ¶ *Et vos quum mortui essetis in delictis & preputio carnis uestre conuiuificauit cum illo.* Ecce alia pars operationis dei: qua Gentiles quum essent spiritualiter mortui mala morte, vtpote in delictis, & perseverante statu preputii, hoc est & non essetis profelyti iudeorum, conuiuificauit, uita spirituali, cum illo Christo suscitato ad vitam immortalem. Vbi aduerte prudens lector quod ideo meminit paulus vtriusque (scilicet mortis animæ ob peccata, & status præputii perseverantis in Gentilibus) vt monstret gratiam dei ad viuificandū illos absque carnali circuncisione per fidem operationis dei qua hæc operatur. *Donans vobis, pro, nobis, omnia delicta.* Ecce tertia pars operationis dei condonatio omnium peccatorum. Et à secunda persona transit in primam. Dixerat enim & vos gentiles, modo autem dicit donans vobis: quia status præputii proprius erat gentilibus, condonatio autem peccatorum communis est gentilibus & iudeis. Et per hoc explicat modum quo viuificauit deus nos cum christo, scilicet condonando nobis peccata omnia: hoc est non nostra satisfactione, non nostris meritis sed liberali dono. *Delens, pro, quum deleuit, quod aduersus nos erat chirographum decreti, pro, decretis, quod erat contrarium nobis.* Quarta pars operationis dei explicatur. Decretis datui est casus Et est ordo litere. Delens chirographum quod decretis aduersus nos erat, quod erat contrarium vobis. Et siquidem sensus quod deleuit chirographum in fauorem decretorum aduersus nos, quod erat contrarium nobis. Duæ enim conditiones chirographi describuntur, altera quod erat decretis aduersus nos, hoc est in fauore decretorum aduersus nos. Altera quod erat contrarium nobis: quemadmodum sententia in fauorem legum contraria est iis qui deliquerunt. Verum paulus non vitur metaphora sententiæ, sed metaphora chirographi (hoc est libelli manu nostra inscripti) decretis, hoc est in fidem seruandorum decretorum, de lege siquidem moyli loquitur: quæ lex mandatorum decretorum ac factorum appellatur. Et ad similitudinē chirographi erat circuncisio qua quilibet velut manu inscribebat decretis seruandis, pro quanto circuncisio erat perfectio vniuersæ legis seruandæ. Et apte describit decretis aduersus nos: quia legalia præcepta & erant intollerabilia (dicente petro quod nec nos nec patres nostri iugum legis portare potuimus) & excirabant concupiscentiam, quia nitimur inuitum, & erant ad puniendum non adiuuandum: vtpote non præstantia auxiliū gratiæ sed

sed obligando ad poenam transgressores. Ipsum quoque chirographum contrarium nobis dicit, pro quanto debitores seruandę legis Iudęorum, contestando reos violatę legis accusabat. ¶ Considera prudens lector materiam de qua est sermo: est enim sermo de libertate à circuncisione legali & reliquis legalibus. & perpende paulum studere ad hoc vt monstrat Gentilibus deleta esse à deo p̄ christū legalia. Et beneficiū collatum gentibus in statu p̄putii, collatum quoque monstrat & iudeis, delendo circuncisionem & legalia reliqua. Coia siquidē sunt beneficia viuificationis & condonationis peccatorum: sed modus describitur diuersus. Gentiles enim hęc consequuntur in suo p̄putii statu: Iudęi autem deleta obligatione circuncisionis & legalium. ¶ Et ipsum tulit e medio, affigens illud. pro, affixo illo, cruci. Quia pars operationis dei describitur. Et prosequendo similitudinem chirographi dicit. Deus non solum deleuit chirographum sed tulit ipsum e medio, hoc est ex ordine rerum. Nec hoc effecit lacerando illud, sed affigendo illud cruci, tanquam occidendo illud in cruce: quia vere in cruce christi anulauit deus omnem obligationem legalium. Ideo paulus dicit, illud tulit e medio affigendo cruci. ¶ Et expolians. pro, expoliatos, principatus & potestates traduxit palam confidenter, triumphans. pro, quum triumphauit, illos in seipso. Superfluit se. Legendum est in ipso. Nam vt clare cōtextus sonat, deo attribuuntur omnes operationes narratę cum hac sexta triumphali. Et quemadmodum deus descriptus est viuificans, donans, delens, tollens affigensq; cruci, ita describitur spolians traducens & triumphans in christo: ad significandum quod non puri hominis sunt officia hęc, sed dei in homine christo. Et scito quod participia delens affigens expolians triumphans, sunt p̄teriti temporis actiua: quibus latina lingua caret. & propterea vel in passiuā p̄teriti temporis participia affixo expoliato, vel in verba p̄teriti perfecti (quum deleuit, quum triumphauit) mutantur, prout clarius quadrare videntur seruato tenore & sensu. Dīctio quoque vna interpretata est palam confidenter, ad explicandum integre sensum Grege dīctionis significantis ausum palam. ¶ Tertiā itaque efficaciam dei in christo moriente & resurgente describit. Primum enim descripsit efficaciam erga Gentiles viuificando consepultos christo. Deinde erga iudeos tollendo obligationem legis per crucem. Modo erga dēmones. Spoliādo illos sanctis omnibus qui erāt in limbo, & triūphando de illis subactis, & traducēdo palā cōfidenter. Dīctio Gręca iterpretata traduxit, pp̄rie significat explicare. Et si refertur ad dēmones, in malam partem sumitur: significando quod ad similitudinē triumphātis deus in christo dēmones subactos fecit exēplum contumelię inuite subiectionis. Sic enī triumphantes duci faciebant subactos reges: quod erat facere eos exēplū alii. Si autem referatur ad sanctos qui erant velut spolia in triumpho dei in CHRISTO, sic in bonam partem sumitur: significando quod sanctos posui in exemplum vt nos confidamus per eundem Christum cum illis sanctis fœlices futuros. Vtrique autem sensu, quadrat palam confidenter. nam vtrunque factum est palam & audacter absque vlla suspitione cuiuscunque impedimenti. Et dixit hęc paulus vt consolaretur Colossenses in copia testimoniorum diuini mysterii dei in christo: vt hinc cerciores redderentur quod plene liberatum est genus humanum à seruitute peccati, à seruitute legis, à seruitute diaboli: & vt declararet modum quo eripuit nos de potestate tenebrarum, quod inter alia proposuerat. Nemo ergo vos iudicet in cibo. Hęc illatio exclusiua legalia manifestat quod de chirographo, hoc est in scriptione nefacta decretis legis mosaicę, sermo fuit. inde siquidem infert nemo ergo vos iudicet in legalibus de cibo mūdo vel immundo. aut in potu. similiter mundo vel imundo. Erant enim secundum legem cibi aliqui immundi. & similiter potus ex vase carente operculo erat immundus. Aut in parte diei festi aut neomenie aut sabatorum. hoc est aut in particione festi à non festo tam in diebus quam in mensibus q̄ in sabbatis, Erant enim festi aliqui dies, erant & principia singulorū mēsiū festiua erant & sabbata tam septimi diei, tum septimi mēsis, tum septimanimi &c. ¶ Quę sunt umbra futurorum, corpus autem christi. Non dicit quę sunt vmbra p̄cedentium aut simultaneorum sed futurorū, ad similitudinem vmbra p̄cedentis corporis. Assimilat siquidem cērimonialia legis vmbra sequentis corporis. ad significandum quod ea quę sunt legis significabant ea quę sunt CHRISTI tanquam vmbra corpus sequens. ¶ Et vtitur similitudine vmbra tum propter certitudinem: vmbra enim est signum certū corporis causa ntis ipsam. tum propter causalitatem: vt intelligamus Christum fuisse causam cērimoniarum legis. tum propter obscuram significationem qua vmbra representat corpus. Obscure siquidem cērimonialia legis repręsantabant ea quę sunt Christi. Tum precipue p̄pter cessationem. vmbra enim sequētis corporis adueniente corpore cessat. & similiter legalia

- aduenientibus iis quæ sunt christi, cessant. Et propter hoc significantius dixit futurorū. Vmbra enim futuri iam non est quum futurum illud effectum est præsens. Et quemadmodum metaphorice caerimonias legis appellat vmbra, ita metaphorice appellat mysteria christi corpus relatiue ad vmbra. Vmbra enim omnis est vmbra corporis. Et dixit corpus autem christi, perinde ad dixisset significatā autem christi. *Nemo nos seducat. pro, brauius priuet. Quarta materia certaminis subiungitur aduersus capita sectarum sub specie religionis.* Hoc enim reliquum erat post certamina aduersus oratores, aduersus philosophos, aduersus iudæos. Inducit autem hos vt interceptores currentium ad brauium: quoniam sub religiosioris formæ specie tanquam augmentum religiosæ vitæ ingredientes impediunt & priuāt currentes ad brauium supernæ vocationis. Pingit autem huiusmodi capita sectarum quatuor colorib⁹. vt discernantur à capitibus vere religiosorum ordinum q̄ spiritus sanctus p̄uidebat futura in ecclesia dei: Antoniū, Basilium, Benedictum, & c. *Volens in humilitate & religione angelorum.* Primus color istorum est quod volunt vos in humilitate animi vestri subditos, vt non audeat is discernere præcepta quæ dant, sed simpliciter subiiciamini præceptis. Et p̄cepta eorum appellat præcepta religionis angelorum. siue per angelos intelligas substantias spirituales eis familiares. siue per angelos intelligas ipsosmet nominantes se angelos, hoc est nuncios dei ad institutionem religionis. Alterum siquidem horum finxerunt quotquot religiosarum sectarum capita fuerunt. In his itaq; duobus (humilitate, scilicet vestri animi, & religione angelorum) volunt vos ipsos. nam participium volens refertur ad pronomen vos. Et est ordo literæ, nemo vos volēs in humilitate & religione angelorum brauius priuet. Et scito quod dictio interpretata religione, potest in bonam & in malam partem sumi: hoc est & pro religione quæ vere est virtus, & pro religione quæ est superstitio. *Quæ non uidit ambulans. pro, ingrediens, frustra.*
- H** Secunda conditio horum est quod intrant seu inchoant quæ non vident, & hoc vane. Potuisset dicere fingunt se videre q̄ non vident: sed ab executione maluit describere q̄ intrant in præcepta seu inchoant præcepta q̄ non vident, diuino aut angelico lumine. Et id frustra faciunt: vtpote non salutem animarum, quæ suapte natura est finis religionis & præceptorum eius. *Inflatus sensu. pro, mente, carnis suæ.* Tertia conditio horum est superbia studio carnalis affectus. Ad carnales siquidem obseruationes aliis imponendas eleuantur supra alios. & propterea inflati dicuntur studiosa mente carnis suæ: hoc est mente carnali non spirituali. *Et non tenes caput ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum. pro, compactum, crescit in augmentum. pro, auget augmentum, dei.* Quarta conditio tribus affirmatiuis adiuncta negatiua est. Et quia tenere conseruare est, non tenere caput est in huiusmodi religione non attendere ad caput scilicet Christum. Ad caput autem quatenus principium est augmenti spiritualis. nam de augmento dicit ex quo totum corpus per nexus & c. auget augmentum dei. Hinc enim apparet q̄ directe huiusmodi religio opponitur augmento spirituali insinuaturnaque per hæc pauli verba q̄ huiusmodi religio ad augmentum instituebatur: quemadmodum religiosorum ordines inter christianos, & sectæ pharisæorum & essæorum apud iudæos ad meliorem vitæ frugem institutæ sunt. propterea enim paulus describens huiusmodi sectarum capita, errare eos dicit in hoc q̄ non tenent caput. q̄ non seruant christū vt caput: ex quo totū corpus ecclesiæ ad similitudinē corporis naturalis per nexus neruorum & cōiunctiones mutuas compactū & subministratum internis operationibus auget. Ecce officium. ex capite totum corpus auget, augendo efficit augmentū in toto & in singulis partibus p̄portionaliter augmentum in q̄ dei, ad differentiam augmenti caerimonialis, augmenti opinati, augmenti corā hominibus. *Si mortui estis cum christo.* descriptis capitibus sectarū religiosarū adducentiū à christo, arguit cōsequēter sequaces eorū, argumētū sumens à qualitate p̄ceptorū quiasmodi sectarū: quia scilicet erant præcepta non spiritualia sed corporalia. si mortui inquit estis cū christo hoc est si vos spiritu estis mortui cū christo mortuo secundū corpus. Ab elementis huius mundi. Suppluit huius. christus secundū corpus mortuus fuit ab elementis mūdi, à corporeis oībus ip̄dit enī vitā corporis. In baptismo autē morimur spiritu ab elementis mūdi: hoc est à corporeis oībus, omittentes affectū ad oīa corporalia. *Quid adhuc tanq̄ uiuentes in mundo discernitis. pro, dogmatizamini. Superfluit adhuc. Cōiuncit eos q̄ cōtra mortē qua cū christo mortui sunt se gerunt, suscipiendo dogmata corporalia subiuncta. Ne tetigeritis. pro, tetigeris, neque gustaueris. P. gustaueris, neque contractaueris. pro, cōtractaueris.* Præcepta corporalium obseruationū inducit ternario numero ad cōprehēdēdū omnia. Neq; clare intelligim⁹ huiusmodi p̄cepta specie citata quæ erant: sed solum q̄ erant præcepta corporalium obseruationum tanq̄ religiosarum. Et propterea

Et propterea paulus dicit quod tanquam viuentes in mundo suscipiunt hæc dogmata: hoc est quod tanquam affecti ad corporalia suscipiunt hæc religionis præcepta. ¶ Et caute dicit A tanq̃: quoniam sequaces sectarum affectu spiritali fallebantur, & non affectu sed facto erant dediti corporalibus obseruationibus. *Quæ sunt omnia in interitu.* pro, in interitum, ipso uisu, p̃, ab-
usu, secundum præcepta & doctrinas hominum. Fructum simul & auctoritatem horum præceptorum manifestat. Auctoritatem quidem secundum præcepta & doctrinas hominū. Et hoc dicit ad excludendum & nomen angelorum & visiones veras, prout proposuerat dicendo quæ non vidit ingrediens: aperte per hoc in significando quod non est religio angelorum, sed sunt p̃-
 cepta & doctrinæ hominum. Fructus vero quem superius p̃posuerat frustra, explicatur quod omnia sunt in interitum. Ita q̃ sunt frustra quo ad bonum animæ: sed quo ad malum animæ, omnia sunt in interitū ipso abusu: hoc est ipsa obseruatione non ex vi nō obseruationis, ipso
 abusu secundum præcepta & doctrinas hominum. ¶ Obseruationē talium præceptorum ab-
 usum appellat: q̃a vere abusus est libertatis vtendi corporalibus. Et dicit ipsam non interitū
 sed in interitum: ad significandum quod ducit ad interitum animæ. Ad explicandum quod B
 superius dixerat, nemo vos brauiō fraudet. Adducunt enim huiusmodi superstitiones ab au-
 gmento in christo, adducūt à spiritu: & sic ducunt in interitum animæ. ¶ *Quæ sunt rationem qui-
 dem habentia sapientiæ.* Declaratis auctoritate & fructu huiusmodi præceptorum, declarat reli-
 gionem ac humilitatem in eisdem: vt tanq̃; enim superius proposuerat. Et dicit quod habent
 rationem (hoc est speciem) sapientiæ, quo ad tria subiuncta. In superstitione. pro, in religione, &
 humilitate & non ad parcendum corpori. pro, & imparcimoniam corporis. Vbi scito quod eadem dictio
 est hic & superius interpretata religione: & est communis vt dictum est, veræ & supersticio-
 se religionis. Rursus dictio interpretata imparcimoniam, penuria vocabulorum sic expressa est.
 Significat enim si dici liceret imparcentiam. Quo ad hæc tria præcepta, hæc speciem habet
 sapientiæ. Nam prætendunt religionem in opere, humilitatem in animis sequacium, & im- C
 parcentiam: hoc est etiam cum incommodis & afflictionibus exactam executionem.

Non in honore aliquo. Explicata specie sapientiæ quo ad tria, subiungit veritatem quo ad duo. Quorum primum est non in honore aliquo. Et est sensus q̃ quis hæc præcepta habeat spe-
 ciem sapientiæ in his tribus, nō tamen in honore aliquo. Vbi non affirmat contumeliā seu
 vituperium, sed negat honorem vt manifestet q̃ vere frustra sunt: quo ad bona animæ: quia
 non solum aliena sunt à bono iterno ipsius animæ, sed etiam à bono externo quod est honor.
 Tanq̃ si apertius diceret, tolerabilia forte essent si essent cum aliquo honore, sed ex quo in nul-
 lo sunt honore ineligibilia redduntur. Sed ad fatiuitatem. pro, ad satietatem, carnis. Ecce alterum
 inuentum secundum veritatem in his præceptis q̃ scilicet sunt ad satietatem carnis: hoc est
 ad satietatem corporalium obseruationum, ad satietatem carnalis affectus erga religiosas ob-
 seruationes. vnde & superius dixit inflatus mente carnis suæ. et insinuat per hoc tanta mul-
 tudo obseruationum carnaliū q̃ sunt vsque ad satietatem, tam precipientium q̃ obsequentiū D
 Non mireris prudens lector si partem hanc aduersus capita sectarum tractauimus in genere
 Ignorantia siquidem facti (hoc est secte illius aduersus quam paulus loquitur) in causa est.

CAPVT III.

Igitur si consurrexistis cum christo. Superfluit cum. Tractat illam particulam, ido-
 neos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine vnde ex ipsa sorte san-
 ctorum quæ in christi resurrectione inchoata est, incipit monere, inferendo
 ex eo quod superius dixerat in quo & consurrexistis, inde siquidem inferen-
 do dicit. Igitur si consurrexistis CHRISTO.

Que sursum. pro, supra, sunt querite. Ecce fors sanctorum querenda supra, Vbi chri- E
 stus est in dextera dei sedens. Non sufficit dicere que supra sunt sed oportet adiungeret locum fœ-
 licitatis christi: vt non vage quæramus superna sed ea que ibi sunt vbi Christus est sedens in
 dextera dei, hoc est in optimis dei bonis quiescens & regnans. *Que sursum* pro, supra, sunt sapite.
 p̃, sentire. Nō solū q̃rere, q̃ est desiderii & operis, sed etiā sentire (q̃ est intellectus) monet q̃
 supra sunt: vt intelligamus oēs animi vires expediendus esse in actionibus suis erga ea q̃ sunt
 superna. Non que super terram. hoc est infima. Ac si appertius dixisset. nō potestis simul sentire &
 q̃rere que superna sunt & que infima sunt: sed si resurrexistis spiritu cum christo, oportet
 vos sic sentire & querere que supra sunt vt nec sentiatis nec queratis que sunt super terrā hoc
 est infima. nam infima pars vniuersi est terra. Et hoc intellige vt beatitudinem, vt fœlicitatē.

non prohibemur enim quærere quæ sunt super terram vt media ad felicitatem, vt subsidia temporalia: sed prohibemur ea quærere & apprehendere vt felicitatem, vt beatitudinē nostram. Sic enim sola ea quæ supra sunt, quærenda & apprehendenda sunt. ¶ Mortui enim estis, & vita uestra abscondita est cum christo in deo. Rationem reddit vtriusque partis præcepta: videlicet nō quæ super terram, dicendo mortui estis: & quæ supra sunt, dicendo & vita uestra abscondita est cum christo in deo. Nam sensus est q̄ in baptismo morimur vitæ terrenæ & inchoamus vitam cælestem quæ est vita spiritualis: quæ abscondita est huic mundo cum christo, abscondito huic mundo quamuis in supernis manifestissimo. Et dicit in deo, ad significandum tum quod in veritate abscondita est in vita nostra cum christo. tum q̄ absconditio non est per interpositionem velaminum aut locorum, sed est in ipso deo: vt non miremur de absconditione sed intelligamus q̄ quemadmodum deus est nobis occultus, ita vita nostra cum christo in deo recondita est mundo occulta. ¶ Quum autem christus apparuerit vita uestra. pro, nostra. De apparitione in iudicio vniuersali (quando christus iam non occultus sed manifestus erit vniuersus) est sermo. Quod autem dicitur vita nostra, potest referri vel ad apparuerit vel ad christus. Et referendo ad apparuerit, effectum apparitionis significat: quoniam apparebit tunc viuificas nos in corpore, immortalī vitā. Si autem refertur ad christus, causalis est enuntiatio: pro quanto christus est causa vitæ nostræ quæ in deo modo est abscondita cum christo. Tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Ecce fructus sentiendi & quærendi quæ supra sunt, ecce terminus absconditæ vitæ cum christo. Tunc enim & vos apparebitis vniuerso mundo manifesti cum eodem christo cum quo modo estis absconditi: apparebitis autem non qualitercunque sed gloriosi. Sed gloria enim intelliguntur omnes partes beatitudinis & animæ & corporis.

¶ Mortificate ergo membra uestra quæ sunt super terram. Explicatis quæ supra sunt, explicat non quæ super terram, inferendo ex eadem radice: quia scilicet mortui estis secundum animam iis q̄ super terram sunt, consequens est vt membra uestra quoque quæ sunt super terram (hoc est in fima membra uestra) mortificetis. Quæ sunt autem ista membra, subiungit.

¶ Fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & auaritiā, quæ est idolorum seruitus. pro, cultus. Recole superius dictum in expoliatione corporis peccatorum carnis: & non miraberis hec vitia appellari membra. Sicut enim vniuersitas peccatorum appellatur corpus, ita particularia peccata appellantur membra. Et nominat ea membra uestra, quia peccata ex nobis sunt: iuxta illud, perditio tua Israel ex te est. Et dicit super terram, e regione operum spiritualium quæ sunt velut membra spiritus tendentis sursum. Per fornicationem autem & immundiciā vniuersa peccata venerea in opere intellige. Per libidinem autem & concupiscentiam malam interna delicta intellige. Itaque tamen quod concupiscentiā malam non restringas ad venerea, sed prout inscriptura extenditur, non concupisces vxorem non rem &c. Dicitio autē interpretata libidinem, discordes habet interpretes. videtur tamen sonare morbum anime. Et quoniam distinguitur à concupiscentia mala, absolum non est vt delectatio mala significetur. Ita vt interna peccata describantur à delectatione & concupiscentia. delectatio siquidem communis est omni morbo animæ: quum etiam ira quæ ex tristitia causatur in delectationē terminetur, & tristes ipsa tristitia delectantur. Auaritiā autem appellat cultum simulacrorū eo quod auarus colit aurum & argentum, quemadmodum colens simulacra. Conueniunt siquidem & in materia & in affectu idolatra & auarus. vterq; enim aurū preponit deo in affectu suo. Propter que uenit ira dei super filios incredulitatis. Venit est temporis presentis. Et dilectio interpretata incredulitatis, interpretatur inobedientie seu insuasibilitatis. Sunt enim hic eadem verba cum scriptis ad ephesios quinto. Et adiecit minas vt etiam ex timore poenæ moueātur vel potius vt cognoscant ita deo placere bona quod displicent mala culpæ: & presertim hæc eo q̄ etiam in presenti vitā punit pertinaces in his, in quibus, subaudi vitiis. Et uos ambulastis aliquando quum uiueritis in illis. dixerat siquidem, mortui enim estis. Vbi aduerte quod à principio huius capituli vsque ad hanc particulam locutus est ex conditione illa si consurrexistis Christo inquerendo querit, sentite, mortificate: modo autem affirmat ipsos Colossenses ambulasse cum aliis gentilibus in huiusmodi vitiis. Et propterea significanter dicit, & vos ambulastis. Et subiungit non iam ex conditione inferendo, sed absute.

Nunc autē deponite & uos oīa. quia defacto baptizati estis, ideo nunc deponite & uos oīa, tã dicta q̄ dicenda vitia. Irā indignationem, malitiā. Tria animi peccata progressu quodam supputat. Ex ira nanque nascitur indignatio, seu (vt aliis interpretibus placet) furor: & inde oritur malitia, quæ machinatur ad malum alterius. ¶ Blasphemiam, in deum. Turpem sermonem de core uestro

uestro. quia non erat in potestate eorum tollere turpem sermonem ex alieno ore. *Nolite mentiri inuicem*. Tertium locutionis peccatum explicat mendacium, quod est ad fallendum proximum: ut his tribus (blasphemia contra deum, turpi sermone contra seipsum, & mendacio contra proximum) vniuersa oris peccata comprehendat. *Expoliantes. pro, exeuntes*. Sed nec hoc explicat participium Græcum præteriti temporis actiui. & clarius sonaret si legeretur quum exueritis præteriti temporis. & similiter quando subiungitur quod induentes nouum, legendo & indueritis nouum. *Vos ueterem hominem cum actibus suis*. Superfluit vos. Non hortatur ut exuant sed ex eo quod exuerunt in baptismo seipsum veterem hominem, rationem reddit deponendi vitia omnia supradicta. In baptismo siquidem profiteamur exuere nos veterem hominem: hoc est vetustatem cum omnibus partibus suis. Veritas vitæ est deformitas vitæ per peccata. Quæ ideo vetustati assimilatur, quia defectus est & corruptio vitæ spiritualis tendens ad æternam mortem. Et dicendo cum actibus suis, insinuat per veterem hominem significari ea quæ in nobis sunt vitia per modum habitus. *Et induentes. pro, & quum indueritis*. similiter in baptismi professione. *Nouum*. Hoc est nouam vitam. Hominem nouum appellat spiritalem vitam fidei spei charitatis &c. eo quod initium est vitæ æternæ, quæ semper est noua nihil defectus habens. *Eum qui renouatur*. Superfluit eum. Dicit utrumque; (scilicet nouum qui renouatur) ut intelligamur non nouum in termino sed in via. nouus enim in termino erit quum erimus beati. tunc siquidem erit ita nouus quod non amplius renouabitur: modo autem & est nouus & renouatur continuo profectu.

In agnitione dei secundum imaginem eius qui creauit eum. Superfluit dei. Penes quid renouetur explicat dicendo in agnitionem: hoc est magis ac magis accedendo ad agnitionem, non quamcumque sed secundum imaginem dei qui creauit eum. imago dei ad quam creatus est homo nouus quatenus nouus, est imago ordinis gratiæ: quemadmodum imago ad quam creatus est homo, est imago in ordine naturæ. Et significatur per hoc quod homo nouus quatenus nouus renouatur proficiendo in agnitione similitudinis infusæ per fidem, spem, charitatem, misericordiam, & reliquas virtutes infusas. in his enim est imago dei in qua creauit nouum hominem quatenus nouum. Et dicit creauit eum, quia imago gratiæ non educitur de potentia subiecti, sed creatur à deo. *Vbi non est masculus & foemina. Gentilis & iudeus, circumcisus & præputium*. Superfluit masculus & foemina. *Barbarus & scythia*. Superfluit &. *Seruus & liber*. Superfluit &.

Sed omnia & in omnibus Christus. Aduerbiū ubi nouum hominem seu (quod idem est) imaginem in qua creatus est, demonstrat. & explicatur quod in nouitatem qua habemus in baptismo nulla est differentia nationum, professionum, conditionum &c. sed christus in omnibus cuiuscunque nationis conditionis &c. sint, est omnia: hoc est, est ratio omnium actionum & motuum & donorum & reliquorum spectantium ad nouum hominem: utpote caput, ex quo sensus & motus in omnibus est.

Induite uos. p. sitis induti, ergo sicut electi dei. Ex hoc quod in baptismo induerunt nouum hominem qui renouatur, explicat monendo ea quibus renouatur ut sint similes electis dei. *Sancti*, hoc est mundi. *Et dilecti*. Electio beneficium est respectiue ad alios non electos: sanctitas munditia est à peccatis. dilectio autem beneficium est quo deus vult eisdem bonum vitæ æternæ.

Viscera misericordiæ. p. miserationum. Ecce prima pars noui hominis qua renouatur nouus homo, intimi affectus miserationum, proculdubio ad commiserandum aliis. *Benignitatem*. misratio mala proximi: respicit benignitas bona est enim feracitas bonorum. *Humilitatem*. Virtus autem superbiæ opposita significatur: quæ est custos habentis ipsam. *Modestiam*. pro, mansuetudinem. moderatricem iræ & audaciæ. *Patientiam*. pro, longanimitatem. Extendentem animum ad eternitatis beatitudinem post hanc vitam futuram. *Supportantes inuicem*. in onerosis conuersationibus: dum unus alteri quandoque oneri est ob malum poenæ, & etiam quandoque ob malum culpæ, non fuit enim bonus qui non potuit tolerare malos.

Et donantes uobismetipsis si quis aduersus aliquem habet querelam. Quod dicit donantes uobismetipsis, non sonat quod dones tibiipsum: sed quod inter uosipsum, condonetis iniuriam ei qui fecit si contingat quia aliquis aduersus alium habeat causam quærele. *Sicut & dominus, pro, christus, donauit uobis ita & uos*. Ne grauis videretur hæc pars noui hominis exemplum Christi, adiecit: ut imitatio christi facilem reddat condonationem. *Super omnia autem hæc charitatem habete*. Superfluit habete. Refertur enim ad uerbum sitis induti. Est siquidem sensus. super omnia autem hæc sitis induti dilectionem. Et ratio quare dicit super omnia hæc, subiungitur.

Quod. p. quod est uinculum perfectionis. Dilectio ideo super omnes antedictas virtutes ponitur, quia in ipsa consistit perfectio per modum vinculi est enim dilectio ligans amantes. Ita quod duo attribuuntur dilectioni:

Fur dilectioni: & q̄ perficit hoīem (& hoc est speciale: quum nulla virtus moralis cōsistat in dilectione) & q̄ pficit per modum vinculi ligantis amantes, inter quos est deus, est enim sermo de dilectione qua diligimus deum in seipso & alios propter deum, p̄pter quod merito su per reliquas virtutes locatur. Et pax Christi, pro, dei, exultet, pro, palmam obtineat, in cordibus uestris. Pax dei fundatur in charitate & reliquis virtutibus: vt pote quē est tranquillus ordo charitatis aliarum virtutum in anima. Et p̄pterea illi attribuitur palma in cordibus nostris vt quasi palmam victoriæ obtineat tranquillus ordo charitatis & reliquarum virtutum. Et vere in tali ordine habetur palma. In qua, pro, in quam, & uocati estis in uno corpore. Quemadmodum pax singularis personę consistit in tranquillo ordine virtutum vnus animę, ita pax ecclesię seu plurium fidelium consistit in tranquillo ordine eorundem inter se & ad deum. Et de hac loquens Paulus dicit in quam & vocati estis in vno corpore: hoc est tanq̄ membra vnus corporis. Et quoniā in hac pace clauditur pax cuiuslibet singularis personę, ideo directe loquendo de pace cōi, implicite loquitur de pace cuiuslibet singularis. Et grati estote. Vniuersę virtutes a-bolerentur si deesset gratitudo. Verbum Christi habitet in vobis abundanter. hactenus partes noui hoīs in parte affectiua monstrauit, modo in parte intellectiua noui hoīs partes manifestat: vt cōple re tractet ea quibus reddimur idonei in partem sortis sanctorū in lumine. Verbū inq̄ christi quod est euangelium, non hospitetur sed habitet in vobis, non qualitercunque sed abundanter. Ipsamque abundantiam explicando subiungi.

¶ In oī sapientia docentes, proculdubio indoctos. Et hęc est prima abundantia. Et commentantes uosmet ipsos. Secunda abundantia est vt nos ipsos in omni sapientia admoneamus. Quod potest dupliciter intelligi, vel vt quilibet moneat seipsum, in omni sapientia excitando seipsum, vel vt inter nos ipsos monitionem exerceamus, vt alter alterum moneat.

¶ In psalmis, hymnis & canticis spūalibus. Superfluit in, & ad sequentia referuntur. In gr̄a cantantes, psalmis, hymnis & canticis spūalibus. In cordibus uestris deo, pro, in corde vestro domino. Contemplatio interna per modum canentis in gratiarum actione describitur, non in solo intellectu sed redundans in affectum gaudentem. Instrumenta autem assumenda ad meditandum describuntur psalmi, hymni & cantica spiritualia: quoniam meditatio horum non solum intellectum pascit, sed affectum mouet. Oī quodcumq̄, hic faciendum est punctum. Reliquum erat post partes noui hoīs tam in affectu q̄ in intellectu descriptas, vt partem eiusdem circa operis executionem describeret, & p̄pterea vltimo loco dicit omne quodcumque. Mutilus est sermo, sub auditur enim verbum substantiuū sit. Facitis, p, faciatis, in uerbo aut in opere, oīa in noīe dñi nr̄i Iesu Christi, gr̄as agentes deo & p̄ri per ipsum. Ecce generale p̄ceptum ad oēs executiones tam in uerbo q̄ in ope, vt fiant in noīe domini Iesu gratias agendo deo & patri per ipsum dominū Iesum. Quod dicitur in noīe domini Iesu, non intelligitur oportere actualiter inuocare nomen domini Iesu in omni opere & locutione: sed oportere reinuocare nomen domini Iesu. Qd̄ tunc sit quum in fide Iesu, quum confidendo in Iesu loquimur aut operamur. Secus autem si contingat fieri, non oportet semper interuenire peccatum sed perditionem meriti. Christianus enim existēs in peccato mortali, reddendo depositum, honorando parentes, & similes actus virtutum iformes exercendo absque relatione ad Christum, non peccat: quum non sit deterioris conditionis Gentili hęc eadem exercente. Meritorii tamen non sunt huiusmodi actus, vnde & Paulus nō vt partes hominis, sed vt partes hominis nō ui hęc pręcipit.

¶ Vlires, p, vxores, subditę estote uiris sicut oportet in dño. Postq̄ explanauit generaliter ad omnes, partes noui hoīs, manifestat in specie partes eiusdem ad coniuges, ad patres & filios & seruos ad dominos &c. Non manda vxoribus subiici absolute maritis, sed cum duabus cōditionibus, s. sicut oportet, & in domino. Viri diligite vxores & nolite amari esse ad, pro, erga, illas. p̄cepta sunt clara dilectionis & dulcedinis.

¶ Filii obedite parentibus p̄ oīa. Non possumus siquidē reddere æquiuales parentibus, & propterea dicit per oīa. Hoc enim placitum est in dño, Superfluit in, p̄ceptum legis manifestat hoc esse placitum domini. Patres nolite ad indignationem prouocare filios uestros, Superfluit ad indignationem.

¶ Vt non pusillo animo fiant, pro, ne tristitia animo concidant. Hinc apparet q̄ non est idem p̄ceptum patribus hic & ad Ephe. ibi enim prohibetur prouocatio filiorum ad vīdictam: hic aut̄ prohibetur prouocatio absolute. Et ratio subiungitur ne tristitia deiiciat filiorum aīos q̄ per inde est ac effici pusillanimes. Vnde prouocatio crebram significat obiurgationem. Quum enim filii in oībus aut fere omnibus arguuntur, apprehendūt se nihil boni facere: & inde deiiciūtur animo

animo ad aggrediendum bona opera. & sic alluntur pusillanimes: quod est peius vitium quā nimia animositas. Ibi ego paulus monuit ne patres inducerent filios ad excessum animi: hic vero ne inducerent eos ad defectum animi. Vtrunque enim extremum, vitii est. *Serui obedite per omnia dominis carnalibus.* Quod dicit per omnia, qualiter sit intelligendum, explicat quum subiūgit timentes deum. *Non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis timentes deum.* Instruit siquidem seruos non solum circa obedientiam exteriorē sed præcipue circa internam rationem ebediendi vt sit timor dei exclusa omni duplicitate. Et hoc magis explicans subiungit. *Et quodcumque facitis, ex animo operamini sicut domino.* Supple christo seu deo. Et nō hominibus. Nititur in animis seruorum non solum timorem dei inserere sed etiam amorem: vt ex amore ad christum seruiant dominis carnalibus. hæc enim est pars noui hominis in seruo. *Scientes quod a domino accipietis retributionem hæreditatis.* Manifestat per hoc quod si sic seruiuerint carnalibus dominis, ipsa seruitia meritoria erunt æternæ hæreditatis. Et ex hoc textu clare habes quod actiones nostre quantuncunque ex debito naturali aut legali fiant, si ex dilectione dei sunt meritoria sunt vitæ æternæ. Et rationem subdit. *Domino.* Deficit, enim, *Christo seruite,* pro seruitis. Quod enim ex dilectione christi sit, quamuis debitum domino carnali, christo exhibetur. & propterea ab ipso renumerabitur. *Qui enim, pro, qui autem, iniuriam facit, recipiet quod inique gessit.* Adiecit hoc ad hoc vt serui non desistant à prædictis officiis si iniuria afficiuntur à dominis: quoniam ipsi domini lænt poenas iniuriarum in seruos. Vnde & subdit. *Et non est personarum acceptio apud deum.* Superfluit apud deum: quanuis subintelligatur. Non impunes euadēt domini iniuriantes seruis eo quod sunt domini: quoniam non erit in illo iudicio acceptio personarum, non habebitur ibi ratio domini.

CAPVT

IIII.

Domini quod iustum est & æquum seruis præstare: scientes quod & vos dominū habetis in cælis. Sententia clara est, vt non solum debita seruis impendant, sed etiam æquitatem erga eos seruent. **ORATIONI INSTANTE.** Complect partes superius inchoatas noui hominis, quas non interceperat interferēdo partes noui hominis in singulis partibus ex quibus constituitur domus: sed extenderat ad omnes ecclesie partes tunc temporis, constabat enim tunc ecclesia tantummodo ex domibus: nec erat sicut modo cōstans etiā ex ciuitate. Postquam singulas ergo domos instruxit, instruit modo omnes simul in conuentu, dicendo orationi instate. *Vigilantes in ea, scilicet oratione.* In gratiarum actione. Et adiungit materiæ orationis se cum fociis, subiungendo. *Orantes simul & pro nobis, ut deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium christi.* Non petit pro se orari ad propriam vtilitatem sed ad perfectum euangelii. Nec dicit vt aperiat nobis ostium carceris sed ostium sermonis, erat enim quasi clausus euangelicus sermo impedimentis prædicandi. Vnde & subiungit.

Propter quod etiam unctus sum. non est certum an de vinculis primis loquatur quum ex Iudæa Romam venit, an de aliis vinculis Romæ sibi iniectis. Si de tempore primorum vinculorum intelligitur, quum tunc permissum fuerit paulo prædicare in suo hospitio, ostium sermonis clausum significatur relatiue ad omnes. Si vero de aliis vinculis sit sermo, impedimentum nobis ignotum significatur in clauso ostio sermonis. *Vt manifeste illud ita ut oportet me loq.* Impedimentum in modo Euangelizandi insinuat dicendo ita vt oportet. *In sapientia ambulate ad eos foris sunt.* Postremo partes noui hominis relatiue ad fideles manifesta: instruendo prudenter conuersandum esse cum iis qui foris sunt, id est infidelibus existentibus extra ecclesiam. *Tempus redimentes, pro, ementes.* Ad similitudinem ementium, vtendum oblata temporis oportunitate inter particula censer. Et hæc est prima explicata pars sapientiæ ad eos qui foris sunt, vt scient vti oportunitate: immo vt scient quamedmodum emere oportunum tempus inter particula. altera vero pars est. *Sermo uester semper in gratia sale sit conditus.* Nō solum int us debet esse prudentia, sed etiam in sermone ea enim significatur per sal. Verum ad excludendum sal astutie aut versutie & huiusmodi in locutione dicit in gratia: vt sal discretionis conforme sit gratiæ diuinæ. *Vt sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere.* Ecce sal in gratia, respondens vnique iuxta conditionem vnus cuiusque aliter enim respondēdū est infidelibus dominis, philosophis, aliter plebeis &c.

Vt circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychius charissimus. pro, dilectus, frater & fidelis minister & conseruus in domino. Ad propria descendit in calce epistolæ, & per quē mittet

- P** mittet epistolam noīat, collaudando eum ut illi dent fidem de iis q̄ penes paulum erant. Inter alia autem commendatur hic Tychicus quod est fidelis minister ꝑculdubio christi in euangelio. *Quem misi ad uos ad hoc ipsum ut cognoscat quæ circa uos sunt.* Præteritum misi, non ad tēpus scriptiōis sed ad tempus lectiōis epistolę refertur. nam per hunc misi epistolam hanc. Et cōsoletur corda uŕa, utpote fidelis minister christi. Cum Onesimo charissimo. ꝑ, dilecto & fideli fr̄e. oēs enī christiani appellantur fratres. *Qui ex uobis est. qui uestras est.* Oīa q̄ hic aguntur. ꝑ, sunt, nota faciet uobis. ambo. Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mādāta, Barnabam refert relatiuum quo: ut testantur subiuncta. Si uenerit ad uos, suscipite illū Marcus enim erat consalutans. Quæ aut fuerint hæc mandata, scriptum non est. Et Iesus qui dī iustus: qui sunt ex circuncisione. hi tres enī erant ex iudæis facti Christiani. *Hī soli sunt adiutores mei.* Loco harū triū dīctiōnum (sunt adiutores mei) legendū est cooperatores in regno dei. Inter eos q̄ erant ex circuncisione, tantum hi tres erant cooperatores Pauli in regno Dei quod intra nos est. Qui mihi fuerūt solatio. De domesticis Pauli intelligēdum hoc est. nā Romæ erat Petrus ex circūcisiōe magnus cooperatores in regno dei, sed non erat domesticus Pauli. Nec solus Petrus sed multi alii ex circuncisiōe erant fideles: ut patet in epistola ad Ro. q̄ prius fuit scripta q̄ ista. Salutat uos epaphras, q̄ ex uobis est seruus christi. hic est enim cuius superius meminerat. Sēp̄ sollicitus. ꝑ, certans, pro uobis in orōibus. Paulus certabat ꝑ eis in doctrina, epaphras in orationibus. Ut stētis. pro, sitis, perfecti & pleni in oī. hic fiat punctus. hoc est in re omni. Voluntate dei. hoc est non uestris meritis, sed diuinę voluntatis gratia sitis & consummati quo ad uos, & pleni quo ad alios in omni re spūali. Testimonium enim illi phibeo habet multum laborem. ꝑ, zelum, pro uobis & pro iis qui sunt Laodicie & q̄ Hierapoli. Conterminæ videntur hæc ciuitates. Salutat uos Lucas medicus charissimus. ꝑ, dilectus. De lucā euangelista loquitur. Et conferendo hoc cum antedicta sententia q̄ illi tantum ex circūcisiōe erāt cum Paulo, apparet q̄ Lucas nō fuit ex circuncisione. Et de mas. de quo post hæc in calce secundæ ad Timotheum scribit, Demas me dereliquit diligens hoc sæculum. Salutate fr̄es q̄ sunt Laodicie, & Nympham, & q̄ in domo eius est. ꝑ, & domesticam eius, ecclesiā. ad differentiam ecclesię cōis constantiis ex pluribus familiis. Et quā lecta fuerit apud uos epistola hæc. superfluit hæc. Facite ut & Laodicensium ecclesiā legatur. Cōmunem hanc doctrinam iubet esse Laodicensibus. Et ea q̄ est Laodicensium uobis legatur. ꝑ, & eam ex Laodicia & uos quoq; legatis. hoc est facite ut & uos quoq; legatis illam ex laodicia, supple cōicandam. præcipit Colossensibus. facite hanc epistolam cōmunicandam vobis. Nec inuenitur pauli ad Laodicēses epistola digna ut cōicetur Colossensibus instructis per hanc epistolam sicut nec inuenitur q̄ vere fuit prima ad Corinthios. Ex his clare liquet Colossas ciuitatē esse ꝑpe Laodiciam in Asia minori. Et dicite Archippo. Episcop⁹ dicitur hic colossensium, quē paulus monendū per subditos censet. tum ad docendū q̄ nō dedecet subditos monere ꝑlatos, suggerendo. tum ad porrigendū ansam Archippo corrigendi subditos per hoc q̄ ipsimet subditi excitant ipsum ad exercendū officium ꝑlati. Vide ministerium q̄ accepisti in dño ut illud impleas. Considera uerborum modestiam. nulla interuenit obiurgatio: sed excitatio ut ipsemet videat ut impleat officium q̄ accepit, nō usurpauit, nō in autoritate mūdana sed in domino, ut moueatur intuitu domini ad implendū suum officium. Salutatio mea manu Pauli. Hinc apparet q̄ aliena manu scripsit epistolam, & solam hanc saluationem scripsit ꝑpria manu. Memores estote uinculorum meorum. ad exēplum paciētiæ, ad imitandum cōstantiam in euangelio Christi, ad consolationē uestram afflictionum. Gr̄a dñi nr̄i Iesu Christi. Superfluunt hæc quatuor dictiones, domini nostri Iesu Christi. Et sequitur. Vobiscum, amen. Solum inquit gratia uobiscum amen: ut absolute dicendo gratia, nulla limitatione arctetur. ¶ Et apud Græcos inuenitur subscriptio hæc, ad Colossenses scripta Romę, missa per Tychicum & Onesimum. q̄ uis in argumento huius epistolę apud Latinos legatur scripta Ephesi. Constat enim de uinculis Romę, sed non de uinculis Ephesi.

Thomæ de vio caietani cardinalis ^A

SANCTI XISTI IN PRIOREM PAULI EPISTOLAM

ad Thessalonicenses, Commentarii.

Aulus & Siluanus & Timotheus. Solo proprio noīe nullo adiecto titulo apostolatus aut seruitutis Christi) vtitur paulus in solis duabus ad Thessalonicenses epistolis, ppter reuerentiā Silæ qui Siluan⁹ dicitur cū his enim duobus p̄dicauerat apud thessalonicā. Et Silas loco Barnabæ iunctus est paulo: vt patet in Actis Ap̄osto. *Ecclesiæ Thessalonicensium in deo p̄re n̄ro & d̄no Iesu christo.* Superfluit nostro. Qualitatē ecclesiæ Thessalonicensis describit. in deo q̄ est nomē naturæ. patre; q̄ est nomen primæ personæ Trinitatis. & domino Iesu Christo, q̄ est nomē personæ filii quatenus homo est in statu glorioso. Vnde per hæc tria significat ecclesiā in fide deitatis & trinitatis & mysteriū incarnationis ac resurrectionis & gloriæ Christi.

¶ *Gr̄a uobis & pax.* Desunt. octo dictiones. A p̄re n̄ro & d̄no Iesu Christo. Solita pauli salutatio, comprehendens oīa dona diuina ab extremis, primo & vltimo: gratia & pace. Et dicit patre n̄stro per adoptionem, adiungitque & domino Iesu christo, ad significandum christum hoīem largitorem esse omnium diuinorum donorum.

Gr̄as agimus. pluraliter loquitur, specialius ppter Siluanum: qui cum eo fuerat cēsus, & p̄riteer fuerant persecutionem passi. Deo semp̄ pro oībus uobis. Quod dicit semper, habitu intellege & affectu. Et quod dicit p oībus vobis, intellige vtpote acquisitis per nōs deo. Et hic incipit paulus pponere materiam tractandam in epistola hac. *Memoriam uestrī facientis in oīonibus n̄ris sine intermissione.* Non solum gratias agimus, sed oramus pro vobis. & hoc indefinenter, horis & temporibus orandi. *Memores operis fidei uestræ.* Materiam in specie gratiarum actionis, explicat in tribus virtutibus (fide, spe & charitate) singulis virtutibus singulos effectus adiungēs. Et fidei quidem adiungit opus, dicēdo memores operis fidei uestræ: hoc est memores fidei uestræ non solum mente & ore sed factis. monstraauerant enim vt patet etiam in Act. Apo.) thessalonicenses fidem suam factis. Et laboris & charitatis. Superfluit vltimum, & adiungit enim charitati laborem, sicut fidei adiunxit opus. memores sumus dilectionis uestræ non solum in aīo sed in labore. Laborauerant siquidem ad sedandum turbam & ad liberandum Paulum & Silam cum Timotheo. Et *sustinentiæ spei d̄ni nostri Iesu christi.* Adiungit spei sustinentiam: quoniā spei est efficere tolerantiam & tenere animum sursum. passi siquidem sunt Thessalonicenses ob sp̄ spernæ foelicitatis. ¶ Et quod dicit domini nostri iesu christi non est arctandum ad spem: sed referendum ad fidei, dilectionis ac spei domini nostri iesu christi, tanq̄ crediti, tanq̄ dilecti, tanq̄ sp̄ati. *Ante deum & p̄rem nostrum.* interpres pluries in hac epistola vtitur ante p̄ coram. Et hoc quod dicitur coram deo & patre nostro, determinat memores. significat enim quod memores coram deo & patre nostro & c. ¶ Et adiunxit hoc, ad explicandam nō solum veritatem sed rōnem memoriæ: vt itelligamus q̄ memoria prædictarum rerum nō solum erat materia gratiarum actionis, sed etiam occasio incitativa ad p̄uidendum Thessalonicensibus coram deo & patre nostro per adoptionem. *Scientes fr̄es dilecti.* Quēadmodum dixit facientes, memores. ita dicit scientes in prima persona. Et vocatiui est casus, fratres. Merito appellat eos fratres dilectos postq̄ dixerat patre nostro. Rem autē scitam subiungit. *Adeo electionem uestram.* Gratias agimus & oramus scientes electionem uestram a deo: hoc est vos electos esse a deo. Et hæten⁹ p̄posuit tractanda in hac epistola. vnde incipit hoc vltimo tractare proposita. *Quia euangelium n̄rū non fuit ad uos in sermone tantum.* Manifestat electionē Thessalōicensem esse ē deo ex pte vtro rūque scilicet ip̄sorum qui prædicauerunt & thessalonicensium qui audierunt. Et dicit hæc ad firmandum thessalonicenses. non parua siquidem ratio firmitatis est, agnoscere modum quo peruenerant ad fidem christianam: quum modi ipsi fuerint tum mirabiles, tum veritati innixi, tum alieni ab omni admixtione cuiusque mali tam intellectus quam affectus.

¶ Ad hunc igitur finem commemorat qualitatem prædicationis, quod non fuit in sermone tantum, more oratorum. Sed & in uirtute. pro, potentia, proculdubio miraculorum.

Et in

F Et in spū scto. Dabatur enim per impositionē manuum Pauli spūs sanctus: vtpatet Actuum. 19. Et in plenitudine multa. Dictio interpretata plenitudine, nō integre explicatur nisi addatur certitudinis. Ita q̄ legēdum est. Et in plenitudine certitudinis multa. Spectat siquidem hęc cōditio ad intellectum, explicando q̄ prędicatio fuit collatiua multę plenę certitudinis eorum q̄ sunt fidei. hoc est q̄ erat ablatiua ab eis oīs hęsitationis, non mediocriter sed plene: ppter multitudinē testimoniorum inductorum ad ea q̄ sunt fidei. Et insinuatur per hoc q̄ multa scripturę sacrę testimonia vltra miracula & spiritum sanctum ad certificandum eos attulerant. Sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos. Ipsosmet Thessalonicenses in testes dictarum trium conditionum citat: explicando q̄ hęc oīa fuerant ppter vos, ppter vestram salutem. Et vos imitatores. nři facti estis & dñi. Rationi sumptę ex parte cōditionum euangelizationis adiungit rōnē ex parte auditorum: ad mōstrandū. f. eos esse electos à deo. fructus euangelii nostri ad vos fuit q̄ vos imitati estis nō solum nos (Paulum & Silam) sed etiam dominum Iesum. penes quid aut attendatur hmōi imitatio, subiungit dicendo. Excipietes uerbum in tribulationē multa cū gaudio spūs sancti. in modo suscipiendi euangelicū verbū, declaratur hęc imitatio. Et modus integratur ex duob⁹: altero externo. f. tribulatione multa. Altero interno. f. gaudio spiritus sancti. Vtrunque enī fuerat in ipsis apostolis prędicantibus, vtrunq; in domino Iesu quum p̄dicaret. & ppter ea Thessalonicenses imitati sunt & apostolos & Christū, suscipientes cum his duabus conditionibus euangelicum verbum. Ita ut facti sitis formę, pro formę, oībus credentibus in Macedonia & Achaia. hoc est vt facti sitis exēplares formę. ad significandum siquidem q̄ nō in vno tantum sed in multis erant in exēplum aliis, in plurali numero dicit formę. A vobis enim diffamatus est. p, resonuit, sermo domini non solum in Macedonia & Achaia, sed & in oī loco fides uestra q̄ ad deū profecta est. p, dimanauit. Vide differentiam. sermo domini in Macedonia & Achaia, fides vero eorū in oī loco dimanauit. primum refertur ad euangelium scđm ad fructum. Ita ut nō sit nobis necesse quicq; loqui.

G supple ad manifestandū euangelicum fructū qui in vobis est. Vnde & subdit. Ipse enī de nobis annūciat qualē introitū habuerimus ad vos. vnde nō oportet nos manifestare aliis quales fuerim⁹ ad vos. Et quomodo cōuersi estis ad deū a simulacris. vnde nō oportet nos manifestare fructū cōuersionis. Seruire. p, ad seruiendū. deo uiuio & uero. Dicitur uiuio ad differentiā deorum mortuorum: puta Herculis & aliorum huiusmodi. & similiter ad differentiam simulacrorum: q̄ non viuunt. Additatem & uero ad differentiam viuorum dæmonum seu hominum qui colebātur vt dii: quoscō stat non esse veros deos. Et expectare. p, & expectandum, filium eius de cælis. in glorioso eius aduentu secundo. Vnde & subdit. Quem suscitauit ex mortuis Iesum. In vitam enim immortalem & gloriosam suscitatus est, in cælis residet. Qui eripuit. pro, eripit, nos ab ira uentura. continue christus eripit nos miserando condonandoque peccata, à uentura iusticia vindicatiua (quę ira appellatur metaphorice) qua punientur iniqui.

H

I

CAPVT

II.

Am & ipsi scitis frēs introitum nostrum ad vos quia. p, q̄, non inanis fuit. postq̄ attulit rōnes tum ex parte prędicationis tum ex parte susceptionis ad manifestandum Thessalonicenses electos esse à deo. affert modo ad idem rōnem ex parte factorum, ex parte operum ipsius pauli & Silę qui prędicauerant eis. Ad confirmandū siquidem Thessalonicenses, commemorat proprias ipsorum qui prędicauerunt

conditiones: vt habita earum ratione habeāt vnde omni ex parte firmentur in euangelio qđ acceperant. Vnde & primo commemorat ipsis Thessalonicensibus testibus q̄ introitus suus ad eos non fuit inanis. hoc est non fuit vacuus veritate, sancto affectu, sanctis operibus, manifestis p̄bationibus. in genere siquidem proponit quod per multas partes subiungendo explicat. Vnde statim ē regione subiungit q̄ plenus fuit p̄batione & fiducia in deo: sed ante passi multa. Superfluit multa. Et contumeliis affecti sicut scitis in Philippiis. Lege Act. 15. de huiusmodi afflictionibus pouli & Silę. fuerunt siquidem ibi nudati, virgis cæsi publice, & in carcerem postmodum redacti, ligno strictis pedibus. Fiduciam habuimus in deo nostro loqui ad vos euangelium dei in multa solitudine. pro, in multo certamine. Non obstante q̄ prius passi fuerimus plagas in corpore & contumelias contra honorem, ausi sumus (non in nobis sed in deo nostro) prędicare vobis euangelium: non qualitercunque sed prędicare in multo certamine aduersus Iudeos, intendentes impedire euangelium.

K Exhortatio enī nra. manifestat q̄ nō fuit inanis velut erronea immunda aut dolosa. Vnde dicit. Non

¶ *Non de errore* Et hoc quo ad intellectum. nullum siquidem errorem continet. ¶ *Neque de immunditia.* Et hoc quo ad affectum. nullam siquidem immunditiam cuiuscunque peccati continet. Neque in dolo. Non solum vera & munda fuit exhortatio nostra in seipsa, sed etiam ex parte nostri nullus fuit dolus: vt alio tenderemus quā ad ipsam veritatem & munditiam. ¶ *Sed sicut probati sumus a deo ut crederetur nobis euangelium.* hoc est vt committeretur nobis Euangelium. ¶ *Ita loquimur.* Omnem dolum, omnem errorem, omnem immunditiam excludit modus exequendi conformis modo quo probati ipsi sunt a deo ad hoc vt committeretur eis Euangelium. probatio siquidem diuinā ad huiusmodi officium, hæc excludit. Et explanans ralem exequendi modum, dicit. *Non quasi hominibus placentes sed deo.* Ecce modus ex parte nostri. Et quantum importet sed deo, subiungit. *Qui probat corda nostra. qui examinat intima nostra:* nec aliquid potest cum latere. Et magis explicando non tanquam hominibus placentes subiungit quo ad alios. *Neque enim sumus aliquando in sermone adulationis sicut scitis.* vos estis testes quod sermo non fuit assentatorius. *Neque in occasione auaritiæ.* deus testis est. Solus deus intueatur cor. & ideo deo testem inducit quod in corde suo nullam habuerint occasionem auaritiæ. ¶ Et hoc dicit ad declarandum non quasi sibiipsis hominibus placentes. Et ad idem subiungit. ¶ *Nec querentes ab hominibus gloriam.* Quod magis specificans & extendens dicit. ¶ *Neque a vobis neque ab aliis.* vbicunque sint. Et hoc manifestat ab abstinentia auctoritatiui statui, subiungendo. *Quum possemus vobis oneri esse ut christi apostoli.* ¶ *Superfluit vobis.* Et legendum est non oneri sed in grauitate. Ab abstinentia siquidem auctoritatis qua vti potuissent vt christi apostoli, manifestantque nec ab eis nec ab aliis querunt gloriā, nam querentes gloriā, gerunt seipsos in grauitate: hoc est auctoritate. ¶ *Sed facti sumus paruuli.* pro, suaues, in medio uestro. ¶ *E regione ad auctoritatis statum plus dicit quā facti sumus* sicut vnus uestrum, dicendo quod facti sumus suaues in medio uestro. significat enim seipsos gessisse in medio eorum non solum tanquam priuatos sed etiam tanquā cuique exhibentes se morigeros. Vnde & cum hac comitate subdit affectum in officio euangelico. *Tāquam si nutrix foueat filios suos ita desiderantes uos cupide,* circumlocutio est interpretis ad explicandū magnitudinem affectus Græce significatam. ad hoc enim addidit desiderio cupiditatē. *Volebamus tradere vobis non solum euangelium dei sed etiam animas nostras: quoniam charissimi.* pro, dilecti, nobis facti estis. Ne non seruata auctoritas minueret officium explicat tum similitudinem nutricis ad filios, tum magnitudinem affectus propensi vsque ad impartiendum etiam proprias vitas. & omnium ratio assignatur charitas erga nos. *Memores enim estis fratres laboris nostri & fatigationis.* Non sufficit euangelistis comprobare officium suum negationibus malorum & charitate affectus, sed oportet operibus illud comprobare. Et propterea externum opus contra auaritiā contra questum victumque ex cleemosyna, explicat laborem & fatigationem: vt intelligamus eos non solum operatos esse manibus propriis sed vsque ad laborem, nec qualitercunque laborasse sed vsque ad fatigationem. Modus autem subiungitur dicendo. *Nocte. Deest enim, & die operantes.* Vtrunque tempus manuali operi expēdebatur. Ratio vero subiungitur. ¶ *Nequem uestrum gramaremus.* Propter necessarios sumptus. ¶ *Predicauimus vobis Euangelium dei.* Horis itaque vacantibus ab euangelio tam nocte quam die manibus operabantur. ¶ *Vos testes estis & Deus quā sancte.* Hoc est munde. ¶ *Et iuste.* A generali virtute iuste dicit prout iustum dicimus virum omni ex parte bonum. Et sine querela. Sep̄ interpretis vtitur hoc loquendi modo, ad significandum nulli datam occasionem querelę aduersus eos: vtitur enim passiue sine querela. *Vobis qui credidistis.* pro, creditis. *affirmamus.* Officiū euangelicum commemorat comprobatum operibus non solum manualibus sed etiam operibus mundis, iustis & irrephēsilib⁹ & ad hoc deum & ipsos testes affert. & quod ipsi sint testes & species operum sanctorum subiungit. *sicut scitis.* Nemo enim potest esse tristis eorumque nesci. ¶ *Qualiter unumquemque uestrum sicut pater filios suos deprecantes.* pro, hortantes, uos & consolantes testificati sumus. pro, & testificantes. Quoniam mutilis est sermo. congruit subintelligere verbum substantiuum ante hec tria participia. ¶ *Ita quod litera sit.* sicut scitis qualiter vnumquemque uestrum sicut pater filios suos fuimus hortantes. Et ibi fiat linea. deinde subiungatur. ¶ *Vos & consolantes.* pro, & vos consolentes, & testificantes. Et tunc subiungitur materia exhortationis consolationis & obtestationis. *Vt ambularetis digne deo.* hoc est vt proficeretis pro dignitate dei. ¶ *Qui uocauit.* pro, vocat, uos in suum regnum & gloriā. ¶ *Vndique rationes adiunat* tum ex parte dei tum ex parte beneficii vocationis, non ad nuptias sed ad regnum: non ad

non ad gloriam humanam sed gloriam diuinam. Vbi & perspicere potes nullum omisisse officium, nec matris, dicendo tanquam si nutrix foueat filios suos, non alienos, nec patris, dicendo sicut pater filios suos. Ideo & nos gratias agimus, Tractat illam particulam gratias agimus deo semper pro omnibus vobis memores operis fidei vestræ & c. Tractat autem eam continuando facta factis: hoc est factis propriis facta Thessalonicensium. Et commemorat ea vt materiam gratiarum actionis deo: vt ex propriis quoque factis confirmetur in fide.

¶ Deo sine intermissione... quo ad habitum & affectum. ¶ Quomodo enim quum accepissetis a nobis uerbum auditus dei... hoc est uerbum euangelicum, quo auditur non homo, sed deus auditu interno. ¶ Accepistis illud non ut uerbum hominum sed (sicut est uere) uerbum dei. In quibusdam codicibus Grecis non habetur ut: sed legitur accepistis illud non uerbum hominum sed sicut uere est uerbum dei, vt explicetur absque similitudinis nota negatum uerbum hominum & acceptatum uerbum dei quemadmodum in ueritate est. Qui. Deficit, & operatur in uobis qui credulistis, pro, creditis. Ab effectu manifestat uerbum esse non hominum sed dei: quia non homo sed deus operatur in uobis qui creditis, faciens uos non solum credere sed factis comprobare fidem. Vnde & facta subiungit. ¶ Vos enim imitatores facti estis fratres ecclesiarum dei que sunt iudea in CHRISTO IESU. primæ Persecutiones Christianorum in iudæa fuerunt & a iudæis, & propterea paulus Thessalonicenses dicit imitatos esse ecclesias Christianas que sunt in iudea. Et subiungendo in quo imitati sunt dicit. ¶ Quia eadem passi estis & uos a. Deficit, propriis, contribulibus uestris. ¶ Superfluit uestris. Sicut & ipsi, subaudi Christiani ecclesiarum in iudea.

A iudeis. ¶ Similitudo clara est. Verum de iudæis subiungit multas malas condiciones, ea ratione quia iudæi excitauerant turbam in Thessalonica mediantribus quibusdam malis uiris aduersus paulum & silam & aduersus Thessalonicenses christianos, vt pater Act. xvii, qui & dominum occiderunt iesum. Iudæi siquidem impulerunt pilatum ad occidendum IESUM, & propterea ipsi dicuntur occisores IESU. Et. Deficit, proprios, prophetas. Hieremiam, Eaiam & c. ¶ Et nos persequuti sunt, & nos christi discipulos persequuti sunt.

H Et deo non placent. Ad excludendum q. iudæi arbitrabantur se obsequium præstare deo psequendo christianos, hoc adiunxit. Et cibus hominibus aduersantur. Ehui? exaggerationis ratione explicat subiungendo. Prohibentes nos gentibus loqui ut salui fiant. Hoc est enim aduersari omnibus nationibus mundi. Vt impleant peccata sua semper, vt in delinenter addant peccata peccatis, quousque impleant præuisam ac premissam mensuram peccatorum. simili siquidem modo loquitur deus Genes. xv. nondum impletæ sunt iniquitates Amoræorum. ¶ Peruenit enim ira Dei super illos usque in finem. Superfluit dei. Rationem reddit eius quod dixerat vt impleant semper peccata sua, quia ira peruenit in illos non secundum quid sed usque ad extremum. Ira intercipitur, quum non permittitur augmentum peccatorum, est enim effectus desertionis diuinæ: ac per hoc plenæ ultionis subsequens, et hoc impleri continue uidemus in obstinatione iudeorum.

I Si tamen intelligatur textus iste de ira presentis uitæ impleta sunt hæc Pauli uerba paulopost in excidio Hierosolymitano. Tanquam iudæi impleuerint peccata sua illis, xl. annis ad executionem proprii excidii usque in finem, sine termino: eo quod nunquam restituendi sunt in pristinum gradum. ¶ Nos autem fratres. Commemoraturus perseuerantiam Thessalonicensium, interserit modum quo nouit eos perseuerare: commemorans simul perseuerantem affectum proprium erga illos. Desolati a uobis, pro, orbat i uobis, tanquam parietes orbat filii. Ad tempus horæ, hoc est ad tempus modicæ moræ, exturbatus siquidem ex Thessalonica & Berthæa, venerat Athenas. Aspectu non corde. Orbationem declarat esse quo ad aspectum corporalem, non quo ad aspectum cordis. Abundantius festinauimus, pro, studuimus, faciem uestram uidere cum multo desiderio. Et studium ac desiderium declarans subiungit. ¶ Quomam uoluimus uenire ad uos, pluraliter dicit uoluimus, propter socios. Singulariter tamen subdit de seipso. ¶ Ego quidem paulus & semel & iterum. Forte quod alii non toriens studuerant uenire, sed impediuit nos satanas, hoc est aduersarius, proculdubio diabolus. Ratio autem tanti studii ac desiderii subiungitur.

¶ Quæ est enim nostra spes aut gaudium aut corona gloriæ, pro, gloriationis. Ad futurum tempus aduentus christi hæc tria spectare constat ex subiunctis. ¶ Et gradatim supputat, Primo spem præmii ex fructificatione in illis, deinde gradum in salute illorum, & demum coronam gloriationis in deo de virili certamine habito ab ipsis conuersis opera Apostolorum. Nonne, deficit, & uos, non dicit nonne uos sed dicit nonne & uos, vt comprehendat cum Thessalonicensibus alias ecclesias doctas ab ipso. ¶ Ante dominum nostrum iesum christum. ¶ Vt prædicemus

mus interpret vtitur ante pro coram. significat q̄ coram christo & ipsi & aliæ ecclesiæ ab eis doctæ, erant eorum spes gaudium & ratio gloriationis, non coram vanitate hominum. **A** Estis in aduentu eius. Superfuit eitis. Et non solum coram Christo sed & in aduentu ipsius eos fore hæc tria significat, ad explicandum communem tunc letitiam & gloriam. ¶ Vos enim estis gloria nostra & gaudium. hoc est quia vos in presenti estis materia tum gaudii nostri, tum gloriæ claritatis & splendoris nostri. Filius enim sapiens est & gloria & gaudium patris.

CAPVT

III.

Propter quod. hoc est propter tantum vinculum affectus nostri vobiscum. Non sustinentes amplius. Supple vos inuisitatos a nobis. Placuit nobis. paulo & Silæ Remanere. pro, reliqui, Athenis scilicet. pro, soli. videlicet abique Timotheo. Et misimus timotheum fratrem nostrum. secundum fidem & dilectionem. Et ministerum dei. Non dicit ministrum nostrum, sed dei ad salutem animarum. In euangelio. Deficiunt tres dictiones. Legendum est. Et cooperatorem nostrum in euangelio Christi. Erat enim Timotheus & ipse predicator euangelii. Ad confirmandos uos. Ecce ad quid misimus Timotheum. Et exhortandos. pro, & consolandos. pro fide uestra. hoc est pro perseverantia fidei uestræ. Vt nemo moueatur. Dictio græca interpretata moueatur, non videtur posse exprimi vnica dictione: eo quod significat cedere ob blandicias, sumpta metaphora à motu caudæ canis, cuius est agitatione caudæ blandiri. Vnde posset explicari legendo vt nemo moueatur blanditiis, subiungendo. In tribulationibus istis. Vt enim dictum est, exturbati fuerant Paulus. Silas Thimotheus & Thessalonicenses christiani. Et Paulus quidem cum sociis recesserunt thessalonicenses autem tracti sunt ad magistratus. Et quoniam dimissi fuerant fidei iussione data liberi, timebat paulus ne blanditiis aliorum thessalonicensium qui fidei iusserant mutarentur. Et propterea misit ad confirmandos eos & consolandos vt perseverarent in fide immoti à quibuscunque blanditiis cōsanguineorum, amicorum huiusmodi. **B** Ipsi enim sciitis q̄ in hoc positi sumus. Accusatiui casus est hoc. Commemorat enim quod ipsi iam sciunt quod nos christiani ad hoc (scilicet ad patiendum) positi sumus à Christo. Acti aperius dixisset. Non sunt afflictiones istæ improvisæ, sed sciitis quod afflictiones sustinendas sumus decreti. Et hoc quod sciuerint manifestat. ¶ Nam & quum apud uos essemus predicauimus uobis passuros nos. subaudi christianos. Tribulationes sicut & factum est & sciitis. experientia. Propterea & ego amplius non sustinens. vos inuisitatos manere. Quū pri⁹ dixisset pluraliter p̄pterea non sustinentes amplius, modo singulariter dicit propterea & ego amplius nō sustinēs. ad explicandum magnitudinem affectus in seipso erga eos. vt quēadmodō maior erat Sila & Timotheo gradu & dignitate, explicaret quoque se maiorem affectu & officio erga illos. Misit ad cognoscendam fidei uestram. hoc est perseverantiam uestram in fide. Ne forte tentauerit uos qui tantat. Diabolus appellat eum qui tantat: quoniam proprium est eius officium tētare, non ad cognoscendum sed ad inclinandum & ducendum ad malum. Et per hoc quas superius dixerat blandicias, modo instrumenta esse tantationis diabolicæ insinuat. ¶ Et inanis fiat labor noster. Consequenter ad fructum tantationis diabolicæ, dicit quod inanis reddetur labor quem paulus & socii assumpserant euangelizando illis. Inanis autem redderetur non quo ad primū meritum, sed quo ad fructum in eis.

¶ Nunc autem ueniente Timotheo. pro, nunc autem quum uenisset Timotheus, ad nos a uobis. descripta missione Timothei, describit reditum eiusdem: ex quo cognouit perseverantiam thessalonicensium. & annunciat. pro, annunciasset, nobis. mihi & Silæ. Eadem & charitatem uestram. Ecce duo præcipua bona christianorum. Et quia. pro, quod, memoriam nostri habetis bonam semper. Ad differentiam memoriæ in malam partem. ¶ Meminerant enim pauli & Silæ, benedictes horam qua uenerunt ad eos & conuerterunt eos ad deum, etiam post afflictiones. & propterea dicit semper. ¶ Desiderantes nos uidere sicut & nos quoque uos. Superfluit quoque. Hoc est quartum bonum quod retulit timotheus. Ideo consolati sumus fratres in uobis. Effectum sublequutum ex timothei relatione describit. Et utitur (vt alias diximus) interpret passiuè consolati sumus: hoc est consolationem accepimus. In omni necessitate & tribulatione nostra per fidem uestram. Quauis nos in afflictione & indigentia simus constituti, nihilominus ob uestram fidem accepimus consolationem multam in uobis: ita quod perseverantia uestra in fide, fuit cōsolatio nostri in iis quæ patimur. Vnde & subdit. Quoniam nunc uiuimus si uos statis in domino. Non solum est consolatio nostri, sed etiam est uita nostra. Hyperbolicus est sermo humano more ad explicandum

F explicandum magnitudinem affectus erga perseverantiam eorum. Qui enim gratiarum actionem possumus deo retribuere de vobis. Magnitudinem affectus explicat agnoscendo impossibilem gratiarum actionem tanti beneficii, scilicet quod ipsi perseverarent. In omni gaudio quo gaudemus propter nos ante deum nostrum. Hoc est coram deo nostro. Ecce quod dixerat vivimus, vita læta, non læticia mundana sed in conspectu Dei. Hinc apparet immensitas dilectionis pauli & sociorum: quod non solum consolationem acceperunt, sed tanto gaudio repleti sunt propter perseverantiam Thessalonicensium ut non inuenirent quas gratias referrent deo, pensantes magnitudinem beneficii. ¶ Nocte ac die abundantius orantes. Tractat consequenter illam particulam in principio propositam, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione. Quod dixerat sine intermissione, exponit modo nocte ac die abundantius (hoc est frequentius, attentius, diutius) orantes, immo supra modum. Dicitio enim interpretata abundantius, excessum significat ad manifestandam quodammodo excessivam orationem. Ut videamus faciem vestram, non ad carnalem aut humanam consolationem ad spiritualem fructum. De quo subdit Et compleamus ea quæ desunt, fideli vestre, Non quod deessent eis aliqua necessaria ad fidem, sed deerant aliqua cognoscenda circa mysteria fidei vel operum & huiusmodi.

G Ipse autem deus & pater noster & dominus. Deest noster IESVS CHRISTVS dirigat viam nostram ad vos. Scribendo orat, primo pro itinere ad eos, deinde pro augmento donorum in Thessalonicensibus, subiungendo. ¶ Vos autem dominus multiplicet, pro, plus habere, & abundare faciat charitatem vestram in invicem & in omnes. Duo petit, primo quod dominus faciat eos plus habere donorum spiritualium, deinde specialiter quod faciat abundare donum dilectionis, tum mutue, tum in omnes. in hoc enim superat christiana dilectio reliquos amores, quod non solum est ad diligentes se, sed est ad omnes etiam ignotos & inimicos. Quemadmodum & nos in vobis, pro, in vos, hoc est spiritualiter. Sic enim fuit & est dilectio nostra erga vos, ¶ Ad confirmanda corda vestra. Ecce quorsum petit hæc pro thessalonicensibus ut confirmetur corda eorum in fide. Confirmantur autem cum duabus conditionibus. Altera est, ¶ Sine querela. Passiue intelligendum est: hoc est quod nullus sit aduersus eos querelæ locus. Et in hoc operum irreprehensibilitatem comprehendit. Altera est, in sanctitate, hoc est munditia interna, Ante deum & patrem nostrum, hoc est coram deo & patre nostro. Vtranque conditionem cupit non coram vanitate hominum sed in conspectu dei tanquam dei, & patris nostri per adoptionem: ut undique ad sit reuerentia. in aduentu domini nostri iesu CHRISTI. Superfluit christi. Et legendum est, in aduentu domini nostri iesu hoc est accedendo versus aduentum domini nostri IESV. Huiusmodi enim conditiones firmatae sunt progressus quidam versus aduentum domini IESV Paratæ siquidem in euangelio virgines describuntur euntes obviam sponso. ¶ Cum omnibus sanctis amen, superfluit amen Gloriosus christi aduentus describitur cum comitatu omnium sanctorum.

I

CAPVT III.

De cetero, pro, quod superest, ergo fratres rogamus vos & obsecramus, pro, abhortamur, in domino IESV. ¶ Supererat tractare illam particulam propositam coram deo & patre nostro. Hæc enim particula (ut ibi dictum est) refertur ad memores. Tractat ita in toto residuo epistolæ huius quam memores sint eorum coram deo & parte nostro: instruendo eos de vniuersis quibus indigebant coram deo & parte nostro. Hæc est enim vera memoria subditorum apud prelatos in iisq̃ dei sunt. Vnde & inchoat in instructione rogando & exhortando in domino iesu. Ut quemadmodum accepistis a nobis. Superfluit ut. Quomodo oporteat vos ambulare, non pedibus, sed affectibus ac moribus. Et placere deo. Nihil prodesset proficere moribus nisi placeretur deo. Ethæc duo comprehendunt in genere vniuersam vitam christianæ formam. Sic & ambuletis Superfluit hæc tres dictiones. Ut abundetis magis. Hinc sumendus est ordo literæ hoc est in quod rogant & abhortantur. Est siquidem ordo literæ. Adhortamur in domino IESV ut abundetis magis quemadmodum accepistis a nobis quomodo oporteat vos ambulare & placere deo. Roga enim & hortatur Thessalonicenses bene operantes, ut abundant magis in ambulando & placendo deo iuxta illum modum quo instructi fuerant: quos scilicet oportet christianos ambulare & placere deo. Instructi siquidem fuerant ore tenus de modo ambulandi & placendi deo. Vnde & eorumdem scientiam citat. ¶ Scitis enim quæ præcepta dederim, pro, dederimus, simul cum filiis. ¶ Vobis per dominum IESVM. ¶ Ad præcepta

Ad præcepta refertur per dominum I E S V M. Significatur enim quod non propria præcepta sed præcepta per dominum I E S V M dederunt eis. ¶ *Hæc est enim uoluntas Dei. Explicaturus opportuna Theſſalonicenſibus præcepta, reducit præcepta domini I E S V (ut pote hominis) in deum, dicendo hæc est enim uoluntas dei: ut cognoscamus præcepta I E S V eſſe ex diuina uoluntate.* Sanctificatio ueſtra, primum inter oportuna Theſſalonicenſibus præcepta, carnis munditiam ad illicitis ueneris continet. Sanctificatio ueſtra, hoc eſt mundificatio ueſtra. Et quoniam ad diuerſas materias poteſt referri mundificatio, explicat materiam intentam ſubiungendo. ¶ *Vt abſtineatis uos a fornicatione.* Vbi prudens lector nota quod quia Gentes reputabant fornicationem non eſſe peccatum, ne crederent ideo eam eſſe peccatum quia prohibita eſt per dominum I E S V M. iungit huic præcepto uoluntatem Dei: ut ſciant ipſam fuiſſe prohibitam à deo, & non incorpaſſe prohibitionem eius per dominum I E S V M. ¶ *Vt ſciant unusquiſque ueſtrum, uas ſuum poſſidere in ſanctificatione & honore.* Rationem explicat prohibitiæ à Deo fornicationis: quia uidelicet eſt contra poſſeſſionem proprii corporis in ſanctificatione (hoc eſt in mundificatione) & honore. Contra munditiam ac contra honorem proprii corporis fornicationem eſſe aſtruit, quod in primæ quoque ad Corinthios. vi. dicit: ſed hic aliam assignat rationem, quam ſubiungit. *Non in paſſione deſiderii.* Vſurpatum iam eſt apud Theologos nomen paſſionis ad ſignificandum perturbationes animi. Signum dehonorationis & immunditiæ corporis in fornicatione, eſt perturbatio animi concupiſcentis impellens ad fornicandum: immo ipſe uſus corporis ex perturbatione concupiſcentiæ. Vnde per hoc explicauit Paulus rationem immunditiæ & dedecoris corporis quatenus, humanæ rationi naturaliter ſubiecti quo ad illius uſum, uoluntarium. *Sicut & gentes quæ ignorant Deum.* Ad iunxit hoc ad excludendum excuſationem Gétilium, attribuentium naturæ huiſmodi uſum corporis in concupiſcentia perturbante animum, hoc inquit Paulus accidit gentibus ex eo quod ignorant deum, ex eo quod non metiuntur ea quæ ſunt animi & uſus corporis ſecundum deum. Igitur ex ignorantia dei & peccant & excuſant peccatum, Et ne quis ſupergradiatur. Superfluit & neque pro, & circumueniat negotio fratrem ſuum. Prohibitiæ fornicationi adiungit prohibitum adulterium. Quod honeſto ſermone ſignificat à ſupergradi & decipere fratrem ſuum in negotio huiſmodi. Communiter ſiquidem in adulteriis interuenit fallacia aliqua qua adulter uelut ſupergradiatur fratrem ſuum abutendo vxore illius. ¶ *Quoniam iudex eſt dominus de his omnibus.* Tres rationes affert ex parte Dei aduerſus hæc omnia. Quarum prima eſt quod Deus eſt ultor omnium harum iniuriarum: ut hinc timeant cognoscenda quod non erunt impunes ſicut. De eſt. & prædiximus uobis & teſtificati ſumus. Non nouiter hoc dicimus, ſed prius & dixim⁹ & teſtificati ſumus. afferendo teſtimonia ſcripturarum ſacrarum. Non enim uocauit nos Deus in immunditiam ſed in ſanctificationem. Secunda ratio ex parte diuinæ uocationis ad Chriſtianitatis ſtatum eſt: quod Deus uocauit nos ad ſtatum munditiæ à perturbationibus animi, à fordibus peccatorum, & non ad immunditias uenericas. ¶ *Itaque qui hæc ſpernit, pro, reiicit, non hominem ſpernit, pro, reiicit, ſed Deum: qui etiam dedit ſpiritum ſuum ſanctum in uobis, pro, in uos.* Superfluit hæc, & ſimiliter ſuperfluit etiam. ¶ Tertia ratio (quæ per modum illationis ex duabus præcedentibus inducitur) ex parte ipſius Dei habitantis in Chriſtianis per ſpiritum ſanctum ſumitur. ¶ Hinc enim fit ut qui reiicit abſtinentiam à fornicatione & adulterio, non reiicit hominem ſed reiicit Deum habitantem in ſeipſo per ſpiritum ſuum ſanctum. Vnde & contra deum iudicem, & contra deum uocantem, & contra deum habitantem peccat tam fornicator quam adulter, ¶ *De charitate autem fraternitatis.* Præceptis de ſpectantibus ad proprias munditias ſingulorum, adiungit præcepta de ſpectantibus ad dilectionem proximorum. Quæ tacenda dicit, quia Theſſalonicenſes ſeruabant ea, nec indigebant amplius moneri. Et propterea ſubdit. Non neceſſe habuimus, pro, habetis, ſcribere, pro, ut ſcribamus, uobis. Et ratio ſubiungitur. Ipſi enim uos à deo didiciſtis, pro, edocti eſtis, ut diligatis inuicem, ab interno doctore plene docti non egetis externo præceptore. ¶ *Etenim illud facitis in omnes fratres in uniuersa Macedonia.* Probatio dilectionis exhibitio eſt operis: liberalitas Theſſalonicenſium extēdebat ſe omnes Chriſtianos non ſolum in ciuitate ſed etiam in uniuersa prouincia Macedonia, cuius pars erat Theſſalonica. ¶ *Rogamus autem uos fratres ut abundetis magis.* Facitis quidem officium dilectionis: rogamus autem ut creſcat. ¶ *Et operam detis, pro, & ambiatis.* hoc eſt pro honore ducatis. Adiungit etiam præcepta oportuna Theſſalocenſibus. ¶ *Et quantum conſiſtit ſubiunctis, erant inter eos aliqui inquieti, aliena curantes: aliqui ocioſi.* Et illi quidē quietem & aliena poſtponere, uelut ignauia quandā reputabāt. Quo cōtra ad eos dicitur.

Rogamus vos ut pro honore ducatis. Ut quieti sitis, & ut uestrum negocium. pro, res proprias, agatis. hoc est ut quieti occupemini circa res vestras, nec hoc reputetis ignauiam sed honorabile. Sicut enim homines aliqui inquieti, semper querentes curam alienorum. Ad ociosos autem dicitur. Et operemini. Deest. propriis, manibus uestris, sicut uobis precepimus. Artifices erant isti: quibus preceperant ut non solum manibus sub operariorum sed etiam manibus propriis operarentur. Ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, hoc est ad infideles, qui sunt extra ecclesiam. Volebat enim ut cum eis seruaretur decorum. Et nullius aliquid desideretis. pro, & nullius indigentiam habeatis. De infidelibus intelligo, hoc est ut Christiani ita se exhiberent ut nullius infidelis indigentiam haberent: ne ex indigentia eorum, occasionem incurrerent peccandi.

G

N

Olimus autem uos ignorare fratres de dormientibus. Præcepta aduersus tristitiam & luctum pro defunctis adiungit, sciens forte quod nimis tristabantur. Dormientes appellat Christianos mortuos, eo quod surrecturi sunt ad immortalem vitam: ac per hoc tanquam dormientes interim habent. Ut non contristemini, sicut & ceteri qui spem non habent. Non dicit ut non contristemini, sed adiunctio modo, sicut non

habentes spem immortalis uitæ corporis. Sicut enim credimus quod Iesus mortuus est & resurrexit, ita & Deus eos qui dormierunt, per Iesum adducet cum eo.

Conditionali utitur cuius antecedens tanquam notorium constat, ut indubitatum reddat consequens. Simile quid fecit ad Corinthios scribens si Christus resurrexit & nos resurgemus. Ex eo enim quod constat Christum mortuum esse & resurrexisse, astruit constare quoque quod Deus per Iesum iudicem ac ducem adducet cum ipso Iesu eos qui dormierunt in spectaturæ resurrectionis. Et ad cumulum consolationis, ordinem manifestat quod dormientes præuenient alios. Hinc siquidem meliore conditione dormientium audita, merito minorem tristitiam causa dormientium accepturi erant. Hunc itaque ordinem pro ratione reddens consolationis, ait. Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, non in uerbo hominum.

Quia, pro, quod, nos qui uiuimus qui residui sumus in aduentu, pro, in aduentum, domini. Nota duas conditiones determinantes pronomen. Altera est uita præsens, ad differentiam dormientium: hoc est mortuorum. altera est relinqui in aduentum domini, ad differentiam eorum qui ante aduentum domini morientur. Quæ simul iunctæ conditiones, manifestant quod pronomen nos non demonstrat paulum, Silam, Thimotheum & reliquos illius ætatis christianos, sed electos qui tempore aduentus domini ad iudicium uniuersale relinquentur uiui. Et dicit qui residui sumus seu qui relinquimur, propter id quod dictum est a domino Iesu. Filius hominis ueniens, an inueniet fidem super terram? Num præueniemus eos qui dormierunt. non præueniemus inquit quo ad gloriam immortalis uitæ, quo ad esse simul cum Christo. Et rationem subdit non præuentionis, manifestando simul id quod dixerat. Deus per Iesum adducet cum eo eos qui dormierunt. Quoniam ipse, supple Iesus. Dominus in iussu. Non descendet seruus ut olim sed dominus, non subditus hominibus ut in primo aduentu, sed in iussu, ueniet ergo dominus iubens. Et in uoce archangeli. Superfluit &. Vox archangeli potest intelligi vox angelorum ministrantium Christo ordinate sub archangelo Michaeli qui creditur præesse ecclesie: ut quemadmodum scriptum est in descensu Dei in montem Sina, currus dei decem milibus multiplex & c. multo magis in aduentu personali domini Iesu innumera multitudo angelorum ordinatorum appareat.

Quæ erit autem huiusmodi vox. quauis non sit scripta, intelligi potest vox tam exultationis tum conuocationis hominum ad iudicium. Potest nihilominus intelligi de uoce ipsius Christi. Si nam constat ei competere archangeli nomen tunc: quoniam quatenus homo ueniet supremus nuncius supremi consilii diuini de suprema dispositione totius uniuersi. Verum si de uoce corporali est sermo, sensus est quod ueniet in uoce sonante ipsum esse archangelum. ita quod non erit opus indice, nec expectabitur qualitas sermonis: sed ipsa eius vox sonabit ipsum supremum nuncium deitatis. Si uero metaphoricè sumitur vox pro manifestatione, sensus est quod descendet archangelus manifeste: hoc est quod descendet clare manifestus supremus nuncius deitatis ad disponendum de nouitate totius mundi. Et hunc reputo esse sensum literalem. Et in tuba dei. hoc est diuinitus conuocans omnes tam uiuos quam mortuos. tubæ enim officium conuocare est. Et quia non humanitus diuinitus erit conuocatio ideo dicitur dei. Vere autem erit diuinitus: quoniam hæc tuba est illa vox filii dei quam audient omnes qui in monumentis sunt. Est enim resuscitatio mortuorum. Descendet de celo. Vbi residet, descendet sensibilibus uidentibus iis qui uiuunt in terra. Et mortui qui in Christo sunt, resurgent primi. pro, primam

Eregione

E regione ad id quod dixerat non præueniemus eos qui dormierunt, dicit quod dormientes præuenient nos. Hunc enim ordinem clare significat aduerbium primum. Primum igitur A
 assequuntur electi qui mortui fuerant vitam corporis gloriosam. ¶ Deinde. Non dicit simul, sed deinde, ut ordo temporis significetur. Nos qui uiuimus qui relinquitur. Repetit ambas conditio-
 nes supradictas: manifeste explicans quod de electis uiuentibus tunc loquitur. Simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam christo pro domino. in aera. Clare paulus explicat quatuor mysteria. Pri-
 mum est ordo temporis inter resurrectionem electorum qui mortui fuerant & raptum ad oc-
 curendum in aera domino. Vbi insinuat secundum, quod electi qui fuerant mortui resurgēt in terra & non in aere: alioquin non deinde simul cum illis raperemur. Tertium est similitas
 raptus electorum uiuentium & eorum qui resurrexerant. Quartum est quod electi qui relin-
 quimur non moriemur, sed de vita mortali trasferemur in vitam immortalem. Hoc enim
 clare significat, repetendo qui uiuimus simul rapiemur cum illis. Hoc consonat verbis petri
 apostoli actuum decimo. Ipse est qui cōstitus est à deo iudex uiuorum & mortuorum. & ideo B
 in symbolo cantamus, & iterum venturus est cum gloria iudicare uiuos & mortuos. ¶ Nec ob-
 fiat quod statutum sit homini semel mori: quoniam statutum regulare est, illos autem non
 mori singulare est. Et similiter non obstat scripturam dicere quod omnes resurgemus: quoni-
 am hoc verificatur etiam in illis quo ad terminum resurrectionis: hoc est quo ad ipsam vitā
 corporalem ad quam ordinatur resurrectio. Quod autem dicit in nubibus nubes glorię signi-
 ficatur. Corpora enim gloriosa splendentia, nubem glorię efficient: quemadmodum videmus
 in cælo in illa parte quę vocatur via lactea. Et sic semper cum domino erimus. Nota & sic, absque mor-
 te intercedente: & non aliquanto tempore sed semper erimus cum domino. Sed non dicit eri-
 mus ibi: quia non perseuerabunt in aere. sed ubi erit dominus. Itaque consolamini inuicem in uerbis
 istis. utpote non humanis sed diuinis.

CAPVT

V

C

E temporibus autem & momentis fratres. Postquam descripsit qualitatem aduen-
 tus gloriosi, tractat tempus ipsius aduentus. Et dicit de temporibus & mē-
 tis, tempora referendo ad annos seu menses, momenta autem ad dies seu
 horas. ¶ Non indigetis ut scribamus. pro, scribatur, uobis. Et rationem subdit.
 Ipsi enim diligenter. pro, exacte, sciitis. Erant enim Thessalonienses studiosi scri-
 pturam. ¶ Quod dies domini sicut fur in nocte ita ueniet. Aduerte erudite lector
 utrunque dictum à paulo: & quod dominus ueniet manifestus in tuba & c.
 & quod dies domini ueniet repente, ex improuiso sicut fur in nocte.

Utrunque siquidem est verum: quoniam certum ac determinatum tempus quando ueniet,
 erit ex improuiso ac repente, ipse autem ueniens tūc repente & ex improuiso, ueniet manifestus D
 & gloriosus. Dies itaque domini, hoc est modus temporis quādo ueniet dominus, assimilatur
 modo quo fur uenit in nocte. Similitudinē enim modorum explicant aduerbia sicut & ita
 Et quoniam immiscuit noctem, rationem reddit quibus erit in nocturna dies illa subiungen-
 do. Quum enim dixerint pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet. pro, instat, interitus. Ecce quod
 ex improuiso, putantibus esse pacem præsentium & securitatem futurorum: ecce quod repen-
 te, quod repentinus iniquis non futurus sed presens instat interitus. Et ne intelligeres quod
 statim repentina morte interibunt corpore, subiungit peius. Sicut dolor. Deest, partus, in utero ha-
 bentis. pro, habenti. Parum esset repente mori. ad cumulum siquidem pœne adiungitur sen-
 sibilis dolor, quemadmodum dolor partus est mulieri habenti in utero dū parturit & nō pa-
 rit. ¶ Scito quod dictio Greca interpretata dolor, non plene explicabatur: quoniam significat
 nō dolorem absolute sed dolorem partus. Et propterea additum est partus. ¶ Et non effugient.
 Ineuitabilitas mali adiungitur. Interitus itaque non ipsa mors sed terminus viæ significatur
 Ex tunc enim reddentur obstinati in sua malitia tanquam mortui in illa. et propterea appel-
 latur interitus absque falcitate. euitandi malum pœne æterne damnationis. et hoc proporti-
 onaliter intellige de electis uiuis tunc, quod cōfirmabuntur in bono utpote in termino viæ
 Simul enim & pari ratione isti inquirunt obstinati in malo & electi confirmati in bono.
 quum repente ueniet dies domini, terminans viam meriti & demeriti. ¶ Vos autem fratres nō
 estis in tenebris ut uos dies illa tanquam fur cōprehendat. Non dicit q, vobis non erit repentina dies illa,
 sed dicit quod vos non comprehendet dies illa sicut fur in tenebris. Fur enim in tenebris cō-
 prehendit

- prehendit bona furando: vos autem quia non estis in tenebris peccatorum, non comprehen-
F demini ab illa die tanq̃ a fure, nihil perderis adueniente repente illa die. *Omnes enim uos. Superfluit enim. Filii lucis estis & filii dei.* Hebręo more paulus Hebręus loquitur, habentes lucis copiam filios lucis appellando: & similiter habentes claritatis copiam filios dei appellando. Et tamē proprię genti sunt a luce spiritali & die spiritali: **CHRISTO** scilicet, hoc enim dicit ē regione ad noctem & tenebras. Vnde clare subdit. *Non sumus noctis neque tenebrarum.* quo ad statum animę. Igitur non dormiamus, somno negligentię & peccati, infert exhortationem ex contrariis condicionibus Christianorum & aliorum antedictis. *Sicut & ceteri iniqui. Sed uigilemus & sobrii sumus.* Non de uigilia corporali sed de uigilantia mentis est sermo. *Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt.* A commodate exhortationis rationē reddit ex iis quę corporaliter geruntur in nocte. Dixerat enim quod nos sumus noctis sed diei, & ideo ex hoc quod nocturno tempore homines corporaliter dormiunt & ebrii sunt (communiter enim superueniente nocte inebriabāture, ut nocturno somno digererēt ebrietatem) proportionaliter iniqui tanquam filii noctis, & dormiunt in peccatis & inebriantur passionib⁹ propriis. Nos autem qui diei sumus. Christiani omnes sobrii sumus. E regione ad ebrietatē **I**nduit loriceam, seu thoracem, fidei & charitatis. E regione dormitionis, uigilantiam describit. Vigiliū enim est indui thoracem ad protegendū pectus, in quo sunt vitalia membra. Vnde & principales virtutes explicat (fidei scilicet & charitatis) pręsentem animę uitam seruantes. *Et galeam spem salutis.* Future in eternitate ad protectionem capitis quo erigimur ad superna. *Quoniam non posuit nos in iram.* Rationem adiungit ex parte status ad quē christus nos christianos asciuit. Et differentiam aliam inter electos & reprobos ex parte dei significat. Negando siquidem quod posuit nos deus in iram, affirmationem insinuat quod reprobos posuit deus in irā: iuxta doctrinam eiusdem diffuse scriptam ad Romanos. Positi sunt enim reprobi ad suscipiendam diuinam iustitiam vindictiuam in æternum: quę appellatur simpliciter & absolute ira. **H** Sed in acquisitionem salutis. Constituit deus Christianos ad aquirandam salutem æternam non propriis uiribus seu meritis, sed per dominum nostrum iesum christum qui mortuus est pro nobis. Ecce cuius uiribus cuius merito acquirenda est nobis salus, & usque a deo. *Ut sicut uigilemus siue dormiamus,* corpore hoc est in quibuscunque q̃ agimus seu patimur. *Et simul cum illo uiuamus.* hic est enim mod⁹ acquirendę salutis per christum, ut in omnibus quę agimus siue patimur seruemus uiuere Cum christo, immo uiuere cum christo sit ratio uigilandi & dormiendi. Viuere autem cum christo est se conformare illi mente & animo. Propter quod consolamini inuicem & edificare alterutrum sicut & facitis. Propter quod, refert diuinū beneficium quo constituit non acquisitionem salutis per christum tali modo. Hinc enim deducit & mutuam consolationem seu adhortationē quę spectat ad uerba, & mutuam ædificationem factis. Adiungit autem sicut & facitis: ne putent latere Paulum uirtutes eorum & intelligant quod ad perueuerantiam inuitantur.

Rogamus autem uos fratres. *Moniturus in specie qualiter subditi in prælato & prælato in subditos se gerere debant, incipit a subditis erga prælatos. Quos describit a tribus actionibus. Ut noueritis eos qui laborant inter uos.* Ecce prima prælatorum actio, laborare inter subditos: hoc est qui non parcent laboribus propriis in regimine uestro. *Et presunt uobis in domino.* Ecce secunda actio qua præsunt non tanquam dominantes sed in domino, tanquam serui domini iesu. *Et monent uos.* Pręesse est autoritatis laborare operis, monere doctrinę. Hę sunt partes prælatorum. *Ut habeatis illos abundantius, pro, in estimatione.* primum quod habetis talibus est habere illos in precio, quod est officium honoris. *In charitate.* Pręcipit & quod honorantur & quod diligantur. Propter opus illorum, non propter titulum presidentię sed propter opus multiplex descriptum. *Et pacem habete cum eis.* Superfluit &c. Tercium quod exigit a subditis erga tales prælatos, est pax cum illis: ut non resistant castigationibus monitionibus & huiusmodi, sed cū ordinis tranquillitate se gerant erga eos exercentes officium suum. Tria ergo debent subditi prælatis: honorem amorem, & pacem. *Rogamus autem uos fratres.* Ad prælatos dirigitur iste sermo quatuor continens pręcepta. *Corripite inquietos, pro, monete in ordinatos.* ut sint compofiri & ordinati in moribus & actionibus suis. *Consolamini pusillanimes,* ad aggrediendū seu prosequendum bona opera.

Suscipite.

suscipite. pro, subleuate, infirmos non corpore sed animo, qui invalidi sunt ad sustinendū aduersa, ad resistendum tentationibus, & huiusmodi. ¶ *Patientes.* pro, longuanimes, estote ad omnes. A
 Post tres species defectuum (scilicet ordinis, animi & virium) generale præceptum subiungit longanimitatis seruande cum omnibus. ¶ *Animum* enim extensum ad æternā felicitatis futurum bonum oportet seruare cum omnibus: vt nullius occurfus abducat ab hmoi longanimitate, vt omnibus ingerant huiusmodi longanimitatem: quæ est omnibus summe necessaria. Videat Cōmunia subiungit mādāta. ¶ *Ne quis malum pro malo alicui reddat.* Formaliter intellige malum pro malo reddere, hoc est intendere reddere malum: ad differentiam intendentis reddere bonum iustitiæ vindicatiue seu punitiue p malo quod aliquis fecerat. Non enim reddit deus malum pro malo, quum punit: sed bonum iustitiæ pro malo culpe. Sed semper quod bonum est sectamini. Quis non possitis quandoq; illud efficere. In inuicem & in omnes. Vt superius dictum est, proprium est christianæ dilectionis velle bonū nō solū mutuo sed ad omnes. Semper gaudete. spirituali gaudio: hoc est semper materiam gaudii habete. Quod impletur etiā B
 occurrentibus quibuscunque tristibus: quoniam in bonum sibi vertunt etiam tristitia viri perfecti: ac per hoc materiam gaudii inde habent. Sine intermissione orate. horis congruis. In omnibus gratias agite. reputantes omnia diuina esse beneficia. ¶ *Hæc est enim voluntas dei in* IESV CHRISTO *in omnibus vobis.* pro, in vos. Ratio descriptæ vitæ voluntas dei assignatur deducta in CHRISTO IESV ad vos: hoc est in fide christi IESV extensa ad vos credentes. Spiritum nolite extinguere. Feruorem spirituales in multis quandoque insurgentem mendat nō extinguī. Et bene nota quod solum spiritum nominat ad differentiam exteriorum feruorū: quos non vetat extinguī. Prophetias nolite spernere. Non loquitur de prophetiis Esaiæ, Hieremiæ & huiusmodi. sed de prophetiis quas non profitemur. Nec dicit complectamini sed nolite spernere. & si non vultis illas complecti, non tamen iniuriam irrogetis illis spernendo. Omnia autem probate. Superfluit autem. examine & discutite prophetias spiritus & reliqua scripta. ¶ *Quod bonum est tenete.* Optimum atque tutissimum documentum. ¶ *Ab omni specie mala abstinete vos.* Superfluit vos. Non solum a vere malo opere sed etiam ab apparenter malo opere abstinendum præcipit. & hoc propter aliorum scandalum. ¶ *Ipse autem deus pacis sanctificet vos per omnia.* pro, totos. Orat pro Thessalonicensibus vt deus mundet illos non in parte. aliqua sed secundum omnes partes. quas subiungēdo explicat. ¶ *Vt. pro, & integer spiritus uester & anima & corpus.* In tres partes distinguit hominem, spiritū scilicet, animam & corpus. Inter spiritū autem & animam differentia est penes officia. Vna siquidē & eadē res est anima & spiritus, sed anima secundū officium viuificandi corpus dicitur, spiritus vero secundū officium intelligendi & volendi spiritualia quā animæ partē philosophi appellant mentem. Dicit autem de spiritu & integer, ad significandū hanc partē quæ spiritus seu mens appellatur. constare ex multis partibus. Integratur enī ex intellectu & volū D
 tate. Vnde dicēdo integer spiritus, perinde est ac si dixisset vt spiritus uester tam exsecūdū intellectum quam secundum volūtatē. Sine querela. Iam pluries diximus passiue intelligi: hoc est si ne aliqua aduersus spiritum animam & corpus querimonia, in aduentu domini nostri iesu christi seruetur. ¶ *Explicat in quo iudicio eos sine querela cupit esse.* ¶ *Fidelis est qui uocauit.* pro, vocat, vos qui etiam. pro, & faciet. ¶ *Orationi adiungit efficaciam non ex propriis orantium aut eorum* pro quibus oratur viribus aut meritis, sed ex diuina promissione. Fidelis inquit est qui vocat vos deus: hoc est verax in promissis ad quæ vos vocat. Nec solum est verax sed etiam effector eorum quæ dicit: immo quod exequetur ea que dicit vocando vos. ¶ *Frates orare pro nobis.* Agnoscunt se ipsos quibus doctores & tam perfectos, egeri orationibus eorum quod conuerterrant. Salutate fratres omnes in seculo sancto. ad differentiam oculi amoris humani. Aduro uos per dominum. apostolica auctoritate præcipientis pauli est. Vt legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. Su E
 perfluit hæc. Et manu pauli verba hæc scripta significantur: eo quod singulari numero tacito nomine suo dixit adiuro. vt manus propria loco nominis significaret ipsum. Cogit autem adiuratio hæc vt putemus aliquod impedimentum formidatum ad publice legendum conuocatis omnibus hanc epistolam: sed nescimus quod aut quare. Gratia domini nostri iesu christi uobiscum. Amen. Sic enim solito more terminat epistolam paulus. Et apud grecos inuenitur subscriptio talis. ad thessalonicenses prima scripta athenis.

COMMENTARIORVM THOMAE DE VIO CAIETANI
 CARDINALIS SANCTI XISTI IN PRIOREM EPISTOLAM
 PAVLI AD THESSALONICENSES FINIS.

XX iii THOMAE

Thomæ de vio caietani cardinalis

F

SANCTI XISTI IN POSTERIOREM

epistolam Pauli ad Theſſalonicenſes

Commentarii.

Aulus & Syluanus & Timotheus ecclesie Theſſalonicenſium in Deo patre nostro, & domino IESV CHRISTO, gratia uobis & pax a Deo patre nostro & domino IESV Christo. Quemadmodum in priore epistola scribuntur persone salutantes, ecclesia salutata, & salutatio.

Ratias agere debemus semper Deo. Hinc incipit narra-

Gatio commemoratiua augmenti fidei, dilectionis & patientie Theſſalonicenſium: ut hinc proponatur materia tractanda. Commemorat autem ut materiam debi-

te gratiarum actionis deo de illis. Vnde & subiungit. Pro uobis fratres, ita ut dignum est. Superfluit ita. Declarat rationem debiti dicendo ut dignum est. Et explicando subiungit. Quoniam supercreſcit fides ueſtra. Non ſolum augetur ſed multum augetur fides ueſtra. Et abundat charitas uniuſcuſque. Deficit omni-

um, ueſtrum in inuicem. ut neminem excluderet ab abundantia mutue dilectionis, non ſufficit dicere uniuſcuſque ſed addidit omnium. Ita ut & noſiſi in uobis gloriemur in eccleſiis dei. uſque adeo augetur fides ueſtra erga deum & dilectio ueſtra mutua, ut & noſiſi gloriemur de uobis in aliis dei eccleſiis.

¶ Pro patientia ueſtra & fide in omnibus perſecutionibus ueſtris & tribulationibus.

Hecce euidentia materia gloriationis noſtræ de uobis, exterior patiencia pcedens ex conſtantia fidei nō in aliqua ſed in omnibus perſecutionibus ueſtris à cōtributionib⁹ & afflictionibus. Hoc enī tūc tēporis nouū erat apud gentiles: quoniā adhuc nō fuerat ab imperatoribus mota perſecutio cōtra Chriſtianos, & primi gentiles qui leguntur afflicti pro fide fuerunt Theſſalonicenſes. Et ideo paulus merito de iſtis gloriabatur in aliis eccleſiis. ¶ Quas ſuſtinetis in exemplum iuſti iudicii dei. Superfluit in. Nec uſquequa; liquet an exēplū ſit caſus nominatiui, & referatur ad ſuſtinetis an ſit caſus accuſatiui, & referatur ad quas. Senſus tamē in idē reddit. Et eſt q̄ quatenus toleratis hmoi afflictiones & perſecutiones eſtis in iudiciū iuſti iudicii. Dei in uobis toleratibus ſperatum futurū iuſtū Dei iudicium. Quod qualiter verificetur, ipſe declarabit. Incipit enim hic proponere materiam tractandam. Ut digni habeamini in regno dei. Superfluit in. Suſtinetis non ſolum ad iudiciū iuſti iudicii Dei, ſed ut uoſiſi digni habeamini regno dei. Nō dicit digniſſis quoniā nō ſunt cōdignæ paſſiones huius tēporis ad futurū regnū (ſed ut digni habeamini ab ipſo deo. Et hoc eſt alterum quod proponitur tractandum. ¶ Pro quo & patimini. Incipit tractare illam particulam, exemplum iuſti iudicii. & relatiuum quo, refert regnum. Hinc enim tolerantia ueſtra iudicium eſt iuſti iudicii, quod uos pro regno Dei patimini. In quo clauditur quod illi à quibus patimini, contra regnum dei agunt. Vere ſiquidem pro regno dei paſſi ſunt martyres omnes, non ſolum acquirendo ſed etiam ut ſeiſpos ſeruant partes regni dei, tales in quibus regnet deus per fidem, ſpem, charitatem, & reliquas uirtutes. Si tamen, pro, ſiquid iuſtum eſt apud deum retribuere tribulationem iſ qui uos tribulant, & uobis qui tribulamini requiam nobiscum. Ecce documentum iuſti iudicii: dum uos affligimini pro regno dei indicatur omnibus quod Deus diſcernet inter uos & eos qui uos affligunt iuſto iudicio retribuendo affligentibus afflictionem & uobis afflictiſ refrigerium. Niſi enim hoc indicaretur, ſtultum eſſet & vanum pati

I ¶ pro huiusmodi cauſa. ¶ In reuelatione domini ieſu de celo. Declarat ipſum iuſtum iudicium Dei quale erit, dicendo in reuelatione. Nunc enim tanquam teſtus eſt nobis dominus ieſus per interſtitium cæli. Et ideo tempus aduentus eius appellatur reuelatio de celo. Et tangitur per quem ſcilicet dominum ieſum fiet iuſtum dei iudicium. ¶ Cum angelis uirtutis, pro, potentie, eius in flamma ignis, pro, in igne flammæ ¶ Describit aduentum domini IESV, tum à ſocietate angelorum, tum à potentia cui ſubduntur angeli tum ab inſtrumento elementis ignis quo utetur. Et deſcribit in ſpecie flammæ: ad differentiam naturalis ignis tum ex terra conſurgentis in ſpecie carbonum ardentium, tum impreſſionibus aeris apparentis in ſpecie vaporum accenſorum. Aerem ſiquidem uidetur ſignificare. Vnde & deſcribitur tanquam deſcendens de celo, Dantis uindictam. Participium dantis refertur ad domini ieſu.

Officium

Officium describitur ad quod exercendum veniet. *Is qui non nouerunt deum.* Primum puniendorum genus constat ex infidelibus: qui deum fide non nouerunt. ¶ *Et qui non obediunt Euangelio domini nostri iesu christi.* Alterum damnatorum genus est inobedientium euangelio. sub quo comprehenduntur omnes mali Christiani, inobedientes mandatis euangelicis. *Qui pœnas. pro. poenam. dabunt in interitum æternum.* pro, interitum æternum. Superfluit siquidem in.

Et appositue ad poenam dicitur interitum æternum. Semper enim interibunt & nunquam desinent. ¶ *A facie domini & a gloria uirtutis.* pro, potentie eius. Et tempus & excellentia causæ describitur. Tempus quidem à facie domini: quoniam ex quo incipiet apparere dominus, erunt obstinati in malo & incipiet tempus supplicii eorum. Excellentia vero causæ: quoniam sola facies domini in potentia sua gloriosa, sufficiens erit ad vindictam omnium. ne putaret quippiam quod oportebit ibi laborare aut pugnare pro huiusmodi vindicta exercenda. ¶ *Quam uenerit glorificari in sanctis suis.* Declarata una parte iusti iudicii futuri (scilicet vindicta) declarat alteram: uidelicet præmium sanctorum. Quod à duobus describit. primo à glorificatione, quā uenerit glorificari in sanctis suis. ut qui iam glorificatus est in seipso, glorificetur etiam in iustis sanctis, communicando illis etiam corporis immortalem gloriam. Et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt. Ecce alterum. Tanta erit glorificatio communicata mundis omnibus qui crediderunt, ut admirabilis reddatur Iesus in illis. Excellentia gloriæ tunc incogitabilis, tunc uisibilis, admirabilem toti uniuerso reddet Iesum etiam in minimis qui crediderunt.

¶ *Quia creditum est testimonium nostrum super uos in die illo.* Proprios effectus propriis adaptat causis, propria præmia propriis adaptat meritis. & propterea gloriam admirabilem futuram in die illo, reducit tanquam in propriam causam meritoriam in fidem à gentibus adhibitam testimonio apostolico de præmio in illo futuro. Vnde ordo literæ est, quia creditum est, ab humano genere, testimonium nostrum, subaudi de futuris, super uos, gentiles, in die illo. In quo, pro, in quod, etiam oramus semper pro uobis. Per modum orantis incipit tractare illam particulam, ut digni habeamini regno dei. Nunc quidem tractat illam ut materiam petitionis apud deum: postmodum uero in calce secundi capituli tractabit eandem docendo. Dicit itaque. In quod, referendo præmium futurum, nos etiam uobis suffragamur orationibus.

¶ *Ut dignetur uos uocatione sua deus noster.* Superfluit sua; Ecce quid petunt, ut deus dignos reddat Thessalonicenses uocatione: hoc est efficiat tales quales uocatio diuina exigit, & hoc relative ad deum. Relative autem ad proprias ipsorum vires, subiungit. ¶ *Et impleat omnem uoluntatem bonitatis sue.* Superfluit sua; ¶ *Et opus fidei in uirtute.* pro, potentia. Dictio interpretata uoluntatem, non plene explicatur, significat enim bonam uoluntatem seu beneplacitum seu bonum propositum. Petitur ergo ut deus impleat in parte affectiua omnem bonam uoluntatem bonitatis, omne bonum propositum cuiuscuque boni. Significatur enim bonitas tum ex parte actus tum ex parte obiecti. Nam utrinque oportet bonitatem adesse, & quod bonum uelimus, & quod bene uelimus bonum) sed totum nihil est nisi efficacia diuina addit ad implendum huiusmodi uoluntatem. ¶ *Ex parte autem intellectus ut deus impleat fidei opus in potentia.* implere opus fidei in potentia, contingit tum potenter tolerando afflictiones & persecutiones illatas propter fidem, tum potenter operando ex fide: quod est gratiæ miraculorum, quæ fidei attribuitur ab ipso domino, si habueritis tantam fidem ut granum sinapis dicetis monti huic &c. ¶ *Ut clarificetur.* pro, glorificetur, nomen domini nostri iesu christi in uobis, & uos in illo. Ratio petitionis explicatur, non ut Christus sed ut nomen christi glorificetur in uobis sic qualificatis, & uos sic qualificati glorificemini in illo nomine domini nostri iesu christi, non in uobis ipsis. Et quoniam hoc excedit humanas vires, subiungit. *Secundum gratiam dei nostri, quam colimus.* Et domini iesu christi. per quam deriuatur ad nos diuina gratia.

Ogamus autem uos fratres. Tractat illam particulam iusti iudicii dei, quantum ad tempus quo est futurum illud iustum dei iudicium.

¶ *Per aduentum domini nostri iesu christi.* Obsecratio est apta materiæ. Et nostre congregationis in ipsum. pro, & nostram congregationem in ipsum. et potest referri tum nostra presens congregatio per fidem in ipsum christum, tum (quod potius quadrat) futura nostri congregatio in ipsum christum tempore aduentus eius ut utrinque obsecratio fiat per futura tunc ¶ *Ut non cito moueamini.* pro, dimoueamini, a uestro sensu. pro, à mente. ¶ *Ecce quid rogant ut non facile dilabantur à mente:*

- hoc est ab eo quod secundum supremam intellectus partē tenent de tempore aduentus christi. Et dixit hoc: quoniam ex priore epistola ad Thessalonicēses intellexerant propinquum esse aduentum christi. & inde tanquā dimoti ab eo quod mente tenebant ac turbati fuerant. Vnde & subiungit. *Neque terramini. pro, turbemini.* Vnde autem turbationem & lapsum huiusmodi incurrerant, significatur subiungendo. *Neque per spiritum neque per sermonem neque per epistolam tanquā per nos missam.* Superfluit missam. *Quasi instet dies domini. pro, Christi.* Quod dicit tanquā per nos, refertur ad singula scilicet spiritum, sermonem & epistolam. Erant enim inter Thessalonicenses interpretantes per spiritum tanquā per spiritum pauli insinuatum in epistola priore aut in sermone habito coram eis, quod instaret tempus aduentus christi. Ansam autem accipiebant ex epistola eo quod in prima persona dixerat, nos qui viuimus qui relinquimur in aduentum domini simul rapiemur cum illis. Et hæc videtur ad literam ratio huius secundæ epistolæ: ad tollendum scilicet ab eis huiusmodi intellectum. *Ne quis uos seducat ullo modo.* Videlicet explicando spiritum nostrum aut sermonem nostrum aut epistolam nostram. *Quoniam nisi uenerit discessio. pro, apostasia, primum.* Ad tollendum huiusmodi opinionem de propinquitate aduentus christi, manifestat eis oportere duo præcedere christi aduentum. Alterum est apostasia, sed non dicit à quo. Græca siquidem dictio est apostasia: & significat defectionem seu rebellionem ab obedientia, statu, professione, principe, & c. Intelligitur autem de apostasia ab imperio Romano. Prædicat eis oportere primum deficere gentes ab imperio Romano quam veniat christus. *Et reuelatus fuerit homo peccati.* Ecce alterum quod oportet præcedere aduentum Christi. & est aduentus antichristi. Quem describit primo à natura, dicendo homo. deinde à plenitudine peccatorum, dicendo homo peccati. Et de eo dicit, reuelatus fuerit, quoniam manifestus erit homo peccati, non erit hypocrita (ut nō possit cognosci, ut lateat peccatum eius) sed erit manifestus homo peccati. *Filius perditionis.* Hebræo more loquitur, vndique perditione dignum appellans filium perditionis. *Qui aduersatur & extollitur supra omne quod.* pro, omnem qui, dicitur deus. Ex hac antichristi conditione apparet quod Machometus non fuit antichristus. nam fecit, seipsum flatum dei. non supra deum. antichristus autem non solum aduersabitur deo sed etiam extolletur supra omnem qui dicitur deus.
- ¶ *Aut quod colitur.* Circumloquitur interpretēs dictionem Græcam, significantem omne id cui debetur veneratio religiosa: qualia sunt quæcunque sacramenta & sacra, siue res siue loca siue tempora. Extollet siquidem se super omnes dies festuos tam christianorum quam iudæorū & super reliqua sacramenta & sacra & c. ¶ *Ita ut in templo dei sedeat, ostendens se tanquā pro, quod, sit deus.* In multis quoque codicibus Græcis inueniuntur duæ dictiones mediæ inter dei & sedeat. ita quod legitur, ita ut in templo dei tanquā deus sedeat ostendens seipsum quod sit deus. Et sunt ad clariorem sensum. ¶ Declarat Paulus modū quo antichristus extolletur supra deū. Et modus est q̄ ipse sedebit in templo dei ostentans seipsum esse deum. hoc est enim extolli supra deum. Nec aliquod determinatum templū significatur: sed in quocunque templo deo dicato sedebit tanq̄ sibi dicato. *Non retinetis. pro, nō meministis.* interrogatiue punctando & legendo. Quod quum adhuc essem apud uos hæc dicebam uobis? Reuocat ad memoriam eorum hæc eodem verbo eis significat fuisse arguens per hoc eos quod quum hæc sciant ab ore eius, nō debebant turbari & adduci in opinionem q̄ instaret dies aduentus christi. ¶ *Et nunc quid detineat scitis.* Ordo literæ est. & scitis quid nunc detineat, quid in præsentī prohibeat, occasio sit moræ. *Ut reueletur.* Deficit, ille. homo peccati, *In suo tempore.* Dicit paulus quod Thessalonicenses non solum hæc prædicta sciebant, sed etiam rationem dilate manifestationis antichristi. dixerat enim eis illā rationē paulus. Quā rationem subiungit, ponendo eam in scriptis. *Nā mysterium am operatur iniquitatis tantum. pro, solum.* Et hic fiat colon. *Ut qui tenet nunc teneat.* Superfluum duæ dictiones: ut, & teneat. & dictio interpretata tenet, est illamet quæ interpretata est detineat dicendo & nunc quid detineat scitis. ¶ Vnde litera ista legenda est. ¶ Qui iam detinet donec de medio fiat. ¶ Et est ordo literæ. nam qui iam detinet, iam operatur solum iniquitatis mysterium donec de medio fiat. In quibus verbis duo mysteria declarat. Alterum est q̄ ratio detinendi est nō potentia aliqua detentiuā aut prohibitiua, sed ut impleantur iniquitates impij romani: similis siquidem est hæc sententia illi diuinę sententię Gene. xv. nondū sunt complete iniquitates amorreorum. Vnde relatiuum qui detinet, imperium romanum refert. de quo modum detinendi explicat, dicendo q̄ solummodo operatur arcanū iniquitatis: apte significando q̄ non aliter detineti q̄ operando arcanū iniquitatis. Nominat autem integritatē iniquitatum mysterium iniquitatis, quoniam vere arcanum est & soli deo cognitum quantum iniquitatis

iniquitatis implendum est ad hoc vt Romanum imperium de medio tollatur. Et bene nota formalem sermonem. Non dicit absolute quod solum agit mysterium iniquitatis (quod esset nihil boni agere sed malum solummodo) sed dicit qui detinet, agit tantummodo mysterium iniquitatis: quod est quatenus detinens aduentum Antichristi nō detinet autoritate aut merito, sed solum implendo mysterium iniquitatis. Cum quō stat quod multa bona & sancta opera etiam efficiat interim, sed non ad detinendum aduentum antichristi. ¶ Alterum mysterium quod declarat est quod quum dixisset nisi venerit apostasia primum, intellectum fuisset nihil aliud significari nisi defectionem multarum gentium ab imperio Romano, nisi mō adiungeret donec de medio fiat: aperte significans quod ante aduentum antichristi oportet non solum esse defectionem gentium à romano imperio, sed etiam totaliter aboleri Romanum imperium. Hoc est enim de medio illud tolli. Quocirca quum adhuc non sit de medio sublatum Romanum imperium, adhuc non est impletum quod Paulus dicit, donec de medio fiat. Et tunc reuelabitur ille iniquus. Certum est quod aduerbium tunc, excludit tempus præcedens (significat enim quod non prius) sed non est certum an affirmet tempus immediate sequens. Non enim dicit & tunc immediate, sed dicit & tunc, sublato de medio Romano imperio reuelabitur ille iniquus. Igitur ex Paulo habemus tria præcedentia aduentū Christi. Primum est apostasia: secunda extinctio: & tertium aduentus antichristi. Quæ eo ordine ventura prædicta sunt quo sunt enumerata. Quorum primum tantum videmus impletum: reliqua supersunt implenda. Quæ dominus Iesus. Superfluit Iesus. Interficiet. pro, consumet, spiritu oris sui, & destruet illustratione. pro, apparitione, aduentus suum. Prima fronte significatur metaphorice tā facilis consumptio antichristi à domino quod solo statu oris dominus consumet eum: secundum tamen proprietatem verborum significatur q̄ dominus iesus consumet antichristum: non consumptione corporali, sed consumptione spiritali: spiritu oris sui, hoc est spiritu sermonis Euangelici, quod ex proprio christi ore exiit. & eundem destruet apparitione aduentus sui. cerne differentiam inter consumptionem & destructionem. euangelici liquidē verbi spiritali virtute consumet paulatim auertendo homines ab antichristi sequela & ducendo ad veritatem Euangelicam. Et quia nō omnes rauocabuntur sed aliq̄ post aliquos paulatim, multis tamen perseverantibus vsque ad aduentum christi in doctrina antichristi, ideo dicitur q̄ consumet quidem spiritu oris, destruet autem apparitione aduentus sui. Quum enim aduentus christi inceperit apparere, tunc totaliter destruetur antichristus, pro quanto tunc ab omnibus cognoscetur fallacia eius. Vnde hinc habes prudens lector aliud mysterium: videlicet quod sequaces antichristi durabant vsque ad apparitionem aduenientis christi.

Cum est aduentus secundum operationem Satane. Descriptis principio & fine, describit progressum antichristi: inchoando à demone cuius virtute operabitur. Dixerat superius eundem hominem peccati: modo describit ipsum ex Satana (hoc est aduersario demone. qui antonomastice dicitur aduersarius) efficaciam dante actionibus illius hominis. ¶ In omni uirtute. pro, potentia. ¶ Ecce primum instrumentum antichristi, potentia omnis: vt ē regione christi appareat nam christus secundum operationem spiritus sancti apparuit ille secundum operationem Satane: christus in omni humilitate ille in omni potentia. est enim sermo de potentia seculari. Et dicitur omnis potentia, quia erit potentia tum diuitiarum, tum vis coactiue & dominatiue, tum deliciarum & c. Et signis & prodigijs mendacibus. pro, mendacii. ¶ Significatur quas mirabiliter conferet, & prodigia apparentium in elementis, appellantur mendacii. tum quia multa erunt præstigiōsa & spectra potius quam vera tum. quia quæ erunt vera facta, erunt mendaciter miracula. vt enim in euangelis declarauimus ea q̄ vere efficiet antichristus mirabilia in conspectu hominum, non erunt vere miracula: hoc est supra facultatem omnium causarum secundarum. & propterea omnia sunt signa & prodigia mendacii. Et in omni seductione iniquitatis. pro, iniustitiæ. Ecce tertium organum antichristi: scilicet seductio iniustitie, vsq̄ adeo dementabit homines vt iniustitias licitas reputent. et hic erit non aliqua sed oīs seductio, omni genere seductionis vtetur ad homines faciendos iniustos similes sibi. Iis quipro, in iis qui pereunt. Non sufficit paulo explicare progressum antichristi, sed explicat etiam fructum eius: in quibus scilicet fructum habebunt hæ seductiones eius, dicendo in iis qui pereunt, ad differentiam electorum. ac si aperte doceret, non in electis fructificabit, sed in reprobis, qui suapte voluntate pereunt. ¶ Vnde & subdit rationem quare pereunt ¶ In eo quod charitatem ueritatis non receperunt ut salui fierent. Ideo pereunt quia non receperunt dilectionem veritatis, non cuiuscunque sed illius qua salui fierent. Dilectionem veritatis prædicauit CHRISTVS prædicauerunt

prædicauerunt Apostoli, prædicat ecclesia Christi. Qui hanc dilectionem recipiunt in mentibus affectibus & operibus propriis, salui fiunt. totum enim quod euangelicus sermo tradit **F** veritas est. qui autem hanc dilectionem non receperunt ad hoc vt salui fierent, ipsimet seip-
 sos interimunt eo ipso quod non recipiunt hanc dilectionem, quæ sola est medium ad salutem. Non imputent igitur pereuntes alteri sed sibi met suum interitum, quemadmodum nulli im-
 putare debent quod non receperunt oblatam eis dilectionem veritatis. ideo. Deficit &. Le-
 gendum est. *Et ideo mittet illis deus operationem erroris.* Quæadmodum ad Romanos scribit, in pœ-
 nam peccati tradidit illos deus in reprobum sensum, & c. ita modo scribit. & ideo quia nõ re-
 ceperunt dilectionem veritatis, in pœnam huiusmodi criminis mittet illis deus operationem
 erroris. Dicitio interpretata operationem, non totaliter explicatur nomine operationis. nam
 significat quandam efficaciam siue vim intus operantem. Et est sensus quod mittet illis deus
 internam vim seu efficaciam ad errandum. Vnde & subdit. ¶ *Vt credant mendacio.* Mirabilis est
 hæc pœna: quæ est & pœna peccati præcedentis & ratio peccati sequentis. Vt iudicentur omnes q
G non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. pro, iniustitiæ. Sed nec sic totum explicatur. Nā græ-
 ce habetur sed complacentes in iniustitia. Ne tantæ pœnæ peccatum existimetur finis, subiū-
 git bonum ad quod hæc mala ordinantur esse bonum diuinæ iustitiæ, dicendo. vt iudicentur
 omnis de peccato, tum omissionis, quod non crediderunt veritati, tum commissionis, quod
 complacentes fuerunt in iniustitia. Hæc enim duo crimina erunt in sequacibus Antichristi.
 Quorum primum contrariatur bono intellectus, secundum bono affectus.
 ¶ *Nos autem debemus gratias agere deo.* deficit, semper, pro, vobis fratres dilecti a deo. pro, domino. E re-
 gione reproborum ad electos Thessalonicenses sermonem conuertit: materiam gratiarum actio-
 nis astruens subiuncta bona. Quod elegerit nos. pro, vos, deus primitias. pro, ab initio, in salutem. Mag-
 na materia gratiarum actionis, quod ab initio euangelicæ diuulgationis absque vestris meri-
 tis deus vos elegerit præferendo vos reliquis quos non elegit: elegerit autem non ad tempora-
H le bonum sed in salutem æternam. In sanctificatione spiritus. Non solum elegit vos in salutem fi-
 nalem, sed cum gratuitis mediis. altero spectante ad affectum, scilicet mundificatione spiritus.
 Altero spectante ad intellectum. scilicet. Et in fide veritatis. in his enim duobus mediis velut du-
 cibis electi sumus ad acquirendam salutem. In qua, pro, in quod. Et refert vniuersitatē dono-
 rum quæ comprehenduntur sub sanctificatione spiritus & fide veritatis in salutem. Et voca-
 uit vos per euangelium nostrum. Signum electionis vestræ ab æterno, est temporalis vocatio qua
 per euangelium nostrum deus vos vocauit ad huiusmodi dona.
 ¶ *In acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi.* Omnia hæc ad quæ vocati estis dona, nihil aliud
 sunt quam acquisitio gloriæ domini nostri IESU Christi. vt scilicet communicetur vobis
 gloria christi. ¶ *Itaque fratres stete.* Redit ad prosequendam illam particulam, vtdi-
 gni habeamini regno dei. ¶ *Diuersimode siquidem tractat eam: hortando, impre-*
I *cando, monendo & c.* ¶ *Infert itaque ex electione & vocatione monitionem ad duo.*
 Alterum est stete: hoc est spirituales rectitudinem seruate. Alterum est. ¶ *Et tenete traditio-*
nes quas didistis. pro, edocti estis, siue per sermonem siue per epistolam nostram. ¶ *Modus standi, est ser-*
uare traditiones. Non dicit nostras, sed per sermonem seu per epistolam nostram: quoni-
 am traditiones sunt euangelicæ ¶ *Vbi & nota prudens lector aduersus exigentes scripturā*
de omnibus traditionibus apostolicis. ¶ *Ecce paulus aperte dicit, traditiones per sermonem*
Tali enim modo habemus symbolum apostolorum, habemus signare nos signo crucis, habe-
mus festiuitatem diei dominicæ, sacrificium altaris & c. ¶ *Ipsæ autem dominus noster iesus christus.*
 ¶ *Ecce imprecatio. Et deus & pater noster.* iesus christus nomen est hominis: deus nomen est di-
 uinæ naturæ commune patri & filio & spiritu sancto: pater vero noster, nomen est relatiuū
 ad nos adoptionis Qui dilexit nos: eligendo & vocando nos, Et dedit consolationem æternam, Spi-
 ritualis consolatio spiritus sancti qua repleti sunt apostoli in presenti vita, appellatur conso-
K latio æterna: eo quod est consolatio non temporalibus sed æternis innixa. Et spem bonam in gra-
 tia. hoc est spem non vanam sed utilem virtute gratie, non propriis nostris viribus. Exhortetur.
 pro, consoletur, corda vestra partem affectiuam, extendat quam dedit æternam consolationem
 ad corda vestra. Et confirmet in omni opere & sermone bono. transpositæ sunt dictiones opere & sermo-
 ne. imprecatur eis in corde consolationem: in omni autem tam sermone quam opere bono
 confirmationem.

inquire. pro, inordinate: hoc est in compositis moribus seu actibus. Nihil operantes manuali opere. **F** Sed curiose agentes. vacantes curiositatibus. hæc enim tria vitia sese comitantur. ¶ Et hi de numero eorum erant qui proprio sumptu vivere nequibant nisi labore manuum. Et propterea ipsis in specie Paulus præcipit subiungendo. *His autem qui eiusmodi sunt denunciamus. pro, præcipimus. & obsecramus in domino IESU CHRISTO. pro, per dominum Iesum Christum.* Vtque fungitur Paulus officio, præcipientis & obsecrantis: ut tum autoritate tum amore flectantur. ut autoritas præcipientis, non ab imperioso domino sed ab affectu salutis eorum proficisci cognoscatur. *Ut cum silentio.* E regione curiositatis & inordinationis dicit cum silentio. nam nec in compositi nec curiosi silent. *Operantes.* E regione ad nihil operantes. dicit operantes, proculdubio manibus propriis. Et fructum subiungit. *Suum.* Deest, ipforum, panem manducant. Suum non quomodo libet sed suum ipforum panem: utpote propriis laboribus partum: ad differentiam panis gratis sibi ab aliis dati, qui postquam datus est eis est quidam panis eorum sed non est suus ipforum. *Vos autem fratres nolite deficere benefacientes.* Ad seruantes præcepta redit. qui quum essent benefaci, ne propter aliquorum ocium desisterent ab elemosynis erogandis, monetur à Paulo. ¶ *Quod si quis non obedierit verbo nostro per epistolam.* Adiungit poenam: immo explicat superius decretam poenam (ut subtrahatis vos & c.) restringendam ad inobedientes post hanc epistolam. Intendit siquidem ut velut abolitæ præteritæ culpæ habeantur: sed si quis non obedierit verbo nostro per epistolam scripto. *Hunc notate & non commisceamini cum illo ut confundatur.* pro, ut pudeat. ¶ Duas poenas explicat. Alteram. hunc notate, communi discussione, communi iudicio. Alteram facti. & non commisceamini cum illo, conuersatione communi. Et utrumque fit ut vel sicerubescat. Vbi & discerne inter poenâ Corinthii & inobedientis: ille excommunicatus traditus est Satanæ propter criminis magnitudinem, iste solum excommunicatur propter paruitatem delicti. & pensa rigorem primitiue ecclesiæ, ex hoc quod propter ocium & huiusmodi venialia excommunicabantur moniti non se corrigentes, ut erubescerent. Intelligo que non ecclesiasticas censuras quibus hodie ecclesia vititur: sed censuras religiosas quibus claustrales vtuntur: quæ non censuræ ecclesiasticæ sed poenæ quædam sunt, separantes a templo, vel conuersatione fratrum, vel à mensa fratrum, & huiusmodi. Tales erant istæ ad Thessalonicenses indictæ poenæ pro iis vanitatibus, non excommunicationes decretalium. Et nolite. pro, & non quasi inimicum existimate. Dixerat & non commisceamini: moderatur ut sane intelligant, ut non reputent eum tanquam inimicum. **I** Sed corripite. pro, monete, ut fratrem. Hinc tractum est quod licitum est monere excommunicatos & instruere & hortari ad ea quæ salutis sunt. ¶ *Ipsæ autem deus.* pro, dominus, pacis Imprecando finit epistolam. Et IESU Mappellat dominum pacis, à quo pender & singulorum & vniuersi pax. *Det vobis pacem.* Aptè imprecatur ut dominus pacis det pacem. *Semper.* pro, semper, in omni loco. pro, in omni modo. ¶ Pacem eis imprecatur omni tempore & omni modo, quod impossibile est regulariter in hac vita. Semper enim durante hac vita aliquis modus aliquater turbatur: vel ex formite interno vel ex externis occurribus. *Dominus sit cum omnibus vobis.* Hæc est saluatio communis Paulo, Siluano & Timotheo. propria vero Pauli subiungitur. *Saluatio mea manu Pauli.* Ablatiui casus est mea. *Quod est signum in omni epistola.* **K** Hinc conicitur calcem epistolæ ad Colossenses mutilam esse: quoniam caret integritates huius signi. Ita scribo: gratia domini nostri IESU CHRISTI cum omnibus vobis amen. Hæc enim saluatio scripta manu Pauli, signum dicitur in omni epistola, & in omnibus epistolis ad ecclesias missis inuenitur huiusmodi integra saluatio in fine nisi in epistola ad Colossenses: in qua legitur, gratia cum omnibus vobis amen. & non dicitur domini nostri IESU CHRISTI & c. ¶ Et apud Græcos inuenitur subscriptio talis. Ad Thessalonicenses secunda scripta Athenis.

THOMAS

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI IN PRIOREM

epistolam Pauli ad Timotheum,

Commentarii.

AVLVS Apostolus Iesu Christi secundum scriptum dei saluatoris nostri & Deest, domini. Iesu Christi spei nostræ. Non solum se Apostolum Iesu Christi explicat sed apostolatam ipsum explicat nõ quæsitum sed iniunctum sibi a deo saluatore nostro: naturam exprimens diuinam & officium saluandi nos. vt intelli- **B** gamus iniunctum ei fuisse Apostolatam ad exequendum officium salutis nostræ. Nec tantum a deo sed etiam ab hoie domino Iesu Christo iniunctum sibi explicat. Et dicit domini, eo quod ad statum dominii iam peruenerat Iesus Christus quum iniunxit Apostolatam paulo. Adiungitque spei nostræ eo quod Christus immortalis iam & gloriosus secundum corpus, est species nostræ futuræ beatitudinis, Christi namq; re-

surrectioni innititur spes nostra quod erimus quoque nos immortales secundum corpus. **C** Timotheo dilecto, pro, germano. Eadem dictio habetur hic quæ habita est ad Philip. dicendo rogo te germane (seu germana) compar. Quadratur autem dictio illa tum æquali tum minori. Vnde & ibi dictum est germana compar, & hic dicitur germano filio. Significat enim vere ac consonæ esse talem, vnde germanus filius est qui vere est consonans patri filius. *Filio in fide.* Ad differentiam filii naturalis, vt enim patet Act. xvi. Paulus asciuit sibi Timotheum, quem ex his verbis apparet a Paulo fuisse conuersum ad fidem: alioquin non appellaret ipsum filium in fide. *Gratia & misericordia & pax.* Superfluunt coniunctiones. Noua saluatio, nam hactenus salutauerat gratia & pax, modo tria dicit gratia misericordia pax, ea ratione q; prelati maxime necessaria est misericordia: tanquam loco dei cui proprium est misereri, præfinit. *A deo patre &.* Deest, domino, Iesu Christo domino nostro. Bis dicit domino. Semel absolute, domino Iesu Christo: iterum relative ad nos, domino nostro. Est siquidem absolute dominus omnium, & est peculiariter dominus noster tanquam sponte seruorum. **D**

icut rogauit te. Cõplera salutatione inchoat tractatum epistolarem. Vbi aduerte q; aduert- **E** bium sicut nõ habet in textu aliquid correspondens ad complendam orationem vsq; ad calcem huius capituli, vbi dicitur, hoc præceptum cõmendo tibi. Ita q; illic cõplet paulus orationem q; hic inchoat. Et est sensus. sicut rogauit te & c. Ita hoc præceptum cõmendo tibi, quemadmodum olim rogauit te nunc tibi cõmendo hoc præceptum. Vnde omnia interiecta ab hinc illucque, vere interiecta sunt ad explicandum necessitatem precepti, & quod olim dederat & quod modo commendat. *Vt remaneres ephesi quum irem in macedoniam, ut denunciaret.* pro, vt præciperes, quibusdam de aliter docerent. Dictio Græca interpretata aliter docerent, composita est ex alio & doctor veritatem doctorum clare significans, mandauit paulus timotheo vt præcipere quibusdam neessent varii doctores: quod esset variam inducere doctrinam. Et quantum subiuncta insinuant, aduersus illos loquitur qui aliam de legalibus doctrinam inducebāt **E** nam tales doctores explicabit paulo inferius. *Neque intenderent fabulis.* Thalmudicas factiones prohibet. *Et genealogis interminatis.* Non dicit neque intenderent genealogiis, sed addit interminatis: que scilicet sunt sine termino in sacris sue authenticis scripturis. multe enim genealogie tunc temporis erant interminate. Et rationem huius ultimi subdit. *Que questiones præstant magis quam ædificationem.* pro, dispensationem, dei que est in fide. Interminate siquidem genealogie quod prebeant questiones clarum est. Et quod magis multiplicandis questionibus pro fit quam diuine dispensationi seu gubernationi quam exercet deus in fide, Paulus docet. nã ad dei gubernationem qua gubernat ea que sunt fidei parum aut nihil prodest notitia huiusmodi genealogiarum: vt patet de multis genealogiis quas habemus in libris paralipomenon. *Finis* autem præcepti est dilectio. Dixerat vt præciperes quibusdam ne varii essent doctores. & propter eamnitatem finis omnium preceptorum legis explicat: vt ex ipsa vnitate finis preceptorum, varietas arguatur doctorum. Finis inquit præcepti est dilectio non qualiscunq; sed pcedes a triplici fonte. primus est. De corde puro, hoc est affectu puro, a passibilibus & a malitia.

finis præcepti charitatis qm intelligitur. unde optimè ce possit in huius autoritate in st. tho. 2° 2^a q. 44. ar. Et pmo in uerbo. ibi d. gatto.

Et conscientia bona. Secundus fons est applicatio scientię, applicatio inquam bona, ad agendum, ad cauendum &c. Multi enim habent applicationem scientię malam. & innumera mala inde sequuntur. Et fide non ficta. Tertius est hic fons vltimo loco scriptus: eo quod duo primi nature sunt. Hic autem tertius reuelatę est gratię. Et dicit fide non ficta, propter hypocritas in fide: qui fingeant se Christianos, & necerant Christiani nec Iudęi. ¶ Discurre per pręcepta: & iuenies omnia ordinari ad dilectionem talem. Huiusmodi enim dilectio est dilectio dei & proximi ex vera fide in intellectu, & ex puro corde in affectu, & ex conscientia bona in applicatione & executione: q̄ perficit & mandata primę & secundę tabulę. ¶ Hec sunt quę paulus proponit tractanda in hac epistola. Verum antequam sigillatim particulas propositas tractet, necessitatem commemorat remansionis Timothei Ephesi ad pręcipiendum quę dixit, ex casu aberrantium ab his. Vnde dicit. A quibus. pręceptis & conditionibus finis pręceptorum. Quidam aberrantes. Similes pseudapostolis significat. Conuersi sunt in vaniloquium. ab vtili doctrina. Volentes esse legisdoctores. Hinc apparet iudęos esse istos qui doctrinam legis Moyli ingeriebant. Et hinc conicitur istos esse quos appellauit alia docentes. Et iungitur vaniloquio non doctrina legis, sed voluntas vtendi officio doctoris legis versa dicitur in vaniloquium. Et ratio subditur. Non intelligentes neque quę loquuntur. ipsimet pręcepta legis. Neque de quibus affirmant. obligati ad pręcepta legis. ¶ Scimus autem quod bona est lex. Intendit paulus commemorare vt Timotheus non solum pręcipiat vitari fabulas & quęstiones de genealogiis, sed etiā doctores legis. Moyli male applicantes illam: q̄ esset si applicarent illam ad obligandū iustificatos in Christo. Et propter hoc non reprehendit legem sed laudat eā: dicēdo scimus autē q̄ lex bona est. Vituperat autē male applicantes eam subiungendo. Si quis ea legitime utatur. hoc est si quis eam secundum ipsammet legem applicet. Et ne vageris quęrendo quid est legitime applicare, explicat subiungendo. Sciens. pro, sciens, hoc. Ecce legitimus vsus, sciens hoc. Quia. pro, qđ, lex iusto non est posita. Formalis est sermo pauli. Nam quum lex non superflue ponatur, & iustus

H quatenus iustus non indigeat lege, formaliter verificatur q̄ iusto non est lex scripta posita. Rursus quum medium legis sit poena, & iustus quatenus iustus nulli sit obnoxius poenę, formaliter verificatur quod iusto nō est lex posita. ¶ Et intendit per hoc q̄ quemadmodū male applicatur lex ad iustos, ita male applicatur ad iustificatos in christo. & propterea subiungit de seipso iustificato in christo, Cum qua veritate stat q̄ si iustus recedat ā iustitia, statim inuenitur in ordine eorum quibus est lex posita: vt pote non iustus. Sed iniustus. E regione iusti vniuersaliter. nominat per partes multa genera iniustorum. & primo iniustos in genere. ¶ Et non subditis. pro, & iis qui subdi nolunt, impius. In patriam ac parentes &c. Et peccatoribus. ā recto recedentibus. Sceleratis. qui prę aliis copia flagitiorū exuberāt. Et contaminatis. pro, prophanis. ea q̄ religionis sunt polluentibus Patriicis & matricidis. Clara sunt crimina hęc. Homicidis, fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiaris. Dictio plagiaris significat fures hominum in mancipia, vel vendenda vel redimenda ab ipsimet captis seu sibi coniunctis. Mentacibus & periuris. Superfluit &. & si quid aliud sanę doctrine aduersatur. Ne per omnes species discurrat, vñico verbo reliqua comprehendit. ¶ Quę est. Superfluent hę duę dictiones adiunctę ab aliquo qui restringere voluit sequentem particulam ad sanam doctrinam: quum tamen possit alio referri. nam & potest referri ad id quod dixerat, sciens hoc: vt modo explicet sciens hoc. ¶ Secundum euāgelium glorię beati dei ad significandum vnde scitur hęc libertas iusti ā lege scilicet ex euāgelio glorię beati dei. & ad discernandum vere scientes ab illis qui volunt esse legisdoctores & non intelligunt quid dicant, quia nesciunt euāgelium glorię dei beati. potest nihilominus referri ad sanam doctrinam. ad explicandum quę est sana doctrina: quę scilicet est secundū euāgelium glorię non hominis sed dei, non secundū statū presentem sed beatū. et apte loquens de lege, appellat euāgelium, euāgelium glorię beati dei quoniā finis iusti qui vere iustus est, est gloria apud deum beatum quam oportet esse gloriam fœlicitatis eterne. Quod creditum est mihi. Ad declarandum ex facto in seipso paulo quod dixerat (videlicet lex iusto non est posita) subiungit qualis modo est in statu euāgelii & qualis prius fuerit, & vnde &c. Ab officio itaque euāgelico inchoat: & vt materiā gratiarū actionis supputat multitudinē beneficiorum sibi collatorum ad euāgelicum munus subiungendo. Gratiarū ago. pro, & gratiam habeo, ei qui me confortauit pro, potentem fecit, in christo Iesu domino nostro. Superfluit in. Et gratiam habeo ei domino nostro iesu Christo, vel gratiam habeo ei, qui fecit me potentem Christo iesu domino nostro. non fecit me potentem mundo aut mihi ipsi sed Christo: hoc est ad firmitatem Christi. ¶ Quod fidelem me existimauit. Ecce aliud beneficium q̄ me iudicauit fidelem, q̄

sem, & me vsus est vt fidei. Ponens in ministerio. proculdubio suo ad propagationem regni cælo-
rum. Qui prius blasphemus fui. Explicatis donis in libertate euangelii. explicat crimina quoq; A
propria in statu legis. Et dicit se fuisse blasphemum. propter iniurias quas irrogauerat christo. Agnoscens siquidem CHRISTVM esse verum deum, agnoscit peccatum suum in
Christum fuisse blasphemiam. Et persecutor. Subaudi ecclesiæ Christi. Et contumeliosus. p. & violēt.
Non solum persecutus fuerat Paulus ecclesiam Christi, sed & violentiam intulerat: vt patet
in Actibus apostolorum. Sed. Deficit, & misericordiam dei consequutus sum. Superfluit dei. Quia igno-
rans feci in incredulitate. Rationem ex parte qualitatis peccati reddit, quare misericordiam cōse-
quutus sit, quia ignoranter peccauit in statu incredulitatis. Ita quod ignorans refertur ad vtrū
que: tum ad feci tum ad incredulitatem. Nam & peccatum incredulitatis ex ignorantia in
Paulo fuit: & factum blasphemix, persecutionis & violentiæ ex ignorantia quoque fuit. In
cuius signum quamprimum addiuit ego sum iesus nazareus quem tu persequeris, statū di-
xit domine quid me vis facere? Nonnulla siquidem ratio veniæ est ex ignorantia peccare: quo-
niam affectus peccantis ex ignorantia non tendit per se ad malum: vtpote qui nō tēderet in B
illud si sciret esse malum. ¶ Superabundauit autem gratia domini nostri. Non solum misericordiam
consequutus sum condonantem mihi peccata mea sed etiam superabundauit gratia domini
nostri: vtpote promouens me ad apostolatū. Cum fide & dilectione quæ est in CHRISTO IESV.
Intellige superabundauit, referri non solum ad gratiam, sed etiam ad dona fidei & dilectio-
nis in Christo. Hæc enim tria abundanter in paulo apparent. nam et gratia apostolica in eo
exuberat: & fides valde inconcussa, tum in perpeffis tum in miraculis apparet: dilectio quoq;
tanta vt ipse dicat. Quis infirmatur & ego non infirmor, quis scādalizatur & ego nō vror &c.

¶ Fidelis sermo & omni acceptione dignus. Ne libertatem iusti ex seipso tantam ex quodam sin-
gulari astruere videatur, subiungit vniuersalem causam huiusmodi libertatis aduentū christi.
Et sermonem huius causæ communis statui euangelico præmittit esse tum fidelē, hoc est ve- C
racem tum omni acceptione dignum: vt tā parti cognoscitiue congruere significetur ex
veracitate, quam parti affectiue ex acceptabilitate. Quia. pro, quod, christus IESVS uenit in hunc
mundum peccatores saluos facere. Superfluit hunc. Ecce sermo fidelis & omni acceptione dignus
Et dicendo venit in mundum, diuinam IESV CHRISTI personam significat.
Quum enim esset supra mundum, ingressus est mundum, factus est vna mundi pars quum fa-
ctum est homo. ¶ Et dicendo peccatores saluos facere, explicat quorsum venerit. E regione
ad legem (quæ posita est ad puniendos peccatores) dicitur quod IESVS CHRISTVS
venit ad saluandum peccatores. quod est eripere eos à subiectione legis. Quorum primus ego
sum. Relatiuum quorum, non refert peccatores absolute, sed peccatores saluos à Christo.
Et est sensus, quorum peccatorum qui saluantur per CHRISTI aduentum ego sum pri-
mus, hoc est præcipuus. Peccatorum siquidem tunc temporis saluatorū per christum, duo fue- D
runt genera. Alterum peccantium ex infirmitate: vt mulier que erat in ciuitate peccatrix,
vt petrus qui ex timore negauit, & similes. Alterum eorum qui per ignorantiam crucifixe-
runt christum, qui postea adueniente spiritu sancto poenitentiam egerunt: vt dicitur in acti-
bus apostolorum. paulus his omnibus saluatis peccatoribus præstat tum quia & blaphemus
& persecutor & violentus fuerat. tum quia nec per aduentum spiritus sancti & predicationem
apostolorum conuersus est vt alii. Et propterea merito inter saluos peccatores primū
(hoc est præcipuum) se dicit. Et ideo misericordiam consequutus sum: ut in me primo ostenderet iesus christus
omnem patientiam. pro, longanimitatem, ad informationem eorum qui credituri sunt illi. pro, in illum, in vitam
eternam. ¶ Primo non est aduerbium sed nomen. & significat præcipuum. Reddide at pri-
us rationem consequutæ prius misericordiæ ex parte qualitatis peccati sui: modo aliam ra-
tionem reddit ex parte exempli tribuendi aliis peccatoribus. ¶ Ideo inquit misericordiam E
consecutus sum vt in me primo (hoc est precipuo) monstraret IESVS CHRISTVS
omnem longanimitatem propriam quam seruat expectando peccatorum poenitentiam
(animi enim in longum propensi est huiusmodi expectatio) ad statuendum me exemplar
aliis qui credituri sunt. Informationem intellige exemplari forma. Et est sensus. vt in me præ-
cipuo ostenderet longanimitatem ad exemplarem informationem incineris in vitā eternā re-
spectu eorum qui credituri sunt in CHRISTVM. in ipso siquidem paulo habemus præ-
eundi exemplar eundi in vitam æternam quamuis peccatores simus. ¶ Modus autem
eundi explicatur per fidem in christū. Et hæc est propria ratio propter quā paulus præcipuo
inter

inter peccatores saluatos misericordiam consequutus est. Regi autem sæculorum. Superius dixi-
Frat, & gratiam habeo: modo exercet gratiarum actiones, dicendo, Regi autem nō vnus secu-
 li sed seculorum. *Immortali*. ad differentiam Regum longæ vitæ: puta Noe qui seculo ante di-
 luuium præfuit & seculo post diluuium, qui tamen non fuit immortalis. *Inuisibili*. Hoc ad dif-
 ferentiam cælestium corporum dicitur. Cælum enim licet regat secula & sit immortale, est ta-
 men visibile. *Soli deo*. Deficit sapienti. legendum est. Soli sapienti. suapte natura. Reliquæ enim
 substantiæ immortales ac inuisibiles quum in nudis naturalibus desipere possint peccando,
 non sunt suapte natura sapientes: sed quæcunq; sunt sapientes, ex liberali dono dei sapiunt.
 Quū dixisset tot regis conditiones, par fuit vt plenæ sapientiæ memineris: explicando nō so-
 lum q̄ est sapiens, sed q̄ est solus sapiens. Deo. Faciendum est punctum post soli sapienti, &
 deinde subiungendum deo. Quadrat siquidē post tot adiectiua vt natura ipsius regis explicetur,
 dicendo deo. *Honor & gloria in secula seculorum amen*. Hęc de interiectis. Vnde & rediens ad
 principium epistolæ, sicut rogavi te vt remaneres ephesi vt preciperes quibusdā & c. subiūgit.

G Hoc præceptum commendo tibi fili Thimothee. Illo modo quo rogavi te vt remaneres & præcipe-
 res ephesi: nunc quoque commendo tibi hoc præceptum de fine omnium præceptorum ex-
 plicato. de libertate iustorum à lege, de dilectione ex corde puro & fide non ficta & cōsciētia
 bona. *Secundum præcedentes inter prophetias ut milites in illis bonam malitiam*. In actibus apostolo-
 rum scribitur q̄ de Timotheo multa bona reddebantur testimonia, quum paulus assumpsit
 eum secum. Plus autem explicatur hic, dicendo quod præcesserunt professiæ de timotheo.
 Et quantum ex his conicitur, ab aliqua seu aliquibus spiritualibus personis predicta fuerant
 multa bona spiritualia Timotheo accessura, quæ tam paulo q̄ Timotheo nota erant. Et pro-
 pterea animum Timothei accendit ex talibus præcedētib; prophetiis. Et est ordo literæ.

H vt secundum precedens in te (seu super te seu ad te) prophetias milites in illis (prophetiis: hoc est
 in prophetatis per illas prophetias) bonam militiam, agas bonum militem.

Habens fidem & bonam conscientiam. Applicat ad ipsum Timotheum quæ in genere dixerat de fide
 & cōscientia bona, vt Timotheus sit primus ibi habens fidē & conscientia bonā in: vt pote qui
 præsidebat ephesi. *Quam quidem repellentes*, pro, qua quidem repulsa. Et relatiuum qua refert bo-
 nam conscientiam, ad ostendendum quanti pendēda est bona cōscientia, hoc est bona appli-
 catio scientiæ. *Circa fidem naufragauerunt*, pro, naufragium fecerūt. ecce periculum ad damnum
 non seruare bonæ conscientiæ. Inde siquidem iacturam incurrerunt fidei. Male siquidem ap-
 plicando scientiam, incurritur error in fide, & sic paulatim perditur fides. *Ex quibus est Hy-
 menæus & Alexander*. Nihil innenio autentice scriptum de his duobus qui repulsa bona con-
 scientia perdiderunt fidem.

I *Quos tradidi Satanæ*. corporaliter vexandos, vt de corinthio in-
 cæstiuoso explicatur. Vt discant non blasphemare. Quemadmodum Corinthum excommunican-
 do tradidit Satanæ secundum carnem vt spiritus saluus fieret, ita istos excommunicando tra-
 didit Satanæ vt discant huiusmodi poenis non blasphemare. Insinuat enim hinc q̄ iesum chri-
 stum blasphemabant isti perdita fide. Et forte isti erant doctores docentes aduersus christum
 postquam à fide ceciderunt, et propterea dicit vt discant non blasphemare.

CAPVT

II.

BECRO. pro, adhortor, igitur primum omnium. Tractat necessitate quare
 reliquerat Timotheum ephesi, incipit prosequi proposita. *Vnde tanq̄*
 ad proposita exequenda rediens, illatiue dicit adhortor igitur. *Propo-*
O *suerat autem quod finis precepti est dilectio de corde puro & c.* *Et p-*
E *propterea ab executioni dilectionis erga omnes inchoat* Primus autem &
 communissimus dilectionis actus erga omnes est oratio, & ideo tractans
 illam particulam dilectio, hortatur ante omnia orari pro omnibus.

Fieri obsecrationes, pro, præces, petitorias. *Orationes*. hoc est mentis euagationes in deum. *Pos-*
stulationes, pro, intercessiones, quæ differunt à præcibus, in hoc quod preses respiciunt rem pe-
 titā: intercessionis autē mediæ sunt ad reconciliendum homines deo. *Gratiarum actiones*, pro, be-
 neficiis acceptis. *pro omnibus hominibus*. ecce extensio dilectionis ad omnes homines, siue christia-
 nos siue non christianos. nā non dicit pro omnibus fratribus, sed omnibus hominibus. *Pro-*
regibus, qui tunc nō erant christiani. Vult pro omnibus hominibus in genere pro regibus au-
 tem in specie orari. *Nec solum pro regibus sed et omnibus qui in sublimitate constituti sunt*.
 Omnes

Omnes temporales dominos comprehendit, generali nomine sublimitatis seu excellētiæ. *vt quietam & tranquillam uitam agamus.* Non concordant omnino interpretes circa hæc vocabula. Verum parui refert tranquillam & quietam vitam an placidam & quietam seu tacitam dixeris. Id tamen aduertendum est quod quum dixisset tum pro omnibus hominibus tum pro regibus & dominis, prius more suo declarat postremum, scilicet quare pro regibus & in celsitudine constitutis, vt quietam & tranquillam vitam &c. Siquidem sermo pauli formalis est, quum dicit pro regibus & temporalibus dominis orandum: videlicet quatenus regunt & dominantur vt regimem eorum iustum sit. Nam inde sequitur iste fructus vt tranquillam & quietam vitam agamus christiani. ¶ *In omni pietate & castitate.* pro, honestate. Ne quietem & tranquillitatem vite appetant Christiani absolute sed relatiue ad virtutum opera, adiungit virtutem pietatis erga parentes patriam &c. & vniuersæ morum grauitatis. Et dicit in oī vt nulla pars pietatis, nulla pars honesti moris prætermittatur. Hoc enim bonum est. Pronomen hoc demonstrat orare pro omnibus hominibus. Et quod primo dixerat (scilicet pro omnibus hominibus orandum) manifestat hoc esse bonum in se. Et acceptum coram saluatore nostro deo. B Non solum est in se sed gratum deo. Quam nominat saluatorem, quia ex officio saluandi manifestat intentum, sub bonum iungens. *Qui omnes homines vult saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire.* Non est hic speculatiue theologie sermo de voluntate beneplaciti: de qua scriptum est, omnia quæ voluit dominus fecit in celo & in terra. & q̄ voluntati eius nullus potest resistere, vt clare patet ex eo q̄ videmus non omnes homines ad agnitionem veritatis venire. Sed est sermo de voluntate signi qua deus proponit omnibus hominibus præcepta salutis doct̄ rinæque euangelicam: & illis imputatur qui nolunt venire ad veritatis cognitionem & nolunt salui fieri. de qua scriptum est, quotiens volui congregare filios tuos & nolulistis. Ex hoc enim q̄ deus salutem & agnitionem omnibus vult proponendo, monstratur gratum illi esse q̄ p̄ omnibus oremus. & simul insinuat quid est petendum orando pro omnibus videlicet vt C saluantur. *Vnus enim deus.* Manifestat q̄ deus vult omnes saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire, tum ex vnitæte dei. Ex hoc enim q̄ non nisi vnus est deus, omniū hominū curā illi vni incumbere manifestatur: & quum sit natura bonus, consequens est vt omnibus proponat salutem & agnitionem veritatis. Si nanque essent plures dii, cogitari posset q̄ vnus deus haberet curam saluandi aliquos homines & alius haberet curam saluandi alios: sed vbi vnus tantum est deus, illi vni incumbit cura omnium. Tum ex vnitæte mediatoris, subiungendo. *Vnus mediator dei & hominum homo christus iesus.* Si plures essent mediatoris inter deum & hominē, existimaretur qd̄ vnus esset mediator pro quibusdam & alius pro aliis: sed ex quo vnus est mediator dei & hominū ad reconciliandum homines ideo, illi vni incumbit mediare inter deū & omnes homines. Et propterea idem sequitur scilicet qd̄ deus vult omnes homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire, ex hoc ipso qd̄ vnū constituit mediatorem dei & hominū, qui tanto magis omniū hominū mediator est ad deū quanto ipse est homo, quanto ab ipso nihil humani alienum est. *Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus.* Ab effectu manifestat qd̄ etiam mediator vult omnes homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire, ex hoc ipso qd̄ dedit semetipsum precium ad redimendum non aliquos sed omnes. Quod verissimum est non solum quantum ad sufficientiam, sed etiam quantum ad efficientiam: pro quā to omnes redemit a morte corporis resuscitando omnes in nouissimo die. Cuius testimonium temporibus suis confirmatum est. Superfluunt tres dictiones: cuius confirmatum est. Legendum siquidem est appositue. dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, appositue testimonium temporibus suis. Vere testimonium diuine voluntatis qd̄ vult oēs homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire dedit christus dando seipsum redemptionem pro omnibus. Dedit autem hoc testimonium temporibus propriis definitis à diuina sapientia. Et addidit hoc, E ne quisquam diceret tardum fuisse testimonium respectiue ad eos qui precesserant aduentū christi. ois enim tam tarditas q̄ anticipatio excluditur dicendo temporibus suis. In quo, pro, in quod, videlicet testimonium promulgandum mundo. *Positus sum ego predicator.* pro, preco. Officium preconis est publicare: & paulus publicabat testimonium datum à christo. Et apostolus. Ne vsurpatum aut vile preconis officium putaretur adiunxit & apostolus paulus bio christi. ¶ *Veritatem dico.* deficit in christo, non mentior, parenthesis est hæc, explicans officium preconis & apostoli paulum agere vtranque complectendo partem: videlicet non mentiri & veritatem dicere christo teste. Vt nulla falsitas mixta veritati intelligatur. ¶ *Doctor gentium infide & veritate.* Non solum preco & apostolus sum veritatis, sed sum spiritualiter doctor gentium

tium in fide, non in philosophia, sed non in fide vana sed in veritate. Docco gentes veritatem, non figmenta: verum non in euidentia scientifica sed in fide. Et hæc omnia ago ad publicandū testimonium quod dedit christus.

Volo ergo viros Tractat illam particulam, de corde puro. Continuat autem exercens officium doctoris gentium. *Orare in omni loco, leuantes puras manus sine ira & disceptatione.* ¶ Dixerat dominus, si offers munus tuum ante altare & recordatus fueris quod frater tuus habet aliquid aduersum te &c. extendit paulus ad omnem locum idem præceptum. Docet siquidem q̄ non solum ante altare sed in omni loco in quo quis orauerit oportet leuare manus mundas sine ira & disceptatione. Nec est sermo de membris corporis, sed de operibus. Impedimenta siquidem orationis vbicunque oretur, impuritas hominum, ira & contentio sunt. Et excluduntur ad litteram duo crimina. Alterum auaritie occupantis dicendo puras manus communi siquidem v̄lu occupantes aliena dicimus non habere manus puras. Alterum discordie cum proximo: dicendo sine ira, intus, & disceptatione extra. Hæc enim duo purganda sunt ante orationem. auaritie restituendo, & discordia reconciliatione. Et meminit mundicie ab his criminibus tantum: quia reliqua crimina interna poenitentia purgantur, hæc autem exigunt etiam externam restitutionem & reconciliationem.

¶ *Similes & mulieres in habitu.* pro, amictu, ornato cum uerecundia & sobrietate. pro, modestia, ornantes. pro, ornare, seipsas. ¶ Quam admodum à viris abstulit impedimenta orationis tanquam propria viris, ita à mulieribus tollit impedimenta orationis quæ sunt velut propria mulieribus vnde quod dicit in amictu ornato, sic dicit quem admodum dixerat in omni loco. Vtrumque enim recensetur ad explicandum modum seruandum à viris quidem in quocunque loco.

H coorauerint: à mulieribus vero in quocunque amictu ornato. Et explicatur modus, dicendo cum verecundia & modestia ornare seipsas. Vtraque pars valde congruit mulieribus: ne ornatus sit inuerecundus, & similiter ne sit immoderatus. Vnde immoderationem ornatus explicando subiungit. *Non in tortis crinibus aut auro aut margaritis.* Primitiue ecclesie temporis congruebat hoc præceptum: eo q̄ tunc mulieres quæ se christianas profitebantur, omnia huiusmodi à se abdicabant tanquā superflua & vana. Vnde hodie quum multe principes & regine quib⁹ secundum statum congruit ornare se auro & margaritis, Christianæ sint, non contra pauli præceptum his vtuntur. *Vel uestis preciosa.* pro, sumptuosa. Dixerat in amictu ornato, & declarauerat immoderatum ornatum: declarat modo amictum, inhibendo uestram sumptuosam. Et q̄ temporale fuerit huiusmodi præceptum, aurea vestis cecilie testatur. *Sed quod.* pro, quæ, *deceat mulieres promittentes.* pro, profitantes pietatem per opera bona. Relatiuum quæ, ad vestem refertur. & vult vestem esse talem quæ deceat mulieres profitentes per bona opera (hoc est profitentes non tantum verbis sed factis) pietatem: hoc est cultum diuinum. Dictio siquidem græca non significat pietatem in genere, sed eam quæ est erga deum. Perpende ex his omnibus impedimenta orationis in mulieribus vbicunque orent esse contraria predictorum: vt pote apperiuū muliebrem deprimentia ad hæc vana ne eleuetur illarum mens in deum.

¶ *Mulier in silentio discat cum omni subiectione.* Postquam cor purum tam in viris quam in mulieribus declarauit relative ad orationem, declarat in specie puritatem cordis in muliere relative tum ad disciplinam & doctrinam, tum ad dominum. Et quoniam mulier eget vt doceatur, modum explicat tum quo ad linguam, dicendo in silentio. Non vult q̄ in ecclesia interroget doctorem docentem, sed quod audiat quidem & discat solendo: si quid autem restat dubii, virum domi interroget. Tum quo ad reuerentiam cum omni subiectione, interna & externa.

R ¶ *Docere autem, supple publice.* Mulieri non permitto. Et diximus publice, ad differentiam doctrine domesticæ: qua mater debet erudire filios & filias. *Neque dominari.* pro, neq; auctoritatem habere, in virum. Directe hoc respicit vxores: quas nefas est auctoritatem habere in maritos. *Sed esse in silentio.* vt non solum opere sed nec sermone auctoritatem sibi usurpet in virum. *Adam enim prim⁹ format⁹ est deinde Eva.* Ex ordine quo Moyses narrat formationem Adæ & Eux, probat virum præfisse mulieri & non ediuerso. Et adam non est seductus, mulier autem seducta in prauaricatione fuit. Ea idem vtitur historia: in qua mulier ipsa professæ est se seductam à serpente. Adam vero non se excusauit vt deceptum, sed vt allectum ab vxore vt ibi patet, prestat itaque vir mulieri tum ordine formationis, tum vigore rationis. *Saluabitur autem per filiorum generationem si permanserit.* pro, si manserint, in fide & dilectione & sanctificatione cum sobrietate. pro, modestia. Ordo litere est, saluabitur autem si manserint (ipsa & vir) per filiorum generationem in fide &c.

¶ Meritorium

Meritorium salutis astruit esse coniugium mulieri: ex hoc q̄ si ob filiorum generationem manserit simul cum viro in fide &c. saluabitur ipsa mulier. Et per hoc intellige explicari proprium munus sexus. Non docet paulus salutem mulieris pendere à generatione filiorum (cū facilius saluetur virgo q̄ coniugata) sed docet q̄ vtendo officio sexus habet vnde ex ipso vsu sexus saluetur: hoc est q̄ ad salutem eis operatur si ob filiorum generationem manserint cū viris suis in fide &c. Et si vis omnem scrupulum ab hac lectione excludere, ordina saluabitur pro predicatione totius enunciationis ordinando literam sic. Si permanserint autem per filiorum generationem in fide & dilectione & sanctificatione cum modestia, saluabitur. Sic enī clare significatur q̄ non pendet salus mulieris à filiorum generatione, sed q̄ acquiritur ei salus si sic manserint. Et nihilominus aduerte q̄ non de muliere sed de vxore est sermo: de qua dixerat neque auctoritatem habere in virum. de ipsa enim subiungitur saluabitur autem &c. Et meminit specialiter sanctitatis ac modestie. quoniam tam munditia in vsu coniugii q̄ moderatio in vsu rerum & gubernatione familiæ, peculiaris esse debet coniugatis.

CAPVT

III.

Fidelis sermo. Prosequitur paulus particulam de corde puro, quo ad constitutos in ecclesiasticis ministeriis. Præponit autē huic tractatu in fidelis sermo, ad significandam veritatem dicendorum: ne quis imputaret paulo q̄ nimis exigeret ex proprio capite in episcopis & diaconis. totum hoc excluditur dicendo fidelis sermo. Significatur enim q̄ est sermo fidelis domino qd̄ est iuxta fidem quam debet paulus domino, & non secundum propriam sententiam. Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Initium fidelis sermonis est. si quis superintendendam cupit, bonum (seu preclarum) opus desiderat. Non dicit si quis dignitatem, si quis gradum, si quis prouentus, si quis honores, si quis gloriam episcopatus: sed si quis ipsum episcopatum (hoc est ipsam superintendendam, ipsum superintendere desiderat, proculdubio desiderat opus, quum superintendere sit opus, non qualecunque sed opus bonum ex suo genere, immo opus præclarum ex proprio genere. Nec hoc eget probatione aliqua: quoniam manifeste constat sic esse. nullum itaque peccatum est ex proprio genere, desiderare episcopatum: hoc est ipsum superintendere. Secus autē est de appetitu gradus honoris, prouentuum & huiusmodi. Nihil enim horum est opus bonum: quū nec sit opus. Oportet enim. pro, igitur, episcopum irreprehensibilem esse. ex ratione excellentis bonitatis huiusmodi operis quod est superintendere, illatiue dicit oportet igitur episcopum esse irreprehensibilem. Et hæc est prima conditio episcopi relative ad malos mores, vt nihil in eo sit reprehensibile. Et vere ex eo quod aliis superintendit reprehendis, manifesti infertur quod oportet ipsum esse irreprehensibilem. Qua enim fronte potest alios reprehendere qui reprehensibilis est? Diceretur nanque ei, medice cura teipsum. **Vnius uxoris iurum.** Secunda conditio negative intelligenda est: hoc est non pluriū vxorum virum. Non enim exigit paulus ab episcopo qd̄ fuerit aut sit coniugatus (qui consulit meliorem esse coelibatum, scribendo ad corint. sed exigit qd̄ si habet vxorem sit vir vnius vxoris. Sic enim litera sonat, dicendo esse. Quo contra de vidua inferius dicit in cap. v. non presenti sed preterito vtens tempore, quæ fuerit vnius viri vxor. Et dicit hoc, quia tunc temporis multi plures vxores habebant, imitantes patres veteris testamenti: quum nullibi legamus hoc prohibitum. **Sobrium.** pro, vigilem. Tertia conditio vigilantiam summe necessariam superintendendi explicat. **Prudentem.** pro, modestum. Quarta conditio summe quoque est necessaria superintendenti. vt vigilantia comitem habeat moderationē: vt ipse sic sit vigil vt tamē sit modestus, & sic modestus vt tamē sit vigil. **Ornatum.** proculdubio cōpositione gestuū, actionum, eloquii, & aliis bonis moribus. **Pudicum.** Superfluit pudicum. Sexto enim loco dicitur. **Hospitalem.** Rara est hæc hodie virtus. **Doctorem.** Non laurea, sed scientia sufficiente ad docendum. **Non uinolentum.** pro non vinosum. Hoc est deditum vino. **Non percussorem.** Quamuis paulus de iniusta percussione loquatur, turpe tamen est episcopo etiam iuste percutere. Debet enim aliena non propria manu percutere delinquentes, post non percussorem, deficit vna particula. f. Non turbilucrum. Hec est enī decima cōditio in textu pauli: clare sonas q̄ episcop⁹ alienus esse à turpi lucro debet. q̄b si seruaretur, non audiantur lucrata turpia vt turpe sit ea dicere. Nec loquor de simonia sed proprie de turpi lucro sparso nimis in episcopis ecclesiarum christi. **Sed modestum.** pro, sed mitem. Esse mitē plus est quā esse mansuetum. mitis enī non solum iram temperat, sed dulcedinem

dinem quandam adhibet. *Non litigiosum.* Valde repugnat officio supintendentis aliis, vt ipse se litibus incumbat. Alienus enim esse debet ab omni pugna tam verborum quam factorum.

Sola siquidem pugna fidei & pietatis ei sufficit. *Non cupidum.* pro, non auarum. Non est sermo de quacunque cupiditate, sed de cupiditate argenti, auri & huiusmodi: quam avaritiam dicimus. *Sue domui bene prepositum.* pro, presidentem. hoc est propriam domum bene regentem. vult enim paulus experientia comprobatum fuisse quod iis qui sit episcopus sit idoneus ad bene regendum ecclesiam: experientiam autem sumit ex hoc quod bene regit propriam domum. *Filios habentem subditos cum omni castitate.* pro, reuerentia, seu honestate. Ne intelligas quod oporteat episcopum habere filios (quoniam hoc paulus non dicit) sed quod episcopus habens filios habeat illos subditos cum omni reuerentia, seu honestate. Ex hac enim experientia tenendi filios subditos cum omni honestate seu reuerentia spes gignitur quod tenebit christianos ac clericos subditos cum omni honestate seu reuerentia sicut rexit filios. *Si quis domui sue preesse nescit quomodo ecclesie dei diligentiam habebit.* pro, curam agere? Ratio clara, solido innixa fundamento. *Non neophitum.* Grecam dictionem reliquit interpret: quum potuisset dicere non nouitium in ministerio ecclesiastico vel in fide. Et rationem reddit. Ne in superbiam, elatus in iudicium incidat diaboli. Occasio superbiendi est si quis nouiter conuersus ad fidem, seu, non initiatus in ministeriis ecclesie, preferatur ad superintendendum ecclesie: & sic merito superbie incidat in damnationem similem damnationi diaboli, qui propter superbiam damnatus est. Loqui autem paulum de nouitio in ministerio ecclesie, ex subiunctis de promotione diaconorum satis patet. Nam si illos vult primum probari multo magis promouendos in episcopos. *Oportet autem illum & testimonium bonum habere ab iis qui foris sunt.* i. Vltima conditio episcopi est vt sit bonae famae etiam apud infideles. Et rationem subdit. Vt non in opprobrium incidat hoc est vt non incidat in vituperationem. vituperaretur enim si esset apud eos malae famae. *Et in laqueum diaboli.* Dictionem graecam reliquit interpret: forte rectius dixisset calumniatoris. *Nam si malae famae est apud infideles, laqueis exponitur hominum calumniorum:* ex ipsa fama audientium etiam que non fecit imputare, & illaqueare cum detractionibus accusationibus & aliis huiusmodi.

Diacones. pro, diaconos, *similiter puditos.* pro, compositos. dictionem quoque graecam interpret reliquit diacones: quum potuisset latine dicere ministros. Et quoniam non legimus alios in sacra scriptura diaconos quam illos in actis Apostolorum institutos ministro temporalium ecclesie deo de eisdem intelligo paulum loqui. nam etiam ephesi fuisse diaconos dispensationis temporalium, patet ex subiunctis: vbi dicitur ne grruetur ecclesia viduis quibusdam. Vbi & aduerte non loqui paulum de ordinibus sacris, sed de officiis. vnde nullam mentionem facit sacerdotis, sed episcopi & diaconi: quorum vtrumque nomen est officii. illud superintendendi, hoc ministrandi, prima itaque conditione ministrorum ecclesie explicat compositionem in moribus, in actibus in gestibus. *Non bilingues.* duplici vtentes sermone modo vnum modo contrarium vni siue pluribus dicendo. *Non multos uino deditos.* Non prohibet eis usum vini sed multum. *Non turpesuorum sectantes.* non solum ab illicito sed etiam a turpi lucro vult esse alienos. Sunt enim multa lucra licita que tamen sunt turpia. *Habentes misterium fidei in conscientia pura.* Non sufficit vt diaconi habeant fidem, sed exigitur ab eis vt habeant intimum fidei arcanum. Quod consistit in conformitate animi ad fidem, in conformitate voluntatis & affectus ad fidem. hoc est enim intimum fidei. Et hoc non est habendum qualitercunque sed in conscientia pura, sed in applicatione scientie pura ab omni errore & passione. Oportet enim ministros ecclesie & intus habere animum conformem fidei, & ministrando applicare pure scientiam ad opus. Et hi autem pro, quidem, probentur primum: & sic. Loco harum duarum dictionum legendum est. Deinde, ministrant. Deficit sic, nullum crimem habentes. De episcopo dixerat non nouitium: de diaconis autem dicit q. primum examinentur, experientia operum discernantur. Postea ministrent si c, scilicet probari q. nullum habeant crimen, qd nullus possit illos criminari. *Mulieres.* pro, vxore-proculdubio episcoporum & diaconorum. De aliis siquidem mulieribus superius locutus fuerat *Similiter pudicas, non detrahentes.* pro, non calumniatrices, *sobrias.* pro, vigilantes, *fideles in omnibus.* Conditiones clare sunt. *Diacones.* pro, diaconi, *qui unus uxoris viri.* *Intellige hoc sicut de episcopo expositum.* Qui filius suis bene presint. Superfluit suis. Et suis domibus. exigit a promouendis in diaconos similem experientiam circa regimen domus & filiorum qualem exegerat a promouendo in episcopum. Qui enim bene ministraverit, post conditiones requisitas ad diaconos fructum eorum subiungit. Nec dicit qui enim ministraverint, sed qui bene ministraverint.

¶ *Gradu bonum sibi acquirunt.* pro, acquirunt. hoc est altiori officio dignos se constituunt. Hic enim fructus suapte natura sequitur bonam ministracionem inferioris officii. Et multam fiduciam in fide que in CHRISTO IESV. Actiue & passiue verificatur q̄ acquirunt sibi multam fiduciam in fide iesu christi. actiue quidem: quia bene ministrando, magis ac magis confidunt & audent in iis q̄ sunt fidei: vt patet de Stephano. passiue vero: quia bene ministrando acquirunt vt alii multum con fidant in ipsis in iis que sunt fidei.

Acc tibi scribe fili Timothee, sperans me uenire ad te cito Superfluit fili Timothee.

H Ne putaret Timotheus epistolam hanc signum esse quod paulus non esset ad eum venturus, hanc opinionem excludit: ¶ *Si autem tarda uero.* Ecce quare scripsi, vt si tarda uero. Vt scias quomodo oporteat te in domo dei conuersari, que est ecclesia dei uiui. Aduerte prudens lector quod ecclesiam dei appellat domum dei: eo quod vniuersa ecclesia, vna domus est. vna familia est. vnum habens patrem familias. Omnium enim christianorum communio spiritualis mutua est quemadmodum eorum qui sunt vnius domus seu vnius familie.

¶ *Columna & firmamentum.* pro, fundamentum, veritatis. Ecclesia appellatur columna & fundamentum veritatis: pro quanto sustentat veritatem celsam, non qualitercunque sed vt in qua fundata est ipsa veritas. nam veritas diuinorum mysteriorum velut excelsa sustentatur in ecclesia, dum super oia asseritur veneratur & colitur. & in ipsa ecclesia ita fundata est vt extra eam non inueniatur. Et manifeste, pro, & confesse. hoc est omnium confessione. ¶ *Magnum est pietatis sacramentum.* pro, misterium. de ecclesia dicit confessum esse quod est misterium pietatis. pietas proprie officium cultumque exhibet parentibus & sanguine iunctis. & quia ecclesiam domum dei dixerat apte & proprie subiungit quod est magnum misterium pietatis. Officia siquidem ecclesie sunt officia pietatis: vt pote domesticorum in domo. Et quia in domo dei tanquam patris familias, officia ecclesie sunt officia pietatis erga deum vt patrem familias. et quoniam hoc in congregatione fidelium est intimum, ideo misterium appellatur. et quia tum extensiuam, tum intensiuam quantitate prestat, ideo magnum dicitur. Habes ergo ecclesiam dei viuientis (hoc est congregationem fidelium in deo viuente) relatiue ad deum esse domum dei: relatiue ad veritatem, esse columnam & fundamentum veritatis: relatiue vero ad pietatem esse magnum mysterium pietatis, & hoc confesse. vt per hoc vltimum intelligamus officium christi fidelium consistere in pietate, exhibendo patri familias cultum & aliis domesticis officium. Vere siquidem talis pietatis ecclesia est misterium magnum. Quod manifestatum est in carne. vniuersa hæc litera vsque ad finem huius capituli nescitur quomodo corrupta sit. Tam adimendo substantiuum nam in textu Greco non habetur relatiuum qd̄, sed habetur substantiuum deus. Tum consequenter mutando genus. nam oia que in neutro genere leguntur manifestatum, iustificatum, predicatum, creditum, assumptum masculini sunt generis, sicut & deus. ¶ Legendum itaque est. deus manifestatus est in carne, iustificatus est in spiritu, visus est angelis, pdicatus est gentibus creditus est in mundo, assumptus est in gloria. Et dicuntur hæc a paulo tum ad manifestandam illam particulam domo dei, & particulam & confesse: vt confessione omnium istorum pateat quod dixerat & confessione. Tum ad explicandum deum patrem familias erga, quem est pietas ecclesie. Dixerat enim q̄ ecclesia est magnum misterium pietatis. Manifestat autem modo ipsum deum sub ratione patri familias. Dixerat enim in domo dei. et vere hic pater familias describitur dicendo. Deus manifestatus est in carne, tum quum verbum caro factum est, & coruscavit tot miraculis viuens in carne mortali: tum in resurrectione manifestatus est, in carne immortalis. secundum vtrumque, namq; factum deus manifestatus est in carne Et hoc est primum quid collit pietas ecclesie in domo dei patri familias: quoniam per hoc deus factus est pater familias, per hoc factus est eiusdem nature nobiscum comunicans nobiscum etiam in carne. Iustificatum in est spiritu. Si miraris deum iustificatum esse recole dictum esse deo anteq̄ manifestaretur in carne, iustificeris in sermonibus tuis. Multo ergo magis postquam manifestatus est in carne, dici, de eo potest iustificatus est in spiritu Et est sensus q̄ in spiritu sancto quem dedit discipulis & consequenter aliis iustificatus est a calumniis iudeorum & aliorum qui crucifixerunt & persecuti sunt eum. Vnde in die pentecostes apud ipsosmet qui crucifixerant eum linguis clamando crucifige, incepit iustificari: vt patet in actis apostolorum. Et nihilominus adhuc mortis iustificatus est in spiritu vite, operum ac doctrinae ab obiectionibus iudeorum. ¶ *VI S V S est angelis.* Deus in carne & similiter deus in spiritu ab hominibus credi potuit: non autem visus est hominibus. Ab angelis autem beatis visus est. Et inferuit hæc, ad afferendum testimonium angelicum de nostro patre familias et hoc verificatum est

est de deo in vtroque statu, carnis passibilis & impassibilis. Predicatum est gentibus. Ecce do-
Fmus dei comprehendens gentes, creditum est in mundo. Ecce latitudo domus dei, cōprehen-
 dens vniuersum mundum. *Assumptum est in gloria*. vt manifeste intelligamus patrem familias do-
 mus ecclesiasticæ regnare gloriosum in gloria ad quam assumptus est in die ascensionis. Hæc
 sunt beneficia patrissfamilias erga quem est pietas ecclesiæ. et simul perpende quod dixerat, &
 confesse, explicatum à carne, à spiritu, ab angelis, à gentibus, à mundo, à gloria cælesti.

CAPVT. IIII.

SPIRITVS autem manifeste. pro, loquibiliter, dicit. Tractat illam particulā,
 de fide non ficta. Et dicit quod spiritus sanctus non obscure sed loquendo
 vt possit intelligi dicit hæc subiuncta. *Quia*. pro, quod, *in nouissimis*. pro, in po-
 sterioribus. *temporibus discedant quidam a fide*. Præmonetur, vt iacula prauis
 minus feriant. *Attendentes spiritibus erroris*. pro, erroneis. Spiritus Chri-
 sti est spiritus veritatis: spiritus autem isti sunt spiritus à vero errentes.

Quales sunt omnes spiritus hæreticorum. Omnium enim hæreticorum
 spiritus à vero declinant & errant hac atque illac, *et doctrinis demoniorum*. Spiritus hæreticorum
 pingit ab errore, doctrinas vero à demoniis: ad significandum qd doctrine talium hominum
 non tam sunt doctrinæ hominum q̄ demoniorum. ipsos nanque homines appellat dæ-
 monia: eo qd officio sunt demonia, eo qd discipuli sunt & imitatores demoniorum. et vt clare
 p̄cipias qd huiusmodi hæreticos nominat demonia subiungit de eisdem. *in hypocrisis loquentiū*
mendacium. pro, in simulatione falsiloquorum. Vbi duas condiciones eorumdem iungit: & qd
Hfalsum loquuntur, & non ignoranter sed simulate. *et cauteriatam habentium suam conscientiam*. quo-
 niam methaphoricus est sermo obstinata horū conscientia intelligi potest ad similitudinem i-
 delebilis notæ que ex cauterio facta est in hominibus seu iumentis, vt significetur conscien-
 tiam horum cauterio diaboli penetratam esse, vt indelebiter eandem retineant cōscientiā vt
 nulla sit spes emendationis eorum. Est enim sermo de hæresiarchis, de capitibus errorum, *Pro-*
hibentium nubere. Depictis magistris eorum, describuntur eorundam præcepta circa nuptias &
 cibos. Et quo ad nuptias dicitur prohibentium nubere. quo ad cibos vero. *Iubent iū abstinere*
a cibis. *Vtrūque preceptum dicitur esse manichæorum*. Quos deus creauit. Contra p̄-
 ceptum abstinentie à cibis, affert paulus rationem ex institutione diuina.

AD percipiendum cum gratiarum actione fidelibus & iis qui cognouerunt veritatem *quia*. pro, quod, om-
 nis creatura dei bona est: & nihil reiciendum quod cum gratiarum actione percipitur. *Ne quereres vbi*
 habetur quod deus creauit omnia ad percipiendum cum gratiarum actione: declarat pau-
 lus quod in hoc ipso quod omnis creatura dei munda est secundum se, & qd nullius vsu illicitus
 est si cum gratiarum actione sit habetur qd deus creauit oīa comestibilia ad percipiendum
 gratiarum actione. Et primum quidē (scilicet qd omnis creatura dei bona est) tanquā manifestū
 relinquit. Alterum vero spectans ad vsum, probat reddendo rationem. *Sanctificatur*
enim per verbum dei & orationem. pro, intercessionem. Propter iudeos videtur hoc dicere: apud
 quos cibi aliqui erant immundi quo ad vsum. Aduersus siquidem hoc dicit quod mēdifi-
 catur vsus ciborum qui reputantur immundi, per verbum dei quo vtimur benedicendo ip-
 sos, & per intercessionem. Radix vnde verbum dei mundificat, significatur intercessio (hoc est
 meditatio) christi inter legem & non discernentes inter cibos. Et extendit ad legalē prohibi-
 tionem sermonem suum paulus: eo qd conueniunt quo ad hoc in materia precepti, heretici &
 iudei sectatores legis: dum vtrique iubent abstinere à cibis quibusdē. *Hæc proponens fra-*
tribus. pro, hæc admonēs fratres, *bonus erit minister christi iesu enutritus*. pro, enutrens, *uerbis fidei & bone*
doctrinæ quam affecutus es. Vndique commendat officium admonendi fratres de prædictis, tum
 ex parte officii relati ad christum, tum ex parte officii relati ad rem dictam quod auditores
 manifestando nutritionem animarum in fide & bona doctrina. *Quod autem dicitur quam*
affecutus es, non plene explicat textum Grecum: significantem quam hucusque secutus es.
Inep̄tas. pro, prophanas, *autem & aniles fabulas deuita*. Fabellas aduersus religionem, aniles appel-
 lat quoniam similes sunt fabellis quas anus narrant pueris.

Exerce autem te ipsum ad pietatem. Tractat illam particulam, conscientia bona. Et inchoat
 officium conscientie bonæ à pietate: quæ cultum ac officium exhibet parentibus,
 sanguine iunctis, patriæ eiusque beneuolis. *Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est*
 Non vituperat

Non vituperat corporale exercitium, sed præponit illi pietatem. Et hæc intellige comparādo hæc secundum propria genera. Nam secus est si secundum charitatem imperatam aut secundum occurrentem articulum necessitatis comparatio fieret. Ex maiori nanque charitate si proueniret corporalis exercitatio, vtilior esset quam pietas ex minore charitate, & similiter in articulo necessitatis vrgentis ad ieiunium seu aliquid huiusmodi corporale, vtilior esset corporalis exercitatio quam pietas. Sed hæc sunt per accidens, nam secundum genus proprium corporalis exercitatio in ieiuniis & abstinentiis, peregrinationibus, ciliciis & huiusmodi, ad modicum vtilis est: quia tantum valet ad domandum corpus proprium. *Pietas autem ad omnia utilis est.* Officia pietatis erga ecclesiæ membra, & cultus erga patrem familias domus quæ est ecclesia, sunt vtilia ad omnia, tam temporalia quam spiritualia. Vnde hoc manifestat subiungendo. *Promissionem.* pro, promissiones, *habens uitæ quæ nunc est & futura.* Ex hoc ipso quod in lege diuina in præcepto pietatis (Honora patrem tuum & matrem tuam) Exo. xx. adiungitur promissio vitæ præsentis & futuræ, manifestat paulus quod pietas ex suo genere ad omnia utilis est. Interpretatur autem paulus verba legis partim ad literam & partim mystice, & propterea pluraliter dicit promissiones & vtriusque vitæ meminit. In exodo nanque dicitur Vt sis longeuus super terram quam dominus deus tuus dabit tibi. Paulus vero etiam mystice terram promissionis cælestem patriam interpretatur, & propterea dicit vitæ præsentis & futuræ. ¶ Nec hinc arguas inferendo abstinentiam & ieiunia inutilia esse ad vitam æternam: quoniam hoc hinc non habetur: sicut nec habetur reliqua virtutum opera inutilia esse ad vitam æternam. Tantum hinc habetur speciale priuilegium pietatis, quod in illius præcepto explicatur promissio vtriusque vitæ, cum hoc enim priuilegio stat & reliquarum virtutum opera (inter quæ est exercitatio abstinentiæ corporalis) meritoria esse vitæ æternæ. ¶ Ac si quis querat cur pietas donata est hoc priuilegio. Ratio est quia pietas ad faciendum alteri bonum tendit, quod diuini officii est maxime imitatum & homini difficile: quum naturaliter non inclinatur nisi ad proprium bonum. ¶ *Fidelis sermo & omni acceptione dignus.* Ad declarandum quod ipse interpretatus fuerat (videlicet & futura) adiungit quod sermo iste dicens quod pietas habet promissiones vitæ futuræ, est sermo fidelis & omni acceptione dignus. Et hoc ab experientia in seipsis manifestat, subiungendo. *In hoc enim. Deficit, Et, laboramus & maledicimur.* Hoc est nam ad hoc pietatis opus & laboramus assidue, & maledictis afficimur. *Quia speramus.* pro, sperauimus, *in deo uiuente.* qui est saluator omnium hominum, maxime fidelium. Ab experientia qua sustinent tum proprios labores tum maledicta exercendo ad ea pietatis sunt, manifestat promissionem vitæ futuræ: ex eo quod hæc omnia procedunt ex spe in deo uiuente quod saluaturus est omnes homines præcipue fideles. in via futura saluabit deus omnes homines quo ad vitam corporis, suscitando omnes, maxime aut saluabit fideles: quoniam suscitabit eos ad vitam foelicem. Hæc est res sperata: de qua dicit. *Sperauimus in deo uiuente qui est saluator & c.* pro qua & laboramus & maledicimur, vacando pietati ecclesiasticæ. ¶ *Præcipe hæc & doce.* Doce ut sciant, præcipe ut imitentur. *Nemo adolescentiam.* pro, iuuentutem, *tuam contemnat.* Hoc est sic te habe ut nemo contemnat ætatem iuuentutis tuæ. Vnde & statim aduersatiue subiungit. *Sed exemplum esto fidelium in uerbo.* hoc est in loquendo. *In conuersatione, in charitate.* Præcipit paulus ut locutio sit exemplaris, conuersatio sit exemplaris, dilectio sit exemplaris. Et præter hæc adiungit tria alia. Quorum primum deficit in textu Latino: videlicet. *In spiritu, in fide, in castitate.* In spiritualibus, in iis quæ sunt fidei & in corporis castitate, præcipit etiam Timotheo ut exhibeat se exemplum fidelium. Et hæc sunt partes ex quibus effici debet ut nemo eius iuuentutem contemnat. Et multo magis hæc partes in prælato prouectæ ætatis efficient ut non despiciatur. ¶ *Dum uenio attende lectionem.* Ad pascendum te ipsum. *Exhortationi.* aliorum ad bona opera. Et *doctrinæ.* Superfluit & non solum exhortare sed doce alios ea quæ sunt sacrarum scripturarum. *Noli negligere gratiam quæ.* pro, donum quod, *in te est: quæ data.* pro, quod datum, *est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii.* Episcopalem gradum appellat donum datum Timotheo duplici concurrente causa. Altera est prophetia quod futurus esset Episcopus, a quo aut fuerit facta hæc prophetia seu cui fuerit reuelata, scriptum non est. Simile quid in primo. cap. dixerat, secundum præcedentes ad te prophetias. ¶ Altera est impositio manuum presbyterii: hoc est officii presbyteratus. Ad significandum impositionem non esse humanæ manus, sed manus sacræ, manus sacerdotalis officii. ¶ Et dicit pluraliter manuum presbyterii, forte ad significandum plurium sacerdotum concursum. Fiebant siquidem Episcopi per impositionem

Positionem manuum, sicut & hodie fiunt. ¶ *Hec meditare.* pro, exercere. Dixerat præceptum negatiuum, ne neglexeris: adiungit modo affirmatiuum, hæc exerce. Et pronomen hæc, monstrat tria antedicta Episcopi officia: legere, exhortari, & docendo. In his esto ut profectus tuus manifestus sit omnibus. pro, in omnibus. Fructus consequens suapte natura explicatur. Nec hic fructus vacat salute aliorum. ¶ *Attende tibi ipsi & doctrinæ.* Adiungit vt sic attendat saluti aliorum vt simul incumbant propriæ saluti. In ista, pro, persiste, in illis. vtrisque. scilicet quæ sunt ad salutem tuam & aliorum. ¶ *Hoc enim faciens.* Attentionem ad vtraque demonstrat pronomen hoc. ¶ *Et te ipsum saluum facies & eos qui te audiunt.* Ecce fructus attentionis ad vtrunque: & vere fructus perfectus.

CAPVT

V.

G

Seniorem ne increpaueris, sed obsecra. p, exhortare, ut patrem. Nomē ætatis esse hoc in loco seniore, ex aliis ætatibus subiunctis apparet. Et propter aliorum ætates subiunctas, magis quadrare videtur exhortare quam obsecra: quoniam ad omnes subsequentes idem verbum refertur. ¶ Peccantem itaque senem, mandat paulus non increpandum sed exhortandum: vt veluti filiali vtatur in eum reuerentia. Sic enim facilius corrigitur senex. Iuuenes ut fratres, anus ut matres, iuenculas ut sorores. Repete exhortare. In omni castitate. Hoc

opus tui addere in exhortatione iuencularum propter periculum ætatis. Et dicit in omni, vt sit castitas in oculis. in gestibus, in verbis & c. ¶ *Viduas honora.* Honorē in scripturis sacris referri non solum ad officia sed etiā ad subsidia, docet dominus exponendo præceptū Honora parentes tuos de subuentione. Nec ambigendum est vtrunq; hic comprehendī. verū sub ratione honoris præceptum datur: quoniam honor per se exhibendus est, subuentio aut per accidens: videlicet si sunt indigentes. ¶ Viduis aut honorem exhibendum iubet nō omnib; sed

H

Quæ vere viduæ sunt. Et est aduerbiū vere tam hic quam in sequentibus similibus. Quas aut vere intelligat viduas, ipsemet explicabit ex duplici differētia. altera penes naturalia, altera penes voluntaria. Vnde à naturali necessitudine inchoās dicit. Si quæ autem vidua filios aut nepotes habet. Prima differentia inter viduas tangitur: consistens id hoc quod aliqua vidua est q̄ habet vinculum naturalis necessitudinis cum filiis aut nepotibus (hoc est filiis filiorum) aliqua aut caret huiusmodi vinculo. Et de habente huiusmodi vinculum subiungit, Discat. pro, discat, primum domum suam regere. pro, pie curare, & mutuam vicem reddere parentibus. Discendo discant, manifeste loquitur de filiis & nepotibus. Dicendo primum, significat quod vidua non plus recipiatur ad p̄fessionem vidualem q̄ filii seu nepotes didicerint curā habere domus & mutuā vicem parentibus reddere. & in promptu est ratio huius præcepti: quoniam q̄ diu filii seu nepotes nō peruenerint ad ætatē & virtutē regendæ domus. Incumbit viduæ cura familiæ: & hic im-

I

peditur ad vacandū diuinis & ecclesijs, quibus vacabāt p̄fessę viduitatem. Tales enim viduæ quamuis forte affectu sint verę viduæ: quia tamen alligatę sunt curę filiorum non sunt recipiendę ad professionem vidualem, donec filii seu nepotes discant domum suam regere & mutuam vicem reddere parentibus, habendo curam parentum qualē parentes habuerūt de eis: hoc est donec filii habeant curā viduæ. vt sic vidua exempta ab omni cura domestica possit profiteri statum vidualem ad vacandum diuinis, hospitibus, & aliis misericordię operibus. Hoc enim. Deficiunt duę dictiones. Bonum &, acceptum est coram deo. Ne vidua talis egre ferat dilationem professionis, explicat paulus huiusmodi dilationem bonā esse in se & gratam deo: quoniam innititur necessarię pietati. ¶ *Quæ autem vere vidua est.* Officia eius quæ vere est vidua describit, tum ad declarandum quod dixerat vere viduæ sunt, tum ad explicandum impossibilitatem viduæ habentis curam nepotum ac filiorum ad officia vere viduæ. Et desolata

K

speret. pro, sperauit, in deum. pro, in deo, & instet. pro, & persistit, in obsecrationibus & orationibus nocte & die. Ecce duo officia vere viduæ. Tum quod desolata locauit spem suam in deo, non in futuro coniuge non in diuitiis & reliquis quæ mundi sunt. Tum quod tempus omne occupat orationibus & obsecrationibus. quod non potest facere vidua alligata curæ filiorū minorū. ¶ *Nam quæ indeliū est, uiuens mortua est.* alteram tangit differentiam viduarum penes voluntaria. E regione siquidem ad persistentem diē ac noctē in orationibus. describit eam quæ delitiis vacat. & de hac dicit quod uiuens mortua est: hoc est vtrique subiacet contrario. Nam & uiuit statu mortua est autem opere. ita quod quatenus vidua, monstrosa est. Nam & uiuit & mortua est. uiuit nomine & statu viduæ: mortua est carens operibus viduarum.

Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint. Ne paruifieret huiusmodi mors & vita, subiungit hoc spe-
 ctare ad reprehensibilitatem viduarum. Et propterea mandat Timotheo ut præcipiat vidu-
 as abstinere à delitiis, ut irreprehensibiles sint. *¶ Si quis autem suorum & maxime domesticorum curam*
 non habet, pro, si quis autem suis & maxime domesticis non prouidet, fidem negauit & est infideli de-
 terior. Relatiuum quis quamuis Græce anceps sit ad masculinum & foemininum, & propterea
 legi possit siqua referendo viduam (nam de viduis est sermo) & sic legendum crediderim (tū
 propter subiuncta de officiis viduarum, tum propter præcedentia de officio viduæ habentis
 filios. De quo quum dixisset hoc enim bonum & acceptum est coram deo, ne putaretur illud
 sic esse bonum gratumque deo quod etiam profiteri viduitatem esset bonum, explicat modo
 quod esset magnum facinus) fateor tamen quod si relatiuum communis generis haberemus,
 magis quadraret: ut ex vniuersali canone communi utrique sexui monstraretur quantum
 crimen est non prouidere filiis & nepotibus. In cuius signum nō loquitur canon de filiis aut
 nepotibus sed vniuersalissime de suis, præponendo domesticos. *¶ Quod autem dicit fidem*
 negauit, ad exaggerationem sceleris dicitur, & verificatur quia fidem negauit facto. *¶ Quod*
 vero subiungitur & est infideli deterior, expositione non indiget: quia manifestum est. Nam
 infideles prouident suis, hoc est spectantibus ad se, & maxime domesticis. *¶ Vidua eligatur non*
minus sexaginta annorum. Dixerat viduas honora quæ vere viduæ sunt: & descriperat eas quæ ve-
 re sunt viduæ, & quæ mortuæ viduæ, & quæ impeditæ ad tempus, declarat modo quæ inter
 vere viduas præhonoranda sit, quæ eligenda sit in caput viduarum. Et multas exigit condi-
 tiones. Quarum prima est ætatis. Et hæc tantæ ætatis exactio manifestat quod de electione
 capitis est sermo. *Quæ fuerit unius viri uxor.* Castitatis muliebris decor est post primum virum nō
 nupsisse. In operibus bonis testimonium habens. Non dicit testes, sed testimonium sui habens in ipsis
 operibus bonis. Et quæ sint illa bona opera explicat, subiungendo. *¶ Si filios educant.* Intellige
 de ea quæ habuit filios. Si enim filios neglexisset, malum haberetur de ea testimonium.
¶ Si hospitio recepit. Hospitalitas magnum est testimonium charitatis. *¶ Si sanctorum pedes lauit.* Pe-
 ditores ibant prædicatores & Euangelici viri (quos paulus sanctos, hoc est mundos appellat)
 quorum pedes lauare tunc consueuerant viduæ aut recipientes eos hospitio: aut si alibi hospita-
 bantur, illuc veniebant ad lauandum eorum pedes. *Si tribulationem patientibus subministrant.* Et hoc
 hoc est aliud misericordiæ opus, subuenire afflictis, & demum. *Si omne opus bonum subsecuta est.* p.
 tecuta est. Ne per singula moraretur vniuersaliter subdit si omne opus bonum est secuta, fa-
 ciendo, procurando & c. Et in his officiis perspicere potes quæ sunt officia vere viduarum re-
 latiuæ ad homines. nam relatiue ad seipsas descriperat abiiciendas delicias: & relatiue ad de-
 um, quod persistit in orationibus & obsecrationibus die ac nocte. *Adolescentiores, pro, iuniores,*
autem iuvas deuita. Post impedimentum temporale (videlicet quod vidua habet filios aut nepo-
 tes educandos) impedimentum aliud maius edocet: ætatis scilicet iuuenilis. *Quam vitandam*
dicit quo ad professionem vidualis status. Non dicit differendam esse p̄fessionem (sicut dixe-
 rat de habente filios) sed absolute dicit deuita. Et rationem subdit. *Quum enim luxuriatæ fuerint in*
 CHRISTO. Superfluit in, & iuxta textum Græcum genitiui est casus CHRISTO. Et
 sumitur luxuriari proprie pro superfluo vsu. Et dicit quum enim luxuriatæ fuerint christi,
 non quod superfluitates vere fuerint CHRISTI, sed quod vsæ sunt CHRISTO in su-
 perfluitatibus. Significatur enim ad literam quod quum in superfluitatibus vsæ fuerint vidu-
 ali velo christi, tunc nubere volunt. Hæc est itaque vera ratio repellendi iuuenulas viduas a p̄-
 fessione viduali: quia quum vsæ fuerint aliquanto tempore velo Christi in superfluitatibus,
 mutant voluntatem & volunt nubere. *¶ Habentes damnationem, pro, iudicium, quia primam fidem*
irritam fecerunt, pro, abiecerunt. Tria proposuerat scilicet deuita, quum luxuriatæ fuerint, & vo-
 lunt nubere. Et retrogrado ordine illa explanat: dicendo quod nubendo incurrunt iudicium
 iustæ damnationis eo quod repulerunt primam fidem. Manifestant autem subiuncta de
 eisdem (volo igitur iuniores nubere) quod non est sermo de fide primi coniugis absolute, sed
 de eadem firmata professione viduitatis. Hæc est enim prima fides cuius abiectio incurrunt
 iudicium. Et hinc sumitur quod profitebantur viduitatem voto in manu Episcopi, &
 à tali voto vitandas adolescentiores viduas Paulus censet propter periculum instabilitatis:
 quia postea volunt nubere. *¶ Simil autem & ociose discunt circumire domos.* Declarat luxuriatæ
 fuerint christi, explicando in quib⁹ consistet huiusmodi superfluitas vtendo CHRISTO
 in huiusmodi superfluitatibus. Et primum supputat ociose circumire domos, Coniicitur
 hinc quod officium vere viduarum quæ erant professæ viduitatem, erat ire per domos, non
 ociose

ociose sed pietatis causa. & propterea dicit paulus quod harum exemplo istę adolescentiores
F viduę discunt circumire domos, non tamen pie sed ociose. Et hic est primus luxus. *Non solum.*
 Deest, autem, ociose sed & uerbosę. pro, nugaces, & curiosę, loquentes quę non oportet. Ecce multitudo
 luxuum in nugis & curiositate, & (quod peius est) in verbis indecentibus. hoc enim vti chris-
 to in superfluitatibus. ¶ Volo autem, pro, igitur, iuniores nubere. declarat illam particulam de vita:
 inferendo ad euitandum tum periculum damnationis earũ tum huiusmodi luxus, quod nõ
 admitatur ad professionem viduitatis sed nubant. Et hinc dictum est, manifeste patet quod
 licite nubebant ante professionem viduitatis. *Filios procreare.* Et hinc manifeste patet quod de
 iunioribus vere iuenculis loquitur, non de iunioribus, id est minoribus sexagenariis. Nam
 de illis non fuisset dictum filios procreare. *Matress familias esse.* pro, familiam administrare. Et
 hoc contra ocium & discursum. *Nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia.* dabatur occasio
G maledicendi, murmurandi ac detrahendi, ex discursu iuencularum viduarum per domos.
 & propterea ad hoc euitandum dicit quod tales iuenculę nullam occasionem dent aduer-
 sario (siue Gentili siue christiano aduersanti) maledicentię. *Iam enim quedam conuerse sunt retro.*
 Loco harum trium dictionum (conuerse sunt retro) Legendum est, defluerunt, post Satanam.
 Ecce effectus manifestans non solum periculum sed casum quarundam talium, & simul oc-
 casionem datam maledicentię. Et ex hoc textu apparet quod ante hanc pauli inhibitionem
 admittebantur iuniores viduę ad professionem vidualem, & sequebantur huiusmodi incun-
 uenientia prędicta: quibus cognitis paulus inhibuit huiusmodi iuenculas viduas admit-
 ti ad professionem viduitatis. ¶ Didicit ab experientia paulus non conducere illis iuenculis
 viduis, nec conducere ecclesię huiusmodi professionem. vtinam hodie disceremus ab huius-
 modi experientiis an prosint iuuenilis ætatis vtriusque sexus personarum solennia vota, tum
 sacrorum ordinum, tum religionum. Si quis fidelis, defunt hic quatuor dictiones. Aut si qua fi-
 delis, habet uiduas, subministret illis ut, pro, &, nõ grauetur ecclesiā: ut iis quę vere uiduę sunt sufficiat. Hacten-
H us de spiritualibus circa viduas locutus fuerat in specie, multa instruendo: modo de tempo-
 ralibus subuentionibus instruit distinguendo inter viduas vere desolatas & vere viduas non
 desolatas. Et non desolatas appellat illas quę habent suos iam christianos: vere autem vidu-
 as (hoc est desolatas) appellat quarum sui aut non sunt christiani. Et de illis quidem mandat
 vt sui fideles subministrent illis temporalia, & non grauetur ecclesia in communi pro illis: vt
 ecclesia sufficiat ad subueniendum iis quę vere desolate sunt. Perpende hinc quod absque de-
 lectu ecclesia in communi prouidebat viduis indigentibus. & quoniam hoc onerosum erat
 ecclesię, ordinat paulus vt filii, nepotes, cognati & huiusmodi prouideant suis viduis: & curę
 ecclesię relinquuntur solę vere desolatę. Et ratio mandati huius est vt suauiter continuari
 possit ecclesię communis cura circa viduas.

Vi bone pręsunt presbyteri. Nomen ordinis est presbyteri hoc in loco. Quod ex eo patet
I q̃ describitur p̃esse bene. p̃esse enim est Episcoporũ seu supintendẽtiũ. ¶ Nec dicit
 qui pręsunt sed qui bene pręsunt. ¶ Duplici honore digni habeantur, videlicet reuerentialis
 officii & subuentionis. Hic est enim duplex honor in scripturis. Maxime qui laborant in uerbo &
 doctrina. Inter bene pręsidentes pręferendi sunt illi qui super officium superintendendi adiun-
 gunt laborem in uerbo exhortatorio affectus, & in doctrina instruente intellectum. Et ad
 hoc affert auctoritatem scripturę Deuter. xxv. Dixit, pro, dicit, enim scriptura. Non alligabis boui tri-
 turanti. Nota trituranti: quoniam propter hanc particulam affertur auctoritas a deos qui la-
 borant in uerbo & doctrina. Et dignus est operarius mercede sua. Hoc scriptũ est in Euangelio Luc. x.
 Et ad idem affertur operarius, non ociosus. ¶ Aduersus presbyterum. Consequenter presbyteri
 nomen non ætatis sed ordinis apparet: quoniam de talibus est præsens tractatus. Accusationem
 noli recipere, pro, non admitte, nisi sub duobus aut tribus testibus. Non facile admittendam censet ac-
K cusationem presbyteri ratione status. Non enim vult vt accusatione admissa subiaceat dis-
 crimini progressus an sint testes sufficientes an deficiāt testes, sed q̃ ipsa accusatio nõ admit-
 tatur nisi constet de sufficientibus & idoneis testibus. Et hoc est priuilegium presbyterorum
 ex hac pauli ordinatione. Peccantes coram omnibus, argue: ut & ceteri timorem habeant. Anceps est con-
 structio an coram omnibus referatur ad peccantes an ad argue. Et si quidem ad peccantes re-
 fertur, de punitione peccatorum publicorum instruit Timotheum vt peccantes coram om-
 nibus (quorum non oportet accusationē & testes expectare) arguat, puniendo. Et quadrat ra-
 tio, vt & ceteri timorem habeant. Si aut̃ refertur ad argue, quā dixisset de presbyteris q̃ ac-
 cusationē aduersus eos nõ admittat nisi sub duobus aut tribus testibus, consequenter subiūgit
 quod eos

quod eos conuictos in peccato, publice puniat vt ceteri timorem habeant. ¶ Verum si participium peccantes ponderatum fuerit, sola prima lectio quadrare videtur. Non enim dicit eos qui peccauerunt sed peccantes. & ideo adiungit coram omnibus, ad differentiam peccantis in te, peccantis secreto: quem dominus corrigendum inter te & ipsum precipit. ¶ Testor coram deo & Deest, domino, Christo Iesu & electis angelis ut hæc custodias. Cernit quanto vinculo astringit Timotheum in materia iudicii, sine præiudicio, hoc est sine ante iudicio, sine præiudicio. Præiudicationem, in consultationem, in discussionemque prohibet, præcipit discerni prius, examinari & discuti causam antequam procedatur ad sententiam. Nihil faciens, in alteram partem declinando. Loco istarum quatuor dictionum (in alteram partem declinando) legendum est. Per aduocationem. Ex parte sui erat si procedit absque præiudicio: ex parte autem aliorum errat si aliquid facit per aduocationem: hoc est ad instantiam aduocati, ad instantiam cuiusque fauoris, patrocinii & reliquorum huiusmodi. Hæc sunt propter quæ tanto vinculo astringit Timotheum in iudiciis. ¶ Manus cito nemini imposueris. Circa promotionem diaconorum & presbiterorum instruit ipsum, fiebat enim per impositionem manuum. Et rationem subdit. ¶ Neque communiceaueris peccatis alienis. Peccata siquidem illius communia erunt tibi si minus idoneum promoueris. Te ipsum castum custodi. Sic curam gere aliorum vt non recedas a custodia tui ipsius. ¶ Noli adhuc aqua n bibere. Non solum animæ sed corporis Timothei curam exercet paulus. ¶ Sed modico uino utere propter scti nachu n tuum & frequenter tuas infirmitates. Sententia est clara. Quorundam hominum peccata manifesta, pro, præmanifesta, sunt præcedentia ad iudicium: quosdam autem & subsequuntur. Dixerat vt nihil faceret in iudiciis sine præiudicio: ne hæc intelligerentur vniuniformiter, sed secundum diuersitatem materiæ subiectæ diuersimode seruanda, distinguit peccata hominum iudicanda dupliciter inueniri. vel ante iudicium manifesta, vel quorum manifestatio sequitur iudicium. Et est sermo de iudicio discussionis: sine quo præceperat nihil fieri. vt ex hoc diuerso modo manifestationis discerneret Timotheus diuersum modum præiudicii. Nam in iis quæ antequam discutiantur manifesta sunt, sola notitia apud iudicem opus est: in aliis autem notitia iudicis pendet ex discussione præiudicia. Est itaque ordo literæ. Quorundam hominum peccata præcedentia ad iudicium, hoc est quæ iudicanda sunt, præmanifesta sunt, ante scilicet quam veniant in iudicium: quosdam autem, iudicandos, & subsequuntur, scilicet peccata quatenus manifesta, ita quod peccata quatenus manifesta subsequuntur iudicium discussionis. Similiter & facta bona manifesta, pro, præmanifesta sunt: & quæ aliter se habent. Superfluit se abscondi non possunt. Dixerat nemini cito manum imposueris: distinguit modo de bonis factis sicut distinxit de peccatis. Et dicit quorundam facta bona præmanifesta sunt, antequam homines discutiantur: vt intelligat Timotheus quod in iis qui sunt notorie boni quo ad facta, non est opus discussione ad hoc vt imponantur eis manus. Quidam autem sunt qui habent aliter bona: hoc est non notorie bona habent opera. & hi discutiendi sunt: quoniam latere non possunt, si diligens adhibeatur discussio. ¶ Et intellige ipsos latere non posse regulariter loquendo. Communiter enim diligenti discussione inuenitur veritas talium. Contingere tamen potest præter regulariter quod veritas occultaretur. Et propterea circa hos promouendos vtendum est cunctate, vt veritas inueniatur.

CAPVT

VI.

Vicique sunt subiugo serui. De corporaliter seruis loquitur, ¶ Dominos suos omni honore dignos arbitrentur. Et loquitur de dominis etiam Paganis. Baptisma enim non absoluit seruos à seruitutis corporalis vinculo. Vnde & rationem subdit. Ne nomen domini, pro, dei, & doctrina blasphematur. Si serui facti Christiani non honorarent dominos suos, periculo blasphemie exponeretur tam nomen dei quam doctrina dei. Conquererentur siquidem domini de tali doctrina quæ subducit seruos à debito seruitio dominorum: & similiter detraherent tali deo cui placent huiusmodi iniustitiæ. Quo contra si serui Christiani omni honore dignos existimant dominos suos, occasionem dant laudandi nomen & doctrinam Dei Christianorum. ¶ Qui autem fideles habent dominos, non contemnunt, supple ipsos dominos. Quia fratres sunt. In Christo. Sed magis seruiant quia fideles sunt & dilecti quia, pro, qui, beneficii participes sunt. Ordo literæ est. Sed magis seruiant qui beneficii participes sunt, quia fideles: & dilecti sunt eorum domini. Et est sensus quod fraternitas in christo non inducat contemptum

- ptum dominorum tanquam parium: sed serui qui simul cum dominis participes sunt beneficii diuini, magis seruiant dominis, eo quod non solum domini sed fideles sunt & dilecti a deo. Et meminit participationis beneficii, ut intelligant serui fraternitate non esse subtrahendum dominum, sed constitutos esse seruos & dominos participes diuini beneficii spiritualis vite, & intelligant augeri debere seruitia exhibenda dominis fidelibus, eo ipso quod domini aucti sunt: dum ex dominis effecti sunt domini fideles & dilecti a deo. ¶ *Hec doce & exhortare.* Doce nescientes: scientes vero exhortare ad exequendum. ¶ *Si quis aliter docet.* tanquam in fauorem libertatis. ¶ *Et non acquiescit.* pro, accedit. *sanis sermonibus domini nostri Iesu christi.* Et non accedit docendo. Explicat enim quid est aliter docere. Et appellat sermones domini sermones sanos, quia vere sunt sani non solum per elongationem ab omni infania, sed per affirmationem vere sanitatis magis. ¶ *Et ei quæ secundum pietatem est doctrina.* Sermonibus Christi adiungit doctrinam secundum pietatem, ad significandum quod doctrina verarum virtutum comes est sermonum christi: ut intelligamus quod seruos paruifacere dominos suos, & aduersatur sermonibus christi & doctrinae pietatis. Sub pietate siquidem comprehenduntur in scriptura omnia officia debita proximis: ut ex eo patet quod vnicum tantum præceptum officiorum debitorum proximo datum est in secunda tabula sub præcipuo pietatis actu qui est honorare parentes. Loquitur enim ad literam textus hic de pietate quæ virtus est exhibens cultum & officium parentibus, patrie, sanguine iunctis, patrieque beneuolis: extensa tamen ut dictum est ad omnia officia debita proximis. *Superbus est.* pro, superbiuit. Si quis aliter docet & c. superbiuit, iam ex præcedenti superbia aliter docet. *Nihil sciens.* Superbiuit in affectu, nihil sit in intellectu. ¶ *Sed languens circa quæstiones & pugnas verborum.* Nihil scit rei veritatis, sed est ad similitudinem ægotantis circa inquisitiones & pugnas verborum: puta quia Christus nos liberauit, habent mentem velut ægotam ad inquirendam vim vocabuli libertatis, ad discernendum pugnam verborum libertatis & seruitutis. tanquam non stet simul libertas qua Christus nos donauit, cum seruitute civili. Ex superbia enim talium doctorum prouenit & quod nihil sciunt quo ad veritatem rei, & quod circa inquisitiones & pugnas verborum non habent mentem sanam sed ægotantem: ac per hoc deficientem etiam a veritate circa verba. Et propterea omnino nihil sciunt: quia nec res nec verba. Ex quibus. superbia, quæstionibus & pugnis verborum. *Oriuntur inuidie.* pro, inuidia, contentiones. pro, contentio, blasphemie, suspitiones male, confutationes. Vide quot mala inde sequuntur. ¶ *Hominum mente corruptorum & qui veritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem.* Dixerat quod ex his oriuntur tot mala: explicat modo in quibus hominibus ortus horum malorum locum inuenit. Quum mens sit incorruptibilis, mente corruptos appellat non secundum substantiam, sed secundum ignorantiam prauæ dispositionis. Vnde effectum huius corruptionis explicat dicendo a veritate destitutorum. sunt enim tales velut deserti a veritate & rerum & verborum. Et quod in genere dixerat de corruptione mentis & destituitioe a veritate, manifestat in indiuiduo quum dicit existimantium quæstum esse pietatem. Nunquam Christus docuit discipulos suos quæstum, nunquam ordinauit ut quærent, nunquam ut mendicarent. paulus mente corruptis & a veritate destitutis attribuit doctrinam dicentem quæstum esse pietatem. quæstus enim est aut necessitatis aut auaritiæ: nunquam autem pietatis. Et est sermo de quæstu pro se: secus autem est de quæstu pro pauperibus in Hierusalem. ¶ Deficiunt in textu Latino tres dictiones istæ. Absistito a talibus. Non solum vitandos sed procul esse a talibus mandat Paulus. ¶ *Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.* Illi corruptæ mentis homines existimabant quæstum temporalium rerum esse pium. Paulus e regione docet non solum quæstum sed magnum quæstum esse pietatē: quoniam est quæstus magnorum bonorum, est quæstus spiritualium, quæ sola sunt vere magna bona. ¶ Adiungit autem pietati sufficientiam ad eradicandum quæstum temporalium: ut intelligamus sufficientiam victus & vestitus non quæri a pietate, sed concomitari pietatem. Et vere sic dominus ordinauit, ut discipuli pietatem exercentes prædicando, sufficientiam haberent non quærent, edentes inquit & bibentes quæ apud illos sunt. offerri vult pietati, non quæri ab illa. ¶ *Nihil enim intulimus in hunc mundum.* Superfluit hunc. *Haud dubium quia.* pro, quod, nec auferre aliquid possumus. Declarat comitem pietatis sufficientiam quæ comprehendat: discurrendo ab ingressu nostro in mundum vsque ad egressum per mediam vitam. Et quia in ingressu nihil facultatum temporalium intulimus, non est dubium quod similiter in ingressu nihil auferre possumus in vita vero media. ¶ *Habentes autem alimenta & quibus tegamur his contenti simus.* pro, erimus. Ecce quæ comprehendit sufficientia: alimenta scilicet & tegumenta. quandoquidē his contenti erimus secundum necessitatem

tatem naturę. Ex hoc enim quod natura contenta erit in hac vita alimentis & tegumentis, monstrat has esse partes sufficientię quę est comes pietatis. Nam qui uolunt diuites fieri. E regione non contentorum alimentis & tegumentis, locat eos qui uolūt ditescere. & eos pingit suis coloribus ualde malis. Incidunt in tentationem. auaritię, fraudis, & huiusmodi. Et in laqueum diaboli. Superfluit diaboli & prępositio in. Non solum succumbunt tentationi allicientium diuitiarum ad superfluitatem, sed etiam illaqueantur laqueo pene insolubili: eo quod obnoxia restitutioni tales nunquam restituunt, sunt enim uelut illaqueati affectu rerum. Et desideria multa inuidia. pro, irrationabilia. Et uere sic esse apparet: quoniam in multa incidunt desideria aliena a reparatione. Et quod peius est. Et nociua aliis. Hęc enim communiter videntur accidere iis qui uolunt ditescere. Et bene nota ne per istos intelligas eos qui pro necessitate familię suę industrias exercent mercaturę. hi enim non sunt qui uolunt ditescere sed lucrari ut possint secundum statum proprium uiuere filii & c. Quę demergunt homines in interitum. animę in pręsentia. Et perditionem. in futuro. Radix enim omnium malorum n est cupiditas. pro, auaritia. Dictio Gręca non est nomen cupiditatis in genere sed cupiditatis argenti, quam unico uocabulo auaritiā dicimus, quoniam de inordinata cupiditate est sermo. Et hęc metaphorice dicitur radix malorum omnium, quoniam ex ea pullulant mala omnia. Sex enim genera malorum paulus iam supputauit ex tali radice oriri: incidere in tentationem & laqueum, desideria multa irrationabilia & nociua, interitum & perditionem. Sub his generibus mala omnia continentur. Quam quidam appetentes aberrauerunt a fide. Manifestat ab experientia auaritiā radicē esse omnium malorum, usque adeo ut sit etiam radix infidelitatis. Vehementer siquidem animus affectus diuitiis etiam a fide apostatat. Et inseruerunt se doloribus multis. Nihil paulus prętermittit. Declarauit quod auaritia est radix omnium malorum culpę ex experientia, quia abducit etiam a fide: declarat modo quod est etiam radix multorum malorum poene in hac uita, dicendo quod immiscuerunt se doloribus multis. Perturbationes animi quas auari incurrunt, constat esse multas: quoniam æstuant continuo appetitu lucri. Et multo plures perturbationes animi incurrunt tales aberrantes a fide. Nam non solum perturbantur propter diuitias, modo perditas modo periclitantes & c. Sed etiam propter synderesim ob fidem relictā.

V autem o homo dei hęc fuge. Appellat eum hominem dei ad reddendam rationem fuge: iuxta CHRISTI pręceptum, non potestis Deo seruire & mammonę. Sectare uero iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem. Et cur has uirtutes sectari pręcipiat, subiungit summādo ad duo capita. Certa bonum certamen fidei, apprehende uitam eternam. Ad hęc duo reducitur omnis sequela cuiusque uirtutis. Et primum quidem spectat ad uitam pręsentis uitę. Alterum autem ad terminum eiusdem. Sectando siquidem uirtutes, certamus certamen fidei bonum: & in termino apprehendimus uitam eternam, pręmium certaminis. In qua. pro, inquam. Deest, & uocatus es & confessus es bonā confessionē coram multis testibus. Ne impossibile reputaretur tam arduum premium. dicit. in quam, uitam eternam, tum uocatus es a deo, tum tu ipse confessus es confessionem bonam coram multis testibus. professionem quam facit episcopus superintendendi aliis, appellat confessionem bonam factam coram multis testibus: quoniam non secreto sed palam fit huiusmodi professio. Et hanc quoque affert factam in uitam eternam. ita quod tam ex uocatione dei quam ex professione tua certandum est tibi certamen fidei ad apprehendendam uitam eternam. precipio tibi coram deo. Vinculo uocationis & proprie professionis adiungit uinculum precepti adhibitis testibus deo & christo. Qui uiuificat omnia. Quoniam precipit media ad uitam eternā, ideo deum inducit quatenus uiuificat omnia. Et christo iesu qui testimonium reddidit. pro, testatus est, sub pontio pilato bonam confessionem. Dixerat & confessus es bonam confessionem coram multis testibus. & propterea precipiendo executionem illius affert christum iesum quatenus testatur est sub pontio pilato. bonā confessionē. facto siquidē & uerbo christus bonā confessionē testatur est sub pontio pilato. Verbo quidem testatus est confessionem proprię innocentię, non haberes aduersum me potestatem ullam & c. futurę uitę, regnum meum non est de hoc mundo proprie deitatis, ego ad hoc ueni in mundum. & demum proprię doctrinę ut testimonium perhibeam ueritati. Facto autem, patiendo usque ad crucem. Vnde uere de ipso dicitur quod confessionem bonam non solum protulit, sed & testatus est, certando facto passionis suę & uerbis testificando illam. Ut serues, proseruare te Ecce actus pręceptus.

Mandatum

Mandatum. proculdubio tibi impositum in tua professione. Mandatur siquidem Episcopo quā ordinatur vt prædicet populo dei. ita quod non solum ex professione propria sed ex mandato obligatur. Et propterea paulus dicit, præcipio tibi seruare mandatum. *Sine macula, irreprehensibile.* pro, immaculatum, irreprehensum. Et refertur vtrunque ad pronomen te. Et est sensus, præcipio tibi te immaculatum, irreprehensum seruare mandatum. Non sufficit mihi vt serues mandatum, sed exigo vt immaculatus intus & irreprehensibilis foris serues mandatū. Serues autem non ad diem, aut annum, sed *Vsque in aduentum.* pro, apparitionem, *domini nostri Iesu Christi.* Hoc est vsque in finem, rationem habendo apparitionis domini nostri Iesu christi ad iudicandum omnes & scrutandum singula hominum opera. *Quem.* pro, quam. Refert enim apparitionem, *Suis temporibus.* Soli deo notis. *Ostendet beatus.* Ad apprehensionem vitæ æternæ inuitans, apte describit deum beatum. Rursus apparitionem Christi ad iudicium ad beandū electos describens ab authore deo, aptissime nominat deum beatum, vt propriā causam omnis beatitudinis tangat. Et *solus potens.* Vere solus potest: cuius potestas ad omnia se extendit, & à quo omnium potestates sic pendent vt si velit nihil possint. Et vtrunque horum (scilicet esse beatum & esse solum potentem) naturale est deo. *Rex regum.* pro, regnantium. & *dominus dominantium.* Vtrunque horum ad gubernationem spectat vniuersi. *Qui solus habet immortalitatem.* Omnis mutatio, quædam mortis species est. Et perinde dictum est quod solus habet immortalitatem, ac si dictum fuisset qui solus viuít absque omni mutabilitate. Nam omnis creatura quantumcunque immortalis immo etiam beata, alicui subiaceret mutationi. Nam & de facto motus mentis aliquos habet successiue: præter hoc quod mutabilis est per potentiam diuinam. Et *lucem inhabitat.* pro, inhabitans, *inaccessibilem.* superfluit &. De luce spiritali est sermo. Et diuina substantia appellatur intelligibilis lux inaccessibleis, tantæ excellentiæ vt nullus possit ad eam accedere. Quemadmodum lux solis est inaccessibleis relatiue ad corporea, ita lux diuina est inaccessibleis relatiue ad totum vniuersum. Metaphorico autem sermone dicitur quod inhabitat. Nulla siquidem est ibi propriæ inhabitatio: sed ad similitudinem habitantis in luce inaccessiblei, excellentiam diuinæ lucis hominibus describit. *Quem nullus hominum vidit sed nec uideri.* pro, videre, potest. ex hac secunda particula apparet quod de homine secundum naturæ vires loquitur. Nam sic absque omni controuersia verificatur quod nullus hominum deum vidit & quod nec videre eum potest. & hoc intellige de videre deum secundum seipsum: ad differentiam eius quod est videre deum, in alio, siue intelligibili siue imaginabili siue sensibili. Nam sic prophetæ viderunt deum: & philosophi & angeli naturaliter vident deum. ¶ *Cui honor & imperium sempiternum: amen.* Par fuit vt descripto deo secundum tot præclaras condiciones, in gratiarum acciones prorumperet: cupiendo exhiberi illi honorem. Et aduenire imperium sempiternum quemadmodum in cælo ita & in terra. Possunt tamen & hæc assertiue intelligi: vt etiam describat deum & honorari & imperare sempiterno tempore. ¶ *Diuitibus huius sæculi præcipe non sublimè sapere.* pro, sentire. Necessaria monstrat hæc esse dicendo præcipe. ¶ Et vere primum præceptum negatiuum quo egent diuites, est non alte sentire. Diuitias enim magnipendunt: hac per hoc efferunt animum magnipendentium illas & possidentium. Elata ergo mens primo inhibetur deinde. ¶ *Neque sperare in incerto.* pro, in incertitudine, *diuitiarum.* Et hoc quoque familiare est diuitibus vt confidant in auro. Et vere dicit in incertitudine diuitiarum: quoniam incerta est earum stabilitas, incertus est earum futurus vsus, & incertior fructus. ¶ *Sed in deo uiuo, qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum.* hoc est ad delectabiliter suauiterque vtendum. Et quod dicit abunde, intellige quātum est ex parte dei. nam secus quandoque accidit ex parte nostri: vel propter demerita nostra vel propter aliquod spirituale bonū. *Bene agere.* Refertur ad præcipe diuitibus huius sæculi. nec dicit bona sed bene agere, vt modum agendi ex parte agentis explicet bonum. *Deuites fieri in operibus bonis.* multiplicando bona opera. *Facile tribuere,* non solum tribuere sed facile. ¶ *Communis care.* Rationem facile tribuendi explicat adiungendo communicationem. Diuites siquidē vtpote abundantes bonis fortunæ considerare debent quod ideo secundum ordinem diuinę prouidentię abundāt vt communent. nō enī eis est data abundantia vt tot propria retineant, sed vt ppria quibus abundāt cōmunia efficiāt. & propterea faciles debent esse adtribuendū. Et ne hoc reputarent esse sibi damnum, subiungi. *Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurū.* ecce fructus cōmunicādi. ipsum siquidem cōmunicare est recōdere sibi ipsis bonū fundamentū in futurū. et ad quid sit hoc fūdamētū subiūgit. *Vi, apprehēdamus uerā.* pro, æternam, *uitam.* electionis

nis reconditur fundamentum super. quod consurget ascensus ad apprehendendum vitā æternam. hoc est enim proprium meritum diuitum quatenus diuites sunt. O timothee, Ad excitandum timotheum, adiungit articulum. *Depositum custodi.* Commissum gregem sub depositi ratione custodiendum mandat: vt etiam de leui culpa teneatur. ¶ *Deiutans prophanas uocum nouitates.* pro, inanitates. inter alias vigilantias necessarias ad custodiam depositi, oportet te euitare prophanas uocum inanitates. inanitates uocum alia sunt prophana; hoc est sacris aduersæ: alie sunt tanq̃ indifferentes, vt nugæ. & propterea paulus addidit prophanas. Oportet siquidem episcopum custodire depositum sibi gregem etiam a vanis uocibus, si prophane sunt, si aduersus sacras literas sunt, si aduersus sacra mysteria sunt. Et oppositiones falsi nominis scientiæ. hoc est falso nominatæ scientiæ. Forte scientiam cabalisticam appellat falso nominatam scientiam. Verum quamcunque intelligas, perpende soliditatem veritatis euangelicæ. nam non contrariantur ei oppositiones cuiuscunque scientiæ, dummodo non falso nominetur scientia: sed solum oppositiones falso nominatæ scientiæ, aduersantur veritati christianæ. Et in promptu ratio est: quia verum vero non est contrarium. Omnis autem vere nominata scientia est verum. Quam quidem promittentes. pro, profitentes, circa fidem exciderunt. pro, a fide aberrauerunt. Experienciam affert quo ducit illa falso nominata scientia. Et hinc habemus q̃ de quadam certa scientia loquitur: alioquin non diceret quam quidem profitentes a fide aberrauerunt. Et si colligeris hæc omnia (videlicet quod falso nominatur scientia, q̃ cōplexa est a fidelibus cū periculo profitentium illam ita q̃ quidam illam profitentes aberrauerunt a fide & q̃ paulus nō dicit illam omnino vitandam, sed dicit illius vitandas esse duas partes, scilicet prophanas uocuitates uocum & oppositiones ad custodiendum depositum gregem) suspicaberis forte mecum cabalisticam pingi scientiam. Meæ siquidem suspicioni alia non occurrit scientia his p̃dicta coloribus. *Gratia tecum amen.* Hæc est salutatio manu Pauli. ¶ Et apud græcos inuenitur subscriptio talis. Ad Timotheum prima scripta Laodicæ.

Caietæ die vltimo Martii. 1529.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI IN POSTERIOREM

epistolam Pauli ad Timotheum

Commentarii.

Aulus Apostolus IESV CHRISTI. non aliorum Apostolorum. Per uoluntatem Dei. non meritis propriis.

Secundum promissionem uitæ quæ est in CHRISTO IESV.

Apostolus per uoluntatem dei, nō secundum q̃ disponit & gubernat naturalem rerum ordinē, sed secundum q̃ p̃mittit uitam quæ est in CHRISTO IESV nunc per fidem, p̃stremo autē per immortalem gloriam etiam corporis. Materia siquidem apostolatus significatur: explicando q̃ est missus per uoluntatem dei quatenus promittit uitā quæ est in christo iesu. ¶ Ad hanc siquidem promissionem promulgandam, ad illam inuitandum. & c. legatus. ¶ Timotheo charissimo. pro, dilecto, filio. per euangelium. *Gratia & misericordia &*

pax. ¶ Superfluant ambæ coniunctiones. imprecatur (non solum extrema dona gratiā & pacem) sed etiam misericordiam, donum medium summe necessarium prælatis. A deo patre nostro. Superfluit nostro. Et christo iesu domino nostro. Exposita sepe sunt hæc.

Ratias ago. pro, gratiam habeo, deo meo. ¶ Perfecta salutatione inchoat. ¶ G at narrationem à commendatione Timothei. Et commendationem inchoat explicando se recognoscere vt diuinum beneficium quod assidue est memor ipsius timothei memor autem in orationibus & in desiderio videndi ob virtutes eius & matris & auiæ. Cui seruis progenitoribus meis in conscientia pura. Superfluit meis. Et non est sermo ne qualicumque seruitute, sed de seruitute cultus, ac si diceretur. quem colo non nouitius, sed à via progenitorum: abrahæ, isaac, iacob. & c. sed nec externo tantum honore, sed in conscientia pura. Quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis nocte ac die. Ad orationes refertur assiduitas non ad tēpus: hoc est q̃ nūq̃ paul⁹ orabat abiq̃ admixta memoria timothei, siue in die siue in nocte.

ZZ

ue in nocte. Desiderans te uidere, memor Lachrymarum tuarum. Lachrymas fidei fuisse has manifestant
F subiuncta. Et propterea non immerito accendebant desiderium Pauli ad videndum illum.
 Ut gaudio impleat. recordationem accipiens eius fidei quæ in te est non ficta: quæ & habitauit primū in auia tua Loide
 & matre tua Eunice persuasum autem habeo quod & in te. Lachrymæ Timothei accendebant Pauli de-
 siderium: causa autem lachrymarum interna fides Timothei non ficta ab auia & matre pro-
 fecta, replebat gaudio animum Pauli. vt patet in actis Apostolorum, Timotheus ex materno
 genere erat Iudæus. Et propterea Paulus meminit matris & auia. Propter quam causam. fidei in
 te habitantis. Admonco te ut suscites gratiam. pro, donum. Dei quod est in te per impositionem manuum mearū.
 Nisi teporem aliquem in timotheo paulus cognouisset, non monuisset vt suscitaret velut so-
 pitum ignem donum Dei episcopalis gradus: quod erat datum Timotheo per impositionem
 manuum pauli, sicut & hodie datur. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris. pro, timidatis. In sinu
 atur hinc causa teporis circa curam episcopalem fuisse timiditatem quendam. ¶ Sed uirtutis.
G pro, potentia. Ad fortiter operandum magno animi robore. Et dilectionis. Nihil prodesset spiri-
 tus fortitudinis ad euangelizandum, arguendum, docendum & c. nisi simul esset spiritus dile-
 ctionis impellentis ad operandum. Et sobrietatis. Non est sermo de sobrietate potus, sed de so-
 brietate doctrina: prout ipsemet Paulus dicit in actis Apostolorum ad festum verba sua esse
 sobrietatis. Hæc sunt quæ proponit Paulus tractanda in hac epistola.

Oli itaque erubescere. pro, non igitur erubescas. Incipit tractare proposita, inchoans ab
N illa particula, spiritum timiditatis. Timidi siquidem est erubescere. Testimonium domini
 nostri neque me unctum eius. Quādiu Paulus persecutiones passus est à Iudeis, Timotheus
 non indiguit exhortatione vt libere testificaretur ea quæ sunt Iesu Christi, & vt Paulo etiam
 victo ad instantiam Iudæorum adhereret: sed vbi Paulus absolutus à primis vinculis cum
 quibus missus fuerat Romam (vt in calce epistolæ huius explicabitur) iterum victus est Ro-
 mæ à Nerone primam contra Christianos persecutionē mouente, occasio timendi data est
H Episcopis vbique existētibz, tū testificari ea quæ sunt Iesu Christi: tum adherere Paulo.
 Vnde in calce epistolæ dicit quod in prima defensione nemo mihi affuit. Et propterea Pau-
 lus secundo victus in fine vitæ suæ & imperii Neronis, monet Timotheum (qui post prima
 vincula discesserat ab ipso, missus a philippenses: vt illis paulus in epistola promittit) vt auditis
 istis nouis vinculis, non timeat non erubescat testimonium Christi crucifixi, neque me vin-
 ctum tanquam malefium. Vtrumque enim erat materia pudendi in conspectu Gentilium
 & iudæorum. Sed collabora Euangelio. hoc est patiēdo afflictiones vna metum incumbere Euan-
 gelio tuendo ac propagando. Secundum uirtutem, pro, potentiam, Dei. scio quod hoc excedit vi-
 res tuas, noui timiditatem tuam: & ideo adiungo secundum potentiam Dei, quæ tibi non de-
 erit confidenti in illa. ¶ Qui nos liberauit. pro, saluauit. Ecce ratio non erubescendi testimoni-
I um domini beneficium saluationis collatum electis. pronomen siquidem nos demonstrare
 electos, subiecta testantur. ¶ Et uocauit uocatione sua sancta. Superfluit sua. Ecce illud benefi-
 cium vocationis non qualicumque vocatione sed vocatione sancta, hoc est munda quantum
 ad statum ad quem vocauit. Vocauit siquidem ad statum munditiæ ab erroribus & peccatis.
 Non secundum opera nostra. Ad vtrumque beneficium (saluationis & vocationis) refertur quod nō
 nostris meritis. Sed secundum propositum suum. ab æterno definitum. prima radix saluationis & vo-
 cationis electorum est diuina uoluntas qua proposuit istos saluare & vocare.

¶ Et gratiam quæ data est nobis in Christo iesu ante tempora secularia. pro, æterna. Multa sunt hic
 mysteria. Dicit in primis data est nobis ante tempora æterna. Et propterea quæstio ori-
 tur: quomodo omnis diuina datio qua Deus dedit nobis aliquid sit datio temporalis, quomodo
K verificatur quod gratia data est nobis ante tempora æterna. ¶ Solutio est quod licet effe-
 ctus dationis sit in tempore, ipsa tamen datio quæ est actio diuina quæ est essentia diuina est
 æterna ante omnia tempora. Et ex parte actionis dicit paulus quod gratia (hoc est gratuita
 dei voluntas) data est nobis ante tempora æterna. Hanc doctrinam de omni actione diuina
 nunquam in potentia, sed ab æterno in actu ex parte actionis, si non percipis minus docte in
 metaphysica seu theologia speculatiua, percipe hanc faciliore paulus non solū dicens secun-
 dum propositum, sed gratiam datam ante tempora, explicauit quod non secundum quodcū-
 que propositum, sed secundum propositum gratuito (non ex debito) datum nobis ante tēpo-
 ra æterna. Ita quod data est non significat actionem transeuntem (quia non debet pro materia
 donum aliquod creatum) sed significat actionē immanentem: quia debet p materia gratui-
 tam Dei

tam Dei voluntatem, & quemadmodum ab æterno dilexit nos, ita ab æterno dedit nobis su-
 um propositum gratuito. Et si hanc rursus non percipis, intellige gratiam datam nobis ante A
 tempora, datam in prædestinatione diuina: quamuis in effectu data sit in tempore. ¶ Dicit
 quoque ante tempora æterna. Et habet quæstionem: tum quia ipsa non fuerunt æterna: tum
 quia si fuissent æterna, non datur ante. Solutio est quod Paulus non dicit tempora æterna à
 parte ante, sed absolute. quod verificatur in temporibus inchoatis durantibus in perpetuum:
 durabunt autem in perpetuum tempora in successione actionum humanarum. Et hoc suf-
 ficat textui quod ante tempora data sit nobis gratia. At si quadrare vis omnino textum de tem-
 poribus æternis à parte ante, dicito quod loquitur de temporibus non quæ fuerunt æterna, nisi
 imaginarie, sed etiam si fuissent æterna. Et vere ante tempora etiam si fuissent æterna, gratia
 dei data est nobis: quoniam data est nobis in æternitate, quæ est ante omnia tempora etiam B
 æterna, ut causa omnis temporis etiam æterni. ¶ Dicit quoque in Christo Iesu. Difficile autem
 est intelligere quo pacto verificatur, quod gratia dei data est nobis in Christo Iesu ante tempora
 æterna: quoniam Christus Iesus nomen sit hominis & certum sit quod filius dei non fuit homo ante æter-
 na tempora, sed ubi venit plenitudo temporis misit deus filium suum &c. Solutio est, quod siue
 in Christo Iesu referatur ad gratiam (& sit sensus, gratiam in Christo Iesu quæ data est nobis)
 siue referatur ad pronomen nobis (& sit sensus, nobis non absolute sed membri Christi Iesu)
 utroque modo significatur idem: videlicet modus participandi salutem & gratiam diuinæ præ-
 destinationis, quod proposuit deus gratuito per Iesum Christum saluare nos, & dedit modis C
 expositis ante æterna tempora nobis gratiam tali modo habendam. Cum qua veritate stat quod
 secundum effectum peruenit ad nos hoc beneficium & hic modus in tempore. *Manifesta est au-*
tem nunc. Superfluit est. *Per illuminationem.* pro, apparitionem, *saluatoris nostri Iesu Christi.* Ante tempo-
 ra, data quidem est nobis in Christo Iesu gratia dei, verum ab æterno non est manifestata, sed
 manifestata est nunc in plenitudine temporis per apparitionem in carne prius mortali & dein
 de immortalis Iesu Christi. Vere per hanc apparitionem manifestata est gratuita dei voluntas
 ab æterno erga electos, ob quorum salutem misit deus filium suum &c. *Qui destruxit.* pro, abole-
 uit, *Quidem mortem, illuminauit autem uitam & incorruptionem.* p, incorruptibilitatem, *per euangelium.* ab
 effectibus probat manifestatam gratiam per apparitionem Iesu Christi. Alter effectus est abole-
 uisse mortem tam animæ quam corporis, alter in lucem protulisse vitam tam animæ quam corporis,
 & incorruptibilitatem utriusque vite foelicis. Vtrunq; autem effecit Iesus Christus per euangelium. D
 subaudi creditum, Mediante siquidem euangelio credentibus & amplectentibus illud Iesus ob-
 literauit mortem & in lucem protulit vitam & incorruptibilitatem. Recte intellige quod non est
 hic sermo de effectibus passionis & resurrectionis Christi secundum se, sed de applicatione eo-
 rundem ad credentes per euangelium prædicatum, creditum ac complexum. ¶ *In quo.* pro, in
 quod, euangelium. *Positus sum ego.* non ego me posui. *Prædicator* pro, præco, ad publicandum.
 Et apostolus in supremo ecclesiæ ordine. Et magister, pro, & doctor, gentium, præco & apostolus ab-
 solute, doctor vero gentium peculiariter. Proposuerat ut non erubesceret testimonium do-
 mini neque me vinculum eius. Et propterea expeditis spectantibus ad testimonium domini
 tractat modo spectantia ad me vinculum eius: commemorando quod quis sim vinculus sum tamē
 positus in euangelium præco & apostolus ac doctor gentium. *Ob quam causam.* videlicet euan-
 gelii. Etiam, pro, & hæc patior supple vincula. *Sed non confundor.* pro, erubesco, vincula & carce-
 res. Multo igitur minus tu debes erubescere me vinculum Christi. ¶ *Scio enim cui credidi.* E
 ¶ Ecce ratio quare non erubesco vincula propter euangelium. Et dicit scio, quia ipse euidē-
 tem habuit noticiam quoniam raptus fuit quod deus est ille cui credimus. Nos autem quamuis
 euidentia demonstratiua sciamus deum esse, non tamen euidenter scimus quod ipse est cui
 credimus, sed fide tenemur hoc. Et certus sum, pro, & persuasum habeo, quia, pro, quod potens est depositum
 meum seruare in illum diem. Merita propria tam bene operando quam mala patiando appellat
 depositum suum apud deum: ut intelligamus quod non pereunt, non transeunt cum tempo-
 re actionum & passionum, sed commendantur in depositum non apud hominem sed apud
 deum potentem seruare hæc ad præmiandum illo die quo ipsum iudicabit, unde de merito
 non erubesco, sed continue augeo depositum meum. ¶ *Formam habeo sanorum uerborum quæ a me*
audivi in fide & in dilectione in Christo Iesu. postquam explicauit quare non debet timotheus erubescere
 ipsum paulum vinculum ratione officii, causæ & certi premii ipsius pauli adiungit rationem rela-
 tiue ad ipsum timotheum quod instructus fuerit à paulo, de forma itaque exemplari seu exem-
 plum exposita dicit. Habeto, in usu, formam sermonum sanitatem animi præbentium, quos
Z Z ii à me non

F
 à me non per scripturas didicisti sed audisti, nō in philosophia morali, sed in fide & dilectiōe
 in christo. Hęc forma faciet te non erubescere testimonium christi. ¶ Bonum depositum custodi per
 spiritum sanctum qui habitat in nobis ipsa forma sanorum verborum quę audierat à Paulo &c. appel-
 latur depositum bonum. Depositum quidem Pauli apud Timotheum: bonum autem in timo-
 theo & aliis christianis. Hoc inquam depositum custodi, non per proprium spiritum, sed spi-
 ritum sanctum. Curam depositi habe, parendo non spiritui timiditatis sed spiritui sancto, qui
 non est longe à nobis nec hospes in nobis, sed habitat in nobis electis.
 scis enim hoc. Superfluit enim. Ad exercitandum Timotheum vt custodiat depositum, subiun-
 git & quosdam profecisse in malum, & quosdam profecisse in bonum: vt in illis periculum,
 in istis profectum considerando excitetur. Quod auersati sunt a me. pro, auersati sunt me, omnes qui in
 Asia sunt. Superfluit hoc vltimum sunt. Ex quibus est Phygelus & Hermogenes. Ordo licet est, quod
 auersati sunt me Romę omnes qui in Asia quoque auersati fuerant me. Et dicit scis, quia com-
 memorat id quod Timotheo notum erat: videlicet quod quemadmodum in Asia minore
 isti Paulum atpernati fuerant, ita & Romę, de malo in pēus procedentes. De quorum nume-
 ro duos tantum nominat. Det misericordiam dominus onesiphori domui. Ecce proficiens Onesiphorus
 & gratus. Paulus non orat pro onesiphoro tantum, sed pro vniuersa illius familia. Quia sape
 non semel aut bis. Me refrigerauit, pro, refocillauit, secundum corpus. Et catenam meam non erubuit.
 Hoc est quod præcipue intendit Paulus significare timotheo, vt ab exemplo animosior redda-
 tur ad non erubescendum ipsum vincitum. Sed quum Romam uenisset, pro, Romę esset, sollicite, pro,
 studiosus, me quęsiuit & inuenit. Quod longe propensioris animi fuit, quam si me calu repertum
 cum catena non erubisset. Det illi dominus uenire misericordiam a domino, pro, apud dominum, in illa
 die. Ratione huius maioris officii orat pro æterna retributione in die iudicii. ¶ Et quanta, pro, &
 quę, Ephesi ministrant mibi tu melius nosti. Vt credat timotheus hæc onesiphori officia erga paulum
 Romę, commemorat Ephesina nota timotheo: vt & hinc profectus Onesiphori innotescat
 & trahat exemplo.

CAPVT

II

V
 ergo fili mi confortare, pro, inualece, in gratia quę est in christo iesu. Tractat illam particulam
 scilicet spiritum dotentię. Proposuerat enim quod non dedit nobis Deus spiritum ti-
 miditatis sed potentię. Vnde & à robore incipit, inferendo ex dictis. Tu ergo inuale-
 sce, non in propriis viribus sed in gratia quę secundum seipsam est data nutrita & aucta fide
 christi iesu. Et quę audisti à me. Duo exigit spectantia ad spiritum potentię euangelicę. Alterum
 quod inualecat in gratia christi, alterum quod asciscat ad officium euangelicum alios. Euan-
 gelicos siquidem sermones significat dicendo & quę audisti à me.
 ¶ Per multos testes hæc cōmenda. In calce præcedentis, epistolę dicitur timotheo & confessus es bō-
 nam confessionem coram multis testibus. Quod itaque seruatum in promotione timothei
 idem seruandum à timotheo statuit in promotione aliorum. Ita quod modo explicat modū
 commendandi, qui prius explicauerat rem commendandam: videlicet quę audisti à me. Et
 tertio subiungit quibus commendandum est. ¶ Fidelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere.
 ¶ Fidelitas voluntatis est virtus ad non fallendum: idoneitas vero ad docendum alios, intel-
 lectuę partis est simul & executiuę, puta linguę expeditę & huiusmodi.
 ¶ Labora, pro, tu igitur fatigare. Præceperat primum tu ergo fili mi inualece in gratia. Hoc
 præceptum prosequitur explicando potentiam ad sufferendum afflictiones occurrentes pro
 pter militiam euangelicam. Sicut bonus miles christi iesu, pugnando, tuendo, expugnando. Nemo mi-
 litans deo implicat se negociis secularibus. Superfluit deo, & legēdū est. nēo militās implicatur nego-
 ciationib⁹ vitę. Quia dixerat sicut bon⁹ miles christi, affert cōditionē militū ī qua vult chri-
 sti militię assimilari militib⁹ armatę militię et de militibus armatę refert nēo militās, impli-
 catur negociationib⁹ vitę, prohibetę sunt enī negociationes militib⁹ vt se totos expeditōs mili-
 tię dedant. Et hic incipit paulus vt christi milites pportionaliter se totos dedāt militię euan-
 gelicę, alieni ab omni sollicitudine temporalium, etiam proprię vitę famę &c.
 ¶ Vt ei placeat cui se probauit, pro, qui ipsum ad militiam elegit. ¶ Hęc enim est
 communis militaribus animis ratio bene militandi ¶ Nam & qui certat in agone, pro,
 si autem & certat quispiam, non coronatur, pro, coronatur, nisi legitime certauerit. Di-
 xerat

xerat sicut bonus miles. & explicauit quo ad partes negatiuas ex similitudine militum; modo explicat quo ad partes affirmatiuas ex alia similitudine. Prius indecetes occupationes abstulit, modo actiones legitimas astringit exemplo certantium singularium: puta athletarum. Nulli enim certanti datur corona laurea aut quæuis alia, nisi certamen eius legi statutæ cõforme approbatum fuerit, vt hinc intelligamus nullum ex certamine euangelico coronandum, nisi certatio fuerit legitima secundum ipsam legem euangelicam. *Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.* ¶ Tertia est hæc similitudo agricolæ primitias fructuum ex culto agro iustitia fouente percipientis, vt intelligamus quod in agro euangelico laborantē exterioribus officiis, colendo mentes hominum, primitias fructuum spiritualium & temporalium hic & æternorum in futura vita percepturum necessitate iustitiæ. *Intellige quæ dico.* Tres has similitudines non applicauerat, & propterea dicit intellige quæ dico. *Dabit.* pro, det, enim tibi dominus in omnibus intellectu. Imprecantis seu potius orantis pro Timotheo est, vt Deus det illi intellectum, non solum in istis, sed in omnibus. Et coniunctio enim, usurpatur ad significandum, quia oratio supplebit vt intelligas, & hæc quæ dixi & alia.

¶ Meliore esto dominum Iesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine Dauid secundum euangelium meum. Superfluit dominum. Preceperat, tu ergo fili mi inualefce in gratia quæ est in Christo Iesu, & declarauit inualefce: declarat modo gratiam quæ est in Christo Iesu, inchoans ab ipso Iesu, & deriuans eam ad membra. Est ordo literæ. Iesum Christum ex semine Dauid resurrexisse ex mortuis. Meminit originis Dauidicæ, ut naturam carnis secundum quam resurrexit, & prophetias testamenti veteris promittentes Mesiam ex semine Dauid vnico complectatur vocabulo. Quod autem dicit secundum euangelium meum, refertur ad memento, reuoca ad memoriam quod meo euangelio didicisti. Et simul consonantiam prophetarum & euangelii significat. Et dicit meum, non mei solius, non cuius ego sum author, sed mihi commissi ad prædicandum, tuendum &c. In quo Laboro, afflictiones sustinendo. Vsq; ad uincula, inclusiue. *Quasi male operans*, pro, maleficus. Vincitus erat Paulus imposito ei titulo malefici. Vnde & Sueto, in uita Neronis dicit, Afflicti suppliciis Christiani, genus hominum superstitionis nouæ ac maleficæ. Mirum autem est cur Paulum aliosque tam optimis moribus præditos christianos appellauerit maleficos: quum constet omne malefici genus execrari a christiana religione, nec scio colorem aliquem huius tituli, nisi forte maleficos appellarint, quia miracula faciebant, quæ magicis artibus imputabant.

¶ Sed uerbum dei non est alligatum. Quis ego sum allectus uinculis, uerbum tamen dei (euangelii scilicet) non est allectum uinculis, sed inter mea uincula solutum perseverat, quoniam non desisto tum uerbis, tum epistolis, tum factis euangelizare Christum. Ideo omnia sustineo propter electos. hoc est, ne uerbum dei alligetur sustineo omnia euangelizando, sustinentia omnium propter electos. Mea fortitudo in sustinendo, ad hoc ordinatur ut uerbum euangelicum liberum apud alios sit propter salutem non omnium sed electorum. ¶ Ut & ipsi salutem consequantur quae est in CHRISTO iesu

Quid stulte disputas de operibus necessariis ad salutem electo-
rum, ecce paulus ad hoc se sustinere omnia dicit propter electos ut vna secum ipsi electi con-
sequantur salutem æternam. ¶ *Fidelis sermo.* Gratiam immortalitatis in christo iam per resurre-
ctionem habitam & habendam ab illius membris exposuerat: expositurus vero modum cō-
sequendi præmittit. ¶ *Fidelis, hoc est verax & consonans christo, sermo.*

¶ Nam si commortui sumus. proculdubio iesu christo qui mortuus fuit. ¶ Et conuiuemus. cum ipso qui resurrexit & uiuit uita immortalī, sicut christus mortuus fuit uitæ transitoriaē. Et uerbum sumus, præsens quidem tempus designat, sed præsens huius uitæ nam sensus est si in hac uita commorimur corpore propter christum, conuiuemus in alia uita cum ipso uita immortalī. ¶ Si iugitebimus. pro, sustinemus. præsentis siquidem temporis est: & attestatur quod in toto hoc sermone paulus utitur præsentibus extensis ad præsens totius uitæ usque ad ultimum.

¶ Alioquin non essent vere conditionales. ¶ Et corrigendum. Nisi quis sustinuerit vsque in finem hic non corregnabit in futuro cum CHRISTO. Considera appropriationes. si commorimur conuitemus, si susinemus corregnabimus. sicut vitam morti, ita regnum tolerantie appropriat. Si negauerimus. pro. negamus. cum coram hominibus.

¶ Et ille negabit nos coram angelis dei & vniuerso mundo. ¶ Si non credimus. interna fide. ¶ Ille
fidelis permanet. in comminationis suppliciis. Negare seipsum non potest. Quomodo enim deus non
potest peccare; & tamen est omnipotens (quia posse peccare non est posse sed defectus potestatis
ita cum eiusdem omnipotentia fiat quod negare seipsum non potest: quia posse negare seipsum
non est

non est posse, sed defectus potentia. Est enim mutabilitatis. Omnis enī qui potest negare seipsum est mutabilis à prima deliberatione in alteram. Puniet ergo incredulosv decreuit. *Hoc commune.* Quum declarauit tu ergo fili mi inualece in gratia quæ est in Christo iesu, profecquitur modo reliquam præcepti partem, & quæ audisti a me commenda per multos testes fidelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere: præcipiendo vt admoceat illos hæc Christi & membrorum eius. *Testificans coram deo, pro, domino.* hoc subiunctum præceptum. Nō sufficit paulo vt coram multis hominibus testibus sed exigit vt etiā coram Deo (qui intuetur cor & videt ex corde officium exerceri) Timotheus testificetur subiunctum præceptum. *Noli contedere uerbis, pro, non pugnare uerbis.* Hoc est præceptum à te testificandum aliis quos asciueris ad euangelizandum, non pugnare uerbis sed doctrinā. Et rationem subdit ex conditionibus pugnae uerborum. *Ad nihil enim utile est nisi ad subuersionem.* pro ad nihil utile ad subuersionē audientium. Exaggeratio est conditionum pugnae uerbalis. Et vere experimetur quod in materia euangelica pugnare uerbis ad nihil est utile, & auditorum mentes subuerterit non penetrantium ueritatem. *Solcite autem cura.* Loco harum trium dictionum vnica est. *Stude, teipsum probabilem exhibere deo.* Tractat illam particulam in principio propositam, scilicet spiritum dilectionis, proculdubio diuinæ. Vnde & relative ad deum inchoans prosecutionem illius, *stude* inquit exhibere teipsum deo dignum approbatione. quod constat solo dilectionis spiritu fieri. Nom soli diligentes deum digni sunt approbatione diuina.

Operarium inconfusibilem. pro, non erubescens. Probatio dilectionis exhibitio est operis. intus oportet esse probabilem deo: foris autem oportet esse operarium eorum quæ in euangelio mandantur, operarium autem non erubescens ignominias, vincula & reliquas uilitates crucis Christi. *Recte tractantem uerbum ueritatis.* Ad similitudinem secantium ligna secundum lineam rectam, dicit recte secantem uerbum ueritatis. Non sufficit pastorem ecclesiæ probatum esse intus, & foris operarium absque erubescencia: sed oportet tertio vt uerbum euangelicæ ueritatis absque obliquitate aliqua distribuat auditoribus, non declinando ad dexteram, vel ad sinistram. Et merito. nam ueritas in medio est: & tã hinc q̃ ad falsum, ad icōueniēs seu absurdum declinatur. Tria hæc præcipit pro spiritu dilectionis, & singula prosequitur ordine retrogrado. inchoat enim statim ab ultimo subiungendo. *Prophana autem & uaniloquia deuita.* Superfluit &, nec uaniloquia sed inaniloquia significatur: quæ in calce præcedētis epistolæ uocū inanitates appellantur. Idē siquidē præceptum repeti mandando vt euitet prophana inaniloquia. Sunt siquidem inaniloquia uitāda (utpote otiosa) sed quū sunt prophana, procul abiicienda. Et dixit hoc ad prosequendum tertium propositum: scilicet recte tractantem uerbum ueritatis. Instituit siquidem quod ad recte tractare uerbum ueritatis spectat euitare prophana inaniloquia. Et hoc ab effectu, explicat subiungendo. *Multum.* pro, amplius, enim proficiunt pro, proficient. *ad impietatem.* Inaniloquia contraria sacris dogmatibus non sistant in inani, sed magis proficient in animis auditorum ad impietatem fouendam tanquam uana sit pietas euangelica. *Et sermo eorum ut Cancer serpit.* pro, populum habebit. Assimilat sermonem horum morbo canceri qui pascitur in carne uulnerata: vt intelligamus horum sermonem ubi auditores inuenerit pasci in uulneratis animis. Et hinc apparet quod de quadam certa secta doctorum inanitates uocum prophanos docentium loquitur. Quod etiam apparet ex repetita pauli monitione. nam & in priore epistola idem monuit Timotheum. *Ex quibus.* doctoribus & sectatoribus prophanarum inanitatum uocum.

Est Hymeneus & philetus. Si nouissemus nos istos sicut nouerat illos timotheus, intelligerem de qua secta paulus loquitur. *Qui a ueritate exciderunt.* pro, aberrauerunt. Christiani igitur erant isti. Vide quo ducit prophanum inaniloquium: & hinc perpende quantum aduersetur ueritati. *Dicentes resurrectionem iam esse factam.* Quia doctores erant isti inanium uocum, ideo eorum argumenta tanquam innixa inaniloquio tacet paulus. *Et subuerterunt quorundam fidem.* Ecce longe peius. tolerabilis magis erat profectus impietatis: sed intolerabilis omnino est subuersio usque ad fundamentum quod est fides. *Sed firmum fundamentum dei stat.* pro, christi stetit. Quauis in quibusdam euersum sit fundamentum, non tamen propterea putes firmum christi fundamentum euersum. Fundamentum siquidem infirmum euersum est: firmitas autem fundamentum à Christo firmatum (quod est non ad tempus sed simpliciter & absolute christi) non est euersum sed stetit in sua soliditate.

Habens signaculum hoc. cognouit dominus qui sunt eius. pro, sui. aduerte (vt penetres doctrinam hanc)

hanc (quod in humanis id quod sparsim inuenitur in multis diuersarum nationum & locorum, quanuis desinat esse apud quosdam remanet apud alios: verū & contingere posset quod desineret apud omnes, & remanendo incerti sunt illi apud quos remanebit. In fide autem Christi sparsa iam Pauli tempore per multas nationes ad loca innumera, intēdit Paulus docere non sic esse: sed quanuis aliquorum fides subuertatur, nec potest in omnibus subuertere, nec incerti sunt apud quos fides remanet: quoniam firmum Christi fundamentum si dei non subuertitur. Et si queris qui sunt illi homines in quibus est firmum fundamentum Christi, respondet quod sunt illi in quibus fides inuenitur cum hoc signaculo: videlicet nouit dominus qui sui sunt. Sunt illi homines qui sunt insigniti notitia dei tanq̄ stigmatē q̄ sunt dei: sicut equi, boues, & oues signum impressum habent quod sunt talis domini. Et bene nota quod non habent signaculum inhærens, nam notitia diuina nihil ponit in rebus notis: sed est signum distinguens illos qui sunt dei, ab illis qui non sunt dei. Vnde patet quod noti & certi sunt apud deum (quanuis non apud homines) illis in quibus est firmum Christi fundamentum: ac per hoc impossibile est deficere fidem in omnibus, & non in incerto periclitatur. *¶ Et discedat ab iniquitate omnis qui inuocat, pro. nominat. nomen domini.* Ne certitudo signatorum hominum diuina notitia, occasio fieret negligendi studium fugiendi mala & prosequendi bona, adiungit alteram signaculi partem. Prima nanque signaculi pars ex parte se tenet diuinę notitię, hæc autem ex parte liberi arbitrii: vt non solum apud deum sed apud homines saltem semetipsum cuiuscunque signaculum notum sit per elongationem ab iniquitate cum professione nominis domini IESV. Hoc est fundamentum CHRISTI firmum signatum in hominibus: aduersus quod non prævalent hæreses. *¶ In magna autem domo non solum sunt uasa aurea & argentea sed & lignea & fictilia, pro. testacea.* Dixeram quosdam à fide aberrasse & quorundam fidem subuertisse: ne mireris cur deus in domo suę ecclesię habet quosdam infirmos & quosdam firmos, rationem affert ab exēplo magnę domus, vt diuinę prouidentię ratio ex ipsa similitudine innotescat. Et accommodum attulit exemplum, nam ecclesia, magna domus est: & firmi sunt velut vasa aurea & argentea, infirmi vero velut vasa lignea & testacea. *Et quedam quidem in honorem, quedam autem in contumeliam.* Ab hinc incipit prosequi secundum præceptum, operariū non erubescens. Dedecus enim & ignominia materia est erubescentię. Prior differentia attenditur penes materiam: hæc autem penes vsum. Et in vasis quidem neutra differentia imputatur vasis: sed illis conuenit ex materia vel artifice qui effecit vnum vas in vsum decorum, alterum in vsum sordidum. In Christianis autem prima differentia penes CHRISTI donum maius vel minus participatum attenditur: altera penes liberum arbitrium cuius est vti attenditur. Ex meo siquidem libero est arbitrio quod ego vtar meipso in officiis turpibus, dedecentibus ignominiosis. *¶ Vnde & subdit. Si quis ergo emendauerit seipsum ab istis.* proculdubio infidelitatibus, prophanis in vaniloquiis & huiusmodi. Et nisi hoc spectaret ad liberum arbitrium, non dixisset si quis ergo emendauerit se ab istis. Et vtitur illationis nota, quoniā hoc dicit spectans ad prius præceptum stude teipsum exhibere deo operarium absque erubescencia. Monstrat siquidem modo hoc esse in facultate studii nostri concurrente diuina gratia. Et simul declarat alteram signaculi partem: videlicet vt discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini. *¶ Erit vas in honorem sanctificatum & utile domino ad omne opus bonum paratum.* Superfluit &. Cerne fructum mundantis seipsum. Erit inquit vas in honorem ergo à nostro libero arbitrio dependet vsum vasis in honorem vel ignominiam. et ne ambigas quod de vase contumelię transfertur in vas honoris, subiungit sanctificatum, hoc est mundificatum. et rationem honorabilis vsum explicando dicit vtile domino: non in seipso domino, sed ad ipsius domini gloriam. Vnde vtilitatis ratio subditur, ad omne opus bonum paratum. participium est paratum. significatur enim q̄ per huiusmodi mundiciam redditur vas præparatū ad omne non aliquod opus bonū necessarium ad salutem æternam. *Iuuenilia autem desideria fuge.* Restabat prosequi primo præceptum, stude teipsum probabilem exhibere deo. Et hoc modo psequitur, monstrando tū negatiua tum affirmatiua opportuna ad hoc. et negatiua quidem vnico cōprehendit nomine iuuenilium affectuū. et hos nos vitandos sed fugiendos mandat quoniam illos qui prope sunt alliciunt ac trahunt. vigent siquidē in iuuenibus perturbationes animi quas passiones vocamus. *¶ Sectare vero iustitiam.* reddendo vnique quod debetur illi Fidem. IESV CHRISTI: sine qua impossibile est placere deo. *Spem, charitatem.* Superfluit spem, tertio siquidem loco dilectionem nominat, proculdubio ad omnes. Hæc enim dilectio christiana est. *Et pacem.* Superfluit &. Pax quæ tranquillitas est ordinis

quarto loco nominatur. verum limitatur pax. Cum is qui inuocat dominum de puro corde. nolo te habere pacem cum Hymenæo & Philero, & reliquis inimicis veritatis, sed cum inuocantibus dominum IESVM non verbo, sed de puro corde. Potest nihilominus hæc particula referri non ad pacem, sed ad sectare: vt confectatores intelligamus descriptos illos qui inuocant dominum ex corde puro.

S *Stultas autem est sine disciplina quæstiones deuita.* Tractat illam particulam in principio propositam, sed spiritum sobrietatis. Aduersus sobrietatem siquidem doctrinæ militant stultæ & ineruditæ quæstiones. Et dicit stultas per priuationem rationis quærendi: indisciplinatas vero seu ineruditas per priuationem rationis quæsitæ. Stulta quæstio est quæ non habet rationabilem causam dubitandi: vt si in quæstione versantur ea quæ sunt per se nota. Et similiter si inter fideles vertatur in quæstione deum esse, aut beatam virginem concepisse & peperisse, & similia quæ sunt in fide vt principia per se nota. Inerudita vero quæstio est si quærat ratio euidens eorū quæ credimus, & nõ sufficiat autoritas diuinæ scripturæ quæ admodum si in scientificis quærat ratio demonstratiua eorū quæ sunt probabilia. Vtræque quæstiones paulus reiiciendas mandat. *¶ Sciens quod generent lites.* pro, pugnas. Ecce ratio respuendi vtrunque quæstionis genus: ab affectu pugæ quæ ex his gignitur. *¶ Seruum autem Dei non oportet ligare.* pro, pugnare. De pugna verborum est sermo Huiusmodi quæstiones secundum se sunt stultæ aut inerudite, secundum effectum sunt pugnaces, secundum subiectum sunt dedecentes. Nam dedecet Dei seruum pugnare verbis: quum debeat pugnare virtutibus, & doctrina. Vnde de pugna virtutum subdit. *Sed mansuetum.* pro, mitem. qui præstat mansuetudo, esse non apparere. Ad omnes non ad aliquem, ne dices quod ad istos mouentes stultas quæstiones non oportet esse mitem. Quo ad pugnam vero doctrinæ subdit. *Docibilem.* Et sumitur actiue: hoc est potentem ad docendum. *Patientem, cum molesto.* pro, mansuetudine, corripientem eos qui resistunt veritati. Superfluit veritati. Potest patientia iungi & cum præcedenti particula, dicendo docibilem patientem ad tollendam impatientiam à doctore catholico. Potest & iungi cum corripientem: vt officio correptionis adiungantur comites patientia & mansuetudo. Illa qua tolleret mala qui corripit alios: tollerantia siquidem malorum tollit spatium poenitendi. Illa qua iram moderetur, vt correptio habilis reddatur ad hoc vt suscipiatur ab iis qui corripuntur eo quod resistunt sanæ doctrinæ. *¶ Ne quando deus det illis poenitentiam ad cognoscendum veritatem.* Non prohibentis sed dubitantis aduerbium est ne, hoc in loco: perinde ac diceretur si quando. Hic est finis moderate correptionis. *¶ Et resipiscant a diabolo aequalis.* pro, laqueo Poenitentia quem dat deus, non sistit in intellectu, non in cognitione veritatis: sed extendit se ad voluntatem ac effectum, vt veritate cognita resipiscant ab oppressione & vinculo diaboli. *A quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.* Græcos sermo plus significat. nam significat captiuos viuos teneri. Quod in latino subintelligitur. nam proprie loquendo soli viui tenentur captiui. Timenda valde sententia quod ad nutum diaboli aliqui in hac vita tenentur captiui ab eo. hoc enim est captiuos esse ad seruiendum diabolo. Quod verum est pro, quanto non est in potestate hominis qui iam se subdidit diabolo per mortale peccatum liberare se ab huiusmodi seruitute, sed oportet ipsum obsequi diabolo ad ipsius voluntatem peccando. et propterea dixit si quando det deus illis poenitentiam: & non dixit si quando ipsos poeniteat diuinæ siquidem gratiæ donum est poenitentia in remissionem peccati. Hinc habes theologe à paulo apostolo sententiam illam gregorianam, peccatum quod per poenitentiam non diluitur, nõ pondere ad aliud trahit.

CAPVT III.

D *De autem scito.* Dixerat eos qui resistunt: modo resistentes describit. *¶ Quia.* pro, quod, in nouissimis diebus inlabunt tempora periculosa. noli putare hæc ætate nostra resistentes veritati & correptionibus ac doctrinis exterminandos: sed scito quod in peiora præceditur vsq; adeo quod in nouissimis prope finem huius mundi diebus erunt tempora difficilia plena periculorum. Et, pro, nã, erunt homines seipsos amantes. Nõ cõputat inter vitia naturalẽ suum ipsius amorẽ (de quo alibi scripsit nemo vnq; carnẽ suã odio habuit) sed solius sui ipsius amorẽ: vt pote excludentem amorem & erga deum & erga alios homines. *cupidi.* p, pecuniæ *cupidi.* Auaritia, enim ex sui ipsius amore nascitur. *¶ Etiam.* pro, iactabundi. Non minus gloriatio ideoritur

oritur. *Superbi.* Hæc velut truncus arboris ex illa proprii amoris radice prodit. *Blasphemi.* aduersus honorem diuinum. *Parentibus non obedientes.* Non solum deum quem non vident, sed parentes quos cernunt despiciunt. *Ingrati.* beneficis. *seceſſi.* promiscue. *Sine affectione.* ad coniunctos. *A*
Sine pace. pro, foedere. ad confœderatos. *Criminatores.* pro, calumniatores, innocentium. *Incontinentes.* iræ. *Inimici.* infirmis. *Sine benignitate.* pro, non amici, bonis hominibus. *Proditores,* proterui. pro, precipites, sine consilio operantes. *Tumidi.* inflato animo. *Græci.* & voluptatum amatores magis quàm dei. *Superfluit &.* Horum infinitus est numerus si ad facta spectetur: secus autem si ad intentionem. *Habentes speciem quidem pietatis, iustitiam,* pro, vim, autem eius abnegantes. pro, inficiati. est enim præteriti temporis. *Hypocritæ* sunt qui profitentur pietatem in apparentia sed pietatis potentiam non exercent, qui negauerunt illius intimam vim quæ per opera exercetur, & in sola apparantia sunt pii. *¶ Et hos deuota.* pro, auerſare. Hi enim resistunt verbo vel saltem facto sanæ doctrinæ. *¶ Ex his enim sunt.* Pronomen his, peculiariter respicit habentes speciem pietatis sed potentiam illius negantes. Nam ex illo genere propriæ sunt. *¶ Qui penetrauit domos.* Proculdubio alienas sub pietatis specie. Et interpres dixit penetrant, ad significandum improbitatem illorum: quam Pauli textus habeat subeunt. *¶ Et captiuas ducunt mulierculas.* Vide officium pietatis priuare libertate mulieres. *¶ Oneratas peccatis.* Ecce captiuitatis ratio. Abducunt siquidem mulieres à rectitudine rationis, fallendo eas & subiiciendo illas nouis præceptis, nouis documentis, nouis professionibus: ex quibus non solum peccant, sed onustæ peccatis redduntur. quo fit vt & seruitutem peccati, & seruitutem dogmatum parientiū peccata incurrant. *¶ Que dicuntur uariis desideriis.* Dixerat non mulieres sed mulierculas, vt inter mulieres significaret illas quæ minoris sunt iudicii, quæ leuiore sunt. Verum ne mulierculas humano more intelligeres, describit easdem tum ab effectu, tum ab intellectu. Et ab effectu quidem quod non solum patiuntur varias concupiscentias (hoc enim imputaretur sexui) sed quod variis desideriis succumbunt, immo quod à variis desideriis ducuntur promptæ ad varia desideranda. Hoc enim instabilitatis est. Hæ sunt quæ facile falluntur. Ab intellectu vero. *C*
¶ Semper discentes. Non vituperatur semper discere (quoniam & laudabile & necessarium est præcipue mulieribus) sed vituperatur semper discere absque fructu. Nam discere quodā tempore ita quod perueniat ad noticiam alicuius veri, & postea discendo cognoscere aliud verum & sic deinceps, laudabile studium est: sed semper discere & nunquam ad noticiam veritatis amplectendæ peruenire, vituperabile est: & ex mala dispositione discantis hoc prouenit. Vnde & subdit. *¶ Et nunquam ad scientiam ueritatis peruenientes.* pro, venire potentes. Ex varietate desideriorum prouenit vt semper discant migrando de discere in discere. & ex eadem varia ac instabili mentis dispositione prouenit quod nunquam possunt venire ad noticiam veritatis: quoniam inde prouenit quod non figunt mentis aciem ad penetrandum, examinandum, discutiendum & sistendum, sed in fluxu est talium mens. Inde & merentur vt ex diuina gratia nō fortiantur fixationem iudicii circa ea quæ discunt: utpote ad huiusmodi donū contrarie dispositæ. *D*
¶ Quemadmodum autem iohannes & Membres. pro, iam bres, resistunt moysi. Magorum Pharaonis nomina sunt hæc qui coram pharaone resistunt moysi probanti se missum à deo testimonio signorum. Resistunt inquam efficiendo similia signa tria: videlicet conuersionis virgæ in serpentem, aquæ in sanguinem, & productionis ranarum. vt hinc appareret quod Moyses non esset missus à deo sed arte efficiebat hæc mira. Ita & hi resistunt ueritati. Euangelicæ, quam ipse deus reuelauit. *Homines.* Non dæmones. *Corrupti mente.* ignorantia prauæ dispositionis. *Reprobati circa fidem.* Corruptio mentis respicit prauam mentis dispositionem circa veritatem in genere: reprobatio autem malam in eis significat dispositionem circa fidem in specie. Tales siquidem describit esse resistentes euangelicæ ueritati. *¶ Sed ultra.* pro, amplius, non proficiant. De his subdolis seductoribus muliercularum dicit sed non proficiant amplius, quam seducendo mulierculas, non proficient extendendo seductiones suas ad mulieres cordatas, non ad viros, sed silet eorum seductio in mulierculis. *¶ Incipientia enim eorum manifesta erit omnibus.* Ratio quare non proficient amplius quam in mulierculis est quia quum amplius se extendant, manifesta erit omnibus (etiam ipsis mulierculis seductis) illorum insipientia. *¶ Sicut & illorum.* fuit Simili siquidem modo quum iohannes & iam bres extendere tentarent suas artes ad ampliora signa faciendâ quæ fecit moyses, manifestata est eorum incipientia qua nūcio dei Moysi resistebant, impotentia siquidem ipsorum ad faciendum quartum signum manifestauit ipsorum in sapientiam contra deum. *E*

F **T** *V* autem affectus es. Tractat primam particulam in principio propositam, vt suscites domum dei quod est in te per impositionem manuum mearum. Et dictio affectus non significat adeptus, sed iuxta secutus. ppter q̄ caucius iterp̄tes moderni legunt sectatus seu affectatus es. Meam doctrinam. Non solum impositione manuum mearum dignus es habitus, sed affectatus es in comitatu meo tum doctrinam meam qua tot ecclesias docui, tum institutionem qua verbo erudiui ac ordinaui ecclesias & pastores earum. *Proposui.* Confor-

me diuinæ voluntati. *Fidem.* & eam qua credimus in iesum, & eam qua sunt dicta. *Longanimitatem.* qua animus meus in æternitatis longitudinem præmia reseruat. *Dilectionem.* erga omnes propter deum. *Patientiam.* tolerando mala frigoris, famis, nuditatis &c. *Persecutiones.* de loco ad locum. *Passiones.* illacitas mihi à multis. *Qualia.* pro, quales, mihi factæ sunt *Antiochie.* De Antiochia Pisidiæ est sermo, non de Antiochia syriæ, vnde Paulus & Bernabas egressi sunt ad prædicandum Gentibus. *Iconii.* quæ etiam est pisidiæ ciuitas. *Lytris.* Hæc est Lycaonia ciuitas (vicina tamen supradictis) in qua paulus fuit lapidatus. Lege actuum apostolorum capitula. xiii. &. xiiii. *Quales persecutiones sustinui.* & ex omnibus eripuit me dominus. Hæc sunt ræa quæ tu sectatus es. **G** *Est omnes qui pie uolunt uiuere in Christo iesu, persecutionem patientur.* Commune est mihi & tibi & omnibus volentibus viuere vt membra Christi iesu (exercendo officia pietatis in cœlestem patrem, in domesticos dei & conciuēs sanctorum) persecutionem quandoque pati. *Mali autem homines & seductores proficient in peius.* omnibus pie in Christo uiuentibus commune est proficere in melius tolerando mala poenæ: malis vero hominibus commune est proficere in peius malum culpæ.

Errantes & in errorem mittentes. transpositæ sunt particulæ istæ. nam primum in textu locatur actiua (scilicet in errorem mittentes, proculdubio alios) & deinde passiuæ: scilicet errantes ipsi. verum eadem sententia est. proficient enim in vtroque: & in errando, & in ducendo alios ad errorem. Et hoc quidem dicitur in genere de malis & seductoribus. cum quo stat quod in specie de seductoribus muliercularum quæ variis ducuntur desideriis pauloante dictum sit quod non proficient amplius quàm in mulierculis.

H *TV uero permane in iis quæ didicisti & credita sunt tibi.* Descriptis in genere conditionibus bonorum & malorum & in specie donis timothei imitando paulum, hortatur vt perseueret tam in iis q̄ didicit q̄ sunt in iis q̄ sibi cōmissa officiis. & rationē subdit. *Sciens a quo didiceris.* videlicet à me apostolo Christi. Et quia, pro, q̄, ab infantia sacras literas nosti. Ad participium sciens refertur etiam hoc, sciens & quod ab infantia sacras literas nosti. & est sermo de sacris literis veteris testamenti. mater enim thimothei ludæa, studuit vt filius sacris literis imbueretur. *Quæ te possunt instruere.* p. sapientiam docere. ad salutem per fidem quæ est in christo iesu. Sacre veteris testamenti literæ habent facultatem docendi sapientiam non huius mundi sed ad æternam salutem intercedente fide quæ est in christo iesu. sine huiusmodi nanque fide non docet sapiētia ad salutē. Et q̄ hoc sit verum, manifestat ex conditione omnis scripturæ sacræ (ad comprehendendū non solum veteris sed etiam noui testamenti scripturam) dicens. *Omnis scriptura diuinitus in spirita.* Nota diuinitus inspirata, ad differentiam reliquarum quæ humana adinventionē aut discipline sunt scriptæ author siquidem scripturæ spiritus sanctus significatur dicendo diuinitus inspirata. *Vtilis.* Deest & Legendum est. Et *utilis est.* Significatur enim quod non solum in se est honorabilis sed etiam quod utilis est. Ad docendum ad arguendum ad corripiendum, ad erudiendū. quatuor hæc gerundia apud paulum sunt nomina. *Ita quod legendum esset.* *Ad doctrinam redargutionem, ad correctionem, ad institutionem in iustitia.* Et est repetendum in singulis in iustitia. vt sit sensus, utilis est ad doctrinam in iustitia, ad redargutionem in iustitia, ad correctionem in iustitia, ad institutionem in iustitia. *Et vere proprium est sacræ scripturæ ignorantes docere ea quæ sunt iustitiæ diuinę resistentes redarguere cum diuina iustitia errantes corrigere etiam in iustitia, & demum instituere gradus omnis homines in iustitia.* Vt perfectus, pro, integer, sit homo dei. vtpote constans ex omnibus requisitis ad perficiendum hominem dei. *Ad omne opus bonum instructurus.* pro, consummatus. prima perfectio declaratur per hanc secundam relative ad omne opus bonum. Ecce quo tendit utilitas diuinæ scripturæ, ad perfectionem hominis dei (hoc est qui totum seipsum deo dat) perfectionem inq̄ talem vt sit perfectus ad omne opus bonum exercendum. ad vtranque ergo partem utilis est diuina scriptura, & ad partem intellectuam & ad partem operatiuam.

A

Esse scilicet coram deo &c. Deest, domino, Iesu christo qui iudicaturus est uiuos & mortuos. Non sufficit paulo simplici monitione excitare Timotheum: sed addit attestationem dei tum hominis gloriosi domini Iesu christi, apponendo terribile officium iudicii eius tam respectu uiuorum quam mortuorum. Ab ambobus Apostolis (Petro scilicet & Paulo) habemus quod Christus iudicaturus est uiuos & mor-

T

tuos: ut intelligamus quod quum Christus ueniet ad iudicandum, quos inueniet uiuos, iudicabit uiuos. Et de electis quidem tunc uiuis in secunda ad Thessalonicenses ipsemet paulus dixit, deinde nos qui uiuimus &c. De reprobis autem tunc uiuis, hinc insinuat quod etiam uiui iudicabuntur: alioquin non ius diceret tunc christus uiuis, sed quibusdam uiuis, scilicet electis. Vterque autem apostolus dicit quod iudicaturus est uiuos, absque exceptione aliqua. unde sicut omnes mortuos (tam electos quam reprobos) tunc resuscitados iudicabit, ita omnes tam electos quam reprobos tunc uiuos iudicabit. Et per aduentum ipsius. Superfluit &. Legendumque proprie esset. Per apparitionem ipsius. ueniet enim non latens sed apparens vniuersis. Et regnum eius. Per hæc duo (apparitionem scilicet christi, & regnum ipsius cuius tunc possessionem plenam accipiet) obtestatur Timotheum. *Prædica uerbum.* Ecce quid exigit. hoc si quidem est proprium Episcopi officium. Quod in principio dixerat proponendo suscita domum dei quod est in te per impositionem manuum mearum, modo explicat distinguendo singulas actiones: inchoans à prædicatione Euangelii. *Insta opportune, importune.* Ecce alia actio. Nec dicit ista, incumbere importune, sed iungit simul opportune importune: ut alterum alterum aduerbium temperet, & assiduitas studii ad incumbendum saluti animarum nulla negligentia, nulla timiditate aut quauis alia passione interpollatur. *Argue errantes & resistentes. Obsecra, increpa.* Transpositæ sunt dictiones. Nam prius est increpa, proculdubio delinquentes, Quod autem dicit obsecra, rectius interpretatur exhortare, pusillanimes, timidos, tepidos. *In omni patientia & doctrina.* Duæ partes & ambæ necessariae episcopo. patientia qua tolleret ea quæ sibi displicent: & doctrina qua alios instruat. & dicit in omni, ut nulli aduersitati succubaret. ut nullum documentum necessarium prætermittat.

B

C

¶ *Erit enim tempus quum sanam doctrinam non sustinebunt.* Christiani. Sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros, pro, doctores. Intuere è regione sanæ doctrinæ locari doctores conformes desideriis diuersis auditorum. Erubescunt siquidem Christiani auditores dicere se nolle sanam doctrinam: sed tamen facto dum quærunt doctores seu prædicatores conformes suis desideriis, à sana doctrina declinant. Qualia autem sint eorum desideria, declarat subiungendo.

¶ *Prurientes auribus.* pro, auditum. eadem enim dictio est quæ postmodum subditur, auditum auertent. Quemadmodum in præcedenti capitulo descripsit mulierculas ex eo quod ducuntur variis desideriis, ita modo describit auditorum desideria ex pruritu auditus. est enim nominatiui casus prurientes, & non ad doctores, sed ad eos qui sanam doctrinam non sustinebunt sed ad sua desideria coaceruabunt sibi doctores, manifeste refertur. Et pruritus quidem auditus non sanam cupit doctrinam, sed confricationem auditus sed delectationem audiendi: quemadmodum prurientes membrum aliquod, cupiunt confricationem illius delectantem. ¶ *Et a ueritate quidem auditum auertant: ad fabulas autem conuertantur.* Tolerabile esset si prurientes auditum non aduerterant illum à ueritate, non præferrent dilectationem auditus ueritati: intolerabile autem est quod eoque ducat eos pruritus auditus ut ad fabulas conuertantur, auerso à ueritate auditu.

D

¶ *Uero uigila.* aliis vocantibus fabulis, tu uigila super gregem tuum. ¶ *In omnibus labora.* in nulla re omitte difficilia studia. *Opus fac euangelicæ.* Ecce quorsum uigiliæ & labores. euangelicæ opus est uerbo & facto euangelii regni prædicare, tueri propagare.

E

¶ *Mysterium tuum imple,* debitum solue hæc faciendo, quoniam hæc, ad tuum spectant ministerium. *Sobrius esto.* superfluum ambæ dictiones. *Ego iam delabor.* pro, immolor. tanto magis tu debes incumbere euangelio, quanto instat diminutio prædicatorum. ego enim tam uniuersalis prædicator iam immolor deo uelut hostia quæ mactatur. Et ne de afflictionibus quas tunc patiebatur sed de morte imminente intelligeret timotheus, subiungit. *Et tempus meæ resolutionis instat,* resoluendus siquidem erat in animam reddendam deo. & corpus reddendum terræ.

¶ *Bonum certamen certavi.* Ad tuum & aliorum exemplum, explico summarie mea merita. aduersus resistentes euangelio, aduersus mundum me persequentem bonum certamen certavi.

Cursum

Cursum consummaui. Non fui tepidus sed cucurri: nec defeci in medio itinere Euangelii, sed cursum consummaui mihi à spiritu sancto decretum. *Eidem seruaui.* tam fidem qua sunt dicta seruauì domino meo, fideliter certans & currens: quam fidem qua credimus & iustificamur in christo iesu seruauì, nullis perturbationibus, nullis potestatibus valentibus me separare à fide Christi habenda & propaganda. *In reliquo.* pro, quod superest. post hanc vitam, post hæc merita. *reposita est mihi corona iustitiæ.* Quum audis coronam, triumphum intellige. velut triumphati reposita est mihi corona. Et dicit iustitiæ, quoniam sibi debitam significat. Vnde hoc debitum magis explicans subdit. *Quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex.* Dicendo reddet iustus iudex, manifeste debitum ius significat. ¶ Verum occurrit quæstio ex ipsius pauli sententia ad Rom. viii. vbi dicit, non sunt condignæ passionibus huius temporis ad superuenturam gloriam. Si enim non sunt condignæ. Quomodo iustitia exigente debetur eis corona gloriæ? Solutio est q. opera nostra meritoria considerantur vel secundum condiciones quas habent ex proprio genere quatenus sunt humanarum propria virtutum. & sic non sunt condigna ad superuenturam gloriam. Vel secundum condiciones quas habent ex gratia spiritus sancti habitantis in nobis. & sic sunt condigna, & sic debetur eis corona gloriæ à iusto iudice. ¶ Quod autem dicit in illa die, diem iudicii vniuersalis significat: in qua integra corona, integer triumphus erit sanctorum in aia & corpore. Et q. de illa die loquatur ad literam, manifestant subiuncta. *Non solus autem mihi, sed &.* Deest, omnibus, iis qui diligunt. pro, dilexerunt, *aduentum.* pro, apparitionem, *eius.* Communis ei & omnibus qui dilexerunt apparitionem iusti iudicis reddenda corona iustitiæ, testatur q. de illa die loquitur in qua ei & omnibus immortalitatis corporalis coronam reddet.

Estina. pro, stude, *ad me venire cito.* Tunc istis scripta ad philip. & clare comperies paulum

F epistolam hanc scripsisse in secundis vinculis. Nam quum scripsit epistolam ad philip erat in primis vinculis cum quibus ex iudæa missus fuerat Romam: & erat tunc

H cum eo Romæ Timotheus, de quo scribit, spero autem in domino iesu Timotheum me cito mittere ad vos. Et rursus, hunc igitur spero mittere ad vos mox ut videro quæ circa me. Ex his iunctis absentie Timothei (cui modo scribit stude ad me venire cito) clare apparet quod Timotheus recesserat missus à paulo.

¶ *Demas enim me reliquit.* Ratio indigentia Timothei redditur ex absentia subiunctorum. *Diligens hoc seculum.* pro, amplexus præsens seculum. Est enim præteriti temporis. ¶ *Et abiit Thessalonicam.* Iste non solum absens sed etiam apostata fuit à paulo. *Crescens.* pro, cresces, in Galatiam. *Titus in Dalmatiam.* Non intelligas hos similiter amplexos præsens seculum. ¶ *Lucas est mecum solus.* De Luca Evangelista loquitur. solus autem dicitur inter ministros pauli. *Marcum assume & adhuc tecum.* est enim mihi utilis ministerio. Marcus iste videtur consobrinus Barnabæ qui erat cum paulo

I Romæ quum scripsit epistolam ad Coloss. tunc enim etiam erat cum eo demas. *Tychicum autem misi Ephesum.* Hæc omnia scribit ut cognoscat Timotheus q. indiget ministris. *Penulam q. reliquit Troade:* apud Carpum, *ueniens asser tecum,* & *libros maxime autem membranas.* Superfluit tecum. Vetitem qua superinduimur contra pluuiam dicit se reliquisse Troade, & egebat illa in superuictura hyeme. erat itaq. tam pauper paulus romæ ut egeret dimissa veste contra pluuiam in tanta terrarum distantia apparetque paulum non sic arctatum carcere ut non graderetur per ciuitatam alioquin quorsum egebat penula? nisi forte dicatur quod propter frigus. nam & Romanos penulis quandoque vlos propter frigus legimus. ¶ Vbi diligentius aduerte quod ex hoc textu iuncto sequentibus (Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum mileti) apparet quod paulus solutus à vinculis quibus ex iudæa victus venerat Romam, reuersus

K est in Macedoniam achaiam & loca in quibus prius prædicauerat, prout ipse promiserat bis in epistola ad philippenses, immo dixerat, & hoc persuasum habens quod manebat & permanebat ut gratulatio vestra abundet per meum aduentum iterum ad vos. ¶ Apparet autem hic paulum redisse ad partes illas, ex eo quod dicit se reliquisse Penulam troade & erastum remansisse Corinthi, Trophimum autem Mileti. Quam enim hæc non fuerint gesta in itinere quo victus ductus est à iudæa romam, testantur actus apostoli. Lege totam illam navigationem. perspicies quod dico quanuis etiam hoc idem appareat ex magna temporis distantia. Nam paulus secundo Neronis anno victus ex iudei venit Romam: ut hiero. dicit in libro de viris illustribus. hæc autem epistola scripta est anno. xiii. vel. xiiii. Neronis quando tempus mortis pauli prope erat. nam constat ipsam decollatam fuisse anno. xiiii. neronis. nec est verisimile q. relicta ante. xi. annos vestem pluuialem modo moriturus petet. et tanto minus est verisimile quanto timotheus prius iam venerat ad ipsum Romam, & potuisset hæc asserre. Rursus quum timotheus fuerit cum paulo

paulo Romæ, ore tenus ei dixisset q̄ Erastus remansit Corinthi, & Trophimum reliquit mi-
leti infirmum, si ante per. xi. annos gesta commemoraret. Ridiculum quoq; est q̄ post. xi. an-
nos dicat Trophimum reliqui infirmū Miletī. nunquid Trophimi ægritudo tam longa fuit? **A**
Quocirca absq; omni hæsitatione intelligendum est q̄ loquitur de secundo itinere ad urbem
Romam ex partibus illis. ita q̄ seruauit q̄ promisit philippensibus & sperauit ad philemo-
nem. Et rediens Romam reliquit troade penulam cum libris & membranis, forte epistola-
rum quas scripserat. & in eadem via Erastus remansit Corinthi, & Trophimum reliquit mi-
leti egrotum. ¶ Alexander AErarius multa mala mihi ostendit. Quis fuerit iste Alexander nescitur: hoc
tantum scitur q̄ erat faber AErarius. Reddet. pro, reddat, illi domum secundum opera eius. Imperantis
seu cupientis diuinam iusticiam, sunt verba. Quem & tu deuota. pro, obserua. Hinc cōiectura nō-
nulla est hunc Alexandrum foris in partibus illis in quibus tunc erat timotheas multa ma-
la contra paulum egisse. hoc enim insinuat monitio hæc, quem & tu obserua, a quo & tu ca-
ue. nescimus enim secundorum vinculum pauli occasionem, neque scimus an in vrbe an
extra urbem fuerit accepta occasio. Valde enim resitit uerbis nostris. Forte simili occasione qua de-
metrius argentarius populum excitauit aduersus paulum Ephesi. vt scribitur act. xix.

¶ In prima mea defensione. Confer tempus epistolæ huius cum scriptis in epistola ad philip. præ-
sente timotheo Romæ: & percipies primam eius defensionem appellari eam quæ fuit post se-
cunda vincula. Nam in primis vinculis dicit mittam ad vos timotheum quum cognouero
quæ circa me: modo vero post tot annos postquam rediit ex partibus Græciæ, significat timo-
theo quid sibi acciderit in prima defensione sua. Nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt. Intelli-
ge de iis qui potuissent ipsum adiuuare. iam enim dixerat q̄ lucas erat secum, & petrus tunc
erat Romæ: sed hi non erant de numero eorum qui potuissent ipsum adiuuare. Sed quum ma-
gna multitudo Christianorum esset tunc Rome quorum aliqui potuissent ipsi assistere & ad-
iuuare, nullus eorum comparuit pro paulo, timore vt creditur Neronis. Et propterea subdit. **C**
Non illis imputetur. Compatiens enim humanæ fragilitati, cupit vt deus non imputet illis hanc
omissionem. ¶ Dominus autem mihi affuit. loco hominum. Et confortauit. pro, corroborauit, me. quod
homines facere nequiuissent. ¶ Vt per me prædicatio. pro, præconium, impleatur. Si homines alii
mihi affuissent, præconium christi per alios fuisset probatum: ex eo autem quod nullus mihi
affuit, deus mihi vires prestavit ad hoc vt per me ipsum præconium christi cōpleretur a quo,
cœptum fuerat: vt egomet qui incoeperam illud perfeceram, tuendo illud diuina virtute
in prima mea defensione coram iudice. Et audiant omnes gentes. hoc factum quod dominus per
me adimpleuit. Et liberatus sum. oro, fui, de ore leonis. Neronem leonem appellat: vt scriptio huius
epistolæ restatur. Liberauit. Deest, nec est præteriti sed futuri temporis. Legendum est. & libera-
bit me dominus ab omni opere malo. Non dicit liberabit me dominus a vinculis, ab afflictionibus, a
morte, sed ab omni opere malo: quod constat esse peccatum. & saluum faciet in regnum suum cele-
ste. Non solum hic liberabit ab opere malo, sed postea saluum faciet in regnum suum celeste. **D**
Cui gloria in secula seculorum, amen.

¶ S A L V T A Priscam & aquilam & onesiphori domum. ¶ Apud effesum videtur quod fuerit
tunc timotheus. nam de Onesiphoro dixerat, & quæ ephesi mihi ministrauit tu melius no-
sti. Nec dicit saluta Onesiphorum (quoniam forte Romæ adhuc erat) sed onesiphori famili-
am. ¶ Erastus remansit corinthi, trophimum autem reliquit infirmum Miletū. De his satis diximus. Eestina
pro, stude, ante hyemem uenire. Hinc apparet quod pro hyeme volebat penulam.

¶ Salutant te eubulus & pudens. Hic fuit pater sanctarum virginum potentianæ & praxedis. Et
linus. qui successi petro. Et claudia. Timotheus siquidem fuerat Romæ & amicitia iunctus cum
istis. Et fratres omnes. ¶ Dominus iesus christus cum spiritu tuo. Hæc est salutatio manu pauli. Gratia

uobiscum: amen. prius episcopum deinde ecclesiam salutat manu propria. ¶ Et apud Græcos in **E**
uenitur subscriptio hæc. Secunda ad timotheum scripta Romæ quum secundo præsentatus
est paulus Neroni cæsari Romanorum. ¶ Ex qua subscriptione apparet quod diximus
de secundis vinculis pauli. Nam quod dicit quum secundo præsentatus est. non refertur ad a-
ctiones iudiciales (nam ipse scripsit non in secunda sed in prima sua defensione) sed refertur
ad iterata vincula. primo enim præsentatus est quum ex iudæa uinctus appellauit ad cæsare
secundo autem quum in fine imperii Neronis iterum uinctus est.

Thomæ de vio caietani cardinalis

F

SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM

Pauli ad Titum, Commentarii.

G

AVLVVS *seruus dei*. Appellat se seruum dei non ratione naturæ (quæ seruitus communis est omnibus creaturis) sed ratione officiorū quæ sponte addixit seruitio diuino. Ideo autē appellat se seruum dei, vt excludat obiectiones iudæorum, dicentium paulum apostatasse à seruitute dei. Disposuerat enim hanc epistolam scribere præcipue aduersus traditiones iudæorum. *Apostolus autem iesu christi. Dei quidem seruus: hominis autē iesu christi apostolus. Secundum fidem electorum dei.* Non secundum legem Mosaicam apostolus sed secundum fidem electorum dei, non ad propagandam legem Moyfi sed ad propagandā fidem electorum dei est apostolatus meus. ¶ Significatē autē dicit electorū dei, electorum quidem: quoniā propter electos

instituti sunt apostoli & euangelistæ & prophetæ & c. Dei autem ad significandum eosdem esse electos à deo qui saluantur in fide quæ prædicat apostolus. *Et agnitionem veritatis.* Non solum ad fidem sed ad agnitionem veritatis propagandā ordinatur apostolatus meus. Cuius autē veritatis subiungit, *Quæ secundum pietatem est in spem.* pro, spe, vitæ æternæ. Ad propagandā notitiā veritatis nō cuiuscunq; sed quæ est secundum pietatē quo ad ea quæ sunt præsentis sæculi. Veritas secundum pietatē est veritas omnium præceptorum moralium: vt intelligam⁹ apostolos destinatos nō solum ad propagandā fidē qua saluantur electi dei, sed etiam ad agnitionē veritatis omnis quæ est conformis pietati, quæ est secundum omnē virtutē morālē. sub pietate enī cōprehenduntur omnia quæ debemus proximis. Erat siquidē mundus obscuratus & priuatus notitiā veræ pietatis, innumeris sceleribus offuscatus. Et propterea postquā dixit fidem electorum, adiunxit & agnitionem (nō fidē) veritatis quæ est secundum pietatem. ¶ Verū quia veritatis secundum pietatē, dupliciter potest cognosci (vel absolute: vt philosophi morales tradiderūt & docuerunt. vel relatiue ad foelicitatem æternam futuræ vitæ) ideo adiungit, in spe vitæ æternæ: vt intelligamus differentiam inter apostolos & philosophos morales quo ad propagandā notitiā veritatis moralium. Philosophi enim huiusmodi noticiā ad præsentem foelicitatem referebant: apostoli autē ad vitā nō tēporalē sed æternā, nō in re in hac præsentī vita habitam sed in spe. relatiue siquidem ad vitam æternam doctrina moralium inserta est doctrinæ fidei.

I ¶ *Quam repromisit.* pro, promisit, qui non mentitur. Deus ante tempora secularia. p, æterna. Ne æquiuocatio accideret legentibus, declarat de qua æterna vita loquitur: dicēdo quā promisit de⁹ ante tēpora æterna. Et hoc ad differentiā philosophorum quorundā qui vitā æternā animarum post hanc vitam dicebant: sed illi de vita æterna naturali loquebantur. Paulus autē de vitā æterna supernaturali, quam non ex beneficio naturæ sed ex beneficio liberalis pmissionis statuit de⁹ electis suis non de nouo sed ante tēpora æterna. Non quæ fuerint sed si fuissent. dicit enim hoc aduersus philosophantes, ponentes æterna tempora. Superans hos dicit quod etiā si tēpora fuisset æterna deus promissit hanc vitam æternam ante tempora æterna: quoniā eā promissit in eternitate quæ supereminet omnibus tēporibus quātūcūq; æternis: vtpote à qua emanassent æterna tēpora. Quum autem audis quod promissit ab æterno intellige quod in seipso de⁹ hoc definiuit ad similitudinē firmæ & immobilis pmissionis. Et dicit qui non mentitur deus ad significandū

K immobilitatem decreti. *Manifestauit autem temporibus suis uerbum suum.* Ecce quid significat promissit scilicet verbum suum. qui enim promissit dare dicit se daturū. ipsum ergo verbū immobilis dispositionis suæ de dāda vita æterna electis, est promissio quā manifestauit non ab æterno sed tēporibus propriis: hoc est tēporibus, definitis cōgruis ad hoc. et dicit hoc ne quis quærat quare isto tempore & nō illo manifestauit. In prædicatione quæ credita est mihi. Ne intelligeres manifestatam diuinam promissionem in lege moyfi, explicat quod manifestata est non in libris (christus enim nullum scripsit librum) sed in prædicatione Euangelica. ideo dicit quod manifestauit verbum suum tēporibus propriis & modo proprio: videlicet in prædicatione euangelica quæ credita est mihi & aliis apostolis. *Secundum præceptum.* p, in inunctionem, saluatoris nostri dei. Non usurpauī hoc officium sed credita est mihi prædicatione secundū inunctionem dei quatenus

tenus exercet officium saluandi nos. ¶ *Tito*. Haecenus non ad extendendos titulos proprio sed vt simul explicaret materiam Apostolatus & materiam epistolę huius, accumulauit hæc: mo-
do autem personam cui scribit primo ex nomine significat. deinde ex integritate. *Dilecto*. pro,
germano, *filio secundum communem fidem*. Eadem est dictio qua vsus est tum ad Timotheum tum
ad Philippenfes. quum dixit, rogo & te germane compar. Perinde ac dixisset, Tito vero, non
adulterino, non degeneri, filio, non secundum carnem sed secundum communem fidem, fue-
rat enim Gentilis & erat discipulus Pauli. *Gratia*. Deest, misericordia, & pax. Quemadmodum
Timotheo hæc tria in salutatione imprecatur ita & Tito eadē ratione: quia vterq; erat Epi-
scopus, cui opus est misericordia tam actiue quā passiue: oportet enī ipsum imitari deum præ-
cipue in misericordia erga subditos: & quoniam pro alienis etiā redditurus est rationē, eget
vt misericordiā cōsequatur. *A deo patre &c.* Deest, *Iesu Christo saluatore nostro*. Hęc pluries sunt hīta.

Vius rei gratia. Demonstrat huius rei, executionem Apostolatus ad fidem electorum

H & agnitionem veritatis &c. Ad executioni mandandum officium mihi iniunctum
quum nō potuiffem plene illud exequi in insula Cretæ. *Reliqui te Cretæ*. pro, in Creta. B

Et in his verbis comprehendit materiā epistolę huius in genere: explicatam tamen in parte
quum dictum est secundum fidem electorum dei & agnitionem veritatis &c. in parte aut ex-
plicatur per subiuncta. *Vt ea quę defunt corrigas*. pro, supercorrigas. Appellat ea quę defunt ea q̄
subterfugerunt correctionem ipsius pauli. Et dicit supercorrigas ad significandum vel indi-
gentiam iterandę correctionis tanquem per paulum non plene fuerint correcti, vel ad signi-
ficandum indigentiam authoritatis: tanquam per paulum leniter fuerint correcti. sed expe-
rientia teste asperiore egent correctione. Et hoc magis quadrat subsequētib; *Et constituas per
ciuitates*. pro, ciuitatem, presbyteros. In singulari numero paulus scribit per ciuitatem: sed exponi-
tur per ciuitatem vnāquāque. vt singulis ciuitatibus singulos presbyteros constituat. Non
aduersatur tamen sacris eloquiis plures in vna ciuitate appellari tunc temporis presbyteros
seu Episcopos: vt patet actuum. xx. *Sicut & ego disposui tibi*. Non solum vt constituas Episcopos
commissi tibi, sed etiam modum explicat.

¶ *Si quis sine crimine est*. Ne putet quilibet latere secretas regulas quas tradidi tibi, explico eas
in scriptis. Vbi aduerte pro ordine epistolę, q̄ hic incipit tractare proposita, inchoans ab vlti-
mo: videlicet & constituas per ciuitatem presbyteros sicut & ego disposui tibi. ¶ Quum aut
audis si quis sine crimine est, intellige si quis est sine culpa imputabili in iudicio. Quod clari⁹
fuisse interpretatum si quis inculpabilis siue inculpatus exstiterit. *Vnius uxoris vir*. Non dicit qui
fuerit vnus uxoris vir (quemadmodum de vidua dixit ad Timotheum quę fuit vnus viri v-
xor) sed absolute dicit vnus uxoris vir: hoc est non plurium vxorum vir. Signum siquidem
minoris continentię tam in vidua quam in viro esset. Et multo magis indignus episcopatu
esset, non solum si plures concubinos sed si vnā haberet. *Filios habens fideles*. Nec quod habeat
filios nec quod habeat aut habuerit vxorem exigitur: sed quod si habet vxorem habeat vnā
& si habet filios habeat fideles. Non vult hominem habentem filios Ethnicos promoueri in
episcopum appareret enim nonnulla species turpitudinis, vt iis, esset Christianorum pater qui
filios non erudiuit in fide. *Non in accusatione luxurię*. Secunda filiorum conditio est q̄ non sint ac-
cusabiles de luxu de delectatione in superfluis: siue veneris, siue vestibus, siue cibis, & similib; D

¶ *vt non subditos*. Tertia filiorum conditio requisita est vt sint subditi paternis monitis. Qui e-
nim filios habet non cum his conditionibus, præ se fert quod domum suam minus regere sci-
uit: ac per hoc minus bene reget ecclesiam dei. id quod ad thimotheum paulus dicit domum
suam bene regentem, modo ad titum explicat his tribus conditionibus.

¶ *Oportet enim episcopum*. Rationem reddit regulę datę circa promotionem presbiterorū. E

¶ Vbi aduerte eundam gradum idemque officium significari à paulo nomine presbyteri &
nomine episcopi. nam præmisit idcirco reliquit te in creta vt constituas presbyteros: & mo-
do probando regulam, dicit oportet enim episcopum.

¶ Neutrum siquidem horum no-
men est ordinis, sed potius officii, episcopus quidem secundum proprietatem: presbyter
autem secundum translationem.

¶ Significat enim seniore, qui communiter consuevit
superintendere aliis.

¶ Quomodo autem nomen presbyteri translatus sit ad significan-
dum sacerdotem, non est præsentis negocii. *Sine crimine esse*. Hoc est inculpatus esse.

¶ Ideo disposui tibi vt constituas presbyteros si quis sine crimine est, qua oportet episcopum
natura officii eius exigente esse sine crimine. Et hoc probat.

¶ *Sicut dei dispensatorem*. Si esset
dispensator

dispensator hominis, quum homo possit esse culpatus, tolerabile foret ut etiam ipse esset culpatus: sed ex eo quod est dispensator dei, ipsa relatio ad deum, exigit ut sine crimine sit: ut is qui vice dei dispensat: personam dei quam gerit non inquinat proprio crimine. Vnde & ad corinthios scribit, sic nos aestimet homo ut dispensatores mysteriorum dei. *Non superbum*. pro, proteruum. qui omnia velut pede proterat: ac per hoc omnia sibi licere existemet. *Non iracundum*. Proteruia in voluntate, iracundia in irascibili appetitu est. *Non vinolentum*. pro, vinosum. Delectari multo vino, concupiscibilis, partis est. *Non percussorem*. Turpe est Episcopo etiam iuste percutere manu propria. *Non turpis lucris cupidum*. pro, turpilucrum. Sic enim habentur in paulo: ita quod non de cupiditate sed de actione loquitur. Turpilucris autem est qui ex iis in quibus non decet lucrari lucratur: ut si cui ex spiritualibus officiis non sufficiat habere necessaria ad victum sed augmentum velut opum. talis turpilucris est. ut taceam si ex malis artibus lucratur. *Sed hospitalem*. Liberalitatem in hospites est regione turpilucris locat. *Benignum*. pro, amator bonorum. Magna pars praelati est esse amatorem bonorum: magna foelicitas subditorum est bonos amari ab eo qui praesidet. fiunt siquidem & quasi pullulantes germinant boni ubi amatur. *Prudentem sobrium*. Interpres duo posuit provno. forte quia dictio (ad prudentem scilicet & proprium) anceps est. Moderatum siquidem quid sonat: quod in prudente & sobrio inuenitur. *Iustum*. ius suum unicuique reddentem. *Sanctum*. Hoc est mundum in seipso. *Continentem*. Loco cuius moderni ponunt temperantem: ut temperare se extendit ad omnia quae freno indigent. ad quae etiam se extendit continentia. diffuse tractata a philosophis.

Amplectentem cum. pro, tenacem eius, qui secundum doctrinam est fidelem sermonem. pro, fidelis sermonis. Declarat oportere Episcopum ita fixum esse in fidei sermone doctrinali ut sit tenax illi, ut nulla ratione permittat illum dilabi a se. Nec dicit tenacem fidelis sermonis (haec enim tenacitas exigitur a quolibet Christiano) sed dicit fidelis sermonis qui secundum doctrinam est, sed haec enim tenacitas propria est Episcopo. Et quare subdit. *Ut potens sit, deest, & exhortari*. deest, in, doctrina sana & eos qui contradicunt arguere. Ad duo officia necessariam huiusmodi tenacitatem explicat: & ad exhortandum bene dispositos, & ad arguendum aduersarios. & utrunque in doctrina sana, absque vlla labe corruptionis, diminutionis, seu aegritudinis. *Sunt enim multi etiam inobedientes uaniloqui*. deest, mentium, seductores. Rationem reddit eius quod dixerat & eos qui contradicunt arguere, ex eo quod multi sunt contradictores. Quos a tribus describit: ab inobedientia, a vaniloquio, a seductione perniciosissima: utpote mentium. ita quod usque ad summam animae partem (quae mens est) poenetrat eorum seductio.

Maxime qui de circumcisione sunt. supple pseudochristiani. Non dicit esse solos sed praecipue.

Quos oportet redargui. pro, quorum oportet os obturare. autoritate & doctrina. *Qui inuensas domos subuertunt*. Non docent publice sed priuatim per domos. Quod est proprium hereticorum, ut facilius seducere possint. *Docentes quae non oportet*. ut puta legalia esse seruanda. *Turpis lucris grana*. Nec hoc ipsum quod vana docent, simplici intentione agunt, sed ob questum quem turbe lucrum appellat. quoniam ex turbi causa queritur.

Dixit quidem ex illis proprius ipsorum propheta. Dixerat esse multos in obediens, praecipue qui ex Iudaeis conuersi fuerant: & hos depinxerat, restabat ut pingeret inobedientes ex gentibus conuersos. Et quoniam hi erant cretenses, ideo illos describit ex autoritate epimenidis cretensis. *Quem appellat non prophetam absolute, sed proprium ipsorum prophetam* tanquam vaticinatus fuerit veritatem eorum qui tunc temporis erant cretensium.

Cretenses semper mandaces. quo ad vitium linguae. *Male bestiae*. quo ad vitium animi similes feris nocuius quo ad facta. *Ventre pigri*. Quo ad corpus ingluuie & pigritia notentur. *Et haec omnia vno heroico carmine scribuntur ab illo* sed interpretes sententiam non metrum transtulit. *Testimonium hoc verum est*. Approbat dictum illius poetae. ut exinde rationem rediat subiunctorum.

Quam ob causam. quia sunt talium conditionum. *Increpa illos dure*. Tractat illam particulam, ut ea quae desunt supercorrigas. feralis enim conditionis homines dure sunt arguendi.

Ut sani sint in fide. Ad materiam primo propositam refert correctionem. primum enim proposuit fidem electorum dei. & propterea primo dicit ut sani sint in fide, ut non insaniant in iis quae sunt fidei. et explicans periculum in sanie subiungit. *Non intendentes Iudaicis fabulis*. hoc est primum periculum in saniendi in iis quae sunt fidei est intendere Iudaicis non historiis, non doctrinis sed fabulis, et quoniam nihil aliud explicat, intelligende videntur fabule thalmutice. Et mandatis hominum aduertentium se a veritate. pro, aduersantium veritatem. non dicit simplici

eter & mandatis hominum, sed hominum aspernantium veritatem. Et intendit ad literam, q̄ non intendat mandatis hominum reiicientium licentiam libertatis euāgelicę: ac per hoc mandatum seruari legalia. Vnde & subiungit. *Omnia munda mundis*. Formaliter loquitur de omnibus cibis, vestibus & similibus quę in lege Moyſi habebantur immunda. Omnia, inquit, munda sunt ex euangelica libertate, apud mundos, mente & conscientia. Nec obstat quod apostoli mandauerint abſtinentiam a sanguine & suffocato, & ipse Paulus mandauerit hoc seruari, vt patet in Actibus Apostolorum: quoniam hoc non fuit decretum & factum, eo quod sanguis aut suffocatum esset immundum, sed ad vitandum abominationem inter conuiuentes iudeos cum gentilibus tunc temporis. *Conquinatis autem & infidelibus nihil est mundum*. Formalis est sermo de iniquitatis quatenus inquinati, & de infidelibus quatenus infideles sunt. Quod dicitur ad differentiam eorundam quatenus exercent naturalia officia aut multas, etiā actiones virtutis. Hęc enim quum non ex iniquatione mentis, nec ex infidelitate procedant, non sunt immunda illis: sed nihil eorum quod iniquationem aut infidelitatem eorum concernit, est illis mundum: eo quod ex iniquatione conscientię aut infidelitate vnde procedunt, immunda redduntur illis. Et propterea aduersatiue subiungit. *Sed inquinata est eorum & mens, & conscientia*. Mens inquinatur errore circa credenda seu agenda: conscientia autem inquinatur applicatione ad opus contra regulam rectę rationis quę est conformis veritati Euangelicę. ¶ *Conſitentur se nosse deum, factis autem negant*. Probat iniquationem tam mentis quam conscientię ex opere. Licer lingua fateantur se nosse deum noticia fidei, factis tamen illum negāt: quoniam opera contrariantur pręceptis dei. *Quum sint abominati, & incredibiles*. pro, abominabiles & increduli. & ad omne opus bonum reprobi. De Iudęis conuerſis seducentibus Christianos ad observationem legalium, hęc omnia dicuntur. quod sunt abominabiles: vt pote nec Iudei, nec Christiani. Et sunt increduli veritati euangelicę: & sunt ad omne opus bonum non solum inepti, sed reprobi, tum a deo, tum ab apostolis christi, & illius sequacibus.

CAP V T

II.

V autem loquere. Tractata illa particula, fidem electorum dei, aggreditur alteram propositam: videlicet & agnitionem veritatis, quę secundum pietatem est in spe vitę æternę. Ad huius enim veritatis cognitionem propagandam reliquum epistolę huius scribit: docens Titum vt instruat omnes hominum conditiones veritatem morū cōformium pietati relative ad vitam eter-

nam. Vnde & dicit. tu autem loquere. *Quę decent sanam doctrinam*. Doctrina euangelica appellatur doctrina sana, a sanitate mentis: quoniam continet & quicquid spectat ad mentis sanitatem, & nihil docet contrarium sanitati mentis. Recte ergo mores sunt qui decent sanā doctrinam. ¶ *Senes ut sobrii sint*. Per partes distinguit doctrinam morum. Primo secundum ætatis: incipiens a senibus. De quibus dicit vt sint sobrii, seu vigilantes. Et vigilantia quidem indicenda est senibus, propter ætatem reddentem eos negligentes. Sobrietas autem, quoniam vino multum alitur ætas illa. *Pudici*. valde enim dedecet illam ætatem impudicitia. *prudentes*. pro, modesti. Sæpe enim modum excedunt senes, tanquam ex autoritate. *Sani in fide*. vt nulla ex parte insaniant in iis quę sunt fidei. *In dilectione, in patientia*. Non solum in fide, sed in dilectione Christiana (quę ad omnes extenditur) & simili ter in tolerantia iubet sanitatem animi seruari. Senes enim quia vident se minus diligi, & multis malis subiiciuntur senectutis, periclitantur, tum in dilectione, tum in patientia. ¶ *Amus similiter*. In eadem senectutis ætate instruit mulieres.

¶ *In habitu sancto*. vel in statu sancto secundum alios codices Gręcos. Et proprie significat non sancto, sed sacridecenti. Iubet itaque vt habitus, seu status sit sacridecens: hoc est vt decet religiosas, sacrasque mulieres. Tanquam senectus tribuat illis, quod aliis tribuit votum sacrum, addictio ad sacra. Vt intelligamus quod in statu, incessu, habitu, veste, & in omnibus motibus suis agant personam addictam sacris. *Non crinices*. pro, calumniatrices. Pronus est enim sexus ille (& ex ætate senili suspicionis plena longe pronior) ad calumniandum.

¶ *Non multo uino seruientes*. Quemadmodum de senibus dixit, vt sint sobrii. Bene docentes. pro, honesta docentes. Non publice (mulieribus enim interdictum est docere publice.) sed domesticę, vt domesticam familiam doceant ea quę honesta sunt. Quo contra per Poetam dicitur. Hoc docent vetulę pueris poscentibus aſsem. ¶ *Vt prudentiam doceant*. pro, vt modestas reddant. *adoleſcentulas*. Hoc debet esse vetularum studium, vt adolescentulas immoderatio nō possideat. prona est enim adolescentia ad immoderantiam. *Vt uiros suos ament*. Ad adolescentulas

A hoc refertur. & similiter quæ sequuntur. *Filios suos diligant.* Decet enim puellas discere hoc a vetulis. *prudentes.* quantum sexus & ætas permittit. *castas.* moribus. *Sobrias.* Superfluit sobrias. *Domus curam habentes.* pro, domus custodes. Vult enim vt vetulæ doceant adolescentulas, vt domi se contineant tanquam domus custodes. *Benignas.* feraces bonorum & verborum & factorum.

¶ *Subditas viris suis.* hoc enim ius naturæ exigit. Vt non blasphemetur verbum dei. Occasio blasphemandi euangelium Christi (quod est verbum dei) assumeretur à maritis & aliis, si adolescentulæ Christianæ non essent præditæ bonis moribus, & debitis conditionibus, quæ exiguntur ad modestas vxores. Crederetur enim quod euangelium pareret hæc monstra, quod daret libertatem peccandi. **¶** *Iuuenes.* pro, iuniores. Descripta doctrina senum, & anuum, & adolescentularum, supererat describere doctrinam iuuenum. & propterea dicit. *Iuuenes similiter hortare ut iobrii sint.* Vel secundum modernos interpretes, vt modeste sentiant. Moderamine eget iuentus: quod modestia & sobrietas importat.

G **¶** *In omnibus te ipsum præbe.* pro, præbens, exemplum bonorum operum. Inter instruendum iuniores, instruit ipsummet Titum: vt hinc intelligamus ipsum esse in numero iuniorum, & vt iuniores doceat magis exemplo, quam verbo. Vt videntes alii iuuenes Titum iuuenem, bonorum operum exemplum discant, & ipsi incumbere bonis operibus. Propter quod dicit in omnibus, vt nulla ex parte desit exemplum. *In doctrina, in integritate, in grauitate.* Deficit hic vna dictio. & legenda sunt post, in doctrina, reliqua quinque in accusatiuo sine aliqua præpositione, ita qd legendum est. *In doctrina integritatem, grauitatem, incorruptibilitatem.* Verbum sanum irreprehensibile. Nec adiicitur verbum aliquod. Et propterea referenda sunt ad participium præbens: vt intelligatur repetitum. Præbens in doctrina integritatem, grauitatem & c. *Quinque* in tribuenda in doctrina mandat. Et tria quidem prima conditiones docentis significant: vt sit integer quo ad vitam etiam secundum intima quæ ab illis videri non possunt: vt sit grauis in actibus, moribus, gestibus, & vniuersis quæ ad commendationem autoritatis spectant: vt sit incorruptibilis, ab extrinsecis tam prosperis, quam aduersis, à muneribus, à minis, à tormentis & c. Reliqua vero duo ad materiam doctrinæ spectant: vt non doceatur verbum sapiens aliquid infantiæ, sed verbum ad animi sanitatem spectans. Et quum hoc sit irreprehensibile à quibuscunque ad quos peruenit etiam aduersarios. vnde subdit. *Vt is qui ex aduerso est, uereatur.* pro, pudeat. *nihil habens malum dicere de nobis.* Aduersarii non inuenientes quod reprehendant in nobis, suffunduntur pudore: eo quod nullum habent quod aduersus nos malum dicant.

¶ *Seruos dominis suis subditos esse.* Postquam diuicias ætatis instruxit, descendit ad instruendum genus seruorum, qui conuersi erant ad fidem Christianam. Fuit autem opus, specialiter tradi doctrinam seruorum, ne adepti libertatem euangelicam, existimarent se adeptos libertatem à dominis carnalibus, & paruifacerent dominos: & sic euangelium fuisset blasphematum à dominis. Vnde & primum documentum est seruos esse subditos suis dominis. Baptismus enim soluit crimina, & confert libertatem spiritibus, non soluit autem debita corporis aut rerum, nec confert libertatem corporis. Constat autem secundum corpus in hoc mundo esse dominos & seruos. *In omnibus placentes.* Non solum subditos, sed complacentes dominis esse iubet. Quod autem dicit in omnibus, intellige licitis. *Non contradicentes.* Facile genus seruorum, è regione respondet. *Non fraudulentos.* Quod familiare videtur esse seruis. Sed in omnibus, pro, sed omnem, fidem bonam ostendentes. Fides pro fidelitate hic sumitur, è regione fraudis. Fidelis enim est non fraudare nec fallere. **¶** Et dicit ostendentes bonam, vt intelligamus, quod serui non solum debent ostendere fidelitatem, sed fidelitatem bonam, vtpote non coactam, sed ex bonitate procedentem. Vt doctrinam saluatoris nostri dei ornant in omnibus. Quemadmodum serui Christiani malis moribus præditi sunt (fraudentes, inobedientes & c.) quantum in se est, vituperant doctrinam christianam, in bonis moribus præditi ornant doctrinam saluatoris, Christianorum dei.

¶ *Apparuit enim gratia dei.* Ad manifestandum quod tam serui, quam cuiusq; ætatis homines recte se gerentes ornant doctrinam saluatoris nostri dei, affert beneficium diuinum commune tam dominis, quam seruis quam cuiuscunq; conditionis hominibus. *Saluatoris nostri.* pro, salutaris. Nominatiui enim est casus: & refertur ad gratiam. Apparuit inquit gratia dei salutaris, seu salutaris. *Omnibus hominibus.* sub quibus comprehenduntur & serui. *Erudiens nos.* Ecce de qua gratia loquitur, de gratia doctrinæ salutaris, ad eam enim spectat erudire nos. Apparuit autem per CHRISTVM. **¶** *Vt abnegantes.* Præteriti temporis est in textu Græco: sed nos

caremus

caremus participiis actiuis præteriti temporis. Potuisset tamen transferri vt abnegatis impie-
tate, & mundanis desiderijs. Sequendo tamen textum interpretis legimus præsens pro præte-
rito. *Impietatem & secularia.* pro, mundana, desideria. impietatem in opere, mundana desideria in
animo: impietatem contrariam proximis, mundana desideria contraria sanitati animæ. So-
brie & iuste & pie uiuamus in hoc seculo. Abiectis tanquam termino a quo impietate & mundanis
desiderijs, uiuamus in præsentī seculo sobrie, quo ad nos: hoc est moderando nos ipsos. Et iu-
ste, quo ad proximos, reddendo unicuique quod ei debetur. Et pie, relatiue ad cœlestem pa-
triam, patrem & conciuēs. *Expectantes beatam spem.* Eruditio ista vere est salutifera, nec frustra e-
ruditis, sed ad hoc vt sic uiuentes expectemus beatam spem. Spes pro re sperata hic ponitur, vt
expectemus beatitudinem speratam. Et *aduentum.* pro, & apparitionem. *gloriæ magni dei.* Non so-
lum expectamus beatitudinem nostram, sed expectamus apparitionem gloriæ dei magni.
Non q̄ inueniatur etiam deus non magnus, sed apparitio gloriæ erit magnitudinis diuinę.
Apparuit enim gloria dei sæpe priscorum patrum tempore: sed nunquam apparuit gloria
dei quatenus magnus. sed huiusmodi gloria apparebit apparente Christo in suo aduentu glo-
rioso. Tunc enim vere apparebit gloria dei magni, quum apud omnes manifesta erit gloria
dei magni supra omnia. Vsq̄ue enim ad illam horam vertetur in dubium apud aliquos glo-
ria dei q̄ sit magnus supra omnia, & in omnibus, & per omnia. Nectū speculatiue theologie
restringas nomen dei ad personam aliquam (puta patrem, filium vel spiritū sanctū) sed quē-
admodum in reliquis locis scripturæ ubi nomen dei absolute vel cum terminis essentialibus
(magnitudine, potentia, misericordia, bonitate, prudentia, & similibus) ponitur, appellatio-
ne dei intelligitur indiuiduū deitatis, hoc est deus, ita & in præsentī loco significatur hic deus:
qui communis est patri, & filio, & spiritui sancto. Et *saluatoris nostri Iesu Christi.* Simul erit appa-
ritio magnitudinis dei, & apparitio gloriæ hominis Iesu Christi quaten⁹ saluator noster est.
nam vsq̄ue ad illam, similiter apud aliquos vertetur in dubium quod Iesus Christus sit salua-
tor noster: tunc autem apparebit omnibus gloria ipsius Iesu Christi saluatoris.
Qui dedit semetipsum pro nobis. Merita saluatoris Iesu Christi, quibus meruit & corporis gloriam,
& manifestationem suæ gloriæ quæ tunc consummabitur apponit. Et vnico verbo compre-
hendit passionem & mortem eius & charitatem erga nos, dicendo qui dedit semetipsum pro
nobis. Vt nos redimeret ab omni iniquitate. vt nos a seruitute cuiuscunque peccati precio suis ipsius re-
dimendo liberaret: & non vt liberaret a seruitute hominum in præsentī vita. ¶ *Et mundaret sibi*
populum acceptabilem. pro, peculiarem, & mundum redderet ab omnibus immundicijs legalibus
populum peculiarem sibi, non populum iudaicum nō nationem aliquam, sed populum pro-
prium sibi: qualis est populus christianus. *Secutores.* pro, æmulatorē, bonorum operum. Et si Chri-
stus redemit ac mundauit sibi populum, ea tamen lege illum redemit ac mundauit, vt seip-
sum quoque populus seruet ac promoueat, vt sit æmulator bonorum operum: non vacet ocio,
non tepescat, sed velut æmulando incumbat bonis operibus. Hoc est commune seruis & domi-
nis, hoc senibus & vetulis, hoc iuuenibus & adolescentulis & c. *Hæc loquere.* docendo. Et *exhorta-*
re. dispositos. & *argue.* contradicentes. *Cum omni imperio.* Modestia Titi mandato egebat ad hoc,
vt autoritate sua vteretur aduersus contradicentes. *Nemo te contemnat.* Ratio quare cum omni
imperio, redditur non ex supercilio fastuoso, sed ex utilitate quæ nō proueniret, si prælatus con-
temneretur non vtendo imperio quando, ubi, & erga quos oportet.

CAPVT

III.

Admone illos principibus. pro, principatibus. & *potestatibus* subditos esse. Pronomen
illos & retenses demonstrat: quos superius eodem pronome demonstrauit,
dicendo increpa illos dure. Porro doctrinam siquidem ætatū & seruorum,
redit ad doctrinam cōmunem omnibus. Et primo monet subiectionem
magistratibus & reliquis potestate habentibus, qui tunc erant Ethnici. ne
Christiani putarent se liberos per baptismum a subiectione eorū, propter
ea quod erant idolatrę. *Dicto obedire.* pro, magistratibus parere. Parum aut
nihil est esse subditos, nisi subsequatur obedientia. *Ad omne opus bonum paratos esse.* explicat obe-
dientiam debere intelligi in operibus bonis quibuscunque. ¶ *Neminem blasphemare.* Græca dictio
vsurpata iam a latinis est blasphemare. & quanuis apud Latinos iniuriis aduersus deum ap-
proprietur

A proprietur, suapte tamen natura commune est maledicentiæ in cuiuscunque honorem. Vnde ad litteram prohibentur christiani maledicaverba proferre aduersus principatus & potestates & alios honore dignos. *Non litigiosos. pro. pugnaces. esse. tam verbis quam factis. Sed modestos. vel humanos. vt aliis placet.* E regione ad pugnaces locantur modesti, seu humani, moderantes tam verba quam facta. *Omnes ostendentes mansuetudinem ad omnes.* Optimus Christi apostolus præceptum Christi propagare nititur, discite a me quia mitis sum. Magna christianorum commendatio, præ se ferre mansuetudinem non aliquam sed omnem, secundum omnes mansuetudinis partes & materias, non erga aliquam seu aliquos, sed erga omnes homines, cuiuscunque sectæ fuerint. Et rationem huius vltimæ particulæ (ad omnes homines) subiungit.

Eramus enim aliquando & nos insipientes, pro, stulti. Intendit ab exemplo docere mansuetudinem, erga omnes: quia qui hodie sunt malis moribus præditi & increduli, cras forte erunt fideles, & boni: sicut experientia docet de nobis ipsis. Ex consideratione itaque nostri quales aliquando fuerimus, & quales modo simus, docet rationem habendam aliorum qui modo sunt tales quales nos olim fuimus. Hanc itaque rationem, tractat dicendo. Eramus enim aliquando & nos stulti, in aliquibus à vera prudentia destituti. *Increduli. euangelio. errantes. a vera intelligentia scripturarum ab ipsa veritate. Seruientes desiderii & uoluptatibus uariis.* Tria præcedentia ad partem spectant intellectiuam: hoc autem ad partem exequutiuiam. Seruire siquidem concupiscentiis & delectationibus, est exequi ea quæ sunt concupiscentiæ & delectationis.

In malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem. Hæc ad partem affectiuam ad malum spectant: quemadmodum desideria & voluptates partis sunt affectiuæ ad bonum vtile vel delectabile. Malitia enim affectum sonat nocuum alteri: inuidia tristitiam de bono alieno: odium quoque aduersus alienum bonum tendit. Vndique ergo eramus malis moribus pleni. **E**t computat seipsum Paulus inter istos: quoniam talis fuerat antequam cōuerteretur. Verum peccata aduersus proximum (vt ipse alibi dicit) fuerunt aduersus Christianos: quoniam sine querela conuersatus est in lege Moyfi. Et similiter peccato partis intellectiuæ: aduersus veritatem euangelicam intelliguntur. *Quum autem benignitas & humanitas.* Non est nomen naturæ humanæ hoc in loco humanitas: sed est nomen affectus amoris erga homines, distincti contra vitium inhumanitatis. Et est sensus. Quum autem benignitas (quæ est seracitas boni) & amor erga homines. Generi adiungitur species, benignitati amor ad homines. *Apparuit saluatoris nostri dei.* Nomen naturæ est dei: & significat (vt dictum est) hunc deum. *Non ex operibus iusti. i.e. pro, in iustitia. quæ fecimus nos. hoc est non ex operibus quæ in iustitia legis Moyfi seruauimus.* Intendit enim excludere merita seruare legis: & à fortiori reliqua merita. *Sed secundum suam misericordiam saluos nos fecit.* Ecce affectus apparentis benignitatis & humanitatis. *Per lauachrum regenerationis & renouationis spiritus sancti.* Ecce modus quo saluos nos fecit: videlicet per baptismum. **E**cce tempus quando apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri dei: videlicet tēpus baptismi. quod incepit in christo. Lauachrum autem dicit generationis. oportet inquit Christus, vos nasci denuo. Primo nati sumus secundum carnem: secundo nascimur secundum spiritum. Et renouationis. Nisi perdidissemus priorem nouitatem, non diceret Paulus renouationis. Quemadmodum enim regeneratio supponit aliam generationem, ita renouatio supponit aliam nouationem. Et hæc fuit quum primi parentes creati fuerunt in statu innocentie. Renouamur igitur per baptismum secundum spiritum, in meliorem nouitatem quam illa fuerat in qua creatum fuit primum humanum genus. Vnde ne male intelligeretur tam generatio quam renouatio, adiungit spiritus sancti: vt intelligeremus regenerationem & renouationē spirituale, vt pote cōformem suæ approprietate causæ spiritui sancto. *Quem effudit in nos abunde. non auare, sed copiose: & tam abunde vt in alios deriuetur.* **P**er I E S V M Christum saluatorem nostrum. Benignitas & humanitas saluatoris nostri dei apparuit per hominem Iesum christum saluatorem nostrum. Vbi perspicere erudite lector saluatorem nostrum appellari deum, & saluatorem nostrum appellari hominem Iesum Christum: vt intelligamus deum principaliter, hominem vero Iesum tanquam dei organum esse saluatorem nostrum. *Vt iustificati gratia ipsius. non nostris operibus.* *Hæredes sumus secundum spem uitæ æternæ.* In præsentī vita secundum spem hæredes sumus vitæ æternæ: in futura autem hæredes erimus secundum rem vitæ æternæ. Vtrunque autem dicit & quod gratia dei, & quod hereditario iure vitam æternam adipiscimur. Quia gratia dei iustificemur, & simus filii dei: effecti autem filii, hæredes sumus æternæ vitæ.

Fidelis sermo est. Superfluit est. More suo interponit Paulus veracitatem sermonis: quæ præcipue

præcipue refertur ad præcedentia promittentia æternam vitam. ¶ Et de his uolo te confirmare. Iux-
 ta textum Græcum tam actiue quam passiue legi potest confirmatio: subiuncta tamen præ se
 ferunt actiuam significationem. Vt curent bonis op.ribus præesse. Volo inquit, te confirmare alios,
 etiam de his antedictis, ut curent præesse bonis operibus. Dariui casus est bonis operibus, nec
 de prælatis sed de singulis christianis loquitur, subiungendo. Qui credunt, pro, crediderunt, deo.
 Dicit enim hoc ad differentiam eorum quorum studium est erga ludos & alia opera minus
 decentia aut licita. Vult enim christianos omnes ad hoc studere, ut tam in propriis, quam in
 alienis præsent bonis operibus, non ludicris aut indecentibus, aut illicitis. Quamuis si
 datiuo pro ablatiuo utamur, sensus sit quod singuli christiani curent præstare gentilibus non
 titulis aut sacramentis, sed operibus bonis. Hæc sunt bona, secundum se honesta. Et utilia hominibus.
 Vere utilia ad salutem æternam. Stultas autem quæstiones, quæ carent rationabili causa quærendi
 aut quæriti & genealogias, tribuum & familiarum Iudæorum. Et contentionem, clamoribus ple-
 nas. Et pugnas legis, eorum, scilicet quæ videntur in libris Moyse inter se contraria. Deuota, & ra-
 tionē subdit. Sunt enim inutiles & uanae. Nō igitur loquitur Paulus de rationabilibus pugnis legis,
 sed de inutilibus & vanis. Et dicit hoc quia tunc temporis Iudæi conuersi ingerebant has du-
 bitationes ut monstrarent se doctos in lege. Vnde vanas dicit, quia ad vanitatem gloriæ fie-
 bant: inutiles autem quia nec moribus nec fidei profunt. ¶ Hæreticum hominem. hoc est pertina-
 cem in propria electione credendorum. Post unam & secundam correptionem, pro, admonitionem,
 deuita, pro, reice. Hic traxit ecclesia monitiones ante excommunicationem. Sciens quia, pro, q,
 subuersus est qui eiusmodi est. Ideo reiciendum mando, quia non est amplius locus monitioni, sed
 iam subuersus est intus qui tot monitionis spreuit. ¶ Et relinquit, quum sit proprio iudicio condemnatus.
 pro, & peccat per se damnatus. Non peccat a te damnatus, sed peccat per seipsum damnatus
 propria pertinacia separans se a catholica ecclesia. Quum misero ad te Artemam aut Tychicum, festina
 ad me uenire Nicopolim. Ibi enim astitit hyemare. Non antequam surrogauerit alium super Cretenses,
 vult Titum ad se venire: ne Cretenses derelicti viderentur a Paulo. Zenam legisperitum. ¶ Aiunt
 hunc antequam esset Christianus hoc titulo insignitum: & propterea Paulus appellat eum
 legisperitum. Et est sermo de lege moysi. Et apollo. De quo in actibus apostolorū & ad corinth.
 mentio fit. Solite premitte, pro, studiose prosequere, ut nihil illis desit. Mandat ut titus provideat
 istis viatoribus de necessariis in via.
 ¶ Discant autem & uestri, pro, nostri, scilicet christiani ex gentibus conuersi, ad imitationem iu-
 dæorum prouidentium suis doctoribus. Bonis operibus præesse ad usus necessarios. Eleemosynas bona
 opera appellat. & vult illos præesse eleemosynis, non ad luxum sed ad usus necessarios hospi-
 tū & viatorum. Ut nō sint inructuosi. Infructuosi essent si eleemosynarios fructus non proferrent
 in necessarios usus. ¶ Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. IES V
 christi. ¶ GRATIA DEI CVM OMNIBVS vobis amen. Superfluit dei. Ethæc salutatio
 manu pauli non ad Titum solū sed ad omnes in creta christianos dirigitur: pro quorū salute
 hanc titō scripsit epistolam. Et apud grecos inuenitur subscriptio hæc. ad titum ecclesiæ cretē
 suū primū delectū episcopum, scripta Nicopoli Macedonię.

Thomæ de vio caietani cardinalis

A

SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM
Pauli ad PHILEMONEM Commentarii.

G

AVLVS vnictus christi iesu & timotheus frater.

Ex presentia Timothei & vinculis pauli collatis cum scriptis ad Coloss. & secunda ad timotheum, facile apparet quod hæc epistola simul scripta est cum epistola ad coloss. tempore priorum vinculorum pauli. Vnde & ad coloss. scribit q̄ cum tichico mittit onesium pro quo scribit hanc epistolam. & vtrobiq̄ commemoratur demas presens cum paulo: qui in secunda ad timotheum scribitur amplexus mundum relicto paulo. ¶ Adiungit autem sibi Timotheum in titulo epistolæ huius quemadmodum & in illa ad coloss. vt & publicum & priuatum negotium vtriusque nomine authoretur. Philemoni dilecto adiutori pro, & cooperario nostro. Dilecto non est participium sed nomen. & tam ad diligere quam à cooperari commendatur: vt intelligamus ipsum esse cooperarium euangelii, etsi non predicatione tamen facto & communiter amabilem. Et appie sorori charissime. pro, dilecte. Loco sorori charissime legendum est dilecte. vxor philemonis salutatur & commendatur. ¶ Et archippo comunitonino nostro. Hic erat episcopus colossentium. Et ecclesie quæ in domo tua est. Familiam ipsius philemonis, domesticam ecclesiam eius appellat. ¶ Gratia vobis & pax a deo patre nostro & domino iesu christo: Solita paulo est hæc salutatio.

H

Gratias ago deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis. Petiturus veniam onesimo

G incipit à commemoratione immo à recognitione beneficiorum ipsius philemonis erga christi fideles. Et propterea commemorat se & gratias agere deo & orare pro ipso

philemone. Audiens charitatem tuam & fidem. Dilectionem & fidem specialiter refert: quoniam erga fideles & specialiter refulgebat dilectio philemonis. Quam habes in domino iesu. pro, in dominum iesum. & in omnes sanctos. Diuersimode intellige fidem & dilectionem referri in dominum iesum & in omnes sanctos nam in iesum refertur vt rationem credendi & amandi in omnes vere sanctos (hoc est christianos) tanquam in amatos & consortes fidei.

¶ Vt communicatio fidei tue euident. pro, efficax, fiat in agnitione omnis operis boni. Superfluit operis & defunt quatuor dictiones post boni. ¶ Quod est in vobis in christo iesu. pro, in christum iesum. Talem ac tantam odio dilectionem tuam & fidem vt fidei tue communicatio nobiscum in agnitione omnis boni q̄ in vobis vel nobis est esse debitum christo iesu, nō sit otiosa, sed fiat efficax ad exercendum opera pietatis in sanctos: vt illud q̄ ex fide comune tibi & nobis est (videlicet cognoscere omne bonum quod in vobis, seu nobis est esse in Christum) fiat efficax ad facta: ad differentiam illorum in quibus hæc notitia otiosa est, nempe sine opere. Gaudeamus enim magnum habui. pro, gratiam enim habemus multam, & consolationem in dilectione tua: quia viscera sanctorum requieuerunt, pro refocillata sunt, per te frater. Vt commune declaret beneficium collatum aliis Christianis, quum dixisset prius singulariter gratias ago Deo, modo pluraliter dicit habemus gratiam multam: hoc est gratuitum beneficium multum habemus nos ipsi in dilectione tua, quia aliorum sanctorum viscera corporea per te refocillata sunt cibo corporeo. Et dicendo refocillata, monstrat Christianorum indigentiam. ¶ Propter quod multam fiduciam habens in Christo

K

IESV imperandi tibi quod ad rem pertinet. pro, conueniens. seu decens. Ita quod loco illarum quatuor dictionum (quod ad rem pertinet) vnica legatur dictio. Propter tantam fidei, ac charitatis communicationem tuam, audere possem vt imperarem tibi quod conueniens est. Nullus enim potest imperare quod decet, aut quod conuenit. ¶ Propter Charitatem magis obsecro. Malo vti dilectione obsecrando, quam autoritate imperando. ¶ Quum sis. pro, sum, talis, ut Paulus senex, tunc autem & vnictus IESV Christi. Explicat quod in genere dixerat talis, quatuor qualitatibus. Primo paulus. Erat enim nominatus imo nominatissimus paulus. Quauis ad ipsum nomen pauli alludere videatur. Paulus enim diminutiuum est à parum. Ac si apertius dixisset, vt minimus. Decet enim obsecrantem, ea quæ sunt paruitatis sue proferre. Deinde senex. Aetas defectuam plena facilius impetrat. Si miraris paulum in primis exiundum a vinculis senem: quum an-

non

no eodem que mortuus est dominus Iesus describatur adolescens in lapidatione Stephani. Re-
cole q̄ à fine adolescentiæ (quæ vsque ad xxviii. ætatis annum extenditur) in qua paulus vo-
catus creditur ad prædicandum, vsque ad tempus istius epistolæ fluxerunt fere anni triginta, A
si quinto vel sexto Neronis anno scripta est: vt patet supputando annos à decimo octauo Ti-
berii, quo Christus creditur crucifixus. Transierat igitur Paulus annos. lvi. ad minus, quando
scripsit hanc epistolā. Et propterea merito potuit appellari senex: eo magis quo corpus tot af-
flictionibus ac laboribus affectum habebat vt iā esset amplissime senex. ¶ Tertio adiungit,
nunc autem & victus. Afflicti enim facilius impetrant. Et demū addit Iesu Christi, ad con-
summandum rationem impetrandi. *Obsecro te pro meo filio, obsecro inquam te pro meo non mi-
nistro sed filio. Quem genui in uinculis meis Onesimo.* per euangelium genui ipsum in uinculis. Et hic
locus ad impetrandū non est minimus tanto enim est magis charus quanto inter ipsa vin-
cula (quæ adhuc patior) ipsum genui. ¶ *Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem tibi & mihi perutilis* B
Onesimus grecis sonat utilis, & propterea paulus alludendo ad nomen onesim, dicit qui tibi
aliquando fuit inutilis (vt pote fugiens) nunc autem factus christianus tam mihi quam tibi
perutilis. In meliorem ergo euasit. *Quem remisisti tibi, Superfluit tibi. Quamuis mihi sit perutilis,*
remisit tamen. *Tu autem illum, vt pro, hoc est, mea viscera suscipe.* Exponit illum, hoc est mea viscera
vt intelligat philemon quam charus sit paulo Onesimus. ¶ *Quem ego uolueram mecum detinere, ut*
pro te mihi ministraret in uinculis euangelii. Dicit vt pro te, confidens de philemone quod si affuisset
Romæ, ipse ministrasset paulo in uinculis quibus euangelii gratia victus erat. *Sine consilio autem*
tuo, pro, sine sententia autem tua, nihil uolui facere, nolui uti autoritate, nolui uti fiducia. Ne uelut
ex necessitate bonum tuum esset, sed uoluntarium, ne opus tuum bonum, concedendi mihi Onesimum
esset tanquam ex necessitate, qua ego retinuissem illum, sed esset omnino spontaneum. C
Forſitan enim ideo discessit ad horam a te ut æternum illum reciperes. Damnum discessus temporalis nititur
pensare lucro eternitatis. Et dicit forſitan, quia nescit perseverantiam Onesimi futuram qua
redderetur æternus: vt pote adeptus vitam æternam. Quamuis æternum possit aduerbiallyter
intelligi: hoc est eterne reciperes. sed sententia eadem uidet. *Iam non ut seruum sed pro seruo, pro, sed*
supra seruum, æternam illum reciperes iam non ut seruum (non erit seruitus in illa æterna
foelicitate) sed supra seruum, supra conditionem seruilem eleuatum, Charissimum, pro, dilectum
fratrem, maxime mihi: quanto autem magis tibi & in carne & in domino? Aduerbium maxime non referri
ad dilectum aut fratrem, manifestat argumentum, quanto magis tibi: sed referri ad pronomen
mihi idem argumentum testatur. Et est sensus mihi maxime inter reliquos victos dile-
ctū fratrē, quanto magis tibi dilectū fratrē, qui duplicato vinculo illi iungeris? nēpe & in car-
ne & in domino. Mihi iūct⁹ est in domino: tibi iūctus & in carne, hoc est secūdū seruitutē car-
nalem, & in domino, secūdū spiritualem communionem sanctorum. Si ergo habes me socium. D
pro, confortem. subaudi euangelii & eterne hereditatis. ¶ *Suscipe illum sicut me.* Continue auget
loca ad impetrandum. Prius dixerat suscipe illum, hoc est viscera mea. modo mea dicit susci-
pe illum sicut me ipsum: hoc est vt fratrem dilectum, vt confortem regni celestis. ¶ *Si autem*
aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa. Tam nocumentum quam debetum. Ego paulus scripsi
mea manu, vt plenius credas ex meis intimis hæc procedere.
¶ *Ego reddam: ut non dicam tibi quod & te ipsum mihi debes, quum possim dicere quod tu es mihi debi-*
tortui ipsius (quia te genui in christo) dico tamen quod ego dependam. Hinc apparet quod
Philemon aut non erat colossensis aut alibi à paulo conuersus seu eruditus est. paulus enim
(vt patet ex epistola ad colossens.) non fuerat colossis, & tamen dicit philemoni quod debes
te ipsum mihi. Ita frater ego te fruor in domino, refice. pro, refocilla, viscera mea in christo. pro in do-
mino. Rursus ad onesimi nomen alludit. Onesimus enim à fruitione nominatur, Et
est sermo blandus imprecantis concupitam dulcedinem præsentis fraternæ, concludendo,
affirmatiue. Ita frater ego te fruor in domino, tantum tu recipiendo Onesimum refocilla
viscera mea. non corporea sed in domino, consolare intima desideria mea in domino.
Confidens in obedientia tua scripsi tibi sciens quoniam, pro, quod, & supra id quod dici facies. Si quis supputare
velit loca quibus utitur paulus in hac epistola pro re tam minima, ob stupeſcet: & nulli ora-
tori impari paulum putabit. Vnde & demum subiungit. *Simul autem & para mihi hospi-*
tium. Non eget preparatione tanta hospitium pauli (cui sat erat habere alimentum &
quibus tegetetur) sed & hic locus ad amplitudinem fidutiæ spectat, & amoris familiaritatis
spem. Nam spero quod per orationes uestras donabor uobis. Et hinc apparet epistolam hanc scriptā in
A A a iiii prioribus

prioribus pauli vinculis. Eandem enim spem in epistola ad philip. habere se scripsit. nec fraudatus est sua spe: quoniam ut declarauimus in secunda ad timotheum liberatus fuit paulus ab istis vinculis, & rediit ad partes in quibus prius prædicauerat. *Salutant te epaphras concaptiuus meus in christo iesu.* epaphras hic fuerat doctor colossensium: ut patet in epistola ad Coloss. & erat colossensis. & ut hic dicitur, propter christum iesum erat & ipse concaptiuus. *Marcus*. consobrinus barnabæ: ut explicatur in epistola ad coloss. *Aristarcus*. etiam concaptiuus pauli: ut ibidem dicitur. *Demas*. qui postea complexus hunc modum apostatauit à paulo: ut in secunda ad timoth. habetur. *Et lucas*. euangelista. *Aduutores*. pro, cooperatores, *mei*. in opere euangelico. ¶ *Gratia domini nostri iesu christi cum spiritu uestro amen.* Hæc est solita pauli conclusio. Quia enim vniuersam congregationem domesticam & archippum nominauerat in principio, ideo in calce dicit cum spiritu uestro. Et apud græcos subscriptio est hæc, *Ad Philemonem*, scripta Romæ, missa per Onesimum famulum seu seruum.

G

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM

Pauli ad Hebræos, Commentarii.

VLTIPARIAM, Circa hanc epistolam ad Hebræos, duo occurrunt prætractanda. Alterum an hæc epistola fuerit condita Hebraico sermone: ut communiter supponitur alterum an certum sit paulum fuisse authorē huius epistolæ. Et quo ad primam questionem, textus ipse capite. vii. testatur non esse conditam Hebraice. Nam ibidem de melchisedec dicitur. Primum quidē interpretatur rex iustitiæ. Si Hebraice scripta est epistola, in quo quæso idiomate interpretatur Melchisedec ex iustitiæ. Melchisedec enim apud hebræos dictio composita est, ex rex & iustitiæ.

M Vnde in Hebræo debuisset dicere, Melchisedec interpretatur Melchisedec. Et tanto magis quanto scribitur apud Hebræos diuissim primo melchi & deinde sedec. Et quoniam hæc ratio me cōuincit (sicut cōuincit & de Mathæo) ideo hanc epistolam non esse conditam Hebraico idiomate indubie credo. In cuius signum nec Hebræa inuenitur epistola, nec scitur certus eius interpret ex Hebræo in grecum. ¶ De autore vero huius epistolæ, certum est communem usum ecclesiæ & doctorum nominare paulum. Hieronymus tamen in epistola ad Paulinum de omnibus diuinæ historiæ libris, nō audet affirmare illā esse pauli. ait enim. Paulus apostolus ad septem scribit ecclesias: octaua enim ad Hebræos, à plerisque extra numerum ponitur. septem itaq; tantum affirmat. Hieronymus epistolas ad ecclesias, Et in epistola ad euagriū de melchisedec, explicat qui sunt isti plerique: quibus non acceptatur: dicendo de hac epistola ad Hebræos. Quam omnes græci recipiunt & nonnulli latinorum. De qua in libro de. vi. illust. dicit. epistola autem quæ fertur ad Hebræos nō eius (scilicet pauli) creditur propter styli sermonisque distantiam: sed vel barnabæ iuxta tertulianum, vel lucæ euangelistæ iuxta quosdam, vel clementis romanæ ecclesiæ episcopi & c.

K ¶ Super Hieremie autem. xxxi. cap. (transcundo illud, ecce dies venient & feriā pactū nouū) ait. hoc testimonio apostolus paulus, siue quisquis alius scripsit epistolam, vsus est ad hebræos. Rursus in libro de vi. illust. in caio, de hac epistola loquens dicit. sed & apud roman os vsque hodie quasi pauli non habetur. Et esa. vi. exponens textum seraphim stabant, ait. vnde & paulus apostolus in epistola ad hebræos, quam latina consuetudo nō recipit & c. item esa. viii. exponens textū, ego & pueri mei, cæterum inquit beatus apostolus in epistola quæ ad hebræos scribitur (licet eam latina consuetudo inter canonicas scripturas non recipiat) docet, & c. quæ omnia ideo attuleri, ut ex his & aliis hieronimi verbis alibi prudens lector aduertat hieronymum non fuisse omnino certum de autore huius epistolæ. Et quoniam hieronymi sortitum regulam ne erremus in discretionē librorū canonicorū (nam quos ille canonicos tradidit canonicos habemus: & quos ille à canonicis discreuit, extra canonem habemus) ideo dubio apud hieronimū authore huius epistolæ existente, dubia quoq; redditur epistola: quoniam

nisi

nisi sit Pauli, non perspicuum est canonicam esse. Quo fit ut ex sola huius epistolæ autoritate non possit si quod dubium in fide accideret, determinari. Ecce quantum parit malum liber sine authoris citulo. ¶ Coniecturam quoque nonnullam efficiunt duo in hac epistola contenta, quod non sit Pauli. Alterum est in principio epistolæ: ubi ad probandum Christum esse superiorem angelis, quum dixisset cui aliquando dixit angelorum, filius meus es tu ego hodie genui te, addidit. & rursus ego ero illi in patrem & ipse erit mihi in filium. Quæ verba scripta sunt, ii. Regum. vii. & i. Paralip. xxviii. ad literam de Salomone. vnde David dicit expresse, dominus Salomon filius tuus ædificabit domum meam & atria mea: ipsum enim elegi mihi in filium & ego ero illi in patrem & c. Et in ii. Regum subiungitur. quod si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum & c. Minus siquidem decet, in tanta re tantum apostolum uti tali argumento: quum potuissent Hebræi facile respondere quod non de filio dei sed de puro homine, & qui potuit peccare & de facto postea peccauit, dicta sunt hæc verba à deo per Nathan ad Davidem. Vnde ex tali filiatione non probatur superioritas ad angelos. Vti autem his verbis in sensu mystico, minorem reddit auctoritatem probantis: in principio præsertim epistolæ & apud Hebræos. ¶ Alterum est in cap. ix. ubi de testamento propriissime loquitur ut distinguitur contra pactum. nam pactum est inter viuos: testamentum autem nisi mors intercedat testatoris, nondum valet. Et de testamento sic proprie sumpto loquens, dicit, ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris: testamentum enim in mortuis confirmatum est: alioquin nondum valet dum viuit qui testatus est. Et subiungit vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est: lecto enim omni mandato legis à moyse vniuerso populo, accipiens sanguinem vitulorum & hircorum cum aqua & lana coccina & hyssopo, ipsum quoque librum & omnem populum, aspersit dicens. Hic sanguis testamenti quod mandauit ad vos deus. Et Exodi. xxiii. hæc afferuntur: ubi non est sermo de testamento sed de pacto. Vnde respondere potest auctori huius epistolæ quod de testamento proprie sumpto migrat ad pactum: aut quod erat, putando in exordio esse sermonem de testamento. Quorum utrumque dedecet tantum apostolum: ad Hebræos præsertim, verborum textus Hebraici proprietatem scientes. ¶ Sed quid per coniecturas vagor? In secundo huius epistolæ capitulo auctor huius epistolæ numerat se inter illos in quos euangelica salus confirmata est per illos qui audierunt à domino Iesu. Paulus autem clamat quod non ab homine neque per hominem didicit, sed per reuelationem Iesu Christi: & quod apostoli nihil sibi contulerunt & c. ¶ Nos tamen loquentes ut plures, Paulum auctorem nominabimus. Nam & sic quoque Hieronymus fecit, utendo scriptis in hac epistola.

Multifariam multisque modis. Inter multifariam & multos modos loquendi, hæc est differentia: quod multitudo modorum ad differentiam spectat genericam modorum loquendi, vel intelligibiliter, vel imaginabiliter, vel sensibiliter. his enim tribus modis loquitur de homini: in quo sunt tres partes cognoscitiuæ: videlicet intellectus, æstimatoria & sensus. Multifariam autem ad multitudinem spectat signorum quibus utitur deus. loquendo in quocumque horum trium generum: puta Hieremiæ locutus est per signum ollæ succensæ, per dominum sedentem & c. ¶ *Olim deus loquens*, pro, locutus, patribus in prophetis. patres appellat Hebræos veteris testamenti. illis enim medientibus prophetis deus locutus est. *Novissime*. Lex enim & propheta usque ad Mesiam. & propterea tempus messie appellet nouissimum. *Diebus istis*. Aetate siquidem pauli CHRISTVS coepit prædicare. *Locutus est nobis*. idem deus qui olim loquebatur patribus diebus istis locutus est nobis. pronomen nobis, hebræos illius ætatis & in illa regione monstrat in filio. Non est locutus nobis per prophetas sed per filium: qui tot annis prædicauit & miracula fecit in galilæa & iudæa. apte nouissimum tempus reseruatim describitur filio: ut pote propter quem fuerunt omnes prophetae. *Quem constituit heredem vniuersorum*. Nomen filiis, nomen proprium est messie secundum diuinam naturam in veritate: sed apud hebræos non penetrantes misterium trinitatis, admitebatur nomen filii dei tamquam proprium epitheton messie. vnde & pontifices iudeorum accusabant CHRISTVM quod filium dei se fecit. Paulus itaque nomen filii dei quod admitebatur esse proprium messie, primum iniecit dicendo de deo, locutus est nobis in filio, deinde condiciones huius filii adiungit, quarum prima est, quem constituit heredem vniuersorum. Et hæc proprie spectat ad filium secundum quod homo, ex ratione tamen diuinæ filiationes. constitui enim heredem hominis est constitui autem heredem vniuersorum, est qui de hominis sed non puri sed hominis filii dei. ex eo namque quod est filius dei, conuenit eidem quod ipsemet homo constituatur heres vniuersorum. ita quod naturale ius filiationis parit in eadem hypostasi homine ius hereditandi vniuersa, absque exceptione aliqua. duas itaque naturas implicite paulus

significat in filio dei. alteram qua est filius dei. alteram secundum quam constituitur haeres vniuersorum. Et ut clarius diuinam filii naturam explicaret, subiungit. *Per quem fecit & secula.* Deum oportet esse illum per quem deus fecit secula, non aliqua sic & reliqua, non sed absque quacunque exceptione. nam si creatura esset, seculum ipsius non esset factum per eum. Ex hoc igitur quod per filium deus fecit etiam secula, manifestatur quod filius supra secula est: ac per hoc eternus.

¶ Fecit autem deus per filium suum secula quemadmodum artifex per excogitatum in mente formam facit artificialia. est enim filius verbum dei. ¶ Et si libraueris coniunctionem & idem dicit hic paulus quod dixit iohannes Omnia per ipsum facta sunt. nam difficillimum omnium quod factum fuerit, apud philosophos est tempus, Et propterea dicendo per quem fecit & secula, dicit usque adeo per eum fecit omnia quod per eum fecit & secula. *Qui quum sit.* pro, existens, *splendor glorie.* Et haec conditio conuenit filio dei secundum diuinam naturam. Et aiunt nonnulli, clarius Graeca sonare: videlicet qui existens refulgentia seu relucencia glorie. Sol enim splendet: sed non est lux refulgens seu relucens ex alio. Vnde magis proprie explicat originem filii relucencia seu refulgentia glorie: utpote qui gloriam a patre habet, & in quo relucet gloria quam a patre accipit per generationem. Et in hoc intellectualis natura ac intellectualis origo insinuatur. non enim gloria sensibilis sed gloria intelligibilis cuius filius est relucencia, significatur. nam & ipse deus non est naturae sensibilis sed intelligibilis. Per hoc itaque quod est splendor glorie, declaratur quod in eo relucet diuina claritas. quod de nulla creatura dici fas est: quum diuina claritas in quacunque creatura obumbretur. *Et figura substantiae eius.* p. & character hypostasis eius, referendo Graecum ut iacet, ad tollendas quaestiones. Et haec quoque conditio conuenit filio dei secundum diuinam naturam. ¶ Inter filium & creaturas haec est differentia. quod creaturae praecedunt a Deo etiam si non esset seu si non intelligeretur trinitas personarum: filius autem nec esse nec intelligi potest filius dei, nisi sit & intelligatur pluralitas personarum diuinarum. & hinc fit ut nulla creatura sit character alicuius diuinae personae sed est character dei, filius autem sit character hypostasis dei: utpote ab hypostasi dei praecedens. ad declarandum itaque praecedentem filii esse infra terminos deitatis, & non esse ad extra, subtilissime dixit quod est ad similitudinem characteris hypostasis eius. scilicet dei. nam pronomen eius, masculini est generis: & deum refert in principio propositum & repetitum per nomen relatiuum. & dicendo hypostasis, differentiam insinuat inter filium & spiritum sanctum, nam spiritus sanctus est character hypostasium Dei, quia procedit a patre & filio: filius autem est character hypostasis in numero singulari, quia procedit a solo patre. ¶ Vtitur autem metaphora characteris (quod proprie significat notam seu signum impressum) ad significandum quod est velut propria nota ab hypostasi diuina impressa: ut intelligamus realem distinctionem inter filium & hypostasim: illam quemadmodum inter imprimentem characterem & impressum characterem, oportet realem intelligere distinctionem. & ne aliquam compositionem intelligeres, non dicit est habens characterem sed est character: ut substantiam characteris in sua simplicitate significaret. *Portansque omnia uerbo uirtutis.* p. potentiae suae. Si legitur portans seu ferens, significatur conseruatio omnium: ad similitudinem sustentis omnia. si uero (ut alii putant) legitur agens, gubernatio omnium significatur. Et uterque sensus quadrat adiunctis uerbis: videlicet uerbo potentiae suae nam & conseruat omnia eodem potentiae suae uerbo quod dixit & creata sunt: & similiter gubernat omnia uerbo potentiae suae quo imperat & omnia quaecunque uult facit. ¶ Et spectat etiam haec conditio ad diuinam filii naturam nam & conseruatio & gubernatio uniuersi ratione diuinae naturae ei competit. Propter quod & dicit potentiae suae non alienae: ad significandum eandem esse potentiam filii & dei. *Purgationem peccatorum faciens:* Deficit nostrorum: & deficit per seipsum. & participium faciens deberet esse participium actiuum praeteriti temporis, quo caremus. Et propterea debuisset interpretari. ¶ Quum (seu postquam) per seipsum purgationem peccatorum nostrorum fecit. Et haec est conditio filii secundum humanam naturam: secundum quam passus & mortuus pro nobis, purgauit peccata nostra per seipsum, efficaciam ad purgandum praebente diuina eius hypostasi. *Sedet.* pro, sedit, *ad dexteram.* pro, in dextera, *maiestatis in excelsis.* Postquam nostra (non sua) peccata per mortem suam purgauit, merito suae mortis exaltatus est secundum humanam naturam: & iam sedit, non positione corporis sed quiete & autoritate in dextera, hoc est in summis bonis in summo honore & gloria, maiestatis hoc est dei regnantis: dei quatenus regnat in excelsis, ad differentiam dei regnantis in omnibus. christus enim adhuc non sedit in dextera maiestatis in omnibus sed maiestatis in excelsis: quia adhuc non accepit possessionem regni dei in omnibus, sed possessionem regni in excelsis. *Sedebit autem quum*

sem quum tradiderit regnum Deo & patri & deus erit omnia in omnibus, in dextera maiestatis in omnibus, accipiet enim in secundo aduentu possessionem omnium. *Tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.* Et hæc quoque conditio conuenit filio secundum humanam naturam: secundum quam constitutus est hæres vniuersorum. Nomen differentius seu præminentius (vtrunque enim sonare potest dictio Græca) est nomen filii Dei, est nomen Dei, est nomen domini. hæc enim omnia nomina, autoritate scripturæ probabit apostolus. Est autem secundum quod homo, melior angelis effectus: pro quanto effectus est filius Dei personaliter, effectus est Deus personaliter, & similiter dominus ac creator coelorum personaliter. Quum autem audis quod homo factus est Deus personaliter, non aliam intelligas factionem quam illam de qua dicit Ioannes, Verbum caro factum est. eadem enim factione qua verbum factum est caro, homo factus est deus personaliter. Et propterea hic dicit, tanto melior angelis factus est, quanto præminentius seu differentius præ angelis nomen hæreditauit. Prius est esse quam nominari, prius factum esse præstantiorem angelis, quam hereditare nomen. Ex eo enim quod homo factus est melior angelis personaliter (vtpote deus filius dei) consequens fuit vt hæreditario iure, vt naturalis filiationis iure (filio enim debetur hæreditas) nomen præminentius & longe differentius hæreditaret. & ipsum nomen hæreditate acceptum, manifestat præstantiorem angelis factum secundum esse.

Vtrum dixit aliquando angelorum. Tractat particulam vltimo propositam, quanto differentius

C præ illis nomen hereditauit. & primo quo ad nomen filii. *Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

Ex secundo psalmo affertur hæc autoritas. in qua propheta introducit deum loquentem ad Mesiam, & duo dicentem. Alterū, filius meus es tu. Quod deus etiam de aliis dixit. nā & de populo Israel dixit primogenitus meus Israel. Exodi. iiii. Sed totum cōstans ex his duobus (filius meus es tu, ego hodie genui te) incommunicabile est. Mensura enim & perfectio generationis significata per hodie, & genui, æternitatem monstrat generationis. æternitas siquidem semper est hodie nec habet heri aut cras. & ne errares, intelligendo imperfectam generationem quæ semper est præsens, dicit verbo præteriti temporis genui. vt dicendo genui, intelligas perfectam generationem: & dicendo hodie, intelligas ita perfectam q̄ semper est præsens generatio, ita q̄ semper generatur & genitus est. Vnde reddendo rationem quare filius meus es tu, dicit ego hodie genui te. ideo filius meus es tu, quia ego deus in æternitatis mensura genui te. Quod nulli creaturæ cōmunicari potest. nullius enim creaturæ productio mensuratur æternitate. Propterea quod genui est actio naturalis, non voluntaria. Et rursum, supple deus dixit de eodem. ii. Regum. vii. & i. Paralippome. xxviii. *Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium.* Hæc verba vt prædiximus, ad literam dicta sunt de Salomone: vt ipse Dauid testatur, & subiuncta verba conuincunt. nam vtroque subiungitur conditionis de eodem, si non peccauerit &c. Propter quod author huius epistolæ, hanc traxit autoritatem ad suum propositum in sensu mystico: vt non solum ex sensu literali, sed etiam ex mystico monstraret propositum. Et quum iterum introduxit primogenitum in orbem terræ. Bis scriptura introducit Mesiam in orbem terræ: hoc est & prædicendo primum aduentum & prædicendo secundum aduentum. Vnde dicendo & quum iterum: hoc est in iterato aduentu introducit prædicendo primogenitum Dei Mesiam. non quod sit alter secundogenitus (ipse enim est & primogenitus & vniogenitus) sed ideo nominat eum primogenitus (vtpote hæres regni Dei) qui primo venit vt seruus. Et propterea significantius dicit primogenitum in orbem terræ: quoniam ad literam veniet ad accipiendam possessionem orbis terrarum, qui modo regnat in dextera maiestatis in excelsis. Dicit. in Psal. xcvi. *Et adorent eum omnes angeli dei.* Tunc enim veniet in maiestate sua cum manifesta omnibus subiectione angelorum: quæ explicatur per adorationem.

Et ad angelos quidem dixit. supple scriptura, seu propheta. De scriptura enim dictum est, quod E introducit primogenitum. *Qui facit angelos suos spiritus.* hoc est, qui spiritus facit angelos suos.

Et ministros suos flammam ignis. Ex psalm. ciii. sumptum est hoc. Et prima eius pars clara est: significans quod deus vtitur spiritibus ad officium nunciorum: ac per hoc quod illi qui vocantur angeli, spiritualis naturæ sunt. Altera autem pars methaphorica est: assimilans eosdem angelos quatenus sunt ministri dei, flammeque igneæ. In qua similitudine efficacia ministerii significatur, ad similitudinem efficaciæ ignis in forma flammæ, in qua maximam efficaciam habet ignis. Ad filium autem, supple dicit scriptura in Psalmo. xliiii. *Thronus tuus deus in seculum seculi.* Ad Mesiam diriguntur ad literam hæc verba. In quibus Mesias appellatur Deus regnans. & propterea

& propterea describit à throno. Sedes siquidem regia eius describitur in sæculum sæculi: hoc
P est sine fine. iuxta quod dixit angelus ad Mariam, Et regni eius non erit finis. *Virga æquitatis*
uirga regni tui. sedes perpetua, regimē rectitudinis. Et hoc est singularissimum in regno Mesie,
 quod virga regiminis eius est in omnibus & per omnia regimen æqui, recti, iusti. ut pote nul-
 lum bonum immune & nullum malum impune relinquens, sed omnia ad rectum reducēs.
Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem. Nō sufficit facere rectum sed oportet ex animo illud efficere.
 Et propterea declarando virgam æquitatis. Declarat eam ex primis affectibus: dilectione er-
 ga iustitiam, & odio erga iniquitatem. Multi enim sunt qui efficiunt rectum & diligunt iu-
 stitiam: sed non odio habent iniquitatem, impunem relinquendo aliquam iniquitatem. Me-
 sias autem & exercet regimen rectum, & diligit iustitiam, præmiando & honorando iustos,
 & odio habet iniquitatem, puniendo iniquos omnes, immo & omnem iniquitatem. Propterea
G *unxit te Deus Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis.* Duplex potest esse sensus. Alter, propterea,
 hoc est ut diligas iustitiam & odio habeas iniquitatem, unxit te deus & c. & sic esset sermo de
 vnctione gratiæ, quam ab initio conceptionis suæ habuit. ¶ Alter est, propterea, quia dilexi-
 sti iustitiam & odisti iniquitatem. Unxit te deus & c. & sic est sermo de vnctione gloriæ, quā
 Christus meruit diligendo iustitiam & odio habendo iniquitatem. Ad morem Hebræorum
 alludit, quo reges ungebantur. Vnde Mesie nomen & Græce Christus deriuatur. ¶ Unxit
 aut oleo exultationis (siue gratiæ siue gloriæ) præ participibus, præ omnibus creaturis quas
 effecit participantes te. Nam non solum homines sed angeli participes sunt Mesie. ¶ Vbi &
 nota quod eodem contextu nominat Mesiam Deum & vnctum à deo: vtranque in eo natu-
 ram manifeste significans. Nec absolute dixit unxit te deus, sed apposuit deus tuus: ad signifi-
 candum singularissimum modum quo deus est Mesie hominis. est enim deus eius personali-
 ter. quo modo nullius alterius est. ¶ *Et tu in principio dominus.* Transiit ad Psal. ci. ex illius autho-
H ritate monstrans Mesiam esse dominum qui creauit cælum & terram. Mesiam alloquitur. &
 tu in principio, temporis, domene, non huius aut illius sed simpliciter. *Terram fundasti.* à fun-
 damentis creasti. ¶ *Et opera manuum tuarum sunt celi.* iuxta illud, in principio creauit deus cælum
 & terram. Metaphorice autem attribuuntur deo manus operatrices cælorum: ad significan-
 dum quod per seipsum tanquam artifex qui propriis manibus operatur, creauit cēlos. & hoc
 contra Philosophos: qui putant cēlos factos ab angelis. *Ipsi peribunt.* Non quo ad substantiam
 sed quo ad motum. *Tu autem permanebis.* pro, permanes. quod est proprium eternitatis.
 ¶ *Et omnes ut uestimentum ueterascent.* Non substantiæ diminutione sed temporis. Nā con-
 tinue minuitur tempus, & appropinquant fini præsentis status. ¶ *Et uelut amictum mutabis.* pro,
 volues, eos. Ad similitudinem opertorii vertes eos. In quo facilitas virtutis Mesie ad mutan-
I dum statum cælorum monstratur: sicut facile quis conuoluit opertoria. *Et mutabuntur.* Hoc est
 obediens mutationi. *Tu autem idem ipse es.* Superfluit altera dictio, ipse aut idē. Sensus est, tu aut
 sine omni mutatione es idem. *Et anni tui non deficient.* Indeficientia annorum Mesie sequitur ad
 ipsius immortalitatem immo eternitatem secundū diuinam personā. Et humano more lo-
 quitur de eternitate per annos quū in eternitate nulla sit differentia temporis, nullus annus
 nullus mensis & c. ¶ *Ad quem autem angelorum dixit aliquando.* supple deus. *Sede a dextris meis.* Hoc
 iam declaratum est. *Quousque ponem inimicos tuos tuos scabellum pedum tuorum.* Ex psalm. cix. sumptum
 est hoc. Et iuxta prædicta sensus est. regna à dextris meis in excelsis vsque ad diē iudicii vniuer-
 salis quo ponam inimicos tuos totaliter tibi subiectos regnaturus post modum nō solum in
 excelsis sed in omnibus. *Nomen omnes sunt ad ministratorum spiritus.* E regione ad sede à dextris meis
 omnes angelos dicit esse administratorios: ut clare pateat differentia inter regnare & admi-
K nistrare. *In ministerium missi.* Non est participium præteriti temporis sed præsentis: quo carem⁹
 & propterea interpretari debuit quin ministerium mittuntur. Quod (propter quæstionem
 quæ contra hanc literam mouetur, à tenentibus supremos angelorum ordines non mitti) i-
 tellige mediate vel immediate. Supremi nanque angelonon mittuntur venturi immediate ad
 nos, sed per alios medice subdelegatos: inferiores autem quinque ordines mittuntur, imme-
 diate per seipsos venturi ad nos. *Propter eos qui hæreditatem capiunt.* pro, capient, salutis propter ele-
 ctos, qui scilicet capient hæreditatem salutis eternæ. hic enim est finis ministerii angelorum.

Propterea abundantius oportet obseruare nos ea que audiuius. Propterea, magnitudinem filii declararam in toto hoc capitulo supra angelos refert. Declarata enim excellentia Christi supra angelos, ex illa deducit debitum nostrum ad seruandum doctrinam euangelicam longe maius quam debitum seruandi doctrinam veteris testamenti: quia euangelica doctrina ab ipso domino illa autem per angelos data est. Et hoc proponit, adiungendo periculum. *Ne forte pereffluamus. hoc est penitus effluamus, ad similitudinem vasorum rimas habentium: quæ sic effluunt quod tandem pereffluunt, nihil aque retinentia.* Iuxta hanc metaphoram dicit quod oportet nos seruare ea quæ audiuius, ne audita omnino pereffluant, & nos vacui remaneamus. *¶ Si enim qui per angelos dictus est sermo, veteris testamenti. Factus est firmus. Firmatus est enim signis in monte Sina: ut patet in exodo. Et omnis præuicatio & inobedientia. Præuicatio fuit adoratio vituli, & crimen core & Dathan & abiron. in obedientia autem fuit populi nolentis progredi ad terram promissionis. Accepit iustam mercedis retributionem. Puniti enim omnes narrantur in scriptura.*

Quomodo nos effugiemus si tante ne neglexerimus salutem? Non dicit si tantum neglexerimus sermonem sed dicit si tantam neglexerimus salutem: ut intelligamus sermonem noui testamenti salutiferum esse. Vnde & dominus dicit, vos mundi estis propter sermonem quem locutus sum vobis. Salutis enim gratia, propria est nouo testamento. Que quum intuitum accepisset enarrandi, pro, enarrari, per dominum. Et vitur infinitiuo nominaliter. est enim sensus, quæ quum intuitum accepisset enarrationis per dominum proculdubio Iesum christum. & hæc excellentia attenditur ex parte proximi authoris: quia veteris angelus, noui autem dominus est proximus narrator.

¶ Ab eis qui audierunt in nos confirmata est. Hoc est ab illis qui audierunt à domino iesu confirmata est in nos qui non audiuius ab ipso iesu. Ecce textus testimonium perhibens quod author huius epistolæ non fuit paulus, sed aliquis qui non audiuit ab ipso iesu salutem euangelicam. nam author numerat se inter illos in quos confirmata est salus euangelica ab eis qui audierunt à domino iesu. Paulus autem clare dicit quod nihil contulerunt sibi apostoli: & quod ipse dicit non ab homine neque per hominem sed per reuelationem IESU CHRISTI. Contestante deo signis & portentis & uariis uirtutibus, pro, potentiis, & spiritus sancti distributionibus secundum suam uoluntatem. Quatuor genera testimoniorum quibus apostoli vsi sunt, author epistolæ inducit. Primo signa: quæ communia miracula sanitarum significare uidetur. Deinde prodigia, maiora miracula: ut resuscitare mortuum, & similia. Tertio varias potentias: expellendo demones, & circa inanimata: puta ignem aut aquam & huiusmodi. Et demum spiritus sancti distributiones: in dono linguarum, in dono prophetiæ &c. ¶ Quod autem dicitur secundum suam uoluntatem, refertur ad contestante deo. ¶ Lege pauli epistolas: & inuenies ipsum pluries dicere de seipso quod per ipsum deus effecit signa & prodigia & varias potentias &c. Quo fit ut paulus sit de numero eorum quorum author huius epistolæ meminit, qui confirmauerunt ueritatem euangelicam etiam ad authorem huius epistolæ. Et hinc etiam patet quod Barnabas non fuit author huius epistolæ: sed aliquis posteriorum. Non enim angelis subiecit deus orbem terræ futurum, de quo loquimur. Superfluit deus. Quod christus secundum quod homo sit dominus angelis superior. probat ex subiectis christo homini. non enim angelis subiecit orbem terræ futurum post vniuersale iudicium. Futurum autem non secundum nouitatem substantiæ, sed secundum nouitatem status. Et hic futurus orbis terræ de quo loquimur. hic autem non est subiectus à deo angelis, sed Mesia homini. ¶ Quod manifestat subiungendo. Testatus est autem in quodam loco quis dicens. psalm. viii. tanquam manifestum locum, appellat in quodam loco. Quid est homo quod memor es eius, aut filius hominis quoniam. pro, quod, uisitas eum? Inter hominem & filium hominis clara est differentia: ex eo quod adam fuit homo & non filius hominis. Viliusque est esse filium hominis quam hominem. Vnde & Iob quum dixisset homo, ad cumulum miseriæ appositus natus de muliere. Augendo ergo admirationem propheta dicit, quid est homo quod memor es eius aut filius hominis quod uisitas eum? & pariter augendo uilitatem auget beneficiū diuinum. nam plus est uisitare quam recordari cum recordari sit in mente, uisitare sit in executione. Minuisti eum paulominus ab angelis. Et hinc apparet authorem huius epistolæ Græce scripsisse: utpote secutum translationem. LXX. interpretum qui sic transtulerunt. nam in hebræo habetur, minuisti eum paulominus à deo. Et sic transtulit Hieronymus in psalterio secundum Hebraicam ueritatem. & est formalior locutio prophetæ: & uera secundum esse substantiale. Paulominus enim à deo minutus est Christus secundum esse substantiale: quoniam est deus personaliter, deus autem est deus & naturaliter & personaliter. Paululum ergo minus

- minus est imminutus à deo: quia est quidē deus secundū esse personale (quod constat esse substantiale) non autem est deus secundū naturam seu essentiam. Verum secundum intentionē authoris huius epistolę loquendo, minutus est paulominus ab angelis: pro quanto secundū id quod est paulū. minutus est ab angelis. Ita q̄ aduerbiū nō minorationē respicit, sed rē in qua minoratus est. Est enī minoratus secundum corpus & patrē animi inferiorē. Et totum hoc est paulum, est enim minima pars Christi: utpote quæ continet tantum corpus & partem animi inferiorib⁹ intendentem. Et in hoc paulo imminutus est ab angelis, non paulum sed valde multum: immo & minoratus est valde ab hominibus. nam factus est opprobrium hominum & abiectio plebis: & tristitiam maximam habuit in animo, cruciatusq; in corpore.
- Gloria & Honore Coronasti eum.* In resurrectione quidem gloria corporis: in ascensione autē & sessione ad dexteram. honore coronatus tanq̄ victor est. Et *constituisti eum super opera manuum tuarum.* Iam dixerat opera manuum tuarum sunt cæli: modo ergo explicat constituisti eum super cælos. *Omnia subiecisti sub pedibus eius.* hoc est plena subiectione. Omnia autem præter eum qui subiecit ei omnia: ut paulus, i. ad corinth. xv. explicat. propter quod & subdit. *In eo enim quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei.* Incipit explicare authoritatem psal. inductam inchoando ab vltima particula, omnia subiecisti sub pedibus eius. *Nunc autem.* hoc est in præsentī tempore vsque ad diem iudicii. *Nec dum uidemus omnia subiecta ei.* Conformis est sententia hæc doctrinæ pauli in allegato loco. adhuc enim non videmus omnia subiecta Christo homini quantum ad executionem. quamuis omnia sint ei subdita quantum ad potestatem: dicente ipso statim post resurrectionē, data est mihi oīs potestas in cælo & in terra. A die enim iudicii omnia & erunt & videbuntur subiecto CHRISTO homini. ¶ *Eum autem qui modico quam angeli minoratus est, uidemus IESVM.* Exponit aliam particulam, minuiisti eum paulominus ab angelis, & quo ad personā dicit videmus iesum. Quo ad illud minoratus est paulominus ab angelis, subiungit. ¶ *Propter passionem mortis.* Et iungendo aliam particulam subdit. *Gloria & honore coronatum* exponit hic author minorationem ab angelis, fuisse meritum coronationis gloriæ & honoris. ¶ *Ut gratia dei pro omnibus gustaret mortem.* Ne necessitate compulsus intelligatur minoratus ab angelis, explicat quod non per necessitatē sed per gratiā dei (gratia enim ablatiui casus est) effectum est ut pro omnibus gustaret mortem. Ipsa enim gratia manifestatur, dicendo ut pro omnibus. ¶ *Et dicit gustaret: quoniam modico tēpore mortuus fuit.* tertio nāq; die surrexit. ¶ *Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem salutis eorum per passionem consummari.* pro, consummare. Ita aiunt debere legi, & scriptorū errore mutatum actiuum in passiuum. Et iuxta hunc sensum pronomen eum, demonstrat nō mesiam ad Deum. & significatur quod decebat deum propter quem sunt omnia ut finem, & per quem effectiue sunt omnia, qui multitudinem filiorum adoptiuorum in gloriam æternā adduxerat prædestinando, consummare, perficere, perfectum reddere, per passionem, mortis, authorem salutis eorum, Mesiam: qui est author salutis filiorum adoptiuorum. ¶ *Et in idem redit si legatur passiuē.* Decebat enim eum, filium dei, propter quem omnia & per quem omnia & qui multos filios adducebat in salutem, consummari, perfici & perfectum reddi, per passionem (mortis) agendo salutem aliorum. Ratio autem huius dicentiæ subiungitur. ¶ *Qui enim sanctificat & qui sanctificantur, ex uno omnes.* Quia ex vno patre, ex vno Adam sunt tam Mesias sanctificans adoptionis filios quā filii adoptionis qui sanctificantur, ideo decuit ut humano more (scilicet per passionem mortis) etiam ipse qui sanctificat perficeretur. perfectiōnem enim immortalitatis sic adeptus est. *Propter quam causam, scilicet quia ex vno omnes. Non confunditur fratres eos uocare dicens, in psalmo. xxi.*
- K** ¶ *Nunciabo nomen tuum fratribus meis, in medio ecclesię laudabo te.* Propter identitatem naturæ carnalis, appellat Christus discipulos fratres. & iterum ego ero fidens in eum. Ex esaię vel octauo (vbi dicitur expectabo dominum) vel duodecimo (vbi dicitur, fiducialiter agam & non timebo) sumpta apparet hæc authoritas. In qua Mesias homo dicit. ego ero fidens in eum, deum: hoc est patiar & moriar confidens in deo quod gloria & honore perficiet me. Et iterum, esaię. viii. *Ece ego & pueri mei quos dedit mihi deus. Superfluit mei.* Quos prius appellauerat fratres, eodē appellat pueros, non ætate sed qualitate similes pueris: nepe simplices & pueri. De Apostolis enim est sermo. quos in euangelio iesus dicit sibi datos à deo. ¶ *Affertur autem hæc authoritas ad significandum consortium iesu Christi & discipulorū eius.* Vnde & subdit. ¶ *Qui ergo pueri cōmunicauerūt carnī & sanguini, & ipse similiter participauit eis dē. carnī & sanguini, vel pueris, ex hoc q̄ dixerat ut de cōsortib⁹ ecce ego & pueri, argumētatur author epistolę q̄ quia pueri habuerunt*

habuerunt naturam carnis & sanguinis & secundum substantiam & secundum corruptibilitatem, consequens est ut ipse similiter habuerit naturam carnis & sanguinis & secundum substantiam & secundum mortalitatem. Vnde & subdit. *Ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, id est diabolum.* Dicitur autem diabolus habere mortis imperium, eo quod imperium diaboli ex morte hominis fuit causatum. in quacunque die, inquit deus, comederis, morte morieris. Dicitur quoque habere mortis imperium, quoniam regnum eius consistit in morte animæ & consistebat in morte corporis, pro quanto omnium animæ ad inferos descendebant tamquam in locum regni eius. Destruxit autem eum Iesus per mortem, & tollendo imperium occasionatum ex peccato primi parentis, & expoliando eam inferni partem quæ dicebatur limbus patrum.

¶ Et liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant seruituti. Non solum aduersus diabolum fuit fructuosa mors CHRISTI, sed humano generi profuit ad liberandum homines à seruitute peccati, qui timore mortis per totam vitam erant serui. Communiter enim humanum genus ad euadendum mortem corporis, ad fruendum presenti vita, per totam vitam obnoxii erant seruituti peccati. Describit autem amorem presentis vitæ à timore mortis, quia maxime manifestat amorem presentis vitæ timor mortis. ¶ Nusquam enim angelos apprehendit sed semen Abrahæ apprehendit. Presentis temporis est utrumque apprehendit. Manifestat quod pro liberatione hominum filius dei descendit: ex eo quod non naturam angelicam habet sibi iunctam sed naturam humanam ex semine Abrahæ.

¶ Vnde debuit per omnia fratribus simili. & non tantam in carne & sanguine. Per omnia autem intellige quæ consequuntur carnem & sanguinem corruptibilem. ¶ Ut misericors fieret & fidelis pontifex. Desunt tres dictiones. In iis quæ, ad deum: ut repropitiaret delicta populi. Ad hoc debuit per omnia fratribus simili ut experiendo mala poenæ fieret misericors, cuius misericordiæ efficacia esset quod fieret fidelis pontifex in iis quæ ad Deum: efficiendo cuncta quæ spectant ad deum ad expiandum delicta populi. Parum esset esse misericordem nisi misericordiam ipsam opere comprobarer, ve-

raciter exercendo pontificatum relative ad deum pro expiandis peccatis populi: quod fecit per mortem, offerendo seipsum. Vnde & subiungit. ¶ In eo enim in quo passus est ipse & tentatus. Superfluit &.

¶ Potens est & eis qui tentantur auxiliari. Hic quoque superfluit &, hoc est nam in quo passus est ipse tentatus, probatus, examinatus, ita quod hoc ipsum quo passus est, est esse ipsum tentatum: hoc est probatum, discussum, examinatum. Et hinc potens est potètia experti, succurrere eis qui tentantur: nobis scilicet qui variis tentationibus & probamur & examinamur.

CAPVT

III.

Vnde fratres sancti, uocationis celestis participes. Postquam IESVM prætulit angelis, intendit modo præferre ipsum Moyse & Aaron: ut omni ex parte nouum testamentum præferat veteri. Vnde ex tanta christi dignitate & gratia, fratres sancti, hoc est mundi, participes uocationis celestis, tum quo ad finem (quoniam ad celestem patriam estis vocati) tum quo ad principium: quia ab eo qui descendit de cælis vocati estis. Considerate Apostolum & pontificem confessionis nostræ Iesum. Apostolum dicit e regione Moyse: pontificem vero e regione Aaron. Appellatur autem apostolus & pontifex confessionis nostræ: quoniam ipse ut legatus dei attulit ad nos confessionem fidei nostræ, & ipse ut pontifex seipsum offerens meruit nobis confessionem fidei nostræ.

¶ Qui fidelis est ei qui præfecit illum. Incipit comparare IESVM Moyse. Et primo quantum ad id in quo cōueniunt, scilicet in fidelitate. IESVS enim homo, fidelis est deo qui fecit ipsum. Fidelis inquam querens tum gloriam tum voluntatem ipsius Dei, & semper faciens ea quæ deo placita sunt. Sicut & Moyses in omni. pro, tota, domo eius. Ex Numer. xii. impta sunt verba hæc: ubi dicitur. at non talis seruus meus Moyses qui in omni domo mea fidelissimus est. ¶ Et domus non sumitur hic pro ædificio sed pro familia. Vterque igitur fidei est in tota familia dei.

¶ Amplioris enim gloriæ, pro, ampliori enim gloria, iste, scilicet Iesus. Præ Moysæ dignus habitus est. Excellentiā iesu respectu Moyse explicat. Quanto ampliorem honorem habet domus, pro, domo. Hoc est quanto ampliorem honorem habet quam domus, Qui fabricauit illam. Arguit quod tanto ampliori gloria præ Moysæ Iesus dignus habitus est quanto ampliorem honorem habet fabricator domus quàm ipsa domus. Supputat enim Moysen inter membra domus: Iesum autem esse fabricatorem domus. Vnde & subdit. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo. Quamuis de domo hoc est familia loquatur: alludens tamen ad nomen domus, fabricatione utitur. Et quia nulla domus fabricat seipsam, dicit. Omnis nanque domus ab aliquo fabricatur. Qui autem omnia creauit, deus est. Quam debuisset dicere IESVS est, dixit Deus est: ut intelligamus IESVM esse illum Deum

Deum qui omnia creauit: ac per hoc vtranque domū, & illam veteris testamenti & istā noui. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius. scilicet dei. Tanquam famulus. Nam ibidem dicitur, seruus meus moyses. In testimonium eorum quæ dicenda erant. à deo populo. ¶ Christus uero tanquam filius in domo sua. Eadem enim est domus dei & ipsius quia ipse est deus. Ita quod duæ differentiæ tanguntur hic. Altera. ille tanquam famulus, iste tanquam filius. altera. ille in domo domini, iste in domo sua. Quæ domus. pro, cuius domus, sumus nos. Et cuius refert filium, id est cuius filii domus sumus nos. Vbi clare vides quod per domum familiam intelligit. nos enim sumus domus viuæ & viuæ lapides filii dei. Vnde ad timotheum scribit paulus, in domo dei quæ est ecclesia. si fiduciam & gloriam. pro, gloriationem, spei usque ad finem firmam retineamus. Nos sumus viuæ domus filii dei si fiduciam in ipso filio dei, & gloriationem spei, non rerum quas hic habemus sed spei futuræ felicitatis, firmam, non fluctuantem, retineamus non ad tempus sed vsque in finem. Quapropter sicut dicit spiritus sanctus. in psalmo. xciii.

G ¶ Hodie si uocem eius audieritis uolite obdurare. pro, ne obdurate, corda uestra: sicut in exacerbatione secundum diem. pro, in die, tentationis in deserto: ubi tentauerunt me patres uestri, probauerunt. Deest me & uiderunt opera mea. Et hic fiat punctum: quanuis non apud grecos. deinde subiungatur. ¶ Quadraginta annis propter quod. id est propter quod. xl. annis. Hunc enim esse sensum intentum etiam ab autore epistolæ, patet ex subiunctis explanando: quum dicet, quibus autem infensus est quadraginta annis nonne illis & c. Ibi enim ipse explicabit quod quadraginta annis, iungitur sequentibus non præcedentibus. Infensus fui generationi huic. pro, illi: & dixi semper hi erant corde. Superfluit hi. Ipsi autem non cognouerunt uias meas quibus. pro, sicut, iuravi in ira mea si introibunt in requiem meam. Ex hoc quoque textu apparet quod græce scripsit author nam si hebraice, Hebræum textum secutus fuisset, & non attulisset ambiguum textum, sicut in exacerbatione. in die tentationis: sed attulisset textum clarum ut est in hebræo. in quo bis habetur sicut, & dicitur. sicut in exacerbatione. sicut in die tentationis.

H Vbi clare explicatur duo crimina. Nec pñc fiat vis an pprie habeatur in hebræo exacerbatio, an irritatio, an lis. Cōstat enī quod de crimine illo est sermo, quo filii israel auditis exploratoribus reuerūt progredi in terrā promissionis. Num. xiii. & xiiii. Et deinde est sermo de peccato tentationis. nō semel aut bis sed (ut dicitur Num. xiiii) deiciēs: dicente Deo, & tentauerunt me per decem uices.

Videte fratres. Incipit tractare inducta prophetæ uerba, applicando ea ad propositum: inchoans ab illa particula, hodie si uocem eius & c. Ne forte sit in aliquo uestrum cor: malum incredulitatis discedendi a deo uiuo. Quale fuit incredulis nolentibus progredi: quia incredulitate defecerunt à deo uiuo. Sed adhortamini uosmetipsos, imitantes Iosue & Chaleb: qui tunc adhortabantur alios, Per singulos dies donec hodie cognominatur. p, uocatur. Totum enim tempus gratiæ uocatur hodie. Ut non obduretur quis ex uobis fallacia peccati. ad similitudinem eorū qui obdurati sunt, territi ab exploratoribus. Participes enim Christi effecti sumus, ut membra capitis. Si tamen initium substantiæ eius usque ad finem firmum retineamus. Superfluit eius, Membra CHRISTI facti sumus si tamen hoc initium substantiæ, id est initium subsistendi in participatione Christi (quod constat esse fidem, proculdubio non mortuam sed uiuam) firmum usque ad finem retinuerimus. Quantum autem extenditur ista retentio, subiungit. ¶ Dum dicitur. hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare. pro, ne obdurate, corda uestra. hoc est durante tempore huius uicis & gratiæ. ¶ Quemadmodum in illa exacerbatione. Prosequitur aliam particulam psalmi, sicut in exacerbatione: distinguendo.

K Quidam enim audientes exacerbauerunt: sed non uniuersi qui profecti sunt ab Aegypto per moysen. Omnes numerati à viginti annis & supra, audientes exploratores exacerbauerunt Deum: exceptis Moysse & Aaron cum duobus exploratoribus, Iosue & Chaleb. & propterea dicit sed non uniuersi. ¶ Quibus autem infensus est. puniendo. Quadraginta annis. Prosequitur aliam psalmi particulam, quadraginta annis & c. Hinc apparet quod superius diximus de hac particula. Nonne illis qui peccauerunt, quorum cadauera. pro, membra, prostrata sunt in deserto? Non usquequaque liquet an sit sermo de omnibus mortuis in deserto, an de illis qui occisi ibidem fuerunt. Si enim legitur membra, ad occisos uidetur alludere, tum morsos à serpentibus initis, tum interfectos gladio. Si autem legitur cadauera (aiunt enim & hoc posse legi) ad omnes extenditur. Quibus autem iurauit non introire. pro, non introituros, in requiem suam, nisi illis qui increduli fuerunt. ¶ Prosequitur aliam psalmi particulam, sicut iuravi & c. ¶ Per utraque hæc, reddit utriusque poenæ rationem fuisse culpam peccati & incredulitatis. Et ex ipsa distinctione inter peccatum & incredulitatem,

litatem, insinuat diuersitatem criminum. Et videmus q̄ non potuerunt introire in requiem ipsius, propter incredulitatem. Superfluit in requiem ipsius. Rem gestam ac visam refert: quòd nullus illorum incredulorum introiuit in terram promissionis. A

CAPVT III.

I M E A M V S ergo ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem eius. Tractat illā particulam, in requiem meam. ¶ Existimetur aliquis ex uobis, pro, ex nobis, deesse pro, postponi. ne iudicetur postergandus & posthabendus in ingressu ad requiem æternam. ¶ Etenim & nobis, Superfluit vltimum & Nunciatum est quemadmodum & illis. Rationem timendi reddit: quia commune est vtrisque (nobis, scilicet & illis) nunciatum esse sermonem promissæ requiei. Sed non profuit illis sermo auditus. Genitiui casus est auditus, ac si dictum fuisset sed non profuit illis sermo auditionis. Non admixtus, pro, non admixtis, fidei ex iis quæ audierunt. Superfluit ex. & Legendum est. Iis qui audierunt. Vt autem clarus sit ordo literæ, datiuus admixtis pro ablatiuo simul cum pronomine iis, accipiendus est. Ita quòd ordo literæ est. Sed non profuit illis sermo auditionis, quo audierunt promissam requiem, non admixtis fidei iis qui audierunt. Ratio redditur quare nō profuit illis sermo auditionis, per ablatiuā absolute posita, iis qui audierunt non admixtis fidei: hoc est eo quod illi qui audierunt non erant admixti fidei. Habuerunt ergo sermonem auditionis absque admixta fide. & ideo non profuit illis. Quo contra subiungitur. Ingreдемur, pro, ingreдемur, enim in requiem eius qui credimus, pro, credidimus. Fides quæ deficit in illis, est ea qua nos ingreдемur in requiem eius.

¶ Quemadmodum dixit. Sicut iuravi in ira mea si introibunt in requiem meam. Repetit particulam psalmi propter pronomen meam. Propter quod subdit. Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. Explicat requiem meam, illam inquam meam, scilicet operibus ab institutione mundi huius perfectis. Et vt clarius intelligamus quod dicit, subiungit. Dicit enim in quodam loco, scilicet in principio Genesis. ¶ De die septima sic, & requieuit deus die septimo ab omnibus operibus suis. Et in isto, supple loco psalmi. Rursus, si introibunt in requiem meam. Vbi clare vides quòd ex vtroque textu explicat quòd dum Deus si dicit introibunt in requiem meam, intelligitur illa eadem requies qua requieuit die septimo ab omni opere quod patrarat. Et est non literalis sed mystica expositio: quemadmodum & requiem scriptam in illo psalmo mystice exponit pro requie æterna. Quoniam ergo superest quosdam introire in illam. Mysticum sensum prosequendo, argumentatur ex eo quòd quidam adhuc sunt ingressuri in requiem illam. Et u quibus prioribus, pro, prius, amunicatum est non introierunt propter incredulitatem, iterum terminat. pro, definit, diem quandam hodie in Dauid: dicendo post tantum temporis sicut dictum est. Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare, pro, ne obdurate, corda uestra. D

¶ Sententia clara est. Et hinc habetur quòd psalmus ille (Venite exultemus domino) qui est sine titulo, editus est à dauide.

¶ Nam si eis iesu requiem prestiisset, de iosue est sermo, qui appellatur iesus naue, et argumētatur q̄ si iosue promissam requiem prestiisset filiis israel introductis in terram promissionis. Nunquam de alia loqueretur post hac, pro, hac, die. Non dicit nunquam de alia requie sed nunquam de alia die psalmus enim non loquitur de alia requie sed de altero die longe distante à tempore moysi & iosue, dicendo tempore dauidis hodie. Itaque relinquitur sabbatismus populo dei, ex diuersitate diei infert diuersitatem quietis, et propterea illatue dicit itaque relinquitur sabbatismus Hebraica dictio est, significans quietem post laborem. ¶ Relinquitur autem futura post hanc vitam, vnde & subdit. ¶ Qui enim ingressus est requiem eius, scilicet dei. Etiam ipse requieuit ab operibus suis. ¶ Laboriosis & meritoriis, ¶ Sicut & a suis deus. proportionali similitudine vtitur.

¶ Festinamus ergo ingredi in illum requiem, ut non in idipsum, pro, in idem, quis incidat, incredulitatis exemplum. Si non festinamus, si non studemus vt ingreдемur in illam requiem periculum iminet negligentie ne quis incidat in diem incredulitatis exemplum, ne quis incipat in incredulitatem similem incredulitati priscorum, ob quam non introierunt in requiem promissam. ¶ Vnus est enim sermo dei. Quod apud ioannem dicitur in principio erat verbum id appellatur sermo, dei, eadem enim est dictio, ita quod quā in hoc textu dicitur sermo, dei, de filio dei intelligitur, et ratio redditur quare studendum est nobis vt ingreдемur in illam requiem ne incidamus in incredulitatem & poenam incredulorum ex conditionibus authoris, qui est filius E

Dei, verbum dei, sermo dei. Ipse nanque est author salutis & quietis æternæ. ¶ Et de ipso dicitur in primis quod viuus est. & vere viuus, vita diuina, intellectuali, æterna. Efficax. Deficit &. Legendum est. & efficax. Ad omnia quæ vult efficienda, ad præmiandum & puniendum, ad pollicitam requiem & comminatas poenas. & penetrabilior omni gladio ancipiti. Hoc est vndique acuto, & ideo appellatur anceps. Virtutem eius explicat superare omnem penetrationem, ex metaphora penetrantis gladii hinc inde acuti. & vere est penetrabilior, quoniam penetrat intimam cuiusque rei diuinam operationem. & pertingens usque ad diuisionem animæ ac spiritus. Magis explicat penetrationem ex rebus penetratis: anima scilicet & spiritu. Quod potest dupliciter intelligi: vel ad diuidendum inter animam & spiritum, vel ad diuidendum animam & ad diuidendum spiritum. Iuxta primum sensum diuiditur anima à spiritu & secundum rem: dum in brutis inuenitur anima sine spiritu. & secundum potentias: quoniam in homine vnâ res est anima & spiritus. Secundum potentias animales quibus corpus viuificat, anima: secundum vero potentias spirituales quibus supergreditur corpus omne, spiritus est. Iuxta scdm vero sensum pertingit ad diuisionem animæ in multas eius vires: & pertingit ad diuisionem spiritus in eius vires, in intellectum, scilicet & voluntatem. Compagum quoque ac medullarum. Ad corpus vtraque hæc spectant. Medullæ enim sunt intra ossa. compages vero coniunctiones sunt partium corporis. quæ per totum corpus diffusæ sunt. & discretor. Hactenus de operatione: modo de cognitione eiusdem diuini verbi loquitur, & quod dicit discretor, proprie dicitur iudex. Cogitationum & intentionum cordis. Maxime occulta sunt hæc duo. Adeo vt scriptum sit, prauum est cor hominis & inscrutabile, quis cognoscet illud? & subiungatur, ego dominus. Intima ergo notitia & perfecta explicatur dicendo & discretor seu iudex cogitationum & intentionum cordis. Iudicare enim perfectam exigit notitiam. & non est ulla creatura inuisibilis. pro, latens, in conspectu eius: sed omnia nuda & aperta. pro, detecta, sunt oculis eius. Non solum ad cogitationes & intentiones voluntatis extenditur eius cognitio, sed omnis creatura manifesta est in conspectu eius tanquã res nuda & detecta. Ita quod nullo experimento, nullo tegmine impeditur oculus eius. Ad quem nobis sermo. p, ratio. hoc est ad quem referre debemus rationem & supputationem omnium operum nostrorum. Dixerat enim quod est iudex.

Abentes ergo pontificem magnum qui penetrauit celos Iesum filium Dei, teneamus confessionem nostræ spei. Superfluit nostræ spei. Dixerat superius, considerate Apostolum & pontificem confessionis nostræ IESVM: & hactenus tractauit de IESV tanquam legato relative ad Moysen. Modo tractat de eodem tanquam pontifice relative ad Aaron. & incipit eum describere pontificem magnum supra omnes pontifices, qui penetrauit non terram promissionis sed celos: exhortando ad tenendum confessionem fidei. ¶ Non enim habemus pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris. Hoc est imbecillitatibus nostris.

¶ Tentatum autem, pro, sed tentatum, per omnia. Hoc est probatum, examinatum poenis per omnia poenarum genera. Pro similitudine absque peccato. Hoc est ad similitudinem nostri, citra tamen peccatum. est enim passus quemadmodum & nos patimur, sed non ob proprium peccatum sicut nos: quoniam ipse immunis fuit ab omni peccato. ¶ Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius. ¶ Superfluit eius. Thronum gratiæ qua christus passus est pro nobis contra cathedram legis dicit. Ad pontificem enim legalem cum timore eundum est, propter legis seueritatem: ad pontificem autem magnum iesum, cum fiducia eundum est: quia sedes eius est sedes gratiæ. ¶ Vt misericordiam consequamur & gratiam inueniamus in auxilio oportuno. ¶ pro, in auxilium oportuno. Vt inueniamus misericordiam in malis, & gratiam in bonis: & vtrunque ad oportuno auxilium tempore presentis vitæ quo opus est.

CAPVT V.

MNIS nanque pontifex, prosequens tractatum de pontificatu IESV, à communibus incipit conditionibus cuiusque pontificis. Ex hominibus assumptus. prima itaq; cōditio est cōicatu in natura: videlicet qd est angelus sed homo. ¶ Pro hominibus. Non solum est homo sed loco hominum. Constituitur in iis que sunt ad deum. Oblationibus, hostiis, præcibus &c. Vnde & explicat. Vt offerat dona & sacrificia pro peccatis. dona rerum, sacrificia animalium. ¶ Qui condolere possit iis qui ignorant & errant. Dicitio interpretata cōdolere, aliqui malūt vt interpretetur moderate ferre. plus autē significat cōdolere qd moderate

¶ *Exauditus est pro sua reuerentia.* Superfluit sua. Et est sermo de reuerentia actiue: qua scilicet ipse reueritus est patrem. ¶ *Dictio tamen interpretata reuerentia,* interpretari potest pietate. Et magis quadrat legere propietate: quoniam vere pro pietate erga cælestem patrem, erga filios adoptionis, erga ciues cælestis patriæ, erga denique cælestem patriam Christus & obtulit se ipsum & exaudire meruit. Et quidem quum esset filius dei. Superfluit dei. Prosequitur applicationem conditionum pontificis quo ad rationem compatiendi aliis. *didicit ex iis quæ passus est obedientiam.* Quauis esset filius dei (omnia sciens, omnem præhabens virtutem) tamen experimento didicit. Patiendo didicit obedientiam. Factus est enim obediens vsque ad mortem. Et consummatus factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ. Non solum patiendo obediuit, sed etiam patiendo consummatus (hoc est perfectus) est. ad pfectionem enim (non habituum sed actionum) peruenit patiando: & per hec ad perfectionem immortalitatis. Et sic faciendo factus est omnibus optemperantibus sibi causa salutis eternæ offerendo seipsum pro eterna salute optemperantium sibi. ¶ *Appellatus a deo pontifex secundum ordinem Melchisedech.* Ad differentiam sacerdotiis legalis, dicit quod est appellatus pontifex secundum ordinem non legis sed melchisedech. ¶ *Et quo nobis grandis sermo.* Relatiuum quo, refert totum quod dixerat, appellatus à deo pontifex secundum ordinem melchisedech. De hoc enim grandis hoc est copiosus est sermo habendus à nobis vt in fra patebit. ¶ *Et interpretabilis ad dicendum.* pro, & difficilis interpretatu ad dicendum. erit enim interpretatio spiritualis non facilis hebreis. ¶ *Quoniam imbecilles.* pro, signes, factus estis ad audiendum. pro, audientibus. ¶ *Idcirco difficilis interpretatu,* quoniam effecti estis tardi auditionibus scripturarum, assueti enim ad audiendum interpretationes scripturarum. facilius percipiunt spirituales interpretationes. ¶ *Item quum haberetis magistri esse.* propter tempus. quia natio hebræa prius quam alię nationes credit christo. ¶ *Rursus ut uos doceamini.* pro, doceamus, quæ sint, elementa exordij sermonum dei. Elementa in qualibet scientia appellantur principia illius: sicut elementa grāmaticę literæ &c. ¶ *Elementa itaque sermonum dei sunt ea principia quæ docemus catechuminos.* ¶ *Et facti estis quibus lacte opus sit non solido cibo.* Quod dixerat elementa exordij, modo appellat lac metaphorice, vt ex metaphora ætatis indigentis lacte agnoscant se esse velut infantes. Omnis enim qui lactis est particeps expers est sermonis iustitię.

nis iustitiæ. Et intendit per sermonem iustitiæ doctrinam de profectu in operibus iustis. Et hoc dicit ad differentiam tam incipientium quàm proficientium: quorum studium est declinare à malo, pugnare contra vitia. Illi enim adhuc non sunt experti sermonem iustitiæ: hoc est studium circa operationes iustas, alieni iam à vitiis. *Parvulus enim est. Ad similitudinem infantis qui pascitur lacte, ratio redditur. Perfectorum autem est solidus cibus.* id est studium iustitiæ. Et declarando qui sunt perfecti, subiungit. *Eorum qui pro consuetudine, pro habitu, exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.* qui iam non qualitercunque sed ex habitu habent sensus animi (comprehendentes partem & perceptivam & affectivam. Oportet enim perfectos habituatōs esse in omnibus animi viribus) ad discretionem boni & mali: ad discretionem autem tam in affectu quàm in opere. Qui enim iam sunt exercitati & habituati in discernendo factis bonum à malo vniuersaliter in omni materia, ii sunt perfecti, ii solido pascuntur cibo: studio, scilicet solius iustitiæ ad reddendum tum deo tum proximis quod cuique debetur.

CAPVT

VI.

H VAPROPTER intermittentes, pro, omittentes, inchoationis, p, principii, Christi sermonem, ad perfectionem feramur. Dixerat quòd sermo futurus erat difficilis interpretatu ad dicendum propter eorum tarditatem, quoniam facti sunt velut infantes egentes lacte: & adiunxerat q̄ facti sunt egētes doctrina elementorum. Intendit modo monere eos vt studeant perfectioni, cauentes à reditu ad præteritum statum pœnitentium. Et hoc intendens dicit se omittere doctrinam elementorum. ¶ Vbi aduerte prudens lector q̄ medium elegit inter duo extremavidelicet perfectos & incipientes, ne que doctrinā perfectorum neque doctrinam incipientium tradit, sed doctrinā proficientium. Hęc est enim via qua ferimur ad perfectionem. Et anteponit hanc proficientium doctrinam in toto hoc capitulo: Tanquam per hoc reddens eos idoneos ad sermonem promissum de pontificatu Christi secundum ordinem Melchisedech. ¶ Ait itaque. Quapropter, quia segnes estis & copiosus instat sermo de pontificatu Christi secundū ordinē Melchisedech, omisso sermone principii Christi, hoc est spectantium ad eos qui iniciantur Christo, feramur ad perfectionem, feramur factis velut proficientes ad ea quæ sunt perfectionis. Et dicit in prima persona feramur, vt magis trahat eos vna secum. ¶ Non rursus iacentes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis. Explicat modum quo proficientes ferimur ad perfectionem. Et consistit modus in hoc quòd non redeamus ad priorem statum. Prior enim status fuit status pœnitentiæ ab operibus mortuis: hoc est à peccatis. Peccata nanque sunt opera mortua relatiue ad vitam æternam. Nihil siquidem participant æternæ vitæ. ¶ Et appellat resipiscētiā à peccatis, fundamentū: quoniam est primum quod fit in ædificio spiritali. Quum enim homo incipit ædificium spiritalium virtutum, primum occurrit ei resipiscere à peccatis: & hoc iacit pro fundamento, p̄ficientes debent multum cauere ne ad hoc redeant vt iterū oporteat eos resipiscere à peccatis, et fidei in deum baptismatum. Ad id quod dixerat fundamentum refertur fidei: non rursus iacentes fundamentum fidei ad deum. Non dicit non prosequentes fidem sed non iterum iaciētes fundamentum fidei in deum. Hoc enim esset eorum qui perdidissent fidem dei & redirent ad fidem. ¶ Nec dicit fidei ad deum absolute sed explicat quinque credita. Quorum primum est baptisma. Secundum doctrina. Tertium impositio manuum. Quartum resurrectio mortuorum. & quintum iudicium æternum. Hęc enim omnia referuntur ad dictionem fidei tanquam credita. Et est sensus, non iterum iacentes fundamentum fidei ad deum horum creditorum videlicet baptismatum &c. iacere enim fundamentum fidei horum est illorum qui iniciantur in fide, qui sunt christiani. Et dixit pluraliter baptismatum, quia triplex est baptisma: fluminis, flaminis, & sanguinis. Cogimur autem in vero sensu saluare baptismata, ex eo quod dicit non rursus iacentes, de recta ergo fide baptismatum loquitur: cuius semel iecimus fundamentum, & prohibemur iterum iacere idem fundamentum. Doctrinæ, proculdubio euangelicæ. ¶ Ad primum enim fundamentum fidei ad deum, spectat credere non solum baptismata sed euangelicam doctrinam esse à deo non ab homine. Impositionis quoque manuum. Et hæc ad prima fidei fundamenta in primitiuaspectabat ecclesia. Vnde & paulus quæ-

fuit, si spiritum sanctum accepistis credentes? Dabatur enim per illam spiritus sanctus in testimonium fidei, & dabatur statim post baptismum adultis: ut patet in Actis Apostolorum, quum audierunt quod Samaia recepisset verbum Dei, miserunt ad illam petrum & Ioannē. Et Paulus quum venisset Ephesum, super tunc baptizatos in nomine Iesu, imposuit manus. *Ac resurrectionis mortuorum & iudicii æterni.* Ad prima fidei fundamenta spectat credere non solum prædicta tria præsentis vitæ, sed etiam hæc duo futuræ vitæ: videlicet resurrectionem mortuorum & iudicium æternum, quo ad præmia & supplicia. Hæc enim sunt prima ab omnibus credenda, & horum omnium fundamentum fidei non homini sed deo iacere oportet in principio quum Christiani simus. Et hoc faciemus si quidem permiserit Deus. Pronomen hoc demonstrat quod dixerat, ad perfectionem feramur non rursus iacentes &c. Quod autem adiungit si quidem permiserit Deus, minus dicit & plus significat. Permissio enim est malorum: significat autem si Deus concesserit. *¶ Impossibile enim est.* Rationem reddit negationis antedictæ: videlicet non rursus iacentes fundamentum &c. Et dicit impossibile, quoniam de renouatione per secundum baptismum loquitur: quam constat esse impossibilem. *Eos qui semel sunt illuminati.* Iuxta antedicta reddit singula singulis: non tamen eodem ordine. Vnde fundamento poenitentiae reddit illuminationem. Fundamentum enim poenitentiae consistit in hoc quod homo resipiscat: quod diuina illuminatione constat fieri. Ad fidem autem ad Deum baptisatum, reddit quod sequitur. *Gustauerunt etiam donum celeste.* Nec refert si ediuerso hoc referatur ad fundamentum poenitentiae, & illud ad fidem baptisatum. Nam utrobique est & celeste donum & lumen. Et illuminatio quidem directe spectat ad intellectum: gustatio autem ad experientiam saporis, quæ in affectu perficitur. Et participes facti sunt spiritus sancti. Reddit hoc impositioni manuum: per quam participabatur spiritus sanctus. *Gustauerunt nihilominus bonum Dei uerbum.* Reddit hoc doctrinæ. Euangelica enim doctrina est bonum Dei uerbum, quod ab illis gustatum est qui coeperunt mente sentire quam bonum est & utile animæ. *¶ Virtutesque.* pro, potestasque, sæculi uenturi. Reddit hoc resurrectioni mortuorum & iudicio æterno. Ita quod gustare potentias uenturi sæculi, est propter venturum sæculum, propter futuram resurrectionem & æternum iudicium inchoare hic dominium spiritus super corpus & se exercere iudicem sui ipsius. Hæc enim sunt potentie futuri sæculi prægustate. Hi quinque effectus explicati, sunt sacramentorum & reliquorum numeratorum. Et sunt effectus inuenti in iis qui ex toto corde fiunt Christiani, baptizantur ac confirmantur. Hic igitur de poenitentibus instructis, baptizatis ac confirmatis (eo quod semel hæc bona perceperunt per hæc sacramenta) subiungit. *¶ Et prolapsi sunt.* Quod significat non purum lapsum, sed lapsum ultra. Magnus enim significatur lapsus. *Rursus renouari ad poenitentiam: rursus crucifigentes.* pro, recrucifigentes, sibi metipsis filium Dei, & ostentui habentes, pro, & diffamantes. Si diceret impossibile est eos rursus renouari ad poenitentiam, sine aliqua additione, difficilis esset sermo: immo si non esset sermo authoritatis, censeretur hæreticus. Quia tamen authoritatem obtinuit hæc epistola, glosaretur quod non de quacunque renouatione sed de renouatione baptismali intelligitur. *¶ Quia tamen expresse adiungit recrucifigentes sibi metipsis filium dei,* limitat renouari ad poenitentiam non qualitercumque sed recrucifigendo sibi metipsis filium dei. Ita quod sensus est: impossibile est semel baptizatos rursus ad poenitentiam recrucifigendo sibi metipsis filium dei. Recrucifigio namque modum renouandi explicat, perinde ac si dixisset, impossibile est rursus renouari ad poenitentiam per baptismum. Iteratum enim baptismum recrucifixionem sibi metipsis filii dei appellat. Et subtiliter ac docte, ad significandum rationem quare non potest iterari renouatio per baptismum quia esset recrucifigere filium dei, non in carne propria ipsius filii dei sed in semetipsis qui rebaptizarentur. nam baptizamur in morte Christi & consepelimur illi per baptismum, & emergimus ex baptismo in nouitatem uitæ cor resurgentes Christo: ac per hoc iterare baptismum est recrucifigere C H R I S T V M immortalem, non in seripso (ut dictum est) sed in eo qui rebaptizatur. Quum tamen conforme debeat esse signum significato: ac per hoc sicut semel C H R I S T V S mortuus est & resurrexit non alius moriturus, ita semel debet mihi crucifigi, & semel concessum est surgere cum ipso in nouam uitam. *¶ Quod autem subditur ostē tui habentes seu diffamantes,* seu (per circumlocutionem) exemplum ignominie facientes, ad idē spectat imo & explicat huiusmodi recrucifixionem spectare ad publicā ignominiam filii dei: tanquam filius dei pluries crucifigatur alicui. *¶ Vbi aduerte quod nisi aliqui tunc temporis fuissent iterantes baptismum,* non tam accurate author huius epistolæ hanc materiā interio

F loquendo tractasset. ¶ Terra enim saepe uenientem super se bibens huiusmodi & germinans herbam opportunam illis a quibus. pro, propter quos, colitur, accipit benedictionem a deo: proferens autem spinas ac tribulos, reproba est & maledicto proxima: cuius consummatio in combustionem. Adiungit similitudinem satis claram ex differentia inter terram fructuosam & inutilem. ¶ Aduerte prudens lector quod coniunctio causalis enim (dicendo terra enim) non refertur ad immediate precedentia: sed quum dixisset quod semel baptizati & prolapsi non possunt renouari iterando baptismum, monet eosdem prolapsos ex differentia terrarum, ut timeant sibi: utpote saepe moniti à pastoribus ecclesiarum, à sacris literis, ab exemplis sanctorum, à diuinis instigationibus (hæ enim sunt imber saepe ueniens super terram) & inde aduertant an germinant herbam opportunam, an spinas & tribulos. Hinc enim conicere poterunt de exitu an erit benedictus à Deo, an in combustionem æterni ignis.

C onfidimus autem de nobis dilectissimi. pro, dilecti, meliora & uiciora. pro, ad herentia, salutaria. ¶ **E** tiam si ita loquimur. Ne premissa commemoratio pareret in animis Hebræorum opinionem quod author huius epistolæ male sentiat de illis, moderamen adiungit quod quauis ita loquatur tamen confidat quod in eis sint meliores partes & saluti propinquæ: hoc est quod in eis sit pars illa melior, scilicet feramur ad perfectionem. Et similiter pars illa melior: uidelicet terra proferens herbam opportunam. Ad differentiam partium deteriorum: scilicet terre proferentis spinas, & tribulos, & eorum qui rursus iaciunt fundamentum poenitentiae, fidei & c. ¶ **N** o enim iniustus est Deus. Rationem reddit quare meliores partes de eis sibi persuadet. Ut obliuiscatur operis uestri & delectionis. Deest laboris. Legendum est. Et laboris dilectionis, quam ostenditis. pro, ostendistis, in nomine. pro, in nomen, ipsius, qui ministrastis sanctis & ministratis. Ecce ratio adherentium saluti ex parte operum misericordiae quæ erga nomen Christi & fecerant & faciebant, ministrando sanctis. ¶ **E** t in hoc commendat exterius opus & laborem: ut labor referatur ad exercitium corporis, & opus ad eleemosynam rerum. Vtrunque enim concurrit ad ministrandum sanctis. Interius autem amorem erga nomen Dei. Ex parte vero Dei, affert quod in eum non cadit iniusticia ut obliuiscatur premiare hæc. Et propterea utrinque concipit meliora de illis. ¶ **C** upimus autem unumquemque uestrum eandem ostentare. pro, ostendere, sollicitudinem ad expletionem spei usque in finem. Dixerat tamen si ita loquitur: reddit modo rationem quare ita loquitur, quia cupimus unumquemque uestrum. ¶ **U** bi discerne quod prius in genere dixit de operibus bonis & dilectione: modo acrioris sermonis rationem reddit. ut sigillatim singuli eandem (hoc est similem, parem) monstrant & exhibeant diligentiam, ad expletionem spei usque in finem, ad plene perficiendam spem usque ad finem uite. Et explicando diligentiam ac modum perficiendæ spei, subiungit.

¶ **U** t non segnes efficiamini. Dixerat superius quoniam segnes facti estis auditionibus: modo dicit ut non segnes efficiamini ad opera. Verum imitatores eorum qui fide & patientia. pro, longanimitate, hereditabunt. pro, hereditant, promissiones. Non dicit imitatores eorum qui genere & circuncisione hereditant promissiones, sed qui fide & longanimitate hereditant promissiones factas Abrahamæ. ¶ **I** lli enim sunt israelite secundum carnem isti autem secundum spiritum.

¶ **A** bræhe namque promittens deus, Gene. vicesimo secundo. Dixerat se cupere ut singuli similem exhiberent diligentiam ad perficiendam spem. Et quoniam spes ad promissa tendit, declarat modo immobilem promissionem factam à deo cui innititur spes.

Q uoniam neminem habuit per quam iuraret maiorem, iuraret per semetipsum, dicens, nisi. pro, etiam, benedicens benedicam te & multiplicans multiplicabo te. & sic longanimitè ferens adeptus est, promissionem. Historia habetur in loco allegato post immolationem isaac.

H omines enim per maiorem sui iurent. Superfluit sui. Exponere incipit scripturam allatam: inchoans ab illa particula, per memetipsum iurauit dicit dominus. Ideo enim per memetipsum quia careo maiore. ¶ **C** onfueuerunt enim homines iurare per maiores se: ut I O S E P H per salutem pharaonis, & dauid, uiuit dominus, & omnis, deest illis. Legendum est. & illis ois controuersie finis ad confirmationem est iuramentum. Rationem reddit quare iurauit, inchoans rationem ex hoc quod inter homines finis omnis controuersie quo ad confirmationem (non quo ad executionem) est iuramentum.

I n quo abundantiùs uolens deus ostendere pollicitationis hereditibus immobilitatē cōsili sui, interposuit iuradū ut per dñs res immobiles quibus pro, in quibus, impossibile est metiri deum, fortissimum. pro, validum, solatium habeamus.

secundus. Duas res immutabiles dicit, promissionem & iusiurandum. Vtraque enim res in deo est immutabilis. Et ambæ inueniuntur in hac promissione. Effecit autem Deus hæc vt consolatio hæredum expectantium promissum, esset valida. Vnde & subdit. *Qui confugimus ad tenendam propositam spem: quam uelut ancoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem usque ad interiora velaminis.* Assimilat spem ancoræ firmanti nauem: explicans spem esse tanquam ancoram animæ habentem tres condiciones. Primo quod est tuta ab aduersantibus. Deinde quod est firma in seipsa habens rationem firmitatis. Et demum quod ingreditur, quod penetrat vsque ad intima velaminis. Ancora enim tunc est tuta & firma quando ad intima profunditatis penetrat. Et similiter spes penetrat vsque ad intima cælorum, vsque ad foelicitatem futuram sanctorum. Quam appellat interiora velaminis: hoc est sancta sanctorum, vltimam templi partem quæ velamine separabatur à reliquo templo. Vbi præcursor pro nobis introiit Iesus secundum ordinem Melchisedec pontifex factus in æternum. Ad interiora velaminis soli pontifici patebat aditus. Et propterea redeundo ad pontificatum Iesu tractandum, explicat quæ sunt interiora velaminis: scilicet interna cælorum quo pro nobis præcursor (tum quia ante nos, tum quia ad præparandum nobis ibidem locum) ingressus est Iesus factus pontifex verus non ad tempus sed in æternum, secundum ordinem Melchisedec.

CAPVT

VII.

HIC enim Melchisedec rex Salem sacerdos dei summi. pro, excelli, qui obuiavit Abraham regresso. pro, regrediendi, a cæde Regum. Historiam refert scriptam Genes. xiiii. Et benedixit ei. Melchisedec benedixit Abraham. Cui. videlicet Melchisedec. Quæ decimas omnium diuisit Abraham. Hæc omnia in textu Genesis sumpta sunt.

¶ Primum quidem qui interpretatur rex iustitiæ. Hic est textus ex quo (vt prædiximus) apparet quod epistola hæc non est scripta Hebraice. Melchisedec enī dictio composita est (si tamen vnica dictio est) ex duobus integris: videlicet rex iustitiæ. Vnde scribendo Hebraice nulla erat ratio dicendi quod interpretatur rex iustitiæ, sed quod interpretatur Melchisedec. In alio itaque idiomate dicendo rex iustitiæ, monstrat quod non Hebraice scribebat. sed Hebraicam hanc dictionem Græce scribens interpretatus est Græce. ¶ Et scito quod (vt super Psalterium diximus) Melchisedec non erat nomen proprium illius viri, sed erat nomen commune regibus illis: sicut Cæsar est nomen commune Romanis imperatoribus, & Pharaon regibus Aegypti &c. Nomen proprium illius viri scriptura tacet vt subitratum Melchisedec. Quod dico, quia creditur ipsum fuisse primogenitum Noe qui vocatur Sem. ¶ Deinde autem & rex Salem. A loco cuius erat rex describitur. Nec est præsentis discussionis sed spectantis ad librum Genesis, discutere situm Salem: an scilicet sit Hierusalem, an sit Salim. ¶ Quod est rex pacis. Rursus in alio idiomate interpretatur Hebraicum. ¶ Sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum neque finem uitæ habens: assimilatus autem filio dei manet sacerdos in perpetuum. Quæ dicuntur hic de Melchisedec sine patre, sine matre &c. sunt intelligenda formaliter quatenus Melchisedec. Sub tali enim titulo inuenitur in scriptura absque scripto patre, absque scripta matre, absque scripta genealogia, absque initio dierum (nō enim scribitur quādo natus fuit) & absque fine vite: quia nec scribitur quanto tēpore vixit. Et propterea assimilatur filio dei: qui est rex iustitiæ & rex pacis, sine patre secundū q̄ hō, & sine matre secundum q̄ deus, sine genealogia: vtpote carens auis & atavis secundum quod deus. Neque initium dierum habens neque finem: vtpote eternus. et vere manens sacerdos in perpetuum positue Melchisedec autem manet sacerdos in perpetuum negatiue: quia describitur sacerdos & non describitur terminus illius sacerdotii. ¶ Vndique ergo est figura filii dei. Intuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de primitiis. pro, primitiis, abraham patriarcha. prosequitur declarando rem gestam & applicando mystice ad Iesum. prius enim declarauit & applicauit melchisedec rex Salem sacerdos: nunc vero declarat & applicat, cui & decimas omnium diuisit abraham. considerate inquit quantus est hic. Melchisedec, cui abraham patriarcha, tot nationū, pater tot patrū, dedit decimas ex primitiis. primitias appellat exuias seu spolia de tracta hostibus.

Et quidē de filiū leui sacerdotiū accipientes, mandatū habent decimas sumere a populo secundū legē, id est a fratribus suis, quanquam & ipsi exierunt de lumbis abrahæ cuius autē generatio non annumeratur in eis decimas sup̄sit ab abrahā.

Dixerat intuemini quantus sit iste. Explicat modo magnitudinem ipsius ex differentia inter

sacerdotium Leviticum & sacerdotium Melchisedec quo ad acceptionem decimarum. Nam
F sacerdotes legales qui erant ex Tribu Levi, decimas accipiebant à populo qui etiam descen-
 derat ab Abraham: ita quod tam sacerdotes quibus debebantur decimæ quàm populus debēs
 decimas, erant filii Abraham. Ille autem Melchisedec non ex genere abrahæ, tantus est quod
 ipse Abraham pater sacerdotum legalium & totius populi dedit ei decimas. Et hunc qui habebat
promissiones benedixit. Prosequitur declarando aliam particulam, & benedixit ei. & librat quod
 Melchisedec benedixerit Abraham habenti à deo promissiones. Nam ante hæc Genes. xii. pro-
 miserat Deus Abraham, faciam te in gentem magnam & in te benedicentur omnes cogitatio-
 nes terræ. Et rursus Gene. xiii. promisit illi deus omnem terram quam videbat, & multipli-
 cationem seminis &c. Propter quod merito dicitur quod iam habebat promissiones in nu-
G mero plurali. *Sic ullæ, pro, omni, autem contradictione quod minus est a meliore benedicuntur.* Formalis est
 sermo quod quatenus benedicens potior est eo qui benedicitur ut sic: nec hoc habet contra-
 dictionem aliquam. Quamvis secundum alias condiciones contingat maiorem esse eum qui
 benedicitur quàm is qui benedicit. Et hic quidem. Hoc est in statu legis. Decimas, morientes h omnes
accipiunt. Nempe sacerdotes & leuitæ qui moriuntur. Ibi autem, videlicet in Melchisedec. Conte-
 statur, supple scriptura. Quia, pro, quod, vivit, scilicet Melchisedec, nihil dicens de illius morte.
 Præfert Melchisedec sacerdotibus leuiticis: quia scriptura loquitur de succedentibus sacerdo-
 tibus & leuitis, non autem loquitur de successore Melchisedec, sed de eo tantum vivo. Et ut
 ita dictum sit, pro, dicam, per Abraham & Levi. Hoc est etiam Levi. Qui decimas accipit, in statu legis.
 Decimatus est. Non solum Abraham Decimatus est, sed per ipsum Abraham etiam Levi qui ab
H eo descendit, qui est pater sacerdotalis tribus, cui debetur in lege decimæ, decimatus est: ut i-
 ferior comprobetur ipso Melchisedec. Adhuc enim in lumbis patris erat quando obviavit ei Melchisedec.
 Decimato patre decimantur filii qui in lumbis eius sunt. Sed occurrit hic quæstio contra hæc
 rationem: quoniam sequeretur etiam Christum decimatum fuisse per Abraham: quoniam &
 ipse tunc erat in lumbis Abraham, ac per hoc concluderetur Christum esse minorem Melchi-
 sedec, quemadmodum concluditur sacerdotium Leviticum inferius esse sacerdotio Melchi-
 sedec. Solutio est quod ratio valet in iis qui totaliter erant in lumbis Abraham. Christus au-
 tem non totaliter fuit in lumbis Abraham: quia hypostasis Christi de cælo descendit. Aliorum
 autem personæ in lumbis erant Abraham.

I
 Ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat. Intendit iungere allatis ex Genesi scri-
 pturam Davidicam, iuravit dominus & non poenitebit eum, tu es sacerdos in æter-
 num secundum ordinem Melchisedec. Et hinc explicare sacerdotium Christi maius
 esse sacerdotio legali. Et ordinare procedit. Nam hætenus monstravit sacerdotium Melchi-
 sedec esse maius sacerdotio Levitico, & figurare sacerdotiū filii dei: modo ipsum figuratū Chri-
 sti sacerdotium monstrat maius esse sacerdotio Levitico, utens illa autoritate psalmi. Inde enī
 arguit. Si ergo consummatio, hoc est perfectio (& est sermo de perfectione animarum) per sa-
 cerdotium leviticum erat. Populus enim sub ipso, scilicet sacerdotio Levitico: hoc est sub ipsius
 regimine, efficacia & patrocinio Legem accepit. Vbi complectitur legem & sacerdotium.
K Et rationem reddendo quare perfectionem exigit à sacerdotio, dicit quia populus sub ipso sa-
 cerdotio legem accepit. Lex enim ad perficiendum homines ordinatur non sola sed sub pa-
 trocinio sacerdotii. Et quia lex respicit homines, sacerdotum vero deum, ideo si qua est per-
 fectio legis per sacerdotium fit. Et propterea dicit quod si perfectio per sacerdotiū leuitiū fit,
 quia sub ipsius patrocinio populus accepit legem. Quid adhuc necessarium fuit. Ecce argumenta-
 tio. Secundum ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem & non secundum ordinem Aaron dici. Vti-
 tur scriptura illa, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Hoc enim post
 Aaron sacerdotium tempore davidis prophetatur. Et quia necesse est impleri scripturam,
 ideo dicit quid necesse fuit surgere alium sacerdotem, non secundum ordinem Aaron sed se-
 cundum ordinem Melchisedec: significando quod si perfectio erat per sacerdotium Leviti-
 cum, non erat opus surgere aliud sacerdotem secundum ordinem Melchisedec. Et hoc etiam
 manifestat ex parte legis subiungendo. Translato enim sacerdotio necesse est ut & legis translatio
 fiat. Ac si appetitus dixisset. quid necesse fuit surgere alium sacerdotem secundum ordi-
 nem Melchisedec & surgere aliam legem, quā translato sacerdotio necesse esset transferri le-
 gē. Dixerat enim quod sub sacerdotio levitico data erat lex mosaica. Igitur translato sacerdotio
 transferetur

trāffertur & lex. In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est: de qua nullus altario præsto fuit. Monstrat trans-
 A lationem sacerdotii prophetatam & factam (quo ad ordinem, quia secundum ordinem mel-
 chisedec & non secundum ordinem aaron) ex hoc ipso quod translatus est sacerdotium ex-
 tribu Leui in tribuum iuda. ¶ Manifestum est enim quod ex iuda ortus sit dominus noster: in qua: pro,
 de qua, tribu nihil de sacerdotibus, pro, sacerdotio. Moyses loquutus est. Moyses enim solum in tribu le-
 uitica sacerdotium disposuit.

¶ Et amplius adhuc manifestum est. Antequam compleat argumentationem inchoatam ex illa
 particula secundum ordinem Melchisedec, confirmat idem ex adiuncta particula in æternū:
 dum dicitur tu es sacerdos in æternum. ut utraque particula manifesta compleat.

¶ si secundum similitudinem Melchisedec exurgat alius sacerdos qui non secundum legem mandati carnalis factus est.
 Lex moysi appellatur lex mandati carnalis, qua madata ea q̄ carnalia sunt: oblationes pecorū.
 purificationes carnales & huiusmodi. Et iam dictum est quod iste alius sacerdos non est factus
 secundum legem moysi: utpote in tribu iuda. ¶ Et secundum uirtutem. pro, potentiam, ut
 insolubilis. E regione legis mandati carnalis locat potentiam vitæ insolubiles: potentiam contra
 legem, vitæ insolubilis contra mandati carnalis. Quod intelligitur ad literam quo ad effica-
 ciam sacerdotii, quia habet potentiam conferendi vitam immortalem: quum sacerdotium
 Leuiticum ad carnalia & terrena hæc in terra promissionis ordinatum esset.

¶ Contestatur enim, in psal. cix. Quoniam, pro, q̄, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.
 Vtranque particulam simul attulit, & ad complendam rationem se conuertit. Reprobatio qui-
 dem sit precedentis mandati, propter eius imbecillitatem & inutilitatem. nihil enim ad perfectum ad luxat lex. In-
 choauerat rationem, si perfectio per sacerdotium leuiticum erat quia sub ipso lex data est,
 quid necesse fuit surgere alium sacerdotem & aliam legem.

¶ Reddit modo rationem quare necesse fuit surgere aliam legem: quia scilicet ad perfectio-
 nem non ducebat lex cum suo sacerdotio. Est itaque sensus q̄ prophetante scriptura nouū sa-
 cerdotem in æternum secundum ordinem Melchisedec: sit reprobatio precedentis mandati:
 legis scilicet Moysi, non q̄ fuerit mala sed q̄ fuerit infirma & inutilis. Infirma quidem, quia
 non potest iustificare, quia non confert remissionem peccatorum: inutilis autem, quia nō in-
 troduct in æternam felicitatem. Vnde & ueriusque rationem reddens dicit, nam lex nihil
 adduxit ad perfectū: hoc est nihil adduxit ad perfectionē iustitiæ in hac vita, & nihil adduxit
 ad perfectionem patriæ immediate post hanc vitam. ¶ Introductio uers melioris spei, supple fit pro-
 phetando tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec: utpote spei non terræ
 promissionis sed æternæ patriæ (per sacerdotium enim christi hæc spes introducta est) immo
 melioris spei resurrectionis corporum: quam per christi sacerdotium salus explicite conse-
 cuti.

¶ Per quam proximamus ad deum. E regione inutilis dixit melioris spei. E regione ve-
 ro infirmi dicit per quam proximamus deo. Spes enim iustificans, propinquos nos reddit
 deo secundum spiritum in hac vita: & eadem spes est melioris boni, patriæ scilicet cælestis.
 ¶ Et quantum est non sine iureiurando, prosequitur uerba dauidica quo ad illam particulam, iurauit
 dominus.

¶ Alii quidem sine iureiurando sacerdotes facti sunt: hic autem cum iureiurando per eum qui dixit ad illum, iurauit da-
 minus & non penitebit eum, tu es sacerdos in æternum. Deest secundum ordinem Melchisedec, & superflu-
 id eū. In tantū melioris testamenti sponsor factus est iesus. Sententia est clara q̄ quanto est differētia inter ie-
 sū & sacerdotes Leuiticos in hoc q̄ illi sine iureiurando iel⁹ cū iuruerādo factus est sacerdos in æter-
 num, tanto ex ipso iureiurando adhibito factus est promissor melioris testamenti. iusiuran-
 dum enim ad firmitatem promissionis hereditatis melioris spectat. Quod autem dicit per
 eum qui dixit ad illum, iusiurandum significat per deum. Et qui dixit ad illum, refertur ad
 tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. ¶ Et alii quidem plures facti sunt sa-
 cerdotes successiue. ¶ Idcirco quod morte prohiberentur permanere: hic autem, iesus. ¶ Eo quod manet
 in æternum. ¶ Viuens in æternum. ¶ Semper in æternum habet sacerdotium, absque successore. ¶ Aduerte q̄
 prius tractauit iesum sacerdotem in æternum quo ad efficaciam sacerdotii. ¶ modo au-
 tem tractat eundem sacerdotem in æternum secundum vitam ipsius sacerdotis. ¶ Et hinc
 deducit. Vnde & saluate in perpetuum potest. Dictio interpretata in perpetuum, dicitur magis sona-
 re ad plenū. Accedens per semetipsum, pro, accedentes per ipsum, ad deum semper uiuens ad interpellandū
 pro nobis, pro ipsis. ¶ Ex hoc quo l manet in æternum, sequitur q̄ potest accedentes per ipsum
 ad deum saluare plene: utpote semper uiuens ad interpellandum pro ipsis accedentibus. For-
 maliter loquitur de iesu quatenus pontifice: cuius officium est postulare à deo pro accedētib⁹.

ad deum per ipsum. Postulat autem pro suis membris Iesus in celo existens, tum facto, monstrando signa passionis, tum merito, offerendo pietatem qua passus est pro illis. Talis enim debet ut esset nobis pontifex, sanctus, pro, pius erga cælestem patrem, patriam ac ciues. Innocens, qui neminem leserit. Impollutus, in seipso. Segregatus a peccatoribus, quatenus peccatores quod est esse omnino segregatum à peccatis. Et exaltor cælis factus, ascendit enim supra omnes cælos.

Qui non habet necessitatem quotidie quemadmodum sacerdotes. Leuitice. Prius pro suis dilectis hostias offerre, deinde pro populo, hoc enim fecit semel seipsum offerendo. Pronomen hoc, demonstrat particulam immediate præcedentem: videlicet pro dilectis populi hoc enim (scilicet offerre pro dilectis populi) fecit semel, semel offerendo seipsum in ara crucis. Iam siquidem excluderat à iesu oblationem pro proprio peccato: dum dixit, tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. Lex enim constituit homines sacerdotes infirmitatem habentes. Ratio differentiæ inter iesum & sacerdotem leuiticos est: quia lex Moyli constituit sacerdotes homines habentes imbecillitatem & naturæ & peccati. Sermo autem iurisiurandi qui, pro, quod, post legem est, sermo propheticus in psalmo cum iureiurando quod longe post legendum est. Filium in æternum perfectum, constituit sacerdotem. Lex homines, sermo autem iurisiurandi filium: illa sacerdotes imbecilles, iste imperfectum in æternum: hoc est ex hominibus ad sacerdotem requisitis constantem non ad tempus sed in æternum.

CAPVT

VIII

Hapitulum, pro, summa, autem super ea que dicuntur, supple est. Talem habemus pontificem qui consedit in dextera sedis magnitudinis, pro, maiestatis, in cælis. Hoc declaratum est superius. Sanctorum minister & tabernaculi veri quod fixit deus & non homo. Incertum est an sanctorum sit masculini vel neutri generis, nam utroque modo verificari potest, est enim Iesus pontifex minister sanctorum, hoc est sanctorum rerum: spiritualium gratiarum & gloriæ cælestis, utraque enim & sancta sunt, & ministerialiter Iesus quatenus homo illa confert. Est & rursus minister sanctorum hominum, ministrando eos ut pontifex deo, hic quidem dona gratiæ: ibi vero per dona gloriæ. Et hic sensus magis quadrat ministerio: quoniam relative ad deum minister significatur, tanquam ministrans deo mundos homines. In primo autem sensu ad homines refertur ministerium gratiæ & gloriæ, pontificis autem ministerium præcipue est relative ad deum.

Appellatur quoque minister tabernaculi, alludendo ad pontificem legalem qui erat minister tabernaculi tanquam loci in quo ministrabat, verum ille erat minister tabernaculi figura: Iesus autem minister tabernaculi veri, quod est ecclesia tam militans quam triumphans.

Vnde & dupliciter Iesus est minister hominum electorum, primo tanquam rerum quas offert deo, secundo tanquam tabernaculi in quo ministrat. Habitat enim Iesus in cordibus electorum, & propterea ecclesia tabernaculum eius dicitur. Et est tabernaculum verum, non figurale, & est quod fixit deus & non homo. Deus enim est qui figit electos: & nullus homo est qui possit huiusmodi tabernaculum efficere ad differentiam tabernaculi materialis quod fecit moyses, in quo ministrabat aarum. Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hostias constituitur. Ex communi officio omni pontifici, manifestat quod dixerat minister sanctorum.

Vnde necesse est. Superfluit est, et hunc habere aliquid quod offerat. Illatio est manifesta, ex eo quod hic (scilicet Iesus est) pontifex. Si ergo, pro, si enim, esset super terram. Illud quod Iesus pontifex offert: hoc est sic esset aliquid animal aut aliquis terræ fructus. hæc enim sunt super terram & sunt eo que offerrunt sacerdotes legales. Nec esset sacerdos, illatio est ducens ad contrarium hoc est sequitur quod Iesus non solum non esset pontifex maiori legali pontifice, sed nec esset sacerdos. Et sequele probat ionem subiungit. Quam essent qui offerrent secundum legem munera, hoc est quam essent sacerdotes legales offerentes munera ex iis que sunt super terram, existentibus enim illis ad offerendum hæc, non oportebat nec oportet nouum sacerdotem surgere ad offerendum eadem. Qui explicari & mirari deseruiunt celestium. De exemplato est sermo quocunque id nomine appelles. Duo dixerat alterum sanctorum minister, alterum & tabernaculi veri quod fixit deus. Et quo ad primum dixit quod id quod offert Iesus non est super terram, ad differentiam sacerdotum legalium, quod & verificatur tam de eo quod ostendit (hoc est se metipso nam ipse de cælis descendit) quam de iis que continue offert deo sanctis scilicet quoniam non sunt super terram sed celestes celesti enim gratia constituuntur & celesti gloria consummatur.

modo differentiam tabernaculi prosequitur, dicendo sacerdotibus legalibus qui deseruiunt exemplari

exemplari & vmbra cælestium. Tabernaculum siquidem illud erat exemplatum à tabernaculo cælesti: & erat velut vmbra illius, erat quædā representatio illius velut vmbra repræsentat corpus. Et q̄ hoc sit verum, affert autoritatē scripturæ. *Sicut responsum est Moysi. Exod. xxv. Quum consummaret. pro, cōsummaturus esset, tabernaculū. uide inquit omnia facio secundum exemplat quod tibi ostensum est in monte.* Dicitio interpretata exemplar, significat typum seu formā. Quod dixerat cælestiū, modo dicit formā Moysi ostensam in monte: quoniam cælitus formata erat similitudo tabernaculi ostensa Moysi quū esset in mōte. Hinc enim mystice intēdit exponere auctor q̄ tam tabernaculum pontificis Iesu quam oblata per eum, cælestia sunt: tabernaculum autē & oblata per sacerdotes legales. terrestria & exemplata ac vmbra cælestium. ¶ *Nunc autē melius, pro, præstātius, sortitus est ministerium.* Probat ex alio capite ministeriū Iesu pōtificis, esse excellentius ministerio pōtificis legalis. immo quum prius dixisset esse præstantius, modo quantitatem excellentiæ manifestat: tanto excellentius dicens ministerium Iesu quanto melius est testamentum cuius est mediator, hoc enim subdit. *Quanto & melioris testamenti mediator est.* Manifestat autem melius esse testamentum cuius mediator est Christus testamento veteri, subiungendo, ¶ *Quod in melioribus repromissionibus sanctum est.* ¶ Ex hoc quod testamentum nouum firmatum est promissis melioribus (utpote cælestibus. promittit enim cælestem gratiam & cælestem gloriam) melius dicitur antiquo testamento, promittente vitam & bona in terra promissionis.

¶ *Nam si illud prius pro, primum, culpa uacasset, pro, fuisset irreprehensibile. non tanquam malum sed tanquam imperfectum. Non utique secundi loci inquireretur, habito enim perfecto quiescit inquisitio: sed secundum exquisitum est ergo. Quod autem illud primum fuerit reprehensibile & secundum quæsitum, monstrat subiungens.* ¶ *Vituperans, pro, reprehendens, enim eos. pro, eis, dicit.* Reprehendens enim testamentum primum deus dicit eis, *Israelitis Hieremię. xxxi.*

¶ *Ecce dies uenient dicit dominus, & consuminabo super domum Israel & super domum Iuda testamentum nouum: non secundum testamentum quod fecit patribus eorum in die quo apprehendi manum eorum ut educerem illos de terra Aegypti.* Et rationem subdit. *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo & ego neglexi eos, dicit dominus.* Quale autem sit testamentum nouum subiungit. *Quia hoc est testamentum quod disponam domui Israel post dies illos (dicit dominus) dāns leges meas in mentem eorum & in corde eorum superscribam, pro, inscribam, eas.* Hinc sumitur q̄ nouum testamentum non est lex aliqua scripta: sed est lex infusa mētibus & sculpra in cordibus. ¶ *Vbi & scito q̄ hinc Hieremię textum auctor huius epistolæ attulit iuxta interpretationem.* ¶ *LXX.* ¶ *Et non iuxta textum Hebræum.* ¶ *Et hoc est signum quod Græce scripsit.* ¶ *In Hebræo enim (ut Hieronymus testatur) pactum non testamentum habetur.* Quorum tanta est differentia q̄ illud est inter viuos: hoc autem non est firmum & iuente testatore. *Et ero illis in deum, & ipsi erunt mihi in populum.* Prius dicta spectant ad testamentum nouum in hac vita. hæc autē cū sequentibus (dicta quoq; à Hieremia) spectant ad effectum testamenti noui in futura vita in qua deus habebitur ex integro à nobis in deū: & si militer nos habebimur à deo in populum. quorum vtrunque hic etiam verificatur participatiu & imperfecte. quod autem sequitur cælesti patriæ est proprium.

¶ *Et non docebit unusquisque proximum suum & unusquisque fratrem suum dicens, cognosce dominum.* Effectus proprius noui testamenti post hanc vitam, describitur exclusio doctrinæ humanæ, non ad quocunque sed ad cognoscendum dominum. In cælesti enim patria quanuis vnus instruat ab alio de aliquibus mysteriis, non tamen de notitia dei. ¶ *Et ratio subditur. Quoniam omnes scient me. Non dicit omnes scient omnia, sed scient me.* ¶ *A minore usque ad maiorem, pro, à paruo eorum usque ad magnum eorum.* ¶ *Erunt enim ibi magni & parui, beati & magis beati: sed videre deum erit commune omnibus.* Quia propitius ero iniquitatibus eorum, hoc est non ob eorum merita sed propter meam propitiationem peruenient ad videndum me. Et peccatorum eorum. Desunt tres dictiones. Et iniquitatum eorum, iam non memorabor. Talis autem ac tāta erit propitiatio mea q̄ dabo obliuioni (quo ad punitionē) peccata eorū & iniquitates eorū. p̄ q̄ significatur propitiatio non pendens, nō ambigui exitus: qualis est propitiatio in presenti vita respectu eorum qui recidiuant & in reciduo moriuntur. illis enim quamuis deus fuerit propitius: tamen propter reciduum imputat etiam peccata præterita iuxta parabolam ingrati serui traditi tortoribus donec reddat vniuersum quadrantem. ¶ *Dicendo autem nouum.* Non sunt hæc verba hieremię, sed auctoris epistolæ: applicantis verba dei per prophetā ad propositum. Et arguit ab illa particula testamentum nouum. antiquatur, pro, antiquauit. prius, pro, primum

Dicens

Dicens deus testamentum nouum, antiquauit primum testamentum. Quod autem antiquatur & senescit, prope interitum est. Non eget probatione argumentatio ista: quoniam continua experientia comprobatur vnde hinc auctor intelligi vult qd testamentum primum (vt pote antiquationi & senectuti subiectum) ad interitum tendebat, sicut & iam interiit: testamentum primum (vt pote antiquationi & senectuti subiectum) ad interitum tēdebat, sicut & iam interiit: testamentum autem nouum (vt pote semper nouum) manet in æternum. æterna enim est gratia, quæ hic inchoatur & in patria cōsummatur: semper nouos reddens eos in quibus est.

CAPVT

IX.

Genuit quidem. Deest, igitur, & prius. pro. primum. supple testamentum. *Iustificatio*nes culturæ & sanctum seculare. pro. mundanum. Appellat iustificationes culturæ cērimonias & condiciones requisitas ad dei cultum sanctū vero mundanum appellat munditiam in oculis mundi huius, ad differentiam munditiæ spiritualis, quæ est in oculis dei solius. nam vetus testamentum exigebat huiusmodi munditiam mundanam secundum iudicium sacerdotum: puta munditiam per aquam aspersionis, & huiusmodi. Et quoniam tam ad iustificationes cultus quam ad munditiam mundanam magna ex parte (& fere ex toto) spectabat tabernaculum, ideo vt rationem horum subiungit. *Tabernaculum enim factum est primum in quo erant candelabra.* pro. cādelabrum, & mensa & propositio panum. Quum vnicū fuerit tabernaculum, auctor distinguit illud in duo tabernacula: primū scilicet & secundū. & propterea nominat tabernaculum primum: hoc est scūdum primam partem in primo ingressu. In quo erant hæc tria: cādelabrū à sinistris, ex septē cōstans lucernis &c. & propositio panū à dextris: hoc est mensa quædam in qua proponebantur panes septem singulis sabbatis. & mensa, hoc est altare thymiamatis in medio. Hæc intellige relative ad intrantem. *Quæ dicitur sancta.* Hæc pars prima appellatur sancta. p. est pluralis numeri sancta.

Post velamentum aureum. In tabernaculo erant duo velamenta. alterum velamentū erat velut murus tabernaculi in parte anteriori per quā aditus erat tabernaculi. Et à primo velamento vsq; ad secundum velamentum erat spatium longitudinis. xx. cubitorū. & hoc totū appellatur sancta. Post secundum autem velamentum, totum residuum erat spatium longitudinis decem cubitorum. & de hoc velamento loquitur auctor, Et spatium post appellat. *Secundum tabernaculum quod dicitur sancta sanctorum, aureum habens thuribulum.* Nescitur vnde auctor huius epistolæ hoc acceperit scilicet quod in sanctis sanctorum esset aureum thuribulum.

Et arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro. Hoc satis constat ex sacra scriptura. *In qua sunt aurea habens manna, & virga Aaron quæ fronduerat, & tabula testamenti.* Horum trium quæ dicit esse in arca, vltimum tantum auctoritate sacræ scripturæ habetur. Et ita habetur hoc cautum qd excluduntur reliqua duo. nam. iii. Regum. viii. expresse dicitur qd in arca non erant nisi tabulæ testimonii. vnde iste textus vt sonat, manifeste contradicit sacre scripturæ. nā sonat absque vlla differentia modi hæc tria esse in arca, quod perinde est ac si appertius dixisset hæc tria esse intus in arca. Si tamen p. reuerentia quia iā auctoritatē obtinuit, placet glosare qd hæc erant in arca sed non eodem modo (quia sole tabulæ intus virga autē & vna manne exterius erant in ea.) esto. *Fortè tamen auctorem huius epistolæ fefellerit intelligentia scripture Exodi. xvi. de phia la manne: & Num. xvii. de virga quæ fronduerat.* mandatur enim vtrōq; vt seruetur corā testimonio domini, seu corā domino. Ex his enī forte credidit hæc in arca seruari. Nescio enim literam tertiū regnū ad literā saluare cū hac, nisi iuxta glossā predictā. *Super quæ pro, super quam. videlicet arcam.* *Erant cherubim gloriæ.* *Intellige Cherubinos super arcam* secundū alas. arca enim erat inter Cherubino, & ale erant superiores arca. appellat autē cherubinos gloriæ, ad differentiam adorationis non enim erant vt adoraretur sed ad gloriā dei. *Obumbrata propitiatorium.* Tabella quædam inter duos Cherubinos tanquam gestata ab ipsis (in qua si quis sedisset, pedes posuisset super arcam, appellatur propitiatorium, erat enī velut sedes dei sine sedente. de qua ad deū dicitur, qui sedes super cherubim. sic enim moyses deū omnino infigurabilē adorandum depinxit: non figurando ipsum sed figurādo sedē ei⁹ super cherubim & arcam preceptorum sub pedibus eius. & dicuntur cherubini obūbrantes propitiatorium: quia ale eorum due extente vmbra faciebant tabelle illi. Quæ ideo appellatur propitiatorium, quia ex adoratione dei ibi propitiatio sperabatur diuina, De quibus non est modo dicendum.

do dicendum per singula, sed quantum ad propositum sufficit. ¶ *His uero ita compositis in priori.* A
pro, primum, quidem tabernaculum semper introibant sacerdotes, non laici, non leuitæ. sacrificiorum officia.
pro, cultus. Paraphrasi usus est interpret, dicendo sacrificiorum officia. Consummantes. Incipiebat
 quotidie tam mane quam uesper, cultus in altari holocaustorum (quod erat sub diuo ante ta-
 bernaculum) offerendo agnum in holocaustum perficiebatur autem cultus tam mane quam
 uesper in altari thymiamatis (quod erat in primo) sacerdote adolente ibi thymiana. Et pro-
 pterea dicit quod semper introibant sacerdotes cultus consummantes.

¶ *In secundo, pro, secundum, autem semel in anno solus pontifex non sine sanguine, qui inferius explicatur.*
 ¶ *Quem offerret, pro, offert, pro sua.* Legendum est. Pro se & populi ignorantia, pro, ignorantis
 Haftenus retulit & differentiam tabernaculorum, & diuersitatem officiorum atque dignita-
 tum ministrantium in illis tabernaculis. modo incipit explanare, inchoans ab hoc ultimo.
 uidelicet quod solus pontifex ingrediebatur sancta sanctorum &c.

¶ *Hoc significat spiritu sancto, nondum propalatum esse sanctorum uiam, adhuc priore tabernaculo habente statum.* B
 Hoc facto quod in sancta sanctorum non patebat aditus significauit spiritus sanctus quod
 dum durat primum tabernaculum, dum durat status ueteris testamenti, dum durat status ce-
 rimoniarum legalium, non est manifesta sanctorum uia. uia enim sanctorum ad celestem pa-
 triam, per mortem christi aperta est: per quam christi mortem cessauerunt legalia. Vnde & in
 morte christi uelum templi scissum est a summo usque deorsum.

¶ *Quæ parabola est temporis instantis, pro, quæ similitudo fuit in tempore quod instituit.* Status illi
 tabernaculi exponitur quod fuit similitudo illius temporis quod tunc currebat. Ita quod habere
 uelamentum representabat dispositionem temporis coqui sibi: quod scilicet quemadmodum uela-
 men claudebat aditum, ita tempus illud erat tempus clausi aditus ad cælum. *Iuxta quam, pro,*
 quod, supple tempus. *Munera & hostiæ offeruntur que non possunt iuxta conscientiam, hoc est intus in ani-* C
ma ¶ *Perfectum facere seruientem, cultu latriæ.* Et rationem, quare non possunt huiusmodi per-
 fectionem donare subdit. *Solummodo in cibis & potibus & uariis baptismatibus & iustis, pro, iustificatio-*
nibus, carnis usque ad tempus correctionis impositis, pro, imposita. Refertur enim participium hoc ad
 munera & hostiæ, reddit siquidem rationem quare munera & hostiæ non possunt perfectum
 facere, quia imposita sunt solummodo in cibis & potibus & huiusmodi exterioribus. Et ne
 obiceret quorundam ergo imposita hæc sunt, respondendo huic tacitæ quæstioni subiungit quod
 non sunt imposita simpliciter sed usque ad tempus correctionis, usque ad tempus quo omnia
 corrigenda erant, non solum mala sed imperfecta. hæc enim erant corrigenda non tanquam
 mala sed tanquam imperfecta. imposita siquidem sunt hæc tanquam ætati puerili: ut ex his imperfectis
 paulatim ducerentur ad perfecta.

¶ *Christus autem.* C
 Explanata significatione uelati tabernaculi, consequenter expla-
 nat officium christi, alludendo ad officium legalis pontificis & præferendo. *Assistens.*
 pro, adueniens. *pontifex futurorum bonorum.* Ille erat pontifex præsentium bono-
 rum christus autem futurorum in cælesti patria. ¶ *Per amplius.* D
 Duce dictiones sunt.

¶ *Et perfectus tabernaculum.* Legalis pontifex pergit ad sancta sanctorum, transibat per
 tabernaculum, & propterea de iesu pontifice dicit quod iuit per tabernaculum tum ampli-
 us tum perfectus. ¶ *Et subiungendo differentiam inter tabernaculum christi & taber-*
naulum legalis pontificis dicit.

¶ *Non manufactum, id est non huius creationis, ne errares intelligendo per non manufactum hoc est in icrea* E
tū, explicat ipsemet quod non intendit increatum sed non huius creationes scilicet artificio hominū
 huiusce enim creationis erat tabernaculum legalis sacerdotis. Tabernaculum uero per quod noster in-
 gressus est potifex, non est artis opus, et potes per tabernaculum istud intelligere ecclesiā,
 quæ est & longe amplior templo iudeorum (utpote comprehendens uniuersum mundum) & longe
 perfectior: utpote constans ex perfectione animarum. hanc enim superius appellauit taber-
 naculum quod fixit deus & non homo. ¶ *Nihilominus si celum intelligas, constat taberna-*
culum esse & amplius & perfectius, per quod I E S V S intrauit in sanctissima. ¶ *Et utrū*
que constat non esse huius creationis,
 ¶ *Neque per sanguinem hircorum, & uitulorum, legalis potifex intrabat sancta sanctorum cum sanguine hircorum &*
uitulorum, ut præcipitur ¶ *Leuit. Decimosexto.* ¶ *Sed proprium sanguinem.* ¶ *Vide excel-*
lentiam. ¶ *Intrauit semel in sancta.* Ille quotannis intrabat iste semel tantum non in sancta-
 sanctorum sed in sancta. Non in ea quæ uelati ad minus sancta dicuntur sancta sanctorum
 sed

sed in ea quæ simpliciter & absolute sunt sancta, omnino munda & eleuata etiã à possibilitate contrahendi aliquam immundiciam. talia enim sunt ea quæ sunt cælestis patriæ, in quæ introiuit iesus merito proprii sanguinis in cruce fusi. *Aeterna redemptione inuenta.* pro, æternam redemptionem inueniens. Quia caremus participio actiuo præteriti tēporis, dicimus inueniēs: intellige tamen quum inuenit æternam redemptionem per proprium sanguinem. Alii pontifices pro redemptione temporali intercedebant. Christus autem redemptionem inuenit æternam, non solum quo ad effectum (quia inuenit redemptionem hominū ad uitam æternā) sed etiam quo ad mensuram efficaciz: quia inuenit redemptionem habentem efficaciam nō respectu præteritorum tantum sed respectu futurorum. non ad tempus sed in æternum si in æternū duraret mūdus iste. *Si enim sanguis hircorum aut taurorum.* Hic est sanguis de quo superius dixit, solus pontifex non sine sanguine de quo etiam paulo ante dixit, per sanguinem hircorum & vitulorum. Hoc enim sanguine utebatur pontifex in die expiationis: vt dicitur *Leui. xvi. Et eius uisus.* Alterum tangit emundationis genus, quod fiebat ex aqua in qua erant cines res vitulæ rufæ: vt dicitur *Num. xvi. Aspersus.* Ad utrumque refertur: sanguinem scilicet & cinerem. non quod ipse cinis aspergeretur sed aqua in qua erat cinis. *Inquinatos significat ad emundationem carnis.* Hoc est non ad emundationem animæ sed ad emundationē irregularitatu.

¶ *Quanto magis sanguis Christi qui per spiritum sanctum.* pro, æternum. Sanguinis christi contra sanguinem & cinerem animalium, qui per spiritum æternum, contra mandatum ad pontifices. Pontifex enim legalis ex statuto legis, *I E S V S* autem non ex statuto sed ex spiritu nō temporali sed æterno.

Et hoc directe dicit ad reddendam causam æternæ redemptionis. Ac si apertius diceret. non est mirum si inuenit æternam redemptionem, quoniam ex æterno spiritu. *Semetipsum obtulit immaculatum deo.* Et est sermo de spiritu sancto qui est æternus. vnde redemptio facta per christum

H habet efficaciam æternam. Et dicit obtulit seipsum, contra oblata à pontifice legali.

Emundabit conscientiam nostram. pro, uestram. non corpora uestra. Ab operibus mortuis. hoc est peccatis: quæ vere sunt opera priuata uitæ æternæ. Ad seruendum deo uiuenti. ad idoneos reddendum cultui interno spiritus dei uiuentis. ¶ *Et ideo non noui testamenti mediator est.* Quia obtulit seipsum per propriū sanguinem ad emundationem animarum à peccatis. ideo mediator est noui testamenti. vetus enim testamentum externarum erat mundationum: hoc autem quia intus mundat, ideo nouum. Et illud quidem terrenæ hæreditatis erat dispositio: hoc autem cælestis hæreditatis. dispositio est & ideo nouum testamentum. Est autem iesus mediator noui testamenti secundū q̄ homo, prout obtulit seipsum deo, medius inter deum & nos ad noui testamenti participationem. Vt morte intercedente. ipsius mediatoris.

¶ *¶ In redemptionem earum preuaricationum quæ erant sub priori.* pro, primo, testamento. Imperfectionem legis explicat, mortem Iesu Christi specialiter applicans ad redimendum preuaricationes etiam israelitarum qui erant sub lege. hoc enim sonat quod per legem non fiebat remissio nem peccatorum. ¶ *¶ Repromissionem accipiant qui uocati sunt æternæ hæreditatis.* hoc est promissionem accipiant eterne hereditatis non terrenæ, non solum israelite sed omnes qui uocati sunt: Et est sermo de uocatione quæ est effectus predestinationis, non de illa qua multi sunt, uocati pauci uero electi. *¶ Vbi enim testamentum n̄ est.* Manifestat illam particulam, vt morte intercedente mors necesse est intercedat testatoris. Vbi clare uides quod de testamento proprie vt distinguitur contra pactum loquitur.

Testamentum enim in mortuis confirmatum. pro, firmum, est alioquin mundum ualeat dum uiuit qui testatus est. Quod constat non habere locum in fœdere seu pacto, unde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est. quia mors christi cum effusione fuit sanguis (non enim fuit prefocatus sed clauis crucifixus) ideo illam quoque particulam per proprium sanguinem, manifestat alludendo ad cærimoniam veteris fœderis. ¶ *¶ Et quia pactum illud auctor iste appellat testamentum* (sequens textum Græcum. *L X X.*) ideo dicit, unde nec primum testamentum sine sanguine dedicatum est. Et hoc declarans narrat rem gestam. *¶ Lecto enim omni mandato legis a moysē uniuerso populo accipiens sanguinem vitulorum & hircorum cum aqua & lana coccinea & hyssopo ipsum quoque librum.* ¶ *¶ In quo legerat.* ¶ *¶ Et omnem populum aspersit, dicens. hic sanguis testamenti quod mandauit ad uos deus.* ¶ *¶ In Hebreo tamen habetur sanguis fœderis, vt patet exodi. ex. iiii.* Et hinc (vt prædiximus) non paruum argumentum sumitur & quod græce scripta est epistola, & quod paulus nunquam uiderit illam. ¶ *¶ Etiam autem tabernaculum & omnia uasa ministerii. subaudi sacri.* *¶ Sanguine similiter aspersit. & omnia pene in sanguine secundum legem mundantur. & sine sanguinis effusione.* quæ

quæ scilicet fiebat in sacrificio, offerendo animalia. Non sit remissio. irregularitatum & immunditiarum quas homines incurrebant. ita q̄ non solum emundatio tabernaculi, vasorum & c. sed etiam mundatio hominum requirebat effusionem sanguinis alicuius animalis oblati.

¶ Neesse est ergo exemplaria quidem celestium his mundari: ipsa autem celestia melioribus hostiis quam istis.

Exemplaria celestia appellat quæ exemplata sunt ex celestibus, tabernaculum & ea quæ spectabant ad tabernaculum. talia enim (vt supra dixit) exemplata sunt à celestibus, & neesse est ipsa mundari his: scilicet sanguine vitulorum & hircorum & c. Et inde infert q̄ celestia ipsa neesse est mundari melioribus hostiis. Celestia appellat homines celestes: hoc est electos ad habitandum in cælis. hæc enim sunt vera celestia; figurata per prisca illa exemplata à celestibus. Et hæc celestia neesse est mundari, quoniam omnes homines immundi sumus. munda-

ri autem melioribus hostiis quā hostiæ hircorū & vitulorū. Fuit autē hæc lōge melior hostia ipse christus crucifixus. qui dicitur in numero plurali melioribus hostiis, quia virtualiter habet vni omniū hostiarū. ¶ Non enim in manufacta sancta iesus introit exemplaria uerorum, sed in ipsum cælum: ut appareat nunc uultui. pro faciei dei pro nobis. Rationem reddit eius quod dixerat ipsa autem celestia, ex hoc quod iesus noster pontifex introiuit in ipsum cælum ad apparēdū deo pro nobis. Hinc enim apparet nos electos esse ciues celestes: vt pote pro quibus introducendis in cælum, iesus introiuit in cælum. ¶ Quæ prius dixerat exemplaria celestium, modo appellat sancta manufacta exemplaria verorum. Tabernaculum nanque institutum à Moyse manufactum erat, & exemplum figurale veri tabernaculi celestis in quo deus habitat in hominibus.

¶ Neque ut sepe offerat semet ipsum: quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno. Sētiētia clara est. Alioquin oportebat ipsum frequenter pati ab origine mundi. Et hæc sequela manifesta est. Nunc autem semel. supple tantum. In consummatione seculorum, non in principio mundi sed in perfectione seculorum definiturum à diuina prouidentia.

Ad desititionem peccati. quod est in anima. Per hostiam suam apparuit. Hostiam suam appellat immolationem sui ipsius in ara crucis. ¶ Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori. in quacunque die comederis, morte morieris. Post hoc autem iudicium. quo iudicatur homo. Sic Christus semel est oblati, moriendo in cruce.

¶ Ad multorum exhaurienda. pro, tollenda, peccata. electorum scilicet. secundo sine peccato apparebit. hoc est sine similitudine carnis peccati apparebit. apparebit enim sine carne corruptibili, ad differentiam primi aduentus: in quo apparuit in similitudine carnis peccati. Omnibus expectantibus se in salutem. Superfluit omnibus. Et est sensus. apparebit in salutem expectantibus se: ad differentiam reproborum, non expectantium Iesum, immo nolentium quod veniret. quibus & apparebit sed non in salutem, sed in iudicium dānationis æternæ.

CAPVT X

Vmbra enim habens lex futurorum bonorum non ipsam imaginem rerum per singulos annos eisdem ipsis hostiis quas offerunt indefinenter nunq̄ potest accedentes perfectos facere q̄ de lege loquitur. Nō enī ait quod vmbra habens sacrificia, sed vmbra habens lex. Lex ergo Moy- si describitur habens futurorum bonorum in celesti patria vmbra, non ipsam imaginē rerū nō dicit nō ipsas res sed nō ipsā imaginē rerū, vt intelligamus differentia inter legē veterē & nouā, q̄ illa habet vmbra bonorū celestis patrię, hæc autem est vera imago eorundam. Vmbra siquidem imperfectissime representat id cuius est vmbra, imago autem propinquere presentat id cuius est imago, quoniam assimilatur illi. & multa per veram imaginem alicuius hominis cognoscimus de ipso homine quæ per vmbra nō cognoscuntur. Lex quidem promittendo bona in terra promissionis, vmbra quandā promittit bonorum celestis patrię, lex autem noua & verbis ipsam celestem patriam promittit & in sua substantia (que est gratia spiritus sancti diffusi per charitatem in cordibus nostris) est si- militudo vite celestis. ipsa igitur lex talis existens naturæ quod vmbra habet futurorum bonorum proportionaliter etiam presentia bona spiritualia nec cōferre potest per sacrificia sua non potest enim perfectos facere accedentes ad sua sacrificia que per singulos annos indefinēter offerunt. ¶ Et loquitur ad literam de sacrificio expiationis. quod decima die mensis septimi à summo pontifice offerebatur singulis annis. ¶ Perfectos autem dicit quo ad animam. ¶ Et hanc legis impotentiam manifestat subiungendo. Alioquin cessassent offerri, ideo q̄ nullam

quod nullam haberent ultra conscientiam peccati cultores semel mundati. hoc est alioquin lex iussisset cessare oblationem pro mundatis, eo quod cultores semel mundati nullam haberent ultra conscientiam peccati. intellige formaliter. consistit enim vis rationis in hoc quod lex ordinavit cultores etiam eosdem singulis annis offerre idem sacrificium. hinc nanque sequitur quod si sacrificium illud mundasset cultores à peccato, non iussisset lex cultores semel mundatos idem offerre: quoniam tales non indignissent iterato sacrificio. Et propterea sequitur quod cessassent offerri à semel mundatis. Nec minuitur efficacia rationis ex hoc quod semel mundati poterant iterum peccare, ac per hoc indigerent iterata oblatione: quoniam vis rationis consistit in formalis ratione cultorum semel mundatorum, quos lex non iuberet singulis annis offerre si fuissent mundati. Et propterea in principio huius capituli dixi notandum esse quod de lege loquitur. Vnde & mandatum legis subiungit aduersariue. *Sed in ipsis. scilicet hostiis. Commemoratio. non remissio. peccatorum per singulos annos fit.* Superfluit fit sine verbo textus est. Ex hoc enim quod per singulos annos existente eodem pontifice, commemoratio peccatorum fit in illo sacrificio, & multi de populo sunt illimet, habetur quod nec pontificis nec illorum facta est remissio peccatorum. Quare autem per huiusmodi sacrificium non aufertur peccatum subiungit.

¶ Impossibile enim est sanguinem taurorum & hircorum auferre peccata. Non sic est in noua lege in qua sanguine christi auferuntur peccata. Ideo ingrediens mundum dicit. Confirmat hæc autoritate psalmi. xl. Et de messia dicit. Ideo ingrediens mundum: eo quod filius dei ingressus est mundum quod verbum caro factum est prius enim erat supra mundum: & factus est caro, factus est pars mundi. ¶ Hostiam & oblationem noluit. Deum alloquitur messias. Et per hostiam intelligit sacrificia pacifica: per oblationem vero inanimatorum oblationem: ut thymiamatis, thuris &c. Corpus autem aptasti mihi. Et hinc quoque apparet quod Græce scripsit author huius epistolæ iuxta translationem. L X X. nam in Hebræo habetur aures autem fodisti mihi. Corpus habile ad obediendum datum sibi confitetur.

Holocaustomata & pro peccato non tibi placuerunt. Omnia sacrificiorum genera complexus est quæ in lege habentur: dicendo hostiam & oblationem, holocaustomata & pro peccato. & cuncta repulsa à deo dicit. ¶ Tunc. quum hæc tibi non placuerunt. Dixi, ego filius. Ecce uenio in mundum. Hoc enim fuit tempus incarnationis. In capite libri. In hebræo habetur in volumine libri.

¶ Scriptum est de me. Non venio ex improviso, non faciam nisi prout scriptum est de me. filius quidem hominis vadit sicut scriptum est de illo. ¶ Ut faciam deus voluntatem tuam. Ecce ad quid venio, ecce quid scriptum de me. Superius dicens. Applicat author ad propositum auctoritatem inductam. ¶ Quia hostias & oblationes, & holocaustomata & pro peccato noluit, nec placita sunt tibi quæ secundum legem offeruntur. utpote imperfecta & non habentia vim tollendi peccata. Tunc dixi, pro, dixit. scilicet messias.

Ecce uenio ut facia deus voluntatem tuam: auferret primum ut sequens. p. secundum. statua. ad hoc enim prophetica verba attulit ut ostendat messiam ex aduerbio tunc offerre primum testamentum ut statueret secundum quia tunc aduenerat tempus ut faceret dei voluntatem quam non faciebant sacrificia veteris testamenti. vnde & de ista voluntate subiungit. ¶ In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis christi iesu semel. explicat esse voluntatem dei voluntatem mundationis nostræ à peccatis quam non efficiebant antiqua sacrificia: sed eam effecit oblatio corporis christi iesu in cruce, non iterata nec iteranda sed semel.

T O M N I S quidem sacerdos præsto est. pro, stat, quotidie ministrans & easdem sepe offerens hostias quæ non. pro, nunquam, possunt offerre peccata. ¶ Hactenus de sacrificio expiationis (quod semel in anno per pontificem fiebat prosecutus est. modo de iugi sacrificio (quod tum mane tum vespere fiebat) idem dicit quo ad efficaciam remittendi peccata. & propterea dicit & omnis sacerdos offerre enim quotidianum sacrificium agni, commune erat cuilibet sacerdoti. et dicit quotidie ministrans (bis in die) & easdem hostias quia semper offerebat agnū. Hic autem in unam pro peccatis offerens. pro, ut obtulit, hostiam in sempiternum. & enim participium preteritum actiuum, quo caremus. ¶ Differentiam explicat inter iesum & sacerdotem quotidianum. ille sepe easdem hostias & quotidie, hic autem unam pro peccatis ut obtulit hostiam semetipsum, non quotidianam sed in sempiternum: hoc est sempiternæ efficaciam.

¶ Sedet. pro, sedet in dextera dei. De illo dixit quod stat ministrans: de hoc dicit quod ut unam obtulit hostiam sedet in dextera quod superius expositum est. De cetero expectans donec ponentur inimici eius scabellum pedum eius. ne putares quod sedet in dextera dei iterum quandoque sacrificaturus, dicit quod differentiam

expectat ad perfectionem sui regni donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius: hoc est totaliter subiecti illi. ¶ Tunc enim regnabit in omnibus & non solum in dextera dei. Vna enim oblatione consummauit in sempiternum sanctificatos. pro eos qui sanctificantur. est enim participium passionis presentis temporis quo caremus. Ideo post vnā oblationem sedit in dextera dei expectans & c. quia vnica oblatione perfecit eos qui mundantur, perfecit autē in sempiternum. Et propterea non est opus vt iterum offerat.

¶ Contestatur autem nos. pro, testatur autem nobis. & Spiritus sanctus. Tractat repetendo authoritatem superius inductam ex Hierem. xxxi. cap. tractando illud verbum post. Vnde & subiungit. ¶ Postquam enim dixit. pro, post enim prædixit. Testatur siquidem nobis Spiritus sanctus, quia prædixit post, dies illos. Verba sunt Spiritus sancti apud Hierem. Hoc autem testamentum quod testabor ad illos post dies illos dicit dominus. hoc est dies veteris testamenti. Dabo. pro, dans. leges meas in corā eorum, & in mentibus eorum superscribam eas, & peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius. Superfluit iam. Ad hoc attulit hæc verba Spiritus sancti: videlicet post dies illos quum dabo legem nouam, peccatorum & iniquitatum eorum non recordabor amplius. Vnde & subdit. Vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato. Hoc est quo tendebat author: quod ex eo quod in lege noua facta est remissio peccatorum per oblationem Christi iā nulla superest oblatio pro peccato, Fieret enim iniuria oblationi Christi, tanquam minus sufficienti. ¶ Nec propterea nouicie mireris quotidie offerri sacrificium altaris in Christi ecclesia: quoniam non est nouum sacrificium, sed illudmet quod Christus obtulit commemoratur: præcipiente ipso, hoc facite in mei commemorationem. Sacramenta quoque omnia nihil aliud sunt quam applicationes passionis Christi ad suscipientes. Aliud autem est iterare passionem Christi, & aliud iterare commemorationem & applicationem passionis Christi.

Abentes itaque fratres fiduciam in introitum. seu in introitum. Sanctorum in sanguine Christi. pro, H I E S V. quam. pro, quem initiavit nobis viam nouam & viuētem per velamen, id est carnem suam, & sacerdotem magnum super donum dei. Hortari incipit ex dictis, ex eo quod habemus duo. alterum est fiducia in introitum sanctorum. alterum est sacerdos magnus super domum dei. ¶ Et fiduciam quidem habere nos dicit ad introeundum in sancta, non ob propria merita, sed in sanguine I E S V. Et dicit hæc alludendo ad ritum veteris testamenti. Tunc enim fiducia ingrediendi in sancta erat in sanguine vituli & hirci & erat propria pontifici: nunc autem fiducia hæc communis est omnibus ingrediendi in sancta (quæ vere sunt sancta coelestia in sanguine Iesu). ¶ Et de eodem introitu subiungit, quem initiavit nobis: hoc est quem innotauit nobis. Quia soli pontifici olim concessus erat introitus, ideo authorem tantæ nouitatis explicat, quem initiavit nobis, proculdubio I E S V S. ¶ Et ne introitum corporalem intelligeres, explicauit eundem esse viam nouam & viuētem. Viam & charitatis & gratiæ (quæ perficitur per gloriam) viam nouam & viuētem appellat. Et nouam quidem contra vetustatem peccati. Viuentem autem quoniam in actibus vitalibus animæ consistit: dilectione scilicet & intelligentia dei. ¶ Et vt nihil prætermittat figuræ, adiungit per velamen, explicando id est carnem suam. Per velamen enim erat ingressus in sancta sanctorum. & Iesus per carnem suam qua velatur eius diuinitas, innotauit nobis introitum in sancta. ¶ De sacerdote autem dicit quod est magnus: utpote super omnes pontifices. & quod est super domum dei. comprehendendam vniuersam ecclesiam, & non tantum domum Israël. Et rursus dicendo super domum dei, colligit superioritatem quam dixerat respectu Moysi. Iesus enim magnus sacerdos super domum dei: ille vero famulus in domo dei. Accedamus. pro, accedimus, cum uero corde, in plenitudine fidei. Explicat qualis est accessus ad introeundum in sancta, habentium duo prædicta. & dicit quod habentes hæc duo, accedimus ad ipsa sancta cum his conditionibus. Prima est cum uero corde in plenitudine fidei. in qua comprehenditur plena fides (quæ est in intellectu) cum veracitate cordis: hoc est voluntatis. Ita quod non ficto sed uero corde, non fides sed plena fides habetur ab accedentibus.

¶ Aspersi corda a conscientia mala. Ad ritum veteris testamenti alludit: in quo qui tetigerat morticinum, aspergebatur aqua cineris vitulæ rufæ. Aspersi inquit non corpora sed corda: non à corporali tactu morticini sed a conscientia mala. accedimus. Et hæc est secunda conditio: addēs ad plenam uero corde fidem, munditiā à conscientia mala. Et ablui corpus aqua munda. Et hoc alludit ad veterem cerimoniam: qua irregularis absuebatur corpus aqua munda, postquam aspersus fuerat aqua sacra. Et intendit per hoc quod accedimus intus bene dispositi, quo ad fidem, & quo ad conscientiam, & tertio abluti corpus, per sacramentum baptismi aqua munda. Talis est enim

A est enim accessus ad introeundum in sancta. & pro his seruandis hortatur ad ea que sequuntur.
¶ *Teneamus spei nostre confessionem indeclinabilem*. Superfluit nostræ. Non dicit teneam^s spem quoniam hæc in fiducia clauderetur sed dicit spei confessionem. quæ potest multipliciter impediri ob varias aduersitates. Et exigit tenendam confessionem spei inflexibilem: vt nec prosperis nec aduersis nuter, vacillet aut flectatur. *Fideli enim est qui promisit*. Optima ratio ad seruandam cōfessionem spei. *Et consideremus inuicem in prouocationem caritatis & bonorum operum*. Præter extrinseca impedimenta confessionis speratæ felicitàtis per Christum, interna tollit impedimenta inuidiæ ac superbiæ: qua quis considerat alium meliorem aut magis acceptum aliis, & inuide prouocat eum aut alios aduersus eum. Contra hanc pestem dicit. Considerantes inuicem in prouocationem charitatis, non inuidiæ: & consequenter in prouocationem bonorum operum, & non in prouocationem offensionum seu læsionum. vnde & sequitur.

¶ *Non deserentes collectionem, pro, congregationem, nostram: sicut consuetudinis est quibusdam*. Affectus enim superbiæ aut inuidiæ parit desertionem societatis. Et vt textus insinuare videtur, quidā tunc temporis huiusmodi passionibus acti deserebant ecclesiam, videntes alios præferri sibi, aut se minus æstimari. Quod pluries accidere videmus in collegiis. *Sed consolantes*. Non solum non deserentes, sed consolantes exigit ecclesiam. *Et tanto magis quanto uideritis*. pro videtis, appropinquantem diem. De die retributionis poenæ vel præmii est sermo. Et cōtinue magis appropinquare videmus diem talem: eo quod videmus continue magis appropinquare diem mortis. nam tunc erit cuiusque iudicium æternum. *Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam ueritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia*. Quemadmodum superius dixit, quod impossibile est semel baptizatos renouari iterum ad poenitentiam, recrucifigentes &c. ita modo dicit quod si post acceptam notitiam ueritatis peccamus non relinquitur pro peccatis hostia: quoniam christus non est iterum crucifigendus. Eadem siquidem sententia est sub aliis verbis: ibi sub crucifixionis nomine, hic sub nomine hostiæ pro peccatis, ibi renouatio baptismi recrucifixionem, hic iterata hostia pro peccatis rebaptizationem infert. Peccantes enim ante baptismum, manet hostia pro peccatis quæ communicatur in baptismo: peccantibus autem post baptismum non relinquitur hostia pro peccatis, quia non potest eis communicari per baptismum. Terribilis autem quedam expectatio iudicii. subaudi relinquitur. *Et ignis æmulatio*. Ignis inferni appellatur ignis æmulatio, pro quanto à zelo diuino procedit. *Quæ, pro, qui, consumptura est aduersarios*. Explicat de quo igne loquitur: de illo scilicet qui voraturus est inimicos Christi.

¶ *Irritam qui faciens legem Moysi, sine ulla miseratione duobus uel tribus testibus moritur*. Argumentatur ex poena statuta transgressoribus legis Moysi, argumento à minori. Vnde & subdit. *Quanto magis putatis deteriora mereri, pro, merebitur, supplicia qui filium dei conculcauerit*. Hoc est beneficium gratiæ per filium dei collatum conculcauerit peccato.

¶ *Et sanguinem testamenti pollutum, pro, communem (seu immundum) duxerit, in quo sanctificatus est*. Hebræi immundum appellant commune. Prius dixerat iniuriam irrogatam diuinitati Christi, nominando filium dei. Modo iniuriam irrogatam humanitati eiusdem explicat, nominando sanguinem noui testamenti: in quo sanguine mundificati sumus.

¶ *Et demum iniuriam spiritui sancto irrogatam subiungit, dicendo. Et spiritui gratiæ contumeliam fecerit*. Et est sermo exaggeratiuus peccati quod committitur à baptizatis. Has enim omnes deformitates aggrauantes illud habet, quantum est ex circumstantia ingratitude contra beneficium in baptismo susceptum. Et hinc habes quam grauius peccet Christianus eodem peccati genere (puta adulterii seu furti) quàm non christianus. & est sermo de peccatis mortalibus: quoniam solum peccatum mortale proprie loquendo, iniuriā infert spiritui gratiæ, filio dei &c. *Scimus enim eum qui dixit, mihi uindictam, pro, vindicta, supple referuatur*. Nullus enī iuste vindicat nisi deus aut diuina autoritate. & ego retribuam. Superfluit &. Ex cantico Moysi sumpta est hæc sententia. & iterum, aliam affert ex psalmis auctoritatem. *Quia iudicabit dominus populum suum*. Superfluit quia. Nec putares vindictam diuinam in extraneos tantum fore, subiunxit quod etiam iudicabit dominus populum suum, & vindicando & præmiando.

¶ *Horrendum est incidere in manus dei uiuentis*. Non contradicit Dauidi qui elegit incidere potius in manus dei. Sed iste loquitur in futura vita: Dauid autem in præsentī. Præsentis enim uitæ tempus est tempus misericordiæ: futuræ autem est tempus exacti iudicii. & propterea horrendum est peccatoribus incidere in vita alia in manus dei uiuentis. quibus optandum est in hac vita suscipi in manus dei uiuentis.

Rememoramini autem pristinos dies. Temperat tot minas, recordatione bonorum operum & passionum. In quibus illuminati. Explicat quos pristinos dies ad memoriam reuocat, scilicet post gratiā baptismi habitam. Hāc enim gratiam per illuminationem significat. Magnum certamen sustinistis passionum. Illos recolite dies in quibus post baptismi gratiam sustinistis magnum certamen afflictionum, dupliciter. Et in altero quidem opprobriis & tribulationibus spectaculum facti. Ecce primus modus quo publicis afflictionibus & contumeliis estis facti spectaculum, proculdubio popularis. In altero autem socii taliter conuersantium effecti. Alter modus est quod estis associati Christianis conuersantibus taliter ut fierent spectaculum & ludibrium populi. Et hoc secundum ab experientia declarat. Nam & iunctis, pro, vinctis meis, compassi estis. De primo autem subiungit. Et rapinam bonorum uestrorum cum gaudio suscepistis. Confiscationem bonorum rapinam appellat: quia vere rapina est quum ex iniusta causa fit. Ut in proposito, quia Christiani erant sic affligebantur. Cognoscentes vos habere meliorem & manentem substantiam. Deest, in cælis. Ideo cum gaudio, quia cognoscebatis vos habere substantiam omnium temporalium facultatum tum meliorem tum manentem: utpote in cælis. Cælestes enim diuitiæ longe sunt meliores terrestribus: & illæ æternæ, istæ temporales. ¶ Aduerte prudens lector ne ex eo quod author dicit nam & vinctis meis compassi estis, arguas paulum intelligi: quoniam vincula communia fuerunt multis. Et Clemens ipse cuius dicitur hæc epistola, in vinctis fuit. ¶ Nolite itaque amittere, pro, ne itaque abiiciatis, confidentiam uestram: quæ magnam habet remunerationem. Sententia clara est: & clare pendet ex dictis. ¶ Patientia enim vobis necessaria est. Modum perseverandi in dicta confidentia, astruit pendere ex patientia. Ut uoluntatem dei facientes. Tolerando aduersa. Reportetis promissionem. Remunerationis magnæ. A D H V C enim modicum aliquantulum, qui uenturus est ueniet & non tardabit. Ex Abbacuc secundo sumpta est hæc sententia. Et affertur ad prouocandū ad patientiam ex appropinquatione aduentus IESV. Facilius enim toleratur quod modico tempore tolerandum prædicitur. ¶ Iustus autem meus ex fide, uiuit, pro, uiuet. Et superfluit meus. Et hoc ex abbacuc ibi idem. Quod declaratum est ad Rom. i. Est enim sensus quod iustus ex fide, non iustus ex operibus legis, est ille qui uiuet. Quod si subtraxerit se, pro, quod si subtrahetur, non placebit anima mea, pro, non complacebit anima mea in illo. Sententia tamen eadem redit. Quod si vir iustus ex fide, subtraxerit se à iustitia fidei, anima mea inquit deus non complacebit in illo. ¶ Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem. Superfluit filii. Quamuis aptissime subintelligatur. ¶ Sed fidei in acquisitionem animæ. Si prudens lector aduerteris citata, quatuor attulerat: videlicet fidem & vitam, subtractionem & non complacentiam diuinam. Et propterea iuxta duo vltima dicit negatiuam, non sumus subtractionis in perditionem. Displacentiam enim diuinam perditionem hominis declarat. ¶ Et loco primorum duorum dicit affirmatiue, sed fidei in acquisitionem animæ: explicando quod illud uiuet, est acquisitio animæ, ut & hinc accendat Hebræos ad perseverandum in confidentia cepta.

CAPVT.

XI.

Sed autem fides. Dixerat quod iustus ex fide, uiuet: & explicauerat nos esse fidei ad acquirendam animam. totum ergo pondus rei in fide consistere dixerat. & propterea tractatum de fide aggreditur. Sperandarum, pro, earum quæ sperantur. Est enim participium præsentis temporis passiuum quo caremus. ¶ Substantia rerum, argumentum non apparentium. Hoc est fides est sustentatio earum rerum quæ sperantur. Hypostasis enim & id quod sustentat significat. Nec hæc particula eget probatione: quoniam quascunque res speramus in alia vita, sustentantur in nobis fide. ¶ Quod autem dicitur argumentum non apparentium, latiore campum ostendit esse fidei quatenus argumentum quatenus substantia. Nam sub non apparentibus comprehenduntur & res quæ sperantur & res quæ non sperantur. Pœnas enim inferni, æterna supplicia nullus sperat. & tamen sunt sub numero eorum quæ non videntur in præsentis statu. Fides itaque quatenus sustentatio nostra est, eas res respicit quæ sperantur: quatenus autem argumentum (hoc est ratio quædam) est, non parit euidentiā ut parit ratio demoastriua, sed terminatur ad res quæ non videntur dum creduntur, dum earum est fides. ¶ In hac enim testimonium consecuti sunt senes, pro, seniores. Dixerat nos autem sumus fidei. & propterea decurrendo ab exordio mundi, intendit monstrare iustos omnes fuisse

Anes fuisse fidei. Et propterea dicit primo in genere q̄ seniores in hac (scilicet fide) acceperunt testimonium. Nec explicat cuius rei: quoniam diuersarum rerum testimonium diuersi acceperunt à deo per fidem.

ID E intelligamus aptata esse secula uerbo dei, ut ex inuisibilibus uisibilia. pro, ut ex non apparentibus apparentia fierent. Magnam differentiam esse constat inter inuisibilia & non apparentia. Multa enim sunt secundum se uisibilia quæ tamen sunt non apparenti. Et similiter inter uisibilia & apparentia. Nam multa uisibilia sunt quæ non apparent. ¶ Modum descriptum à Moysse in principio Genesis dicit auctor à nobis fide intelligi. Fide inquit intelligimus, & nos & seniores, aptata esse secula. Non dicit creatum esse mundum sed aptata esse secula. Opera enim distinctionis & ornatus (quibus tempora aptata sunt) significat. Nā in aptatis sex diebus aptata intelligimus omnia secula. ¶ **Q**uæ autem dicit uerbo dei, ad literā significat uerbum dei expressum à moysse, dixit dominus fiat lux. & idem in singulis sex diebus repetendo: dixit deus fiat firmamentum, fiant luminaria &c. Hoc enim uerbo aptauit sex dies. ¶ Quod autem subdit ut ex non apparentibus apparentia fierent, significat & primo quidē die ex nō apparentibus creatis cælo & terra cooperta aquis, facta apparentia creando lucē. Et similiter in singulis diebus non apparentia facta sunt apparentia. Auctor enim ad modum quem moyses refert spectat. Et quia Moyses post creatum cælum & terram omnia ex præiacenti materia fieri describit, ideo auctor dicit quod intelligimus aptata esse secula uerbo dei, sicut ex non apparentibus (quasi latentibus) fierent apparentia. Si autem perspicatorem sensum exis, scrutare principium Genesis. Satis est hic sufficiens tetigisse. *Eide plurimam hostiam Abel quam Cain obtulit deo.* Interpres dictionem comparatiuam mutauit in superlatiuam: ne diceret plurem hostiam dixit plurimā hostiam. Et ex hac dictione apparet differentia inter hostiā Abel & Cain: quod ille parum obtulit fructus terre deo, iste autem plus obtulit fructus ouium. & propterea significatur auaritia Cain & liberalitas Abel erga religiosam oblationem. *Per quam testimonium consecutus est, esse iustus.* per quā hostiam fide oblatam consecutus est testimonium quod est iustus. Quomodo autem consecutus sit hoc testimonium, subiungit. *Testimonium perhibente.* Deficit, de muneribus eius deo. Dicitur enim in Genesi quod respexit deus ad Abel & munera eius. & signum sensibile quo respexit, creditur ignis cælestis accendens sacrificium. Sic enim testimonium manifestum perhibuit *de muneribus eius deus: ac per hoc quod esset iustus.* Et per illam defunctus adhuc loquitur. Hoc est per meritum illius fidei defunctus Abel adhuc loquitur, in Genesi dicente deo. ecce sanguis fratris tui Abel clamat ad me de terra.

I **F**I D E Enoch translatus est. ut creditur in paradysum terrestrem. *Ne uideret mortem.* Sicut alii tunc temporis. Et non inueniebatur. Nec uiuus nec mortuus. *Qui translatus eum dominus.* Res gesta narratur scripta Genesis quinto. ¶ *Ante translationem enim.* Deficit, suam, testimonium n̄ habuit placuisse deo. Probat quod fide translatus est, quia in Genesi antequam transferetur scribitur de ipso quod placuit deo. *Sine fide autem impossibile est placere deo.* Superfluit deo. Quamuis subintelligatur. ¶ *Credere enim oportet accedentem ad deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit.* Duo oportet credi non à quolibet grato deo sed à quolibet accedente ad deum. Ad differentiam eorum qui iam sunt coniuncti cum deo: quos non oportet hæc credere. ¶ Alterum est quod deus est. Qui enim non credit deum esse, nunquam accedet ad eum. At si obieceris hoc non congruere iis qui euidenter cognoscunt demonstratiua scientia deum esse. Tales enim quum videant deum esse, impossibile est quod credant deum esse: quum fides sit argumentum rerum non apparentium. Solutio est quod doctrina hæc in communi datur: & propterea dicitur in communi quod oportet credere quia est. Longe autem melius esset si non crederet sed sciret quia est. sed hoc rarum aut rarissimum est. ¶ Alterum est quod inquirentibus se remunerator sit, proculdubio singulis sigillatim in futura vita. & hoc oportet fide teneri: quoniam nulla scientia speculatiua ad hoc attingere potest: & sine huius rei fide nullus accedit ad deum. Hæc duo credere necessarium fuit omni tempore à principio mundi. Alii autem in speciali (ut deum esse trinum & unum, & mysterium incarnationis, & alia huiusmodi) non fuit omni tempore necessarium credere: sed prout deus successiue reuelauit, creuit explicatio fidei, creuit & extensio credendorum necessario.

¶ *Eide Noe responso accepto.* Tertius ante diluuium iustus inducitur Noe. ¶ *Deus quæ adhuc non uidebantur.* Quæ scilicet in diluuiio euenerunt. Et hinc apparet diuino oraculo edocum fuisse

Aut fuisse Noe. Metuens aptauit arcam in salutem domus sue. id est familiæ suæ. Per quam. scilicet fidē. Damnauit mundum. damnabilem mundum monstrauit non credentem sibi. Et iustitiæ quæ per fidem est. hæres est institutus. In ipso enim solo (connumerando suos cum eo) remansit iustitia quæ per fidem est. mortis omnibus in diluuiō. Et propterea ipse fuit institutus hæres omnium priscorum iustorum quatenus iusti iustitia fidei. Fide qui uocatur Abraham. obediuit in locum exire quem accepturus erat in hereditatem. Res gesta scripta Genesis duodecimo. (egredere de terra tua &c.) transigitur. Vnde & subditur. ¶ Et exiit nesciens quo iret. Dixerat enim deus. & veni in terram quam monstrauero tibi. ¶ Fide demoratus est in terra promissionis tanquam aliena. in casulis. pro. tentoriis. habitando. cum Isaac & Iacob coheredibus promissionis eiusdem. Hoc est quod similiter Isaac & similiter Iacob habitauit in tentoriis in terra promissionis tanquam aliena. Et rationem mundi habitandi (videlicet in tentoriis peregrino more) subiungit fidem. dicendo. Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem. Verbis psalmistæ utitur. fundamenta eius in montibus sanctis. De hac enim ciuitate loquitur. expectabat ciuitatem habentem fundamenta. quæ proculdubio est ecclesia triumphans. A

Cuius artifex & conditor deus. Deus enim conditor est cælestis ciuitatis: & miro spiritus sancti artificio ipsam disposuit. ¶ Fide & ipsa sacra sterilis uirtutem in conceptione seminis accepit. Superfluit sterilis. Et iam præter tempus ætatis. Deest. peperit. Rem gestam narrat satis notam. ¶ Quoniam fidelem credidit esse eum qui promiserat. Propter quod & ab uno orti: pro. nata. sunt: & hoc. pro. & ipsa. Est enim nominatiuus pluralis neutri generis. B

¶ E mortuo tanquam sidera cæli in multitudinem. & sicut arena quæ est ad oram maris innumerabilis. Sensus est quod propterea ab vno Abraham nata sunt multa milia hominum. & ipsa multa milia nata sunt ex mortuo: hoc est ex effecto & mortuo corpore quo ad vim generatiuam. Et multitudinem iuxta promissiones factas Abrahæ. explicat ex multitudine syderum & arenæ.

¶ Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti. Abraham. Isaac & Iacob: ¶ Non acceptis re promissionibus. pro. non accipientes. promissiones tum possessiones terræ. tum præcipue gloriæ Mesia. Sed a longe eas aspicientes. Directe pronomen eas. demonstrat spectantia ad Mesiam. Et salutantes. Non solum spectabant eas a longe. sed etiam a longe venerabantur velut salutando. ¶ Et constitentes quia. pro. quod. peregrini & hospites sunt super terram. Constitutebantur enim facto (habitando scilicet in tentoriis & non in domibus) se esse hospites & peregrinos in terra. Et hinc arguit. Qui enim hæc dicunt. & facto & verbo: ut patet Genesis. xxiii. de Abraham. & xxvi. de Isaac. & xlvii. de Iacob. Significant se patriam inquirere. Non enim homo peregrinatur ut semper peregrinetur. ¶ Et si quidem illius meminissent de qua exierant. habebant unque tempus reuertendi. Argumentatur quod ratio quare dicebant se & verbo & facto peregrinos. non erat ex eo quod intenderent reuerti ad propriam patriam terrestrem: videlicet Chaldeam seu Mesopotamiam. quia habebat opportunitatem reuertendi in illam: ac per hoc non peregrinandi. C

¶ Nunc autem meliorem appetunt. id est cælestem. Ideo se peregrinos toto tempore dicebant quia meliorem patriam appetebant. scilicet cælestem. Et hoc manifestat ex diuino testimonio. Ideo non confunditur. pro. erubescit. deus uocari deus eorum. Magna gratia & quodammodo demissio dei. ut qui natura est vniuersorum deus. non erubescat hanc appropriationē ut vocetur deus istorum trium: deus Abraham. deus Isaac. deus Iacob. D

¶ Parauit enim illis ciuitatem. Ideo non erubescit vocari deus istorum. quia est deus istorum ut ciuium cælestis patriæ quàm illis parauit. quo modo non potest vocari deus omnium. ¶ Fide obtulit Abraham Isaac quum tentaretur. Historia clara est. Et unigenitum offerebat. Unigenitum appellat ex Sara: quæ sola erat proprie vxor. Nam aliæ concubinæ erant. In quo. pro. qui. De Abraham enim loquitur. Promissiones suscepit. Et declarando promissiones subiungit. Ad quem. scilicet Abraham.

¶ Dictum est quia. pro. quod. in Isaac uocabitur tibi semen. Ad magnificandum abrahæ fidem hæc explicat. A arbitrans. pro. arbitratus. quia. pro. quod. & a mortuis resuscitare potens est deus. Fidem abrahæ tantam explicat quod arbitrabatur omnino verificandam promissionem sibi factam a deo (in Isaac uocabitur tibi semen) etiam immolando ipsum Isaac. Et ne hanc fidem impossibilem putares. dicit quod perpendebat deum posse resuscitare a mortuis ipsum Isaac immolatum. ad hoc ut impleretur. promissio seminis. Vnde cum & in parabola. n. pro. similitudine. accepit. hoc est & propter tantam fidem accepit ipsum Isaac in similitudine futuri Mesia. Immolatio enim illa. salua Isaac vita. immolationis Mesia similitudo fuit. in qua caro per arietem significata. occisa est. ipsa autem Mesia persona viua mansit: utpote hypostasis diuina. ¶ Fide & de E

A futuris benedixit Isaac, Iacob & Esau. Exponit utranque benedictionem spectasse ad futura. Spectabat enim ad populos nascituros ex ipsis. Historiam cum benedictionibus diffusam habes in Genesi. ¶ Fide Iacob moriens, singulos filiorum Ioseph benedixit. Et hoc circa finem Genesis habetur.

¶ Et adorauit fastigium virgæ eius. pro, & adorauit in fastigium virgæ suæ. Sic habetur in Græco. Et est sensus quod Iacob adorauit, incuruauit se adorando, versus fastigium virgæ propriæ, in qua sustentabatur. In Hebræo tamen habetur & incuruauit se Israel ad caput lecti. Ita quod fastigium virgæ, posuit loco caput lecti. ¶ Fide Ioseph moriens, de profectione. pro, exitu, filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit. Genesis ultimo, Ioseph mandat ossa sua transportari quando exhibunt de Aegypto fili. Israel.

¶ Fide Moyses natus occultatus est mensibus tribus a parentibus suis, eo quod uidissent elegantem infantem: & non timuerunt regis edictum. Fides in hoc opere intelligitur quo ad opem diuinam ad saluandum infantem. In hac enim fide per tres menses fecerunt contra regis edictum. ¶ Fide Moyses grandis

G factus negauit se esse filium filia Pharaonis. pro, negauit dicere, filius sum filia Pharaonis. Hoc ex scriptura non habetur. Magis eligens affligi cum populo dei. Hoc dicit ad declarandum quod fide Moyses negauit dicere. Quam temporalis. pro, temporalem, peccati habere iucunditatem. Negando dicere filius sum filia Pharaonis, cum Hebræis reputatus est: ac propterea cum populo dei affli-

ctus. Et si dixisset filius sum filia Pharaonis, temporalem habuisset iucunditatem peccati. Fuit enim confors curia regia: ac per hoc affligentium Hebræos. Maiores diuitias æstimans thesauro Aegyptiorum. pro, thesauris qui in Aegypto, inproperium Christi. inproperiū populi israelitici appellat inproperiū Christi: quoniā ad hoc populus ille erat electus e cunctis populis, ut ex eo expectaretur Christus. Aspicebat enim in remunerationem futuram per Christum. ¶ Fide reliquit Aegyptum.

transferebat populum. Non uerius animositatem regis. Pharaonis. Inuisibilem enim tanquam uidens sustinuit. id est deum inuisibilem expectauit fide tanquam uidens, tam certe quam si uideret inuisibilem. ¶ Fide celebrauit pascha. offerendo agnum paschalem. Et sanguinis effusionem. in superliminibus & postibus. Ne qui uastabat primitiua. pro, primogenita. angelus scilicet. Tangeret eos.

H Res gesta scribitur in Exodo. ¶ Fide transferunt mare rubrum tanquam per aridam terram. Historia ibidem clara est. Quod. scilicet mare. Experti pro, experientes, Aegyptii deuorati sunt. submersione. Et hoc ibidem clare scribitur.

¶ Fide muri Hierico corruerunt. tempore Iosue. Circumitu dierum septem. Res gesta scribitur in libro Iosue. Vbi etiam scribitur sequens. ¶ Fide Raab meretrix non perit cum incredulis. excipiens exploratores cum pace. Excipiens præteriti temporis participium actiuum esse deberet: quo caremus.

¶ Ratio redditur: quia excepit exploratores, ideo non periit. ¶ Et quid adhuc dicam? ¶ Deficiet enim me tempus enarrantem, de Gedeon, Barac, Sanson, Iephthe, dauid, Samuel & prophetis. Lege librum Iudicum de primis quatuor: libros autem Regum de Samuele & dauid & aliquibus prophetis. & quoniam author non explicat in specie gesta singulorum ex fide, ideo intelligendum est tantum eos ad propositum afferri in quantum aliquid fide operati sunt aut receperunt. In genere autem subiungit.

I ¶ Qui per fidem uicerunt regna. Chanaanorum, Moabitarum, Idumæorum &c. Operati sunt iustitiam. Ne putares quod de vincere regna eo modo loquitur quo mundani principes etiam uicerunt regna (ut alexander, Nabuchodonosor &c) sed de illo vincere quod fit per fidem quæ operatur iustitiam. quæ nulli facit iniuriam sed ius suum unicuique reddit, loquitur, ideo statim subiungit. Operati sunt iustitiam, non oppresserunt innocentes sed diuinam exercuerunt iustitiam. Adepti sunt promissiones. Quod negatum fuit primis patribus (Abrahæ, Isaac & iacob) concessum est posterioribus: ut possiderent scilicet terram promissionis. ¶ Obturauerunt

K ora leonum. Samson enim (ut patet iud. xiiii.) & Dauid (ut ipse refert primi Reg. xvii.) & daniel (ut in ipso patet) obturauerunt ora leonum.

¶ Extinxerunt impetum. pro, potentiam, ignis. Aarō & Moyses Nu. xi. & xvi. & Daniel. iii. tres pueri in fornace, extinxerunt, potētia ignis. Effugauerunt aciem. pro, ora, gladii. Et hoc frequenter factum est a multis, effugantibus gladios hostiles. ¶ Conualuerunt de infirmitate. Hoc est de impotentia. & est sensus. ex impotentibus facti sunt potentes. Quod non solum in Maccabæis legimus, sed etiam in libro iudicum & regum pluries ex impotentibus facti sunt potentes. Fortes facti sunt in bello. Ut patuit tempore iosue & etiam Saulis.

¶ Castra uerterunt exterorum. Hoc est uerterunt in fugam castra alienorum. & hoc quoque pluries fuit: & tempore Saulis & dauidis & maccabæorū. Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos. Per eliseū & etiā mulieres filios suos mortuos, resuscitados receperunt: ut patet in. 3. & 4. Reg.

¶ Alii autem

Alii autem distenti sunt. A distendor accipe distenti. Qui fuerint isti extensi in eculeo aut simili tormento, non inuenio scriptum. Nisi forte ad Maccabæorum afflictiones referatur. Non suscipientes redemptionem. Patres prius nominati fide fecerunt: isti autem fide passi sunt. Inter quos primo loco commemorantur distenti, non suscipientes redemptionem à malis in hac vita. **A** Ut inuenirent meliorem resurrectionem, in alia vita. Illa enim erit resurrectio ad vitam immortalem: resuscitati autem ab Elia & Eliseo redierunt ad vitam mortalem. ¶ Alii uero ludibria & uerba experti, ut iob quo ad ludibria, Esaias & Hieremias: quo ad uerba uero Micheas. Insuper & uncula & carceres. Hieremias enim positus est in neruo, & Micheas in carcere. Lapidati sunt. Nabot & Hieremias in Aegypto, & Zacharias filius Ioiadæ. Secti sunt. De Esaiâ accepimus quod Manasses fecit cum secari ferrea lignea. Tentati sunt, ut Maccabæi & septem fratres. In occisione gladii mortui sunt. Innumerabiles hi fuerunt: & specialiter tempore Manassæ, qui sanguine prophetarum impleuit Hierusalem. Circumierunt in melotus. Græcam dictionem interpres reliquit, & significat pellem ab oue detractam cum lana. Talibus enim pellibus uestiebantur huiusmodi eremite. **B** In pellibus caprinis, aliqui in pellibus ouinis, aliqui in caprinis. Egentes. Proculdubio necessarii. Et hæc de Elia (& forte aliis nobis ignotis) dicuntur. Angustiati, ut pater de Elia quum fugit à facie iezabel: & de Dauide à facie Saulis. Afflicti. Generale nomen est: comprehendens afflictiones frigoris, æstus, accubitus & c. Quibus dignus non erat mundus. Hinc apparet quod ad literam loquitur de sanctis, de quibus subiungit. In solitudinibus errantes in montibus & speloncis & in cauernis terræ. Qui ad nostram notitiam non peruenerunt. Et hi omnes testimonio fidei probati. Hoc est laudati, commendati. ¶ Non acceperunt promissionem uitæ æternæ, si refertur ad tempus quo probati sunt, vel promissionem resurrectionis corporalis. Et sic non acceperunt, refert etiam tempus præsens: quia nec hactenus acceperunt illam. Deo pro nobis, pro, de nobis, melius aliquid prouidente. Participium præteriti temporis actiuum deberet esse. Est enim sensus, quum deus aliquid melius de nobis prouidit. Quod est illud melius subiungit. ¶ Ut non sine nobis conuincerentur, hoc **C** est perficerentur. Et hoc verificatur tum quo ad perfici beatitudine animæ: quia hæc beatitudo dilata est usque ad mortem Christi, in qua & nos noui testamenti simul beatitudinem animæ assequimur. Tum quo ad beatitudinem corporis: quia illa differtur usque ad diem iudicii, in quo omnes simul beatificabimur. ¶ Nec ea ratione dicitur quod deus melius aliquid nobis prouidit, tanquam dilatio gloriæ priscorum fuerit aliquid melius nobis. Non est hic sensus literæ: sed comparatiuum melius refertur ad statum priscorum patrum. Et est sensus quod illi non sunt beatificati tunc quum mortui sunt: eo quod deus tempus beatificationis (quod est longe melius quam tempus mortis priscorum) disposuit fore in statu noui testamenti, in quo sumus nos. Quum prouidit ergo deus statum meliorem nobis, ditulit illorum beatitudinem. Et hinc sequitur quod non sine nobis perficiuntur. **D**

CAPVT.

XII.

DEOQUE & nos tantam habentes impositam, pro, circumpositam, nubem testium. Ex allatis fidei testibus descendit ad exhortandum ad tolerantiam malorum, præcipue mortis. Et multitudinem testium allatam, appellat metaphorice nubem circumpositam testium. Nubem quidem propter celsitudinem: circumpositam autem ut nulla ex parte (hoc est in nulla actione, in nulla passionem) deesse nobis testes fidei significet. Deponentes omne pondus & circumstantes nos petunt. Superfluum nos. Et dictio interpretata circumstantes, pl⁹ significat nā significat circumstantes facile. Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen. Superfluit ad. Metaphorico sermone utitur ad similitudinem prosequentium currendo certamen. Talibus enim deponenda sunt primum pondera: quoniam impedirent cursum. Deponenda quoque sunt quæcunque circumstantia ipsos: siue sint vestes, siue sint in via rami fruticum aut vepres: & similia quæ hinc & inde impedirent cursum. Sub qua Metaphora pondus peccatorum & quæ facile circumdant nos affectiones ad consanguineos, ad carnem propriam, deponi oportere significatur. Huiusmodi autem affectiones appellantur facile circumstantes peccatum, quoniam facile emergunt in peccatum: ut intelligamus non præcipi ut deponamus affectiones carnis nisi pro quanto emergunt in peccatum facile. Hoc enim conuenit imperfectis. ¶ Nec dicit ad propositum certamen, sed dicit curramus ipsum propositum certamen: curra-

mus autem per patientiam, tolerando mala. Militia enim est vita hominis super terram. Digne tamen ad literam de certamine fidei est sermo. Quod tunc inter afflictiones & tormenta usque ad mortem, currendum imminabat. Vnde & subdit. ¶ **A**spicientes in auctorem fidei & consummatorem Iesum. Hoc est intuendo ducem nostrum Iesum qui est & inchoator & finitor fidei. Ipse enim inchoat fidem in cordibus per gratiam & finit per præmium. Qui pro proposito sibi gaudio, immortalitatis sibi paratæ. Sustinuit crucem confusione contempta. Non solum sustinuit tormentum crucis sed etiam ignominiam. Erat enim ignominiosum tormentum. Vnde de contemptis vitam corporis & gloriam mundanam propter gloriam sibi paratam. Vnde & præmium statim subdit. *Atque in dextera sedis dei sedet.* pro, sedit. Declaratum est in principio epistolæ hoc. Meruit enim Christus per passionem & mortem suam ut statim (hoc est post triduum) resuscitaretur immortalis & regnaret in præcipuis bonis regni dei: qualia sunt spiritualia & cælestia. ¶ **R**ecogitate enim eum qui talem sustinuit a peccatoribus aduersus semetipsum contradictionem. Dixerat aspicientes: adiungit modo aspectu meditationem tanti ducis, qui talia sustinuit & c. ¶ **V**t non fatigemini, animis vestris deficientes. Non solum propter propriam gloriam promerendam hæc sustinuit, sed propter vos: ut non langueatis, languore non corporis sed animæ, deficiendo, in certamine fidei paulatim declinando. Quod est dicere quod ideo hæc sustinuit ut vos animis vestris conualescatis, fortes sitis.

¶ **N**ONDUM enim usque ad sanguinem resististis, aduersus peccatum repugnantes. Superfluit enim. Initium est sequentis particulæ, exhortationi adiungendo repræhensionem. Et iungenda est sequenti literæ. ¶ **E**t obliti estis consolationis (seu adhortationis) quæ uobis tanquam filius loquitur dicens. Integra sententia repræhensiuæ ex ambabus particulis constat: videlicet nondum usque ad sanguinem resististis, & obliti estis adhortationis cælestis patris. Manifeste repræhendit eos quod tam cito obliti sunt paternæ adhortationis, tam cito, hoc est antequam sustinuerint usque ad sanguinem, antequam afflictiones personales cum sanguinis effusione pertulerint. ¶ **F**ILI mi non negligere disciplinam, pro, castigationem, domini, neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit dominus castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit. Superfluit mi. Et ex prouerbio, iii. cap. sententiam hanc attulit, quam pertractando ad propositum, subiungit. ¶ **I**n disciplina perseverate, tanquam filius uobis offert se deus, pro, si castigationem sustinetis, tanquam filiis uobis offert deus. Ex eo quod sacra scriptura deum castigantem introducit tanquam patrem castigantem filium in quo sibi complacet, argumentatur (& bene) quod si castigationem domini suscipitis, habetis hanc prærogatiuam quod deus offertur uobis tanquam filiis. Et ne putares filium aliquem dei absque castigatione transire, subiungit.

¶ **Q**uis enim filius quem non corripit pater? quasi dicat nullus. Quod si extra disciplinam, pro, castigationem, estis, cuius participes facti sunt omnes, supple filii. Ergo adulteri, pro, adulterini, & non filii estis. Illatio optima est quod non estis filii sed filii uiciati, maculati quasi alieno thoro: ex eo quod non habetis conditionem communem omnibus filiis, videlicet castigationem. ¶ **D**einde patres quidem carnis nostræ. Hoc est patres carnales. Eructores, pro, correptores, habuimus, & reuerabamur eos. Superfluit eos. Non, pro, nonne, multo magis obtemperabimus patri spirituum & uiuimus? Argumento utitur ab expertis & minoribus. Si sustinuumus patres carnales castigatores, & hoc cum timore, multo magis sustinenda est castigatio patris spiritualis, & hoc ad vitam: quanto maior est pater spiritus patre carnis, & quanto maior est fructus uitæ fructu timoris seu reuerentiæ. Deus enim est pater spiritus, cum quia donat animam intellectuam de foris uenientem, tum quia est largitor spiritualis gratiæ qua vitam æternam habemus. & illi quidem in tempore paucorum dierum secundum uoluntatem suam erudiebant, pro, corripiebant, nos: hic autem, videlicet pater spiritum.

¶ **A**d id quod utile est in recipiendo sanctificationem eius, pro, ut participes fiamus sanctificationis eius. E regione ad id quod dixerat de patribus carnalibus quod corripiebant secundum uoluntatem suam, dicit de patre spirituum quod hic corripit ad id quod est utile nobis ut participes fiamus mundificationis eius: qua mundos reddit omnes electos. ¶ **T**ractando uero id quod dixerat & illi quidem in tempore paucorum dierum, subiungit. ¶ **O**mnis autem disciplina, pro, castigatio, in presenti quidem uidetur non esse gaudii sed mœroris. Quemadmodum pueris illo paucotempore quo castigantur à patribus carnalibus, castigatio ipsa mœsta est, ira & omnis diuina castigatio in presenti tempore non est secundum genus proprium materia gaudii sed materia mœroris. Et quemadmodum castigatio puerorum relata ad futuros bonos mores fructuosa est, ita & de diuina castigatione subiungit.

¶ **P**ostea autem fructum peccatissimum, pro, peccatū, excreuitatis per eam reddet iustitiæ. Post hæc autem uitā diuinā quæ hic

que hic fuit castigatio, reddit exercitatis per eam peccatum fructum iustitiæ. Non dicit quod reddit castigatis, sed exercitatis per ipsam castigationem. exercemur enim per flagella diuina in operibus iustitiæ, ut iustitia commune nomen est omnis virtutis, qua boni distinguuntur à malis. His enim in alia vita reddit presenti iustitiæ fructum plenum pacis, alienum ab omni perturbatione: immo cum tranquillitate omnis ordinis.

Ropter quod remissas manus & soluta genua erigite. Proposuerat, per patientiam curram? propositum nobis certamen? & declarauit patientiam multipliciter. modo prosequitur exhortando ad ipsum cursum. Vnde dicendo propter quod, propositum certaminis cursum refert, & vetens auctoritate Esa. xxxv. monet ad erigendum tum manus remissas tum genua soluta. Vtrunque enim in corporali certamine oportet fieri. Et sub metaphora manuum, opera intelliguntur: sub metaphora autem genuum intelliguntur robora animi. oportet namque & confortare animum & erigere opera exteriora. *Et gressus rectos facite pedibus vestris.* Non sufficit fortem animum & opera indefessa exhibere nisi affectus omnes animi recti sint. qui per pedes significantur. Et huius terrii ratio subditur. *Ut non claudicans quis erret.* pro, ut non claudum abducat, magis autem sanetur. Si enim aliquis affectus obliquus esset, immo modum claudicationis abducere posset à recto, & propterea studendum est ut nihil claudum inueniatur: & si inuenitur, studendum est ut sanetur. *Pacem sequimini cum omnibus & sanctimoniam.* sic cursum certaminis fidei currite ut cum omnibus sectemini pacem. Quod intellige quantum ex vobis est Et cum pace sanctimoniam, hoc est puritatem. *Sine qua puritate. Nemo uidebit deum.* iuxta illud, Beati mundo corde quoniam ipsi deum videbunt. *Contemplantur ne quis desit gratiæ dei.* pro, ne quis destituatur à gratia dei. Tres negationes considerandas docet. Prima est ne quis destituatur à gratia dei. destitui enim à diuina gratia, pessima omnium poenarum est. Et hoc est primum considerandum à quolibet in se ipso. Quod potes ex effectibus (præcipue internis) percipere. Destituitur siquidem aliquis à diuina gratia, quum sibi ipsi in propriis viribus relinquitur. hinc enim facile & crebro ruit. *Ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediatur.* Proculdubio gratiam dei, impediatur tum quo ad pacem, tum quo ad puritatem. Ex parte dei dixerat ne quis destituatur à gratia dei: ex parte vero hominis dicit. ne qua radix amaritudinis, iræ, odii, inuidiæ & huiusmodi. Hæ enim sunt radices amaritudinis: quæ quum pullulant & germinant ad similitudinem vegetabilium sursum, impediunt pacem communem, impediunt puritatem communem. Et propterea subdit. *Et per illam.* scilicet radicem amaritudinis germinantem. *Inquinentur multi.* & non solus ille in quo ortum habuit amaritudo. *Ne quis fornicator aut prophanus.* Tertia consideranda negatio, ad opus spectat externum. Et duo explicat opera fornicationis, in pollutione carnis consistentem: & prophanam actionem, in pollutione sacrorum consistentem. ut ex his duobus extremis (carne scilicet & sacris) reliqua media intelligantur.

Ut Esau qui propter unam escam uendit primogenitum. pro, primogenita sua. Exemplum subdit de prophano: afferens rem gestam scriptam in Genesi. satis notam. Fuit autem prophana uenditio illa: eo quod primogenituræ ius sacrum erat. erant enim primogeniti sacerdotes ante legem. Scitote enim quoniam. pro, quod, & postea cupiens hereditatem benedictionem, reprobatus est. non enim inuenit poenitentiae locum: quamquam cum lachrymis inquisisset eam. Res gesta scribitur Gene. xxvii. Et quod dicit quod non inuenit locum poenitentiae, ad literam verum est ab homine Isaac patre suo. ab ipso enim cum lachrymis non impetrauit benedictionem primogeniti: quis impetrauerit benedictionem minorem. Simile quid accidit poenitentibus post perditam virginitatem aut aliquod simile donum. nunquam enim inueniunt locum poenitentiae apud Deum quod ad priorem dignitatem: sicut nec Esau quo ad primogenituram. Et hæc dicuntur ut caueat quisque ne cadat: quoniam incerta est futura poenitentia: & multo incertior est fructus eius.

Non enim accessistis. Superfluit enim. Dixerat, contemplantes ne quis destituatur à gratia dei. declarat modo dei gratiam erga nos noui testamenti, relatiue ad gratiam dei in veteri testamento. Vnde & primo refert diuinam gratiam qua deus legem dedit populo Israelitico in monte Sina: afferendo scripta Exo. xix. Et inducit illam negatiue: hoc est non talē datam nobis gratiam, sed longedissimiliter meliorem. Non inquit accessistis, vos Christiani. ad tractabilem Deum, montem. Montem Sina appellat montem tractabilem: hoc est qui corporali tactu poterat tangi. *Et accessibilem.* pro, Accensum ignem. (Scribitur enim ibi quod mons Sina totus fumabat eo quod descenderet dominus deus super eum in igne, & ascenderet fumus ex eo quasi de fornace.) *Et turbem & caliginem & procellam.* Ne turbinis nec procellæ sit ibi mentio nisi forte auctor propter tonitrua & micantia fulgura dixerit turbinem & procellam. De caligine autē le-

gitur ibi nube densissima operuisse montem. Et *tuba sonum*. Hic clare ibi narratur. Et *uocem uerborum*. De hac uoce dicitur exo. xx. cunctus autem populus uidebat uoces. Hæ uoces erant uoces præceptorum. *Quam qui audierunt*. supple populi. *Excusauerunt*. pro, petierunt, ne eis fieret uerbum. pro, ne sibi adderetur uerbum. Non enim portabant. pro, ferebant. quod dicebatur. pro, distinguebatur. In exodo subiungitur q̄ perterriti ac pauore concussi dixerunt, non loquatur nobis dominus. Hoc est enim quod author dicit, petierunt ne sibi adderetur uerbum scilicet à domino, sed cessaret dominus ei loqui. Ratio autem hic subiuncta (scilicet enim non ferebant quod distinguebatur) Videtur illa que in exodo subiungitur, ne forte moriamur. Et est sensus: non enim tanti erant animi ut sufferre possent deum distinguente præcepta sigillatim, dubitantes mori si perseverassent audiendo diuinam uocem. Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur. Præceptum hoc habetur Exodi. xix. Verum non integre affertur, nisi intelligendo & accumulatiue: q̄ non solum si homo sed & si bestia tetigerit montem lapidabitur. aut (ut ibi dicitur) iaculis confodietur. Et affertur hoc ad ostendendum terribilitatem montis tunc. Vnde & subditur. Et ita terribile erat quod uidebatur. pro, quod uideri uidebatur. Ad dominum loquentem refertur quod uideri uidebatur: quoniam similitudo quædam erant loquentis, & non erat ibi uerus loquens quo ad ueritatem naturalium instrumentorum quibus loquimur. *Moyse dixit, exterritus sum & tremebundus*. Scriptura exodi non testatur q̄ moyses hæc dixerit: immo potius oppositum pro quanto dicit q̄ moyses dixit tunc populum perterritum. nolite timere: ut enim probaret uos. uenit deus, & ut terror illius esset in uobis. Solutio est quod moyses animando populum perterritum, commemorauerit ab exemplo suo q̄ olim ei acciderat: prima. scilicet uice quādo apparuit ei deus in rubo. ego quoque exterritus sum, intus, & tremebundus, foris: & propterea nolite timere &c. Quod autem moyses exterritus in apparitione rubi fuerit, colligi potest ex eo q̄ ibi scribitur Exo. 3. abscondit moyses faciem suam: non enim audebat aspicere contra deum. Et q̄ iste sit sensus literalis, ex uerbis Stephani Actu. vii. innuitur. ait enim de Moyse apud rubum. tremefactus autem moyses non audebat considerare. ¶ Sed accessistis ad Sion montem. non corporeum sed spiritualem. Et ad ciuitatem dei uiuentis Hierusalem celestem. Intellige accessistis fide ac spe & dilectione. Et multorum milium angelorum frequentiam. pro, congregationem. qui sunt ciues celestis Hierusalem Et ecclesia primitiuorum. pro, primogenitorum. qui conscripti sunt in cælis. ecclesiam apostolorum & discipulorum immediatorum christi appellat ecclesiam primogenitorum qui conscripti sunt in cælis: iuxta uerbum domini ad eos. gaudere quia nominauit in scripta sunt in cælis: hoc est in libro diuinæ prædestinationis. Et iudicem omnium deum. qui intuetur corda & nihil mali relinquit inultum: & similiter nihil boni sine premio. ¶ Et spiritum. pro, & ad spiritus, iustorum perfectorum. Non solum accessistis ad ecclesiam primogenitorum, sed etiam ad spiritus aliorum iustorum perfectorum imitandos. ¶ Et testamenti noui mediatorem iesum. Hoc superius declaratum est. ¶ Et sanguinis asperisionem. pro, & sanguinem asperisionis. hoc est sanguinem qui aspersus est seu aspergitur. De sanguine christi est sermo: quo intercedente iesus fuit mediator noui testamenti. Melius loquentem q̄ Abel. hoc est meliorem rem dicentem q̄ sanguis Abel. Sanguis enim Abel loquebatur clamans uindictam, sanguis autem christi aspersus clamat nobis ueniam. & propterea meliora loquitur q̄ sanguis Abel. uidete ne recusetis loquentem. Recensita tam longa diuersitate eorum ad quæ accesserunt patres Israelitæ accipiendo legem, & eorum ad quæ accessimus nos suscipiendo Christianitatem, argumentatur ex his monendo ut audiamus nobis loquentem iesum. ¶ Si enim illi non effugerunt. proculdubio ultionem diuinam. Recusantes eum qui super terram loquebatur. pro, oracula reddebat. Moyses demonstratur per pronomen eum ipse enim responsa seu oracula diuina reddebat populo: dicente populo. loquere tu nobis & non loquatur nobis dominus. Argumentatur itaq; q̄ si israelitæ qui recusarunt obedire Moyse qui super terram existens reddebat populo diuina oracula, non euaserunt ultionem diuinam sed sæpe puniti leguntur in deserto. Multo magis nos qui de cælis loquentem nobis auertimus pro, auersamur. Superfluum duæ dictiones: loquentem, nobis. Ita q̄ textus mutilus apparet. multo magis nos qui de cælis auersamur. Cuius uox mouit terram tunc. Et uidetur sensus literæ multo magis nos puniemur qui auersamur eum qui de cælis, subaudi responsa dat. E regione enim Moyse (qui super terram diuina reddebat oracula. locat iesum de cælis diuina reddentem oracula. Et appellatur I E S V S de cælis. tum quia non est purus homo, sed homo de cælis: iuxta uerbum Ioannis Baptistæ de iesu, qui de cælo uenit supra omnes est. & Ipse iesus dicit, descendi de cælo. Tū qui atēpore quo scripta est hæc epistola, & quo Hebræi isti uenerunt ad fidem christi, iesus etiam localiter de cælis diuina patefaciebat

patet faciebat oracula: mittendo spiritum sanctum, dicendo dona linguarū & prophetiæ &c. De illo de cælis loquitur cuius vox mouit terram tunc, scilicet tempore moysi. In plurib⁹ locis sacre scripturę scribitur de motu terrę post egressum populi de ægypto antequam venirent ad iordanem. Nam & in psal. dicitur, montes exaltauerunt vt arietes & coles sicut agni ouium: a facie domini mota est terra. Et rursus deus. quum egredereris in conspectu populi tui, quum pertrāsires per desertum terra mota est. Et de hoc motu hic textus loquitur. & aperit eundem esse illum cuius vox tunc mouit terram, & hunc qui nobis de cælo respondet. A

Nunc autem repromittit dicens adhuc semel & ego mouebo. pro, concutio. Superfluit &. ¶ Non solum terram sed & cælum. Ex aggæi. ii. capite, sumpta est hæc sententia. Vbi aduerte quod author huius epistolę loco speciei posuit genus in aggæo enim habetur, adhuc vnum modicum, quod est quasi species respectu semel. vnum enim modicum non nisi semel est. quanuis non econuerso ad hoc enim quod plus q̄ semel modicum esset, oporteret plura modica esse. Vnde dicendo adhuc vnum modicum, dicit adhuc semel. Quod ideo diligentius notandum duxi, quia super hoc author fundat rationem suam. vnde & subdit. Quod, pro, hoc, autem adhuc semel dicit. Superfluit dicit, Declarat mobilitatem, pro, eorum quę mouentur translationem (tanquam factorum) ut manent ea quę sunt immobilia. pro, quę non mouentur. Argumentatur ex illa particula, ad huc semel (& non pluries) quod illa particula declarat translationem eorum quę mouentur vt manent ea quę non mouentur. Si pluries concutiendus esset orbis, translatio eorum quę mouentur, fieret in alia quę etiam mouenda essent, eo quod superesset adhuc alia concussio: & sic deinceps. Sed si semel concutiendus est orbis, ex hoc ipso quod semel tantum concutiendus est, significatur quod translatio eorum quę mutantur fiet in ea quę non mutantur: vtpote nullam expectantia concussionem. Et hæc est sententia literę, per quā intelligimus tum q̄ per mysterium incarnationis concussa sunt omnia: & facta est translatio eorum quę mouentur (hoc est legalium) in ea quę non mutantur, euangelicam legem & dona. Tum quod per idē mysterium in secundo aduentu quum cælum & terra mutabuntur, transferentur ea quę mutantur motu generationis & corruptionis in ea quę non mutantur: hoc est nec generantur nec corrumpuntur. Quod autem interponit tanquam factorum, rationem explicat facilis translationis. ex eo enim quod hæc sunt facta a iesu christo, apparet quod facile potest transferre illa, vt pote dominus opificii proprii. Itaque regnum immobile suscipientes habemus gratiam per quam seruamus, pro, seruimus, placentes deo. Immobile regnum propriissime appellatur futurum regnū christi, participatiue autem euangelicus status. Suscipimus autem fide & spe ac dilectione futurum immobile regnum. Quod autem dicitur habemus gratiam, intelligi potest & quod gratias agimus & quod habemus internum donum gratiæ. Vtrunque enim est verum, & vtri que consonant sequentia. nam per gratiam vtroque modo sumptam seruimus deo & placeamus illi. Cum metu & reuerentia. pro, cum reuerentia & religione. Et rationem horum subdit. Etenim deus noster ignis consumens est. Ex deuter. 4, sumpta est hæc sententia, describens deum sub metaphora ignis consumentis, hoc est sub specie præcipui ac velocissimi consumptiui. vt qui in tot locis sacre scripturę describitur tam profusus in largitate bonorum, hic quoque cognoscatur quod habet & supremam & velocissimam efficaciam non solum ad puniendum sed ad consumandum, vt hinc non solum religio sed & reuerentialis timor ei debeatur. B

CAPVT

XIII

Caritas fraternitatis maneat in vobis & hospitalitatem nolite obliuisci. Superfluunt tres dictiones: in vobis &. Fraternitatem appellat illam de qua dominus dicit Christianis: omnes vos fratres estis. Hæc omnibus Christianis communis fraternitas mandatur amanda indefesse, & exterius exercenda hospitalitate. Per hanc enim placuerunt, pro, latuerunt, quidam angelis hospitio receptis. q̄, angelos hospitio excipientes. Vbi aduerte, peritos in lingua Græca dicere quod sic ad verbū iacet in textu Græco sed quadē græcis ppria figura significari p̄latuerūt nescientes, peride ac si Latine diceretur, per hanc enim quidā nescientes hospitio angelos acceperunt. Et iuxta hunc sensum intelligendum est ad cumulum beneficii dictum quod nescientes (putando se excipere homines) angelos exceperunt. Si enim sciissent eos esse angelos, non exceperunt eos hospitio: vt patet de Gedeone & de Moyse. ac per hoc fuissent priuati tāto beneficio familiaris conuersationis tāquam cum hospitibus. ¶ Memento iuncto: un tanquam simul iuncti, affectu commiserationis. Et laborantium, pro, afflictorum, tanquā & ipsi in corpore morientes, in quo potestis & vos affligi. ¶ Honorabile cōmuniū omnibus, & nō in aliquib⁹ sic & aliquib⁹ nō. Et thorus immaculatus, similiter in omnibus. C

Fornicatores

Fornicatores enim. pro, autem, & adulteros indicat deus. Contra honorabile connubium dicit fornicatores, qui soluti non sunt continentes. mauult enim eos subire honorabile connubium quam fornicari. Et contra rhorum immaculatum dicit adulteros: quorum est alienum thorum maculare. *Sint mores. pro, sit modus, sine auaritia.* Turpe est quod auaritia imponat modum. *Contenti presentibus.* Rarus est qui contentus sit iis que ad sunt, qui non cupiat crastina. Ipse enim dixit. ioseph. i. capite. *Non te deseram. pro, desero, neque derelinquam. pro, derelinquo.* Verba dei sunt hæc ad ioseph. ita ut confidenter dicamus. dominus mihi adiutor, & non timebo quid faciat mihi homo. Ex psal. hoc sumpsit. Et attulit hæc ad persuadendum quod simus contenti presentibus: quoniam habemus deum providentem nobis, non solum aduersus demones sed etiam aduersus homines. *Memento prepositorum uestrorum.* Præteritorum quum sit memoria, de defunctis præpositis loquitur. *Qui uobis loquuti sunt uerbum dei.* proculdubio euangelicum. *Quorum intuentes exitum conuersationis.* Hic clare apparet quod de mortuis loquitur, apostolis & christi discipulis: quorum conuersationis exitus iam uisus fuerat. *Imitamini fidem.* Considerare exitum foelicem illorum: & imitamini eorumdem fidem. *Iesus christus heri & hodie, ipse & in sæcula.* Potes hæc clausula appositue legi. imitamini fidem, hæc uidelicet: iesus christus heri & hodie, ipse & in sæcula. æternitas iesu christi significatur per tria tempora. præteritum. præsens & futurum. Et in hoc consistit vniuersa fides nostra, ut iesus christus credatur verus deus & verus homo. qui enim hoc credit, stultus est si reliqua fidei christianæ nõ credit: quæ ipse iesus christus fecit, docuit, mādauit &c. Potest & legi ut ratio exhortationis præmissæ: ut ex hoc quod iesus christus heri hodie & in sæcula, intelligant non de futurum ipsis sicut nec defuit præpositis quorum exitus apparuit.

¶ *Doctrinis uariis & peregrinis nolite abduci.* pro, ne circumferamini. ut sequentia testantur, ad litteram loqui uidetur de uarietate dogmatum quæ Hebræi seminabant. Huiusmodi dogmata & varia erant & peregrina ab euangelio. *Optimum. pro, bonum, est enim gratia stabilire cor, non escis:* *Hæc quæ non profuerunt ambulanti in eis.* Differentia inter nouum & vetus testamentum inter, euangelicum statum & statum legis, explicat penes gratiam & escas. Euangelio propria est gratia, legi propria est esca: hoc est euangelium consistit in gratia, lex autem in sacrificiis ciborum, in abstinentia à cibis immanis, & breuiter in cærimoniis corporalibus. Et propterea dicit. nā bonum est stabilire cor gratia euangelii, & nõ stabilire ipsum escis legalibus: hoc est obseruatione legalium. quæ non profuerunt ambulanti in eis. quia non contulerunt illis gratiam internam.

¶ *Habemus altare de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deseruiunt.* Rationem reddit quare non escis legalibus stabiliendum est cor: quia altare christianum est simile altari legali, non cuiunque sed illi de quo edere non habebant potestatem etiam ipsi pontifices & quicunque tabernaculo deseruebant: ac per hoc altare Christianum habemus de quo nõ habent potestatem edere rei qui tabernaculo deseruiunt, hoc est seruantes legalia. Alludendo enim ad altare diei expiationis hæc dicit. de illo nanque altari nulli fas erat comedere. ¶ *Et autem altare christianum, altare corporis & sanguinis christi.* hoc enim tantum habemus altare, & de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo legali deseruiunt.

¶ *Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra.* Rationem reddit quare de altari illo legali nõ habebat potestatem edendi ministri tabernaculi: quia illorum animalium vituli. &c. & hirci. vituli quidem pro peccato sacerdotis, hirci uero pro peccato populi corpora cremabantur extra castra. eorundem enim animalium sanguis non per sacerdotem simplicem sed per pontificem ferebatur in sancta sanctorum: ut superius dictum fuit. ¶ *Propter quod & IESVS ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.* Ecce altare crucis in quo proprio sanguine IESVS mādauit populum, nõ ludæorum sed totius mundi & omnium seculorum, extra portam.

K Hierusalem fuit, ad hoc ut ueritas impleret figuram antedictam. ¶ *Excamus igitur ad eum extra castra.* Exhortationem infert spiritualement: ut ad iesum imitandum exeamus extra, castra deliciarum, comoditatum, societatum, & aliorum huiusmodi quæ humana societas præstat. Improperium eius portantes. Ad similitudinem IESVS qui sustinuit tot ignominias moriendo in cruce, dicit improperium ei portantes: proculdubio imitando ipsum in toleratione ignominiarum, ludibriorum, & aliorum huiusmodi pro eo.

¶ *Non enim habemus hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.* Rationem reddit eius quod dixerat, exeamus extra castra. manentium enim in propria ciuitate est fructus comoditatibus illius, & non est exire ad querendum aliam: carentium autem propria ciuitate est peregrinari donec perueniant ad ciuitatem suam. Nõ est ergo corporalis exitus, sed est exitus animi ab affectibus & impedimentis quibuslibet ad eundem in cælestem ciuitatem, mediante patientia imi-

tricia

tratrice passionis Christi. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis, semper, deo id est fructum laborum consisten-
tium nomini eius. Hęc est ergo hostia laudis quę in ecclesia dei semper offertur septies in die.

B Beneficentia autem & communionis nolite obliuisci. Quo ad verba, dixerat offeramus hostiam laudis: quo ad facta vero dicit. ne obliuiscamini beneficentia, qua vnus aliis benefacit, & communi-
onis, qua res proprias aliis communicamus. vt in beneficentia opera, in communionem res tri-
bui intelligamus. Talibus enim hostis promeretur. pro, conciliatur, deus. non hostis legalibus. Obedite prę-
positis uestris & subiaccite eis. Superfluit eis. Pręsentibus prępositis mandat prępostero ordine &
subiici & obedire. Et rationem subdit. Ipsi enim peruigilant, pro, vigilant, quasi rationem pro animabus
uestris reddituri. Significanter dicit quasi seu tanquam: eo quod prępositi non tenentur reddere
rationem pro animabus subditorum absolute, sed quatenus ex eorum admonitione, doctri-
na & exemplo pendent. Vt cum gaudio hoc faciant & non gementes. Obedientia subditorum, occa-
sio est vt pręlati vigilant cum gaudio: vt pōte videntes fructuosum esse officium suum. & ecō-
uerso mali mores subditorum quauis non tollant vigilantiam à pręlatis bonis, efficiunt ta-
men vt pręlati vigilant gementes perditionem filiorum. Hoc enim non expedit vobis. Et si gaudio
pręlatorum non consulitis, consulite tamen vobis ipsis: quia vigilantia eorum cum gemitu
inutilis est vobis. Orate pro nobis. confidimus enim quod bonam conscientiam habemus, in omnibus bene uolentes
conuersari. Variant gręci codices, alii habent in prima habemus, alii in secunda persona habe-
tis. Et hęc secunda litera magis quadrat: vt quia dixerat orate pro nobis, subiungat rationē
confidentie in orationibus eorum: quia confidit eos habere bonam conscientiam ad volendū
bene canuersari in omnibus. Et hoc est temperamentum quoddam reprehensionis superioris.
Amplius autem deprecor uos hoc facere, quo celerius restituar vobis. Superfluit: vos quauis subintelliga-
tur. Et quod dicit amplius significat plus: non significat item, Dicendo autem quo celerius
restituar vobis, Hebręum se esse significat, nec sonat paulum, quem hebręi seruantes legalia
non expectabant eum sibi restituendum: quum paulus ad euadendum eorum manus Cęsa-
rem appellauerit. Vnde & hinc conici potest nec clementem fuisse authorem huius epistolę:
quum ipse esset Romanus pontifex, nec expectabatur restituendus iudicis longe positus.
Deus autem pacis qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni dominum nostrum
iesum christum. Dicitur eductus de mortuis in sanguine, quia resuscitat? est merito effusi sangui-
nis, in sanctificationem æterni testamenti. hoc est sanctificationem dispositionis hereditatis
æternę. Aptet. pro, perficiat. uos in omni. Deest vna dictio. Legendum est. In omni opere bono,
ut faciatis eius uoluntatem. Petii vt deus perficiat eos in aliquo sed in omni opere. erant enim hæ-
bręi isti ex parte christiani & ex parte legales, simul cum euangelio seruantes legalia. Et pro-
pterea petit pro eis vt in omni bono opere perficiantur. Faciens in uobis. pro, in nobis, quod place-
at coram se per iesum christum. De sui à viculis absolutioe dicit hęc. Cui est gloria in secula seculorum amen.
Siue ad deum siue ad iesum christum, referri potest relatiuum cui.

D O G O autem uos fratres ut sufferatis uerbum solati. pro, ex hortationis. Quoniam ex horta-
tatio fuit reprehensiuā & ablatiuā legis ac sacerdotii legalis, ideo rogat vt sufferāt uerbū
exhortationis. **E** Etenim per paucis scripsi uobis. Relatiue ad materiam tot mysteriorum,
paucis usus est uerbis. **C** Cognoscite fratrem uestrum. pro, nostrum, Timotheum dimissum. Hinc
quisquis argumētū sumpserit quod Paulus fuerit author epistolę utpote mittens Timotheū
recolat q. Dionysius Areopagita discipulus quoq. Pauli à Clemēte Romano pōtifice directus
est in Gallias: similiq. ratione Timotheum à clemente (seu illo qui scripsit epistolā) dimissum
fuisse. Cum quo si celerius uenerit, uidebo uos. Non sonat hęc promissio Paulum. alienum enim
à ratione videtur vt postq. appellauerit ad Cęsarem, iterum in manus Iudeorum spondeat
se dare: quūbique in Actis Apostolorum legatur persecutionem passus à Iudæis, & oportuisse
ipsum pluries eos fugere. **E** Salutate omnes prępositos uestros & omnes sanctos. Salutant uos de Italiæ fratres.
pro, salutant uos Itali. Gratia cum omnibus uobis: amen. Cōclusio est similis conclusionibus paulinis
Et apud Gręcos habetur subscriptio hęc. Ad Hebręos scripta ex Italia, missa per Timotheum
C Et sic si finis commentariorum epistolarum Pauli.

C Commentariorum Thomę de Vio Caietani Cardinalis sancti Xistī in omnes
germanas epistolas Pauli & eam que ad Hebręos inscribitur, Finis.

THOMAE

Thomæ de vio caietani cardinalis

E

SANCTI XISTI: IN SEPTEM EPISTOLAS

Quas vocant canonicas. Et primum In eam Quæ diuolacobo inscribitur, Commentarii.

Epistola sancti iacobi

G

I

Iacobus dei & domini nostri iesu christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione salutem. Non est vsquequaque certum an epistola hæc sit Iacobi fratris domini: dicente Hiero. in lib. de vi. illu. de eo. Vnam tantum scripsit epistolam quæ de septem canonicis est: quæ & ipsa ab alio quodam sub nomine eius edita asseritur. licet paulatim tempore procedente obtinuerit auctoritatem. ¶ Salutatio hic posita tam pura est vt nulli salutationi cuiuscunque alterius apostolicæ epistolæ conformis sit. nam nihil dei, nihil iesu christi, nihil gratiæ nihilve pacis sonat: sed prophano more salutem. Nec ipse se ipsum nominat apostolum, sed tantum seruum iesu christi. Ex quibus simul iunctis minus certus redditur author. Et mittitur ad duodecim tribus dispersas: quoniam ex qualibet

tribu erant aliqui dispersi per mundum. Vnde magis libri quam epistolæ titulum merebatur. H scripta est enim non vt deferretur duodecim tribubus dispersis (quum hoc esset impossibile) sed ad instruendum eos. Et quoniam se seruum iesu christi dicit, & inferius dicet nolite in personarum acceptione habere, fidem domini nostri iesu christi, consequens est vt ad dispersos duodecim tribuum iam Christianos intelligamus hanc epistolam scriptam.

Mne gaudium existimate fratres mei quum in tētationes uarias incideritis. Tētationes exploratiuæ

O sunt virtutum animi: & ex suo genere tristitiam natæ sunt inferre. & propterea iacobus materiam tristitiæ vertit in gaudium, monens vt tristitia existimant, materiam gaudii. Et rationem subdit. ¶ Scientes quod probatio fidei uestre patientiam operatur. Materia gaudii est acquirere virtutem patientiæ, & quas nominauit tentationes modo nominat probationes

I fidei. examinant enim fidem animi quemadmodum ignis examinat aurum.

Et huiusmodi examinatio quoniam afflictiua est, operatur patientiam (materiam patientiæ ministrando) quantum est ex genere operis. Ex parte vero dei operatur patientiam, illam infundendo. ¶ Patientia autem opus perfectum habet. pro, habeat: ut suis perfecti & integri in nullo deficientes. Ne forte quereres quæ materia gaudii est acquirere patientiam, explicat excellentiā ipsius: dicendo, quum ipsa habeat perfectionem operis ad hoc sitis perfecti & integri.

Quia patientia non in operando sed in patiēdo cōsistere videtur, ne hinc errares attribuit patientiæ opus, non qualecunque sed perfectum. Et est sermo de opere animi q̄ intus est. Non enim est pati & patientiam habere: sed patientia adiungit pati actionē animi voluntarie tollerantis quod patitur, immo etiam cum gaudio tollerantis quod patitur. Ibant enim apostoli à conspectu consilii gaudentes quoniam digni habiti sunt pro nomine iesu contumeliā pati. Tantam autem perfectionem operis habet patiētia vt præstet homini possidere propriū animū. quod plus est quā possidere imperium olim Romanum Vnde & dicit, Vt sitis perfecti & integri. Perfectum opponitur imperfecto, & integrum opponitur mutilo. Vtrūque præstat patientia: & perfectionem vitæ, & integritatem virtutum, & quod plus est, præstat in nula actione necessaria deficere.

¶ Siquis autem uestrum indiget sapientia, pro, si cui vestrum deficit sapientia, postulet a deo pro, postulet ab eo qui dat deo. Dixerat patientiam habere opus perfectum vt in nullo deficiamus. & quoniam hoc contrarium videtur habere experientiam, dum contingit patientes in aliqua actiōe deficere, ideo de ea virtute à qua sepius cōrigit deficere & que difficillime impetratur subiungit modū habēdi ¶ Specialiter quoq; meminit sapientiæ: quoniam quī affectus plenus sit patientie

fit patientiæ, intellectus tamē carere potest sapiētia. Ait itaque. Dixi in nullo deficiētes quia nec in sapientia permittit deficere. si cui tamen deficit sapientia (quod potest contingere ex minus perfecta patientia) postulet a deo qui dat omnibus affluenter. pro, simpliciter, & non impropere, & dabitur ei. Adminiculo orationis impetrandam docet sapientiam. Et est sermo de sapientia circa regulam viuendi & operandi. ¶ Quod autem dicit & non impropere seu exprobrat, intelligendum est quantum ex parte dei. nam ex parte ingratorum testatur scriptura quandoque exprobare beneficia collata. ¶ Postulet autem in fide, nihil hāsītans. pro, diiudicans. Ex sententia domini in Euangelio sumptum est hoc. oportet enim potentem non discernere ex parte dei potentiam ac misericordiam. qui enim potentiam aut misericordiam dei meretur in suo affectu aut intellectu minus confidit. Qui autem hesitat, pro, diiudicat, similis est fluctui maris: qui a vento mouetur & circumfertur. pro, iactatur. Animum diuersorum iudiciorum circa potentiam aut gratiam dei, assimilat mari fluctuanti à ventis agitato & iactato. est enim talis animus hāsītans, & diuersis iudiciis huc atque illuc impellitur. Et de eo subiungit. Non ergo, pro, non enim, existimet homo ille quod accipiet. pro, accipiet, aliquid a domino. vt pote indispositus ad impetrandum. ¶ Vir duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis. Manifestat in dispositionem hāsītantis ad impetrandum relatiue ad deum ex dispositione animi duplicis ad alia opera. Videmus enim quod homo duplex animo (hoc est tanquam habens duos animos: alterum inclinantem ad hoc, & alterum inclinantem ad contrarium) inconstans est in omnibus viis suis: pro quanto modo ad istam viam modo ad aliam tendit. Simile enim quid contigit in animo postulantis hesitando à deo. At si obieceris per paucos inueniri postulantes absq; omni hāsītatione, scito donum dei esse postulare nihil hesitando; p nullas nouit nisi qui accipit. Quod autem iacobus dicit solos non hāsītantes impetrare (dicendo non enim existimet homo ille quod accipiet aliquid à domino) intellige quantum est ex parte orantis, nā diuinæ misericordiæ largitas non est alligata his regulis. vnde in euangelio supplex homo ante iesum, credo inquit domine, adiuua incredulitatem meam. ¶ Glorietur autem frater humilis in exaltatione, pro, sublimitate. sua: diues autem in humilitate. pro, humiliatione, sui. Declarauerat gaudium in tentationibus ex lucro virtutis patientiæ &c. modo declarat illud idē gaudiū relatiue ad contrarios status hominum: paupertatis scilicet & diuitiarum. Et quum debuisset dicere gaudeat autem, plus dicit, dicendo. glorietur autem frater (Christianum quemlibet appellat fratrem) humilis, hoc est abiectus propter paupertatem, humilitas non est hic nomen virtutis, sed conditionis) in sublimitate promissa sibi in cælesti regno: diues autem glorietur in humiliatione sui, hoc est dum contingit ipsum humiliari, deiici & cadere à statu diuitiarum ob aliquam tentationem, & non in diuitiis. Quoniam sicut flos fœni transit. Hæc omnia quæ subiunguntur de caduco statu diuitum, tendunt ad hoc quod diuitiæ non sunt materia gloriatiois, sed humiliatio propter fidem & virtutē. Exortus est enim sol eum ardore, & arefecit fœnum: & flos eius decidit, & decor uultus, pro, aspectus. seu specie (est enim sermo de aspectu passiue. Eius deperit. Ita & diues in itineribus suis marcescet. ¶ Beatus uir qui suffert tentationem. Dixerat quod diues glorietur in sui humiliatione, extendit modo ad omnes quod uir qui suffert tentationem est beatus. Dicendo suffert, fortitudinem significat, ad differentiam succumbentis. Et est sensus. qui suffert tentationem: hoc est qui non succumbit tentationi, sed fortiter tolerat illam. Er est sermo de beatitudine hic in spe & in futuro in re. Tentationis autem nomine afflictiones quasunque comprehendit, tam internas quā externas: siue sensui siue rationi recte contrariæ sint. Quoniam quum probatus fuerit. Examinatur homo priuatione rerum, afflictione personæ, & afflictione incitantium ad ea quæ sunt contraria rectæ rationi. affligunt enim & non parum rectū animum incitantia in tus vel extra ad ea quæ sunt contraria rectæ rationi. Vnde & de Lot Petrus Apostolus dicit. habitans apud eos qui animam iustam iniquis operibus cruciabant. Accipiet coronam uitæ, quam repromisit deus diligentibus se.

Nemo quum tentatur, dicat quoniam. pro, quod, a deo tentetur. pro, tentor. deus enim intentator. pro, intentabilis, est malis. Hoc est deus non potest tentari malis. Ipse enim, pro, autem, neminem tentat. Vt unque negat iacobus à deo, scilicet & tentari & tentare. Et primū quidem verum est, quantum est ex parte dei. nam ex parte nostra tentamus quandoque deū: contra illud præceptum. Non tentabis dominum deum tuū. Alterū autē (videlicet quod deus neminem tentat) quannīs eadem ratione verificari possit quia deus ex parte sua neminem tentat. non enim

enim indiget tentationis examine ad notitiam animorum & euentuum)prosequendo tamē
F intentionē authoris, sensus est q̄ ipse neminem tentat formaliter loquendo tentatione ad pec-
 candum. De hac enim ē regione subiungit. *Vnusquisque uero tentatur a concupiscentia sua abstractus &
 illectus.* pro inescatus. Deberent tamen esse participia passiuā præsēntis temporis quibus care-
 mus. Vbi clare patet q̄ de tentatione ad peccandum & de tentatione interna est sermo. nam
 & tantauit deus abraham sed non ad peccandum. & iesus tentatus est ad peccandum a diabo-
 lo non intercedente propria iesu concupiscentia sed externa tantum tentatione. Appellatur
 autem concupiscentia appetitus boni vel apparentis boni. mediante siquidem huiusmodi
 appetitione tam diabolus quam mundus quam caro nos interna pulsat tentatione. Vbi & re-
 cole eiusdem rationis appetere bonum & fugere malum: vt intelligas cōcupiscentiā nomine
 vtrāq; appetitionē cōprehendendi. nominatā tamē a bono, ratione cuius displicet malū ve-
 rū vel apparens. Et duplex officium concupiscentiæ describitur: abstrahere & inescare. abstra-
G here siquidem a recto: inescare autem ad delectabile seu vtile. Et vtrūq; vtinā nō experiemur.

¶ Deinde concupiscentia quum conceperit. Preteriti temporis est conceperit. Ad similitudinem
 concipientis describitur animus concupiscentia distractus & inescatus Si enī concupiscentiā
 tanquam semen suscipit ex quo velut concipiat prolem intentam a concupiscentia (quod est
 quum animus conformis est concupiscentiæ: & hæc proles dilectatio est seu consensus. Parit
 peccatum. Recto ordine progreditur post conceptionem describens partum. mediante enim
 concepta dilectatione parit peccatum. ¶ Peccatum Vero quum consummatum fuerit, generat mortem.
 æternam. Generat autem meritoria. ¶ Nolite itaque errare, pro, erretis, fratres mei delectissimi

pro, dilecti. attribuendo deo vestras tentationes. ¶ Omne datum optimum, pro, omnis donatio
 bona, & omne donum perfectum de sursum est descendens a patre luminum. Non sufficit iacobo decla-
 rasse vnumquemque tentari a propria concupiscentia ad manifestandum quod deus neminē

H tentat, sed adiecit quod deus est actor omnis boni: vt ē regione contrariorum effectuum ap-
 pareret intentum. Effectus tentationis dixerat peccatum & mortem effectus dei modo dicit
 omnem donationem bonam & omne donum perfectum. vt ex his appareat deū neminem
 tentare, neminem incitare ad peccatum & mortem æternam sed econuerso omnē donationē
 bonam (ad differentiam donationum malarum quas nos facimus) & omne donum perfectū
 (ad differentiam imperfectionum: quales sunt imperfectiones significatæ nominibus pecca-
 torū) ē sursum, ē supernis manat, descendens a patre luminum. Rationem tangit emana-
 tionis bonorum a deo, dicendo a patre luminum. Genitor siquidem luminum non est geni-
 tor tenebrarum sed luminum: omnia autem dona bonorum & c. radii quidā sunt diuini lu-
 minis. Apud quem non est transmutatio nec, pro, aut, iucissitudinis, pro, conuersionis, obumbratio Dixerat a
I patre luminum. & quoniam pater luminum sensibilium sol, facit tenebras dupliciter (primo
 suo motu diurno: hac enim transmutatione locali facit vbi fuit dies noctem & econuerso. de-
 inde conuersione ex tropicis canceri & capricorni variat obumbrationem æstiuā & hyemalē)
 vtrāque mutationem Iacobus excludit a deo patre luminum: ne putaretur q̄ esset pater lu-
 minum quemadmodū sol sensibilis, & suis transmutationibus faceret tenebras & varias um-
 bras. & propterea dicit apud quem non est transmutatio, quo ad primū, nec conuersionis obū-
 bratio, quo ad secundum. Modum autē quo descendunt ab isto patre luminū donationes bo-
 næ & dona perfecta, subiungit. ¶ Voluntarie enim, pro, volens, progeniuit nos uerbo veritatis, ut scimus initū
 aliquid, pro, primitiæ quædam, creaturæ, pro, creaturarum, eius. Ecce modus quo descendūt lu-
 mina a spiritali patre luminum. nō natura sed voluntate progeniuit nos, secundū esse gratiæ,
 verbo veritatis. Datiui casus est explicans ad quid geniti sumus secundum esse gratiæ: vide-
K licet ad verbum veritatis credendum, amandum, sectandum, opere implendum ac propagā-
 dum. Non sumus progeniti ad fabellas sed ad sermonem veritatis vt simus quædam primi-
 tiæ: hoc est inter creaturas æstimati, preciosi, grati velut primitiæ. Et rursus quoniā primitiæ
 offerebantur deo, vt offeramur deo tanquam primitiæ omnium creaturarum.

Citis fratres mei, pro, itaque fratres mei, dilectissimi, pro, dilecti, sit autem omnis homo uelox ad

S audiendum, tardus ad loquendum, & tardus ad iram, Superfluit autem. Dixerat quod genuit
 nos verbo veritatis vt simus primitiæ creaturarum eius. Et propterea inde infert

dispositiones ad verbum veritatis Quarū prima est velocitas ad audiendū. Secunda tarditas
 ad loquendū. & Tertia tarditas ad iram. Ira enim iuri iustitiam dei non operatur. ab vltima dispositioe
 incipit singulas tractare. Et quoniā ira appetitus est vindictæ q̄ actus est iustitiæ. ideo ne quisq;
 putaret q̄ ira cōformis esset verbo veritatis (vt pote executrix iustitiæ) clare dicit q̄ iravtri, ad
 differentiam

differentiam iræ diuinæ, non operatur, hoc est non exequitur, iustitiam dei. Deus enim non ordinauit iram hominis ad exequendam diuinam iustitiam: sed ad hoc ordinauit iudices. Propter quos abicientes omnem immunditiam & abundantiam malitiæ, in mansuetudine suscipite insitum uerbum quod potest saluare animas uestras. Ordinate tractat de ira hominis. Prius enim exclusit ab ea bonum executionis diuinæ iustitiæ: modo explicat mala illi annexa: uidelicet immunditiam seu sordes, proculdubio animi, & exuberantiam seu superfluitatem malitiæ. Ira enim utrunque malum habet annexum. nam & sordidat animum offuscando rationem, & accendit voluntatem ad malum proximorum: quod significat malitia abundans seu exuberans ad perniciem aliorum. Et quia iræ ut est nomen uitii contraria est mansuetudo, ideo abiectis iis quæ sunt uitii iræ, aptissime subiungit in mansuetudine suscipite uerbum insitum. Ideo de ira tractat, quia impedit susceptionem uerbi ueritatis insiti, ad differentiam uerbi congeniti. Verbum ueritatis congenitum nobis est quicquid naturali lumine cognoscere sufficimus: uerbum autem ueritatis insitum est quod de foris insitum est uerbum fidei, uerbum euangelicum: ad quod non sufficit naturale lumen nisi adiutum lumine insito quod est lumen diuinæ gratiæ. Vnde de hoc uerbo subiungit quod potest saluare animas uestras. Estote autem factores uerbi & non auditores tantum. Suppluit tantum, quis subintelligatur. Prosequitur aliam dispositionem ad uerbum ueritatis: illam scilicet sit omnis homo uelox ad audiendum. Et explicat de quali audicione loquitur: uidelicet de audicione factiua uerbi ueritatis quod auditur, & non de audicione pura. Et rationem subiungit. Fallentes uosmetipsos, putando quod solus auditus sufficiat. Quia si quis auditor est uerbi & non factor, hic comparabitur uiro consideranti uultum naturæ suæ in speculo. Considerauit enim se & abiit: & statim oblitus est qualis fuerit. Qui autem perspexerit in lege perfectæ libertatis, pro, qui autem prospexerit in legem perfectam libertatis, hoc est in legem perfectam quæ est libertatis. E regione considerationis propriæ faciei in speculo, locat pceptionem sui in legem perfectam quæ est lex libertatis, quæ est lex euangelica. Est enim lex amoris & libertatis spiritualis. Et e regione eius quod dixerat & abiit & statim oblitus est, dicit. Et permanserit in ea, pro, & permanserit sic, non auditor obliuiosus factus sed factor operis, hic beatus in facto suo erit. Intellige meritorie: hoc est hic meretur ex facto suo beatitudinem futuram. Si quis autem putat se religiosum esse. Deest, inter vos, non refrenans linguam suam sed seducens cor suum, huius uana est religio. Religio munda & immaculata apud deum & patrem, hæc est: uisitare pupillos & uiduas in tribulatione eorum. Tractat tertiam conditionem: uidelicet tardus ad loquendum, monstrando quod religiositas sine freno linguæ uana est: quod si quis secus putat, seducit seipsum. Et e regione religionis uanæ explicat religionem mundam apud deum constare ex operibus misericordiæ. Quod intellige imperatiue. Religio enim proprias actiones habet diuini cultus: imperat autem opera misericordiæ, eo modo quo una uirtus imperat alteri. Et inmaculatum se custodire ab hoc seculo, pro, à mundo. Visitationi pupillorum & uiduarum, annectit iacobus custodiam hominis ab hoc mundo: eo quod periculosum est pupillorum curam gerere sine aliqua lucri macula, nec minus periculosum uiduas uisitare absque macula carnis.

CAPVT II.

Ratres mei nolite in personarum acceptione habere, pro, ne in personarum acceptione habeatis, fidem domini nostri iesu christi gloriæ. Quauis construi possit diuersimode genitiuus gloriæ materia tamen de qua est sermo inuitat ad construendum cum acceptione personarum. Ita ut ordo literæ sit, ne habeatis in acceptione personarum gloriæ (hoc est penes gloriam) fidem domini nostri IESU CHRISTI. Acceptio siquidem personarum habetur, penes, diuersa. Nam quandoque penes magistratus, quandoque penes opes, quandoque penes honores &c. habetur. In proposito autem est sermo de acceptione personarum penes gloriam seu honorem præsentem. Inhibere autem fidem iesu christi haberi in acceptione personarum, est inhibere actionem hanc que est acceptio personarum iungi fidei iesu Christi.

Ac si dixisset. Nolite in adulterio seu fornicatione haberi fidem domini nostri IESU CHRISTI. Etenim si introierit in conuentum uestrum uir aureum anulum habens in ueste eadida, pro, splendida, introierit autem pauper in sordido habitu: & intendatis in eum qui indutus est ueste preclara, pro, splendida, & dixeritis ei, tu sede hic bene pauperi autem dicatis, tu stat illic aut sede sub scabello pedum meorum

meorum. pro, aut sede hic sub scabellum meum. ¶ Non iudicatis apud uosmetipsos. pro, & non iudicati estis in uobisip[s]is. Explicat negationem iudicii personalis. Et est sensus. Et hæc faciendo non estis iudicati in uobisip[s]is, sed estis iudicati in uerbis & diuitiis & paupertate. Nam vere aliud est iudicari homines secundum seip[s]os, & aliud iudicari eosdem secundum uerbes (splendidas uel sordidas) & alia huiusmodi extrinseca. ¶ Et facti estis iudices cogitationum iniquarum. pro, malarum. Malas cogitationes appellat pensare in hominibus uerbes & huiusmodi. Et facti estis malarum cogitationum, tanquam dirigentium, iudices. Ita quod dupliciter errastis: & non iudicando homines secundum seip[s]os, & iudicando secundum malas cogitationes.

¶ Audite fratres dilectissimi. pro, dilecti, nomen deus elegit pauperes in hoc mundo, diuites in fide & hæredes regni quod repromisit deus diligentibus se: uos autem exhonorastis. pro, ignominia affecistis, pauperem. Nomen diuites per potentiam opprimunt uos, & ipsi trahunt uos ad iudicia. pro, tribunalia: nomen ipsi blasphemant bonum nomen quod inuocatum est super uos: Hoc est nomen Christi salutiferum. Et hæc mala quæ de diuitibus iacobus dicit, ideo dicit quia ex diuitiis tumescunt & faciunt hæc. quauis non omnes.

G ¶ Si tamen. pro, si quidem, legem perfecistis regalem secundum scripturam (Diliges proximum tuum sicut teip[s]um) benefacitis. si autem personam accipitis, peccatum operamini. Diuitem honorari, ex multis causis pro-

uenire potest. quarum duas tangit hic iacobus. Altera est ex acceptione personarum: hoc est præcise quia diuites sunt. Altera est ex lege regia: hoc est quia sunt perfecti à rege, uel quia sunt nuncii regis, uel quia sic statuit rex: ut patet de Mardocheo, sic honorabitur quæ rex honorare uoluerit. Et ex prima quidem causa honorare diuites, peccatum esse definit: ex secunda autem dicit esse bonum opus. Et ad hoc affert conformitatem scripturæ, Diliges proximum tuum sicut teip[s]um. Et intendit quod seruare legem regiam circa honores diuitum, prouenit in Christianis ex præcepto scripturæ Diliges proximum tuum sicut teip[s]um. utendo ad uerbo sicut, proportionaliter: hoc est diliges proximum tuum in gradu, in officio, in dignitate,

H in privilegio suo, sicut teip[s]um in gradu dignitate & privilegio. ¶ Redarguit a lege, quasi transgressores. pro, & redarguimini à lege tanquam transgressores. Et est sermo non de lege regia, sed de lege diuina scripta Leuit. xix. & Deut. i. Utrobique enim prohibetur acceptio personarum. ¶ Quicumque enim totam legem seruauerit, offenderit autem in uno, factus est omnium reus. Qua ratione hoc dixerit, ipse subiungit: uidelicet ex identitate legislatoris. Hanc enim identitatem clare subiungit. Et ex hac parte qui in uno offenderit legislatorem, incurrit reatum omnium: quoniam contemnit latorem legis omnium. Hic est sensus literalis intentus à iacobo.

¶ Qui enim dixit non mœchaberis, dixit & non occides. Quod si non mœchaberis, occideris autem factus es transgressor legis.

I C loquimini & sic facite tanquam per legem libertatis incipientes iudicari. p, iudicandi. Loco duarum dictionum incipientes iudicari. Legendum est iudicandi. Transiit ad aliam materiã: uidelicet bonorum operum. Inhibuit prius iungi fidei acceptionem personarum: monet modo iungi fidei bona opera, incipiens à primo & poena futuri iudicii: quod dicit futurum per legem libertatis quo ad merita. Et est sensus. Sic loquimini, sic operamini, ut iudicandi tandem secundum merita in lege libertatis consonat hoc sententiæ eua gelicæ. esuriui & non dedistis mihi manducare. & reliqua. hæc enim sunt merita legis libertatis secundum quæ iudicandi sumus. Iudicium enim sine misericordia fiet ei qui non facit misericordiam. Misericordia saluatricis excluditur, non omnis misericordia. nam nullum diuinum iudicium caret misericordia aliqua: sed ultimum iudicium reproborum caret misericordia saluatricis eorumdem. Et super exaltat. pro, gloriatur, misericordia iudicium. pro, aduersus iudicium. hoc est misericordia eo quod vincit iudicium, gloriatur aduersus illud tanquam uictrix. Et è regione iudicii sine misericordia, locat misericordiam uictricem iudicii: ut significet quod misericordium iudicium erit sine misericordia. misericordium autem iudicium erit tale quod misericordia gloriabitur aduersus iudicium. Significans per hoc quod misericordia vincet exactam iustitiam secundum merita: iuxta illud. Non intres in iudicium cum seruo tuo domine quia, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. ¶ Quid proderit fratres mei si fidem quis dicat se habere, opera autem non habet: nunquid poterit fides saluare eum? De operibus misericordiæ est sermo. unde & subdit de egentibus &c. Si autem &. pro, aut, soror nudi sint & indigeant uictu quotidiano dicat autem aliquis ex uobis illis ite in pace calefacimini. pro, calefiatis, & saturamini non dederitis autem eis quæ necessaria sunt corpori. proculdubio operimenta. Quid proderit sic & fides si non habeat opera mortua est in semetipsa. pro, per se. hoc est sola,

¶ Sed dicet

*¶ Sed dicit quis, tu fidem habes & ego opera habeo. Ostende mihi fidem tuam sine operibus, pro, ex operibus, tu-
is. Quasi dicat, non potes ex operibus tuis (vtpote carens illis) ostendere mihi illam. Fides eni-
intus latet. ¶ Et ego ostendam tibi ex operibus meis fidem meam. ¶ Tu credis quod unus est deus? benefacis: &
dæmones credunt. Solam fidem minoris pendendam, multipliciter Iacobus ostendit: inter alia
afferens quod fides communis est etiam dæmonibus. Et est verum loquendo de ipso actu
credendi. Dæmones enim coacti ab euidencia miraculorum quæ ipsi cernunt fieri à I E S V
Christo & apostolis &c. Credunt velint nolint verum esse quod verbum caro factum est &c.
Et quo ad hoc Iacobus verum dicit quod fides communis est etiam dæmonibus. Sed nos vo-
luntarie credimus, illi autem inuiti. Vnde de ipsis subditur. ¶ Et contremiscunt, quod est inui-
ti. ¶ Vis autem scire o homo inanis quoniam, pro, quod, fides sine operibus mortua est? In calce huius capi-
tuli ipsemet declarabit hoc. ¶ Abraham pater noster nonne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac fili-
um suum super altare? Vides quoniam, pro, quod, fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consum-
mata est? Et suppleta, pro, impleta, est scriptura dicens. Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam:
& amicus dei appellatus est. ¶ Aduerte hic prudens lector quod Iacobus non sentit fidem absque
operibus mortuam esse &c. (quoniam constat nos iustificari per fidem etiam sine operibus:
vt patet in infantibus baptizatis, & in adulto baptizato si statim moreretur) sed sentit fidem
sine operibus, hoc est renuentem operari esse mortuam, esse vanam & non iustificare. Et recte
sentit: quoniam fides quæ non est parata operari mortua est. Suapte enim natura operatur
per dilectionem: vt Paulus dicit. ¶ Quod ergo Iacobus affert verbum Gen. xv. credidit Abra-
ham deo, ad hoc affert quod credidit paratus operari. Et propterea dicit quod in opere obla-
tionis filii impleta est scriptura: loquens de fide Abraham parata operari. Impleta inquam est
quo ad executionem maximi operis ad quod parata erat fides Abraham. ¶ Nec contrariatur
sententia hæc sententiæ Pauli ad Rom. docentis ex fide non ex factis hominem iustificari:
quoniam Paulus loquitur de factis secundum se, & regione distinctis à fide: Iacobus autem lo-
quitur de factis vt sunt filii dei. Vterque enim verum docuit: Paulus quidem quod non factis
moralibus cærimonialibus aut iudicialibus secundum se sed fidei gratia iustificamur: Iacobus
autem quod non fide sterili sed fide fecunda operibus iustificamur. Vnde patet contrarias
non esse eorum sententias. Videtis igitur quod ex operibus iustificatur homo & non ex fide tantum. ¶ Similiter
& rhaab meretrix nonne ex operibus iustificata est, suscipiens nuncios & alia uia eiciens, pro, emittens? Sicut enim
corpus sine spiritu mortuum est, ita fides sine operibus mortua est. Appellatione spiritus nō significatur ani-
ma sed halitus seu flatus. Et apte comparat opera flatui, quemadmodū enim corpus animalis
si non spirat mortuum est, ita fides si non parit opus mortua est. Flatus siquidem est effectus
corporis viui: & similiter operatio est proprius effectus fidei viuæ. Vnde apparet quo sensu su-
perius dixerit fidem sine operibus mortuam esse: non quod sentiat opera esse formam fidei,
sed quod sentit opera esse concomitantia fidem sicut halitus concomitatur vitam corporis. D*

CAPVT

III.

*¶ Nolite plures, pro, multi, magistri fieri fratres mei. Voluntatem prohibet non
magisterii sed multitudinis magistrorum, dicendo nolite fieri mul-
ti magistri. ¶ Et rationem subiungit. Scientes quoniam, pro, quod, ma-
ius iudicium sumitis, pro, accipiemus, nos magistri. Quod est per se manife-
stum. ¶ In multis enim offendimus omnes. ¶ Ad excludendam præsumpti-
onem putentium se fore magistros absque aliquo lapsu assignat pro-
ratione maioris iudicii, quia in multis omnes offendimus: vt intelliga-
mus etiam magistros labi, & maius expectare iudicium ex affectato
magisterio ecclesiæ.*

*¶ Si quis in uerbo non offendit hic perfectus est uir. Et utrobique offendere est præsentis temporis, et sub-
iungit hoc ad significandum quod ad minus in sermone labimur omnes: & ad explicandum
quod non ita dicit omnes quin aliquis uir perfectus inueniri possit qui nec in uerbo labitur. B
Potens freno circunducere totum corpus. Non solum est uir perfectus sed est etiam potens circunduce-
re totum corpus actionum suarum tanquam fræno. Si autem, pro, ecce, frenos equis in ora mittimus
ad consentiendum nobis, pro, vt nobis pareant, omne corpus, pro, & omne corpus, illorum circumscribimus, p,
circumagimus, similitu do clara est. Et ecce naues quum magnæ, pro, tantæ, sint, & a uentis ualidis minen-
tur, pro, à uentis duris vehantur, circumscribuntur a modico gubernaculo, hoc est à timore. Quocumque im-
petus dirigentis uoluerit, ita & lingua modicum quidem membrum est: & magna exaltat, pro, iactat, facienda, cō-
turbanda, acquirenda &c. Ecce quantus, pro, exiguus, ignis. Prius assimilauit linguam fræno & te
D Dd ii moni*

moni: modo assimilatur ipsam exiguo igni. *Quam magnam sylvam incendit? Potes legere loco syl-*
Fuam (& forte melius) materiam. Græca enim dictio significat & sylvam & materiam. *Et lin-*
gua ignis est. Superfluit est. Vniuersitas iniquitatis. pro, mundus iniustitiæ. Sine verbo aliquo in
textu Græco habentur hæc. ¶ Potes nihilominus oppositiue dictum intelligi quod lingua
non solum est ignis sed mundus iniustitiæ: utpote non vnam aut plures continens iniustitias
sed mundus iniustitiæ, utpote continens omnes iniustitias. Quod est verum virtualiter.
Lingua. Deest sic. Legendum est. Sic lingua constituitur in membris nostris: quæ maculat totum corpus.
Duo dixerat de lingua. Alterum quod est ignis: Alterum quod est mundus iniustitiæ. Inten-
dens modo declarare vtrunque incipit ab ultimo: dicendo quod sic, hoc est quemadmodum
est mundus iniustitiæ, sic est lingua constituta in membris nostris: quod hinc apparet quod ma-
culat totum corpus actionum & passionum nostrarum. Penes hoc ergo assimilatur mundo
iniustitiæ. De assimilatione vero ad ignem subiungit. *¶ Et inflamat rotam natiuitatis nostræ.*
G Superfluit nostræ. *Inflamata a gehenna, pro, & inflammans sub gehenna. Vniuersum vitæ cur-*
sum rotam appellat natiuitatis: ea forte ratione quia circulationibus cælestibus agitur cursus
vitæ nostræ. Inflammare autem est merita flammæ efficere. Perinde ac dictum fuerit rotam
natiuitatis meritoriam flammæ constituit. Vnde declarando seipsum subiungit. & inflam-
mans sub gehenna: hoc est igne extingibili. Lingua siquidem suis vitiis vniuersam vitam
inflamat non igne huius vitæ sed igne gehennæ. Et sic inflammatio hæc est quidem culpæ
quo ad merita: est autem poenæ gehennæ quo ad futuram executionem. Omnis enim natura &
bestiarum. pro, ferarum, & uolucrum & serpentium & ceterorum. pro, marinorum, domatur & domita a na-
tura humana: linguam autem nullus hominum domare potest. inquietum. pro, incoercibile, malum, plena ueneno
morifero. In ipsa benedicimus deum & patrem: & in ipsa maledicimus homines qui ad imaginem & similitudinem dei
facti sunt. ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. ¶ Non oportet fratres mei hæc ita fieri. Nunquid fons de
eodem foramine emana. pro, scatebra emittit, dulcem & amaram aquam? Nunquid potest fratres mei ficus uuas.
H *pro, oleas, facere, aut uuis ficus? sic nullus fons salis ac dulcem potest facere aquam. Similitudines claræ*
sunt ad detestationem linguæ inductæ.

Vis sapiens & disciplinatus pro, & scientificus, inter uos? Hactenus vetuit fieri multos ma-
Q *gistros ecclesiæ propter periculum maioris iudicii: & ad hoc attulit vitia linguæ. mo-*
do eandem monitionem prosequitur quo ad viros doctos: instruendo illos qualiter
debeant conuersari. Et quia rari sunt viri docti, ideo dicit quis sapiens & sciens inter uos?
Ostendat ex bona conuersatione operationem suam. pro, opera sua, in mansuetudine sapientiæ. Si quis est doctus,
non affectet magisterium, sed factis conuersationis suæ ostendat sapientiam in mansuetudine.
Et statim manifestat mansuetudinem esse comitem sapientiæ, ad manifestandum quod dixerat
I *in mansuetudine sapientiæ. ¶ Quod si zelum amarum habetis, & contentiones sunt in cordibus uestris. pro,*
& contentionem. Et ibi fiat punctum. deinde subiungatur. ¶ In corde uestro nolite gloriari.
Mansuetudini opponitur intus æmulatio amara: foris autem contentio. Et ex his contrariis
deducit oppositum sapientiæ: excludendo duo vitia. Alterum internum, nolite gloriari in cor-
de uestro de sapientia & scientia quam habetis. Alterum externum. Et mentaces esse aduersus ue-
ritatem. ¶ Inuidia & contentio ad vtrunque ducunt viros doctos: & ad gloriandum intus, &
ad mentiandum foris. ¶ Non est enim ista sapientia de sursum descendens a parte luminum. Superfluit
à patre luminum. ¶ Sed terrena animalis diabolica. pro, demoniaca. Hoc est sed ab affectu terre-
norum à passionibus (quas perturbationes animi vocant) à dæmone. ¶ Iuxta tres partes ho-
minis (corpus videlicet, & animam qua sentimus, & intellectum quo inflamur. scientia e-
nim inflat) triplicem denominationem dedit huic sapientiæ. ¶ Et vltima denominatio à
K *dæmone sumpta est, ne intellectum culpabilem significaret. ¶ Intellectus enim in culpa nō*
est, sed abusus intellectus quo quis de eo inflatur: in quo imitatur dæmonem.

¶ Vbi enim zelus & contentio, ibi inconstantia & omne opus prauum. ¶ Quæ autem de sursum est sapien-
tia, primum quidem pudica est. pro, casta est, deinde pacifica, modesta, suadibilis. pro, suavisibilis, bonis consen-
tiens. Hæc duæ dictiones superfluent, plena misericordia & fructibus bonis iudicans sine simulatione. p, nō
diiudicans & nō simulās. diiudicare incōstētē est. nā est cōtraria iudicia efficere. qđ cōstat spe-
etare ad inconstantiam: quæ comes declarata est sapientiæ terrenæ & c. ¶ Fructus autem iusti-
tiae in pace seminatur facientibus pacem. Dixerat sapientia ē supernis descendente plenam fructib⁹ bo-
nis. et quoniam fructus boni ad iusticiam spectant iunctant esse sapientiam iustitiæ subiungit: di-
cendo

cendo quod fructus iustitiæ seminatur in pace facientibus pacem. Quod est dicere quod fructus iustitiæ seminatur in pace à sapientia. Nam de illa dictum est quod incipit à castitate & terminatur ad esse pacificum: quod est esse factricem pacis. Idem ergo est fructus iustitiæ & fructus sapientiæ, utpote seminatus in pace.

CAPVT

III.

Vnde bella & lites, pro, & pugnae, in uobis: nonne ex concupiscentiis, pro, nonne hinc & postea appositue subiungendum est. Ex voluntatibus uestris. Delectationes siquidem prima principia sunt & pugnarum & bellorum & c. Quæ militunt in membris uestris: imperando membris humanis ad bella & lites & similia, delectationes militunt in membris humanis. Concupiscentiis & non habetis. Vanitatem passionum & actionum humanarum describit per hæc tria: concupiscentiam, inuidiam, pugnam. Occiditis & zelatis, pro, inuidetis & æmulamini. ut inuidia referatur ad tristitiam interiore. Emulatio autem ad cognatum conformem inuidiæ. Litigatis & belligeratis, pro, pugnat & bellatis, & non habetis propter quod non postulatis, pro, propterea quod non postulatis. Ratio redditur quare hæc omnia vana sint, quia non innituntur postulationi à deo. Hoc est quia innituntur viribus tantum humanis & non habetur ratio diuinæ gratiæ. Vnde & iosue errauit cum Gabaonitis foedus feriendo, quia os domini non consuluit: ut ibidem dicitur.

Petitis & non accipitis: eo quod male petatis, ut in concupiscentiis uestris insumatis, pro, ut in voluptatibus uestris insumatis. hoc est perficiatis vestra omnia. Hic enim finis efficit ut quanuis petamus à deo, male petamus: utpote non ad hoc ut perficiatur voluntas diuina, sed ut perficiatur voluntas nostra. Oportet enim supplicando præferre voluntatem diuinam nostræ: alioquin male petitur. Adulteri. Deest, & adulteræ nescitis quia, pro, quod, amicitia huius mundi. Superfluit huius. Inimica est deo, pro, inimicitia dei est. Et interrogatiue legendum est. Quod autem dicit adulteri & adulteræ, de adulterio animæ quo anima relicta adhæsiōe ad deum adhæret mundo, intelligendum testantur subiuncta de amicitia mundi & inimicitia dei. Quicumque ergo uoluerit amicus esse seculi huius, pro, mundi, inimicus dei constituitur. An putatis quia, pro, quod, inanius scriptura dicat, ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat, pro, habitauit, in uobis? Ex Exod. xx. capitulo sumpta est hæc sententia. Vbi deus primo dicit esse deum qui eduxit eos de terra Aegypti: quod iste dicit habitauit in uobis. Deinde subdit ego sum deus zelotes: quod iste dicit ad inuidiam concupiscit spiritus. Deus enim spiritus est, ut dicitur ioan. iiii. Et directe ad propositum contra adulteros & adulteras tendit: significans quod deus more zelotipi inuidet mundo trahenti animas sibi fide desponsatas ad ipsius mundi amicitiam & dei inimicitiam. Non putetis inquit vane scriptum esse hoc quod diuinus spiritus concupiscit ad inuidiam zelotypie: quoniam hoc est scriptum ad significandum tum amicitiam mundi esse inimicitiam dei, tum ad significandum vindictam diuinam consequentem huiusmodi zelum. Et apte subiungitur. Maiorem autem dat gratiam. nam & ibidem in exodo subiungitur, faciens misericordiam in milia iis qui diligunt me. Relatiue ad adulteros & adulteras dicitur quod ad inuidiam concupiscit spiritus, non qui habitat sed qui habitauit olim in uobis: relatiue autem ad amicos dei dicitur maiorem autem dat gratiam, maiorem proculdubio quam mereantur.

Propter quod dicit. Prouerb. iii. Deus superbis resistit humilibus autem dat gratiam. Aut iacobus alia translatione usus est, aut sensum attulit. Nam in calce illius capituli dicitur, ipse deludet illos, & mansuetis (seu humilibus) dabit gratiam. Illudores diuinorum proculdubio superbi sunt, & plus est illudere illis quam resistere eisdem. Et hæc sententia ad confirmationem afferatur allate prius doctrinæ de diuino zelo respectu amicorum mundi, & diuina gratia respectu amicorum dei. Qui enim prius dicti sunt amici mundi, modo dicuntur superbi: & qui prius dicti sunt amici dei modo dicuntur humiles. Subdit ergo esote deo: resistite autem diabolo, & fugiet a uobis. Magna gratia ut sola resistentia sufficiat ad fugandum diabolum. Appropinquate deo, & appropinquabit uobis. Non quod nostra appropinquatio præueniat dei gratiam simpliciter & absolute: sed appropinquatio nostra effectus gratiæ præuenientis præuenit hanc specialem gratiam appropinquationis diuine, vel per gratiam gratum facientem vel per augmentum gratiæ. Emundate manus. Hoc est omnia organa operandi, à malis operibus. Peccatores: & purificate corda duplices animo. Meserietote. pro, affligite uos. Hæc omnia quæ sequuntur, describunt statum penitentialem. Et lugete & plorate, risus uester in luctum conuertatur, & gaudium in mero

Frem. Humiliamini in conspectu domini: & exaltabit uos. Nolite detrachere alterutrum. pro, inuicem. fratres mei. Qui detrachit fratri aut qui iudicat fratrem suum, detrachit legi & iudicat legem. Si autem iudicas legem, non es factor legis sed iudex. Directe verificatur hæc sententia de detractioe & iudicio quia bonum opus vituperatur aut damnatur. Quia bonum opus lege probatur: ac per hoc si vituperatur aut damnatur, damnatur & vituperatur lex. Et talis detrachens aut iudicans, verissime est iudex legis, non executor. Iudex autem factus, non auctoritate aut intentione. Et quoniam factus usurpat sibi iudicium legis, exaggeratur eius crimen ex hoc quod vnus tantum est legislator, dicendo. Vnus est enim legislator & iudex. Superfluit enim: superfluit & iudex. Qui potest perdere & liberare. pro, seruare & perdere. Tu autem quis es qui iudicas proximum tuum, pro, tu quis es qui iudicas alium?

G Ecce nunc. pro, age nunc, qui dicitis. hodie aut crastino. pro, hodie & eras, ibimus in hanc ciuitatem: & faciemus ibi annum unum, & merebimur, & lucrum faciemus, qui ignoratis quid erit in crastinum. pro, postero die. Quæ est enim uita nostra: uapor est ad modicum apparens, & deinceps exterminabitur. pro, & deinde euanesce. Pro eo ut dicatis. pro, pro eo quod dicere debuistis. Si dominus uoluerit & si uixerimus, faciemus hoc aut illud. Nunc autem exultatis. pro, gloriamini in superbiis uestris. Omnis exultatio. pro, gloriatio, talis maligna. pro, mala, est. Scienti igitur bonum facere & non facienti peccatum est illi. De bono debito sententia hæc verificatur: & non de bono supererogationis.

CAPVT

V.

AITE nunc diuites, plorate ululantes in miseris uestris quæ aduenient uobis. Diuitia uestra putrefactæ sunt: & uestimenta uestra a tineis comesta sunt aurum & argentum uestrum eruginauit. & erugo eorum in testimonium uobis erit, & manducabit carnes uestras sicut ignis. E regione culpæ diuitum quo ad hoc quod potius rodi faciunt uestimenta a tineis & argentum eruginare quàm communicent proximis, locat poenam quod carnes eorum comedentur tanquam ab erugine & tinea velut ab igne. Et hoc ultimum tanquam ignis, expressiue intelligendum est: Hoc est quod ignis comedet carnes eorum, non tamen consumendo. Thesaurisastis uobis iram in nouissimis diebus. Superfluit iram. De thesauro rerum quæ sunt ad usum est sermo. Et e regione culpæ thesaurizantis pro senectute, locatur clamor operariorum quibus non est soluta merces.

Ecce merces operariorum qui inessuerunt regiones uestras, quæ fraudata pro, ablata, est a uobis, clamat: & clamor. pro, clamores, eorum in aures domini Sabaoth introiuit. pro, introierunt. Epulati estis super terram, & in luxuriis enutristis corda uestra. p, deliciati estis in terra & lasciuiistis & enutristis corda uestra. lasciuiis & deliciis.

In die occisoris. pro, ut in die mactationis. Hoc est ut in die festo in quo mactabatur hostia. Adixistis. p, cõdemnastis, & occidistis iustum, & non restitit. p, resistit, uobis. Presentis temporis est, non iustum sed deum refert. Iustus enim occisus non potest resistere: sed deus potest resistere & non resistit, sed permittit abire impune in hac uita. Unde & infert.

Patientes. pro, longanimes, igitur estote fratres usque ad aduentum domini, quo occisos iustos vindicabit & uobis præmia æterna dabit. Ecce agricola expectat preciorum fructum terræ patienter ferens. pro, longanimis in illum, proculdubio fructum, vel in illū cælestem agricolam. Donec accipiat t̃emporaneum & serotinum. pro, donec accipiat pluuiam tempestiuam & serotinam. Similitudo

K clara est. Patientes. pro, longanimes, igitur estote & uos, & confirmate corda uestra quoniam aduentus domini appropinquabit. pro, appropinquauit.

Nolite ingemiscere fratres in alterutrum. pro, iuxta inuicem. Et est sensus. ne aliquis ingemiscat relictus ad alium fratrem, puta comparando se ad eum qui minus patitur & tamen æque aut magis meretur pati, & sic de similibus. Ut non iudicemini. ut inde non incurratis iudicium ultionis diuinæ. Ecce iudex ante ianuam astitit. Exemplum accipite fratres exitus mali. pro, afflictionis, & longanimitatis prophetas, qui locuti sunt in nomine domini. Ecce beatificamus. pro, beatos dicimus, eos qui sustinuerunt. pro, sustinent. sufferentiam. pro, patientiam, iob audistis: & finem domini uidistis quoniam pro, quod, misericors. Deest valde. Legendum est. Quod valde misericors est dominus ac miserator. Ecce sermo de fine domini quo terminauit ea quæ cõtigerunt iob. Restituit siquid eifilios & filias & duplicauit facultates. hoc fine uidimus quod valde misericors & miserator est dominus erga patientes.

Non omnia autem fratres mei nolite iurare neque per celum neque per terram neque aliud quodcumque iuramentum. Hoc qualiter sit intelligendum, in euangelis declaratum est. **S**it autem sermo uester est est, non non pro, sit autem vestrum etiam etiam, & non non. Et sententia est clara si recte puncta fiant. Quum enim dicitur sit vestrum etiam etiam, ordo literæ est, vestrum etiam sit etiam: & vestrum non sit non. Vnde rationem subiungit. **V**t non sub iudicio decilatis pro, vt non in simulationem incidatis. Si meum etiam non est etiam, in simulationem incido: & similiter si meum non non est nō, in simulationem incido. **T**ristatur pro, affligitur, aliquis inter uos: oret. Remedium afflictionis dicit recursum ad deum orando. **A**equo animo & psallat. Depraua est litera latina & mutila. Legendū est. Aequo animo est aliquis psallat. Afflictio dixit vt oret: æquo animo vero existenti dicit vt psallat, gratias agendo deo. **I**nfirmatur quis in uobis: inducat presbyteros ecclesie, & orent super eum, ungentes eum oleo in nomine domini. Et oratio fidei saluabit infirmum: & alleuiabit eum dominus: & si in peccatis sit, remittentur ei. Nec ex verbis nec ex effectu verba hæc loquuntur de sacramentali vnctione extremæ vnctionis: sed magis de vnctione quam instituit dominus Iesus in euangelio, à discipulis exercendam in ægrotis. Textus enim non dicit infirmatur quis ad mortem, sed absolute infirmatur quis: & effectum dicit infirmi alleuiationem: & de remissione peccatorum non nisi conditionaliter loquitur. quum extrema vnctio non nisi prope articulum mortis detur, & directe (vt eius forma sonat) tendit ad remissionem peccatorum. Præter hoc quod Iacobus ad vnum ægrum multos presbyteros tum orantes tum ungentes. mandat vocari: quod ab extremæ vnctionis ritu alienū est. **C**onfitemini alterutrum. pro, inuicem, peccata uestra. Superfluit uestra. Nec hic est sermo de confessione sacramentali: vt patet ex eo quod dicit confitemini inuicem. Sacramentalis enim confessio non fit inuicem, sed sacerdotibus tantum. Sed de confessione qua mutuo facemur nos peccatores vt oretur pro nobis: & de confessione hinc & inde erratorum, pro, mutua placatione & reconciliatione. **O**rate pro vobis inuicem, ut saluemini. pro, vt sanemini. Aegritudo animi communis est omnibus. Et propterea dicendo orate pro vobis inuicem vt sanemini, de aegritudine animi loquitur. **M**ultum enim uolet deprecatio iusti assidua. pro, agens. ad differentiam deprecationum quæ fiunt non ad hoc vt agatur aliquid sed ad propriæ animæ salutem, dicitur deprecatio agens. Vnde & in ducitur oratio Eliæ ad cohibendum & dandum pluuiam. **E**lias homo erat similis nobis passibilis: & oratione orauit ut non plueret super terram, & non pluit annos tres & menses sex. & rursum orauit: & celum dedit pluuiam, & terra dedit fructum suum. **F**ratres mei si quis ex uobis errauerit a ueritate, & conuerterit quis eum. Sciat quod qui conuerterit fecerit peccatorem ab errore uic sue, saluabit animam eius a morte, & operiet. pro, operiet, multitudinem peccatorum. ne videantur ab æterno iudice ad poenā æternam. amen. Caietā die, 11. augusti. M.D.XL

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI, IN

Priorem epistolam petri commentarii.

Prima beati petri Apostoli epistola. De qua nullus vnquam dubitauit an sit petri.

Petrus apostolus iesu christi. Nomine quod Christus ei imposuit utitur solo. Non enim dicit Simon petrus, sed petrus. Et ne hæsitetur quis petrus sit, explicat se apostolum iesu christi. **E**lectis aduenis dispersionis ponti, galatie, capadocie, asie & bithinie. Esse aduenam apud has prouincias, sufficienter indicat esse ibi dem dispersos. & propterea esse aduenam hoc in loco peregrinationem significat respectu celestis patriæ. David enim seipsum sic appellauit peregrinum cum omnibus partibus suis. et iuxta hoc petrus dicit electis peregrinis: vt electio beneficium in dicet diuinū, peregrinatio autē vsū electionis. proprium enī est electorum viuere in hoc mundo tanq̃ peregrinos. electis autem in his prouinciis, quoniā iudeis habitantibus in his prouinciis prædicaauerat: vt hieronimus dicit in libro de uiris illust. et ad significandumq̃ iudeis qui crediderant in iesu fidem, scribit, dicit dispersionis.

R secundum præscientiam dei patris. Rationem tanti beneficii (videlicet quod sint electi peregrini) redditurus ex singulis trinitatis personis, incipit à persona patris Et ne eorum electio repentina credatur, dicit electis secundum præscientiam dei patris. *In sanctificationem.* pro, in sanctificatione, *spiritus.* Ecce persona spiritus sancti. Quamuis etiam spiritus significare possit rem sanctificatam: ut sit sensus. Electis in sanctificatione non corporis sed spiritus. quamdiu enim peregrinamur, licet sanctificatus sit spiritus noster, manet tamen caro peccati. *In obedientiam & asperersionem sanguinis Iesu Christi.* Ecce persona filii, & explicat sanctificationem electorum fieri per obedientiam & asperersionem sanguinis domini nostri Iesu Christi. Obedientiam dicit ex parte animæ. Factus est enim obediens usque ad mortem. Asperersionem vero sanguinis dicit ex parte corporis eiusdem domini nostri. ¶ *Gratia uobis & pax multiplicetur.*
Gratia initium diuinorum donorum, pax terminus eorundem omnia media comprehendunt. Vbi & vide eadem usus salutatione Petrum & Paulum in suis Epistolis: ut merito concludere possimus ex gratia & pace constare salutationem apostolicam.

Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi: qui secundum misericordiam suam magnam, p, multam, proculdubio effectiue: hoc est multorum effectricem. ¶ *Reuerentiam nos in spem uiuam.* Ad similitudinem differentie inter aquam uiuam & aquam mortuam dicit in spem uiuam, ad differentiam spei mortuæ. Et est sermo de regeneratione baptismali. Per baptismum enim renascimur spe uiua, spe semper scaturiente. Et unde oriatur hæc spes uiua subiungit. ¶ *Per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis.* Si enim Christus non resurrexit (sicut inquit paulus) inanis est omnis spes nostra. ¶ *In hæreditatem incorruptibilem.* Res speratas explicat in spem uiuam hæreditatis. Et hoc refertur ad id quod dixerat regenerauit. Filius enim debetur hæreditas, incorruptibilem autem dicit ad significandum quod nunquam est finienda. ¶ *Et incontaminatam.* Nihil enim iniquationis compatitur, & propterea nullus coinquinatus accipiet illam. Et immarcescibilem, ut intelligamus incorruptibilem secundum substantiam, immarcescibilem autem secundum perfectionem. *Conseruatam in cælis in uobis.* pro, in uos. Hæreditas electorum non in terra sed in cælis seruatur, nimirum æterna beatitudo. Seruatur autem in uos electos: hoc est non seruatur in cælis ociose aut absolute (ut thesauri occulti) sed in uos transferenda. ¶ *Et significanter dicit in uos, non in uestram potestatem:* ut intelligamus quod hæreditas illa intra nos ipsos erit. ¶ *Qui in uirtute dei custodiuntur per fidem.* Pondera conditionem electorum quod per fidem in anima custodiuntur à malis animæ non in uirtute propria sed in uirtute dei. Custodiuntur autem. *In salutem paratam reuelari in tempore nouissimo.* Plena salus testata quodammodo est usque ad tempus uniuersalis iudicii, sed tunc detegatur, & ex nunc parata est ut tunc detegatur, quum salus animarum & corporum immortalium & gloriæ forum manifesta erit omnibus.

In quo exultabitis. pro exultatis, seu potius exultate. Distinctio enim Græca anceps est ad exultatis vel exultate: subiunctis autem magis quadrat exultate. Monet enim ut ex nunc exultent in spe illius nouissimi temporis.
 Modicum tunc si opus est afflictis uariis tantationibus, quadrat monitioni exultate in spe nouissimi temporis modicum nunc afflictis si opus est variis tantationibus. Rationem tangit exultandi spe futuræ foelicitatis perpetuæ, ex eo quod modicum nunc (quod comprehendit uniuersum uitæ præsentis tempus) affligimini variis afflictionibus si opus est. Et quare opus sit subiungit. Ut probatio fidei uestræ multo pretiosior sit auro quod per ignem probatur. Superfluit sit: & deficiunt tres dictiones Legendum est, quod perditur & tamen per ignem probatur. Et quoniam caret verbo iungendum est. Inueniatur in laudem & gloriam & honorem, clara redditur ratio quare variis tentationibus nunc affligimur, ut fides probata inueniatur multo præciosior auro digna laude, digna gloria & digna honore. Et inseritur ratio à minori quod si aurum quod perit examinatur per ignem, fides quæ permanet multo magis probanda est. Intellige autem fidem permanere quo ad effectum: æternam scilicet salutem. In reuelatione Iesu Christi. Tempus describitur quando fides probata inuenietur in honore & gloria: uidelicet quando reuelabitur Iesus Christus, qui nunc uelut interstitio cæli regitur nobis. Quem quum non uideatis diligitis in quem nunc quoque non uidentes creditis, credentes autem exultabitis. pro, in quem nunc non uidentes, credentes tamen exultatis. Non solum diligere sed & credere & exultare absque uisione affirmat. ¶ Quos actus ex perientia in uiris perfectis testatur. Letitia inenarrabili & glorificata, internum perfectorum gaudiū **CHISTO** est & inenarrabile (quod nemo nouit nisi qui accipit) est & glorificatum, tum ex parte

estis in

Estis indeo. pro, credidistis in deum. qui suscitauit eum a mortuis & dedit ei gloriam. proculdubio non solum corporis, sed nominis: ut in inuocatione nominis iesu tot mirabilia fiant, ut fides uestra ac spes esset in deo. non in purum hominem. Animas uestras edificantes. pro, qui animas vestras edificastis. in obedientia. pro, obedientiam, charitatis. pro, veritatis. desunt. duæ dictiones. Per spiritum. Recte accommodat castigationem animarum in obedientiam veritatis. anime enim est verum imitari. Et ad excludendam coactionem humanæque autoritatem, dicit per spiritum.

In fraternitatis amore. Ad aliam transit monitionem: ut intelligamus non sufficere ad salutem quasque virtutes erga deum & christum nisi adsit proximorum dilectio. Et desunt hic duæ dictiones. Non simulato. Et tunc sequitur. Simpliciter. pro, puro, ex corde inuicem uos diligite attentius. pro, intense. **R**enati non ex semine corruptibili sed incorruptibili. Quod in principio huius epistolæ dixerat qui regenerauit nos, modo declarat explicando modum quo renati sumus. Explicat autem penes differentiam ad ea quæ generantur naturaliter. Vnde dicit renati non ex semine corruptibili. Quæ natura generat, generat per semen, & illud corruptibile. vos quidem renati estis per semen sed incorruptibile. Quod autem sit hoc semē incorruptibile subiungit. Per uerbum dei uiui & permanentis in æternū: quia omnis caro ut fœnum. Vtrūque declarat: & corruptibile. & in corruptibile corruptibile quod ex verbis Esa. xl. Et omnis gloria eius. p. hominis, tanquā flos fœni. Sēctia est clara. Exaruit fœnum, & flos eius decedit. sed uerbum domini manet in æternū. Et declarando de quo verbo loquitur subiungit. **H**oc est autem uerbum quod euangelizatum est in uos. Verbum non pro ipsa voce, sed pro re significata accipit. iesus christus deus & homo, crucifixus, mortuus, sepultus, qui resurrexit & c. est uerbum euangelizatum quod manet in æternū: & ipsum est semen incorruptibile ex quo renati sumus.

CAPVT

II

Herentes igitur omni in malitiam & omne dolum. & simulationes & inuidias & omnes detractiones. sicut modo geniti infantes rationabiles. pro, rationabile. sine dolo lac concupiscite. Duas lactis conditiones explicat. altera quod sit rationabile. altera quod sit doli expers. Et lac quidem appetendum consonat similitudini infante esse autem rationabile, ad differentiam non solum lactis corporei sed etiā lactis indifferentis. intendit enim quod prima rudimenta quæ sunt lac, sint conformia rationi recte: & non sint uana aliqua. Sine dolo autem prima rudimenta tunc sunt quando sub eis non regitur mali aliquid. Lac itaque rationabile respectu intellectus, & expers doli respectu voluntatis concupiscendū mandatur: ut pascatur mens & non fallatur. Ut in eo crescatis in salutem. Superfluit in salutem. Ratio appetendi rationabile & expers doli lac, est augmentum proculdubio animi in esse gratiæ.

Si tamen gustatis. pro, siquidem gustatis. Affirmantis est quod gustarunt. **Q**uoniam. pro, quod, dulcis. pro, benignus. est dominus. In gratia baptismali remissiuā peccatorum gustant adulti quod dominus sit benignus, absque ullis meritis baptizati condonans peccata. **A**d quem accedentes lapidē uiuum. dixerat ut in eo crescatis, declarat modo illud augmentum transeundo ad aliam metaphoram. ex metaphora enim naturalis nutrimenti transit ad metaphoram artificialis augmenti. **E**t uirtus metaphora lapidis angularis ex esa. xxviii. c.

Ab hominibus quidem reprobatus a deo autem electus & honorificatus. pro, & preciosus. de iesu christo loquitur qui ab hominibus reprobatus est in passione sua: qui & est lapis. lapis quidem stabilitate solida, uiuus autem in æternum. **Q**uem constat à deo esse electum & in precio habitum supra omnes creaturas. **E**t ipsi tanquam lapides uiui superedificamini domos spirituales pro, domus spiritualis. Nominatiuus est singularis numeri, appositine explicans quid ipsi lapides uiui edificantur, uidelicet domus spiritualis, in qua habitat spiritus sanctus. hæc est domus dei quæ vocatur ecclesia. In sacerdotiū sanctū. superfluit in. et est etiā nominatiui casus p appositionē adiunctū. Non solū edificamini domus spiritualis, sed erit sacerdotium sanctū. aduerte hic prudens lector ne in hæreticorum laqueum incidas, dicentium ex hoc loco christianos omnes esse proprie sacerdotes. deprehēde cecitate mistorum ex hoc quod eodem contextu utrunque dicit edificemini domus spiritualis, sacerdotium sanctum. quemadmodum metaphora est edificemini domus spiritualis, ita metaphora est edificemini sacerdotiū sanctū. et ne quis negare hoc possit, actio sacerdotiū subiuncta cōuincit, dū subditur. offerentes. p. ad offerendū. spirituales hostias acceptabiles deo per Iesum Christum. Offerre siquidem spirituales ostias orationū sanctarūque meditationem ac spiritualium instructionum, cōmune est omnibus sicut offerre seipsū deo in hostiam

hostiā suauitatis. Nullus est itaque hic sermo de sacerdotio quo offertur eu charistia. *Propter quod continet scriptura. Esa. xxviii. Ecce ponam. pro, pono, in sion lapidem summum angulārē. ad hoc vt cōnectat vtrunque parietem. Probatum, electum, preciosum. Superfluit probatum. Et qui crediderit in eū, non confundetur. pro, non pudebit. Vobis igitur credentibus. pro, qui credidistis, honor exponit petrus lapis aī hōminib⁹ reprobatus & a deo elect⁹ vobis q̄ credidistis est honor iuxta allatā prophetiam, qui credit in eum non pudebit. Est autem honor non mundanus, sed corā deo & angelis eius. Non credentibus autē lapis quem reprobauerunt edificantes, hic factus est in caput anguli. Verba psalmi applicat prophetam prophetā iungens. Et lapis offensionis & petra scandali. Ex Esa. viii. hoc sumptum est. Quod declarando subiungit. *¶ IIS qui offendunt uerbo. pro, iis qui impingunt in uerbum. proculdubio filium dei, uerbum euangelicum. in quo enim. deberent saluari, in illud impingunt. Et propterea relative ad eos est lapis offensionis & petra scandali. q̄ deberet eis esse petra salutis. Vnde & subditur. Nec credunt in quo. pro, in quod, & positi sunt. hoc est in quod instituti erant a lege & prophetis accēssuri vt saluarentur medicinam siquidem verterūt in venenum proprium. Vos autem genus electum. Ex exod. xix. sumpta sunt hęc uerba dei ad populum israel. Et quod deus olim dādo legem populo israel dixit sub conditione si audieritis vocem meam & custodieritis pactum meum, Petrus explicat verificari tempore gratiæ in solis credentibus in iesum: eo quod non credentes in eum non custodiunt mādata dei neque seruant pactum eius. Genus autem electum, non carnali propagatione sed per baptisimi regenerationem. Regale sacerdotium. Sciebat petrus quod in exodo dicitur regnum sacerdotale, vertit tamen ipse dicendo regale sacerdotium: quia tempore prisco regnum erat prācipuum formatum sacerdotio ad offerendum vni deo: tempore autem relative gratiæ sacerdotiū est prācipuum quo christus obtulit seipsum, regnum vero spirituale est. Vbi & aduertere contra hereticos fingentes ex similibus authoritatibus scripturæ christianos omnes esse sacerdotes. Conuincit eos hic text⁹, quo ad vniuersum populū dictū est eritis mihi regnū sacerdotale, cōstat enim amētis esse intelligere vniuersum populum israel fuisse reges & sacerdotes. Sed hęc & tunc dicta sunt & nunc dicuntur vt significetur vtraque dignitas collata populo non vt singulis sed vt vniuersis: hoc est quod esset in vniuersitate & dignitas sacerdotii & dignitas regalis. Quod tunc verificatum est quo ad sacerdotium ratione tribus leuitic⁹: quo ad regnum vero ratione diuersarum tribuum successiue modo autem verificatur in vniuerso populo christiano: sacerdotium quidem secundum quosdam cōsecratos, regnum autem spiritualiter. Quamuis etiam vniuersus populus christianus habeat regale sacerdotium in summo pontifice: cui suapte natura conuenit præesse regibus omnibus, & relative ad spiritualia de eis dispo nere. *¶ Gens sancta. Vere sancta: hoc est munda ab erroribus quo ad intellectum, & a peccatis quo ad uolūtatē. ¶ Populus acquisitionis. Vere acquisitionis quia acquisitus est per sanguinē proprium ipsius dei.***

Vt uirtutes annuncietis eius qui de tenebris uos uocauit in admirabile lumen suum. Alludit ad figurā acquisiri & vocati populi israel de ægypto. Agiptus enim a tenebris nomen habet: & vocati ad christianitatem de tenebris peccatorū & errorum vocantur in admirabile lumen fidei filii dei. ¶ Qui aliquando non populus dei. Superfluit dei. Ex osee. i. cap. sumpsit hęc petrus & ad iudæos applicat quoniam quum essent increduli euangelio, erant non populus. Non autem populus dei, proculdubio acquisitus sanguine iesu christi. Et similiter intellige quod subiungitur. Qui non consecutus misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti.

Harissimi. pro, dilecti obsecro tanquam aduenas & peregrinos abstinere a carnalibus desideriis: que militent aduersus animam, dixerat in principio epistole electis aduenis: ad id modo alludit, monens vt agnoscant statum peregrinationis suæ in hac uita ad cælestē patriam, & more peregrinorum abstineant a concupiscentiis quę militant aduersus animam, peregrinātium siquidem est non vacare deliciis & necessariis contentos esse immo abstinere ab iis quę impediunt iter suum. hęc autem constat esse ea quę militant aduersus animam quoniam peregrinatio est secundum animam non habere hic ciuitatē sed tendere ad supernam patriam. Conuersationem uestram habentes bonam, pro, honestam, inter gentes ut in eo quod detractant de uobis detrahunt uobis, tanq̄ de male factoribus. p̄maleficis ex bonis operibus æstimantes uos, glorificent deū in die uisitacionis. quo scilicet deus uisitat interna inspiratione Gentiles. Mandat petrus vt honestis moribus uiuant oblocutiones detrahētium, vt hęc si quædam præparatio incredulorum ad glorificādum deum quum deus uisitauit illos

¶ Subiect;

Subiecti igitur estote omni humane creaturæ propter deum. Non dicit subiecti estote omni homini, nec dicit omni tyranno, sed omni creaturæ humane, officium regiminis humanam creaturam appellat, eo quod humanis suffragiis creatur. Et dicit omni, non distinguendo inter Ethnicos & fideles. Et adiungit propter deum, ut sciant hac relatione teneri in foro conscientie ad subiectionem, sunt enim ministri dei. *Sive regi, quasi precellenti.* Quod dixerat in genere omni humane creaturæ, explicat per partes: reges & duces & c. *Sive quibus, pro, presidibus tanquam, ab eo pro, per eum, missis.* Nec est clarum an per eum referat regem an deum.

Ad iudicium malefactorum, laudem uero bonorum, pro, beneficientium, qui sic est uoluntas dei, ut beneficientes, obmutescere faciat imprudentium hominum ignorantiam. *Quasi liberi & quasi non uelamen habentes malitiæ libertatem.* hoc est tanquam liberi quidem, sed non habentes libertatem pro uelamine malitiæ: quod sub prætextu libertatis spiritus seu euangelicæ uelamus malitiam carnalium affectuum & similia, sed, sic, sic liberi sicut serui dei. Seruitus nanque diuina, libertate spiritus non abutitur. **O**mnes honorate, fraternitatem diligite, deum time, regem honorificate. Non sufficit petro præcepisse in genere omnes honorate, proculdubio unumquemque secundum gradum & meritum eius, sed adiungit speciale præceptum honoris exhibendi regi: quia specialis ratio urget ad honorandum regem. Subiectionem itaque & honorem præcipit in specie exhiberi regi, ut nihil detrahatur regi debitum ex christiana doctrina. *Serui subiecti estote in omni timore dominis.* Haftenus in genere omnes instruxit: modo ad species descendit, inchoans à seruis.

Non tantum bonis & molestis, pro, & equis, sed & dyscolis, pro, asperis. Interpretes enim Græcæ uocem nec reliquit nec interpretatus est Latine sed Græce, dicendo dyscolis. *Hæc est enim gratia.* Prædicatio est causalis. Et est sensus, hic est effectus gratiæ, proculdubio diuinæ. Si propter conscientiam dei, hoc est propter applicationem scientiæ quam habet de iis quæ sunt grata deo. *Sustinet quis tristitias, pro, molestias, patiens iniuste, hæc est enim virtus patientiæ.* *Que est enim gratia, pro, laus, si peccantes & colaphizati suffertis.* Sed si beneficientes patienter sustinetis, hæc est gratia apud deum. **I**n hoc enim uocati estis. Proprium enim christianæ religionis est vocare ad benefaciendum & mala patiendum. Et ad hoc subiungit exemplum christi.

quia & Christus passus est pro, nobis, uobis relinquens exemplum ut sequamini uestigia eius. Variant greci codices, alii vobis alii nobis relinquens exemplum habent. Et sanior lectio est secunda quoniam quemadmodum pro nobis passus est, ita & nobis relinquit exemplum. Tolerari tamen potest vobis: subaudiendo quod nobis qui uidimus dedit exemplum, vobis autem qui non uidistis relinquit exemplum. *Quæ peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.* Vniuersa hæc usque ad finem capituli ex Esaie, liiii, sumpta sunt mutato ordine.

Qui quum malediceretur, non maledicebat, pro, non remaledicebat, quum pateretur, non comminabatur. Hæc in Esaya sub aliis uerbis dicuntur, quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum & c. **T**radebat autem affligenti se iniuste, pro, sed tradebat iudicanti iuste. Hoc petrus exponendo addidit. Et est sensus quod IESVS CHRISTVS quum malediceretur & pateretur non rependebat malum, sed tradebat causam suam iudicandi iuste, proculdubio deo. Vnde & in textu græco preponitur articulus dictioni iudicanti: significans quod illi iudicanti iuste (hoc est deo) reseruabat causam suam. Et addidit petrus ad consolationem patientium, ut patienter tollerantes sciant causam suam reseruari iusto iudici.

Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum: ut peccatis mortui iustitiam uiuamus, cuius liuore sanati estis. Appelatio ne liuoris uniuersas plagas in christi corpore intellige, quamamodum enim eius mors est vita nostra, ita eius plage sunt nostra sanitas. **E**rat enim sicut oues errantes. Et hoc ex esaia sumptum est, ubi dicitur omnes nos quasi oues errauimus. Sed conuersi estis nunc ad psalmum *Episcopum animarum ueststrarum, non corporum, iesum christum: qui & pascit animas uerbo uitæ ac gratia interna, & superintendit gubernando, tuendo, pugnando & c.*

CAPVT. III.

Similiter & mulieres, pro, uxores, subdite sint uiris suis, pro, subdite sitis uiris propriis etiam, ethnicis. Vnde & rationem subdit, ut & mariti qui non conuertuntur per uerbum euangelicum, lucrifiant per facta sancte conuersationis uxorem. *Ut qui non credunt uerbo, per mulierum, p, uxorum, conuersationem sine uerbo lucrifiant.* considerantes, in timore sanctam, pro, puram (seu castam) conuersationem uestram, tres conditiones exigit petrus in uxoribus, prima est subiectionis propriis uiris, secunda est ut earum conuersio sit pura, p exclusionem

exclusionem omnis fallaciæ & omnis contagionis. tertio quod eadem conuersatio sit in timore proculdubio dei. Et ex his tribus sperat conuerti posse maritos. *Quorum non sit*, pro, quarum sit non extrinsecus ex innexione capillorum & circumpositione auri aut amiectu vestium ornatus, sed absconditus homo cordis in incorruptibili mansueti & quieti spiritus qui est coram deo preciosus. Et ordo litere est, quarum ornatus sit non extrinsecus & c. sed ipse ornatus sit occultus homo cordis & c. Monet petrus vt ornatus mulierum non constituatur in exterioribus (explicando tria exteriora: interfectionem crinium, appositionem auri, & demum amiectum vestium) sed constituatur in internis: hoc est vt sit internus homo cordis in parte incorruptibili: hoc est animus immortalis. hunc enim circumloquitur appellando hominem cordis absconditum in incorruptibili latet siquidem in corpore. Et dicitur cordis: quoniam est is in quo est cor, non membrum corporeum sed voluntas, principium omnium nostrorum operum in incorruptibili autem ad significandum naturam eius immortalem. ¶ In hoc itaque interno homine constituendus est ornatus mulierum. ita quod ornatus mulierum sit earum intrenus homo, non qualiscunque sed mansueti & quieti spiritus qui preciosus est coram deo. Dicit mansueti contra iracundiam, quæ familiaris est mulieribus. & dicit quieti contra inconstantiam, longe familiariorem mulieribus. Et ne huiusmodi animi dispositio paruipendatur à mulieribus, subiungit qd preciosus est coram deo spiritus mansuetus & quietus. & multo preciosior est coram deo quam sit exterior ornatus coram hominibus. Vbi aduerte qd ad litteram Petrus non prohibet exteriorem mulierum ornatum iuxta statum & conditionem earum: sed prohibet exteriorem ornatum haberi à mulieribus vt præcipuum ornatum earum. mandat enim præferri ornatum interni hominis: ornatum internum æstimari simpliciter & absolute pro ornatu, externum vero non estimari pro ornatu sed pro ornatu secundum quid. Hic est enim literalis sensus & verissimus absque vlla exceptione. Vnde & subdit exemplum sanctarum mulierum ornantium se. *Sic enim aliquando & sanctæ mulieres sperantes in deo, ornabant se subiecte propriis uiris.* Sic hoc est præferendo ornatum externo, mulieres sanctæ ornabant se. Certum est enim quod auro ornabant se: vt patet de Rebeca Genesis, xxiii. De qua dicitur, suspendi in aures ad ornandum faciem eius, & armillas posui in manibus eius. Et vtriusq; fuisse aureas superi⁹ scriptura dixerat. *Sicut Sara obediebat Abraham, dominum eum uocans cuius estis filie.* Relatiuū cuius, Saram refert. est enim foemini generis. Filias autem dicit imitatione bonorum operum. *Benefacientes, & non pertinentes ullam perturbationem.* pro, non territæ villo pauore. Imitatrices Saræ explicat & secundū benefacere & secundū negationē pauoris, non simpliciter sed ita qd non terreantur. legitur siquidem Saram non territam aliquo pauore sequendo virum in tot peregrinationibus. Ita qd ad subiectionem viro, spectat huiusmodi exclusio terroris. *Viri similiter cohabitantes secundum scientiam.* Maritos instruit quo ad tria. primo ad regulandum cohabitationē secundū prudentiā. Viri siquidem est scire instruere ac dirigere: vxorum autem est dirigi & instrui.

¶ *Quasi infirmiori uasculo muliebri impertientes honorem.* Ecce secundum. Paulus monet, viros vt diligant vxores. Petrus autem vt impertiatur vxoribus honorem, vtroq; eget vxor: & amari & honorari. honorari autem hoc est participem fieri honoris. periculis enim est si vxor despicitur, si mariti honoris non est particeps. Et rationem reddit non ex parte emittentis sed ex parte defectus dicendo tanquam infirmiori vasi muliebri. Vas enim muliebre statum significat coniugalem tanquam officium, eius sit officium vasis seminis ac prolis. Infirmitas autem impotentiam significat parandi sibi ipsi honorem, ac per hoc indigentiam vt maritus impertiatur ei honorem. *Tanquam coeredibus.* pro, tanquam & cohæredes, gratia uitæ ut non impediuntur orationes vestrae. Ecce tertium, vt mariti cohabitant tanquam cohæredes gratiæ æternæ vitæ. Prima duo ad præsentem spectant statum: hoc autem tertium directu respicit celestem patriam. Et in hoc comprehenditur quicquid est fidei, quicquid spei, quicquid charitatis, quicquid misericordiæ spectans ad coniuges. Vnde & explicat ab effectu hoc cohabitare tanquam cohæredes gratiæ vitæ & effectus est ne impediuntur orationes vestrae. Impeditur oratio solo peccato. nam semper orat, qui semper bene facit. abstinentiam à peccato claudi in cohabitatione cohæredum explicauit per hoc.

¶ *Non sine autem.* pro, in summa autem. Instruētis nanque sigilatim diuersis conditionibus. nūc omnes simul colligendo monet *Omnes unanimes compatiētes.* plus significat dictio Græca: videlicet non solū qui mutuo commiserationis affectu sed etiā qui mutuo amore mutua gratulatione & vniuersaliter qui mutuo tanguuntur affectu. *Fraternitatis* pro, fratrum, *amatores.* christianos appellat fratres. *Misericordes, modesti.* pro affabiles, *humiles.* superfluit humiles,

Non

Non reddentes malum pro malo aut maledictum pro maledicto, sed e contrario benedicentes: quia in hoc uocati estis
 F ut benedictionem hereditate possideatis. Hereditario iure christiani à christo habent benedicere. Et ad hoc affertur autoritas psalmi satis clara.

¶ Qui enim uult uitam diligere & uidere dies bonos, coerceat linguam suam a malo, & labia sua ne loquantur dolum. Declinet autem a malo & faciat bonum, inquiret pacem & persequatur eam: quia oculi domini super iustos & aures eius in preces eorum. uultus autem domini super facientes mala, Et quis est qui uobis noceat, sibi boni æmulatores fueritis. Genitiui casus est boni, significans rem æmulando affectatam.

sed & si quid patimini propter iusticiam, beati, timorem, pro, terrore autem eorum ne timueritis, ut non conturbemini pro, neque conturbemini: dominum autem deum sanctificate in cordibus uestris. Non eget deus ut sanctificetur in seipso, sed sanctificandus præcipitur in nostris cordibus: in quibus sanctificatur quum creditur absque immunditia alicuius erroris & peccati. Parati semper ad satisfactionem, pro, ad responsum, omni poscenti uos rationem de ea quæ in uobis est spe & fide. Superfluit & fide. Sed cum modestia & timore, pro, sed cum mansuetudine & reuerentia. Mandat petrus omnibus ut parati sint
 G ad respondendum de cælesti patria sperata à nobis per iesum christum, ad respondendum autem mansuete, contra iracundiam: & reuerenter, ad excludendum omnem immoderantiam. Et hæc exterius: nam interius adiungit tertium, Conscientiam habentes bonam, in hac enim consistit internum testimonium. Et hinc sequitur fructus qui subiungitur.

Ut in eo quod detrahunt de uobis. Superfluit de, & deficit, Tanquam malefactoribus, confundantur, pro, pudeant, qui calumniantur uestram bonam in christo conuersationem melius est enim beneficientes (si uoluntas dei uelit) pati quam malefacientes. Sententia est clara. Quia & Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis ut nos offerret deo: mortificatus, pro, mortificatus, quidem carne uiuificatus, pro, uiuificatus, autem spiritu. De christo non de uobis est sermo. Ut ipse christus mortificatus carne, nam vere mortuus est secundum carnem uiuificatus autem spiritu (nam & tunc quum mortuus erat carne, uiuificatus erat spiritu: ut pote & beatus secundum spiritum & triumphans de dæmonibus secundum spiritum, & hic uiuicationis actus accessit ei quum mortuus est carne, offerret nos deo.

In quo & iis qui in carcere erant spiritu ueniens prædicauit. Corruptus est textus Latinus, Legendum est In quo & iis qui in carcere erant spiritibus ueniens prædicauit. Et relatiuum in quo manifeste refert spiritum, præmiserat enim uiuificatus autem spiritu, in quo proculdubio spiritu, ueniens prædicauit & iis spiritibus qui in carcere erant. Et ne libera nobis vagandi relinqueretur facultas, limitat de quibus spiritibus loquitur, subiungendo. Qui increduli fuerant aliquando.

Et ne hæsitaremus de quo aliquando, subiungit Quando expectabant dei patientiam in diebus Noe quum fabricaretur arca, pro, quando expectabatur dei longanimitas in diebus Noe quum appareretur arca. Clare petrus dicit quod christus descendens ad inferos in anima prædicauit animabus illorum qui fuerant increduli in diebus Noe. Et ex eo quod horum tantum meminit significat

q̄ nō loquitur de prædicatione qua manifestauit apud inferos seipsum esse mesiam, & conuicit tam demones q̄ incredulos omnes. huiusmodi enim prædicatio cōmunis fuit omnibus apud inferos: hæc autē de qua petrus loquitur, peculiaris describitur illis qui fuerant tempore quo fabricabatur arca, unde insinuat q̄ prædicatio hæc fuit fructuosa. Et ad hoc faciūt uerba illa, quādo expectabatur dei lōganimitas: ut per hoc intelligam⁹ illos nō fuisse incredulos hoc est sine vera dei fide, sed in credulos noe dicenti diluuiū imminere, & cum hac incredulitate expectasse dei longanimitatem, hoc est cōfisos fuisse in lōganimitate dei q̄ nō induceret vniuersale diluuium & propter huius confidentiæ meritum placuisse deo ut anima christi predicaret eis. Et reuelauit nobis hec petrus ut aperiret quod christus usque adeo studuit ad offerendum nos deo, quod etiam in spiritu descendens ad inferos prædicauit antiquis qui fuerant tempore noe

ut etiam illos deo offerret. ¶ In qua pauca (id est octo) anime salue facte sunt per aquam. Sententia est clara ex Genesi. ¶ Quod & uos nunc similis forme saluos facit baptisma, pro, cui nunc simile baptismo nos quoq; saluos facit, cui arcæ saluatrici per aq̄, baptisma nunc simile nos quoq; saluos facit, arca in aqua saluatrici, figura fuit saluantis baptismi. Non carnis depositio sordium sed conscientie bone interrogatio in deum. ¶ Explicat baptismum, baptismum enim ablutionem sonat. ¶ Et dicit quod nō est sermo de ablutione q̄ est depositio sordium carnis, hoc est quæ mundat corpus: sed de ablutione cuius affectus est inquisitio conscientie erga deū bone, quum debuisset petrus effectum baptismi dicere purgationē sordium animæ, dixit inquisitionē cōscientie erga deū bonæ ad explicandū effectū quā habet in adulto cooperante ipso adulto, hoc est enim verū regenerati studium

rati studium vt inquirat applictionem scientiæ erga deum bonam. Et hanc. Per resurrectionem Iesu Christi a mortuis. hoc est per fidem & spem resurrectionis iesu christi. ¶ Qui est in dextera dei. Hoc pluries expositum est. Deglutiens mortem ut uite æternæ heredes efficeremur. Omnes hæc septem dictiones superfluent. Profectus in cælum subiectis sibi angelis & potestatibus & uirtutibus.

CAP V T

III.

Christo igitur passo in carne. pro, Christo igitur passo pro nobis carne, & uos eadem cogitatione armamini. hoc est, similem uos cogitationem assumite velut arma. Et explicando similitudinem cogitationis subiungit. Quia qui passus est in carne desit a peccatis. Quemadmodum christus passus secundum carnem desit a vita mortali, ita quicumque imitando christum passus est in carne (affligendo & domando carnem voluntariæ ad subiiciendum eam spiritui) desit a priori vita peccatorum.

Qui enim adhuc perseverat peccando, frustra imitatur Christum patiendum in carne. nam talis non armat se imitatione Christi. Vt non iam desideris hominum, sed uoluntati dei quod reliquum in carne uiuat temporis. Ordo literæ est. vt quod reliquum est temporis in carne non iam desideris hominum sed uoluntati dei uiuat. hoc est enim perfecte destitisse a peccatis vt reliquum uitæ præsentis fructificet deo & non concupiscentiis humanis. Sufficit enim præteritum tempus ad uoluntatem gentium consummandam. Textus græcus habet hæc in prima persona sufficiens est enim præteritum uitæ tempus ut uoluntatem gentium perfecimus. Vt monitio facilius admitatur, connumerat se petrus inter peccatores: non quod ipse talis fuerit, sed quod generis sui peccatæ communia æstimat.

Vnde explicando quid comprehendatur sub uoluntate gentium subiungit. ¶ Is qui ambulauerunt. pro, quum uersati fuerimus, in luxuriis. pro, lasciuis, desiderijs, uolentis, comestationibus, compotationibus, ebrietatibus. Superfluit ebrietatibus. Et illicitis. pro, nefariis, idolorum cultibus. Hinc clare apparet quod (peccata sui generis iudeorum scilicet quibus scribit) vt communia commemorat. nam personam petri constat non fuisse immerfam huiusmodi uitij: sed hæc sunt uitia uoluntatis gentium, quas iudei imitati fuerant. ¶ In quo admirantur. pro, peregrinantur. hoc est quod peregrinum seu absurdum censent gentiles. Et quid est hoc quod absurdum censent, subiungit. Non concurrentibus uobis in eandem luxurie confusionem. pro, refusionem blasphemantes. Gentiles blasphemando absurdum reputant quod non una cum eis curratis ad eandem luxuriam refusionem absurdam reputant uestræ uitæ emendationem q̄ non sequamini patres uestros imitatores Gentiliū. assueti enim luxibus absurdum reputant uitam continentium: & sic de similibus.

¶ Qui reddent rationem ei qui paratus est iudicare uiuos et mortuos. Hoc est non erunt impunes, sed hi omnes reddent rationem uniuersali iudici. ¶ Propter. pro, in, hoc enim & mortuis euangelizatum est.

Dixerat qui paratus est iudicare uiuos & mortuos: subiungit modo q̄ præparatio quædam iudicii mortuorum fuit quod iesus prædicauit mortuis quum descendit ad inferos. Quare autem sit huiusmodi præparatorium, explicat subiungendo. ¶ Ut iudicentur qui dem secundum homines in carne. Superfluit in. Viuant autem secundum deum in spiritu. Superfluit in. et ordo literæ est. vt iudicentur quidem carnæ secundum homines, ita quod secundum homines, determinat carnem, & non determinat iudicentur. Et similiter uiuant autem spiritu secundum deum ita quod secundum deum determinat spiritum: & non determinat uiuant. Et est sensus. vt iudicentur quidem ratione carnis in qua vixerunt secundum homines, hoc est secundum concupiscentias humanas, uiuant autem ratione spiritus, quem habuerunt secundum deum, hoc est conformem diuinæ uoluntati. Ad hoc itaque euangelizauit christus manifestando seipsum uniuersorum iudicem apud inferos vt agnoscant impij se iudicandos ratione carnis quam habuerunt secundum homines, & iusti agnoscant se percepturos uitam æternam ratione spiritus quem habuerunt secundum deum. Aduerte quod euangelizatum fuisse mortuis apud inferos a christo sciebamur, sed causam reuelauit petrus, vt scilicet huiusmodi euangelizatio pararet christo iudicium mortuorum. nam iudicium uiuorum post eius primum aduentum parat ei euangelizatio q̄ fit in mundo per apostolos & successores, vt omnes habeant notitiam unde iudicandi sunt. Omnium autem finis appropinquabit. pro, appropinquauit. Ne longa distantia poenam minuere videretur, adiungit quod appropinquauit finis omnium.

¶ Estote itaque prudentes. pro, sobrii. Contra huiusmodi supradictos luxus & peccata carnis, mandat sobrietatem. Et uigilate in orationibus. pro, vsu spiritus secundum deum.

¶ Ante omnia autem mutua in uosmetipsos. pro, erga uosiplos charitatem continuam. pro, vehementem habentes: quia charitas operis. pro, operiet. proculdubio in futuro iudicio. Multitudinem peccatorum, ne pareant

ne pateant æternæ ultioni. *Hospitales inuicem sine murmuratione. unusquisque sicut accepit gratiam. pro,*
F *donum, in alterutrum. pro, in vos inuicem, illam. pro, illud, administrantes: sicut boni dispensatores multiformis. pro, variæ gratiæ dei. Si quis loquitur, quasi sermones dei. si quis ministrat, tanquam ea uirtute. pro, potentia, quam administrat. pro, suppeditat, deus. Tam n verbis quam in factis nostris, mandat agnoscere deum ut principalem. Ut in omnibus honorificetur. pro, glorificetur, deus per Iesum Christum: cui est gloria & imperium in secula seculorum: amen.*

Carissimi. p, dilecti nolite peregrinari. pro, ne peregrinamini in feruore. p, in vestri exultatione.
C *quia. pro, quæ, at tentationem uobis sit. pro, sit, quasi noui aliquid uobis contingat. Et est sensus quod*
G *quidam vos contingit affligi & quodammodo exuri ad probandum vos tanquam, aurum quod probatur igne, non existimetis hoc peregrinum à christianitate quasi nouum aliquid contingat: hoc est quasi insolitum aliquid contingat. Et rationem subdit.*
Sed communicantes. pro, sed in hoc q̄ communicatis. Christi passionibus gaudete. Communicare pateris conditionibus, nec peregrinum nec insolitum videri debet. sed materia gaudii est.

¶ Ut & in reuelatione gloria eius gaudeatis exultantes. ¶ Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis. Superfluit eritis. absolute dicitur beati. hic in spe & in futuro in re. Et rationem beatitudinis subiungit. Quoniam quod est honoris, gloriæ & uirtutis dei & qui est eius spiritus, super uos requiescit. Multa sunt hic superflua. Legendum est. Quoniam quod est gloriæ & spiritus dei, super uos requiescit. Et nominatiui casus est spiritus. Et est sententia plena. quoniam spiritus dei & quod est meritum gloriæ æternæ requiescit super uos, communicantes afflictionibus christi. Post hæc autem uerba defunt latino textui octo dictiones. Secundum illos quidem blasphematur, secundum uos autem glorificatur. Et post referri tam ad nomen christi propter quod probos afficimini. q̄ ad spiritum dei requiescentem super uos. De utroque enim verificatur quod per illos approbrantes blasphematur, per uos autem glorificatur. illorum actio est blasphemia: uestra passio est glorificatio. Deinde statim subiungitur. ¶ Nemo autem. pro, ne quis enim, uestrum patiat quasi homicida aut fur aut maledicus. p, inaleficus, aut alienorum appetitor. Sensem optime transtulit interpres, quanuis Græce habeatur alienorum inspector: sed quia inspectio non est in culpa nisi ratione appetitus, ideo culpam optime transtulit dicendo appetitor. Et est sensus q̄ nemo patiat ob patratum aliquo d̄ crimen, quanuis obiciatur, & sub pretextu criminis patiatur patiebantur nanque christiani sub titulo maleficorum, sed reuera non erant malefici. Si autem ut christianus, non erubescat glorificet autem deum in isto nomine. pro, in parte hac. qua uidelicet qua patitur ut christianus. Quoniam tempus est ut incipiat iudicium a domo dei. Iudicium appellat afflictiones, tormenta occisionesque, eo quod iusto dei iudicio fiant, quanuis non semper propter propria patientis peccata: ut patet de iob. Quid autem intelligat per domum dei, explicat subiungendo.
I *¶ Si autem primum a nobis, quis finis eorum qui non credunt dei euangelio? Vbi clare uides appellant domum dei ecclesiam, & ē regione illius locatos incredulos. Et est sensus q̄ modo est tempus ut deus exerceat iudicia afflictionum & etiam mortis corporalis inchoando à fidelibus & si sic finit fideles in hac uita, quis finis erit incredulorum? quasi dicat q̄ longe maiora mala releuantur incredulis. Et si iustus uix saluabitur. et prouerb. xi. c. ap. sumpta est hæc sententia. qua monstratur difficultas ut saluetur uir iustus. Et est sermo de iusto secundum opera. talis enim uix saluabitur, eo q̄ non est facile habere perseverantem dei gratiam inter multas tribulationes & afflictiones per quas oportet nos intrare in regnum celorum. Et hinc formatur argumentum inferens. Impius & peccator ubi parebunt, pro, comparebit? quasi dicat, nusquam comparere poterit. Itaque & ii qui patiuntur secundum uoluntatem dei tanquam fidei conditori, commendent animas suas in benefactis. pro, in benefaciendo. Optimum consilium patientium, quia deus uult (hoc est propter fidem, propter uirtutem) ut benefaciendo commendent animas suas uelut iure depositi deo ut fidei conditori: cuius est fideliter seruare quod condidit quum apud eū deponitur.*

¶ Si autem primum a nobis, quis finis eorum qui non credunt dei euangelio? Vbi clare uides appellant domum dei ecclesiam, & ē regione illius locatos incredulos. Et est sensus q̄ modo est tempus ut deus exerceat iudicia afflictionum & etiam mortis corporalis inchoando à fidelibus & si sic finit fideles in hac uita, quis finis erit incredulorum? quasi dicat q̄ longe maiora mala releuantur incredulis. Et si iustus uix saluabitur. et prouerb. xi. c. ap. sumpta est hæc sententia. qua monstratur difficultas ut saluetur uir iustus. Et est sermo de iusto secundum opera. talis enim uix saluabitur, eo q̄ non est facile habere perseverantem dei gratiam inter multas tribulationes & afflictiones per quas oportet nos intrare in regnum celorum. Et hinc formatur argumentum inferens. Impius & peccator ubi parebunt, pro, comparebit? quasi dicat, nusquam comparere poterit. Itaque & ii qui patiuntur secundum uoluntatem dei tanquam fidei conditori, commendent animas suas in benefactis. pro, in benefaciendo. Optimum consilium patientium, quia deus uult (hoc est propter fidem, propter uirtutem) ut benefaciendo commendent animas suas uelut iure depositi deo ut fidei conditori: cuius est fideliter seruare quod condidit quum apud eū deponitur.

CAPVT. V.

S *ENIORES ergo. pro, presbiteros. Et superfluit ergo. ¶ Qui in uobis sunt obsecro consenior. pro, compresbiter, & testis christi passionum, & gloriæ reuelande consors. ¶ Presbiter, gradus non ætatis est hic nomen: ut patet est actione subiuncta, scilicet pascere gregē. seipsum autē petrus nō solum cōpresbyterū humiliter appellat, sed duobus cōmunibus reliquis presbiteros cognominibus explicat. nā & testē se passionū christi quas uidit & quibus iter fuit & cōsortē gloriæ reuelande se dicit: eo q̄ in mōte tabor fuerit cōsors gloriæ christi reuelande mundo*

mundo. Quamuis hoc possit & aliter intelligi: videlicet quod ipse explicet se diffinitum à deo consortem reuelandæ gloriæ cælestis: quod est scire se esse prædestinatum. ¶ *Passite qui in vobis est gregem dei.* pro, Christi. Hoc est quod obsecro vos presbyteros. Et scito quod multi legendum esse putant non qui sed quantum. Ita quod legatur, pascite quantum in vobis est gregem Christi. Tanquam explicet quod pascere gregem Christi non pendet totaliter à vobis: quoniam nullus inuitus hoc pastu pascitur. *Prouidentes.* pro, curam illius agentes, non coacte sed spontanee secundum deum. *Superfluit secundum deum.* Neque turpis lucri gratia sed uoluntarie, pro, sed prompte: neque ut dominantes in clero, p, in cleros, sed forma, pro, formæ, facti gregis ex animo. *Superfluit ex animo.* Tres conditiones petrus exigit à curam gerentibus gregis Christi. Prima est quod non coacti euitatione inopiæ, aut cuiuscunque alterius temporalis mali, sed sponte. Voluntas enim operans non nisi ut euitet malum inopiæ & similia, non est spontanea: ut patet. Secunda est ut non affectu augendi gloriam, famam, facultates & similia, sed prompte, sed propenso animo. qui enim lucrum quærit, promptum non habet animum ad gregem sed ad lucrum. Tertia est quod non affectu dominatio ad subiiciendum sibi populum, sed seipso formas exemplares exhibendo ad formandum gregem fide & moribus instruant. Gubernans enim tanquam dominans, superbix innititur: nec exemplo, sed verbo tantum & auctoritate gubernat. Nam superbix exemplum dat non virtutum: quod est aduersus gregem agere. Et hoc petrus significauit, dicendo in cleros. Ipsum enim dominium est contra cleros. Nec intelligo per cleros eos quos appellamus clericos, sed Christianos omnes ad diuinam sortem ascitos. ¶ *Et quum apparuerit princeps pastorum, percipietis inmarcescibilem gloriæ coronam.*

Similiter adolescentes subditi estote senioribus. pro, presbyteris: omnes autem inuicem. Deest, subiecti, humilitatem insinuate. Eadem est hæc sententia cum illa pauli, superiores inuicem arbitantes. Quilibet enim habet in se defectum aliquem ratione cuius rite subicitur alii ratione diuini in illo doni. & hæc est ratio mittendi humilitatis virtutem in sinum cuiuscunque animi. *Quia deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Eandem ex Prouerb. affert auctoritatem quam attulit iacobus. ¶ *Humiliamini igitur sub potenti manu dei.* De Humiliatione quæ est actus virtutis, est sermo. *Ut uos exaltet in tempore uisitationis.* Superfluit uisitationis. Et est sensus, ut uos exaltet in tempore quo opus est exaltari. *Omni sollicitudinem uestram.* proculdubio temporalium. ¶ *Proficietes in eum.* Similis est hæc sententia doctrinæ domini, ne solliciti sitis de cibo & potu & vestimento. Et ratio eadem subiungitur, scilicet diuina cura nostri. ¶ *Quoniam ipsi cura est de uobis.* ¶ *Sobrii estote & uigilate:* quia aduersarius uester diabolus, tanquam leo rugiens circumit querens quem deuoret, pro, quærens aliquem deuorare. *Cui resistite fortes.* pro, firmi, in fide: scientes eandem passionem, pro, easdem passiones, ei quæ in mundo est uestra fraternitati fieri, pro, perfici, hoc est scientes easdem passiones tentationum illi uestræ fraternitati quæ est in mundo (hoc est ecclesiæ Christianæ) perfici, id est non nocere sed ad perfectionem cōducere. Pati siquidē tentatiōes diabolicas, nō in sua ipsefectione reliqui sed p̄fici fraternæ ecclesiæ (hoc est p̄ficere ad utilitatē fraternæ ecclesiæ) aperit: ne quum se tentari à diabolo sentiunt, pusillanimes fiant quid perficit huiusmodi tentationum passiones subiungit. *Deus autem omnis gratiæ qui uocauit nos in eternam suam gloriam in christo iesu, modicum passos, ipse perficiet.* Deest, fulciet confirmabit solidabitque. ¶ *Quum dixisset perficiet requisita ad perfectionem,* subiungit quod fulciet virtutibus moralibus, confirmabit robore fidei, & stabiliet tandem assistentia donum enim stabilitatis non confeditur nisi diuina assistentia. ¶ *Ipsi gloria & imperium in secula seculorum: amen.* Per siluanum fidelem fratrem, uobis ut arbitror breuiter scripsit. Ut arbitror non refertur ad fidelem, sed refertur ad breuiter scripsi, obsecrās pro, adhortans, & contestans hanc esse ueram gratiam dei in qua statis. De euangelica gratia loquitur: & hanc esse ueram dei gratiam & contestatur ut non expectant aliam, & adhortatur completendam. *Salutat uos ecclesia quæ est in Babilone collecta.* pro, in Babilone simul electa. Et appellatio ne Babylonis significat Romam inde enim scribebat. ¶ *Videbat siquidem Romam confusione* tum idolorum tum morum pressam. ¶ *Et propterea confusione eam nominauit.* Quod autem dicit simul electa, alias ecclesias respicit. Significatur enim quod non sola sed simul cū aliis ecclesiis est electa, quod est pars electorum. Et *marcus filius meus.* De marco euangelista intelligitur. *Salutare inuicem in osculo sancto.* pro, in osculo charitatis, gratia, pro, pax, uobis omnibus qui estis in christo iesu: amen. Vere frater pauli petrus inuenitur tam in principio quam in fine epistolæ

ut taceamus de conformitate doctrinæ.

¶ Caietæ. XV. augusti. M. D. XL.

EEc

THOMAE

Thomæ de vio caietani cardinalis

F

SANCTI XISTI, IN POSTERIOREM
Diui Petri Epistolam Commentarii.

ECVND A Petri apostoli epistola. Hæc secunda epistola nō caret contradi-
ctoribus: dicente Hiero. de vir. illu. de petro. Scripsit duas epistolas quæ canoni-
cæ nominantur: quartum secunda à plerisq; eius esse negatur propter styli cum
priori dissonantia. ¶ Verū hæc ratio non minus infert primam q̃ secundam nō
esse petri. Nā tantū dissonat prima à secunda quantū secunda à prima. Quo fit
ex dissonantia styli neutra reddatur petri certa, si argumentū valet. In firmū itaq; argumentū
assumitur: quū vnū atq; eūdē hoīem diuerso stylo quādoq; scribere experiētia testetur. Regi-
strū Gregorii tantum dissonat ab aliis scriptis à Gregorio, vt si ex stylo arguendum esset ne-
garetur Gregorii.

G

IMON Petrus seruus & apostolus Iesu Christi, ius qui coequalē. pro, æque
preciosam, nobiscum sortiti sunt fidem. Nisi ipse petrus in principio tertii
capituli diceret, hanc iam vobis secundam scribo epistolam, ex per-
sonis hic salutaris nescitur ad quos epistola hæc dirigitur: quoniam
omnib⁹ Christianis commune est quod eque preciosam sortiti sunt
fidem. Verum petrus explicaturus inferius quod ad eosdē dirigit
hanc ad quos direxit primam epistolam, hic à diuino dono eos de-
scribit. ¶ Et dicit sortiti, nō casuali sorte sed diuinæ electionis. No-
biscum autem, apostolos demonstrat. In iustitia dei nostri & saluatoris iesu

H

Christi. Non in iustitia nostra, non in meritis nostris, sed in iustitia dei: quæ est iustitia saluato-
ris nostri Iesu Christi. Satis conformis immo eadem est hæc doctrina doctrinæ pauli: distin-
guentis iustitiam dei (quæ est iustitia fidei, quæ est iustitia qua iustificamur à peccatis) ab vni-
uersis iustitiis nostrorum operum. ¶ Gracia vobis & pax adimpleatur in cognitionem. pro, agnitione,
dei & iesu Christi domini nostri. Salutatio apostolica est, constans ex gratia & pace. Imprecatur
autem complementum præsentium donorum in vita æterna: quæ consistit in agnitione dei
& domini nostri iesu christi. ¶ Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis sue quæ ad vitam & pietatem donata
sunt. pro, vt eius diuina potentia omnia nobis largita est quæ ad vitam ac pietatem pertinent,
per cognitionem. pro, agnitionem, eius qui uocauit nos propria gloria & uirtute. pro, gloriam & virtutem.

I

Gratia & pax in agnitione dei & iesu Christi adimpleatur sic eaque ratione quemadmodum
diuina eius potentia largita est nobis omnia quæ ad vitam animæ, ad vitam spiritualem, ac
pietatem erga cælestem patrem, patriam illiusque ciues pertinent: largita est autem hæc per
agnitionem iesu Christi qui vocauit nos tum gloria tum virtute. ¶ Constat hæc dona lar-
gita esse nobis per fidē agnoscimus iesum christum, constat quoq; quod iesus christus vocauit
nos tum virtute. Et est sermo de virtute vt distinguitur cōtra vitium vniuersa enim vita chri-
sti virtus fuit immunis à quocunque minimo lapsu à virtute, quo fit vt christiana religio onē
amplectatur virtutem iure sue vocationis. tum gloria. siue gloria referatur ad gloriā tot taliū
& tantorum miraculorum: siue gloria referatur ad gloriam immortalitatis corporis eius. Ita
quod in statu passibili vocauit nos virtute in statu autem immortalis vocauit nos gloria.

X

Per quam, pro, per quæ maxima & preciosa nobis promissa donauit. Relatiuum quæ refertur ad omnia
quæ nobis diuina potentia largita est. ¶ Et est Iesus. per quæ spectantia ad vitam & pietatem,
maxima & præciosa promissa nobis sunt donata. Non sunt pura dona, sed deferunt secum lor-
ge maiora promissa, non pollicitatione sed donatione iam nostra. Et quæ sint hæc promiss
maiora subiungit. Vt per hæc efficiamini diuinæ consortes naturæ. In cælesti patria adimplebitur hoc
per hæc enim præsentia dona efficiamur in futura vita diuinæ naturæ consortes, vtpote vide-
tes deum sicuti est, quod est proprium ipsius diuinæ naturæ. ¶ Nulla enim creatura fie-
potest tam excellens vt suapte natura videat deum sicuti est, sed hoc oportet ex supernatur
li consortio diuinæ naturæ habere. ¶ Aduerte prudens lector quā longo contextu pend
lam effecerit sententiam. Quum dixisset gratia & pax adimpleatur in agnitione dei & c. ac
iunxit rationē qua nobis tot in hac vita largitus est deus, vt efficiamur diuinæ naturæ cōf-
tes. q̃ est redire ad primum imprecatum. Fugientes eius quæ in mundo est concupiscentiæ. pro, in cōcu-
piscenti

piscencia, corruptionem. Ne errares intelligendo quod diuina dona efficerent nos consortes diuinae naturae sine nostra cooperatione, adiungit quod sic efficiamini diuinae naturae consortes si refugeritis corruptionem, non quae est in corpore sed quae est in concupiscentia. Corruptas concupiscentias vult intelligi concupiscentias dissonantes à recta ratione, integritati siquidem animi contrariantur. *Vos autem curam omnem.* pro, & in hoc ipsum autem curam omnem, conferentes. Demonstrat hoc ipsum, quod dixerat ut per hæc efficiamini diuinae naturae consortes. in hoc enim oportet omne studium nostrum conferre. Et quod in genere dixit omnem curam vestram, explicat distinguendo per partes. *Ministrate, in fide uestra uirtutem.* Et est sermo de uirtute ut distinguitur contra vitium. Fides enim sine operibus mortua est. Et propterea oportet fidei subministrare uirtutem moralem. *In uirtute autem scientiam.* Virtus moralis prudentiae connexa sic est ut neutra sine altera esse possit. ¶ *In scientia autem abstinentiam.* pro, temperantiam. non prout est specialis uirtus circa delectationes venereas, sed potius prout sonat generalem modum uirtutum: qui consistit in singularum actionum temperatione, ut per hæc duo (uirtutem uidelicet & temperantiam) uterque generalis modus uirtutis fuerit significatus. uirtute quidem modus impulsiuus: temperantia autem modus retractiuus. In his enim duobus modis consistunt omnes uirtutes morales. *In abstinentia.* pro, in temperantia, autem patientiam. Hæc est Christiana uirtus, qua amore dei toleramus mala uoluntaria. ¶ *In patientia autem pietatem.* erga fratres & c. Vana enim esset patientia si non annexam haberet pietatem quando & ubi oportet. ¶ *In pietate autem amorem fraternitatis.* pro, amorem fraternum. Exterior pietas quae cultum officiumque exhibet, uana esset nisi esset intus amor fraternus. *In amore autem fraternitatis.* pro, in amore autem fraterno, charitatem. pro, dilectionem. Ex eo quod non determinat cuius, intelligitur absolute. Dilectio enim absolute extendit se ad omnes. Mandat petrus ut non simus contenti amore fraterno, sed cum hoc habeamus etiam dilectionem ad omnes. Et est dilectio hæc Christianis propria: quibus mandatur diligere etiam inimicos. ¶ *Hæc enim si uobiscum adsint & superent.* pro, exuberent, non uacuos nec sine fructu. Non uacuos quo ad recipiendum: nec sine fructu quo ad producendum. ¶ *Vos constituent in domini nostri Iesu Christi cognitione.* pro, cognitionem. Quoniam & recipietis & producetis conferentia ad cognitionem domini nostri iesu christi. Hoc est bonum ex his proueniens. malum autem proueniens ex horum absentia, subiungitur. ¶ *Cui enim non prae sto sunt hæc,* cecus est & manu tentans. Contraria cognitioni & illius profectui sunt cecitas & manu uiam tentare. Per quae metaphorice describitur status christianorum sine uirtute: quod sunt caeci, non uidentes propriam damnationem, & quod procedunt uelut manu tentantes, non uidentes impedimentauiae. Et quod tertium est. Obluionem accipiens purgationis ueterum suorum delictorum. Hoc est ad similitudinem obliuisci non fuisse ei remissa peccata in baptismo se habet: utpote non reminiscens coepta itineris ad celestem patriam utpote ingratus post tantum beneficium se habens ut oblitus. *Qua propter fratres magis satagite.* pro, operam date. Ad id redit unde coeperat, ut efficiamini diuine consortes naturae. Ut per bona opera certam uocationem uestram & electionem faciatis. Superfluit per bona opera. nec est certam sed firmam. Modus autem quo firma facienda est uocatio & electio subiungitur dicendo. *Hæc enim facientes non peccabitis.* pro, non labemini, aliquando. Et pronomen hæc, demonstrat superius dicta, ministrare in fide uirtutem & c. Hæc enim faciendo non labemini quod est contrarium firmitati: non labemini à uestra uocatione & electione, sed firmi perseverabitis in illa. Sic enim abundenter ministrabitur uobis introitus in æternum regnum domini & saluatoris nostri iesu christi.

Ropter quod incipiam. pro, non negligam, uos semper commonere de his: & quidem. pro, quamquam. ¶ *scientes & confirmatos uos in presenti ueritate.* Iustum autem arbitror quod hoc tabernaculo exire uos in commonitione. Docet petrus ut quamuis subditi sint docti & firmi in ueritate fidei, pastores tamen non debent negligere officium admonendi eos: immo iustum hoc esse arbitratur. Certus quod uelox est depositio tabernaculi mei secundum quod & dominus noster iesus christus significauit mihi dabo autem operam & frequenter pro, & semper. hoc est indefesse, quandiu uixerō. Habere uos post obitum. pro, exitum, meum. proculdubio de tabernaculo corporis. Ut horum omnium memoriam faciatis. hoc est unde seu in quo horum omnium memoriam faciatis. Et est sensus quod dabo semper operam ut habeatis tractatus seu libros quibus possitis semper memoriam horum facere. Scriptum est enim, & memores sunt mandatorum eius ad faciendum ea. Non enim indoctas fabulas. pro, fallaces, secuti. ad differentiam fabularum quae non sunt fallaces quas uidelicet communiter omnes agnoscunt esse,

fabulas. Fallaces enim fabulae sunt quae tanta arte sunt confectae ut videantur verae. Notam fecimus uobis domini nostri iesu christi uirtutem & praesentiam, pro potentiam & aduentum. Potentia enim refertur ad diuinitatem, aduentus uero ad humanitatem Christi. Sed speculatores facti illius magnitudinis. Illius masculini est generis: & demonstrat dominum iesum. Est enim ordo literarum, sed speculatores facti magnitudinis illius, iesu Christi. Viderunt namque magnitudinem illius in monte: qui soliti erant videre humilitatem eiusdem. Accipiens, pro, accepit, enim a deo patre honorem & gloriam uoce delapsa ad eum huiusmodi a magnifica gloria. hic est filius meus dilectus in quo mihi complacui. Sententia est clara ex relatis in euangelis. Ipsam audite. Superfluunt haec duae dictiones. Et hanc uocem nos audiuimus de caelo allatam, quum essemus cum ipso in monte sancto. Et habemus firmiorem propheticum sermonem. Non dicit ueriores aut clariorem aut maioris auctoritatis, sed firmiorem. Quod constat uerissimum tunc fuisse: quoniam propheticus sermo longe magis firmatus erat in mentibus hominum quam sermo iste cui testem se exhibet petrus. Tam longo enim aeuo & aetatibus multis firmatus iam erat in mentibus hominum sermo prophetarum. & propterea petrus firmiorem appellat sermonem propheticum sermone nouiter ex caelo delato: & non quod sit firmior in se. Cui benefacitis attendentes quasi lucernae lucenti in loco caliginoso donec dies illucescat & lucifer oriatur in cordibus uestris. Vniuersum praesentis uitae statum assimilat loco caliginoso egenti lucernae lumine: quod est sacra scriptura. Futura autem uita assimilatur diei claro: quo lucifer Christus oritur non corporaliter sed spiritualiter in cordibus humanis. Est enim lux non corporum sed mentium. Hoc primum intelligentes quod omnis prophetia scripturae. Ad differentiam prophetiae quae non est in canone sacrae scripturae. Sic enim & dominus appellauit uetus testamentum: dicendo scrutamini scripturas. Propria interpretatione non sunt. Inter scriptas scientias & scriptas prophetias differentiam tangit: penes hoc quod uir doctus ea quae in lumine intellectus agentis apparent, iuxta propriam interpretationem & docet & scribit: propheta autem ea quae sibi sub lumine diuinae reuelationis apparent, non secundum proprii iudicii interpretationem & dicit & scribit. Non enim uoluntate humana allata est aliquando prophetia. Quum debuisset dicere non enim intellectu humano allata est aliquando prophetia, dixit uoluntate: eo quod prophetiae sunt de singularibus contingentibus futuris, ad quorum certitudinem constat non se extendere intellectum humanum: sed ad eorundem uaticinia constat se extendere praesumptionem uoluntatis humanae & ideo exclusit uoluntatem humanam, sed spiritu sancto inspirati, pro, sed a spiritu sancto acti. Et in hoc tangit differentiam inter ueros & falsos prophetas. Veri enim prophetae aguntur a spiritu sancto ad interpretandum quod eis reuelantur: & sic totum quod est prophetiae spiritui sancto tribuitur. Falsi autem prophetae aguntur a spiritibus demoniacis, a spiritibus melancholicis &c. Locuti sunt sancti dei homines.

CAPVT

II.

I Verunt autem & pseudo prophetae in populo, proculdubio israelitico. Sicut & in uobis erunt magistri, mandaces, pro, pseudomagistri: qui introducent sectas perditionis, & eum qui emittit eos deum, pro dominum negantes. De christo clare loquitur: qui sanguine proprio homines redemit. Superinducentes sibi celerem perditionem, quo facilius eo celerior suapte natura est perditio, & propterea isti qui faciliorem inducunt interitum aeternum dicuntur inducere celerem perditionem. Heretici namque facillime damnantur, qui enim non credit iam iudicatus est. Et multi sequuntur eorum luxurias, pro, exiria: per quos uia ueritatis blasphemabitur. Tum sequaces tum pseudomagistri referri possunt per relatiuum quos: sequentibus tamen magis quadrat ut referantur pseudomagistri. De quibus subditur. Et in auaritia fictis uerbis de uobis negociabuntur. Non longe ab istis sunt praedicatores questus, qui abutuntur populi christiani deuotione ad questum: qui ignoranter aut temere predicare audent quod soluentes carlinum aut ducatum uocata indulgentia plenaria sunt in eo statu ac si tunc baptizati fuissent: & similiter quod liberam animam unam a purgatorio, haec enim monstrat sunt, & negationes, de christiano populo. Nescit christiana religio haec figmenta: sed ad inuentiones sunt eorum qui in auaritia fictis uerbis de christianis negociantur, abutantes illis ad questum. Quibus iudicium iam olim non cessat, pro, non tardat, hoc est quibus iam olim iudicium paratum, non tardat. Et de executione iudicii subiungitur. Et perditio eorum non dormitat. Et est sensus quod eorum paratum iudicium non differitur ultra tempus proprium: & executio eius nullum patitur impedimentum, sicut qui dormitat impeditur a summo. Si enim deus angelis peccantibus, pro, qui peccauerant non pepercit sed rudentibus, pro, catenis, inferni, pro, caliginis, detractos in tartarum tradidit cruciendos in iudicium referuari, pro, tradidit seruandos in iudicium, in aliquibus tamen codicibus graecis legitur seruatos. Et est

Et est sensus quod ad similitudinem principis detrudentis aliquos criminosos in carnem vinctos catenis ad priuandum eos libero vsu membrorum, deus tradidit dæmones qui peccauerant in carcerem tartari (hoc est infernalis loci) & catenis caliginis vinxit eos. hoc est virtutem de-
centium eorundem dedit caligini. Quod potest referri ad motum localem vel ad alios mo-
tus animi. Et si quidem referatur ad motum localem, sensus est quod dedit caligini corporeū
officiū catenæ ad retinendum virtutem motiuā dæmonum ne possint inde exire. Sivero
referatur ad alios animæ motus, sensus est quod dedit caligini spiritali officiū catenæ ad de-
tinendum intellectum ne possit intelligere particularia omnia quæ ex applicatione proprii
studii posset intelligere. Constat enim ex euangelio dæmones habere ligatam vim operatiuā.
Quod autem ligatum habeant intellectum ad cognoscendū aliqua particularia, tēratio chris-
ti testatur. ¶ Seruatos autem seu seruandos in iudicium dicit; quia adhuc non sunt extremæ
damnationi subiecti, sed hoc extremo iudicio reseruatur. Vnde & dominus in euangelio di-
cit de igne æterno, qui paratus est diabolo & angelis eius. & non dicit qui iā datus est diabolo
& angelis eius. Et originali. pro, antiquo, mundo non pepercit. Antiquum mundum vocat mundum
ad Adam vsque ad Noe. sed octauum Noe iustitiæ præconem custodauit, diluuium mundo impiorum inducens.
Præconem iustitiæ Noe denominauit octauum, ad significandum quod non solus sed cum
septem animabus octauus saluatus est. Et ciuitates Sodomorum & Gomoræ in cinerem redactas, euerſione
damnauit. Tam res gesta diluuii quam res gesta circa ciuitates Sodomorū, in Genesi scribitur.
Exemplum eorum qui impie acturi sunt ponens. Ad vtrunque (diluuium videlicet & subuersionem So-
domorum) refertur exemplum. Et iustum Lot oppressum a nefariis in lasciuia conuersationis, eripuit. Et hæc
historia in Genesi quoque habetur. Aspectus enim & auditu iustus erat. Magna laus Lot, quod inter
nefarios viros habitans nec aspectu nec auditu peccaret. Verum aduerte quo ad textum quod
interpres sensum reddidit quo textus tendit, non ipsum textum. Legendum enim esset, As-
pectus enim & auditu iustus inhabitans inter illos, quondam animam iustam iniquis operibus exercebat. Affectū ipsius
Lot describit petrus, explicans quāto mœrore cōcipiebat iniqua opera illorū iter quos habi-
tabat: vsque adeo quod exercebat propriam animā visis seu auditis iniquis operibus illorū. Nouit
deus. pro, dominus Hoc vt consequens accipiendū est illius conditionalis superius inchoatæ, si
enim deus angelis peccantibus Ita quæ antecedens illius cōditionalis constet ex quatuor parti-
bus: videlicet ex angelis, ex antiquo mundo, ex ciuitatibus Sodomorū, & ex oppresso Lot. Cō-
sequens autem sic quod modo dicitur, nouit dominus. Et habet tres partes. Prima est. Pios de
tentatione eripere. Secunda est. Iniquos uero in diem iudicii reseruare cruciandos. Tertia aut quæ subiūgitur.
Magis autem. pro, maxime autem, illos qui post carnem in cōcupiscentia immundicia ambulant, dominationemq;
contemnunt, audaces, sibi placentes. pro, contumaces, seclis non metuant intraducere blasphemantes. pro, opi-
niones non tremunt blasphemantes. Quinque genera vitiorum familiarium hæreticis sup-
putat. Quorum primum est vitium carnale. Secundum cōtempnus non solum dominorum
sed dominationum. Tertium audacia. Quartum contumacia. Et Quintum quod opiniones
quātumcunq; blasphemias non meruunt inducere seu sequi. Et Quis omnes hæretici valde pu-
niendi sunt inuolutos tamen his vitiis petrus maxime puniendos dicit. Vbi angeli qui sunt for-
titudine & uirtute. pro, robore & potentia, maiores non portant. pro, non ferunt, aduersum se. Desunt
duæ diſtiones. ¶ Apud dominum, execrabile. pro, blaphemum, iudicium. Gravitatē æternę dā-
nationis monstrat: ex eo quod dæmones robustiores natura & potentiores viribus quam sint
homines, nō sufferunt iudicium illud. Quod denominat blasphemum, ex eo quod blasphemā-
do recipitur. immo, ex hoc declarat qualiter non ferunt. Quod enim blasphemando toleratur
non suffertur. Hi uero proculdubio magistri erroris. Velut irrationalia pecora. pro, bruta animantia.
quæ videlicet non loquuntur. ¶ Naturaliter, p, natura genita, in captionem & perniciam. Capiuntur
enim & pernequantur animantia quasi suapte natura.
¶ In iis que ignorant blasphemantes in corruptione. pro, perniciæ, sua peribunt. Ad similitudinem brutorum
quæ capiuntur in laqueis quos ignorant, describit istos blasphemantes perire, in suis ignorantis
perniciosis. Et rationem subdens subiungit. Percipientes mercedem iniustitiæ. Merentur enim suis
erroribus capi & perire ex propria iniustitia qua deo iniuriuntur. ¶ Voluptatem existimantes dei
delicias coinquinationis. pro, coinquinationes, & macule. Nominatiui pluralis sunt ambæ. ¶ Et
est sensus quod isti hæretici non coinquinati & maculati sed coinquinationes & macule (ad signi-
ficandum tum quod eminentissime sunt coinquinati & maculati. tum quod sunt aliorū coinqui-
nationes & macule) isti in quā sunt existimantes voluptatem delicias dei. homines qui sapiunt
putant delectationes carnales esse delicias noctis: hoc est occulte percipiendas. vnde & paulus

opera tenebrarum definiuit ipudicitias, comestiones, ebrietates & huiusmodi. isti vero heretici carnales delectationes computant inter delicias diurnas: quod est dicere eas esse licitas, honestas, tanquam ea quæ sunt in die. Delitius affluentes in conuiuiis suis luxuriantes uobiscum. pro, delectantes in deceptionibus suis coepulantes uobis. hoc est non solum existimant delectationes esse licitas, sed facto attractiuo uestri id monstrant. Nam inter suos errores vacant deliciis & coepulatur ad hoc ut vos alliciant ad similia. Oculos habentes plenos adulterii. p. adulteræ. Delectationibus gulæ adiungit delectationes venereas: & eas quas leges detestantur. Vnde & oculos eorum dicit plenos adulteræ, tanquam nihil aliud spectent nisi ad adulteria. Et incessabilis delicti. pro, & qui non cessant à peccato. ut perseverantia significetur. Pellicientes. pro, inescantes, animas instabiles. Effectus describitur horum hereticorum. Cor exercitatum in auaritia habentes. Post crimina carnalia ad crimen auaritiæ eorundem transit. Maledictionis filii. Et subiungendo radicem mali ait. Derelinquentes uiam rectam. proculdubio Christianæ fidei quam professi erant. Errauerunt. errant omnes qui operantur malum. Et exemplum erroris subiungit. Secuti uiam Balaam ex Bofor. pro, filii Bofor: qui mercedem iniquitatis amant. Historia longa est: & habetur Nu. xxii. Correctione uero habuit suæ uesaniæ. pro, propriæ iniquitatis. Subiugale mutum in hominis uoce loquens, prohibuit prophetæ insipientiam.

¶ Hi sunt fontes sine aqua & nebulae turbinebus exagitatae: quibus caligo tenebrarum reſeruat. pro, in æuū seruata est. Assimilantur huiusmodi heretici fontibus sine aqua quo ad bonum & nebulis turbine agitatibus quo ad malum: pro quanto seruant obscuritatem tum fidei tum morum in æuum istius mundi. Quomodo autem seruent caliginem morum ac fidei, subiungit. Superbia pro, superba, enim uanitatis loquentes. proculdubio uerba. Pellicunt. pro, inescant, in desiderijs carnis, luxuria. p. lasciuia in iescant lasciuia concupiscētijs carnis. Eos qui paululum effugiunt. p. aufugerāt. p. culdubio à recto. Vbi considera periculum etiam parum declinandi à recto. Tales enim facile inescantur. Et hoc est primum genus eorum qui facile trahuntur ab hereticis. Alterum uero genus subiungitur. Qui in errore conuersantur. Errantes in intellectu fidei, facile trahuntur ab hereticis ad hæreses & lasciuia motum. Vel conuersantes cum hereticis appellat eos qui in errore conuersantur. Ipsa enim conuersatio uia quædam est ad hoc ut seducantur. Libertatem illis promittentes. proculdubio carnis tanquam licitam. Quum ipsi serui sint corruptionis. proculdubio animi. Et hanc seruitutem probat. & probatio & sententia est clara. ¶ A quo enim quis superatus est, huius & seruus est. pro, huic etiam seruus factus est. ¶ Si enim refugientes conuersiones mundi in cognitione domini nostri & saluatoris Iesu Christi, his rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora prioribus. pro, postrema deteriora primis. Et hoc probat subiungendo.

¶ Melius enim erat illis non cognoscere. pro, non cognouisse, uiam iustitiæ quam post conditionem retrorsum conuerſi ab eo quod illis traditum est sancto mandato. Scientia est clara. Contigit enim eis illud ueri prouerbi. ¶ Canis reuersus ad suum uomitum & sus lota in uolutabro. pro, ad uolutabrum lusi. Et subintelligitur reuersa.

CAPVT, II:

K Anc ecce. pro, iam, charissimi. pro, dilecti, secundam uobis scribo epistolam: in quibus uestram excito in commotione sinceram mentem ut memores sitis eorum quæ predixi uerborum. pro, prædictorum uerborum a sanctis prophetis & apostolorum uestrorum præceptorum domini & saluatoris. pro, & apostolorum nostrorum mandati domini & saluatoris. Et est ordo literæ. & mandati nostrum, appositue apostolorum domini & saluatoris. Et est sensus. ut memores sitis non solum prædictorum à prophetis sed etiam mandatorum quæ à nobis apostolis domini & saluatoris accepistis. ¶ Hoc primum scientes quod uenient in nouissimis diebus in deceptione illusores. Superfluit in deceptione.

¶ Iuxta proprias concupiscentias ambulantes: dicentes, ubi est promissio. proculdubio uniuersalis resurrectionis, seu (quod idem est) regni christi. aut aduentus eius. proculdubio gloriosi ad iudicium. Et ratio insultandi subiungitur. ¶ Ex quo enim patres dormierunt omnia sic perseverant ab initio creature. pro conditionis. argumento solito utuntur, quod sepe mundus uno modo fuit: & consequenter sic perseverabit diuersis uarietatibus subiectus nunquam terminandus aduentu christi. Latet enim eos hoc uolentes. Aduersus solitum argumentum dicit petrus quod ipsi sponte ignorant hoc, subiungendum. ita quod est eorum ignorantia affectata, res autem sponte ignorata subiungitur. ¶ Quod celi erant prius. pro, iam olim, ¶ Et terra de aqua & per aquam consistens. pro, consistentes, dei uerbo: per quæ ille tunc

Ille tunc mundus aqua inundatus perit. Et est sensus q̄ aer & terra beneficio aquæ cōsistentes, ipsum q̄ tunc erat mundum inundatione aquæ destruxerunt. Et hoc directe dicit contra dicentes qd̄ mundus semper eodem modo perseverauit. ¶ Vide singula. Dicit q̄ cœli & terra erāt de aqua & per aquam consistentes. Non est hic sermo de cœlis, id est corporibus cœlestibus, sed de cœlis, id est aere: iuxta illud, volucres cœli. Pluraliter autem significatur, propter diuersas partes aeris. ¶ Quod autem dicit tam aerem q̄ terram consistere ex aqua, dupliciter potest intelligi. Vel de ipso aere & de ipsa terra. & sic significaretur illud in principio Genesis scriptum. Congregentur aquæ quæ sub cœlo sunt in locum vnum & appareat arida. Per huiusmodi enim congregationem aquarum & terra quatenus arida consistit ex aqua segregata: & similiter aer qui successit loco aquarum segregatarum, consistit ex aqua segregata. Si vero (quod potius cōplectendum videtur) non de ipsa terra & aere secundum se sed secundum plenitudinem eorum intelligitur, sic est sensus clarus: q̄ aer & terra secundum suas plenitudines consistunt ex aqua & per quam. Nam volucres cœli implentes aerem, ex aquis fuisse productas constat in principio Genesis. Et breuiter (vt philosophi tradunt) omnium viuentium mater est aqua: vt testantur omnium animantium semina naturę liquide. Et per hanc rationem animantia tam implentia terram q̄ aerem, ex aqua & per aquam consistunt: vtpote quæ aluntur humido. Et hæc quo ad causas naturales. Causa vero prima tam efficiens q̄ conseruans tangitur dicendo dei verbo. ¶ Quum subiungitur per quæ, referuntur dei verbum cœli, terra aqua. Nam per verbum dei principaliter, & per apertas cataractas cœli, & per ruptos in terra fontes abyssi, inundatione aquarum mundus ille perit qui fuit ante Noe, quo ad plenitudinem animantium tam in aere q̄ in terra. Celi autem qui nunc sunt & terra, eiusdem verbo repositi sunt, igni reseruati in diem iudicii & perditionis impiorum hominum. Non est alia terra neque alii cœli secundum substantiam, sed secundum plenitudinem animalium. Et propterea petrus tanquam de aliis cœlis & alia terra loquitur. Et arguit ex præterito interitu cœlorum & terræ quo ad plenitudinem animantium, eodem verbo dei reseruari vt consumantur per ignem in die iudicii. neq; enim minoris potestatis est verbum dei ad perdendum per ignem quàm fuerit ad perdendum per aquam.

¶ Num uero hoc non lateat uos charissimi. pro, dilecti, quod unus dies apud dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies unus. Non tardat dominus promissionem suam, sicut quidem existimant. Duo dixerant illutores. Alterum quod omnia sic perseverant. & contra hoc attulit diluuium. Alterum ubi est promissio? quasi dixerint quod tanta tarditas attestatur nullitati. Et aduersus hoc dixit Petrus quod apud deum vnus dies supputatur pro mille annis & ediuerso. Et dixit hoc quoniam relative ad æternitatem etiam centum milia annorum supputantur vnus dies. Et hinc deducit quod non tardat dominus adimplere promissionem suam. ¶ Recte dicit non tardat: quia nec per vnā horam ultra tempus diffinitum differt. Sed patienter agit. pro, sed longanimis est, propter uos. p, erga nos. non est tarditas sed lōganimitas, nobis utilis: vtpote, Nolens aliquos perire, sed omnes ad penitentiam reuerti. pro, recipere. Verba hæc vt sonant exponenda sūt sicut illa pauli, deus uult omnes homines saluos fieri. Possunt enim intelligi de voluntate antecedente: hoc est de uoluntate. Possunt & intelligi non de singulis generum sed generibus singulorum. Possunt & limitari ad electos, quod non uult aliquos electorum perire, qui perirent nisi expectarentur. Verbi gratia si petrus fuisset mortuus statim postq̄ negauit christum, si paulus fuisset mortuus ante suam conuersionem, & sic de aliis peccatoribus electis. Adueniet autem dies domini sicut fur, deest in nocte. Distinxerant illutores insultationem in duas partes, ubi est promissio aut aduentus eius? contra dilatam promissionem, postq̄ dixit petrus qd̄ non est tarditas sed longanimitas, ad id q̄ dicitur de aduentu mō respōdet, qd̄ dies domini nō adueniet precognitus, sed quem admodum fur in nocte. Et propterea cessat insultatio ubi est aduentus? In quo celi magno impetu transiunt. De corporibus ipsis celestibus potest intelligi qd̄ ad similitudinem impulsorum magno impetu transibunt, non à substantia sed à motu.

Elementa uero calore soluentur. Aerem & aquam solui, non quo ad substantiam sed quo ad mixtionē quā habent adiunctam intellige, remanebunt enim elementa pura.

Terra autem & omnia quæ in ipsa sunt opera, exurentur. Smiliter intellige de terra sicut de aere & aqua diximus, de mixtis autē quæ in terra sunt nulla est ābiguitas. Quæ igitur hæc omnia dissoluēda sūt, quæ oportet uos esse in sanctis conuersationibus & pietatibus: expectantes & properantes. pro, & accelerantes, in aduentum. pro, aduentum, diei domini. pro, dei. Accelerantes intellige non rēpus minuētes sed affectu vrgēte. Et appellatur dies diei, dies iudicii vniuersalis: quoniā tunc manifestabitur de⁹ oibus, vt nullus possit dubitare amplius de ipso deo. Per quem. diē diei, qui est dies iudicii. Celi

ardentes soluentur. De inferioribus cælis (hoc est de partibus aeris) intellige. Et elementa ignis ardore
F tabescent. pro, & elementa æstuantia liquecunt. Præsentis est temporis. repetit monendo prius
dicta narrando. *Novos uero cælos & nouam terram & promissa.* pro, iuxta promissum, illius expectamus,
in quibus iustitia habitat. Non dicit alios cælos & aliam terram, sed cælos nouos & nouam terram,
nouis modis essendi. Erunt enim cæli absque motu & terra absque mixtura &c. ¶ Relatiuum
autem in quibus, potest referri tum ad nouos cælos & nouam terram: ut explicetur nouitas ex
habitatione iustitiæ, excluso omni peccato. vel potius ad nos qui expectamus. Et est sensus q̃
non oēs expectamus sed ii tantum in quibus iustitia inhabitat. alii enim non expectant sed ti
ment. Propter quod, *charissimi.* pro, dilecti, h. e. expectantes, *satagite.* pro, date operam, *immaculati & im*
violati. pro, irreprehensibiles, ei. Hoc est ad honorem & gloriam eius. *Inueniri in pace:* & domini nostri
G Iesu Christi longanimitatem. Superfluit Iesu Christi. *Salutem arbitramini.* Hortatur ad id quod superius
dixerat de diuina longanimitate. Hortatur autem ut longanimitatem domini nostri arbi
trentur salutem, non dilationem, nec pro malo sed pro optimo: puta pro salute nostra. Sicut &
charissimus. pro, dilectus, frater noster. *Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit uobis,* sicut & in omnibus
H epistolis loquens in eis de his. Extendit sapientiam pauli monstratam in epistola ad istos, ad reliquas
epistolas pauli de iis quæ spectant ad euangelicam doctrinam: ad differentiam priuatarum
epistolarum quas forte scripsit aut scribere potuit paulus de aliis rebus. ¶ Si queris ubi est epi
stola pauli ad istos? in promptu est responsio. quod epistola ad Ephesios & ad Coloss. Et ad
Loadicenses, quum ad ciuitates Asiæ directæ sint, supputantur inter directas ad ipsos. Epistola
quoque ad galatas, sub eadem venit appellatione. nam ut patet in principio primæ epistolæ
petri, Asia & Galatia comprehenduntur. In quibus sunt quædam difficultates intellectu: quæ indocti & instabi
les deprauant. pro, detorquent (sicut & ceteras scripturas) ad suam ipsorum perniciem. ¶ Vos igitur fratres præ
H scientes custodite. pro, obseruate (seu caute) ne incipientium. pro, nefariorum, errore traducti. p, abducti,
excidatis a propria firmitate. Sententia est clara usq; ad finem. *Crescite uero in gratia & cognitione domini no*
stri & saluatoris Iesu Christi. Ipsi gloria & nunc & in diem eternitatis: amen.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI, INEPISTOLAM

Sancti Ioannis Apostoli Commentarii.

¶ Prima Ioannis Apostoli Epistola.

K

Quod fuit. pro, erat, ab initio. Verbum dei deum refert: de quo in prin
cipio sui euangelii dici in principio erat uerbum. de hoc enim solo uer
tificatur quod erat ab initio: ut ibidem declaratum est. *Quod audiui*
a tractanda materia incepit. & propterea postq̃ proposuit eternitatē
a parte ante rei tractande statim proponit quasi limitendo nō esse
tractandū q̃ erat ab initio secundū illius incomprensibilitatē sed secundū
id qd notū est ioannis & cōparibus apostolis. & p̃pterea subiūgit mo
dū noticie, tum ex auditu: qd̃ audiui, ab ipso uerbo dei. Iesus enī
docuit etiam ore tenus ea que diuinitatis sunt, ut patet in euangelio
ioannis. *Quod uidimus oculis nostris.* De corporeis oculis est sermo.
¶ Neque tantum id quod adierunt sed etiam id quod viderunt cor
poreis oculis de uerbo dei, tractandum promittitur. Viderunt enim ipsum patientem crucis
supplicium mortuum & postea uiuentem, præter opera mirabilia innumera testificantia illi
deitatem. *Quod perspeximus.* mentis oculis. Aperuit enim illis sensum ut intelligerent scripturas,
aduenit spiritus sanctus; & fecit eos perspicere mēte id quod auribus & oculis testificabatur.
Vnde Thomas deitatem perspexit Christi, quum dixit dominus meus & deus meus. et manus
nostræ contraxerunt. Non solum auditu & visu ac mente sed etiam palpando sensu tactus co
gnouisse se testetur, palpate inquit dominus & uidete quoniā spiritus carnē & ossa nō habet. de
uero uide. At uidim⁹, audiui⁹ p̃speximus & cōtractauerūt. refertur de uerbo uicē. in euāgelio di
xit in ipso uita erat, hic uero dicit uerbum uite: ut intelligamus ipsū nō solū esse uitā, sed rationē
omnis

omnis alterius v^{ta}. Et uita manifestata est. Ne putares verbum quidem in se esse verbum vitæ sed nō vitæ manifestatē Apostolis (ita quod quod audiuius, quod vidimus, quod perspeximus, quod palpauimus est quidē spectās ad verbum vitæ sed non manifestat vitam ipsius verbi) ad hoc excludendum subiungit quod etiam vita manifestata est. Modus autem quo manifestata est, similis subiungitur. *Et uidimus & testamur & annunciamus uobis uitam æternam.* Quod dicit uidimus vitam æternā, intellige participatiue. Vidimus autē corporeis oculis dupliciter. primo in transfiguratione christi: in qua æternā christi vitā participatē in illa gloria corporeis oculis viderunt Ioannes, petrus & iacobus. secundū viderūt Christum post mortē viuū, vita pcul dubio æterna. Et propterea merito Ioannes dicit, & vidimus (corporeis oculis) vitā æternam. Si autem referatur ad visionem mentis, sic Apostoli viderunt vitam æternā in seipsis. Viderunt enī intellectuali visu seiplos viuere vita gratiæ: q̄ nihil aliud est q̄ inchoatio vitæ æternæ. Et propterea de oculis mentis loquēdo verū dicunt, & vidimus vitam æternā. Et quia quod vidimus testamur, merito subiunxit & testamur & annunciamus vobis. *Que erat apud patrem & apparuit.* pro, & manifestata est, vobis. Anteq̄ verbum incarnaretur, æterna vita tam animæ q̄ corporis erat apud patrem, nō erat cōmunicata hominibus: incarnato autē verbo, æterna animæ vita cōmunicata est homini in anima christi. Aeterna autem vita corporis cōmunicata est homini in resurrectionē Christi. & sic manifestata est nobis p̄ christum. Quod uidimus & audiuius annunciamus vobis, ut & uos societatem habeatis nobiscum. Pederentim descendit proponendo. primum proposuit quod erat ab initio. deinde quod manifestatum est visu & c. postea explicauit vitā verbi esse id quod manifestatum est. deniq; eandē vitam declarauit esse vitam æternam, annūciandā & c. Modo explicat quorsum annūciāda sit: & dicit q̄ ad vtilitatem nostram. explicatq; illā vtilitatē esse vt nos simus consocii Apostolorū. Ac si apertius dixisset. vt sis par es nobis. *ET SOCIETAS.* Deest, vero nostra sit cum patre & filio eius Iesu Christo. Superfluit sit. sine verbo loq̄tur Ioannes. Et expliatio societatis ante dictē explicat enim quod qualiscunq; societas est hęc nostra ad quam inuitamus alios: sed est societas cum patre & filio eius iesu Christo. Quod Petrus appellauit consortium diuinæ naturæ (dicendo vt simus diuinæ naturæ consortes) Ioannes appellat nostram cum patre & filio societatem. tam ineffabile enim est donum gratiæ gratum facientis perseuerans vt ipsum oporteat diuersis rationibus explicare: modo cōsortiū diuinæ naturæ, modo societatem, mō manere in deo & deum in nobis. Et dicit cū patre quantum ad diuinitatem, & filio eius iesu christo quantum ad humanitatē. Et hæc scribimus vobis ut gaudeatis & gaudium vestrū sit plenum. Superfluunt duæ dictiones: gaudeatis, &. Quotendat hæc societas describit: videlicet ad plenitudinem gaudii. quæ in sola cēlesti patria est: quoniam gaudia præsens vitæ quantuncunq; spiritualia, plena non sunt. nā semper restat gemitus, infelix ego homo quis me liberabit de carne mortis huius?

T H A E C E S T annūciatio quam audiuius ex ipso. Hactenus proposuit Ioannes tractanda in hac epistola: modo incipiat tractare proposita. Et inchoat ā pposita societate cum patre & filio eius iesu christo. Et quoniam dixerat quod audiuius quod vidimus & c. inchoat ab eo quod audiuius. audiuius autem ab ipso iesu christo. Et annunciamus vobis. exequendo. Quoniam. pro, quod, deus lux est, & tenebre in eo non sunt ulle. In euangelio ioannis christus hoc docuit. Et est sermo de luce non sensibilis sed intelligibilis ordinis. Ipse siquidem solus est lux inter omnes substantias intellectualis ordinis reliq; nanque intellectuales substantiæ sunt participationes q̄dam illius lucis. Et ad hanc differentiam significandam adiūxit & tenebræ in eo non sunt vllæ. in reliquis enī intellectualibus substantiis tenebræ aliq; sunt: altem potentialitatis, vt etiam philosophi cōsistentur nos autem preter has tenebras dicimus in eis esse tenebras peccatorum, aut saltem potentiæ peccandi. In deo autem nec peccatorum, nec potentiæ peccandi, nec potentialitatis alicuius tam in intellectu q̄ in natura tenebræ aliq; sunt. Si dixerimus quoniam. pro, q̄, societatem habemus cum eo. Et materia quæ tractatur. Et in tenebris ambulamus. De tenebris tam intellectus quam voluntatis est sermo. Et tenebræ quidem intellectus consistunt in ignoratiā eius q̄ quis tenetur scire tenebræ autē voluntatis sunt ipsa peccata. vnde ambulare in tenebris quanuis cōmune quid sonet, secundū tamen rē est peccare. Nec dicit ambulauimus sed ambulamus, vt intelligas qd nō de iis qui peccauerunt sed de iis q̄ peccant loquitur. mentimur & veritatem non facimus. Quū ueuisset dicere & veritatē nō dicimus. dixit & veritatem non facimus. ad significandū qd de mendatio facti est sermo. ipso enim facto quo ambulamus in tenebris alieni à societate dei (qui lux est & in quo nulle sunt tenebræ) nos constituimur, ac per hoc factū cōtrariatur verbis, & cōstituit mēdaciū in verbo quo p̄fite

mur nos societatem habere cum deo. *¶* **S**I autem in luce ambulamus sicut & ipse est in luce, societatem habemus adinuicem. Nota differentiam. De nobis dicit in luce ambulamus: de deo autem in luce est. nostrum siquidem est proficere in luce: dei autem non est proficere sed esse in luce. Et dicit ambulamus in presenti, ut intelligamus quod de iis qui in spiritali luce progrediuntur est sermo: non de illis qui olim in luce ambulauerunt & modo in tenebris ambulant. *¶* **Q**uod autem dicit societatem habemus adinuicem, à contextu literæ cogor intelligere societatem habemus adinuicem, hoc est cum deo & deus nobiscum. nam de hac societate constat esse sermonem. Vnde & statim subiungit societatem eius nobiscum, dicendo. *¶* **E**T sanguis Iesu Christi filii eius emundat nos ab omni peccato. Ac si apertius dixisset. nostra in luce ambulatione facit nos habere societatem cum eo deo patre & econuerso, & facit nos habere societatem cum filio eius pro quanto sanguis iesu christi filii eius emundat nos ab omni peccato. Proposuerat enim superius & societas vero nostra cum patre & filio eius iesu christo. Non mireris speculatiue theologe quod emundatio à peccato, ponatur consequens ad societatem cum deo & ambulationem in luce. Recole quod hæc simul tempore sunt: quemadmodum aeris illuminatio & remotio tenebrarum sed ordine naturæ tam formalis quam finalis illuminatio præcedit remotionem tenebrarum & sic est in proposito. Et dixit hoc præoccupando obiectionem, quo pacto possumus in luce ambulare qui inuoluimur tenebris peccatorum? Excluditur enim obiectio ex hoc quod dum fit ista nostra cum deo societas, mundatur non per nostra merita sed per meritum sanguinis christi omnia nostra peccata. Vnde & verbo presentis temporis utitur dicendo emundat. Et dicit ab omni peccato: quia impium est dimidiam à deo sperare veniam. *¶* **S**i dixerimus quoniam. pro, quod peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & ueritas in nobis non est. Non dicit si dixerimus quod non peccamus (implicat enim duo contraria, in luce ambulamus & peccamus) sed dicit quod peccatum non habemus. stat enim quod non peccamus & tamen peccatum habemus commissum vel contractum. Dixerat quod sanguis Christi emundat nos ab omni peccato: ne quis erraret intelligendo hoc de aliquibus hominibus & non de omnibus. ideo subiungit omnes habere peccatum ad monstrandum quod omnes indigent mutatione per sanguinem Christi. Hæc enim indigentia testatur hæc sententia, comprehendens omnes sub habere peccatum. *¶* **S**I confiteamur peccata nostra. E regione negantium se habere peccatum locat nos confitentes peccata nostra. Et est sermo de confessione siue interna siue externa, & qua homo recognoscit se habere peccatum. Fidelis est & iustus ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate. Ne vanam (ut multi garrulant) existimes confessionem peccatorum ad consequendam eorum remissionem apud deum præsertim qui omnia nouit absque nostra confessione, iohannes fidelitati diuinæ eam tribuit: ad significandum quod ideo nostra peccatorum confessio valet ad remissionem peccatorum quia fidelis est deus: hoc est quia deus promissit veniam confitentibus, & fidelis est in seruandis promissis. Et propterea conditionali utitur, si confiteamur fidelis est deus. Et ne quis obicere possit quod promissa diuina intelliguntur salua iustitia, ac per hoc remissio peccatorum non nisi iustitia comite promissa est, adiungit quod est etiam iustus: ad significandum quod remissio quam promissit confitentibus. non stulte, non post ergando iustitiam sed seruando iustitiam adimplet. sed iustitia est, non hominum sed dei est enim illa qua sanguis iesu christi emundat nos. vnde & duos affectus subiungit. alter est ut remittat nobis peccata nostra. & hic respondet fidelitati. alter ut emundet nos ab omni iniquitate. & hic respondet iustitiæ: quoniam hic sanguini christi paulo ante attributus est. Si dixerimus quoniam. pro, quod non peccauimus, mendacem facimus eum, & uerbum eius non est in nobis. prius dixerat verbo presenti quod peccatum non habemus: modo dicit verbo præterito quod non peccaui mus. procedit enim resolutorie. Ideo mentiuntur dicentes peccatum non habemus, quia mentiuntur dicentes non peccaui mus. *¶* **Q**uod autem dicit mendacem facimus eum (proculdubio deum) significat deum dixisse quod omnes peccaui mus. quod ex multis sacre scripturæ locis habetur. nam & in psalmis scriptum est, non est qui faciat bonum non est usque ad unum. & eccle vii. non est homo iustus in terra qui faciat bonum & non peccet. quas autoritates paulus ad Rom. iii. ad hoc affert. ac per hoc uerbum dei scriptum non est in nobis, contrarium dicentibus.

CAPUT II.

¶ **I**lli mei hæc scribo uobis ut non peccetis. *¶* **N**e quisquam obiceret inculpabile esse nostrum peccatum tanquam inuitabile à quocunque, occurrit iohannes dicens quod hæc scribo uobis non ad monstrandam inuitabilitatem peccati sed ad oppositum uidelicet ut non peccetis quauis enim peccasse commune sit omnibus, uitabile tantum est in futurum. intellige inuitabilia esse singula & omnia ad tempus quauis
not

non omnia toto tempore vitæ & propterea subiungit. *Et si quis peccauerit, aduocatum habemus apud patrem Iesum Christum iustum.* Non solum remedium docuit contra præterita peccata confessio-

nem, sed etiam si rursus post baptismum peccamus, remedium docet recursum ad aduocatum Iesum Christum quatenus hominem. ipse enim est aduocatus noster apud patrem. Aduocatus autem non patrocinium ferens causæ iniustæ sed aduocatus iustus, Cuius iustitia explicatur subiungendo. *Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris.* Ecce iustitia Iesu Christi, ecce iustitia aduocati nostri, quod ipse est propitiatio satisfaciens pro peccatis nostris. Non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi. Magnus excessus iustitiæ, ut satisfecerit non pro peccatis electorum tantum, sed etiam pro peccatis totius mundi: quamuis non omnibus profuerit quo ad vltimū effectum qui est æterna felicitas.

T in hoc scimus quoniam. pro, quod, cognouimus eum si mandata eius obseruamus. Non saltat Ioan-

nes sed tractans de societate nostra cum deo per hoc quod ambulamus in luce, quum monstrasset indigentiam remissionis peccatorum quæ sunt tenebræ primo contrariæ ambulationi in luce, modo prosequitur ipsam ambulationem in luce: declarando quod exigit duo: videlicet seruationem mandatorum dei exterius, & dilectionem interius. Et quod superius appellauit ambulare in luce, modo appellat cognoscere deum. nā qui ambulat in luce videndo utitur luce: ac per hoc qui nouit deum lucem, utitur deo ut luce operum suorum tam intus quā extra. Et est sermo de notitia affectiua: quā efficit fides infusa, quæ per dilectionē operatur. Dicendo itaque & in hoc scimus quod cognouimus eum (proculdubio deū lucē) perinde est ac si dixisset & in hoc scimus quod ambulamus in luce si mandata eius obseruamus. Si vero legatur in præterito, perinde est & in hoc scimus quod cognouimus eum si mandata eius obseruauerimus, in præterito. Quamuis possit diffinitas temporum ad significandum notitiam præcedere & seruatiōem mandatorum subsequi, dicta intelligi. intēdit siquidē Ioannes ad literam monstrare signum infallibile internæ lucis diuinæ in nobis esse si mandata ei⁹ seruauerimus. Et propter ea dicit & in hoc scimus, scientia experimētali. Vnde & ex opposito inferri oppositum manifestat, subiungendo.

Qui dicit se nosse deum & mandata eius non custodit, mendax est & in eo ueritas non est. Eodem sensu utitur nosse deum, ergo ex custodia vel non custodia mandatorum diuinorum pendet nostra notitia de interna in nobis luce. *Qui autem seruat uerbum eius, uere in hoc charitas dei perfecta est.*

Quum debuisset dicere in hoc notitia dei seu lux dei perfecta est, dixit charitas dei, ut ostendat connexionem inseparabilem horum duorum: videlicet seruare mandata dei & charitatis dei. pedetentim enim repit ab exterioribus ad intima: tendens ad hoc ut dictum est, quod ambulatio in luce constituens, socios dei integratur ex charitate & seruatiōe mandatorum. Perfecta autem dicitur charitas dei seruans mandata, quia extēdit se non solum ad deum: sed ad omnia diligenda propter deum. Extendit autem se nō solū habitu sed exercitatione. & ideo perfecta constans ex omnibus. *In hoc scimus quoniam pro, quod, in ipso sumus.* Redit ad primo propositum de societate cum deo. in hoc, scilicet in charitate seruante mandata, scimus quod sumus in ipso, socialiter. Perpende prudens lector progressum literæ, quod summarie declarauit in quo consistit societas nostra cum deo, *Qui dicit se in eo manere debet sicut ille ambulauit & ipse ambulare.* Hinc apparet quod pronome in ipso sumus & in ipso manere, Iesum Christum demonstrat, ita quod iungit perfectæ charitati dei esse in Christo: ut intelligamus quod per eandem sumus in Christo. Sumus autem tanquam membra in capite, sumus tanquam membra ipsius: quæ admodum manus mea est in me, de ipso namque Iesu Christo constat dicere sicut ille ambulauit. Monuerat docendo quod debemus ambulare in luce sicut ipse deus est in luce: ut autem hoc altius documentum ab exemplo insinuaret attulit exemplum Iesu Christi hominis quod debemus imitari illum. hoc est enim ambulare sicut ille ambulauit.

Harissimi. pro, dilecti. Postquam summarie declarauit nostram societatem cum deo ex ambulatione in luce (in qua purgantur peccata, seruantur mandata) ex dilectione dei & in incorporatione Christi, modo exactius incipit idē declarare, inchoās à dilectione dei. *Non mandatum nouum scribo uobis sed mandatum uetus quod habuistis ab initio.* inferius in cap. iii. dicit hæc est annunciatio quam audistis ab initio ut diligatis inuicem. igitur mandatum nō nouum sed uetus quod audiuitis ab initio est mandatum dilectionis: quod fideles quique audiuerunt ab initio conuersionis suæ, et ideo Ioannes dicit quod non ingerit nouum mandatum, sed illud idem quod habuerunt ab initio. vnde & subdit. *Mandatum uetus est uerbum quod audistis ab initio fidei vestræ.* Iterum mandatum nouum scribo uobis quod uerum est & in ipso. Superfluit & .et in uobis. De fidei tres dictiones. Legendum est.

Idem

Idem uerum est & in uobis. Præceptum de dilectione dei & proximi, non est nouum sed antiquum. **F** præceptum autem de modo diligendi (videlicet illo modo quo christus dilexit nos) est præceptum nouum. Vnde & dominus in euangelio de hoc loquens ait, mandatum nouum do uobis ut diligatis inuicem sicut dilexi uos. Vnde & iohannes hic de mandato nouo, quod est uerum in iesu christo & idem est uerum in uobis, imitatoribus christi. Vtrunque ergo mandatum iohannes se scribere fatetur. primo uerum, quod etiam in veteri testamento traditum est; secundo nouum, quod tradidit christus. iuxta duo quæ præmiserat: uidelicet charitatem dei & esse in christo. *Quia tenebræ transierunt, pro, transeunt, & uerum lumen iam lucet.* Rationem reddit ultimo dicti, idem uerum est & in uobis. Ratio enim quare verificatur & in uobis id quod est uerum in Christo, est quia tenebræ peccatorum transeunt. & ratio quare transeunt, subiungitur præsentia veri luminis. Iam superius dictum est quod ambulantes nobis in luce mundantur peccata, ideo in uobis uerum est, quia in uobis iam uerum lumen lucet & peccatorum tenebræ fugantur. *Qui dicit se in luce & fratrem suum odit, in tenebris est usque ad huc.* Declaturus diligentem dei qua ambulamus in luce, inchoat à contrario immo à contrariis actibus circa proximum. sunt autem hi contrarii actus amor & odium. Ex differentia ergo inter odio habentem & diligentem fratrem suum, manifestat dilectionem esse in luce. Odio siquidem habens fratrem suum est in tenebris usque adhuc: hoc est non obstante baptismo & quibuscunque sacramentis. *Qui diligit fratrem suum, in lumine manet.* quod est contrariū ad esse in tenebris.

Et scandalum in eo non est. tam actiue quam passiue. Directe tamen intendit passiue, intendit enim dicere quo l non solum manet in luce sed ambulat in luce absque offendiculo uidēs quo vadit. Vnde ut oppositum explicet de osore fratris, repetit *Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est.* ut adiungat. *Et in tenebris ambulat & nescit quo eam: quia tenebræ obcecauerunt oculos eius.* Perpende prudens lector differentiam inter osorem & dilectorem fratris, describi penes lucem & tenebras: ut intelligamus totum hoc dici ad declarandum quod superius fuit propositum quod ambulans in luce societate habet cum deo. Non vagatur iohannes, sed propositū directe tractat.

Scribo uobis filioli. Ne quisquam tam ardua putet scribi à Ioanne ut rari sint in quibus hæc.

S inueniantur, explicat iohannes multas hominum differentias quibus se scribere dicit tāq̃ ambulantes in luce. Tria autem genera hominum summat: uidelicet filiolos, patres & adolefcētes. Et quātū ipsa nomina innuunt, summat incipientes, proficientes & perfectos incipientes appellando filiolos, proficientes adolefcētes, & perfectos patres. Et singulis statibus bis scribis, ut ipsa repetitio non careat mysterio. *Quoniam remittuntur uobis peccata propter nomen eius.* procudubio iesu christi. Ap̃te incipientibus remissio peccatorum accommodatur: quoniam sic ambulant in luce ut eorum studiū ad remissionem consequendam peccatorum annitatur.

I *Scribo uobis patres quoniam cognouistis eum qui ab initio est.* De iesu christo est sermo, ad cuius diuinitatis noticiam ascendunt perfecti: ascēdūt autē transeundo per contemplationem ea quæ humanitatis Christi sunt ad ipsum qui est ab initio. *Scribo uobis adolefcētes, quoniam uicistis malignum.* pro, malum. masculini tamen generis & cum articulo, ad significandum diabolum, qui uere est malus humano generi. Quem uicisse, proficientibus attribuitur: qui iam consequuti peccatorum veniam aduersus diabolum pugnam susceperunt & illū vicerunt, & cū uictoria ambulant in luce. *Scribo uobis infantes, pro, filioli.* Iterum scribere se ait filioli alia ratione. *Quoniam cognouistis patrem.* Prius dixerat quoniam remittuntur uobis peccata propter nomen eius modo dicit quoniam cognouistis, notitia fidei, patrem domini nostri iesu christi, ut fidē incipiētiū intelligamus non sistere in christo homine sed extender e se ad mysterium trinitatis utrumque enim oportet quantumcunque incipientes credere. *Scribo, pro, scripsi, uobis patres, quoniam cognouistis eum qui ab initio est.* Ex integro repetit ad patres, nulla additione aut diminutione facta nisi mutato scribo in scripsi: quia quo altius tandat contemplatio perfectorum nō habet quam ad eum qui ab initio est, in ceteris enim repetit aliquid altius, repetit autem ad patres ut ipsa repetitio fomentum quoddam sit ad seruandum celsitudinem eorum. *Scribo uobis iuuenes, pro, scripsi adolefcētes, quoniam fortes estis & uerbum dei manet in uobis & uicistis malignum.* pro, malum masculini generis ut supra. Et hic quoque mutat scribo in scripsi: quoniam secundū rem repetitio est secundum explicationem autem uictoria per partes explicatur: uidelicet per uerbum dei dirigens, & per fortitudinem exequentem. postremo autem loco reseruauit uictoriam aduersus diabolum, ad continuendum cum uictoria aduersus mundū.

Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. *Dilectioni dei non solum contrariatur odium*

odium proximi sed etiam dilectio mundi. & propterea postquam Ioannes à diligente deum exclusit odium fraternum, modo excludit dilectionem mundi & eorū quæ in mundo sunt. Appellatione mundi non intelligitur vniuersitas rerum, sed vniuersitas rerum deordinatarū: non à regula naturæ sed à regula rectæ rationis. nam & ipse ioannes talia explicabit esse ea quæ sunt in mundo quæ prohibet diligere. ¶ *Si quis diligit mundum, non est charitas patris in eo.* Ratione reddit primi dicti, ne diligatis mundum: ex eo quod si quis diligit mundum non est charitas patris in eo. Hinc clare patet quod de dilectione mundi quatenus à recta ratione exorbitat, est sermo. nam diuina dilectio, ad mundum (hoc est vniuersitatem rerum creatarū) se extendit: iuxta id quod scriptum est. misereris omnium domine & nihil odisti eorum quæ fecisti. Charitas ergo patris imitanda nobis præcipitur, non abiicienda: vt intelligamus quod illa prohibetur dilectio mundi quæ contrariatur dilectioni qua deus diligit nos. hanc autem constat esse quum mundus diligitur in præiudicium diuinorum mandatorum. Quoniam omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est & concupiscentia oculorum & superbia vitæ: quæ non est ex patre. Non iacet ita in textu: sed legendum est absque copula verbali in medio, legendo sic. Quoniam omne quod est in mundo, videlicet concupiscentia carnis & concupiscentia oculorum & superbia vitæ, non est ex patre, sed ex mundo est. Ratio redditur quare charitas patris celestis non est in diligente mundum, quia omne quod est immundo &c. non est ex ipso cælesti patre sed ex mundo: vt intelligamus qd cælestis pater diligit sua & non mundi, mundus autē diligit sua & nō cælestis patris. Et ne sit quæstio de quibus existētibus in mūde ioannes loquitur, ipsemet explicat: dicendo videlicet cōcupiscentia carnis & concupiscentia oculorū & superbia vitæ. Res appetibiles deordinatas vt facilius esset intelligētia, denominauit à nostris deordinatis passionib⁹: vt sic nō ambigeres qd de appetibilib⁹ deordinatis loquitur mutuo enī sibi correspondēt appetitiones deordinatæ & appetibilia deordinata. Sub cōcupiscētia itaque carnis inordinata delectabilia secundum sensum comprehenduntur: sub concupiscentia autem oculorū inordinata vtilia: sub superbia vero vitæ inordinata gloria, honor, fama & huiusmodi. ¶ Et hæc dicuntur nō esse ex patre cælesti, hoc est nō consistere ex dispositione cælestis patris non enim deus disposuit hæc quatenus inordinata. melius dicā non enim hæc quaten⁹ inordinata constant ex diuina dispositione, quoniā diuina dispositio participata in rebus nō, dissonat à recta ratione morali. sed sunt ex mundo. hoc est constant ex mundo, id est ex mundi dispositione vt mundus exorbitat à deo. quod est dicere, constant ex mundo relato ad peruersam rationem. hinc enim omnis deordinatio delectabilium ac vtilium prouenit.

¶ *Et mundus transit & concupiscentia eius: qui autem facit uoluntatem dei, manet in æternum.* Non sufficit ioanni probasse mandatum non diligendi mundum ex parte dei, sed addit alteram rationem ex parte nostri diligentium deum. Et consistit ratio in hoc quod mundi & nostræ contrariæ sunt conditiones. nam mundus cum sua concupiscentia transitorius est nos autem diligentes deum sumus æterni. non debemus ergo nos æterni degenerare diligendo mundū transitorium. Vt dictum est non de substantia mundi est sermo sed de ipso quatenus exorbitat à recta ratione. Constat autem huiusmodi exorbitationem transitoriam esse terminabitur enim in iudicio. diligentes autem deum esse æternos constat ex eo quod ipsa dilectio dei perseverabit in eis in æternum.

Iherol mei. Superfluit mei. Nouissima hora est. Declarata dilectione dei ex contrariis (odio scilicet fraterno & dilectione mundi) consequenter declarat ipsum ambulare in luce, ex contrario: videlicet falsitate seu mendatio in iis quæ sunt fidei. esse enim in luce est nosse veritatem lucis diuinæ: ac per hoc falsitas contraria diuine veritati, manifestat esse in luce. præcedit autem à seductoribus ad ipsam falsitatem. Vnde quod dicit nouissima hora est, significat est qd tempus seductionis. nam seductio appropriatur ultimo tempori. quod erit tempus antichristi, qui antonomasice est seductor, et propter hunc sensum subiungit. *ET sicut audistis quia: pro, qd Antichristus uenit.* Præsentis temporis est uenit, propter certitudinem enim prophetiæ futurum significat in præsentī. Ac si dixisset. nouissimam horā appello horā antichristi quo ad officium seductionis. *ET nunc Antichristi multi facti sunt unde scimus quia. pro, qd, nouissima hora est.*

¶ Manifestat quo sensu loquatur. quemadmodum multi sunt Antichristi præuenientes illum Antichristū, ita nouissima hora est sicut præsentis antichristi officium exercēs Antichristi, ita præsens hora exercet officium nouissime horæ. *Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. præsentis seductores christiani fuerunt, & ex nobis (christianis) exierunt verūtamen nō erāt ex nobis: hoc est non constabat ex nobis.* Pluries ioannes utitur hoc loquendi modo, vnde & in euangelio,

F vos de mundo non estis: hoc est non constatis ex mundo. Ita hic ex nobis non erant: hoc est constabant secundum animum ex aliis affectibus ex aliis cogitationibus quam constemus nos, quam habuerint à nobis. ¶ Vnde & subiungit. Nam si fuissent ex nobis, hoc est habentes affectus & cogitatus quos acceperunt a nobis. Permansissent utique nobiscum. Sequela manifesta est, mansissent utique in vnitatem ecclesiasticam nobiscum. ¶ Sed ut manifesti sint quoniam, pro, quod, non sunt omnes ex nobis. Directe est sermo de christianis quod non omnes qui sunt quandoque inter nos sunt ex nobis. hi enim fuerunt quandoque inter nos & tamen non sunt ea nobis.

G sed vos unctionem habetis a sancto & nostis omnia. Iam dixerat quibus scribit: & propterea ad illos utpote in gratia constitutos dicit, sed vos unctionem habetis a sancto. An significetur persona spiritus sancti (cui attribuitur interna vntio) an significetur persona christi (qui nomen habet ab vntione, à quo christiani omnes vntionem habemus) parui refert: quoniam eandem vntionem in anima nostra vterque efficit. Quod autem dicit & nostis omnia, intellige necessaria ad salutem. Aduersus seductiones hæreticorum duo sunt remedia. Alterum externæ doctrinæ: alterum internæ vntionis. Ignorantibus opus est externa doctrina ne seducantur: scientibus autem sola vntio interna sufficit: quoniam illa docet eos refutare quicquid contrarium est veritati fidei. Et hanc sententiam iohannes modo diffuse prosequitur, dicendo.

¶ Non scripsi vobis, quasi ignorantibus veritatem, sed quasi scientibus eam. Et propterea dixi quod vntionem habetis & nostis omnia. ¶ Et quoniam omne mendacium ex veritate non est, ex veris enim non nisi verum proficiscitur. ¶ Quis est mendax nisi is qui negat quoniam, pro, quod, Iesus est christus. Vniuersam fidem complectitur affirmatio quod iesus est christus: & per oppositum vniuersam fidem destruit negans quod iesus est christus. & propterea iis solus dicitur mendax in iis quæ sunt fidei, tanquam omnia circa fidem mendacia in hoc vno comprehendantur, quod est verum virtualiter. Et dixit hoc scientibus, non ad docendum aliquid quod nesciant, sed summarie ante oculos proponendo vniuersam doctrinam hæreticorum. Hic est Antichristus, officio. Qui negat patrem & filium. Ecce antichristi officium negare mysterium & trinitatis & incarnationis. Omnis qui negat filium nec patrem habet. Manifestat quod dixerat: videlicet quod negans iesum esse christum negat totum, ex eo nanque quod negat filium dei, necessario sequitur quod neget patrem: immo plus infertur quod non habet patrem tanquam in quo manet nec in quo manentem in se. Qui confitetur filium, & patrem habet. Superfluunt hæc sex dictiones. ¶ Vos quod audistis ab initio in vobis permaneat. Supplenda est litera: vos sic estote ut quod audistis ab initio in vobis permaneat, tam de mysterio trinitatis quam incarnationis. Et ratio subiungitur.

¶ Quia si in vobis permanferit quod audistis ab initio, & vos in filio & patre manebitis. Ecce fructus: qui potest & in præfenti & in futura vita intelligi. Et si de futura vita est sermo, manere nos in patre & in filio, intelligitur tanquam videntes in visis, tanquam amantes in amatis, tanquam fruētes in rebus summe delectabilibus. Si vero de hac vita est sermo, intelligitur inchoatiue, per amorē infusum, sic enim hic sumus in patre & filio non solum tanquam in contēplatis sed tanquam in amicis. Et hec est repromissio quam ipse pollicitus est nobis vitam æternam. De vtroque modo manere in patre & filio, verificatur vita æterna. Et propterea vtramuis intelligas verificatur quod hoc (scilicet in patre & filio) est repromissio quam pollicitus est iesus: & est oppositiue vita æterna, hic quidem inchoatiue, ibi vero perfecte. Hæc scripsit vobis de iis qui seducunt vos & vntio quam vos accepistis ab eo: maneat pro, manet, in vobis. Vtrumque habetis, nam à me estis in scriptis commoniti de seductoribus & intus manet in vobis vntio quam accepistis ab eo iesu christo. Et non necesse habetis ut aliquis doceat vos. Recole quod ad scientes loquitur.

K Sed sicut vntio eius, pro, ipsa, docet vos de omnibus. Proprium est gratiæ spiritus sancti quæ appellatur vntio inclinare intellectum ad efficiendum omnibus quæ sunt fidei & ad dissentiendum contrariis fidei dummodo proponantur ut nota. Et propterea de scientibus qui ignorantia non falluntur) plene verificatur quod vntio docet illos de omnibus quæ sunt fidei, tam acceptandis quam respuendis. Vnde & subdit. Et verum est & non est mandatum, quod ipsa vntio docet verum & alienum à mandato. ipsa enim vntio utpote spiritus sancti actio, verax est & mentiri nequit, et sicut docuit vos manete in eo, iesu christo monet iohannes scientes ea quæ sunt fidei ut non recedat ab interna vntione, utpote omnino veraci: & sic sentiant de christo iesu quo ad intellectum & sic maneat in ipso quo ad effectum quemadmodum vntio docuit illos, & significanter dicit docuit in præterito, ne fallantur sub aliqua specie spiritualis affectus ad assentiendum alicui nouitari, vult enim ut sequentur id quod iam docuit eos vntio nec noui aliquid admitrat sub speciei nouæ inspirationis, et nunc filio soli manete in eo, tanquam propria membra eius.

VT quum apparuerit, habeamus fiduciam & non confundamur. pro, pudeamus, ab eo in aduentu eius. Magna gratia habere fiduciam in aduentu iesu quum apparuerit tam terribilis: ad differentiam eorum qui pudeant ab eodem tunc, eo quod nunc non sunt membra eius.

CAPVT

III

S I scitis quoniam. pro, q, iustus est. Hic debet incipere tertium capitulum, quoniam A
 am hinc inchoat iohannes materiam tertii capituli. *Scitote quoniam, & omnis*
qui facit iustitiam ex ipso natus est. Postquam dixit quod societas nostra ad deum
 & iesum christum ambulando in luce exigit tum seruationem preceptorum
 tum charitatem, & charitatem declarauit ex contrariis & corruptiuis, mo-
 do ipsam societatem nostram cum deo & christo qualis sit aperit ex conne-
 xione cum iustitia operum & charitate interna, vt nec in minimo recedat
 ab integro iustitia enim est ipsa obseruatio preceptorum. Societas itaque nostram ad deum &
 Christum non qualitercunque sed natiuitate ex deo contrahi declarat. Et propterea dicit q, si sci-
 tis christum esse iustum, scitote consequenter q, omnis iustus natus est ex christo. ita q, nullus B
 est iustus nisi natus est ex christo & est sermo de christo quatenus est deus. ab ipso enim secundum
 q, deas, vniuersorum iustitia provenit. Significanter autem dicit natus est: vt intelligamus nul-
 lum propriis viribus adipisci iustitiam, sed natiuitate ex christo illam consequimur. constat enim
 nullum nasci ex seipso. Significanter quoque dicit omnis qui facit iustitiam: ne putes q, de aliqua
 ficta interi⁹ iustitia loquatur, sed intelligas q, loquitur de iustitia quam facim⁹ opere & veritate.
 Fundatur autem sequela (si scitis q, ille iustus est, scitote quoque q, omnis qui facit iustitiam ex
 illo natus est) super hoc q, omne quod est tale p participationem nascitur a tali per essen-
 tiam: ac p hoc ab illo iusto per essentiam oportet nasci omnem qui iustus est participatione. Ecce societas
 nostra cum christo & deo, societas filialis secundum facere iustitiam. Videte qualem charitatem de-
 dit nobis pater ut filii dei nominemur & simus. Superfluit & simus. Parui refert an appellatione patris C
 intelligas personam patris an deum ipsam trinitatem quam adoramus dicendo pater noster.
 De charitate autem actiua est sermo: quoniam causa explicatur huius effectus qui est nos no-
 minari filios dei. Deus enim diligit omnia quae fecit, sed non dilectione tali vt communicet
 omnibus esse filios dei, sed dilectione tali prosequitur tantummodo electos: immo per hoc
 sunt electi quia sunt dilecti dilectione tali. Ex natiuitate igitur secundum iustitiam monet co-
 siderandam qualitatem diuinae dilectionis erga nos iustos: vt videlicet nominemur filii dei.
 Iam dixerat iustos natos ex ipso. & propterea non oportuit repetere & simus: sed sat fuit expli-
 care dignitatem nominis post explicatam natiuitatem. Nec dixit vt filii christi sed vt filii dei
 nominemur: non q, maior sit deus christo, sed vt a supremo na ure nomine nostram filiatio-
 nem significaret. Perpende societatem ex vna & eadem re cum christo & deo. Nati sumus si-
 quidem ex christo iusto iusti. & hinc nominamur filii dei, proculdubio veri sed adoptiui non
 enim falso tale filiationem diuina nobis concessit charitas. Propter hoc mundus non nouit nos
 pro, vos, quia non nouit eum. Quauis contextui quadret legere in prima persona nos: iohannes ta-
 men in modo loquendi vitans iactantiam scripsit in secunda vos. Mirum apparet apud phi- D
 losophos & sapientes mundi huius q, tanta dignitate membra Christi donata sint, & tamen
 ignota mancant, rationem reddit iohannes quare mundus modo non nouit vos in tanta cel-
 citudine constitutos. Et reddit rationem ex hoc quia non nouit eum videlicet deum seu chri-
 stum. Quod vt facile intelligas, pone ante mentis oculos statum mundi a iudicio & deinceps
 futurum. tunc enim quia mundus cognoscet deum & christum, cognoscet consequenter celsitu-
 dinem electorum: & per oppositum quia nunc non nouit mundus deum & christum dilectorem &
 electorem iustorum, ideo non nouit celsitudinem electorum. vnde ad hoc explanandum sub-
 iungit. *Charissimi, pro, dilecti, nunc filii dei sumus & mundum apparuit quid erimus.* Ac si appertius dixisset
 non ex defectu filiationis diuine in nobis provenit haec mundi ignorantia: quia nunc in hoc
 mundi statu in quo despecti a mundo habemur sumus filii dei. sed quo ad apparentiam est E
 differentia, quia mundum apparuit quid erimus. Non dicit nondum apparuit quid sumus sed
 quid erimus: ad significandum futuram consummationem seu perfectionem eius q, modo sumus.
 Sumus enim filii dei, sed imperfecte, propter cognitionem aenigmaticam: tunc autem erimus
 perfecte filii propter claram visionem. Propter quod subiungit. *Scimus quoniam, pro, qd, quum ap-*
paruerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est. Quod dicit quum apparuerit, simplex contex-
 tus subintelligendum exigit illud idem de quo dixit qd, non dum apparuit vt sit sensus, scim⁹ q,
 quum apparuerit id quod erim⁹ (hoc est quum venerit status ille in quo non latebit sed apparebit
 quid erimus sicut modo latet quid sumus & quid erimus) tunc similes ei erimus & c. At si
 propter pronomen ei subintellexeris Christum (vt sit sensus, quum autem apparuerit christus
 secundum

secundum vtrunque naturam) non errasti. Prosequendo tamē simplicem contextum, significatur quod in statu illo similes erimus ei, proculdubio deo cuius sumus filii. & ratio similitudinis redditur quoniam videbimus eum sicuti est, & non sicuti repræsentatur per creaturas. ¶ Profunda valde est doctrina hæc, ex visione dei sicuti est rationem reddens similitudinis nostræ ad deum. Nec fundatur ratio hæc super hoc quod visio fit per similitudinem rei quæ videtur. communiter enim à theologis speculatiuis negatur ibidem huiusmodi similitudo, vsque adeo vt dicat q̄ videre deum per similitudinem creatam non est videre ipsum. Et vere non est videre ipsum sicuti est, sed sicut repræsentatur per illam similitudinē. Sed fundatur hæc ratio super hoc quod oportet diuini ordinis esse omnem qui videt eum sicuti est. incommunicabilis enim est visio dei cuiusque creaturæ tam factæ quam factibili, in suis naturalibus quantamcunque excellentibus. & propterea oportet videntem deum assumptum esse ad communionem diuini ordinis & similem deo effectum lumine gloriæ. & sic diuinæ naturæ facti consortes (quod est esse similes deo similitudine diuini ordinis) vident deum sicuti est. ¶ Si hæc non penetras lege theologiam speculatiuam & bene aduerte quomodo dicitur videbimus eum sicuti est, aduerbium sicuti non determinare modum rei visæ in seipsa; quoniam etiam modo quælibet verax cognitio de deo cognoscit eum sicuti est: quoniam nō cognoscit falsum, non cognoscit sicuti non est, sed hic non est sensus intentus in litera. Aduerbium itaque sicuti adiungitur ad significandum modum rei visæ quatenus visæ: ad excludendum omnem visionem modificatam per repræsentans. Ita quod germanus sensus est, videbimus eum non sicut repræsentatur, non arctata non modificata visione per aliquod repræsentans, sed sicuti est, sicut ipse offert seipsum. ¶ Et omnis qui habet hanc spem in eo, sanctificat. pro, purificat, se, sicut & ille sanctus. pro, purus, est. Declaratis extremis (videlicet quod modo sumus filii dei, & quid erimus) inserit medium per quod ab hoc extremo itur ad illud. Omnis inquit qui habet spem hanc perueniendi ad similitudinem dei & videndi eum sicuti est, purificat se, studet tollere à se omnium passionum affectionum & reliquorū huiusmodi impuritates vt accedat ad similitudinē illi⁹ qui omnino pur⁹ est. nihil enī impurū intrabit in illū ordinē diuinū.

Minus qui facit peccatum, & iniquitatem facit. Declarat societate nostra cū christo & deo quo

O ad qualitatem q̄ est filialis, & quo ad opus q̄ est secundum facere iustitiā & purificare se declarat consequenter nexū huiusmodi societatis cū facere iustitiā: & deinde cum charitate. Declarando autē cōnexionē huius societatis cū facere iustitiā, declarat illā à cōtrario: hoc est à facere peccatū. Et quoniam facere peccatū nō sonat contrariū eius q̄ est facere iustitiā, ideo præ declarat q̄ facere peccatū est facere iniustitiā, & peccatū est iniustitia: vt sic postea libere peccat. Et propterea dicit q̄ omnis q̄ facit peccatum, ipse idem facit iniquitatem & subiungit. *Et peccatum est iniquitas.* vt obiectū obiecto & actionē actioni adæquet. Quāuis peccatū lat⁹ se, extendat q̄ iniquitas (quia peccatū etiā in naturalibus & in artificialibus inuenitur. mōstra enī sunt peccata naturæ: & errores artificū sūt peccata in arte) peccatū tamē restrictū ad materiā morale æquale est iniquitati, in omni enim peccato reſtitutio aliqua violatur. & propterea vsus iohannes peccati nomine vt cōtrario iustitiæ, prius adæquauit ipsum iniquitati & econuerso. ¶ Et scitis quod ille apparuit. proculdubio iesus christus in carne.

Vt peccata tolleretur, crucifixus vere agnus dei tollens peccata mundi. Et peccatum in eo non est. Monstrata contrarietate peccati quæadmodum & iniquitatis, incipit procedere ad inferendum q̄ qui natus est ex christo, peccatum non facit. & inchoat ab hoc q̄ christus apparuit in carne sine peccato ad tollendū peccata tanq̄ sibi cōtraria. et ppter ea optime infert. *Ois qui in eo manet non peccat.* hoc est ois q̄ est mēbrū eius, qui manet in eo vt mēbrū in corpore, vt sic nō peccat. est enī sermo formalis, significās q̄ mēbrū christi quatenus mēbrū christi nō peccat. Et per oppositū subiūgit. *Et omnis qui peccat, non vidit eū nec cognouit eū.* et hic quoq; est sermo formalis. q̄ cūq; enī peccat, quatenus peccat nō est in xp̄o. et quā debuisset dicere nō est in eo. dixit nō est in eo, nō vidit eū nec cognouit eum: vt intelligamus quod hominem esse in christo est videre eum & cognoscere eum, non enim sumus in christo par esse substantiale, sed secundū mentem qua cognoscitur & videtur. & est sermo de cognitione ac visione affectiua. Dicit autē nec vidit nec cognouit ad significandū quod nec notitiā euidentē nec notitiā verā fidei habuit de christo quoniam ex vera christi notitia non prouenit peccare. ¶ Membra autem CHRISTI & cognoscunt eum notitia fidei & vident eum notitia euidentē sub ratione credibilis: & hinc regulantur ad non peccandū. vtitur autem præterito ad significandum causalitatem notitiæ & visionis respectu actus peccandi vel non peccandi. *Filioli nemo uos seducat.* Nititur iohannes insinuare fidelibus q̄ nō solum christus est sine peccato, sed tante est efficacitæ q̄ natus ex ipso se

existant

existens in ipso non peccat sed facit iustitiam, hoc est seruat mandata. Et nisi fuissent aliqui
 hæretici docentes Christum & peccata simul, non dixisset Ioannes, filioli nemo vos seducat.
 Dixit enim hæc propter Nicolaitas, qui Christum cum commonitate vxorum prædicabant:
 & alios qui Christum simul cum aliquo illicito prædicant tanquam licito. *Qui facit iustitiam*
iustus est, sicut & ille. proculdubio Christus iesus seu deus. *Iustus est.* Facere iustitiam quod contra- A
 ponit ad facere peccatum, iungit cum similitudine dei iusti. Ita quod sensus est. *Qui facit iu-*
sticiam assimilatur secundum esse iustum deo iusto. Et per oppositum. *qui facit peccatum, ex dia-*
bolo est. Non secundum substantiam sed secundum affectum & opus. Perpende prudens lector
 & regione posita hæc duo: qui facit iusticiam ex deo iusto est, qui facit peccatū ex diabolo est.
 Et ne in hoc membro similitudo desit, subiungitur. *Quoniam ab initio diabolus peccat.* Quemadmo-
 dum de deo dixerat sicut & ille iustus est, ita proportionaliter modo dicit quia ab initio dia-
 bolus peccat. Et intellige ab initio peccati, ab initio siquidem quo fuit peccatum, diabolus p-
 seuerat peccando. ante siquidem quam diabolus peccaret, nullus peccauerat. Et quia peccauit
 perseuerando, ideo dicit q̄ ab initio peccat indefinenter. & propterea omnis homo peccans B
 ex illo est imitatie. ¶ *In hoc apparuit filius dei ut dissoluat opera diaboli.* Peccatum vt iam monstratū
 est, est opus diaboli: filius autem dei ad hoc apparuit in carne vt dissoluat opera diaboli: ergo
 vt dissoluat peccata quibus ligatur homo. Vnde & amplius sequitur. *Omnis qui natus est ex deo, pec-*
catum non facit. Intellige formaliter: hoc est quatenus natus est ex deo. Natiuitas enim ex deo,
 non dat peccare. *Quoniam semen ipsius.* proculdubio dei. *In eo.* proculdubio nato ex deo. *Manet.* Ex
 hoc quod semen oliuæ manet in terra, non nascitur vitis: & ex hoc quod semen humanum est
 in vtero mulieris non nascitur inde aliud quam homo. multo magis ex eo quod semen dei
 est in nato ex ipso, non proficiscitur ab eo peccatum: quod iam declaratum est esse contrariū
 deo. Et quum debuisset dicere quoniam natura ipsius manet in eo, dixit quoniam semen: ad
 significandum quod in nobis viatoribus natis ex deo diuina natura participata, potius habet
 rationem ac vim seminis diuini quam naturæ diuinæ: quia communicat nobis potius virtu- C
 tem qua possimus viuere vita diuina (credendo, sperando, amando, operando) q̄ ipsum viuere
 diuina vita, quod futuræ foelicitatis statui reseruatur. Et non potest peccare, quoniam ex deo natus est.
 Non solum peccare sed etiam posse peccare negat ioannes in natis ex deo. Et vtrunq; verissi-
 mum est formaliter: quoniam nec peccare nec posse peccare prouenit à diuino semine & di-
 uina natiuitate: sed vtrunq; puenit ex nobis. & non est opus glossa, sed attensione quorsum
 hæc dicat ioannes, dicit enim hæc aduersus hæreticos, qui ex eo q̄ à deo se habere prædicabat,
 & prædicabant & poterant peccare. Aduersus hos docet ioānes q̄ id gratiæ qd̄ habemus ex deo
 quo simus & sumus filii dei, nec fert secum peccare nec fert secum posse peccare. Et hunc esse
 germanum sensum, manifestant subiuncta. *In hoc manifesti sunt filii dei & filii diaboli.* Discerne hinc
 hæreticos & hypocritas quoscunque. nam quicumque diuinum dicunt quod fert peccare aut
 posse peccare, filii sunt diaboli: quoniam filii dei constant ex eo quod nec dat peccare nec dat
 posse peccare. Quauis ex mea fragilitate peccem, & ex mea conditione possim peccare.
 Quicumque ergo vt licita habent peccata (vtpote consona eorum dogmatibus) ii filii diaboli D
 sunt, non dei. Et in hoc est differentiam manifesta imitatorum dei & diaboli: quod filii dei:
 peccatum ex filiatione dei respuunt, filii autem diaboli peccatum ad mittunt: vtpote similes
 patri, vtpote conformes paternæ imitationi. ¶ *Omnis qui non est iustus, non est ex deo: & qui non diligit*
fratrem suum. ¶ Continuendo iusticiam charitati continuat non iusticiam non dilectioni:
 vt ex negatiuis manifestentur affirmatiua. ¶ Iungit ergo non iustum cum non diligente
 vtrūque dicens non esse ex deo: vt simul concludat solum iustum esse ex deo, & inchoet
 solum diligentem esse ex deo, eundemq; intelligamus esse iustum & diligentē ac ediuerso. vt
 ex non seruatione mandatorum cognoscamus & inferamus hominem talem non esse ex deo
 secundum affectum: & similiter ex non dilectione fratris idem sciamus.
 ¶ *Quoniam hæc est annuntiatio quam audistis ab initio ut diligatis alterutrum, pro, inuicem.* Expedito tractatu E
 iustitiæ, inchoatum tractatum de dilectione prosequitur ab authoritate quam ab initio fidei
 susceperunt. hinc enim probat q̄ qui non diligit fratrem suum non est ex deo. ¶ *Authori-*
tati autem adiungit exemplum. ¶ *Non sicut cain: in maligno, pro, malo, erat. & occidit fratrem*
suum. Vt prius diximus, malo est masculini est generis cum articulo, vt intelligamus diabolum
 significari. ¶ *Historia patet in principio Genesis.* ¶ *Et propter quid occidi eum?* ¶ *Interro-*
gatiue legendum est. ¶ *Quoniam opera eius maligna, pro, mala, erant, fratris autem eius bona*
pro, iusta. In Genesi nō legitur quæ fuerint hæc mala opera Cain, sed ex diuina reprehensione
 Fff apparec

apparet ipsum malefecisse. Iuxta autem opera Abel non nisi in oblatione scribuntur: videlicet
F quod de primo genitis pecudum & quod adipem carniū offerebat. Veruntamen quāvis nesciamus quæ eorum fuerint opera mala & iuxta, sufficiat iohannis autoritas ad credendumque Cain fuerint opera mala, Abel autem iuxta. & hoc innuitur in Genesi dum permittuntur nomina personarum: dicendo ad Abel & munera eius respexit, ad Cain & munera eius non respexit. personalia enim merita significantur rationes quod deus respexit ad munera vnius & non alterius: personalia autem merita ex operibus constant.

Olite mirari. pro, ne miremini, fratres. Deest, mei, si odit uos mundus. Declarata mutua dile-

N ctione à contrario odio fraterno, eandē declarat etiā à contrario: odio scilicet mūdi.

Et inducit hoc excludendo admirationem: vt intelligamus simili ratione à mundo

nos odio haberi quia Abel odio habitus est à fratre: videlicet quia opera mundi sunt mala, o-

G pera autem electorum sunt bona. Hęc enim ratio excludit admirationem. ¶ Nos scimus quoniam.

pro, quod, translati sumus de morte ad uitam quoniam diligimus fratres. Proposuerat preceptum de mu-

tua dilectione: & declarauit iam ex contrario dilectionem. Modo declarat eandem quo ad

terminum, videlicet fratres. Declarat autem ex fructu: qui est translatos nos esse de morte ad

vitam, ex hoc quod diligimus fratres ita quod dilectio fraterna tantæ est vis vt transferat de

morte æterna ad vitam æternam. Et quod hoc sit verum, manifestat primo ex contradicto-

rio. *Qui non diligit, manet in morte.* Si affirmatio est causa affirmationis & negatio est causa negati-

onis diligere confert vitam, non diligere mortem. *Omnis qui odit fratrem suum, homicida est.* De con-

tradictorio (videlicet non diligere) affirmavit manere in morte: de contrario autem (videli-

cet odio) affirmat homicidium. quod est longe peius. ille enim non surgit à statu mortis in

quo est: iste autem adiungit crimen homicidii. ¶ Homicidam autem intellige affectu, quan-

H uis non actu. Et est indubie verum de deo qui odit hominem. Quod dictum sit ad differentiā

eius qui odit diuitem seu principem & huiusmodi. homo enim constat ex sua vita: diues autē

ex diuitiis, princeps ex principatu, & sic de aliis. Et propterea odio habens hominem, appetit

illum priuari vita: odio autem habens diuitem, appetit illum priuari diuitiis: & sic de aliis.

Et scitis quoniam. pro, quod, omnis homicida non habet uitam æternam in se manentem. Ergo de primo ad vl-

timum qui odit fratrem suum, non est translatus de morte ad vitam. Appellatur autem (vt se-

pe diximus) vita æterna in nobis ipsum viuere secundum diuinam gratiam.

¶ In hoc cognouimus charitatem dei. Superfluit dei. Quoniam. pro, quod, ille animam suam pro nobis posuit.

De Iesu Christo manifeste loquitur. & animæ nomine iuxta scripturæ consuetudinem, vitam

significat corporalem. Ab exemplo iesu Christi manifestat dilectionem fratrum. in hoc enim

opere verissime cognouimus dilectionem ipsius, quod ipse pro nobis vitam suam posuit. ¶ Et

I nos debemus pro fratribus animas ponere. Nō sufficit inquit iohannes quod diligamus fratres, sed oportet dilectionem comprobare opere: vt exemplo Christi ponamus & nos vitas nostras pro fratribus.

¶ Qui habuerit substantiā huius mundi, & uiderit fratrem suum necessitate patientē, & clausit viscera sua ab eo, quomodo cha-

ritas dei manet in eo? Dixerat quod nō sufficit diligere fratrem, sed debitū est vt etiā vitā ponat quis pro

fratre: quod erat dicere quod nō sufficit dilectio interna sed oportet dilectionē ope comprobare usque ad

extremum opus, quod est ponere vitam. Et quoniam hoc valde arduum videtur, ideo simul pro-

bat necessitatem operis & tempus necessitatis manifestat. Et necessitatem quidē operis adiu-

gendi dilectioni, probat ex opere eleemosinario satis clare. tempus autē quo oportet opus ex-

terius adhibere (siue eleemosine siue etiam proprie vite) manifestat esse tempus necessitatis, di-

cendo & uiderit fratrem suum necessitatem patientem. ¶ Est itaque iohannis doctrina quod in arti-

K culo necessitatis quō proximus eget eleemosina, debet qui potest & sciuerit conferre illi ele-

emosinam. & similiter in articulo necessitatis quo frater est in periculo mortis animæ, debet qui

scit & potest, illi subuenire etiam ponendo vitam propriam si opus est ad illius liberationē ab

æterna morte: alioquin interna charitas dei non manet in eo. Et propterea concludit.

¶ Filioli mei non diligamus uerbo neque lingua sed opere & ueritate. Ex his duobus (opere & ve-

ritate) insinuatur quod sensu dixerit non uerbo neque lingua. nā contra linguam fallacē dicit &

ueritate. & cōtra uerbavā dicit sed opere, et alterū est expositiū alterius hoc est enī diligere

in ueritate diligere opere. falsa enim est dilectio quæ opere non comprobatur. In hoc cogn-

scimus quoniam. pro, quod, ex ueritate sumus. pronomen hoc, dilectionem opere & ueritate de mō-

strat. Dominus iesus coram pilato dixit, omnis qui est ex ueritate audit uocē meam. iohan-

nes hoc in loco dicit quod in hoc (scilicet in dilectione exhibent e opus) cognoscimus quod sumus ex

ueritate.

veritate. Ecce testimonium internæ nostræ natiuitatis, manifestatū ab ipso iohanne quo quisque potest seipsum scrutari. Et in conspectu eius suadebimus corda nostra. pro, cordibus nostris. Ex eo quod non dicit quid suadebimus, subintelligenda est res cognita. Et est sensus, quod diligendo opere non solum cognoscimus nos esse ex veritate: sed hoc ipsum quod est nos esse ex veritate, suadebimus cordibus nostris, non fide nō blandiendo sed in conspectu dei. Vnde apparet quod A non de notitia euidentiae sed de notitia fidei dixit in hoc cognoscimus. ex illa enim oritur ut suadeamus intimis nostris coram deo quod sumus ex veritate, quod accendatur ad opera cumulanda, ad confitendum in deo. Quoniam, pro, quod, si reprehenderit, pro, condemnet, nos cor nostrum, maior est deus corde nostro et nouit omnia. Dixerat diligamus opere & veritate: & ostenderat duo bona interna quæ in nobis inde sequuntur. Monstrat modo idem ex opposito: quod quamuis lingua aut exteriora reliqua nos non accusent, si tamen cor nostrum condemnet nos: ut contingit in illis qui non habent animum promptum si articulus necessitatis accideret operandi quod debent ex dilectione fraterna. Hoc enim condemnari non potest ab iis quæ extra sunt. Et propterea iudicium hoc reseruatur cordi proprio. Et dicitur quod si cor nostrum condemnet nos de huiusmodi minus vero aut tepido amore, multo magis deus condēnabit nos: B quum ipse & nouerit omnia intima, & sit longe maior corde nostro. ¶ Charissimi, pro, dilecti, si cor nostrum non reprehenderit, pro, condemnet, nos, fiduciam habemus ad deum, et quicquid petierimus accipiemus ab eo: quoniam mandata eius custodimus, et ea quæ sunt placita coram eo, facimus. In hac clara sententia aduerte quod pro ratione quare cor nostrum non condemnet nos, reddit quoniam mandata eius custodimus & c. ut intelligamus fundamentum interni iudicii cordis esse opera. Vanum est enim cordis testimonium nisi fundetur super opera: tum præcepta à deo: tum grata deo, etiam si præcepta non sint. Et hoc est mandatum eius. Pronomen hoc, demonstrat præceptum fidei quod subiungitur: pronomen vero eius demonstrat deum. Ut credamus in nomine filii eius Iesu Christi. Vniuersum trinitatis & incarnationis mysterium, credendum in hoc compræhenditur præcepto. ¶ Et diligamus alterutrum, pro, inuicem, sicut dedit mandatum nobis. Superfluit nobis. C Mandato fidei adiungit mandatum charitatis fraternæ, modificatum sicut iesus dedit nobis: dicendo hoc est mandatum meum ut diligatis inuicem sicut dilexi vos. Hoc mandatum hoc modo non tantum iesus Christus homo sed deus dedit. ¶ Et qui seruat mandata eius, in illo manet et ipse in eo. Redit concludendo ad primo propositam societatem nostrā cum deo: concludens quod seruando mandata dei, manemus in deo & deus in nobis manet, in quo consistit societas nostra cum deo. Et seruās quidē mandata manet in deo tanquam credens in eo cui credit, tanquam cōfidens in eo quo confidit, tanquā amicus in amico, studens & operans propter illū. Deus autē manet in eo nō solū tanquā amicus in amico, sed etiā tanquā custodiēs ab imminetibus periculis, in eo cuius curā ac protectionē specialē suscepit: gubernādo, inspirando & c. ¶ Et in hoc scimus quoniam, pro, quod, manet in nobis, de spiritu, pro, ex spiritu, quem dedit nobis. Resoluendo procedit iohannes, quum enim societatem nostram cum deo in operibus & dilectione statuisset, & hæc reduxisset in natiuitatem ex deo modo ipsam ex deo natiuitatem resoluit in spiritū iuxta verbum domini nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu D non potest videre regnum dei. ad tractatum itaque de spiritu progressurus iungit spiritū societati nostræ cum deo. & dedit quod in hoc cognoscimus quod ipse deus manet in nobis. Et illud hoc explicando dicit, ex spiritu quem dedit nobis. vniuersa igitur tum societas tractata tum notitia societatis pendet ex spiritu quem dedit nobis.

CAPVT

III.

Charissimi, pro, dilecti, nolite credere, pro, ne credatis, omni spiritui sed probate spiritus si ex deo sint quoniam multi pseudoprophetae exierunt in mundum. ¶ Dixerat spiritum dei datum nobis manere in nobis monet. modo ad discernendum spiritus in hominibus manentes an ex deo sint. ¶ Et necessitatem explicat quia multi pseudoprophetae exierunt in mundum dicentes se habere spiritum dei. E

¶ In hoc cognoscitur, pro, cognoscite, spiritus pro, spiritum dei, docet signa discernendi spiritum dei in hominibus à non spiritu dei. Et pronomen hoc, demonstrat subiuncta signa. Primum itaque signum spiritus dei spectat ad partem intellectuam.

Omnis spiritus qui constituitur I E S V M C H R I S T V M in carne uenisse ex deo est, confessio mysterii incarnationis impleti in I E S V Galilæo quod ipse venerit Messias in carne, signū est diuini sp

- ritus in homine. & omnis spiritus qui soluit iesum. pro, qui non confitetur iesum Christum in carne venisse, ex deo non est. Sicut confessio attestatur spiritui diuino, ita non confessio attestatur spiritui non diuino. Et est sermo tam de confessione quam de non confessione ab itimis procedente. Hoc enim significat spiritus nomen, excludens tum fictam tum coactam confessionem. Simile qui dixit paulus, quod nemo potest dicere dominus iesus nisi in spiritu sancto. & hic est antichristus. pro, & hic est ille antichristi. subauditur enim spiritus. Hic qui dicit iesum non esse Christum. est ille spiritus antichristi: hoc est, est ille spiritus qui mouebit antichristum. Quod constat fore spiritum diabolicum. De quo audistis quoniam. pro, quod, venit. Præsenti vitur pro futuro propter certitudinem prophetiæ. & nunc iam in mundo est. Non secundum personam sed secundum similitudinem spiritus. Vos ex deo estis filii. Dixerat spiritum manentem in nobis quem dedit nobis: explicauit spiritum dei à confessione, & spiritum diabolicum à non confessione iesu christi. Applicat modo spiritum dei ad supra descriptos quibus scribit: hoc est ad membra christi. Dicendo, vos ex deo estis. & uicistis eum, pro, eos. Ad pseudoprophetas antedictos refertur. Quoniam maior est qui in uobis est quam qui in mundo. Ratio uictoriæ redditur non ex parte nostri sed ex parte spiritus habitantis in nobis, quia maior est spiritus existens in membris Christi quam spiritus qui existit in mundo. ¶ Ipsi de mundo. pro, ex mundo, sunt. Ideo de. pro, ex, mundo loquuntur & mundus eos audit. Appellatione mundi quemadmodum & superius, non uniuersitas creaturæ absolute sed quatenus deordinata est moraliter, intelligitur. Et de pseudopropheta dicitur quod ipsi sunt ex mundo: hoc est huiusmodi deordinatione quo ad affectum. & ideo ex affectu mundano loquuntur, & mundani homines eos audiunt. ¶ Nos ex deo sumus. Contra pseudoprophetas opponit nos, veros doctores & apostolos Christi. Qui nouit deum audit nos. Quemadmodum contra prophetas qui ex mundo sunt opposuit nos ex deo sumus, ita
- H** contra mundanos illos audientes opponit qui nouit deum audit nos: ut intelligamus mundum non solum deordinatum affectu sed etiam destitutum in intellectu, pro quanto priuatur notitia dei. ¶ Et penetra quod Ioannes iungit confitentem Iesum Christum in carne venisse, cognoscente deum: ut eundem intelligamus esse qui confitetur mysterium incarnationis Iesu Christi & cognoscentem mysterium dei, nec separari notitiam dei à fide iesu Christi. Vnde eadem de noscente deum subiungit quæ de confitente Christum dixit. Qui non est ex deo, non audit nos. Non secundum substantiam sed secundum intelligentiam & affectum, intellige differre eos qui sunt ex deo & qui sunt ex mundo: & eosdem intellige esse ex deo qui nouerunt deum, notitia veræ fidei.
- ¶ In hoc cognoscimus spiritum ueritatis & spiritum erroris. Primum signum ad discernendum spiritus docuit esse confessionem iesu Christi: secundum autem docet esse ex mundo constare & loqui.
- I** Et primum quidem refertur ad finem: Secundum autem ad effectum seu mores. Qui enim, ex spiritu dei sunt, omnia mundana transcendunt. ita quod nullo trium supradictorum quæ sunt in mundo deprimuntur, nihil reuerentis diuinorum præceptorum prætereunt. Et in hoc discernimus spiritum ueritatis & spiritum erroris. Pseudopropheta enim in aliquo horum trium errant: aut minus sentiendo de deo, aut de mysterio incarnationis, aut circa mores in male affecti. ¶ Charissimi. pro, dilecti, diligamus nos inuicem: quia charitas ex deo est: & omnis qui diligit fratrem suum, ex deo natus est, & cognoscit deum. Non saltat nec digreditur ioannes. sed è regione affectuum momentum mundanorum locat charitatem mutuam: ut hinc appareat qui sunt ex deo & qui sunt ex mundo à propriis nobis operibus. ¶ Mutuam itaque dilectionem definit esse illam quæ a filii dei discernuntur à filiis mundi. Et hoc probat quia dilectio ex deo est. Et est sermo de dilectione qua homines diligimus relative ad deum & patriam celestem. nam hæc est solaverat dilectio quæ & nobis ipsis & aliis volumus summum bonum quod est vita æterna: reliquæ autem
- K** dilectiones non malæ (puta quæ volumus alicui sanitatem & reliqua huiusmodi bona tempora) hæc sunt dilectiones secundum quid. De dilectione itaque simpliciter est sermo, ne oporteat id sæpe reperire. Et de hac specialiter dicitur quod ex deo est quoniam vere est infusa per gratiam non congenita à deo in nobis. Nec solum ipsa dilectio à deo proficiscitur, sed etiam omnis diligens fratrem suum natus dicitur ex deo: ac per hoc filius est dei. Et in hoc significaturque dilectionis qualitercunque est ex deo sed tanquam forma constitutiva filiorum dei tanquam forma assimilatiua hominum deo ut filiorum patri. et in hoc ioannes cōfutat philosophorum dogmata, traditum quod penes scire, maxime attēditur similitudo hominum ad deum. Dilectio inquit ioannes est ex deo sic quod omnis qui diligit fratrem suum natus est ex deo. non potes hæc verificare de aliis qui sunt à deo, non potes vere dicere, scientia est ex deo sic quod omnis qui scit natus est ex deo & sic de aliis

de alijs que sunt ex deo. Sed de sola dilectione verificatur. Et propterea sola dilectio diuidi inter filios dei & filios perditionis. ¶ Et ne putares natum ex deo expertem esse notitiæ dei, dilectioni comitem iungit notitiā, dicendo & cognoscit deum. sed non est sermo de notitia scientifica, sed de notitia fidei qua nouit credendum esse mysterium trinitatis &c. ¶ Qui non diligit, non nouit deum: quoniam deus charitas est. De notitia imitatoria est sermo, quum dicitur qui nō diligit non nouit deum: adiuncta ratione quoniam deus charitas est. nam secula imitatione etiā qui non diligit nouit deum: sed quia deus est charitas, nullus eum nouit imitando nisi qui diligit. ipsa enim dilectio est imitatio diuinæ charitatis. Sed cur singulariter de dilectione hoc dicitur, quum similiter dici possit, qui non scit non nouit deum, quoniam deus scientia est. & similiter qui non sapit, non nouit deum, quoniam deus sapientia est. & similiter qui non potest, non nouit deum, quoniam deus potentia est. ¶ Solutio est quod non est hic sermo de deo absolute, sed de deo relato ad nos. Et est sensus. qui non diligit non nouit imitatorie deum, quoniam deus relatus ad nos est dilectio. Non sic autem est de scientia, sapientia & potentia. Primus enim & præcipuus diuinus erga nos actus est dilectio qua in charitate ppetua dilexit nos. Et singulariter dicitur quod qui non diligit non nouit deum imitando ipsum relatum ad nos, quoniam ipse relatus ad nos est dilectio. ¶ Vnde & effectum tantæ dilectionis subiungit. In hoc apparuit charitas dei in nobis, quoniam. pro, quod, filium suum unigenitum misit deus in mundum ut uiuamus per eum. Eadem sententia habetur à domino Ioan. iii. vnde sententia ut iam manifestata relinquatur. ¶ In hoc est charitas. Exaggerat dilectionem dei erga nos, ex hoc q̄ non est præuen- tus à nostra dilectione. Non quasi nos dilexerimus deum. Ad hoc ut mitteret filium suum. Sed quoniam. pro, q̄, ipse prior dilexit nos. Superfluit prior. Et ex hac dilectione. Et misit filium suum propitiationem pro peccatis nostris. Quod prius dixerat ut uiuamus per eum, modo explicat indigentiam nostram. dicendo propitiationem pro peccatis nostris. Et dilectionem exaggerat ex cruce in aqua fuit propitiatio pro peccatis nostris. Charissimū. pro, dilecti, si deus. Deest vna dictio. Legendum est. si sic deus dilexit nos. Videlicet præueniendo quo ad dilectionem, & dando filium suum in crucis patibulo pro peccatis nostris ut per eum uiuamus in æternum, consequens est q̄. Et nos debemus alterutrum. pro, inuicem, diligere. Et tenet sequela: quia nos sumus inuicem similes, à deo autē lōge differimus. Deum nemo uidit unquam. Quum debuisset inferre, si sic deus dilexit nos & nos debemus deum diligere, tamen intulit & nos debemus inuicem diligere. Intendens declarare quod in hac mutua dilectione perficitur dei dilectio, tanquam excusando declinationem (q̄ uidelicet à deo declinauit ad nos) dicit deum nemovidit vnquam. Ac si apertius dixisset. Ideo non intulit & nos debemus deum diligere, quia deum nemovedit vnquam. Ipse quidem videt nos, nos autem non videmus eum: & propterea dilectionem dei non vili tanquam rem valde arduam, non intuli in seipsa sed in nostra mutua dilectione. Ioannes dicit deum nemo vidit vnquam. tu sectator doctorum credentium quod moyses & Paulus viderunt deum, vtere his verbis tanquam regula patiente exceptionem.

I diligimus in eum deus in nobis manet, & charitas eius in nobis perfecta est. ¶ Consequenter reddit rationem quare intulit si sic deus dilexit nos & nos debemus inuicem diligere. Et tangit duo puncta. alterum est quod mutua dilectio confert deum manere in nobis. alterum est quod mutua dilectio confert charitatem dei perfectas esse in nobis. Et vtrum que declarat, inchoando à primo. In hoc pro, ex hoc, cognoscimus quoniam. pro, quod in eo manemus & ipse in nobis. Ecce primum, cuius ratio subiungitur. ¶ Quoniam de spiritu sancto suo dedit nobis. ¶ Superfluit sancto. Ioannes cum reliquis apostolis vere poterant affirmare se ex hoc clare cognoscere quod in deo manebant & deus in eis quia de spiritu dei dederat eis. tum in die resurrectionis accipite spiritum sanctum. tum in die pentecostes. vnde & de seipsis subdit. Et nos uidimus ut testificamur quoniam. pro, quod, pater misit filium suum saluatorem mundi. Vidimus in effectibus, viderunt enim apostoli mentis oculis in effectibus iesum christum esse saluatorem mundi missum à patre: videndo resuscitari mortuos & tot miracula ad testificandum hoc, suscipiendo intus diuinum lumē. Testificamur autem & verbo & scripto: & quum oportet etiā sanguine proprio. ¶ Quisquis confessus fuerit quoniam. pro, quod, Iesus est filius dei, deus in eo manet & ipse in deo. Dixerat de seipsis quo ad notitiā: dicit modo vniuersaliter quo ad esse, quod quicūq; habet integram fidem deifilii, deus in eo manet & ipse in deo. In principio huius capituli dixerat q̄ habens integram fidē filii dei, ex deo est: hic autē dicit qd manet in deo & deus in eo. Quod significatur per præpositionem ex, inter deum & nos nō est mutuum. nos enim sumus ex deo, sed deus non est ex nobis. Quod autē significatur per præpositionē in. mutuum

est. deus enim manet in nobis & nos manemus in deo. ¶ Aliud itaque ibi aliud hic significatur de credente mysterium filii dei. Hic enim aperitur proprius dilectionis effectus; qui est cōstituire amantem in amato. & si est dilectio amicitiae, vtrunque in altero constituit. Et quoniam de amore amicitiae est sermo, ideo dicitur quod deus est in eo & ipse in deo; vt superius declarauimus. Vnde & iohannes ne hoc tanquam obscurum remaneret, ex ratione ipsius charitatis declarat, subiungendo. *Et nos cognouimus & credidimus charitati. pro, charitatem, quam habet deus in nobis.* Dicit cognouimus & credidimus: eo quod (vt pluries declarauimus) cognoscimus euidenter q̄ credenda sunt & credimus. Hinc enim in persona membrorum Christi iohannes dicit. & nos cognouimus, subaudi credendam, & credidimus ipsam charitatem diuinam qua deus prosequitur nos. Et ex hac cognitione ac fide dicimus. *Deus charitas est: & qui manet in charitate, in deo manet & deus in eo.* Iam expositum est cur singulariter dicitur deus charitas est. de deo enim relato ad nos est sermo. Ac si apertius dixisset. Deus erga nos consistit in dilectione, & propterea qui manet in dilectione, in deo manet & deus in eo: vt expositum iam est. Et sic cōcludit primum quod erat declarandum: videlicet quod dilectio facit deum manere in nobis. hoc enim aperte concludit dicendo, qui manet in dilectione in deo manet & deus in eo. *In hoc perfecta est charitas nobiscum.* Alterum declarandum fuerat q̄ dilectio mutua facit charitatem eius in nobis esse perfectam. & hoc est quod modo incipit declarare. Vbi aduerte q̄ proponēdo dixit charitatem eius, proculdubio dei obiectiue: hoc est tanquam amati. modo autē declarando dicit absolute charitas, ad significandum q̄ charitas tam dei quā aliorum perfecta nobiscum est in hoc quod subiungit. ¶ Nec prætereas nobiscum. Non enim dicit q̄ charitas est perfecta, sed q̄ est perfecta nobiscum: ad significandum q̄ perfecte nobiscū agitur quo ad charitatem si hoc quod subiungitur adest. *Vt fiduciam habeamus in die iudicii quia. pro, q̄, sicut ille est & nos sumus in mundo hoc.* Relatiue ad deum perfectionem charitatis definit: vt pote primum & præcipue diligendum. Definit autem relatiue ad deum iudicem, vt non timeamus diem iudicii, sed tanquam secuti fiduciam habeamus fundatam super hoc q̄ sicut ille est dilectio erga nos ita & nos in hoc mundo sumus dilectio erga ipsum. Rursus sicut ille est faciens oriri solem suum super bonos & malos, & pluens super iustos & iniustos, ita & nos in hoc mundo sumus diligentes & amicos & inimicos, beneficientes etiam iis qui persequuntur nos. Hec itaq; fiducia fundata super istam similitudinem inter nos & deum, perfecta est charitatis viatorū. Perfectam autē nō sic intellige quin possit augeri: quoniam semper charitas viē augeri potest; & perfecta charitas latitudine intē suam magnā habet. ¶ *Timor non est in charitate.* subaudi pfecta: vt patet ex aduersatiua subiūcta. *Sed perfecta charitas foras mittit timorem.* Probat ad pfectā charitatē exigi antedictam fiduciā erga deum iudicē, ex hoc q̄ pfecta charitas eiicit timorē iudicis. Et hoc probat. ¶ *Quoniam timor poenā habet.* Timor siquidem cruciat animum: dilectio autem perfecta lætificat animum. Nec p hoc contradicit ppheta, dicēti timor domini sanctus permanet in seculum seculi: quoniam iohānes de actu timēdi loquitur sicut nō erit in patria ita nō est in perfecta charitate viā. propheta autem de effectu timoris filialis qui est reuerenter se habere ad deum & huiusmodi. Et hic effectus est & in patria (in qua tremunt potestates) & multo magis in viā in iis qui perfecte sunt charitatis. vnde actus timēdi subiungi. *Qui autem timet, non est perfectus in charitate.* sed magis tendit ad perfectionem charitatis. ¶ *Nos ergo diligamus deum.* Superfluit ergo: & legendum est in tempore præsenti sic. Nos diligimus eum, quoniam deus. pro, ipse, prior dilexit nos. Qualitatem amoris nostri erga deum definit, & quemadmodum excludit a perfecta charitate timorem mali, ita modo excludit amorem boni vtilis. perfecta enim charitas sicut non timet puniri a deo ita nō mouet ad amandum deū vt det nobis bona quod esset amare deum amore concupiscentiē qđ non esset amare deū sed nos ipsos. excludit autē hoc assignādo rationē amoris, & dicendo q̄ nos diligimus eum quia ipse prior dilexit nos hoc est nos diligimus deum ad hoc vt rependamus amorem amoris. qđ est diligere deum amore amicitie. Ecce perfecta charitas erga deum iam definita est. quod autem hec iuncta necessario sit dilectioni fratrum (quod superius propositum fuerat manifestat subiungendo. *si quis dixerit quoniam. pro, quod, diligo deum & fratrem suum oderit mandax est.* Et hoc statim probat. *Qui enim non diligit fratrem suum quem videt. pro, vidit, deum quem non videt. pro, vidit, quomodo potest diligere?* argumentum clarum & efficax est, ex causa dilectionis procedens. Et nihilominus aliam adiungit ad idem rationem. *Et hoc mandatu habemus a deo. p, ab eo, ut qui diligit deū diligat & fratrem suū. ppter deū. fūdatu ratio super hoc qđ quis pernit mandatu dei, mandax est dicendo quod diligit deū. & sentētia clara est* Omnis

Omnis qui credit quoniam. pro, quod, Iesus est Christus, ex deo natus est. Tertiam adiū-
 git rationem ad idem: primo proponens minorem, & deinde maiorem. **A** Et
 omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum qui natus est ex deo, pro, eo. Sub hac enim
 subsumitur, sed omnis qui credit quod Iesus est Christus est natus ex deo:
 igitur omnis qui diligit deum diligit credentem quod Iesus est Christus.
 quod erat intentum. nam huiusmodi credentes appellantur fratres. **I**n
 hoc cognoscimus quoniam. pro, quod, diligimus natos dei. Non sufficit Ioanni resol-
 uenti natum ex deo in spiritu, monstrare hoc ex dilectione dei & dilectione fratrum, nisi si-
 mul his iungat seruationem mandatorum dei. nam & discernendo spiritus in præcedenti ca-
 pitulo inseruit differentiam inter mundanos & eos qui sunt ex deo. Vnde illud tractans, mō
 dicit quod in hoc cognoscimus quod diligimus natos ex deo. quod est medium inter dilecti-
 onem dei & opera. *Quem deum diligamus. pro, diligimus, & mandata eius facimus.* Ex his duobus ex-
 tremis asserit cognosci medium. **E**t iungendo extrema, subiungit. *Hæc est enim charitas dei ut*
mandata eius custodiamus. Eadem est sententia Christi, si quis diligit me, sermonem meum serua-
 bit. Charitas siquidem erga deum, ratio est seruandi mandata eius. *Et mandata eius graua non sunt.*
 Ne sarcinam operum horres, tollit ab eis quod sint onerosa. Et rationem subiungit. *Quoniam*
omne quod natum est ex deo, uincit mundum. Non est graue quod à quolibet nato ex deo superatur. Plus
 dicit: uidelicet quod vniuersus mundus vincitur à quolibet nato ex deo. *Et hæc est uictoria quæ*
uincit mundum, fides nostra. Intellige de fide uiua quæ spirat operat, non de fide sine operibus, quæ
 mortua est. Et quum debuisset dicere, & hæc est uictoria quæ vincit mundum iustitia nostra,
 dixit fides nostra: ut iustitia opera intelligantur vincere quasi executiue, fides autem impera-
 tiue. hoc significatur enim attribuendo uictoriam fidei, tanquam imperatori militantium uic-
 tium & actionum. **Q**uis est autem qui uincit mundum, nisi qui credit quoniam. pro, quod, Iesus est filius dei?
 Ne quemlibet in fide sua saluari putares & vincere mundum, explicauit fidem quæ vincit
 mundum, esse fidem qua credimus quod Iesus est filius dei. Et hoc tam contra Iudæos quàm
 contra hæreticos.

Hic est qui uenit per aquam & sanguinem Iesus Christus. Manifestata discretione spirituum
 ex fide Iesu Christi & dilectione dei ac fratrum & seruatione mandatorum dei,
 ipsum officium spiritus manifestare intendit: inchoans à Iesu Christo credito, &
 afferens de eo tres testes: uidelicet aquam, sanguinem & spiritum. Et explanans
 quod dicit, subdit. *Non in aqua solum, sed in aqua & sanguine.* Ioannes baptista uenit in
 aqua solū: ut ipsemet dixit, ego baptizo uos aqua. Et dominus, quia Ioannes quidē baptizauit a-
 qua. Ies⁹ aut uenit ad cōuertendū mundū in aqua baptismali, sed nō in aqua solū (hoc est nō in
 aqua pura) sed in aqua & sanguine: hoc est in aqua habēte uirtutē sanctificatiuā ex ei⁹ sangui-
 ne, oblato deo in ara crucis. quicūq; enī iquit apostol⁹ baptizati sum⁹, in morte Christi bap-
 tizati sum⁹. **E**t spūs est q̄ testificatur. Ecce terti⁹ testis, imo ecce ille q̄ est sol⁹ sufficiens testis, ecce ille q̄
 vere testificatur, aqua enī nō loquitur neq; sanguis, sed spūs est qui & intelligit & oīa nouit &
 testificatur, et propterea singulariter de solo spiritu dixit & spiritus est qui testificatur. *Quo-*
niam Christus, pro, spiritus, est ueritas. **E**cce ratio testificationes appropriatę spiritui, quia spi-
 ritus est ipsa ueritas. Ex hoc enim q̄ est ipsa ueritas, sufficiens est ad testificandum: nec falle-
 re potest nec falli quid autē testificetur, inferius explicabit. **Q**uoniam tres sunt qui testimonium
 dant in cælo pater uerbum & spiritus sanctus, & hi tres unum sunt. **S**i hæc uerba sunt de textu, affe-
 runtur ad manifestandum quod dictum est quod spiritus est ueritas. Dixi autem si sunt de tex-
 tu, quoniā nō inueniuntur in omnibus codicibus grecis sed in aliquibus. Vnde autē ista diuer-
 sas processerit nescimus. *& tres sunt qui testimonium dant in terra, spiritus aqua & sanguis, & hi tres unum*
sunt. Non sic Græce habetur, sed sic. **Q**uoniam tres sunt qui testificatur: spiritus, aqua & san-
 guis, & tres in vnum sunt, ita quod postquam dictum est quoniam spiritus est ueritas, subiun-
 gitur quoniam tres sunt qui testificantur spiritus aqua & sanguis, directe reddendo rationē p-
 positorem: uidelicet quod Iesus uenit in aqua & sanguine & spiritus est qui testificatur. horum
 enim dictorum ratio redditur ex hoc quoniam hi tres (sanguis aqua & spiritus) testificantur q̄-
 dem sed in vnum coeunt uidelicet testimonium spiritus. spiritus enim est qui testificatur. san-
 guis autem & aqua sub spiritu testificantur. immo ipse spiritus testificatur & de sanguine chri-
 sti oblato in cruce & de aqua baptismali. ecce officium spiritus, qđ (ut diximus) intendit mani-
 festare. *si testimonium hominū accipimus, testimonium dei maius est.* acceptabilitatē testimonii spiritus mani-
 festat ex cōparatione autoritatis humanæ ad autoritatē diuinā si testimonium hominū tante
 est autoritatis

est authoritatis apud homines quillud acceptamus, multo maioris authoritatis est testimoni-
um dei. Et in hoc manifeste subintelligitur spiritum sanctū esse deum: alioquin non de testi-
F monio spiritus dixisset, testimonium dei maius est. ¶ Quoniam hoc est testimonium dei quod maius est.
Superfluit quod maius est. Quoniam, pro, q, testificatus est de filio suo. Et non est cōiunctio sed relati-
uum quod. Ex materia itaque testimonii diuini reddit rationem dictorū de Christo. Itaq, p-
nomen hoc demonstrat dictū, hic est qui venit per aquam & sanguinē & c. Et est sensus, hęc
ita se habere quia hoc quod dictum est, est illud testimoniū dei q, testificatus est de filio suo.
¶ Si queris quando aut quomō fuerit huiusmodi testificatio, lege actus apostolorum & inue-
nies q, in die pentecostes spiritus sanctus qui est ipsa veritas, testificatus est de Christo: vt ver-
ba apostolorum testatur, & illud idem testimoniū est quod deus pater perhibuit de filio suo.
Indiuisa enim sunt opera trinitatis ad extra. Præter testimonia quæ in euāgeliis leguntur: in
baptismo, & in transfiguratione & in Hierusalem prope passionem quū vox paterna intonuit
& clarificaui & clarificabo. ¶ Qui credit in filium dei, habet testimonium dei in se. Superfluit dei. Proin-
G testimonii effectus ad quē directe tēdit, est fides, est vt credatur. testimonii enim nō est facere
euidentiā sed credulitatem. Et propterea Ioannes explicata materia diuini testimonii, subiū-
git primum eius effectum: dicendo q, qui credit in filiū dei testificatū à deo, habet testimoniū
scdm ppriū illius effectū in seipso credēte. Qui uero non credit in filium, pro, qui nō credit deo. Ex-
pectandum siquidē cōsequenter videbatur vt subderet (vt latinus textus habet) qui uero non
credit in filium: verū Ioannes nō hoc subiunxit, sed qui nō credit deo, vt intelligamus eiusdē
esse rationis non credere deo & non credere in filiū dei: & vt ex hoc magis absurdo (videlicet
qui nō credit deo) ostēdat necessitatē credendi in filium dei. Vnde & subdit. Mendacem facit, p,
H facit, eum, proculdubio deū. Et ratio mēdacii subiūgitur. Quia non credit, pro, credidit, in testimonio.
pro, testimonium, q, testificatus est deus de filio suo. Ex natura facti ipsum non credere testimonio,
redūdat in testē mendacē actu vel potentia. Nisi enim putaretur testē posse mētiri, credere-
tur pculdubio testimonio eius. Et hinc fit q, nō credēs testimonio dei de christo, quātū est ex
natura facti facit deū mēdacē actu vel potentia. Et hoc est testimoniū quātiā. pro, q, uitam æternam de-
dit nobis deus: & hæc uita in filio eius est. Duplicē diuini testimonii materiā Ioānes explicat. Alteram
filiū dei, & de hac dixit qui credit & c. Alterā in nobis: vitā scilicet æternā. Et prima qdē ma-
teria spectat ad intellectum: cuius est credere, in quo est fides. hęc autem spectat ad affectū, ad
charitatē, ad volūtātē: cuius est diligere. Et ppter alietatē materiæ repetit. & hoc est testimo-
niū. Ac si apertius dixisset, diuinū testimoniū nō solū est hoc q, testificatus est deus de filio suo,
sed est etiam illud q, testificatus est de dono nobis collato: videlicet q, deus dedit nobis uitam
æternā. Pluries expositū est q, vita æterna hic habetur à nobis participatiue in eo q, diligimus
deū amore amicitie. Et subiūgit qd hęc uita in filio eius est: ne errares tanq, disparata dona in-
I telligēdo hęc duo dona (videlicet qd deus dedit nobis filiū suū & q, de⁹ dedit nobis vitā æter-
nam) sed penetrare quod vnū est ratio alterius, quod dādo filiū dedit uitam æternā: quia uita
æterna est in ipso filio. Vnde ad hoc aperte manifestandum subiungit. ¶ Qui habet filium dei,
habet uitam qui non habet filium dei uitam non habet. Habere filium dei complectitur id quod est uirum
omnium: intellectus uidelicet, voluntatis & operatiue potentiæ. nam & superius hæc tria (si-
dem dilectionem & opera) coexigi ad natum ex deo ad manendum in deo ad habentem
spiritum dei definitum est. De habente itaque filium dei fide dilectione & opere dicitur q, ha-
bet vitā, proculdubio æternā participatiue. Et vere sic est quoniā uiuit uita diuina eius cōuer-
satio in cælis est & uiuit ipse iam non ipse, uiuit autē in eo christus. Hęc scribo, p, scripsi, uobis, de
sunt hic multe dictiones græce enim subiungitur. Qui creditis in nomine filii dei ut sciatis q, ui-
V tam æternam habetis. Et hæc eadem habentur in textu latino, transposita tamen sed subiuncta nō
inueniuntur in latino, uidelicet. Et ut credatis in nomine filii dei. et hæc particula nisi referatur
ad perseuerantiam, adiectitia apparet: quoniam iis qui credunt in nomine filii dei non qua-
drat scribi vt credatis in nomine filii dei nisi vt dictum est hortando ad perseuerantiam q, in
euangelio dominus dicit iohannes hic explicat, et hæc est fiducia quam habemus ad deum, pro, eum, quia
pro, quod, quocunque patierimus secundum uoluntatem eius audit nos. Tractato officio spiritus quod est te-
stificari tam de filio dei quam de uita æterna nobis data in ipso in presenti, tractat demum al-
liud spiritus sancti officium: quod est parere in nobis fiducia obtinendi à deo quicquid peti-
erimus secundum uoluntatem dei hæc enim fiducia naturali sequela comitatur amicitia
inter deū & nos. A ueris nanque amicis cōfidimus obtinere quicquid petimus saluatione
honesti, quæ relatiue ad deum non potuit melius explicari q, dicendo secūdu eius uoluntatē.
Voluntas

Voluntas enim dei lex est omnis honesti, omnis rationabilis, ois iusti & c. Et scimus, pro, & si sci-
mus, quia, pro, quod, audit nos quicquid petierimus, scimus quoniam, pro, quod, habemus petitiones quas postula-
mus, pro, quas postulauimus, ab eo, Consequenter infert ex predicta fiducia assumpta conditio-
nali q si scimus nos audituri a deo in quacunque petitione (subaudi secundum eius voluntate)
consequenter scimus q habemus petitiones quas postulauimus ab eo: hoc est consequenter scimus q A
sumus exauditi in iis quas postulauimus. Recole q docuit paulus, haec est uoluntas dei sancti i-
fatio vestra: & pspicies q petitiones nostrae quas indubie fecimus secundum uoluntate dei, sunt
petitiones spectantes ad ea q sunt uitae aeternae. Et de his dicit iohannes q spiritus sanctus parit
fiduciam obtinendi quicquid petierimus: & q haec fiducia parit scientiam preteritarum petitionum q
habemus eas reseruatas ut suo tempore adimpleantur. Nec sis sollicitus de verbo scire: quoniam
de scientia fidei esse sermonem, fiducia parens testatur. Quis scit, pro, si quis scit, fratrem suum peccare
non ad mortem, petat & dabitur ei uita peccanti non ad mortem, pro, petet & dabit ei uitam, peccantibus non
ad mortem. Dixerat fiduciam in nobis esse impetrandi quicquid petierimus, & quo ad nos
ipsum quidem petentes p nobis ipsis explicauerat: modo eandem fiduciam explicat relative ad B
petitionem pro aliis, & temperat fiduciam penes differentiam peccati ad mortem vel non ad mor-
tem. Docet enim q fiducia haec se extendit ad petitiones quas p aliorum uita (proculdubio spi-
rituali) facimus, dummodo illorum peccata non sint ad mortem. ¶ Et aduerte q textus sonat gratiam
concedi petenti, effectum uero gratiae (videlicet uitam petita) dari peccantibus quorum peccata non
erant ad mortem. ait enim petet, non ipse peccator sed ille qui uiderit fratrem peccare, & deus da-
bit ei, petenti, uitam, non ei sed peccantibus non ad mortem p quibus petet. Est peccatum ad mortem,
non p illo dico ut roget quis, p, ut roges. Ecce moderatio fiducia, non audet iohannes extendere
fiduciam impetrandi uitam aliis peccantibus ad mortem. Nec tamen prohibet orari p eis, nam non
dicit affirmatiue p illo dico ut non roges: sed a negatione incipit, non pro illo dico ut roges. Memi-
ni Bernardi adiungentis sed gemas, si forte gemitus penetret quo oratio non presumit tedere.
¶ Omnis iniquitas peccatum est: & est peccatum ad mortem. Corruptus est textus. Legendum est nega-
tione interiecta. Et est peccatum non ad mortem. Et est sensus q omnis iniquitas ex proprio genere C
est peccatum, peccatum autem non ad mortem: hoc est nulla iniquitas ex proprio genere est peccatum
ad mortem. Et ex hoc innuit q peccatum ad mortem non est species peccati, sed aliunde habet qd sit
ad mortem. Habet autem ex parte peccatis, si tam affectus sit ad peccatum aliquod puta fornicationem
usuram, tyrannidem & c. ut uelit in eo perseverare usq; ad mortem. Ac si apertius dixisset qd pro eo
qui propositum habet perseverandi in peccato usq; ad mortem non dico ut roges, haec est enim pes-
simo peccatoris conditio: & directe contrariatur tam uenie q petitione alienae pro illius uenia.

Scimus quoniam, pro, q, omnis qui natus est ex deo non peccat. Epilogat iohannes. Et uere dicit sci-
mus: quoniam euidentissimam notitiam habemus q ois q natus est ex deo, ut sic non pec-
cat. Contra haereticos hypocritas & deceptos ut predictum est dicit haec iohannes. Vtina
nostra etate aduertisset hoc rectores muliercularum religio sarum. nam neq; purpura aut serico vesti-
tas neque anulum gestantes, neq; cum uiris dormientes in eisdem lecto tolerassent: quoniam nullum
peccatum tam ex suo genere q circumstantia persone prouenit ex eo q natus est ex deo hoc enim est qd D
iohannes totiens clamat q omnis q natus est ex deo non peccat. Non sunt haec ex reuelatione aut
inpiratione diuina quicquid sunt ex suo genere aut ex conditione persone peccata: imo quod
plus est nullum in decens prouenit ex eo quod natum est ex deo. Sed generatio dei conseruat eum: p,
sed genitus ex deo seruat seipsum: & malignus, pro, & malus, non tangit, pro, tangit, eum. vide usum
spiritus suscepti per natiuitatem ex deo q homo qui genitus est utitur illo sic quod malus ille di-
abolus non tangit eum tactu qualitatiuo, non alterat eum, non corrumpit eum. Et uere sic est
q genitus ex deo ut sic utitur spiritu quem suscepit & diabolus non maculat eum q diu illo utitur
spiritu unde utendo illo spiritu nunquam peccet etiam uenialiter. Scimus quoniam, a, p, quod ex deo sumus. scientia
experimentalis cognoscimus qd sumus ex deo in persona non solum apostolorum (q uirtute dei
utentes miracula faciebant, sed etiam in persona omnium electorum, verificatur. scimus diuersi-
mode tamen: quoniam illi certa experientia reliqui autem electi cointer certa fide. Et dicit hoc ne na-
tiuitate christianorum in baptismo humanam adiuuentionem aliquid putet, ad hoc enim excludendum dicit
scimus q ex deo sumus, et mundus totus in maligno, pro, in malo, positus est. E regione christianorum nato-
rum ex deo locat mundum: epilogando superius dicta, christiani ex deo constant: mundus autem
totus est regione christianorum constitutus est in malo, triplici superius explicato. Et scimus quoniam
p, q, filius dei uenit: proculdubio in carne in mundum. Et dedit nobis sensum, pro, mentem, ut cogno-
scamus uerum deum. Superfluit deum. Et scimus in uero filio eius, pro, & sumus in uero in filio eius iesu
FFf v christo.

Christo. Ex his effectibus liquet q̄ mentis nomine nō intelligitur substantia mētis sed perfectio illius: quā nō male antiqu⁹ interpret appellauit. sensum vnde & lucas dicit q̄ iesus in die resurrectionis aperuit discipulis sensum vt intelligerēt scripturas. Dedit ergo p̄ spiritū sanctū nobis mētis lūmē ad duo. Alterū est vt cognoscam⁹ verū. Et p̄ponitur dictioni verū articulus: ne intelligamus vt cognoscamus verū in cōmuni, sed vt cognoscamus illū verū illū q̄ summe verus est: deū scilicet. Alterū est. & vt simus in illo, eodē vero deo, vt amātes in amato, vt participes naturę diuine, q̄ est esse vt amatos in amāte deo. nec solū simus in illo vero deo sed etiā simus in filio eius iesu christi, vt mēbra eius. Ad hęc enī duo dedit nobis dei filius intelligētiā. ¶ In quibus aduerte epiloga superius dicta de fide, noticia & societate nostra cū deo & iesu christo. Hic est uerus deus & uita eterna. Hic est secundus locus apud ioannē in quo iesus christus affirmatur deus, cū articulo p̄positio in textu Greco ante illas dictiones verus deus, vt artia nis nō pateat locus fugę. Ee ipse est uita eterna essentialiter, & est uita eterna nostra obiectiue. ¶ Filioli custodite uos a simulacris, amē apertissime affirmationi q̄ iesus christus est uerus deus adiungit exclusionē cultus simulacrorum, utpote non uerorū deorum. Ac si apertius dixisset, nosco lēdo iesum Christū colimus uerū deū, nō hoīem, & p̄pterea cauete à cultu simulacrorū. Amē

Thomæ de uio caietani cardinalis

SAN CTI XISTI, IN PRIOREM IOANNIS

Senioris epistolam, commentarii.

Secunda beati ioannis epistola. Circa authorem tam huius quam sequentis epistolę, scito quod Hiero. de uiris illu. partim in ioannis partim in papia, manifestat autoritate ipsius papie alium esse ioannem euangelistam & alium ioannē seniore qui scripsit has duas epistolas. Et p̄pterea ambe minoris autoritatis sunt. Et primę quidem doctrina extracta ex epistola beati ioannis apostoli. Nec tam eget expositione quā correctione, quoniā in multis differt à textu Græco. Multa enim Latinus textus habet in secunda persona, quę Græcus habet in prima, ut patebit.

SENIOR electe domine & natis eius, quos ego diligom ueritate (& non ego solus, sed & omnes qui cognouerunt ueritatem) proper ueritatem que permanet in uobis & uobiscum erit in eternū, sit uobiscum. pro, quę permanet in nobis & uobiscum erit in eternum erit uobiscum. Et totam sub vna constructione comprehenditur.

Gratia, misericordia, pax a deo patre & a domino iesu christo filio patris ī ueritate & charitate. hec particula in ueritate & charitate, potest referri ad immediate p̄cedētia, Et est sensus. & à iesu christo patris filio in ueritate, ut significetur filiatio uera, & charitate ut significetur filius dilectus à patre: iuxta illud, hic est filius meus dilectus. potest referri ad gratiā, misericordiā & pacē. Et est sensus p̄pter ueritatē quę permanet in nobis erit uobiscum gratia misericordia & pax in ueritate & charitate.

Auius sum ualde, quod inueni de filiis tuis ambulantes in ueritate sicut mandatum accepimus a patre. ¶ Et nunc rogo te domina (non tanquam mandatum nouum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio) ut diligamus alterutrum. pro, inuicem. ¶ Et hec est charitas, ut ambulemus secundum preceptum eius. Hoc est mandatum ut quemadmodum audiuitis ab initio, meo ambuletis: quoniam multi seductores exierunt. pro, itroierunt in mundum.

¶ Qui non consentit iesum christum uenisse. pro, uenturum, in carne, est enim sermo de secundo aduentu. hic est seductor & antichristus uidete uosipso ne perdati que operati estis, sed ut mercedem plenam accipiat. pro, ne perdamus que operati sumus sed ut mercedem plenam accipiamus.

¶ Omnis qui recedit & non permanet. pro, omnis qui transgreditur & non manet, in doctrina christi deum non habet qui manet in doctrina christi, hic & patrem & filium habet. ¶ Si quis uenit ad uos & hanc doctrinam nō affert, ne recipiat eū in domū, nec aue ei dixeritis. Qui enī dicit ei aue, cōicat operibus eius malis, p̄, malis. Nō cōtrariatur doctrina hec doctrine pauli cōcedētis cenare cū infidelibus, imo p̄cipiētis ut bene faciamus in fidelibus. nā hic est sermo nō de infidelibus absolute, sed de infidelibus doctoribus qui uidelicet ueniūt ad docendū, immo ad seducendū, de his enim ad literam loquitur hic textus, ut antecedentia

ut antecedentia testantur. Et huiusmodi doctores seu potius seductores prohibet
cipi à christianis, prohibet saluari à christianis. Et subiuncta ratio quo ad hos
drat. nam quicumque seductoribus dicit aue (proculdubio gratiose) communicat
quod est communicare operibus eorum malis. opera enim seductorum exercitia
seductorum mala sunt. Apparet autem quod de solis huiusmodi doctoribus loquitur
ipso quod dicit & hanc doctrinam non affert. Non dicit & hanc fidem non habet,
doctrinam non affert: ut intelligas quod de afferente doctrinam, quod de seductore loquitur.

Et hæc sufficiant etiam. pro sequenti epistola. ¶ Ecce prædixi vobis, ut in die domini non confundamini. Superfluum hæc nouem dictiones. Plura habens vobis scribere nolui per chartam & atramentum. Spero me uenturum ad uos, & ore ad os loqui: ut gaudium nostrum sit plenum, Saluant te filii sororis tue electi. &c. Gratia tecum amen.

¶ Tertia beati iohannis epistola: per thomam de vio caietanum cardinalem S. Xisti correctam

Senior Gaius charissimo, quem ego diligo in ueritate. Charissime de omnibus orationem facio pro
spere te ingredi & ualere sicut prospere agit anima tua. Gaudius sum enim ualde, uenientibus
fratribus & testimonium perhibentibus ueritati tue sicut tu in ueritate ambulas. Maiorem ho-
rum non habeo gratiam. pro, maius his non habeo gaudium, quam ut audiam filios
meos in ueritate ambulare. ¶ Charissime fideliter facis, quicquid operaris in fratres: & hoc in
peregrinos, qui testimonium reddiderunt charitati tuæ in conspectu ecclesiæ. Quos benefacis,
deducens digne deo. pro, nomine enim eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentilibus. Nos ergo
debemus suscipere huiusmodi: ut cooperatores simus ueritatis. ¶ Scripsissem forsitan ecclesiæ pro, scripsi ecclesiæ.
Quoniam ignotæ sunt iste personæ tres (Gaius, Diotrophes & Demetrius) ignoramus conse-
quenter quæ sic ecclesia cui dicit se scripsisse. Sed is qui, amat primatum gerere in eis Diotrophes, non re-
cipit nos. Propter hoc si uenero cominoneam. pro, indicabo, eius opera quæ facit, uerbis malignis garruens in nos.
Et quasi ei ista non sufficiant, neque ipse suscipit fratres, & eos qui suscipiunt prohibet, & de ecclesia eicit. Charissi-
me noli emulati in malum, sed quod bonum est. Qui benefacit, ex deo est: qui autem malefacit, non uidet deum. Demetrio te-
stimonium redditur ab omnibus, & ab ipsa ueritate. sed & nos testimonium perhibemus: & nostri quod testimonium no-
strum uerum est. ¶ Multa habui tibi scribere: sed nolui per atramentum & chartam scribere tibi. spero autem pro-
tinus te uidere: & ore ad os loquemur. Pax tibi. Saluant te amici. saluta amicos nominatim.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI, IN EPISTOLAM IVDÆ
apostoli, Commentarii.

Diui iudæ apostoli epistola.

Iudas iesu christi seruus frater autem iacobi. Hiero. in li. de uirginitate illius, ait iudas frater iacobi paruam quidem quæ de septem canonicis
est epistolam reliquit: & quia de libro enoch (qui aprocriphus est)
in ea assumit testimonium: à plerisque reiicitur: tamen authorita-
te uetustate iā & usu meruit, & iter sanctas scripturas computatur. hæc
ille ex quibus apparet minoris esse authoritatis hanc epistolam iis
quæ sunt certe scripturæ sacræ. Et de iacobo alpheï qui frater do-
mini appellatur est hic sermo. Iis qui sunt in deo patre dilecti. pro, san-
ctificati. hoc est mundati. Et christo iesu conseruatis & uocatis. ¶ Su-

perfluit &. Nec est participium sed nomen uocatis, et est sensus. & uocatis (hoc est ascitiis) ser-
uatis in christo iesu. Meminit tum beneficii dei tum beneficii hominis christi. nam in fide dei
ac iesu christi uocatio mundatio & saluatio nostra est, uniueris igitur christianis scribit.
Misericordia uobis & pax & charitas adimpleatur. pro, multiplicetur. Hæc est saluatio conformis salu-
tationis aliorum Apostolorum.

HARISIMI. pro, dilecti, omnem sollicitudinem faciens scribendi uobis de communi ue-
stra salute. ¶ Hoc est adhibendo omne studium ad scribendum uobis de uestra
communi salute. ne cesse habui scribere uobis deprecans superacertare semel tradite sanctis fidei,
Ex studio

scribendi de communi salute, necessitatem natam] explicat. scribēdi in specie de cer-
 tumendo p fide semel tradita sanctis. Et in hoc cōprehēdit materiā totius epistolae.
 at christianam fidem traditā semel sanctis. Sanctis quidē, quoniā ad sanctitatē datur
 tem, quoniam a Christo tradita est, nec est repetenda traditio sed successive seruāda.
 nem necessitatis subiungit. ¶ *Sub introierunt enim quidam homines qui dñm pręscripti erant in hoc*
impīi, domini nostri, pro, dei nostri, gratiam transferentes in luxuriam, & solū domnatorem & domi-
nostrum iesum christum negantes. Ratio concertationis ex istis seductoribus, redditur. Qui de-
 untur tū impīi, tum pręscripti in hanc condemnationem, tum traferentes gratiam li-
 itis diuinę in libertatem carnis, tum negantes dominum nostrum iesum christum solū
 omīnū. ¶ Recole quod dictio exclusiua in myterio trinitatis adiuncta tam essentialibus
 q̄ cōmunibus relatiuis ad extra nō excludit aliā psonā & propterea dicendo de iesu christo q̄
 est solus dominus, non excluditur pater aut spiritus sanctus. ¶ *Conuocare autē uos uolo.* Propō-
 G tis tractādīs incipit tractare pposita inchoās ab illa particula, qui olim pręscripti erāt in hoc
 iudiciū. *Scientes semel omīs, pro, hoc, quod iesus, pro, q̄ dominus.* Non est hic sermo de aliquo
 homine, sed de deo. ¶ *Populu n de terra egypti saluans, secundo eos qui non credidit perdidit.* Historia
 vtrq; clara est in libris Moyſi, in quibus narratur & q̄ deus eduxit populu de terra Aegy-
 pti saluando ipsum ab impetu pharaonis, quē submersit in mari rubro: & rursus narratur q̄
 populū eundē murmurantē & toties nō credentē deo, puniuit sepe in deserto. Angelos uero qui
 nō seruauerunt suū principatū, pro, suam originē, hoc qui non seruauerūt seipsos in illo decore in quo
 conditi sunt: utpote maculantes seipſos peccato. Sed dereliquerunt suū domiciliū. In cālo siqui-
 dem erat eorū domiciliū simul cū angelis qui ibi remanserunt, dereliquerūt autē meritorie
 H propria culpa executione autem electi, In iudiciū magni dei, pro, diei. Et pponitur articulus di-
 ei: ad significandū illum terribilē diē vniuersalis iudicii. Et dicitur dies magnus, quoniā cō-
 prehendit merita vniuersorum discutienda. Vinculis eternis sub caligine reseruant. Datiui casus est
 vīculis: & potest iungi cū antecedētib; vel cū sequētib;. Et si quidē pcedētibus iūgitur sensus est
 quod reseruauit angelos in iudiciū magni dei ad æterna vincula. Si vero iungitur sequen-
 tibus, sensus est q̄ reseruauit eos sub caligine ad vincula æterna ducēdos in iudiciū magni diei.
 ¶ Et appellatur vincula sub caligine æterna, eo q̄ adueniēte iudicio magni diei pœna vincu-
 lorum non cessabit. Nec intelligas corporeos laqueos: sed vim diuinę virtutis detinētē vires
 angelorū tū intellectiuas tū operatiuas, ofert enim ab eis libertatē tū motus tū faciēdi tū etiā
 intelligendi quædam. ¶ Appellatione autem caliginis, aer intelligitur communi sensu.
 ¶ *Sicut Sodoma & Gomorra & finitimē ciuitates simili modo exforuāt, & abeuntes post carnem alie-
 ram facti sunt exemplum, pro, propositi sunt exemplum, ignis æterni pœnā sustinentes.* Quæcunq; hæc
 nus dixit de populo suo de angelis & de Sodomitis, ad hoc dixit ut ab exēplo horum pſcri-
 ptos in iudiciū istos impios suaderet. Historia subuersiōis Sodome & Gomorre in Gen. habe-
 tur. Quod autem dicitur abeuntes post carnem alteram seu alienā, caro aliena a cōcubitu si-
 gnificatur, qualis est caro masculina, prius enim ipsas ciuitates deinde viros earum cōmemo-
 rat specificando crimen dicendo & abeuntes post carnem alteram, & de his subiungit quod
 propositi sunt i exemplum. ¶ Quod vero adiungitur ignis æterni potest construi cum præce-
 dentibus, et est sensus propositi sunt exemplum ignis æterni qui est paratus diabolo & angelis
 eius potest & construi sequentibus. Et est sensus sustinentes pœgnam ignis æterni, appellatur
 enim cōbustio illorū pœna ignis æterni, eo q̄ irreparabilis est & perseuerabit vsq; in finē mū-
 di patria illa cōbusta. Similiter & hi, deficientes, demōstrat impios homines de quibus
 V dixit sub introierunt &c. tractādo proposita superius eorum crimina. Carnem quidem maculant, iux-
 ta id quod superius dixerāt dei nostri gratiam transferentes in luxuriam, maculant autē pec-
 cato. Dominationem autem spernunt, iuxta id quod superius dixerat, & solū dominationem negantes
 M. iestatem, pro, glorias, autem blasphemant, iuxta id quod superius dixerat, & dominum nostrum
 iesum Christum negantes dicit autem pluraliter glorias propter duas iesu christi glorias: di-
 uinam videlicet & humanam. Quauis etiam glorie possint referri ad diuersas rationes glorie
 Christi: puta ratione miraculorum ratione missi spiritus sancti, ratione doctrinę &c. ¶ *Quoniam*
Michael, pro, Michael autem, archangelus, quando cum diabolo disputans altercabatur de corpore Moyſi,
non est ausus iudiciū in ferre blasphemie sed duxit imperet, pro, increpet, tibi, pro, te deus. ¶ Vltimo pro-
 positā particulā (glorias blasphemant) prosequens, arguit eos ex verbo michaelis, vnde autem
 iudas hanc altercationē nouerit nescitur. Nō desunt tamen q̄ ex apocriphis hebręorū sūptā
 dicant. Altercatio autem de corpore Moyſi intelligitur facta potius q̄ verbo, michael enim
 princeps

princeps populi Israelis occultauit corpus Moyſi ne populus idolatriam cō
 Moyſen: diabolus autem viſus eſt educere corpus moyſi in publicum. & hæ
 cundum facta. Et quoniam michaelis opus præualuit, arguendo diabolum nō u
 ba dixit, ſed increpet te deus: quæ ſunt uerba iuſtitie. *Hi autem quæcunque quidem ignor.*
quæcunque autem naturaliter tanq̃ muta animalia norunt, in his corrumpuntur. Exagerat crimen
 tendēdo eorum blaſphemias ad quæcūque ignorant, proculdubio diuina.
 Et ut omni ex parte animo corruptos hos demonſtret, adiungit qualiter ſe habeant
 norunt: ut tã erga ignota q̃ erga nota eos male ſe habere aperiat. Deprimat quoq; coru
 tionem, dicendo tanq̃ muta animalia, ſignificat enim eorū cognitionē expertē eſſe ra
 quemadmodum notitia animalium brutorū. quæ muta appellat, quia nō loquuntur. In
 bilibus iraq; reb⁹ quas ut animalia bruta nouerunt, dicit ipſos corrūpi, pculdubio ſecundum
 animum: affectu corrupto illis in hærentes. *Vae illis.* Tractat illam particulam olim præſcripti
 referendo figuras eorum. ¶ Qui. pro, quia, *in uia Cain abierunt.* De eiſdem ſeduc̃toribus loqui
 rur q; figurati ſunt à Cain, imitantes irreligioſitatem ei⁹ erga ea quæ dei ſunt. Et errore bala
 am mercede pro, mercedis, *effuſi ſunt.* hoc eſt & effuſi in libertate peccandi, errore ſeu deceptio
 ne mercedis Balaam. Auaritiam iſtorum deſcribit, imitentium Balaam mercedis cauſa er
 rantem ad maledicendum populo dei. ¶ Et in contradictione core petierunt. Ambitionem eo
 rundem notat, imitantium Core & ſocios ambientes principatū ſacerdotii. Omnes hæ hiſto
 rię in libris Moyſi habētur. de Cain circa principiū Gen. de Balaā Nu. xxii & xxiii. de core Nu
 xvii. ¶ Hi ſunt epulis ſuis in, pro, in dilectionibus veſtris, *maculæ conuiuentes.* De eiſdem dicit, hi
 ſunt maculæ conuiuentes in dilectionibus veſtris. Appellat illos maculas, quia non ſolū ipſi
 erant maculati ſed erant etiā maculæ aliorū. Et dicit conuiuentes in dilectionib⁹ veſtris: hoc
 eſt in beneficiis à uobis ſuſceptis conuiuia facientes ad maculādum alios. abuſum enim bene
 ficiorum eorum maculis ac conuiuiis inferit. ¶ Sine timore, pro, intrepide, ſemetipſos paſcentes.
 veſtrarum ſiquidē dilectionē beneficiis ſed nō veſtri ſancti timoris participes intrepide va
 cant ad hoc ut ſeipſos paſcant. ¶ Nubes ſine aqua quæ a uentis circumferuntur. Aſſimilat iſtos nu
 bibus inutilibus & facile moris à variis uentis: ut uanitatē eorū agitatā variis appetibus glo
 riæ, adulationibus & huiuſmodi. deſcribat circa excella uerſari. ¶ Arbores autumnales. hoc eſt
 in autumno florentes: quod eſt contra naturā arborū: & propterea ſubiungit. *Infructuoſæ.* ar
 bores enim florentes in autumno infructuoſæ ſunt. *Bis mortuæ.* Semel ante baptiſmum & ite
 rum poſt baptiſmum. *Eradicata, à fide.* Quōd ad metaphoram uero arborum dicuntur arbo
 res bis mortuæ, eo q; moriuntur quo ad fructum. & deinde quo ad ipſam arborē. Et hoc con
 uenire dicitur arboribus florentib⁹ in extremo autumno. aiunt enim ſubſequi arboris mortē.
 Vnde & merito ſubditur eradicata: quia ſubſequitur eradicatio earum. *Fluctus feri, maris, deſpu
 mantes ſuas conſuſiones.* Pluralis numeri eſt feri & determinat fluctus. Aſſimilat ſiquidem eorū
 fluctibus feriſ deſpumantibus ſua dedecora. Apparet enim fluctuoſas maris vndas ſeras, ppter
 terrorem, ſpumantes, cum ſpuma proferantes ea quæ minus dedecora ſunt, q̃ ſunt etiam foeda
 ad uidendum: ut pote mūditiæ. Et in hoc peccatum linguæ iſtorum tangit pro fuerunt enim
 dedecora ſui cordis. *Syderæ errantia.* Non intelligo ſtellas erraticas, quas planetas dicimus (quo
 niam regulares ſunt earum motus) ſed impreſſiones igneas in aere quarum aliquas ſyderæ uo
 lentia appellamus: ut poſt aſſimilatos nubibus, arboribus, ac fructibus etiā ignibus errantibus
 aſſimilauerit eos, et apte ſtellis errantibus etiam aſſimilantur, ut momentanea & non ſolum
 inſtabilis eorum gloria ſignificetur. Huiuſmodi enim ſtellæ, ſtatim quum ſiunt deſinunt.
 Quibus procella, pro, caligo, tenebrarum ſeruata eſt in æternum, ipſos homines refert relatiuum quibus
 hiſ enim caligo tenebrarum infernalium ſeruatur pro domo in æternum.
 ¶ Prophetauit autem de hiſ ſeptimus ab adam enoch, dicens. Hic eſt locus vnde Hiero. reſutari dicit à mul
 tis hanc epiſtolam. nec ab re, quoniam etſi citare apocrypha multo magis licet quam poetas, E
 authoritati tamen ſacræ ſcripturæ derogat ut apocrypha prophetia ut ſimpliciter & absolute
 prophetia inducatur. ¶ Quod hic fieri clare apparet, dum absolute dicitur, prophetauit autē
 & c. Ecce ueniet, pro, uenit, præſentis temporis.
 ¶ Dominus in ſanctis milibus ſuis, angeli ſignificantur, Facere iudicium contra omnes, ſubaudi iniquos Et
 arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorū quibus impi⁹ egerunt, & de omnibus duris quæ locuti ſunt
 contra deum peccatores impi⁹. Hi ſunt murmuratores queruloſi, ſecundum deſideria ſua ambulantes. Sententia eſt
 clara, Et eo illorum loquitur ſuperbiam, pro, ſuperba, mirantes perſonas queſtus gratia. Adulatores ſignificat
 per modum admirationis cōmendantes perſonas utilitatis cauſa.

Vos autem

ii. *pro, dilecti, memores estote uerborum quae praedicta sunt ab apostolis domini nostri. Non solum figuris & prophetiis antiquis, sed etiam prophetiis apostolicis conueniunt nos esse praescriptos. Qui dicebant uobis quoniam. pro, quod, in nouissimis temporibus ueniendum desideria sua ambulantes in impietatibus. Nouissima tempora appellantur tempora.*

qui segregant semetipsos. Superfluit semetipsos, Eisdem describit ab officio segregandi ad officio apostolico, cuius est congregare & adunare. hi enim segregant ab unitate & homines. Et de eisdem subdit. Animales spiritum non habentes. Vt intelligamus quod animales contra spirituales distinguuntur, adiunxit spiritum non habentes. Animales siquidem sunt quorum studium est ad ea quae sunt vegetatiuae & sensitiuae partis. Spirituales uero quorum studiū est ad ea quae sunt conformia rationi ac menti, ad ea quae sunt spiritus sancti.
Vnde e regione subiungit. *Vos autem charissimi. pro, dilecti, superaedificantes uosmetipsos sanctissime nostrae pro uestrae fidei. hoc est statum uestrum & opera uestra erigite super fundamentum sanctissimae uestrae fidei. In spiritu sancto orantes. Operibus adiungit orationem: hoc est mentis eleuationem in deum. Vosmetipsos in dilectione dei seruate. His enim duobus seruatur dilectio erga deum. Expectantes misericordiam domini nostri iesu christi in uitam aeternam. Ecce spes futurae foelicitatis, adiuncta fidei & charitati.*
Et hos quidem arguite iudicatos: illos uero saluate, de igne rapientes: alius autem miseremini in timore. Trimembram hanc distincti onem textus non habet, sed bimbrem tantū & est legendum. Et hos quidem comiseramini dum diiudicamini: illos uero in timore seruate ex incendio rapientes. Vbi clare patet quod postquam instruxit illos quibus scribit de propria ipsorum salute, instruit eosdem de alienorum salute procuranda dupliciter relatiue ad diuersos. Quibusdam enim commiserandum esse docet, considerando propriam fragilitatem, propria enim fragillitas immo propria subiectio significatur dicendo dum diiudicamini: hoc est dum vos quoque iudicio subiecti estis, utimini misericordia erga illos qui fragilitate peccant. Erga illos uero qui liberior peccant, utimini auctoritate, seruantes eos in timore: ut sic eos eripatis de igne aeterno. Odientes eam quae carnalis est. pro, quae ex carne. maculatam tunicam. utrunque autem officium efficit, non cum odio personarum sed odio habentes maculatam tunicam quae ex carne. Sub metaphora maculatam tunicam sordidatam uitiis conuersationem, sordida opera quae sunt tanquam indumenta animi significat. & dicit maculatam ex carne tunicam, quoniam ex carnali affectu maculantur opera. *Ei autem qui potens est uos. pro, illos, conseruare sine peccato, & constituere ante conspectum gloriae suae immaculatos in exultatione in aduentu domini nostri iesu christi.* Superflunt haec sex ultimae dictiones. Soli deo. Deest una dictio. Legendum est. Soli sapienti deo. Sicut solus deus est bonus (quia reliqua mendicant bonitatem) ita solus est deus sapiens, quia reliqua mendicant sapientiam, sicut & esse.

Saluatori nostro per iesum christum dominum nostrum. Superfluit per iesum christum dominum nostrum. Saluatio nostra non nobis sed deo attribuitur, quoniam uere ab ipso non a nobis est: iuxta illud Osee. Saluatio tua ex me, perditio autem tua ex te. *Gloria & magnificentia, factiua magnorum operum. Et imperium, praeciendi omnibus. Et potestas, faciendi omnia. Ante omnia secula & nunc. Superflunt quatuor dictiones: ante, omnia, secula, &.* Legendum est. Nunc & in omnia secula amen. Et sic finitur epistola iudae. & est finis commentariorum nostrorum super nouum testamentum.

Apocalypsim enim fateor me nescire exponere iuxta sensum literalem: exponat cui deus concefferit.

Commentariorum Thomae de uio caierani cardinalis sancti Xisti in epistolas omnes pauli & canonicas, per iohannem Danielis. S. D. N. p. p. poenitentiarum & auctoris operis familiarem summo studio recognitorum: finis. Laus vni & trino.

am. 7. apls clamit
nich triacendū qd
apit. 7. uenit
mibe. 7. q
mni po
atur publi
et prandium
epulas.
one dign
et
hoc comedo.
bibe. qd ex aq
sui nō o
pib
7. sorb
aculas
hellam. 7. ore uro.
insury asce
angit. nō ca
uacū. unum
s placet a
gentilium casti
7. usiois. Seqs g
qm ad scri
7. ieiunia
ex arg
compona 7. po
nos dogma sectari.
me qd mouet 7. u
7. re de crim
7. qrum
7. enefia
7. ian
7. genai
7. sedendū eq
7. ad lac. oues ad l
7. ceruos. 7. capreas
7. ad comedē
7. hominū. Si e
7. scendū fu
7. 7. leopard
7. pulceiq.
7. cur terre delp
7. 7. odit fuit
7. quis mult
7. 7. pites
7. 7. g hadm

Tab. 4^e

Núm. 6

3244

586

3244

586

3244

586

3244

586